LIETUVIŲ
ENCIKLOPEDIJA

TRYLIKTAS TOMAS

Kraštas — K žvaigždės

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS LEIDYKLA

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS REDAKTORIAI:

Antanas Bendorius, Pranas Čepėnas, Juozas Girnius, Vincas Maciūnas, Jonas Puzinas

Kalbos taisytojas Vladas Kulbokas

GARBĖS KOMITETAS:

Prel. Jonas Balkūnas, prof. J. Kaminskas, prof. Vincas Kanauka, prof. Steponas Kolupaila, prof. Kazys Pakštas, prof. Jonas Vengris

Teisės patarėjas Lietuvos garbės konsulas adv. Antanas Shallna

Šį tomą redagavo Pranas Čepėnas

Copyright 1958 by Lietuvių Enciklopedijos Leidykla

Printed in the United States of America

Leidėjas Juozas Kapočius
Foto darbus atliko Daumantas Čibas ir Vaclovas Noreika
Nugarėlę ir emblemą darė J. Steponavičius
Technikinė priežiūra ir laužymas — Kazys Simanavičius
Tekstus linotipu rinko Petras Pilka
Spaudė Lithuanian Encyclopedia Press, Inc.
Leidyklos ir redakcijos adresas:
265 C Street, South Boston 27, Mass., USA

Ališauskas, Kazys, ats. plk. (karo sk. red.)
Alminas, Kazys, dr. prof.
Alseika, Vytautas (filmas)
Anysas, Martynas, dr.
Arumaa, P., dr. prof.
Audėnas, Juozas
Avižonis, Konstantinas, dr. prof. (Lenkijos ir Rusijos istorijos sk. red.)
Babrauskas, Benediktas
Balčiūnas, Jurgis, dr.
Balys, Jonas, dr. prof. (tautosakos ir tautotyros sk. red.)
Balsys, Leopoldas, dipl. inž.
Baniulis, Stasys
Barėnas, Kazimieras
Baškys, Bronius
Bendorius, Antanas (geografijos sk. red.)
Binkis, Edmundas, dipl. inž.
†Biržiška, Vaclovas, prof.
Blekaitis, Jurgis (rusų literatūra)
Bradūnas, Kazimieras
Braziulis, V.
Budreika, R.
Butkys, Č., prof. (civilinė teisė)
Cicėnas, Jeronimas
Čepėnas, Pranas (naujųjų amžių istorijos sk. red.)
Čerkeliūnas, K.
Čyvas, Matas, kun. dr.
Čižiūnas, Vaclovas
Dambrauskas, Pijus, kun., prof.
Dambriūnas, Leonardas (kalba)
Dargis, Leonardas
Gaida, Pranas, kun. dr.
Gaučys, Povilas
Gidžiūnas, V., O.F.M., dr.
Gimbutas, Jurgis, inž. dr. (statybos sk. red.)
Girnius, Juozas, dr. (filosofijos sk. red.)
Grakauskas, Vytautas, dr.
Grinius, Jonas, dr.
Gudaitis, Kr., dr. prof.
Gudelis, Martas
Ivinskis, Zenonas, dr. prof. (Lietuvos istorijos ligi 1600 sk. red.)
Izbickas, Vytautas, dipl. inž.
Jakštas, Juozas, dr. prof. (viduramžių ist. red.)
Jasaitis, Domas, dr. (medicinos sk. red.)
Jesaitis, Margiris A., dr.
Jonikas, Petras, dr. prof.
Jucaitis, Pranas, dr. prof. (chemijos sk. red.)
Juozapaitis, A.
Jurgėla, Petras
Jurskis, Alfonsas, dipl. inž., doc. (elektrotechnikos sk. red.)
Kačinskas, Jeronimas
Kairys, Anatolijus
Kairys, Stepas, prof. (farmacinė chemija)
Karys, Jonas K. (numizmatika)
Kėkštas, Juozas (lenkų literatūra)
Keturakis, Andrius (sporto sk. red.)
Kidykas, Jonas, S. J.
Kolupaila, Steponas, prof. (hidrologijos ir hidrografijos sk. red.)
Krasauskas, Rapolas, kun.
Krikščiūnas, Matas (fizika ir matematika)
Krivickas, Domas, dr. prof.
Krupavičius, Mykolas, prel.
Kulbokas, Vladas
Kulbokienė, Veronika (Vilniaus kraštas)
Kuzmickis, Jonas, kun.
Kviklys, Bronius
Landsbergis, Algirdas
Laucevičiūtė, Aleksandra
Lazauskas, Grožvydas J., dipl. inž.
Liaugminas, A., dr. prof.
Lingis, Juozas (Skandinavų kraštai)
Liuima, A., S.J., dr. prof.
Lukoševičius, Petras, dipl. agr.
Maciūnas, Vincas, dr. prof. (lietuvių literatūra)
Makauskas, Jonas
Maldeikis, Petras
Masaitis, Česlovas, prof. (astronomija)
Masiulis, Boleslovas
Mašiotas, Jonas
Matulaitis, K. A., kun. dr.
Matulionis, Balys, dr.
Matulis, Steponas, M.I.C., kun. dr.
Mažeika, A. P., dr. (okeanografijos ir jūrininkystės sk. red.)
Mažiulis, Antanas (etnografijos sk. red.)
Merkelis, Aleksandras
Mickevičius, B., dr.
Mikelėnas, J., dr.
Mingėla, Vladas
Mockaitis, Juozas, dr.
Motiejūnas, J., dr. prof.
Musteikis, Antanas, dipl. agr.
Musteikis, Antanas, dr. asso prof. (sociologijos sk. red.)
Nagys, H., dr. (latvių ir vokiečių literatūra)
Narkeliūnaitė, Salomėja
Nauburas, M. (Klaipėdos kraštas ir M. Lietuva)
Nockiūnas, A., M.I.C., kun.
Norkaitis, Jonas, dr.
Novickienė, Birutė
Ostrauskas, Kostas (muzika)
Oželis, Kazys, plk., dr. doc.
Paltarokas, J., prof.
Pamataitis, P., dr.
Paplėnas, J., dr.
Paršeliūnas, J., doc.
Pauliukonis, Pranas (senovės istorija)
Pavilčius, V., dipl. inž.
Pažemėnas, Juozas, adj. (finansų mokslas ir bankai)
Petrauskaitė, E.
Plateris, Aleksandras
Povilaitis, Bronius, dr. prof. (žemės ūkio sk. red.)
Prunskis, Juozas, kun. dr. (žurnalistikos sk. red.)

Pudans, Juris, kun.
Puzinas, Jonas, dr. prof. (proistorės sk. red.)
Rabikauskas, Pov., kun., dr. prof.
Rauktys, J., prof. (botanikos ir miškininkystės sk. red.)
Regelis, K., prof. (botanika)
Reklaitis, Povilas, dr. (meno istorija)
Rimšelis, Viktoras, M.I.C., kun. dr.
Rukša, A., dr. prof. (klasikinė senovė)
Ružancovas-Ružaniec, Aleksandras, ats. plk.
Sakevičius, J., M.I.C., dr.
Saldukas, Ignas, dr.
Saldukienė, Birutė
Salys, A., dr. prof. (kalbotyros sk. red.)
Santvaras, Stasys
Simutis, Anicetas
Slavutyč, Yar, dr.
Starkus, A., dr.
Stiklorus, J. A.
Šešplaukis, A., dr.
Šiaučiulis, Juozas
Šilgalis, J.
Šmulkštys, Julius
Šmulkštys, Liudas
Tamulynas, Anupras
Tercijonas, Vincas, dr.
Tininis, Juozas
Urbonas, Oskaras, ats. plk.
Vaičiulaitis, Antanas
Vaidelys, Jonas
Vaišnora, Juozas, M.I.C. kun. dr., (katalikų teologijos sk. red.)
Vaitiekūnas, A.
Vaitkūnaitė, Birutė
Valiuškis, A.
Vasaitis, Antanas J., doc.
Vasyliūnas, Izidorius, prof. (muzika)
Vasys, Jonas, dipl. inž.
Vėbra, Juozas, dr. prof.
Vengris, Jonas, dr. prof.
Vykintas, Stepas
Viliamas, Vladas, dr.
Vizgirda, Viktoras (lietuviai dailininkai)
Zalubas, Romualdas, dr.
Zujus, Aleksandras
Žilevičius, Juozas, L. M. prof. (muzikos sk. red.)
Žukas, Vytautas

XIII TOMO SVARBESNIEJI STRAIPSNIAI

Krašto išdavimas (B. Masiulis ir K. Avižonis)
Kraštotyra (A. Mažiulis)
Kraujas (D. Jasaitis)
Kražantė (S. Kolupaila)
Kražiai (R. Krasauskas, A. Liuima, St. Matulaitis)
Kreditas (J. Pažemėnas)
Kreida (B. Saldukienė)
Krekenava (R. Krasauskas)
Kremlius (P. Reklaitis)
Kreolizmas (H. Nagys)
Kreozotas (E. Binkis ir St. Kairys)
Krepšinis (K. Čerkeliūnas)
Kresai (J. Cicėnas)
Krėslas (A. Mažiulis)
Kreta (A. Bendorius ir A. Rukša)
Kretinga (A. Salys ir V. Gidžiūnas)
Kretschmer, Ernst (A. Liaugminas)
Krėvė, Vincas (V. Maciūnas)
Krezolai (St. Kairys)
Kriaučiūnas, Petras (A. Merkelis)
Kriaušė (J. Paršeliūnas)
Kriavas (R. Krasauskas ir P. Reklaitis)
Kriavo aktas (Z. Ivinskis)
Kriena (Z. Ivinskis)
Kriketas (V. Izbickas)
Krikščionybė (V. Rimšelis ir A. Mažiulis)
Krikščionys demokratai (A. Mažiulis ir M. Krupavičius)
Krikščionių demokratų vidurio Europos sąjunga V. Viliamas)
Krikštas (V. Rimšelis ir A. Mažiulis)
Krikštavardžiai (A. Salys)
Krikštynos (J. Balys)
Krymas (A. Bendorius ir Pr. Čepėnas)
Kriminalinė policija (P. Pamataitis)
Kriminalinė statistika (P. Pamataitis)
Kriminalinis romanas (H. Nagys)
Kriminologija (P. Pamataitis)
Krinčinas (R. Krasauskas)
Krioklys (S. Kolupaila)
Kripta (P. Reklaitis)
Kristalas (E. Binkis)
Kristalizacija (E. Binkis)
Kristijonas (A. Salys, Z. Ivinskis, J. Lingis)
Kristina (J. Lingis)
Kristologija (J. Vaišnora)
Kristupas (A. Salys ir P. Reklaitis)
Kriščiukaitis, Antanas (L. Šmulkštys ir V.Maciūnas)
Kritika (J. Girnius ir P. Gaučys)
Krivis (A. Mažiulis)
Kryžiaus karai (J. Jakštas)
Kryžiaus ženklas (J. Vaišnora)
Kryžiažiedė (J. Rauktys)
Kryžiuočių ordinas (Z. Ivinskis ir P.Reklaitis)
Kryžius (P. Dambrauskas, P. Reklaitis, J. Grinius)

Kroatija (A. Bendorius, P. Gaučys, P. Reklaitis, K. Ostrauskas)
Kroketas (A. Keturakis)
Krokodilas (K. Alminas)
Krokuva (A. Bendorius, K. Avižonis, Ad. Varnas, P. Reklaitis, P. Čepėnas)
Kromer, Martin (J. Vaišnora)
Kronika (Z. Ivinskis ir V. Čižiūnas)
Kropotkin, Petr (M. Gudelis)
Krosnis (J. Gimbutas)
Krovinys (L. Dargis)
Krucifiksas (P. Dambrauskas ir J. Grinius)
Kruger, Felix (A. Liaugminas)
Kruminas, Juozas (B. Babrauskas)
Kruonis (R. Krasauskas)
Krupavičius, Mykolas (A. Bendorius)
Krūvis (J. Vasys)
Krzywicki, Ludwik (J. Puzinas)
Ksenofontas (A. Rukša)
Ksilografija (P. Reklaitis)
Ksilozė (J. Vėbra)
Kuba (A. Bendorius ir P. Gaučys)
Kubilius (Z. Ivinskis)
Kubizmas (A. Laucevičiūtė)
Küchmeister (Z. Ivinskis)
Kučingis, Antanas (St. Santvaras)
Kūčios (A. Salys, J. Vaišnora, J. Balys)
Kudirkos Naumiestis (A. Bendorius ir R. Krasauskas)
Kūgis (A. Zujus)
Kukerzitas (J. Vėbra)
Ku kluks klanas (A. Musteikis)
Kukta, Juozapas (R. Krasauskas)
Kukurūzas (J. Mockaitis)
Kūlė (A. Mažiulis)
Kulės (P. Lukoševičius)
Kulinė (J. Žilevičius)
Kultas (A. Nockiūnas ir J. Balys)
Kultūra (A. Maceina)
Kultūrinė autonomija (J. Girnius)
Kulturkampfas (P. Rabikauskas)
Kultūros filosofija (A. Maceina)
Kultūros istorija (J. Jakštas)
Kultūros kaita (A. Musteikis)
Kultūros psichologija (J. Norkaitis)
Kulva (R. Krasauskas)
Kulvietis (Vc. Biržiška)
Kumarinas (J. Vėbra)
Kumetis (Z. Ivinskis, J. Paplėnas, J. Gimbutas)
Kūnas (P. Gaidamavičius ir kt.)
Kunas (Z. Ivinskis)
Kunigaikštis (Z. Ivinskis)
Kunigas (A. Salys ir M. Čyvas)
Kunigų Vienybė (J. Balkūnas)
Kūno kultūros rūmai (A. Keturakis)
Kuomintanas (J. Šmulkštys)
Kupala, Janka (A. Ružaniec-Ružancovas)
Kupiškis (R. Krasauskas, A. Mažiulis, T. Vidugiris)
Kuraitis, Pranas (J. Girnius)
Kurbskij, Andrej (Pr. Čepėnas)
Kūriava (A. Mažiulis)
Kūryba (A. Maceina)
Kurija (M. Čyvas)
Kurjer Litewski (V. Maciūnas)
Kurkliai (R. Krasauskas ir K. Ališauskas)
Kurmaičiai (J. Puzinas)
Kurpius (A. Mažiulis ir Z. Ivinskis)
Kurstymas (B. Masiulis)
Kuršaitis, Fridrichas (Vc. Biržiška ir P. Jonikas)
Kuršas (A. Bendorius, B. Mickevičius, Z. Ivinskis)
Kuršėnai (R. Krasauskas ir Redakcija)
Kuršiai (A. Salys)
Kuršių Marės (S. Kolupaila, A. Bendorius, M. Anysas)
Kurtinys (J. Rauktys)
Kusevickij, Sergej (K. Ostrauskas)
Kustodija (V. Gidžiūnas)
Kušeliauskas, Serafinas L. J. Prunskis)
Kutkus, Aleksandras (St. Santvaras)
Kvadrantas (O. Urbonas)
Kvadratūra (M. Krikščiūnas)
Kvakeriai (A. Musteikis)
Kvantų teorija (Ig. Saldukas)
Kvarta (K. Avižonis)
Kvarteras (B. Saldukienė)
Kviečiai (Br. Povilaitis)
Kvietys (Br. Povilaitis ir J. Puzinas)

A = Amperas (Ampère)
a. = amžius
adm. = administracija, -inis
adv. = advokatas
ag. = anglų, -iškai
agr. = agronomija, agronomas
a. j. = arklio jėga
akad. = akademija, -ikas, -inis
alb. = albanų, -iškai
am. = amerikiečių, -iškai
apg. = apygarda
apl. = apylinkė
aps. = apskritis
ar. = arabų, -iškai
aram. = aramėjų, -iškai
arch. = architektūra, architektas
arkiv. = arkivyskupas
arm. = armėnų, -iškai
as. = asirų, -iškai
asist. = asistentas
asm. = asmenvardis
at. sv. = atominis svoris
aukšt. = aukštaičiai, -ių, -iškai
av. = Avestos, avestiškai
bdv. = būdvardis
b. g. = bendroji giminė
brėž. = brėžinys
b.r.t. = brutto registrinė tona
buv. = buvęs, -usi
b-vė = bendrovė
bžk. = bažnytkaimis
bžn. = bažnyčia
chem. = chemija, -inis
cm = centimetras
Co. = Company ‚kompanija'
ctr. = centneris
č. = čekų, -iškai
D. = Didysis, Didžioji
d. = diena, -os
dek. = dekanas
deš. = dešinysis, -ioji
did. = didysis
dipl. = diplomas, -uotas, -inis
dir. = direktorius
d-ja = draugija
dkv. = daiktavardis
D.L.K. = Didysis Lietuvos Kunigaikštis
doc. = docentas
dol. = doleris
dpt. = departamentas
dr. = daktaras (mokslo laipsnis)
ds. = daugiskaita
dv. = dvaras
erdm = erdvėmetris
egz. = egzempliorius, -ių, -iai
e. o. = ekstraordinarinis
est. = estų, -iškai
ev. = evangelikas, -ų
ež. = ežeras
fak. = fakultetas
fort. = fortepijonas
g = gramas
g. = gimė
gen. = generolas
germ. = germanų, -iškai
gyd. = gydytojas
gimn. = gimnazija
gyv. = gyventojas
gl. = galininkas
glžk. = geležinkelis
got. = gotų, -iškai
gr. = graikų, -iškai
gub. = gubernija, gubernatorius
gud. = gudų, -iškai
h = lot. hora ‚valanda'
ha = hektaras
hebr. = hebrajų -iškai
ide. = indoeuropiečiai, -čių
įk. = įkurtas
imp. = imperatorius, imperija
įn. = įnagininkas
ind. = indų, -iškai
inst. = institutas
inž. = inžinierius, inžinerija
isp. = ispanų, -iškai
įst. = įsteigtas, -i, -os
išsp. = išspausdintas, -ino
it. = italų, -iškai, italikų
įv. = įvardis
jap. = japonų, -iškai
j. l. = jūros lygis
jm. = jūrų mylia, jūrmylė
jnt. = jungtukas
jst. = jaustukas
k. = kaimas; kalba
kair. = kairysis
kan. = kanauninkas
kat. = katalikas, -ų
kg = kilogramas
kl. = klasė
km = kilometras
km. = kilmininkas
kng. = kunigaikštis, -tė
komp. = kompozitorius, kompozicija
korp. = korporacija, -inis
kpt. = kapitonas
kt. = kiti, -ų
k-tija = kunigaikštija
ktm = kietmetris
kun. = kunigas
kW = kilovatas
kWh = kilovatinė valanda
l = litras
lat. = latvių, -iškai
LB = Lietuvių Bendruomenė
LE = Lietuvių Enciklopedija
lenk. = lenkų, -iškai
liet. = lietuvių, -iškai
lyg. sv. = lyginamasis svoris
liut. = liuteronas, -ų

lot. = lotynų, -iškai
ltn. = leitenantas
LU = Lietuvos Universitetas
M. = Mažasis, -ji (pvz. M.Lietuva)
m = metras
mi. = mirė; metai, -ais
med. = medicina; medikas
mėn. = mėnuo
m. g. = moteriškoji giminė
mil. = milijonas
min. = minutė
m-ja = ministerija
mjr. = majoras
mkm. = maksimumas, maksimalus
mkt. = mokytojas, -a
m-la = mokykla
mm = milimetras
mnm. = minimumas, minimalus
mst. = miestas
mstl. = miestelis
muz. = muzika, -inis, -ikas
N. = Naujasis, -oji, -ieji, -osios
nd. = naudininkas
n. g. = niekatroji giminė
nr. = numeris
n.r.t. = netto registrinė tona
nrvg. = norvegų, -iškai
ol. = olandų, -iškai
ord. = ordinarinis
org. = organizacija, -inis
ork. = orkestras
p. = pietų, -inis
par. = parapija
pav. = paveikslas
pirm. = pirmininkas
plg. = palygink
plk. = pulkininkas
pn. = panašus, -iai
po Kr. = po Kristaus gimimo
pop. = popiežius
pr. = prūsų, -iškai
p. r. = pietų rytų, pietryčių
prc. = prancūzų, -iškai
prel. = prelatas
pr. Kr. = prieš Kristaus gimimą
prl. = prielinksnis
prof. = profesorius
prot. = protestantas, -ų, -iškai
prs. = persų, -iškai
prtg. = portugalų, -iškai
prv. = prieveiksmis
psl. = puslapis
p. v. = pietų vakarų, pietvakarių
pvz. = pavyzdys, pavyzdžiui
r. = rytų, -inis
red. = redaktorius; redagavo
rom. = romėnų, romanų, -iškai
rus. = rusų, -iškai
S. = Senasis; prieš valstybę – Sovietų
sek. = sekundė
sem. = seminarija
sekr. = sekretorius
sen. = senovės, -inis
s-ga = sąjunga
sk. = skyrius
skr. = sanskrito, -iškai
skv. = skaitvardis
sl. = slavų, -iškai
spv. = slapyvardis
st. = stotis
styg. = styginis
stp. = santrumpa
stud. = studentas, -ų
suom. = suomių, -iškai
sva. = senovės vokiečių aukštaičių
š. = šiaurės, -inis
šm. = šauksmininkas
šv. = šventas, šventasis
švč. = švenčiausias, -ia
šved. = švedų, -iškai
t = tona
t. = tomas
techn. = technika, techninis
temp. = temperatūra
teol. = teologija
t.y. = tai yra
tot. = totorių, -iškai
t. p. = tas pats; ten pat
tr. = tark
trm. = tarmybė; tarminis, -iškai
tt. = tomai; tolimesnieji puslapiai
turk. = turkų, -iškai
ukr. = ukrainiečių, -iškai
univ. = universitetas
V = voltas
v. = vakarai, -ų, -inis
vad. = vadinamasis, -oji
v-ba = valdyba
val. = valanda
vd. = vardininkas
VDU = Vytauto D. Universitetas
ved. = vedėjas
vg. = vengrų, -iškai
v. g. = vyriškoji giminė
vid. = vidutinis
vidr. = vidurinis, -ė
vyr. = vyriausias, vyresnysis
virš. = viršininkas
vysk. = vyskupas
vkž. = veiksmažodis
vls. = valsčius
vok. = vokiečių, -iškai
v. pirm. = vicepirmininkas
vs. = vienaskaita
vsd. = viensėdis, vienkiemis
vst. = valstybė
vt. = vietininkas
VU = Vilniaus Universitetas
vva. = viduramžių vokiečių aukštaičių
vvž. = viduramžių vokiečių žemaičių
vž. = vokiečių žemaičių
W = vatas
Ž. = Žemasis, -oji
žem. = žemaičių, -iškai
žr. = žiūrėk
ŽUA = Žemės Ūkio Akademija

XIII TOMO STRAIPSNIŲ AUTORIŲ PAVARDŽIŲ SANTRUMPOS

A. B. : A. Bendorius
Ad. V. : Ad. Varnas
A. J. Vs. : A. J. Vasaitis
A. Kt. : A. Keturakis
A. Lc. : A. Laucevičiūtė
A. Lgm. : A. Liaugminas
A. Lm. : A. Liuima
A. Mc. : A. Maceina
A. Mrk. : A. Merkelis
A. Mst. : A. Musteikis
A. Mž. : A. Mažiulis
A. Nck. : A. Nockiūnas
A.P.Mžk. : A. P. Mažeika
A. Rkš. : A. Rukša
A. Ržc. : A. Ružancovas-Ružaniec
A. S. : A. Salys
A. Sm. : A. Simutis
A. St. : A. Starkus
A. Špl. : A. Šešplaukis
A. T. : A. Tamulynas
At. K. : A. Kairys
A. Vt. : A. Vaitiekūnas
A. Z. : A. Zujus
B. Bbr. : B. Babrauskas
B. Mk. : B. Mickevičius
B. Mls. : B. Masiulis
B. Nov. : B. Novickienė
Br. P. : Br. Povilaitis
B. Sld. : B. Saldukienė
B. V. : B. Vaitkūnaitė
Č. Btk. : Č. Butkys
Č. M. : Č. Masaitis
D. Js. : D. Jasaitis
E. Bnk. : E. Binkis
G. Lz. : G. J. Lazauskas
H. N. : H. Nagys
Ig. S. Ig. Saldukas
Y. S. : Y. Slavutyč
Iz. V. : Iz. Vasyliūnas
J. Bl. : J. Blekaitis
J. C. : J. Cicėnas
J. G. : J. Girnius
J. Gbt. : J. Gimbutas
J. Gr. : J. Grinius
J. J. : J. Jakštas
J. Kč. : J. Kačinskas
J. Kr. : J. Kreivėnas
J. Lng. : J. Lingis
J. M. : J. Mašiotas
J. Mck. : J. Mockaitis
J. Nrk. : J. Norkaitis
J. P. : J. Puzinas
J. Plt. : J. Paltarokas
J. Ppl. : J. Paplėnas
J. Pr. : J. Prunskis
J. Pžm. : J. Pažemėnas
J. Rkt. : J. Rauktys
J. Š. : J. Šmulkštys
J. T. : J. Tininis
J. V. : J. Vaišnora
J. Vbr. : J. Vėbra
J. Vdl. : J. Vaidelys
J. Vng. : J. Vengris
J. Vs. : J. Vasys
J. Ž. : J. Žilevičius
K. A. : K. Alminas
K. Alš. : K. Ališauskas
K. A. M. : K. A. Matulaitis
K. Avž. : K. Avižonis
K. Čk. : K. Čerkeliūnas
K. Gdt. : K. Gudaitis
K. Kr. : K. Kriščiukaitis
K. O. : K. Ostrauskas
K. Rg. : K. Regelis
L. Bls. : L. Balsys
L. Drg. : L. Dargis
L. Šm. : L. Šmulkštys
M. A. Js. : M. A. Jesaitis
M. Ans. : M. Anysas
M. Č. : M. Čyvas
M. Gd. : M. Gudelis
M. Kr. : M. Krikščiūnas
M. Nb. : M. Nauburas
O. Urb. : O. Urbonas
P. Ar. : P. Arumaa
P. Č. : P. Čepėnas
P. Dmb. : P. Dambrauskas
P. Gč. : P. Gaučys
P. Jc. : P. Jucaitis
P. Jk. : P. Jonikas
P. Lk. : P. Lukoševičius
P. Mld. : P. Maldeikis
P. Plk. : P. Pauliukonis
P. Pm. : P. Pamataitis
Pr. G. : Pr. Gaida
Rd. : Redakcija
P. Rbk. : P. Rabikauskas
P. Rkl. : P. Reklaitis
R. Krs. : R. Krasauskas
R. Zlb. : R. Zalubas
S. K. : S. Kolupaila
S. N. : S. Narkeliūnaitė
S. Mtl. : S. Matulis
St. Bn. : St. Baniulis
St. K. : St. Kairys
St. S. : St. Santvaras
T. Vdg. : T. Vidugiris
Vc. B. : :Vc. Biržiška
V. Čž. : V. Čižiūnas
V. Gdž. : V. Gidžiūnas
V. Grk. : V. Grakauskas
V. Izb. : V. Izbickas
V. Klb. : V. Kulbokienė
V. M. : V. Maciūnas
V. Rmš. : V. Rimšelis
V. Trc. : V. Tercijonas
Vt. Žk. : V. Žukas
V. Vl. : V. Viliamas
Z. I. : Z. Ivinskis

K

Kraštas Seirijų vls., Alytaus aps. ežeras, 7 km į š. nuo Leipalingio mst., 19 ha ploto; paviršius 118 m v.j.; per ež. teka Seira (B. Ančios, Nemuno).

Kraštinė geometrijoje yra linijos, ribojančios figūrą, atkarpa tarp dviejų gretimų persilaužimo taškų. Jei figūra neuždara, pvz. kampas, einantieji nuo kampo viršūnės spinduliai, nors ir neaprėžto ilgumo, taip pat vadinami k.

Kraštinis žmogus (ag. Marginal man) asmuo, susijęs su dviem socialinėmis grupėmis, veikiamas skirtingų abiejų grupių kultūrų, tačiau pilnai nepriklausąs nei vienai jų. Amerikiečių sociologas R. E. Park pirmą kartą k.ž. terminą pavartojo 1928, taikydamas jį tam žmogui, kuris, gyvendamas bei naudodamasis dviejų skirtingų tautų kultūra bei tradicijomis, niekad nenori visiškai nutraukti ryšių su tų tautų kultūra, praeitimi ir tradicijomis. K.ž. gali priklausyti dviem kultūroms nuo gimimo ar gali išaugti vienoj kultūroj, o vėliau pereiti į kitą. Ryškesnieji k.ž. tipai yra šie: parvenu, kuris įkopia į aukštesnę socialinę klasę nei ta, kuriai jis priklausė iš prigimties; nupuolėlis, kurio pirmykštis socialinis statusas yra pažeminamas (emigrantas, rasinis hibridas ir kt.). K.ž. yra įaugęs į dvejetą ar daugiau istorinių tradicijų, kalbų, politinių lojalumų, moralės dėsnių ar religijų. Nesijausdamas pilnai priklausąs nei vienam šių skirtingų pasaulių, jis nėra saugus ir ramus. Bene gausiausias k.ž. tipas yra sutinkamas antrojoje imigrantų kartoje. Turėdami ryšį su dviem tautinėmis grupėmis, tokie asmens gali būti saistomi dvejopai: ‚narystė' ir ‚priklausomybė'. Būdami naujosios visuomenės ‚nariais', nes gimę joje, jie tačiau gali jaustis ‚priklausą' savo tėvų atsineštinei kultūrai. Tokie dvejopi ryšiai gali būti prieštaraują ir reikalingi vis suderinti. Šiame procese galima išskirti ketvertas sprendimo būdų: visiška izoliacija, pasitraukimas nuo senosios grupės, dalyvavimas abiejose grupėse, svyravimas čia į vieną, čia į kitą grupę pagal progą bei atsitiktinumą. *A. Mst.*

Krašto apsaugos ministerija. Jos paskirtis yra krašto apsaugos reikalai. Lietuvoje k.a.m. sudarė: vyriausias, arba generalinis, štabas, tiekimų valdyba, kariuomenės teismas ir prokuratūra. Didelėse valstybėse k.a.m. turi sudėtingesnę struktūrą, daugiau specializuotą ir plačiau išsišakojusią. JAV k.a.m. vadinama gynybos departamentu (Department of Defense), ir apima tris pagrindines sritis arba ginklų rūšis: 1. armijos departamentą (Department of the Army), kur priklauso sausumos kariuomenė — visos ginklų rūšys; 2. karo laivyno departamentą (Department of the Navy) (be karo laivyno čia priklauso marinų dalys ir krantų apsauga); 3. karo aviacija (Department of the Air Force). Gynybos departamento viršininku būna civilis asmuo — sekretorius (secretary) ir įeina į JAV vyriausybės sudėtį; sričių viršininkais (armijos, karo laivyno ir karo aviacijos) būna kariai, savo srities specialistai. *K. Alš.*

Krašto Balsas 1. 1922 X 29– — 1923 VI 10 Kaune ėjęs dienraštis. Sustabdžius Tėvynės Balsą (žr.), A. Smetona su M. Yču leido K.B., o jo tęstinumui pabrėžti buvo išlaikytos Lietuvos Balso, Lietuvių Balso, Tautos Balso ir Tėvynės Balso stiliaus antraštinės raidės. K.B., kaip ir visi jo pirmatakai, pasižymėjo labai aštria kritika, ypač politiniuose straipsniuose, susilaukė teismuose bylų ir teisminių baudų, o 1923 V, teismui jį nubaudus 2000 litų, sustojo. Vėliau jo vietoje išėjo Tautos Vairas.

2. Keletas vienkartinių, pasirodžiusių 1921 – 1926, kuriuos daugiausia leido ‚pažangiečiai' (tautininkai).

Krašto išdavimas neretai vadinamas valstybės išdavimu. Išdavimo sąvokai nebūtinas valstybei ištikimybės sulaužymo požymis, kuriuo išdavimas būdavo seniau grindžiamas. K.i. yra valstybei ištikimybės pareigos sulaužymas, kai jo subjektas yra tos valstybės pilietis, bet išdavimo veiksmas gali būti padaromas ir asmens, neįpareigoto laikyti ištikimybę išduodamai valstybei, — asmens, kuris nėra jos pilietis.

Karinis išdavimas, kaip jį apibrėžia Lie-

tuvos Baudžiamasis Statutas (108 str.), yra pagalba arba palengvinimas priešui jo kariniuose ar kitokiuose prieš Lietuvą žygiuose. Nusikalstamasis darbas turi būti tyčios — žinant, kad jis daromas priešui padėti, ir gali būti padarytas ir svetimos šalies piliečio, gyvenančio ar esančio Lietuvoje. Karinis išdavimas yra ir Lietuvos piliečio įstojimas svetimon kariuomenėn arba neišstojimas iš jos žinant ją esant priešo (109 str.). 1934 Vyr. Žinių 437 nr. paskelbtasis Tautai ir valstybei saugoti įstatymas, kurio tikslas (37 str.) papildyti veikiančius įstatymus, kuriais baudžiami nusikalstamieji darbai prieš valstybės saugumą, graso bausme Lietuvos piliečiui, kuris be krašto apsaugos ministro leidimo įstoja arba duoda pasižadėjimą įstoti svetimos valstybės karo tarnybon (8 str.).

Špionažinis išdavimas pagal Baud. Statutą (111–113[1] str.) yra pagalba arba palengvinimas svetimos valstybės agentui rinkti žinias arba daiktus, liečiančius išorinį krašto saugumą bei jo apsigynimą, ir paskelbimas ar pranešimas arba perdavimas tokių žinių ar daiktų kitam asmeniui svetimos valstybės naudai be atitinkamo įgaliojimo. Čia pridurtini: pardavimas arba pareiškimas svetimoje valstybėje karo pobūdžio išradimų ir patobulinimų patentui gauti, sutvirtintų vietų planų bei piešinių pagaminimas ir kiti tolygaus pobūdžio špionažui artimi darbai.

Vadinamojo diplomatinio išdavimo nusikalstamieji darbai yra šie: Lietuvos diplomatinių agentų ir jų personalo veikimas Lietuvos nenaudai darant sutartį arba derantis (Baudž. St. 116 str.); pagal veiksmą, kuriuo gali nusikalsti bet kuris Lietuvos pilietis (Baud. St. 110 str.): kurstymas svetimos valstybės kariauti su Lietuva, arba imtis kitokių jai priešingų žygių, arba nutraukti karo sąjungą su ja, arba nedaryti su ja tokios sąjungos, ir prižadėjimas svetimos valstybės vyriausybei, prieš paskelbiant karą, padėti jos karo žygiams prieš Lietuvą; pagal objektą (Baud. St. 117 str.): pagadinimas, paslėpimas, pagrobimas arba klastingas pamainymas dokumento, kuris žinomai yra įrodymas Lietuvos teisės svetimai valstybei, ir pagadinimas arba perkėlimas pasienio ženklo arba kitokis valstybės sienų linijos iškreipimas, norint išduoti svetimai valstybei Lietuvos dalį. Dar viena išdavimo rūšis (Baud. St. 114, 115 str.) — išdavikišku laikomas ir nusikalstamas darbas asmens, kuris, sutartimi arba vyriausybės pavedimu pagaminti priemonių pulti arba gintis nuo priešo arba statyti maisto ar pašaro kariaujančiai armijai arba jos įmonėms, gamina tas priemones netinkamas vartoti arba tiekia žalingo ar netinkamo vartoti maisto ar pašaro. Minėtajame Tautai ir valstybei saugoti įstatyme išdavimas įsakmiai paminėtas bendro pobūdžio posakiu 4 str.: baudžiamas Lietuvos pilietis, kuris eina į tokį santykį su užsieniu, kuriuo laužo savo valstybinės ištikimybės pareigą. *B.Ms.*

Krašto išdavimas pagal 1588 Lietuvos Statutą sen. Lietuvoje buvo laikomas vienu iš didžiųjų nusikaltimų ir baudžiamas kombinuota mirties, infamijos (garbės atėmimo) ir turto konfiskavimo triguba bausme, kuri buvo taikoma ir išdaviko šeimos nariams, ypačiai išdaviko sūnums, žinojusiems apie savo tėvo nusikaltimą. Dukterys ir mažamečiai išdaviko sūnūs, nedalyvavę tėvo nusikaltime, turėjo nustoti visų tėvo dvarų ir turtų paveldėjimo teisės. Šitokios kolektyvinės visos šeimos atsakomybės ir bausmės principas Lietuvos Statute buvo išimtis, taikoma krašto išdavikams, paprastai laikantis individualinės atsakomybės ir bausmės principo kituose, nors ir didžiuosiuose nusikaltimuose. Iš krašto pabėgę išdavikai buvo baudžiami garbės bei teisių atėmimu ir turto konfiskavimu, atsakomybę išplečiant ir šeimos nariams. *K.Avž.*

Kraštotyra žinių visuma apie atskirą kraštą arba jo dalį. K. tirdama pasirinktąjį kraštą arba sritį stengiasi pažinti jo susidarymą (geologiją), augaliją, gyvuliją tiktai daliniu žvilgiu, neieškodama pasikeitimo ir kt. priežasčių, tačiau ji plačiau sustoja prie žmogaus ir jo gyvenos, tuo būdu priartėdama prie tautotyros, o iš dalies ir prie proistorės ir istorijos. K. tikslui siekti buriamasi į draugijas ir sąjungas, steigiami muziejai su aplinkos, augalijos, gyvūnijos ir proistorės, istorijos, etnografijos skyriais, kurių tikslas supažindinti lankytojus, ypač moksleiviją ir jaunimą, su tuo kraštu ir jo gyvena, ruošia senovės dienas (žr.), parodas, paskaitas, įvairias k. iškylas, kurios nuo eilinių iškylų skiriasi gilesniu supažindinimu su kraštu ir jo praeitimi, leidžia įvairius leidinius ir kt.

Lietuvoje k. žodis pradėtas A. Vireliūno vartoti apie 1919 ir nėra nusistovėjusios reikšmės. Pradžioje k. vartota labai

Kraštotyra

artima aplinkotyrai reikšme, tačiau iškeliant gyvenąą; tai vėliau k. leido tapti beveik tautotyra (žr.). Pradėjus steigti k. draugijas ir muziejus, susiduriant su pačiu darbu jų aplinkoje, k. žodžio reikšmė kito pagal vietos reikalus; ji liko neapibrėžtos reikšmės iki paskutinių dienų, nes patys kraštotyrininkai k. žodžiu nusakydavo dažnai įvairų turinį.

K. draugijos ir būreliai. Nors Lietuvių mokslo d-ja buvo mokslo reikalams skirta, tačiau vis tik tebebuvo daugiau kraštotyrinė (atsitiktinis medžiagos telkimas bei saugojimas) kaip mokslinė. Atstačius nepriklausomą Lietuvos valstybę, tačiau be Vilniaus, o kartu ir be Lietuvių mokslo d-jos, kuri buvo tapusi vieninteliu kraštotyros darbo junginiu, ir ilgai užsitęsus laisvės kovoms, kraštotyrinis darbas krašte buvo sustojęs ir pakrikęs, nors jau 1920 prie Panevėžio gimn. veikė ‚gamtos tyrinėjimo bei folkloro d-ja', leidusi hektografuotą ‚Paparčio žiedą', o Kaune Pr. Dovydaitis suorganizavo moksleivių k. būrelį. Tokių mokinių ir k. mėgėjų būrelių tuo metu dar būta ir prie kitų gimnazijų. 1922 IV Ig. Končius Dotnuvoje sudarė ‚Gimtajam kraštui tyrinėti ratelį', kuris supažindino su praeities paminklais būsimuosius agronomus. Kaune, LU, 1923 studentai lituanistai įsteigė Lietuvos studentų k. d-ją, kuri užrašinėjo tautosaką, žodžius lietuvių k. žodynui, vietovardžius, rinko knygas universiteto bibliotekai, o surastas senienas vežė Kauno miesto muziejui, k. ir vienos, vadovaujančios d-jos reikalais rašė spaudoje.

Lietuvos kraštotyros d-ja, kuri k. turėjo vadovauti laisvam krašte, tuo pačiu iš dalies atstoti Lietuvių mokslo d-ją, Kaune buvo įsteigta 1925 V 30 (įreg. VII 4). Ar ši d-ja buvo visai nauja ir savarankiškai susidariusi, ar tik atgaivinusi Lietuvių mokslo d-jos apmirusį Kauno skyrių, šiandien jau neaišku, nes dar pačios k. d-jos neįsteigus, jau 1924 XI skelbiama, kad nuo 1925 I pradės eiti A. Vireliūno redaguojamas Mūsų Kraštas (plg. Kultūra 36 psl. 1925), kuris bus šios d-jos organas. Dėl lėšų stokos laikraštis nepasirodė, įsteigtoji d-ja merdėjo, o po 1929 jos veiklos nė pėdsakų nebesutinkame, išskyrus 1926 prie jos susidariusią botanikos sekciją, kuri surinko daug medžiagos Botanikos žodynui (1938). Šios d-jos, tikriau jos pradininkų, nuopelnu tenka laikyti 1925 Vilties d-jos išleistą Lietuvių

Eksponatus išveža kraštotyros muziejui

tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa, pirmas toks platus kraštotyrininkams vadovas, kurį, pasigaudamas latvių pavyzdžiu paruošė P. Būtėnas. Draugijai merdint, etnografinės medžiagos rinkimą vykdė Lietuvos meno kūrėjų d-ja, nors kraštotyrinis sąjūdis buvo pagavęs jau mokytojus, pvz. 1925 V 10 Žagarės mokytojai nutarė keliauti po Lietuvą pėsčiomis, kad susipažintų su kraštu ir žmonių gyvena, kartu rinkti senienas, užrašinėti tautosaką ir t.t. Panašūs nutarimai 1925 ir Marijampolės, Panevėžio ir kt. mokytojų konferencijų; vasaros metu ir dažnoki pėsčių mokytojų būreliai, besidomį krašto praeitimi ir būtove.

Pagrindinės Lietuvos k. d-jos vaidmuo nuo 1929 atiteko Šiaulių k. d-jai (įreg. 1927 V 11), kuriai vadovavo P. Bugailiškis. Ši d-ja tapo visų kraštotyrininkų jungtimi, iš jos kilo k. suvažiavimai, 1930 VI 15–30 suruošė pirmąją k. savaitę ir k. suvažiavimą, o 1934 ėmė leisti Gimtąjį Kraštą (žr.), vieninteli mūsų k. žurnalą.

Iki 1940 VI 30 Lietuvoje veikė dar kitos, tačiau vien tik vietinės reikšmės teturėjusios, nors ir daug nudirbusios k. d-

Kraštotyrininkas su eksponatais

jos arba didesni k. būreliai; be jų darbo nebūtų ir vietinių muziejų.

Alytaus k. būrelis, nuo 1928 IV d-ja; nuo 1934 I 13 Dzūkų k. d-ja, kuri vėliau ruošė Merkinės ir kt. senovės dienas, vadovaujant J. Miškiniui;

Dusetų K. Būgos vardo k. d-ja (1935 I–1940). Taip pat nuo 1933 I 1 veikė pavasarininkų tautosakos rinkėjų būrelis, nuo 1937 VII 17 persiorganizavęs į ‚Praeities' būrelį ir dirbęs su K. Būgos vardo d-ja;

Kaišiadorių k. būrelis nuo 1936 X;

Kėdainių k. būrelis nuo 1926; 1936 XI 15 virtęs d-ja, kurioje dirbo A. Tylenis, S. Sužiedėlis ir kt.

Kretingos k. būrelis nuo 1934;

Marijampolės k. mėgėjai nuo 1933;

Mažeikių senovės pažinimo mėgėjų kuopelė 1926 V 3 — 1931 IX 18, vėliau Telšių ‚Alkos' skyrius;

Panevėžio gimtajam kraštui pažinti d-ja nuo 1924 III 15, įsijungusi visus būrelius, kurių pirmasis Panevėžio gimn. žinomas iš 1920 III. Tai pirmoji k. d-ja laisvoje valstybėje;

Šakiai. Zanavykų k. d-ja, iš k. būrelio, įst. 1934 V 12;

Telšių Žemaičių senovės mėgėjų d-ja ‚Alka', nuo 1931 V 26. Taip pat prie visos eilės gimnazijų, mokytojų seminarijų veikė mokinių k. būreliai, surinkę daug medžiagos vietos muziejams.

Iš tautinių mažumų dirbo Lietuvos žydų istorijos-etnografijos d-ja, įst. 1922 VII 5. Be žydų tautotyros, ji užgriebdavo ir lieviškuosius kraštotyros bei tautotyros dalykus. Ji veikė ir bolševikų okupacijos dienomis iki 1941 VIII 15; jos rinkinius išvežė vokiečiai.

Vilniaus srities k. darbas telkėsi aplink Lietuvių mokslo d-ją, kuri Vilniuje turėjo suorganizavusi tautosakos rinkėjų kuopą prie Vytauto D. gimnazijos ir atskirai dar kraštotyrininkus, kurių 1932 buvo 46 nariai. Lenkai savo k. darbą telkė apie Mokslo bičiulių draugiją, Gudai turėjo savo atskirą draugiją, lygiai taip pat ir Vilniaus žydai, visą veiklą sutelkę prie savo etnografinio instituto.

K. suvažiavimai įvyko trys. Reikšmingais laikytini II ir III suvažiavimai. II, įvykęs 1933 VI 11–12, nutarė leisti k. žurnalą; tai 1934 įvykdė viena Šiaulių k. d-ja (žr. Gimtasai Kraštas). III suvažiavimas (1935 IX 28–29 Kaune) yra svarbus savo nutarimais ir memorandumais kultūros paminklų apsaugos, senienų išvežimo ir kt. Jo išrinktoji komisija-biuras (P. Galaunė, Ig. Končius, J. Puzinas, P. Bugailiškis, J. Elisonas ir A. Rukuiža) IV suvažiavimo jau nebesušaukė, nes didžiąją dalį III suvažiavimo nutarimų pradėjo vykdyti Vytauto D. Kultūros muziejus, perėmęs krašto muziejų koordinaciją, muziejininkų kursų rengimą ir kt. Į k. darbą įsijungė Lietuvos Mokytojų S-ga, 1938 VII 4–23 surengusi Klaipėdoje k. ir gamtos mokslų kursus. Ten aplinkotyros ir k. metodiką skaitė M. Mačernis (11 val.), tautotyrą — K. Augulis (10 val.) ir k. — A. Bendorius ir K. Augulis (4 val.), kur šioms sritims buvo skirta 20 val. praktikos darbų ir išvykos.

K. muziejai. K. muziejuose paprastai yra proistorės, istorijos, etnografijos ir geologijos bei gamtos skyriai. Mūsų krašto k. muziejuose vyravo etnografiniai rinkiniai, o visų kitų tik užuomazgos.

Seniausiu Lietuvos k.m. tenka laikyti D. Poškos rinkinį, sutalpintą Baublyje (žr.). K.m. taip pat yra ir Lietuvių mokslo d-jos, lenkų Mokslo bičiulių d-jos, pagaliau net sen. Vilniaus ir Kauno muziejai. Kauno miesto muziejus, iki nebuvo pertvarkytas į Vytauto D. Kultūros Muziejų, turėjo visus Kauno miestui nebūdingus rinkinius, ir nežiūrint visos jam eilės pavestųjų išskirtinių darbų, buvo būdingas k.m. Šalia jo didžiausios reikšmės turėjo Šiaulių Aušros muziejus (žr.) su 44.000 eksponatų (1944), vykdęs kasinėjimus, daręs ekspedicijas, bet 1953 neturėjo jau patalpų ir rinkiniai, sukrauti rūsiuose bei palėpėse nyko.

Kiti k. muziejai ir svarbesni rinkiniai:

Alytaus. ‚Dzūkų muziejus', spaudoje dažnai vadinamas ‚Dainavos muziejumi', 1928 IV 24 įreg. jam steigti statutas, kuriuo veikė ir pati k. d-ja. Jis turėjo gausius dzūkų būtovės rinkinius, kuriuos itin papildė Merkinės ir kt. ‚senovės dienos'. 1941 VI 22–26 jo rinkiniai nukentėjo nuo vokiečių, ‚pasirinkusių' prisiminimui smulkių, bet vertingų proistorės ar kt. daiktų. 1944 turėjo per 5000 eksponatų ir buvo numatytas sritiniu muziejumi.

Biržai. Muziejus įst. 1928 II 16 dr. J. Mikelėno rūpesčiu. Be Biržų pilies radinių, turėjo proistorinių ir kt. rinkinių.

Daugailiai. Nuo 1936 vietos pavasarininkų rinkinys, per 300 proistorinių ir liaudies meno dalykų. 1938 dalyvavo Pavasario fed. jubiliejinėje parodoje. 1944 pateko Utenos muziejui.

Dusetos (žr. V 271).

Gegužinė žr. Kernavė.

Kaišiadorys. Prie vietos gimnazijos jau 1936 buvo susidaręs didesnis senienų rinkinys, kuris įjungtas 1936 į vad. Trakų aps. savivaldybės kuriamą muziejų.

Kėdainiai. Po 1926 susidaręs muziejus buvo vietos savivaldybės žinioje ir 1935 turėjo 935 eksponatus, kurių dalį 1936 perdavė Vytauto D. Kultūros muziejui.

Kelmė. Šaulių būrio suorganizuotas muziejus buvo pavadintas Vl. Putvio vardu. Atidarytas 1936 VII 12 turėjo būtovinius rinkinius, kurie 1941 VI 23–24 gaisro metu nukentėjo.

Kernavė (X 390). Į jos rinkinius vėliau įėjo ir kun. N. Švogžlio-Milžino, vad. Gegužinės rinkinys, 1938 dalyvavo Pavasario jubiliejinėje parodoje.

Klaipėda. Be miesto savivaldybės muziejaus, nuo 1922 I 25 buvo ‚Aukuro' d-jos įsteigtas k. muziejus, 1935 turėjęs per 1800 eksponatų ir iš direktorijos išsinuomojęs sklypą rūpinosi įsteigti Pajūrio oro muziejų. Po 1938 jis buvo išblaškytas ir jo rinkinių dalis žuvo.

Kretinga (žr.)

Kruonis. Iki 1936 buvo saugomas vls. savivaldybės viršaičio A. Vedecko rinkinys, vėliau patekęs į kuriamąjį Trakų aps. savivaldybės muziejų (Kaišiadorys).

Kupiškis. 1942 iš S. Glemžaitės, V. Kavoliūno ir kt. rinkinių sudarytas vietos muziejėlis.

Mažeikiai. ‚Alkos muziejus' įst. 1930 IX 30. Jo steigėju buvo S. Ličkūnas, surinkęs per 600 eksponatų, aplankydamas per 1500 vietovių. Jis buvo gausus proistoriniais rinkiniais, turėjo etnografijos ir liaudies meno skyrius. 1935 buvo 1287 eksponatai. Muziejumi rūpinosi vietos ‚Alkos' (Telšių) skyrius, nesutikęs, kad rinkiniai būtų išvežti į Telšius.

Marijampolė. ‚Sodžiaus muziejus' įsteigtas aps. savivaldybės 1932, tačiau jau 1937 XII 31 atsisakė skirti lėšų. 1937 turėjo 1248 eksponatus, daugiausia etnografijos.

Nidos, arba Užmario, muziejus įsteigtas 1933 VII. Buvo proistorinis ir gintaro rinkinys, gausi žvejų būtovės medžiaga.

Onuškis. Viršaičio A. Petrausko rūpesčiu buvo pradėtas steigti vietos muziejėlis; 1937 rinkiniai įjungti į Kaišiadoris.

Panevėžys. Miesto muziejus įsteigtas 1925, daugiausia J. Elisono rūpesčiu. 1935 turėjo 3420 eksponatų iš proistorės, istorijos, etnografijos ir kt., darė etnografines išvykas. 1940 IX dalis eksponatų iš jo buvo pašalinta.

Pasvalys. Gimn. mokinių, vadovaujamų mokytojo Vl. Kulboko, 1934–39 sudarytas muziejėlis, kur buvo archeologijos, tautodailės, numizmatikos ir spaudos dalykų.

Plungė. Viršaičio L. Kumšlyčio rūpesčiu apie 1934 buvo įsteigtas atskiras muziejėlis, turėjęs gausius proistorės ir liaudies meno rinkinius. Dalis šio rinkinio vėliau pateko į Vytauto D. Kultūros Muziejų, Telšių ir Šiaulių muziejus.

Rokiškis. Vietos savivaldybės ir gimnazijos rūpesčiu 1935 jau veikė muziejus, kuris 1944 turėjo per 2000 eksponatų, neįskaitant Pšezdeckio rinkinių, kuriuos tuo metu globojo.

Šakiai. ‚Zanavykų muziejus' įst. 1928 VI 19 turėjo vietos būtovės rinkinius.

Šiauliai (žr. Aušros muziejus I 476). Jis buvo tapęs vienu iš pagrindinių muziejų.

Šilutė (žr. H. Scheu).

Tauragė. Muziejus buvo įst. 1937 gimn. dir. J. Janilionio rūpesčiu, kuri įjungė buv. mokytojų seminarijos ir kt. rinkinius bei baublius.

Telšiai. ‚Alkos' muziejus įst. 1932 II 16, 1938 jo rinkiniai prašoko 4000 eksponatų, turėjo savivaldybės ir kt. 1936 pastatytus namus; jį globojo vietos k. ‚Alkos' d-ja, kuriai vadovavo Pr. Genys. Alkos muziejus buvo numatytas paversti Žemaičių srities muziejumi.

Trakai. Po 1946 įkurtas Trakuose muziejus. Plg. Kaišiadorys.

Ukmergė. Vietos muziejus įsteigtas 1933 IV 2, kuriame vyravo taip pat etnografija.

Utena. Išaugęs iš vietos gimnazijos rinkinių prieš 1935. Vyravo proistorės ir liaudies meno dalykai. 1941 VI 24 gerokai nuo vokiečių nukentėjo.

Zarasai. Iš gimnazijos ir kt. rinkinių 1932 sudarytas muziejus turėjo proistorės ir liaudies meno skyrius. 1941 VI 24 išdraskytas prabėgančių bolševikų, vėliau dar apnaikintas vokiečių. 1944 turėjo per 2000 eksponatų.

A. Vireliūnas, Kaip mokyti kraštotyros 1925; Šiaulių metraštis I–III 1930–33; Gimtasai Kraštas 1934–1943 (atskiri str. ir kronika); *P. Bugailiškis,* Kraštotyros darbo organizacija ir jos uždaviniai (Kultūra 343 psl.) 1933; Kraštotyros dirvoje 1933. *A. Mž.*

Kraštų miškas Biržų aps., 187 ha ploto. Vyrauja eglės medynai.

Kraštūnė ežerinė (Litorella uniflora), gyslotinių (Plantaginaceae) šeimos augalas. Laikosi paežerėmis bei prie tvenkinių smiltinguose, taip pat dumbluotuose pakraščiuose. Sutinkamas M. Lietuvoje, Latvijoje.

Kraštupėliai (vok. Kraxtepellen) k. Sembos pajūryje prie Kraštupės, Palvininkų paštas ir glžk. st. 1939 apie 1200 gyv. K. pastatai su Palvininkų bžk. suaugę į vieną vietovę. Čia žymios gintaro kasyklos, ypač K. apylinkėje daug mėlynžemio net žemės paviršiuje. Todėl čia jau prieš kelis šimtmečius pradėta kasti gintaras iš žemės. Šalia K. žymus sembų piliakalnis, vokiškai vadinamas Kleiner Hausen, kuris kiek mažesnis negu Kirpėnų piliakalnis Grosser Hausen, turi nuo piliakalnio papėdės iki jo 80 m aukščio viršūnės tris pylimus. Apylinkėje yra žalvario amžiaus pilkapių.

Krašuona upelis Utenos aps., Viešės (Vyžuonos, Šventosios, Neries) deš. intakas, 17 km ilgio; teka nuo Tauragnų mst. į š.v., įteka į Viešę Utenos mieste.

Krata yra veiksmas ir priemonė aptikti daiktams, galintiems padėti išaiškinti įvykusį nusikalstamąjį darbą ir jo kaltininką, taip pat susekti nuo teismo besislapstančiam nusikaltėliui. Visokie daiktiniai įrodymai turi didelės svarbos teisingumui, ir jam svarbu turėti daiktus, kurie gali nušviesti nusikalstamojo darbo padarymą. Mūsų konstitucijos 1922 (§ 12) ir 1928 (§ 13) nustato, kad ‚ieiti į butą ir daryti jame kratą galima tik įstatyme nurodytais atsitikimais ir tvarka'. 1938 konstitucija (22 str.) apie k. tiesiogiai jau nekalba, tik sako, kad ‚Valstybė gali įstatymu aprėžti piliečio buto neliečiamybę, kiek tatai reikalinga Valstybės kovai su nusikaltimais'; iš to aišku, kad k., kaip tos kovos priemonė, leidžiama. Kuriais atvejais daroma k., kas (tardytojas, policija) ją daro ir kuria tvarka — nustato Baudžiamojo proceso įstatai ir kiti įstatymai. *B.M-s*

Kratas (gr. Kratēs) 1. Atikos komedijų rašytojas, Aristofano pirmatakas.

2. K. tebietis, kinikas filosofas, Diogeno sinopiečio (žr.) mokinys, stoikų mokyklos kūrėjo Zenono mokytojas. Išdalinęs savo turtus tautiečiams, gyveno keliaujančio pamokslininko gyvenimą drauge su savo žmona kilmingąja Hiparchija. K. rašė ir eiles, kurių nuotrupų išliko.

K. Schefold, Die Bildnisse der antiken Dichter, Redner und Denker 1943.

3. K. iš Mallo Kilikijoje pirmosios II a. pr. Kr. pusės gr. filologas, Pergamo m-los mokslininkas, priešininkas Aleksandrijos filologo Aristarcho, kuris gramatikoje pripažino vyraujantį analogijos dėsnį, kai K., remdamasis stoikais, pagrindiniu dėsniu laikė anomaliją. Atvykęs 169 į Romą karaliaus Atalo II pasiuntiniu, susilaužė ten kojį ir kol pasveiko laikė paskaitas, sužadinęs romėnų filologų susidomėjimą tuo ginču net iki Augusto laikų. K. 9 knygų veikale išaiškino Homerą alegoriškai ir pagamino pirmąjį žemės gaublį. Teišliko raštų fragmentai. Fragmentai: H. J. Mette Sphairopoiia 1936 ir Paratersis 1952.

Krategas žr. Gudobelė.

Krateras (gr. kratēr) graikų ir romėnų senovėje vartotas didokas plačia anga indas vandeniui ir vynui maišyti. Išlikę k. daugiausia moliniai, rečiau metaliniai.

Krateris (gr. kratēr ‚indas vynui su vandeniu maišyti') katilo ar piltuvo išvaizdos anga vulkano viršūnėje, iš kurios vulkanui veikiant išsiveržia garai, karštos dulkės (pelenai) ir lava. Jo dugne yra skylė, iš kurios stačiu kanalu k. jungiasi su žemės plutoje giliai esančiais karštais ištirpusių uolienų židiniais. Didėjant vulkano aukščiui nuo išverčiamos lavos ir pelenų, kartais lava prasiveržia vulkano šone vienu ar keliais naujais k. Atsitinka, kad naujasis (šoninis) k. pasidaro pagrindiniu, o senasis užanka, nors kai kada naujieji k. esti užkemšami senojo k. verčiamos lavos. Užakus k. kartais vulkane įvyksta sprogimas, kuris nuneša visą kalno viršų ir jo vietoje atsiranda milžiniško dydžio k. Tokie didžiuliai k. vadinami calderomis. Užgesusių vulkanų k. gali susidaryti ežerai. Tokios rūšies yra pvz. daugumas Italijos ežerų.

Kratilas (Kratylos) V a. pr. Kr. graikų filosofas, Heraklito pasekėjas, pirmasis Platono mokytojas. Kadangi visa keičiasi tai, pasak K., negalima apie nieką spręsti: joks spręsmas nėra galimas. Platonas įamžino savo mokytoją, pavadindamas jo vardu vieną savo dialogų, kuriame jis dėsto savąją kalbos filosofiją.

Kratilas apie 2 m skersmens ir $\frac{1}{2}$ m gylio rėčio pavidalo sijotuvas seniau vartotas iškultiems javams nuo stambesnių liekanų valyti. Pinamas iš lazdyno plėšų, rečiau spygliuočių šaknų. Sijojama dviejų žmonių sukinėjant k. kairėn dešinėn bei krečiant.

Krateris

Kratinas (gr. Kratinos) šalia Aristofano ir Eupolido vienas didžiųjų sen. Atikos komedijos rašytojų, tikrasis politinės komedijos kūrėjas (apie 520–420 pr. Kr.), Aristofano pirmatakas ir jo konkurentas, save pajuokiančiu veikalu Pytine (Butelis) 423, nugalėjęs varžybose Aristofano Debesis. Teisėtoji žmona ‚Komedija' kaltinanti poetą, kad jis permažai jos paisąs ir perdaug dėmesio kreipiąs į meilužę Girtuoklybę. Tačiau poetas ugninga kalba apgina brangų išgelbėtoją butelį. Būdamas Kimono šalininkas, K. pašiepė Periklį. Išradingumas bei originalumas, kandus sąmojis ir vaizdinga kalba pelnė didelį amžininkų pritarimą. Iš 21 komedijos 9 laimėjo pirmąją dovaną. Teišliko nuotrupos. Fragmentai: Th. Kock Comicorum Atticorum fragmenta I 1880.

J. Pieters, Cratinus 1946; *W. Schmid,* Geschichte der griech. Lit. I, 4, 1946.

Kraucevičius Juozas (Sprakšių k., Linkuvos vls., Šiaulių aps.) generolas ltn. 1900 baigė Vilniaus karo mokyklą. Dalyvavo rusų japonų kare. I pas. karo metu buvo Rusijos kariuomenėje aviacijos karininku, karo pabaigoje aviacijos inspektoriumi. Lietuvon sugrįžo 1920. 1921–22 Lietuvos kariuomenės vadas. 1922–27 Lietuvos kariuomenės aviacijos viršininkas. 1927 išėjo atsargon. Turi nuopelnų kuriant ir organizuojant Lietuvos aviaciją. 1940, Sovietų Rusijai okupavus Lietuvą, pasitraukė į Vokietiją. Per II pas. karą gyveno Čekijoje, bet, vokiečiams atsitraukiant, dėl ligos negalėjo pasitraukti ir pateko bolševikams. Bendradarbiavo Mūsų Žinyne: Kariuomenės fizinis auklėjimas 1926, Tankų dalyvavimas I pas. kare 1926, Karo technikos dalių dvidešimtmetis 1919–1939.

Kraučiūnas (r. k. Kriaučiūnas) 1. Kazimieras (g. 1882 IX 28 Griniūnų k., Ramygalos vls., Panevėžio aps.) JAV lietuvių darbuotojas, siuvėjas. 1907 atvyko į JAV ir įsijungė į lietuvių veiklą, ypač daug dirbo teatro srityje: daug vaidinęs dramos veikalų, o taip pat dalyvavo operečių pastatymuose ir atlikdavo svarbesnius vaidmenis. Bendradarbiavo Vienybėje, Margutyje, Dirvoje. Išsp. Iš dūminės lūšnelės (satyriniai eilėraščiai) 1950, Siauruoju takeliu (atsiminimai) 1956.

2. Kazys (g. 1896 X 13 Preidžių k., Velžių vls., Panevėžio aps.) dramatinis tenoras. 1913 atvyko į JAV. 1917–20 gyveno Clevelande, Ohio. Čia dalyvavo Liuosybės chore ir mokėsi dainavimo pas J. Bū-

tėną. 1926–29 studijavo dainavimą Italijoje. Baigęs mokslus Italijoje atvyko į Lietuvą ir buvo pakviestas dainuoti Lietuvos operoje. 1931 grįžo į JAV. Koncertavo liet. kolonijose Amerikoje. Yra įdainavęs lietuviškų plokštelių.

3. Matas (1865 IX 12 — 1918 IX 7 Chicagoje) kunigas, pirmos lietuvių parapijos ir mokyklos įkūrėjas Čikagoje. Baigęs Seinų kun. seminariją, įšventintas kunigu 1889 VI 15. Rusų persekiojamas iš Barglovo išbėgo į užsienį. Apie 1893 atvyko į JAV, atkeliaudams į Čikagą, kur tuo metu vyko pasaulinė paroda. Trumpą laiką buvęs vikaru kaimyninėje lenkų parapijoje, 1894 I 28 pradėjo klebonauti Šv. Jurgio lietuvių parapijoje. Tais pat metais įsteigė lietuvių mokyklą, 1895 pradėjo statyti kleboniją, 1896 — dabartinę mūro bažnyčią. Be šių trobesių pastatė didelius mokyklos rūmus. Buvo vienas iš steigėjų laikraščio Katalikо, 1899–1901 ėjusio Šv. Jurgio parapijos ribose. Įsteigė Šv. Kazimiero kapines. Sveikatai susilpnėjus nuo klebono pareigų pasitraukė 1918. Paskyrė 100 dol. Dailės d-jai konkursui parašyti Šv. Panelės giesmę. Veikė Kunigų Vienybėje ir bendradarbiavo Katalike. Bylinėjosi su Lietuvos redaktoriumi A. Olševskiu, kuris išspausdino visos bylos aprašymą.

M. Kraučiūnas

V. Kraučiūnas

4. Vladas (g. 1887 XI 13) agronomas. Lietuvos nepriklausomybės pradžioje dirbo žemės ūkio ministerijoje ir buvo žemės ūkio skyriaus vedėjas. Vėliau perėjo dirbti į Žemės ūkio rūmus ir 1931 bei 1933 buvo jų pirmininkas. 1924 vienas steigėjų Galvijų kontrolės s-gos. Aštriosios Kirsnos dv. ir spirito varyklos savininkas. 1941 išvežtas į Sibirą.

Kraujagyslė žr. Kraujo indai.

Kraujalakė (Sanguisorba), erškėtinių (Rosa Rosaceae) šeimos žolinė gentis. K. mažoji (S. minor) žinoma auganti M. Lietuvoje, Latvijoje. K. vaistinė (S. officinalis), mūsų pievose, krūmuose, nedažnai. Pastaroji liaudies vartojama nuo džiovos, gerklės ligų, spiaudymo kraujais.

Kraujāligė galvijų liga, pasireiškianti kraujuotu šlapimu.

Kraujalis (r. k. Kraujelis) Petras (1882 VII 8 Žagarų k., Labanoro par., Vilniaus aps. — 1933 VIII 14 Vilniuje) kunigas, visuomenės veikėjas, rašytojas. 1894 įstojo į Mintaujos gimn., tačiau 1896 už dalyvavimą mokinių maište prieš rusiškas pamaldas iš gimnazijos pašalintas. Betgi tais pačiais metais įstojo Vilniaus gimnazijon ir ją 1902 baigė. Baigęs gimnaziją, stojo į Vilniaus kunigų sem. 1904 buvo išsiųstas į Petrapilio dvasinę akademiją, kurią 1908 baigė teologijos kandidato laipsniu. Kunigu įšventintas buvo 1907. 1908 vikaras Visų Šventųjų bžn. Vilniuje, bet dėl lenkininkų intrigų buvo iškeltas į Gardiną, kur įsteigė Šv. Zitos d-jos skyrių ir aplink save suspietė lietuvių būrelį. 1911 vikaras Trakuose, o 1912 grįžo į Vilnių ir gavo paskyrimą Šv. Mikalojaus parapijos klebonu, dvasinės seminarijos prof. bei technikos mokyklos kapelionu. Po metų nuo kitų pareigų atsisakė ir tepaliko tik seminarijos prof. ir Aušros redaktoriumi. 1914 lankėsi v. Europoje ir dalyvavo eucharistiniame kongrese Louvaine. 1915 su Vilniaus kūrijos archyvais persikėlė į Mogiliavą ir išbuvo ligi 1918. 1917 dalyvavo Petrapilio lietuvių seime. Grįžęs 1918 į Vilnių, dirbo seminarijoje ir vyskupo kūrijoje. Nuo 1922 iki mirties vadovavo Ryto švietimo d-jai, kuri, be pradžios mokyklų, globojo Vytauto D. gimnaziją ir mokytojų seminariją. K. iniciatyva buvo 1922 XII 28–30 sušauktas pradžios mokyklų mokytojų suvažiavimas. Pasižymėjo dideliais organizaciniais gabumais ir be Ryto d-jos dar aktyviai veikė Lietuvių mokslo d-joje, Šv. Kazimiero d-joje ir Dėl karo nukentėjusiems šelpti d-joje, kol Vilniaus vyskupijos valdytojas Michalkevičius privertė pasitraukti iš Centrinio lietuvių komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti. Lenkų okupacijos metu K. kelis kartus buvo suimtas ir kalinamas Lukiškių kalėjime. 1925 vyko su Vilniaus krašto lietuvių delegacija pas

P. Kraujalis

Lenkijos švietimo ministrą S. Grabowski. Redaktoriaus darbą pradėjo prieš I pas. karą: 1911–1914 redagavo Aušrą. Lenkų okupacijos metu redagavo Lietuvos Kelią, Kelią, Vilniaus Garsą, Garsą, Vilniaus Varpą. Studijuodamas akad. rašė Vilniau žiniose, Viltyje, Draugijoje.

Nuo 1930–31 mokslo metų pradėjo dėstyti Vilniaus univ. lietuvių k. 1932 Laikinojo lietuvių komiteto v.pirm. Dalyvavo Ženevoje tautinių mažumų kongresuose. K. buvo įgarsėjęs kaip geras pamokslininkas, tai nuo 1931 arkivyskupija varžė K. lankytis lietuviškose parapijose Vilniaus krašte. Išsp. Trys dvasiško gyvenimo pagrindai (pagal M. Meschler S. J.) 1921, Trijų Kryžių kalnas 1923, Trakų pilis 1925, Mokytojai 1925, Dr. J. Basanavičiaus laidotuvės 1927, Lietuvių švietimo d-ja Rytas 1927, Lietuvių tautiniai valstybinis atgimimas 1928, Petras Goštautas ir jo gadynė 1928, Ryto pradžios mokyklų programos 1928, Vytautas Didysis 1930, Kikutis, S. Gimžauskas, Aušros Vartai. Kai kuriuos veikalus ir straipsnius pasirašinėjo P. Vieštauto ir kt. slapyvardžiais.

1937 Vilniaus lietuvių visuomenė Šv. Petro ir Povilo kapinėse pastatė paminklą su įrašu: Dirbo mokyklai ir tautai.

Čibiras ir kt., P. Kraujalis 1937. *J.Č. ir P.Č.*

Kraujas (lot. sanguis, cruor) yra skystas organas su daugybinėmis funkcijomis. Jame vyksta ne tik svarbūs fiziologiniai procesai, bet k. taip pat lemia viso organizmo narvelių veikimą ir tarpusavius funkcinius santykius. K. aprūpina juos skysčiais ir lemia jų sudėtį. K. nuplukdo jiems kalorinį maistą ir reikalingą jam sudeginti deguonį. K. parūpina narveliams būtinas medžiagas jų statybiniams ir degimo procesams, pvz. gliukozę, aminines rūgštis ir riebalus. Tos rūšies medžiagos patenka į kraują iš virškinimo latako. K. pašalina atsirandančias narveliuose metabolizmo eigoje suirimo medžiagas — anglies dvideginį, šlapalus, šlapalinę rūgštį, kreatiną ir kt. K. išnešioja narvelių pagamintą šilumą ir gelbsti ją palaikyti maždaug vienodą visame organizme. Kūnas sugeba tai padaryti dėl vandens buvimo k. ir audinių skysčiuose ir dėl jo nepaprastų savybių. Vandens specifiška šiluma yra žymiai didesnė nei kitų skystų ir standžių kūnų medžiagų. Todėl vanduo sugeba sandėliuoti šilumą geriau nei kitos kūno sudėtinės medžiagos. Toji vandens savybė padeda organizmui išvengti staigių temperatūros svyravimų. Vandens šiluminis laidingumas yra taip pat didesnis nei kitų eilinių skysčių. Didesnio šilumos kiekio reikia vandeniui išgarinti nei kitiems skysčiams. Nusakytos vandens savybės turi nepaprastos reikšmės kūno šilumai reguliuoti, bet jų vienų nepakanka tam didžiajam reikalui. Čia veikia ir kiti fiziologiniai faktoriai, pvz. k. nuolatinis srovenimas ir organizmo sugebėjimas k. skirstyti iš vienos vietos į kitą, iš kūno gilumos (vidaus organų, raumenų) į paviršių (odą) ir atvirkščiai.

K. ir limfa turi įvairių sudėtinių jungynių (antitoksinų, lizinų ir kitokių antikūnių), apsaugančių organizmą nuo gyvų ir negyvų žalingų faktorių. K. yra gausu hormonų, kurie žadina ir derina narvelių veiklą. K. yra įvairių baltymų: iš jų — 3,32–4,04 g albumino, 2,23–2,39 g visokių frakcijų globulino ir 0,34–0,43 g fibrinogeno. Bendras proteinų, albuminų, globulino ir fibrinogeno kiekis k. plazmoje kinta. Visos proteinų rūšys reguliuoja k. plazmos osmatišką spaudimą, kuris yra lygus 25–30 mm Hg (gyvsidabrio).

Simpson Wright, Applied Physiology 1952; *Best and Taylor*, Physiological Basis of Medical Practice 1950; *Osipovskij*, Kraujo lašo kelionė 1924. *D.Js.*

K. a p y t a k a, arba k. cirkuliacija, yra k. tekėjimas iš širdies į įvairias organizmo vietas ir jo grįžimas atgal. K.a. pirmasis aprašė anglas W. Harvey (1578–1657) veikale Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis. Ligi W. Harvey k.a. problema tik paviršutiniškai buvo sprendžiama. Harvey teigimai ir išvados buvo paremtos skrodimais ir eksperimentais. Betgi ir Harvey nepavyko vaizdžiau įrodyti k. pertekėjimą į venas, nes jis gyveno priešmikroskopiniame amžiuje. Marcello Malpighi (1628–1694) surado varlės plaučiuose smulkius latakėlius, dabar vad. kapiliarais, jungiančius arterijas su venomis. Beveik tuo pačiu laiku jėzuitas A. Leeuwenhoek (1632–1723) su savo paties sukonstruotu mikroskopu stebėjo pirmą kartą k. srovenimą buožgalvių kapiliaruose ir varlės kojos audiniuose (1688). G. A. Borelli (1608–1679) pirmasis pradėjo taikinti fizikos ir matematikos dėsnius fiziologijai. Jis prilygino širdį siurbliui, apskaičiavo jos jėgą ir įvertino k. indų sienelių elastingumą. Stephen Hales (1677 – 1761) pirmasis pradėjo matuoti spaudimą, esan-

tį arterijose ir venose. L. M. Poiseuille (1799–1869) ištyrė skysčių tekėjimą vamzdžiais ir suformulavo dėsnius, tvarkančius jų vyksmą. Poiseuille lygtis yra $Q=P/R$, kur Q yra kiekis, P spaudimo skirtumas, R pasipriešinimas. Arba kitaip: pratekančio k. kiekis tiesiogiai proporcingas pasipriešinimui. Pasipriešinimas išreiškiamas formule: $R = \frac{8l}{\pi r^4} . v$, kur R pasipriešinimas, l ilgis, r spindulys, V tekėjimo greitis, o v viskoziškumas, išreikštas CGS (centimetrais, gramais, sekundėmis) sistemos matais. Praktiškiems apskaičiavimams vartojamos tokios lygtys:

$$Q = \frac{P\pi r^4}{8lv} \quad , \quad P = \frac{8l}{\pi r^4} . vQ$$

ir $$V = \frac{P r^4}{8lv} .$$

K. a. svarba organizmo gyvybei ir jo taisyklingam darbui yra nepakeičiamos reikšmės. K.a. aprūpina visus organizmo narvelius deguonimi ir kitomis reikalingomis medžiagomis, pašalina dėl narvelių veiklos atsiradusias nebereikalingas medžiagas ir po visą organizmą išnešioja kurio nors organo pagamintas visam organizmui reikalingas medžiagas.

K.a. organus sudaro širdis ir įvairių rūšių k. indai — būtent: arterijos, venos. Tarp jų yra įklotas kapiliarų tinklas. K.a. gali būti suskirstyta į paskirstomąją ir surenkamąją sistemą. Pirmąją sudaro širdies kairysis skilvelis ir arterijos. K. iš širdies nuteka į visas kūno vietas. Antrąją sistemą sudaro visos venos ir dešinysis prieširdis. Abi tos sistemos sudaro didžiąją k.a. Yra dar mažoji k.a. Ji susideda iš širdies dešiniojo skilvelio, plaučių arterijų ir jų atsišakojimų, plaučių arterijėlių, plaučių venelių, plaučių venų ir kairiojo prieširdžio. Mažoji k.a. nuneša k. į plaučius. Ten jisai atiduoda surinktą anglia-rūgštį ir paima deguonį. Deguonies su angliarūgštimi pasikeitimą plaučiuose nulemia skirtinga tų dujų koncentracija plaučiuose ir atmosferoje. K. srovena nenustojamai. Yra apskaičiuota, kad širdis per minutę išstumia 2,96–4,61 l k.

K.a. priklauso nuo amžiaus, kūno padėties, temperatūros kitimų, miego, atliekamo darbo ir kt. Pagrindinį vaidmenį k.a. vaidina širdis.

Best and Taylor, Physiological Basis of Medical Practice 1950; *Wiggers,* Physiology of Health and Desease 1949. *D.Js.*

K. a p k r ė t i m a s (septicemija) liga, kurią sukelia įvairūs patogeniški mikrobai ir jų pagaminti nuodai (toksinai ir kt.). K.a. požymiai yra drugys (šalčio krėtimas), prakaitavimas, šokinėjanti temperatūra (rytais žema, pavakariais labai aukšta) ir didelis ligonio susmukimas. K.a. sėkmingai gydomas įvairiais antibiotikais. *D.Js.*

K. f a k t o r i a i M ir N. Nepriklausomai nuo klasikinių grupių agliutinogenų A ir B eritocituose yra agliutinogenai M ir N. Tyrimai parodė tris galimumus: M arba N arba MN, bet nėra atsitikimo, kad jų nebūtų. Žmogaus k. serume normaliose sąlygose prieš M ir N agliutininų nėra. Agliutininai sukeliami dirbtiniu būdu triušio serume, įšvirkščiant jam eritrocitų, kurie turi M ar N agliutinogenų. Faktoriai M ir N paveldimi iš tėvų, tėvo ir motinos vienetų, pvz. vaikas M, tėvas arba abu tėvai M arba MN. Vaikas MN, vienas iš tėvo, antras iš motinos. Tyrimo metodai tie patys kaip k. grupės nustatant, tik faktorių M ir N suradimas yra sunkesnis kaip grupių nustatymas. Kriminalinėse bylose tokie tyrimai atliekami prityrusių serologų. *K.Ož.*

K. f o r m i n i a i e l e m e n t a i. Yra dvi jų kilmės teorijos. Pirmoji, unitarinė, arba monofiletinė, teigia, kad visos k. kūnelių rūšys kyla iš pirminio laisvo narvelio kelminio narvelio, arba hemacitoblasto. Antroji, dualistinė, moko, kad egzistuoja du skirtingo tipo pirminiai kelminiai narveliai. Vienas iš jų yra kaulų smegenyse. Iš jų kyla mielodiniai (smegeniniai) narveliai — eritrocitai (raudonieji kraujo rutuliukai), granulocitai ir megakariocitai. Antro tipo kelminiai narveliai yra limfiniuose audiniuose, ir iš jų kyla limfocitai. Abi nuomonės sutinka, kad jauname gemale (embryo) pirminis kelminis laisvas narvelis, — iš kurio vėliau kyla visi kiti k. narveliai, — išsirutulioja iš mezenchimos (žr.). Monofiletinė - unitarinė pažiūra vis daugiau įsigali moksle. K. raudonųjų rutuliukų (žr. eritrocitai) yra apie 5 mil. vyrų ir apie $4\frac{1}{2}$ mil. moterų 1 mm^3 k. Iš viso žmogus turi apie 95.000.000.000.000 raudonųjų k. kūnelių. Kalnų gyventojai (aukščiau 4000 m) turi daugiau eritrocitų. Eritrocitų gyvenimas lygus apie 125 dienoms (Aschley). Pasenusius eritrocitus sugauna kepenys ir ypatingai blužnis ir suardo. Jų sudėtinės dalys naudojamos jaunųjų eritrocitų gamybai. Eritrocitas yra apsuptas plėvėlės, susidedančios iš proteinų, lipidų ir steroi-

dinių medžiagų. Hemoglobinas sudaro 80–90% standžių eritrocito medžiagų. Pagrindinis eritrocitų uždavinys yra jungtis plaučių alveolėse su deguoniu, o vėliau ji nunešti visiems narveliams. Atidavę deguonį (O_2) eritrocitai surenka iš narvelių anglies dvideginį (CO_2) ir nugabena į plaučius.

Baltieji k. rutulėliai—leukocitai—yra kraujo kūneliai turį branduolį, bet neturį hemoglobino. Remiantis atitinkamais morfologiniais skirtingumais bespalviai k. kūneliai skirstomi į dvi dideles grupes: a. baltieji k. kūneliai su vienu branduoliu ir aiškiai negrūdėta citoplazma; b. kūneliai su skiltėtu branduoliu ir turį savo citoplazmoje smulkių chromofilinių grūdelių. Pirmoji grupė (a) dar vadinama negrūdėtais leukocitais, arba agranulocitais, o antroji (b) — granulocitais.

Savo ruožtu agranulocitai dalijami į limfocitus ir monocitus. Granulocitai klasifikuojami į eozinofilus, bazofilus ir neutrofilus.

Baltųjų k. rutuliukų pagrindinis uždavinis yra kova su svetimkūniais, įsiveržusiais į organizmą. Baltieji k. rutuliukai sugeba aktyviai judėti. Be to, jie gali savo protoplazma apsupti svetimkūnius. Tai jie padaro protoplazminių pseudopodų (netikrų kojyčių) pagalba. Baltieji k. rutuliukai savo judėjimui panaudoja k. ir limfos srovenimą. Jie gali be vargo ir pagal ‚savo valią' įsiveržti į k. indus ir iš jų išeiti. Toks gebėjimas vadinamas diapedezė. Praktiškai baltieji k. rutuliukai gali patekti į kiekvieną organizmo užkampį. Bet visuomet jų yra daugiausia ten, kur į organizmą įsiveržia svetimkūniai. Baltieji k. kūneliai apgaubia tuos įsiveržėlius savo protoplazma ir bando juos suėsti, fagocituoti (Mečnikov). Tą virškinimo darbą jie gali atlikti pagalba įvairių fermentų, kurie yra jų citoplazmoje. Tose grumtynėse žūsta daug baltųjų k. rutuliukų, bet jie savo gyvais ir negyvais kūnais padaro užtvarą, — pro kurią labai sunku prasiskverbti įsiveržusiems mikrobams, — ir tuo būdu padeda organizmui nugalėti ligą. Baltieji k. rutuliukai surenka žuvusius narvelius ir juos nuneša į atitinkamus organus, kuriuose jie suardomi, o gautos medžiagos sunaudojamos naujų narvelių statybai. K. raudonieji rutulėliai plūduriuoja plazmoje ir nėra sulipę vienas su kitu, bet tik prisiglaudę vienas prie kito. Jų paviršius yra neigiamai įelektrintas, ir, normaliai, jie vienas kitą atstumia. Bet tais atvejais, kada neigiamas paviršiaus įelektrinimas sumažėja arba tampa neutralizuotas teigiamai įelektrintais kationais, tada k. raudonųjų rutulėlių savitarpė trauka padidėja. Tuo pačiu padidėja ir jų nusėdimas. Normalus k.r.r nusėdimas yra 12–15 mm/val. (Westergren). Pagreitintas eritrocitų nusėdimas vyksta neštumo metu ir aktingoj chroninių infekcijų fazėj, pvz. tuberkuliozės ir įvairių pūliavimų. Vėžiu sergą taip pat turi padidėjusį eritrocitų nusėdimą. Pagreitintas nusėdimas įgalina daryti prielaidų, kad organizme vyksta intensyvūs toksiniai procesai.

K. grupės buvo surastos XX a. pradžioje. Tyrimai K. Landsteinerio, Jansky ir Mosso įrodė, kad žmonių k. yra netapatingas ir nevienodas. Remiantis k. agliutinuojančiomis savybėmis, žmonių k. gali būti suskirstytas į keturias grupes. Pradžioje tos k. grupės buvo ženklinamos romėniškais skaičiais — I, II, III, IV. Dabar vietoje skaičių vartoja raides: O, A, B, AB. Tyrimai parodė, kad 45% žmonių, kilusių iš Europos, priklauso grupei O ir apie 41% grupei A, kiti priklauso grupei B arba AB. K. grupių klasifikacija pagal Landsteinerį:

Raudonieji k. kūneliai	Serumas O	A	B	AB
O	—	—	—	—
A	+	—	+	—
B	+	+	—	—
AB	+	+	+	—

Čia parodytoj lentelėj plusas (+) reiškia agliutinaciją ir minusas (—), kad nėra agliutinacijos. Iš lentelės matyti, kad k.g. O serumas agliutinuoja visų kitų trijų grupių k. raudonuosius rutulėlius, betgi šitos k. grupės rutulėlių neagliutinuoja nė vienas serumas. Grupės A serumas agliutinuoja grupių B ir AB k. rutulėlius, o jos rutulėlius teagliutinuoja tik grupių O ir B serumas. Grupės B serumas agliutinuoja grupių A ir AB narvelius, o jos raudonus rutulėlius agliutinuoja tik grupių O ir A. Grupės AB serumas neagliutinuoja nė vienos grupės rutulėlių, bet jos rutulėlius agliutinuoja visų kitų trijų grupių serumas.

Landsteineris aiškino k. agliutinacija esimu k. serume ir raudonuose k. rutulėliuose specifiškų medžiagų: serume izoagliutinai ir k. raudonuose rutulėliuose

izoagliutinogenai. K.g. mokslas turi lemiamos reikšmės k. perpylimui (transfuzijai). Pagrindinės k.g. yra paveldimos. 1940 Landsteineris ir Wieneris kai kurių žmonių k. surado ypatingų agliutinogenų vad. Rh (Rhesus).

Vl. Lašas, Mūsų ir mūsų kaimynų kraujo grupės (Medicina 541–542) 1929; *J. Žilinskas,* Lietuvių rasinė sudėtis pagal kraujo biologines savybes ir jų koreliacija su svarbiausiais morfologiniais požymiais 1931; *M. Natkevičaitė,* Kraujo grupės ir jų suskirstymas Lietuvos gyventojų tarpe (Kosmos 8 nr.) 1929; *R. Masalskis,* M ir N kraujo tipas ir jų pasiskirstymas lietuvių tarpe (VDU Medicinos fak darbai VI) 1939. *D. Js.*

K. i n d a i — kraujagyslės — įvairaus dydžio vamzdeliai, kuriais k. išteka iš širdies, pasiekia tolimiausias vietas, o iš ten vėl grįžta atgal į širdį. Kraujagyslės, kuriomis k. teka iš širdies, vadinamos arterijomis, k.i., kuriais k. grįžta į širdį, vadinamas venomis. Jungtis tarp arterijų ir venų yra labai smulkūs vamzdeliai-kapiliarai.

K. k i e k i s. Visas k. sudaro maždaug $^1/_{12}$ ir k. plazma $^1/_{25}$ dalį bendro kūno svorio, t.y. 8% ir 4%. Yra patirta, kad 1 kg kūno svorio atitinka 78 cm^3 k., k. plazmos apie 41 cm^3 ir raudonųjų rutulėlių tūris 37 cm^3. Tuo būdu apytikris k. tūris vidutinio svorio žmoguje yra 5500 cm^3. Rowntree įrodė, kad k. tūris taisyklingai santykiuoja su odos paviršiumi. Vienam odos m^2 atitinka maždaug 3 l k. Vyrų bendras tūris yra 7,5% didesnis nei moterų, bet k. plazmos tūris yra maždaug vienodas.

K. l e n t e l ė s, kai kurių vadinamos trombocitais, yra bebranduoliai forminiai k. elementai. Jų skaičius 1 mm^3 k. siekia 200-400,000. Jų pagrindinis uždavinys aktyvus dalyvavimas k. sukrešėjimo procese. K. lentelių skaičius nėra pastovus. Jis padidėja po mėsiškų valgių, po kraujoplūdžių, mieloidinės leukemijos eigoje ir persirgus įvairiomis apkrečiamomis ligomis. Jų mažiau būna sergant purpura haemorrhagica, piktybine mažakraujyste ir apkrečiamų ligų pradžioje. Be tiesioginio dalyvavimo k. sukrešėjime k.l. atlieka dar įvairius kitus svarbius uždavinius. Manoma, kad jos užlipdo mažus kapiliarų sienelių sužalojimus. Prileidžiama, kad jos turi savyje medžiagų, kurios patekę į k. sutraukia (susiaurina) k. indus.

Sampson Wright, Applied Physiology 1952; *Best and Taylor,* Physiological Basis of Medical Practice 1950. *D.Js.*

K. p e r p y l i m a s, arba transfuzija, vartojamas papildyti trūkstamam raudonųjų kūnelių kiekiui staigių, gausių kraujoplūdžių bei sunkios mažakraujystės atveju arba jei raudonųjų rutulėlių pagrindinė funkcija būna sutrikdyta.

K.t. gali būti nieku nepakeičiama kai kurių apsinuodijimų atvejais, pvz. anglies viendeginiu (CO) arba nitrobenzoliu. Tais atvejais k. kiekis nėra sumažėjęs, bet jo hemoglobinas yra pakitėjęs—tapęs methemoglobinu ir nesugebąs absorbuoti plaučiuose atmosferinio deguonies ir aprūpinti juo narvelius. Tik skubus įvedimas pakankamo kiekio sveikų raudonųjų kūnelių gali išgelbėti apsinuodijusį. K.t. buvo pradėta vartoti gydymui labai seniai. Tam tikslui buvo naudojamas įvairių gyvulių (dažniausiai avių) k. Bet labai greitai net didžiausi tokio gydymo šalininkai nustojo tai daryti, nes svetimo k. perpylimas yra surištas su dideliais pavojais: gali būti priežastimi hemolizės (k. sutirpdinimo), agliutinacijos (sukrešėjimo) ir anafilaksijos (alergijos). Žmogui be žalos gali būti perpiltas tik žmogaus k., ir tai ne kiekvieno, bet tik tos pačios grupės (žr. k. grupės). Gyvulių k. žmonėms yra visiškai netinkamas. Pirmiau darydavo tiesioginius k. perpylimus, t.y. davėjo k. su pagalba įvairių prietaisų tiesiogiai buvo įvedamas į gavėjo k. indus. Dabar vartojama netiesioginė k. transfūzija. Šiuo atveju k. paimamas iš davėjo ir saugomas atitinkamose sąlygose. Tuo būdu atsiranda k. sandėliai, arba teisingiau k. bankas. Kad išimtas iš k. indų k. nesukrešėtų, į jį įpilama atitinkamas kiekis natrium-citrato skiedinio. Gerai paruoštas ir tinkamai saugomas k. palieka pilnavertis keletą savaičių. Tinkamiausiais k. davėjais yra jauni ir sveiki abiejų lyčių individai. Nėščios moterys netinka k. duoti. Sveikas žmogus be jokios žalos savo sveikatai gali duoti 500–600 cm^3 k. kiekvieną mėnesį. K. davėjų sveikata turi būti kruopščiai tikrinama. Ypatingas dėmesys turi būti kreipiamas į sifilį, džiovą, maliariją (drugį) ir į infekcinį hepatitą. Bandymai k.t. vartoti lavonų ir placentų k. matyti neprigijo. Perpilamo k. kiekis yra proporcingas netekto k. kiekiui. K. nuostolių padengimams kai kuriais atvejais sėkmingai vartojami įvairūs k. pakaitalai. 0,9% NaCl (valgomosios druskos) skiedinys, Ringerio skiedinys, hemoglobino-Ringerio skiedinio mišinys, įvairių amininių rūgščių skiediniai, k. plazmos albumino skiedinys. K.t. įgalina chirurgą atlikti sudėtingiausias, pavojingas ir ilgai trunkan-

čias operacijas. 1934 Kaune profesoriai Buinevičius, Mažylis, Kuzma įsteigė k.t. institutą, o visoje Lietuvoje buvo jo punktų. Savanoriai k. davėjai gaudavo tam tikrus pažymėjimus-pasus. *D.Js.*

K. s p a u d i m a s yra jėga, kuria teka̧s k. veikia kraujo indo sieneles. K. spaudimui turi lemiamos reikšmės širdies raumens stumianti jėga, k. indų sienelių elastingumas, k. kiekis arterijų tinkle, k. klampumas (tąsumas), galinių k. indelių sutinkamas pasipriešinimas. Arterinis k. spaudimas matuojamas gyvsidabrio, o venų — vandens svoriu. Arteriniam ir veniniam spaudimui matuoti yra specialūs instrumentai-sfigmanometrai.

Arterinis k.s. yra sistolinis (širdžiai susispaudus) ir diastolinis (širdžiai išsiplėtus). Žmogaus kūno k.s. matuojamas alkūnėje, užspaudžiant alkūninę arteriją. Normalaus ir sveiko jauno vyro k.s. yra 90–120 mm Hg (gyvsidabris) sistolėje ir 60–80 mm Hg diastolėje (Robinson, Brucer). Moterų k.s. iki lytinio subrendimo yra 4–5 mm Hg mažesnis už vyrų tokio pat amžiaus, o po subrendimo pakyla ir palieka pastoviai truputį aukštesnis kaip vyrų k.s. K.s. nėra pastovus: aukščiausias k.s. popietyje ir žemiausias anksti rytą. Svyravimai būva tarp 5–10 mm Hg. Naujagimių k.s. būna 20–60 mm Hg. Jis greitai auga ir pirmo mėn. pabaigoje jau pasiekia 80 mm Hg. Riebių ir stambių asmenų k.s. būna aukštesnis kaip liesų ir smulkių. K.s. pareina dar ir nuo amžiaus: 55–60 amžiaus arterinis spaudimas pakyla sistolėje ligi 135 mm Hg, diastolėje — 89 mm Hg. Sunkus fizinis darbas gali k.s. pakelti ligi 180–200 mm Hg sistolėje ir 100–110 mm Hg diastolėje. Baigus darbą, k.s. greitai (1–1,5 min.) grįžta į normą. Ligos metu k.s. gali pasiekti 220–250 mm Hg, bet toks k.s. yra nepaprastai pavojingas.

Sveiko žmogaus sistolinis spaudimas labiau keičiasi nuo įvairių aplinkybių, kaip diastolinis. Arterinis spaudimas taip pat labiau priklauso nuo pasikeitimų arterijų sienelėse. Diastoliniu spaudimu galima labiau pasitikėti. Jis geriau atvaizduoja nuolatinį ne tik didžiosios arterijos, bet ir visos arterijų sistemos apkrovimą, o taip pat tiksliau atvaizduoja ir periferinių (pakraštinių) indų ir, ypač širdies vainikinių (koroninių) arterijų būseną.

Best and Taylor, Physiological Basis of Medical Practice 1950; *Vl. Lašas ir Ip. Gasiūnas,* Kraujospūdis ir jo pakitėjimai šoko metu (VDU medicinos fak. darbai III) 1935.

K. s u d ė t i s. K. yra labai sudėtingas skystimas, kuriame plūduriuoja forminiai kūneliai arba k. narveliai. K. lyg. svoris yra 1,050–1,060. K. yra 5–6 kartus tąsesnis už vandenį. Jei k. centrifuguojamas arba jo sukrešėjimas su pagalba įvairių cheminių junginių sulaikomas, tai k. susiskirsto į dvi dalis: žemutinę — forminius elementus, viršutinę — skystimą. Pastarasis vadinamas k. plazma. Plazmos lyg. svoris yra 1,027, bet kinta su proteinų koncentracija. K. narveliai sudaro apie 46% ir plazma 54% k. tūrio. Pilna k. sudėtis yra tokia: I. Narveliai: a. raudonieji kūneliai, arba eritrocitai, b. baltieji kūneliai, arba leukocitai, c. k. lentelės, arba trombocitai; II. Plazma: a. vanduo — 91–92%, b. standūs kūnai — 7–9%, o proteinai — 7%. Jie susideda iš seruminio albumino, seruminio globulino ir fibrinogeno. K. plazma, iš kurios yra pašalintas fibrinogenas, vadinamas k. serumu. Neorganinės medžiagos: 0,9% Na, Ca, K, magnezija, fosforas, jodas, geležis, varis ir kt. Įvairių neorganinių medžiagų koncentracija k. matuojama miliekvivalentais. K. plazmoje, be proteininių junginių, yra dar šlapalų, šlapalų rūgščių, ksantino, hipoksantino, kreatino ir kreatinino, amonio junginių ir amino rūgščių, neutralių riebalų, fosfolipidų, cholestorolio, gliukozės ir taip pat įvairių hormonų, antikūnių, enzimų, amilazių, lipazės ir esterozės.

K. plazma yra palyginti turtinga Na ir Ca; bet K ir magnezijos yra žymiai daugiau narveliuose. Geležis beveik išimtinai sutelkta raudonuosiuose kūneliuose susijungusi su jų hemoglobinu.

Visokių proteinų 100 cm^3 k. plazmos yra 6,03–6,72 g.

K. s u k r e š ė j i m a s yra k. gebėjimas pakeisti savo skystą konsistenciją ir tapti krešuliu. K. susideda iš dviejų dalių: forminių elementų ir k. plazmos. Kol k. yra nesužalotas kraujagyslėse, tol paprastai palieka skystas. Bet k., vienu ar kitu būdu išėjęs iš k. indų, sukreši, koaguliuojasi. Tas vyksmas yra organizmo savisaugos reakcija prieš nukraujavimą.

K. sukrešėjimui didelės reikšmės turi k. lentelės. Sukrešėjimas yra labai sudėtingas vyksmas. Jame dalyvauja tokios substancijos: protombinas, trombinas, tromboplastinas, arba trombokinazė, ionizuotas kalcis ir fibrinogenas. Veikiant tromboplastinui, kurį gamina sužalotos k. indų sienelės ir kiti sužaloti audiniai, neakty-

vus protrombinas, susitikdamas su ionizuotu kalciu, virsta aktyviu trombinu. Pastarasis veikia k. plazmoje ištirpusį fibrinogeną ir paverčia jį netirpstančių fibrinu, kurio siūleliai suformuoja savotišką tinklelį ir juo pridengia sužalotą vietą.

To fibrino tinklelio akeles užpildo k. forminiai elementai. Ilgainiui iš krešulio susidaro šašas. Jei normaliose sąlygose k. nesukreši, tai ne tik dėl to, kad jis juda, srovena, bet svarbiausia dėl to, kad jame yra labai maži tromboplastino kiekiai, kurie nesugeba pagaminti aktyvaus trombino. Be to, žinduolių k. yra pakankami kiekiai antitrombino, kuris stabdo trombino atsiradimą ir k. indų užsikimšimą. Ypačiai daug antitrombino yra paukščių k. K. sukrešėjimas yra viena iš sudėtingiausių fiziologijos problemų. Jų išaiškinimui daugiausia prisidėjo Morovitz, Howell, Eagle, Melonby, Woehlish, Quick ir kt.

Normalus k.s. laikas yra 6–15 min: ir jis yra nepaprastos reikšmės normaliam organizmo funkcionavimui. Jo sutrikimas yra priežastimi daugelio susirgimų. *D.Js.*

K. t a u t o t y r o j e iškyla tikėjime, k. keršte ir giminystėje. Pirmykščio žmogaus tikėjime k. ir gyvybė yra tiesiogiai susiję. Jis tiki, jog k. slypi kažkokia nepaprasta gyvybės jėga, kurią jis supranta gana medžiagiška ‚gyvatos siela', išplaukiančia drauge su tekančiu žaizdos k.; todėl jam sustabdyti visose tautose gausu užkalbėjimų ir kitų priemonių. Ir šios ‚gyvatos sielos' sampratoje k. vertė ir reikšmė išsiskiria dviemis priešingybėmis, kurios sudaro tautose gausius prietarus ir papročius. Vienos tautos k., kaip didžiausią brangenybę paskyrė tik dievams, k. tapo išskirtas a u k a i, ypač permaldavimo aukai, suteikiant jam žmogaus nusikaltimus ir visokius netyrumus v a l a n č i ą j ą savybę ir t.t. Todėl k. buvo išskirtas iš kasdieninio vartojimo — maisto (pvz. žydai), jis saugomas tabu ir pn. Kitose tautose (pvz. kai kuriose australiečių kiltyse) pasukta visai priešingu keliu: geriant žmogaus (draugo, priešo) k. ar valgant žmogieną įimama drauge ir anoji ‚gyvatos siela' su visomis galiomis ir kitomis žmogaus savybėmis (žr. Kanibalizmas). Taip pat geriant nukauto gyvulio k., kartu įimama ir gyvulio ‚siela' bei jo galios (pvz. norvegas medžiotojas geria lokio k., hotentotas — nudėto liūto k. ir t.t.). Plg. Magija.

Magijos, mitų, socialinių ir kt. jėgų poveiky buvo iškelta k. g i m i n y s t ė, susidarė tautose išskirtinis kilmingųjų sluoksnis, paremtas pavaldumu ir k. mitu. Paskutiniu laiku buvo dar atrastas ir rasės mitas, surandant didžiavertę arijų rasę ir menkavertes kitas (žydų, čigonų ir pn.), taip pat paremtas k. mitu.

Lietuviams k. turėjo abi pagrindines reikšmes: žmogaus k. bijo, o gyvulių k. maistui vartoja. Dar XIX a. gale visuotinai buvo bijomasi žuvusiojo žmogaus žuvimo vietos ir vietos, kur sužeistojo k. susigėrė. Ta k. vieta buvo valoma ne tik šiaip vandeniu, bet dar ir pašventintu vandeniu, šv. žvake, šermukšniu (Kamajai) ir pn., o kruvinas akmuo — tyra žeme, paprastai smėliu, ugnimi (Salakas). Didelės reikšmės k. turėjo mūsų priesaikose (žr.); tai itin atskleidžia 1351 Kęstučio priesaika. Taip pat k. valomoji reikšmė mūsuose iškyla įvairiose aukose (ožio, gaidžio) ir t.t., ypač kai kovojama buvo prieš ligas (demonus); kartais gaidžio, ožio k. nuima nuo lobio ar kt. prakeikimą. Šiaip gyvulių k. gerdavo kartais ligonys, o skerstuvėse jis turėjo ne tiek maisto, kiek įvairios maginės reikšmės.

K. k e r š t a s. Pirmykštėms tautoms k. laikant ‚gyvatos siela' ir jį išskyrus auka dievams arba dvasių bei vėlių maistui, žmogaus nužudymas buvo suprantamas ne tik skriauda artimiesiems ir tai kilčiai arba bendruomenei, bet kartu ir dievų bei dvasių ar protėvių vėlių įžeidimu. Ir šis dievų ar vėlių įžeidimas tegalėjo būti nuvalytas tik nusikaltėlio mirtimi, būtent jo k. Pats k. kerštas žinomas daugeliui pirmykščių ir didžiųjų kultūrų tautų (Australijos vietiniams, negrų kiltims; sen. graikams, germanams ir kt.). K. kerštas buvo pažįstamas ir prūsams (P. Dusburg, Scrip. rerum Pruss. I 54). Žr. Kerštas.

L. Strack, Das Blut im Glauben u. Aberglauben d. Menschheit ²1900; *Th. Schiffner,* Blutzauber ²1930; *J. Heuser,* ‚Heilig Blut' in Kult und Brauchtum d. deutschen Kulturraumes 1948; *V. J. Mannsikka,* Litauische Zaubersprüche 1929; *J. Balys,* Lietuvių tautosakos lobynas II 1951.

A.Mž.

Kraujažolė (Achillea), graižažiedžių (Compositae) šeimos žoliniai augalai. Pas mus augančios k. minėtinos: k. k r a n t i n ė (A. cartilaginea), k. č i a u d a l ė (A. Ptarmica), k. p a p r a s t o j i (A. Millefolium); ši vartojama vaistinėse (Herba Millefolii), ir liaudies, kraujo bėgimui stabdyti. K. yra dekoracinių. Žr. Achillea Millefolium.

Kraujienė, arba kruvienė, iš gyvulių kraujo ir rauginto miltų maišymo virta riebi sriuba. Lietuvos kaime k. dar buvo mėgstama visame krašte ir po skerstuvių ją virė kelias dienas.

Kraujinė žr. Dizenterija.

Kraujomaiša žr. Incestas.

Kraujoplūdis (Hemoragija) įvyksta sužalojus kraujo indus arba jiems patiems trūkus. Tada kraujas su didele jėga išsiveržia iš kraujagyslių. Pavojingesnis k. būna sužalojus arteriją. Didžiausi k. esti iš plaučių kavernų, skrandžio, dvylikapiršties žarnos žaizdos, neštumo metu ar po gimdymo. Jei žmogus netenka trumpu laiku apie 30% viso kraujo, tai toks k. gali būti mirtinis. Jei kraujavimas vyksta lėtai, tai žmogaus organizmas gali prisitaikinti ir žmogus nemiršta net 50% netekęs viso kraujo. Ypatingai yra pavojingi k. iš plaučių, nes staigiai pasipylęs kraujas užkemša stambiuosius bronchus, žmogus negali kvėpuoti ir uždūsta — prigeria savo kraujuje.

Kraujuotligė žr. Hemofilija.

Krauleidžiai 1. D. K. (vok. Gross-Krauleiden) k. Pakalnės aps., Lapynų vls., Kaukėnų glžk. stotis, pašto agentūra. 1939 apie 100 gyventojų.

2. M. K. (vok. Klein-Krauleiden) k. Lankos aps., Lapynų vls., D. Krauleidžių paštas. 1939 apie 115 gyventojų.

3. K. (vok. Krauleiden) k. Lankos aps., Kelmynų vls., Šilkojų paštas. 1939 apie 75 gyventojai.

4. K. (vok. Krauleidszen) k. Gumbinės aps., Spiroklių paštas ir glžk. stotis, 1939 Pakalnės aps., Lapynų vls., D. Krauleidžių apie 75 gyv. Prie plento į Spiroklius, arti kaimo kapų, yra degintinis istorinių laikų pradžios kapinynas.

5. K. (vok. Krauleidszen) k. Ragainės aps., Molynės vls., Kraupiškio paštas. 1939 apie 175 gyventojai.

6. K. (vok. Mikut-Krauleiden) k. Pagėgių aps., Pakamonių vls., Stubrių paštas, Gudų glžk. stotis. 1939 apie 125 gyv.

Kraulis (ag. crawl ‚šliaužti', ‚ropoti) plaukimo stilius, būdas. K. būdu dažniausiai plaukiama ant krūtinės, vartojant tam stiliui būdingą kvėpavimą bei kojų ir rankų judesius. K. stiliumi plaukiant oras iškvepiamas pro nosį vandenyje ir įkvepiamas veidą pasukus į šoną. Kojos judinamos pakaitomis aukštyn ir žemyn iš šlaunies, bet nesispardoma vandens paviršiuje, nesitaškoma. Rankos taip pat dirba pakaitomis. Kai viena ranka ištiesta lyg siekia dugno, antroji sulenkta per alkūnę kyla iš vandens. Kiekvienam pilnam judesiui vieną kartą įkvepiama ir iškvepiama.

Kraunaitis (r. k. Kriaunaitis) Izidorius Edvardas (g. 1900 Širvintose, Ukmergės aps.) gen. štabo pulkininkas. Mokėsi Vytauto D. gimnazijoje Vilniuje, kur baigė 6 klases. 1919 stojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę. 1920 baigė karo mokyklą. 1919–20 dalyvavo Lietuvos kovose dėl laisvės ir 1923 Klaipėdos krašto sukilime. 1923 baigė Aukštuosius karininkų kursus. 1926 karo mokyklą Saint Cyr Prancūzijoje, 1927 Aukštąją karininkų kavalerijos mokyklą Prancūzijoje, 1937 Paryžiaus karo akad. 1927–34 ir 1937–39 Kavalerijos štabo viršininkas, 1934–37 2-jo ulonų pulko vadas, 1939–40 husarų pulko vadas. Dėstė karo m-loje ir lektoriavo Vytauto D. aukštojoje karininkų m-loje. Apdovanotas Vyčio kryžiumi. 1949 atvyko į JAV. Bendradarbiavo Karyje, Trimite, Karde, Mūsų Žinyne. Paruošė kavalerijos mokymo programų bei prisidėjo parengti kavalerijos statutą. Nuo 1916 dalyvavo skautų org., o taip pat ir žirginio sporto org. Išsp. Mūsų kavalerijos organizavimas ir jos veikimas pirmame dešimtmetyje, Kavalerijos vadovėlis (šapirografuotas) 1938.

Kraupiškas (vok. Kraupischken, rus. Uljanovo) bžk. prie Įsros upės, Ragainės aps. 1939 apie 700 gyv. Plentai pro K. eina į Įsrutį, į Žilius–Tilžę, į Lenkviečius–Ragainę, į Budviečius–Lazdynus ir į Malviškius–Gumbinę. Akmens bažnyčia statyta 1555, tačiau bokštas uždėtas tik 1893. Didžiojo maro metu (1709–1711) daug lietuvių išmirė, 1735 ten gausiai apgyvendinta zalcburgiečių. Arti bžk. yra piliakalnis.

Kraupiškiemis 1. (vok. Kraupischkehmen) k. prie Unguros ir plento Įsrutis–Gumbinė, Įsruties paštas ir geležinkelio stotis; 400 gyv. (1939). Vietovė (Kropischken) pirmą kartą minima rašto šaltiniuose 1556. Vėliau šis kaimas jau vadinamas vok. Kraupischkehmen (1619). 1936 graužduobėje surasta mamuto danties dalis. Tais pačiais metais beimant graužą surasti trys naujojo akmens amžiaus pabaigos kapai. Mirusieji laidota suriesti, ant šono (vienas aukštininkas). Viename kape prie galvos rastas akmeninis kirvis, kitame kape kaklo srityje aptiktas titnaginis peilis. Be to, toj pačioj grauždubėj

surastas senojo žalvario amžiaus atkraštinis kirvis, eilė radinių iš senojo geležies amžiaus ir kt.

W. Grunert, Nadrauer Grabungen (Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Insterburg 21, 1937, 7–19). *J.P.*

2. k. Ragainės aps., Kraupiškio paštas ir siaurojo glžk. stotis. 1939 apie 200 gyv.

Kraurozė (lot.) reiškia susitraukimą, arba atrofiją. Šita liga pasitaiko moteries išoriniuose lyties organuose. Didžiųjų lūpų poodinis sluoksnis pranyksta, jos pasidaro plokščios, jas dengianti oda suplonėja, parausta. Mažosios lūpos taip pat atrofuojasi. Šitokie pakitimai gali labai susiaurinti įėjimą į vaginą.

Kraus 1. Friedrich (1859 – ?) austrų tautotyrininkas, daugiausia rašęs apie pietų slavus. Išsp. Sagen u. Märchen der Südslaven 2 tt. 1883–84; Sitte u. Brauch der Südslaven 1885, Volksglaube u. religöser Brauch der Südslaven 1890, Das Miede in Sitten der Völker 1927 ir kt.

2. Georg Melchior (1737–1806) vokiečių tapytojas, J. H. Tischbeino Sen. mokinys. Nuo 1775 Weimaro hercogo tarnyboje, kur vedė paišybos mokyklą. 1775–76 portretavo Goethę ir eilę asmenų, žinomų iš Goethės biografijos. 1784 lydėjo Goethę Harco kelionėje, kartu su juo piešdamas peizažus. Jo žanrinė tapyba dvelkia simpatija žmogui. Be gausių piešinių, paliko grafikos (ofortų), kuria iliustravo nuo 1786 leidžiamąjį Journal der Luxus und der Moden. K. stilius priklauso vokiškajai Louis–Seize stiliaus atmainai (Zopfstil) ir turi rokoko elementų. K. darbai reikšmingi, kaip Goethės aplinkos Weimare meninio skonio dokumentai.

G. M. Kraus Goethe

E. Frh. Schenk zu Schweinsberg, G. M. K. 1930.

3. Karl (1874–1936) austrų rašytojas, kritikas. Kaip satyrikas kovojo su bet kurios rūšies korupcija. Savo raštuose jau ekspresionizmo reiškėjas. Palaikė naujus išraiškos meno rašytojus, kaip Traklį, Werfelį ir kt. Tuoj po I pas. karo K. buvo ypač pagarsėjęs savo ekspresionistine drama Die letzten Tage der Menschheit 1918, kurioj atidengė austrų biurokratizmo silpnybes ir stojo prieš žavėjimąsi karu. Be essays ir dramų, K. dar rašė lyrikos, išvertė Šekspyro sonetus į vokiečių kalbą. Raštai: Essay: Die demolierte Literatur 1896, Sittlichkeit und Kriminalität 1908, Die chinesische Mauer 1910, Weltgericht 1919, Untergang der Welt durch schwarze Magie 1922, Literatur u. Lüge 1929; Aforizmai: Sprüche und Widersprüche 1909, Pro domo et mundo 1912, Nachts 1919; drama: Literatur 1921, Traumstück 1923, Traumtheater 1924, Die Unüberwindlichen 1928; Lyrika: Worte und Versen 1916–30, Zeitstrophen 1931, Die dritte Walpurgisnacht 1952.

B. Viertel, K. K. 1921; *M. Rychner,* K. K. 1924; *R. Schaukal,* K. K. 1933; *W. Kraft,* K. K. 1952; *O. Kerry,* K. K. Bibliographie 1954. *A.Špl.*

4. Oskar (1872 Prahoje — 1942 Oxforde) Čekoslovakijos vokiečių filosofas, 1916–38 Prahos univ. prof. Fr. Brentano pasekėjas ir jo raštų (drauge su A. Kastil) leidėjas. Daugiausia domėjosi vertybių klausimu: Zur Theorie des Wertes 1901, Die Grundlagen der Werttheorie 1914, Die Werttheorien 1937. Be to, jis išsp. Fr. Brentano 1919, Wege und Abwege der Philosophie 1934.

Krausas Antanas (g. 1905 V 10 Sedoje, Mažeikių aps.). 1925 baigė vysk. Valančiaus gimn. Telšiuose. Gimnazistu būdamas su R. Serapinu įsteigė Sielos kultūros ratelį ir leido neperiodinį laikraštį Šaltinį (1923–1925), priklausė dr. V. Kudirkos literatūros būreliui bei Vegetarų draugijai (nuo 1920). Leido vegetarų laikraštį Širdies Liepsna (1923–1925). Savo tėviškėje (Sedoje) 1923 įsteigė viešą biblioteką. 1930 baigė VDU hum. fak. Studentavimo metu priklausė Humanitarų, Simano Daukanto ir Filosofų d-joms bei aktyviai reiškėsi

A. Krausas

abstinentų sąjūdy. Mokydamas ėjo šias pareigas: Šiaulių valstybinės berniukų gimn. mokytojas (1930–1933) ir vicedirektorius (1933–1937), Skuodo valstybinės gimn. direktorius (1937–1939), Rokiškio kan. Vaižganto valstybinės gimn. inspektorius (1939–1940), Kelmės vidurinės mokyklos mokytojas (1940–1941). Šiauliuose priklausė Gyvulių globos d-jai ir buvo jos sekretorius (1932–1937), įsteigė pirmąjį Lietuvoje moksleivių Gyvulių globotojų ratelį gimnazijoje ir išleido gyvulių globos antologiją Mūsų Bičiuliai (1936). Rokiškyje buvo moksleivių šaulių būrio vadu (1939–1940), Skuode įsteigė Skautų vietininkiją (1937). Priklausė dr. J. Basanavičiaus mokytojų (1931–1940) ir Lietuvių tautininkų (1933–1940) s-goms. Tremty ėjo Detmoldo (1945–1946), Greveno (1946–1947), Augustdorfo (1947–1948) gimnazijų vicedirektoriaus pareigas. Lietuvos skautų s-gos brolijos spaudos sk. vedėjas ir Skautų Aido bei Skautybės red. (1946–48). Išleido per 10 skautiškų ir 6 neskautiškus leidinius. PLSS Australijos rajono vadas (nuo 1953). Suredagavo ir išleido: Tau Skiltininke 1948, Gyvulių Draugas I ir II dal. 1946, Vyčio Taku 1952, Atolas, LKF Australijos Valdybos metraštis 1954. Nuo 1949 aktyviai veikia LKF, eidamas švietimo vadovo, skyriaus valdybos ir Australijos valdybos pirm. pareigas. Kaip žurnalistas bendradarbiavo Sargyboje, Santūroje, Jaunojoje Lietuvoje, Jaunojoj Kartoje, Mokslo Dienose, Lietuvoje, Lietuvos Aide, Ateityje, Mūsų Kelyje, Lietuvių Žodyje, Skautų Aide, Mūsų Vytyje, Skautybėje, Tautos Mokykloje, Mūsų Pastogėje, Australijos Lietuvyje ir kituose laikraščiuose. Nuo pat moksleivio dienų yra vydūnistas, platino ir leido Vydūno raštus. Nuo 1951 įsteigė vakarinėje Melbourno dalyje—Maribyrnonge savaitgalio m-lą ir jai vadovauja. Yra generalinis LE atstovas Australijai.

Krause 1. Andrius (?) evangelikų kunigas, gyvenęs XVII a. 1621–55 kunigavęs Nybudžiuose M. Lietuvoje. 1638 paskirtas komisijon Bretkūno verstajai Biblijai koreguoti. Spėjama, kad priklausė kalbos ir senienų tyrinėtojų būreliui. K. sudarė (sutvarkė) lietuvių vokiečių k. žodyną (666 psl.). Šio žodyno rankraštis saugomas Lietuvos mokslo akad.

2. August Gotthilf (1787 VIII 19 Paveikiuose — 1855 VI 1 Nybudžiuose) 1807–1813 studijavo Karaliaučiaus univ. 1814–1827 Preismarko Elbingo vyskupijoje kunigas, nuo 1828 ligi mirties Nybudžių

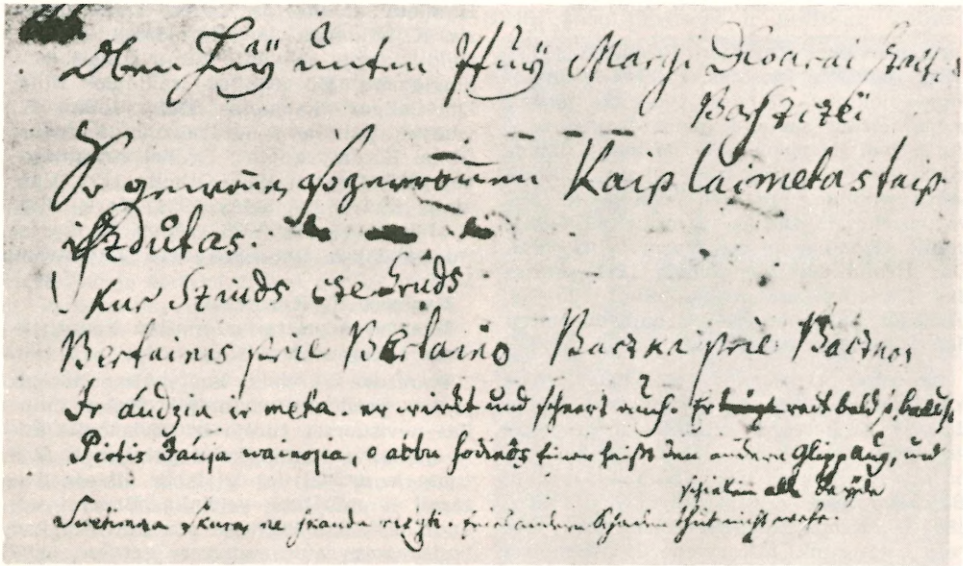

A. Krausės žodyno paskutinis puslapis

parapijos klebonas. Nuo 1819 bendradarbiavo žurnaluose Beiträge zur Kunde Preussens, nuo 1837 Preussisches Provinzial Blätter, spausdindamas čia straipsnius iš M. Lietuvos bažnytinės ir kultūrinės istorijos. Atskirai išsp. Geschichte der Kirche zu Niebudzen in Litthauen 1833, Litthauen und dessen Bewohner 1834. Paskutiniame darbe pakartojo kiek perredaguotą Ruigio Betrachtung der litthauischen Sprache ir čia tarp kito ko pranašavo būsimąją Lietuvos politinę nepriklausomybę. Tačiau nežiūrint savo lietuviams palankių raštų, K. siūlė lankančius mokyklas lietuvių vaikus apdovanoti vokiškomis knygomis, kad jie greičiau suvokietėtų, o konfirmuojant iš besikonfirmuojančių lietuviškai imti specialų mokestį, o vokiškai besikonfirmuojančius lietuvių vaikus konfirmuoti nemokamai.

Vydūnas, 700 Jahre deutsch-lit. Beziehungen 1932; *A. Bruožis,* Maž. Lietuvos mokyklos 1935.

2. Johann Christlieb (1789 III 14 Paveikiuose — 1859 I 24 Pilkalnyje) Augusto Gotthilfo (1) brolis. 1808 stojo Karaliaučiaus univ., 1813 savanoriu dalyvavo kare prieš prancūzus. Nuo 1823 I Gumbinės senamiesčio antrasis kunigas, 1823 IV 13 — 1825 VI Gumbinės klebonas, paskiau Pilkalnio klebonas ir superintendentas. Buvo vienas Rėzos bendradarbių šiam ruošiant savo 1825 dainyną, taip pat teikė medžiagą Schleicherio lietuvių kalbos gramatikai ir žodynui.

Vc.B.

Krause Karl Christian Friedrich (1781 -1832) vokiečių filosofas. Fichtės ir Schellingo mokinys; stengėsi suderinti teizmą ir panteizmą savuoju panenteizmu (žr.), kurio žodį jis pirmasis ir pavartojo. Žmonijos istorinio plėtojimosi tikslu K. kėlė tautų sąjungą. Ypatingo poveikio K. buvo pasiekęs Ispanijoje (il crausismo). Veikalai: Grundlagen des Naturrechts 1803, Das Urbild der Menschheit 1811, Abriss des Systems der Philosophie 1825 – 28, Vorlesungen über die Grundwahrheiten der Wissenschaften 1829. *J.G.*

Kraushar Aleksander (1843-1931) lenkų istorikas, literatas, 1863 aktyvus sukilimo dalyvis. K. perėjo į katalikus ir propagavo žydų asimiliaciją. Išsp. Konfederaci barscy na Syberii 1895, Czary na dworze Batorego 1888, Hystorja żydów w Polsce 1865–66, Książe Repin a Polska 1897, Obrazy i wizerunki historyczne, Bourbonowie na wygnaniu w Mitawie i Warszawie 1899, Kartki z pamiętników Alkara, Listy K. Brzozowskiego do Alkara, Miscellanea historyczne 1905, Memorabilia z czasów powstania listopadowego 1913; M. Bersohnui mirus, leido Dyplomatorjusz dotyczący żydów w dawnej Polsce 1388–1782.

A. Kraushar

Krauss 1. Clemens (1893–1954 austrų dirigentas. Baigęs 1912 Vienos konservatoriją buvo operos dirigentu Rygoje, Frankfurte (1924 – 1929), Vienoje (1929–34 ir nuo 1947); Berlyne (1935–37) ir Münchene (1937–45); dirigavo Salzburgo ir Bayreutho festivaliuose, nuo 1927 taip pat užsienyje; 1939–45 Mozarteumo Salzburgo direktorius. Ypač iškilus R. Strausso kūrinių interpretatorius. Parašė libretą R. Strausso operai Capriccio.

A. Berger, C. K. ³1929; *J. Gregor,* C. K. 1953.

2. Werner (g. 1884) vokiečių teatro ir filmų aktorius. Dar prieš Hitlerio įsigalėjimą K. savo vaidmenimis klasiniuose dramos veikaluose iškilo kaip vienas pajėgiausių vokiečių scenos aktorių. Nuo 1913 K. dirbo Berlyno Deutsches Theater, nuo 1925 vaidino Berlyno Staatstheater, nuo 1929 — Vienos Burgtheater ir kt. K. svarbesni vaidmens šekspyro dramose: Hamletas, Makbetas, Lyras, Jago, Cezaris. K. laikomas vienu iš didžiųjų dramatinių aktorių nebyliojo filmo laikais. Būdingiausias K. atliktas vaidmuo filme Dr. Caligari kabinetas 1919. Vėliau K. vaidyba palinko į natūralizmą. Žymiausi filmai K. dalyvaujant: Broliai Karamazovai 1920, Danton 1921, Othello 1922, Vaškinių figūrų kabinetas 1924, York 1931, Prahos studentas 1926, vėliau K. karjerai pakenkęs Jud Süss 1940, Paracelsus 1943. *V.Al.*

Krausva žr. Kraujažolė.

Krautuvas prietaisas, mašina šienui, javams į kūgius krauti.

Krautuvė — vieta, kur mažmenininkas prekes parduoda vartotojui. Mažmenininkas nevisuomet turėjo ir nevisuomet turi specialias tam reikalui patalpas-k. Rytuose k. dažnai dar ir dabar atstoja ‚bazarai' — mūsiškai — rinka. Bazarai vyko ir vyksta dengtuose praėjimuose, kad apsisaugotų saulės, siaurose gatvėse, arba tiesiog aikštėse. Prekės bazaruose nere-

tai sudedamos tiesiog ant žemės, nevartojant lentynų ar stalų. Graikai ir romėnai jau turėjo specialiai k. skirtas patalpas su atitinkamais atžymėjimais iš lauko pusės. Kartais net brangi statyba buvo naudojama. Jos anuomet būdavo statomos pačiuose miestų centruose. Tokios k. buvo atkastos Pompėjoje — forume ir Atėnuose prie akropolio. Atėniškosios k. amerikiečių pastangomis buvo net naujai restauruotos. Kitur Europoje k. išsivystė iš paprasto pardavimo stalo arba specialiai praplatinto prielangio. Lietuvoje pardavinėjant nuo stalų galėjome matyti atlaiduose ir miestų rinkose. Viduramžių laikais k. statyba išsirutuliojo iš mugėse statomų įvairiems pirkliams ir amatininkams medinių būdų. Tais pačiais viduramžiais, tik kiek vėliau, k. patalpos būdavo ir specialiai statomos, paprastai tame pačiame name, kur ir pats k. savininkas gyvendavo. Nuo seniausių laikų k. buvo stengiamasi steigti ten, kur būdavo didesnio žmonių judėjimo, susibūrimo, arba ten, kur pasauliniai ir dvasininkai, kunigaikščiai, siekdami savosios naudos ir daugiau centralizuotos prekybos ir amatų kontrolės, paliepdavo: prie rinkų, aikščių, ant tiltų (Rialto tiltas Venecijoje dar ir dabar tam reikalui naudojamas), prie tiltų, prie katedrų, prie kryžkelių, žymesnėse kelių vietose. Kaune prie katedros-bazilikos buvo pastatyta ir iki paskutinių laikų naudojama visa eilė patalpų krautuvėms. Statyba žymiai vėlybesnė, kaip pačios katedros, bet idėja galėjo būti ir sena. Tos naujosios patalpos galėjo atsirasti senųjų vietoje, arba vietoje ten pat seniau vartotų, greičiausiai dengtų pardavimo stalų.

Šiuo metu k. statomos ne vien, kaip vieta, iš kurios pardavinėjamos prekės, bet kartu turi tikslo reklamuoti k. savininkes-firmas bei atskiras prekes. Dėl tos priežasties jų statyba dažnai puošni, brangi; vartojamos retos statybos medžiagos bei speciali tam reikalui pritaikinta architektūra, atitinkamai dekoruojami prekylangiai, naudojamas brangus iš lauko ir vidaus apšvietimas, aprūpinamos reklaminiais įrengimais.

Didelių k. vidaus organizacija sudėtinga. Daugelis didžiųjų k. turi jau nebe šimtus, bet tūkstančius pardavėjų ir tarnautojų. Tokios k. turi rūpintis ne tik tinkamu prekių išdėstymu, jų pardavinėjimu bei atitinkamais atžymėjimais savo raštinėse, bet taip pat ir pačių prekių užsakymai ir pristatymas turi eiti nepaprastai sklandžiai, kad k. nepaliktų be kurių nors prekių ir kad jų nepabrangintų sandėliavimu.

F. Ogg, Economic Development of Modern Europe 1917; *C. Day,* A History of Commerce 1938. *L.Drg.*

Krauze Kārlis (g. 1904) latvių dailininkas-grafikas. Latvijos dailės akad. docentas. Sukūręs didelio formato dinamiškų litografijos darbų iš latvių senovės ir nepriklausomybės kovų. Pasižymėjęs taikomosios grafikos atstovas: piešęs Latvijos banknotus, pašto ženklus, vertybės popierius. Apipavidalinęs knygas ir dirbęs periodikoje karikatūristu. 1941 deportuotas į S. Rusiją.

Kraužlys Motiejus (g. 1907 II 15 Vaitakiemio k., Suvalkų krašte) liet. veikėjas Vilniaus krašte, inžinierius. Studentaudamas veikė Lietuvių studentų d-joje ir buvo jos pirmininku. Buvo Lietuviškojo Baro redaktorius, kooperatyvų ir pieninių Vilniaus krašte organizatorius. Išsp. Ruch spółdzielczy w Państwie Lit. 1936.

M. Kraužlys

Kravatas (prc. cravate) žr. Kaklāraištis.

Kravčenko 1. Aleksej Iljič (1889–1946) rusų tapytojas ir grafikas, vienas

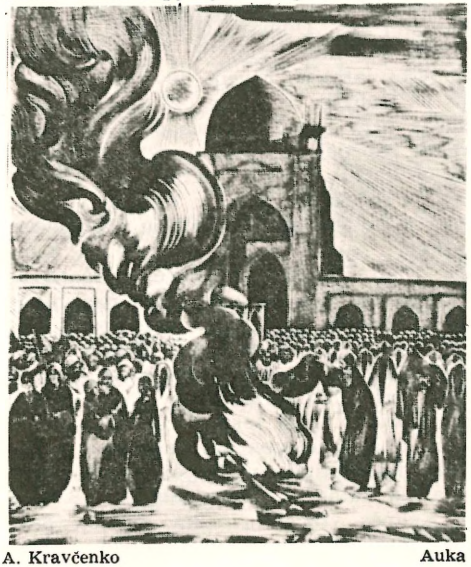

A. Kravčenko Auka

iš stipriųjų rusų moderniojoje grafikoje. Nuo 1918 dirbo vien tik medžio bei lino raižinius. Jo fantazijos pasaulis linkęs į romantines temas. Geriausių rezultatų jis pasiekė iliustruodamas smulkiais raižiniais E. T. A. Hoffmanno, Kleisto, Dickenso, Leonovo, De Coster, Gogolio ir kt. pasakojimus, taip pat Ex librise. K. paroda buvo suruošta Kaune prieš pat II pas. karą.

S. Razumovskaja, A. I. K. 1935.

2. Viktor (g. 1905) buvęs S. Rusijos augštas pareigūnas, inžinierius. Atsisakė grįžti į S. Rusiją ir paskelbė knygą I Chose Freedom (Aš pasirinkau laisvę) 1947, kur pavaizdavo S. Rusijos žiaurią tikrovę. Bylinėjosi su Prancūzijos komunistų laikraščiu; tas procesas išsp. Le proces de Kravchenko 1949, o taip pat Kravchenko versus Moscow 1950.

Kravčinskij Sergej Michailovič (1852–1895) rusų rašytojas ir politinis rusų narodnikų (liaudininkų) veikėjas. Gyveno emigracijoje. Įsteigė laisvajai rusų spaudai remti fondą ir suorganizavo draugiją Friends of Russian Freedom, leido žurnalą Free Russia. Išsp. La Russia sotteranea 1882 (rus. Podpol'naja Rossija), Russia under the Tsars 1886, The Russian Peasantry 1886, The Career of a Nihilist 1889 (rus. Andrej Kožukov), King Stork and King Log 1895, Štundist Pavel Rudenko 1900, Domik na Volge (liet. 1910).

Kražantė upė, Kražių ir Kelmės vls., Raseinių aps., Dubysos (Nemuno) deš. intakas, 85,6 km ilgio; ji yra didžiausias Dubysos intakas, beveik du kartus ilgesnis už Dubysos aukštupį (47 km). K. prasideda prie Telšių aps. sienos, Girgždutos kalno papėdėje ir teka į rytus, padarydama didelį lanką į pietus, pro Kražių mst., Pakražančio bžk. ir Kelmės mst., įteka į Dubysą ties Žemutiniu Padubysiu. Intakai: kair. Grabikė, Kalnytė su Kurme, Kuprė, Vėgėlė su Lauke, Vilbėnas su Verpeliuku, deš. Lysupis, Diliaupė, Lieknis ir Šlaunis. Aukštupy K. turi žymų kritimą, apie 100 cm/km, nuo Kražių kritimas mažėja, upė teka buv. ežero dugnu, nuo kurio liko Dausino ež., 35 ha ploto, pro kurio p. galą teka K. smulkiais vingiais, lėtai tekėdama ligi Pakražančio. Žemiau jos kritimas vis didėja, ir ji virsta smarkia kalnų upe; nuolydis tarp Kražių ir Kelmės yra 67 cm/km, žemiau Kelmės pasidaro 158 cm/km. Bendras kritimas 86 m, vid. 100 cm/km. Baseino plotas 376 km^2; vandens debitas prie žiočių: vid. 2,6, mkm. 85, mnm. 0,4 m^3/sek. Žemupis nuo Kelmės turi 700 kW vandens energijos; veikia keli vandens malūnai.

S.K.

Kražiai mstl. ir vls. centras Raseinių aps., 2000 gyv. (1938), per mstl. teka Kražantės upė; susisiekimas buvo palaikomas autobusais. Už 1,5 km nuo K. yra Dausynų, o už 4 km — Žiaunės ež. Prie mstl. yra miškas, vad. Medžiokalniu, kuriame, pagal vėlybus ir nekritiškus pasakojimus apie sen. liet. religiją, senovėje buvusi girių deivės Medeinės šventovė. K. vls. yra Girgždutos piliakalnis, buvusi alkvietė. Lietuvos Nepriklausomybės metu K. buvo vls. centras. K. valsčiuje buvo 10.257 gyv. Bolševikų okupacijos metu K. priskirti Kelmės rajonui. 1919 buvo įkurta vidurinė mokykla, kuri 1920 išaugo į gimnaziją (pradžioje Saulės d-jos išlaikomą). Veikė Valančiaus liaudies universitetas, muziejus, biblioteka, kooperatinė plytinė, pieninė, lentpiūvė, vaistinė, didelė pradžios mokykla, pašto įstaiga, sveikatos punktas. K. girininkijos būstinė buvo Rombartiškės vsd. 1939 pradėjo K. parapija leisti Kražių Aidus. K. kadaise buvo varpų liejykla bei drobės audimo įmonė.

K. istorija. K. vienas seniausių Žemaitijos mstl. K. vardas jau buvo žinomas XIII a., 1257 Mindaugas užrašė K. Vokiečių ordinui. K. vardas (Crase, Krasien, Crasyen, Crazow, Kraszian, Crasien) dažnai užtinkamas Vokiečių ordino kelių aprašymuose (Wegeberichte) ir H. von Wartberge Livonijos kronikoj (1377, 1385, 1390). 1390 sudarant su Vokiečių ordinu taikos ir prekybos sutartį Karaliaučiuje dalyvavo 6 K. atstovai: Einoras, Eivildas, Vidė, Getežis, Eikutis ir Ramovytas. 1406 K. buvo Vokiečių ordino srities valdytojo (Ordenskämmerers) būstinė. Tais metais K. turėjo duoti Ordinui ir įkaitų, kurių Ordinas reikalavo, kad tuo užsitikrintų krašto pasidavimą jų valdžiai. Vytautas 1414 K. padarė aps. centru, K. tada priklausė D. L. Kunigaikščiui.

XVI a. K. gavo valdyti Kęsgailos (žr.), K. tapo Žemaičių seniūno sostinė. Mirus Jonui Stan. Kęsgailaičiui, K. liko kurį laiką D.L.K. žinioje, o 1559 Žygimantas Augustas atidavė juos iš Anglijos atvykusiems kng. Kotrynai Suffolsk ir Ričardui Berth už 3676 talerius. Minėtiems po-

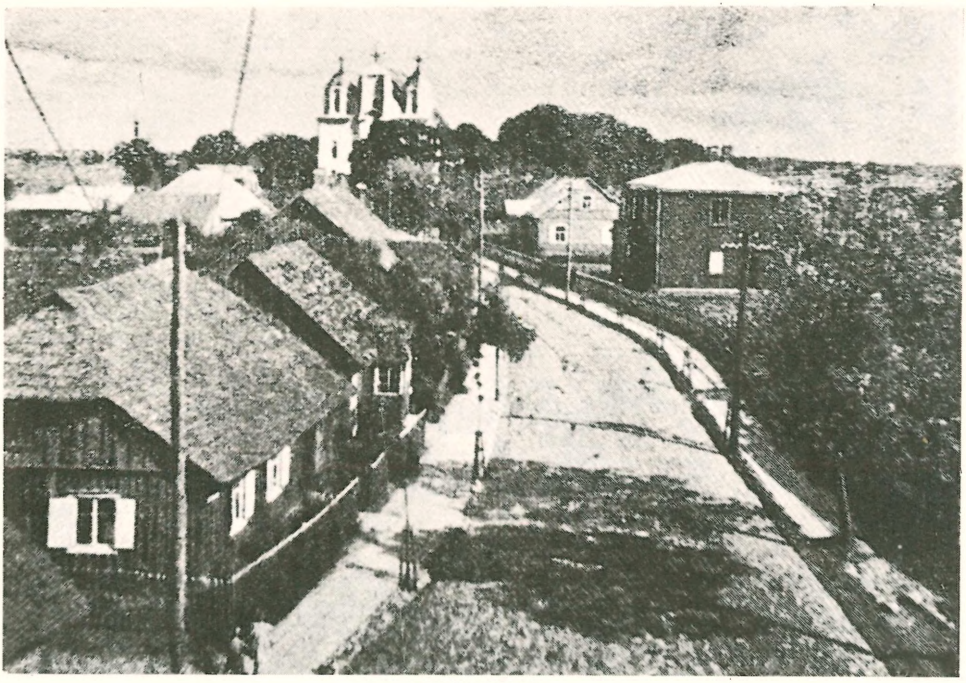

Kražių vaizdas

nams išvykstant atgal į Angliją, Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila, sumokėjęs jiems atitinkamą sumą, perėmė valdyti K. Jis pastatė K. mūro rūmus-pilį ir apsupo ją vandens grioviu. Už nuopelnus valstybei karalius 1568 K. atidavė Radvilai nuosavybėn. 1577 tą donaciją patvirtino karalius Step. Batoras. Radvilai titulavosi K. grafais.

K. buvo Žemaičių bajorų centras. Į K., Žemaičių seniūno šaukiami, rinkdavosi bajorai, ten būdavo patikrinami prieš išvykstant į karą. Nereti bajorų seimeliai K. davė akstiną augti ir gražėti mstl. K. ir apylinkėje buvo nemaža smulkiųjų bajorų. Iš 1528 surašymo matyti, kad K. vls. buvo 171 smulkiųjų bajorų, turėjusių statyti į karą vieną arklį nuo 8 valakų ir 13 turėjusių statyti nuo 2 iki 4 arklių.

1780 karalius Stanislovas Augustas suteikė K. privilegiją daryti kas sekmadienį turgus ir tris kartus per metus prekymečius (jomarkus), bet prekymečiai K. nebuvo daromi; tik XIX a. K. būdavo per metus 4 didesni arklių turgai (šv. Mykolo, šv. Lauryno, Trijų Karalių šventėj ir Sekminėse). 1801 K. iš Radvilų nupirko Juoz. Radzevičius. Vėliau dalis K. vls. teko gen. J. Judickiui, o mstl. ir kita dalis vls. buvo išdalyta. XIX a. viduryje K. mstl. buvo apie 100 namų.

K. p a r a p i j a. K. buvo religinis Žemaičių židinys. K. bžn. yra viena iš pirmųjų statytų Žemaičiuose. Ją pastatyti įsakė Vytautas Žemaičių krikšto metu. 1416 K. bžn. jau stovėjo ir buvo įkurta ir parapija. Vytautinę K. bžn. donaciją vėliau padidino Žemaičių seniūnienė Ona Kęsgailienė. Tuo laiku Stan. Kęsgaila įsteigė K. altariją ir užrašė jai Vaiguvą. XVI a. antroj pusėj senoji K. bžn. sudegė. Greit buvo pastatyta nauja ir vysk. Baltramiejaus II 1475 pašventinta. K. bžn. buvo karaliaus patronato. 1503 karalius Aleksandras suteikė Žemaičių vyskupui privilegiją skirti savo nuožiūrą K. kleboną. K. parapija buvo turtingiausia visoj vyskupijoj; jos klebonais dažniausiai būdavo skiriami Žem. katedros kanauninkai. 1549 K. klebonas tapo garsus Žemaičių kan. Petras Royzijus, ispanas, XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje klebonavo žinomas pamokslininkas ir vėliau Žemaičių vysk. M. E. Geišas (žr.).

1638 K. par. bžn. vėl sudegė. Klebonas M. Barkauskas pastatė naują ir įtaisė 3

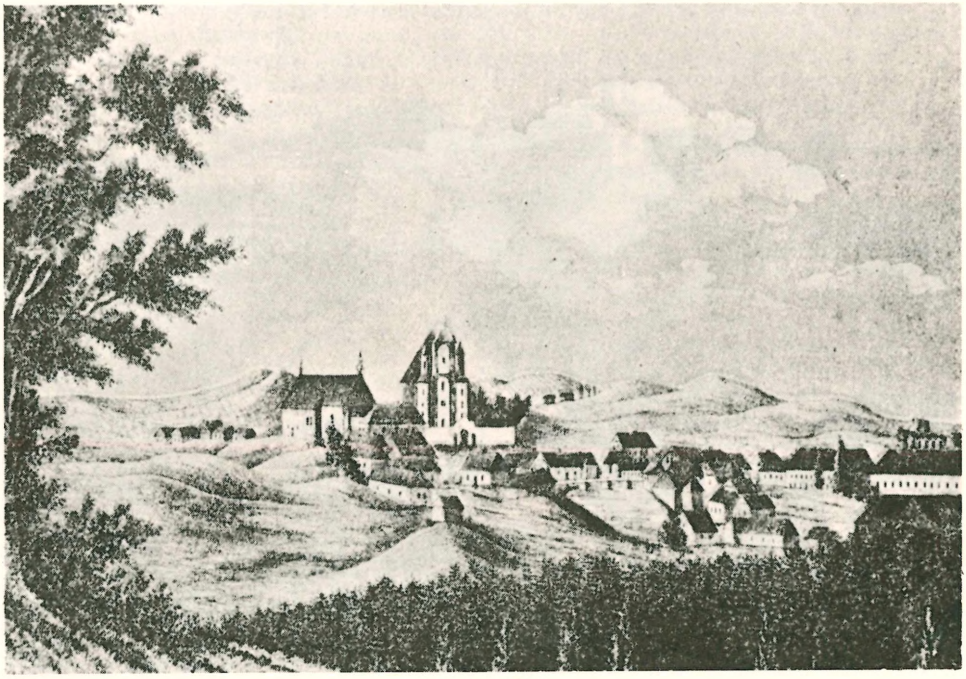

Senieji Kražiai

varpus (didžiausias svėrė 6800 svarų, antras — 3600, trečias — 1600 svarų). XVIII a. pradžioje gaisras vėl sunaikino K. bžn. Ji buvo atstatyta klebono Uvainio rūpesčiu apie 1745. Tada prie bžn. gyveno 7 kunigai, parapiečių buvo 4000. 1807 kilus K. mstl. gaisrui, per 2 val. sudegė didesnė dalis mstl. ir bžn. Klebonas Kipr. Odynecas ant senųjų pamatų pastatė naują. Ji iki 1825 stovėjo neįrengta, be altorių. Tik po 1841 atvykęs į K. naujas klebonas sutvarkė bžn. vidų. 1848 mstl. buvo 502 gyventojai, parapiečių 4758, bžn. beneficija — 161 valakas žemės. Ši bžn. dar kartą buvo atnaujinta 1911 parapiečių aukomis.

K. vienuolynai. K. buvo įkurti Žemaičiuose pirmieji vienuoliai jėzuitai. XVI a. pabaigoje vysk. M. Giedraitis (žr.), nupirkęs K. žemės, pastatė namus ir, atkvietęs iš Vilniaus du jėzuitus: Motiejų Galminą (žr.) ir Merkelį Daugėlą, apgyvendino juos K. Dėl pastoracinio darbo gausumo jėzuitai negalėjo pastoviai gyventi K. Pirmieji jų veikimo dešimtmečiai reiškėsi misijiniu būdu, dažniau jie būdavo Varniuose ar kitur negu K. Vysk. M. Giedraitis ketino nupirkti K. ir pavesti juos jėzuitams, kad šie galėtų ten stipriai įsikurti, bet mirtis sutrukdė jo planus. Mirdamas jis užrašė 2000 vengriškų raudonųjų jėzuitų vienuolyno K. statymo reikalui. Pastoviai įsikūrė jėzuitai, kai XVII a. pradžioje Lietuvos jėzuitas provincijolas J. Argentus (žr.), apžiūrėjęs kelias vietoves (Varnius, Skuodą, Kražius), kuriose jam buvo siūlyta steigti vienuolyną, pasirinko K. Mikalojus Krist. Radvila 1613 padovanojo jėzuitams K. savo namus, pilies pamatus ir gabalą žemės, o Jonas Karolis Chodkevičius užrašė jėzuitams vieną vls. Tas jų donacijas 1615 patvirtino Varšuvos seimas. 1616 į K. atvyko daugiau jėzuitų; jie pradėjo statyti vienuolyną ir 1621 — bžn. ant Radvilos pilies pamatų. Vysk. St. Kiška pašventino jos kertinį akmenį. Bžn. statybą pinigais rėmė Jonas Kar. Chodkevičius; bžn. baigta statyti ir įrengti 1689. Bžn. buvo 12 altorių, didžiajame altoriuje Šv. M. Marijos Dangun Ėmimo paveikslas, Leonardo da Vinci kopija.

Kražius skaudžiai palietė 1710 didysis maras. Epidemijos metu, teikdami žmonėms dvasinius patarnavimus, užsikrėtė maru ir mirė 12 K. jėzuitų. Panaikinus jėzuitų ordiną (1773), bžn. vėliau prižiū-

rėjo atvykę iš Kolainių karmelitai, po jų — K. gimnazijos kapelionai. XIX a. pradžioje bžn. netaisoma pradėjo griūti, 1821 ji buvo uždaryta. Valančiaus laikais iš jos buvo telikę griuvėsiai.

Trečią bžn. K. (medinę, Šv. M. Marijos Nekalto Prasidėjimo vardo) su benediktinių vienuolynu pastatė 1641 Kriz. M. Volodkevičius. Vysk. J. Tiškevičius 1643 atkvietė iš Vilniaus 7 benediktines ir apgyvendino K. Jų bžn. padovanojo šventųjų: Viktoro, Benedikto ir Sergijaus relikvijas. Pirmoji vienuolių viršininkė buvo Eufrozina Sluckaitė. Pirmais ir antrais metais į vienuolyną buvo priimta 8 kandidatės. Kitos K. benediktinių vienuolyno viršininkės iš eilės buvo šios: M. Masalskytė, L. M. Akerštaitė, L. Šverinaitė, L. Chreptavičiūtė, M. Chžonstauskaitė, L. Nagurskaitė, B. Mackevičiūtė, K. Kelčiauskaitė. Prie Volodkevičių donacijos Dirvėnų (žr.) seserys 1710 įgijo dar Pogiškių dv. 1721 Karaliaučiuje nuliedino savo bžn. didelį varpą. Naują didelę mūro bžn. pradėjo statyti 1757, užbaigė 1763. Tą bžn. 1893 kražiečiai didvyriškai gynė, kad rusai neuždarytų ir nesunaikintų (žr. Kražių skerdynės). XIX a. viduryje K. benediktinių vienuolyne buvo 19 seserų. Viena jų mokė mergaites. Vienuolynas turėjo 200 knygų biblioteką. Benediktinių bžn. 1910 klebono Talmanto rūpesčiu buvo atremontuota ir vysk. K. Cirtauto pakonsekruota. Ji buvo padaryta K. parapine bžn. 1881 K. parapija turėjo dvi filijas: Pakražančio ir Pajūrio ir priklausė Šiluvos dekanatui. Nuo 1926 K. par. yra Kaltinėnų dekanato, 1940 turėjo 6058 parapiečius. Lietuvos nepriklausomybės laikais K. įsikūrė kotrynietės. Jos vedė senelių prieglaudą ir vaikų darželį.

1758 klebonas D. Mankauskas pastatė K. nedidelį vienuolyną su koplyčia ir įkurdino Marijos Gyvenimo seseris (Sorores Mariae vitae), paprastai žmonių vadinamas marijavitėmis, kurių vienas iš pagrindinių uždavinių buvo našlaičių globa ir žydų atvertimas į katalikų tikėjimą. Tačiau seserų marijavičių gyvenimas K. nebuvo ilgas. Dėl materialinių trūkumų jos turėjo palikti K.; neprižiūrimas vienuolynas sugriuvo, XIX a. pradžioje buvo sugriauta ir koplyčia.

K. švietimo įstaigos. Praeity K. buvo ir Žemaičių kultūrinis židinys. Jų kultūrinio iškilimo - žydėjimo laikotarpis truko 200 metų — nuo XVII iki XIX a.

Kražių bažnyčia

pirmos pusės. K. buvo tapę ne tik vienuolynų centru, bet jie buvo ir svarbus švietimo-kultūros židinys. K. kultūriškai susmuko nuo XIX a. vidurio. 1614 buvo įsteigta K. jėzuitų kolegija (žr.) — pirmoji aukštesnioji mokykla Žemaičiuose. Nuo jos donatoriaus Jono Kar. Chodkevičiaus ji buvo dar vadinama Atheneum Chodkievicianum. Į K. rinkdavosi jaunimas iš visos Žemaitijos, mokinių siekdavo iki 300 ir daugiau. Panaikinus jėzuitų ordiną, K. mokyklą perėmė Edukacinė komisija (žr.). Tuo metu K. mokytojavo garsūs vyrai: A. B. Klungis, M. Rudnickis, Milvydas, K. Kaminskas, M. Vonsavičius ir kt.

Nuo 1797 iki 1817 K. mokykla buvo karmelitų rankose. 1797 joje mokėsi 287, 1798—400, 1800—326, 1802—436, 1803—474 mokiniai. Mokytojų buvo 8. Mokyklą išlaikė karmelitai Kolainių vienuolyno lėšomis. Mokyklos bibliotekoj turėta per 3000 knygų, fizikos kabinete — 14 instrumentų. Karmelitams grįžus į Kolainius, K. mokykla tiesiogiai rūpintis ėmėsi vėl Edukacinė komisija (žr.). Ji padaryta apygardine mokykla-gimnazija. Jos direktorium buvo paskirtas phil. dr. Ign. Daujotas. Jis su trimis mokytojais ir 228 mokiniais 1818 pradėjo mokslo metus. Edukacinė komisija davė lėšų atremontuoti patalpoms ir pastatyti naujoms; buvo paskirta 11 mokytojų; mokinių skaičius pašoko iki 400. Didikai, matydami gimna-

zijos pažangą, rėmė ją pinigais ir knygomis. Sekančiais XIX a. dešimtmečiais mokinių skaičius padidėjo iki 500, mokytojų buvo 17. 1837 veikė dvi pirmosios ir dvi antrosios klasės. Gimnazijoje buvo dėstoma ir graikų k. Bibliotekoj tuo metu buvo įvairiomis kalbomis knygų 5879. Nemaža knygų buvo ir su vysk. M. Giedraičio parašu, kitos dovanotos vysk. M. Paco, kitos buvo pirktos jėzuitų ir paskui Edukacinės komisijos. Gimnazija turėjo geologinį muziejėlį (315 akmenų) ir numizmatikos rinkinį (840 senų monetų).

Ir Edukacinės komisijos metu, kaip ir anksčiau prie jėzuitų bei karmelitų, K. gimn. veikė mokyklos teatras. Nuo 1835 šioj srityje daug dirbo vokiečių k. mokytojas Feliksas Maruševskis. Gerai paruošti teatro dalykai būdavo vaidinami kasmet mokslo metų užbaigimo iškilmėse, į kurias suvažiuodavo žmonių iš visos Žemaitijos. Aktorių tarpe garsėjo mokinys Kazimieras Šliogeris, iš Juškaičių dv. prie Raseinių. 1823 K. gimn. buvo įsikūrusi ir pradėjusi veikti Juodųjų Brolių (žr.) organizacija. 1842 gimn. iš K. buvo perkelta į Kauną.

Vysk. M. Paco vyskupavimo metu (1610–1619) K. buvo įsteigta kun. seminarija. Jėzuitai ten buvo pastatę namus ir surinkę keletą jaunuolių mokė juos teologijos. 1621 K. seminariją vizitavo Žemaičių vyskupo siųstas delegatas kan. J. Kazakevičius (žr.). Vysk. St. Kiška pastatė K. seminarijai erdvesnius namus ir atsiuntė daugiau klierikų. Vysk. Ant. Tiškevičius 1740 perkėlė ją į Varnius.

Lietuvos nepriklausomybės laikais K. veikė ‚Saulės', o vėliau valstybinė gimn.

Lukaszewicz, Historya szkół w Koronie i W. Ks. Litewskiem II–IV, 1849–1851; *L. A. Jucewicz*, Wspomnienia Żmudzi 1842; *M. Wołonczewski*, Żemajtiu Wiskupistė I–II, 1848; *J. Buszyński*, Krože, ich przeszłość i stan obecny 1872; Cod. epist. saec. XV, t. III 1894; *Žemaitis*, Keli žodžiai iš Kražių praeities (Varpas 1894 nr. 6); Proces Krożan przed Izbą sądową wileńską na podstawie aktów sądowych i innych dokumentów 1896; *J. Bieliński*, Uniwersytet Wileński I 1899–1900; Dowód rocznego postępku w naukach szkoły publicznej Krozkiej 1801; *A. Salys*, Die Žemaitischen Mundarten I (Tauta ir žodis VI 1930); *M. Brensztejn*, Teatr szkolny w Krożach na Żmudzi (Ateneum Wileńskie III 1925); *K. Avižonis*, Švietimas Lietuvoje XVII-jo amžiaus antroje pusėje (Lietuvos praeitis I 2, 1941); Słownik geograficzny IV, 1883; Litovskaja Metrika XXXIII 1915; *Vc. Biržiška*, Kražių gimnazistų byla 1840–41 (Mūsų Senovė II knyga) 1921; *P. Šležas*, Nuo Kražių kolegijos ligi Aušros gimnazijos 1937. *R.Krs.*

Kražių kolegija svarbiausias po Vilniaus jėzuitų religinis ir kultūrinis centras etnografinėje Lietuvoje. Pirmąsias žinias apie jėzuitų veiklą Žemaitijoje turime iš 1576, kai jėzuitas Mikalojus Sedlovskis iš Vilniaus talkino naujam Medininkų vysk. Merkeliui Giedraičiui vizituoti vyskupiją. Nesitenkindamas progi-

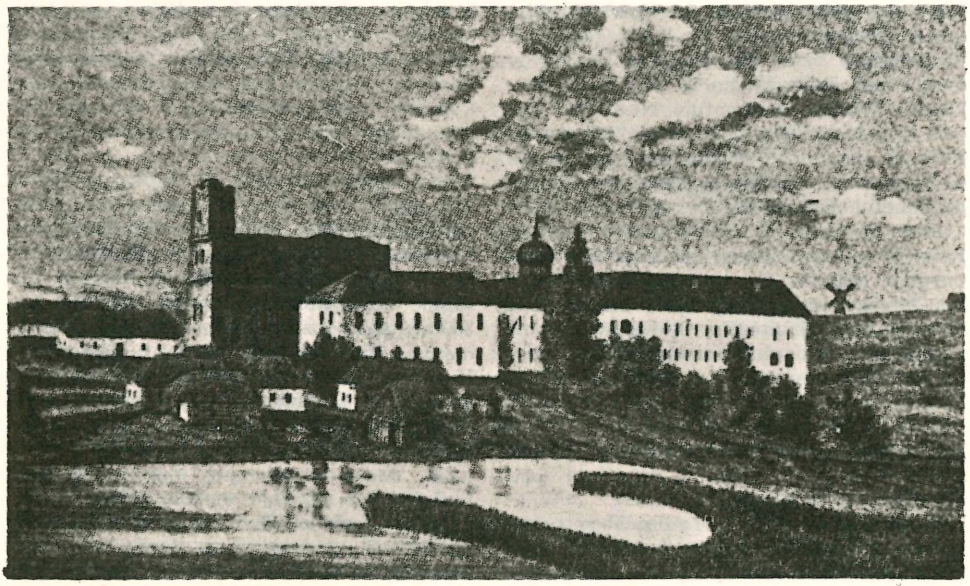

Kražių kolegijos rūmai ir jėzuitų bažnyčia (XIX a. viduryje)

niais jėzuitų apsilankymais, vysk. Giedraitis pradėjo rūpintis juos pastoviai įkurdinti Žemaitijoje. 1587 jis prašė generalinį jėzuitų viršininką Romoje Klaudijų Aquaviva siųsti dvasininkų. Tais pat metais iš Vilniaus akad. jis išsivežė į Žemaitiją du jėzuitus: vilnietį Jeronimą Kiniškį (Knišką) ir portugalą Emanuelį Vegą. Be to, visa eilė jėzuitų misininkų iš Rygos kolegijos lankėsi su misijomis Žemaitijoje.

Pastoviai jėzuitai apsigyveno Žemaitijoje tiktai nuo 1608. Vysk. Merkelio Giedraičio pakartotinai prašomas, naujai įkurtos Lietuvos jėzuitų provincijos (1608) viršininkas Povilas Bokša pasiuntė iš Virbalio misijos, priklausiusios Vilniaus akad. du jėzuitus: Motiejų Galminą ir Merkelį Daugėlą (Daugiało, Dawgiało, Daugieło) į Žemaitiją. Atvykę į Kražius, jie buvo 1609 priimti klebono kan. Merkelio Geišo Elijošaičio (Gisyss Heliaszewicz, Eliaszewicz). Motiejus Galminas buvo perkeltas į Nesvyžiaus kolegiją rektoriumi, o į jo vietą misijos viršininku iš Braunsbergo kolegijos atkeltas lietuvis Povilas Pikielius. Po vysk. Merkelio Giedraičio mirties (1609) vyskupiją valdęs administratorius Mikalojus Daukša perkeldino jėzuitus iš klebonijos į altariją. 1609 pirmą kartą ordino sąrašuose pasirodo Missio Samogitica. Vysk. M. Giedraitis buvo žadėjęs pastatyti mūro rūmus būsimajai kolegijai, bet jo mirtis tai sutrukdė. 1610 jau turima nebe Missio Samogitica, bet Missio Crosensis su tuo pačiu viršininku Povilu Pikielium. 1611 misijos viršininkas buvo Jonas Komparskis, 1612 paskirtas Jonas Jamielkovskis, būsimosios kolegijos įsteigėjas.

K o l e g i j o s į k ū r i m a s susitrukdė dėl vysk. Giedraičio mirties. Jo įpėdinis vyskupas Mikalojus Pacas patvirtino Daukšos dovaną ir pats prisidėjo prie jėzuitų išlaikymo ir ruošėsi kolegiją statyti. 1614 vyskupui į pagalbą atėjo lauko etmonas Jonas Karolis Chodkevičius. Jis ir jo žmona Sofija, mirusio vienatūrio sūnaus atminimui pagerbti užrašė būsimajai kolegijai 7 ūkius. Provincijos vizitatorius Jonas Argentus su viceprovincijolu Povilu Bokša atvyko padėkoti Jonui Karoliui Chodkevičiui už dotaciją. J. K. Chodkevičius pasiūlė pasirinkti būsimajai kolegijai vietą karališkuosius Raseinius, vyskupo mstl. Alsėdžius ar, pagaliau, savąją nuosavybę Skuodą, pridurdamas, kad, jeigu pasirinksią šį pastaraįį, savo lėšomis pastatysiąs šaunius mūrinius kolegijai namus. O vyskupas Mikalojus Pacas norėjo, kad kolegija būtų įsteigta jo sostinėje Varniuose (in Vormatia, gal būt, turėjo būti Vornatia). Vizitatorius su provincijolu kolegijai vietą parinko Kražius. Tada pasekdamas jų pavyzdžiu atsisakė savo planų J. K. Chodkevičius ir sutiko su Kražiais. Mikalojus Kristupas Radvila, patyręs, kad kolegijai pasirinkta jam priklausąs miestelis, savo palankumą išreiškė dovanodamas būsimajai kolegijai didelį žemės sklypą. Dotacijos dokumentai ir davėjų išrūpintos kolegijai privilegijos yra iš 1615.

Tais pat 1615 buvusioji misija pakelta į rezidenciją — pastovesnę gyvenamąją vietą ir pradėti paruošiamieji darbai kolegijos atidarymui, statomi laikini mediniai kolegijai namai. 1616 IX 18 persikelta iš senųjų namų į naujai pastatytuosius, ir tą pačią dieną buvo atidaryta gramatikos klasė. Tą dieną rezidencija buvo perreformuota į kolegiją. Pirmasis naujai atidarytos kolegijos mokytojas buvo jėzuitas J. Koch, atvykęs iš Braunsbergo. 1617 buvo atidaryta ir antroji klasė (humaniora). Nuo 1618 pradėjo kolegijoj mokytojauti jėzuitai studentai. Pirmieji tokie mokytojai K.k. buvo poetas Motiejus Kazimieras Sarbievijus, dėstęs poetiką bei sintaksę, Mykolas Ginkevičius (Giękewicz), mokęs gramatikos ir pradedamojoje klasėje. 1616 vos atidarius kolegijos pirmąją klasę, pradedama ruošti medžiaga pastatui mūrinės kolegijos, kurios kertinis akmuo buvo pašventintas 1618. Pašventinime dalyvavo L.D.K. iždininkas Jeronimas Valavičius, pareikšdamas savo pasiryžimą įsteigti Vilniaus akad. dar du fakultetus: medicinos ir teisių. 1621 Žemaičių vyskupas Stanislovas Kiška pašventino kertinį kolegijos bažnyčios akmenį; pamokslą pasakė Vilniaus katedros kapitulos kanauninkas ir D.L.K. referandaras Merkelis Geišas Elijošaitis. Mūrinė Marijos Dangun Ėmimo vardo bažnyčia buvo Kazimiero Paco pakonsekruota 1689.

K o l e g i j o s a u g i m a s. Nuo 1610 iki 1615 misijoje buvo 3 kunigai ir 2 broliai, o 1616, kolegijos įsteigimo metais, jau 5 kunigai; be to, dar buvo 4 broliai.

Žemaičių vyskupas kolegijai dovanojo du namukus, Žemaičių teisėjas Petras Šiukšta (Szukszta) Tonestris — nemaža žemių; taip pat užrašė žemių D.L.K. iždininkas Jeronimas Valavičius; neturtin-

giems mokiniams išlaikyti kai kurie klebonai palikdavo kolegijai savo vertingas bibliotekas. Jau nuo pat kolegijos veikimo pradžios pilnai išlaikomi 26 neturtingi mokiniai.

1618 kolegijoje dirbo 7 kunigai, du jėzuitai studentai-mokytojai ir 3 broliai, 1619 — jau 8 kunigai, 2 mokytojai ir 6 broliai, iš viso 16 asmenų, 1622 — 26 jėzuitų, 1634 — 26, 1649 — 34, 1676 — 40, o pora metų prieš panaikinimą jėzuitų ordino, 1771 — 47 jėzuitai. Tiesa, toks jėzuitų skaičius nebuvo pastovus: dėl karo, ypač dėl maro, 1659 kolegijoje teliko tiktai 18 jėzuitų. Didžiausias kunigų skaičius sutinkamas K.k. yra 17, po 1665.

Kolegijos rektoriai. Kražių misijos ir vėliau rezidencijos viršininkas (superior) Jonas Jamielkovskis ir kolegiją įsteigus pasiliko jos viršininku, tiktai nuo 1618 buvo pakeltas rektorium. 1620 jį pakeitė šešerius metus rektoravęs Jonas Kasparavičius (Gasprowiess, Casprowicz, Kasprowicz), 1626 Mykolas Kaunackis, pradžioje (1626–1627) vicerektorius, o po to rektorius (1627–1631). 1631 Kristupas Tyminskis; 1636 Jonas Jaknavičius (Jaknowicz), kad jis (Jonas Jaknavičius) negalėjo būti Kražių kolegijos rektoriumi 1639-1641, aiškėja iš to, kad pagal metinius ir trimetinius jėzuitų pranešimus-katalogus 1639 jis buvo Vilniaus profesų namuose, o 1641 Vilniaus akademijoje lietuviškasis pamokslininkas, o tuo tarpu Kražiuose nuo 1638 iki 1641 rektorius buvo Adomas Sabaliauskas (Sobolewski) ir kiti, iš viso 49 rektoriai, kurių paskutiniai buvo: 1766 Juozapas Bartašius (Bartoszewski); 1769 Jonas Pilsudskis; pagaliau nuo 1771 iki ordino uždarymo paskutinis rektorius Andrius Kaveckis (Kawecki). Kiti žinomesni rektoriai: 1658–1661 Danielius Butvila, 1661–1665 Zigmantas Liauksminas, 1665 – 1670 Jonas Juknevičius, 1670–1673 Pranas Šrubauskis, 1693–1697 Jeronimas Burba, 1697–1700 Jonas Baltinis (Bielski), 1700 – 1703 Juozapas Rimgaila, 1703 – 1706 Kristupas Einoravičius, 1731–1740 su pusmečio pertrauka Hilarijonas Marcinkus (Marcinkiewicz), 1746–1750 Jonas Gečius (Geczewicz), 1753–1756 Kazimieras Vazgirdas.

Mokslas ir auklėjimas. Prieš jėzuitams atvykstant Lietuvoje buvo tiktai trimetės mokyklos. Didikai ir bajorai priversti buvo savo vaikus mokslinti siųsti į užsienį. Vilnius tarnavo visai Lietuvai; Kražiai turėjo ypatingą reikšmę Žemaitijai. 1616 atidarytoji kolegija greit išaugo. Kolegijoje buvo pradinė, gramatikos, sintaksės, retorikos ir humanitatis klasės (pastarosios vadinamos ‚facultates superiores'). Mokinių skaičius nepaduodamas, ir jį sunku nustatyti. Pirmaisiais metais į pirmąją klasę susirinko per 50 mokinių. Toliau minimas tiktai mokinių skaičiaus didėjimas arba kad jų pakankamai gausu. Tačiau 20 metų praėjus nuo kolegijos įkūrimo, 1636 pirmą kartą suminima, kad buvę per 100 pamaldžių ir pažangių mokinių. 1671 nurodoma, kad vien tik Marijos sodalicijoje (kongregacijoje) buvę daugiau kaip 100 rinktinių mokinių. Atsimenant, kad kongregacijai priklausydavo tik gabieji ir pavyzdingieji mokiniai, kad kolegiją lankė net ir protestantų vaikai, galima manyti, kad kolegijoje mokinių skaičius galėjo siekti iki 250, o gal net iki 300.

Šalia pačios kolegijos nemažos reikšmės turėjo ir aukštoji filosofijos ir teologijos mokykla, nors pirmon eilėn skirta pačių jėzuitų reikalams, jų prieaugliui ruošti. Ji buvo lankoma ir apylinkės dvasininkų (mokslo žinioms pagilinti) arba ir klierikų. Tiesa, pagrindinis teol. ir filosofinių studijų centras pasiliko Vilniaus akad. ne tik etnografinei Lietuvai, bet aptarnavo ir didelius Gudijos, Ukrainos ir Lenkijos plotus, net iki Varšuvos, kuri tuo metu priklausė Lietuvos jėzuitų provincijai. Betgi ir Kražiuose žemaičiai galėjo baigti teologines ir filosofines studijas. Studentų skaičius tačiau nebuvo didelis. Pvz. 1672 tebuvo šitoje mokykloje tiktai 5 jėzuitai teologijos studentai ir 16 filosofijos. Iš jų 1677 iškilmingame posėdyje 5 apgynė filosofijos tezes daktaro laipsniui gauti. Po to aplankė Dievo Motiną Šiluvoje ir paliko savo ex voto. Mokslo laipsnį ne pati K.k. suteikdavo, bet tik generalinis jėzuitų viršininkas, pasinaudodamas šv. Ignaco Loyolos 1552 X 22 iš pop. Julijaus III gauta privilegija.

Mokymas ir jo metodai rėmėsi ta pačia jėzuitų Ratio studiorum, kuri ir kituose kraštuose buvo taikoma. Drauge su mokymu, drausme, mokinių priežiūra, ėjo moralinis ir religinis mokinių auklėjimas. Ypatinga priemonė auklėti religiniu požvilgiu buvo Marijos sodalicija, kurios nariai neatsidėdavo tik mokslui ar pamaldumui, bet laisvomis nuo mokslo

dienomis lankydavo ligonius, rengė šventes ir iškilmes kolegijoje. Ypatingai minėtina yra šventė, trukusi visą savaitę šv. Stanislovo Kostkos beatifikacijos proga 1670. Be pamaldų ir pamokslų buvo surengtos eitynės po miestą su muzika, prakalbomis, panegirikomis, plakatais, paveikslais, simboliais, eilėraščiais ir visa kita, ką tik vaizduotė galėjo išgalvoti džiaugsmui išreikšti ir žmonių dvasiai pakelti. Rostowski paduoda sąrašą eilėraščių, sukurtų ne tik lotyniškai, bet ir graikiškai naujojo šventojo garbei (per 90), ir jų autorių pavardes, kurių tarpe šalia lietuvių, nemaža užtinkama ir kitų tautybių.

K o l e g i j o s t e a t r a s. Drauge su švietimu ir religiniu auklėjimu ėjo ir kultūrinimas plačia prasme. Iš šitos srities paminėtinas teatras. Tiesa, mokyklinis teatras nėra jėzuitų išradimas, bet jie jį apvalė ir pakėlė iki pedagoginių aukštumų, šitą kultūrinio gyvenimo apraišką pritaikindami auklėjimui. Teatras paveikia visas sielos galias, todėl, tinkamai panaudotas, yra vaisinga priemonė ne tik kultūriniam, visuomeniniam, intelektualiniam auklėjimui, bet ir moraliniam bei religiniam. Scena tuometinėje jėzuitų mokykloje buvo klasės ir koplyčios papildymas ar bent pratęsimas. Dažnai būdavo parenkamas religinis siužetas arba ir pasaulinis, bet kilnus, pritaikintas mokinio išsilavinimui, jo interesams. Teatras ypatingai veikė mokinių valią: didingi herojiški pavyzdžiai padėdavo pajusti idealo kilnumą.

Kražių jėzuitų teatro idėja nebuvo originali, ji nesiskyrė nuo kitur buvusio jėzuitų teatro, Vilniuje (pvz. 1584 Vilniaus akademijoje mokslo metai buvo pradėti vaidinimu apie Angelus Sargus; kiti vaidinimai būdavo per Kalėdas, užgavėnes, Velykas, Sekmines) arba užsieniuose. Iš lietuvių jėzuitų rašiusių teatrui pjeses tarp kitų suminėtini Vladislovas Daukša, Mykolas Kelpša, Mykolas Beržanskis, Vladislovas Kasakauskas, žemaitis Gabrielius Šimkevičius.

R e l i g i n ė v e i k l a. Vos tik atvykę jėzuitai į Kražius pradėjo mokyti žmones tikėjimo tiesų. 1611 pranešime minimos žmonėse užtiktos pagonybės liekanos: gerbiami miškai ir šileliai, žemėpatis, Vandenis, Pagirinis, Užpelenė.

Specialios progos žmonių pamaldumui kelti buvo dažnos. Iš pirmųjų kolegijos įsteigimo metų pirma plačiau aprašyta yra palaimintojo kankinio Marino relikvijų perkėlimas į Kražius. Kitos tokios didesnės progos buvo šv. Stanislovo Kostkos beatifikacija, šventųjų Pranciškaus Ksavero, Ignaco Loyolos, Pranciškaus Borgijaus kanonizacija ir kt.

Paminėtinos ir Marijos sodalicijos, kurioms nuo pradžios ilgą laiką vadovavo Jurgis Simanavičius. Mokiniai turėjo savo sodalicijas, vadovaujamas Petro Sudloszynski. Tačiau nebuvo apsiribota apaštalavimu tik Kražių miestelyje, bet savo veiklą išplėtė aplinkinėse parapijose, pasiekdavo net Kuršą. Jėzuitai pamokslus sakė ir išpažinčių klausė gimtąja žmonių kalba. Toks buvo jų veiklos principas. Ordino sąrašai rodo, kad Kražių kolegijoje beveik visi jėzuitai buvo išimtinai lietuviai. Kražių kolegijos rektorius Jonas Juknevičius net Karaliaučiuje ir jo apylinkėse kalbėjęs į žmones gimtąja jų kalba.

Tas pat sakytina ir apie lietuviškuosius giedojimus. Trys K.k. rektoriai kūrė lietuviškas giesmes: Zigmantas L(i)auksminas (Lauxmin), Pranas Šrubauskis, Jonas Jaknavičius (prof. Vc. Biržiška mano, Mozerkos Slavočinskio vardu išleistosios giesmės yra šio pastarojo), nekalbant jau apie kitus, kaip Jokūbą Paškevičių; Z. Ivinskis, Kirchengesang in Litauen im XVI.–XVII. Jahrhundert (Commentationes Balticae I 1953 69–106, 99–104).

Pagaliau net ir teatre lietuvių kalba turėjo savo vietą. Kai visas mokslas humanizmo įtakoje ėjo tiktai lotyniškai, teatras, priešingai, daugiausia, kaip skirtas platesnei visuomenei buvo vietine žmonių kalba. Jeigu ir K.k. dėl sulenkėjusios ar bent dėl mados vartojančios lenkų kalbą bąjorijos teatras iš dalies, šalia lotynų, buvo lenkų kalba, tai bent intermezzo tikrai buvo atliekama ir lietuvių kalba.

N a u j o s f u n d a c i j o s. K.k. turėjusi pradžią iš Vilniaus akad., nepasiliko užsidariusi, bet steigė naujas misijas. K.k. pradžioje išlaikė Virbalio misiją, kur jau nuo 1619 veikė lietuviai jėzuitai: Povilas Pikielius, Jonas Brotševičius bei du broliai Stanislovas Gregaravičius ir Klemensas Cvilys.

Didesnės reikšmės ir pastovi fundacija buvo Varnių misijos, o vėliau rezidencijos įkūrimas. 1623 iš Kražių ten buvo nusiųsti du jėzuitai: Andrius Kumlevičius (Kumlewicz, Komlewicz) ir Matas Flas-

cius su dviem broliais Mikalojum Andriejausku ir Luku Sebastianavičiumi. Nuo 1634 Varniuose jau buvo 6 jėzuitai: 4 rezidencijoje ir 2 vyskupo Jurgio Tiškevičiaus kūrijoje.

Nuo 1699 buvo atidaryta nauja misija Tilžėje. Kad ten darbas gerai vyko matyti iš to, kad 1700 į Tilžę atvyksta iš Varnių antras kunigas, nors pačiuose Varniuose belieka tik 2 kunigai. Pagaliau minėtinas K.k. prisidėjimas prie Pašiaušio kolegijos įsteigimo 1633 ir Kauno rezidencijos — 1642. 1636 K.k. valdant Jonui Jaknavičiui, Židikuose jėzuitų lėšomis buvo pastatyta koplytėlė, kurios vietoj 1644 buvo pastatyta didelė, graži medinė bažnyčia (ligneum quidem, sed peramplum et elegans), rektorių Jono Jamelkovskio ir jo pirmatako Jokūbo Pazurkevičiaus (Pazurkiewicz) rūpesčiu, Židikuos nuo pradžios buvo vienas jėzuitas iš Kražių, o nuo 1680 du.

V e i k l o s s ą l y g o s. 1656 nuplėšė kraštą švedai, vedami generolo M. G. De la Guardie. Besiartinant švedų kariuomenei daugelis bėgo iš Vilniaus, Žemaitijos į Karaliaučiaus sritį. Bet ir tenai, ypač jėzuitai buvo nepalankiai sutikti. Praūžus karo audrai, grįžę į Kražius jėzuitai rado visa išplėšta ir sunaikinta, o du likusius namų saugoti jėzuitus Valerijoną Ščepkauską (Szczepkowski) ir Adomą Alkimavičių (Alchimowicz) išvežtus nelaisvėn. Prieš karą (1649) K.k. buvo 34 jėzuitai, o po sunaikinimo tiktai 18 (1659 metų sąrašas). Be karo nelaimių buvo maro nelaimės. Ypač 1710 vasarą žiauriai siautė maras. Dalis jėzuitų, ypač studijuojančių, beartėjant marui, viršininkų buvo pasiųsti į saugesnes vietas. Kiti gi liko slaugyti sergančiųjų, aprūpinti sakramentais mirštančių, laidoti mirusių. Tais metais Lietuvos provincijoje iš 689 mirė 125 jėzuitai, Kražiuose iš 26 mirė šie jėzuitai: pats kolegijos rektorius Aleksandras Kaštela, Juozapas Ilgevičius, Laurynas Chetkovskis, Petras Šelaikauskas, Albertas Riškus (Hryszkiewicz), Mykolas Ptuševskis, Mykolas Kuncevičius ir Jonas Pienevičius.

K. k. v a i d m u o. K.k. dėl gerų fundacijų jau nuo pat pradžios neturėjo skolų ir galėjo sukurti svarbų švietimo ir religinio gyvenimo centrą visai Žemaitijai. Po Vilniaus K.k. buvo viena iš stipriųjų Lietuvos provincijoj ir galėjo lenktyniuoti su kitomis svarbiomis provincijos kolegijomis, kaip Braunsbergu, Varšuva, Polocku, Nesvyžiumi. Pačioje gi etnografinėje Lietuvoje, po Vilniaus Kražiai buvo svarbiausias religinio gyvenimo ir mokslo židinys.

Jėzuitų archyvas Romoje: Litterae annuae, Catalogi breves, Catalogi triennales, Necrologi; *Rostowski*, Historicarum Lituanicarum libri decem; Sprawa Krożeńska 1894; *Zaleski*, Jezuici v Polsce, IV t., 2 d. 999–1019 ir V t.; *Sommervogel*, IV 1257–1259 Kražiai (Kroze); *Estreicher*, Bibliografja polska 1907, XIX, 2; *St. Windakiewicz*, Teatr kollegjów jezuickich w dawnej Polsce 1922; *Joseph Ehret*, Das Jesuitentheater zu Freiburg i. Schweiz 1921; *Joh. Müller*, Das Jesuitendrama in den Ländern deutscher Zunge von Anfang (1555) bis zum Hochbarock (1665) 1930; *P. Bahlmann*, Jesuitendramen der niederrheinischen Ordensprovinz 1896; *B. Soldati*, Il collegio Mamertino e le origini del teatro gesuitico 1908; *F. Colagrosso*, Saverio Bettinelli e il teatro gesuitico ²1901; *André Schimberg*, L' Éducation morale dans les collèges de la Compagnie de Jésus 1913; *Adolf Stender-Petersen*, Die Schulkomödien des P. Franciszek Bohomolec S. J. 1923; *Gg. Lühr*, Ein Schuldrama des Jesuiten Thomas Clagius (Liet. jėzuitų provincijos); *G. Lühr*, 24 Jesuitendramen der litauischen Ordensprovinz 1901; apie Kražių teatrą yra raše: *M. Biržiška*, (Lietuvos Mokykla 1918); (") Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos I 1931; *M. Brensztejn*, Teatr szkolny w Krożach na Żmudzi (Ateneum Wileńskie 3, 1925); *Vc. Biržiška*, Iš jėzuitų mokyklos praeities Lietuvoje XVIII a. (Kultūra 6–7 nr.) 1931; *K. Avižonis*, Švietimas Lietuvoje 17-me amžiuje (Lietuvos Praeitis I) 1941; *Z. Ivinskis*, Lietuvių kalba viešajame Lietuvos 16–17 a. gyvenime (Aidai, 360–368) 1953. *A. Lm.*

K. s k e r d y n ė s. Rusams pritaikant XVIII a. prancūzišką katalikybės pakirtimo metodą, būtent vienuolijų ir bažnyčių ‚pertvarkymą', t. y. uždarinėjimą, prieita prie skaudžiųjų Kražių įvykių. 1832–1892

Nubaustieji kražiečiai: Jokūbas Žutautas, Juozapas Braslauskas, Jonas Margevičius ir Jonas Rimkus

vien Žemaičių vyskupijoje uždaryta 46 vienuolynai su bažnyčiomis. Tytuvėnuose 1864 ir Kęstaičiuose 1886 tikintieji tam masiškai pasipriešino. Tačiau didžiausias susirėmimas įvyko Kražiuose 1893, o jo garsas nuaidėjo plačiai per pasaulį.

1891 XII 12 rusų valdžia įsakė Kražių benediktinių vienuolyną, mūrinę bažnyčią ir kapines uždaryti. Paliko tik menką medinę bažnyčią, kurios yrančios įstatymai neleido nei naujinti, nei naujos statyti. Tokia padėtis tikinčiuosius ypač jaudino. 1892 II 7 Jonas Budraitis su kitais 43 kražiškiais pasirašė raštą carui Aleksandrui III ir Vilniaus generalgubernatoriui Kachanovui, prašydami mūrinę bažnyčią palikti. Pastarasis, greičiausiai gavęs kyšį, uždarymą delsė. Bet jį greitai pakeitė generalgubernatorius Orževskis, kuris vidaus reikalų ministrą įtikino, kad ta bažnyčia ne tik uždarytina, bet ir visai nugriautina. Katalikų vardu Antanas Razminas ir Feliksas Andrejauskas 1893 II 2 ir V 20, gindamiesi, rašė generalgubernatoriui. Šauktasi taip pat vidaus reikalų ministro, Kauno gubernatoriaus, Mogiliavo arkivyskupo, Austrijos, Danijos, Anglijos ir Prancūzijos vyriausybių bei popiežiaus. Bet rusų valdžia liko nepalenkiama. Galiausiai 1893 V 4 policija išlaužė benediktinių vienuolyno duris ir vienuoles prievarta išvežė į Kauną. VI 10 atėjo įsakymas vienuolyno bažnyčią ir trobesius nugriauti, o medžiagą ir vienuolių žemę panaudoti ūkio mokyklos steigimui. Šiluvos dekanas Pranas Jastrembskis ir Kelmės klebonas Karolis Jaugėlis turėjo bažnyčią uždaryti, bet žmonės pakartotinai neleido Švč. Sakramento išnešti ir ryžosi kaip įmanydami bažnyčią ginti. Vysk. M. Valančiaus 9 slapti leidinėliai (iš viso 27.000 egz.), karinga kun. Kaz. Pakalniškio — Dėdės Atanazo redaguojama Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga apsigynimui žmones ruošė ir stiprino. Katalikams nurodyta, kad užpuolikams kėsinantis, žmonės pripildytų, apgultų Dievo namus ir priešintųsi net iki mirties. Kražiškiai ir aplinkiniai šį balsą išgirdo. Nuo 1893 IX 1 že-

Rusijos advokatai (nemokami Kražių bylos gynėjai)

Kražių skerdynės (Nežinomo tapytojo paveikslas)

maičių būriai nuolat budėjo bažnyčioje, ir Raseinių sprauninkas Petras Vichmanas jos uždaryti neįstengė. XI 22 (sen. kalendoriumi XI 10) naktį bažnyčios uždaryti atvyko pats Kauno gubernatorius Myk. Klingenbergas. Žmones jo neklausančius puolė su 70 žandarų išmušti iš bažnyčios. Gynėjai daug nukentėjo, bet atsispyrė. Tik ryte, atūžus iš Varnių 300 kazokų, nelygioj kruvinoj kovoj kražiškiai buvo nustelbti. Pagal teismo aktus jų 9 mirė, 10 buvo pašautų, 44 sunkiai sužeisti, nuplakti, apie 150 pasodintų į kalėjimą. Atlikę skerdynes, žandarai, žvėriškai siautėdami, skriaudė moteris. Klingenbergas centrui pranešė, kad sėkmingai numalšinęs pavojingą Kražių sukilimą.

1894 IX 20 Vilniuje prasidėjo 70 sumtųjų teismas. Juos be užmokesčio gynė 6 žymūs advokatai. Paaiškėjo, kad už kruvinus įvykius kalti patys rusų valdininkai. Nežiūrint to, IX 29 bažnyčios gynimo vadai: Juozas Braslauskas, Jonas Margevičius, Jonas Rimkus ir Jokūbas Žūtautas (visi 32–40 amžiaus) buvo nuteisti, atėmus visas teises, 10 metų kalėti, o po to ištremti į Sibirą. 32 asmenis nubaudė lengviau, o 34 išteisino. Betgi pats teismas, greičiausiai gelbėdamas valdžios vardą, prašė carą Aleksandrą III nuteistiesiems dovanoti. Šiam nesutikus, amnestavo 1894 įpėdinis Mikalojus II. Vistik minėti 4 vadai po 1 metus turėjo atkalėti.

Nors rusai skerdynes slėpė, bet jų atgarsis nuaidėjo plačiai ir stipriai. Smarkiausiai prabilo Apžvalga, Varpas ir kita Prūsuose bei Amerikoje leidžiama lietuviškoji spauda. Vokiečiai rusų valdininkus pavadino laukiniais sūnumis. Lenkai Krokuvoje atspausdino bažnyčios gynėjų bylos eigą. Leidiniuose ryškiai atsispindėjo kražiškių didvyriškas kietumas. Jis tautinę sąmonę dar gyviau pažadino. Rusus gi nuo tolimesnio bažnyčių uždarinėjimo pristabdė. Skerdynės stipriai pajudino ir Amerikos lietuvius. Lenkams savinantis kražiškių žygdarbius, paryškintas tautinis lietuvių ir lenkų skirtingumas. Spauda, iškilmingos pamaldos už kankinius, gedulas, prakalbos amerikiečius lietuvius labiau rišo su tėvų žeme. Tuo būdu didžiausia žemaičių auka tapo svari ir tikybinėje ir tautinėje plotmėje.

A. Judutis, Maskolių nedorybės Kražiuose 1893 (sujungta su Rokytų arba Kenstaičių bažnyčia Žemaičiuose) 1894; *Dom. Butkeraitis* (leidėjas), Keletas raštų apie Kražių atsitikimą 1895; *J. Ž(ebrys),* Kražių skerdynė ir jos pasekmė (surinko ir paaiškino doc. J. Tumas) 1929; Proces Krožan przed Izbą Sądową Wileńską 1896; daugiau lit. pas *K. Estreicher,* Bibliografja Polska XIX, II 1907, 370; *Paulius Šležas,* Kražių įvykių reikšmė tautiniam susipratimui (Židinys XII, 506–519) 1933; *Pr. Klimaitis* (red.), Kražių skerdynės 1933; *S. Matulis,* Kražiečių kraujo auka (Draugas, nr. 274–5) 1953; *J. Marcinkevičius,* Kražių skerdynės 2 tt.; *kun. P. Veblaitis,* Kražių skerdynės (N. Romuva nr. 145 – 155) 1933; *Našlys (dr. S. Matulaitis),* Keletas žodžių apie nežmoniškus maskolių darbus Kražiuose 1895; *P. Kubicki,* Bajownicy kapłani II : 1–4, 1936. *S.Mtl.*

Kražių durpynas Kražių vls., Raseinių aps., 169,6 ha ploto, 2,5 m gylio. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 299 ha žemutinio tipo.

Kražių rajono durpynas Kražių vls., Raseinių aps., 950 ha ploto, 2,4 m gylio. Sudurpėjimas geras. Pelkė 1170 ha ploto.

Kreatinas (iš gr. kreas, km. kreatos ‚mėsa') metilguanidino acto rūgštis, bespalvė kristalinė medžiaga, randama raumenyse. Organizme k. dalyvauja raumens susitraukimo vyksme. Raumens poilsio metu k. enzimų poveikiu jungiasi su fosforo rūgštimi pavirsdamas fosfagenu (fosfokreatinu). Raumeniui besitraukiant ši medžiaga skyla: fosforo rūgštis jungiasi su adenosino difosforine rūgštimi, gi atpalaiduotas k. vėl jungiasi su fosforo rūgštimi sekančiame raumens poilsio laikotarpyje. *M.A.Js.*

Kreatininas, metilo glikociamidinas, bespalvis, kristalinis organinis junginys, lengvai tirpstąs vandenyje. K. yra normalus organizmo metabolinis produktas, kuris gaminasi iš kreatino, atskylant vandens molekulei, ir yra pastoviai išskiriamas gyvulių šlapume.

Kreatūra (lot. creatura ‚kūrinys, padaras') 1. padaras; kūrinys; 2. žmogus per protekciją paskirtas į nenupelnytą vietą; žmogus aklai vykdąs svetimus įnorius.

Krebs 1. Hans Adolf (g. 1900) biochemikas, pasižymėjęs medicinos ir fiziologinės chemijos srityse. 1934 emigravo iš Vokietijos į Angliją; pradžioje prof. Sheffieldo univ., nuo 1954 Oksforde. K. pirmas aprašė cheminių reakcijų ciklą, vykstantį gyvose ląstelėse, daug kieno vad. K. ciklu arba citrinos rūgšties ciklu. 1953 drauge su Lipmannu už ląstelių funkcijų tyrimus gavo medicinos ir fiziologijos Nobelio premiją.

2. Johann Ludwig (1713–1780) vokiečių vargonininkas ir kompozitorius. Iš jo kompozicijų išleista Klavier-Uebungen (4 dalys), kurias sudaro choralai su variacijomis, fugos ir siuitos; Sonatos fortepijonui ir fleitai su fortepijonu, keli trio

fleitai. Rankraščiuose likę Magnificat ir du rinkiniai Sanctus (su orkestro pritarimu) yra didžiai vertinami.

Krechowiecki 1. Adam (1850–?) lenkų rašytojas, parašęs daug istorinių romanų. Jo romanai pasižymėjo fabulos įdomumu ir efektingumu. Išsp. Veto 1889, ciklą O tron 1889, Fiat lux 1901 (iš Jogailos laikų) ir kt.

2. Jan (1803–1885) literatas, Vilniaus univ. auklėtinis. Baigęs univ., tarnavo archyvistu. 1831 dalyvavo sukilime, vėliau S. Konarskio sąmoksle. Buvo kalintas ir išsiųstas į Rusiją. Išsp. Bazyljanie w Humaniu.

Kreczmer Jan bazilijonų vyresnysis Polocke, 1647 unitas. 27 metus kunigavo Vilniuje. Išsp. Konsyderacyje podane panom Dyzunitom okolo niektórych ich nauk przeciwnych wierze świętej katolickej 1648.

Krečetnikov Petr (apie 1730–1792) rusų generolas, dalyvavęs su rusų kariuomene 1767–69 Lenkijoje. 1772 paskirtas Pskovo gub. 1792 vadovavo korpusui ir, įsiveržęs į Lietuvą, užėmę Vilnių. Rėmė Kasakauskį, sudarant generalinę konfederaciją. K. rinkdavo dideles duokles iš gyventojų kariuomenės reikalams, bet daug savindavosi ir sau. Jo 1767 karo veiksmų aprašymai ir korespondencija su Repninu išspausdinti antrašte Radom i Bar 1873.

Krečinas Longinas (1857–1929 XI 23 Šiauliuose) privatinis advokatas. Savo įgimtais gabumais pasiekė didelės erudicijos teisės srity. K., nors buvo rusų kilmės, bet savo gimtajam kraštui atsidėjęs visuomenininkas, rėmė liberalinį sąjūdį. Parėmė lietuvių spaudos laisvės kovą. Atstovavo Povilui Višinskiui baudžiamojoje byloje dėl 1901 lietuviškomis raidėmis rašytos afišos apie lietuvių spektaklį Mintaujoje, iškėlė byloje pagrindinį teisės klausimą — lietuviškų raidžių draudimo klausimą tada veikusių rusų įstatymų šviesoje, būtent, kad vykdomas nuo 1864 lietuviškų raidžių draudimas paremtas ne veikiančiais įstatymais, bet vien rusų valdžios administraciniais aktais ir neturi jokio teisėto pagrindo. Šiuo principiniu teisės klausimu bylą perkėlė į Rusijos aukščiausiąjį teismą-senatą, čia savo nuomonę apgynė ir bylą laimėjo, prisidėdamas prie 1904 lietuvių spaudos laisvės atgavimo. *L.Šm.*

Krečinskis Jonas (apie 1820—apie 1890) surusėjęs Lietuvos totorius. Jau 1861 būdamas Tauragės parapinės mokyklos mokytoju, paruošė Russkaja azbuka s perevodom slov i fraz na žmudskij jazyk. Vilniuje 1864 iškilus sumanymui įvesti rusų raides į lietuviškus raštus, prie to darbo buvo pristatytas ir K., kuris su S. Mikuckiu ir A. Petkevičium paruošė pirmąją lietuvišką knygą rusų raidėmis — Abėcėlę žemaitiškai lietuvišką 1864; paskiau ją pats rusiškai išvertė ir išsp. 1865 (Bukvars žemaitiškai-rusiškas). 1865–76 ruošė Russko-Litov. Mesiaceslov (kalendorių). 1865 rusų raidėmis transkribavo ir Valančiaus Kantičkas arba kningą giesmiu. 1863–64 sukilimo metu buvo ir rusų valdžios šnipu. 1866 dar buvo ir Vilniaus realinės gimn. mokinių prižiūrėtoju. Apie 1875 pradėjo dirbti Telšių bajorų vado raštinėje raštininku. Apie 1883 buvo paskirtas Marijampolės gimn. klasės globėjo padėjėju, o 1883–1884 vietoje pašalinto Petro Armino jis buvo lietuvių kalbos dėstytoju žemesniosiose gimn. klasėse, nors pats jis lietuviškai tik vos vos galėjo susikalbėti.

I. Kornilov, Russkoe delo v Sev. Zap. krae [s]1908; *K. Grinius,* J. K. (Lietuvos žinios nr. 87) 1914; *V. Burkevičius,* Iš mūsų pradžios mokyklos praeities (Lietuvos Praeitis I 2) 1941. *Vc.B.*

Krečmanas Albertas, Lietuvos domininkonas, gyvenęs antroje XVIII a. pusėje, atspausdinęs Vilniuje eilę teologinių veikalų: Tractatus Theologicus de Gratia 1779, Tractat. Theolog. de Incarnatione Verbi 1780, De Fide Theologica 1780, De Religione revelata 1781, De SS. Trinitate 1781, De Deo Retributore 1782 ir kt.

Kredencialai (iš it. litera credentiale ‚akredityvinis raštas') diplomatinis atstovas, ambasadorius ar įgaliotas ministeris, prieš pradėdamas eiti pareigas, iškilmingame priėmime, įteikia valstybės galvai, jojo atstovaujamosios valstybės galvos pasirašytus skiriamuosius raštus, kuriais patvirtinamas jo paskyrimas ir teisė atstovauti kraštui. Šie raštai vadinami k. Tik chargé d'affaires šiuos raštus įteikia ne valstybės galvai, bet užsienių reikalų ministrui, ir jie yra pasirašyti taip pat užsienio reikalų ministro. K. nuorašas, prieš juos įteikiant, įduodamas užsienių reikalų ministerijai, kad iš anksto galėtų susipažindinti su jų turiniu. Diplomatiniams atstovams, kurie skiriami tik specialiai misijai, vietoj k. duodamas įgaliojimas. Mirus paskyrusios ar priėmusios valstybės galvai, jai pasikeitus, arba keliant atstovą į aukštesnį rangą, k. atnaujinami. *D.Kr.*

Kredensas (prc. crédence iš it. credenza ‚tikėjimas') indauja; nuo renesanso meto meniškai pagaminta indauja ir vartojama gėrimams bei puošniems indams laikyti.

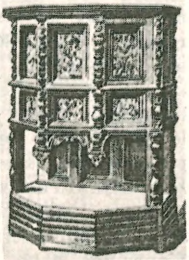

Kredensas

Kreditas (lot. creditum ‚paskola' iš credere ‚tikėti') plačia prasme yra pasižadėjimas mokėti ateity pinigais ar daiktais už dabarty gautus pinigus, daiktus ar patarnavimus. Paprastai k. žodis vartojamas siauresne prasme ir reiškia tik piniginį mokėjimo pasižadėjimą. Faktiškai k. suprantamas skolininko pajėgumas gauti pinigų, prekių ar patarnavimų, pasižadant juos apmokėti ateity. Tuo būdu kredite iškeliamas pasitikėjimo momentas. Skolininkas turi būti kreditingas, t.y. pajėgus ir pasiryžęs atsiteisti ateityje, norėdamas įsigyti skolintojo pasitikėjimą ir gauti iš jo paskolą. Tiesa, tas pasitikėjimas dažnai paremtas ne vien debitoriaus asmeniu, bet ir jo turimomis lengvai parduodamomis daiktinėmis gėrybėmis, nekilnojamu turtu ar įvairiais keliais gausimomis pajamomis. K. ypač plačiai praktikuojamas industriniuose kraštuose. K. perkama bei parduodama tiek gamybos, tiek prekybos ir, pagaliau, vartojimo reikalams.

Bet kurio krašto k. sistema nebūtų įmanoma be pačių k. institucijų išsivystymo. Šios institucijos išplėtojo įvairių k. priemonių panaudojimą, pvz. vekselių, įvairios rūšies paskolos lakštų, o ypač čekių. Komerciniai bankai, išplėtodami čekių apyvartą, tapo ne tik svarbiausiais k. šaltiniais, bet ir mokėjimo priemonių kūrėjais. Iš tikro, kai bankas suteikia klijentui paskolą, tai faktiškai jis ją įrašo į klijento sąskaitą, kaip depozitą. Vadinasi, bankinio k. keliu, o ne vien įnešant grynus pinigus sukuriami nauji depozitai. Tie depozitai, naudojami čekiais, drauge jau tampa ir mokėjimo bei mainų priemonėmis šalia notų bei monetų apyvartos krašte. Faktiškai k. būdu sukurtos mokėjimo bei mainų priemonės, o ne notos ar monetos tapo plačiausiai naudojama atsiskaitymui (žr. Bankai ir Komerciniai bankai).

Patsai k. savaime nėra gamybos veiksnys. Tačiau k. keliu kapitalas bei mokėjimo priemonės perleidžiamos tiems, kurie jas panaudodami normaliai uždirba ne tik mokėtinas palūkanas, bet ir gauna pelno. Vadinasi, k. įgalina padidinti krašto gamybinį pajėgumą ir išplėtoti gėrybių apyvartą. Antra, moderninės ekonominės politikos pagrindinis tikslas yra galimai daugiau išnaudoti krašto resursus. Aukšta ir be sukrečiančių svyravimų ūkinė veikla teikia gyventojams uždarbio galimumų. K., padėdamas palaikyti reikiamą santykį tarp krašto gėrybių bei patarnavimų ir piniginių pajamų apyvartų, drauge yra vienas iš pagrindinių įrankių išlaikyti pastovią aukšto lygio ūkinę veiklą. Žinoma, k. gali tapti ir vienu iš veiksnių, kurie sukelia ūkinės veiklos svyravimus. K. infliacija prisideda prie dirbtinai išpūstų prekių bei patarnavimų paklausų ir visuotinės kainų infliacijos. Iš antros pusės, reikiamo k. trūkumas depresyviai veikia krašto ūkinę veiklą, jo resursų išnaudojimą ir drauge gyventojų pajamas. Pastebėjus šią neabejotiną k. įtaką krašto ūkinei veiklai, susirūpinta ją reguliuoti vartojant įvairias k. kontrolės priemones. Dabartiniais laikais k. kontrolė tapo viena iš svarbiausių viešosios valdžios funkcijų. Ji paprastai pavedama krašto centriniam, arba notų, bankui. Jis tiesioginėmis bei netiesioginėmis priemonėmis gali slopinti ar sudaryti galimybių plėstis krašto k. apyvartai ir tuo būdu paveikti ūkinės veiklos lygį bei raidą (žr. Notų bankai).

K. gali būti klasifikuojamas įvairiais atžvilgiais: 1. Kai norima iškelti teisinę debitoriaus padėtį, kalbama apie v i e š ą j į, t.y. įvairaus laipsnio valdžios junginių, k., ir p r i v a t i n į k. Pastaraisiais dešimtmečiais viešųjų organizacijų veiklos apimtis vis labiau plečiasi, o drauge su tuo ir tų organizacijų skolos didėja. 2. B a n k i n i s k. yra daugiausia trumpalaikis teikiamas k. verslo įmonių reikalams, paprastai užrašant jį į skolininko čekinę sąskaitą. 3. P r e k i n i s k. praktikuojamas prekybininkų bei gamintojų tarpe. Jis įgalina pirkėją įsigyti prekių tolimesnio pardavimo ar žaliavų jų perdirbimo tikslams už atidėtą jų apmokėjimo pasižadėjimą. 4. I n v e s t i c i n i s k., t.y. k. įmonių naudojamas fiksuoto kapitalo reikalams finansuoti ir būtinam apyvartos kapitalui sudaryti (žr. Įmonių finansavimas). 5. Ž e m ė s ū k i o k. ūkininkų gaunamas jų gamybos bei derlių

realizavimo reikalams. Šis k. išskiriamas iš kitų gamybos k. rūšių, nes jis visur reikalauja specialiai pritaikytos organizacijos. 6. Pagaliau asmeninis, arba vartojimo, k. praktikuojamas perkant prekes kasdienio vartojimo bei naudojimo, o ne gamybos reikalams. Šis k. yra bankinis, kai vartotojas gauna paskolą prekėms apmokėti. Bet dažniausiai jis yra prekinis, t.y. pačios prekės parduodamos vartotojui išsimokėtinai per sutartą laiką. Vartojimo k. ypač pagelbsti patvaraus naudojimo prekių gamybai, nes jis paverčia būsimas vartotojų paklausas dabartinėmis. Ši k. rūšis yra išplitusi JAV.

K. sąskaityboje yra dešinioji sąskaitos pusė. K. pusėje daromi šie įrašai: 1. balanso aktyvo sąskaitų sumažėjimai (pvz. kasos išmokėjimai, vertybių pardavimai, išduotų paskolų atgavimas; 2. visų balanso pasyvo sąskaitų padidėjimai (pvz. gautų paskolų, operacinių pajamų bei pelno sąskaitų).

K. kooperatyvai yra k. institucijos, organizuotos ir veikiančios kooperacijos bendrovių pagrindais. Jie vadinami paskolų bei smulkaus k. draugijomis ar unijomis, liaudies bankais, kooperatiniais k. bankais ar tiesiog kooperacijos bankais. Įvairiais vardais čia minimų institucijų tikslas yra savigalbos būdu tenkinti savo narių smulkaus k. reikalą. K. kooperacijos sąjūdis kilo Vokietijoj XIX a. vidury. Fr. W. Raiffeisen pastebėjo savo kaimynų ūkininkų sunkią padėtį dėl didelių palūkanų. Tad jis ėmė organizuoti paskolų draugijas, suburdamas tam pačiam reikalui pačių ūkininkų sutelktinę atsakomybę ir santaupas. Maždaug tuo pačiu laiku Fr. H. Schulze-Delitzsch davė pradžią miestų k. draugijoms, tenkinusioms amatininkų bei smulkiųjų pirklių k. paklausas. Iš Vokietijos kooperatinio k. sąjūdis perėjo ir į kitus kraštus, ypač į ekonomiškai silpnesnius. Kituose kraštuose didžiausio pasisekimo turėjo Raiffeisen tipo k. kooperatyvai. Ypač dvi organizacinės aplinkybės laidavo šių liaudies bankų pasisekimą: 1. jų nariais ir drauge galimais skolininkais yra tos pačios apylinkės žmonės, kurie vieni kitus gerai pažįsta ir žino vienas kito kreditingumą bei ekonominį pajėgumą. Tad teikiamų paskolų dydį nulemia ne išpūsti narių užsiprašymai, o pačios paskolos grąžinimo tikrumas. 2. Vietos kooperatyvo vadovybė kontroliuoja, ar gauta paskola panaudojama prašytam tikslui. Ji gali būti atšaukta, jei skolininkas nukrypsta nuo nustatytų panaudojimo sąlygų. Tokia tiksli kontrolė neįvykdoma, kad paskolos teikiamos iš tolimo centro, pvz. Lietuvoj žemės banko paskolos.

Lietuvoj pirmasis kredito kooperatyvas buvo įsteigtas jau 1873. Nežiūrint carinės okupacijos slopinančių sąlygų, k. kooperacija ypač plėtėsi ūkininkų tarpe, ir prieš pat I pas. karą veikė 207 k. draugijos su apie 90.000 narių. Nepriklausomoj Lietuvoj pirmieji k. kooperatyvai susikūrė 1920, nes prieškariniai buvo beveik visai žuvę.

Nepriklausomybės nuotaikų paveiktas kraštas spontaniškai metėsi į tankaus smulkaus k. d-jų, kartais liaudies bankais vadinamų, tinklo organizavimą. Ne vienam miestelyj buvo įsikūrę net po keletą k. kooperatyvų. Daugumas jų buvo finansiškai silpni ir, žinoma, nepajėgė tenkinti intensyviai atsistatančios Lietuvos smulkaus k. paklausų. Vieni iš jų susidarė iš ūkininkų tarpo ir stengėsi tenkinti žemės ūkio smulkaus trumpalaikio k. reikalą, todėl buvo vadinami kaimo k. kooperatyvais. Antro tipo kooperatyvai vadinami miesto k. kooperatyvais, nes jų nariais daugiausia buvo smulkaus verslo žmonės, t.y. amatininkai ir pirkliai. Antrame nepriklausomybės dešimtmety kooperatyvų skaičius pradėjo mažėti (1928 jų buvo 417, o 1939 pabaigoj 310). Tai buvo k. draugijų konsolidacijos bei susijungimo išdava. Atskiri kooperatyvai pasidarė nariais gausesni ir finansiškai pajėgesni. Jų padėtį gerino ir nuo 1930 pradėtos duoti 3% ilgalaikės paskolos iš valdžios resursų kaimo kooperatyvų pagrindiniam kapitalui sudaryti. Žinoma, bendroji ūkinė depresija buvo žymiai susiaurinusi ir Lietuvos k. kooperatyvų veiklą. 1931 jų turimi indėliai buvo pasiekę apie 39 mil. t., išduotų paskolų suma apie 64 mil. lt., o 1935 indėliai buvo nukritę iki 29.5 mil. lt. ir paskolos besiekė 56.8 mil. lt. Po to kooperatyvai ne tik atsigavo, bet savo turimais indėliais net jau buvo suspėję pralenkti geriausius priešdepresinius metus. K. kooperatyvų stovį ir turėtą vaidmenį Lietuvos kredito institucijų tarpe (žr. Komerciniai bankai) rodo 1938/39 metų suvestinio balanso lentelė (mil. litų):

AKTYVAI

	1938	1939
Kasa ir ein. s-tos	8.0	4.4
Paskolos	63.6	60.8
Korespondentai	1.3	0.7
Vertybės popieriai	3.2	2.2
Kiln. ir. nekiln. turtas	2.1	2.3
Kiti aktyvai	7.0	6.2
	85.2	76.6

PASYVAI

	1938	1939
Savi kapitalai	14.0	14.5
Skolintas pagr. kapitalas	1.2	0.8
Indėliai	41.7	29.9
Skolos	19.2	22.6
Įvairūs asmens	1.1	1.0
Kiti pasyvai	8.0	7.8
	85.2	76.6

Kaimo k. kooperatyvų dalis sudarė per 60% balanso sumos, apie $^2/_3$ bendro kooperatyvų skaičiaus ir beveik 80% visų narių skaičiaus. Kaimo k. kooperatyvų finansinis centras buvo Kooperacijos bankas Kaune. Jis ypač sustiprėjo, kai 1933 buvo perorganizuotas į akcinį banką su 3 mil. lt. pagrindinio kapitalo. Svarbiausiu akcininku buvo valstybės iždas su 2,5 mil. lt., o likusį kapitalą sudėjo kaimo k. kooperatyvai ir kai kurie kitų Lietuvos kooperatyvų centrai. 1939 kaimo k. kooperatyvai buvo skolingi Kooperacijos bankui per 13 mil. lt. Vadinasi, šalia turimų indėlių (per 20 mil.) Kooperacijos banko k. sudarė svarbiausią kooperatyvų išduotų paskolų šaltinį. Miesto k. draugijas svarbiausia finansavo Centrinis žydų bankas. Visus k. kooperatyvus paremdavo trumpalaikėmis paskolomis ir Lietuvos bankas. Klaipėdos krašte veikė 41 Raiffeisen tipo k. kooperatyvų, kurie 1937 pradžioj turėjo apie 7.5 mil. lt. indėlių ir 16 mil. lt. išduotų paskolų. Atskiruose miestuose veikė visa eilė tarnautojų bei darbininkų kooperatiniais pagrindais suorganizuotų taupomųjų bei skolinamųjų kasų. Tik pastarasis k. kooperatyvų tipas labiausiai žinomas JAV, vad. k. unijomis.

A. Prūsas, Bankai ir kreditas Lietuvoje iki 1915 metų, 1926; *P. Šalčius,* Vadovėlis Kredito bendrovėms 1922; ('') Kooperatinis mūsų kreditas 1938; *D. Trimakas,* Kredito kooperacijos uždaviniai 1927. *J.Pžm.*

Kredityvas (lot.) 1. banko raštas, pagal kurį kitas bankas sumoka pažymėtąją pinigų sumą; 2. pasiuntinio įgaliojimo raštai.

Kreditorius (lot.) skolintojas. Balanso kreditoriai — mokėtinos skolos.

Krefeld v. Vokietijos pramoningas miestas į v. nuo Žemutinio Reino š. Reino–Vestfalijoj, 20 km į š.v. nuo Duesseldorfo; apie 200.000 gyv. (1957). K. yra Vokietijos šilko ir aksomo audimo pramonės

Krefeld

centras su tekstilės, inžinerijos ir kitomis specialinėmis mokyklomis, žemės ūkio akademija, tekstilės tyrinėjimų įstaiga. Mieste yra teatras, botanikos ir zoologijos sodai, keli muziejai. Plieno, elektros reikmenų, mašinų, vagonų, garo katilų (Uerdingeno priemiestyj) fabrikai. II pas. karo metu sunaikinta apie 50% visų namų. 1957 K. buvo LPB skyrius.

Kregždantė upelis Gelgaudiškio ir Kidulių vls., Šakių aps., Jotijos (Šešupės, Nemuno) deš. intakas, 14 km ilgio; teka į vakarus.

Kregždažolė žr. Kregždūnė.

Kregždė Hirundinidae šeimos paukštis, turįs ilgą ir laibą kūną, smailus sparnus ir dažniausiai skeltą uodegą, trumpą suplotą snapą ir dideles žiotis. Kojos labai mažos, bet plasnojamos plunksnos labai ilgos. K. kūnas pritaikytas didesnę dienos dalį praleisti ore. Ore jos gaudo skraidančius vabzdžius ir jais minta. Blogam orui esant, kai vabzdžiai neskraido, jos nurenka vabzdžius nuo medžių šakų ir žolės, bet tatai atlieka skraidydamos. K. ir vandenį geria praskrisdamos viršum vandens paviršiaus. K. labai gerai skraido, ir nedaug tėra plėšriųjų paukščių, kurie gali jas sugauti. Daug k. rūšių gyvena žmogaus kaimynystėje. Lizdą lipdo ne tik išorinėse trobesių sienose, langų kampuose, bet ir viduje trobų, pritvirtindamos savo lizdus prie gegnių, grebėstų. Veisimosi metu patinai gieda nesudėtingą, bet malonią giesmelę. Kitos rūšys kasa urvus smėlingose vietose. Iš viso žinoma 125 k. rūšys, kurių 50 rūšių gyvena Afrikoje, 20 Europoje, kitos Azijoje, Australijoje bei Amerikoje. Kitų kraštų k. savo lizdus pritvirtina prie uolų, medžių uoksų. Iš šaltesnių kraštų k. išskrenda žiemai į šiltuosius kraštus.

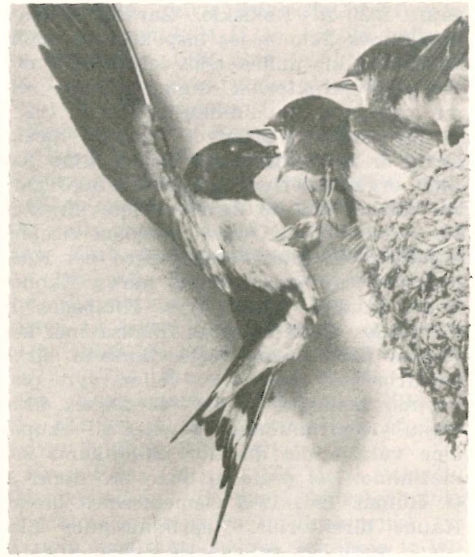

Kregždė maitina mažyčius

Langinė kregždė

K. l a n g i n ė (Delichon urbica / L.) ir Lietuvoje gyvenanti k. rūšis, išsiskirianti iš kitų k. rūšių baltu antuodegiu ir plunksnėtu pastaibiu bei pirštais. Langinės k. uodega daug mažiau įskelta negu blezdingos, ir ji yra mažesnė už blezdingą. Viršus jos visas juodas su metalo žvilgesiu, apačia balta. Langinė k. tėra tik 13–14 cm ilgio ir sveria 12–14 g. Žiemoja ji r. Afrikoje bei Indijoje. Ir ši k. rūšis judri ir vikri, bet santūresnė kaip blezdinga ir ne tiek kalbi. Jos ir skraidymo būdas skirtingas nuo blezdingos: ši daugiau sklando ir laikosi aukštyje. Lizdus lipina panašiai kaip blezdingos, bet tik jų nekrauna trobų viduje. Deda 4–5 kiaušinius baltos spalvos ir išperi Lietuvoje bent dvi vaikų vadas, o šiltesnėse vietose net tris. Langinės k. mėgsta buvoti būriais ir tupėti ant telefono stulpų, vielų ar kitų iškeltų daiktų.

K. š e l m e n i n ė, arba b l e z d i n g a, žr. Blezdinga.

K. u r v i n ė (Riparia riparia / L.) yra visų mažiausia Lietuvoje gyvenančių k. Jos ilgis tik 12,5 cm ir sveria 13–14 g. Ši k. rūšis gyvena ne tik Europoje, bet ir Azijoje bei Amerikoje. Ji vengia tiktai kalnuotų vietų, nes kietoje vietoje negali išsikasti urvų. Urvinė k. yra kiek lėtesnė kaip langinė ir mažiau vikri, skraido daug žemiau kaip kitos k. rūšys. Nėra jos tokios grakščios išvaizdos kaip kitų rūšių k. Urvinės k. tik rudens metu prisiplaka prie blezdingų, bet šiaip laikosi ato-

Urvinė kregždė

kiai nuo kitų rūšių k. Urvinės k. ir giesmė prastesnė. Minta ir jos vabzdžiais, ypač juos gaudydamos nuo vandens paviršiaus. Jos gan daug vartoja maisto ir sunaikina daug vabzdžių. Atskirai urvinių k. lizdą retai galima rasti, jos peri kolonijomis. Deda 4–6 kiaušinius ir per 12–14 dienų išperi vaikus. Lietuvoje per vasarą išperi dvi vadas vaikų.

I. Ivanauskas, Lietuvos paukščiai III 1955.

Šalia gandro k. vienas išskirtinių mūsų sodybų paukščių, nešąs žmonėms ir pačiai sodybai palaimą (‚susilipdė k. gūžtą, namai supus vietoje, nedegs', Pušalotas ir kt.). K. lizdo išdraskymas užtraukiąs savaiminę bausmę (trobesiai sudegą, draskytojas ar net jo vaikai esą strazdanoti ir t.t.). Krašte buvo mėgstama žaisti ir šokti k. žaidimai ir šokiai, kur pamėgdžiojama ar apdainuojama pati k.

V. Krėvė-Mickevičius, Mūsų paukščiai tautosakoje (Mūsų Tautosaka II 1930); *J. Elisonas,* Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje (t. p. V t.) 1932.

Kregždė 1. Konstantinas (1896 VI 19 Lyglaukių vsd., Biržų aps. — 1947 III 26 Kaune) mokytojas, visuomenės veikėjas ir kooperatininkas. Baigė Bauskės 4 klasių mokyklą ir Veiverių mokytojų seminariją. 1917–1919 Novo-Nikolajevske (Sibire) lietuvių tremtinių pradžios m-los mokytojas. 1919–21 Astravo dv. pradžios mokyklos mokytojas, 1921–23 Biržų gimn. mokytojas, vienas Biržų meno d-jos Mūzos steigėjų, vaidinimų rengėjas ir režisorius. 1923–27 Lietuvos I ir II seime valstiečių liaudininkų atstovas. Vėliau K. tedalyvavo kooperacinėje veikloje — buvo Lietūkio ir Pienocentro valdybos nariu. 1940–44 Biržų žemės ūkio d-jos direktorius. Antrosios bolševikų okupacijos metu dirbo Kaune ir žuvo nuo bolševikų teroro. Nepriklausomos Lietuvos metu Evangelikų-reformatų bažnyčios kuratorius ir nuolatinis kolegijos revizorius. Lietuvos Žiniose, Talkoje, Lietuvos Ūkininke, Jaunime, Biržų Žiniose rašinėjo feljetonus ir apybraižas Slagonio slapyvardžiu. Autorius kelių politinių brošiūrų.

K. Kregždė

2. Petras (1894 I 2 Lyglaukių vsd., Biržų aps.—1947 IV 22 New Yorke, JAV) agronomas, kooperacijos veikėjas. Baigė Bauskės 4 kl. mokyklą, aukštesniąją agr. m-lą Dotnuvoje, karo m-lą Petropavlovske. Lankė Žemės ūkio akademiją Maskvoje. 1917–18 gyveno Novosibirske ir ten veikė lietuvių tremtinių tarpe: skaitė paskaitas, surengė kursus suaugusiems, parašė dramos veikalą, kurį mėgėjų grupė suvaidino, pir-

P. Kregždė

mininkavo lietuvių tremtinių d-jai. 1918–20 Žemės ūkio ministerijos įgaliotinis Biržų–Pasvalio aps. Vienas Mūzos d-jos steigėjų. 1920–22 Rokiškio, Zarasų, Utenos aps. žemės ūkio m-jos inspektorius. 1922–23 Žemės ūkio ministerijos Žemės reformos v-bos vicedirektorius. Steigiamajame seime valstiečių liaudininkų atstovas. 1923–26 Kooperatyvų sąjungos Lietūkio direktorius ir valdybos narys. Žemės ūkio parodų organizatorius. Lietūkis išrinko garbės nariu. 1927–40 Žemės banko direktorius, Žemės Ūkio rūmų valdybos vicepirmininkas, Lietūkio, Pienocentro bei Kooperatyvų sąjungos valdybų narys, Ekonominių studijų d-jos narys. Klaipėdos ir Šventosios uostų statybos finansavimo komisijos pirmininkas. Bolševikmečiu dirbo repatriacijos komisijoje, vėliau vyr. planavimo komisijoje. 1941–42 Žemės Ūkio rūmų vicepirmininkas, kovojęs su okupacine valdžia dėl duoklių ūkininkams sumažinimo. Dėl protestų buvo likviduoti Ž. Ū. Rūmai. 1941–1944 Gemeinschaft banko Kaune direktorius. Nepriklausomos Lietuvos metu Ev.-reformatų sinodo kuratorius ir kelių jos sinodų prezidentas. 1944

su šeima pabėgo į Švediją ir ten atstovavo lietuviams pabėgėlių stovyklose. Lietuvių d-jos Eskilstunoje pirmininkas. 1947 atvyko į JAV ir čia greit mirė. Finansų ir kooperacijos klausimais rašė Lietuvos Aide, Lietuvos Žiniose, Ūkininko Patarėjuje, Lietuvos Ūkininke, 1915 Biržų Kalendoriuje. K. sukurti ir mėgėjų ratelių Novo-Sibirske, Biržuose, Rokiškyje vaidinti dramos veikalai, II pas. karo metu su ūkio trobesiais sudegė.

Kregždena šlakas ant veido; strazdena. Žmonių įsitikinimu jas gauna žmogus, kuris išdraskė kregždės lizdą; jas taip pat turį vaikai ir vaikaičiai, jei kas nors iš jo tėvų, senelių buvo sunaikinęs kregždės vaikus. Turįs k. žmogus buvo pašiepiamas, todėl ir stengdavosi jas nugydyti įvairiomis žolėmis įtrindamas veidą.

Kregždinis audrapaukštis žr. Petrelis.

Kregždys Juozas (1885 XII 25 Zigmantuose, Griškabūdžio vls. — 1912 III 2) visuomenės veikėjas. Bendradarbiavo Lietuvos Žiniose, Farmaceutų Reikaluose.

Kregždūnė, arba Bliūdžių Gervė, upelis Nemunėlio Radviliškio vls., Biržų aps., Apaščios (Nemunėlio, Lielupės) deš. intakas, 7 km ilgio; žemutinė iš trijų lygia grečių Gervių, teka į vakarus.

Kregždūnė šlakinė (Vincetxicum officinale), klemalinių (Asclepiadaceae) šeimos žolinis augalas, Lietuvoje dažnas, nuodingas.

Kregždutė vaikų laikraštis Lietuvoje, pradėtas leisti 1934 II 15, ėjo iki bolševikų okupacijos 1940. Red.-leid. S. Tijūnaitis. Laikraštis iliustruotas, daugiausia pačių vaikų pirašomas.

Krehbiel Henry Edward (1854–1923) amerikiečių muzikos istorikas ir kritikas, turėjęs nemažos įtakos amerikiečių muz. kritikos raidai. Didžioji jo kritikos straipsnių dalis sudėta rinkinyje Review of the New York Musical Season 1885–1890, 5 tt. (1886–90). Be to, K. išsp.: Studies in the Wagnerian Drama 1891, How to Listen to Music 1896, Chapters of Opera, 2 tt. (1908–19), A Book of Operas, 2 tt. (1919), The Pianoforte and Its Music 1911, Afro-American Folksongs 1914 ir kt.; paruošė A. W. Thayerio Life of Beethoven leidimą, 3 tt. 1921.

Krey Hans Detlef (1866–1928) vokiečių hidrotechnikas, Berlyno hidrotechninės laboratorijos steigėjas ir direktorius; tyrė upių, ypatingai žiotyse, tekėjimą ir laivų pasipriešinimą.

Kreiceris (vok. Kreuzer, vengr. krajczar) sena vokiečių moneta. 1500–1873 k. buvo svarbiausias pagalbinis p. Vokietijos pinigų vienetas. Mušdinta iš neaukšto bando sidabro, o nuo XVII a. kai kuriose vietovėse ir iš vario. K. santykiai su kitais vienetais yra buvę: 1 k. = 4 pfenigams = 8 haleriams; 2 k. = 1 šilingui; 3 k. = 1 grošui; 60 k. = 1 guldenui (iki 1873). Austro-Vengrijoj (1857–92) 100 k. buvo lygu 1 guldenui; ten buvo ir 1 k. bronzos moneta.

Kreida (vok. Kreide iš lot. terra creta ‚Kretos žemė') yra minkšta sedimentinė uoliena, dažniausiai baltos ar pilkos spalvos. Jos sudėtyje vyrauja mažyčiai foraminiferų kiauteliai. Susidarė jūrose. Randama visame pasaulyje, daugiausia k. sistemos sluoksniuose. K. naudojama cemento gamybai, piešimui, poliravimui, valymui ir t.t. Lietuvoje pradėtas statyti cemento fabrikas Skirsnemunėje numatė eksploatuoti Skirsnemunės-Jurbarko apylinkių k.

K. p e r i o d a s yra viršutinis ir jauniausias iš trijų mezozoinės eros tarpsnių. K. p. truko nuo juros periodo pabaigos apie 50 mil. metų. Jo sistemos sluoksniai yra plačiai paplitę visame pasaulyje. Paprastai jis dalijamas į 2 epochas: viršutinę ir apatinę kreidą. K. p. fosilijos: amonitai, belemnitai, inoceramai, augmenija — paparčiai, cikados, spygliuočiai; gyvūnija turtinga, panaši į juros periodo; vyrauja ropliai, jūrose ichtiozaurai, plesiozaurai ir kt., žemyne dinozaurai ir pterozaurai; žinduoliai labai maži ir reti; pabaigoje beveik visai išnyksta amonitai ir belemnitai. Prasideda pirmieji stiprūs alpinės sistemos kalnų raukšlėjimaisi geosinklinalėse. Padermės: smėliai, mergeliai, klintys, moliai, smiltainiai, vyrauja kreida. Naudingos iškasenos: kreida, akmens anglis, geležies rūda, asfaltas, fosforitai, cemento gamybai tinkamos klintys.

L i e t u v o j e kreidos sistemos sluoksniai sudaro milžiniško kreidos baseino mažą pakrantės dalį. Šis baseinas mezozojo pabaigoje buvo apėmęs centro ir r. Europą. K.p. jūrose susiklojo sluoksniai, kurie į pietus storėja: Raseiniuose 12 m, Kaune apie 50 m, Šakiuose apie 88 m, Varėnoj apie 150 m, Druskininkuose per 200 m. Šie sluoksniai yra daug kur pasiekti gręžimais po įvairaus storio ledynų sąnašomis. Padermės: žalsvas ir tamsus smėlis bei dumblas, dažnai glaukonitinis,

priklauso žemesniems senesniems horizontams, balta kreida ir pilki mergeliai, dažnai su titnagais ir fosforitais priklauso jaunesniems aukštams. Randami viršutinės kreidos aukštai atodangose (pradedant nuo seniausių): cenomanas, turonas, santonas, kampanas ir mestrichtas (tik gręžiniuose); taip pat žinomas vrakonas — albas iš vidurinės kreidos. Fosilijos: Belemnitella mucronata, Actinocamax mammillatus, A. mestfalicus, A. plenus, Rhynchonella octoplicata ir kt.; randama daug charakteringų žuvų dantukų. Baltos kreidos ir mergelių įtarpų ir ‚in situ' atodangos: Nemuno pakrantėse ties Jurbarku–Skirsnemune, Jiesios krantuose arti žiočių, Nemuno krantuose ties Gastilionių, Jakštūnų – Salomiankos kaimais ties Kaunu, Nemaniūnais, Alytum; Merkio krantuose. Žalsvi smėliai ir dumblai aptinkami Neries ir Šventosios žemupiuose ties Užupiu, Vareikiais ir kt. Pirmas Lietuvos kreidos tyrinėtojas buvo Tartu univ. prof. C. Grewingk'as. 1860–70 jis konstatavo kreidą Nevėžio slėnyje ties Paltiškiais, Jiesios krantuose ties Kaunu. Vėliau (1883) A. Giedraitis (A. Giedroyc) aptiko kreidą palei Nemuną ties Gelgaudiškiu ir Kaimeliu. Lietuvai atgavus nepriklausomybę geologinius tyrinėjimus pradėjo 1922 Pr. Jodelė ir P. Matulionis. Toliau tęsė 1925 M. Tomašauskas, 1927 M. Kvašninas - Samarinas, 1928–1931 M. Kaveckis. Daugiausia šioje srityje dirbo nuo 1927 J. Dalinkevičius.

P. Jodelė, Geologiniai tyrinėjimai 1922; *J. Dalinkevičius,* Lietuvos kreida. Stratigrafinė ir tektoninė medžiaga Lietuvos kreidai pažinti (Kosmos 7–12 nr.) 1934; (") Lietuvos kreidos fosilinės žuvys (VDU Matematikos-Gamtos Fakulteto Darbai IX t.) 1935. *B.Sld.*

Krein Aleksander Abramovič (1883—1951) rusų kompozitorius, mokęsis Maskvos konservatorijoje, 1912 tos konservatorijos prof. Savo kompozicijose pradžioje buvęs Griego, po to Skriabino bei prancūzų impresionistų įtakoje. Vėliau, pataikaudamas bolševikams, rašė revoliucinėmis temomis.

Kreipinys gramatikoj yra žodis ar žodžių grupė, kuriais ‚kreipiamės' į asmenį ar įasmenintą daiktą. Kreiptis reiškia pasakyti asmens ar daikto vardą tokiu būdu, kuris leidžia suprasti, kad kalbame ne apie asmenį ar daiktą, bet į asmenį ar daiktą. Vadinas, k. yra ne trečias, bet antras asmuo. Dėl to ir sakiny, kuriame yra k., tevartojamos antrojo asmens veiksmažodinės formos.

K. reikšti ide. kalbos turėjo specialią formą, vad. daiktavardžio šauksmininką, kuris daugely šių dienų modernių kalbų yra išnykęs, savo funkciją perleidęs vardininkui. Tačiau lietuvių kalboj jis yra gyvas ir plačiai vartojamas. K. čia eina vienas daiktavardžio šauksmininko linksnis arba kartu su savo pažymimaisiais žodžiais — būdvardžiu, dalyviu, suderintu daiktavardžiu ar įvairių vardažodžių kilmininkais, pvz.: Ko liūdi, p u t i n ė l i? Iš kur eini, g a l v o č i a u i l g a a u s i? M o č i u t e m a n o, m o č i u t e š i r d u ž ė l e, katrą man duosi šitų margų skrynelių? K a l n a i k e l m u o t i, p a k a l n ė s n u p l i k ę! D i d ž i o s i š m i n t i e s v y r e! Kadangi tik daiktavardžiai teturi šauksmininko linksnį, tai tais atvejais, kai daiktavardį atstoja sudaiktavardėjęs būdvardis ar dalyvis, k. eina vardininkas, pvz. b r a n g u s i s, atmink, ką žadėjai. Gyvojoje kalboje pavartojamas čia kartais ir daiktavardžio vardininkas, pvz. m o č i u t ė mano, senoji mano, ar leisi savo jauną dukrelę?

Rygiškių Jonas, Lietuvių kalbos sintaksė 1911; *L. Dambriūnas,* Lietuvių kalbos sintaksė 1947. *L.D.*

Kreisblatt des Königl. Landesamts Heydekrug 1857 I 5 išėjo 1 nr. Savaitraštis„ buvo spausdinamas Tilžėje. Iki nr. 31 ėjo vokiečių ir lietuvių kalba. 1857 VIII 4 valdinės žinios, įsakymai, potvarkiai pradėta spausdinti tik vokiečių kalba. Lapkričio mėnesį du pranešimai buvo atspausdinti lietuvių kalba. Sustojo 1857 XII 29. Išėjo 51 nr. 4–8 psl.

Kreiseris (ol. kruiser) žr. Karo laivai.

Kreisler Fritz (g. 1875) smuikininkas virtuozas ir kompozitorius. Studijavo Vienos konservatorijoj ir nuo 1887 Paryžiaus konservatorijoj. 1889 lankė su koncertais

F. Kreisler

JAV. Studijavo Vienoje mediciną, Paryžiuje ir Romoj meną. Smuiką beveik užmetė. Į sceną grįžo 1899 ir paliko pasaulinio garso smuikininku. 1915 - 19 gyveno JAV. 1938 gavo Prancūzijos pilietybę. Nuo 1940 gyvena JAV. Sukūrė eilę žavių, žėrinčių miniatūrų, kurias pats plačiai išpopuliarino. Iš jų minėtinos Tambourin chinois, Caprice Viennois, Recitative et scherzo vienam smui-

kui, Polichinelle Sérénade ir daug kitų. Paskelbė visą eilę senovės klasikų transkripcijų, kurias vėliau, 1935, paskelbė esant jo paties parašytas, sekant tik tų kompozitorių stiliumi. Tikrosios transkripcijos jo tėra Corelli LaFolia, Granados ispanų šokis ir kt. Yra parašęs styginį kvartetą A moll, dvi operetes: Apple -blossoms 1919 ir Sissy 1923.

L. P. Lochner, F. K. 1950. *Iz.V.*

Kreisvė (Crepis), graižažiedžių (Compositae) šeimos žolės. Lietuvoj dažnai auga k. dvimetė (C. biennis), k. pelkinė (C. paludosa), k. šelmeninė (C. tectorum), pastaroji sutinkama smiltinguose laukuose, pakelėse, dargi ant senų šiaudinių stogų.

Kreivabudė (Pleurotus), lakštabudžių (Agaricaceae) šeimos į ausį panašūs grybai. Ant spygliuočių medžių laikosi k. storakotė (P. craspedius) ir ant ąžuolinių k. ąžuolinė (P. dryinus).

Kreivasis (lenk. Krzywe) ež. 1. Suvalkų aps., 3 km į r. nuo Suvalkų mst., 165 ha ploto; paviršius 144 m nuo j.l.; per ež. teka Akmena į Perto ež., Vygrių ež. (J. Ančios, Nemuno) baseine.

2. Augustavo vandens kelio grandis, 17 ha ploto ež. tarp Panevo ir Mikaševo ež.; paviršius 117 m nuo j.l. palaikomas Perkučio šliuzo.

Kreivatikystė žr. Herezija.

Kreivė bet kuri linija, įskaitant ir tiesę. Bet kurio linijos taško kreivumą matematikoje charakterizuoja trupmena $\frac{1}{r}$, kur r yra charakterizuojamo taško kreivumo spindulys. Juo r didesnis, juo kreivumas mažesnis. Tiesės kreivumo spindulys $r=\infty$. Kadangi $\frac{1}{\infty} = 0$, tad ir sakoma, kad tiesė yra linija, kurios kreivumas lygus nuliui.

K. techniko je linija, kuri grafiškai atvaizduoja kintamųjų dydžių pareinamybę koordinatų sistemoje pagal analizinės geometrijos taisykles. Tas k. dar vadina grafikomis, diagramomis; kai kurios turi atskirus vardus, pvz. barograma, censitograma. Yra daug įrankių, kurie patys nubrėžia tą k., pvz. oro temperatūros, slėgio kitimą.

Kreivėnai (vok. Kreiwöhnen) k. prie glžk. linijos Tilžė–Tauragė, Kulminų vls., Pagėgių aps. 1939 turėjo 400 gyv., mokyklą, pieninę. Čia aukščiausi Jūros kalnagūbrio pakilimai, kurie K. šiaurinėje dalyje siekia iki 81 m. K. priešistoriniame kapinyne surasta V–VI a. po Kr. kapų su vakarinei Lietuvai būdingomis įkapėmis. Taip pat aptikta atskirų įkapių ir iš naujojo geležies amžiaus.

Kreivėnas Juozas (g. 1912 III 3 Padovinio k., Marijampolės aps.) mokytojas. Ligi 1927 mokėsi Marijampolės valstybinėj Rygiškių Jono gimnazijoje, 1931 baigė mokytojų sem. Marijampolėje, 1942 baigė Vilniuje pedagoginį inst. ir 1942–43 studijavo istoriją Vilniaus univ. Mokytojų sem. būdamas, pas J. Kamaitį mokėsi muzikos, vėliau muz. žinias gilino įvairiuose kursuose. 1931–33 vargonininkavo Rudaminoje ir Plutiškėse,

J. Kreivėnas

o po karinės tarnybos nuo 1935 pradžios mokyklos mokytojas Seinų aps., nuo 1939 mokytojas Vilniaus aps., 1941–44 Vilniaus aps. pradžios mokyklų inspektorius. Nuo 1929 tik su nedidelėmis pertraukomis dirba su chorais. 1944 pasitraukė į Vokietiją, buvo įvairiose mokyklose mokytoju ir Müncheno apygardos lietuvių pradžios mokyklų inspektorium. Vokietijoje gyvendamas rotatorium išleido rinkinį dainų pradžios mokyklai (1948), Izidoriaus Vasyliūno Liaudies Dainas (1949), J. Zdanavičiaus 6 lietuvių liaudies dainas lygiems balsams, Dainas skautiškajam jaunimui, tris sąsiuvinius J. Gaubo kompozicijų ir daugelį kitų. 1950 atvyko į JAV ir apsigyveno Cicero, Ill. Čia įvairiais būdais multiplikavo daugybę gaidų chorams, solo balsams, orkestrams ir t.t. Nuo 1950 vadovauja Cicero šv. Antano par. lituanistikos klasei ir Cicero lietuvių chorui. Muzikos Žinių redaktorius; išplėtė jų turinį ir padidino jas. Redaguoja J. Žilevičiaus Lietuvių Muzikų Vardyną. 1956 buvo Dainų šventės Chicagoje vykdomojo komiteto gen. sekr. ir redagavo tos šventės vadovą, 1957 buvo Tautinių šokių šventės vykdomojo komiteto v.pirm., taip pat redagavo ir tos šventės vadovą. 1955 išrinktas JAV LB Kultūros Fondo pirmininku. Bendradarbiauja Drauge ir kituose laikraščiuose.

Kreivėnų akmuo. Okupuoto Seinų krašto Kreivėnų k., esančiame tarp Punsko ir Alksnėnų, buvo didelis (apie 1 m aukš-

čio) akmuo su iškaltais ženklais: kairėje laužtas griovelis, deš. lankas, apačioj puslankis. Vietos žmonės laikė tarsi stebuklingu, pasakojo apie jį įvairių padavimų. Jo ‚raštų' braižinys pateko į Lietuvos kultūros paminklų apsaugos komisijos archyvą. Apie 1935 iš N. Lietuvos Alksnėnų k. gyventojai slaptai per administracijos liniją parsigabeno pas save.

Kreivoji pilis žr. Vilniaus pilys.

Krejčí František (1858–1934) čekų filosofas, pozityvistas, Prahos univ. prof., socialistų atstovas senate. Išsp. Psychologie 1916, ²1929, O monismu 1914, Filosofie poslednich let před válkou 1918, ²1930, Politika a mravnost 1932, Positivni etika 1923.

Krekenas, krekenys, krekenos tirštas karvės, kumelės pienas prieš gimdymą ar pora dienų po jo. Jei karvė pertėšusi, tai k. numelžia jau viena dvi dienas prieš apsiveršiavimą. Karvės numelžtą k. perkošia per pakulas, atskiedžia vandeniu ir kepa.

Krekenava mstl. ir vls. centras Panevėžio aps. (S. Rusijos okupacijoj Ramygalos rajono), pusiaukelėj tarp Kėdainių ir Panevėžio, deš. Nevėžio krante, kur į jį įteka Lokauša ir Linkuvė; apie 1500 gyv. (1938; 1923 buvo 1048 gyv. ir 307 gyv. kairiajame Nevėžio krante esančiame Švenčiuliškų k.). K. susikryžiuoja keliai iš Ramygalos į Vadaktus ir iš Kėdainių į Panevėžį. Miestelio namai daugiausia mediniai, tik keli mūriniai. Nepriklausomybės metu pagrindinės gatvės išgrįstos akmenimis, 1931 per Nevėžį pastatytas tiltas ir 1932 mūrinė 6 komplektų pradžios mokykla. K. veikė žemės ūkio kooperatyvas, smulkaus kredito d-ja ir žydų liaudies bankas. Smulkiosios pramonės įmonės: motorinis malūnas, lentpiūvė, vilnų karšykla, milo vėlykla ir dažykla, terpentino ir deguto varykla.

K. buvo ligi 1947 valsčiaus (1923 buvo 1421 ūkis ir 9999 gyv.) centras. Miestelyj nuo 1920 veikė 4 klasių vidurinė mokykla (ligi 1925), žydų pradžios mokykla, valstybinės bibliotekos skyrius. Nors K. neturėjo savo ligoninės, bet buvo 2 medicinos gydytojai, dantų gydytojas, veterinarijos gydytojas ir vaistinė. Nuo 1938 veikė sveikatos punktas. K. buvo miškų girininkija. *Vt.žk.*

K. vls. buvo keletas dv. Rodų dv. rūmuose buvo didelė biblioteka, Linkaičių dv. yra seni kapeliai su didelėmis pušimis, apie kuriuos žmonės pasakodavo įvairių padavimų. Gražus Gringalių, buv. Linkavičių dv. pušynas buvo mėgiamas vasarotojų; vasaros metu ten buvo rengiamos įvairios pramogos. Apie K. yra populiari daina: ‚Ten, kur ruda Krekenava, stovi karčiama ružava...' Už K. Palinkuvėje 1827 veikė vario liejykla ir gelumbės fabrikas.

1863 K. girioje kun. A. Mackevičius organizavo sukilėlius. Jo vadovaujamas būrys susikovė su rusais, bet nuostolių maža turėjo. Čia 1863 siautė Narvos pėst. pulko 2 batalionas, kuris plėšė maistą, drabužius. Suėmė kleboną Juozą Markevičių, kuris ištremtas į Sibirą. Rasta buvo ir lietuviškų atsišaukimų. 1905 K. pasižymėjo

Krekenavos miestelis

Krekenavos vaizdas

revoliuciniais veiksmais prieš rusų caro valdžią: sušaukė mitingą, pašalino rusų administraciją, išsirinko viršaitį. Už tą mitingą kai kuriems krekenaviečiams teko sėdėti ir kalėjime.

I s t o r i j a. K. (Cretkynowa) senas miestelis, Vytauto laikais buvo aps. centras. K. kurį laiką gyveno Trakų vietininkas Kymantas. Žemaičių vysk. prašomas, Vytautas įsteigė K. bžn. Valančiaus duomenimis, ji įsteigta 1416. Atvykęs 1424 į Žemaičius, vysk. Dziežgavičius jau radęs K. bažnyčią. Kitų nuomone (plg. Elenchus 1940) K. Švč. M. Marijos Dangun Ėmimo medinė bžn. statyta 1484 Visgirdavičių ir Bandorių lėšomis. Bet yra žinoma, kad apie tą laiką Visgirdavičiai užrašė K. bžn. donaciją, o bžn. K. jau stovėjusi nuo Vytauto laikų. Vysk. Baltramiejus II nustatė K. parapijos ribas.

XVI a. pradžioje K. klebonu buvo Žem. katedros prel. Jurgis Talaitis. 1507 įsteigta altarija. Pirmajai bžn. sudegus, 1750 prel. Valavičius ją atstatė. 1896 kleb. Pr. Žukauskio rūpesčiu buvo pradėta statyti nauja mūrinė gotiško stiliaus su dviem dideliais ir 13 mažų bokštelių bžn., baigta statyti 1901. Tarp didžiųjų bokštų buvo pastatyta Dievo Motinos su Kūdikėliu Jėzumi statula, prie didžiųjų durų — apaštalų Simono ir Tado statulos. Didysis altorius, mažieji ir sakykla dirbti iš ąžuolo medžio, gotiško stiliaus. Bžn. statybai lėšas teikė parapiečiai. Pakonsekruota vysk. K. Cirtauto 1907. Parapijoj 1841 buvo 6498 parapiečiai, 1940 — 6405. Koplyčios: Rodų dv. mūrinė, statyta 1861, Žibartoniuose medinė, statyta 1811, 1937 perstatyta į mūrinę. Prieš I pas. karą K. veikė vartotojų draugijos parduotuvė ir apie 30 žydų krautuvėlių.

Didžiajame bžn. altoriuje buvo senas ant medžio pieštas Švč. M. Marijos su Kūdikėliu Jėzumi ant rankų paveikslas, kuris laikomas stebuklingu. Paveikslas papuoštas sidabro rūbais, karūna, karoliais ir apkabinėtas votais. Jo kilmė nėra dar gerai ištirta. Žmonių padavimu, jį atnešęs iš Krokuvos pamaldus riteris Šilingas ir padovanojęs misininkui Albertui, skelbusiam prie Nevėžio lietuviams krikščionybę. Pradžioje paveikslas buvo paka-

Krekenavos bažnyčia

bintas mažoje koplytėlėj, paskui perneštas į K. bžn. pradėjo garsėti stebuklais. Per visas svarbesnes Marijos šventes į K. suvažiuodavo daug žmonių.

Slownik geograficzny IV 1883; *N. Rouba,* Przewodnik po Litwie i Białejrusi; *Alojzy Fridrich,* Historje cudownych obrazów Najśw. P. Maryi w Polsce IV, 1911; *M. Wołonczewskis,* Žemaijtiu Wiskupistė 1848; Vadovas po Lietuvą, red. Pr. Barkauskas ir Al. Vabalas, 1938; *St. Epas,* K. šventovė 1939. *R.Krs.*

Krekenavos stebuklingas Dievo Motinos paveikslas

Krekeniniai (Trichiaceae) Gleivėgrybių (Myxomycetes) šeima.

Krekesas (Globularia vulgaris) krekesinių (Globulariaceae) šeimos žolė. Lietuvoje reta.

Krekesiniai (Globulariaceae) dviskilčių augalų šeima.

Krekingo procesas tai cheminis procesas, kuriame karščio įtakoje, mažiau lakūs, aukšto molekulinio svorio skysčiai paverčiami lakesniais, žemesnio molekulinio svorio skysčiais. Reakcija yra gana sudėtinga: didelės molekulės skyla į dalis, kurios savo ruožtu gali toliau skaldytis į mažesnes daleles bei jungtis su kitomis dalelėmis. Geriausią krekingo pavyzdį duoda naftos pramonėje alifatinių angliavandenilių pavertimas žemesnio molekulinio svorio, daugiausia nesočiais angliavandeniliais, tuo būdu mažiau vertingas medžiagas, kaip žibalas ar kuro alyva, paverčiant daugiau reikalingu gazolinu. Aukštoje temperatūroje angliavandeniliai pavirstų į dujinę būseną ar net susiskaldytų į elementinį vandenilį ir anglį. Kad tai neįvyktų, krekingas atliekamas padidinant slėgimą, ir tada procesas vyksta skystoje būsenoje. Yra daug ir įvairiais vardais žinomų k.p. Jie vienas nuo kito skiriasi temperatūra ir slėgimu, kuriame procesas vykdomas, o taip pat ar naudojamas katalizatorius, o jei naudojamas, tai koks. K.p. temperatūra svyruoja nuo 290°C McAffee iki 600°C De Florez metodu, slėgimai nuo 4 kg/cm² Burton procese iki 40 kg/cm² Cross metodu. Vienas iš plačiau naudojamų katalizatorių yra aliuminio hidrosilikatas. Europoje daugiausia naudojamas Hall procesas. *E.Bnk.*

Kremacija (lot.) mirusiojo žmogaus kūno sudeginimas. K. laidojimo būdas žinomas nuo seniausių laikų (neolito). Daugelis senovės tautų (asiriečiai, babiloniečiai, žydai) savo kilminguosius atstovus iškilmingai degindavo. Senovės lietuviai taip pat k. būdą vartojo. Žr. Laidosena.

Kremas (prc.) 1. saldus valgis, pagamintas iš išplaktos grietinės, kiaušinių, cukraus arba šokolado, obuolių ir kt.; 2. k o s m e t i n i a i k. žr. Kosmetika.

Krematoriumas (lot.) lavonams deginti įranga, turinti palydovams laukimo salę, koplyčią ir pogrindyje krosnį, kurioje statmenai nuleistas karstas su lavonu sudega. K. krosnis vartoja elektros, dujų (seniau kokso) šilumą. Lavonas degina-

mas 1000°C ir trunka daugiausia 90–100 minučių. Pirmasis k. 1876 įsteigtas Milane. Pelenų iš viso tepalieka 1,5–2 kg. Lietuvoje VDU medicinos fak. naujuose rūmuose turėjo įrengęs k. Dr. J. Šliūpas rūpinosi įrengti Kaune viešą k., tam reikalui rinko aukas, o inž. P. Indriūnas pagamino k. projektą.

Kremblys žr. Grybai.

Kremenčiug S. Ukrainos mst. kairiajame Dniepro krante, 97.000 gyv. (1950). Įst. XVI a. 1795 atiteko Rusijai. 1941–43 vokiečių buvo okupuotas. Pasitraukdami vokiečiai smarkiai sunaikino. Žymus pramonės centras: metalurgijos, medžio, tabako, odos pramonė, malūnai.

Kremenecas (lenk. Krzemieniec) S. Ukrainos mst. (Volinijoje), apie 20.000 gyv. (1931). Žemės ūkio produktų apdirbimo ir tabako pramonė, diržų transmisijų bei cemento fabrikai. Vaizdingi vad. karalienės Bonos pilies ir tvirtovės griuvėsiai. K. yra senas mst., 1226 mini Ipatjevo metraštis, 1241 ir 1255 smarkiai sunaikintas totorių, vadovaujamų kano Batijaus. XIV a. K. pateko Lietuvos priklausomybėn. 1418 Lietuvos kunigaikštis Švitrigaila suteikė mst. privilegijų. Žygimanto I metu K. paliko tvirtove. K. yra garsėjęs T. Kačkio įsteigtu liciejumi (1803–1832), kuris po 1831 sukilimo buvo uždarytas. 1836 K. įsteigta pravoslavų dvasininkų seminarija. Čia yra gimęs lenkų rašytojas J. Slovackis. 1795–1919 K. priklausė Rusijai, 1919–39 — Lenkijai.

L. Janovski, W promeniach Wilna i Krzemienca 1923; *Rolle,* Atheny wolyńskie 1897.

Kremenica upelis Zelvos vls., Valkaviško aps., Zelvos (Nemuno) kair. intakas, 18 km ilgio; teka į rytus, turi deš. intaką Moravą; baseino plotas 100 km².

Kremer Alfred (1828–1889) austrų diplomatas ir orientalistas. Išsp. Geschichte der herrschenden Ideen des Islams 1868, Kulturgeschichte des Orients unter Chalifen 1875–77.

Kremera (lot. Cremera, dabar Fiume Valca) mažas dešinysis Tiberio intakas. Čia 477 pr. Kr. kovoje su vejais krito beveik visa Fabijų giminė.

Kremlius (rus. kreml ‚tvirtovė, pilis') senovės Rusijoje sutvirtintoji centrinė ir seniausia miesto dalis, paprastai aukštesnėje vietoje ir apsupta sienomis su bokštais. Iki XIV a. valdovo sodyba-pilis buvo vadinama ‚detinec' (dvaras). Maskvos pilis 1331 pirmą sykį šaltiniuose pavadinama k., vėliau per porą šimtų metų teminimas Maskvos ‚gorod', t.y. medine tvora

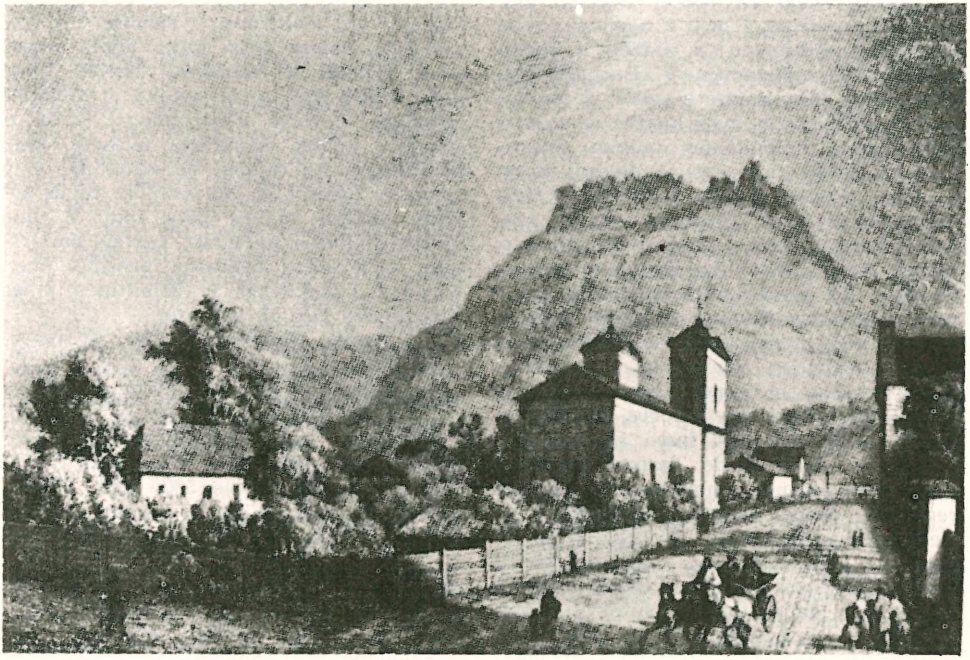

Kremeneco pilis

Maskvos kremlius

aptverta ir sutvirtinta didesnė gyvenvietė; bet 1589, kai ginamąją sieną gavo ir priemiestis Belgorod, senoji tvirtovė apibūdinama vien tik žodžiu k. Savo urbanistiniu-architektūriniu pobūdžiu k. labai skiriasi nuo viduramžių V. Europos valdovo pilies, kuri išsivystė aplink dominuojantį riterio gyvenamąjį bokštą ar sutvirtintą namą. K. būdamas daugiau miestinis savo sienų žiedu apsupa didesnį plotą, kuriame telkiasi laisvai atskirti pastatai: kunigaikščio rūmai (dvorec), katedra (sobor), vyskupo rūmai, bažnyčios, įstaigos, bajorų rūmai. K. buvo ne vien valdovo būstinė, bet krašto administracijos centras ir aristokratinė miesto dalis, skirtinga nuo už k. mūrų esančios pirklių ir amatininkų dalies. Senieji k. buvo statomi iš medžio ir žemės (sen. rus. žodis ‚krem', bdv. ‚kremlevy' stiprus, storas medis, iš kurio senovėje buvo statomi k.). Ginamųjų sienų žiedo forma priklausė nuo vietos tereno; senovėje ji visada nereguliari, dažnai pasitaiko trikampis su vienu nupiautu kampu. XVI–XVIII a. išsivysčius šaudomiesiems ginklams, vietoj medinių k. imta mūryti iš lauko akmenų ir plytų, iš dalies italų architektų pagalba, pvz. Ž. Naugardo, Pskovo, Tulos, Kolomnos, Kazanės, D. Rostovo, Astrachanės, Možaisko ir kt. miestų k. Gerai išlikę Maskvos ir D. Naugardo k. Bokštų skaičius ir jų formos priklausė nuo gynybos reikalavimų. Bokštuose ir sienose yra šaudomosios angos, o iš lauko pusės sienas supa pylimai ir vandeniu užleisti grioviai. XVIII–XIX a. k. neteko strateginės reikšmės ir buvo arba apleisti, arba įjungti į aplink išaugusius miestus, kaip administracijos rajonai bei saugomi, kaip praeities paminklai. Maskvos k. tapus sovietų valdžios įstaigų vieta, žodis k. tapo sovietų valdžios sinonimu, kartais pamirštant pirmykščią bendrinę prasmę. Būv. Vilniaus aukštutinės ir žemutinės pilies kompleksas turi k. požymių.

N. I. Brunov, Moskovskij K. 1948; Krepostnyje sooruženije drevnei Rusi (Materialy i issledovanija po archeologii SSSR nr. 31) 1952; *A. Voyce,* The Moscow Kremlin. Its History, Architecture and Treasures 1955; *M. Vasmer,* Russisches etymologisches Wörterbuch I 1953, 659 psl. *P.Rkl.*

Kremnica, vengr. Körmöcbanya, v. Slovakijos mst. pakeliui iš Moravskos Ostravos į Budapeštą; apie 5000 gyv. (1956). Seniau K. buvo aukso ir sidabro kasyklų žymus centras, bet ištekliams išsisėmus, ir pats mst. neteko savo pirmykštės reikšmės. Nuo VIII ligi XX a. K. buvo Vengrijos, 1920 atiteko Čekoslovakijai. Radioaktyvaus karšto vandens versmės.

Kremona žr. Cremona.

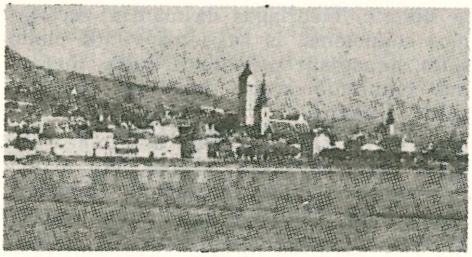

Krems

Krems Austrijos mst., kairiajame Dunojaus krante, 23.000 gyv. (1951). K. laikomas germanų kolonizaciniu forpostu. K. minimas jau X a. Daug senovės pastatų liekanų: senoji pilis, vėlyvojo gotiko pijorų bžn., ankstyvojo baroko bžn., minoritų XIII–XV a. bžn., muziejus dominikonų vienuolyno pastatuose. Daug specialių mokyklų (sodininkystės, vynuogių auginimo, prekybos m-la, mokytojų inst.). Tabako, tekstilės, vyno, mašinų pramonė.

Kremsmuenster Aukštutinės Austrijos mst. prie Krems upės; 5560 gyv. (1950). Benediktinų vienuolyne (įkurtas 777) sena biblioteka su vertingais rankraščiais ir inkunabulais, observatorija ir gimnazija. Prie vienuolyno bžn. (XIII a.) yra rinkinys religinių brangenybių, turinčių didelės meno vertės, pvz. Tasilo taurė.

Kremucijus Aulus Cremutius Cordus žr. Kordas.

Kremušė (lenk. Kremuszówka) upelis Vseliubo vls., Naugarduko aps., Nemuno kair. intakas; teka į š.v., turi kair. intaką Naliboką; baseino plotas 104 km².

Kremzlė yra jungiamojo audinio rūšis, kurią sudaro grupėmis susibūrusios celės ir homogeniška ar skaidulinė tarpinė medžiaga. K. dengia sąnarinius kaulų paviršius, riša tarpusavy kai kuriuos kaulus ir padeda sudaryti kai kurias griaučių dalis.

Křenek Ernst (g. 1900) austrų modernios muzikos kompozitorius. Kompoziciją studijavo Berlyne pas prof. F. Schrekerį. 1925 buvo akomponiatoriumi ir dirigentu Kasselio operoje, vėliau Wiesbadene. 1928 grįžo į Vieną ir dirbo kaip Frankfurter Zeitung muz. korespondentas. Dažnai važinėjo po Europą koncertuodamas kaip pianistas ir skaitydamas paskaitas muzikiném temom. 1937 atvyko į JAV. 1939 pakviestas dėstyti muziką Vassar College, Poughkeepsie, N.Y. K. nuo pat pradžių komponavo atonalinio stiliaus kūrinius; vėliau eksperimentavo rimtosios muzikos formas įvesdamas džazo ritmą. Po operos Johann spielt auf pirmojo pastatymo Leipcige (1927) K. įgijo tarptautinio masto kompozitoriaus vardą. Vėliau jo kūryba pakrypo moderniojo klasicizmo ir romantizmo keliu. K. parašė nemaža kūrinių dvylikos tonų sistemos principais. Parašė 7 operas ir daug simfoninių įvairių formų kūrinių, 3 simfonijas, 6 kvartetus, 3 koncertus, 4 baletus, operečių, muzikos scenai, daug fortepijono muzikos, keletą kantatų ir kitokios vokalinės muzikos solo ir chorams. K. taip pat rašė libretus savo operoms. Išsp. Über neue Musik 1937, Music Here and Now 1939, Studien in Counterpoint 1940, Musicology 1945, Selbstdarstellung 1948. *J.Kč.*

E. Křenek

Kreodonta žr. Creodonta.

Kreolas (port., isp. criollo) P. Amerikoje gimę iš baltojo tėvo vaikai; pirmųjų kolonizatorių palikuonys.

Kreolizmas (isp. criollismo) P. Amerikos literatūrinis sąjūdis, kilęs ir stipriausiai pasireiškęs Venecueloje XIX a. Šio sąjūdžio rašytojai savo kūrinių tematikai sąmoningai pasirinko čiabuvių, vadinamųjų kreolų, buitį ir personažus. Akcentavo P. Amerikos kultūros savotiškumus ir savaimingas kultūrines vertybes, taurumą, idealizmą ir žmoniškumą kaip akivaizdžią priešingybę Š. Amerikos ir Europos mechanizuotai civilizacijai. K. stilistiškai tačiau dažnai priartėjo prie nuogo natūralizmo, stengdamasis atskleisti varganą vietinio žmogaus kasdienybę ir socialinį skurdą. Kreolinėmis temomis vėliau rašė beveik visi P. Amerikos žymieji rašytojai. Iš stambesniųjų minėtini: Ricardo Guiraldes (1889–1928), Romulo Gallega (1884), Benito Lynch (1885), Jesus del Corral (1871–1931), Rufino Blanco-Fombona (1874–1944). *H.N.*

Kreontas (gr. Kreon, -ontos) Sofoklio tragedijoje Antigonoje Tebų karalius, uždraudęs laidoti Poliniką, kritusį drauge su broliu Eteokliu dvikovoje varžantis dėl karaliaus sosto, nes tasai kovojęs prieš gimtąjį miestą. Kai Poliniko sesuo Antigona nepaklausiusi palaidojo brolį, K. liepė ją gyvą užmūryti rūsyje. Antigonos suža-

dėtinis Haimonas, Kreonto sūnus, nuskubėjo jos išvaduoti, bet rado jau pasikorusią. Iš skausmo dėl sužadėtinės Haimonas nusižudė. Taip pat nusižudė ir K. žmona, patyrusi apie sūnaus mirtį.

Kreozolas (gr., lot.) bespalvis riebus skystimas, dezinfekcijos priemonė.

Kreozotas sudėtinis fenolų ir fenolo eterių mišinys, gaunamas frakcine destiliacija iš medžio ar akmens anglių dervos. Reichenbacho 1832 atrastas ir kurį laiką klaidingai identifikuotas su maždaug tuo pat laiku Runges iš akmens anglių dervos išskirta karbolio rūgštimi, nes turėjo daug panašių ypatybių. Technikoje k. laikoma akmens anglių dervos destiliacijos 200–300°C temperatūroje frakcija. Daugiausia naudojamas impregnavimui telefono ir telegrafo stulpų, pabėgių ir kitų medžio konstrukcijų lauke. Medžio dervos k. žymiai skiriasi nuo akmens anglių dervos k. Farmacijoje k. laikoma medžio dervos frakcija, kuri persidestiliuoja 205–225°C temperatūroje. Toks k. yra bespalvis arba gelsvas, aštraus kvapo ir skonio, neutralios ar silpnai rūgščios reakcijos skystis. Tirpsta vandenyje, organiniuose tirpikliuose, riebaliniuose ir eteriniuose aliejuose. Veikimas panašus į fenolo (karbolinės rūgšties), bet mažiau nuodingas ir erzinąs. Naudojamas iš viršaus tepalų pavidalu antiseptiku nuo parazitinės kilmės odos ligų. Anksčiau būdavo duodamas į vidų nuo džiovos, dabar nuo bronchito atkosėjimui palengvinti. Dėl savo nemalonaus skonio ir kvapo dažniausiai pakeičiamas švelniai veikiančiu k. karbonatu, kuris yra k. esančių fenolų karboninės rūgšties esterų mišinys. K. karbonatas naudojamas tablečių ar miltelių pavidalu.

E.Bnk. ir St.K.

Krepas (prc. crêpe) tam tikro audinio rūšis. K. siūlai pasižymi dideliu sukrumu, būna medvilniniai, šukuotos vilnos, dažniausiai natūralaus ir dirbtinio šilko, sukti iš dviejų siūlų arba vienlinki. Kad siūlai nesigarankščiuotų, prieš pradedant paruošimo bei audimo operacijas siūlai drėkinami, šutinami garu. K. audinių raštas būna netaisyklingas, kad audinio paviršius atrodytų nelygus, nevienodas, rauplėtas. Dažnai, naudojant labai sukrius k. siūlus, audinys audžiamas paprastu dvinyčiu raštu arba audiniui k. išvaizda suteikiama (naudojant paprasto sukrumo siūlus) apretūra. Tam pačiam tikslui naudojami priešingų sukimo krypčių k. siūlai. Medvilnės, šukuotos vilnos ir šilko k. medžiagos dažniausia vartojamos suknelėms. Iš šukuotos vilnos plonų siūlų, naudojant specialų k. raštą, audžiama sunkesnio svorio medžiaga smokingams, frakams.

Krepdešinas (crêpe de Chine) Kinijos, arba kiniškasis, krepas, yra dvinytis šilkinis audinys. Ataudams vartojami krepo siūlai tokia tvarka: 2 siūlai kairiojo ir 2 siūlai dešiniojo sukimo. K. naudojamas viršutiniams ir apatiniams moteriškiems drabužiams.

Krepmarokenas (crêpe marocain), arba marokiškasis k., yra spausdinto (ne austo) atitinkamo rašto šilkinis audinys, kuris buvo mėgiamas Maroko gyventojų.

Krepromenas (crêpe romain) yra plonas panamos (specialaus dvinyčio) rašto šilkinis audinys. Šis k. vartojamas palaidinėms ir nuotakų suknelėms.

Krepžoržetas (crêpe Georgette) yra paprasto dvinyčio rašto šilkinis audinys iš krepo siūlų. Audiniai būna dažyti arba spausdinti. Vartojama popietiniams ir vakariniams moteriškiems drabužiams.

G.Lz.

Krepitacija (lot. crepitatio iš crepitare ‚girgždėti, traškėti') klausant ligonio plaučius girdimas ypatingas ūžesys, sergant plaučių uždegimu ir kitomis plaučių ligomis; taip pat k. vadinama sulaužytų kaulų ypatingas girgždesys.

Krepšinis (ag. basketball) sportinis kamuolio žaidimas. Jo kūrėjas kanadietis James A. Naismith (1861–1939). Pirmosios oficialios k. rungtynės įvyko 1892. Komandose žaidė po septynis žaidėjus (skaičius pradžioj įvairavo nuo 5 iki 15). Nuo 1897 studentų rungtynių (tarp Yale ir Pensilvanijos univ.) žaidžiama penkių žaidėjų. K. žaidžiamas odiniu kamuoliu (75 cm apimties), kuris valdomas tik rankomis. Žaidėjas neturi teisės kamuolio nešti kaip pvz. rugby, bet su kiekvienu žingsniu turi kamuolį plaštaka stuksenti į grindis. K. yra kolektyvinis žaidimas, kur kiekvienas žaidėjas turi būti individualiai pasiruošęs, turi gerai valdyti kamuolį, jį vesti, perduoti kitam, turi būti įgudęs šuoliuose ir gebėti mėtyti į krepšį iš įvairių padėčių. Didžios reikšmės turi komandos susižaidimas, puolimo ir gynimosi taktiniai įvairumai ir sumanumai. Per žaidimą į krepšį įmestas kamuolys yra žymimas dviem taškais. Iš baudos, kai metama nekliudant ir stovint $4\frac{1}{2}$ m nuo

krepšio lentos, kiekvienas pataikymas įskaitomas kaip vienas taškas.

K. žaidžiamas aikštėj, kurios dydis yra 23–29 m ilgio ir 13–15 m pločio. Krepšio lankai (45 cm skersmens) yra pritvirtinti prie vertikaliai pastatytos 120 × 180 cm lentos (gali būti stiklo), 30 cm į viršų nuo apatinės briaunos ir per vidurį. Lankai pritvirtinti horizontaliai, $3\frac{1}{2}$ m nuo grindų. Nuo lanko yra nukarę 38×45 cm ilgio tinkliukai, apačioj nesurišti, kad kamuolys, iš viršaus krisdamas, neužkibęs prasliuogtų žemyn. Lenta yra 120 cm įsikišusi į aikštę ir pritvirtinta prie stovų, kurie gerokai atitraukti nuo aikštės ribų. Žaidžiama du kėliniai po 20 min. Jaunieji krepšininkai žaidžia trumpiau (4 ketvirčius po 8 min.), o profesionalai ilgiau (2×24 min.). Žaidimą tvarko du teisėjai; be to, dar turi būti taškų žymėtojas ir laiko skaičiuotojas. K. komandą aikštėje sudaro penki žaidėjai. Gali būti tiek pat ar daugiau pakaitų. Žaidėjus keisti galima, bet žaidėjas, gavęs penkias baudas, turi apleisti aikštę ir nebegali grįžti, o jo vietą užima kitas. K. taisyklės yra dažnokai keičiamos ir galutinai dar nėra nusistovėjusios. K. yra populiariausias žiemos žaidimas JAV. K. žaidžia per 20 mil. amerikiečių ir rungtynes per vieną sezoną (X–IV) aplanko per 120 mil. žiūrovų. Europoj ir P. Amerikoj k. lėtai plito, iš dalies dėl to, kad buvo populiarinamas kaip moterų žaidimas. Dabar tiek vyrai, tiek moterys žaidžia visame pasauly. Į olimpinių žaidimų programą k. pirmą kartą įtrauktas 1936 Berlyne. Tąsyk pirmą vietą laimėjo JAV. JAV olimpinėj komandoj žaidė ir vienas amerikietis lietuvis — Pranas Lubinas. Tolesniuose olimpiniuose žaidimuose JAV išlaikė pirmąją vietą: 1948 Londone, 1952 Helsinkyje, 1956 Melbourne. P. Amerikoj k. stiprūs argentiniečiai, brazilai, urugvajiečiai, Azijoj k. populiarus tarp filipiniečių, japonų, kinų, o Afrikoj pajėgūs krepšininkai egiptiečiai, dalyvavę Europos pirmenybėse ir 1949 buvę Europos meistru. Europoj pajėgiausi krepšininkai yra Pabaltijo valstybėse, be to, Europoje stipriau pasireiškė prancūzai, čekai, vengrai, italai, o po II pas. karo iškilo S. Rusija, kurios rinktinės pagrindą paprastai sudaro pabaltiečiai, daugiausia lietuviai.

K. L i e t u v o j susidomėta 1919; jo pradininkai buvo Steponas Darius ir Karolis Dineika. Pirmąją knygelę apie k. išspausdino K. Dineika 1922, o vėliau ir St. Darius. Pirmosios k. rungtynės Lietuvoje įvyko 1922, kai Kaune susitiko Kauno rinktinė su LFLS komanda. Jau 1923 Kaune buvo 18 vyrų ir 24 moterų komandos. K. pradėjo domėtis ir provincija. Pirmosios tarpvalstybinės rungtynės Lietuva–Latvija įvyko 1925 Rygoje. Latviai laimėjo 41 : 20. Lietuvos komandą sudarė: Sabaliauskas, Norvaiša, Balčiūnas, Bučinskas, Kumpis, Heiningas, Rakickas. 1926 buvo antros rungtynės su latviais Rygoje, kur šeimininkai laimėjo 47 : 12. Didesnę pažangą Lietuvoje k. padarė 1934, kai Kaune buvo pastatyti Kūno Kultūros rūmai su tinkama k. sale. 1935 vėl buvo sužaista su latviais Rygoje ir pralaimėta rekordiniu rezultatu 123 : 10. Lietuvos k. komandoms stigo trenerių ir patyrusių žaidėjų. Betgi amerikiečiai lietuviai, įvairiomis progomis atvykę į Lietuvą, demonstravo k. ir paskatino

Australijos krepšinio pirmenybės 1952

jaunimą susidomėti šiuo žaidimu. Čia minėtini Kostas Savickas ir J. Knašas, o vėliau iš Berlyno olimpinių žaidimų atvykęs Pranas Lubinas. Jų patarimai ir darbas pradėjo formuoti tikrąjį k. žaidimą. 1936 Kaune viešėjo Latvijos rinktinė, kuri laimėjo 31 : 10. Latviai tuo metu turėjo Europos meistro vardą (1935 Ženevoj). 1936 Kaune įvyko ir pirmosios tarpvalstybinės rungtynės su Estija. Estai laimėjo 30 : 11. 1937 Rygoje įvykusiose rungtynėse Latvija–Lietuva Lietuvos komanda tepralaimėjo tik 41 : 29. Tais pat metais Rygoje latviai suruošė II Europos pirmenybes. Lietuvos rinktinė savo sudėtį sustiprino amerikiečiais lietuviais Kriaučiūnu, Talzūnu bei Žuku. Pirmose rungtynėse Lietuva nugalėjo Italiją 22 : 20. Tai pirmasis tarpvalstybinis Lietuvos laimėjimas. Lietuvos rinktinę sudarė: Talzūnas, Puzinauskas, Žukas, Kriaučiūnas, Baltrūnas. Kitų valstybių komandas nugalėjo tokiais rezultatais: Estiją 20 : 15, Egiptą 21 : 7, Lenkiją 32 : 25 ir baigmėje, po dramatinės kovos, Italiją 24 : 23. Lietuva, nepatyrusi pralaimėjimo, tapo naujuoju Europos k. meistru. 1939 V 22–28 Kaune buvo įvykdytos III Europos k. pirmenybės. Šiam reikalui Kaune buvo pastatyta speciali halė, kurioje tilpo 12.000 žiūrovų. Lietuvos k. vėl išgyveno naują laimėjimą — Lietuva antrą kartą liko Europos meistru.

Buvo sunkiausios pirmosios rungtynės su Latvija. Tik paskutinėse sekundėse Lubino metimu Lietuva laimėjo 37 : 36. Prieš kitus priešininkus lietuviai sužaidė tokiais rezultatais: Lietuva–Estija 33 : 14, Lietuva–Lenkija 46 : 18, Lietuva–Prancūzija 47 : 18, Lietuva–Vengrija 79 : 15, Lietuva – Suomija 112 : 9 ir Lietuva – Italija 48 : 15.

1940 Lietuva turėjo dvejas tarpvalstybines rungtynes: su Estija Taline laimėjo 40 : 38 ir su Latvija Kaune laimėjo 25 : 20. 1941 sužaista dvejos tarpvalstybinės rungtynės (per Pabaltijo turnyrą Kaune) ir pralaimėta Estijai 27 : 30, bet Latvija įveikta 38 : 33. Šiose rungtynėse amerikiečių lietuvių jau nebebuvo.

Be tarpvalstybinių rungtynių, Lietuvoj viešėdavo atskiri klubai iš užsienio, taip pat pajėgesni lietuvių penketukai važinėdavo į kitus kraštus. Stipriausios komandos buvo apjungtos į L (Lietuvos) klasę, toliau sekė A, B ir C klasės. Be to, buvo jaunių klasės.

K. buvo populiarus gimnazijų moksleiviuose. Iškilesnes komandas turėjo Klaipėdos V. D., Šiaulių, Telšių ir Panevėžio gimnazijos. Kauno moksleivių stipriausius penketukus ilgą laiką turėjo Aušros ir Jėzuitų gimnazijos. Atskiras pirmenybes dviejose klasėse buvo laimėję VDU studentai, susibūrę į korporacines komandas. Žymesnės sporto klubų komandos: LFLS, Kauno Teniso Klubas, LGSF, Karo M-la, Tauras, C JSO, Grandis, Klaipėdoj — KSS.

Žymiausi krepšininkai, dalyvavę tarpvalstybinėse rungtynėse: Z. Puzinauskas, Art. Andrulis, Leščinskas, L. Baltrūnas, Kulakauskas, Vyt. Norkus, Žeruolis, Nikolskis, Mackevičius, Petrauskas, Vyt. Puzinauskas, Ralkevičius, Šačkus, Alg. Norkus, o iš amerikiečių lietuvių: V. Budriūnas, M. Ruzgys, Pr. Lubinas, Pr. Talzūnas, F. Kriaučiūnas, J. Jurgėla, J. Žukas, K. Savickas, J. Knašas, Giedraitis.

Moterų k. Lietuvoje moterys k. pradėjo žaisti 1919. 1938 Kaune įvyko pirmosios tarpvalstybinės rungtynės Lietuva–Estija, lietuvės nugalėjo 15 : 7. Rinktinėj žaidė: Jazbutienė, Astrauskaitė, Miuleraitė, Markevičienė, Vailokaitytė, Kuzmickaitė, Makūnaitė, Čypaitė, Kalvaitienė. Tais pat metais Rygoje įveikė Latvijos rinktinę 14 : 5. Pirmosios Europos moterų k. pirmenybėse Romoje nugalėjo Italiją 23 : 21, Šveicariją 28 : 10, Prancūziją 20 : 14, o paskutinėse rungtynėse pralaimėjo Lenkijai 21 : 24. Trys valstybės (Lietuva, Italija, Lenkija) surinko lygiai taškų (po vieną pralaimėjimą). Meistru buvo paskelbta pagal krepšių santykį Italija, Lietuvai atiteko antroji vieta, Lenkijai trečioji. Gazzetta della Sport paskelbtoje k. specialistų anketoje, renkant geriausias pavienes žaidėjas, geriausia Europos krepšininke išrinkta Miuleraitė.

1939 moterų k. komanda tarpvalstybinėse rungtynėse Kaune laimėjo su Latvija 27 : 7. 1940 prieš Latviją Rygoje pralaimėjo 14 : 20, o 1941 per Pabaltijo turnyrą Kaune laimėjo meistro vardą, nugalėdamos Latviją 18 : 13 ir Estiją 15 : 13.

Žaidžiusios 10 tarpvalstybinių rungtynių, Lietuvos moterys laimėjo 8 ir pralaimėjo 2 (taškų santykis 195 : 134). Tarpmiestinėse rungtynėse, pvz. 1939, atidarant III Europos vyrų pirmenybes, Kauno moterų rinktinė įveikė Varšuvą 29:28. Viena iš stipriųjų Kauno komandų, LFLS, 1939 vasarą viešėjo Italijoj. Kitos pajėgesnės komandos: C JSO, LGSF, Grandis,

Aušros ir Šv. Kazimiero vardo mergaičių gimnazijos. Iškiliosios krepšininkės: Astrauskaitė, Miuleraitė, Karnilavičiūtė, Jazbutienė, Makūnaitė, Markevičienė, Vailokaitytė, Balčiūnaitė, Motiejūnaitė, Karumnaitė, Kalvaitienė, Čypaitė, Vaškelytė, Didžiulytė.

K. okupuotoje Lietuvoje žaidžia apie 35.000 jaunuolių. Daug lietuvių krepšininkų dar žinomi iš Nepriklausomos Lietuvos, kaip: V. Kulakauskas (buvo S. Rusijos treneris, parašė knygą apie krepšinį), Butautas, Luganavičius, Sercevičius. Pasižymėję krepšininkai: Petkevičius, Stonkus, Mačiūnas ir kt. Iš moterų: Daktaraitė, Braškytė, Dargytė, Butautienė ir kt. Lietuvių krepšininkai daug padėjo S. Rusijos krepšinio rinktinėms laimėti. 1956 Petkevičius buvo paskirtas S. Rusijos k. komandos kapitonu. Lietuvos krepšininkai yra iškovoję S. Rusijos meistro vardą: 1947 Kūno kultūros inst. (Kaunas) ir 1951 Kauno Žalgiris. Nuo 1945 S. Rusijos žiemos k. pirmenybėse Lietuvos krepšininkai nugalėtojais buvo 1948, 1948 — Kauno rinktinė, 1953, 1954 — Lietuvos rinktinė. Lietuvos k. nugalėtojais buvo: 1945 Kauno akad. sporto klubas, 1946–1949 Kauno Kūno kultūros inst., 1950 Kauno Žalgiris, 1951 Kauno Kūno kultūros inst., o nuo 1952 Kauno Žalgiris, iš kurio žaidėjų beveik nuolat yra sudaroma Lietuvos rinktinė. Lietuvos krepšininkai 1956 laimėjo ir jubiliejinio k. turnyro (50 metų Rusijos krepšinio) nugalėtojo vardą (Kauno Žalgiris). Turnyras buvo surengtas Kaune. 1957 buvo surengtas Lietuvos k. 35 m. paminėjimas. Ta proga įvykusios rungtynės Lietuva-Latvija laimėjo lietuviai 59: 45. Kitos pažymėtinos Lietuvos pergalės: 1954 su Š. Korėja 69 : 61 (vyrų) ir 74 : 45 (moterų), Čekoslovakija 72: 66, 1956 su RSFR 76 : 45 (vyrų) ir 66 : 60 (moterų), 1957 Š. Korėja (Š. Korėjoj) 90 : 45 (vyrai) ir 47 : 27 (moterys).

K. G. Savickis, Krepšinis 1936; Krepšinio taisyklės 1938; 3-sios Europos krepšinio pirmenybės 1939; *V. Kulakauskas*, Krepšinio treniruotės 1956; *E. Šulaitis* (red.), Lietuviškasis krepšinis 1957. *K.Čk.*

Krepšys vytinis, skalinis ar kitoks pintinis dėklas, krežis; pintinė; maišelis. Vytinį ar šakninį k. pinant, padaro du lankus ir vieną jų perkiša per kitą, kad jie kirstųsi statmenai. Perkištąjį lanką keliant į viršų, didėja būsimo k. talpa, leidžiant — mažėja. Lankų sankryžą išpinama vytele apsukui kiekvieną lanką (‚rožele'). Į tą sankryžą įstato pridėtinius, daugiau išlenktus lankus, kurie sudaro ‚pilvą', t.y. k. atramą, kad k. pastatytas stovėtų. Toliau k. išpina paprastu, perkaitiniu pynimu, pridėdami didesniam k. dar antrus, pridėtinius lankus. K. pina paprastai rudens ir žiemos vakarais, o piemens ir senukai vasaros gale, nes tada išaugusios pakankamai ilgos vytelės. Vytelinis k. patvaresnis, todėl šakninius (pušies, eglės šaknų), skalinius pina vytelių stokojančiose apylinkėse. Taip pat rudenį pina k. ir iš apynojų. Vilnoms, sūriams laikyti pina k. ir su dangteliu, kurio viena pusė pastovi, o antra — varstoma. 2. Stačias, taurinis iš vytelių pintas dėklas, popieriams ar kt. sumesti; šiukšlinė. 3. Kelionės maistui ir kt. iš nendrių ar šiaudų pynučių padaryta pintinė. 4. Drobinis ar kitokio audeklo pakabinamas maišelis (piemens, kareivio...).

A. Vitkauskas, Liaudies technika: Krepšių ir doklų pynimas (Gimtasai Kraštas 1938 3–4 nr, 394–397 psl.). *A.Mž.*

Krepšininkai D. L. K-tėje žinomi amatininkai, kurie dirbo įvairius krepšius. Vilniaus miestiečių skunde 1776 VIII 23 prieš Vilniaus magistratą dėl įvairių piktnaudojimų ir korupcijos, skriaudžiamųjų amatininkų tarpe yra minimi krepšininkai. XVIII a. jie ten turėjo savo cechą, bet kituose Lietuvos mst. k. nebuvo susiorganizavę į amato brolijas.

Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955, 302 psl. *Z.I.*

Kresai (lenk. kresy iš vok. Kreis ‚sritis') ligi II pas. karo buvo vadinami Lenkijos valstybės pakraščiai. Pats terminas yra kilęs iš XVI a., kai lenkai kolonizavo Ukrainos žemes. Bet oficialiuose Lenkijos spaudiniuose k. buvo vadinami Rytų žemėmis (Ziemie Wschodnie). K. apėmė šias žemes: Vilniaus, Naugarduko, Polesės, Volinijos, Tarnopolio, Stanislavovo vaivadijas bei dalį Balstogės vaivadijos; plotas 179.900 km² ir 12.500.000 gyv. Po II pas. karo k. problema taip išsisprendė: 19.000 km² grįžo Lietuvai, 71.300 km² Gudijai, 89.000 km² Ukrainai. Prieš I pas. karą daugumas k. apskričių buvo pasienyje tų valstybių, kurių tautinės grupės gyveno k., todėl k. veikė ypatingai saugumo įstatymai ir varžė gyventojų laisvę. Lenkų rašytojas J. Mackiewicz pavaizdavo k. gyvenimą veikale Bunt Rojstów (Raistų maištas). Lenkų emigrantai, kilę iš k., turi savo organizacijas ir rūpinasi atkurti buvusiose k. srityse vėl lenkų okupaciją. 1946–50 jie leido oficiozą Lwów i Wilno. K. gan populiarus buvo vietos

dvarininkų pavadinimas — zubry kresowe — k. stumbrai. Jie leido Vilniuje dienraštį Słowo. *J.C.*

Krescencija (lot.) klestėjimas, kilimas, augimas.

Kresilas Kidonietis (gr. Krėsilas; Kydonia — Kretos miestas) graikų skulptorius, dirbęs Atėnuose antrojoje V a. pr. Kr. pusėje. Iš jam priskiriamo mirštančio sužeistojo, konkuruojant su Fidiju ir Polikletu Efesui kurtos sužeistosios amazonės ir Periklio statulos, tikrai galima teigti išlikus antikinių kopijų tik pastarojo kūrinio.

G. Lippold, Handbuch der Archaeologie 3, 1 1950.

Krėslas vienam asmeniui sėdėti baldas. Jau XVIII a. Lietuvos kaime žinomi keliaropi vienam žmogui sėdėti baldai. Vienas iš seniausių ir kartu daugiausia išplitęs iki XIX a. galo buvo s ó s t a s. Patys sostai buvo rąstiniai, pašakniniai ir šakuminiai. Rąstiniam sostui atpiaudavo storo rąsto gabalą iki 45 cm ilgio, nuskusdavo žievę, nudailindavo jo viršų (sėdynę) ir naudojo kaip sėdimąjį baldą, kampu nurisdami iš vienos vietos kiton. Toks sostas mažai skyrėsi nuo trinkos, kurią naudojo ne tik tašymui, bet ir pasostei. Pašakninį sostą darė iš medžio pašaknės, kur nudailintos storosios šaknys atstojo sostui kojas, ir toks sostas gerai stovėjo (nesvyrinėjo), o kartu buvo lengvesnis bei gražiau atrodė. Šakumos sostui piovė storą trišakę, kur šakos ėjo sostui kojomis, o šakumos platuma — sėdynei; jis buvo pats lengviausias. K ė d ė (kedė) seniau buvo viena iš sosto atšakų, tikriau dubenėliu išduobta sėdyne sostas; o jei buvo gryno rąsto, tai tokio sosto šonai buvo nuo sėdynės iki kojos aptašyti, kad būtų lengvas. Kartais tokiai rąstinei kėdei nepalikdavo vienos plačios kojos, bet iš to paties rąsto iškirsdavo tris kojas. Vėliau kėdei skobė iš rąsto pasėstę (sėdynę, pasostę) ir įdėdavo paprastas tris kojas. Labai dažnai kėdei naudojo įvairius kreivai išaugusius medžius. Iš jo kreivumos padarydavo sėdynę, jei buvo įmanoma, net ir šiokią tokią atkaltę, o tris kojas įgręždavo ar įresdavo atskirai. Viena tokių kėdžių (Vilkaviškio apyl.) buvo išstatyta ‚Lietuviškoje pirkioje' 1900 Paryžiaus parodos metu (A. Milukas, Lietuviškas Albumas 1900). Taip pat buvo ir kėdžių, padarytų iš vieno storo, iki 1 m ilgio rąsto, kurio viršutinė dalis, iki pusės jo aukščio, buvo iškirsta, paliekant plonai išskobtą plačią atkaltę; jos pasostė (sėdynė) buvo dubeniškai išskobta, o siekiant jos lengvumo, iš apačios visa ‚koja' buvo išduobta arba suskirstyta trimis kojomis. Šias kėdes Žemaičiuose vadino ‚kedėmis', o R. Aukštaičiuose sostais, kartais net skolintiniu ‚trono' žodžiu. nes jos buvo dažniausiai sutinkamos dvareliuose, klebonijose, nors pasitaikydavo ir kaimo svetainėse; tačiau jau prieš 1 pas. karą buvo išstumtos į klėtis arba visai išmestos, pakeičiant jas įvairiais k. Nuo kėdės k r ė s l a s skiriasi, kad turi atkaltę ir remiasi keturiomis kojomis; taip pat k. dažnai už kėdę ir lengvesnis. Senieji k. buvo neriami iš storų lentų. Jų pasėstan (sėdynėn) įstatomos kojos, o tokios pat lentos atkaltė įnerta į visą k. sostą. Pačios atkaltės dažnai įvairiai išpiautos ir papuoštos išpiaustytu ar įdegintu geometriniu, augaliniu raštu. Kartais jos V. Lietuvoje išpiaustomos dar paukščių, gyvulių ar kitų, dažnai sunkiai suvokiamų būtybių, drožiniu, dažnai pasiskolintu iš sen. dvarų, bažnyčių baldų ir pan. XIX a. gale kartais tokių k. atkaltės susilaukdavo ir kokio nors herbo, paprastai kur nors jų aplinkoje matyto, tačiau nei su šeima, nei pačiu k. dirbėju visai nesusijusio. Taip pat į XIX a. galą šie k. ir kaime imta dažyti (rudai, žaliai), jų atkaltės puošmenis įvairiais dažais marginant. Iš kitų k. mūsų kaimuose buvo įvairūs plonų medžio lentukių ar gabaliukų nertiniai k. Jų sostas (apýsodas, náras, nerinys, rėmai, sodas, staklės, stovas) sunertas iškalant ar išgręžiant įvairias skyles, kojos įnertos tiesiog į apysodą (sodą), kurių atkaltinės (nugarinės) ilgesnės ir viršuje pervertos atkaltės lentelėmis arba skersinukais. Jų pasėstė (dugnas, įsodas, pasóstė) pintinė, įdedama ar pritvirtinta lentutė. Pintinė pasėstė, arba pasodas, išpinama iš lazdyno, liepos plėšų, karnų, o kartais iš plonų virvučių ar net ašutų nuregztas. Įdedamasis dugnas (įsodas) yra plonos pastoviai pritvirtintos lentukės, dažnai raštu prakirptos ar pragrąžytos, arba paprasta lentukė aptraukta raštuotu namų audiniu, kartais ir oda. Be šių tvirtų k., buvo ir pintiniai ar lengvi, tekintų, plonų kojų, perpintų tokiais pat plonais, tekintais skersinukais ir iš tekintų plonų atkaltės sąnarų k., XIX a. gale ėmę plisti iš miestų dirbtuvių, o vėliau ir kaimuose daromi anais pavyzdžiais. Jie daug kur buvo vadinami ir krasėmis. Iš dvarų plito ir dideli k., arba k r a s ė s, su atramomis pa-

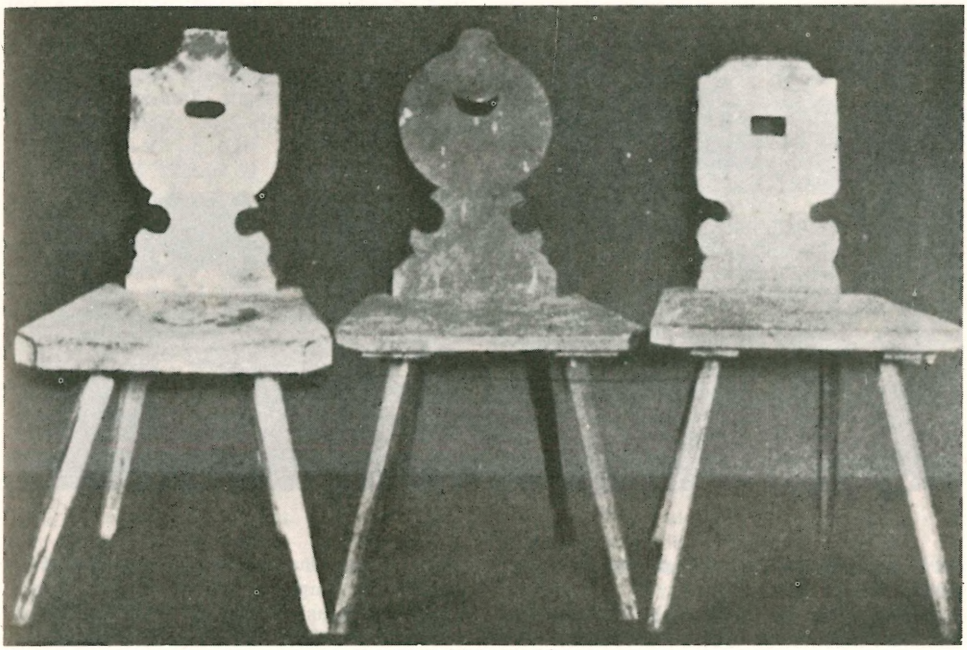

Krėslai iš Mažosios Lietuvos

sidėti rankoms; kaime juos darė paprastai tik senukams pasėdėti. Kartu plito ir k., kurių kojos buvo pamautos lankučiu (pavaža), kad sėdint k. būtų galima ir pasisupti. Dvaruose, kuris baldais sekė V. Europa, be įvairių minkštų, gelumbe ar oda muštų k., buvo sutinkami ir sunkūs, iš storų lentų suręsti, herbais ir kitais plaustiniais išpuošti sostiniai k., daryti valdovų sostų pavyzdžiu.

Šalia kėdžių ir k. XIX a. gale kaimuose ėmė plisti dar ir p a s ó s t ė s, Žemaičiuose vadinamos ‚kedutėmis', o R. Aukštaičiuose dažnai ‚taburetės' skoliniu. Jos yra kėdės ir k. mišinys, kur sostas neriamas kaip k., tik visos kojos vienodo ilgio, perpintos skersinukais, be atkaltės, užkalta pasėstine lenta, kuri kartais, senosios kėdės įtakoje, dar ir išduobta. Pasitaiko jų ir tik trimis kojomis, taip pat skersinukais perpintomis. Kartais sutinkamos ir aukštų kojų pasostės, skrituline lentos sėdyne, keturiomis ar trimis kojomis. Plg. Baldai. 2. stogų dengėjo, apžergianti grebėstus, sėdynė. Taip pat ir medžiotojo įsitaisyta medyje stebykla-sėdynė. 3. gegnės užkarta, kuria nertinė gegnė užsikabina už sienojo ar gegniakelio (murloto).

K. Būga. (Švietimo Darbas 285 psl.) 1922. *A.Mž.*

Krėslava (lat. Krāslava) mstl. Latvijos Latgalijoje, Dauguvos deš. krante, prie Krėslavos žiočių, Daugpilio aps. K. valsčiuje 7943 gyv. Yra paštas, parapija, 95% gyv. katalikai. K. parapijoje yra ir lietuvių. Dauguvos krante rasta akmens amžiaus ir vėlyvojo geležies amžiaus gyvenviečių ir senkapių. K. labiausiai iškėlė K. Plateris, pamūrijęs rotušę su krautuvėmis, pastatęs namų atsikviestiems amatininkams. K. varė didelę prekybą net su Maskva. Bet su Rusijos okupacija iškilo rusų tvirtove paverstas Daugpilis, ir K. ėmė nykti. 1676 įsikūrė K. jėzuitai. 1757 jie įsteigė kunigų seminariją, veikusią ligi 1842, vėliau perkeltą į Mogiliavą. Puošni bžn., cerkvė. Odų pramonė, mineraliniai vandens.

Kressbronn a. B. p. Vokietijos (Württembergo) vasarvietė, prie Bodeno ež., pasižyminti gražiais gamtovaizdžiais. 4300 gyv. (1950). Porcelano, mašinų, laivų statyklų bei akmens pramonė. 1944 pabaigoje įsikūrė lietuvių stovykla, kurioje gyveno apie 60 žmonių. 1948 čia buvo surengta Šviesos d-jos vasaros poilsio stovykla, kurioje dalyvavo apie 100 studentų šviesininkų Vokietijos ir Austrijos univ. Iš K. daugiausia išemigravo į Vene-

Krėslava

cuelą bei Kolumbiją. 1952 paskutinieji lietuviai išvyko iš K.

Kresty (rus. ‚kryžiai') caro Rusijos laikų išgarsėjęs Petrapilio kalėjimas, kur daug lietuvių knygnešių ir kitų politinių kalinių yra kalėję.

Krešeris (ag. crusher ‚spaudimas') prietaisas matuoti parako dujų spaudimui ginklo vamzdyje.

Kreta (gr. Kriti, it. Candia) Graikijos sala, didumo 4-ji Vidužemio jūroj; 258 km ilgio, ligi 56 km pločio, 8306 km² su 450.000 gyv. (1956). Žemės paviršiuje dominuoja kalkakmenio masyvai Ida 2457 m, Leuka 2375 m ir Diktea Ori 2155 m. Tarp jų tęsiasi kalvotos žemumos. Tankiausiai gyvenami yra derlingi pajūriai, kur auginama vynuogės, alyvos medžiai, citrinos ir kt. vaismedžiai, o kitur išplitęs avių ir ožkų auginimas. Iškasama rudosios anglies, geležies rūdos, gipso, visur apstu kalkakmenio. Š. pajūryj įsikūrę žymiausi miestai: Heraklion (kitaip Kandia, adm. centras), Canea (Chania) ir Rethymnon. *A.B.*

I s t o r i j a. Pirmykščiai K. gyventojai, sukūrę III ir II tūkstantmetyje Kretos, arba minoinę (žr. Aigėjo jūros kultūra), seniausią aukštąją Europos kultūrą, buvo neindoeuropiečiai, artimi pirmykščiams M. Azijos gyventojams. II tūkstantmetyje pr. Kr. K. vadovavo Aigėjo kultūros sričiai, apėmusiai gr. salas ir žemyną. Ši kultūra spinduliavo toli į šiaurę, pasiekdama tolimus Europos kraštus. Apie 1400 pr. Kr. K. imperija staiga žlugo. K. užvaldė pirmiausiai ateiviai graikai achajai, vėliau doriečiai, kurie įvedė panašią į Spartos santvarką. K. atsirado savarankiškų bendruomenių, nuolat tarp savęs kovojusių. K. dalyvavimas jūrų plėšikavime davė progos romėnams nukariauti salą 69–67 pr. Kr. Iki Dioklecijono K. drauge su Kirenaika sudarė vieną romėnų provinciją, nuo 395 priklausė r. Romos imperijai. Apie 825 K. nukariavo arabai, 861 Bizantijos imperatoriai vėl atkariavo. Per IV kryžiaus karą K. atiteko Venecijai, 1669–70 — turkams, nuo 1897, didžiosioms valstybėms užėmus, sala gavo autonomiją, Graikijos princas Jurgis buvo paskirtas vyriausiuoju komisaru, 1912 K. atstovai jau dalyvavo Graikijos parlamente, o nuo 1913 K. buvo galutinai sujungta su Graikija. 1941 V 20 K. buvo nuleistas iš lektuvų vokiečių parašiutininkų pulkas, kurie nugalėjo čia iškeltą britų dalinį ir Graikijos kariuomenės likučius. Vokiečiai saloje išsilaikė ligi karo pabaigos.

S. A. Xanthudides, Historia tes Kretes 1909; *M. N. Elliadi,* Crete, Past and Present 1933; *H. T. Bossert,* Alt-Kreta ³1937; *H. v. Effenterre,* La Crète et le monde grec 1948; *F. Matz,* Handb. der Archaeologie 1950.

K. r a š t a s. Sen.K.r. yra trejopas: paveikslinis (hieroglifinis), linijinis A ir linijinis B. Dar neseniai buvo manyta, kad visos sen. K.r. rūšys ir jų kalba — ne graikų, bet pirmykščių K. gyventojų. Da-

bar ši nuomonė tegalioja tik nuo K. kultūros pradžios (III tūkstantmečio pr. Kr.) vartotam apie 100 vaizdaženklių paveiksliniam ir iš jo išriedėjusiam jau skiemeniniam, 100 ženklų linijiniam raštui A. Jis rastas įvairiose K. vietose ir vartotas XVIII–XVI a. pr. Kr. Tiek paveikslinis, tiek linijinis raštas A tebėra neišskaitytas. Išskaityti pastaruoju metu tepasisekė tik linijiniam A giminiškas ir greičiausiai iš jo išriedėjęs, XV–XIII a. vartotas linijinis B raštas.

1900–1904 Evans Knoso karališkųjų rūmų archyvuose rado apie 3000 K.r. molinių plytelių, daugiausia linijinio rašto B, skirtingo nuo jam giminiško ankstesniojo linijinio rašto A. 1939 amerikietis Blegen Peloponese ties Navarino aptiko Mikėnų kultūros laikų Pilo (gr. Pylos) valdovų rūmus, kuriuose rado ir 600 molinių XIII a. pr. Kr., matyti, ta pačia kalba rašytų linijinio rašto B plytelių. 1952 prisidėjo dar 40 su viršum anglų archeologo A. Wace Mikėnų privačiuose namuose rastų ir dar 300 vėl iš Pilo rūmų tos pat rūšies plytelių (1955 J. Chadwick rado Heraklejono muziejaus (žr. Knosas) sandėly dar apie 1000 linijinio rašto B plytelių nuotrupų, kurios nesurūšiuotos ir nepaskelbtos). Jau prieš išskaitant buvo paaiškėję kai kurie pagrindiniai su raštu susiję dalykai. Buvo aišku, kad šis raštas susideda iš skiemenženklių, skirtukų žodžiams, daiktaženklių (ideogramų) ir skaičiaženklių. Išskaičius pasitvirtino ir spėjamoji dešimtainė skaičiuotė bei skaičiaženklių skaitymas. Galima buvo prileisti, kad Mikėnų ir Pilo valdovai buvo graikai, ir ši teisinga prielaida padėjo anglams M. Ventris ir J. Chadwick 1952 sėkmingai išskaityti K. linijinį raštą B. Šiedu mokslininkai 1953 paskelbtajame grindžiamajame straipsnyje pasiūlė 65-iems iš 88 skiemeninių šio rašto ženklų fonetinius įvertinimus, kurie, be dviejų dar netikrų, skaitant ir kalbininkams tikrinant, visi iki šiol pasitvirtino. Kai kurie kiti ženk-

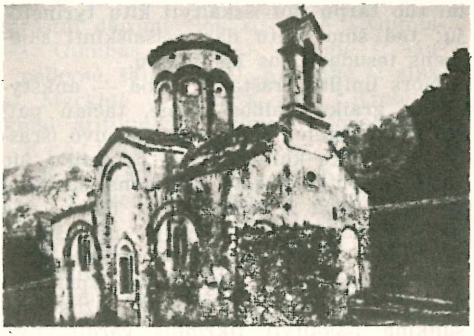

Šventnamis

Kretos tvirtovė

lai tuo tarpu jau išskaityti kitų tyrinėtojų; tad šiuo metu dar neišaiškinti skiemens tesudaro vos 1% tekstų.

Nors linijinio rašto B kalba — ankstyvosios graikų kalbos tarmė, tačiau pati šio rašto sistema rodo, kad jis buvo išrastas ne graikų kalbai, kuriai jis netiko. Šio rašto pagrindą sudaro skiemens, susidedą iš balsio arba iš priebalsio ir balsio; tad jis tetinka kalbai, kurioje nepasitaiko priebalsių susitelkimo. Prievartinis sistemos suprastinimas, pasireiškęs ypač netiksliu priebalsių traktavimu, dažnai apsunkina išskaityti tikrinius vardus, pvz. skiemenų grupė e-u-po-ro gali būti skaitoma E u p o l o s, E u p o r o s, E u f o r o s, E u b o l o s, E u p o l o, E u p o l o n, E u p h r o n. Kitais atvejais prasmės sąryšis paprastai padeda susekti tikrąją žodžio reikšmę. Pvz. skiemenų grupė p a - t e tinka žodžiui p a t e r (tėvas) ir p a n t e s (visi). Reikšmė tačiau aiški, jei vergų sąraše daug kartų kartojasi formulės: ‚vergė motina, tėvas kalvis' d o - e - r a m a - t e, p a - t e - d e k a - k e - u = d o e l a m a t e r, p a t e r d e c h a l k e u s. Linijinio rašto B netikimas graikų kalbai rodo, kad jis yra išriedėjęs iš priešgraikiško senesniojo linijinio rašto A ir kad jis išsivystė Knose, o ne savarankiškai išaugo graikų žemyne.

Linijinis raštas B Kretoje aptinkamas tik apie XV a. pr. Kr. pabaigą ir tik Knoso rūmuose jau visai ištobulinto pavidalo. Manytina, kad jis Knose išsivystė XV a. būvyje. Apie 1400, nežinia dėl kurios priežasties, Knoso rūmai buvo sunaikinti ir nebeatstatyti. Iki tol tik Knose ir tik maždaug vienos kartos laikotarpyje tevartotasis linijinis raštas B nuo šiol Kretoje nebepasirodo. Žemyne iki šiol dar nerasta jokių linijinio rašto B paminklų iš to laiko tarpo, kai jį Knose tebevartojo, tačiau dar prieš Knoso žlugimą šis raštas turėjo būti perkeltas į graikų žemyną, nes į XIV a. pabaigą privačiuose Mikėnų namuose ir vėlyvajame XIII a. Pilo rūmų archyve jis aptinkamas beveik visai toks pat, kaip ir Knose, ir nepaprastai vienalytis.

Iki šiol K.r. plytelių rasta tik ten, kur pastatus sunaikino gaisras. Tai rodo, kad minkštos molio plytelės tik nuo gaisro karščio sukietėjusios teišliko. Plytelių turinys — įvairūs žmonių ir daiktų sąrašai, buhalteriniai ir inventarizacijos įrašai. Jie teapima paskutiniųjų dvejų metų laiko-

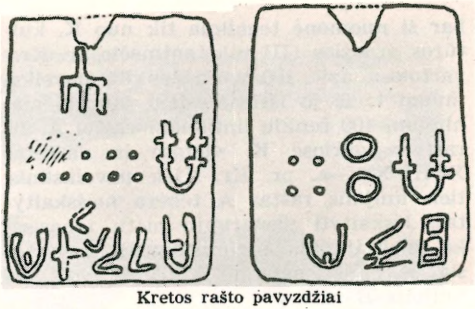

Kretos rašto pavyzdžiai

tarpį prieš gaisrą. Po dvejų metų sąskaitas, matyt, išmesdavo iš archyvo. Įrašų tvarka visose rašto eilutėse vienoda: skiemenženkliai, ideografinis ženklas (daiktaženklis) ir skaičius; apačioje — suma.

Nors plytelių turinį tesudaro sausi įrašai, tačiau linijinio K.r. B išskaitymo vertė nepaprastai didelė. Išskaitytasis raštas padeda išaiškinti ne vieną religinį ir ūkinį homerinio pasaulio klausimą ir plačiai atskleidžia minoinio-mikėninio feodalizmo visuomeninę sąrangą. Tiek Knoso, tiek žemyno plytelių tekstai rodo, kad pastaraisiais, t.y. tekstų rašymo metais būta didelių pasiruošimų karui. Kiek anksčiau betgi buvęs ramus gyvenimas; tad sunku suprasti, kokiu būdu XV a. priešgraikiški minoiškiai Kretos valdovai buvo pakeisti mikėniškais graikais achajais. Tad K.r., išaiškinęs nemaža klausimų, iškėlė ir naujų problemų. Be keleto tūkstančių molinių linijinio rašto B plytelių, įvairiose Graikijos žemyno vietose (pvz. Mikėnuose, Tirinte, Tebuose, Orchomene) rastas dar nežymus skaičius daugiausia induose pieštų arba raižytų trumpų įrašų, kurie rodo, kaip plačiai šis raštas buvo paplitęs Mikėnų kultūros erdvėje. Alyvos pirklio namuose Mikėnuose rastieji indų įrašai liudija, kad K.r. galėjo naudotis platesnieji gyventojų sluoksniai. Tai patvirtina ir raštininkų gausumas. Nustatyta, kad 40 alyvos pirklio plytelių rašė 6 raštininkai, Pilo rūmų plyteles — bent 30.

E. G. Turner, Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London 2, 1955; *S. Dow,* American Journal of Archaeology 58, 1954; *A. J. Evans,* Scripta Minoa 2 tt. 1909–1952 (ruošiamas III t.); *E. L. Bennet,* The Pylos Tablets, a Preliminary Transcription (apie 1939 Piio plyteles) 1951; The Mycenae Tablets (Proc. Am. Philos. Soc. 97) 1953; *J. L. Myres,* (Scripta Minoa II) 1952; *M. Ventris, J. Chadwick,* Evidence for Greek Dialect in the Mycenaean Archives (Journal of Hellenic Studies 73) 1953; *Ventris,* (Bulletin of the Inst. of Class. Studies of the Univ. of London 1) 1954; *J. Chadwick,* The Earliest Greeks (Manchester Guardian) 1954; *A. Furumark* (Eranos 51, 52) 1953, 1954; *J. Sundvall,* Gewichts- und Wertangaben

in Knossos und Pylos (Minos III) 1954; *L. R. Palmer,* Mycenaean Greek Text from Pylos (Trans. Philol. Soc.) 1954; Achaeans and Indo-Europeans (Inaugural Lecture) 1955; Observations on the Linear B Tablets from Mycenae (Bull. Class. Stud. Lond. 2) 1955; Gnomon 26, 1954; 27, 1956; *R. Hampe,* Die Homerische Welt im Lichte der neuesten Ausgrabungen (Gymnasium t. 63, sąs. 1-2) 1956; *R. Browning,* (Bull. Class. Stud. Lond., Suppl. 1) 1955. *A.Rkš.*

Kretilas 1. didelis sietas, kurio rėtis išpintas iš siaurų liepos karnų arba eglės ar pušies šaknų. Kūlės metu k. nusiausdavo iškulas nuo nuogrėbstų, atvėtų ir varpų. Vienur k. siaučia dviese, kitur jis pakabintas ant trijų lazdų stovo, kartais k. pritaisytos trys ar keturios kojos. 2. Nemažas iš vielų pintas samtis, į kurį žvejai sudeda degančias skalas ar degančius dervinius pagalius ir naktį žvejos metu šviečiasi.

Kretinas (prc.) asmuo, turįs kretinizmo požymius ir simptomus: psichiškai ir fiziškai neišsivystęs, susnūdęs, apatiškas ir paprastai su gurkliu. Betgi tuoj po gimimo pradėtas gydyti k. gali normaliai vystytis.

Kretingà. V a r d a s. Šaltiniuose pirmą kartą K. pasirodo jau XIII a. pusėj. Vienoje Kuršo vyskupo Henriko 1253 privilegijoje (rašytoje Klaipėdoje) minimas vad. apypilis (sen. vok. borchsukunge, lot. castellatura) C r e t y n ir pabrėžiama ten esant pilį (borg to Cretyn). O 1285 dokumente vėl C r e t e n, kartu su kitais apypiliais, priskiriama Klaipėdos bažnyčiai. Be to, ir Eiliuotinė kronika pilį vadina K r e t ê n e, K r e t ê n e n. Senosios pilies greičiausia būta K., o ne Kretingalėj, kaip seniau yra spėję Bielensteinas ir Bezzenbergeris. Mat kronikos nurodytas pilies atstumas nuo Klaipėdos (‚trys geros mylios') geriau tinka K. o ne Kretingalės apylinkei. Atrodo, kad XIII a. anuo vardu vadinta Danijos–Akmenos paupio sritis, ištisusi nuo dabartinės K. iki pat Kretingalės. Kadangi 1285 dokumente Palangos vardas rašomas, palyginti, taisyklingai Palangen, tai vargu galima manyti, kad C r e t y n, C r e t e n, K r e t ê n e (n) būtų tik kraipytinė lytis. Greičiausia ji skaitytina kurš. *K r e t e n e (*Kretine) ir ši lytis laikytina pirmesne už dabartinę K. Priešingai plg. Pilsoto ir Mėguvos sričių XIII a. šaltininius vietovardžius Drivene, Mutene (Mutina), Twertikene (Twartikini), Duwirstene (Dwiristene), Govrene. Kuršiai, matyti, kaip ir latviai (pvz. Smiltene, Gulbene) vietovardžiams darytis bus mėgę vartoti priesagą -e n e ir tik rečiau -i n e. O lietuvių tos rūšies vietovardžiai paprastai daromi vien su -i n ė : Gumbinė (: Gum̃bas, pavardė), Jáurinė (: jáura ‚pelkynė, šaltažemis'), Alksninė (: alksnis), Merkinė (: Merkỹs, upė). Kretenės šakniai atitikmenų turime vietovardžiuose K r ē t k a m p i s (Vilkijos vls. dv. ir k.), K r e t i š k ė (XVI a., Kretkampio pieva) ir Švenčionių aps. ež. varde K r e t ó n i s. Abu pirmieji vardai yra, matyti, asmenvardžio *Krėtas ar *Kretà vediniai (Krėtkampis = Krėto ar Kretų kampas, t.y. gyvenvietė), kuris vėl jungtinas su veiksmažodžiais k r e t ė t i ‚drebėti, drebant eiti', k r e t ė n t i ‚kinkuoti, pamažu eiti, drebančiu balsu giedoti'. Ir iš tikrųjų. Kalvaitis pažįsta tėvavardinę pavardę K r a t a i t i s, tik su kitu balsių kaitos laipsniu. Kaitai plg. gretimines lytis k r ė t i l a s : k r ā t i l a s ‚didelis rėtis javams sijoti' ir k r a t ý t i : k r è s t e l ė t i ‚kiek sukrėsti'. O kadangi Pilsoto Twertikene šaltinių liudijimu neatskirtina nuo gyventojo vardo Twertike, tai galima spėti, kad iš asmenvardžio bus kilęs ir senasis K. vardas. Dabartinė lytis K r e t i n g à, -ō s, Krėtingą senosios žemaičių kartos tebekirčiuojama K r ė t i n g a (su pastoviu kirčiu, tik taip vartojo ir M. Valančius). Šaltiniuose ji pasirodo XVI a. Senoji valstybės raštinė slaviškai rašė K r e t y n g a, o vokiečių XVI–XVII a. šaltiniai—C r o t t i n g e n. Iš šių pastarųjų betgi matyti, kad tuo vardu senoviškai tebevadinta sritis ar bent laukas, o ne atskira vietovė, nes pvz. jos ribose minimi Ūšių ir Kojelių kaimai (vėliau įjungti į Kretingalės dvarą). Senosios K. srities Klaipėdos krašto pusėje XVI ir XVII a. įsikūrė du to paties vardo dvarai, oficialiai vėliau vokiškai vadinami Adlig Deutsch-Crottingen ir Kölmisch Deutsch-Crottingen. Pastarojo apylinkėje, vad. Kaulio sklype, 1652 pastatyta bažnyčia, kuri davė pradžią dabartiniam Kretingalės bažnytkaimiui, nes tuo vardu vietos tarmėje vadinta ir dvaras. Taip jis žmonių skirta nuo senesnio antrojo, labiau į šiaurę esančio dvaro, kuriam, kaip ir miestui, taikyta pagrindinis K. vardas. Grutei K r e t i n g à : K r e t i n g ā l ė daryba atliepia vietovardžiai Pajūris : Pajūrālis, Viekšniaĩ : Viekšnāliai, upėvardžiai Žvelsà : Žvelsālė, Ẽrsla : Erslālė, ežerų vardai Bùrgis : Burgālis, Pluotìnis : Pluotinālis. Čia priesaga -a l- pažymima mažesnės ar naujesnės vietovės, smulkesni vandenys. Kartais ta prie-

sąga vėliau atskiriama upė nuo vietovardžio. Plg. Kařtena (mstl.) : Kartenãlė (upė), Darbėnai (mstl.) : Darbà ar Darbãlė (upė). Priesagai K r e t i n g à vėl turi žem. atitikmenų G a n d i n g à (Plungės vls. k.), A b l i n g à (Endriejavo vls. k.), L i ó l i n g a (Raseinių aps. upė), o kitose Lietuvos vietose: Dubingà (upė) : Dubingiaĩ (bžk.), Nedìngė (bžk.) : Nedìngis (ež.), Savìngė (Gelvonų vls. vsd.), Lėipalingis (mstl.), Pilvìngis, Stabìngis (ež.). Visi -ing- priesagos vardai veikiau seni sudaiktavardėję būdvardžiai. Tai dar aiškiai rodo grutės R ū d ì n g ė (Seirijų vls. pieva) : r ū d ì n g a s : r ū d ì s, T e i s ì n g i s (Klaipėdos kr. pavardė) : t e i s ì n g a s : t e i s ù s. Kad K. varde tikrai galėjo įvykti priesagos pakaita, rodo pvz. B ū t i n g ė (Darbėnų vls. bžk.), kuri vietos latvių vadinama B ū t i ņ i ir B ū t i ņ ģ i. O paskata tokiai pakaitai galėjo būti kuršiškos vietovardinės priesagos -e n e neįprastumas vėlesniems to krašto gyventojams žemaičiams.

A. Salys, Die žemaitischen Mundarten I (Tauta ir Žodis VI, 1930); *J. Sembritzki,* Geschichte des Kreises Memel 1918. *A.S.*

K. vakarų Lietuvos miestas, aps. centras, prie Akmenos upės, 12 km nuo Palangos; per 4000 gyv. (1923 2532). Nepriklausomybės metu išaugo iš buvusio nežymaus pasienio miestelio į sparčiai besiplečiantį miestą su visomis aps. centro įstaigomis, bankais, daugeliu krautuvių, ligonine, pranciškonų gimnazija, žemės ūkio mokykla, biblioteka, pranciškonų provincijos centriniu vienuolynu, kuris turėjo 1934–5 statytą amerikiečiams lietuviams skirtą 3 aukštų senelių prieglaudą ir dirbtinį Lurdą. Senelių prieglaudos rūmuose buvo erdvi kino salė, dail. Mackevičiaus dekoruota koplyčia ir spaustuvė. K. susidaro iš 4 dalių: 1. K. d v a r a s, esąs į šiaurę nuo miesto, su buvusiu puošniu parku, tvenkiniais, gyvenamaisiais rūmais, oranžerija, šiltadaržiais ir 1778 sodintų liepų alėja ligi vienuolyno. 2. Pranciškonų vienuolynas su gimnazija, didele bažnyčia, sodu, kapais (kuriuose yra Pabrėžos kapas) ir kitomis jam priklaususiomis institucijomis. Tai žymiausioji K. dalis. 3. K. miestas, išsistatęs aplink didelę keturkampę aikštę, iš kurios kampų išvestos gatvės. Aikštėje yra 1897 statyta evangelikų bžn., o Kęstučio gatvėje muziejus. 4. Geležinkelio stotis, esanti kitapus Akmenos upės ir prie jos naujas priemiestis. K., būdama netoli (24 km) nuo Klaipėdos, nerodo tendencijos susilaukti kurios nors pramonės šakos žymesnių įmonių; nemaža joje gyvenančių žmonių važinėja dirbti į Klaipėdą. Ji pasilieka žymi religinio gyvenimo vietovė, sutraukianti daug maldininkų (stebuklingasis šv. Antano paveikslas), bet nevaidina reikšmingo ūkinio vaidmens. Be poros vandens malūnų, elektros jėgainės, prieš II pas. karą prie geležinkelio stoties pastatytos plytinės ir linų pluošto apdirbimo fabriko, kitų didesnių pramonės įmonių neturi. *A.B.*

Kretingos herbas

I s t o r i j a. Prūsijoje ir Livonijoje įsigalėjęs Vokiečių ordinas norėjo užgrobti ir Žemaičius. XIII a. K. jau buvo Ordino pilis, kurią žemaičiai po pasisekusio mūšio prie Durbės ež. 1260 iš jo atėmė, bet 1263 kryžiuočiai ją sudegino. Ilgai dar K. dėl savo geografinės padėties neturėjo ramybės. Geresnių laikų ji susilaukė tik po 1410 Žalgirio mūšio. Vėliau, kaip 1566 vls. dokumentai rodo, K. tapo karaliaus nuosavybe. 1672 Jonas Karolis Chodkevičius, Žemaičių seniūnas, daugelio Lietuvos dvarų savininkas, savo Svislasčio dvarą sukeitė su karališkuoju K. dvaru. Tapęs K. savininku, Chodkevičius K. pavadino savo vardu, Karolio miestu, ‚Karolstadt', išmatavo gatves, daržus, paliko kvadratinę prekyvietę, nurodė vietas namams statyti, paskyrė miestui dirvas, ganyklas, pievas, mišką namų statybai, išmūrijo dviejų aukštų su bokštu rotušę ir mokyklai namus. Įkūręs miestą, Chodkevičius išrūpino jam Magdeburgo teises ir herbą — išdidžiai stovintį liūtą. Dėl K. herbo yra neaiškumų, nes Z. Ivinskis, remdamasis M. Gumowskio studija (Herby miast litewskich — Aten. Wileńskie X, 1935, 259–269), tvirtina, kad K. 1791 buvęs duotas herbas su šv. Kazimiero atvaizdu (Šv. Kazimieras, 129). Sunku betgi tikėti, kad iki 1791 K. nebūtų turėjusi herbo; greičiau jis tada galėjo būti tik pakeistas. 1607 seimo nutarimu K. buvo paskirta Prūsijon eksportuojamų prekių sukrovimo punktu; tai daug padėjo miestui išaugti.

1621 Jonui Karoliui Chodkevičiui mirus, K. paveldėjo jo duktė Ona, kuriai iš-

Kretingos vaizdas

tekėjus už Lietuvos maršalo Jono Stanislovo Sapiegos K., kaip nuotakos dalis, teko jos vyrui. Po Chodkevičiūtės vyro mirties K. valdė Lietuvos vicekancleris Kazimieras Leonas Sapiega, o paskui Vilniaus vaivada Kazimieras Jonas Sapiega. 1720 jam mirus, jo duktė ištekėjo už kng. Mykolo Masalskio, ir taip K. atiteko Masalskių giminei. 1770 K. jau valdė Vilniaus vyskupas Ignacas Jokūbas Masalskis. Jo įsakymu 1778 kelias nuo bažnyčios iki dvaro buvo apsodintas liepomis, kurios dar ir dabar puošia K. Tais pačiais metais VI 12 kilęs gaisras nusiaubė miestą taip, kad aikštėje beliko tik mūriniai namai. Vysk. Masalskio rūpesčiu dvaro rūmuose buvo įtaisytas šiltųjų kraštų augalų šiltadaržis, kuris vėlesnių šeimininkų prižiūrimas išliko iki mūsų laikų. Vyskupui Masalskiui mirus, K. liko jo brolio dukteriai, kuri ištekėjusi už grafo Patockio, 1795 K. atidavė savo vyrui, o šis 1806 ją pardavė kng. Platonui Zubovui. Jam mirus, K. valdė jo brolis Dimitras Zubovas, kurio įsakymu 1829 tarp dvaro sodo ir vienuolyno žemės buvo užsėtas eglių ir pušų miškelis, pavadintas Dimitravu, o dabar vadinamas tik pušynu, kuriame Lietuvos nepriklausomybės laikais buvo K. miškų urėdijos būstinė, o netoliese šaulių salė ir gražus medelynas. Grafui D. Zubovui mirus, K. paveldėjo jo sūnus Mikalojus, kuriam šeimininkaujant 1841 nederlingi Prišmančių laukai buvo užsėti spygliuotu mišku. 1875 Zubovas K. pardavė grafui Juozapui Tiškevičiui, kurio lėšomis buvo išvestas grįstas kelias tarp bažnyčios ir dvaro: nukastas status kalnas, jo žeme užpilta dauba ir ant Akmenon tekančio upelio pastatytas tvirtas mūrinis tiltas. Grafui J. Tiškevičiui mirus 1891, K. dvaro savininku liko jo sūnus Aleksandras, kuriam teko išgyventi ir žemės reformą ir senų tradicijų lūžį šeimoje ir 1940 bolševikų okupaciją ir tremtinio dalį. Jo sūnus Kazimieras, Lietuvos karininkas, 1941 vadovaudamas žemaičių partizanų kovai prieš komunistus, per klaidą žuvo nuo vokiečių kulkų ir buvo palaidotas K. kapuose, savo senelio statytoje koplyčioje.

K. garsi savo dvaru, kurį labai mėgo Jonas Karolis Chodkevičius. Iš anų laikų tėra palikę du ąžuolai, po kuriais, pagal padavimą, Chodkevičiai sėdėdavę, o jų rūmų vietoje stovi grafo Tiškevičiaus statytas vasarnamis. Dabartiniai renesanso stiliaus rūmai statyti Zubovų ir padidinti

Kretingos bažnyčia

Tiškevičių. I pas. karo metu dalis rūmų sudegė. Ugnyje žuvo beveik visa vertinga Tiškevičių biblioteka. Nuo gaisro nedaug nukentėjo šiltadaržis ir namų koplyčia, kurioje buvo prancūzų dailininko Le Valentin pieštas keturių evangelistų paveikslas, meniškos originalios, iš Italijos pargabentos kryžiaus kelių stotys ir stebuklingas, votais apkabinėtas Kristaus plakimo paveikslas. K. taip pat nukentėjo nuo karo. Dvaro rūmuose buvo ir daugiau meninių ir istorinių atžvilgiu vertingų dalykų: paveikslų, biustų, senoviškų vazų, ginklų ir istorinių dokumentų. Sodą puošė statulos, gėlių klombos, fontanai, daržininko žirklėmis iškarpyti liepų tuneliai, gyvatvorės, 3 tvenkiniai, kriokliai ir upeliai. Tvenkiniuose plaukiojo gulbės, krūmuose veisėsi Azijos fazanai, o drėgnose pievelėse šliaužiojo sraigės.

Pirmąją medinę katalikų bažnyčią ir pirmąjį medinį vienuolyną 1602 K. pastatė Jonas Karolis Chodkevičius. Ji stovėjo deš. Akmenos upės krante, Kretingsody, kur dabar seni apleisti kapai. Norėdamas apsaugoti žemaičius nuo protestantizmo, jis čia įkurdino pranciškonus-bernardinus. Chodkevičius sumanė jiems pastatyti mūrinį vienuolyną ir dabartinę bažnyčią kairiajame Akmenos krante. 1619 VII 7 Žemaičių vysk. Stanislovas Kiška pašventino naują bažnyčią ir pavedė pranciškonams valdyti parapiją. Bažnyčioje buvo pastatyti 7 medžio altoriai ir įtaisyti garsūs visoje Žemaitijoje vargonai. Chodkevičiaus rūpesčiu šventoriuje dar buvo pastatyta lavoninė ir 14 mūrinių kryžiaus kelių stočių su viduje įdėtais drobėje pieštais paveikslais, mieste išmūryta dviejų aukštų senelių prieglauda ir senuose kapuose pastatyta koplyčia. Visa tai padaręs, fundatorius vienuolyno išlaikymui padarė didelius užrašus, iš kurių vienuoliai pragyveno, iki rusų valdžia juos panaikino. Chodkevičius bažnyčioje, po vienuolių choru, įtaisė rūsį savo šeimos mirusiems laidoti. Čia yra palaidota pirmoji jo žmona Sofija, du sūnūs: Kazimieras ir Jeronimas Jonas Krizostomas ir sesuo Kristina, Livonijos vaivados Farensbacho žmona. Čia norėjo pasilaidoti ir pats J. K. Chodkevičius, bet jo noro antroji žmona Ona Aloyza neįvykdė ir Chocime mirusį Ostroge (Volinijoje) palaidojo. Po Chodkevičiaus mirties vienuolynu rūpinosi jo giminės ir K. valdytojai. Kristinos Chodkevičiūtės vyras Volmaras Farensbachas 1622 vienuolyno valgomojo lubų skliautą papuošė nepaprastomis inkrustuotomis gotiško stiliaus linijomis. Kazimieras Leonas Sapiega aprūpino bažnyčią ir vienuolyną indais. Vilniaus vaivada Kazimieras Jonas Sapiega 1672 atnaujino bažnyčią ir vienuolyną. XVIII a. pradžioje vienuolynas daug nukentėjo nuo švedų. Prūsijon išvežtos dingo vienuolyno brangenybės, vienuoliai išbėgiojo, o likusius švedai nužudė. 1710 kilęs maras vėl skaudžiai nuniokojo K. Tai patyręs Vilniaus vaivada Kazimieras Sapiega atsiuntė vienuoliams duonos ir uždengė prakiurusį bažnyčios stogą. Gvardijono Felikso Rimkevičiaus ir kitų pranciškonų bei grafų Tiškevičių rūpesčiu, klebonui Petreikiui vadovaujant, 1908 žymiai padidinta bažnyčia ir duotas jai renesanso stilius. Keturiais šoniniais bokšteliais, papuošto bažnyčios bokšto viduje pakabinti varpai. Bažnyčioje yra stebuklais garsus šv. Antano paveikslas, o didysis altorius papuoštas Oberammergau vokiečio skulptoriaus Meyerio statulomis. Per I pas. karą vokiečiai išvežė didįjį varpą ir gyvendami vienuolyne gerokai jį apgadino; ypač daug nukentėjo tuo metu dar vertinga biblioteka. K. vienuolynas suvaidino svarbų vaidmenį lietuvių spaudos draudimo metu, nes jis buvo vienas iš slaptųjų punktų draudžiamajai literatūrai gabenti. Jau 1908 Saulės d-jos skyrius mėgino steigti lietuvių mokyklą bei skaityklą, tačiau caro valdžia nedavė leidimo. 1917 K. bitininkų būrelis įsteige

Kretingos bažnyčia, vienuolynas ir gimnazija

slaptą bitininkų d-ją Spiečių, kuri paskui paliko Bitės d-jos skyriumi. 1918 Bitės d-jos centras buvo K. 1921 pranciškonas Jeronimas Pečkaitis įsteigė bitininkystės kursus ir išleido bent kelias bitininkų laidas. Po karo atsigavę pranciškonai viską atnaujino, pristatė klierikams naują vienuolyno dalį, išmūrijo didelę gimnaziją, šv. Antano namus, kur gyveno jų geradariai, veikė moderniška, prel. P. Juro lėšomis įtaisyta spaustuvė, knygų rišykla, kinas ir mergaičių gimnazija. 1940 bolševikai viską atėmė, palikdami tik dvi zakristijas ir bažnyčią, o iš visų vienuolyno pastatų vienuolius išvaikę, pavertė juos kareivinėmis. 1941 vokiečiams rusus išvijus, vienuoliai pradėjo grįžti į vienuolyną, bet netrukus mieste kilęs gaisras sunaikino visus vienuolyno pastatus, ištirpę bokšte varpai krito žemyn ir sunaikino garsiuosius vargonus. Vokiečių okupacijos metu buvo uždengtas bažnyčios stogas ir dalis vienuolyno pataisyta, bet grįžę bolševikai vėl išvaikė K. vienuolius. Dabar K. klebonauja pasaulietis kunigas.

1602 Chodkevičius K. įkurdino 8 pranciškonus, nuo 1619 vienuolyne gyveno 15 vienuolių, 1841 jų buvo 22, o 1912, rusams neleidžiant naujų kandidatų priimti, liko tik 1; bet 1912 Žemaičių vysk. Cirtautas, gavęs Šv. Sosto leidimą, vienuolio abitu apvilko pasaulietį kun. Antaną Bizauską, duodamas jam Pranciškaus vardą, kuris atgaivino K. vienuolyną ir Lietuvos pranciškonų provinciją. 1938 K. vėl jau gyveno 53 vienuoliai. Jie auklėjo savo kandidatus, dirbo parapijoje, turėjo įvairias dirbtuves, vedė pavyzdingą ūkį, mokė vaikus, dalyvavo visuomeninėje veikloje, vedė misijas kitose parapijose, mokytojavo gimnazijoje ir rašė knygas. Čia gyveno kalbininkas Simonas Grosas, botanikas Ambroziejus Pabrėža, K. pranciškonų gimnazijos įkūrėjas Augustinas Dirvelė, Justinas Vaškys ir daugelis tų pranciškonų, kurie dabar dirba JAV. K. vienuolyne buvo ir atsikūrusios pranciškonų provincijos viršininko-komisaro buveinė iki rusai provinciją panaikino.

K. buvo ir rusų cerkvė. Pirmas stačiatikių kunigas čia atvyko 1865; 1866 iš rusų valdininkų suorganizavo stačiatikių parapiją, kuri 1875 miesto aikštėje pasistatė bizantiško stiliaus bažnyčią. Po I pas. karo rusams išnykus, cerkvė buvo nugriauta. 1831 Kartenos gatvėje K. protestantai pasistatė medinę bažnyčią, kuriai sudegus, prekyvietės aikštės kampe

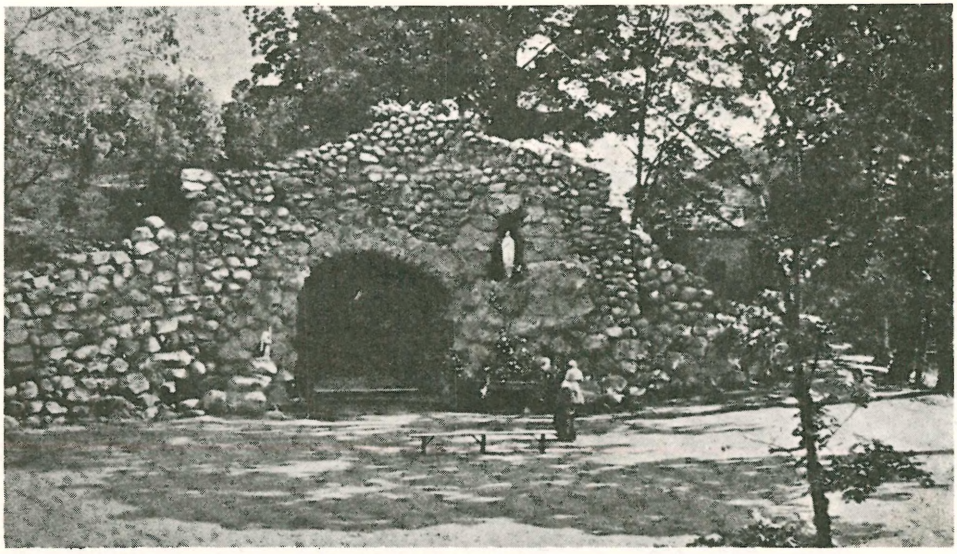

Kretingos Lurdas

pasistatė mūrinę, bet ir jai nuo gaisro nukentėjus, 1897 buvo pastatyta dabartinė gotiško stiliaus bažnyčia. 1790 K. apsigyveno pirmasis žydas, prieš I pas. karą jų jau buvo 1202, o 1940 apie 1500. Jie turėjo savo mokyklą ir sinagogą.

Pirmąją K. mokyklą įkūrė J. K. Chodkevičius. Joje mokytojavo pranciškonai. 1774 K. valdytojas Vilniaus vysk. Masalskis atidarė anų laikų gimnazijos kurso mokyklą. Joj mokytojavo ex-jėzuitai. Mokykla veikė iki 1793. Tais metais kilus K. maištui, buvo įsivėlę ir mokiniai, dėl to vysk. Masalskis mokyklą perkėlė į Telšius, kuri, Platonui Zubovui 1809 pastačius naujas patalpas ant vienuolyno žemės, vėl tapo gimnazija, kurią lankė apie 200 mokinių. Rusų valdžia 1836 mokyklą iš vienuolių atėmė ir suvalstybino, o vėliau ir visai uždarė. Nuo 1919 iki pranciškonų gimnazijos atidarymo K. veikė vidurinė mokykla, prie jos 1923 buvo dvejų metų mokytojų kursai. 1932 pranciškonai atidarė berniukų, o 1939 ir mergaičių gimnaziją. Gimnazijose mokėsi per 300 mokinių. Abi gimnazijos veikė iki bolševikų okupacijos, o paskui buvo atidaryta valdžios gimnazija. K. veikė ir žemesnioji žiemos žemės ūkio mokykla, 1926 Valančiaus liaudies univ. skyrius. 1938 pastatyta 8 komplektų mūro pradžios mokykla. 1935 pradėjo veikti valstybinio centrinio knygyno skyrius.

Kretingos dvaro rūmai ir palmių šiltnamis

K. didelės pramonės ir prekybos neišvystė: buvo elektros stotis, gintaro apdirbimo įmonė, verpykla, skerdykla, 2 malūnai, 2 lentpiūvės, saldainių fabrikėlis, 2 spaustuvės, kailių dirbtuvė ir kt. Mieste gyveno 4 gydytojai, 1920 buvo įkurta apskrities ligoninė ir veikė dvi vaistinės, 1938 įst. sveikatos punktas. Be privačių krautuvių, gerai laikėsi vartotojų bendrovė. Apie 1908 susiorganizavo pirmoji vartotojų b-vė K. Susirinkimams ir pramo-

goms K. buvo parapijos, šaulių, dvi pranciškonų gimnazijų salės ir trys kino teatrai. Nepriklausomos Lietuvos metu K. buvo apskrities centras su miesto teisėmis, dėl to čia buvo apskrities ir miesto valdybos įstaigos. Čia buvo spausdinamas Šv. Pranciškaus Varpelis, nuo 1933 K. Parapijos Žinios (kalėdojimui skirtos), 1938 gimnazijos literatų būrelis išsp. Jaunystės Vainikus.

M. Valančius, Žemajtiu Wiskupiste, II–II, 1848 ir ²1897; *T. Narbut*, Dzieje narodu Litewskiego IV 1838, 218–220; *M. Baliński*, Starożytna Polska III 1846; Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii 1889; *P. Ruškys*, Kretinga ir jos vienuolynas (Šv. Pranciškaus Varpelis 1923, 1–3 nr.); (") Kretingos vienuolynas (Tiesos Kelias 2, 3 nr.) 1928; *A. Salys*, Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankraščiai (Švietimo Darbas nr. 1) 1927; *V. B.(iržiška)*, Kretingos vienuolyno biblioteka (Bibliografijos Žinios 107–108 psl.) 1929; *J. Jankevičius*, Telšių – Kretingos geležinkelis 1933; *J. Baltakevičius*, Lietuvos miestai ir miesteliai 1932; *T. Justinas Vaškys, O.F.M.*, Pranciškonai Kretingoje 1940; *Kan. P. Dogelis*, Mano gyvenimo prisiminimai 1939. *V.Gdž.*

K. dv. žemėje, toje vietoje, kur vieškelis iš K. palei tvenkinį, staiga pasisuka dešinėn Salantų link, deš. kelio pusėje yra naujojo geležies amžiaus kapinynas. 1909 V. Nagevičius čia kasinėjo kelis degintinius kapus. Iš būdingesnių įkapių pažymėtina: žalvarinės vytinės antkaklės, pasaginės segės aguoniniais galais, apyrankės galviniais galais, diržo sagtys, skirstikliai ir kt. Radiniai būdingi XI–XII a. vakarinės Lietuvos kultūrinei grupei.

Senovė I, 64 psl. 1935.

K. miškų urėdija apima Lietuvos šiaurės vakarų miškus Kretingos aps. Jos ribos prieina prie Baltijos jūros, Latvijos, taip pat Klaipėdos srities. Administruojamasis plotas siekia 18.852 ha. Urėdijai priklausė Aukštakalvių, Darbėnų, Impilties, Grūšlaukės, Kretingos, Palangos, Skuodo, Šventosios ir Vaineikių girininkijos. Didesni miškai — Vaineikių giria, Palangos giria, Joskaudų–Dimitravo miškas. Vaineikių girioje laikosi šernai. Urėdija rūpinosi sulaikyti pajūrio pustomąjį smėlį bei apželdyti kopas. K. girininkija turėjo 1961 ha ploto, o jos miškai buvo K. vls.

K. muziejus. Senienos pradėta rinkti 1933 pradžios mokyklų inspektoriaus J. Žilvičio rūpesčiu, įjungiant mokytojus ir savivaldybininkus. K. aps. savivaldybei davus patalpas ir paskyrus lėšų, K. kraštotyros muziejus atidarytas 1935 VII 12. Juo rūpintis buvo sudarytas komitetas, kuriam pirmininkavo J. Žilvitis, sutelkęs per 70 rėmėjų. 1936 grafas Tiškevičius dovanojo gintarinių papuošalų rinkinį, kuris buvo Paryžiaus parodoje labai brangiai vertinamas. 1940 K. kraštotyros muziejuje buvo: etnografinių — 1561, istorijos — 630, archeologijos ir numizmatikos — 711, senų knygų — 415 ir sandėliuose per 2400 dar nesukataloguotų įvairių eksponatų. Muziejus, vadovaujamas prof. Ig. Končiaus ir mkt. V. Lingio, buvo inventorizavęs ir kelis žemaičių kaimus. Jį aplankydavo kasmet po 1500 asmenų. II pas. karo metu nemaža dalis eksponatų nukentėjo.

Kretingalė (vok. Crottingen) bžk., dv. ir vls. centras Klaipėdos aps., prie Danės upės ir plento Klaipėda – Kretinga, glžk. st. 1939 apie 300 gyv., turi paštą, pieninę, mokyklą. Sena bažnyčia, parapija įkurta apie 1550. Ten 1850–69 mokytojavo Fridrikas Kelkis, kartu redagavęs pirmąjį lietuvišką laikraštį Nusidavimai apie Evang. Prasiplatinimą tarp Žydų ir Pagonių ir išleido eilę liet. knygų. Danės krante žalvario amžiaus kapinynas su gerai išsilaikiusiais pilkapiais, apylinkėje yra radinių iš geležies amžiaus.

Valsčiaus ribose: Anaičiai (Uszaneiten), Anduliai (Anduln), Bajorai (Bajohren), Cartai (Zarten), Gibišėliai (Gibischen-Peter), Girngaliai (Girngallen-Matz), Graudušiai (Graudusz-Bartel), Kebelkštai (Ilgauden - Mauserim), Kiokiai (Kiaken), Lankučiai (Lankuten), Letukai (Klauswaiten), Melašiai - Ramučiai (Ramutten - Jahn), Nėmirseta (Nimmersatt) Patriai (Patrajahnen), Raišiai (Raischen - Jettkand), Stanšiai (Standschen), Šaipai Scheipen-Thoms).

Kretinizmas (prc. crétin ‚rachitas') dėl skydinės liaukos nefunkcionavimo kūdikystėje protinis ir fizinis neišaugimas iš vaiko amžiaus, dėl kurio ir psichiškai individas lieka nenormalus, bukaprotis. Ši psichofizinė liga pasireiškia viso kūno ir ypač lytinių organų nepakankamu išsivystymu, kvėpavimo apsunkinimu, odos raukšlėtumu, mieguistumu, jausmų apatija ir protiniu atbukimu. Kretino galūnės būna trumpos, dažniausiai deformuotos, pilvas didelis, ant kūno, išskyrus galvą, plaukai neauga. Kretinams sunku laikytis ant kojų ir tiesiai vaikščioti. Šiaip jie turi seną veido ir kūno išraišką.

Šios ligos požymiai pradeda reikštis maždaug po šešto mėnesio. Manoma, kad ši atrofija turi ryšio su gyvenama vieta, nes daugiausia kretinų sutinkama tamsių slėnių gyventojų tarpe (pvz. Alpėse, Sa-

vojoj, iš kur ir pats terminas yra kilęs, ir Pirenėjuose). Antras faktorius, turįs įtakos k. ir pagurkliniams guzams, yra jodas arba tiksliau — jo trūkumas. Kitas k. požymis yra impotencija ir nevaisingumas. Tačiau pusiau kretinai, vad. kretinoidai, kurių lytiniai organai yra kartais gerai išsivystę, gali daugintis tarpusavyje arba net ir su normaliais partneriais. Apskritai, kretinai ilgai negyvena: jie miršta brendimo amžiuje arba netrukus po jo; retai galima sutikti kretinų, sulaukusių 50 m. Mokytis jie nepajėgia, nors pastaraisiais laikais medicina tiroidiniais preparatais yra pasiekusi šiokių tokių, dažniausiai laikinių pagerėjimo rezultatų.

A.Lgm.

Kretinoidas asmuo, turįs palinkimą į kretinizmą, arba pusiau kretinas.

Kretkampis dv., koplyčia, vasarvietė, laivų prieplauka, kair. Nemuno krante, Lekėčių vls., Šakių aps. K. dv. minimas 1583. Koplyčia įsteigta 1866 Stepono Vaizbūno lėšomis, mūrinė; 1908 klebono Zarembos restauruota.

Kretonas (prc. crétonne) yra medvilninis, ornamentais spausdintas audinys, naudojamas užuolaidoms, užtiesalams, apmušalams, prijuostėms. Audinys būna paprasto dvinyčio, įstrižojo ar krepinio rašto. Ataudai dažnai vartojami minkšti — medvilnės atmatų siūlai.

Kretonėlis ež. Švenčionėlių vls., Švenčionių aps., 2 km į r. nuo Kretonio ež., 69 ha ploto; paviršius 147 m nuo j.l.; iš ež. teka Kretona (Žeimenos, Neries).

Kretónis ež. Švenčionėlių vls., Švenčionių aps., 7 km į š.r. nuo Švenčionėlių mst., ties Vilniaus–Daugpilio geležinkeliu, 5,0 km ilgio, ligi 2,5 km pločio, 853 ha ploto; paviršius 145,9 m nuo j.l.; ež. turi 3 salas ir plokščius atvirus krantus; per ež. teka Kretonos upelis, kuris už 2 km įteka į Žeimenio ež. (Žeimenos, Neries baseine).

Kretonys k. Kaltinėnų vls., Švenčionių aps., prie Kretonių ež., 12 km į š. v. nuo Švenčionių, netoli buv. demarkacinės linijos; buvo lenkų okupuotas. Gyventojai susipratę lietuviai ir atsparūs nutautinimui. Dar prieš I pas. karą veikė lietuviška pradžios mokykla, 1927 okupacinės lenkų valdžios uždaryta. 1926 V 16 įsteigtas Vilniaus lietuvių Šv. Kazimiero d-jos skyrius, 1936 lenkų uždarytas. 1928 suorganizuota Dirvos ūkio ratelis (Lietuvių ūkio d-jos skyrius), kurio veikla 1937 taip pat sustabdyta. 1939 VIII 13 Kretonių ež. saloje buvo suorganizuotos apylinkės lietuvių sporto rungtynės, kuriose turėjo dalyvauti 13 komandų (apie 150 sportininkų), bet vos prasidėjus rungtynėms, lenkų policija uždraudė jas vykdyti. K. gyventojas Motiejus Cijunėlis buvo Rusijos dumos atstovas.

V.Klb.

Kretschmar Hermann (1848–1924) vokiečių muzikologas, nuo 1904 Berlyno univ. prof., 1909–20 Berlyno konservatorijos dir. Iš jo gausių darbų ypač minėtina: Führer durch den Konzertsaal, 3 tt., 1887–90, Musikalische Zeitfragen 1903, Geschichte des neuen deutschen Liedes 1911, Geschichte der Oper 1919, Einführung in die Musikgeschichte 1920 ir Gesammelte Aufsätze, 2 tt., 1910–11. K. taip pat red. leidinių seriją Kleine Handbücher der Musikgeschichte nach Gattungen (1905–22) ir dalį rinkinio Denkmäler deutscher Tonkunst.

Festschrift H. K. 1918; *H. Abert,* Zum Gedächtnis H. K.s (Jahrbücher d. Musikbibliothek Peters 31) 1924.

Kretschmer Ernst (g. 1888) vokiečių psichiatras, pasižymėjęs žmogaus asmenybės ir charakterio tyrinėjimais, kurių rezultatas yra jo vad. konstituciniai tipai.

E. Kretschmer

1913–26 dirbo Tübingeno psichiatrinėje klinikoje, po to Marburgo ir vėl (nuo 1946) Tübingeno univ. kaip psichiatrijos prof. Jis pagrindinį veikalą Körperbau und Charakter išspausdino tais pačiais metais (1921) kaip ir Jungas Psychologische Typen, kur abu sielą ir kūną suveda į glaudų f u n k c i n į ryšį. K. tęsė W. Hesso pradėtąjį smegenų fiziologijos tyrinėjimą, bet sukoncentravo savo studijas specialiai į smegenų dalį, vadinamą t a l a m u, kuris šiandien yra laikomas fiziologiniu juslinių išgyvenimų pagrindu. Suskirstęs žmogaus impulsus į savitas grupes, K. išaiškina kai kurias sąvokas bei idėjas, susijusias su panseksualizmu, ir tuo būdu duoda mokslinį pagrindą p s i c h o t e r a p i j a i. Jis, šalia Bergerio ir Kornmüllerio, studijavo smegenų luobos bioelektrinį veikimą, kinematografijos mozaikinių vaizdų susiliejimą į tolydžius motorinius vaidinius žmogaus sąmonėje ir visą eilę kitų psichofizinių procesų; tai

pagaliau ji įgalino surasti konstitucinius temperamento ir charakterio dinamikos veiksnius. Terapijoje K. vartoja natūralistinį metodą, hipnozės pagalba įtraukdamas patį pacientą į savęs gydymą. Čia jis eksperimentiniais duomenimis įrodo, kad psichoterapija yra galima ir kad ji glūdi mūsų asmenybės suharmonizavime ir jos psichosomatinio integralumo atstatyme. Nors daugumas K. veikalų yra labai specialūs, tačiau vienas jų — Geniale Menschen 1929 yra skiriamas platesnei inteligentinei visuomenei. Čia teigiama, kad grynosios rasės retai teduoda genijų. Jų daugiausia esą kilę iš maišytų sričių, kaip vid. Vokietija, Viena, Š. Prancūzija, sen. Graikija ir pn. Maišyto kraujo buvo Kantas, Beethovenas, Chopinas ir visa eilė kitų pasaulinio masto asmenybių. Kalbėdamas apie psichiniai nenormalius asmenis, K. įrodinėja, kad psichopatų buvę visais laikais, bet jie tegalį viešai pasireikšti politinių neramumų laikotarpiais, kaip pvz. per Prancūzų revoliuciją, vokiečių nacionalizmo laikotarpyje ir pn. Išsp. Medizinische Psychologie [10]1930, Hysterie, Reflex u. Instinkt [5]1948, Der sensative Beziehungswahn 1949, Körperbau u. Charakter 1921, [20]1951, Geniale Menschen [4]1948, Psychotherapeutische Studien 1949, K. u. W. Enke: Die Persönlichkeit der Atletiker 1936, K. u. Höhn, Test zur Begabtenauslese für die höheren Schulen. *A.Lgm.*

Kretzer Max (1854–1941) vokiečių rašytojas, charakteringas vokiečių natūralistinės prozos atstovas. Fabriko ir statybos darbininkas, vėliau (po susižeidimo prie statybos darbų) atsidėjęs tik kūrybai. Tematikoje vyrauja socialiniai motyvai ir problemos. Kūriniai įtakoti Zolos. Žymiausiu K. romanu laikomas Meister Timpe 1888, [21]1942. Iš raštų dar paminėtina: Die beiden Genossen (romanas) 1880, Berliner Novellen und Sittenbilder 1883, Im Sturmwind des Sozialismus (apysaka) 1883, Die Bergpredigt (romanas) 1889, Warum? (romanas) 1900, Der Mann ohne Gewissen (romanas) 1905, Herbststurm (apysaka) 1906, Stehe auf und wandle (romanas) 1913, Gedichte 1914, Der Rückfall des Dr. Horatius 1935.

Kreuder Ernst (g. 1903) vokiečių rašytojas. Charakteringas po II pas. karo pasireiškusių jaunųjų prozaikų atstovas. 1932 humoristinio žurnalo Simplizissimus redakcijos narys. Nacionalsocialistams užėmus valdžią, pasitraukęs iš viešojo gyvenimo. 1940–45 karys. Pirmaisiais pokario metais išleidęs dvi apysakų knygas, aprašančias grįžusių kareivių likimą — Schwebender Weg 1947 ir Die Geschichte durchs Fenster. Jo knygose jaučiamas nuoširdus rūpestis žmogaus egzistencija ir ieškojimas išeities iš slėgiančios depresijos gryname ir nemeluotame kūrybiniame žodyje. Kitos knygos: Die Gesellschaft vom Dachboden 1946, Die Unauffindbaren 1948, Herein ohne anzuklopfen 1954.

Kreuger 1. Ivar (1880–1932) švedų finansininkas-pramoninninkas. K. pagarsėjo savo 1913 įsteigtuoju degtukų trestu. Trestas siekė kontroliuoti degtukų gamybą vienoje valstybėje po kitos. K. spekuliacija ir apgavyste, užstatydamas įsipareigojimams garantuoti padirbtus vertybinius popierius, įsirengdamas savo darbo kambary specialų stalą, kur mygtukų pagalba psichologiškai patogiu momentu galėjo pats sau paskambinti telefonu ir inscenizuoti tariamą pasikalbėjimą su derybininko konkurentu, pasidarė tarptautiniu piniguočium, kurio tresto turtas siekė pusės biliono dol. Apgavystėms išėjus aikštėn, trestas, nustojęs pasitikėjimo, griuvo, nors iš vidaus pinigiškai ir buvo sveikas. Trestas turėjo daug nuostolių ir dėl dolerio kurso kritimo, nes K. sutartis mėgo pasirašinėti doleriais. K. savo gyvenimą baigė savižudybe. K. trestas kontroliavo ir nepriklausomosios Lietuvos degtukų pramonę. Lietuvai ši pradžioj kritikuojama degtukų gamybos trestinė kontrolė buvo pelninga ir naudinga. Pagal sutartį trestas už degtukų gamybos kontrolinę koncesiją sutiko Lietuvai duoti 50 mil. litų paskolos bei pastatyti ir paleisti darban didelį Petrašiūnų popieriaus fabriką. K. trestui bankrutavus, pagal naująją su švedais susitarimą, Lietuva išsiderėjo iš tresto naudingų nuolaidų. Trestas buvo linkęs nuolaidoms, nes jis nepajėgė tesėti sutarties ir vėlavo su Lietuvai pažadėtosios paskolos paskutiniais mokėjimais. Lietuva pelno turėjo dar ir dėl dolerio kurso kritimo, nes ir šioji sutartis buvo pasirašyta doleriais. Taip gautoji paskolos dalis savaime sumažėjo apie 40%.
I. L., Degtukų karalius K. 1933.

2. Nils (1858–1930) švedų tapytojas. Studijavo Stockholme, paskui Paryžiuje, kur jis tapė rūkuose ar prieblandoje paskendusius Paryžiaus pakraščius arba Olandijos pakrantes. Jo mėgiamiausi motyvai buvo Švedijos gamtovaizdis su besi-

N. Kreuger Karvės

ganančiais arkliais ar karvėmis. K. priklauso prie tautinės lyrinio gamtovaizdžio tapybos atstovų.

Kreutz Kiprian Gvalbert (1778–1850) rusų generolas, dalyvavęs Napoleono karuose (prie Borodino vadovavo korpusui). 1830–31 sukilimo metu vadovavo rusų raitelių korpusui Lenkijoje, 1831 su korpusu pėstininkų žygiavo Lietuvos sukilimo malšinti. Nugalėjęs Gelgaudo dalinius, nužygiavo Lenkijon ir dalyvavo Varšuvą paimant.

Kreutzberg Harald (g. 1902) modernaus šokio šokėjas. K. pradėjęs studijuoti tapybą ir teatro dekoracijas, betgi savo tikrąjį pašaukimą atrado Mary Wigman šokio mokykloje Drezdene. Savarankiškai pradėjo dirbti Hannoverio ir Berlyno operose bei solo koncertuose Salzburgo festivaliuose. Baletmeisteriu dirbo Braunschweige, Düsseldorfe, Hannovery ir Leipcige. Daug gastroliavo Europoje, Amerikoje, Azijoje. K. šokio stilius yra lengvas, choreografijos nesudėtingos, tačiau atlikimas ir išraiškinis apipavidalinimas neparastai ekspresyvūs ir magiški. Žymiausieji šokiai: ciklas Amžinasis ratas (muz. Fr. Wilckens), Rūmų juokdario šokis (Fr. Wilckens), Li-Tai-Pe (Mozart), Ceremonmeistro šokis (Fr. Wilckens), Fantastinis valsas (Chopin) ir kt. *B.V.*

Kreutzer 1. Konradin (1780–1849) vokiečių kompozitorius, operos dirigentas Stuttgarte, Vienoj, Kölne ir Rygoj. Svarbiausią K. kūrybos dalį sudaro operos (apie 30), kurioms būdinga vokiečių liaudies melodijų ir prancūzų komiškosios operos stiliaus sintezė. Ypač išskirtina Das Nachtlager von Granada 1834 ir muzika F. Raimundo scenos veikalui Verschwender 1833. Taip pat minėtina dainos vyrų chorui, jų tarpe Der Tag des Herrn, Die Kapelle, Sonntagsmorgen ir kt.

R. Rossmayer, K. K. als dramatischer Komponist 1928; *A. Landau,* Das einstimmige Kunstlied K.s 1930. *K.O.*

2. Rudolphe (1766–1831) prancūzų smuikininkas ir kompozitorius, reprezentantas klasinės smuiko mokyklos Paryžiuje. K. Méthode de violin, 40-ties etiudų rinkinys, kurį jis paruošė kartu su Baillotu, ir dabar visų smuiko mokyklų naudojamas. Daugiausia jis betgi rašė operų ir baletų, kurie šiandien jau yra pamiršti. Jo garsas kaip smuikininko buvo tiek didelis, kad Beethovenas savo garsiąją sonatą a moll op. 47, parašytą smuikininkui mulatui George Bridgewater, iš naujo dedikavo K. K. buvo karaliaus kapelos pirmuoju smuikininku, vėliau smuikininku solistu Théatre-Italien, nuo 1795 Paryžiaus konservatorijos prof. 1801 operos pirmasis solistas. *Iz.V.*

Kreutzfeld Johann Gottlieb (1745 IV 19 Karaliaučiuje — 1784 I 18 ten pat) 1768–1776 Karaliaučiaus senamiesčio mokyklos mokytojas, 1776–1784 Karaliaučiaus univ. poezijos prof. 1775 rinkinyje Preussische Blumenlese išsp. straipsnį Vorbericht zur Geschichte d. preussischen Dichtkunst, kuriame pateikė lietuvišką vienos dainos tekstą ir trijų dainų vokišką vertimą, kuriomis pasirėmęs, Herder parašė keturis savo eilėraščius (Die kranke Braut ir kt.). 1780 K. žurnale Preussische Tempe išsp. tekstą dviejų liet. dainų su vokišku vertimu, o 1784 atskiru leidiniu — Eine Meynung über den Adel d. alten Preussen. Jo sudarytame 1775 Musenalmanache, kuris dėl visos eilės priežasčių nebepasirodė, Schlettererio liudijimu buvo ir lietuvių dainų. Pats K. gerai mokėjęs lietuviškai, tai ir jo dainų vertimai buvę atlikti tiksliai. Į Herderio rankas lietuviškos dainos patekusios per Hamanną, kas matyti iš Herderio 1779 IV 9 laiško Hamannui.

M. Biržiška, Liet. dainų literatūros istorija 1919; *Lehnert,* Altpreussische Biographie I 1941; *A. Tyruolis,* Herderis... (Varpai 1944). *Vc.B.*

Kreutzwald Friedrich Reinhold (1803–1882) estų rašytojas, gydytojas. 1832 baigęs Tartu univ. vertėsi medicinos praktika nedideliame Võru mstl. Literatūrinę veiklą pradėjo vokiečių poezijos vertimais. Betgi greit susidomėjo estų liaudies poezija ir jos įtakoje parašė stambų kūrinį — estų tautinį epą — Kalevipoeg (Kalevo sūnus) 1857–61, kur panaudojo autentišką folklorinę medžiagą. Šis K. vei-

kalas yra vienas žymiausių estų tautinio atgimimo meto kūrinių, turėjęs įtakos estų inteligentijai. Išsp. Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten 1854, Eesti rahwa ennemuisted juteed (senovės estų novelės). Estų poetas ir literatūros prof. G. Suits tyrinėjo K. kūrybą ir jo gyvenimą ir idealią meilę su poete L. Koidula. *P.Ar.*

Kreuzlingen š. Šveicarijos mst. prie Bodeno ežero, suaugęs išvien su Vokietijos Konstanca; 10.071 gyv. (1950). Nuo 1120 ligi 1848 čia buvo vienuolynas, kurio bažnyčioj (1650) yra 300 meniškų medžio figūrų, vaizduojančių Kristaus kančią. Batų, aliuminio, muilo ir maisto dalykų pramonė.

Kreuznach, B a d, v. Vokietijos kurortas ir labai senas mst. Reinlandijos-Pfalco krašte, prie Nahės upės; 34.300 gyv. (1954). Radioaktyvios versmės, kuriomis gydomas reumatas, moterų ligos, odos ligos, džiova; didelės ligoninės ir sanatorijos. K. yra žymus švietimo centras su žemės ūkio mokyklų Max Plancko inst., vynuogynų ir sodininkystės tyrimų įstaiga ir mokykla, viešbutininkų mokykla ir kt. Optikos (Schneider firma, gaminanti foto aparatams ir kt. objektyvus), odos, metalo ir chemikalų pramonė. K. jau buvo gyvenamas keltų, vėliau čia romėnų stovykla, 839 jau Karolingų pilis, XIII a. gavo miesto teises.

Kreuza-Rzewuski Leon (m. 1639) gimęs Lietuvoj, Smolensko vyskupas, unijos šalininkas. Išsp. Obrona monasteru św. Trójcy 1702, Obrona jedności cerkiewnej 1617.

Kreuzburg žr. Kryžbarkas.

Krėva žr. Kriavas.

Krėvė Vincas (1882 X 7/19 Subartonių k., Merkinės vls., Alytaus aps. — 1954 VII 7 Marple Township, Pa., prie Filadelfijos) rašytojas. Jo tėvai — Subartonių k. ūkininkai Juozas ir Marė Kinderaitė Mickevičiai. K. senelis į Subartonis buvo atkilęs iš Nedzingės parapijos, kur Mickevičiai buvę vadinami dar Krėvėmis. Tą pavardę K. ir pasirinko slapyvardžiu, spausdindamas Viltyje savo pirmuosius liet. kūrinius. Ir toliau tą slapyvardį pasilaikydamas savo literatūrinėje kūryboje, K. Nepriklausomos Lietuvos laikais oficialiai pasirašinėjo dvilype pavarde: Krėvė - Mickevičius. 1944 pasitraukęs iš Lietuvos. K. ėmė ir oficialiai pasirašinėti tik Krėvė.

V. Krėvė

Mokėsi K. iš pradžių pas ‚daraktorių', o paskui Merkinės mokykloje. Petrapilyje išlaikęs 4-ių gimnazijos klasių egzaminus, K. įstojo Vilniaus dvasinėn seminarijon, iš kurios po dvejų metų išėjo dėl kilusių pasaulėžiūrinių abejonių. Privačiai pasimokęs, 1904 Kazanėje išlaikė pilno gimnazijos kurso egzaminus ir tais pačiais metais įstojo Kijevo univ. filologijos-filosofijos fak. Dėl revoliucijos meto suručių laikinai uždarius Kijevo univ., K. išvyko į Lvivo univ., kurį baigė 1908 filosofijos daktaro laipsniu. Nenutraukė K. ryšių ir su Kijevo univ., kur 1908 buvo prileistas prie baigiamųjų egzaminų, įteikęs savo tyrinėjimą Indoeuropiečių protėvynė, paskui išsp. Kijevo univ. organe Universitetskije Izvestija (lietuviškai išsp. Tautoje ir Žodyje I–IV 1923–26 ir atskira knyga 1927). Baigęs univ., K. buvo paliktas ruoštis profesūrai, o taip pat mokytojavo Kijevo priemiesčio Sviatošino komercinėje mokykloje. Bene 1909 K. išvyko Kaukazan, gavęs Baku miesto gimnazijoje rusų kalbos ir literatūros mokytojo vietą. Parašęs disertaciją apie Buddhos ir Pratjekabuddhos vardų kilmę, K. 1913 gavo Kijevo univ. lyginamosios kalbotyros magistro laipsnį. Baku liaudies univ., prie kurio suorganizavimo 1912 buvo prisidėjęs, K. skaitė paskaitas apie budizmą ir kt. Veikliai dalyvavo K. ir visuomeniniame bei politiniame Baku miesto gyvenime. Lietuvos valstybei susiorganizavus ir besirūpinant plačioj Rusijoj išsisklaidžiusiais lietuviais, K. buvo 1919 paskirtas Lietuvos konsulu Azerbaidžanui ir tas pareigas ėjo ligi išvykimo Lietuvon 1920 V 12.

Įsikūręs Kaune, K. buvo paskirtas Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos sekretoriumi, o drauge redagavo Švietimo ministerijos leidžiamą Švietimo Darbą (1920 nr. 11 — 1922 nr. 6). 1922 II 16 steigiant Lietuvos univ., K. įėjo mokomojo personalo branduolin kaip slavų kalbų ir literatūrų katedros ord. prof. 1922 II 20 — VI 1 buvo Socialinių mokslų fak. (vėliau perskirto į humanitarinių mokslų ir teisės fak.) sekretorius. 1925–37 buvo humanitarinių mokslų fak. dekanas. Nuo 1940 Vilniaus univ. prof. Buvo humanita-

V. Krėvė paskutiniais savo gyvenimo metais

rinių mokslų fak. leidinių: Humanitarinių Mokslų Fak. Raštų 1925–27, Tautos ir Žodžio (2–7) 1924–31, Mūsų Tautosakos 1930–35 (faktiškai 1930–36), Darbų ir Dienų 1930–40, redaktorius. 1938 už darbus tautosakos srity gavo Latvijos univ. garbės daktaro laipsnį.

Tautosaka K. ėmė domėtis dar pačioje jaunystėje. 15–16 m. būdamas, jau buvo pradėjęs užrašinėti iš namiškių ir kaimynų dainas ir padavimus, kun. Juozo Čapliko (J. Šimtakojo spv. 1899 išspausdinusio vertingą Trakiečių dzūkų dainų rinkinį) paragintas. 1909 (jau ir anksčiau) padėjo Petrapilio mokslo akad. komandiruotam prof. E. Volteriui rinkti tautosaką Dzūkijoje. 1910 K. jau buvo surinkęs apie 1500 dainų. Daug pasakų, padavimų (apie Raigrodo miestą, apie Merkinę ir Liškiavą, apie Žvaigždikį ir Šarūną), dainų, patarlių, burtų ir prietarų, o taip pat dzūkų vestuvių ir krikštynų papročių aprašymus K. paskelbė Tautoje ir Žodyje, Mūsų Tautosakoje, Darbuose ir Dienose. Atskirai išleista: Dainavos krašto liaudies dainos 1924, Sparnuočiai liaudies padavimuose 1933, Aitvaras liaudies padavimuose 1933, Dzūkų poringės 1934, Patarlės ir priežodžiai, 1–3, 1934–37. K. paskelbtų šarūniškų dainų autentiškumą kvestionavo J. Balys (Vaire nr. 9 ir 11 1936). K. atsakymas buvo išsp. Mūsų Tautosakoje nr. 10 1935 (faktiškai 1936).

Šalia darbo universitete K. buvo labai aktyvus lietuvių literatūriniame gyvenime: dalyvavo Liet. Meno Kūrėjų d-joje, vėliau Lietuvių Rašytojų d-joje (1938 išrinktas jos garbės nariu), buvo vienas iš pagrindinių iniciatorių ar bendradarbių, o nekartą ir redaktorių visos eilės literatūrinių žurnalų: Skaitymų 1920–23, Gairių 1923–24, Baro 1925, Pradų ir Žygių 1926–27, Gaisų 1930–31, Skynimų 1933, Literatūros 1936–37, Prošvaistės 1937–40, Dienovidžio 1938–40. Ten K. yra paskelbęs daug nekartą aštriai poleminių straipsnių literatūros, teatro ir bendraisiais kultūros klaumais. Iš jo stambesnių kritinių straipsnių minėtini M. Kemšio spv. Skaitymuose (nr. 9 ir 11 1921) išsp. rašiniai: Proletarų poezija Rusuose ir Bolševikų dienų poezija Rusuose.

Pasireiškė K. ypač pirmaisiais Nepriklausomybės laikais ir visuomeninėje bei politinėje veikloje. 1922 išrinktas Lietuvos Šaulių Sąjungos centro valdybos pirmininku, K. aktyviai dalyvavo Klaipėdos sukilimo organizavime, tuo reikalu net nuvykdamas tartis su vokiečių kariuomenės viršininku gen. H. von Seecktu ir gaudamas jo pritarimą (tai K. aprašė savo dar nespausdintuose atsiminimuose). 1923 K. buvo perrinktas pirmininku. Šaulių s-gos organe Trimite K. paskelbė eilę karštai patriotinių įžanginių straipsnių: Kuriuo keliu (1924 nr. 173), Tėvynė pavojuje (1924 nr. 175), Gelbėkim savo tėvynę (1924 nr. 176) ir kt., nekartą nesutampančių su vyriausybės politine linija. Dėl to 1924 II 19 K. pasitraukė iš Šaulių s-gos centro valdybos. 1926 vėl buvo išrinktas centro valdybon, bet ir vėl 1927 XII 17 pasitraukė, laikydamas tuo metu vyriausybės pradėtas derybas su lenkais ‚faktiniu Vilniaus atsižadėjimu' ir nesutikdamas su Šaulių s-gos laikysena tuo momentu.

Politiniame gyvenime K. reiškėsi kaip tautininkų s-gos narys, 1925 net buvo išrinktas jos pirmininku, bet po 1926 XII 17 perversmo nuo tautininkų nutolo, pereidamas opozicijon tautininkų režimui, ilgainiui netgi nutraukdamas pirmiau artimus ryšius su A. Smetona. Savo opozi-

cines nuotaikas aiškiai pareiškė jau misterijos Likimo keliais 2-je dalyje, paskiau novelėje Migla, apysakoje Miglose ir kt. Tarp draugijų, kuriose vėliau K. teko dalyvauti, buvo Užsienio reikalų ministerijos pageidavimu įsteigtoji D-ja SSSR tautų kultūrai pažinti, kuriai priklausė ir eilė kitų VDU profesorių.

Po SSSR ultimatumo 1940 VI 17 sudaryton vad. liaudies vyriausybėn pakviestas ministro pirmininko pavaduotoju ir užsienio reikalų ministru, K. sutiko paimti tas pareigas, prieš tai pasitaręs su įvairių politinių grupių veikėjais ir finansų ministro pareigas paėmus jo pasiūlytam žinomam politiniam veikėjui E. Galvanauskui (visa tai K. aprašė savo atsiminimuose: Iš pirmosios bolševikų okupacijos Lietuvoje. Vyriausybės sudarymas — Nemunas nr. 3/4 1950). Premjerui J. Paleckiui tuoj pat ėmus eiti prezidento pareigas, K. teko premjero pareigos. Drauge su E. Galvanausku nepajėgdamas liaudies vyriausybės sulaikyti Lietuvos nepriklausomybės ir jos ekonominės gerovės griovimo, K. nuvyko Maskvon pasiaiškinti su SSSR komisarų tarybos pirmininku ir užsienio reikalų komisaru V. Molotovu, kurio buvo priimtas 1940 VII 1 ir kuris atvirai pareiškė, kad jau anksčiau buvę nutarta Lietuvą inkorporuoti į SSSR (apie tai lietuvių visuomenei K. papasakojo per radiją 1942 VIII 30; pranešimas buvo išsp. Kauno dienraštyje Į Laisvę nr. 202 1942. Vėliau K. tai plačiau aprašė savo atsiminimuose: Pasikalbėjimas Maskvoje su Molotovu — Aidai nr 3 1953. Patrumpintas angliškas vertimas, Plain talk in Moscow, išsp. East and West žurnale, London nr. 5 1955. Pilnas angliškas tekstas paskelbtas JAV Kongreso komisijos, tyrinėjusios Pabaltijo kraštų užgrobimą, darbų knygoje: Report of the Select Committee to investigate Communist aggression and the forced incorporation of the Baltic States into USSR. Third interim report of the Select Committee on Communist aggression. House of Representatives, Eighty-third Congress, Second session, under authority of H. Res. 346 and H. Res. 438. 1954 psl. 450–463). Grįžęs iš Maskvos, K. dar bandė ministrų kabinete neprileisti prie liaudies seimo (turėjusio nutarti Lietuvos inkorporavimą) rinkimų įstatymo svarstymo. Tada pačiam J. Paleckiui sukvietus ministrų kabineto posėdį ir ten priėmus liaudies seimo rinkimų įstatymą, K. įteikė atsistatydinimo pareiškimą, kuris betgi nebuvo priimtas, o K. buvo duotos 2 savaičių atostogos, vėliau pratęstos, kol liaudies vyriausybė po Lietuvos inkorporavimo buvo pakeista komisarų tarybos. Išėjęs iš politinės veiklos, K. atsidėjo universitetiniam darbui. Pakviestas Lituanistikos instituto direktorium, K. daug prisidėjo prie jo perorganizavimo į Liet. Mokslų akad. (1941 I) ir buvo išrinktas pirmuoju jos prezidentu. 1941 vokiečiams užėmus Lietuvą, K. buvo atleistas iš akademijos, betgi ir toliau liko Vilniaus univ. profesoriumi.

1943 III 17 vokiečių okupacinei valdžiai uždarius Lietuvos aukštąsias mokyklas, o kai kuriuos profesorius išvežus koncentracinėn stovyklon, K. gavo slapstytis provincijoje, o paskui Kaune, saugodamasis eventualaus suėmimo. 1944 bolševikams antrą kartą okupuojant Lietuvą, K. pasitraukė Austrijon, o po karo gyveno Glasenbacho (netoli Salzburgo) D.P. stovykloje, kur mokytojavo lietuvių tremtinių gimnazijoje. 1947 išvyko į JAV, pakviestas Pensilvanijos univ. Filadelfijoje kukliu assistant professor titulu dėstyti rusų ir lenkų kalbų ir literatūrų. Profesoriams nustatytos amžiaus ribos sulaukęs, 1953 K. išėjo pensijon.

Amerikoje be tiesioginio darbo universitete K. rašė grožinės literatūros kūrinius ir atsiminimus, skaitė paskaitas Filadelfijoj suorganizuotuose lituanistiniuose kursuose 1950–51, parengė keletą pranešimų Lietuvai per Amerikos Balso radiją (vienas iš jų išsp. brukliniškiame Darbininke 1952 X 28, kitas čikagiškiame Drauge 1954 VII 15). Kaip pasmerkęs bolševikinį režimą Lietuvoje ir pasitraukęs užsienin, K. (drauge su M. Biržiška) buvo Lietuvos TSR Liaudies komisarų tarybos nutarimu nr. 31 tuoj paskelbtas pašalintu iš Lietuvių Mokslų akad. kaip ‚lietuvių tautos išdavikas'. K. vardas sovietinėje lietuvių spaudoje buvo atkakliai nutylimas, o dėl to susidariusi didelė spraga lietuvių literatūros istorijoje stengtasi užkišti antraeiliais rašytojais. Betgi porai metų po K. mirties praėjus, apie K. vėl buvo pradėta rašyti sovietinėje spaudoje, netgi imta leisti jo veikalus.

K. k ū r y b o j e romantinis polinkis į giliąją senovę, į tautosaką, į egzotinį Rytų pasaulį, į stiprias asmenybes glaudžiai siejasi su realisto akylumu pilkojo gyvenimo kasdienybei, su blaiviu raciona-

lizmu, su psichologo įžvalgumu. Tas K. talento dvilypumas prilaikė romantinius K. polėkius, neleisdamas jiems atitrūkti nuo žemės ir padarydamas K. personažus gyvais ir pilnakraujais žmonėmis. Antra vertus, jis supoetino K. realistinį gyvenimo vaizdavimą, versdamas nesitenkinti sausai proziniu ar net sekliu viršinių reiškinių aprašinėjimu. Tas talento šakotumas, be to, išplėtė K. kūrybos rėmus, į kuriuos įtilpo ir karžygių senovė, ir šiaudinė dzūkų kaimo pastogė, ir poetiškoji liaudies legenda, ir tolimoji ‚šventųjų Gango vilnių pasaka', ir epochiniai Kristaus laikai Palestinoje. K. labai jautrus grožiui, kurio ieško jau pačioje savo veikalų kalboje, vaizduojamame gyvenime, gamtoje, o ypač žmoguje. Žmogaus dvasinio lobio atskleidimas ir yra centrinė K. kūrybos problema. Gausi žmonių galerija žvelgia į skaitytoją iš K. raštų. Nė vienas kitas rašytojas nebus davęs tiek personažų, pastoviai įėjusių lietuvių literatūron. Čia ir kaimo išminčius ‚bedievis' Vainorus, ir senasis skerdžius Lapinas, ir mažasis Antanukas, ir didžios meilės pavergtas Gilšės bernelis, ir niaurusis Skirgaila, ir audringasis Šarūnas ir kt. Pastarasis net yra įgijęs jau ir bendrinės reikšmės: šarūniškos dvasios žmogumi pavadiname valingą ir niauriai išdidų maištautoją. K. personažų skalė plati: šalia rūstaus karžygio su tolygiu autoriaus įsigyvenimu nupiešta paprastutė geraširdė kaimo bobulė. K. nesutelkė savo kūrybinio dėmesio tik į tam tikro charakterio žmones. Jam kaip kūrėjui yra įdomi visa marga žmonių įvairybė. Tai matome ypač Dangaus ir žemės sūnuose. Labiausiai betgi K. yra pamėgęs galingas asmenybes, kieto ryžto ir audriai maištingos dvasios, išdidžias ir niekam nesilenkiančias. Pasirinkdamas kurią lemiamai svarbią gadynę, kada tauta buvo patekusi likiminėn kryžkelėn, ir išryškindamas tas epochines problemas, kurios visu savo sunkumu griūna ant jo didvyrio pečių, K. parodo, kaip tos nepakeliamai sunkios istorinės naštos akivaizdoje iškyla jo personažų dvasinė galybė, suspindėdama tragišku didingumu. Tokie yra Šarūnas, Skirgaila, Dangaus ir žemės sūnų Herodas.

Pažymėtina ir K. raštų kalba. Ji graži ir įvairi. Dainavos padavimų tautosakiškai stilizuota ir pilna nuostabaus skambumo kalba — puikus lietuvių muzikalinės prozos pavyzdys. Vėl kitokia šiaudinės pastogės kalba: ji rami, klasiškai aiški, saikingai neperkrauta stiliaus puošmenomis, bet ir išvengianti lėkšto banalumo ar šiurkštumo. Didelės dramatinės įtampos pasiekia K. kalba Šarūne ir Skirgailoje, o Rytų pasakose ji suspindi orientaliniu puošnumu. Dangaus ir žemės sūnuose gražiai pagauta biblinės kalbos dvasia. Ir taip, K. temų platumas, jo kalbos grožis, jo vaizduojamų charakterių ryškumas ir psichologinis tikrumas, pagaliau jo veikalų idėjinis svoris iškėlė K. lietuvių literatūros viršūnėn. Jo veikalai buvo pamėgti lietuvių visuomenės, plačiai skaitomi mokyklose, nagrinėjami gausiuose periodikos straipsniuose ir platesnėse studijose, dedami į chrestomatijas, deklamuojami literatūros vakaruose, vaidinami teatre. 1921–30 buvo išleista 10 t. **K. raštų**. Naujas 6 stambių tomų K. raštų rinkinys, apimąs ir vėliau parašytuosius K. veikalus, pradėtas leisti 1956 Lietuvių Enciklopedijos leidyklos.

Rašyti pradėjo K. anksti. Dar 15 m. tebūdamas, K. rusiškai parašęs Lermontovo dramos Ispanai sekimą. Vilniuje besimokydamas, ėmęs rašinėti lenkiškai. Kai ką net išsp. (spv. Wajdelota) su dviem draugais išleistame rinkinyje Frustra 1907, kuris buvo rusų valdžios konfiskuotas ir sunaikintas. 4 K. lenkiški eiliuoti kūrinėliai iš ten buvo vėliau išsp. K. raštų 1-me tome 1921. Lietuviškai apsispręsti K. padėjęs šviesus patriotas kun. Jonas Soblickis, pas kurį Marcinkonyse K. viešėjo 1902 vasarą ir pas kurį susipažino su L. Gira, tada jau rašinėjusiu lietuviškai to paties kun. J. Soblickio įtakoje. K. ir Gira 1907 ketinę netgi leisti lietuvišką literatūrinį žurnalą Dainavą.

Iš K. lietuviškų raštų ankstyviausia data (1904) yra atžymėtas lyrinis vaizdelis Miglos, išsp. tik 1913 Vaivorykštėje. Vėliau jis buvo įdėtas rinkinin Sūtemose, kuris sudarė K. raštų 1-jį tomą 1921. Tan rinkinin buvo sudėti aukstyvesnieji K. kūrinėliai, kuriuose atsispindi lyriniai jauno autoriaus išgyvenimai, gyvenimo prasmės mintys, gilus grožio ilgesys, romantiško maištingumo dvasios blykstelėjimai, o taip pat ir tautosakinės temos. Pirmas spausdintas lietuviškas K. kūrinėlis yra stilizuotas liaudies padavimas Gilšė. Išsp. Viltyje nr. 103–106 1909, Gilšė tais pačiais metais buvo išleista ir atskira knygele drauge su apsakymėliu Bobulės vargai (irgi iš Vilties perspausdintu). Tad jau

pirmojoje K. knygelėje buvo būdingai atstovaujamos abi K. kūrybinės linkmės: tautosakiškai romantinė ir realistinė. Gilšė vėliau įėjo į K. rinkinį Dainavos šalies senų žmonių padavimai 1912, [2]1921 (faktiškai 1922), [3]1928 (tai K. raštų t. 9; tas leidimas papildytas 2 naujais padavimais apie Margirį ir Kunotą), [4]1940, [5]1948, [6]1957. Gilšę vokiškai išvertė H. Engert (Aus litauischer Dichtung [2]1938), o angliškai A. Senn (The American Slavic and East European Review VI 1947).

Dainavos padavimais K. bus geriausiai atitikęs XX a. pradžios liet. kritikos (M. K. Čiurlionio, J. A. Herbačausko ir kt.) pageidavimus ieškoti liet. tautinio stiliaus mene ir poezijoje, atsiremiant tautodaile ir tautosaka. Pasinaudodamas liaudyje išlikusiais padavimais, gausiai imdamas iš dainų stilistinių priemonių ir laikydamasis būdingųjų epinės poetikos dėsnių, K. užsimojo duoti savotišką išnykusio lietuvių karžyginio epo pakaitalą. Iš Dainavos padavimų tarpo išsiskiria žinomoji Daina apie Arą, kuri nėra tautosakiškai sustilizuota ir nepasakoja apie Lietuvos senovę, o žmonių pagauto ir narvan uždaryto išdidaus Aro vaizdu išreiškia laisvą ir niekam pavergti nesiduodančią dvasią. Lyg vienas iš Dainavos padavimų, išplėtotų į stambų dramine forma parašytą veikalą, yra Šarūnas, Dainavos kunigaikštis, išsp. Viltyje 1910–11 ir atskiromis knygomis 1911, [2]1923 (K. raštų t. 4 ir 5), [3]1939, [4]1957 (K. raštų t. 3). Sutrumpintas ir pritaikytas scenai (veikalas yra labai ilgas, turįs daug epinio elemento ir dainų) Šarūnas 1924 V 31 buvo rež. A. Sutkaus pastatytas Kauno Tautos teatre. P. Vaičiūno naujai inscenizuotą Šarūną Valstybės teatre 1929 XII 17 pastatė rež. A. Oleka-Žilinskas; tas pastatymas buvo žymus meno įvykis lietuvių teatro istorijoje. Šarūnas — legendinis, istoriniuose šaltiniuose nežinomas asmuo. Romantinėje dvasioje, kad galinga asmenybė nulemianti visą istorijos eigą, K. vaizduoja Šarūną kaip lietuvių vienytoją stiprion valstybėn. Betgi toji mintis iš pradžių neaiški nė pačiam Šarūnui. Gamtos nuskriaustas (kuprotas) ir žmonių nemylimas Šarūnas užsidega aistringu garbės troškimu ir karo žygiais skandina visą kraštą kraujuje ir ašarose, visų tik keikiamas. Ir tik vėliau, kai jis žuvo lemiamoje kovoje su kryžiuočiais, visiems paaiškėjo jo žygių prasmė: tik vieningi būdami lietuviai galėjo spirtis tam naujam galingam priešui. Tad visi, Šarūnui mirus, renka savo vadu Mindaugą. Pagrindinę veikalo vertę tačiau sudaro ne toji istorinė valstybės kūrimosi problema, o paties Šarūno asmuo. Tai nėra elementariai vientisas epo herojus, nėra tik užsispyręs garbėtroška ir piktas kerštautojas, o giliai tragiška ir komplikuota asmenybė, aštriai pajuntanti pasirinktojo kelio slegiantį sunkumą, nekartą svyruojanti ir nelaiminga.

Kitą istorinėn kryžkelėn patekusios galingos asmenybės variantą parodo K. 4 veiksmų drama Skirgaila. Tą dramą K. buvo iš pradžių parašęs rusiškai, pakviestas duoti ką nors iš savo kūrybos M. Gorkio projektuotai, bet dėl karo aplinkybių nebeišleistai rusiškai lietuvių literatūros antologijai. Rusiškas Skirgailos tekstas buvo išsp. tik 1922 Vilniuje. Valstybės teatrui panorus suvaidinti Skirgailą, K. veikalą naujai parašė lietuviškai, žymiai pataisydamas ir papildydamas. Skirgaila buvo rež. B. Dauguviečio pastatytas 1924 X 12. Veikalas buvo išsp. 1925 (K. raštų t. 6), [2]1938, [3]1956 (K. raštų t. 4).

Skirgaila jau nebe legendinis, o tikras istorinis asmuo: Jogailos brolis ir jo trumpalaikis vietininkas Lietuvoje. K. veikale jis — didysis Lietuvos kunigaikštis. Skirgaila stiprios valios ir kietos rankos valdovas. Betgi jis jau nėra impulsyvusis Šarūnas. Savo niekam lenktis nenorinčią prigimtį jis nekartą sutramdo, paklausydamas realias istorines sąlygas apsvarstančio proto. Jis aiškiai mato, kokion likiminėn kryžkelėn buvo patekusi Lietuva: ar išlikti ištikimai senoms ir mieloms pagoniškoms protėvių tradicijoms ir beviltiškai grumtis su priešų persvara, ar eiti nauju keliu, tuo gelbstintis nuo kitaip sunkiai išvengiamos pražūties. Tą problemą Skirgaila pats skaudžiai išgyvena. Jis jaučiasi niekšas, nes viešai turįs ‚garbinti nepakenčiamos tautos piktą ir neteisingą dievą', dėl kurio ‚krauju paplukusi mūsų Lietuva'. Nustojęs pagarbos sau pačiam, nusivylęs kitais žmonėmis, neradęs laimės šeimoje, pagaliau netekęs pasitikėjimo net ir dievais, nes jie nebepajėgia keršyti ir bausti juos išduodančius, — Skirgaila darosi ligūstai žiaurus, tuo pareikšdamas savo moralinį palūžimą. Visuotiniame Skirgailos nusivylime juntame visos pagoniškosios Lietuvos išgyventąją tragediją. Skirgaila tampa simboliniu epochos asmeniu.

Savo dramatine įtampa ir išgyvenimų gilumu Skirgaila atsistoja šalia žymiųjų pasaulinės literatūros tragiškų personažų. Dramoj yra ir daugiau psichologiškai ryškių ir su įsijautimu istorinin koloritan nupieštų asmenų, iš kurių ypač iškyla savo pasiaukojimo didingumu kryžiuotis Kelleris. Šarūne, Skirgailoje ir Mindaugo mirtyje (1935 išsp. dramoje, anų pirmųjų nebeprilygstančioje) pavaizdavęs vieną ar kitą Lietuvos istorijos gadynę, savo 2 dalių misterijoje Likimo keliais 1926–29 (K. raštų t. 7 ir 8), [2]1956 (K. raštų t. 4), kurios pirmoji dalis anksčiau buvo spausdinta Skaitymuose 1921 ir Gairėse 1923–24 antrašte Nemirtingieji, K. apėmė visą lietuvių tautos istorinį kelią, kurį simbolizavo kaimo vaikino Vinco Višvilio kelionė amžių bėgyje, siekiant pažadinti karalių Žvaigždikį, atseit, prikelti Lietuvą. Įvesdamas visą eilę lengviau ar sunkiau atspėjamų alegorinių personažų (misteriją smulkiau komentuoti bandė V. Bičiūnas 1930), K. pavaizdavo kaimynų rusų, lenkų ir kt. užmačias lietuvių tautos atžvilgiu, nelemtą lietuvių pakliuvimą lenkų įtakon, baudžiavų ir tautinio atgimimo gadynes, pagaliau ir nepriklausomos Lietuvos laikus; pastaruosius parodo Višvilio ateities vizijos forma, nepagailėdamas aštrios satyros žodžių savo meto politikams, visuomenininkams ir meno bei literatūros žmonėms. 1929 II 16 misterija buvo pastatyta Kauno Valstybės teatre.

Tuo pat metu, kai kūrė savo romantinius Dainavos padavimus ir Šarūną, rašė K. ir realistines apysakaites, spausdindamas jas periodiniuose leidiniuose, o vėliau jas sujungė 12 apsakymėlių rinkinin Šiaudinėj pastogėj 1922–23 (K. raštų t. 2–3), [2]1940, [3]1948 (faktiškai 1949), [4]1956 (K. raštų t. 2). Čia K. vaizdavo savo jaunų dienų patriarchalinį dzūkų kaimo gyvenimą, kurio amžiais susiklosčiusią ramią tekmę dar mažai tedrumstė platesnio pasaulio naujovės, kur žmonės tebebuvo nenutolę nuo juos supančios gamtos ir buvo jautrūs jos balsui; ypač senasis skerdžius Lapinas, kuris, rodos, buvo tokia pat gamtos dalelė, kaip ir toji Grainio liepa, su kuria buvo surišęs savo likimą ir kurią nukirtus, mirė ir jis. Šiaudinės pastogės gyvenimas materiališkai gan skurdus, betgi K. nerūpėjo kelti socialinių kaimo problemų, o visų pirma atskleisti dvasinį tų pilkųjų kaimo žmonelių — tų gausių vyrų ir moterų, vaikų ir karšinčių senelių, ūkininkų ir samdinių — gyvenimą, nekartą sušvintantį nelauktu turtingumu ir grožiu. Šiaudinės pastogės apysakaitės priklauso prie geriausių K. kūrinių. Gilius psichologinius ir moralinius konfliktus kaimo tradicijų ir buities fone, pasibaigiančius giedria susitaikymo atomazga, K. pavaizdavo dramoje Žentas, pirmą kartą išsp. Skaitymuose (t. 4–5) 1921, paskui 1922 (K. raštų t. 3), [2]1941, [3]1956, [4]1956 (K. raštų t. 2). 1931 X 31 rež. B. Dauguvietis Žentą pastatė Kauno Valstybės teatre.

Platesnį senojo kaimo santykių ir buities paveikslą K. davė apysakoj Raganius 1939, [2]1940, [3]1940, [4]1948 (netiksliai atžymėta 3-ju leidimu), [5]1956 (K. raštų t. 2). Apysakos fragmentai jau buvo spausdinti 1930 Gaisuose. Pagrindinis apysakos veikėjas kaimo skerdžius ir ‚raganius' Gugis daug kuo primena Šiaudinės pastogės Lapiną. Iš kitų personažų minėtinas spalvingas senosios kartos klebonas, geraširdis, nors išviršinai ir šiurkštokas ‚Žemaitukas', vienas iš įdomiausių kunigų tipų lietuvių literatūroje. Jau nepriklausomųjų laikų kaimą su jo karčiomis nuotaikomis dėl ekonominių ir politinių sąlygų K. vaizdavo apysakoje Miglose, kurios fragmentai buvo spausdinti Prošvaistėje 1937–40, Židinyje 1939 ir kt. o visa pirmoji dalis išleista 1944. Meniškai apysaka yra silpnesnė už pirmąsias (pats Krėvė antraštėje ją vadino reportažu), bet ir joje yra ryškių personažų, ypač ‚jenarolo tėvas', plepus pagyrūnas ir didelis pinigo gerbėjas, to savo naivoku atvirumu nė neslepiąs. Feljetoniškai publicistinio pobūdžio yra ir 4 K. satyrinės apysakaitės iš Kauno valdininkijos gyvenimo — Gėlės (J. Puodžiaus spv. išsp. Kultūroje 1935 nr. 3), Tortas (Kultūra nr. 10 1938), Draugai (Židinys nr. 11 1938), Migla (N. Romuva nr. 24/26 1940). Publicistinio pobūdžio yra ir K. apysakaitė Pagunda, Vinco Baltaūsio spv. išsp. čikagiškėse Naujienose nr. 184–200 1950, ir paskui pakartota Čikagos Lietuvių Literatūros D-jos 1953 išleistoje Krėvės sukakčiai skirtoje knygelėje. Apysakaitėje K. aprašinėjo, kaip bolševikai stengėsi patraukti ligi tol jiems nepalankų prancūzų žurnalistą, plačiai panaudodamas savo patiės pasikalbėjimus su A. Ždanovu, vienu iš žymiųjų bolševikinių vadų, kuris Pagundoje vadinamas Žadanovskiu.

JAV begyvendamas, K. buvo pradėjęs

rašyti apysaką (yra likęs pradžios rankraštis) iš Amerikos lietuvių gyvenimo apie senosios kartos ateivį dzūką Joną Naujelį, čia John Nowell pasivadinusį.

Šalia tautosakinės-istorinės ir realistinės jau pačioje pradžioje pasireiškė ir orientalinė K. kūrybos linkmė, lenkiškan rinkinin Frustra 1907 įdėta senovės persų religijos amžinojo gėrio ir blogio konflikto legenda Wrogie mocy, kurios lietuviškas tekstas Priešingos jėgos buvo įdėtas rinkinin Rytų pasakos 1930 (K. raštų t. 10), ²1954. Rinkinyje yra 5 dalykai, kurių tarpe yra ilgelesnė indiška ‚pasaka' Pratjekabuddha (pirmą kartą spausdinta 1913 Vaivorykštėje ir atskirai), kur nirvanos filosofijos dvasioje sprendžiama gyvenimo prasmės ir mirties problema. Bene nuo pat 1907 jau buvo K. rašomas ir didelis biblinio turinio veikalas Dangaus ir žemės sūnūs, kurio fragmentai buvo nuo 1922 spausdinami periodikoje (Skaitymuose, Bare, Lietuvoj, Iliustruotoj Lietuvoj ir kt.) ir kurio 1-ji dalis Žemės vingiais buvo išsp. 1949. K. buvo suplanavęs iš viso 3 dalis, kurias JAV intensyviai rašė, bet nebesuskubo baigti. Eilė likusio rankraščio fragmentų buvo spausdinta lietuvių tremties spaudoje. Dangaus ir žemės sūnuose K. užsimojo duoti platų žydų tautos Kristaus laikais paveikslą, vaizduodamas įvairių sluoksnių žmones (ramiuosius Betliejaus piemenis ir Genezareto žvejus, fanatiška neapykanta svetimiesiems degančius apie tariamąjį Žadėtąjį susibūrusius ginkluotus pasiryžėlius, tik savo darbu besirūpinančius grandiozinių Herodo statybų darbininkus; Sinedrione karštai besiginčijančius sadukimus su parušimais, krikščioniškai taikingus esėjus, įvairiatautę Herodo rūmų aplinką ir t.t.), įžvalgiai iškeldamas jų skirtingus politinius siekimus bei įvairuojančias religines pažiūras, nekartą aštriais nesutarimais pasireiškiančias, pagaliau primindamas visiems žydams, sunkų svetimųjų jungą kentusiems, bendrą aistringą mesijo-išvaduotojo pasiilgimą; žodžiu, norėjo visapusiškai nušviesti epochos, kurioje užgimė krikščionybė, istorines sąlygas.

Gal būt, labiausiai Dangaus ir žemės sūnūs pagauna skaitytoją tai savo su dideliu psichologiniu įžvalgumu nupiešta žmonių įvairybe: nuo ramaus ir Dievo apvaizda pasitikinčio Juozapo ligi Dievu ir žmonėmis nusivylusio Jehudos iš Kerioto, nuo šviesaus ir tolerantingo kosmopolito Nikalojaus ligi fanatiškojo Matijo ben Margaloto, nuo taikingojo esėjo Scharijos ben Eleazaro ligi ligūstai žiauraus Herodo.

Nevienas iš tų asmenų skaitytojui yra jau daugiau ar mažiau žinomas iš istorijos ir literatūros, betgi K. sugeba į juos originaliai ir įdomiai pažvelgti. Sakysime, pasaulinėje literatūroje dažnai vaizduoto (yra apie keliasdešimt dramų) Herodo tragedijos pagrindinė priežastis literatūrinėje K. interpretacijoje yra ta, kad jis nebuvo suprastas ir įvertintas tautos, kurią jis valdė ir kurią norėjo kuo aukščiausiai iškelti. Jis buvo žydų didžiausiu aistringumu nekenčiamas, tokia pat neapykanta ir žiaurumu pats jiems atsilygindamas. Galinga, daugiau ar mažiau Šarūnui ir Skirgailai artima, Herodo asmenybė palūžo nesuderinamoje dviejų pasaulių — šviesaus kosmopolitinio heleniškojo ir uždarai fanatiško žydų — sankryžoje.

Aidai nr. 9 1957 (V. Krėvės 75 metų gimimo sukakčiai skirtas numeris); *J. Balys,* V. Krėvės Gilšė ir liaudies tradicijos (Vairas nr. 10) 1934; *M. Banevičius,* V. Krėvės realistinės novelės (Darbai ir Dienos II) 1931; *V. Bičiūnas,* Vinco Krėvės dramaturgija (Pradai ir Žygiai nr. 7) 1926; (") Vinco Krėvės Likimo keliais 1930; *L. Gira,* Vinco Krėvės dzūkiškumo genezis (Pradai ir Žygiai nr. 7–8) 1926; *J. Grušas,* Vinco Krėvės realistinė beletristika (Athenaeum nr. 1) 1932; *J. A. Herbačiauskas,* Vincas Krėvė ir mūsų laikai (Gaisai nr. 6) 1930; *F. Kirša,* Naujas Šarūnas scenoje (Gaisai nr. 2) 1930; *K. Korsakas-Radžvilas,* V. Krėvės Raganius (Prošvaistė IV) 1940; *J. Lankutis,* Vinco Krėvės literatūrinis palikimas (Pergalė nr. 10) 1957; *P. Lapienė,* Idealizmas ir realizmas Vinco Krėvės kūryboje (Varpas nr. 2–3 1931, nr. 3–4 1932); Lietuvos albumas 1921; *V. Maciūnas,* Grožio pradas Krėvės kūryboje (Gabija nr. 4) 1953; *V. Mykolaitis,* Idėjiniai pradai V. Krėvės kūryboj (Pradai ir žygiai nr. 7) 1926; (") Vincas Krėvė; kūrybos apžvalga (Varpai psl. 227–249) 1944; *V. Padolskis,* V. Krėvės Dangaus ir žemės sūnūs teologo akimis (Aidai nr. 5) 1950; *P. Skardžius,* Vincas Krėvė—žmogus ir lietuvis (Aidai nr. 10) 1954; *B. Sruoga,* Krėvės-Žilinsko Šarūnas (Vairas nr. 2) 1930; (") Magiškas elementas Krėvės Skerdžiuje (Pradai ir žygiai nr. 7) 1926; (") Šarūnas Valstybės teatre 1930; *J. Tumas,* Gilšė—Krėvės raštų prototipas (Pradai ir žygiai nr. 7) 1926; *A. Vaičiulaitis,* Vincas Krėvė, minint jo amžiaus 70 metų sukaktį (Aidai nr. 9) 1952; Vincas Krėvė Mickevičius. Rašytojo 70 metų sukaktis. Chicagos Lietuvių literatūros d-jos leidinys 1953; *A. Voldemaras,* Krėvė romantikas bei klasikas (Skaitymai XXI) 1923; *G. I. Židonytė,* V. Krėvės Dangaus ir žemės sūnūs (Nemunas nr. 6) 1951; *V. Maciūnas,* Vincas Krėvė's place in Lithuanian Literature (Studi Baltici IX) 1952; *G. Salvatori,* Figure del risorgimento letterario lituano: Vincas Krėvė Mickevičius (Studi Baltici II) 1932; *A. Senn,* Vincent Krėvė and Lithuanian Folklore (For Roman Jacobson. Essays on the Occassion of his Sixtieth Birthday psl. 444–448) 1956; (") On the Sources of a Lithuanian Tale [apie Gilšę] (Corona. Studies in Celebration of the Eightieth Birthday of Samuel Singer psl. 8–22) 1941. *V.M.*

Krevetė (prc. crevette) žr. Crangon vulgaris.

Krezas (gr. Kroisos; apie 560 — 546 pr. Kr.), Aliato sūnus, paveldėjęs sostą po tėvo mirties. Graikų buvo laikomas dideliu turtuoliu. K. buvo nukariavęs M. Aziją iki Halio upės ir vakariniame M. Azijos pakraštyje graikų kolonijas, miestų valstybes. Delfu orakulo buvo pasakyta: K., perėjęs Halio upę, sunaikinsiąs didelę kariuomenę. Bet ta nelaimė ištiko patį K. Jis norėjo grąžinti į sostą Kiro pašalintą Medijos karalių Astiagą, bet 546 pr. Kr. buvo Kiro sumuštas, sostinė Sardai persų užimti, K. pateko į Kiro nelaisvę. K. greičiausiai buvęs nužudytas. Graikai paduoda ir kitą versiją, kad K. buvęs paskirtas į Kiro palydą ir vėliau jo sūnaus Kambizo patarėju.

F. H. Weissbach in: Real. Enz. der klass. Altertumswiss. hg. von Pauly-Wissowa, Supl. 5 1931; *F. Hellmann*, Herodots Kroisologos 1934; *H. Bengston*, Griech. Geschichte 1950. *P.Plk.*

Krezolai monometilfenolo o-, m- ir p-izomerai. Bespalviai, aliejinės konsistencijos, fenolinio kvapo skysčiai ar kristalinės medžiagos. Orto-k. lydimosi temp. 30,8°C, virimo temp. 190,8°C; meta-k. lydimosi temperatūra 12,0°C, virimo temperatūra 202,8°C; para-k. lydimosi temperatūra 34,7°C, virimo temperatūra 201,8°C. Cheminių reakcijų atžvilgiu k. panašūs į fenolą. K. gaminami anglies karbonizacijos pramonėje frakciškai destiliuojant anglies dervą; hidrinant anglį; ekstrahuojant natrio šarmais krekintas žemės alyvos frakcijas; destiliuojant medžio dervą. Sintetiniu būdu gaunami diazotinant atitinkamus toluidinus ir gautuosius diazonio junginius hidrolizuojant. Taip pat hidrolizuojant sulfonitą ar chlorintą toluolą. Vartojami fenolinių dervų ir dezinfekuojančių medžiagų gamybai. Medicinoje naudojamas krezolas yra visų trijų k. izomerų mišinys, kurių didžiausią dalį sudaro metakrezolas. Bespalvis ar silpnai gelsvas, charakteringo fenolinio kvapo, aštraus skonio skystis. Menkai tirpsta vandenyje, bet gerai organiniuose tirpikliuose, riebaliniuose ir eteriniuose aliejuose. K. turi panašų į fenolo baktericidinį veikimą, kuris yra švelnesnis ir mažiau erziną. K. užmuša daugumą patogeninių mikroorganizmų 0,3–0,6% tirpalų koncentracijoj per 10 minučių, bet sporoms reikia stipresnių tirpalų ir ilgesnio laiko. K. 0,3% koncentracijos naudojamas injekcinių skiedinių prezervavimui. Šiaip medicinoje naudojamas, kaip antiseptikas, iš viršaus vandens tirpale su kalio muilu, kuris vad. lizoliu. Kalio muilas žymiai padidina k. tirpingumą. Lizolis turi 50% k. Vartojamas 0,25–2,0% vandens tirpaluose chirurginių instrumentų, rankų ir išmatų dezinfekcijai.

St.K.

Krežinė tošimis, šaknies plėšomis, karnomis ar vytelėmis apipinta puodynė ar kitas dūžtamas indas, kad greit nedužtų, o sudužęs būtų galima toliau naudoti sausam indėliui. Kitur ji žinoma pintinės, plėšinės, šiaudinės, tošinės vardais.

Kriaučiūnas 1. Antanas (m. 1898) Jono Kriaučiūno brolis, 1887 baigęs Maskvos univ. teisių fak. 1893 buvo Marijampolės vls. teisėjas. Platino lietuvišką spaudą, dalyvavo 1893 varpininkų suvažiavime, 1896 padėjo sudaryti pirmąjį Lietuvos darbininko laikraštį.

2. Jonas (1864 VI 18 Bundzų k. Pažerėlių vls., Šakių aps. — 1941 II 5 Kaune), visuomenininkas ir žurnalistas. Mokėsi Ž. Panemunėje ir Lekėčių pradžios mokykloje, baigė Suvalkų gimn. ir įstojo į Maskvos univ., bet jo nebaigęs išsikėlė 1890 į Tilžę ir dirbo Weierio spaustuvėje. 1890 redagavo ir leido Šviesą; 1889, 1891–95 Varpo ir Ūkininko redaktorius. 1897 grįžo Lietuvon, buvo suimtas, sėdėjo Kauno ir metus Petrapilio ‚Kresty' kalėjimuose; buvo ištremtas 3 m. į Taliną; po 1904 spaudos laisvės grįžo į Vilnių ir buvo P. Vileišio pakviestas redaguoti Vilniaus Žinių. K. buvo vienas iš 1905 Vilniaus seimo šaukimo pradininkų, dr. J. Basanavičiaus pritariamas, sukvietęs Vilniaus seimo organizacinį komitetą. Redagavo kurį laiką dar Rygos Garsą; 1915 evakavosi į Petrapilį, o paskui per Švediją grįžo į Tilžę, o vėliau į Kauną ir dirbo Dabarties redakcijoje. K. grįžęs iš Tilžės į kaimą, vietos veikėjams pateikė Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos postulatus, kurie buvo apsvarstyti 1916 I 10, tačiau viešai datuoti 1916 I 6, kad vokiečiai neįtartų K. čia dalyvavus. Be pavardės pasirašydavo J., J. K., Jons, K., J. Kauniškis, Baltvilius, Joka, Kas, Jon-kas ir kt. Lietuvos Nepriklausomybės metu trumpą laiką buvo

J. Kriaučiūnas

Naumiesčio notaras. Vėliau gavo visuomenės veikėjo pensiją. Savo atsiminimus spausdino Lietuvoje, Ryte, Lietuvos Aide, N. Romuvoje, Kovos Keliuose (almanache), Mokslo Dienose ir kt. Išsp. Didis triukšmas, subruzdimas, naujo laikraščio steigimas 1907; Mano praeities vaizdeliai 1936. Išleido Ze stosunków litewsko-polskich 1907. *Rd.*

3. Kazys (1872 Papečkių k., Kaupiškių vls., Vilkaviškio aps. — 1938 Seattle, Wash.) advokatas, visuomenininkas. Gimnaziją baigė Marijampolėje. 1890 atvyko į JAV. 1890–91 dirbo pas T. Paukštį krautuvėje ir buvo Vienybės Lietuvninkų agentas. 1892 įstojo savanoriu Amerikos kariuomenėn. Dalyvavo Amerikos–Ispanijos kare. 1903 išlaikė Civil Service egzaminus ir gavo emigracijos inspektoriaus vietą Ellis Islande; vėliau perkeltas į Ketchikan, Aliaskon. 1911 baigė teisę ir pasitraukė iš tarnybos. 1912 Socialistų partijos sąraše kandidatavo į JAV kongresą, pralaimėdamas tik 924 balsais. 1926 pakeitė savo pavardę į Kay. Apsigyveno Seattle, Wash. ir vertėsi advokato praktika. 1931 paskirtas Judge of Supreme Court. 1932 išrenkamas 4 metams toms pačioms pareigoms. 1936 vėl perrinktas toms pačioms pareigoms. Bendradarbiavo spaudoje, priklausė socialistinėms organizacijoms. *J.Vd.*

4. Petras (1850 IX 16 Papečkių k., Kaupiškių vls., Vilkaviškio aps. – 1916 I 20 Jaroslavlyje) mokytojas, tautinio atgimimo veikėjas. Marijampolės gimn. K. baigė 1871. Jau gimnazijoje buvo susipratęs lietuvis. Per gimn. baigimo iškilmes lietuviškai padeklamavo paties išverstą J. Kochanovskio eilėraštį. Baigęs gimn., 5 metus mokėsi kun. seminarijoje, vėliau Petrapilio dvasinėje akad. Čia ypač domėjosi lietuvių kalba ir ją atsidėjęs studijavo. Pabaigęs akad. teologijos kandidato laipsniu, į kunigus betgi neįsišventino. Metus pastudijavęs Varšuvos univ., įsigijo gimnazijos klasikinių kalbų mokytojo diplomą. 1881 XI 3 K. buvo paskirtas Marijampolės gimn. lietuvių kalbos mokytoju, o vėliau, be to, dar dėstė lotynų, graikų ir vokiečių kalbas. Per lietuvių kalbos pamokas jis ne tik mokė lietuvių kalbos, bet taip pat aiškino ir lietuvių kultūrą, skelbė lietuvių tautinio atgijimo idėjas. Jis buvo tikras lietuvybės skelbėjas gimnazijoje, kur iš apie 700 mokinių buvo 80% lietuvių. K. savo skelbiamomis lietuvybės idėjomis ir su jomis suderintu savo gyvenimu buvo didinga, žavi ir patraukli asmenybė. Jis skelbė, kad lietuviai, būdami negausūs, rungtynėse su lenkais, rusais ir kitais kaimynais savo asmenybe turi iškilti į kultūringo žmogaus aukštumas. Dr. K. Grinius savo Atsiminimuose priskaito 80 žymių K. mokinių: aušrininkų ir varpininkų, iš kurių apie 30 žymūs nepriklausomosios Lietuvos veikėjai — kultūrininkai, universiteto profesoriai, ministrai, seimų nariai. Rusų vyriausybė, norėdama lietuvius nuo lenkų atitraukti ir savo pusėn palenkti, po 1863 sukilimo davė jiems kai kurių privilegijų. Tačiau jos tikslo nepasiekė: lietuviai ne rusėjo, bet jų tautinė sąmonė stiprėjo. Lietuviškumui pristabdyti rusų vyriausybė griebėsi tada represijų. Iš Marijampolės gimn. pradėjo atleidinėti lietuvius mokytojus. 1887 IX 1 buvo atleistas ir K. Atsisakydamas pelningos vietos Rusijoje, pasiliko vargti Lietuvoje, už kelioliką rublių per mėn. dirbdamas Marijampolės taikos teisėjo raštinėje. Po pusės metų buvo paskirtas Marijampolės apygardos teismo suvažiavimo raštvedžiu su 25 rb. atlyginimu per mėn. 1889 I 30 buvo paskirtas Naumiesčio aps. III-čios Plokščių nuovados taikos teisėju. Tų pat metų V 2 vedė Petro Armino našlę Sofiją Arminienę-Zalevskaitę.

P. Kriaučiūnas

K. įsikūrus, Plokščiai virto tautiškai atgyjančios Lietuvos šventove. Geru savo gimtosios kalbos mokėjimu, puikiu savo tautos pažinimu ir didžiu paslaugumu padėti visiems, kurie domisi lietuvių tauta ir jos kalba, K. buvo žinomas ir kaimyninėse tautose. Plokščiuose lietuvių kalbos studijų reikalais viešėjo rusų kalbininkas Aleksandrovas, žymus lenkų kalbininkas akademikas J. I. Baudouin de Courtenay, danų kalbininkas ir rašytojas Aage Benedictsen-Meyer, Petrapilio univ. bibliotekininkas etnografas Eduardas Volteris, suomių kalbininkas prof. Mikkola ir jo žmona Maila Talvio, žymi suomių rašytoja. Dažnas svečias vasarą Plokščiuose būdavo ir Vincas Kudirka. Plokščiuose K. išgyveno dešimtį metų, valdžios skiriamas kiekvienam trimečiui iš eilės. Teisėjas vi-

siems buvo lygus, nedarydamas skirtumo tarp dvarininkų ir valstiečių. Tačiau daugiausia dėl savo lietuviškos veiklos 1899 pavasarį iš tų pareigų turėjo pasitraukti. Neieškodamas toli nuo Lietuvos pelningų vietų, atsikėlė į Marijampolę ir 5 metus buvo privatiniu taikos teisėjų suvažiavimuose gynėju. Tačiau advokato profesija jo būdui ir principams buvo nemiela. Nepatenkintas advokato profesija, persekiojamas dėl ‚litvomanijos', jis jautėsi vienišas, daug skaitė religinių ir filosofinių raštų, ypač buvo pamėgęs Šventąjį Raštą, Schopenhauerį ir Vl. Solovjovą. Marijampolėje lietuviškumas tolydžio stiprėjo. 1905 V 28 Amerika pirtyje vaidinimas sutraukė apie 1000 dalyvių.

K. įvairiais būdais rūpinosi liet. spaudos atgavimu. Apie 1900 Petrapilyje kalbininkų neofilologų d-joje skaitė paskaitą apie lietuviškąjį raidyną, įrodinėdamas, kad lietuvių kalbai rusiškos raidės visai netinkančios. K. teigė: 1. lotynų lietuvių raidynas lietuvių raštuose jau esąs vartojamas 300 metų; 2. bendrasis lietuvių raidynas, sudarytas mūsų ir kitataučių mokslininkų, sudėtas iš 117 rašmenų arba raidžių, atvaizduojančių tiek pat savitų bendrosios lietuvių kalbos garsų ir sangarsių, būtent: priebalsių, balsių (trumpųjų, vidutinių, ilgųjų), vientisų ir dvibalsių grynųjų bei mišriųjų su tvirtaprade ir tvirtagale priegaide, su kirčiu ir be kirčio; 3. šitas bendrasis lietuvių raidynas turi būti vadinamas lotynų lietuvių, o ne lotynų lenkų raidynu, kaip kai kas ji, painiodamas sąvokas, vadinąs; 4. bendrojoje rusų literatūros kalboje esą tiktai 20 raidžių, kurios tiksliai atvaizduojančios tiek pat lietuviškų garsų bei sangarsių; kiti gi 97 lietuvių kalbos garsai ir sangarsiai neturi tolygių rusų kalboje; 5. norint paprastąją rusų grafinę sistemą pritaikinti lietuvių kalbai, kad tiksliai būtų galima ir anuos likusius 97 lietuviškus garsus su sangarsiais rusų kalbos raidynu atvaizduoti, reikėtų į ji įvesti tiek pat naujų diaktrinių (ant- ir poeilinių), dargi kai kurių net naujų rašmenų; bet toks raidynas jau nebebūtų rusiškas raidynas. Vėliau Varšuvos mokslo apygardos globėjui Lyginui K. įteikė platų, motyvuotą memorandumą dėl lietuvių spaudos draudimo panaikinimo. 1906–14 K. lietuvių kalbą dėstė Marijampolės vyrų gimnanizijoje, Žiburio mergaičių progimnazijoje ir Breverniūtės merg. gimn. Be to, buvo bibliotekininku. Gimnazijos bibliotekoje įtaisė lietuviškų knygų skyrių, kuriame buvo keli šimtai rinktinių veikalų. Per savo pamokas K. dėstė ne tik lietuvių kalbą, bet ir jos literatūrą, istoriją ir kultūrą. Jis buvo didelis lietuviškų knygų ir lituanistikos mėgėjas ir turėjo surinkęs savo puikią biblioteką. I pas. karo metu iš pradžių kurį laiką gyveno Vilniuje prie Lietuvių mokslo d-jos. 1915 VIII 24 atvyko į Jaroslavlį, kur buvo perkelta Marijampolės gimnazija, ir jojė dėstė lietuvių kalbą. Jis rūpinosi, kad būtų padidinta lietuvių kalbos pamokų. Ilgėjos Lietuvos ir nusiraminimo daugiausia ieškojo knygose. Jau 1915 pradėjo sirginėti skleroze, o netrukus gydytojai konstatvo angina pectoris. Mirė 1916 I 20 Jaroslavlyje. Ten ir palaidotas. K. buvo plačios erudicijos žmogus, žodžiu ir raštu mokėjo 8 kalbas (lietuvių, lotynų, latvių, lenkų, rusų, vokiečių, graikų ir prancūzų), buvo puikus lituanistas, ir iš jo lituanistikos mokslas daug tikėjosi; tačiau jis, kaip ir jo mokytojas prof. K. Jaunius, nemėgo rašyti. Buvo užsimojęs parašyti lietuvių kalbos žodyną ir gramatiką, tačiau netesėjo. Jo literatūrinis palikimas nedidelis: 10 iš įvairių kalbų išverstų eilėraščių, keletas lituanistinių rusų kalba rašytų referatų (Mitologičeskije otryvki išsp. Živaja Starina) 1892, lietuviškos tautosakos rinkinys ir keletas patriotinio turinio straipsnių. K. konspektinę lotynų kalbos sintaksę iš rusų kalbos išvertė M. Gustaitis 1924. K. ano meto jaunuomenę daugiausia veikė gyvu žodžiu ir savo asmenybe. Pasak Jablonskio, anuomet Suvalkų žemėje nebuvę didesnio lietuvio ir įžymesnio žmogaus už K.

K. Sąmajauskas, Mokytojo patrioto atminčiai (Draugija 5–6 nr.) 1921; *M. Gustaitis,* P. K. Gyvenimas, Raštai, Dokumentai 1926 160 psl.; Lietuvos Mokykla 1921 liepos-rugpiūčio mėn. P. K. atminti; *Dr. K. Grinius,* Atsiminimai ir mintys I, 1947 37–57 psl.; Žvaigždė—The Star 1936 63–73 psl.; *A. Milukas,* P. K. 1927. *A.Mrk.*

5. Pranciškus (1866 Žardvietos k., Lukšių vls., Šakių aps. — 1940 žiemą Šakiuose), knygnešys ir visuomenininkas. Jaunas mokėsi knygrišystės pas Valevičių Sintautuose, nuo 1885 turėjo savo knygrišyklą Lukšiuose, nuo 1893 Višakio Rūdoje, o nuo 1896 Šakiuose. Pradžioje knygas gaudavo iš knygnešio Antanavičiaus ir jas pristatydavo dr. V. Kudirkai, o nuo 1896 ėmė tiesiog iš Tilžės. 1891 kalintas už knygas, taip pat sėdėjo ir Šviesos d-jos byloje. Rašė daugiausia korespondencijas Vilniaus Žinioms, Lietuvos Ūkininkui, Lie-

tuvos žinioms, pasirašydamas, Pr. Kr., K-nas, Maušiuks, Vijūno draugas, Malkų kirtikas, Makratas, Nemaušius, Zuzana. Beveik visas tas korespondencijas išleido atskirai — Mano atsiminimai iš spaudos draudimo laikų ir laiškai iš Zanavykijos 1937.

Bibliografijos žinios 1942, 114 psl.

Kriauklė 1. yra vienas iš sanitarinių įrengimų gyvenamuose namuose, taip pat ir pramonės pastatų patalpose, pvz. laboratorijose. K. yra indas, į kurį išpilamas suvartotas namų ūkio ar kitoks užterštas vanduo. Namų k. įrengiama virtuvėje indams plauti ir prausykloje praustis. K. gamina iš baltai glaistyto ketaus ar plieno. Jos sujungiamos per sifoną su pastato kanalizacijos tinklu. Viršum k. įtaisomas čiaupas tyram vandeniui imti.

2. K. valgomoji moliuskų rūšis ir taip pat kai kurių moliuskų kietas apdangalas, senovėje buvo vartojamas vandeniui semti arba maistui laikyti, papuošalams, o taip pat k. ėjo pinigų verte. Žr. Moliuskai.

Kriauklinis (vok. Kruglinner, Kraukelner) ež. Rytprūsių Leciaus aps., 9 km į r. nuo Leciaus mst., 5,0 km ilgio, ligi 1,5 km pločio, 338 ha ploto; paviršius 121 m nuo j.l.; gilumai ligi 22 m; teka upelis į Galdapgaro ež., per kurį priklauso Mauro ež. (Unguros, Priegliaus) baseinui.

Kriaukšlys kriaužlys, sudžiūvusi duona, žiauberis. Pasenusią duoną suraiko ir sudžiovina bėdos metui. Nuriektos duonos k. seniau duodavo jaunamartei ir moteriai linkėdami sūnaus.

Kriaunà upelis, Obelių vls., Rokiškio aps. į š.v. ir p.v. per Kriauno ež., tarp Obelio ir Našio ež., pro Obelių mst. ir Kriaunų bžk., įteka į š.v. įlanką, vad. Kriaunakampiu; priklauso Šventosios (Neries) baseinui. Kritimas 44 m, vid. 110 cm/km; žemupio žemiau Obelių kritimas 7 m, vid. 44 cm/km. Baseino plotas 349 km², vid. debitas 2,5 m³/sek. Intakai: kair. Dirda, Apeikė, deš. Juodupė, Rastupys ir kt. Buvo naudojama baidarių kelionėms: nuo Obelių ligi Kauno 259 km, ligi Klaipėdos 520 km patogaus kelio (su srove).

S. Kolupaila, Mūsų vandens keliai ²1938.

Kriaūnas ež. Obelių vls., Rokiškio aps., 7 km į š.r. nuo Obelių mst., 3 km nuo Latvijos sienos, 27 ha ploto;paviršius 109 m nuo j.l.; per ež. teka Kriauna (Sartų ež., Šventosios, Neries).

Kriaunos bžk. Rokiškio aps. (S. Rusijos okupacijoj) nuo 1947 Obelių rajono, 13 km nuo Obelių glžk. st., į š. nuo Sartų ež.; apie 300 gyv. (1923 275). Šalia bžk. yra K. dvaras ir K. viensėdis. Pirmoji medinė bžn. statyta 1684, nauja 1818 M. Römerio ir parapiečių lėšomis. 1859 pašventinta nauja mūrinė. Parapiečių 1940 buvo 3459. 1863 sukilime dalyvavo daug kriauniečių, kurie paskui buvo išvežti, o jų vietoje apgyvendinti rusai.

Kriaunos, kriauna peilio koto geležtės aptaisas, padarytas iš kaulo ar medžio. Seniau peilio koto geležtė buvo daroma smaila, k. įgręžiama skylė ir į ją įstumiama geležtė. Vėliau pradėta daryti iš abiejų pusių pridedamos ir prikalamos ar kitaip prijungiamos k. Seniau pasitaikydavo ir iš virvutės k., kur virvutė apsukama apie geležtę ir įtepama derva. Taip pat kaimuose, ne tik dvaruose, buvo randama peilių su gražiai padarytomis k., su įrėžtais ar išpiaustytais atskirais puošmenimis ar net vaizdais.

Kriaušė (Pirus), erškėtinių (Rosaceae) šeimos gentis. Žemi ar vidutiniai medžiai bei krūmai. Vaisius - kriaušė į kotelį susmailusi arba apskritoka. Mediena vertinga, be branduolio, išdžiūvusi pastovi, tinka braižomiesiems įrankiam. K. yra laukinių ir daugelyje pasaulio kraštų auginamų sodinių veislių; jų vaisiai vertingi, turi pramoninės reikšmės; esama ir dekoratyvinių. K. paprastoji (P. commu-

Kriaušė paprastoji

nis), iki 20 m aukščio medis išplitęs Europoje ir v. Azijoje, šiaurėje iki 61°. Vartojama poskiepiams. Soduose daug veislių, kurių esti ir sulaukėjusių miškuose, palaukėse. K. usurinė (P. sinensis), iki 15 m medis. Usurijos krašte paupiais, smėlinėse atkalnėse. Vaisiai dideli, kaip kultūrinių veislių, valgomi. K. gluosnialapė (P. salicifolia), žemi iki 2 m aukščio krūmai, gražiais sidabriškais lapais, Kaukazo Armenijos čiabuvis. Laurinių (Lauraceae) šeimos genties Persea tropikinės Amerikos medis avocado vad. alegatorine k. (P. gratissima / P. drymifolia). Vaisiai panašūs į k., valgomi. Veisiama Kalifornijoje, Floridoje ir kt. *J.Rkt.*

Kultūrinių k. auginimas soduose reikalauja švelnesnio ir drėgnesnio klimato negu obelų. Jos nepakenčia didelių šalčių bei vasaros sausrų ir karščių. Europoje k. geriausiai auga Belgijoje, Olandijoje ir kituose pajūriniuose kraštuose. Lietuvoje 1928–29 ir 1939–40 žiemos šalčiai veik visas k. išnaikino. 1943 Žemės Ūkio akad. mokomajam daržui pasisekė surinkti ir padauginti apie 15 veislių, daugiausia vietinių, kurios išliko nenukentėjusios nuo šalčių, tačiau jų tolimesnis likimas nežinomas. K. auga įvairiuose dirvožemiuose, tik neperdrėgnuose. Kultūrinės veislės dažniausiai dauginamos akiuojant (okuliuojant) VII–VIII į specialiai medelynuose išaugintus ir paruoštus poskiepius. Medeliai į sodą sodinami 1–3 m, žiūrint įvairių kraštų auginimo metodų. Soduose medžius ir ypač vaisius puola įvairūs kenkėjai (ligos, vabzdžiai), su kuriais kovojama fungicidais ir insekticidais. K. yra keletas tūkstančių kultūrinių veislių, iš kurių Lietuvoj, atsižvelgiant į atsparumą šalčiams, paminėtina tik keletas. Geroji pilkutė, vidutinio didumo vaisiai, švelnaus sultingo skonio. Nunoksta rugpiūčio mėnesį. Sapieginė (Sapežanka), vidutinio didumo paplokščiais vaisiais. Lietuvoje labai išplitusi, ypačiai Vilniaus srityje. Prieš šaltąsias žiemas galima buvo užtikti didelių bei senų medžių; tai rodo jai tinkamą Lietuvos klimatą. Salisbury, rudeninė veislė, pasižymi geru skoniu ir atsparumu šalčiams, dargi 1939–40 žiemą neiššalo, ypač jaunesni medžiai. Klebonine, žieminė veislė, Lietuvoje buvo plačiai auginama; šaltąsias žiemas atlaikė. Be minėtų k. veislių, yra dar daug įvairių bergamotų, berų, duanų, sviestinių ir kt., kurių auginimas Lietuvos sąlygose abejotinas. Norint turėti k. gero skonio, nereikia jų sunokinti ant medžio. Skinama, kada lenkiant vaisių kotelis jau lengvai atsiskiria nuo šakelės. K. galutinai subrandinamos sandėlyje. *J.Prš.*

Kriaušiškiai k. Vaškų vls., Biržų aps., 6 km nuo Vaškų glžk. st., 151 gyv. Yra senkapiai.

Kriaušlapė (Pirola), kriaušlapinių (Pirolaceae) šeimos žolės bei žemaūgiai krūmokšliai. Mūsų miškuose dažnai randamos k. apskritlapė (P. rotundifolia), k. vienašalė (P. secunda), k. vienažiedė (P. uniflora). Iš retesniųjų žinoma yra k. skėtinė (P. umbellata), žr. Marenikė skėtinė (Chimaphylla umbellata). K. liaudies vartojamos vaistams.

Kriaušlapiniai (Pirolaceae) dviskilčių augalų šeima.

Kriautė, kriautis, pakriautė, žemaičių prieangyje viršum atviro židinio lubelės arba atvira vieta. K. uždengia kartelėmis, užtiesia eglės luobu ir užpila smėliu ar šiaip žemėmis. Ji sulaiko židinio žiežirbas ir tuo būdu saugo nuo gaisro stogą. Atviroje k. sukabina rūkyti mėsą, krežyje surius, sudžiauna padarynei medžiagą ir pn. Kitur k. vadina uždengto židinio viršų, gyvenamojo namo pastogę arba visą namo aukštą.

Kriava (Krėva, lenk. Krewlanka, Kruglanka) upelis, Kriavo vls., Ašmenos aps., Beržūnos (Nemuno) deš. intakas, 19 km ilgio; teka į p. pro Kriavo mst.

Kriavas (Krėva, lenk. Krewo) mstl. Ašmenos aps., prie Kriavos upelio (Beržūnos intako) deš. jos krante, apie 28 km nuo Ašmenos. Mstl. įkurtas aukščiausioje Ašmenos aukštumų srity. Už kelių kilometrų nuo K. į rytus yra aukščiausia Lietuvos vietovė — K. kalnas — 320 m nuo j.l. Gi pats mstl. ir pilis slypi giliame K. upės erozijos išgraužtame slėnyje, tarp grandinių kalvų, besitęsiančių šiaurės pietų kryptimi, kurių pašlaitėse vienur kitur sruvena šaltiniai. K. vaizdas atsiskleidžia tik privažiavus iš rytų ar vakarų jį supančias kalvas. Daugumas miestelio namų mediniai. 1866 K. buvo 246 namai ir 1285 gyv. — 639 stačiatikiai, 337 katalikai, 241 žydų tikėjimo ir 68 mahometonai, 1939 — apie 1800 gyv. I pas. karo metu K. labai nukentėjo: mstl. sudegino ir plį apgriovė. Pilies griuvėsių plytas vokiečių kariuomenė naudojo apkasams. Apylinkėse yra totorių, kurie laikytini palikuonimis iš Vytauto D. laikų. Daubutiš-

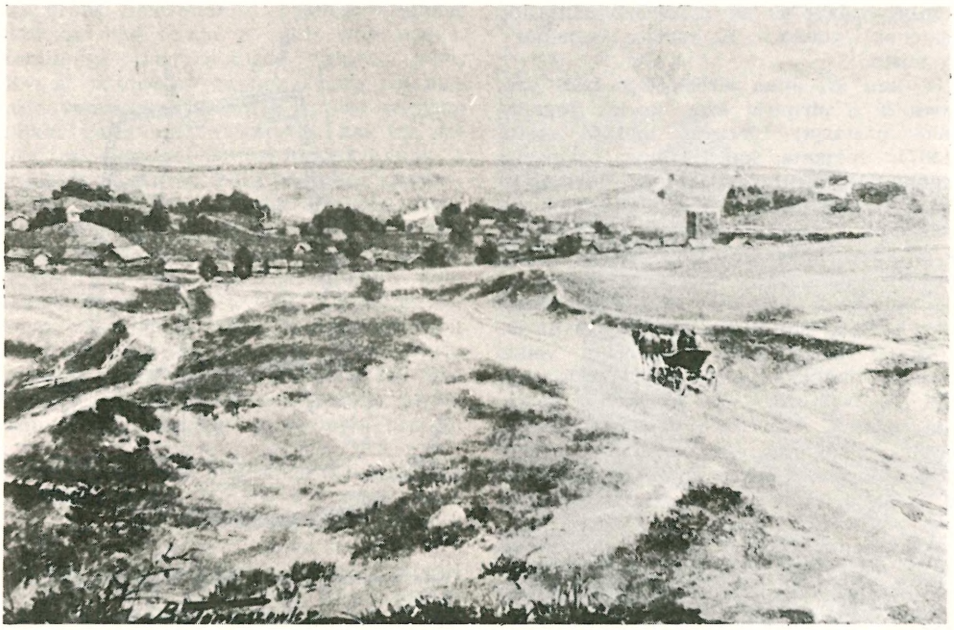

Kriavo miestelis (sena litografija)

kių k. yra jų mečetė. K. yra istorinė sen. Lietuvos vietovė. Už 2 km į r. nuo K. (prie kelio į Smurgainis) yra piliakalnis ir šalia jo naujojo geležies amžiaus pilkapiai. Pagal padavimus, piliakalnis buvęs sujungtas su K. pilimi požeminiu urvu. Piliakalnis apie 20 m aukščio, nupiauto kūgio formos, jo pakraščiai apvesti 4 m aukščio pylimu. K. vsl. 1931 buvo 10.907 gyv., 1911 sodybų, vls. plotas 247,3 km². K. apylinkėje yra geros rūšies molio, kurį naudojo molinių indų gamybai.

K. istorija. Lietuvos vienijimosi ir valstybinio gyvenimo pradžioje K. vaidino svarbią rolę. Gedimino laikais K. buvo neeilinė Lietuvos vietovė, bet vienos Lietuvos srities centras. 1342 Gediminas, dalindamas savo sūnums žemes, K. pasodino Algirdą. Tada K. buvo to vardo kunigaikštijos arba srities valdovo būstinė. XIV a., taikantis naujiems karo ir apsigynimo reikalavimams, pagal centrinės valstybės valdžios nustatytą strateginį planą buvo statomos mūrinės pilys. Tuo laiku buvo pastatyta ir K. jau mūrinė pilis, kurioje buvo laikoma nuolatinė įgula. 1382 K. pilin Jogaila uždarė suimtą savo dėdę Kęstutį, kur po kelių dienų Kęstutis buvo nužudytas. Ten Jogaila kalino ir savo pusbrolį Vytautą su jo žmona. 1385 K. Jogaila pasirašė dokumentą vad. Kriavo aktu. Nuo 1387 iki 1391 K. sritį valdė Jogailos brolis Aleksandras-Vygantas. Po to K. sritis buvo prijungta prie D.L.K. ir sudarė jos seniūniją. 1398, kaip matyti iš Vytauto derybų su kryžiuočiais Salyne, dalyvavo K. seniūnas Andriejus Gostautas (Gastoldus), Vilniaus unijos akte 1401 I 18 Gostautas tebeminimas K. seniūnu (Codex epist. Vitoldi nr. 179, 233, 234, 295–97 psl.). Švitrigailos su Žygimantu kovų metu (1432–33) K. buvo pakartotinai užimta Švitrigailos, šis dar gi K. buvo atidavęs Ordinui.

Prie pilies išaugo mstl. Jis kartu su K. seniūnija priklausė D.L.K. 1503 totoriai buvo pasiekę K. ir apnaikinę pilį bei miestelį. Nuo to laiko K. nustojo anksčiau turėtos reikšmės. 1517 Herbersteinas, keliavęs iš Maskvos į Lietuvą, matė apleistą K. pilį ir miestą. Pilies kieme dar ilgą laiką stovėjo medinė rotušė, kuri veliau sudegė. Būta pilies kieme ir kitokių medinių pastatų.

1551 Vilniaus seime paskirstant valdoviniams mstl. sidabrinės mokestį, K. mstl. buvo uždėta mokėti 5 kapos grašių. Prie Žygimanto Augusto K. laikytojas buvo kng. A. Kurbskis, vėliau K. valdė Slizen, Slanymo iždininkas, 1773–75 seimas K. se-

niūniją atidavė 50-čiai metų J. Važinskiui, Ašmenos iždininkui. K. turėjo Magdeburgo teises.

K. kat. šv. Jono Krikštytojo bžn. yra viena iš 8 pirmųjų bžn., kurias Jogaila įsakė pastatyti Lietuvos krikšto metu (1387). Spėjama, kad ji buvo pastatyta pagoniškos šventovės vietoje. Pirmąsias bžn., tarp jų ir K., Jadvyga aprūpino liturginiais rūbais ir indais. K. bžn. didelė geradarė buvo Ona Gostautienė. Ilgainiui bžn. buvo kelis kartus perstatyta ir jos beneficija padidinta. 1704 Zakševskiai prie K. bžn. įsteigė dvi altarijas. 1781 K. parapija turėjo 2286 parapiečius, veikė parapinė mokykla. Tais metais joje mokėsi 11, 1782—20, 1804—4, 1805—7 mokiniai. 1866 K. bžn. buvo paversta cerkve, o parapijos ribose esančias dvi koplyčias rusų valdžia 1866 uždarė. XX a. pradžioje parapija buvo atgaivinta ir 1906 pastatyta nauja bžn.

Słownik geograficzny IV 1883; *J. Kurczewski*, Biskupstwo Wileńskie 1912; *L. Kolontowski*, Dzieje Wielkie Ks. Litewskie I 1930; *J. Długosz*, Opera Omnia XIII 1877; Polnoe sobranie russkich letopisei XVII 1907. *R.Krs.*

K. pilis stovi deš. K. upelio pusėje, žemumoje. Pilies griovio liekanų yra į š. nuo pilies. Pilis savo architektūra priklauso senoviniam vad. ‚gardo' tipui, bet plano formoje matyti priartėjimas prie kastelio idėjos, nes ginamųjų mūrų žiedas sudaro trapecinį keturkampį (100×62×108×94 m). Mūrų apsuptame plote buvę mediniai pastatai išnyko. Mūrų storis buvo apie 2,5–2,8 m ir dar 1918 siekė iki 8 m aukščio. Jie pastatyti kiautine technika: tarp dviejų sienelių pripildyta kalkių skiedinio, į kurį primesta lauko akmenų; tos sienelės apačioje pamūrytos iš lauko akmenų, o aukščiau iš vflenų plytų. Plytų formatai: 6×20×33, 5×13,5×28 ir 9×17×? cm (pagal B. Schmidą). Plytų jungimas gotikinis. Rasta plytų su vienu nukirstu kampu. Vakarinėje sienoje atkasta smailios arkos anga. Pilis turėjo du bokštus. Vienas ketvirtainio plano bokštas stovėjo pilies sienų viduje p.r. kampe, o antras didesnis ketvirtainis

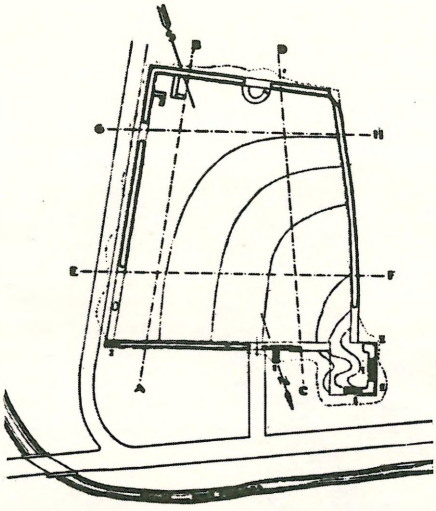

Kriavo pilies griuvėsių planas pagal St. Lorentz

(19×19 m) — išsikišęs laukan, š.v. kampe. Šis bokštas turėjo kelis aukštus: prieš 1915 dar stovėjusiose bokšto sienose buvo matomos trys eilės smailios arkos langų. Rasta ogivinių plytų fragmentų, iš kurių galima spręsti, kad apatinis aukštas bokšte turėjo skliautus, greičiausiai paremtus centre viena kolona. Visa tai rodo, kad didysis bokštas buvo gyvenamas (dideli gyvenamieji bokštai būdingi prancūzų-flamų pilims), kur jie vad. donžonais; Vokietijos pilyse didysis pilies bokštas paprastai gyvenamųjų patalpų neturėjo. Apie K. mūrinės pilies pastatymo laiką žinių nėra. Schmidas samprotavo, kad 1382, kai K. buvo kalinamas Kęstutis, jau stovėjo masyvi mūrinė pilis. Tuo tarpu M. Morelovskis yra linkęs pilies pastatymą nukelti į XV a. Z. Ivinskis taria, jog K. pilis galėjusi būti pastatyta XIV a. pabaigoje ar XV a. pradžioje. 1338 Algirdo iš tėvo gautoji K. pilis turėjo būti dar medinė; gal ji stovėjo netoli esančiame K. piliakalnyje. 1387 K. pilį gavo Jogai-

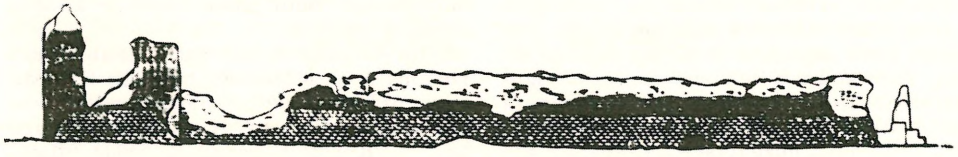

Kriavo pilies mūrai (vakarinis fasadas)

los brolis Aleksandras Vygantas. Galimas daiktas, kad nauja K. pilis prie upelio. žemumoje, tapo išmūryta Vytauto, kuris XV a. pradžioje yra daug pilių pastatęs prie vandenų. Tiksliau K. pilies statymo laikas galės būti nustatytas, kai bus atlikti nuodugnesni paminklo tyrinėjimai ir paaiškės Lietuvos pilių statybos chronologija. 1503 K. nusiaubė Prokopo totoriai. 1517 Herbersteinas (žr.), keliaudamas į Maskvą pro Vilnių, rado K. pilį ir miestelį apleistą (Crevua oppidum cum castro deserto). Jau XVIII a. bokštai nebuvo naudojami: 1789 inventorius mini tik medinius trobesius pilies terene. Rusų laikais ten stovėjo mažutė cerkvelė. Kai vienas žmogus buvęs krintančios plytos užmuštas, prietaringi gyventojai nustojo mūrus ardę. Griuvėsių padėtis XIX a. viduryje užfiksuota litografija N. Ordos albume. 1915 pro K. pilį ėjo fronto linija, ir ji labai nukentėjo: stovėjusios š. bokšto sienos įgriuvo (kartu ir langų angos bei plytų aptaisas), o r. mūrų aptaisas atskilo 5 cm plyšiu. 1918 K. pilį aplankė ir aprašė statybos tarėjas B. Schmidas iš Marienburgo. Po karo pradėta griuvėsiais rūpintis, visų pirma uždraudžiant pilies rajone ganyti. 1929–30 Vilniaus vaivadijos konservatorius S. Lorentzas atliko būtiniausią griūvančių mūrų konservaciją. Griuvėsiai jau buvo tiek suaižėję, kad jų storis tesiekė 1 m; v. ir š. pusėje mūrai dar laikėsi, bet p.ir r. dalyje tebestovėjo tik likučiai. Krypstančiai š. sienai apsaugoti pastatyti kontraforsai ir atkas-

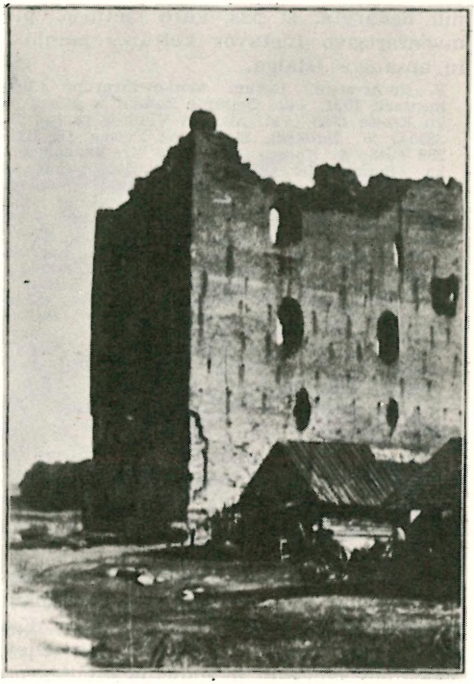

Kriavo pilies donžonas

tos griūvenos. Bokšto atskylantį plytinį aptaisą surišo geležiniais varžtais ir plyšius užliejo; vakarinėje bokšto sienoje užpildė nutrupėjusias aptaiso dalis ir kontraforsu parėmė š.r. bokšto sieną. Tada buvo atlikti tikslūs griūvėsių fasadų brėžiniai ir planas, bet stratigrafinių tyrinėji-

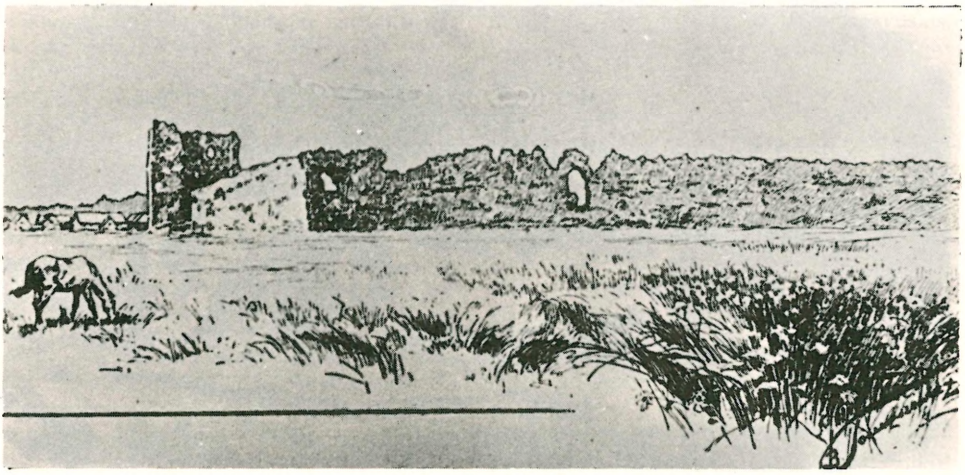

Kriavo pilies griuvėsiai

nių nedaryta. II pas. karo metu K. pilį inventarizavo Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstaiga.

S. Herberstein, Rerum Moskowiticarum Commentarii 1551, 149; Opisanie Zamku w Miasteczku Krewe 1789 (Vst. Archyv. Vilniuje rankr. nr. 3355); *M. Baliński,* Starożytna Polska III 233-238 1846; *A. Korevo,* Razvaliny Krevskago zamka (Pamiatnaja knižka Vilenskoj gubernii na 1861, 59 – 68; *P. Plavski,* Opisanije drevniago zamka v m. Krevo (Izvestija Imp. Geogr. Obščestva VII 1871, nr. 8, 313–320; Słownik Geograficzny Król. Polsk. IV 667–668, 1883; Krewo (Das Litauen-Buch 1918, 76–77); *S. Lorentz,* Konserwacja ruin zamków w Wileńszczyznie i Nowogrodczynie (Ochrona Zabytków Sztuki i 163–165) 1930–31; *M. Morelowski,* Zarysy syntetyczne sztuki wileńskiej 19–21 1939; *Z. Ivinskis,* Trakų Galvės ežero salos pilis (V. D. Kultūros Muziejaus Metraštis I, 152) 1941; *B. Schmid,* Burgen in Litauen (Der Burgwart XLIII 5–6) 1942. *P.Rkl.*

Kriavo aktas. Kriavo pilyje D. L. K. Jogailos ir jo giminių 1385 VIII 14 patvirtinti pasižadėjimai, kuriuos Jogailos vardu Krokuvoje buvo padaręs M. Lenkijos ponams Skirgaila, o kiti delegacijos įgaliotiniai Budoje karalienės Jadvygos motinai Elzbietai. Už siūlomą Lenkijos karūną lenkai iš Jogailos K.a. išgavo raštu svarbius įsipareigojimus, kurie abiejų valstybių istoriją nukreipė kitu keliu. K.a. tebuvo tik neaiškiai suformuluota dviejų valstybių santykių ir judviejų ateities politinė programa, kurios vykdymas iki pat Žečpospolitos pabaigos paliko nebaigtas.

Lietuvos ir Lenkijos santykiai iki 1382. Nuo XIII a. vidurio lietuviai nedavė ramybės lenkams. Jų kronikose 1246–1338 laikotarpyje yra sužymėta 18 lietuvių karo žygių, t.y. per 92 metus vienas karo žygis kas 5 metai. O per tokius karo žygius būdavo naikinamas turtas ir išvedama daug belaisvių. Karo žygiai su lenkais laikinai liovėsi, kai su Gediminu Vladislovas Loketka sudarė sąjungą. Šio sūnus Kazimieras vedė Aldoną Gediminaitę. Tapdamas D.L.K. žentu (1325–39), Kazimieras buvo natūralus lietuvių sąjungininkas prieš Ordiną. Tačiau atsisakydamas Pamario ir padarydamas Kališo taiką su kryžiuočiais (1343), Kazimieras nukreipė savo dėmesį į rytus. Sąjunga su Lietuva jam nebebuvo reikalinga, juo labiau, kad jis ėmė reikšti pretenzijų į Volinijos ir Haličo žemes. Kova dėl šitų žemių nuvedė Lietuvą ir Lenkiją vėl į didelę nesantaiką. Ištisus dešimtmečius — su trumpos taikos pertraukomis — su Kazimieru kovojo Kęstučio remiamas Liubartas Gediminaitis. Kazimieras į lietuvius žiūrėjo kaip į ‚mirtinus priešus' (Kodeks Dyplom. Małop. III nr. 739). Lenkų tautoje dėl dažnų lietuvių karo žygių iki pat XIV a. galo buvo nedraugiškas nusistatymas prieš lietuvius. Ne daug įtakos turėjo Lietuvos-Lenkijos santykiams ištekinimas už Kazimiero vaikaičio, v. Pamario (Štetino) kng. Kazimiero IV, Jogailos sesers Joanos, kuri jauna mirė. Giminystės ryšiai iširo, nors lietuviai ir lenkai turėjo bendrų priešų

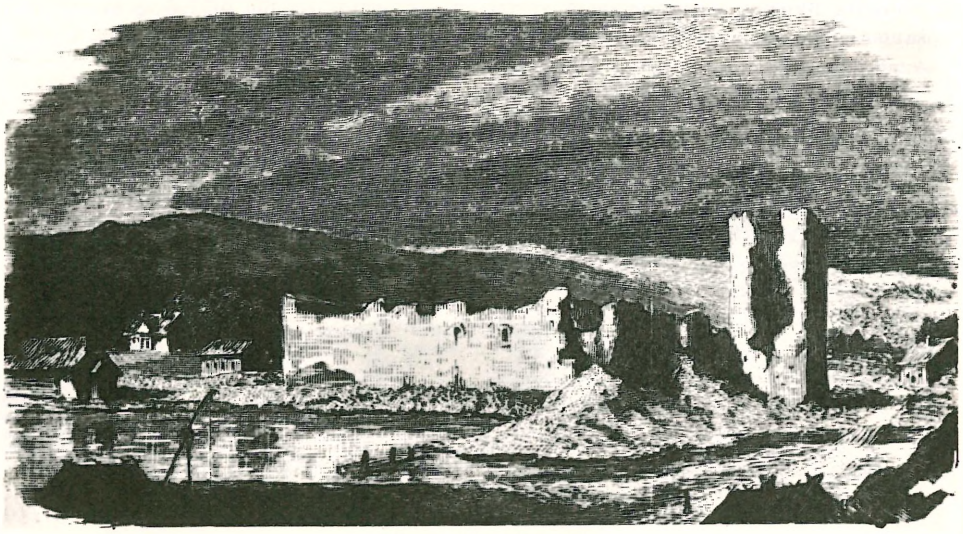

Kriavo pilies griuvėsiai

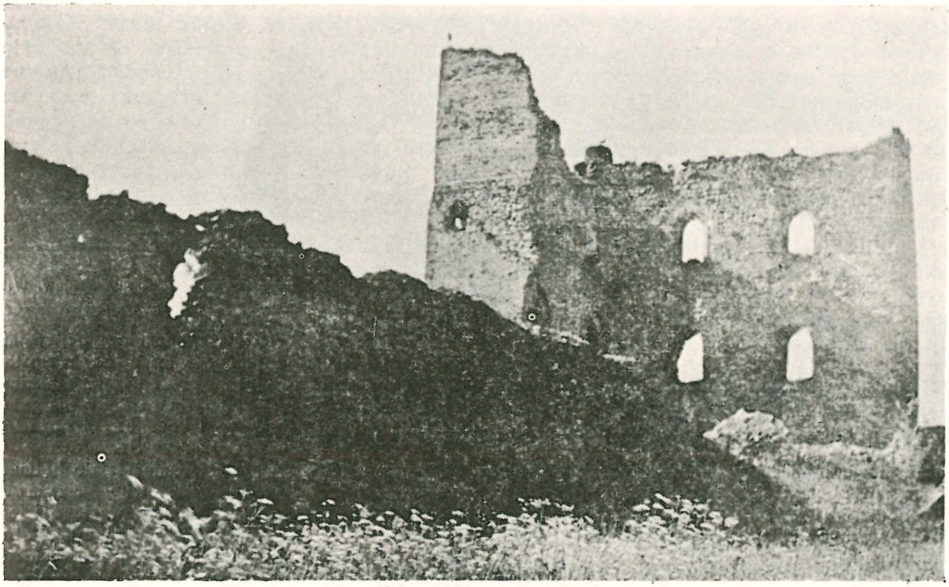

Kriavo pilies griuvėsiai

ir jautė bendrų interesų. Jų priešai buvo ne tik kryžiuočiai ir totoriai. Algirdo pastangos atnaujinti stačiatikių metropoliją Kijeve, lygiai kaip ir Kazimiero panašus noras — Haliče, buvo nukreiptas prieš Maskvą (H. Paszkiewicz).

K. a. genezė. Iš šaltinių sunku tiksliai išaiškinti, kas pirmasis — lietuviai ar lenkai — ėmėsi iniciatyvos megzti santykius. Atrodo, kad ir tautinė ambicija buvo paveikusi šaltinių autorius. Lietuvos Metraštis pvz. rašė, kad lenkai keliais atvejais siuntę Lietuvon savo pasiuntinius (Poln. Sobr. Russk. Let. XVII 77). Dar Jadvyga nebuvo atvykusi Krokuvon, kai M. Lenkijos magnatai 1383 pavasarį mezgė santykius su Jogaila ir pasiuntė Vilniun Liublino seniūną Vlodką iš Charbinovičių. Nors šitos kelionės fakto tiksliai įrodyti negalima, bet jau lenkų suvažiavime Sieradzėje (1383 III) Jogailos kandidatūros klausimas į Lenkijos karalius galėjo būti svarstomas (O. Halecki). Dlugošo teigimu, Jogaila, prieš siųsdamas savo oficialią delegaciją (1385 I), prieš tai keletą kartų siuntęs savo patikėtinius. Iš kryžiuočių šaltinių, kurie piktomis žiūrėjo į Jogailos kėslus, labiau išryškėja D. L. Kng. pirmenybė ir sakoma, kad Jogaila siuntęs Lenkijon pasiuntinius su dovanomis (Scr. rer. Pruss. III 143). Išgliaudęs visas versmes, O. Haleckis daro išvadą, jog lenkus reikia laikyti to plano sumanytojais, nors žymus vaidmuo yra priskiriamas ir gabiausiam Jogailos broliui Skirgailai (L. Kolankowski). 1379 .vykdamas per Ordino žemes į v. Europą pasimatyti ir su Lenkijos-Vengrijos Liudviku (t.p. II 592; III 111), jis teskelbė, jog Jogaila norįs priimti lotynišką krikštą. Ar Skirgaila tada palietė Jogailos vedybinius planus, lieka paslaptis. Tas klausimas iš viso greičiausiai nebuvo keliamas, juo labiau, kad abi Liudviko dukterys (Marija ir Jadvyga) tada jau buvo susižiedavusios. Lietuvos ir Lenkijos susiartinime nemažas vaidmuo yra tekęs Podolės Karijoto Gediminaičio sūnums Jogailos pusbroliams, Borisui ir Konstantinui. Būdami jau katalikai, jiedu įvairiomis progomis lankydavo Krokuvą. Jiedu davė Krokuvos pirkliams link Juodosios jūros laisvą tranzitą per Podolę. K.a. iniciatyvos klausimą palikdamas neišspręstą, H. Paszkiewicz iškėlė ypač vaidmenį Konstantino Karijotaičio. Norėdamas būti nuo totorių nepriklausomas, jis ieškojo pagalbos Lietuvoj ir Lenkijoj. Kaip ir jo tada jau mirę broliai Jurgis Karijotaitis ir Aleksandras, Podolės Konstantinas buvo šalininkas glaudaus Lietuvos ryšio su Lenkija. Kai Karijotaičių įtaka Vilniaus dvare nuo 1383 ėmė dar labiau stiprėti, Konstantinas lankėsi sostinėje. Gal būt, tokių ryšių su Ku-

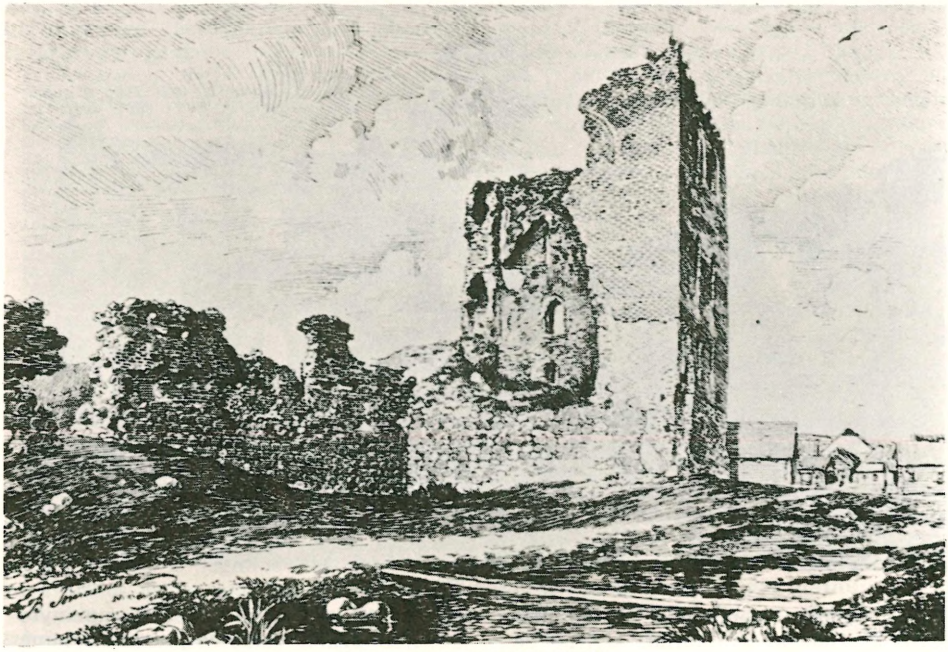

Kriavo pilies griuvėsiai (1896)

rijotaičiais įtakoje, Jogaila ir Skirgaila davė 1383 Liublino pirkliams laisvę prekiauti Lietuvoje. Pagaliau Borisas Karijotaitis drauge su Skirgaila 1385 I oficialiai vyko Krokuvon, o jo brolis Konstantinas, greičiausiai D.L.K. pavedamas, ten lankėsi 1385 IV. Mintis, kad Jogailai reikia priimti Lenkijos karūną, Vilniuje rado aiškų pritarimą. Sumanymui pritarė ir D. L. Kng. broliai. Jogaila turėjo didelių sunkenybių tik su savo vyresniais broliais iš pirmosios Algirdo žmonos, t.y. su Polocko Andriumi ir Briansko Dimitru. Buvo jis taip pat karo padėtyje su 1382 pas kryžiuočius pabėgusiu Vytautu. Vesdamas Jadvygą Jogaila tikėjosi sustiprinti savo padėtį. Užsidėjus karališką vainiką, niekas jau nebegalėjo kelti balso ir dėl jo D. L. Kng. titulo Vilniuje. Jogailos santykiai su Ordinu buvo kritiškoje padėtyje. Įsimaišę į Lietuvos vidaus karą (per konfliktą su Kęstučiu), kryžiuočiai iš Jogailos išreikalavo užrašyti Žemaičius (žr. Dubysos sutartys). Tų sutarčių patvirtinti ir savo antspaudų prikabinti turėjo 1383 VII susivažiuoti Dubysos žiotyse pats vyr. magistras ir Jogaila. Ordino laivas dėl nusekusio vandens prie Skirsnemunės įstrigo. Jogaila atsisakė vykti iš Kauno, kur buvo laivu išsiruošęs, plaukti į Skirsnemunę, ir jokios derybos, kuriose Konstantinas atstovavo Jogailai, nieko nebepadėjo, nes šis jau turėjo kitus planus. Jogailos kieta laikysena yra siejama su jau tada iškilusiu Lenkijos projektu. Apie jį sprendė ir kiti broliai, ypač Skirgaila, kuris buvo artimiausias Jogailos patarėjas. Šalia Jogailos brolių ir jo aplinkos kunigaikščių ir patikėtinių, mezgant ryšius su Lenkija, dalyvavo ir keletas Vilniaus pranciškonų. Pranciškonams labiausiai rūpėjo oficialus Lietuvos pakrikštijimas. Kaip daugumas to meto r. Europoj veikiančių pranciškonų, vilniškių vienuolių dalis turėjo būti vokiečiai. Turėdami savo interesų, vokiečių pirkliai, kurių stipri kolonija tada buvo Vilniuje, rėmė Jogailos planą. Žymią rolę čia suvaidino Vilniaus mst. vietininkas, Jogailos žymus patikėtinis, Hanulis, kuris buvo įtakingas vietinių vokiečių bendruomenėj. Hanulis buvo Vilniaus vokiečių pirklių minties reiškėjas. Kada Nemuno kelias prekybai dar buvo pavojingas, Vilniaus pirkliai ieškojo saugesnių ir tiesesnių kelių į V. Europą. Jiems rūpėjo vėliau pagarsėję keliai į Liubliną ir Poznanę.

Lenkai turėjo savo išskaičiavimų. Steng-

damiesi visais būdais suardyti Jadvygos vedybas su Vilhelmu Habsburgu, unija rūpinosi grupė M. Lenkijos magnatų, kurie nuo Liudviko Anjou mirties turėjo daug įtakos Lenkijos politiniam gyvenimui. Labiausiai pasižymėjo broliai Jaśko iš Tarnówo ir Spytek iš Melsztyno. M. Lenkijos magnatams labiausiai rūpėjo atgauti taip nelaimingai prarastą Raudonąją Rusiją, atitekusią Vengrijai Liudviko laikais. Tik Lietuva, kuri veikliai dėl Raudonosios Rusijos buvo kovojusi, galėjo atimti derlingą žemę. Ji galėjo apsaugoti ir nuo totorių, kurių lenkai baiminosi. M. Lenkijos ponams valstybės teritorijos praplėtimas link Juodosios jūros, kur D. L. kunigaikštija turėjo tiek žemių, buvo vienas iš svarbiausių akstinų karalium kviesti Jogailą. Iš Jogailos vedybų su Jadvyga lenkai, kaip ir lietuviai iš lenkų, tikėjosi pagalbos prieš kryžiuočius. Tačiau M. Lenkijai Ordino kaimynystė (jo sienos buvo toli), lygiai kaip ir prarastų Vyslos žiočių atgavimas, buvo antraeilis klausimas. Pati Vysla Lenkijos prekyboje tada dar neturėjo vėlesnės reikšmės. Krokuvos ponai vylėsi sustiprinti savo įtaką iš svetur atvykusiam karaliui. Daug svėrė ir motyvas, kad iš D. L. K-tijos pusės Lenkija ateityje nebepatirs puolimų.

D e r y b o s. D.L.K. oficialius žygius pirma turėjo paruošti preliminariniai sąlyčiai ir pasiteiravimai. 1384 vasarą Jogaila jau turėjo būti apsisprendęs ir su lenkais aiškiau susitaręs, nes ir Vytauto sugrįžimas iš Ordino, dėl kurio Kęstutaitį iš Vilniaus klabino pusbrolis, turėjo įvykti numatomos karūnos dėlei. Kad 1384 pabaigoje jau buvo su Krokuva užmegzti santykiai, parodo įrašas Krokuvos miesto knygose. Ten yra pažymėta, kad intervenuojant Gniezno arkiv. ir did. kunigaikščiui (jo vardas nepaduotas) 1384 X 12 buvo paleisti nusikaltėliai. Tai turėjo būti padaryta prašant Jogailos delegatui, kuris buvo pasiųstas Krokuvon atstovauti D. L. kunigaikščiui Jadvygos karūnacijoje (X 15). Jadvygą karūnavus Lenkijos ‚karaliumi', M. Lenkijos ponai ragino Jogailą galutinai susitarti. Po trijų mėnesių (1385 I 18) Krokuvon atvyko Lietuvos delegacija. Ją sudarė jau Vakaruose buvęs Skirgaila, Hanulis ir Jogailos giminei priklausęs Borisas. Apie šį tiksliau nežinoma, bet jis pagrįstai yra laikomas dabar Karijoto Gediminaičio sūnumi, t.y. Jogailos pusbroliu. Išdėstydamas D. L. K. pažadus, Skirgaila Krokuvoje pasipiršo Jadvygai brolio vardu, o kiti delegacijos nariai nuvyko Vengrijon pas našlę Elzbietą. Nors ši tarėsi galutinį sprendimą paliekanti lenkams ir dukteriai, tačiau tolimesnėms deryboms vesti įgaliojo du pasiuntinius. Kai Lietuvos delegacija sugrįžo iš Vengrijos (Budos) Krokuvon, 11-kametė Jadvyga dvasininkų ir lenkų ponų buvo įtikinėjama, kokį svarbų misinį vaidmenį atliksianti ištekėdama už Jogailos. Krokuvoje ir buvo sutarti penki pagrindiniai punktai, kurie paskui buvo surašyti K.a. 1. Su visais kunigaikščiais, bajorais ir visa tauta Jogaila turėjo pasikrikštyti lotyniškomis apeigomis (tokį pažadą jis buvo davęs Dubysos sutartimi kryžiuočiams 1382); 2. Lietuva turėjo grąžinti visus belaisvius, kurie per ankstyvesnius užpuolimus buvo iš Lenkijos išvesti; 3. turėjo būti sumokėta sutarties su Habsburgais netesėjimo bauda 200.000 florinų, šią sumą reikėjo sumokėti lenkams, jeigu suirtų Vilhelmo ir Jadvygos vedybos; 4. Visa D. L. K-tija turėjo būti ‚prišlieta' prie Lenkijos; 5. Jogailos lėšomis turėjo būti atgautos visos sritys, kurių lenkai paskutiniu laiku buvo netekę.

K. a. s u d a r y m a s. Prie namo grįžtančios Lietuvos delegacijos ir dviejų vengrų pasiuntinių prisijungė trys lenkų delegatai, kuriems vadovavo Vlodka iš Charbinovičių. Jogailos tėviškės žemių pilyje K. 1385 VIII 14 Jogaila patvirtino visa tai, ką pasiuntiniai Krokuvoje ir Budoje jo vardu buvo žadėję ir sutarę. Aprašius visą derybų eigą K.a. pradžioje, buvo išdėstyti Jogailos pasižadėjimai. Prie K.a. savo antspaudus pridėjo trys Jogailos broliai (Skirgaila, Kaributas, Lengvenis) ir Vytautas. K.a. buvo tik paruošiamoji sutartis, preliminarinis aktas. Tikrosios sutarties dokumentas turėjo būti sudarytas vėliau; tačiau jo tekstas nėra išlikęs. J. Pfitzner abejoja, ar iš viso jis buvo surašytas. K.a. yra gana įvairiai interpretuojamas. Vykdydamas K.a. pažadus, Jogaila greitai išsirengė Lenkijon ir 1386 I 12 susitiko su Lenkijos pasiuntiniais Valkaviske. Jogailai sekėsi vykdyti K.a. pasižadėjimus, nes drąsus Vilhelmo Habsburgo bandymas Krokuvoj susijungti su sužadėtine M. Lenkijos ponų jėga buvo sutrukdytas, o su kitu sosto pretendentu Mozūrų Zemovitu IV geruoju buvo susitarta (1385 XII 12). Tad be baimės galėjo M. Lenkijos 4 ponų (jie vis

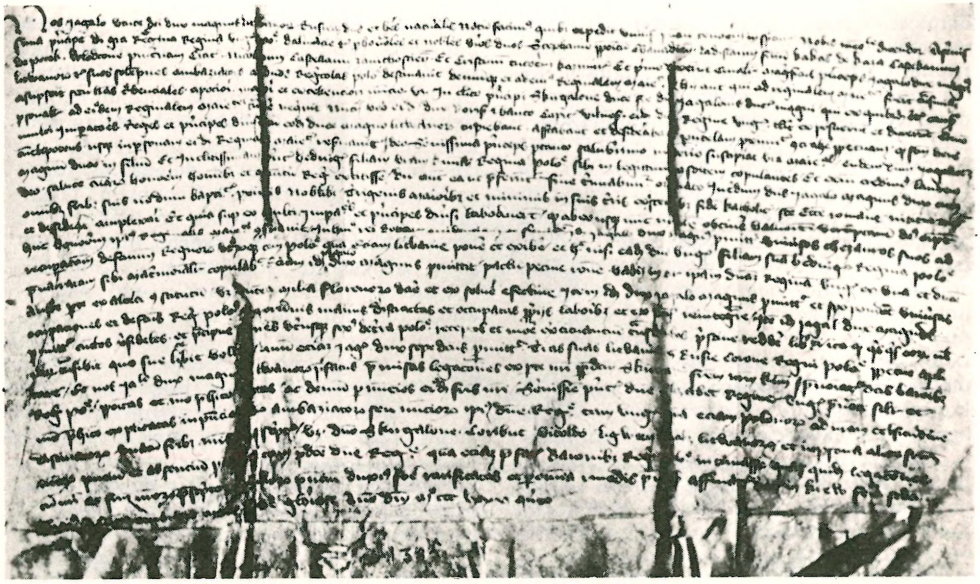

Kriavo aktas

vad. ‚regnicolae'; taip pavadinti ir K.a.) delegacija (jų tarpe vėl Vlodko) pareikšti Jogailai, jog jie kviečia jį bajorijos seiman Liubline, kur Algirdaitis buvo išrinktas Lenkijos karaliumi (1386 II 2).

K. a. prasmė. Pati svarbiausia K.a. vieta yra apie būsimųjų dviejų valstybių santykius. Bet jie teišreikšti tik vienu trumpu pažadu ‚terras suas Litvaniae et Rusiae coronae regni Poloniae perpetuo applicare', t.y. Lietuvos ir Rusijos žemes, kurias D.L.D. valdė, pasižadėjo ‚amžinai prišlieti Lenkijos karalystei'. Patys K.a. sutarties dalyviai vargu turėjo aiškią nuomonę, kaip tas ‚prišliejimas' turėtų būti įvykdytas. Tas miglotas žodis ‚applicare' sukėlė neaiškumų, ir per paskutinius 60 metų apie K.a. yra daug rašyta. XIX a. pabaigoje F. Koneczny ir A. Lewicki pirmieji ėmėsi aiškinti K.a. tekstą, sakydami, jog tuo aktu Lietuva, kaip savarankiška valstybė, nustojusi egzistuoti ir tik 1401 Vilniaus–Radomo unijoje ji vėl buvusi atstatyta. 1385 sutartimi Lietuva buvusi inkorporuota Karūnon (Lenkijon). Tą tezę išryškino St. Kutrzeba, O. Balzer ir O. Halecki. Prieš ją pasisakė ukrainietis M. Čubatyj, J. Pfitzner. Remdamiesi ne teoriniais - teisiniais samprotavimais, bet gyvenimo praktika, jiedu teigė, jog Lietuvos valstybė ir po K.a. toliau egzistavo. Lenkų tezę sėkmingai griovė A. Šapoka. Naujai (1955) prieš lenkų išvedžiojimus svarių argumentų iškėlė G. Rhode. Lietuva nuo 1386 su Ordinu kariavo ir su juo viena pati taikos sutartis sudarinėjo, o Lenkija nuo Kališo taikos iki 1409 su kryžiuočiais taikiai gyveno. Jeigu Lietuva būtų buvusi tik Lenkijoje ‚provincija', o ne tarptautinės teisės subjektas, ji nebūtų galėjusi atskirai veikti, juo labiau, kryžiuočiai ne kartą (1389 – 95) minėjo, jog jie tik su Lietuva, bet ne su Lenkija kariauja. Kadangi pats terminas ‚applicare' buvo sukėlęs daug abejonių, tai buvo imta ieškoti kitų ano laiko dokumentų, kur tas žodis vartojamas. Eilę jų paskelbė H. Lowmiański, betgi galutinai aiškaus atsakymo neduodamas. O. Halecki, paskelbdamas Podolės Karijotaičius liečiantį dokumentą, kur yra žodis ‚applicare' (Miesięcz. Herald. XIV 1935) revidavo savo ankstesnę pažiūrą. Jis padarė išvadą, jog 1385 akte jau nebegalima kalbėti apie inkorporaciją, nes vengrų kanceliarijoje tas žodis reiškė pasidaryti lenininku. Tad ir Lietuva tegalėjusi būti leno santykyje su Karūna. Dažnai klaidingai interpretuojamas K.a., klaidingai yra laikomas ‚unijos' dokumentu. Jis yra kitos rūšies dokumentas negu 1401, 1413 ir net 1569 aktai. Jogailos dokumentas tetvirtino tai, ką jo pasiuntiniai buvo pažadėję, jeigu bus įvykdytos jo vedybos su

Jadvyga ir jis taps Lenkijos karaliumi. K.a. jokiu būdu nereiškė D. L. K-tijos savarankiškumo netekimą, t.y. besąlyginį įjungimą Lenkijon. Negalima ano meto valstybei, kurios prigimtis buvo visai skirtinga nuo moderniosios valstybės, pritaikyti šių dienų teisines normas, juo labiau, kad K.a. terandamą vieninteli terminą (applicare) galima visaip aiškinti. Net ir tie, kurie yra aiškinę, kad K.a. Lietuva buvusi įjungta Karūnon, turėjo pripažinti, kad toliau išliko Lietuvos valstybinio gyvenimo skirtingumas (St. Kutrzeba), net pati D.L.K. institucija (O. Balzer). Jogailai buvo vis tiek, katra valstybė prie kurios buvo jungiama, nes jis žinojo, kad jis pats valdys abi valstybes. Karalystė turėjo aukštesnį titulą. Tad K-tija ‚šliejama' prie jos. Lenkijoje karaliavo abu, t.y. Jogaila ir Jadvyga, o Lietuvoje jis ir toliau vienas pats buvo laikomas D.Kng. Nors Jogaila siekė, būdamas Krokuvoje karaliumi, valdyti ir D. L. K-tiją, tačiau pats gyvenimas pareikalavo pataisyti K.a. pažadus, kai pusbrolis Vytautas išsikovojo sau prideramą poziciją.

K. a. reikšmė. Lietuvos ir Lenkijos istorijoje K.a. buvo pradėtas procesas, kuris privedė prie Liublino unijos, ir jis savo padariniais reiškiasi iki pat šių dienų. K.a. Lietuvą pasuko į naują kelią. Lenkams K.a. buvo — po krikščionybės priėmimo — pats žymiausias įvykis. Anot L. Rankės, nuo totorių antplūdžio nėsą buvę R. Europoje kito reikšmingesnio įvykio, kuris taip būtų ją pakeitęs. Jogailaičių valdomai Lenkijai unija davė daug naudos. Ano meto matu matuojant, ilgai vieno valdovo rankose esančios dvi valstybės buvo žymiausia jėga r. Europoje. Bendrai veikiant abiem valstybėm buvo nugalėtas ir Vokiečių ordinas. Karinis laimėjimas Tannenbergo kautynėse ir politiniai pasisekimai Konstancos susirinkime buvo sutartinio Lietuvos (Vytauto) ir Jogailos veikimo rezultatai. Tokių politinių laimėjimų pasiekė dėl to, kad K.a. įgalino Lenkijos sostą užimti Algirdaičiui. Kad Lietuva tačiau vėliau neteko savojo kultūrinio veido ir jos bajorija lenkėjo, pirmosios priežasties paprastai ieškoma ne Horodlės aktuose, bet K.a. Nors Lietuvoje jau nuo Mindaugo buvo aiškių krikščionybės ženklų, tačiau lenkams prieš pasaulį pasiliko jų per šimtmečius vis kartotas K.a. punktas, kad jie esą nusipelnę pakrikštydami Lietuvą. Lietuviai į Jogailos aktą vėliau kitaip žiūrėjo, pačią uniją kitaip vaizduodamiesi negu lenkai (žr. Liublino unija). Ypač neigiamai buvo imta žiūrėti į Jogailos sudarytą K.a. tautinio atgimimo laikotarpiu, kai lietuviai, sąmonei bręstant, pasiryžo eiti skirtingu nuo lenkų keliu. Bet ir K.a., kaip visus to meto įvykius, reikia matuoti tik tos epochos mastu. Negalima šiandien istoriškai įvertinti, ar planuojamos Jogailos vedybos su Dimitro Donskio dukterimi Sofija (1384) būtų D. L. K-tiją nuvedę geresniu keliu. Lenkai (H. Paszkiewicz) įrodinėja, kad tos vedybos būtų reiškusios graikų tikėjimo priėmimą.

K.a. originalas, kurio kritišką tekstą paskelbė St. Kutrzeba ir Wł. Semkowicz 1932 (Akta unii Polski z Litwą), yra laikomas Krokuvos kapitulos archyve (nr. 186). Šiurkštokai išdirbtas, bet, palyginti, gerai išlikęs pergamentas, yra 33 cm pločio ir 22 cm ilgio, užlenkimas (apačioje), prie kurio kabojo 5 antspaudai, 4 cm aukščio. Antspaudų nebėra prie dokumento. Iki XIX a. niekas neminėdavo K.a.; net pats Dlugošas savo kronikoje jo necitavo. K.a. 1835 pirmasis paskelbė M. Wiszniewski (Pomniki historyi i literatury polskiej IV 92–94). Jis paminėjo tada dar 3 antspaudus prie originalo (Vytauto, Kaributo ir Lengvenio), J. Deveikė-Navakienė naujai yra iškėlusi klausimą, kad K.a. žinomasis tekstas esąs falsifikuotas, interpoliuojant (įterpiant) lenkams naudingų sakinių. Šitoji jos lietuvių spaudoje ir paskaitose kelta tezė dar reikalinga mokslinio įrodymo.

H. Paszkiewicz, O genezie i wartości Krewa 1938; (") The Origin of Russia, London, 1954 (daug bibliogr.); *O. Halecki,* Dzieje unii jagiellońskiej I 1919; *O. Balzer,* Nowsze poglądy na istotę prawno-państwowego stosunku Polski i Litwy w Jagiellońskiem średniowieczu (Spraw. Towarz. Naukow. we Lwowie I, 81–94) 1921; *A. Lewicki,* Über das staatsrechtliche Verhältnis Lithauens zu Polen unter Jagello und Witold (Altpreussische Monatsschrift 31, 12–94) 1894; *F. Koneczny,* Jagiełło i Witold 1893; *St. Kutrzeba,* Unja Litwy z Polską (Rink.: Polska i Litwa w dziejowym stosunku 452–658) 1914; *J. Grodecki, St. Zachorowski, J. Dąbrowski,* Dzieje Polski średniowiecznej II 210 1926; Historia polityczna Polski I 452, 1920; *L. Kolańkowski,* Dzieje W. Ks. Litewskiego za Jagiellonów I 1930; *A. Prochaska,* Król Władysław Jagiello I 1908; *St. Smolka,* Rok 1386 1886; *J. Caro,* Geschichte Polens II, 488 1863; *M. Hruševskyj,* Istorija Ukrainy-Rusy IV, 1905; *M. Čubatyj,* Deržavno-pravne ukrainskych zemel litovskoj deržavy pid kinec XIV v. (Zapiski N. T. Ševčenki 144–145, 1–108) 1926; *J. Pfitzner,* Didysis Lietuvos kunigaikštis. kaip politikas 1930 (vert. iš vok.); *H. Lowmiański,* Wcielenie Litwy do Polski w 1386 r. (At: Wil. XII, 36–145) 1937; *J. Adamus,* O prawno-państwowym stosunku Litwy do Polski (Pamiętnik VI zjazdu historyków polskich I) 1935; (") Państwo litewskie w latach 1386–1398

(Księga pamiątkowa ku uczczeniu 400-setnej rocznicy Statutu Litewskiego) 1932; *Wł. Semkowicz*, Hanul, namiestnik wileński i jego ród (At. Wil. VII 1–20) 1930; *G. Rhode*, Die Ostgrenze Polens I 1955 (gausi bibliogr.); *I. Jonynas*, Krėvos akto genezė (Židinys nr. 2 175; nr. 3 293) 1936; *A. Šapoka*, Valstybiniai Lietuvos Lenkijos santykiai Jogailos laikais (Rink. Jogaila 187–266) 1935. *I.Z.*

Kribi vidur. Afrikos mst. ir uostas Kamerune; per 50.000 gyv. (1956). Pro K. išvežama kava, kakava, palmių aliejus, vaisiai, odos, medis. K. yra ir apygardos adm. centras.

Krička Jaroslav (g. 1882) čekų kompozitorius ir dirigentas, 1906 mokytojavo muzikos mokykloje Jekaterinoslave, Rusijoje. 1909 grįžo į Prahą ir dirigavo Hlahol chorą. Parašė aštuonias operas, nemaža choralinės bei bažnytinės muzikos, orkestrinių ir kamerinių veikalų, smuiko koncertą, dainų, fortepijono dalykų ir kt. *Iz.V.*

Kridl Manfred (1886–1957 JAV) lenkų literatūros istorikas. Daktaro laipsnį įsigijo Lvovo univ. 1922–39 Varšuvos, Briuselio ir Vilniaus univ. dėstė lenkų, slavų ir lyginamąją literatūrą bei slavų kalbas. 1940–48 slavų k. ir literatūros prof. Smith College, JAV. Nuo 1948— A. Mickevičiaus vardo lenkiškų studijų prof. Kolumbijos univ. Naujorke . Buv. Varšuvos meno ir mokslo d-jos narys. Lenkų, prancūzų, vokiečių ir anglų k. parašęs daug studijų apie literatūrą ir jos metodologiją, bet daugiausia apie lenkų poetus Slovackį, Krasinskį, o ypač apie Mickevičių atskiromis knygomis arba žurnaluose. Išsp. Mickiewicz i Lamennais 1909, Unknown Mickiewicz 1910, Mickiewicz i Słowacki 1925, Adam Mickiewicz et la France 1929, suredagavo A. Mickiewicz, Poet of Poland 1951; be to, jo Historja literatury polskiej w. XIX, 5 tt., 1925–31, Poezja polska w. XIX 1930, antologija For Your Freedom and Ours 1944 ir 1945, anglų ir lenkų k., Literatura Polska 1945, A Survey of Polish Literature and Culture 1956, An Anthology of Polish Literature (lenkų k. tekstai) 1957 ir kt. Apie Mickevičių rašė ir Aiduose nr. 10 1955. Mickevičių jis laiko didžiausiu lenkų poetu. *S.N.*

M. Kridl

Krieger 1. Adam (1634–1666) vokiečių kompozitorius, Saksonijos elektoriaus vargonininkas Drezdene. Savo parašytoms dainoms kūrė muziką. Be arijų, rašė dainas vienam, dviem, trims ir penkiems balsams su trijų-penkių instrumentų ritornelli — intarpais po kiekvieno posmo. *H. Osthoff*, A. Krieger 1929.

2. Johann Philipp von (1649—1725) vokiečių kompozitorius. Rašė daug scenos veikalų, religinių arijų vienam, dviem, trims ir keturiems balsams su palyda įvairių instrumentų, instrumentinės muzikos 12 trio sonatų dviem smuikams ir viola da gamba, 12 sonatų smuikui ir viola da gamba, Lustige Feld-Musik (6 uvertiūros). 1680–1725 Saksonijoje Weissenfelse rūmų dirigentas.

Kriena (Lietuvos istorijos dokumentuose įvairiai rašoma chran, chreno, chrin, chrzan, hren, kren, krena, krieno, kryina, kryna, krynna), nuo XVI a. buvo žinoma rinkliava, kurią žemaičių ir Upytės srities ūkininkai mokėdavo savo ponams, kai ištekančios dukterys iš šių priklausomybės pasitraukdavo. Prieš tai k. yra turėjusi kitokią prasmę. Ji gali būti, be to, siejama su ‚pirktinėmis' vestuvėmis, kurių kilmę Lietuvoje aiškindamas J. Baldžius smulkiai nagrinėjo įvairius k. liečiančius tekstus. Mergaitės ištekinimas kitur, išleidžiant ją iš savo šeimos kaip darbo jėgą, reiškė tėvams skriaudą ir turėjo būti atlyginamas. Įvairiose tautose buvo žinomas vedybų mokestis. Lietuvoje k. tačiau turėjo ir kitą prasmę. 1434 V 6 Žygimanto Kęstutaičio privilegijoje D. L. K-tijos lietuviams ir rusams apie k. yra pasakyta: jeigu našlė panorėtų antrą kartą ištekėti, ji turi pasitenkinti jos vyro nuskirta k. (kraičio garantavimu), o mirusiojo turtai liekasi jo teisėtiems vaikams. Bet Mykolas Lietuvis 1550 (1615) savo De moribus Tartarorum etc. užsiminė, jog k. Žemaičiuose yra vadinamas mokestis, kuris sužadėtinio sumokamas jaunosios tėvams. Panašiai k. (‚kreens') prasmę aiškino latvių J. Mancelius (1638). Latviuose tačiau kartais, kaip XVIII a. žinoma, k. galėjo reikšti jaunajai per sužadėtuves įteikiamas dovanas arba ir žmonos kraitį (plg. Žygimanto privilegiją). V. Lietuvos XVI–XVII a. dokumentai rodo, jog k. įgijo pastovią prasmę. Ji reiškė ponui atiduodamą mokestį (dažniausiai 30 grašių), kada ištekėdavo valstiečio duktė. Tas mokestis dažnai dar ir ‚kunica' (žr. Kiauninkai) vadinamas. Jau 1557 Valakų įsta-

tyme (§ 31) buvo įrašyta, jog už iš D.L.K. dvaro nutekančią mergaitę ar našlę reikia imti kiaunės 12 grašių. K. Jablonskis yra surankiojęs ir paskelbęs 129 įvairius tekstus apie k. Jie sudaro nemažiau kaip pusę visų k. paminėjimų bet kur išlikusiuose D. L. K-tijos dokumentuose. Tas terminas ilgai vartotas Žemaičių ir plačios Upytės srities dokumentuose ir dv. inventoriuose, išnyko tik XVIII a. pabaigoje. Iš daugybės faktų, čia duodami tik keli pavyzdžiai, kurie paprastai randami dv. inventoriuose, kai k. buvo įrašomas kaip natūralus mokestis ponui, kai valstiečio mergaitė ištekėdavo. 1553 Kražių srityje buvo reikalaujama k. puskapio (30) grašių. Toks mokestis XVI a. buvo mokamas ir kt. vls., kai mergaitė būdavo išvedama svetur. Kartais dar reikėdavo duoti 5 grašius seniūnui. Tytuvėnų srityje tačiau 1581, išleidžiant dukterį už svetimo valdinio, k. buvo reikalaujama 60 grašių, o už savojo tik — 12 grašių (tai buvo pastovus ‚kiaunės' mokestis). XVII a. k. arba ‚kiaunės' mokestis buvo didinamas. Tverų vls. inventoriuose (1637, 1737) minima prievolė, jog už vyro tekėdama mergaitė turi duoti dv. du auks. ir patėvūniui — 12 grašių, o ‚svetimasis' dv. moka 1 auksiną, patėvūniui — 6 grašius; tuo tarpu pagal 1692 Šateikių dv. (Plungės vls.) inventorių k. ten tebuvo imama tik 15 grašių. XVIII a. pradžioje išnykus k. terminui iš dokumentų, mokestinė prievolė, ypač, kai mergaitės turėdavo gauti leidimą ištekėti kitur, galiojo ir toliau, tik ji vadinama kitais vardais (kunica, wianownie pieniędzie, pokłon, iš dalies ontrinik).

Pr. Skardžius, (Aidai 8nr.) 1947; *K. Jablonskis*, Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje I, 21–46, 309, 330, 341, 358, 1941; (") Istorijos Archyvas I t. XVI amžiaus Lietuvos inventoriai 1934; (") Die offizielle Urkundenspracheche des Litauischen Grossfürstentums als Kulturgeschichtliche Quelle (Primus Congressus Historicorum Balticorum) 1938; Lietuvos istorijos šaltiniai I, 68, 129, 183, 1955; Akty Vilenskoj Komissiji XIV 256, 702; Opis' dok. Vilensk. Central. Archyva X, 356, 1913; *J. Baldžius (Baldauskas)*, Pirktinės vestuvės 1935; *Z. Ivinskis*, Geschichte des Bauernstandes in Litauen 239–240, 1933. *Z.I.*

Krienas (Cochlearia), kryžmažiedžių (Cruciferae) šeimos augalas. K. v a ł g o m a s i s (C. Armoracia), daržuose, nejudinamuose pakraščiuose savaime plintąs, kuris pasižymi stipriu deginančiu skoniu. Šaknys vartojamos prieskoniams ir vaistams (Radix Armoraciae recens). Jų skutenomis gydomasi nuo reumatizmo, plaučių uždegimo, dieglių. Šviežios sultys lašais su šiltu vandeniu geriamos nuo skorbuto, dusulio. K. r e ž i u k a i t i s (C. officinalis), savaime auga prie Baltijos jūros. Taip pat veisiamas vaistams (Herba Cochleariae) nuo skorbuto bei vidaus ligų.

J.Rkt.

Krygeris Juozas (g. 1899 XII 20 Jecunskų k., Alytaus vls. ir aps.). Mokėsi Suvalkų ir Voronežo M. Yčo gimnazijose. 1920 baigė Marijampolės realinę gimn. 1927 išėjo VDU teisių skyrių. 1932 baigė Kauno lakūnų m-lą ir įgijo lakūno piloto vardą. Teismų tarnyboje buvo Seinų ir Mažeikių apl. tardytojas. 1925–30 Šiaulių apg. teismo prokuroro padėjėjas. Nuo 1930 Kauno apg. teismo prok. padėjėjas. 1940 pradžioje Kauno apg. teismo teisėjas. 1919 dalyvavo Alytaus partizanų būryje. Besimokydamas gimnazijose priklausė moksleivių aušrininkų org. Nuo 1930 Kauno aero klubo narys. 1935–38 civilinės aviacijos žurnalo Lietuvos Sparnų ats. red. Šiame žurnale rašinėjo civilinės aviacijos techniki-niais ir organizaciniais bei oro sporto ugdymo klausmais. Lietuvos oro sportui atstovavo Latvijoj, Estijoj, Suomijoj. Nuo 1951 gyvena JAV. Lietuvių teisininkų d-jos Clevelando sk. valdybos narys.

Krygerytė-Skardžiuvienė Marija žr. Skardžiuvienė-Krygerytė Marija.

Krygier (Krüger) Oswald (1598 – 1655) Vilniaus akad. prof. matematikas. Kilęs iš Varmės (Ermland). Jėzuitu tapo 1618. Vilniaus akad. dėstė trejus metus teologiją bei hebrajų kalbą ir 14 m. matematiką. K. buvo daugelio matematikos, fizikos ir astronomijos veikalų autorius. J. A. Preuschoff apie jį rašė: ‚Saeculi sui Archimedes habitus, quia novarum artium inventor'. Karaliaus Jono Kazimiero pakviestas į Dancigą, pasižymėjo inžinerijos darbais; iš to sprendžiama, kad K. buvo bene pirmasis architektūros mokslų atstovas Vilniaus akademijoje. Atstatė pagal savo planą Nesvyžių. Buvo vienas iš Vilniaus popiežiaus alumnato vadovų. Išsp. Illustriora theoremata et problemata mathematica ex opticis, geometria astronomia, spherae elementaris; Arithmetica 1635; Catopraustica, sive specula ustoria; Paralella horoscopas, sive de cetione tormentorum 1636; Calendarium romanum; Centuria astronomica 1639 (rus. vertimas Sotnia astronomskaja 1707 Maskvoje); Theoremata de oculo 1641; Theoecentriae 1644.

J. A. Preuschoff, Universitas Vilnensis Jagellonico-Batoreana Laurearum Academia Florida 1707; *I. J. Kraszewski,* Wilno 173, 179, 182–183 psl., 1840; *J. Bieliński,* Uniw. Wileński III 234 psl., 1900; *A. Galaunė,* Vilniaus meno mokykla 11 psl. 1928; *A. Mirovič,* Deutsche Gelehrte an der Wilnaer Universität 1578 – 1831 (Deutsche wissensch. Zeitschrift für Polen 25) 1935; *M. Biržiška,* Senasis Vilniaus Universitetas 1955.

Kriketas (ag. cricket) sportinis žaidimas sviediniu, žaidžiamas anglosaksuose, ypač D. Britanijoje, Australijoje, P. Afrikoje ir N. Zelandijoj. K. žaidžia dvi komandos po 11 žaidėjų, žaidimą seka du teisėjai ir du taškų skaičiuotojai. Žaidimo aikštės dydis svyruoja. Aikštės viduryje yra nužymėtas 20 m ilgumo kiemas, dažniausiai apsėtas tankia žole ant specialiai suplūktos žemės. Kiemo galinėse ribose yra 20 cm pločio varteliai, iš trijų žemėn įsmeigtų kuolelių (apie 70 cm aukščio, 5 cm atstumo), o ant jų uždėti du palaidi skersiniai. Abiejuose kiemo galuose, prieš vartelius, už nužymėtos linijos, stovi po

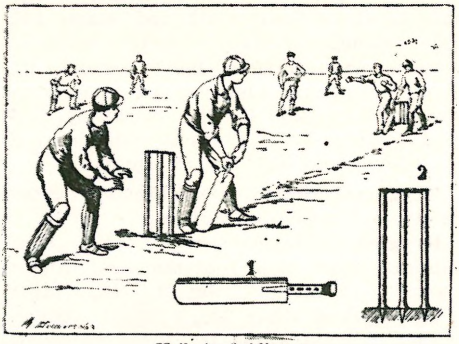

Kriketo žaidimas

vieną kieme esančios komandos žaidėją, vadinamą mušėją. Jie turi apginti vartelius muštuve, atmušdami bei nukreipdami metamą sviedinį priešingame kiemo gale lauke esančios komandos metėjo. Muštuvė (95 cm ilgio ir plačiausioje vietoje apie 10,75 cm pločio) yra plokščia, iš gluosnio, o sviedinys (156–163 g) iš kamščio ir virvučių, aptrauktas raudona oda. Be vartelių gynimo, mušėjai stengiasi numušti toliausiai kamuolį, kad mušantysis ir jo partneris, esąs kitam kiemo gale, galėtų perbėgti, pasikeisdami kiemo galais prieš sviediniui sugrįžtant į kiemą. Iš karto galima daryti ir kelis perbėgimus. Šie perbėgimai įskaitomi juos padariusios komandos naudai taškais. Lauke esančios komandos žaidėjai turi du metėjus, kurie meta sviedinį po šešis kartus iš vieno galo, paskui iš kito, ir vartininką, o kiti žaidėjai paskirstyti lauke taip, kad galėtų kuo greičiausiai grąžinti numuštą sviedinį į kiemą ir sutrukdyti perbėgti. Kieme esą mušėjai šalinami iš žaidimo, kai pataiko sviediniu į vartelius, pagauna kamuolį ore, mušėjams perbėgimo metu esant už nubrėžtos ribos, sugrąžintu kamuoliu išardžius vartelius, pataikius kamuoliu į mušėją, jei jis mušimo metu stovi prieš vartelius, o ne šalia. Išmušus vieną žaidėją jo vieton įeina kitas, ir komanda pasilieka ten tol, kol 10 žaidėjų išmušama; tada pasikeičiama — lauke buvusi komanda užima kiemą. Aukštos klasės rungtynės trunka 2–3 dienas, laikas nustatomas iš anksto. Tuo metu kiekviena komanda turi sugrįžti į kiemą du kartus. Laimi komanda surinkusi daugiausia perbėgimų arba surinkusi vienu daugiau perbėgimų negu priešinga komanda ir turinti dar neišmuštų žaidėjų. Jei viena komanda per ilgai palieka kieme ir, nustatytam laikui pasibaigus, nepajėgia išmušti visų priešingos komandos žaidėjų, tada nepaisant surinktų taškų skaičiaus, rungtynės baigiasi lygiomis. Kad to neatsitiktų, kiekvienos komandos kapitonas gali siūlyti perduoti kiemą priešingai komandai laikant, kad turi surinkęs pakankamai taškų, ir tuo būdu pasilikdamas gana laiko išmušti priešingos komandos žaidėjams ligi žaidimo pabaigos. Šis momentas įneša į žaidimą daug sumanumo ir strateginio planavimo. K. žinomas Anglijoje jau nuo XIII a. Pirmos rašytos taisyklės buvo išleistos 1744, o nuo 1788 Londono Marylebone Cricket Club nustatinėja žaidimo taisykles. K. žaidžiamas visuomet specialia balta apranga, griežtai reikalaujama laikytis žaidimo tradicinio etiketo ir džentelmeniškumo.

W. J. Lewis, Language of Cricket 1934. *V.Izb.*

Kryklė dryžgalvė (Anas querquedula L.) laukinių ančių rūšis, žymiai mažesnė už didžiąją antį. Patinas turi apie 40 cm ilgio ir sveria apie 380 g, maždaug kurapkos didumo. Nugara ir viršugalvis durpinės spalvos, kakta šviesesnė, skruostai ir kaklas smulkiai dryžėti, išilgai galvos šonų eina balti antakiai, krūtinė rusva su skersiniais juodais dryžiais, pilvo vidurys visai baltas. Patino pagražinimą sudaro pečių plunksnos — jų kraštai melsvai pilki. Ši ančių rūšis gyvena Europoje ir š. Azijoje. Žiemai jos skrenda į pietus, grįžta atgal kovo–balandžio mėn. Deda 8–14 kiaušinių ir peri apie 23 dienas. K. dryž-

galvės mėsa daug švelnesnė negu didžiosios anties.

K. rudgalvė (Anas crecca L.) ši ančių rūšis dar mažesnė už dryžgalves k. Patino kūno ilgis tik 370 cm, svoris 330 g. Patino galvos plunksnos aplink akis žalios spalvos, o tarp rudų ir žalių plunksnų eina plonas baltas dryželis. Užpakalinė nugaros dalis juosva, antuodegio plunksnos juodos su šviesiais kraštais, pilvo vidurys grynai baltas. K. gyvena Europoje ir š. bei vid. Azijoje. Ji atskrenda anksčiau už dryžgalvę ir rudenį ilgiau pabūva Lietuvoje. Mėgsta laikytis miškų raistuo-

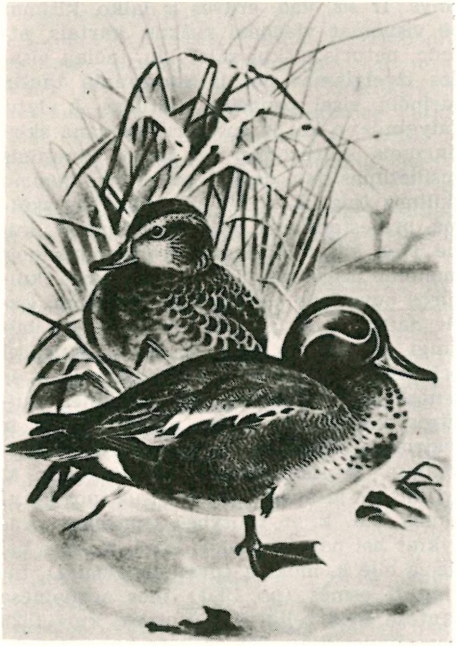

Rudgalvė kryklė

se, deda 8–14 kiaušinių. Jos mėsa tokia pat gardi, kaip ir dryžgalvės k. Žuvinto ež. peri abi k. rūšys.

T. Ivanauskas, Lietuvos paukščiai 1938.

Krýklė akstinuotė, dygioji (Prunus spinosa), erškėtinių (Rosaceae) šeimos, plačiai nuaugęs, gausiai akstinuotas krūmas. Lietuvoje labai retai tesutinkamas. Auga pamiškėse, šlaituose, daubose, gal ir iš sodų užneštas, kur taip pat nedažnai teveisiamas. Vaisiai rūgštaus, sutraukiančio, skonio, valgomi sušaldžius.

K. mėgiamoji (Prunus insitica),

Kryklė akstinuotė

erškėtinių (Rosaceae) šeimos negausiai akstinuotas krūmas, auginamas soduose bei parkuose. Vaisiai labai rūgštūs. Kaukaze savaiminis. *J.Rkt.*

Krikliniai bžk. Pampėnų (Pumpėnų) vls., Panevėžio aps., Svalios aukštupio deš. –rytiniame krante, Žaliosios girios šiaurės vakaruose, 7 km nuo Pampėnų pašto, 15 km nuo Pasvalio glžk. st., apie 200 gyv. (1940). Medinė bažnyčia statyta 1781, perstatyta 1897; parapiečių 1940 buvo 2316. Netoli yra piliakalnis vad. Lapkalniu.

Krikszczoniszkas Surinkimo Laiszkas mėnesinis religinis laikraštis. Pavyzdinis numeris išėjo 1911 XII. Ėjo lietuvių ir vokiečių kalba. Redaktorius-leidėjas Endrikis Matzick. 1912 išėjo 5 nr.

Krikščionybė, Kristaus įsteigtoji religija, išrinktosios žydų tautos tradicijomis davusi naują apreiškimą ir atnešusi žmonijai naują dvasinį gyvenimą, iškilo tuo metu, kai graikų-romėnų kultūra buvo pasiekusi savo aukščiausio laipsnio. Nors savo istorijos pradžioje krikščionybė susidūrė su žiauriausia valstybine ir pagoniškąja opozicija, bet jau trečiojo šimtmečio pabaigoje ji buvo vyraujanti religija Romos imperijoje. Tautų kilnojimosi istorinėje krizėje krikščionybė pasiekė necivilizuotas barbarų tautas (keltus, germanus, slavus) ir jas sau laimėjo. Paskui per tūkstantį metų (500–1500) krikščionybės įtakoje išaugo vadinamoji viduramžių kultūra. Taip pat ir naujaisiais amžiais ji daro esminės įtakos moderniajai civilizacijai,

nors krikščionių skaičius (800 mil.) dar vis tesudaro mažumą viso pasaulio gyv.

K. aukštoji kokybė ateina iš jos steigėjo dievíškosios asmenybės, į kurią šventieji visais amžiais kreipia savo gyvenimą. Nė vienam iš žmonių šiame pasaulyje nebuvo atiduota tiek meilės ir gyvenimo aukos, kaip Kristui. Kitos religijos gali turėti taip pat dorovingų ir asketinių sielų, tačiau jos neturi šventųjų. Krikščionybė išsiskiria iš kitų religijų savo Dievybės nepaprastai aukštu supratimu. Čia Dievas suprantamas dvasine ir begaline būtybe, kurios vidinis gyvenimas vyksta tarp trijų asmenų: Tėvo, Sūnaus ir Šv. Dvasios. Todėl ir Jo garbinimas turi būti tiesoje ir dvasioje (Jo. 4, 24). Iš apreiškimo, paskui iš Kristaus gyvenimo sekimo krikščionybė žino, kad Dievo prigimtį atitinka meilės sąvoka. Meilės Dievas yra patsai tobulumas ir šventumas, į kurį yra šaukiama kiekviena siela. ‚Būkite tobuli, kaip ir jūsų dangiškasis Tėvas yra tobulas (Mt. 5, 48). Iš čia ir krikščioniškosios religijos atbaigimas yra meilėje ir šventume. Didžiausias įsakymas k. yra mylėti Dievą už viską labiau, o savo artimą kaip patį save. Kiekviena siela yra atpirkta Kristaus kančios ir Jo mirties kaina ir yra pašaukta turėti savyje dievišką gyvybę bei matyti veidas į veidą. Todėl kiekvienas žmogus kaip asmuo turi savyje vertę, taigi ir teisę į kito meilę. K. mokslas apie pašventčiamąją malonę žmogaus sielą iškelia aukščiau visų sukurtųjų vertybių. Kristus davė apaštalams įsakymą eiti, mokyti ir krikštyti vardan Tėvo ir Sūnaus ir šv. Dvasios (Mt. 28, 19) ir tuo būdu teikti sielai antgamtinį gyvenimą.

Tokis aukštas k. žmogaus supratimas ir paskyrimas reikalauja iš jo ir aukšto dorovinio gyvenimo. Kristaus kalno pamokslas (Mt. 5, 1–29) atidarė žmonijai visiškai naują šviesą ir davė naujus veikimo pagrindus, prašokančius visą šio pasaulio išmintį. K. dorovės moksle dėmesys yra nukrypęs į žmogaus dvasią, iš kurios turi ateiti gyvenime darnumas ir lygsvara. Kristus, įsakęs visus mylėti, pasmerkė dvasiai priešingą kūno pageidimą. ‚Kiekvienas, kuris žiūri į moteriškę jos geisti, jau su ja svetimoteriavo savo širdyje' (Mt. 5, 28). Atseit, tokia meilė nėra verta žmogiškojo asmens kilnumo. Moterystė k. yra nesuardoma (Mt. 19, 8) ir pakelta į sakramentinį malonės aukštumą, kur moters ir vyro vienybė vaizduoja Kristaus ir Jo Bažnyčios mistinę jungtį. Krikščioniškasis dorovės mokslas duoda žmonijai tikruosius veikimo pagrindus, vertus daugaus amžinojo gyvenimo. K., būdama ir mokslas ir gyvenimas, prisitaikė prie visų tikrovės aplinkybių ir prie visų žmonijos kultūrų. Ji istorijoje parodė nepaprastą gaivališkumą.

G. Bardy, La conversion au christianisme durant les premiers siècles 1949; *H. de Lubac,* Catholicisme 1938; *N. Turchi,* Le religioni del mondo 1948; *P. Brezzi,* Cristianesimo e civiltà 1945.

V.Rmš.

Lietuviškoji k. yra tokia k. lytis, kur be pačios k. yra ir lietuvių tautinio prado įneštų apraiškų. Pačios k., susiduriant su atskiromis tautomis ar kultūromis, kinta ne tik lytys, bet kartais ir turinys. Ir šis, vad. erdvės ir laiko, kitimas ne visuomet vienodai ryškus, kartais, atrodo, neturįs aiškių skirtybių, tačiau visados įžvelgiamas net ir gretiminių tautų, turinčių visai panašias kultūras, k. lytis palyginus; o kai k. susiduria su gana skirtingomis kultūromis, tai šis jų kirsminis susilietimas jau dažnai palydimas įvairių skilimų (plg. R. ir V. krikščionybės skilimą, protestantizmą ir jo skeldėjimus), kurie vien tik politinėmis priežastimis neįmanomi išaiškinti. Tie visi tautinės kultūros poveikyje susidarę k. pakitimai, kurie dažnai aptariami sinkretizmu, yra būdingi ir svarbūs atskirų tautų kultūrai bei tautų individualybei pažinti, nes k. ir senosios (nekrikščioniškos) tautinės kultūros susilietimai duoda naujų minčių ir įvairiai susiklosto tautos sąmonėje, jos gyvenime, prasiskleisdamos skirtingomis k. lytimis ar jų apraiškomis. Visus tuos klausimus, k.a. k. ir tautybės (kultūrų) santykius bei poveikį vienos kitai, aiškina bei liečia eilė k. mokslų (pvz. misiologija), tačiau iš esmės (po 1901) juos europinėse tautose tiria religinė tautotyra, kuri 1928 popiežiaus Pijaus XI paskata buvo įtraukta į vad. religijos ir etnologijos mokslų savaitę; jos dėka buvo pradėti kurti ir atskiri religinės tautotyros institutai ir t.t.

K. ir lietuvių tautos santykių aiškinimu susirūpinta jau prieš I pas. karą, tačiau visi tie lietuvių rūpesčiai buvo labai vienašališki — k. buvo sutapatinta su lenkinimo pasėkomis, Lietuvos valstybės žlugimu ir pn. Visiems tiems darbams būdinga tik istorinių duomenų sausoka registracija, gana formalistiniu požiūriu ir tokiu pat aiškinimu; bet nieko nepasako, k o k i a ta k. Lietuvoje susidarė ir k u o ji skiriasi nuo kitų tautų k. ar jos lyčių. Iš

šio grynai istoriško kelio nebuvo išsukta ir vėliau, kai Lietuvos krikšto sukakties metu rašė Z. Ivinskis, S. Sužiedėlis, St. Yla, P. Jakas, B. Čėsnys ir kt. Kiek naujau į mūsų k. pažvelgė A. Maceina, 1936–40 davęs eilę straipsnių Židinyje ir kt., kur bandė aiškinti lietuviškojo ir krikščioniškojo pradų santykius bei jų poveikį vienas kitam, tačiau visa nagrinėjo tik kultūros filosofo žvilgiu, palikdamas nelietęs konkrečias lietuviškosios k. apraiškas, taip pat mažai dėmesio skirdamas ir visam lietuviškosios k. ‚sinkretiniam' sluoksniui; todėl ir liko iš esmės nepraskleistas nei jos tikėjimas, nei apeigos, nei žmogaus su žmogumi santykis (etika), tik užkliudyta viena kita būdingybė.

L. k. tikėjimas, imant iki 1930 mūsų kaime brendusį žmogų, daug kur nesutinka su krikščioniškojo (katalikiškojo, nes Lietuvos gyventojų daugumas katalikai) tikėjimo dogmomis. Pvz. visos k. centre yra Kristus; tačiau mūsuose jis palenktas I-jam Trejybės asmeniui — Tėvui, tikriau Kristus ir Tėvas draugėn sumaišytas. Tas ‚palenkimas' Kristaus Tėvui iškyla su kiekvienu senuku besikalbant, o jtin ryškiai prasiskleidžia sakmėse, pvz. Rūpintojėlis todėl liūdnas šalikelėje rymo, kad nubaudė tvanu (patapu) žmones, o visų sakmių Dievas, Dievas Senelis ir t.t. yra perdėm sutapęs su Tėvu, o kartais, gal būt, tebeturi paslėpęs ir senojo, iš indoeuropiečių paveldėto tikėjimo ‚Dievo-Tėvo' įvaizdį. Ir tą ‚Dievo-Tėvo' senąjį įvaizdį žmonių tikėjime praplečia ne tik atskiros sakmės, kuriose išryškėja, kad mūsų Dievas nėra visagalis, nes kuria pasaulį ir jo būtybes ne iš nieko, o jau iš ‚sukurtos medžiagos', pvz. Žemę padaro iškrapštęs savo panagių žemes, atseit, ir jo panagės pilnos žemių, kaip darbo metu mūsų ūkininko (!),—bet mūsų Dievas turi kitą šalia savęs kuriančiąją jėgą, kuri yra pikta, ir su ja reikia varžytis, o kartais net jos darbą pasisavinti ar kitu būdu išvilioti (plg. piautuvo, gyvulių sutvėrimo sakmės). Taip pat šis mūsų Dievas ‚ateina iš šiaurės' (todėl mirusį vietomis gręžia kojomis į šiaurę, pvz. Kelmė, Ramygala), į šiaurės žaras mėgstama ir melstis, į ten atsiklaupus nusisukama, nors sodyboje būtų kryžius, o pirkioje, jos kampe, kryželis ir pn.; tai leistų mūsų Dievą taip pat sieti su ‚Dievu-Tėvu', kuris savo pirmine kilme neatsiejamas nuo ‚dangaus skliauto' ir ‚šviesos' (plg. Dievas). Lietuviškoje k. pasigendame ir nors kiek ryškesnės Šv. Dvasios ar Švč. Trejybės sampratos, tartum mes būtume visuotinai paliesti antitrinitorių skelbtosios k., kuri pas mus reiškėsi XVI a. Ir Švč. Trejybė žmonių kalboje bei jų tikėjime dažnai suplakama, jog XIX a. žemaičiui dažnai ją sudaro Dievas Tėvas, Dievas Sūnus ir Dievo Motina arba Dievas, Dievo Motina ir Šv. Juozapas, kuris Kretingos link pakeičiamas jau Šv. Antanu. Šiai neįprastai Švč. Trejybei susidaryti galėjo turėti įtakos ir tokie paveikslai, kur Dievas Tėvas, Jėzus Kristus vainikuoja Švč. Mariją arba Šv. Šeimos. Visur juos Šv. Dvasia — Balandėlis žmonių nepastebima ir į Švč. Trejybę neįjungiama (žr. pav.). Šventųjų kultas Lietuvoje ir nėra taip ryškus kaip pvz. vokiečiuose, italuose ir kt. Švč. Marija pas mus daugiau išryškinta kaip kitur (Terra Mariana); ji daugelio senukų įvedama į Švč. Trejybę, ir jos kulte mūsuose galima įžvelgti net Žemynos įtakos. Kitas labai svarbus šventasis yra Šv. Jonas, tačiau sumaišyti du: Krikštytojas ir Nepomukas. Iš kitų šventųjų dar ryškesni Šv. Juozapas, Šv. Izidorius, Šv. Antanas, Šv. Rokas, Šv. Ona, o kiti šiek tiek paryškinti atskirose apylinkėse (parapinių atlaidų įtaka). Mūsų tikėjime anapus gerokai nekrikščioniškas, nes tiek dangus, tiek pragaras ga-

Šventoji šeimyna

Švenčiausios Mergelės Marijos vainikavimas

na medžiagiškas, o vėlės likimas primena senojo tikėjimo ‚vėlės - klajūnės' likimą, kur ji kenčia ir šaltį, badą; todėl jos buvo pas mus ‚šeriamos' per Visų Šventę, Kūčias ir kt. šventėmis. Pagaliau ir pragare vėlė dažnai kenčia šaltį (!) kaip vėlė-klajūnė.

Lietuvio k. a u k o s ir m a l d o s atsklaidoje galime pastebėti ir nekrikščioniškų prašymų, pvz. aukojama, statomi kryžiai ir pn. ne tik padėkai ar prašant Dievulio, bet ir reikalaujant a t k e r š y t i, o nesulaukus iš Dievulio keršto, duodama buvo žydų kahalui (vad. ‚juodosios mišios'), kad šie pasimelstų, ir jo kaimynas ar kitas skriaudėjas sudegtų, išprotėtų, šiaip susirgtų. Atskirų švenčių papročiuose, kurie iš pirmo žvilgio atrodo mums labai krikščioniški, slypi ir daugelis nekrikščioniškų papročių, o kartais mūsuose yra išlikę ir labai didelių krikščionybės senybių, pvz. plotkelės per kūčias (agape) ar ‚Šventas Dieve' (Trishagios), ‚Viešpatie, Karaliau Abromo, Dieve' giesmės ir jų išskirtinis giedojimas, Kryžiaus Dienos ir t.t.

Lietuvio santykį su žmogumi, jo dorovę ir drovumą paprastai priskiriame krikščioniškojo prado poveikiui. Tačiau lietuviškosios k. šiais atvejais iškyla itin didelė sen. lietuvių tikėjimo įtaka. Senasis lietuvio vaišingumas, jo pagalba žmogui, moters vieta šeimoje ir pagarba motinai, ką dažnai sumini senieji šaltiniai (nors jie žino ir lietuvio kerštą, žmogaus aukas dievams ir pn.), derinasi su lietuvio visuotine pagarba žmogui, nors jis būtų ir jo priešas (plg. lietuvio elgesį su belaisviais bolševikais, vėliau — badaujančiais vokiečiais ir t.t.). Tas pat ir su lietuvio dorovingumu ir drovumu, kurių samprata XIX–XX a. šuoliniais lūžiais kito. Ir kas žmonėse XIX a. dažnai buvo laikoma dora, tai k. skelbėjai degraduodavo iki nepadorumo ar net nuodėmės (plg. vestuves ir J. A. Pabrėžos, S. Gimžausko, Vitkaus ir kt. pamokslus). Daug neaiškumo kelia ir vad. lietuvio nesąžiningumas, kai pvz. žmogelis kalba rožyną ir kartu gano slapta dvaro pievose arba persižegnojęs vagia dvaro ar valstybės mišką. Šio lietuvio krikščionies nesąžiningumo, be senosios lietuvių kultūros atsklaidos ir nesupratę iš esmės senosios lietuvio nuosavybės sąvokos, neįstengsime išaiškinti, nes lietuvis gerbia aiškią kieno nors nuosavybę ir jei ką pasiskolina, jam nereikia ar nereikėjo nei liudininkų, nei teisminės institucijos, išskyrus tik retus atvejus. Todėl jis skolino savo kaimynui slapta pinigus, o jei mirdavo pats skolininkas, tai jo vaikai žinojo, kam ir kiek reikia grąžinti (tai ir įvykdydavo); tačiau ir šie sąžiningi, ir net smulkmeniškai, žmonės drauge, pasiprašę Dievulio palaimos, kirto valdžios ar dvaro mišką ir t.t. elgėsi priešingai krikščioniškojo prado puoselėjamam sąžiningumui.

A. Maceina, Kristaus gimimas tautai (Židinys XXIV 513–52 psl. 1936); (") Krikščioniškasis turinys ir lietuviškoji forma (t. p. XXVIII 3–16 psl., 1938); *A. Mažiulis,* Lietuviškoji krikščionybė (Pragriedruliai 8 nr. 1947, 2 nr. 1949); (") Lietuviškoji krikščionybė (rankraštis). *A.Mž.*

Krikščionis krikštą priėmęs Kristaus sekėjas. Terminas pradėtas vartoti jau apaštalų laikais Antijochijoje.

Krikščionys demokratai XIX a. pramonėjant V. Europai, atsirado ištisas darbininkų luomas be jokios nuosavybės ir vilties išbristi iš skurdo, nes tuo metu liberalinis kapitalizmas nesirūpino darbininko buitimi. Pasikeitę socialiniai žmonių santykiai, išaugęs skurdas, kuris buvo visos eilės blogybių lydimas, vertė išnaudojamąjį žmogų apsispręsti ar savo gerovės siekti esamos santvarkos griovimu, socialinės revoliucijos keliu ar kt. Socialinės nelygybės klausimų spręsti ėmėsi įvairūs idealistai-utopistai ir revoliucinio galvojimo žmonės. Atsirado nauji vadai, suėmę

į savas rankas darbininkų mases ir jas sugebėję nuteikti prieš krikščionybę, kuriai tuo metu vadovaują asmens atskiruose kraštuose buvo sutapę su turtingųjų ir valdančiųjų luomais. Krikščioniškos srovės atstovų tarpe atsirado daug šviesių žmonių, kurie ryžosi lyginti išsiskyrusių socialinių luomų santykius ir kartu panaikinti susidariusį skurdą. Pirmieji aiškūs balsai pasigirdo Prancūzijoje: kun. Lamennais (1782–1854), domininkonas Lacordaire (1802–61), Fr. Ozanam (1813–53) ir kt. Vokietijoje iškilo kun. A. Kolpingas (1813–65), dar 1846 Eberfelde suorganizavęs pirmą katalikų mokinių amatininkų susivienijimą ir per jį sprendęs daugelį socialinių klausimų. Šalia kun. A. Kolpingo, didelės reikšmės turėjo Mainco vysk. W. E. Ketteleris (1811–77), kuris savais raštais ir veikla laikomas Leono XIII enciklikos Rerum Novarum pateiktojo socialinio teisingumo veiklos apipavidalinimo pradininku. Didelės reikšmės šiam judėjimui buvo vad. Friburgo unija (Union Catholique d'études économique et sociales), įsteigta 1884 X. Ją globojo kard. Mermillod, o socialinius bei politinius klausimus joj svarstė kunigaikštis Loewenstein, grafas Kuefstein, markizas De la Tour du Pin Chambly, prof. K. Perin, jėzuitas Lehmkuhl ir kt. 1885 X 23 buvo sudaryti šios unijos nuostatai, kurie numatė jos vadovybę iš įvairių kraštų tarybų (po 3 iš kiekvieno krašto) ir kasmetinius suvažiavimus, o kraštuose — socialinių studijų ratelius. Veikla buvo numatyta glaudžiame sąlytyje su vietos vyskupais, darbai turėjo būti remiami šv. Tomo Akviniečio filosofija ir suderinti su Katalikų Bažnyčios mokslu ir Evangelijos dvasia, todėl per kard. Mermillod pateikiami ir popiežiui. Visas veikimas s l a p t a s, todėl ir nutarimai neskelbiami, išskyrus tuos atvejus, kada bus padarytas atskiras nutarimas skelbti. Atskirų kraštų studijų rateliai savo nutarimus ir pageidavimus turėjo siųsti unijai. Jos praktiškoji reikšmė buvo didelė, nes jos studijų nutarimai tylomis buvo aprobuojami paties popiežiaus; tai teikė aplamai k.d. pradininkams ir jos atskirų kraštų veikėjams moralinės atramos. O unija svarstė daugelį klausimų, per 3 metus išnagrinėjo darbininko atlyginimo klausimus ir pn. Joje dirbo jėzuitas Lehmkuhl, grafas Pergen, grafas De Mun, kng. d'Ursel, prof. Helleputte, grafai Blome, Kuefstein, markizas R. De la Tour du Pin Chambly, baronas Vogelsang, kun. Morel, A. Hyrvoix, baronas de Wamboldt, Python ir kt. Jai vadovavo kng. Loewenstein (pirm.), grafas Blome (v.pirm.), grafas Kuefstein (studijų sekretorius), o garbės pirm. buvo kard. Mermillod, kuriam mirus, atrodo, išsisklaidė ir pati unija, tačiau jos daugelis sprendimų pateko į Leono XIII Rerum Novarum encikliką.

1891 Rerum Novarum enciklika pradėjo naują tarpsnį k.d. pirmatakams. Tačiau ir dabar katalikai dar nebuvo vieningi socialiniais klausimais, ypač kai teko juos spręsti atskiruose kraštuose, kurie turėjo skirtingas sąlygas, kur dažnai teko susidurti su visai skirtinga politika. Ir k.d., neturėdami bendro vardo, vadinosi skirtingais vardais, kartais tame pat krašte, pvz. katalikais socialistais, krikščionimis socialistais ir t.t. Kartais ne tik veikimo būdas, bet ir pats vardas suskaldydavo katalikus ir sukeldavo naujų nesutarimų bei kovų aistras. Tuos klausimus Leonas XIII aptarė nauja enciklika Graves de communi (1901).

Kada pradėtas k.d. vardas vartoti šios linkmės politinei veiklai, neaišku, nes atskiri kraštai iškelia savus dažnai žodinius, duomenis, tačiau k.d. žodis partijos reikšme jau XIX a. gale sutinkamas ir vokiečių ir prancūzų literatūroje. Tuose kraštuose įsikūrė ir pirmos k.d. partijos.

Ankstyviausia, tikriau labai artima, k.d. partija tenka laikyti jau 1848 Vokietijos Frankfurto tautiniame susirinkime sudarytą Katalikų susivienijimą, tada apjungusį visus katalikų atstovus. 1870 buvo sudaryta nauja katalikų partija, žinoma C e n t r o vardu, pasireiškusi stipria opozicija kariškai Bismarcko politikai ir W. Windthorsto vadovaujama laimėjusi ‚kultūrkampfą'; ji vėliau išsikovojo ir didelės įtakos parlamente bei vykdomojoje valdžioje. Ji koalicijoje su kitomis partijomis 1917 priėmė taikos rezoliuciją, o grafas Hertlingas buvo išrinktas ir reicho kancleriu. Centro partija turi didelių nuopelnų ir 1918 Lietuvos nepriklausomybei (žr. Erzberger), nes ji priešinosi visuotinei Lietuvos aneksijai ir išeiti rado kunigaikštį Urachą-Mindaugą II, parėmė Lietuvai paskolos davimą ir kt. Po I pas. karo Centras ėmė skeldėti, ir jo reikšmė sumažėjo, o 1933 buvo uždarytas. Nacionalistams siautėjant, daug jo vadų nukentėjo. 1945 didžioji Centro dalis pasuko nauju keliu ir susitarė su panašia protestantų

politine srove ir sudarė Christlich-Demokratische Union (CDU) bei Christlich-Soziale Union (CSU), o likusieji, tuomet okupacinėje anglų zonoje, sudarė ir toliau Centro tęsinį Deutsche Zentrum vardu. Naujai sudarytoji krikščioniškųjų (katalikų ir evangelikų) CDU, susitarusi bendrais politinio veikimo klausimais, Vokietijos atstatymui ir politiniams laimėjimams turi didžių nuopelnų. Jungtinei CDU, prie kurios prisideda ir CSU veikianti Bavarijoje, vadovauja K. Adenaueris, vienas iš seniai žinomų katalikų politikos asmenybių.

Austrijoje k.d. artima partija susidarė 1880, išaugusi iš krikščionių s-gos prieš liberalus ir žinoma k. socialų vardu. 1907 ji susijungė su Austrijos katalikais konservatoriais ir liko pagrindine Austrijos partija, kovojusia už federalizmą, socialinį teisingumą ir pripažinusi plačias tautinių mažumų teises (autonomiją). Prel. Seipelio vadovaujama, ji tapo visus austrų luomus apimančia partija, nors nuo 1928 ji, kovodama prieš socialistus ir kt. antikatalikus, pavartojo ginkluotąsias jėgas paimti valdžiai. 1938 ji buvo uždaryta ir daugelis vadovybės narių vokiečių gestapo suimti. 1945 ši austrų k.d. partija, veikusi pogrindy, viešai išėjo Austrų tautos partijos (Österreichische Volkspartei) vardu.

Prancūzijoje katalikų konservatorių sparnas buvo visą laiką stiprus, nors šalia jo reiškėsi labai anksti ir k.d. pradininkai, dar net anksčiau negu Vokietijoje. Tačiau prancūzai, neturėdami tokių vadų kaip vokiečiams buvo vysk. Ketteleris, savo veiklą išskleidė daug vėliau ne Vokietijoje. Prancūzų k.d. pradininkai buvo kun. Lamennais (1782–1854), domininkonas Lacordaire (1812–61), Fr. Ozanam (1813–53), diplomatas ir karininkas De la Tour du Pin Chambly ir kt. Jie pirmieji sukūrė ir socialinių studijų ratelius, kuriuos pasekė ir kiti kraštai, o studijų rateliai Friburgo unijoje buvo taip pat prancūzų darbų išdava. Jie laikytini ir k. d. spaudos pradininkais. Jau Lamennais leido socialiniams klausimams krikščioniškoje dvasioje L'Avenir, nors ten visi klausimai buvo perdaug atitrauktai nagrinėjami. Fr. Ozanamas reikalavo socialinį klausimą spręsti nebe labdarybe, bet pagrindinai ir valstybiniu mastu, atseit įjungiant ir politines institucijas. Fr. Ozanamas susitarė su domininkonu Lacordaire ir išleido L'Ere Nouvelle, redaguojamą kun. Moret ir remiamą Paryžiaus arkiv. Affre. Laikraščio tikslas buvo sutaikinti demokratiją su Kristaus mokslu ir Katalikų Bažnyčia viską pagrindžiant teisingumu ir meile. Šį laikraštį ir jo drąsias mintis puolė visų krypčių konservatoriai ir buržuazija. Lacordaire, išsigandęs sukeltos visuotinės prieš jį kovos, 1848 VIII 20 buvo apsisprendžiąs laikraštį sustabdyti, bet pasipriešino Fr. Ozanamas. Kovų įkarštyje, priešus taikindamas, barikadose žuvo 1848 arkiv. Affre, o reakcijai laimėjus, Fr. Ozanamui mirus, žlugo ir L'Ere Nouvelle.

Paskutiniu metu k.d. srovę Prancūzijoje atstovauja MRP (Mouvement Républicain Populaire), kuris prasidėjo 1912 atskiru kairiu sąjūdžiu (Ligue de la Jeune République). 1924 dar buvo įsteigta atskira Partie démocrate populaire, kuri taip pat priklausė kairiajam centro sparnui, bet dar prieš 1940 artimai dirbo su prancūzų pažangiuoju katalikų sparnu. Karo metu įsijungusi į pogrindį, 1944 išėjo jau MRP vardu. Jai vadovauja Bidault, R. Schuman, Teigen ir kt. ir leidžia L'Aube.

Šveicarijoje k.d. pradininku laikomas G. Decurtins, jau 1889 pradėjęs kelti federalinės valdžios socialinių klausimų nepaisymą ir darbininko teisių paneigimą; dėl to buvo daug skundų prieš jį. Pop. Leonas XIII jo veiklai skyrė didelio dėmesio ir išgyrė atskiroje brevėje. Šalia jo, k.d. veikla reiškėsi J. Beck, E. Feigenwinter, kan. Jung, kan. Rogger ir kt.

Belgijoje k.d. veikla išsiskyrė Renkin, Carton de Wiart, de Poutier, kun. Cardijn ir kt., o prof. Helleputte laikomas ir k.d. žodžio tėvu. Anksčiau jie veikė Katalikų partijos, o nuo 1945 Krikščioniškosios tautos partijos vardu.

Olandijoje k.d. sėkmingos veiklos paraštėje minėtini dr. Schaepmann, kun. Nolens, Ruys de Beerenbrouk ir kt.

Visiškai skirtingu keliu yra nuėjęs Italijos k.d. veikimas. Kvirinalo–Vatikano ginčo metu popiežius buvo uždraudęs katalikams dalyvauti rinkimuose, todėl k.d. nebuvo progos ir pasireikšti, nors k.d. principus formulavo Pizos univ. prof. Taniolo 1887 žurnale Rivista Internazionale di Scienze sociali, išspausdindamas tais klausimais daug straipsnių. Atskira k.d. partija Italijoje susidarė tik 1919 Partito Popolare, o nuo 1943 jau Democrazia Cristiana vardu. Jos nuopelnu, be visos eilės

krašto atstatymo sunkumų nugalėjimo, reikia laikyti pravedama žemės reforma.

Atskiros k.d. partijos reiškėsi ir buv. Austrų - Vengrijos imperijos valdose jau nuo XX a. pradžios. K.d. partija veikė ir Lenkijoje, o 1905 Vilniaus vysk. Roppas buvo sudaręs unijinės krypties Katalikų konstitucionalistų partija Vilniuje, į kurią įviliojo ir šiek tiek Vilniaus krašto lietuvių kunigų. Lietuviams iš šios vysk. Roppo k.d. partijos išsiskyrus, ji visai susiliejo su Lenkijos k.d. ir po 1919 teturėjo tik vietinės reikšmės okup. Vilniaus srityje, nebeveikdama daugiau Lietuvos.

K.d. veikimas yra įgavęs ir tarptautinį pobūdį, nes visos k.d. partijos tuojau po I pas. karo apsijungė Paryžiuje vad. Utrechto internacionalu, kuriam priklausė ir Lietuva. II pas. karo metu Londone veikė International Christian Democratic Union, kuri leido People and Freedom. II pas. karui praėjus, šveicarų k.d. rūpesčiu buvo atkurtas Tarptautinis socialinių ir politinių mokslų institutas (1947) ir Liège įvyko pirmas k.d. kongresas, kurio institucija dabar vadinama Nouvelles Equipes Internationales ir visur žymima NEI santrumpa. 1950 įkurta ir Vid. Europos k.d. s-ga, veikianti Naujorke, kur įsijungė ir Lietuvos k.d. Paskutiniu metu visas k.d. partijas jungia laikymasis krikščioniškosios etikos dėsnių privatiniame ir bendruomeniniame gyvenime, Bažnyčios teisių gynimas ir didžiosios socialinės-ekonominės reformos teisės ribose. Jas saisto visas Londono statutas šiais 7 dėsniais: a. etikos primatas politiniame ir socialekonominiame gyvenime; b. žmogaus asmens ir jo teisių apsauga bei gerbimas; c. pilietinė laisvė ir derama pusiausvyra tarp valdžios ir laisvės, taip pat ir tarp asmens ir visuomenės teisių; d. demokratinė sistema, atremta visuotinių rinkimų išrinktu parlamentu, gali geriausiai apginti asmens teises; e. visų tautų ir mažumų teisė laisvai vystytis; f. tautų bendradarbiavimo būtinumas, tarptautinių įstatymų išplėtimas ir to bendradarbiavimo bei tarptautinių santykių išlyginimo institucijų stiprinimas ir g. visų tautų tarpusavė priklausomybė ir iš čia einąs būtinumas panaikinti visas kliūtis laisvai keistis gėrybėmis ir laisvai judėti žmonėms (emigracija).

M. Krupavičius, Krikščioniškoji demokratija 1948; *J. B. Duroselle,* Des débuts du catholicisme social en France 1951; *M. Eunaudi ir F. Goguel,* Christian democracy in Italy and France 1952; *K. Buchheim,* Geschichte der christlichen Parteien in Deutschland 1953; *S. Sturzo,* L'église et l'état 1937; (") Les guerres et la pensée catholique 1943; *B. Palumbo,* Il movimento democratico-cristiano in Italia 1950; *M. Vaussard,* Histoire de la Démocratie Chretienne 1956. *A.Mž.*

Krikščionys demokratai Lietuvoj. Krikščioniškai demokratiškoji idėja Lietuvoj atsirado dar prieš Leono XIII krikščioniškosios demokratijos reformą. Lietuvių tautos kančios pagimdė demokratybę ir todėl visos lietuvių visuomenės srovės reiškėsi demokratine kryptimi. Sunku yra tiksliai nustatyti, kurie pirmieji žmonės pradėjo skelbti krikščioniškai demokratišką idėją. Jie tada neturėjo nei programų, nei organizacijos. Jų programa buvo dienos rūpesčiai: liaudies skaudus gyvenimas, tautinis nesusipratimas ir okupanto priespauda. Jų tikslas—pakelti tautą iš miego, pagerinti jos būklę ir išvesti į laisvę. Jų darbo akstinas — tėvynės ir liaudies meilė. Vieni jų siekė to, kad liaudis suprastų, kad ji kenčia ir vargsta, pažintų savo vargo šaltinius ir priežastis, savo engėjus ir išnaudotojus, pajustų reikalą kovoti su jais ir siektų išsilaisvinimo. Kiti aiškino liaudžiai garbingą ir šviesią Lietuvos praeitį, norėdami sukelti jos norą susikurti tokią pat ateitį.

Šių pirmųjų krikščioniškai demokratiškosios idėjos skelbėjų reikšmė lietuvių tautai buvo labai didelė. Jie lietuvių masei, kai anais laikais daug kas nežinojo net kuriai tautai priklausė, nepažino savo skriaudikų ir gintis nuo jų nemokėjo ir kuri su savo likimu buvo susigyvenusi, kaip nepašalinama būtinybė, pravėrė akis ir išmokė suprasti savo padėtį ir teises. Vysk. M. Valančius tęsdamas apaštalavimo periodą kartu pradėjo liaudies reformavimo tarpsnį. Jis išėjo į darbą su aiškia

Steigiamojo seimo krikščionių demokratų frakcijos prezidiumas

Steigiamojo seimo krikščionių demokratų blokas

programa. Apėmęs 1847 vyskupo sostą Valančius ėmėsi savo kieta ranka kunigų reformos. Ją pravedęs ir tuo būdu susidaręs gerų pagalbininkų būrį, ėmė organizuoti liaudį. Pirmas žygis buvo liaudies švietimas. Antras ir labai svarbus — blaivybės įvedimas per blaivybės brolijas. Tuo jis norėjo pakelti lietuvių moralę ir medžiaginę gerovę. Rezultatai buvo dideli. J. Šliūpas rašo, kad ‚vysk. Valančius išmokė Lietuvą skaityti ir melstis Dievui iš knygos' (Lietuviški raštai ir raštininkai 60 psl.). A. Janulaitis visą Valančiui veiklą taip apibūdino: ‚Kunigai pirmieji plačiu mastu pradėjo organizuoti liaudį. Forma — grynai dorinė — tikybinė, bet ji turėjo socialinio, dargi tautinio pagrindo... Blaivybės draugijose pradėjo veikti liaudies visuomeninis gyvenimas... Sunki tai buvo kova, buvo tai iš dalies ir politinė kova prieš bajorus dėl įtakos' (1863–4 m. sukilimas Lietuvoje 39 psl. 1921). Visa Valančiaus veikla buvo pagrįsta krikščioniškai demokratiškais dėsniais — tautybe, demokratybe ir krikščionybe. Pakilus tautinei sąmonei ir kovingumo dvasiai atsirado reikalas turėti visą krikščioniškąją demokratiją jungiąs spaudos organas, kurio spausdintas žodis galėtų pasiekti plačią lietuviškąją visuomenę. 1890 buvo pradėta leisti Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga, kuri ėjo ligi 1896 pabaigos. Apžvalga buvo pirmasis k.d. organas. Apžvalga smulkios programos neturėjo, bet turėjo aiškiai suformuluotą tikslą ir tas tikslas buvo programa. Savo tikslą ji taip nusakė: ‚Pirmutinis laikraščio tikslas buvo ir bus ginti katalikystę nuo pravoslavijos ir lietuvystę nuo sumaskolėjimo, antra, pagal mūsų išgalias aukštyn kelti medžiaginį ir dorinį Lietuvos būvį; vienintį tikėjimo dalykus su tautiniais; ginti mūsų brolius nuo svetimtaučių kenksmingos įtakos, žodžiu... juos šviesti tikrai krikščioniškoje, tikrai katalikiškoje dvasioje. Mūsų obalsiai buvo ir toliau bus katalikystė ir lietuvystė. Nuo to obalsio nors visos pragaro dvasios sujudėtų, nors savo gyvastį padėtum — neatstosime' (1890 nr. 1) Kitur ji skelbia savo svarbiu tikslu ‚iškariauti tikėjimo ir tautos liuosybę' (1891 24 nr. 185-186 psl.) Apžvalga jau kėlė Lietuvos nepriklausomybės idėją. Tuo būdu Apžvalgos pagrindai—krikščionybė, tautybė ir demokratybė. Tikslas Lietuvos laisvė ir tautos gerovė. Sustojus Apžvalgai, jos vietoj 1896 pradėtas leisti kitas laikraštis — Tėvynės Sargas. Tėvynės Sargo tikslai iš es-

mės nesiskyrė nuo Apžvalgos, gal tik atpasakoti kitais žodžiais. Jo pagrindai buvo tokie pat, kaip nuo pradžios visų k.d. — krikščionybė, demokratybė, tautybė. Tikslas — tautos laisvė ir lietuvių gerovė. Tėvynės Sargas ėjo Apžvalgos keliais, bet nerodė tiek drąsos kovoje su tautos engėjais, kiek rodė Apžvalga. Alseika teigia, kad ‚T. Sargas... labai žymiai prisidėjo prie tautinės idėjos išplėtimo. Laikraštis buvo labai gyvai vedamas... kėlė tautinius jausmus, žadino miegančius, smarkiai kovojo už lietuvių kalbos teises bažnyčioje. Skaitytojų turėjo labai daug. Tų skaitytojų daugumas vėliau buvo uolūs kovotojai už tautinę idėją, t.y. už tautos laisvę ir nepriklausomybę' (Lietuvių tautinė idėja istorijos šviesoje 88–89 psl.). Apžvalga su T. Sargu sužadino organizacinę k.d. veikla. Seinų ir Žemaičių kunigų seminarijos bei Petrapilio dvasinė akad. buvo visų organizacijų šaltiniai. Susiorganizavusi inteligentija pradėjo organizuoti ir liaudį. Išėję iš seminarijų ir akademijos, kunigai savo darbo nemetė, bet ją vystė ir plėtė. Apžvalgos ir T. Sargo idėjos plėtėsi ir šaknijosi tautoje. Lietuvos laisvė ir nepriklausomybė tautoj pasidarė gyvas, suprantamas ir aktualus klausimas. Apžvalga su T. Sargu užbaigė demokratijos potencialųjį periodą. Jiedu atidarė kelią į aktualųjį periodą. Aktualusis krikščioniškosios demokratijos veiklos periodas prasidėjo su pirmosios k.d. programos parašymu. Ją parašė 1904 Petrapilio dvasinės akad. profesoriai: Pr. Būčys, vėliau vyskupas, Maironis-Maciulevičius ir Jakštas-Dambrauskas. Jie savo programoj, laikydamiesi Leono XIII visuomeninių enciklikų, ypač Rerum novarum ir Graves de communi, nutiesė aiškias krikščioniškosios demokratijos ideologijos linijas, nustatė tikrus principus ir praktišką jų vykdymą, pritaikintą laiko ir vietos sąlygoms. Šios programos principai pasiliko tie patys visose ateities krikščioniškosios demokratijos programose. Ši programa buvo taikoma tik gyvenamam laikotarpiui, siekė to, kas tomis aplinkybėmis galima buvo pasiekti. ‚Mes tiek tereikalaujame, rašo jos autoriai, kiek galima tikėti gauti ir tiek težadame, kiek šių dienų aplinkybėse galima išpildyti' (Krikščionis Demokratas 55 psl. 1927). Tik tais motyvais programa reikalauja Lietuvai tik autonomijos. Bet ta autonomija pagal programą prilygsta beveik nepriklausomybei. Centrinei valdžiai paliekama tik kariuomenė, laivynas, muitinės, paštas ir telegrafas, bet ir toms įstaigoms tarnautojai turėjo būti skiriami vietos gyventojai.

1905 Rusijos revoliucija Lietuvoje nepasiekė tokios apimties, kokios buvo pasiekusi Rusijoj ir Lenkijoj. Lietuvos to meto antirusiškas reakcijas galima būtų pavadinti tik revoliuciniu sąjūdžiu, kuriame ir k.d. dalyvavo aktyviai. Šios krypties veikla ypač pasižymėjo Kauno krašte kun. Tumas-Vaižgantas, o Suvalkų — kun. Vyšniauskas, sukėlęs ir vadovavęs Gelgaudiškio Komaro dvarų kumečių streikui. Daug k.d. dėl to buvo suimtų ir kalinamų, nemaža pasitraukė nuo bausmės į JAV. Didžiajame Vilniaus Seime k.d. turėjo vieną didžiųjų frakcijų. Jie pasireiškė organizuotai ir turėjo prezidiume savo atstovą vieną pirmosios programos autorių kun. Pr. Būčį. Jos dalyvio Vasario 16 akto signataro kunigo K. Šaulio teigimu, Seimo k.d. frakcija čia turėjusi ir savo programą, kuri buvo dalinama visiems Seimo nariams. Po 1905 revoliucijos prasidėjo platesniu mastu organizacinis darbas. Organizavimasis vyko iš apačios uolesnių narių iniciatyva. Iš viršaus tos iniciatyvos negalėjo būti, nes nebuvo centro komiteto. Nepalankios k.d. srovės visus katalikus laikė k.d. ir visų veiklą jiems priskesdavo. K.d. priklausė didelė kunigų dalis, pasauliečių inteligentų ir nemaža ūkininkų bei amatininkų. Betgi bažnytinės hierarchijos viršūnėse sėdėjo žmonės jiems nepalankūs, o kai kurie nepalankūs visam lietuviškam sąjūdžiui. Tokiems k.d. buvo per radikalūs. Iš to bus aišku, kodėl k.d. negavo savo programai vyskupų pritarimo. K.d., matydami nepalankų vyskupijų valdytojų nusiteikimą jų atžvilgiu, antrą kartą jų neprašė leidimo organizuoti k.d. partiją ir centro komiteto nerinko, bet organizavo tik skyrius ar kitokias panašias organizacijas. Vyskupijų gi valdytojai, matydami kietą kunigų nusistatymą eiti k.d. keliu tam nepritardami tylėjo. Dėl to k.d. partija tuo metu Tumo žodžiais tariant buvo ‚dvasios sąjunga'. Nuo 1905 revoliucinio sąjūdžio k.d. veikla labai pagyvėjo įvairiomis formomis. Kunigų seminarijose buvo įvestas privalomas mokslas apie krikščionišką socialinį klausimą. Bažnyčiose pradėta sakyti pamokslai, kaip Bažnyčia sprendžia socialinį klausimą. 1908 buvo surengti Kaune socialiniai kursai su žymiais prelegentais, kuriuos lankė

Krikščionių demokratų partijos centro komitetas (1922)

didelis kunigų ir pasauliečių skaičius. Ypatingai svarbi ir aktuali buvo kun. Jurgio Matulevičiaus (vėliau Vilniaus vyskupo) paskaita apie nuosavybę. Jis savo stipriais ir įtikinamais argumentais įrodė žemės reformos reikalingumą ir moralinį teisėtumą. Vykdant žemės reformą jo pateiktais argumentais naudotasi nuraminti tuos katalikus, kurie dėl moralinių motyvų buvo jai priešingi. K.d. klausimai buvo svarstomi daugelyje dekanatų kunigų suvažiavimuose ir pasauliečių pasitarimuose. Pradėta steigti socialinio pobūdžio įstaigos, kaip elgetynai, prieglaudos ir kt. Su prasidėjusia gyva tiems laikams pritaikyta k. d. veikla pradėjo atsirasti ir reikalinga spauda bei literatūra. 1906 Seinuose pradėjo eiti k.d. savaitraštis Šaltinis. 1908 pasirodė žurnalas Vadovas, kuris skyrė nemaža vietos k.d. idealams aiškinti ir gristi. 1905 Panevėžy buvo išleista brošiūrėlė Krikščioniškoji Demokratija, kurioje buvo išdėstyta krikščioniško socialinio mokslo santrauka su trumpa programa. 1907 šv. Kazimiero d-ja išleido prel. K. Šaulio knygelę Socialistai ir mūsų sociališkieji reikalai. Joje buvo rašoma ir apie krikščioniškąją demokratiją. Tas pats autorius išspausdino 1907 Draugijoj 1 ir 2 nr. studiją Demokratija ir krikščionys demokratai enciklikų prasmėj pagal krikščionių sociologų veikalus. Tuo būdu prel. K. Šaulys buvo pirmas k.d. ideologas. Kun. dr. A. Civinskas, kovodamas su marksizmo šalininkais, grindė ir gynė k.d. idealus. K.d. pradėjo plačiai viešai veikti tik prasidėjus 1905 revoliuciniam sąjūdžiui. Ypač iškilo toje veikloje Tumas-Vaižgantas. Jis tuojau po Didžiojo Vilniaus seimo surašė k.d. programą, kuri, teisingiau sakant, buvo tik aktualių dienos klausimų sąrašas. Bet joje buvo įtrauktų ir didelės svarbos principinio pobūdžio klausimų, kaip žemės klausimas, darbininkų klausimas. Tą savo programą jis vykdė. 1905 XII 7 įkūrė Vadaktų k.d. kuopą, o XII 11 jos susirinkime priėmė visą eilę svarbių nutarimų. Rezoliucija darbininkų klausimu tai klasiškas k.d. principų pritaikymas. Nepriklausomos Lietuvos įstatymais jie buvo įgyvendinti. Didžiajame Vilniaus seime (1905) kun. Aleksandravičiaus paleistas šūkis ‚Žemė priklauso tiems, kurie ją dirba', Steigiamajame Seime svarstant žemės reformos įstatymą buvo išeities taškas. Vilniaus seime stipriau susicementavo k.d. partijos veikėjai. Po seimo darbų įvykusiame frakcijos susirinkime buvo nustatytos darbo gairės ir nutarta sudaryti partijos centro komitetas, kurio tačiau neišrinko dėl pirmiau minėtų priežasčių, bet paskyrė kiekvienai gubernijai po savo įgaliotinį: Kauno — Tumą-Vaižgantą, Suvalkų — kun. Grajauską, apie Vilniaus įgaliotinį žinių nepaliko. Jiems buvo pavesta atstovauti ir rūpintis visais partijos reikalais savo skirtame plote. Kauno ir Suvalkų srityse k.d. veikla reiškėsi visai gyvai. Visuomenė iš jų darbų pamatė, kad politikos ir socialiniais klausimais k.d. eina žmonių ir tautos

norima kryptimi ir savo pažangumu neatsilieka nuo gyvenimo statomų reikalavimų.

1910 susiorganizavo ateitininkija. Tas faktas krikščioniškajai demokratijai turėjo didelės reikšmės. Ateitininkija buvo nepolitinė, grynai kultūrinė organizacija. Bet ir studentai, ir baigę mokslus asmenys norį dirbti politikos darbą laisvu noru stodavo nariais į bet kurią katalikų partiją. Daugiausia narių iš ateitininkų stodavo į k.d. partiją. Ligi ateitininkai susiorganizavo, partijoje inteligentų tarpe vyravo kunigai. O jau Steigiamojo Seimo k.d. bloke iš 58 narių buvo tik keli kunigai. K.d. partiją paėmė į savo rankas pasauliečiai daugiausia akademikai.

I pas. karo pradžioje Vilniuje buvo sušauktas platesnis k.d. suvažiavimas, kuriame buvo nustatyta karo sąlygoms veiklos programa ir taktika ir kad nepasiliktų be globos liaudis pasilikusi vokiečių okupacijoje ar atsidūrusi Rusijoje tremtyje, nutarta: vokiečiams okupuojant Lietuvą vieniems (mokantiems vokiečių kalbą) pasilikti Lietuvoje, o kitiems trauktis drauge su pabėgėliais ir tremtiniais į Rusiją. Po 1917 III revoliucijos Rusijoje prasidėjo k.d. organizacinis gyvenimas. Jų skyriai buvo visur, kur tik buvo daugiau susispietusių lietuvių tremtinių — Maskvoj, Petrapilyj, Charkove, Minske, Voroneže, Samaroj, Vitebske ir kituose Rusijos miestuose, net Kaukaze ir Sibire. Jų veikla buvo ne vien politinė, bet ir kultūrinė, ir labdaros. Vienos programos nebuvo. Kai kurie skyriai turėjo susidarę savas programas. Dėl to partijos centro komitetas susirūpino vienos visiems nariams privalomos programos surašymu. Jai sudaryti keliose vietose — Petrapily, Maskvoj, Charkove — buvo įsteigti specialūs komitetai jos projektams parengti. Tremties gyvenimas parodė, kad reikalinga viena organizacija, kuri globotų visus lietuvius. Tą mintį iškėlė k.d. Ji buvo priimta ir suorganizuota Liaudies Sąjunga. K.d. rūpėjo suburti ir katalikus vienon organizacijon, kaip buvo subūrę lietuvius Liaudies s-ga. Tuo tikslu buvo centro komiteto įkurtas Katalikų veikimo fondas, kurio pirm. buvo M. Krupavičius. Fondą netrukus drauge su kitomis liet. organizacijomis uždarė Voronežo bolševikų komisaras Plepys. Politinės veiklos ir ateitininkų vadai buvo areštuoti, o M. Krupavičius revoliucinio tribunolo už akių nuteistas mirti. Visos buvusios pas M. Krupavičių k.d. ir Katalikų veikimo fondo bylos buvo kratos metu paimtos. K.d. Rusijos tremtyje pradžioje neturėjo jokio savo organo. 1916 pradėjo leisti savaitinį laikraštį Vadą. Jo tikslas buvo grynai religiškai tautinis. Tokio turinio laikraštis buvo svarbu turėti, tačiau revoliucijos audrų metu nei skaitančios visuomenės, nei lietuviškų reikalų jis patenkinti negalėjo. Naujai paskirti redaktoriai Petras Karvelis ir Pijus Dambrauskas Vadą padarė politiniu organu, kuris tenkino ir k.d. reikalus. Paskutinis jo redaktorius buvo E. Turauskas. Ateities Spinduliai buvo ateitininkų organas. Nors jų redakciniame kolektyve buvo beveik visi k.d., bet partinė politika juose nebuvo liečiama. K.d. centro komitetas buvo įkūręs spaudos d-ją Bitę. Jos tikslas—leisti populiarias aktualiais klausimais brošiūras. Pradžioje buvo nusistatyta išleisti 12 tokių knygelių, bet suskubta išleisti tik pirmoji Sąžinės laisvė.

Petrapilio liet. seime k.d. turėjo 39 atstovus ir labai aktyviai rėmė rezoliuciją už Lietuvos nepriklausomybės reikalavimą. Jam pasibaigus prasidėjo k.d. konferencija, kuri iš 3 pateiktų projektų sudarė vieną (iš eilės jau trečiąją) partijos programą ir išrinko centro komitetą, netrukus persikėlusį iš Petrapilio į Voronežą. Bet ir Voroneže netrukus visa gyvai išvystyta veikla buvo bolševikų užgniaužta. 1917 Vilniaus konferencijoje k.d. buvo, šalia socialdemokratų, didžiausia frakcija. K.d. pasisakė prieš A. Smetonos pasiūlymą tartis su vokiečiais dėl nepriklausomybės. Į Valstybės Tarybą išrinkti k.d.: A. Stulginskis, Pr. Dovydaitis, K. Bizauskas, Jonas Vailokaitis, K. Šaulys ir Just. Staugaitis. Po Vilniaus konferencijos 1917 IX 23 prasidėjo k.d. konferencija, kurioj buvo priimta partijos programa ir išrinktas CK su pirmininku Al. Stulginskiu. Vokiečių okupuotoj Lietuvoj partijos veikla buvo beveik neįmanoma, tačiau slaptų skyrių buvo visose svarbesnėse vietose.

Sugrįžę iš tremties k.d. paskelbė Rusijos k.d. partiją likviduotą ir nutarė įsilieti į Lietuvos partiją. Tarp abiejų partijų programų buvo ne esminių, bet daugiau taktinių skirtumų. Jie buvo gana ryškūs. Reikėjo tad naujos vienijančios programos. Tuo reikalu buvo sušaukta partijos konferencija. Ji įvyko 1918 XI 20 Vilniuje. Tai pirmoji partijos konferencija nepriklausomoj Lietuvoj. Joje vyravo pasau-

liečiai; daug kalbėtojų pasisakė už radikalią žemės reformą. A. Stulginskis pareiškė nesutinkąs su tokiu programos klausimų svarstymu galvotrūkčiais, atsisakąs iš Centro Komiteto ir išeinąs. Kilo skilimo pavojus, bet jo išvengta susitarimu, kad partija viena, bet su dviem programomis — dešiniojo ir kairiojo sparno. Konferencijos priimtas programas partijos pirmininkas apsvarstė kartu su žymiu teologu ir giliu socialinio klausimo žinovu, tuometiniu Vilniaus vyskupu Jurgiu Matulaičiu-Matulevičium, kuris pasirinko kairiojo sparno programą. Ji buvo iš pagrindų išgvildenta. Matulevičius įnešė patikslinimų ir paaiškinimų. Pagrindiniai klausimai pasiliko be pataisų. Tuo būdu vysk. Jurgis Matulevičius buvo vienas tos programos autorių. Praktikoje visa ėjo kairiojo sparno programa. Ši vilniškė kairioji partijos programa pasiliko visada ta pati, tik kelis kartus buvo papildoma aktualiais klausimais, kurie joje nebuvo numatyti. Artėjant prie Vilniaus bolševikų raudonajai armijai, Naujųjų metų išvakarėse kun. M. Reinio bute susirinko partijos centro komitetas su kai kuriais Valstybės Tarybos nariais apsvarstyti susidariusios padėties ir nusistatyti momento veiklos programą. Pasitarime konstatuota rimtas pavojus nepriklausomybei, tuo metu dar teoretiškai, prarasti. Tarp kitų nutarimų buvo nusistatyta skubiai vykdyti žemės reformą, nelaukiant net Steigiamojo seimo. Tą pasiūlymą palaikė ir Stulginskis. Naujųjų Metų rytą teko Vilnius apleisti. Išvyko ir naujoji M. Sleževičiaus sudarytoji vyriausybė, į kurią įėjo ir k.d. Atsidūrus Lietuvos laisvei mirties pavojuj, partija visas savo jėgas metė Lietuvai gelbėti, ypačiai kariuomenei organizuoti. Negalint sušaukti dėl esamų sąlygų Steigiamojo seimo, buvo nusistatyta šaukti II konferenciją. K.d. siūlė ją rinkti visuotiniu, lygiu, betarpiu ir slaptu balsavimu. Tam pasiūlymui nepraėjus, pavesta atstovus rinkti savivaldybėms. Konferencija susirinko Kaune 1919 II 16. Joje dalyvavo 187 atstovai. Jų tarpe buvo k.d. 93, nepartinių klubo 40, socialistų liaudininkų demokratų 38, tautos pažangos 12. Be to, dar buvo mažos grupelės tautos laisvės santaros, gudų, žydų, lenkų ir darbo žmonių atstovų. Nors konferencijos darbai ėjo nesklandžiai ir neramiai, tačiau visi klausimai buvo išsvarstyti ir padaryti reikiami nutarimai. Jos reikšmė buvo didelė. Vienas konferencijos rezultatas — dėl kilusių nesusipratimų tarp Valstybės Tarybos, kurią palaikė II konferencija, ir vyriausybės, antroji Sleževičiaus vadovaujamoji vyriausybė atsistatydino. Trečiąją sudarė k.d. Pranas Dovydaitis.

Krikščionys demokratai įkūrė dvi profesines sąjungas: ūkininkų sąjungą ir darbo federaciją. Į Steigiamojo seimo rinkimus visos trys organizacijos ėjo atskirais sąrašais. Steigiamojo seimo metu minėtos profesinės sąjungos, k.d. nepritariant, persiorganizavo į politines organizacijas. Toks persiorganizavimas jau nebuvo laimingas. Tarp jų pradėjo atsirasti nesklandumų. Tai buvo taip pat viena III seimo rinkimų pralaimėjimo priežasčių. Steigiamajame seime k.d. blokas turėjo iš 112 atstovų 59; pirmajame seime — iš 78 atstovų 38 ir antrajame seime iš 78 — 40 atstovų. Trečiąjį seimą k.d. pralaimėjo kairiųjų naudai: k.d. bloko praėjo atstovų 30, o liaudininkų ir socialdemokratų 37. Tuo būdu pirmieji trys seimai buvo k.d. kontroliuojami. K.d., turėdami galvoj labai sunkią ir pavojingą Lietuvos padėtį ir didžiai vertindami vieningą darbą, stengėsi į Lietuvos valdymo ir tvarkymo darbą įtraukti visas Lietuvos kūrybines jėgas, nors jie su kitomis krikščionių grupėmis turėjo seimuose savo daugumą. Betgi visada stengdavosi sudaryti koalicines vyriausybes. Vieni ją sudarė tik 1924, kai su opozicinėmis grupėmis nepavyko susitarti. K.d. su kitomis demokratinėmis partijomis demokratinio valdymosi metu, davė Lietuvai valstybinės organizacijos sistemą ir nustatė jos siektinus tikslus. Jie buvo pritaikyti Lietuvos reikalams, lietuvių siekimams ir žmonių psichologijai. Todėl palyginti trumpu laiku jauna valstybė galėjo padaryti tokią pažangą. Svarbiausi jų — konstitucija ir žemės reforma. Konstitucija nebuvo nurašyta iš kurio nors kito krašto konstitucijos, bet sava, lietuviškoji, kuri buvo moderni, originali ir pažangi. Žemės reformos eigos studijuoti atvykdavo kitų kraštų specialistai ir ją vertino teigiamai. Žemės reformos įstatymas apėmė ne tik dvarų parceliavimą, bet ir visų kitų aktualių žemės klausimo sprendimą, pvz. servitutų likvidavimą, kaimų skirstymą viensėdžiais, nusausinimo darbus ir t.t. Atskirais įstatymais buvo sutvarkytas švietimas, darbininkų klausimas, moterų teisių klausimas ir visa kita, kas buvo tvarkytina ir kas laukė kokios

Krikščionių demokratų delegacija Vidurio Europos krikščionių demokratų sąjungos II kongrese 1955 New Yorke. Pirmoje eilėje iš kairės: dr. V. Viliamas, St. Lušys, V. Sidzikauskas (svečias), M. Galdikienė, prof. K. Pakštas, dr. D. Jasaitis

reformos ir valstybinės pagalbos. Buvo įst. universitetas, žemės ūkio akademija, aukštesnioji technikos mokykla, meno mokykla. 1926 pradžioj jau buvo 2124 pradžios mokyklos, 10 mokytojų seminarijų, 68 vidurinės mokyklos ir 48 gimnazijos, įvairių amatų mokyklų ir kt. Laimėtas didžiųjų valstybių Lietuvos pripažinimas de jure. Sutvarkytos su kaimynais, išskyrus lenkus, sienos. Dr. K. Grinius, perimdamas iš Al. Stulginskio prezidento pareigas, pasakė: ‚Tamstai (Stulginskiui) prezidentaujant Lietuvos žemės rinkimas žymiai pažengė pirmyn. Lietuvos garbė yra pakelta viso pasaulio akyse. Praėjusių šešerių metų Lietuvos respublikos gyvenimo išdavomis daug kur galima pasidžiaugti'. K.d. esant valdžioje įvesta sava aukso valiuta, kuri išlaikė savo vertę ligi S. Rusijos okupacijos. Gerokai pastūmėtas miškų ūkio racionalus tvarkymas, parengtas miškininkų ir agronomų kadras, išpirkta beveik visa 1919 nepaprastoji paskola, Lietuvos laisvinimo paskola ir valstybės iždo lakštai. Išmokėtos skolos Prancūzijai ir Anglijai ir sutvarkytas skolos mokėjimas JAV. Aptvarkyti labai apleisti karo ir okupacijos metu geležinkeliai, pastatyta daug tiltų ir įsigyta daug riedamosios medžiagos, sutvarkyti taip pat karo metu suardyti plentai, pradėti vesti pagrindiniai vieškeliai. Sutvarkyti teismai, policija ir kariuomenė. Socialinėj srityj įsteigta ligonių kasa, sutvarkytas socialinis draudimas. Labai daug dėmesio atkreipta į žemės ūkio kultūros kėlimą. Tuo tikslu įsteigta 68 įvairios rūšies žemės ūkio mokyklos ir klasės, apie 340 kergimo punktų, 280 javų valymo punktų, 23 vaisių ir daržovių džiovinimo punktai, 266 pieno perdirbimo bendrovės, 194 pieninės, 46 linų apdirbimo punktai, pastatyta 2 elevatoriai, nusausinta 14.400 ha žemės, kaimų išskirstyta viensėdžiais per 353.000 ha, servitutų likviduota per 12.000 ha, dvarų išparceliuota apie 418.000 ha, paskolos išdalinta naujakuriams apie 13 mil. litų, įkurtas Žemės bankas su 15 mil litų kapitalo.

K.d. spaudos svarbiausi organai: Tėvynės Sargas (pradėtas leisti Vilniuje dar vokiečių okupacijos metu) ir M. Krupavičiaus redaguojama Laisva Lietuva. Kaune leido skirtą specialiai kovoti su okupantais ir kitais Lietuvos priešais Tiesos Kardą, kuris ne savo valia turėjo sustoti ir užleisti vietą dienraščiui Laisvei. Laisvė vėliau buvo pavadinta Rytu. Perduodant naujam redakciniam kolektyvui, buvo pavadintas XX Amžium. Be to, ėjo Krikščionis Demokratas, Šaltinis ir dar keli savaitraščiai apskričių miestuose. Be laikraščių ir žurnalų, leido M. Krupavičiaus reda-

guojamą Visuomenininko Biblioteką, davusią eilę k.d. krypties knygelių.

K.d. pirmininkais buvo: Juozas Vailokaitis Petrapily 1917, o perkėlus centro komitetą į Voronežą pirmininku išrinktas Mykolas Krupavičius. Vilniuje 1917 pirm. Aleksandras Stulginskis. Rusijos tremtinių ir Lietuvos okupacijos meto partijoms susivienijus 1919 pirmininku išrinktas kun. M. Krupavičius, kuris būdavo kasmet perrenkamas ligi 1923 X. Užėmęs žemės ūkio ministro vietą iš partijos pirm. vietos patraukė. Jo vieton išrinktas dr. Petras Karvelis, išbuvęs pirmininku ligi 1925 I. Po jo buvo kun. Antanas Šmulkštys. 1926 II vėl išrinktas M. Krupavičius, kuriam išvykus į Prancūziją, 1927 pabaigoj išrenkamas dr. Leonas Bistras. Jis perrenkamas dar 1929 I 14. Vėliau dėl režimo suvaržymų partijos konferencijos viešai šaukti nebuvo įmanoma, tad Bistrui gavus kitokia tvarka įgaliojimus, teko pirmininkauti ligi S. Rusijos okupacijos. 1935 k.d. partija buvo uždaryta visam karo stoviui.

K. d. partijos centro komitetų nariai: kun. K. Paltarokas (vėliau vysk.), kun. M. Reinys (vėliau arkiv.), buvęs prezidentas A. Stulginskis, prel. K. Šaulys, prof. V. Jurgutis, kun. M. Krupavičius, dr. L. Bistras, V. Bičiūnas, dr. J. Purickis, dr. P. Karvelis, teisininkas A. Dubinskas, prof. J. Eretas, K. Bizauskas, dr. E. Draugelis, M. Galdikienė, kan. P. Dogelis, E. Turauskas, K. Ruginis, prof. A. Tumėnas, V. Endziulaitis, J. Matulionis, kan. J. Meškauskas, V. Čarneckis, Z. Starkus, dr. K. Jokantas, kun. J. Steponavičius, prof. K. Pakštas, teisin. A. Endziulaitis, dr. D. Jasaitis, A. Šerkšnas, St. Lušys, A. Masionis, A. Bendorius, dr. V. Viliamas ir kt.

Tremties metu Vokietijoj 1946 k.d. suvažiavime išrenkamas centro komitetas, kurio pirmininku kun. prel. M. Krupavičius. Jis buvo tai vietai perrenkamas kasmet ligi 1950 VI 3. Tuo metu JAV įvykusioj k.d. konferencijoj pirmininku išrinktas Pranas Vainauskas.

Tremtyj k.d. visą savo darbų svorį skiria Lietuvai laisvinti ir todėl dirba organizacijose, kurios yra tam tikslui sudarytos. Be to, aktyviai dalyvauja institucijose, kurios įgalina tarptautiniuose suvažiavimuose kelti ir ginti Lietuvos teises ir reikalus. Jie veikia Vyriausiajame Lietuvos Išlaisvinimo Komitete (VLIKe), Lietuvos Laisvinimo Komitete (LLK), K.d. internacionale — Nouvelles Equipes Internationales (NEI), Pavergtųjų Europos Tautų Seime (PET-ACEN) ir Vidurio Europos K.d. sąjungoj (CDUCE).

Lietuvių krikščionių demokratų partijos programa 1917; *D. Alseika*, Lietuvių tautinė idėja istorijos šviesoje 1924; *J. Šliūpas*, Lietuviški raštai ir raštininkai 1890; *A. Janulaitis*, 1863–64 m. sukilimas Lietuvoje 1921; Pamiętniki M. M. Murawiewa 1896, 1945; Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga; *M. Romer*, Litwa 1908; Krikščionis Demokratas (3, 4 5 nr.) 1927; Mūsų Senovė II kn. 1921; Tėvynės Sargas (tremtyje) 1 t. 258–260 psl.; Šaltinis 34 psl. 1906; *M. Biržiška*, Vilniaus Didysis seimas (Lietuviškoji Enciklopedija VI t. 690–704 psl.); Tėvynės Sargas I t. 255 psl.; *P. Gužas*, 1928 Vasario 16 d. Lietuvos nepriklausomybės 10 m. sukaktuvėms paminėti 1928; Rusijos lietuvių pastangos kovose už Lietuvos nepriklausomybę; *M. Yčas*, Pirmasis Nepriklausomosios Lietuvos Dešimtmetis ²1955. *M.Krp. ir A.B.*

Krikščionis Demokratas žurnalas, ėjęs Kaune nuo 1927 iki 1929. Įsteigė kun. Mykolas Krupavičius. Jis pats redagavo ir leido. Žurnalo tikslas — gilinti krikščioniškai demokratišką ideologiją ir ryškinti jos istoriją. Išėjo 12 numerių. Sustojo ėjęs dėl administracinių valdžios trukdymų.

Krikščionystės Sargas Lietuvos metodistų mėn. laikraštis, pradėjęs eiti 1923.

Krikščionių Demokratų Vidurio Europos Sąjunga. 1950 VII 26 Naujorke buvo įkurta KDVES (Christian Democratic Union of Central Europe—CDUCE). Joje yra atstovaujamos Lietuvos, Latvijos, Lenkijos, Čekoslovakijos, Vengrijos ir Jugoslavijos krikščioniškosios demokratijos partijos. Pagrindiniai sąjungos tikslai yra: 1. vieningiau ir efektyviau kovoti už Vidr. Europos išlaisvinimą iš bolševizmo jungo; 2. laisvę atgavus, savo kraštuose siekti krikščioniškos demokratijos įgyvendinimo, socialinio ir kultūrinio progreso, tarpusavio bendradarbiavimo; 3. aktyviai dalyvauti tarptautinėje krikščionių demokratų veikloje.

B e n d r o j o p o b ū d ž i o d a r b a i. Sąjunga įvairiais atvejais informuoja Jungtines Tautas, laisvojo pasaulio vyriausybių atstovus, politinius veikėjus, visuomenę ir spaudą apie komunistinę priespaudą ir apie pačias šio Europos regiono tautas bei jų tautinius ir politinius tikslus. Informacija yra vedama: paruošiant paskirais aktualiais klausimais memorandumus, leidžiant įvairiomis kalbomis biuletenius, duodant medžiagos radijo transliacijoms, dalyvaujant įvairiuose tarptautiniuose kongresuose, suvažiavimuose, santykiaujant su paskirais įvairių kraštų atstovais. Šios sąjungos vadovybės nariams yra pavestas Krikščionių Demokratų Internacionalo (Nouvelles Equipes Interna-

tionales — NEI) atstovavimas Jungtinėse Tautose. NEI, pripažinta J.T. kaip nevalstybinė organizacija — NGO, turi teisę J.T. komitetuose ir komisijose daryti įvairius siūlymus ir pareikšti savo nuomonę. Tuo titulu daug kartų pasinaudota ir iškelta pavergtosioms tautoms rūpimi klausimai. Su kai kuriomis tarptautinėmis organizacijomis, kaip International League for the Rights of Man, Catholic Association for International Peace, Inter-American Association for Democracy and Freedom, palaikomi ypač gyvi ryšiai, o taip pat ir su Krikščionių Demokratų Internacionalu — NEI ir paskiromis Europos kraštų krikščionių demokratų partijomis. Prancūzijoje, Vokietijoje, Italijoje, Benelukso kraštuose ir Austrijoje per eilę metų turėta šios sąjungos atstovai. Paskutiniais trejais metais ypač glaudūs ryšiai buvo užmegzti su P. Amerikos kraštų krikščionimis demokratais, kaip Čilės, Argentinos, Brazilijos, Urugvajaus, Costa Ricos ir kt. Sąjungos delegacijos ligi 1958 keturiais atvejais lankėsi P. Amerikos kraštuose. 1956 XI 8–9 Paryžiuje buvo sušaukta pasaulinė krikščionių demokratų konferencija, ir ši sąjunga buvo šios konferencijos ne tik dalyvė, bet ir viena iš organizatorių. Lietuviams krikšč. demokratams konferencijoje atstovavo K. Pakštas, E. Turauskas, dr. Vl. Viliamas.

S-ga 1953 ir 1955 yra suruošusi kongresus. S-ga leidžia keturis periodinius leidinius: anglų kalba mėnesinį Christian Democratic Review, ispanų kalba dvimėnesinį Informacion Democratica Christiana, skiriamą daugiausia P. Amerikos kraštams; sąjungos Jaunimo sekcija Paryžiuje leidžia prancūzų kalba mėnesinį Nouvel Horizon ir Naujorke mimeografuotą žinių santrauką Information Service. Per šią spaudą yra paskelbta daug įvairių žinių apie pavergtuosius kraštus ir Lietuvą. Apie sąjungos veiklą yra išleista brošiūrų ir kitos informacijos.

Diskusijų klubas, veikiąs Naujorke beveik kas mėnesį organizavo diskusijų ir susitikimo vakarus. Referatai diskusijoms paruošiami ne tik pačios sąjungos veikėjų, bet ir iš kitur atvykusių svečių. Paskaitininkais ar kalbėtojais yra buvę ir žymių politikų, kaip Prancūzijos buv. premjeras Robert Schuman, parlamento pirm. P. Schneiter ir kt. Šalia diskusijų klubo veiklos, buvo suruošti keli platūs priėmimai Jungtinių Tautų atstovams ir žurnalistams. S-gos centro buveinė Naujorke yra virtusi nuolatinių tarptautinių kontaktų vieta.

Jaunimo sekcija. Prie s-gos nuo pat jos įsikūrimo veikia Jaunimo sekcija, kurios centras yra Paryžiuje, o poskyriai Naujorke, Londone, Briuselyje, Bonnoje. Sekcija iš pradžių leido prancūzų kalba mimeografuotą biuletenį, o paskutiniais dvejais metais spausdintą biuletenį Nouvel Horizon. Be to, sekcijos atstovai dalyvauja Europos krikščionių demokratų jaunimo sąjūdy, ruošia studijų savaites, kursus, dalyvauja spaudoje, kalba per radiją, yra parengę platų ateities veiklos planą.

Iš lietuvių krikščionių demokratų šios sąjungos centriniuose organuose daugiausia yra veikę K. Pakštas (ekzekutyvinio komiteto vicepirmininkas), Pr. Vainausnauskas (sąjungos iždininkas), A. Trimakas (tarybos vicepirmininkas) ir Vl. Viliamas (štabo narys). Sąjungos atstovais Vokietijoje buvo prel. M. Krupavičius ir kun. L. Gronis, o dažnais talkininkais E. Turauskas, kun. V. Mincevičius ir kt.

V.Vl.

Krikščiūnai k. Biržų vls. ir aps.; čia gimė poetas kan. Alfonsas Sabaliauskas-Žalia Rūta.

Krikščiūnas 1. Antanas (1891 VI 6 Ašmintos k., Prienų vls., Marijampolės aps. — 1942 VI 16 A. Panemunėje) inž. plk., doc. Mokėsi 1902–10 Marijampolės gimnazijoj, 1910–15 Maskvos geodezijos institute. Baigęs inst., išėjo karinės prievolės atlikti. Komandiruotas karo topografijos m-lon; ją baigęs, karo topografu dirbo įvairiose Rusijos vietose. Lietuvos atstovybei tarpininkaujant 1921 I demobilizuotas ir 1921 V grįžo į Lietuvą: buvo mobilizuotas, prikomandiruotas prie užsienio reikalų m-jos ir paskirtas į komisiją sienai su Latvija išvesti. Komisijai darbą baigus, 1922 paskirtas Vyriausiojo kariuomenės štabo topografijos sk. viršininku. Tą skyrių jis organizavo. Iš tų pareigų 1940 bolševikų atleistas. Buvo paskirtas Kauno aukštesniosios technikos m-los direktoriumi, kurioje ir anksčiau buvo dėstęs. Lygiagreta 1941–42 VDU asist., vėliau doc. Be to, visą lai-

A. Krikščiūnas

ką dėstė topografiją karo ir kulturtechnikų m-lose. 1925 dalyvavo Berlyne Lietuvos derybose su Vokietija Klaipėdos krašto sienos reikalu ir tą sieną išvedė. Vilniaus krašto dalį atgavus, 1939–40 išvedė sieną su S. Rusija. Vykdė trianguliacijos darbus Lietuvoj kontakte su kitomis valstybėmis, susisiekiančiomis su Baltijos jūra; buvo tų valstybių geodezinės komisijos nuolatiniu nariu. Dalyvavo geodezijos konferencijose Berlyne, Stockholme, Rygoj, Helsinky, Kaune. Jo rūpesčiu krašto apsaugos m-jos lėšomis įsteigta Kaune (Linksmadvaryje) astronominė observatorija. Prof. St. Dirmanto remiamas, Aukštuosiuose karininkų kursuose organizavo dvejų metų karininkams topografijos kursus. Pirmą korespondenciją Kniubanosio slapyvardžiu parašė Skardui 1907. Bendradarbiavo Mūsų Žinyne, Žemėtvarkoje ir Melioracijoje, redagavo Kariuomenės štabo karo topografijos skyriaus metraštį 1937 ir 1938, Lietuvos niveliacijos katalogą. Buvo tarptautinės geodezijos sąjungos Union géodésique et géophysique internationale nariu. Išsp. Kartografija 1931, Topografijos vadovėlis 1934, Lietuvos plotas 1930.

Karys nr. 27 1942; *St. Kolupaila*, Žymiausiam mūsų kartografui pagerbti (I Laisvė nr. 141) 1942; Bibliografijos žinios 114–115 psl. 1942.

2. Jonas (g. 1880 I 20 Kalniškių k., Šiaulių vls. ir aps.) knygnešys ir populiarus poetas, pasirašinėjąs Jovaro slapyvardžiu. Nuo 1901 pradėjo bendradarbiauti

J. Krikščiūnas

spaudoj, 1903 išsp. pirmą eilėraštį. 1905 aktyviai dalyvavo revoliucijos sąjūdyje. Nuo 1928 gavo 100 lt. knygnešio pensiją. Bendradarbiavo Tėvynės Sarge, Kryžiuje, Ūkininke, Naujienose, Darbo Balse, Žarijoje, Gabijoje, Liet. Ūkininke. Bendradarbiavo ir Kraštotyros draugijos Šiaulių metraštyje ir aprašė Arklo dalių pavadinimus. Išsp. Žibutė 1908, Poezija, Jausmų kibirkštėlės, Širdies balsai 1908, Pirmieji žiedai, Tėvynės laukai 1909, Sielos aidas 1913, Amžinos dainos 1914, Parinktosios eilės 1923, Eilės ir dainos 1947, ²1952, Neliūdėk, berželi 1955.

J. Orintas, J. K.-J. (Kultūra nr. 8) 1938.

3. Juozas (1896 Ašmintos k., Prienų vls., Marijampolės aps. — 1943 Sibire) teisininkas. Marijampolės gimnaziją baigė 1917 Jaroslavlyje. Palaikė artimesnę pažintį su tos gimn. mkt. P. Kriaučiūnu. 1921 grįžo į Lietuvą. 1927 baigė Lietuvos univ. Marijampolės teismo teisėjas, 1939–40 Kauno apg. teismo prokuroras. 1941 išvežtas į Sibirą, kur mirė badu.

4. Jurgis (1894 IV 22 Ašmintos k., Prienų vls., Marijampolės aps. — 1947 III 24 Hamburge, Vokietijoj) agronomas, kooperatininkas ir visuomenininkas, (1, 3, 5) brolis. 1906–1914 mokėsi Marijampolės gimnazijoje. 1914 stojo į Petrapilio univ. gamtos-mat. fakulteto gamtos sk., agr. grupę. 1918 grįžo į Lietuvą ir dirbo Spaudos biure (propagandos). 1920 išvyko Vokietijon ir tęsė agronomines studijas Halle a. d. Saale univ. 1923

J. Krikščiūnas

baigė, o 1924 apgynė disertaciją Bedingungen des Zuckerruebenbaues in Litauen, geprueft durch eigene Versuche ir gavo dr. laipsnį. 1923–26 Šiaulių aps. agr. ir mokytojų sem. mokytojas. 1926 ir 1939 Žemės ūkio ministras, 1927–39 Žemės Ūkio rūmų tyrimo įstaigos valdytojas. 1939–44 kooperacijos bendrovės Lino direktorius. 1926–44 Dotnuvos ŽŪ akad. lektorius, vėliau e.o. prof.; skaitė žemės ūkio ekonomiją. 1944 per Baltijos jūrą mėgino pabėgti į Švediją, bet netoli Švedijos vokiečiai pagavo ir nuvežė į Rygą, bet netrukus paleido. 1944 pasitraukė į Vokietiją. 1946–47 Pabaltijo univ. Hamburge ir Pinneberge prof.; skaitė agrarinės politikos kursą. Gimnazijoje buvo slaptos aušrininkų kuopelės narys, 1912–14 jai vadovavo. Petrapilyje įsijungė į visuomeninį lietuvių darbą; buvo lietuvių studentų d-jos valdybos narys, studentų liaudininkų kuopos narys, Naujosios Lietuvos bendradarbis ir kurį laiką redakcijos narys, pabėgėlių šalpos d-jos Grūdo reikalų vedėjas. Vokietijoje dalyvavo stud. lietuvių kuopos veikloje. Pradėjęs agronomo karjerą, jis pirmas Lietuvoje įsteigė visą eilę bandymo laukelių Šiaulių aps. Jo iniciatyva įsteigti Žemės ūkio rūmai ir tuose rūmuose tyrimo įstaiga, kurios jis buvo 1927–39 pirmuoju valdytoju. Toji įstaiga sukūrė visą eilę tyrimo stočių įvairiose Lietuvos vietose: bendrųjų — lauko bandymų, se-

lekcijos ir specialiųjų — augalų apsaugos, agronominės chemijos, gyvulininkystės, linų bandymo, durpynų, ž. ū. mašinų tyrimo. Atkreipęs dėmesį į linų svarbą Lietuvos ūkiui, visu atkaklumu stengėsi linų ūkį pakelti. Atlaikęs kovą su privačiais linių pirkliais, 1939 suorganizavo kooperacijos b-vę Liną, kuri pasiėmė linų pluošto parengimą eksportui. Greit Lietuvos linų pluoštas įgavo gerą vardą užsienio rinkoje. Buvo tos b-vės valdybos pirm. ir vyriausias dir. K. buvo laikomas vienu žymiausiųjų Lietuvos kooperatininku. Iki 1928 Lietuvos vartotojų b-vių sąjungos valdyboje; tą s-gą įliejus į Lietūkį, jo valdybos pirm. iki 1934; Lietuvos kooperatinio draudimo s-gos valdyboje ir 3 metus jos pirm., ją perorganizavus į draudimo b-vę Kooperaciją, visą laiką v-boje ir paskutinius 3 metus pirm.; Kooperacijos banko kartais v-bos, kartais tarybos narys: 1930–44 Pienocentro tarybos pirm.; Kooperatyvų taryboje atstovavo Pienocentrui ir buvo kurį laiką tos tarybos pirm.; Lietuvos ūkio studijų d-jos valdybos narys ir kartais pirm.; Sodybos valdyboje; Žemės ūkio tyrimo įstaigos ekonominės sekcijos pirm.; Žemės ūkio rūmuose atstovavo agronomų s-gai; Prekybos, pramonės ir amatų rūmų narys; 1924 įsteigė Lietuvos centrinę galvijų kontrolės s-gą. Dalyvavo tarptautiniuose kooperatininkų kongresuose (Berlyne, Londone, Paryžiuje, Oslo, Romoje). Tarptautiniuose ir Lietuvos kooperatininkų kongresuose skaitė pranešimus. Pakviestas darė pranešimą tarptautinėje ekonomistų konferencijoje Prahoje. Be to, priklausė Žurnalistų s-gai, Rotary klubui, Valstiečių liaudininkų s-gai. Ilgametis Agronomų s-gos pirmininkas. Tremtyje Vokietijoje Lietuvių s-gos pirm.; pirmasis organizuojamos Lietuvių tremtinių s-gos valdybos pirm. Toji valdyba suredagavo Lietuvių tremtinių bendruomenės įstatus ir davė jai vardą. Ten pat K. iškėlė sumanymą burti lietuvius išeivius į Pasaulinę lietuvių bendruomenę.

Pradėjęs rašinėti Aušrinėj dar būdamas gimnazistu (spv. Gimnazistas), Petrapilyje bendradarbiavo Naujojoj Lietuvoj ir parašė brošiūrėlę Visuotinas, lygus, slaptas ir proporcionalus balsavimas; studijuodamas Hallėje rašė Amerikos lietuvių spaudai ir parašė pirmą savo mokslo specialybės kūrinėlį — Žemės tręšimas. Lietuvoje parašė per 40 populiarių ūkininkams ir jauniesiems ūkininkams knygelių iš įvairių žemės ūkio šakų: Apie piktžoles, Apie vaismainį, Kaip reikia žemė dirbti 1928, Melžiamų karvių šėrimas 1928, Kaip vaisinius medelius skiepyti 1922, Ledaunės, Kaip pagaminti žalio pašaro 1929, Danų žemės ūkis 1928, Kaip ir kuriomis trąšomis dirvos tręšti 1928, Sėjomainos smulkiam ir vidutiniam ūkiui 1928, Kaip išauginti gerų linų 1928, Pievų ir ganiavų taisymas ir jų priežiūra 1928, Žieminiai rugiai ir kviečiai 1929, Vasariniai javai 1930, Bulbės 1930, Pašarinių šakniavaisių ir bulvių auginimas 1934, su J. Strazdu Daržovių ir šakniavaisių auginimas 51937, Lietuvos ūkininkai ir jų kooperatyvai 1935, su V. Vilkaičiu ir Mastauskiu Cukriniai runkeliai 1936, Dirvų kalkinimas 1937, Kaip suvienodinti ir papiginti pieno gamybą 1939.

Bendradarbiavo Tautos Ūkyje, Varpe, Lietuvos Ūkininke, Ūkininko Patarėjuje, Liet. Enciklopedijoj, Talkoje, Žemėj, Vaire, Žiburiuose (spv. Inžinierius). Redagavo Žemės Ūkio Vadovą (5 tt.) 1927–39, Žemės Ūkį 1927–39. Išsp. Žemės ūkio vadovėlį 1920, Vokiečių kalba parašė Die litauische Landwirtschaft im Jahre 1932 (Wirtschaftliche Informationen des Finanzdepartaments der Republik Litauen) 1933, Die litauische Landwirtschaft in den Jahren 1935–38, atskiru leidiniu Die Flachswirtschaft Litauens 1941 ir Die Agrikultur in Litauen ir tą patį anglų kalba Agriculture in Lithuania 1938, Mechanisierung der Landwirtschaft und besonderer Berücksichtigung der litauischen Landwirtschaft 1940, Daržovių, šakniavaisių ir vaiskrūmių auginimas 1942. Pinneberge studentams parašė vadovėlį Agrarpolitik, kurio dalis atspausdinta rotatorium.

5. Matas (1886 XII 31 Ašmintos k., Prienų vls., Marijampolės aps.) pedagogas. 1897 stojo į Marijampolės gimn. priešklasį. Už mitingo organizavimą gimn. 1906 I 22 iš gimnazijos pašalintas, bet tais pačiais metais Marijampolės gimnazijoje išlaikė baigiamuosius egzaminus pašaliečio teisėmis. 1907–13 Petrapilio univ. fizikos - mat. fak. studijavo astronomiją. 1915 išlaikė diplominius egzaminus. 1915–20 Bogorodicko ber-

M. Krikščiūnas

niukų gimn. mokytojas; lygiagreta dėstė fiziką Dotnuvos žemės ūkio vid. mokykloje, karo metu atkeltoje į Bogorodicką. 1921 pradžioje grįžo į Lietuvą. 1921–24 Marijampolės gimn. mokytojas ir 1923–24 inspektorius, lygiagreta mokytojų seminarijos mokytojas. 1924 – 29 Biržų, 1930 – 31 Vilkaviškio, 1931–40 Kauno Aušros bern., 1940–41 Jurbarko gimn. dir. 1941–42 Švietimo vadybos pedagoginio departamento vyr. inspektorius ir kurį laiką einąs vidurinio mokslo departamento dir. pareigas. 1942 – 44 Vilniaus pedagoginio inst. vyr. lektorius ir dir. pavaduotojas. 1944 pasitraukė į Vokietiją. Nuo 1945 VIII 17 Lietuvių s-gos švietimo įgaliotinis anglų okupacinei zonai; 1946–50 Baltų centrinės tarybos vyriausias lietuvių m-lų inspektorius. 1945–50 Anglų zoninio komiteto narys, 1949–50 jo pirm. 1950 atvyko į JAV. Nuo III kl. įsitraukė į lietuvišką veiklą slėpdamas knygnešių Verbylos ir Natkevičiaus gaunamą draudžiamąją lietuvišką literatūrą ir ją skleisdamas mokinių tarpe. Nuo IV kl. priklausė gimn. slaptai lietuvių mokinių kuopelei. Daug kartų gimnazijos administracijos kreštas. 1905 – 06 rašė ir spausdino atsišaukimus, dalyvavo slaptuose lietuvių veikėjų pasitarimuose, surengė mitingą Gudelių bžk. Dalyvavęs parengiant gimnazijos vadovybei įteiktus mokinių reikalavimus, kurių pirmuoju punktu buvo Marijampolės gimnazijoj lietuvių dėstomoji kalba visiems mokslo dalykams. Petrapily Lietuvių studentų d-jos narys. Rengė vaidinimus Prienuose. 1906 tėviškėje ir 1908 Petrapily policijos iškrėstas. Lietuvoje tautinės dr. J. Basanavičaus vardo mokytojų s-gos valdybos narys, vienas iš Tautos Mokyklos leidėjų ir redaktorių; rūpinosi pirkimu ir statyba tos s-gos vasarnamių Palangoje. 1838–40 Kauno matematikos ir fizikos mokytojų d-jos pirm. Nuolatinis gimnazijų matematikos, kosmografijos ir fizikos programų rengimo dalyvis. 1938 gimn. matematikos mokytojų vasaros kursų lektorius. Spaudos Fondo valdybos narys; Lietuviškoje Enciklopedijoje padėjo redaguoti realiųjų mokslų skyrių. Tremtyje, Vokietijoje, be tiesioginės mokyklų darbo priežiūros, organizavo Detmolde vaikų darželių auklėtojų kursus, dvejus vasaros trumpalaikius mokytojų kursus Neustadte prie Hannoverio, išspausdino mokykloms V. Sruogienės Lietuvos istorijos, J. Damijonaičio aritmetikos uždavyno, Rūtelės III d. naujas laidas. LTB Vokietijoje Švietimo tarybos narys, atstovaująs Anglų zonos švietimo reikalams. 1950 Liet. Mokytojų d-jos Čikagoje valdybos pirm., nuo 1952 Čikagos lietuvių matematikų, nuo 1953 LB Čikagos apg. švietimo tarybos, nuo 1954 Liet. profesorių Amerikoje d-jos valdybų pirm. Bendradarbiavo Žarijoj, Visuomenėj, Tautos Mokykloj, Tėvynės Šešėlyje ir kt. Drauge su dr. K. Baršausku ir K. Rindzevičium parašė fizikos vadovėlį gimnazijoms 1940, [2]1941. Bendradarbiauja Lietuvių Enciklopedijoje.

Krikščiūnienė-Petrauskaitė Ona (g. 1895 IV 29) pedagogė. Mokėsi Šiaulių gimn., 1916 baigė Voroneže (Rusijoje) Marijos gimn. Pradėjo studijas Petrapilyje Bestuževo aukštuosiuose kursuose ir toliau studijavo 1918–22 Friburgo univ. Šveicarijoje. Baigė istorijos ir pedagogikos sk. filosofijos fak. Mokytojos darbą pradėjo Petrapilio Mažturčių d-jos pradžios mokykloje. Baigusi mokslą, 1922–26 dirbo Šiaulių gimn., 1929–39 dėstė pedagoginius dalykus ir istoriją Kauno meno m-loje. 1946–47 dirbo lietuvių gimn. Detmolde ir dėstė vaikų darželių kursuose, 1947–48 Pinneberge gimn. mokytoja. Nuo 1953 Čikagos aukštesniosios lituanistikos mokyklos mokytoja. Nuo 1913 dalyvavo ateitininkų veikloje. 1927–39 Lietuvos Vaiko d-jos centro valdybos vicepirmininkė, 1929–30 pirmininkė. Buvo viena iš organizatorių tos d-jos vaikų darželių bei aikštelių vedėjų kursų ir tų kursų dėstytoja. Priklausė Aukštojo mokslo moterų sąjungai, 1931–32 jos pirmininkė. Nuo 1955 Čikagoje 108 sk. Balfo pirmininkė ir Čikagos aps. valdybos v.pirm. Bendradarbiavo, daugiausia pedagogikos klausimais, N. Vaidilutėje, Moteryje, Motinoje ir Vaike, Drauge.

Krikštas 1. k a t a l i k ų t i k ė j i m e N. Testamento Kristaus įsteigtasis sakramentas, atleidžiąs gimtąją ir visas kitas nuodėmes su visomis jų bausmėmis, teikdamas žmogaus sielai naują dvasinį gyvenimą — pašvenčiamąją malonę. K. sakramento apeigose esminė dalis yra nuplovimo ženklan vandens užpylimas ant krikštijamojo kūno (Katalikų bžn. — ant galvos), tariant žodžius: ‚Aš tave krikštiju vardan Tėvo ir Sūnaus ir Šventosios Dvasios'.

K. reikalingumą amžinajam gyvenimui Kristus išreiškė, sakydamas fariziejui Nikodemui: ‚Jei kas neatgims iš vandens ir šventosios Dvasios, tas negalės įeiti į Die-

vo karalystę' (Jon. 2, 5). Tik pakrikštytieji yra Bažnyčios nariai ir gali priimti kitus sakramentus.

Be vandens k. yra dar troškimo ir kraujo k. Kraujo k. pakrikštijami visi tie, kurie miršta kankinių mirtimi už Kristų, neturėdami progos priimti vandens k. Troškimo, arba ugnies, k. yra dėl Dievo meilės gailestis už savo nuodėmes su glūdinčiu sieloje tikrojo k. ilgesiu. Ir šiuo pastaruoju k., kai negalima priimti vandens k., atleidžiamos visos nuodėmės ir suteikiama pašvenčiamoji malonė. Nors kraujo ir troškimo k. neįspaudžia sieloje sakramentinio charakterio, bet jie yra pakankamos priemonės išganymui. Šitai sutinka su teologiniu principu: darantiems visa, kas yra galima, Dievas neatsako savo malonės.

F. Bartkus ir P. Aleksa, Dievas ir žmogus, 368 psl.; *K. Pruemm,* Der christliche Glaube und die altheidnische Welt II, 1935; ('') Christentum als Neuheitserlebnis 1939; *J. Cools,* La présence mystique du Christ dans le Babtême 1940. *V.Rmš.*

K. m e n e senoji ikonografija vaizdavo Jėzaus Kristaus k. ir Dievo pasirodymą (teofaniją) vienoje scenoje. Pirmieji k. paveikslai rasti katakombų freskoje iš II a. Kadangi evangelijose nepasakyta, kaip šv. Jonas krikštijo, todėl k. vaizduotas sekant praktikuojamą ritualą: iki XIV a. panėrimu (immersio), šv. Jonui tik uždedant ranką, o vėliau šv. Jonui liejant vandenį iš dubenėlio (infusio). Iliustruojant evangelijose minimąjį Dievo Tėvo balsą, šalia šv. Dvasios simbolio vaizduojama iš debesies kyšanti ranka (pirmas pvz. siriškajame Rabulas kodekse 586), o nuo XIII a. jau visas Dievo Tėvo figūros biustas debesyse. Šitoks šv. Trejybės vaizdavimas k. paveiksle buvo priežastis, kad viduramžiais jis labai paplito monumentaliajame mene, skulptūroje, freskose, mozaikoje, taip pat liturginių tekstų iliustracijoje, evangelijose ir psalmynuose. Bizantijos iliustracija praturtino k. paveikslą motyvais, kurių evangelijų tekstas nemini, pvz. padarnaujantieji angelai, Jordano upės personifikacija — dievaitis, vandens bangavimas ir kt.; jie kilę iš Sirijos apokrifinių k. tekstų. Motyvas vandeny stovinčios kolonėlės su kryžiumi turi istorinį pagrindą, nes piligrimų pranešimai iš VI a. nurodo, kad Jėzaus Kristaus k. vietoje Jordane stovėjo kryžius. Net žanriniai motyvai, pvz. tikinčiųjų būrys, kurie nusirengia ruošdamiesi krikštytis jau įterpiami į k. sceną Bizantijos iliustracijose. Re-

G. David Jėzaus Kristaus krikštas

nesanso meistrai savo freskose su pamėgimu tos rūšies motyvus vystė (Masolino, Ghirlandaio, Raffaelis), sykiu duodami dailų aktą, o visą veiksmą pastatydami prieš žydintį peizažą (Verrocchio, Gerard David). Rečiau vaizduojamas katechumenų k. (plg. Masaccio freskų šv. Petro scenas). Architektūroje k. sakramentas apsprendė atsiradimą k. paskirtų specialių pastatų — baptisterijų, t.y. šalia katedrų atskirai stovinčių centrinio plano didelių koplyčių, paprastai šv. Jono vardo. S. Giovanni in Fonte Neapolyje ir Menas bazilikos Aleksandrijoje baptisterijos iš IV a. yra seniausios. Arijonų ir ortodoksų baptisterijos Ravennoje iš V a. ir prie Florencijos bei Pizos katedrų stovinčios baptisterijos iš XI–XIII a. turi daug vertingų meno kūrinių. Išnykus k. panardinimo papročiui, baptisterijų pastatai tapo nereikalingi ir pakako bažnyčios prieangyje stovinčių krikštyklų; jų yra iš XI–XVI a. taurės pavidalo, iškaltų iš akmens, išlietų žalvaryje ar alave su reljefais, kurie priklauso prie nuostabiausių viduramžių skulptūros pavyzdžių.

J. Strzygowski, Ikonographie der Taufe Christi 1885; *A. Mundt,* Die Erztaufen Norddeutschlands von der Mitte des 13. bis zur Mitte des 14. Jh. 1918; *G. Pudelko,* Romanische Taufsteine 1932.
P.Rkl.

Krikštas 1. žemas, 0,5–1 m aukščio, be kančios, paprastas ar sklastinis kryželis. Paprastieji k., paskutiniu metu visad juodai dažyti, sutinkami dažniausiai V. Žemaitijoje. Jie statomi tik staigios mirties ir didelės nelaimės vietoje. XX a. pradžioje šie k. imta statyti ir kapinėse, kartais prikalant ir mažytę metalinę kančią. Pastaruoju metu šis mažas kapinių kryželis beplintąs buvo jau visoje Lietuvoje. Sklastinis k. sutinkamas M. Lietuvos protestantų kapinėse. Jo sklastos, t.y. dvi lentelės, kurios nuleistos nuo kryžmos viršaus į jos šonus, dažnai iki pat žemės nutįsusios. Dažnai šie k. statomi kojūgalyje ir vyrui daromi iš ąžuolo, o moteriai liepiniai. Su šiais k. tenka sieti ir 1615 J. Lasickio minimieji ‚Kriksthos cruces in tumulus sepultorum custodit', kuriuos jis buvo priskaitęs prie žemaitiškųjų dievų, nors pats k. žodis, reiškia ‚kryžių' ir paskolintas iš gudų (P. Skardžius, Die slavische Lehnwörter 110 psl.). K. Čerbulėnas, P. Galaunė ir kt. iš sklastinio k. bandė kildinti lietuvių stogastulpinius kryžius, patį sklastinį k. laikydami antkapinio stulpo arba lentinio k. tįsa. Tačiau šio sklastinio k. išplitimas (vid. ir p. Europa, Rusija, Latvija) ir jo ankstyvas pasirodymas v. Europoje (plg. 1456 ‚Miracles de Notre Dame' miniatiūrą — Reallexikon z. d. Kunstgeschichte 343 II) atskleidžia bendrą jiems visiems krikščioniškąjį pradmenį, šiek tiek pakitusį atskiruose kraštuose.

2. lentinis k. yra išpiaustyta stora lenta, kapo sampile įkasama tik M. Lietuvos protestantų kapinėse, nors joms artimų sutinkame ir Latvijoje (Latvju raksti IX) ir taip pat protestantiškose Vokietijos apylinkėse. Lentiniai k. savo pavidalu primena kartais gyvulį (pvz. arklį, rupūžę), o dažniausiai turi ‚paukštelius'. XVII a. Įsruties bžn. revizijos protokolai įsakmiai kalba, kad vyrų kapų antkapinės lentos savo pavidalu primena arklį, o moterų — paukštį, todėl visi tokie k. paprastai greit siejami su mūsų senuoju tikėjimu ir jo įvaizdžiais. XIX a. pabaigoje šalia piaustytų lentinių k. atsiranda ir dažytų, kurie buvo išmarginti gėlėmis bei paukštukais, dažnai užrašytas ir mirusiojo vardas, pavardė, gimimo bei mirties vieta ir laikas (‚Cze ilssis...). XIX a. gale M. Lietuvos sakytojams vedant besąlyginę kovą su ‚pagonybe', kurią jų nuomone sudarė nekrikščioniškos giesmės, t. y. mūsų dainos, ir daugis papročių, po A. Bezzenbergerio straipsnio, buvo surasta dar viena ‚baisi' pagonybės liekana — k. Tuomet k. buvo raunami iš kapinių ‚nekaltomis rankomis', t.y. mažamečių, dar prieš įžegnojimą, ir čia pat kapinėse ar šalia jų sudeginami, o apie 1910 iš Liepgalių kapinaičių (Lazdėnų par., Pilkalnio aps.) Puskepalaičių šeimos k. buvo sukišti į dervos statines ir per Jonines sudeginti.

Krikštas (Kuršių Neringa)

A. Bezzenbergeris, J. Basanavičius, P. Galaunė, Kl. Čerbulėnas, M. Alseikaitė-Gimbutienė ir kt. šiuos lentinius k. laiko grynai antkapinių stulpų kilmės, taigi išlikusiais savo pagrindine tįsa iš mūsų prieškrikščioniškojo tarpsnio ir tik gana vėlai teprisiėmusiais vieną kitą krikščionišką prasmenį ar puošmenį (kryžiuką). Tačiau šia prielaida tenka abejoti, nes jų išplitimas tik vokiečių kultūros paliestose protestantų kapinėse negali būti atsietas nuo įvairių jų draudimų statyti ant kapo kryžius (plg. 1721 III 13 švedų draudimas), bet nedraudžiant kitų antkapinių paminklų, o praktiškai perkeliant iš įvairių vietų pastatytas ar prie medžio prikaltas ‚pakraves' (Totenbrett). Ir tokių lentinių k., taip pat barokiškai piaustytų kaip M. Lietuvos, yra dar iš XIX a. išlikusių Pomeranijoje ir kt. Todėl ir mūsų

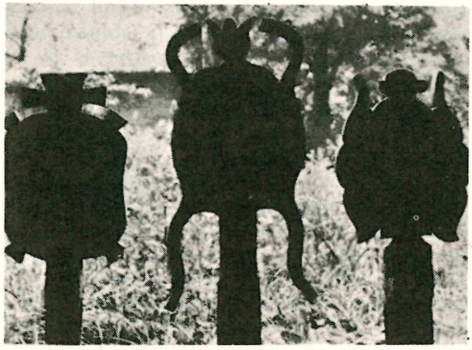
M. Lietuvos krikštai

lentiniai k. gali būti tokių perkeltinių pakraivių vaikaičiai; tai J. Balys (Santarvė, Margutis) norėtų paneigti.

M. Alseikaitė-Gimbutienė, M. Lietuvos antkapiniai paminklai (Aidai 1946); *J.Balys*, Mūsų kryžių kilmės beieškant (Santarvė 1955, 7–8 nr.); (") Liaudies ornamentai ir kryžių kilmė (Margutis 6–7 nr. 1957); *J. Basanavičius*, Lietuvių kryžiai archailogijos šviesoje (Croix lithuaniennes) 1912; *A. Bezzengerber*, Über Grabkreuzformen (Mitt. litauischen liter. Gesellschaft 1887); *Kl. Čerbulėnas*, M. Lietuvos antkapiniai paminklai (N. Romuva 1938); *P. Galaunė*, Lietuvių liaudies menas ²1956; *J. Grinius*, Die Herkunft der litauischen Kreuze 1957; *A. Mažiulis*, Lietuviškasis kryžius ir jo kilmė (Aidai 2 nr. 1951).

A.Mž.

Krikštasuolė stalo galas, garbingiausia vieta, kur paprastai sėdi namų šeimininkas arba sodinami garbingi svečiai.

Krikštavardžiai (vok. Taufnamen, ag. christian names) krikštų metu naujagimiams duodami bažnytiniai šventųjų arba ir šiaip pasaulietiški į metrikus įrašomi vardai. Vienam asmeniui gali būti duodami net keli k. Naujaisiais laikais Lietuvoje įsigalėjusiu papročiu, ypačiai šviesuomenės tarpe, naujagimis paprastai be šventojo vardo dar gaudavo ir lietuvišką tautinį vardą. Jis ir gyvenime dažniausiai vartojamas pirmuoju, arba vadinamuoju (vok. Rufname) vardu. Pagal katalikų bažnytinę teisę (CIC, Kan. 761) k. turi būti šventojo vardas ir jį pasirenka patys naujagimio tėvai. Kunigas tačiau turi žiūrėti, kad nebūtų renkamasi netinkami vardai. Teoretiškai reikalaujama, kad šventojo vardas būtų tiksliai įrašomas į krikšto knygas, pvz. Pranciškus Asižietis, Jonas Krikštytojas, bet Lietuvoje to mažai paisyta. Būdavo savaime suprantama, kad krikšte gauta šių populiarių šventųjų, o ne kurio kito Jono ar Pranciškaus vardas. K. krikšto knygose rašomi pilnosiomis lytimis, pvz. Stanislovas, Kazimieras, Magdelena, Petronėlė, o ne šiaip gyvenime vartojamomis trumposiomis Stasys, Kazys, Magdė, Petronė ir Petrė.

Daugelyje katalikų kraštų yra įsigalėjęs paprotys k. rinktis gimtosios dienos šventojo kalendorinį vardą. Tai, žinoma, iš dalies pramiešia įprastinį vardyną, o raidiškai laikantis kalendoriaus gali rastis tikrų keistenybių. Pvz. austrų rašytojas Roseggeris krikštijant metrikuose buvo užrašytas Petri Kettenfeier (lot. Festum Petri in vinculis ‚Petro pančiuose šventė') vardu ir vėliau jis raides P.K. vartojo slapyvardžiu. Ir Lietuvoje tokie neįprasti k. kaip Faustas (Kirša), Remigijus, Egidijus gali būti imti iš kalendorių. Bažnytiniame kalendoriuje atskiroms dienoms dažnai tenka po kelis šventuosius. Šiaip leidžiamuose kalendoriuose paprastai surašomi visi tame krašte įprastieji šventųjų vardai, bet, šių nesant tiek daug, kitos dienos užpildomos ir retesniais bažnytinio kalendoriaus vardais. Taigi praktiškai atskirų kraštų kalendoriai žymiai skiriasi duodamais vardais. Pvz. vokiečių katalikams leidžiami kalendoriai duoda daug vokiečių šventųjų, kitur mažai arba ir visai nepažįstamų. Išleista net atskirų knygelių su vokiečių šventųjų sąrašais, kur duodama trumpų žinių apie jų gyvenimą ir pažymimos kalendorinės dienos. Vokietijoje kilus judėjimui atgaivinti senuosius vokiečių ir germanų asmenvardžius net ir vardotyros specialistai, pvz. J. K. Brechenmacheris, yra paskelbę ilgesnių vokiškos kilmės šventųjų sąrašų. L. Ivinskis, pradėdamas leisti savo metskaitlius, jiems vardyną nusirašė iš to meto lenkiškųjų kalendorių. Vardai rašomi kilmininko linksnyje, nes taip lenkų buvo išsiversta iš lotyniško bažnytinio kalendoriaus, kur tuo atveju galvoje turima šventė (festum). Vėliau vardai kalendoriuose kiek kaitaliota, bet tik nepriklausomybės laikais imta rašyti vardininko linksnyje. Iš lenkiškų kalendorių patekęs Mečislovas, nors ir ne šventasis, randamas dar net 1933 Kauno kalendoriuje.

Pasaulietinių lietuviškų k. jau kiek vartota ir prieš pirmąjį pasaulinį karą lietuvių inteligentų šeimose. V. Biržiškos Lietuvių rašytojų kalendoriuje iš prieš 1900 gimusiųjų tik Bičiūnas ir Žemkalnis-Landsbergis dėvi Vytauto vardą. Lenkų šviesuomenės tarpe lietuvių istoriniai vardai imta vartoti daug anksčiau. 1901 Petrapilyje Rymo katalikų dvasinės kolegijos paskelbtame k. sąraše (Spisok vsech imejuščichsia v obichode u rimsko-katolikov krestnych imion v polskom proiznošenii i v peredače na russkij jazyk) randame ir Algirdą, Vytautą, Aldoną bei Gražiną (lenk. Olgierd, Witold, Aldona, Grażyna). Tai rodo, kad šie vardai tuo metu jau buvo visiškai prigiję lenkų visuomenėj. Staigiai ir plačiai lietuviškieji vardai ima plisti atgavus nepriklausomybę. Juos lengvai prisiima ir kaimas. Bet vardų atsarga buvo nedidelė, todėl tvinte Lietuvą užtvino Vytautai, Algirdai, Birutės ir Aldonos. Buvo jaučiamas lyg jų nusidėvėjimas, reikėjo naujų vardų. Ir čia pasišovė Šaulių sąjunga. Paprašė porą lituanistų studentų,

rodos S. Stankų ir A. Rankų, sudaryti jos leidžiamam kalendoriui platesnį lietuviškų vardų sąrašą. Jiedu, kaip išmanydami, daugumą vardų nurašė iš mėgėjo ir menkai patikimo V. Kalvaičio (Lietuviškų vardų klėtelė 1910), kai ką pataisė, pridėjo arba ir stačiai išgalvojo, pvz. savo draugo Kalniaus pavardę įrašė vardu. Tokio atmestinai paruošto sąrašo vardai, kaip pakliuvo, buvo suskirstyti mėnesių dienomis ir taip Šaulių kalendorius (rodos apie 1925) pirmas pasirodė su lietuviškais vardais. Kiti kalendoriai ėmė tuos vardus nusirašinėti, o pvz. 1933 Kauno kalendoriuje jie, kiek pataisyti ir papildyti (kad veik kiekvienai dienai būtų po vyrišką ir moterišką vardą!), sudėti net atskiron ‚Tautiškų vardų' skiltin. Visuomenė iš tos bertė pabertos vardų gausybės rinkosi ką patinkama, ir gyvoji kalbos nuojauta, palyginti, greitai atsijojo pačius netikiausius. Bet vienas kitas visgi ir prasprunka. Tautinio atgimimo romantikai herulių vadą Odoakrą buvo paskelbę lietuvių girulių karaliumi. Kalvaičio tarp ‚vardų bei pavardžių nuo žiliausios senovės' taip pat įsirašytas A d a k r u s. Pataisyta galūne jis pateko į kalendorių ir va retkarčiais pasitaiko lietuvių dėvinčių A d ā k r i o vardą.

Kai kuriuose Europos kraštuose veikia teisiniai nuostatai bent dalinai reguliuoją metrikinių vardų vartoseną, pvz. draudžiami nepritinkami ar užgaulingi vardai. Prancūzijoje iki šiol nėra panaikintas revoliucinis 1803 metų įstatymas nustatąs, kad galima rinktis tik gerai žinomų senovės istorijos asmenybių vardus ar vardus vartojamus įvairiuose kalendoriuose. Revoliucijos įkarštyje žinoma, vengta krikščioniškų kalendorinių vardų, jų ieškota senovėje, ypač vad. mitologinių. Tais laikais yra atsiradę tokie populiarūs prancūzų vardai, kaip M a r c e l, J u l e s, A c h i l l e, A r i s t i d e. O Vokietijoj vėl tebeveikia nuostatas, kad vardas nevartotinas, jei neįrodoma jį anksčiau vartojus. Tų nuostatų, žinoma, dabar griežtai nebesilaikoma, bet vis tiek kiek pristabdo vardų naujadarų antplūdį, kuris pvz. ypačiai reiškiasi JAV. Čia mat nėra, kaip ir Anglijoje, jokių teisinių nuostatų, kurie varžytų tėvų laisvę, skonį ir kūrybą renkantis vaikams vardus. Todėl abejur vis randasi naujų ir dažnai keistų vardų. Ir Sovietų Rusijoje po revoliucijos buvo pasinešta į vardų kūrybą. Imta vartoti tokie vardai, kaip O k t i a b r', M a r k s, L e n i n, P i a t i l e t k a, K i m (raidinė santrumpa iš kommunističeskij internacional molodeži ‚komunistinis jaunuomenės internacionalas'). Bet naujoji mada visgi plačiau neprigijo. Daugumas rusų dabar vartojamų vardų yra graikiškos ir hebrajiškos kilmės kalendoriniai šventųjų vardai. Kai kurie iš jų labai dažni, pvz. Ivan, Petr, Pavel, Andrej, Vasilij, Nikolai, Aleksandr, Aleksej, Dimitrij, Vladimir, o moterims Anna, Marija, Aleksandra, Anastasija, Jekaterina, Vera, Olga. Prieš revoliuciją inteligentijos tarpe populiarūs buvo: Anatolij, Arkadij, Igor', Oleg, Platon, Vsevolod, Viačeslav (Molotov), o moterims Zinaida, Jevgenija, Irina, Klavdija, Liudmila. Taip pat gana daug specialiai kaimietiškų k., pvz. Afanasij, Gavriil, Jefim, Ilja, Nikita (Chruščov), Foma, Maksim (Gorkij), moterų Agrippina, Akulina, Praskovja, Fekla.

Vardyno kitime reiškiasi ir kultūriniai mainai, literatūrinės įtakos, politiniai sąjūdžiai ir šiaip sau mada. Pvz. vokiečių vardyne pradedant XVI a. atsispindi besikeičiančios kultūrinės įtakos. Naujų k. jų gauta iš Ispanijos ir Italijos (Guido, Eleonora), Prancūzijos (Louis, Emil; Claire, Henriette, Charlotte), Anglijos (Willy, Harry; Betty, Jenny, Ellen), Rusijos (Alexander, Olga), o pačiais naujaisiais laikais ir iš Skandinavijos (Knut, Helga, Ingeborg). Net ir Anglijoje pasitaiko madinių rusiškų k., kaip Boris, Igor, Olga. JAV labiausiai vartojamų ‚given names' sąrašą galima rasti kiekviename geresniame anglų kalbos žodyne. Bet jis toli gražu neatspindi šiame krašte viešpataujančios vardyno maišatiės ir amerikiečių kūrybinio išradingumo. Anglų ir angliškos kilmės amerikiečių tarpe yra įsigalėjęs paprotys visiems šeimos vaikams antruoju ar paskutiniu vardu pridėti motinos pavardę, pvz. George Gordon Byron, Franklin Delano Roosevelt. Dalinai dėl to yra atsiradę ir gana daug pavardinės kilmės vardų, pvz. Gordon, Dwight, Drew, Irving (mėgstamas JAV žydų), Newton, Stanley (juo Amerikos lenkai ir lietuviai dažnai pasikeičia Stanislovą). Vardų rinkimosi laisvė dažnai varžoma ir šeimos tradicijos, ypačiai valdovų dinastijose, pvz. Rusijoje Vladimir, Aleksandr, Nikolai, Prūsuose Friedrich, Wilhelm, Saksonijoje Augustas, Lenkijoje Kazimierz, Władysław. Čia priklauso ir paprotys vieną šeimos sūnų ir

dukterį krikštyti tėvo, motinos arba senelio, senelės vardu.

Mergaičių vardams dažnai ieškoma gražaus skambesio ir jų kūryboje bei perdirbinėjime labai toli nueinama. Vokietis ar amerikietis, dukterį skambiai pramindamas Vera, vargu pagalvoja apie vardo rusiškumą ar lotyniškumą. Taip pat dažnai ir lietuvaitė savo ‚senoviškai' skambančią Veroniką gražindama trumpina Vera (plg. ir lenk. Wera). Gražesnė nei paveldėtinė Anėlė, Aniēlė (per lenk. Aniela iš lot. Angela, moteriška lytis iš Angelus ‚angelas', kurio pagrinde yra gr. ángelos ‚pranešėjas') vėl esanti Angėlė arba dar labiau sumoderninta Nėlė (plg. ag. Nell, Nelly, Nellie iš Ellen, Hellen, Eleanor). Vokiečiai mergaites vadindami Lotte, Lina, Jette, Jettchen nė nesapnuoja, kad abi pirmosios tėra tik vokiškojo Karl romaniški priedurai (plg. prc. Charlotte, it. Carolina), o trečioji vėl prc. Henriette (vyr. lytis Henri) priesaga, kuriai pamaloninant dar galima prisegti ir vokišką mažybinę priesagą -chen (plg. taip pat ag. Etta, Ettie iš Henrietta, Harriet). Nina paprastai laikoma rusišku vardu, retkarčiais jau nuo XIX a. vidurio pasitaikančiu Anglijoje, vėliau paplitusiu ir Amerikoje. Rusams ji eina malonine Anna ir Antonina lytimi (plg. pr. Ninon, Ninette). Bet stačiatikių bažnytiniame kalendoriuje minima ir Nina (I 14), Gruzijos apaštalė ir šventoji, armėnų kalendoriuje X 29. O katalikų Bažnyčioje ši, spėjama, iš Kapadokijos kilusi ir IV a. pradžioje belaisve Gruzijon patekusi, šventoji eina lot. Christiana vardu (XII 15). Gruziniškai X a. rašytame gyvenime ji pirmą kartą vadinama Nino. Kituose šaltiniuose pasitaiko ir lytis Nunia. Iš kitos pusės lenkai savo Janiną irgi trumpina Nina (mažybinės: Ninka, Nineczka, Ninusia), o viena taip besivadinanti lietuvė paaiškino, kad čia jokia rusybė, o tik sutrumpintas jos tikrasis k. Saturnina (VI 4). Lietuviams trm. Ūlė ir Ulià yra Julijonos (žr. žemiau) trumpinys, o lenkams vėl Ula yra sutrumpėjusi Urszula. Labai jau sunku įspėti, kad mažybinės lenk. Mala, Dusia, Zula reiškia Maria, Wanda ir Zuzanna. Kartais tokia trumpinimo technika pavartojama ir vyrų vardams. Pvz. ne taip lengva sumesti, kad šeimos kalboje vartojamas liet. Zuliùkas (tur būt, per Juozùlis, Juozuliukas) reiškia Juozuką. Plg. dar ag. Bill, Billy iš William; Ik, Ike, Ikey iš Isaac ir Sandy, Sawney iš Alexander.

Naujų vardų paskleidžia arba senuosius išpopuliarina ir grožinės literatūros veikalai. Pvz. rus. Tatjana (abiejų Bažnyčių liturginiame kalendoriuje Tatiana, kankinė, I 12, lot. m. g. priesaginis vedinys iš Tatius) ypačiai paplito dėl Puškino įtakos, o Tamara (gruzinų Thamar, karalienė ir jų bažnyčios šventoji, V 1) iš Lermontovo Demono poemos (vėliau ir opera). Anglijoje k. Vera pasirodo XX a. pradžioje ir, matyti, paimta iš Marion Crawford romano A Cigarette-Maker's Romance 1890, o Sonia (rus. mažybinė lytis iš Sofija) tik apie 1920 iš Stephen McKenna populiaraus to paties vardo romano 1917. Mickevičinė Gražina (žr.) visų pirma k. imta vartoti lenkų, o vėliau labai plačiai ir lietuvių. Nepriklausomybės laikų pradžioje ypačiai mėgta Nijolė vėl imta iš J. J. Kraševskio Vytolio raudos. Atrodo, kad ir skambi Ritą (it. Rita iš Margherita; šv. Rita de Cassia, V 22, lietuviškuose kalendoriuose neminima) jau prieš antrąjį pasaulinį karą Lietuvoje ėmė plisti veikiant Handel-Mazzetti į lietuvių kalbą išverstiems Ritos laiškams ir Ritos palikimui (1933).

Senovėje žmonių vadintasi vienais vardais, vad. asmenvardžiais (žr.). Todėl ir pirmieji krikščionys neturėjo jokių atskirų k. Ir suaugusiems priimant krikštą vardai paprastai nebūdavo keičiami. Kadangi krikščionybė plito iš žydų ir visų pirma graikų ir romėnų tarpe, todėl ir daugumas senųjų bažnytinių k. yra graikiškos-lotyniškos (ypačiai kankinių vardai), rečiau hebrajiškos kilmės. Bet laiko būvyje, germanams priėmus krikščionybę ir jų kiltims germaniškus vardus išnešiojus ir po romaniškąją Europos dalį, randasi daug naujų šventųjų ir tuo pačiu nemaža germaniškos kilmės k. Bet vienuoliai dažnai vienuolyne gaudavo ir lotyniškus vardus. Pvz. šv. Bonifācas, trm. Banipācas (lot. Bonifatius ‚gero likimo lemtas' arba greičiau Bonifacius ‚geradarys'), vokiečių apaštalas, anksčiau vadinosi sen. ag. Winfrith, dabar Winfred ‚taikos laimėtojas'. Germaniški yra pvz. ir Lietuvoje rečiau vartojami ar vartoti k.: Álbertas (XI 21) ir Adalbertas (VI 20), Árnulpas (VII 28), Gerárdas (IV 13), Liùdvikas, Nòrbertas (VI 6), Raimundas (X 5), o iš moteriškųjų: Gertrūdà (VIII 13 ir XI 15), Kunigùnda

(III 3), Matilda (III 14). O tokie germaniški k., kaip Ermenfridas (IX 25). Volframas (VII 20) ir Biltrūda (I 6), Valburga (II 25 ir V 1) mūsuose visai nebegirdėti.

Dažnai manoma, kad Bažnyčia viduriniais amžiais visoms tautoms meste primetusi bažnytinius k. Kad tai netiesa pvz. matyti jau iš to, jog 750–1500 laikotarpyje tarp Kölno, Mainzo ir Triero arkivyskupų ir vyskupų randame tik 14 svetimais vardais, o 136 dėvi grynai germaniškus vardus. O iš 35 Regensburgo vyskupų iki 1340 tik trys vadinasi svetimais vardais. Tiesa, Bažnyčia, ypačiai pranciškonų ordinas, skatino krikščioniškųjų vardų vartojimą. Bet tai nebuvo nei dirbtina, nei privaloma. Paprotys kilo ryšium su šventųjų garbinimo plitimu ir tapo mados dalyku. Trento bažnytinis susirinkimas (1545–1563), įsakydamas krikštyti šventųjų, kaip gyvenimo pavyzdžių ir globėjų, vardais (Baptizandis nomina imponantur Sanctorum, quorum exemplo fideles ad pie vivendum excitentur et patrociniis protegantur. Tit. 2, cap. 1. nr. 54), tik įteisino jau susidariusį paprotį. Vėliau, žinoma, katalikų Bažnyčia jau neberado pakantos vad. ‚pagoniškiems' vardams. Rytų Bažnyčia irgi krikštija tik šventųjų vardais. Protestantams atmetus šventųjų garbinimą, k. vartojami bet kokie vardai.

Bibliniai k. iš seno vartota rytų krikščionių, pvz. Sirijoje ir Palestinoje. Rytų Bažnyčios ir kultūros įtaka juos atnešė ir į Vakarus, kur visų pirma paplito romaniškuose kraštuose. Bet VIII–X a. ir Vokietijoje pasirodo Senojo Įstatymo vardų: Saliamonas (net trys Konstancos vyskupai), Judita (kelios kunigaikštienės), Adomas, Abraomas, Izaokas, Jokūbas, Juozapas (Egipto), Mozė, Aronas, Jobas, Samuelis, Dovydas, Elijas, rečiau jau ir Jonas, Morkus, Povilas, Petras, Andriejus, Konstantinas, Lozorius, Steponas, Elzbieta, Eugenija, o Marijos dar veik negirdėti. Anglijoje Vilhelmo Nukariautojo Domesday Book (1085–1087) bibliniai Matas, Petras, Jonas ir Andriejus sutinkami tik po kartą ir reti iki pat XII a. galo. Lukas, Baltramiejus, Pilypas, Jokūbas, Povilas, Simanas ir Mykolas pasirodo tik to amžiaus paskutiniame ketvirtyje. Bet po kito šimto metų Jonas (John) anglų vardyne paima pirmąją vietą (25%), taip pat visiškai yra prigiję ir kiti bibliniai vardai. Marija, Ona ir Elzbieta pirmą kartą pasirodo pačioje XIII a. pradžioje.

Žymų vaidmenį k. raidoje suvaidino Reformacija. Protestantai atmetė visus šventųjų vardus. Tuo būdu labai sumažėjo k. atsarga. Norėdami visgi pasilikti prie biblinių k., ieškojosi jų ypačiai Senajame Įstatyme. Pvz. Kalvinas Ženevos taryboje buvo pravedęs nutarimą, įsakantį vartoti tik Šv. Rašte sutinkamus vardus ir draudžiantį, kaip popiežiškus, visus kitus šventųjų vardus. Ypačiai griežti k. atžvilgiu pasirodė Anglijos ir Skotijos kalvinistai, bet ir apskritai puritonai. Dar ir dabar Uncle Sam bei Brother Jonathan prievardžiais tartum pirštu rodoma į tokius amerikiečių tebevartojamus k., kaip Elihu, Habakkuk, Ezekiel, Ezra. Tur būt dėl Lincolno ir Franklino pavyzdžio JAV dažnesni nei Anglijoje ir Abraham, Benjamin. Vokiečių protestantai, trūkdami k., ir patys jų pamaldžiai kūrėsi. Tokie darytiniai yra Füchtegott ‚bijok Dievo', Gottlob ‚šlovink Dievą', Gottlieb ‚mylėk Dievą' (plg. lot. Amadeus), Leberecht ‚gyvenk teisingai'. Jie ypačiai populiarūs buvo XVII ir XVIII a. Anglijos puritonai XVI a. vartojo lotyniškus darinius, pvz. Desiderius, Desideratus, Donatus, Amor, kurie vėliau suanglinta į Desire, Given, Love. Vok. Gottlob čia atliepia Fraise-God, o Warbletono kunigas T. Heley XVI a. gale savo vaikams buvo sugalvojęs net šiokius vardus: Much-Merceye, Increased, Sin-denie, Fear-not. Dar ir dabar JAV nereti mergaičių vardai: Mercey, Charity, Faith, Hope. Kai kurios Amerikos negrų sektos moterims yra išsigalvojusios ir tokių skolinių vardų, kaip Satisfied Love, Wonderful, Patience.

Lietuvą krikščioniškieji vardai pasiekė labai vėlai. Tarpininkavo čia anksčiau krikščionybę priėmę slavai (gudai ir lenkai), bet dalinai ir vokiečiai, ypačiai M. Lietuvoje. Nemaža tų vardų pažinta jau ir prieš oficialinį Lietuvos krikštą (1387). Kunigaikščiai iš svetur vesdavo krikščiones žmonas, tekindavo kitur savo dukteris, o sūnus siųsdavo valdyti į stačiatikių slavų žemes. Čia jie, tapdami krikščionimis, paprastai gaudavo ir naujus vardus, ypačiai populiarius valdančiųjų sluoksniuose. Gedimino dukterys ištekant buvo pakrikštytos Marijos (dvi), Onos, Elzbietos ir Anastazijos vardais, o keli sūnūs,

tapdami stačiatikiais, gavo vardus: Norimantas — Gliebo, Jaunutis — Ivano (1345 Maskvoje), Karijotas — Mykolo ir Liubartas — Dimitro. Algirdo žmonos vėl buvo Marija (iš Vitebsko) ir Ulijona (iš Tverės). Būdinga, kad visi jo pirmosios žmonos vaikai šaltiniuose pažįstami tik krikščioniškais vardais, būtent sūnūs: Andriejus, Dimitras, Konstantinas, Vladimiras ir Feodoras, o dukterys: Feodora, Agripina. Tik Joana, lenkų šaltinių liudijimu, turėjusi lietuvišką vardą K e n n a. Jis skaitytinas *K i n ė (plg. Vilniaus krašto bžk. Kinė, lenkiškai rašomą Kiena) ir galėtų būti sutrumpintas iš kurio nors dviskiemenio vardo, kaip *Kiñtautė, *Kintrimė, *Kintvilė (plg. Kiñtautas : Kiñtas, M. Lietuvos pavardė, ir Kintaĩ, Šilutės aps. miestelis). Ir apskritai abejotina, ar iš viso kiti bus turėję lietuviškus vardus, greičiausia stačiatikės motinos buvo išauklėti krikščionimis. Tiesa, rusų metraščiai mini, kad Andriejus, 1342 atvykęs į Pskovą, buvęs ten ir pakrikštytas. Bet tai galėjo būti tik oficialus krikščionybės išpažinimas. Visa tai rodo, kad Algirdas pradžioje visai nesitikėjo kada valdyti pagonišką Lietuvą. Bet jam tapus didžiuoju kunigaikščiu, antrosios žmonos, nors taip pat stačiatikės, vaikai visi dėvi lietuviškus vardus. Bet jos dukterys, žinoma, tik geroms tekyboms numatytos, vėl vadinasi: Elena, Marija, Aleksandra. Pasirašydami 1382 Dubysos saloje su Ordinu sutartį, visi septyni broliai su Jogaila priešakyje pasižada ketverių metų būvyje priimti krikštą. Skirgaila, šaltinių tituluojamas ne tik Trakų, bet ir Polocko ponu (dominus Trocensis ac Polocensis), matyti, politiniais sumetimais jau prieš 1384 tapo stačiatikiu, priimdamas rusuose populiarų Ivano vardą. Ukrainiečių žemėse valdę Kaributas ir Lengvenis taip pat pasikrikštijo Dimitro ir Simano vardais. Jogaila 1386 II 14, krikštydamasis Krokuvoje, gavo Lenkijos valdovams tradicinį Vladislovo (lenk. Władysław, sučekintas iš sen. lenk. Włodzisław) vardą. Kartu su juo krikštijosi ir broliai Karigaila, Švitrigaila ir Vygantas. Abiem pirmiesiems krikšte buvo suteikti ne šventųjų, bet vėl Lenkijos dinastiniai Kazimiero ir Boleslovo vardai. Vygantui vėl teko anais laikais garsus Aleksandro vardas, kurį jau anksčiau dėvėjo keli Gedimino vaikaičiai. Ir Kęstučio sūnaus Patriko vardas greičiausia krikščioniškas. Jį galėjo dėvėti ir nebūdamas krikščionis, tik pasirinkęs tą patį vardą, kaip ir vienas jo dėdės Norimanto sūnus. Butautas, pabėgęs pas Ordiną, 1365 pasikrikštijo Henriku. Taip pat ir Vytautas, ieškodamas kryžiuočių pagalbos, Tepliavoje 1383 krikštijosi Vigando, o ne kurio šventojo vardu, greičiausia norėdamas įsitaikinti Ragainės komtūrui Wigand von Baldersheim. Pagaliau toks vardas Vytautui ir šiaip galėjo pasirodyti parankus, nes prasideda tomis pačiomis raidėmis. Tačiau grįžęs Lietuvon jis 1384 naujai krikštijasi rytų apeigomis, irgi pasirinkdamas Aleksandro vardą. Tuo vardu Vytautas jau pasirašo viename 1386 III 13 dokumente. Jį pasilaiko ir vėliau darydamas tikėjimo išpažinimą kaip katalikas. Tur būt kartu su Vytautu Tepliavoje ir jo brolis Tautvilas krikšte gavo vokišką Konrado vardą, Žygimantui Narbutas be jokio pagrindo prikergia neva pagonišką Sigito vardą. Jam krikštijantis lietuviškasis vardas galėjo būti tik perprasmintas su panašiai skambančių garsiu vokiečių Sig(is)mund. Tai patvirtina ir XVI a. valstybės raštinės praktika. Gudiškai ji nuosekliai rašė Žigimont Avgust (Avgušt), bet lot. Sigismundus Augustus, lenk. Zygmunt August. Pvz. ir Kražių bajoro Kaminskio vardas Raseinių žemės teismo knygose (1575–1584) rašomas kaip pakliūva: vieną kartą Žigimont, du kartus Žigmont, po vieną kartą Zygimont ir Zygmont ir tris kartus Sigizmund.

Tačiau išvadoje tenka konstatuoti, kad šie ankstyvieji prieškrikštinio laikotarpio k. visgi nepajėgė sudaryti pagrindo vėlesnei krikščioniškojo vardyno raidai. Kaip toliau matysime, pvz. A n d r i e j u s XVI a. nėra iš dažnųjų k., o A l e k s a n d r a s net paskutinėse eilėse. Ir populiarusis rytų slavų I v a n (dabar tik retkarčiais Vilniaus krašto tarmėse I v õ n a s, pasakose I v o n i ù k a s) nė nebandė stengti prieš tvinte Lietuvą užtvinusį J o n ą (žr. Papildomąjį tomą). Tai netiesiogiai patvirtina, kad istorinės Lietuvos slaviškųjų žemių išpažintoji Rytų krikščionybė lietuvių tautos krikščioniniame nėra vaidinusi jokio žymesnio vaidmens. Visą tolimesnę krikščioniškojo vardyno raidą Lietuvoje nulėmė Lenkijos tarpininkautas katalikiškas krikštas.

Kurie krikščioniškieji vardai visų pirma plito Lietuvoje po krikšto, tiesioginių žinių neturime. Bet šiek tiek duomenų yra ano laiko valstybiniuose aktuose. Pvz. ke-

liuose 1401–1437 dokumentuose iš lietuvių bajorų pasirašo: devyni Jonai (orig. Johannes, Yvanus, Ywanus, Ivan, Iwaschko, Hannus, Hannusch : Algimantaitis, Butrimas, Daugirdas, Eiviltas, Gostautas, Jaunius Valimantaitis, Mantigirdas, Rimavydaitis ir Sūnigaila), keturi Mikalojai (orig. Nicolaus, Micolaus : Beinoras, Biliminas, Jogaila ar Jaugaila Giedraitis ir Tautigirdas), keturi Stanislovai (orig. Stanislaus : Butautaitis, Čiupurna, Sokas ir Visiginas), trys Andriejai (orig. Andreas, Andri, Andrusko, Andruschko, Ondriuško : Dauknitaitis, Dovainaitis ir Sokaitis), trys Jurgiai (orig. Georgius, Jurij : Butrimas, Daugaudas ir Sangavas), trys Mykolai (orig. Michael : Kęsgaila, Kęstutaitis ir Minigaila), trys Simanai (orig. Semeon, Senko : Algimantaitis, Gedigaudaitis ir Jomantaitis), du Feodorai (orig. Fedor, Fedko : Kaributaitis ir Sangailaitis), du Jokūbai (orig. Jacobus : Minigėla ir Tobutaitis), du Petrai (orig. Petrūs, Petrasius, Petraschius : Leliušis ir Mantigirdas), Albrechtas (orig. Albracht : Kareiva), Alekna (orig. Olechno : Dovainaitis), Kristinas (orig. Cristinus : Astikas), Nočius ar Nočkus (orig. Naczus, Naczko : Ginvilaitis), Pocius (orig. Pacz; Kymantaitis) ir Ramonas (orig. Roman : Mileikaitis). Šeši bajorai (Kulva, Mileikaitis, Rokutaitis, Tansutaitis, Tautiginaitis ir Vilutaitis) 1401 ir 1413 aktuose užrašyti tuo pačiu vardu Volčko (orig. Volczko, Volsko, Wolczhko, bet ir Wolochko). Čia, atrodo, slypi mažybinis sen. gud. Vołodźko (iš Volodimērū ar *Volodislavū), iš kurio skolinta ir Vilniaus krašto pavardė Valaćkà, taip pat kaimo vardas Valāćkos. Šie bajorai gal jau prieš oficialinį Lietuvos krikštą buvo tapę rytų apeigų krikščionimis arba tik šiaip sau dėvėjo gudiškosiose Lietuvos žemėse plačiai vartojamą vardą. Taip pat stačiatikiai bus buvę ir Kaributaitis bei Sangailaitis. Dabar k. nebevartojami Alekna, Nočius, Nočkus ir Pocius yra trumpinės Aleksandro, Ignoto ir Povilo lytys, gautos iš gudų. Aukščiau su priesaga -aitis duoti tėvavardžiai šaltiniuose rašomi su -ovič, -evič arba lotyniška kilmininko linksnio galūne.

Taigi XV a. pradžios Lietuvos bajorų visuomenėje jau aiškiai matyti prasikišant bent pustuzinis k. Jonas ir Mikalojus buvo labai paplitę visuose kraštuose, bet Stanislovą (V 5), kaip Lenkijos šventąjį, bus ypačiai populiarinę anuo metu Lietuvoje veikę lenkų dvasininkai. Bajorais pasekus ir liaudžiai, šie trys k. ištisus tris šimtus metų nebepasitraukia iš pirmųjų krikščioniškojo vardyno vietų. O Jonas su Stanislovu ir dabar tebėra plačiausiai lietuvių vartojami k. Pirmieji Lietuvos vyskupai (Vilniaus ir Medininkų) buvo Andriejus, Jokūbas, Motiejus ir Mikalojus. Jų vardai XV a. irgi galėjo eiti k. pavyzdžiu, ypačiai bajorų visuomenėje.

XVI a. šaltiniai jau duoda, palyginti, pilną Lietuvos krikščioniškojo vardyno vaizdą. Iš dvarų inventorių, teismo knygų ir kariuomenės sąrašų galima nustatyti, kurie k. ir kokiu santykiu buvo krašte paplitę. Inventoriuose surašyti valstiečiai, rečiau kartu ir miestelių, pvz. 1561 Jurbarko ir Virbalio, gyventojai. Teismų užrašai ir kariuomenės sąrašai liečia mažne vien bajorus. Lyginant vienų ir kitų duomenis, galima pastebėti tam tikrų skirtumų k. pasirinkime.

Čia k. statistikai pagrindu paimta K. Jablonskio paskelbti 1539–1600 laikotarpio inventoriai. Pagal to leidimo tikslias rodykles nustatyta žemiau duodama vyriškųjų k. dažnumo eilė ir atskirų vardų skaičiai. Sąrašan neįtraukta mažiau nei penkis kartus pasikartojantieji k. (žr. lentelę I).

Visi vardai sąrašė duoti įprastinėmis bendrinėmis kalbos lytimis, bet į statistiką įtraukta visos inventoriuose pasitaikančios tų k. išvestinės lytys Simonas, Šimonas, o iš trumpinių labai dažna Šimkus, retesnė Šimas, bet pasitaiko ir Simas, taip pat Šimutis, Simutis, net Senkus. Dabartinio Grigaliaus dažniausia inventorinė lytis yra Grigas, bet neretos ir Grigutis, Gricius, Grinius. Už Jurgį (žr.) dažnesnis yra Juras, bet nereti ir Jurgelis, Jurgutis, Jusius, Jurkus. Jonas turi daugiausia vedinių, jų tarpe gausesni Jonelis, Jonikas, Jasas su Jasiuliu, Jonušas su Janušiu, Jankus ir Jonkus, Januška, iš retesnių Jasys, Josys, o šalia Ivono (inventorių: Ivan) eina Ivonskus, Ivoška ir pagaliau Vaškys. Taip pat daugiašakiai ir Stanislovas bei Steponas. O naujaisiais laikais veik išnykusio Mikalojaus ir Mykolo, taip pat Motiejaus ir Mato gausūs vediniai yra nebeatski-

Krikštavardžiai

LENTELĖ I

1. Jonas	1475	20. Kasparas	154	39. Aleksandras	16
2. Stanislovas	992	21. Benediktas	154	40. Kvedaras (Feodoras)	15
3. Motiejus ir Matas	776	22. Lukas	123	41. Pranas	11
4. Mikalojus ir Mykolas	728	23. Ambraziejus	115	42. Čėsnys (Feliksas)	10
5. Jurgis	657	24. Adomas	78	43. Pilypas	10
6. Petras	634	25. Jukna	55	44. Danielius	9
7. Povilas	459	26. Vaclovas	49	45. Leonas	8
8. Grigalius	394	27. Morkus	48	46. Ignotas	8
9. Steponas	343	28. Kristupas	46	47. Leonardas	7
10. Jokūbas	342	29. Romanas	38	48. Gabrielius	7
11. Martynas	331	30. Bagdonas	36	49. Blažiejus	6
12. Vaitiekus	317	31. Juozapas	31	50. Abraomas	6
13. Andriejus	266	32. Bernardas	29	51. Erazmas	6
14. Baltramiejus	241	33. Augustinas	29	52. Apolinaras	6
15. Tomas	211	34. Sebastijonas	27	53. Kazimieras	5
16. Valentinas	207	35. Vosylius	21	54. Florijonas	5
17. Simanas	176	36. Jackus	20	55. Andrijonas (Adrijonas)	5
18. Laurynas	161	37. Jeronimas	19		
19. Urbonas	156	38. Aleksiejus	18		

riamai sumišę. Todėl šie k. ir sąraše žymimi kartu. Dėl k. vedinių tarpusavio mišimo ir aukščiau duotoji statistika negali būti visai tiksli.

Jau akia metus aišku, kad nuo XVI a. mūsų k. yra žymiai pasikeitę, ne tik tarpusavio santykio, bet ir sudėties atžvilgiu. Nors neturime jokios dabar vartojamųjų k. statistikos, tačiau vien nuojauta sako, kad pvz. Grigãlius, Vaitiẽkus, Jokū̃bas, Baltramiẽjus priklauso prie retųjų, pasenusių k. Iš kitos pusės sąraše visai nerandame tokių mūsuose populiarių k., kaip Antãnas, Vinceñtas, Liùdvikas, Konstantìnas. Inventoriuose rasta tik keturi Antanai, po kartą Viñcas ir Liùtkus (orig. Vinc, Ludko), o Konstantino, XVI a. gana populiaraus gudų tarpe (šaltinių: Kostiantin, Kostiuško, Kosciuško, Kostiuk, Kostyk, Kostian...) visai nepastebėta. Palyginti, dažni XVI a. k. Urbonas, Jukna, Romãnas (dabar: Ramõnas), Bagdõnas, taip pat Čėsnà, Kvẽdaras vėl virto pavardėmis.

Be Adõmo (žem. trm. Ādomis, Ādis, plg. rytiečių pavardes Adùlis, Adulėnas), Abraõmo (rašo: Abram, plg. M. Lietuvos Obrõmas ir naujesnį Abrõmas su vediniais Õbras, Obrỹs, Abrỹs, iš kurio yra kilusi ir žemaičių pavardė Abrùtis; žydo vardas Ābromas, dėl kirčio, skolintas iš lenkų) ir Dānieliaus (k. eina ir Daniùlis, Danylà, plg. M. Lietuvos Dangėlas, Dānijėlas, Danỹs, Danùlis) inventoriuose pasitaiko dar keletas kitų Senojo Įstatymo vardų. Dóvydas (M. Lietùvoje ir Dõvas) ir Zakarìjas pasirodo keturis kartus, Elìjas (rašo Elijaš, Helijaš, plg. Elijõšius, Alijõšius) ir Samuėlis — po tris, o Saliãmonas — du kartu.

Palyginimui žemiau duodama dar kita lentelė, sudaryta iš 1575–1587 laikotarpio Raseinių žemės teismo aktų. Kadangi tie aktai veik išimtinai liečia bajorus, tai lentelė ir vaizduoja jų vartotojų k. pasiskirstymą. Kadangi bendras vardų skaičius čia tris kartus mažesnis nei inventoriuose, tai lentelėn įtraukta ir po du kartus pasitaikusieji k. (Žr. lentelę II).

Palyginus duotąsias lenteles (I ir II), matyti, kad kai kurie k. visiškai sutampa eilės numeriais, o kiti arti kaimynauja. Tai rodo, kad pvz. ne tik Jonas, Stanislovas, bet ir Jurgis, Petras, Grigalius, Andriejus, Pranas ir keletas kitų buvo maždaug vienodai paplitę bajorų ir valstiečių tarpe. Bet eilės numeriams žymiai išsiskiriant, darome išvadą, kad pvz. Kazimieras, Erazmas, Florijonas, Čėsnys, Gabrielius, Sebastijonas, Leonardas, Aleksandras, Augustìnas ir Baltramiejus populiaresni bus buvę tarp bajorų. Tą pat iš dalies galima pasakyti ir apie Ambraziejų, Jeronimą ir keletą kitų k. O iš kitos pusės vėl pastebime, kad Benediktas, Romanas, Jukna, bet taip pat ir Vosylius, Bernardas, Morkus, Danie-

LENTELĖ II

1. Jonas	400	21. Tomas	44	41. Pranas	6
2. Stanislovas	273	22. Lukas	44	42. Bernardas	5
3. Mikalojus ir Mykolas	223	23. Sebastijonas	41	43. Leonas	5
4. Jurgis	146	24. Kristupas	40	44. Blažiejus	5
5. Petras	136	25. Urbonas	36	45. Eremijas	5
6. Motiejus ir Matas	134	26. Augustinas	30	46. Benediktas	4
7. Grigalius	123	27. Vaclovas	29	47. Vosylius	4
8. Baltramiejus	116	28. Juozapas	28	48. Jukna	3
9. Vaitiekus	107	29. Česna	21	49. Pilypas	3
10. Martynas	107	30. Merkelis	19	50. Abraomas	3
11. Povilas	105	31. Aleksandras	18	51. Zakarijas	3
12. Andriejus	88	32. Kazimieras	17	52. Saliamonas	3
13. Jokūbas	84	33. Jeronimas	16	53. Viktorinas	3
14. Steponas	56	34. Erazmas	15	54. Romanas	2
15. Simanas	54	35. Morkus	13	55. Danielius	2
16. Laurynas	52	36. Florijonas	13	56. Samuelis	2
17. Valentinas	49	37. Bagdonas	11	57. Serapinas	2
18. Ambraziejus	48	38. Aleksiejus	11	58. Severinas	2
19. Kasparas	47	39. Gabrielius	9	59. Vitas	2
20. Adomas	46	40. Leonardas	8	60. Rapolas	2

lius labiau mėgta valstiečių. Dar pažymėtina, kad antrojoj lentelėj visai trūksta Jackaus ir Ignoto. Įdomu, kad iš dažnųjų k. čia Mikalojus su Mykolu pakyla trečion vieton, nustumdami Motiejų su Matu net šeštom. Priežasčių tokiam k. vartosenos nelygumui gali būti labai įvairių, pvz. įvairūs madiniai polinkiai aukštesniajame visuomenės sluoksny arba kurio nors šventojo globėjo ypatingas populiarumas liaudyje. Neabejotina, kad šv. Kazimieras visų pirma ėmė garsėti ano laiko vadovaujančioje visuomenės dalyje. Todėl ir k. anksčiau ir greičiau plito bajorų tarpe. Yra mažai žinomas šv. Erazmas, bet k. Europoje, ypačiai Olandijoje paplito tik dėl Erazmo Roterdamiečio garso. Jis savo germanišką vardą Gerhard, beje netiksliai, buvo išsivertęs ne tik lot. Desiderius, bet pagal gr. erásmios ‚mylimas, pageidaujamas' ir Erasmus. Kaip madinis, k. jau XV a. pasiekia Lenkiją, o iš ten ir Lietuvą. Jau 1516 vienas Ašmenos bajoras dėvi k. Razmus, tik su numestu pradiniu balsiu. Vėliau šis k. paplinta valstiečių (inventoriai rašo: Erasmus, Erazmus, Razmus) ir, palikęs pavardes Razmà, Rãzmas, Razmùkas, Rãzminas, pats apie XVIII a. pradžią išnyksta. XVII a. viduryje jis pvz. dar sutinkamas Salantų bažnyčios krikšto knygose. Lot. Felix (iš jo bendrinės kalbos Fèliksas ir liaudiniai Pẽliksas, Pẽleksas, Pẽliksis) ir Felicia lenkai išsivertė Szczęsny, Szczęsna ‚laimingas, laimingoji', kurie gudiškuose dokumentuose rašyta Ščesny(j), Ščasna, Sčesna. Tuos vertinius jau nuo pat XVI a. pradžios vartojo Lietuvos bajorai, bet mūsų kaimiečiai juos savaip persidirbo, žemaičiai į Čėsnỹs, o suvalkiečiai į Čėsnà, išlikusius pavardėmis. Plg. dar pavardę Česnùlis, bet ir Ščesnulėvičius. Žinoma, toks sunkiai tariamas vardas ne kiek ir plito lietuvių liaudyje. Grynai bajoriškas madinis k. yra ir Mérkelis (lenk. Malcher, lot. Melchior), ypačiai mėgtas Lietuvos diduomenės. Inventoriuose rastas tik vienas valstietis tuo vardu. Kad jis vėliau ir kaime plito, rodo ne tik išvirtimas pavarde (Dusetose: Márkelis), bet ir Mérkeliai (Plungės vls. k.). Kaip rodo Lietuvos Metrika Gabriẽliaus ir Blažiẽjaus k. bajorų tarpe buvo gerokai paplitę jau pačioje XVI a. pradžioje. Valstiečiai juos pasisavina kiek vėliau. Dabartinės pavardės Blažỹs, Blažiúnas, XVI a. Blažulis (vardas) ir Blãzas, Blazỹs, Blazáitis, XVI a. Blazukas (vardas) rodo, kad k. gautas iš dviejų šaltinių, per lenk. Błażej ir vok. (lot.) Blasius (pavardės : Blasi, Blase). Rusai Blažiejų vadina Vlas, o gudai Ułaz, Ułas. Pastarosios lytys paliko pėdsaką retokose pavardėse Ùlozas, Ulasaitis. Gabriẽlius, M. Lietu-

voje jau seniai sutrumpintas į Gabrỹs, davė pradžią ir dažnai pavardei, o Lietuvos Metrikos lytis Gabrijal — kiek retesnei Gabrijõlas. Mūsų šis k. skolintas per lenk. Gabriel iš Vakarų, nes senovės gudai tarė Gavrilo, o dabar Haŭryła. Bet iš šių yra kilusios retokos (daugiausia rytiečių) pavardės Gauryla, Gaurỹlius, Aurylà, Aurỹlius. Iš Vakarų su šventųjų kultu ar šiaip kaip madiniai plitę Sebastijõnas, Leonardas, Augustìnas, Jerònimas, Florijònas Lietuvą pasiekė irgi per Lenkiją. Ir juos, žinoma, visų pirma pasigavo bajorai. Taip pat suprantama, kad labiau nei paprastieji žmonės mėgo ir Aleksándrą, iš seno populiarų aukštuomenės tarpe.

Ilgiau vartojami k., ypačiai jei nesusiję šventėmis, papročiais ir kt., ima nusibosti, kaip sakoma, nusidėvi. Tokiu nusidėvėjimu, tur būt, aiškintinas ir Romãno, Benedìkto, Danielìaus, Bernárdo, Mõrkaus, taip pat ir Ùrbono, Bagdõno ir Tòmo skaičiaus sumažėjimas bajorų tarpe.

Platesniam palyginimui ir sritiniams vartosenos skirtumams nustatyti dar skaičiuota 1567 Upytės, Ukmergės ir Lydos aps. kariuomenės sąrašų k. Kadangi kariuomenėje tarnavo daugiausia tik bajorai, tai gautieji duomenys lyginta su antrąja lentele. Dėl, palyginti, negausių sąrašų skaičių (tarp 500–250 žmonių) visas k. įvairumas čia gerai neiškyla aikštėn. Bet lyginant visgi pastebėta, kad Upytėje labiau nei kitur mėgta Baltramiejus, Laurynas ir Morkus, kuriems čia tenka 4, 11 ir 17 vieta. O Ukmergės ir Lydos aps. Mikalojus su Mykolu, nors ir nedaug skaičiumi prašokdami, visgi iš antros vietos išstumia Stanislovą. Jurgis maždaug to paties dažnumo ukmergiškiuose ir žemaičiuose, bet Upytėje ir Lydoje jam betenka tik 9 ir 10 vieta. Morkaus Lydoje visai nepastebime, žemaičių bajorų tarpe jis vos 34 vietoje, bet Upytėje ir Ukmergėje jam tenka 17 ir 18 vieta. Lydos aps. XVI a. jau buvo nemažai ir slaviško elemento. Tai atsiliepia ir k. Lietuviams fonetiškai sunkus ir nesuprantamas Ščastnyj (žr. aukščiau) čia pašoka 15 vieton, taip pat ir slaviškiems Bagdonui bei Vosyliui tenka 21 ir 22 vieta. Panašiai aiškintinas ir Andriejaus pakilimas 6 vieton. Šis k. pvz. dažnokas ir tarp surusėjusių gediminaičių bei jų palikonių.

Moterų vardų šaltiniuose apskritai yra daug mažiau. Bet kadangi bajorės turto reikalais dažnai kreipdavosi į teismus, tai ir k. jų užregistruota žymiai daugiau nei valstiečių moterų. Trečioji lentelė parodo valstiečių moterų k. pasiskirstymą (pagal inventorius), o ketvirtoji — bajorių (pagal aukščiau minėtus teismo aktus).

LENTELĖ III

1. Ona	122	9. Elena	46	17. Uršulė	13
2. Sofija	106	10. Margarita	40	18. Morta	8
3. Darata	95	11. Marina	39	19. Dasiulė	7
4. Kotryna	76	12. Gendruta	39	20. Regina	6
5. Jadvyga	64	13. Magdelena	37	21. Julijona	6
6. Agnietė	52	14. Liucija	32	22. Apolonija	4
7. Barbora	50	15. Kristina	21	23. Ieva	3
8. Elzbieta	49	16. Anastazija	17	24. Amelija	2

LENTELĖ IV

1. Ona	202	12. Gendruta	35	22. Zuzana	8
2. Sofija	139	13. Magdelena	33	23. Uršulė	7
3. Barbora	125	14. Margarita	31	24. Rožė	6
4. Kotryna	109	15. Apolonija	24	25. Aleksandra	6
5. Darata	108	16. Liucija	24	26. Druzijona	5
6. Jadvyga	83	17. Regina	21	27. Bagdonė	4
7. Elzbieta	81	18. Anastazija	19	28. Marija	4
8. Agnietė	44	19. Julijona	17	29. Fedora	4
9. Kristina	44	20. Morta	8	30. Konstancija	2
10. Marina	44	21. Ieva	8	31. Klara	2
11. Elena	40				

Palyginę abi lenteles, pastebime, kad bajorių vardynas, kaip ir lauktina, įvairesnis nei valstiečių moterų. Pastarųjų tarpe inventoriuose pastebėta vos viena Zuzanà, o kitų, pradedant Rožė (žemyn), visai nerasta. Abiejur randame nors ir po vieną Benìgną. Bet vien bajorų tarpe po kartą pasirodo: Agotà, Cecìlija, Esterà, Felìcija, Marcijonà ir Marijonà. Bet pastaroji jau labai dažna XVII a. krikšto knygose. Be to, atrodo, bajorių labiau nei valstiečių mėgstamos Kristinà, Apolònija (šaltiniuose: Polonija, Polionija, Pelonija, plg. žem. Paliõnė, Peliõnė, Pãlė, Paliùnė, dusetiškių Paliónija, Paliónia, Paliùtė), Reginà (šaltiniuose: Raina, rečiau Regina, Reina, Raisa) ir Julijonà (šaltiniuose: Uljana, Uliana, Uljenija, Huljana, tik porą kartų Juljana, plg. dusetiškių Ulijonà, Ulià, žem. Ùlė). Iš kitos pusės jų k. skalėje žemesnės yra ypačiai Uršùlė ir Margarità, taip pat Anastãzija (šaltiniuose tik: Nastasija, Nastasia, Nastazija, plg. trm. Nastãzija, Nãstė, Nastà), Liùcija, Flenà (šaltiniuose: Halena, Alena, Halška, Alška, rečiau ir Aliulia, Eliulia, Eliuta, plg. trm. Alenà, Aliùtė, Elė, Eliùtė). Kaimietė Dasiùlė (inventoriuose: Dosiulia, Dosiula), vėliau pažįstama ir M. Lietuvoje, yra malonine Dasės (vienaame inventoriuje: Dosia) lytis. O ši vėl, matyti, sutrumpinta iš gr. Teodosijos ‚Dievo duotoji' (kelios šventosios, ypačiai garbinamos Rytų Bažnyčioje). Bajoriškoji *Druzijonà (aktuose: Druzijana) greičiausia yra lotyniškas priesaginis vedinys iš lot. Drusus (kankinys, XII 14). Šaltininė Marina (plg. lenk. Maryna, Marynia, žem. trm. Marỹnė), žinoma, yra ta pati Marija, kurios seniau (iš pagarbos) vengta. Senovėje dažnoka Gendruta (teismų aktuose ir: Gentruta), jeigu nėra Gertrūdos perdirbinys, galėtų būti ir liet. *Gendrùtė (priesagai plg. Birùtė). Pagrindinė lytis būtų *Gendrė, kuriai pažįstamas vyriškas atitikmuo Gendrỹs (M. Lietuvos pavardė). Dabar vartosenoje visai pasenusi yra Daratà (plg. posakius: žem. sapno Darãtė ‚kas nesusivokia', dusetiškių čiupinėja kai Daratà grandį, t.y. niekais ilgai užsiima), taip pat ir Margarità, Agnietė (šaltiniuose: Jagneška, Jahneška, Jehneška, plg. trm. Agnieškà, Egnieškà, Egniẽškė, Ãgnė, Egnė, Agnýta, o suvalkiečių Jonieškà fonetiškai atliepia gud. Jahnieška). Būdinga, kad XVI a. dar visai nepažįstami tokie dabar dažni moterų k., kaip Domicėlė, Petronėlė, Stanislavà (ir Stanìslova).

Tiriant k. raidą Lietuvoje pradedant XVII a., tektų daugiausia remtis bažnytinių metrikų, ypačiai krikšto knygomis. Tiksli statistika parapijomis ir platesnėmis sritimis duotų labai vertingų duomenų. Tik tuo būdu būtų įmanoma sudaryti ir pilną ar bent apypilnį Lietuvos krikščioniškojo vardyno katalogą. O gretinant miestą su kaimu nebūtų sunku susekti ir naujų madinių k. plitimas bei jo kryptys. Tuo tarpu visa tai neįmanoma.

Svarbesnių k. kilmė ir istorija nagrinėjama atskirais paraidžiui dedamais straipsniais. Žr. atitinkamose vietose, o trūkstamus papildomame ar papildomuose tomuose. Plg. taip pat asmenvardžius (žr.) ir vardus (žr.).

K. Jablonskis, Istorijos archyvas, I, XVI amžiaus Lietuvos inventoriai 1934; *I. J. Sprogis,* Opiś dokumentov Vilenskago Central'nago Archiva I : Akty Rossienskago zemskago suda za 1575–1586 gody 1901; *S. Kutrzeba ir W. Semkowicz,* Akta unji Polski z Litwą 1385–1791, 1932; Litovskaja Metrika I ir IV t., 1903 ir 1915; *J. K. Brechenmacher,* Deutsches Namenbuch 1929; *E. G. Withycombe,* The Oxford Dictionary of English Christian Names 1950; *M. Gottschald,* Deutsche Namenkunde 1954. *A.S.*

Krikštėnai, Krikštėnos, bžk., Pabaisko parapijos filija, Pabaisko vls., Ukmergės aps., pakeliui iš Ukmergės į Širvintas. K. yra buvęs senas dv. su 1790 prel. Bagužio (Bohušo) statyta bažnyčia. Kapinėse yra 1814 statyta koplyčia.

Krikštynos vaiko krikštijimo proga pokylis, vaišės. Papročiai. Seniau kūdikius krikštydavo greit — savaitė ar pusantros po gimimo. Kol kūdikis nekrikštytas, naktimis prie jo žibindavo šviesą, kad laumės nepamainytų. Krikštydavo dažniausiai sekmadieniais. Apskritai, k. yra suaugusių, vedusių žmonių ir vaikų šventė. Jei kūmai jauni, tai pakviesdavo muzikantus ir tada dalyvaudavo ir jaunimas. Kūmai, parvažiavę iš bažnyčios, dalydavo vaikams riestainių, o dzūkuose grikinės košės. Tą košę atnešdavo kaimynai, giminės. Košę vaikams dalydavo bobutė (priėmėja). Gavę dovanų, vaikai išsiskirstydavo. Dzūkuose tą vaikų dovaną vadino ‚krikšto košele', o aukštaičiuose ‚kūmų pyragu'. Parvažiuojančius iš bažnyčios kū-

nus dažnai sulaikydavo pakelėje ir prašydavo ‚kūmų pyrago'.

Kūmų pietūs būdavo vakare. Žemaičiai užžibindavo 12 žvakių, jas statydavo ant stalo, ant lentynų ir languose, įdėtas į iškobtus raudonus burokus (Plateliai). Kūmai būdavo raginami sėdėti už stalo arti susiglaudę, tada jų krikštavaikis turėsiąs gražiai suaugusius, tankius dantis. Pavalgius visų valgių, bobutė atnešdavo vadinamąją ‚košę'. Tai uždengtas indas, ant jo padėta maža lėkštelė, į kurią kūmai padėdavo pinigų, ir tada jie galėjo paragauti ‚košės', dažniausiai kokių saldumynų (uogienės ir pn.). Bobutė pasipinigaudavo ir iš svečių. Ji surinkdavo vyrų kepures, jie išeidami turėjo jas išpirkti. Jei neduotų už kepurės palaikymą, tai vaikas naktimis nemiegosiąs. Toks kepurių atiminėjimas ir išpirkimas plačiai žinomas ir daromas nuo kūdikio gimimo iki krikštynų pabaigos. Jei gimė mergaitė, tai iš moterų pagriebdavo jų skepetas, nors tatai rečiau daroma. Dar buvo vykdomas vyrams barzdų skutimas. Bobutė paimdavo stiklelį degtinės ir plutą pyrago, ją pamirkydavo į degtinę ir eidavo su ja muilinti vyrams barzdų. Vyrai išsipirkdavo nuo tokio skutimo. Taip būdavo daroma. Veliuonos apl., kad kūdikis būtų švarus. Per k. prasimanydavo ir linksmų pokštų. Pvz. vyrai įsisodindavo kūmą į geldą ir vežiodavo per slenkstį arba nuveždavo į kaimo smuklę ir reikalaudavo nupirkti degtinės. Senesni šaltiniai (Brandas, Praetorius) mini M. Lietuvoje apeiginį gaidžio užmušimą su samčiu, kurio mėsą, suklaupusios ratu žemėje, valgydavo tik moterys, turinčios vaikų, kartu su gimdyve, priėmėja ir kūmomis. Šis papročių vėliau nebeužtinkamas. Nadruviai sūnaus gimimui paminėti pasodindavo medį (Praetorius). Daugiau duomenų apie tą paprotį trūksta, tik žemaičiuose vaiko gimimui paminėti pasiturintieji ūkininkai pastatydavo kryžių ar koplytėlę savo kieme ar kur kitur. Tas kryžius būdavo šventinamas per k. Galimas dalykas, kad kryžiaus statymas pakeitė medžio sodinimą. K. stengiamasi daryti jauname mėnesyje, kad žmogus pasiliktų ilgai jaunas ir gražus.

Svarbus dalykas yra vardo parinkimas. Dažnai buvo parenkamas to šventojo vardas, kurio dieną kūdikis gimė. Vardą parinkdavo tėvai. Nevienodai aiškina, ar gerai vaikus krikštyti tėvų vardais. Gerai esą krikštyti senelių vardais. Jei vienas vaikas mirė, tai negalima kito tuo pat vardu krikštyti, nes ir tas vaikystėje mirsiąs. Jei vaikai vis miršta, tai reikią dukterį krikštyti Jievos, o sūnų Adomo vardu, tada gyvens, o į kūmus paprašyti pirmą asmenį, kuris ateis į tuos namus vaikui gimus. Seniau niekam nesakydavo iš anksto, kokį vardą parinkdavo, pasakydavo tik kūmams, prieš išvežant kūdikį į krikštą. Kūmams grįžus iš krikšto, priėmėja turėjo atspėti kūdikio vardą: ji turėjo du kartu neatspėti ir tik trečią kartą pasakyti tikrą vardą, tai užaugęs vaikas nebūsiąs plepys. Sena apeiga gali būti gaidžiui galvos kirtimas. Jei kurioje šeimoje vaikai dažnai miršta, tai gimstant kūdikiui reikią nukirsti gaidžio galvą, o vežant krikštyti tą gaidžio galvą nunešti ant kapų ir pakasti, tai nebemirs (Kalesninkai). Tatai auka numirėliams, kurie, matyti, yra kuo nors nepatenkinti ir kerštauja. Dar sakoma, kad kai gimsta mergaitė, tai reikią užkasti žemėn gyvą vištą, o jei berniukas — gaidį, tada vaikai augs sveiki (Benekainys). Tatai yra auka motinai Žemei. Kad vaikai maži nemirtų, tai vežant krikštan reikią išnešti pro langą ir parvežus po krikšto vėl įnešti pro langą (Marcinkonys, Kabeliai, Kalesninkai, Plateliai). Duodant vaiką pro langą, nukerta juodo gaidžio ir juodos vištos galvas — vaikas nemirs ir gerai augs (Valkininkas). Tas gaidžio galvų kirtimas primena apeiginį gaidžio užmušimą ir valgymą M. Lietuvoje, paminėtą XVII a. Žr. Kūmai.

V. Krėvė-Mickevičius, Krikštynų apeigos Dzūkijoje (Mūsų Tautosaka VII) 1933; *J. Mickevičius*, Žemaičių krikštynos (Tautosakos Darbai I) 1935; *J. Balys*, Lietuvių tautosakos skaitymai II, 1948.

J.B.

Krikštonys bžk. Seirijų vls., Alytaus aps. (S. Rusijos okupacijoje Lazdijų rajono), Nemuno kairiajame krante, į rytus nuo Seirijų mstl., 9 km nuo Seirijų, apie 350 gyv. (1940). K. kun. J. Reitelaičio pastangomis 1927–35 pastatyta naujai įsteigtosios parapijos mūrinė bžn.; 1800 parapiečių. Bet pati K. vietovė sena. Jau Žygimantas I K. turėjo medžioklės stovyklą. XVII a. iš K. Nemunu buvo plukdomi javai, nes XVII a. viduryje, kaip iš Šventežerio dv. inventoriaus žinoma, to dvaro baudžiauninkai veždavo javus į K. 1863 VII 23 prie K. įvyko Lietuvos sukilėlių kautynės su rusų kariuomenės stambiu daliniu.

Krylenko Nikolai Vasiljevič (1885–1938) pirmasis bolševikinės kariuomenės vadas, 1922–38 teisingumo komisaras ir generalinis prokuroras. 1938 ‚valymo' metu atleistas iš pareigų ir nužudytas.

Krylov 1. Aleksei Nikolajevič (1863–1945) rusų mechanikos ir taikomosios matematikos prof., akademikas. Daugiausia domėjosi laivų teorija. Išsp. Novaja teorija kački korablei, Obščaja teorija kolebanija korablia na volnach, O niekotorych differencialnych uravnenijach matematičeskoj fiziki, imejuščich priloženije v techničeskich voprosach.

2. Ivan Andrejevič (1768-1844) rusų rašytojas, pagarsėjęs savo pasakėčiomis. Palikęs be tėvų ir pragyvenimo šaltinių, 1789 ėmė verstis savarankišku darbu — leisti satyros laikraštį Počta duchov (dvasių paštas), gi 1792 su kitais Zritel'. Iš laikraščių leidybos negalėjo išgyventi, tai kurį laiką sekretoriavo kng. Golicynui. 1802 vėl ėmėsi literatūrinio darbo. Rašė komedijas — Pirog, Urok dočkam, kur pajuokė aklą panėgdžiojimą užsienio gyvenimo. 1812 pradėjo tarnauti Petrapilio viešojoje bibliotekoje. Pirmosios K. pasakėčios buvo parašytos La Fontaine įtakoje, vėlesnės yra originalios. Daugumas jų paliečia žmogaus silpnybes, bet kai kurios jų taikomos rusų administracijai, kai kurios politinio turinio (Gulbė, lydeka ir vėžys taikoma priešnapoleoninei koalicijai). Jis pasakėčiose išvengė sukarikatūrinimų, dialogai meistriški, turtingi atspalviai, daug sąmojaus, taiklūs moralai, ryškūs charakteriai. Daugelis jo pasakėčių posakių prigijo kasdieninėje rusų kalboje. Kai kurių pasakėčių anuometinė rusų cenzūra yra neleidusi spausdinti. Pirmasis pasakėčių rinkinys išspausdintas 1809, o paskutinysis jam gyvam esant 1843, kuris turėjo 197 pasakėčias.

I. Krylov

Lietuviškai K. pasakėčių yra vertę J. Želvavičius, P. Arminas, V. Kudirka, M. Dagilėlis, J. Margalis, J. Jablonskis, J. Talmantas.

J. K. Grot, Literaturnaja žizn' Krylova 1868; *S. Narušev*, Tvorčeskoe nasledie I. A. Krylova 1951.

Jalta

Krymas, sen. Chersonesus Taurica, pusiasalis Juodojoj jūroj, nuo žemyno atskirtas eile sūrių lagūnų ir Karkinito įlanka ir tik 5–7 km pločio Perekopo sąsmauka su juo jungiasi; 25.881 km², apie 1.300.000 gyv. (1955). Kerčės sąsiauris, 3 km pločio, K. skiria nuo Kaukazo Tamano pusiasalio. Šiaurinėje pusiasalio dalyje yra lioso stepės su 400 sūrių ež., o pietuose miškais apaugę Jailos (žr.) kalnai, kurie sudaro žiemos metu užuovėją nuo šiaurės vėjų, ir dėl to pietų pajūris turi malonų, švelnų Viduržemio jūros klimatą su daug kurortų, iš kurių žymiausi: Jalta, Soči, Feodosija, Sudak, Alupka, Alušta, Balaklava, Eupatorija. Ten gerai auga vynuogės, lauro medžiai, kamštiniai ąžuolai, alyvmedžiai, ir kt. subtropiniai augalai. Dėl klimato švelnumo ir gamtos gražumo pietų pusiasalio pakraštys vadinamas Rusijos Riviera. Kitapus Jailos kalnų (į šiaurę) dėl žiemos šalčių ir sausrų įmanomas tik avių auginimas. Karpyti krantai turi patogių įlankų uostams, iš kurių žymiausias yra Sevastopolis. Adm. centras yra Simferopolis.

Istorija. Pirmykščiai žinomi K. gyventojai yra buvę kimrų palikuonys taurai. VI a. pr. Kr. čia įsteigė savo kolonijas graikai; jos 438 pr. Kr. sujungtos sudarė Bosforo karaliją, kuri 114 pr. Kr. prisiėmė Ponto karaliaus Mitridato VI Eupatoro globą. Jį romėnams nugalėjus, K. apie 300 metų išbuvo Romos suverenitete. 250 K. nukariavo ostrogotai, vėliau hunai, chazarai, Bizantija, mongolai (to-

toriai) ir genujiečiai. 1475–1777 Turkijos, nuo 1783 Rusijos. Rusijos pilietinio karo metu K. veikė vad. baltųjų armija, kuriai (1920) vadovavo gen. Vrangel. 1921 bolševikai įkūrė ‚autonominę respubliką'. 1941 užimtas vokiečių, kurie čia išsilaikė ligi 1944 pavasario. Apsiaustas Sevastopolis buvo užimtas 1942 VII. Po II pas. karo 1945 autonominė respublika buvo įjungta į S. Ukrainą, o jos visi totoriai, per 200.000, tapo išsiųsti į š. Sibiro koncentracijos stovyklas. Jų daugumas mirė pakeliui šalčiu ir badu. *A.B.*

1897 K. totorių buvo skaitoma apie 197.000, nes daug jų išsikėlė į Turkiją prijungus K. Rusijai. K. totoriai yra palikuonys Aukso ordos totorių, kurie ilgainiui sumišo su K. gotais, humanais bei genujiečiais. Gyveno jie kalnų šlaituose ir vertėsi žemės ūkiu. Buvo priėmę Mahometo tikėjimą. 1443 K. totoriai atsiskyrė nuo Auksinės ordos ir buvo valdomi Giriejų dinastijos kanų. Ne tik K. totoriai nukentėjo nuo rusų valdžios, bet ir **K. krikščionys**, kurie dar prieš oficialu K. prijungimą buvo iš pusiasalio 1778 **išvežti, apgrobtos jų bažnyčios** ir privatus turtas. Išvežtųjų buvę apie 31.000. Išvežimo darbams vadovavo garsus rusų gen. Suvorovas.

K. k a r a s 1853–55 karas tarp Rusijos iš vienos pusės ir Turkijos, Prancūzijos, Anglijos bei Sardinijos (nuo 1855) iš kitos pusės. Karo priežastimi laikytina Rusijos skverbimasis į Rytus, stačiatikių religijos gynimo priedanga. 1852 Prancūzijai buvo suteikta kai kurių privilegijų rūpintis Šventojoje žemėje Katalikų bažnyčios reikalais. Tada 1853 Rusijos caras Mikalojus I ultimatumu pareikalavo iš Turkijos pripažinti Rusijai teisę rūpintis stačiatikių reikalais Turkijos imperijoje. Turkija, patariama Anglijos ambasadoriaus Stratford de Redcliffe, Rusijos ultimatumą atmetė. Rusija tuojau pranešė, kad okupuojanti Turkijos protektorate esančias Moldaviją ir Valachiją. Turkija paskelbė karą Rusijai. 1854 Anglija ir Prancūzija su savo laivynu ir desantine kariuomene atsirado Juodojoje jūroje. 1854 IX išlaipino Krymo pusiasalyje sąjungininkų kariuomenę, ir prasidėjo Sevastopolio tvirtovės apgulimas. Rusija, Austrijos grasoma, pasitraukė iš Moldavijos ir Valachijos. Rusai atkakliai gynė Sevastopolį. Gynybai vadovavo gen. Totlebenas, kuris vėliau buvo apdovanotas Kėdainių dv. Svar-

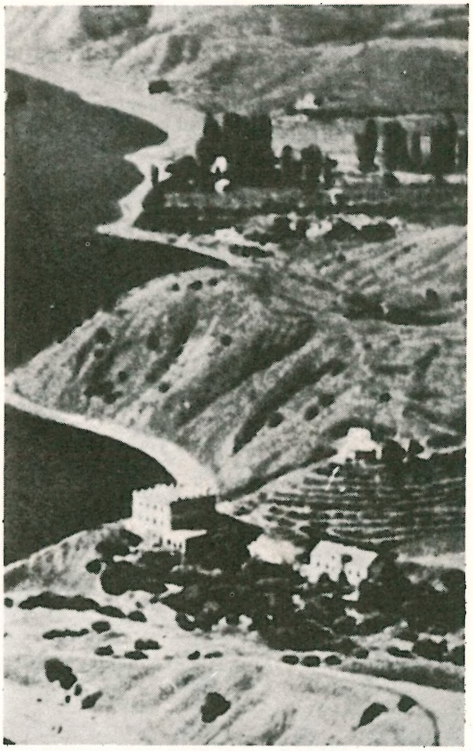

Pajūris Kryme

biausios kautynės įvyko 1854 Balaklavoje ir Ikermane, 1855 Malakovo kurgano paėmimas ir Sevastopolio pasidavimas. K. karas baigtas Paryžiaus taika (1856). Rusija atsižadėjo Valachijos ir Moldavijos protektorato ir dar užleido p. Besarabiją Moldavijai. Juodoji jūra buvo neutralizuota, ir Rusijai buvo uždrausta laikyti laivyną bei statyti įtvirtinimus. Krikščionių globa buvo perduota didžiosioms valstybėms. Rusijos karinė galia K. kare liko palaužta, jos užsienio politikos nesekmės buvo akstinas pradėti carui Aleksandrui vidaus reformas.

E. v. Totleben, Défence de Sébastopol 1863–1874; *H. W. Temperley,* England and Near East. Crimea 1936; *E. Tarle,* Krymskaja vojna ²1950.
P.Č.

Krimbergs Roberts (1874–1941) latvių fiziologas. 1899 baigęs Maskvos univ. medicinos ir 1904 gamtos mokslų fak. 1907 dr. med. 1908 Maskvos univ. biologinės chemijos privatdocentas. 1909–20 Charkovo, o 1920–41 Latvijos univ. prof. Dėstė fiziologiją ir fiziologinę chemiją. Tyrė raumeninių hormonų įtaką širdžiai ir

kraujo indams; įrodė naują teoriją apie virškinimo sekrecijų veikimą. Paskelbęs apie 30 veikalų (taip pat rusų ir vokiečių kalbomis).

Krimhilda (vok. Kriemhild). Vokiečių epo Nibelungenlied vyriausia veikėja moteris. Burgundijos karaliaus Gunterio sesuo, ištekėjusi už Zigfrido (vok. Ziegfried), ji susipyko su brolio žmona Brunhilda, kuri tuomet įkalbėjo Hageną nužudyti Zigfridą ir pagrobti Nibelungų auksą. Gunteris tam pritarė. Gedėjusi 3 metus, K. vėl ištekėjo už hunų karaliaus Etzelio (Attilos), norėdama atsikeršyti

Krimhilda

burgundams už vyro mirtį. Ji supiudė hunus su burgundais. Vaidų ir klastos metu žuvo visi burgundai. Pati K. Zigfrido kardu nužudė savo pirmojo vyro žudiką Hageną, žuvo jos brolis Gunteris; bet ir pati K. krito nuo Hildebrando kardo. Meilė, ištikimybė ir kerštas yra pagrindinės šio įžymaus veikalo idėjos. K. asmenyje įkūnytas germaniškas idealios moters supratimas.

Kriminalas (lot. crimen ‚nusikaltimas') nusikaltimas.

Kriminalinė pedagogika yra nusikaltėlių auklėjimo arba perauklėjimo mokslas. K.p. vienas iš svarbiausių tikslų yra pažinti nusikaltėlio būdą, jo gerąsias ir blogąsias ypatybes, polinkius, sielos būseną ir panaudoti visas priemones pataisyti nusikaltėlį ir vėl grąžinti sveiką visuomenei. K.p. pradžią padarė anglų kalėjimų reformatorius John Howard veikalu State of Prisons 1777. Jo naujoms pažiūroms atsirasti padėjo pop. Klemenso XI 1703 įsteigtieji jaunuolių pataisos namai, o taip pat ir Gento (įst. 1773) darbo namai. Betgi modernusis nusikaltėlių auklėjimas tepradėtas XIX a. pabaigoje. Moderniame kalėjime kalinį stengiasi ne tik išmokyti amato arba rašto, bet stengiasi įskiepyti moralės pagrindus, išugdyti teisingumo jausmą, įpratinti pamėgti tvarką bei darbą, išmokyti sveikai gyventi, mokėti suprasti kasdienį gyvenimą, kad paskui galėtų prisitaikyti gyvenimo aplinkai. Lietuvoje veikė progresyvinio auklėjimo sistema. Pagrindiniai bruožai paskelbti Vyr. žiniose 396/2715 nr. 1932. Lietuvoje ypač daug dėmesio buvo kreipiama į nepilnamečius nusikaltėlius.

E. Wulfen, Kriminalpädagogie 1915; *E. v. Karman*, Einführung in die Kriminalpädagogie 1923.

P.Pm.

Kriminalinė policija speciali įstaiga nusikaltimams tirti, aiškinti bei kovoti su jais. Įvairiuose kraštuose šios paskirties įstaigos įvairiaip vadinamos, pvz. Anglijoje — Criminal Investigation Department (CID), kuris daugiau žinomas Scotland Yard vardu, JAV — Federal Bureau of Investigation (FBI) yra federalinės valdžios žinioje, gi atskirų valstybių k.p. vadinama Detective Divisions, Prancūzijoje bei Belgijoje — Police judiciare, vokiškai kalbančiuose kraštuose — Kriminalpolizei. Svarbiausias k.p. uždavinys yra išaiškinti nusikalstomojo darbo esmę ir aplinkybes bei surasti kas tą darbą įvykdė. K.p. įstaigos nusikaltėliams sekti ir nusikaltimus aiškinti naudoja įvairias sudėtingas priemones: kaupia bei sistematizuoja įvairaus pobūdžio žinias bei techniškas priemones nusikaltimo pėdsakams surasti ir paremti daiktiniais įrodymais, kadangi pastarieji dažnai būna vieninteliai įvykio liudytojai, kriminalistikos vadinami ‚nebyliais' liudytojais. Juos ‚prakalbina' k.p. identifikacijos tarnyba bei k.p. technikos laboratorijos.

K.p., be jau įvykdytų nusikaltimų aiškinimo, rūpinasi ir nusikaltimų įspėjimu, stengdamasi piktą darbą užkardyti. Su nusikaltimais pradėta kovoti jau gilioje senovėje, ir šiai kovai buvo valstybinės įstaigos (Egipte, Babilonijoje, Romoje ir

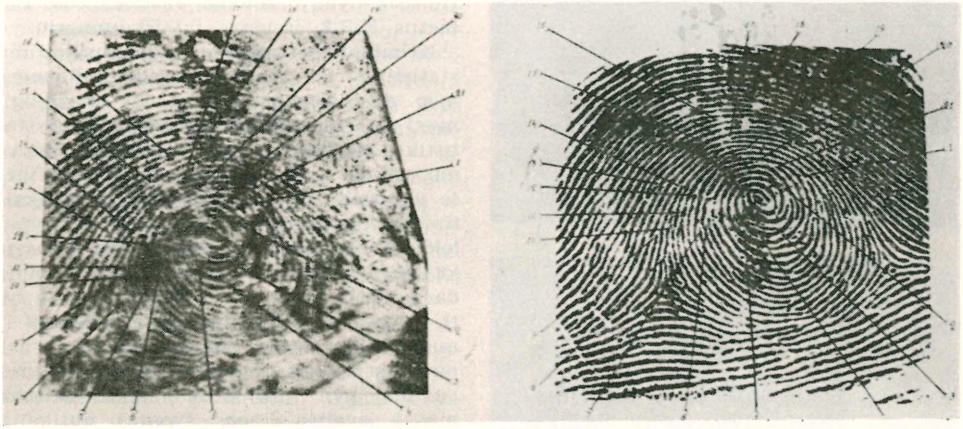

Pirštų antspaudų tyrimas

kt.). Iš istorinių šaltinių yra žinoma, kad senovės valstybėse teismo ar valdžios įstaigos turėjo specialius asmenis, kuriems pavesdavo suimti įtariamąjį asmenį arba apskritai susekti nusikaltėlį. Betgi dabartinės k.p. pradininku laikytinas Bureau de la sûreté Prancūzijoje. Seniau k.p. buvo prokuratūros padedamasis organas. Dabar k.p. yra savarankiška įstaiga. Jos santykius su kitomis įstaigomis, taigi ir su prokuratūra, tvarko įstatymas. Vienur k.p. yra vidaus reikalų m-jos priklausomas organas, kitur — teisingumo m-jos organas, trečiur — savivaldybių. Tačiau gyvenimo praktika parodžiusi, kad k.p. geriausia gali veikti būdama savaranki centralizuota valstybės įstaiga, įstatymų saugoma nuo vidaus politikos įtakojimų. Demokratiniuose kraštuose vengiama vartoti politinės policijos vardą, tačiau iš esmės yra neįmanoma be jos išsiversti, ir ji įvairiais vardais veikia, pvz. konstitucijai saugoti įstaiga ir kt. Neretai politinės policijos funkcijos pavedamos k.p. Gi totalitariniuose kraštuose stengiasi k.p. pajungti politinei policijai, jei jau ne tiesiogiame darbe, tai bent padarant priklausomą nuo jos vadovybės.

Lietuvoje k.p. įsteigimo data laikoma 1919 I 20 — Kauno policijos (milicijos) viršininko padėjėjas buvo paskirtas tvarkyti kriminalinę sritį. Pradžioje k.p. tenkinosi tik aiškinti konkrečius nusikaltimus. Bet nuo 1922 ėmė rinkti juos ir klasifikuoti. Lietuvoje k.p. priklausė vidaus reikalų m-jai ir visą išlaikymą gaudavo iš valstybės iždo. Ligi 1927 k.p. turėjo du skyrius A ir B. A skyrius vykdė kriminalinės policijos uždavinius, B — politinės policijos uždavinius. 1927 I 1 įsteigta kriminalinės policijos valdyba su tais pačiais A ir B skyriais. 1933 dar kartą var-

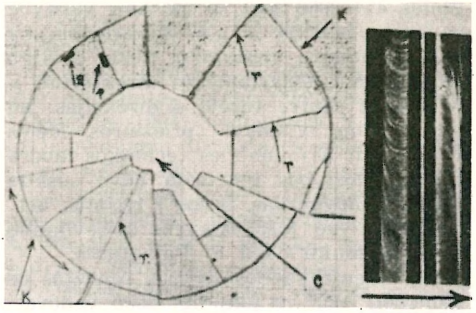

Išmušto lango stiklo tyrimas: 1. restauruotas išmušto lango stiklas; 2. radialinio lūžio paviršius; 3. koncentrinio lūžio paviršius. Rodyklė pažymi jėgos krypti

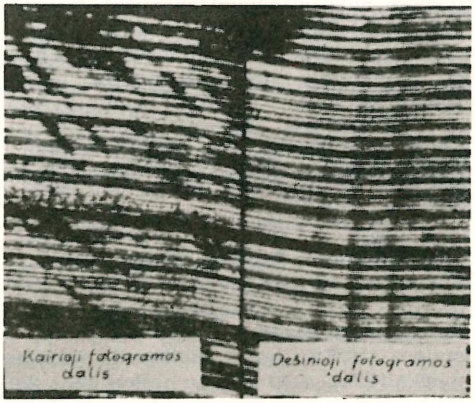

Įsilaužimo įrankių identifikavimas

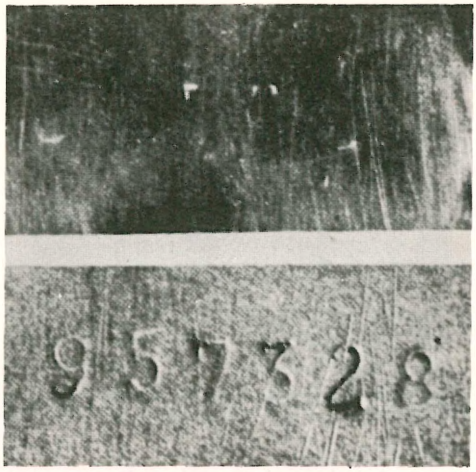

Šaunamųjų ginklų, dviračių ir kt. nusikaltimui paslėpti panaikintų ženklų atgaivinimas

das pakeičiamas ir perorganizuojama į valstybės saugumo departamentą (Vyr. Žinios 414/2066 nr.) su skyriais valstybės saugumo policija ir k.p. Kiekvienas skyrius su atskiru viršininku. Šiedu priklausė saugumo departamento direktoriui. K. p. įstaiga centre turėjo 4 direkcijas: administracinę, vykdymo priežiūros, identifikacijos ir kriminalinės technikos laboratorijų. Valstybės teritorija buvo suskirstyta į 6 apygardas, o jos į rajonus bei į punktus. Nuo 1933, išskyrus bolševikmetį, k.p. viršininku buvo P. Pamataitis.

K.p. identifikacijos skyrius pradėtas organizuoti 1927 ir jam ligi 1933 vadovavo P. Pamataitis, vėliau A. Klemas. Identifikacijos skyrius turėjo įvairių reikalingų priemonių nusikaltimams tirti. Jo laboratorijose buvo atliekami chemiški, fotochemiški, biologiniai tyrimai, įvairios ekspertizės: daktiloskopijos, fotografijos, rašysenų, šaunamųjų ginklų, banknotų, įvairių įrankių ir su jais padarytų žymių ryšium su nusikaltimais. Ilgainiui iš identifikacijos tyrimų laboratorijos išskirta kriminalinės technikos laboratorija, kuriai vadovavo V. Augulis.

H. Scheickert, Kriminaltaktik und Kriminaltechnik 1933. *P.Pm.*

Kriminalinės Policijos Žinios ieškojimų biuletenis, ėjęs Kaune nuo 1926 iki 1944, išskyrus pirmąjį bolševikmetį, leistas Lietuvos kriminalinės policijos viršininko įstaigos. K.P.Ž. buvo skelbiami pasislėpę nusikaltėliai, vogto turto ieškojimai, dingę be žinios asmens bei rasti lavonai, kurių asmenybė nežinoma, rasti daiktai. Per metus K.P.Ž. išeidavo iki 50 numerių.

Kriminalinė statistika, arba nusikaltimų statistika, yra skaičiais išreikšti duomens apie nusikaltimus (drauge ir nusižengimus) bei nusikaltusius asmenis. Tos statistikos tikslas yra parodyti nusikalstamumo vaizdą įvairiose valstybės geografinėse vietovėse. K.s. pravarti yra su nusikaltimais kovojančioms įstaigoms, įstatymų leidimo institucijoms, mokslo įstaigoms ir kt. K.s. skirstoma pagal nusikalstomojo darbo rūšis, laiką, vietą, nusikaltusiųjų lytį, amžių bei asmeninę būklę apskritai ir nusikaltimo metu. Modernioji k.s. dar daugiau išplečia duomenų rinkimą ir grupavimą, pvz. nusikaltimo laikas skirstomas į savaitės dienas, šventes, nusikaltimo vietos skirstomos pagal jų charakteringą pobūdį, gyventojų skaičių, tankumą bei jų sudėtį; ypač išplečiamas žinių grupavimas apie nusikaltusiojo asmeninę padėtį, stengiamasi atžymėti išsimokslinimą bei išsiauklėjimą, formalinį ir praktinį religingumą, profesiją ir darbą, aplinką, kurioje augo ir brendo, turtinę būklę, aplinką, kurioje gyveno, apie ankstesnius nusikaltimus, o taip pat asmeninę būklę nusikaltimo vykdymo metu (girtumas, baimė, susijaudinimas) bei aplinkybės, turėjusios įtakos nusikalstamai veikti. Tiksli statistika stengiasi nusikaltimą surišti su jo vykdytoju. K.s. sričiai priklauso ir baudžiamųjų teismų, nusikaltimus tiriančių įstaigų bei kalėjimų statistikos, kurios rodo tų organų veiklą. Duomens apie nusikaltimus ir nusikaltusiuosius pradėtos rinkti, tinkamai grupuoti ir viešai skelbti daugiau kaip prieš 100 metų. JAV kai kuriose valstybėse ir Prancūzijoje nuo 1829, Anglijoje — 1857, Vokietijoje — nuo 1882, kur teismai kiekvienam nuteistajam statistikos reikalui surašo atskirą lapą. Tačiau k.s. pradžia yra siejama su A. J. Quetelet veikalu Sur l' homme et le dévéloppement de ses facultés, ou essai de physique social 1835.

Lietuvoje statistikos žinios apie nusikaltimus bei nusikaltusiuosius asmenis būdavo sudaromos dviejose vietose: teisingumo ir vidaus reikalų ministerijų padaliniuose: pirmieji teikdavo jas apie teismų nubaustuosius, o antrieji — apie padarytus nusikalstamuosius darbus, jų išaiškinimą ir policijos sulaikytus asmenis. Vienos ir kitos statistinės žinios būdavo skelbiamos Statistikos Metraštyje, kurį leido Centri-

nis statistikos biuras. Nuo 1935 I 1 Lietuvos kriminalinės policijos viršininko įstaiga gaudavo atskiru lapu žinias apie kiekvieną nusikalstamąjį darbą iš policijos įstaigų, kai tik jos pradėdavo įvykį tirti, iš teismo tardytojų — apie kiekvieną patrauktą kaltinamuoju; iš prokurorų — apie kiekvieną padarytą kvotą ar rengiamojo tardymo nutraukimą ir iš teismų — teismų nuosprendžius. Pranešimų duomenys būdavo panaudojami ne tik k.s., bet ir įvairioms nusikaltimų bei nusikaltėlių registracijoms. *P.Pm.*

Kriminalinė taktika mokslas apie veiklos būdus ir tinkamų priemonių naudojimą nusikaltimų tyrimo srityje. Ji moko, kaip tikslingiau panaudoti turimą personalą bei įrangą ir kaip elgtis nusikaltimą aiškinant bei nusikaltėlio ieškant. K.t. supažindina ir su piktadarių vartojamais būdais bei priemonėmis nusikaltimą vykdant.

Kriminalinis romanas tiktai XX a. išsivystė į seklių, t.y. nusikaltėlių ieškojimo ir atradimo istorijas. Anksčiau k.r. daugiau domėtasi psichologiniais motyvais, pastumėjusiais nusikaltėlį į įvairius antisocialius veiksmus. K.r. pradžios reikėtų ieškoti XVII a. šelmiškuosiuose romanuose (Schelmenromane), kurie tuo metu buvo plačiai paskl[illegible]dę Ispanijoj, Prancūzijoj, Anglijoj ir vokiečių kalbos kraštuose. Svarbus akstinas buvo F. Šilerio drama Plėšikai 1781, inspiravusi visą eilę vadinamųjų plėšikiškų istorijų, kuriose plėšikai dažniausiai vaizduojami kovotojais dėl teisybės ir apgaubiami ‚svieto lygintojų' pagarba ir nuostaba. Tokios plėšikų romantikos kūrinių parašė Cramer, Vulpius ir kt. Kitas Šilerio kūrinys Verbrecher aus verlorener Ehre paskatino Hermann Kurzeną parašyti vieną įdomiausių ir reikšmingiausių XIX a. realistiškai psichologiškųjų nusikaltėlių romanų Der Sonnenwirt. Šalia prancūziškojo k.r. Pitaval, Šileris — o vėliau ir Dostojevskis Nusikaltimas ir bausmė — turėjo didelės įtakos tolimesniam šio žanro išsivystymui. Vokiečių romantikų tarpe E. T. A. Hoffmann daugelyje savo apysakų paliečia kriminalinius atvejus.

Ir H. Kleisto garsioji novelė Michael Kohlhaas bei Droste-Hülshoff Die Judenbuche, T. Fontanes Quitt ir W. Raabes Der Stopfkuchen turi kriminalinių elementų tematikos. Literatūriškai vertingiausiais k.r. vokiečių literatūroje galėtume pavadinti Ricarda Huch Der Fall Deruga 1917, J. Wassermann Der Fall Mauritius ir Lernet-Holenia Ich war Jack Mortimer.

Seklių, arba detektyvinio, romano pradininkų naujojoj literatūroj laikytinas amerikietis poetas ir prozaikas Edgar Allan Poe. Lygiagrečiai su juo modernaus k.r. iniciatoriais galima pavadinti ir prancūzą Gaborau bei anglą C. Doyle, seklio Sherlock Holmes istorijų autorių. Jais paseka daugybė rašytojų įvairiose tautose ir kontinentuose, tačiau nemažas skaičius iš jų neperžengia vidutiniškumo ribos, siekdami labiau dirginti skaitytojo nervus, nei sukurti literatūriškai stiprų veikalą. Iš stambesniųjų, davusių aukštos kokybės k.r., paminėtini: airis G. K. Chesterton, pasukęs seklių istorijas gilesnėn dimensijon; anglas E. Wallace, tam tikra prasme beveik kriminalinio romano klasiku apšauktas, nes sukūręs gausų kiekį labai plačios temat[illegible]nės apimties ir sumaniai rutuliojamos intrigos kūrinių; amerikietis E. S. Gardner, belgas G. Simenon, vokietis E. Finke ir kt.

Savotišku unikumu modernaus k.r. raidoje pripažintas anglų rašytojas Graham Greene (g. 1904), panaudojęs k.r. techniką ir padugnių personažus giliai žmogiškosios sielos analizei. Jo romanuose ieškoma atsakymų ypač į religines problemas, pasineriant į naujųjų laikų nupuolusio žmogaus sielą ir aplinką, įžvalgaus ir jautraus psichologo pastabumu, intuicija.

W. Gerteis, Detektive. Ihre Geschichte im Leben u. in der Literatur 1953; *F. Fosca,* Histoire et technique du romain policier 1937; *R. Caillois,* Le roman policier 1941; *H. Haycroft,* Murder for Pleasure 1942. *H.N.*

Kriminalistas (lot.) 1. baudžiamosios teisės žinovas: profesorius, teisėjas, advokatas arba nusikaltimų tyrimo srities specialistas, taikąs mokslinį metodą, pvz. psichiatras, biologas ir t.t. 2. kriminalinis nusikaltėlis.

Kriminalistika (lot.) baudžiamosios teisės šaka, kurios uždavinys yra studijuoti nusikaltimo tyrimo metodus. K. nagrinėja būdus ir priemones bei jų taikymą nusikaltimui tirti, taip pat rūpinasi nusikalstamąjį darbą užkardyti ir nusikaltėlį surasti. K. apjungia draugėn kriminalinę techniką ir kriminalinę taktiką; taigi ji moko pažinti ir nusikaltėlių veikimo būdus bei jų veikimo techniką. XX a. pradžioje k. paliko atskira mokslo disciplina ir buvo pradėta atskiru dalyku dėstyti

universitetuose. K. iškilti į atskirą discipliną patarnavo H. Gross savo veikalu Handbuch für Untersuchungsrichter 1893 (nuo 1942 Handbuch der Kriminalistik). Lietuvoj VDU 1931/32 mokslo metais pradėtas skaityti privalomas k. kursas, kurį dėstė K. Žalkauskas. Studentai pratybos darbus atlikdavo kriminalinės policijos identifikacijos bei kriminalinės technikos laboratorijose.

J. G. Wilhelm, Einführung in die prakt. K. [8]1942. *P.Pm.*

Kriminalistikos Žinynas kriminalinių mokslų ir praktikos dvimėnesinis žurnalas, ėjęs Kaune nuo 1935 pradžios ligi 1940 VI. Iš viso išėjo 33 nr. K.Ž. redakcinė komisija: dr. Br. Kalvaitis, plk. dr. K. Oželis, Petras Pamataitis, Aug. Povilaitis, Karolis Žalkauskas (ligi 6 nr. ir M. Žilinskas). Atsakomuoju redaktorium pasirašydavo A. Povilaitis, o leidėju B. Kalvaitis (ligi 6 nr. M. Žilinskas). Paskutinis, 33, numeris pasirašytas dr. B. Kalvaičio vieno, kaip red.-leidėjo. Pastarasis numeris išėjo po 1940 VI 15.

Kriminologas (lot. gr.) 1. kriminalinės arba baudžiamosios teisės žinovas; asmuo moksliškai tiriąs nusikaltimo priežastis; 2. kai kuriuose kraštuose (pvz. JAV) ir nusikaltimų aiškinimo srities specialistus vadina k.

Kriminologija (iš lot. crimen ‚nusikaltimai' ir gr. logos ‚sąvoka, mokslas') mokslas apie nusikaltimus ir visą nusikaltimo apraišką. K. skirstomi: 1. į nusikaltimo aiškinimo sritį — aprašomąją k. dalį, kuri nagrinėja būdus bei priemones įvykiui išaiškinti (kriminalistika) ir 2. į nusikaltimo priežasčių ieškojimo sritį — priežastinę k. dalį, kuri vispusiškai tiria patį įstatymo laužytoją, ieškant atsako, kodėl žmogus nusikalstamai elgiasi. K. panaudoja daugelio paskirų mokslo sričių žinias, pvz. biologijos, psichologijos, medicinos, psichiatrijos, statistikos, sociologijos, teisės, penologijos bei nusikaltimų aiškinimo sričiai pritaikomųjų mokslų. Nusikaltimų priežastys pradėtos moksliškai tirti XIX a., ir nuo tada yra nagrinėjami įgimtieji žmogaus polinkiai nusikalsti bei visa ta aplinka, kuri gali žmogų pastumėti į nusikalstamąjį darbą. Šios rūšies tyrimai yra padarę lemiamos įtakos atsirasti nepilnamečių teismams bei specialioms auklėjimo įstaigoms, lygtinio nuteisimo įstatymams ir bausmės vykdymo reformoms.

W. Sauer, K. als reine angewandte Wissenschaft 1950; *E. Seelig,* Lehrbuch der K. [2]1951. *P.Pm.*

Krymo konferencija žr. Jaltos konferencija.

Krymov Nikolai Petrovič (g. 1884) rusų tapytojas, meno akad. narys. Ligi bolševikų revoliucijos priklausė Mėlynosios rožės dailininkų grupei. Bolševikų valdymo metu prisitaikė ir piešia realistinius paveikslus bei teatro dekoracijas. Svarbesni paveikslai: Rytas, Pilkoji diena, Upelis, Žiema provincijoje.

Krymskij Agafangel Jefimovič (1871—1941) rusų kalbininkas, rytų tautų kalbų, ypač arabų žinovas. 1918–41 dirbo Ukrainos mokslų akad. Ukrainiečių k. rašė literatūrinius veikalus. Išsp. Istorija arabov i arabskoj literatury 1911-12, Istorija Turcii i ee literatury 1910–16.

Krimslė upelis Grinkiškio vls., Kėdainių aps., Šušvės (Nevėžio) kair. intakas, 10 km ilgio; teka nuo Grinkiškio mstl. į p.

Krinčinas mstl. ir vls. centras Biržų aps., S. Rusijos okupacijoje Pasvalio rajono, apie 20 km į p.v. nuo Biržų, per mstl. ėjo Pasvalio–Biržų, Pasvalio–Vabalninko autobusų linija. Už 3 km nuo K. yra Paiešmenių glžk. stotis. Per mstl. teka Viešmens upelis. Jo dugne ir pakraščiuose yra sieros šaltinių. Seniau mstl. buvo kurortinis ir daug didesnis, turėjo Magdeburgo teises ir žmonės jį vadino ne K., bet Mandaburija. Į kurortą suvažiuodavo gydytis daug žmonių. Miestelyje yra kelios gatvės, 1930 namų buvo 36, visi mediniai, 33 vienaaukščiai ir 3 dviejų aukštų, daugumas dengti šiaudais, krautuvių buvo keturios, sveikatos punktas, vaistinė, gydytojas, garinis malūnas, kelios amatų dirbtuvės, nauja pradžios m-la ir dviejų aukštų mūro pieninė, senelių prieglauda. Kun. Baranausko rūpesčiu buvo pastatyta K. vartotojų b-vės dviejų aukštų namai; bet 1930 b-vė iširo, ir krautuvė liko likviduota. Po I pas. karo įsteigta pašto agentūra, nuo 1930 praplėsta į pašto įstaigą. Tais metais buvo atidaryta pašto agentūra Gulbinų k. Į K. ateidavo apie 1000 egz. laikraščių.

6 km į v. nuo K., tarp Mūšos, Tatulės ir Ugės upelių, yra Ąžuolpamūšio piliakalnis. Jis buvo apaugęs dideliais medžiais, jaunimas ten rengdavo vasaros pasilinksminimus. K. vls. buvo didelis Roppų dv., vėliau išdalintas; vls. ribose buvo 7 vėjo malūnai ir 2 vandens. Paiešmonių vsd. didelė plytinė, Raubonių k. vilnų apdirbimo

įmonė. K. vls. Juodžionių dv. augo prof. Vl. Šilkarskis. K. girininkijos būstinė buvo Raudonpamūšio vsd. Kada K. pradėjo veikti mokykla, nėra tiksliai nustatyta. 1781 K. parapinėje mokykloje mokėsi 17 vaikų, 1782—27, 1798—10, 1804—20, 1828—36. Valančiaus laikais parapijos namuose vaikus mokydavo skaityti, rašyti ir katekizmo ‚daraktorius'. Po 1863 sukilimo vėl atidaryta pradžios mokykla. Pirmoji K. šv. Petro ir Povilo medinė bžn. statyta 1611 kng. Dimitro Kurbskio. 1767 K. klebonas kan. Jer. Šerkevičius su parapiečiais vieton senosios pastatė naują mūrinę. 1851 K. bžn. vizitavo vysk. M. Valančius ir ją pakonsekravo. Po bžn. yra rūsys, kur palaidoti kng. Kurbskiai. 1940 K. parapija turėjo 6692 parapiečius. Par. ribose yra Motiejūnų koplyčia, statyta 1850, ir Raudonpamūšyje šv. Jono Bosco koplyčia, statyta 1939.

Słownik geograficzny IV 1883; *Akiras-Biržys*, Lietuvos miestai ir miesteliai II 1932; *J. Kurczewski*, Biskupstwo Wileńskie 1912. *R.Krs.*

Krynica (gud. šaltinis) gudų Krikščionių demokratų susivienijimo laikraštis, įst. 1917 IX 8 Petrapilyje, redaguotas kun. L. Chviečko. 1921 perkeltas į Vilnių ir ilgą laiką redaguotas kun. Adomo Stankevičiaus. K. pasižymėjo palankumu Lietuvai ir lietuviams. *A.Ržc.*

Krinickaitė-Astaškienė Mykolė (m. apie 1955) pedagogė. Mokytojavo Vilniaus ir to krašto pradžios mokyklose. Lietuvių mokytojų seminarijoje viena steigėjų Visagino saviveiklos kuopos. Viena Vaidilos teatro pradininkų, taip pat aktorė ir režisierė. Lietuvių meno ir literatūros d-jos narys ir Meno ir Literatūros leidinio bendradarbė. Kultūros d-jos teatro reikalų instruktorė. Bendradarbiavo Varnose, Versmės almanache. Vilniaus Rytojuj rašė teatro ir moterų klausimais ir pasirašinėjo Mokytoja, Ana, M. K. ir kt. Drauge su Čepulyte parašė šiuos scenos dalykus: Išmakė (Tverečėnų tarme), Kristina, Užauginai kovotojus, Tarp lūšnų.

M. Krinickaitė-Astaškienė

Krinickas Ramazanas (g. 1904 V 1 Kaune) grafikas dekoratorius. 1930 baigė Kauno meno mokyklą. Grafikos studijas tęsė M. Dobužinskio privatinėje studijoje. Dalyvavo Lietuvos dailininkų s-gos rengiamose parodose Kaune, Vilniuje. 1939 surengė apžvalginę savo darbų parodą Kaune.

Krynicki Jan (1797–1838) gamtininkas, St. Jundilos mokinys, baigęs Vilniaus univ. Profesoriavo Vilniaus ir Charkovo univ. 1834–38 dėstė zoologiją. Jo vardu mokslininkai yra pavadinę nemaža gyvių. Mokslo darbus spausdino rusų, lotynų ir lenkų kalbomis.

Krynki S. Gudijos mst., Gardino aps., vls. centras, 46 km į pietus nuo Gardino, 25 km nuo Sokulkos gležk. st., netoli Svisliaus upės, 5206 gyv. 1878 buvo 3336 gyv., iš jų 2823 žydai. Odos išdirbimo pramonė. Pirmoji medinė šv. Onos katalikų bažnyčia statyta 1522 Žygimanto II rūpesčiu, perstatyta 1844, mūrinė naujai statyta 1912. 1434 po karališkos medžioklės Bieloviežo giriose, K. įvyko Jogailos ir Žygimanto Kęstutaičio, ieškojusio pagalbos prieš Švitrigailą, susitarimas, kur buvo atnaujinta Lietuvos ir Lenkijos vienybė, ir čia Jogaila pripažino ir paskelbė Žygimantą D.L.K. *V.Klb.*

Krinolinas (prc. crinoline iš lot. crinis ‚plaukas' ir linum ‚audeklas') 1. šiurkštus ašutinis audeklas ir iš tokio audeklo pasiūtas pasaginis sijonas; 2. XIX a. vidury madingas platus suknelės sijonas, ištemptas ant geležinių lankelių, kad ji galėtų išpūsti prie žemės ligi 6–8 m apimties.

Krinolino suknelė

Kryński Adam Antoni (1844–1932) lenkų kalbininkas, nuo 1908 dėstęs Lvovo univ., nuo 1916 Varšuvos univ. Jo rūpesčiu Varšuvoje buvo įsteigtas lenkų kalbotyros žurnalas Prace Filologiczne. Su J. Karlavičium, Niedzwieckiu redagavo lenkų kalbos 7 tomų žodyną Słownik języka polskiego. Daug išspausdino senų lenkų kalbos tekstų, pvz. Kazania przygodne Skargi 1923–26. Išsp. Gramatyka języka polskiego, Jak nie należy mówić i pisać po polsku ²1932, Historja i lingwistyka, Pochodzenie języka literackiego.

Krintanti žvaigždė žr. Meteoras.

Kriogis 1. lankas, dedamas karvei ant kaklo, kad ji neišsižįstų. 2. kiaulei užmaunama ant kaklo lenta, kad ši neišsliistų pro tvorą. 3. malkoms, lentoms piauti o-

žys. 4. šienui ar javams džiovinti mažas žaginėlis. 5. jaučio jungas. 6. žvakėms lieti ratas. 7. stogo vėjalenčių pagražinimai; žirgeliai.

Kriohidratai (gr. kryos ‚šaltis' ir hydor ‚vanduo') šaldomieji mišiniai tokios sudėties, kai jų temperatūra stingstant bei lydantis (tirpstant) lieka pastovi. Kai druskos tirpinys sušąla (sustingsta), vad. kriohidratiniame taške išsiskiria tamprus ledo ir druskos mišinys. Keletas duomenų:

Druska	Kriohidratinis taškas: koncentracija, 1 g druskos 100 g tirpinio	Kriohidratinis taškas: temperatūra °C	Lydimosi šiluma
NH_4Cl, amonio chloridas	19,0	−15,8	73,8
NaCl, valg. druska	23,1	−21,2	56,4
$MgCl_2$, magnio chloridas	20,6	−33,6	—
$CaCl_2$, kalcio chloridas	29,9	−55,0	50,8

Krioklė žr. Krupas.

Krioklys, arba vandenkritis, yra vieta, kur upės vanduo krinta žemyn stačiai ar pakopomis - kaskadomis. K. pasidaro dažniausiai erozijos keliu, riboje tarp uolos ir mažiau atsparaus grunto: tolimesnį dugno plovimą sulaiko vandens čiurkšles išplauta duobė, 1–2 kartus gilesnė kaip slenkstis. K. briauna dėl erozijos slenka atgal, prieš vandens srovę. Niagaros k. briauna Kanados pusėje 1678–1950 paslinko per 370 m, vid. po 1,35 m per metus. K. pasižymi dideliu grožiu: žmonėms imponuoja nesutramdyta galybė. Krintančio vandens ūžesys panašus į griaustinį, kartais girdimas už 20 km. Vandens dulkės kyla lyg rūkas, kuris nuo saulės spindulių įgauna vaivorykštės spalvas. Vietiniai vadina Viktorijos k. Zambezi upėje Mosivatunija ‚griaudžiąs rūkas'; panašią prasmę turi Niagara. K. yra keli tūkstančiai, daugiau kalnuose. Lankytojams daugiau patinka aukšti k., kurie gavo poetiškus vardus, kaip Nuotakos šydas (Bridal Veil) ar Našlės ašaros (Widow's Tears) Yosemite slėny, Kometa (Comet) Mt. Rainier parke, JAV, Širajito (Balti siūlai) Japonijoje. Garsiausi savo grožiu Iguazu k. P. Amerikoje ir Viktorijos k. Afrikoje. Niagaros k. lanko iš tradicijos JAV ir Kanados jaunavedžiai.

K. kliudo laivybai, tačiau teikia patogias sąlygas vandens energijai naudoti. Daugelio k. energija jau naudojama, tik įstatymai varžo, saugodami gamtos grožį. Imatros k. Suomijoje panaudotas ištisai;

Potamako upės kriokliai

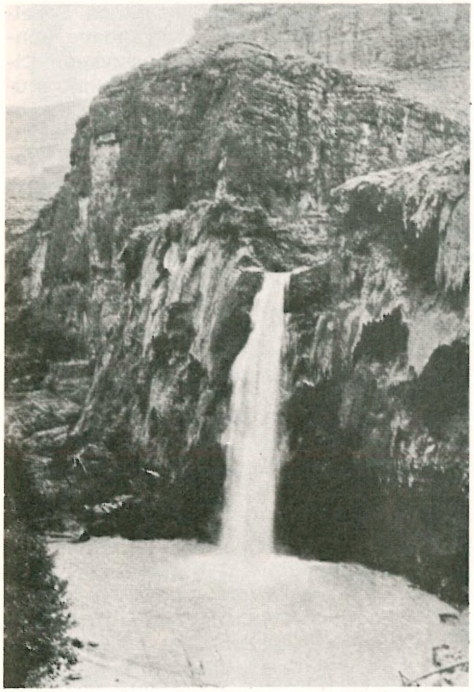

Tautiniame parke (Havasu kanjone) krioklys

tik sekmadieniais 2 val. vanduo leidžiamas per k. turistams pasigrožėti. Niagaros energija daugiau naudojama naktimis. Paprastai k. skirstomi pagal jų aukštį. Pats aukščiausias yra Angelo k. Venecueloje, kurį lakūnas Jim Angel pastebėjo iš lėktuvo 1935, mėgino aplankyti 1937 ir pasiekė tik 1949: vandens čiurkšlė krinta nuo plokščiakalnio 807 m žemyn ir dar ritasi kaskadomis 172 m, viso 979 m. Tačiau lyginant k. dydį reikšmingesnis vandens debitas, ir ypatingai svarbus galingumas, kurį sudaro kritimas ir debitas. jis reiškiamas kilovatais (kW). Daugiausia vandens krinta Livingstone kaskadomis Kongo upėje: čia eina vienas po kito 32 kriokliai. Ši vieta galingiausia pasauly.

S. K.

Krioskopija (gr. kryos ‚šaltis, ledas' ir skopeo ‚žiūriu') ištirpintų medžiagų molekulinio svorio nustatymas. Gryno tirpinio ir mišinio tirpinio užšalimo temperatūra yra skirtinga. Iš to skirtumo ir nustato ištirpintos medžiagos molekulinį svorį. Pvz. druskos tirpinys vandenyje virsta ledu žemesnėje temperatūroje negu pats vanduo.

Kripaitis Antanas (g. 1889 III 31 Krinčine, Biržų aps.) kunigas. 1914 įšventintas kunigu ir paskirtas vikaro pareigoms į Kupiškį, kur buvo vienas iniciatorių 1917 įsteigti Kupiškyje progimnaziją. Mokėsi Lietuvos univ. teologijos fak. ir 1926 gavo teologijos licenciato laipsnį. Studijų metu ėjo kapeliono pareigas Kaune Mokytojų prof. s-gos gimn. 1925–26 redaga-

ŽYMIAUSI KRIOKLIAI PAGAL JŲ GALINGUMĄ

Vardas	Upė	Šalis	Kritimas m	Vid. galingumas kW	Vid. debitas m³/sek.
Livingstone Cascades	Kongas	Kongas	84	38.200	25.700.000
Salto das Sete Quedas (žr. Guayra)	Paraná	Braz., Paragvajus	40	9.180	2.940.000
Niagara Falls	Niagara	JAV–Kanada	51	5.410	2.210.000
Chong	Mekongas	Indokinija	21	12.800	2.150.000
Stanley Chutes	Kongas	Kongas	44	5.350	1.885.000
Viktorija	Zambezi	Rodezija	108	2.160	1.865.000
Paulo Affonso	São Francisco	Brazilija	60	2.840	1.365.000
Cataratas del Iguazú	Iguazú	Braz., Argent.	80	1.540	985.000
Urubupunga	Paraná	Brazilija	12	6.870	670.000
Grand Falls	Hamilton	Kanada	75	992	596.000
Patos-Maribondo	R. Grande	Brazilija	35	1.650	457.000
Kaieteur	Potaro	Br. Gviana	226	112	202.000
Trollhätta	Götaelv	Švedija	33	520	137.500
Imatra	Vuoksi	Suomija	24	610	117.000
Angel	Caroni int.	Venecuela	979	10	78.300
Narva	Narova	Estija	20	430	69.000
Schaffhausen	Reinas	Šveicarija	21	320	58.700
Lower Fall	Yellowstone	JAV	94	40	30.000
Ribbon Fall	Yosemite V.	JAV	492	0,1	400

vo Sargybą ir 1926 išrinktas į Lietuvių katalikų blaivybės centro valdybą. 1926 buvo paskirtas Utenon Saulės gimn. dir., 1928 perkeltas į Pasvalio vid. m-lą kapelionu, 1930 Zarasų aukštesnės komercijos m-los kapelionas. Klebono pareigas ėjo Antalieptėje ir nuo 1939 Saločių klebonas. 1956 Panevėžio katedros klebonas, Panevėžio vyskupo generalvikaras ir prelatas.

Kripas Stasys (g. 1903 X 12 Radviliškyj miškininkas. 1923 baigė gimnaziją Šiauliuose. Tharandto miškų akademiją baigęs 1928, tapo dipl. miškų inžinierium; 1930 apgynęs disertaciją Untersuchungen über den Kalkhaushalt verschiedener Holzarten auf einigen typischen Standorten Litauens, gavo miškų mokslo daktaro laipsnį. 1931–37 Aukštesniosios miškų mokyklos Alytuje mokytojas ir miškų urėdo pavaduotojas, nuo 1937 X 1 Kaune miškų dpt. vicedirektorius ir Lietmedžio akc. b-vės valdybos pirm., 1939–40 ir 1942–43 Vilniaus univ. miškų fak. docentas. 1940 VII 1 bolševikų valdžios iš departamento atleistas ir paskirtas Panemunės miškų urėdijos urėdu. 1940 XI 1 repatrijavo į Vokietiją ir 1941 grįžęs, pradžioje dirbo generalinio vokiečių komisaro įstaigoje miškininkystės skyriuj, o nuo 1942 II 1 paskirtas Miškų dpt. generaliniu direktorium. 1943 VI 30 vokiečių generalinio komisaro iš Lietuvos iškeltas į Vokietiją kaip politiškai neištikimas. Čia dirbo Harzamte Eberswalde, sakų apdirbimo įmonėje, Zagorze ir kt. 1949 su šeima atvyko į N. Zelandiją. Apsigyveno Rotorua, kur dirba miškų tyrimo įstaigoje, medienos technologijos skyriuje. Yra atlikęs nusakinimo tyrimus Lietuvoje, davinius paskelbdamas Mūsų Giriose, 1925, Pušies nusakinimas Lietuvoje. 1935–36 įsteigęs Alytuje miškų dpt. terpentino ir kanifolijos fabriką, kuriam ir vadovavo, taip pat medžio anglies degyklą prie Lietmedžio, Kaune. Bendradarbiavo Mūsų Giriose, Tautos Ūkyje. Dalyvavo Lietuvos Šaulių Sąjungoje ir Lietuvių tautininkų sąjungoje. *J. Rkt.*

St. Kripas

Kripkauskienė-Jurčiūtė Monika (g. 1927 Notėnų bžk., Kretingos aps.) koloratūrinis soprānas. Dainuoti pradėjo mokytis Šiaulių muz. mokykloje pas Stepą Sodeiką. Tremtyje nuo 1944 dalyvaudavo koncertuose. Atvykusi į JAV apsigyveno Čikagoje ir nuo 1950 pradėjo dainavimo studijas pas B. Saroya. Koncertavo Čikagoje, Naujorke, 1957 lietuvių statytoje Čikagoje operoje Rigoletto dainavo Džildos partiją. 1956 Chicago Tribune suruoštose dainininkų varžybose laimėjo III vietą.

Kripta (gr. kryptē iš kryptos ‚slaptas') rūsys po bažnyčia mirusiems laidoti. Katakombose k. vadino kankinio kapinę patalpą. XI–XII a. didesnės bažnyčios, ypač katedros, turėjo po presbiterija suskliaustų ir kolonomis paremtų k., sudarančių požemines kelių navų halines koplyčias. Tokiose k. buvo laikomos šventojo relikvijos, laidojami vyskupai ir pasauliniai valdovai. K.-koplyčia atsirado relikvijų kulto įtakoje X a. Italijoje. Pirmykštė jos forma buvo koridorius, iškaltas aplink kankinio kapą (confessio) po altoriumi; jis vėliau tapo praplėstas į erdvesnę patalpą maldininkams. Po Speyerio katedros presbiterija esanti XI a. k., kurioje buvo laidojami Vokietijos imperatoriai, yra pati didžioji (850 m²). K.-koplyčių statyba apsiriboja romanikos laikais. Vėlesnių epochų k. bažnyčiose skiriamos laidojimui yra paprastesnės; nepritaikintos lankyti ir kartais slepiamos užmūrijant įėjimą. Vilniuje 1931 konservuojant katedrą buvo užtikta 17 iš dalies užmūrytų ar užpiltų k. Senieji autoriai teigė, kad D.L.K. Aleksandro ir karalienių Elzbietos ir Barboros karstai padėti k. po Šv. Kazimiero koplyčia, bet 1931 jie buvo atrasti atokiau po nava nedidelėje gotinėje k. užmaskuoti užmūrijant barokinės epochos plytomis.

St. Lorentz, Konserwacja Bazyliki Wileńskiej (Biul. Hist. Szt. i Kult. I nr. 2 96 psl.) 1932; *P. Śledziewski,* Mauzoleum królewskie w bazylice Wileńskiej (Wilno nr. 2 108 psl.) 1939. *P.Rkl.*

Krypties mechanizmas artilerijoje pabūklo lafeto dalis, kurios pagalba kryptį galima nežymiai pakeisti iki 3° į kiekvieną pusę.

Kryptis žr. Kreipinys.

Kripto- (iš gr. kryptos ‚slaptas, paslėptinis') sudurtinių žodžių pradžioje rodo kokį nors paslėptinį būvį, vyksmą.

Kriptogamai senesnėse klasifikacijose vadinami bežiedžiai augalai, kaip paparčiai, samanos ir kt.

Kriptogamija (iš gr. krypto ‚slaptas' ir gamos ‚santuoka') paslėptas augalų apsivaisinimo būdas, žiedų nebuvimas.

Speyerio katedros kripta (XI a.)

Kriptografija (iš gr. kripto ir grapho ‚rašau') slaptaraštis, rašymo būdas sutartiniais ženklais, kuriuos tepaskaito tik žinąs jiems skaityti raktą.

Kriptograma (iš gr. kripto ir gramma ‚užrašas, įrašas') raštas, parašytas sutartiniais ženklais.

Kriptomerija japoninė pušinių (Pinaceae) šeimos apie 40 m aukščio medis Japonijos, Kinijos pramoninis ir dekoratyvinis čiabuvis. Į Europą atvežtas 1844. Veisiamas pietinėse srityse. Lietuvos klimatas k. peršaltas. JAV vartojamas dekoracijai.

Kriptonas cheminis elementas, priklausąs inaktyvių, retųjų arba tauriųjų dujų grupei. Cheminėje literatūroje žymimas simboliu Kr, jo atominis svoris 83,7 ir yra 36 elementas periodinėje elementų lentelėje. K. yra bespalvės dujos, randamos mažame kiekyje ore — 1 dalis: 20 milijonų. K. surado 1898 Ramsay ir Travers, lėtai išgarindami didelius kiekius suskystinto oro. Be kitų praktikos reikalų, k. vartojamas iliuminacijoms; iškraunant elektros įlydį per k. dujomis pripildytus stiklinius vamzdelius, gaunama violetinė šviesa.

Gmelius, Handbuch der Anorganischen Chemie 1926. *V. Grk.*

Kriptonimas (iš gr. krypto ir onyma ‚slaptas vardas') autorius, slepiąs savo pavardę ir pasirašąs savo pirmosiomis pavardės ir vardo raidėmis; pats toks parašas.

Kriptorchidas vyriškos lyties gyvulys, kurio vienas arba abu kiaušeliai reikiamu laiku nenusileidžia į jų maišelį.

Kryptukas šaunamojo ginklo dalis, reikalinga tam, kad nutaikintų ginklą į taikinį. K. būva paprastai nupiautos piramidės formos keturkampis, pritvirtintas prie vamzdžio galo. K. juodinamas, kad nespindėtų. Kai kurių sistemų šautuvai, pvz. anglų Lee-Metford, turi šoninį k. Artilerijoje senųjų sistemų pabūklai turėjo kūgio formos k. Kai kurie krantų artilerijos pabūklai turėjo 2 k. ir 2 taikiklius iš kairės ir iš dešinės. Moderniojoje artilerijoje, įvedus optiškus taikymo įrankius,

k. nebereikalingi. Pirmaisiais Lietuvos kariuomenės gyvenimo metais k. buvo vadinamas ‚sargu'.

Krisa, Krissa, sen. gr. miestas netoli Delfų, ties šių dienų kaimu Kseropigadi. Valdė kadaise Delfų šventovę; per I šventąjį karą, apie 590 pr. Kr., buvo sugriautas ir jo vieta pašvęsta Apolonui.

Krispinas žr. Crispinus (šventasis).

Kristalas (gr. krystallos ‚ledas, skaidrus akmuo') tai homogeninė kietimo dalelė su kiekvienai medžiagai skirtingu aprėžtu atomų, jonų ar molekulių vidiniu išsidėstymu, apribota simetriškais plokščiais paviršiais. K. yra gaunami trimis būdais: medžiagoms pereinant iš skystos būsenos į kietą, tiesiog iš dujinės į kietą ir iš tirpalo iškrintant ištirpusioms medžiagoms. Tos pačios medžiagos bet kurių dviejų kristalų kampai tarp dviejų atitinkamų šonų, vis tiek kokio dydžio k. būtų, visada yra lygūs. Kai kurios kietos medžiagos, pvz. stiklas, neturi kristalinės struktūros; jos vadinamos amorfinėmis medžiagomis. Jei sulydytą stiklą šaldysime, tai jis darysis vis klampesnis ir klampesnis, kol galų gale visai sustings. Tiek cheminės, tiek ir fizinės amorfinių medžiagų savybės visomis kryptimis yra vienodos, o kristalinių medžiagų kai kurios fizinės savybės, pvz. optinės, terminės, elastiškumas, elektrinės, kohezija, yra skirtingos, nelygu kryptis kuria tyrimai atliekami. Paprastai savybės bus tos pačios lygiagretėmis kryptimis ir skirtingos kitomis kryptimis. Tai aiškinama k. atomų bei molekulių nevienodu išsidėstymu įvairiomis kryptimis. Geometrinė k. dalis, t.y. jų pavidalas, plokštumos, simetrijos ašys, kampai tarp atitinkamų plokštumų, yra beveik visai ištirta visoms medžiagoms. Tatai nagrinėja atskira mokslo šaka — kristalografija. Daug dar neaiškumų yra vidinės kristalų struktūros srityje: kaip k. atsiranda, kaip jie auga, kokie atstumai, kokie ryšiai ir kokios tarpusavio veikimo jėgos yra tarp atskirų atomų bei molekulių. Čia daug šviesos įneša k. nuotraukos Rentgeno spinduliais, bet ir tai dar ne viską išaiškina. *E.Bnk.*

Kristalinės uolienos yra uolienos, kurios sudarytos iš vienas prie kito gerai pritampančių mineralų kristalų, pvz. kvarco, laukų špato, žėručio ir kt. Jos gali būti magmatinės arba metamorfinės.

Kristaliniai skliautai (lenk. sklepienie krzyształowe, vok. Zellengewölbe ‚celių skliautai') XV a. pabaigoje pasirodžiusi gotiškų skliautų atmaina neturinti ogivų, bet sudaryta iš daug smulkių įdubimų trikampiais ar rombais, kurie savo aštriomis briaunomis jungiasi į žvaigždes ir kitokius derinius. Jų aštriabriaunė, į kristalą panaši forma gaunama plytas dedant kampu. K.s. paprastai baltinami ir tokiu būdu duoda šešėlių žaidimą šviesai krintant ant kristalų šoninių iš vienos ar kitos pusės. K.s. sutinkami plytų gotikos kraštuose (vid. ir r. Vokietijoje, Lenkijoje, Lietuvoje ir kt.). Gražius k.s. turi Meisseno Albrechtsburgo pilis (po 1471), Šv. Mikalojaus bžn. Karaliaučiuje (1504–37), Bernardinų vienuolynas Varšuvoje (XVI a. pradžia). Lietuvoje k.s. išliko Vilniaus bernardinų bžn. šoninių navų keliuose straipsniuose, prieangyje ir zakristijoje (XVI a.), pranciškonų bžn. šoninėje navoje, name prie benediktinių vienuolyno, o Kaune patalpoje prie katedros ir senoje arbatinėje Rotušės aikštėje. *P.Rkl.*

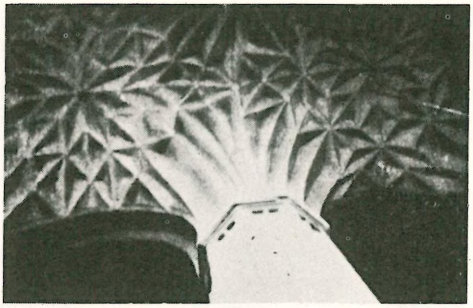

Kristaliniai skliautai Vilniaus bernardinų bažnyčioje

Kristalinis vanduo įeina į kristalinį gardelį daugelio cheminių junginių, šiems išsikristalinant iš tirpalų. Žaliasis akmenėlis, geležies sulfatas $FeSO_4 . 7 H_2O$, kaip matyti iš formulės, išsikristalina su septyniomis molekulėmis ‚kristalinio' vandens, mėlynasis akmenėlis, vario sulfatas $CuSO_4 . 5 H_2O$ — su penkiomis, alūnas su 24-mis ir t.t. Kaitinant gerokai virš 100°C (kai kada reikia 200–500°C) k.v. galima išgarinti ir lieka tada sausa druska. *P.Jc.*

Kristalitai yra smulkūs, mažesni už mikrolitus kūneliai, kurie nereaguoja į poliarizacijos šviesą ir kurių kompoziciją neįmanoma mikroskopiškai apibūdinti. K. dažni stiklinėse vulkaninėse uolienose, kur kristalizacijos procesas yra vos prasidėjęs. Pagal formą jie yra vadinami įvairiais vardais: globulitai, longulitai, trichitai, belonitai, margaritai ir t.t.

K. m e t a l ų m o k s l e kartais vadinami metalų ir jų lydinių stipriai tarp savęs sukibę netaisyklingos formos kristalai, bet dažniau jie vadinami grūdeliais. Jų netaisyklinga forma pasidaro tuomet, kai kristalui besiformuojant, aplinkiniai slėgdami sukliudo tinkamai susiformuoti.

Kristalizacija (gr.) yra būdas gauti kristalinės formos medžiagas. Chemijoje bei cheminėje pramonėje plačiai pritaikomas ir vartojamas medžiagų gryninimui, t.y. atskyrimui nuo priemaišų. Beveik visos medžiagos, išskyrus natrio sulfatą temperatūroje 324°C su viršum, kalcio sulfatą ir kalcio hidroksidą, geriau tirpsta aukštesnėje temperatūroje. Jei stiprų verdantį tirpalą atšaldysime, tai jame pradės iškristi kristalai. Juo lėčiau šaldysime, juo didesnius ir tobulesnius kristalus gausi-

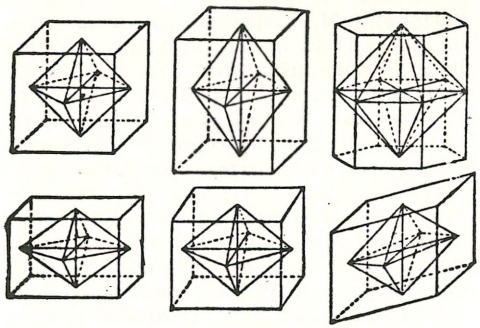

Kristalizacijos formos

me. Greitas šaldymas maišant duoda daug mažesnius, bet ir grynesnius nuo priemaišų kristalus. Kartais pasitaiko, kad ir iš sotaus tirpalo k. nevyksta. Kristalizuotis padeda pridėtas kad ir mažiausias kiekis tos pat ar panašios medžiagos kristalų, tirpalo maišymas ar kito tirpintuvo pridėjimas. Frakcinę k. gausime, kai iš heterogeninio tirpalo, remdamiesi nevienodu atskirų medžiagų tipingumu, atskirsime šias medžiagas vieną nuo kitos. *E.Bnk.*

Kristalizacijos sistemos 32 galimos kristalų grupės (klasės), kurios skiriasi viena nuo kitos savo simetrija, yra klasifikuojamos į 6 sistemas: 1. kubinė, 2. tetragonalinė, 3. heksagonalinė, 4. ortorombinė, 5. monoklininė, 6. triklininė.

Kristalografija (iš gr. krystallos ir grapho ‚rašau') yra mokslas apie kristalizaciją, kristalus, jų struktūrą, formas. K. šakos: kristalų geometrija, kristalų chemija (struktūros mokslas) ir kristalų fizika.

V. Gaigalaitis, Trumpas kristalografijos ir mineralogijos vadovėlis; *P. Niggli,* Lehrbuch der Mineralogie und K.-Chemie ³1941–42; *G. Friedel,* Leçons de cristaliographie 1936; *A. E. H. Tutton,* Crystallography and Practical Crystal Measurement 1922.

Kristaloidai žr. Koloidai.

Kristalomantija ateities pranašavimas iš kristalų spindesio.

Kristaus kančia žr. Krucifiksas.

Kristaus Karaliaus Laivas tėvų marijonų leidžiamas religinis savaitraštis Čikagoje. Įst. 1920. Religiniai straipsniai, poezija, žinios iš marijonų bendradarbių organizacijos veiklos, informacijos iš religinio gyvenimo Lietuvoje ir visame pasaulyje. Iš pradžių ėjo Laivo vardu, nuo 1934 I 27 — K.K.L. Pirmasis redaktorius buvo kun. prof. P. Būčys, paskui kun. V. Kulikauskas, kun. K. Rėklaitis, kun. dr. K. Matulaitis, kun. J. Navickas, kun. Vl. Draugelis, brolis V. Gražulis, Edv. Kubaitis, kun. A. P. Sandys, kun. A. Miciūnas, kun. M. Jodka, kun. V. Parulis, kun. A. Naudžiūnas, kun. V. Bagdanavičius, 1957 — kun. Ant. Ignotas. Prieš trejetą metų jame įvestas skyrius Beatifikacijos Bylos Žinios (ark. J. Matulevičiaus), pradžioj redaguotos kun. K. Rėklaičio, o paskui kun. K. A. Matulaičio. *J. Pr.*

Kristensen 1. E v a l d T a n g (1843—1929) danų tautosakininkas. Grundtvigo paveiktas atsidėjo vien tautosakos rinkimui. Jo surinktos danų tautosakos yra išspausdinta apie 30 t. Neišspausdintoji saugoma karališkoje bibliotekoje Kopenhagoj.

2. T o m (g. 1893) danų rašytojas ir literatūros kritikas. Ekspresionistine ir stipria koloristine lyrika apdainavo pokarinių laikų chaosą. Vėliau palinko į rytų misticizmą ir grožio kultą. Jo kalba palengva pasiekia aiškaus klasinio grynumo. Išsp. Livets Arabesk (Gyvenimo arabeskos, romanas, 1921), Haervaerk (Nuteriojimas, autobiografinis romanas, 1930), Mellem Scylla og Charybdis (Tarp Scilės ir Charibdės, eilėraščiai 1943), Den syngende Busk (Dainuojąs krūmas, rinktiniai eilėraščiai 1949).

Kristianija žr. Oslo.

Kristiansand p. Norvegijos uostas prie Skagerako ir Otteros upės žiočių. 27.450 gyv. (1956). Nikelio ir vario rūdos tirpyklos; popieriaus ir medžio pramonė. Iš K. yra laivų keltas į Daniją.

Kristianstad p. Švedijos mst., K. leno (6200 km² ir 265.000 gyv. 1956) sostinė; 27.036 gyv. (1951). Tekstilės ir mašinų pramonė.

Kristiansund v. Norvegijos žvejų uostas tarp Bergeno ir Trondheimo, 4-se salelėse priešais Sundalso fiordą; apie 14.000 gyv. (1956). K. yra naminis uostas didžiausiojo norvegų žvejų laivyno.

Kristijonas M. Lietuvos krikštavardis, ypačiai paplitęs XVII–XVIII a., dėvėtas ir Donelaičio. Bendrinėje kalboje įprasta tarti K r i s t i j õ n a s, bet M. Lietuvoje kirčiuota ir K r ì s t i j o n a s, pagal vok. C h r i s t i a n, per kurį jis ir skolintas iš lot. Christiānus ir gr. C h r i s t i a n ó s ‚Kristaus išpažinėjas'. Tuo vardu visų pirma Antiochijoje imta vadinti krikščionis (Apašt. Darbai XI, 26). Vėliau jis išvirsta populiariu krikštavardžiu, ypačiai paplinta Vokietijoje, o nuo XV a. galo eina skandinavų dinastiniu vardu. Lietuvių tarimui K. priderintas kaip ir kiti krikštavardžiai su būdvardine lotyniška priesaga -i ā n u s, skolinti tarpininkaujant lenkams, pvz. Sebastijõnas, Fabijõnas (liaudinis Pabijõnas), M a r c i j õ n a s (lot. Sebastiānus, Fabiānus, Mārtiānus). Bet Kalvaičio duota gretiminė lytis Kristions skaitytina *K r i s t j o n a s, o jo K r i s j o n a s greičiausia bus atsiradęs iš kokio vok. *K r i s i a n (plg. pavardes Krissman, Krisch, Krischan, Krist) arba susikryžiavus su trumpine lytimi K r ì s a s, gal net su J o n u (plg. lat. Krišjānis ‚Kristijonas').

D. Lietuvoje K. pilnosios lyties šaltiniuose nepastebėta. Bet jis, atrodo slypi Lietuvos Metrikoje sutinkamame ir įvairiai rašomame varde Chrščon, Chroščon, Chriščon, Krščon, Kščon. Tokiu vardu XV a. pradžioje užrašyti pvz. bajorai Žvilgaudas (orig. Žvilgovdovič, ukmergietis, apie 1514), Jodotas (orig. Jadotovič, trakiškis, apie 1516) ir valstietis Vainius (orig. Voinevič, iš Kamojų apl., 1518). O Ukmergės miesto teismo aktuose randame ir pavardę Chrščon (1620). Be to, XVI a. Lietuvoje gana dažna ir tėvavardinė bajorų pavardė Chrščonovič, Chrščanovič (Chorščonovič). Lenkų iš lot. Christiānus perdirbtą C h r z c z o n (1569 Bielsko žemėje minimas kaimas Brzozowo-Chrzczony) lietuviai bus tarę *K r i š č i õ n a s. Tai patvirtina ir 1600 Viduklės vls. bajoro K r i š č o n o v i č pavardės rašyba. Kadangi baltų kalbose prieš pučiamuosius dažnai atsiranda k, g (plg. balsvas ir balkšvas, žiežgras ir žiegždros, liet. krikštyti, pr. crixtitwei ir lat. kristīt iš sen. rus. krĭstiti), tai šalia Kriščiono atsirado ir *K r i k š č i õ n a s, išlikęs dabartinėje pavardėje K r i k š č i o n á i t i s (1589 : Krikščanaitis, Skaisgirio apl.). Jam turime atitikmenį net prūsų kalboje, būtent asmenvardį K r y x t i o n (apie 1400), kuris irgi kilęs iš vok. Christian. Plg. dar pr. crixtianai ‚krikščionys'. O iš kitos pusės XVI a. vediniai Krikštonaitis (Raseinių teismo aktuose), Krikštonaičiai (Šiaulių vls. dv.), Krikštoniškė (laukas Pakėvėje) ir Krištoniškė (sodybvietė Vadaktų lauke) rodo, kad taip pat būta ir lyčių *K r i k š t õ n a s, *K r i š t õ n a s.

Iš šaltinių nematyti, kad vėliau kuris iš tų keturių vardų būtų buvęs vartojamas krikštavardžiu. Todėl, matyti, jie gyvojoje kalboje ir išnyko. Išlikę yra tik trumpinių vedinių, krikštavardžiais dar tebevartojamų M. Lietuvoje. Kalvaičio minimi K r ì s č i u s ir K r i k š č i u s, o Virbalio gyventojo Juškaičio vardas 1561 inventoriuje rašomas net trejaip: K r i s č i u s (du kartus), K r i k š č i u s ir K r i s t i s. M. Lietuvoje, nusižiūrėjus į vokiškus K. trumpinius, dar prisidėjo Donelaičio išgarsintas K r ì z a s, taip pat K r ì ž a s ir K r ì s a s. O tėvavardiniai Krikštonys (bžk. tarp Merkinės ir Seirijų; yra dar to vardo kaimas ir pora vienasėdžių Skaisgirio, Nemunaičio ir Šiaulėnų vls.) rodytų, kad seniau galėjo būti vartojama ir trumpinė lytis *K r ì k š t a s. Jis, žinoma, greta bendrinio daiktavardžio k r ì k š t a s (tarmėse dar reiškia ir žmogaus žuvimo vietoje pastatytą kryžiuką) irgi negalėjo išlikti vardu. Iš atskirų trumpinių K. lyčių yra išriedėjusios dabartinės pavardės: K r i š č i ū n a s, K r i k š č i ū n a s, K r i š č i u k a i t i s (per mažybinį Krisčiùkas), K r i s t ù t i s (XVI a. tebeina vardu : Kristutis Kaliabūžaitis, 1598 Griežėje, Židikų vls.), K r i s t á i t i s (1600 Kolainių dv. valstietis), K r i s t e l a i t i s, K r i s t u l a i t i s. Tačiau tenka pažymėti, kad čia kai kur visgi galėjo prisimaišyti ir Kristupo (žr.) trumpinių lyčių, nors jų šiam krikštavardžiui nė M. Lietuvoje nepaliudyta.

Martyrologium Romanum minimas lenkų atsiskyrėlis kankinys C h r i s t i n u s (XI 12). Šis vardas (lenkų šaltiniuose rašoma ir Cristinus, lenk. Krystyn) tėra tik lot. Christianus atmaina. Tuo lenkų diduomenės tarpe XIV a. populiariu vardu

buvo pakrikštytas ir žymus Lietuvos bajoras Astikas. Tačiau vėliau Kristino vardo Lietuvoje nepastebėti. Nėra jo nė kalendoriuose. Bet moteriškas krikštavardis Kristinà (lot. Christina, III 13 ir VII 24, lenk. Krystyna), Lietuvoje gana dažnas jau XVI a., ypačiai mėgiamas bajorių. Jis tebevartojamas ir dabar, trumpiniams Krìstė. M. Lietuvoje pagrindinė lytimi eina: Kristýnė, Kristýna, Kerstýna, Kerstýnė, o trumpinėmis ne tik Krìstė, Kristùlė, bet ir Krìkštė, Krìkšė, Kerstė. Kirčiui plg. vok. Christine, o Kerstynė skolinta iš vokiečių žemaičių tarmės, kur ir Christian yra išvirtęs Kerstan, Kersten.

V. Kalvaitis, Lietuviškų vardų klėtelė 1910; *Hoffheinz,* Uber die Namen der Litauer (Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft I, 6, 1883); Litovskaja Metrika I 1903; *K. Jablonskis,* Istorijos archyvas I 1934. *A.S.*

Kristijonas. Vyskupai 1. (1180–1245) pirmasis Prūsų vyskupas. K. yra laikomas vokiečiu. Tik kai kurie lenkų istorikai nori jį kildinti iš lenkų kilmingųjų. Apie 1205 jis buvo vienuolių cistersų vienuolyne Łekno (D. Lenkijoje). 1209 K. ėmė tarp prūsų apaštalauti. Savo veiklos rezultatus K. galėjo 1215 pats išdėstyti pop. Inocentui III, kai buvo nuvykęs į Laterano susirinkimą. 1216 II Romoje K. buvo įšvęstas ‚Prūsų vyskupu'. Popiežius jam davė plačius įgaliojimus, o Lenkijos vyskupai, kunigaikščiai ir kt. kilmingieji parėmė jo misijų sumanymą. 1218 K. gavo iš Romos teisę kurti Prūsuose naujas katedros bžn. ir jam priklausančioje Prūsų teritorijoje šventinti vyskupus. Remdamasis popiežių Honorijaus III ir Grigaliaus IX bulėmis, K. ėmė visai savarankiškai veikti. Politinės aplinkybės Prūsu pasienyje taip klostėsi, kad K. reikėjo ieškoti apsaugos savo misijų sričiai. Skelbdamas kryžiaus karą, 1219 ir 1220 K. lankėsi Saksonijoje, Tiuringijoje ir Meklenburge. 1227–28 K. ėmė organizuoti riterių ordiną (plg. Rygoje vysk. Albertą), vad. Kristaus riterius (milites Christi). Kadangi jie buvo įkurdinti Dobrinėje, tai dar vad. Dobrinės broliais. Į Prūsus atsikrausčius kryžiuočių (žr.) ordino riteriams, K. 1230 perleido didelę dalį savo užvaldytų žemių (Kulmo sritį). Nors K. ten sau pasiliko tik vyskupo jurisdikciją, tačiau iš kryžiuočių reikalavo, kad šie kovotų jo vardu ir užimtas žemes pavestų jo valdžiai. Kryžiuočiai iš viso nenorėjo pasiduoti K. tvarkomi. Nepriklausomai jiems veikti palengvino, kai 1233, per vieną misinę kelionę, K. pateko į prūsų nelaisvę. Kryžiuočiai visai nesirūpino K. išpirkti ir paskelbė Romai jį be žinios dingus. Tada kryžiuočiai gavo iš pop. Grigaliaus IX privilegiją, įgalinančią kurti savo valstybę (1234). Per 6 metus K. nelaisvės jie užėmė visas jo valdas. Savo giminių pagalba 1239 išsilaisvinęs iš nelaisvės, K. 1240 prieš kryžiuočius Romoje pradėjo bylą. Kai ten jo naudai byla nejudėjo, suorganizavo 1243 bendrą cistersų vienuolynų abatų (viršininkų) skundą. Pop. Inocentas IV vertino daugiau kryžiuočių pasisekimus, ir K. savo teisių Prūsuose nebeatgavo. Padalinus Prūsus 1243 į 4 diecezijas, K. buvo pasiūlyta Kulmo vyskupija. K. greit mirė. K. misinė veikla buvo paskutinis taikus bandymas krikštyti prūsus, kuriuos po K. mirties greitai žiauriu būdu nukariavo kryžiuočiai.

M. Perlbach, Zur Geschichte der älteren preuss. Bischöfe (Altpreussische Monatsschrift IX) 1872; *Alf. Lentz,* Die Beziehungen des deutsches Ordens zu den Bischof Christian von Preussen (t.p. XXIX); *Reh,* Zur Klarstellung über die Beziehungen des deutschen Ordens zu Bischof Christian von Preussen (t.p. XXXI); *St. Zakrzewski,* Nadania na rzecz Chrystiana biskupa pruskiego (Rozpr. Wydz. hist.-filoz. Polskiej Akad. Umiejętn., Serya II, XVII) 1902; *J. Pliński,* Die Probleme historischer Kritik in der Geschichte des ersten Preussenbischofs. Diss. 1903; Festschrift zur 26. Generalversammlung d. Görresgesellsch. 1902; *E. Metzner,* Die Identität des Abtes Gottfried von Lekno mit Christian, dem ersten Bischof von Preussen 1906; tą tezę visai sukritikuoja *M. Łodyński,* Opat Gotfryd i biskup Chrystyan (Kw. Hist. XXIV, 98–120) 1910; *H. Hackenberg,* Kloster Łekno und die Preussenmission von 1206–12 (Festschrift des Gymnas. zu Arnsberg) 1893; *W. Kętrzyński,* O powolaniu krzyżaków przez ks. Konrada (Rozpr. hist.-fil. Polsk. Akad. Umiej. Serya II, XX 125–230) 1903; *S. Kujot,* Najnowsze prace W. Kętrzyńskiego o biskupie Chrystyanie i krzyżakach (Prz. Hist. I 282–304, 418–469) 1905; *F. Blanke,* Die Entscheidungs - Jahre der Preussenmission 1206–44 (Zeitschr. für Kirchengeschichte 47 (Neue Folge 10) 18–40 1928; (") Die Missionsmethode des Bischofs Christian von Preussen (Altpreussische Forschungen IV, 20–42) 1927; *E. Caspar,* Hermann von Salza und die Gründung des Deutschordenstaats in Preussen 1924; *E. Maschke,* Der deutsche Orden und die Preussen 1929; *R. Grodecki,* Chrystian (Polski Sł. Biogr. III 456–7); *Łabuda,* Ziemia chełmińska w państwie krzyżackim (Pr. Hist. XLV 282–294) 1954; Sacrum Poloniae Millennium I 425 1954.

2. K. kryžiuočių ordino kunigas Livonijoje XIII a. viduryje, pirmasis Lietuvos vyskupas Mindaugui priėmus krikštą. Apie K. gyvenimą nieko nežinoma. Pagal šaltinius galima spręsti, jog Livonijos ordino atsiųstas K. yra paruošęs Mindaugą krikštui. ‚Savo atsivertimo metu jis (Mindaugas) K. su savimi turėjo' (Livl. Urkundenbuch I 337). Reikia daryti išvadą, jog patį Mindaugą ir jo dvariškius 1251

krikštijo K. Lietuvos karaliaus prašymu Inocentas IV leido K. įšvęsti ir Lietuvos vyskupu. Pats įkūrimas Lietuvos vyskupijos, kurią K. turėjo valdyti, nusitęsė iki 1254. Yra iškeliamos įvairios nudelsimo priežastys. Esą buvę karai, ir ilgai nebuvusi pastatyta katedra (H. Łowmiański). Labiausiai yra įtikima, kad peržengiant popiežiaus įgaliojimus, iš K. pradžioj priesaika buvo paimta Rygos arkiv. Alberto vardu (Kętrzyński). Palaikydamas Livonijos vyskupų hierarchinius interesus Lietuvoje, Kulmo vyskupas Henrikas Heidenreich, kuris turėjo K. konsekruoti, ilgai delsė. Matydamas, kad toliau konsekracijos atidėlioti jau nebegalima, Rygos arkivysk. Albertas 1253 vidurvasarį įšventino K. Lietuvos vyskupu, bet priėmė priesaiką — priešingai popiežiaus norui — savo ir savo bžn. vardu. Iš Mindaugo laiško Inocentas IV sužinojo, kad ark. Albertas K. ir jo būsimą vyskupiją pajungė savo priklausomybei. O XIII a. popiežiaus nusistatymas Pabaltijyje buvo vyskupus laikyti betarpiškai sau priklausomus. Inocentas IV įgaliojo 1254 IX 3 Neuenburgo vyskupą panaikinti K. priesaiką Rygos arkivysk. Albertui ir priimti iš K. naują priesaiką popiežiaus vardu. Tad K. ir jo vyskupija buvo padaryta tik Romos priklausoma. Galima kalbėti, kad K. buvo pirmosios Lietuvos bžn. provincijos galva. Kuriant 1926 naują Lietuvos bžn. provinciją, iškaltame medalyje vienoje pusėje buvo K. ir pop. Inocentas IV, tuo būdu atsimenant K. vyskupiją. Bet pačioje Lietuvoje K. padėtis buvo labai sunki. Nesijausdamas stiprus savo žemėse, Mindaugas užrašė K. Žemaičiuose pusę tų sričių, kurių kitą pusę atidavė Livonijos ordinui. K. gavo pusę žemių: Raseinių, Betygalos, Ariogalos ir Laukuvos. Tik su Ordino pagalba K. galėjo tikėtis gautose srityse įsistiprinti, ir todėl jau 1254 jis atidavė jam dešimtinę ‚visų tų žemių, kurias gavo nuosavybėn iš... Lietuvos karaliaus Mindaugo'. Su kryžiuočių pagalba bandydamas įsitiprinti, K. tikėjosi, kad jie apsaugos jį ir nuo ‚priešų užpuolimų'. Bet Livonijos ordinas į Žemaičius sunkiai galėjo koją įkelti, ir K. tegalėjo jis ginti tik krašto pasienyje. Jeigu K. bandė tada ieškoti globos Aukštaičiuose pas Mindaugą, karalius, užimtas su priešiškais sritiniais kunigaikščiais, negalėjo skirti didesnio dėmesio K. ir vyskupijai. Greičiausiai K. kreipėsi į Romą, nes tik taip gali būti aiškinama Aleksandro IV 1255 III 7 bulė, kurioje popiežius reikalavo iš Mindaugo, kad jis gintų ir saugotų iš visų pusių puolamą K. diecezją ir sudarytų jam sąlygas vyskupo pareigoms eiti (Livl. Urk. III nr. 279a). Apie patį K. vyskupavimą nieko nežinoma. Keista, kad jis net jokiame Mindaugo dokumente nefigūruoja kaip liudytojas. Spėjama, kad su jo pagalba Livonijos kryžiuočiai organizavo Mindaugo kanceliariją, jo lotyniškų dokumentų rašymą. Dėl savo sunkios padėties, apie kurią nuo 1255 nebėra skundų, K. nesugebėjo Lietuvoje išvystyti jokių žymesnių misijų. Jo bžn. jurisdikcijai priklausė ne visa Lietuva, nes tuo pat laiku į vyskupus buvo įšventintas lenkų domininkonas Vitas (žr.), kurio vyskupija Lietuvos pietinėje dalyje po metų žlugo. Ir K. Lietuvoje laikėsi trumpai. Po poros metų 1258–59), matyti, jo padėtis tiek pablogėjo, kad jis iš savo vyskupijos pasitraukė. 1259 IX 7 K. jau Vokietijoje (Scr. rer. Pruss. II 43). K. įpėdiniu buvo įšvęstas Lietuvai vysk. Jonas, taip pat Livonijos ordino kunigas. Bet ir jis gyveno Vokietijoje, kur yra žinomas nuo 1273. Tituluodamasis vis Lietuvos vyskupu, jau tapęs Konstancos vysk. Rudolfo sufraganu (1287–8), jis šventino eilę bžn.

Livländ. Urkundenbuch I nr. 263, 266; *E. Raczyński*, Codex diplomaticus Lithuaniae 1845; *W. Kętrzynski*, O dokumentach Mendoga króla litewskiego 1907; *H. Lowmiański*, Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego 1932; *J. Stakauskas*, Lietuva ir Vakarų Europa XIII a. 1934; *K. Maleczyński*, W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253–61 At. Wil. XI) 1936; Quellenwerk zur Entstehung der Schweizerischen Eidgenossenschaft I (Liet. vyskupą liečią dokum.) 1938; *Z. Ivinskis*, Mindaugas und Žemaiten (Liber. Saecularis 930–957) 1938; ('') Lietuvos Bažnyčios keliu 1951; ('') Mindaugas und seine Krone (Zeitschr. für Ostforschung 3, 360–386) 1954 ir Aidai nr. 1 ir 2 1954; Sacrum Poloniae Millennium 473, 1954.

Z.I.

Skandinavų karaliai

K. I (1426–1481) Danijos 1448–81, Norvegijos 1450—1481 ir Švedijos 1457—1464 karalius, Oldenburgo grafo Didricho Laimingojo sūnus. Savo dėdės Holsteino grafo Adolfo VIII pastangomis buvo išrinktas Danijos karaliumi 1448. 1450 Norvegijos, 1457 ir Švedijos karalius. Iš Švedijos išvytas 1464. 1460 po Adolfo mirties jis buvo išrinktas p. Jutlandijos hercogu ir Holsteino grafu. K. nebuvo didelių gabumų valstybės vyras. Apsilankęs Romoje pas popiežių, gavo leidimą įkurti Kopenhagoje univ. (1479).

K. II (1481–1559) Danijos 1513–1523,

Norvegijos 1513–1523 ir Švedijos 1520–1521 karalius. Vaikystėje daug laiko praleido miestiečių šeimose ir jautė daug simpatijos žemesnėms visuomenės klasėms. Didelės įtakos jam darė olandė našlė Sigbrit, jo meilužės motina. Įsikaraliavęs Danijoje, K. II siekė padidinti karaliaus valdžią ir sustiprinti Danijos pozicijas kovojant su Švedija bei Hanza. 1520 didikų pagalba jam pavyko užimti ir Švedijos sostą, tačiau švedus jis pats greit nuo savęs atstūmė žiauriosiomis Stockholme skerdynėmis (1520), per kurias jo įsakymu buvo išžudyta daug didikų ir miestiečių. Dėl šių skerdynių jis vadinamas tironu. Vidaus politikoje K. buvo gana nuosaikus miestiečių ir ūkininkų atžvilgiu, bet jo labai nemėgo didikai. Jis buvo priverstas pabėgti net į užsienį (į Belgiją), paskui ligi mirties kalinamas Kalundborgo ir Sönderbergo pilyse.

Kristijonas II

K. III (1503–1559) Danijos ir Norvegijos karalius 1534–1559, karaliaus Fridricho I sūnus. Išauklėtas vokiškoje aplinkoje. Apsilankęs Vormse 1521, K. palinko į reformaciją. Iš tėvo buvo gavęs valdyti š. Šlezvigo sritis, jis ten įvedė reformaciją. Tėvui mirus, didikų buvo išrinktas karaliumi, tačiau dėl sosto turėjo kovoti su liubekiečiais ir žemesniais luomais. 1536 kovą dėl sosto laimėjo. Tais pačiais metais jis įsakė suimti ir sukišti į kalėjimą visus krašto vyskupus, atėmė žemes iš bažnyčių, reformavo bažnyčią, pertvarkė krašto administraciją karaliaus valdžios naudai. Visas reformas jis vykdė padedamas vokiečių patarėjų. Jo valdymo metu danų laivynas įsivyravo šiaurės vandenyne.

K. IV (1577–1648) Danijos ir Norvegijos karalius 1588-1648, Fridricho II sūnus. Buvo išauklėtas, domėjosi kalbomis, muzika, tapyba, statyba. 1596 ėmė pats valdyti kraštą, tačiau jo valdymas kraštui nebuvo laimingas daugiausia gal dėl jo ne-

Kristijonas IV

apgalvotumo ir smulkmeniškumų. Jo politika visą laiką buvo nukreipta prieš Švediją, tačiau viskas baigdavosi nelaimingai — Kalmaro karas 1611–1635 pasibaigė be rezultatų, įsivėlęs į 30 metų karą protestantų pusėje, jis tik pralaimėjo. Norėdamas sutrukdyti švedų planams šiaurinėje Vokietijoje, K. IV sukėlė naują Skandinavijos karą 1643–1645, kuris Danijai pasibaigė katastrofiškai. 1645 Brömsebro (Švedijoje) taika jis neteko kelių provincijų Švedijos pasienyje — Jämtlandijos, Härjedaleno, Hallando, Gotlando, Öselio.

K. V (1646–1699) Danijos ir Norvegijos karalius 1670–1699, Fridricho III sūnus. Aplankęs Liudviką XIV, K. V užsikrėtė absoliutizmo idėjomis. Iš dalies nepasitikėdamas senaisiais danų didikais, K. V 1671 iš savo artimųjų padarė naujų didikų, kurių dalis buvo vokiečių kilmės. K. nebuvo kokių nors didelių gabumų karalius. Nesėkmingai kariavo (1675–1679) su švedais.

K. VI (1699–1746) Danijos ir Norvegijos karalius 1730–1746, Fridricho IV sūnus, išauklėtas vokiškoje dvasioje. Veikiamas karaliaus rūmų pamokslininko J. B. Bluhmės, K. VI buvo tapęs giliu pietistu. K. nebuvo negabus monarchas. Jis sugebėjo pasirinkti gerus patarėjus. Jam viešpataujant buvo įvesta naujų reformų universiteto, mokyklų ir bažnyčios srityse. Ūkininkų naudai jis 1730 panaikino Fridricho IV įvestą krašto miliciją.

K. VII (1749–1808) Danijos ir Norvegijos karalius 1766–1808. Jau nuo pat gimimo sirgo proto liga (dementia praecox). 1766 vedė Anglijos princesę Karoliną Matildą. Daug įtakos jam turėjo jo gydytojas vokietis J. F. Struensee, kuris buvo ir jaunosios karalienės meilužis. Palengva K. VII visai prarado norą valdyti. Be jokio pasipriešinimo jis sankcionavo 1772 ir 1784 perversmus.

K. VIII (1781–1848) Danijos karalius (1839–1848), K. VII brolio sūnus, gabus ir vispusiškai išauklėtas karalius. 1813 pasiųstas į Norvegiją karaliaus vietininku, buvo ten populiarus. Kai 1814 Kielio taika Norvegija atiteko Švedijai, K. VIII norėjo paimti valdžią į savo rankas pasinaudodamas paveldėjimo teise, tačiau norvegai įkalbėjo įsikaraliauti tautos rinkimais ir laisva konstitucija. 1815 jis paskiriamas gubernatorium Fyne. Pradedant augti liberaliniam sąjūdžiui Danijoje, buvo manoma jį esant tų idėjų šalininką ir buvo de-

dama daug vilčių matyti ji karaliaus soste. Tačiau pasirodė, kad jis, po Fridricho VI mirties paėmęs sostą, ėmė absoliutizmą dar labiau stiprinti. 1846 paskelbė Šlezvigą ir Holšteiną Danijos dalimi; tai buvo priežastis 1848 karo su Prūsija.

K. IX (1818–1906) Danijos karalius 1863–1906, Glücksbergo hercogo Vilhelmo sūnus. Studijavo Bonnoje. Priešingai savo vokiškai giminei, jis be jokių rezervų stojo Danijos pusėn kilus neramumams Šlezvigo ir Holšteino hercogijose 1848–50. K. Londono traktatu 1852 ir sosto 1853 buvo paskelbtas sosto įpėdiniu ir po Fridricho VII mirties įžengė į Danijos sostą.

Kristijonas IX

K. 1863 prisijungė Danijai Šlezvigą, ir tai buvo vada kilti karui tarp Prūsijos, Austrijos ir Danijos. Danija neteko Šlezvigo, Holšteino ir Lauenburgo. 1866 Danijos konstitucija buvo pakeista ir suteikta daugiau teisių aukštiesiems rūmams. K. IX valdymo metu vyko smarki liberalų agitacija už demokratiškesnę konstituciją.

K. X. (1870–1947) Danijos karalius 1912–1947, Fridricho VIII sūnus. K. išėjo karo mokslus ir 1908 buvo pakeltas generolu. Valdydamas laikėsi griežtos ir parlamentarinės tvarkos, tačiau nekartą įsikišo ir pats, pvz. 1914 paleisdamas skiriamą karaliaus parlamento dalį, 1920, norėdamas prijungti visą p. Jutlandiją, atstatydino Zahle vadovaujamą vyriausybę. Per I pas. karą jis kartu su kitomis Skandinavijos valstybėmis laikėsi griežto neutralumo. Svarbiausi įvykiai K. X valdant buvo 1915 konstitucijos patvirtinimas ir 1920 Danijos susijungimas su Š. Šlezvigu. Po naujos danų-islandų unijos įsigalėjimo 1918 K. buvo vadinamas Danijos ir Islandijos karaliumi. II pas. karo metu — vokiečių okupacijos metu — K. X buvo visos danų tautos vienybės simbolis. *J.Lng.*

Kristina (1626–1689) Švedijos karalienė 1632–1654, švedų karaliaus Gustavo II Adolfo duktė. Būdama 6 metų, tėvui mirus, tiek sosto paveldėjimo įstatymu, tiek luomų pritarimu buvo išrinkta krašto valdove. Ją auklėjo Pfalco grafienė Kotryna. K. auklėjimas buvo griežtai vyriškas, nes ją rengė karališkoms pareigoms. K. buvo gabi, išmoko septynias svetimas kalbas, buvo išsilavinusi. Į jos auklėjimą įėjo ir grynai fiziniai pratimai — jojimas, medžioklė ir pn. Valstybės tarybos pirmasis tarėjas regentas A. Oxenstierna K. anksti supažindino su politikos reikalais ir ji, būdama 16 metų, dalyvaudavo tarybos posėdžiuose. 1644 K. karūnavosi švedų karaliene. Ji greit atsipalaidavo nuo A. Oxenstierna vadovavimo ir net nutraukė su juo santykius, valstybės tarėju paskirdama žemos kilmės didiką A. Salvių. Ji bendravo su didikų jaunuomene, iš kurių garsiausias buvo Magnus Gabriel De la Gardie. K. asmeninis politinis įnašas nebuvo didelis. Vidaus politikoje ji atsidūrė kritiškoje situacijoje — nesutikimai tarp didikų ir žemesniojo luomo augo. K. buvo nusistačius prieš didikus ir principe sutiko su daugeliu nekilmingųjų reikalavimų, tačiau kai prireikė jos paskutinio žodžio, ji pranešė žemesniojo luomo atstovams, kad jų reikalavimų negalima įvykdyti. To meto socialinio klausimo ji nepajėgė išspręsti, o įvairiomis donacijomis bei pakėlimais į didikus naujų giminių, ji dar labiau padidino kilmingųjų jėgą, pablogindama valstybės finansus.

Kristina

K. buvo ‚sužadėta' su pusbroliu Karoliu Gustavu, tačiau ji šioms vedyboms pasipriešino; nieko negelbėjo ir luomų sprendimai. Betgi Karolį Gustavą jos pastangomis 1641 valstybės taryba išrinko sosto įpėdiniu, o 1650 ir luomų atstovybė pripažino hercogą Karolį Gustavą (vėliau karalių Gustavą X) ir jo palikuonis Švedijos sosto įpėdiniais. Po to politika ji ėmė nebesidomėti ir visą savo dėmesį nukreipė į mokslą, literatūrą ir meną. Ji rinko meno kūrinius, knygas, rankraščius. Į savo rūmus ar įvairioms pareigoms krašte ji atsikviesdavo mokslininkų iš užsienio. Ji intimiai bendravo su Prancūzijos ambasadoriumi Stockholme Chanut ir pastarajam tarpininkaujant į K. rūmus buvo pakviestas filosofas Cartesius (René Descartes), kuris Stockholme ir mirė. K. kaip ji pati sako, ‚niekada nebuvo liuteronė', jau anksti ji ėmė šalintis nuo liuteranizmo. Bendraudama su Chanut ir Descartes, ji ėmė linkti į katalikybę. 1651 sa-

vo nusiteikimą patikėjo Portugalijos pasiuntinybės Stockholme kapelionui Macedo, kurio tarpininkaujami į Stockholmą atvyko du jėzuitai, kuriems K. 1652 išdėstė savo planus pereiti į katalikybę. Nusprendus keisti tikėjimą, K. nusprendė atsisakyti ir sosto; tai ji parlamento sesijoje Upsaloje 1654 ir padarė. Pasiėmusi meno kūrinius ir kitas retenybes, K. išvyko iš Švedijos pirma į Belgiją, kur ji Briuselyje slapta perėjo į katalikybę, o po metų (1655 XI 3) tai pakartojo viešai Innsbrucke. Tų pačių metų pabaigoje K. atvyko į Romą, kur naujai išrinkto popiežiaus Aleksandro VII buvo jai duotas Aleksandros vardas. K. atsisakymas nuo sosto ir perėjimas į katalikybę sukėlė sensaciją visoje Europoje.

Mirus karaliui Karoliui Gustavui X, K. 1660 iš Romos atvyko į Švediją savo teisių ginti. Jos teisės į turtą ir užlaikymą buvo pripažintos, tačiau jos pretenzijos į sostą buvo atmestos. 1667 ji vėl atvyko į Švediją, tačiau šį kartą vyriausybė uždraudė jai atlikinėti savo katalikiškas pareigas. Niekais nuėjo ir K. pastangos užimti Lietuvos-Lenkijos sostą, Jonui Kazimierui nuo jo atsisakius.

K. knygų ir meno kūrinių rinkinys priklausė prie žymiausiųjų pasaulyje. Ji buvo taip pat ir dosni mecenatė. 1674 ji įsteigė Accademia reale. 1690 toji institucija buvo pavadinta Accademia degli Arcadi. Pati K. buvo taip pat literatė, parašiusi, be kitko, nebaigtą autobiografiją, porą sentencijų rinkinių Ouyrage de loisir ir Sentiments. K. palaidota Romoj, Šv. Petro bazilikoje. Po jos mirties knygų ir meno rinkiniai buvo išsklaidyti po visą Europą. Žymi dalis to rinkinio rankraščių pateko į Vatikano biblioteką, didžioji gi laiškų dalis buvo saugoma Azzolini giminės, tačiau 1916 didesnę jų dalį įsigijo Švedijos valstybinis archyvas.

Memoires de Chanut 1675; *B. Whitelocke,* A Journal of the Swedish Embassy 1653–54, 1714, ²1855; *J. Arckenholtz,* Mémoires concernant Christine reine de Suède 1751–1760; *C. Burenstam,* La reine Christine de Suède à Anvers et Bruxelles 1654–55, 1891; *A. Franklin,* Christine de Suède et l'assassinat de Monasdeschi 1912; *J. A. Taylor,* Christina of Sweden 1912; *R. Sjöberg,* Drottning Kristina och hennes samtid (Karalienė Kristina ir jos laikotarpis) 1925; *J. A. Eklund,* Drottning Kristina (Karalienė Kristina) 1928. *J.Lng.*

Kristmemelio pilis žr. Cristmemelio pilis.

Kristologija (gr.) yra mokslas apie Jėzaus Kristaus asmenį, tiksliau — apie dvi Kristaus prigimti: dieviškąją ir žmogiškąją ir apie tų abiejų prigimčių hipostatinę vienybę. K. mokslas išaugo kovoje su erezijomis, neigusiomis tiek Jėzaus žmogiškosios prigimties buvimą (docetistai), tiek neigusiomis arba klaidingai mokiusiomis apie Kristaus dieviškąją prigimtį (nestorijonai, adopcionistai, monofizitai, monoteletai). Bažnyčia savo dogmatiškuosius sprendimus apie Kristaus dviejų prigimčių buvimą ir apie jų viename asmeny sujungimą yra padariusi Nikėjos (325), I Konstantinopolio (381), Efezo (431), Kalchedono (451) ir II Konstantinopolio (681–82) visuotiniuose susirinkimuose.

Protestantų k. mokslas pasižymi dideliu nuomonių įvairumu, kai aiškinama Kristaus asmuo ir Jo prigimtys, pradedant Kristumi kaip Dievo ieškotoju, Dievo apreiškėju, baigiant tradiciniu Katalikų Bažnyčios mokslu. Protestantų bažnyčių tarybos (kuriai priklauso tos krikšč. bendruomenės, kurios pripažįsta Kristų Dievu ir Išganytoju) kristologinė bazė, dėl savo neaiškumo, net pačių protestantų ne visų yra priimama. JAV National Council 1951 K. mokslą taip formulavo: Jėzus Kristus yra dieviškasis Viešpats ir Išganytojas.

E. Weigl, Christologie vom Tode des Athanasius bis zum Ausbruch des nestorian. Streites 1925; *J. Backes,* Die Christologie des hl. Thomas und die griech. Kirchenväter 1931; (prot.) *H. Vogel,* Christologie 1940. *J.V.*

Kristukas Velykų lalauninkų giedama ‚Kristus, Dievas mūsų' giesmė, už kurią šeimininkai paprastai duoda 2 kiaušinius.

Kristupas dabar D. Lietuvoje nebevartojamas krikštavardis (VII 25), bet XVI a. žymiai dažnesnis už Juozapą ir labiau paplitęs bajorų nei valstiečių tarpe. Gr. Christophóros ‚Kristaus nešiotojas', viduriniais amžiais rašoma lot. Christophorus, bet ir Christopherus, Christoferus, senovės krikščionys vartojo bendriniu daiktavardžiu, ir būtent sau patiems, Kristų širdyje nešiojantiems, vadinti. Vėliau jis tapo krikštavardžiu, plito dėl gražios legendos, bet ypačiai išpopuliarėjo po kryžiaus karų. Jau pačioje XIII a. pradžioje K. pasirodo Anglijoje, o nuo to amžiaus vidurio eina ir danų dinastiniu vardu. Lietuvą K. pasiekė per Lenkiją ir Prūsus. Lietuvos Metrikoje jau 1517 minimas bajoras Narbutas (Narbutovič), dėvįs šį krikštavardį. Metrikos rašyba Kryštof, Kryštof (su priebalsiu š) rodo, kad skolinant tarpininkauta lenk. Krzysztof (seniau ir Krysztof), kuris vėl gautas iš vok. Christoph. Ir XVI a. inventoriai perdėm rašo gud. Krištof, Kryš-

tof, o lenk. Krzysztof, Krysztof, Krysztoph, Krisztof. Seniau lietuvių tarta *K r ì š t a p a s. Tai rodo ne tik dabartinė pavardė K r i š t a p ó n i s, bet ir tėvavardis K r i š t a p a i t i s (1597 Liolių dv. inventoriuje, rašo Krištafaitis). Plg. dar Krištapiškės (Stakliškių vls. k.) ir XVI a. Krištapiškė (rašo Krištofiški, dvarelis Ukmergės aps. ir Laužų k. laukas Raseinių vls.). Keletas bajorų XVI a. irgi rašosi Krištofovič. Bendrinės kalbos K r ì s t u p a s, dar labai gyvas M. Lietuvoje, dėl savo fonetikos (priebalsis s ir u vietoje apysiaurio o) tegali būti paskolintas iš vokiečių. Plg. jų pavardes Kristof, Krystop. Kalvaitis pažįsta ir pavardę K r i s t u p a i t i s. Trm. K r ì š t u p a s ir K r ì š t u p i s yra sukryžiuoti iš Krištapo ir Kristupo. Pavardės K r i k š t a p ó n i s ir K r i k š t a p á i t i s rodo, kad seniau tarta ir *K r ì k š t a p a s, su įsprausiniu k. Žemaičių pavardė S t u p ė l ė (rašo paprastai Stupelis) bus irgi kilusi iš K. Plg. vok. tos kilmės vokiečių pavardes Stoffel, Stoppel. Kaip nebekrikštijamo K. seniai nebededa nė kalendoriai, tik 1933 Kauno kalendoriuje vėl pasirodo jau naujybinis C h r i s t o f o r a s. M. Lietuvoje K. išlikti vartojamam iki mūsų laikų, be abejo, padėjo didelis šio krikštavardžio populiarumas Rytprūsių XVII–XVIII a. visuomenėje. Pvz., be garsaus Hartknocho, K. vardą dėvėjo ir lietuvių raštams dirbę Göritz, Sperber, Rabe, Rebentisch, o iš lietuvių Sapūnas, naujesniais laikais Jurkšaitis, Lokys, Lėkšas.

K. Jablonskis, Istorijos archyvas I, 1934; Litovskaja Metrika I 1903; *Vc. Biržiška;* Lietuvių rašytojų kalendorius 1946. *A.S.*

K. š v e n t a s i s, kankinys (šventė VII 25). K. kultas siekia V a. Jau XI a. egzistavusiu K. kančios pasakojimu, jis buvęs kananietis, milžiniško ūgio žmogus. Būdamas krikščionis, K. platino Kristaus mokslą pagonių tarpe ir tapo pramintas ‚Kristaus nešėju' (lot. Christophorus). 200 pagonių nedrįsę K. pulti dėl jo stiprumo. Kalėjime jis atvertęs Nicėją ir Akvilėją, kurios mirusios kankinių mirtimi anksčiau už K. Buvo nužudytas apšaudant strėlėmis ir nukertant galvą. Legenda pasakojanti, kad K. nešęs Kūdikėlį Jėzų per upę ir sulinkęs po jo našta, atsiradusi XII a. iš K. vardo analogijos su legendinių motyvų, kilusių keleivių tarpe. K. laikomas gelbėtoju nuo staigios mirties, globėju tiltų, laivininkų, sielininkų, keltininkų, keleivių, vežikų, tvirtovių ir sodininkų.

Šv. Kristupas–milžinas. Freska Augsburgo katedroj

M e n e K. buvo populiari tema viduramžių antrojoj pusėj. Senesnio XII–XIV a. tipo K. paveikslai vaizduoja ji tiesiai stovintį; vėlyvoji gotika XV–XVI a. duoda pilnesnę legendos sceną: upės peizažą, K. su Kūdikėliu ant pečių brendantį dideliu žingsniu ir pasirėmusį šakotu basliu, iš kurio sprogsta žali lapeliai; vėjas blaško K. rūbus. Vokietijoje, visoje Alpių srityje, taip pat Anglijoje, užtikta milžiniškų K. freskų per visą sienos aukštį (pvz. apie 1290 Marburgo pilies koplyčioje — 6 m, Garmisch bžn. — 7 m, 1491 Augsburgo katedroje — apie 8 m). XV a. Niderlanduose ir Vokietijoje K. raižiniai buvo platinami per atlaidus ir muges. Pats seniausias patikimai datuotas medžio raiži-

nys iš 1423 (vad. Buxheimo raižinys Manchesteryje) vaizduoja K. žymus XV a. tapytojai, pvz. van Eyck, Dirck Bouts, K. Witz ir kt., mielai tapė K. su Kūdikėliu ant pečių. Milžiną K. pavaizdavo L. Lotto Lorete (Pal. Apostolico) ir Ticijanas Venecijoje (Dožų rūmuose). K. kančios vaizdavimas retesnis; žymus pvz. yra 1449–57 Mantegnos freskų ciklas Eremitani bžn. Padovoje. XVI–XVIII a. buvo kalami pinigai bei medaliai su K. atvaizdu ir nešiojami kelionėse. K. yra Vilniaus miesto herbe. Labai senas Vilniaus miesto tarybos antspaudas iš Teofilo Žebrausko rinkinių su įrašu ‚+S . Consilum . Ciuitatis . Wilnensium' turi senesnio (XIV a.) tipo tiesiai stovinčio K. figūrą. E. Lopacinskio duomenimis, 1680 nežinomas tapytojas nutapė Vilniaus miesto magistrato užsakymu šv. K. paveikslą rotušėje (Prace Sekcji Historji Sztuki Wilno III 1938/39 113 psl.). Pažaisly je yra šv. K. koplyčia

Šv. Kristupas Šv. Petro ir Povilo bžn. Vilniuje

Šv. Kristupas Vilniaus miesto antspaude (iš T. Žebrausko rinkinio)

su meistro Delbenes freskomis (apie 1694) vaizduojančiomis šv. K. nukankinimą.

E. K. Stahl, Die Legende des hl. Riesen Christophorus in der Graphik des 15. und 16. Jh. 1920; *M. Friedländer,* Der Holzschnitt 1917, 18–19 psl.; *F. Piekosiński–E. Diehl,* Pieczęcie polskie wieków średnich (Spraw. kom. do badania hist. szt. w Polsce VI) 1900 327 psl. (Nr. 577). *P.Rkl.*

Kristus (gr.) pateptasis. S. Testamente buvo patepami aliejais karaliai ir vyriausias kunigas. K. žodžio prasmę atitinka hebraiškojo Mesijo vardas. Šv. Jono evangelijoje pasakyta: ‚Radome Mesiją, tai reiškia Kristų' (1, 41). Žr. Jėzus Kristus.

Kristus Karalius titulas ir šventė, pop. Pijaus XI paskelbta 1925 enciklikoj Quas primas. Titulas išreiškia Kristaus visuotinąjį primatą ir buvo suteiktas pačiu įsikūnijimu: ‚Jis karaliaus Jokūbo namuose per amžius, ir Jo karaliavimui nebus galo' (Lk. 1, 33). Dėl šio Karaliaus titulo buvo sudaryta ir paskelbta Kristaus oficialioji mirties ištarmė, gi ant kryžiaus buvo padėtas įrašas: ‚Jėzus Nazarėnas, Žydų Karalius' (Jon. 19, 19). Klausiamas teisme, Kristus prisipažino Pilotui, kad Jis yra Karalius, bet pareiškė, kad Jo karalystė nėra iš šio pasaulio. Iš čia neseka, kad Kristus neturėtų ryšių su šio pasaulio gyvenimu. Jis yra Karalius aukščiau visų šio pasaulio valdovų, o Jo karalystė aukščiau viso politinio gyvenimo. Ji yra antgamtinė ir dvasinė, apimanti visą kūriniją. K.K. šventės mišių prefacijoj sakoma, kad K. karalystė yra tiesos ir gyvenimo, šventumo ir malonės, teisingumo, meilės, taikos karalystė. K.K. visa kūrinija pri-

klauso įvairiais titulais. Jis, Dievas ir Kūrėjas. Įsikūnijimu žmogiškoji prigimtis tapo visai žmonijai aukščiausio tobulumo pavyzdys ir idealas. Kristus yra įsikūnijusi Dievo Išmintis, prieš kurią turi lenktis ir klauptis visi danguje ir žemėje (Pilp. 2, 10). Jo žmogiškosios prigimties dieviškasis kilnumas palenkia sau visą žmoniją. Šitą kilnumą ir mūsų Jam priklausomumą išpažinti, vadiname K.K. Kristus yra Karalius ir atpirkimo kelių. Jis visą žmoniją atpirko iš nuodėmės ir išlaisvino ją iš piktosios dvasios vergijos. Visi žmonės yra Jo Krauju ir mirtimi ant kryžiaus įsigytoji nuosavybė. Todėl Kristus turi neribotas teises į žmogų. Kristus yra aukščiausia prasme Karalius, nes Jam ‚duota visa valdžia danguje ir žemėje' (Mt. 28, 18).

F. Suarez, De Incarnatione, disp. 47–48; *R. Bellarmino*, De Summo Pontifice, 1. V; *Ch. Pesch*, Praelect. Theol., IV, 5–a ed.; *P. Galter*, De Incarnatione ac Redemptione 564–67; *A. Taverna*, La sovranità universale di Cristo Re, in Civ. Catt., 1925, III; *A. von Hove*, De Deo Redemptore 1948. *V.Rmš.*

Kriščiukaitis 1. Antanas (1864 VII 24 Paežerių k., Paežerių vls., Vilkaviškio aps. 1933 X 30 Kaune) teisininkas ir rašytojas, Vyr. Tribunolo pirm. Pasirašinėjo slapyvardžiu Antanas iš Būgnų (mat, dar gimnazijoj tebesant, jo tėvas pirkosi ūkį Būgnuose), A. iš B., vėliau tiesiog Aišbė. Mokėsi Paežerių pradžios mokykloje, 1876–1884 Marijampolės gimn., kurią baigęs įstojo Petrapilio univ. matematikos-gamtos fak., numatydamas vėliau studijuoti architektūrą meno akad. Iš jaunų dienų K. viliojo meno dalykai. Dar vaikas būdamas kartu su savo tėvais lankė apylinkės bažnyčias. Jį traukė bažnyčių statyba, jų grožis. Tačiau gyvenimo aplinkybės sutrukdė eiti menininko-architekto keliu. 1885 persikėlė į Maskvą ir čia studijavo teisės mokslus. Priklausė slaptajai lietuvių studentų d-jai, kuriai vadovavo Petras Leonas. 1890 baigė Maskvos univ. teisių fak. ir tuoj pat atliko karinę prievolę. 1891 buvo trumpą laiką teismo kandidatas Maskvoje.

A. Kriščiukaitis

1891–1896 buvo teismo kandidatas Mintaujos apygardos teisme. Bendradarbiavo su Jonu Jablonskiu, M. Lozoraičiu, M. Čepu ir kitais Mintaujos lietuviais inteligentais. 1896 paskirtas teismo tardytoju į Tichviną. Šias pareigas ėjo iki 1904, kada buvo paskirtas vietos apskrities teismo teisėju. Vėliau buvo perkeltas Naugardo apygardos teisman.

1918 grįžo Lietuvon. 1918 XI 16 paskirtas teisingumo ministerijos juriskonsultu Vilniuje. 1918 XII 10 Valstybės Tarybos prezidiumo įsakymu paskirtas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo pirmininku. Šiose pareigose išbuvo iki pat savo mirties. Tačiau iš pat pradžių šių pareigų neteko eiti. 1919 I 6 S. Rusijos kariuomenė užėmė Vilnių. Lietuvos vyriausybė pasitraukė į Kauną, o K. paliko Vilniuje ir kurį laiką dirbo mokytojo darbą O. Mašiotienės vadovaujamoje lietuvių gimnazijoje. 1919 IV Vilnių užėmė lenkai. 1919 VI persikėlė į Kauną ir čia pradėjo Vyriausiojo Tribunolo pirmininko darbą. Dideliu sumanumu organizavo aukščiausiąjį Lietuvos teismą ir taip pat padėjo kurtis kitiems teismams ir pačiai teisingumo ministerijai. Daugybę teismo ir ministerijos raštų pavyzdžių paruošė K., nustatinėjo teismų darbo linkmę ir atitaisinėjo pasitaikančias klaidas. K. buvo geras organizatorius. Turėdamas gero teisininko privalumų, savo logiškais išvedžiojimais ir paprastomis sąvokomis išnarpliodavo painiausius teisinius klausimus. Švelnia satyra nekaltai pajuokdamas besiginčijančius karštuolius, nutildydavo aistras ir sumaniai sutaikydavo priešingas bylininkų nuomones. Nors per 30 m. praleido rusuose, bet nepamiršo gimtosios šalies žmonių papročių, pasakų, aforizmų, dainų, ypač gerai mokėjo lietuvių kalbą ir ją puoselėjo Lietuvos teismuose. 1919 dalyvavo komisijoj Palaikų Mokesčių įstatymui parengti. 1920 dažnai pavaduodavo teisingumo ministrą. Nebuvo susikūrusioj Lietuvoj teisės mokslo ir teisės praktikos srities, kurioje K. nebūtų įdėjęs savo žinių, patyrimo, darbo. Nuo 1923 I 15 buvo Lietuvos univ. teisių fak. o. profesorius ir dėstė baudžiamojo proceso teisę. Studentams skiepijo teisės ir teisingumo pagrindus, auklėjo būsimųjų teisininkų sielose žmonijos sukurtus tiesai surasti kelius ir aukštuosius lietuvio teisininko privalumus. Buvo darbštus teisių fakulteto mokslinio personalo narys, promocijų komisijos narys ir lietuvių kalbos egzaminų komisijos pirmininkas. 1920 I 14 kartu su kitais steigėjais įregistravo Lietuvos Teisininkų draugiją.

Beveik 13 metų buvo šios draugijos centro valdybos pirmininku. Nuo 1922 redagavo draugijos leistą Teisės žurnalą. Išleido 23 šio žurnalo numerius su priedais: prof. M. Roemerio — Lietuvos konstitucijos reforma, D. Geco — Skolininkų neišsigalėjimas ir bankrotas, Jokūbo Abramavičiaus — Čekiai, Haagos Tribunolo sprendimas Klaipėdos byloje, Teismų Santvarkos Įstatymas ir kt. Taisė straipsnių kalbą. Kiekvienas Teisės numeris pateikdavo teisinių sąvokų, išdėstytų gražia lietuvių kalba. Jo vadovaujama teisininkų d-ja išleido du tomus A. Esmeino veikalo Konstitucinės teisės principai ir nuo 1927 kasmet leisdavo Teisininkų kalendorių. 1924–1927 parašė gražia lietuvių kalba Baudžiamojo proceso įstatymo projektą ir studentams paruošė baudžiamojo proceso kursą. Redagavo 1930 teisingumo ministerijos išleistąjį leidinį Lietuvos teismas 1918–1928 ir A. Merkio sudarytus Lietuvos įstatymų rinkinius 1922 ir 1925. K. sudarė ištisą teismo srities lietuvių kalbos terminologiją ir parodė, kaip paprastai ir aiškiai galima teisines mintis išreikšti. Nuo 1929 XI 15 nuolat bendradarbiaudavo Valstybės Taryboje. Buvo Vytauto D. ordino tarybos pirmininkas. *L.Šm.*

Lietuviškai rašinėti K. pradėjo dar gimnazijoje ir 1884 Aušroje (nr. 5–8) išsp. gražia kalba parašytą Matematiškąjį žemės aprašymą. Parašė Aušron dar keletą korespondencijų ir kt. Aušrai sustojus, K. buvo Maskvos lietuvių studentų būrelio deleguotas M. Lietuvon pasiteirauti dėl lietuviško laikraščio leidimo tolimesnių galimybių. Spaustuvininkui E. Weyeriui su pinigine S. Kušeliausko parama ėmus leisti Šviesą, K. drauge su kitais maskviečiais studentais ją rėmė savo raštais, duodamas jai apsakymėlį Mūsų ponai (1887 nr. 2) ir kt. Vėliau pradėjus eiti Varpui, K. įėjo jo bendradarbių tarpan, duodamas, šalia korespondencijų ir kitų smulkesnių straipsnių, ilgėlesnį rašinį Armėnų beletristai (1894 nr. 3, 5, 8, 10, 12). Vieną straipsnelį yra davęs ir Ūkininkui (1893). Bendradarbiavo taip pat Lietuvos ūkininkų kalendoriuje, kur spausdino, be kitų dalykų, ir savo žinomuosius apsakymėlius: Kaimo mokslinyčioj (Kalendoriuj ant meto 1887), Brička (1890), Debesėlis (1894). Porą K. apysakaičių tuoj persispausdino Vienybė Lietuvninkų: Mūsų ponus (1891 nr. 1) ir Bričką (1892 nr. 30). Mūsų ponus įsidėjo ir E.Volteris savo Lietuviškosios chrestomatijos I dalin 1891. 1892 K. apysakaitės buvo išleistos atskira knygele Kas teisybė — tai ne melas, [2]1905. 1892 K. išleido trumpai atpasakotą vengrų rašytojo M. Jokai apysaką Pajudinkime, vyrai, žemę; [2]1921. 1895 10.000 egz. tiražu išėjo K. Naujas elementorius, [2]1901, [3]1905, [4]1907. Kadangi K. elementoriuje nebuvo įprastinio katekizmo, kunigams jis nepatiko, o vienas klebonas net įsakęs jį deginti (plg. Kas girdėti apie Naują elementorių p. A. iš B. — Varpas 1895 nr. 7). Spaudą leidus, K. bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Viltyje, Vaire ir kt. Nuo 1908 Viltyje spausdino trumpus satyrinius rašinėlius, pavadintus Iš atliekamo literato užrašų, kurių dalį išleido rinkinėlyje Satyros trupiniai 1928. Dar parašė satyrinį scenos vaizdelį Omne vivum ex ovo (Vairas 1914) ir politinę satyrą Laisvė (Vairas 1923). Po I pas. karo dar rašė į Lietuvos Balsą, Lietuvos Aidą, Nepriklausomą Lietuvą, Lietuvą, Tautą, Veją. Visi tie dalykai, kad ir parodo nemaža autoriaus humoro pajutimą ir satyriko pastabumą įvairioms aktualijoms, neturi didesnės literatūrinės reikšmės. Lietuvių literatūros istorijoje K. lieka Kas teisybė — tai ne melas autorius. Savo apsakymuose lengva gabaus pasakotojo kalba vaizdavęs Suvalkų krašto kaimo gyvenimą, duodamas ryškių kaimiečių tipų ir ypač su gaiviu humoru pabrėždamas būdingąjį suvalkietišką savigarbos jausmą, vadinamąjį ‚unarą', satyriškai nupiešęs išsigerti bei ponauti pamėgusius ir todėl nelabai sąžiningus savo pareigose ‚šaltyšius' (seniūnus) ir valsčiaus teismo narius, vad. lovininkus (apsakymėlio Mūsų ponai lovininku išrinktojo Štrimo asmenyje esąs atvaizduotas V. Kudirkos tėvas), K. įsirikiavo naujosios lietuvių beletristikos pradininkų eilėn. K. 4 veiksmų komedija — Avinėlis nekaltasis — statė karių dramos kuopelė. 1919 išvertė N. Rubakino Karoliai ir žmonės.

J. Tumas, Lietuvių literatūros draudžiamojo laiko paskaitos 108–131 psl. 1925; *A.Vaičiulaitis,* N. Romuva 1933. *V.M.*

2. Jonas (1866 XII 30 Būgnų k., Vilkaviškio aps. — 1946 II 9 Romoje) kunigas marijonas. Baigęs Marijampolės gimn. 6 klases, 1886–1891 mokėsi Seinų dvas. seminarijoje. Kunigu įšvęstas 1891 VI 21, buvo vikaru ir klebonu Meteliuose, Miroslave, Pilypave, Šventežery, vedė kooperatyvus. Dėl nesveikatos kurį laiką gyveno Jaltoje. Prieš I pas. karą administravo gudiškas Teolino ir Sapackinės parapijas,

J. Kriščiukaitis

kur ypatingu uolumu rūpinosi persekiojamų unitų religine padėtimi, nepaisydamas valdžios grasinimų. 1914 karui prasidėjus, trumpai gyveno pas brolį Antaną Naugarde. Karo metu, vėliau, buvo vienuolių seserų kapelionu Lūgoje. 1918 rudenį grįžęs į Lietuvą, įstojo į marijonų vienuoliją Marijampolėje. 1920 X 4 — 1925 X 4 buvo Vilniuje vysk. Jurgio Matulaičio asmeniniu marijonų reikalų sekretorium (pats vyskupas buvo drauge ir marijonų vienuolijos generolas). 1925–1930 generalinis Lietuvos marijonų vikaras. Nuo 1933 iki mirties, su trumpa pertrauka, gyveno Romoje, eidamas patarėjo ir vicegenerolo pareigas. Palaidotas Campo Verano Romoje.

Jaunystėje K. bendradarbiavo Kryžiuje, Ūkininke, Vadove ir kt. Broliui Antanui (Aišbei) pradėjus pirmuosius beletristinius bandymus, K. pateikdavo siužetą, temos metmenis, o Aišbė juos literatūriškai apipavidalinęs skelbdavo spaudoje. Vėliau yra mažiau rašęs (XXVII Knygos Mėgėjų metraštyje dar atspausdino Kaip aš rinkau Vilniuje knygas), rankraštyje betgi palikęs įdomius atsiminimus apie Vilniaus laikus ir vysk. J. Matulaitį. Buvo didelis knygos mėgėjas. Jo rūpesčiu buvo pavyzdingai sutvarkyta ir nuolat papildoma Marijampolės marijonų biblioteka (turėjusi spausdintą katalogą), kuriai knygas vysk. Matulaičio lėšomis surankiojo Vilniaus ir kituose antikvariatuose, ypačiai lituanistikos srities. Taip pat ir Romoje sutvarkė biblioteką ir centrinį vienuolijos archyvą, patsai atlikdamas eilinį techninį darbą. Poilsio valandas skirdavo studijoms: mokėdamas svetimas kalbas, yra perskaitęs žymesniuosius veikalus, domėdamasis įvairiais kultūriniais, moksliniais ir politikos klausimais. Buvo bibliografijos žinovas ir talkininkavo Vc. Biržiškai, rinkdamas žinias apie lietuvių knygas.

K. J. S., Kun. Jonas K. (Marijampolės Parapija nr. 11, 85–86 psl.) 1933; *J. S(akevičius)*, A. a. kun. Jonas K. (Lietuvių Balsas nr. 7) 1946. *J.Sk.*

3. Jonas, Antano (1) sūnus. (g. 1897 Tichvine, Rusijoje) dipl. inž. 1915 baigė Naugardo realinę mokyklą, 1916 studijavo Petrapilio politechnikos inst. laivų statybą. 1927 baigė Lietuvos univ. ir gavo dipl. statybos inž. vardą, apgynęs diplominį darbą Seimo rūmai. 1927–28 dirbo žemės ūkio ministerijoje, 1929 – 31 Pašto valdyboje prie automatinių telefonų stoties ir pašto statybų. 1931–40 Karo butų valdybos statybos dalies vedėjas, kur vadovavo visai eilei karinių trobesių projektavimui ir jų statybai.

Pirmininkavo komisijai ruošti statybos kainoraščiui, kurio išėjo trys laidos. Bolševikų okupacijos metu dirbo Maisto bvėje, o vokiečių okupacijos metu Valstybės draudimo įstaigoje. 1944 – 47 gyveno Kemptene. 1947 atvyko į JAV.

4. Kazys (g. apie 1870 Paežerių k., Vilkaviškio aps.) Antano (1) brolis; baigęs Suvalkų gimn. 4 klases apsigyveno Vilniuje ir įsteigė altorių bei dailės stalių dirbtuvę. Dalyvavo lietuviškoje veikloje, ypač rūpinosi labdara.

5. Kazys (g. 1901 Tichvine, Rusijoje) Antano (1) sūnus, dipl. inž., doc. 1918 baigė Naugardo realinę mokyklą ir tais pačiais metais grįžo Lietuvon. 1920 – 1922 tarnavo Lietuvos karuomenėje. Pradėjo studijas Aukštuosiuose kursuose, tęsė Lietuvos univ. 1927 gavo dipl. inž. vardą, apgynęs diplominį darbą Centriniai univ. rūmai su biblioteka. 1927 – 28 ir 1929 – 31 dirbo geležinkelių v-boje. 1928 – 29 švietimo m-jos stipendininkas Paryžiuje. 1931 techn. fak. arch. katedros jaun. asist. 1934 už studiją: Geriausias saulės spindulių išnaudojimas miestų statyboje (Savivaldybė nr. nr. 4 ir 5 1934) pakeltas vyr. asist. Nuo 1936 dėstė trobesių tipologiją ir urbanizmo pagrindus. 1940 pakeltas doc. 1941–44 tipologijos katedros vedėjas. Be mokslo darbo, dirbo įvairių trobesių projektavimo bei statybos priežiūros darbą. 1930 V. D. muziejaus projekto konkurse gavo premiją. 1931 drauge su V. Dubeneckiu ir K. Reisonu pakviestas sudaryti bei prižiūrėti V. D. muziejaus projektą. Dirbo V. Dubeneckio padėjėju medicinos fak. rūmus projektuojant bei statant; po Dubeneckio mirties, liko tos statybos vedėju. Prižiūrėjo Karininkų ramovės rūmų statybą. Nuo 1935 teisingumo min. technikos patarėjas. Su-

K. Kriščiukaitis

projektavo ir prižiūrėjo šias statybas: Raseinių kalėjimo, Šiaulių apygardos teismo rūmų, Alytaus arešto namų, Kalnaberžės nepilnamečių nusikaltėlių kolonijos tarnautojų namų ir kt. 1937 pagamino techn. fak. dirbtuvių bei mech. laboratorijų Aleksote projektą ir prižiūrėjo statybą. 1938 kartu su A. Funku sudarė Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo projektą. Taip pat buvo sudaręs teismų rūmų eskizinį projektą. Bolševikų okupacijos metu parengė statybos fak. rūmų eskizinį projektą. Bendradarbiavo Savivaldybėje, Technikoje ir Ūkyje ir kt., o Vokietijoje Aiduose bei Alguvos Bare. Nuo 1938 Raudonojo Kryžiaus vyr. valdybos narys. 1944 pasitraukė į Vokietiją. 1946 dėstė technikos kursuose Kemptene. Kempteno stovyklos Raudonojo Kryžiaus valdybos narys. Dalyvauja Lietuvos atstatymo studijų komisijoje statybos sekcijoje, kur kartu su A. Šalkauskiu ir J. Dragašium sudarė statybos įstatymo projektą (L.A.S.K. Darbų nr. 5). 1949 atvyko į JAV. 1953 suprojektavo Putnamo N. P. seselių koplyčios projektą (interjeras dail. K. Varnelio). LE bendradarbis.

Kriščiūnas Jonas (g. 1888 I 5) 1913 Petrapilio universitete gavo baigimo diplomą. 1912–1913 dalyvavo Marijampolės ūkio d-jos veikloje, skaitė žemės ūkio klausimais paskaitas. 1913 dirbo Baisogalos dv. ir rengė Panevėžyje žemės ūkio parodą. Tuo metu daug rašė straipsnių Lietuvos Ūkininke ir 1913 Studento slapyvardžiu išsp. Augalų ligas. 1915 dirbo Vilniuje centriniame lietuvių komitete maisto ir sėklų fondų komisijoje. Nepriklausomoj Lietuvoj ilgus metus vedė klausimų atsakymų skyrių Žemėje. Buvo įvairių ūkinių organizacijų narys. 1919–27 mokytojavo Dotnuvos žemės ūkio technikume. 1925 II 15 paskirtas Žemės Ūkio akad. lektorium, 1927 I 1 docentu, o vėliau e.o. profesorium. Buvo specialinės žemdirbystės katedros vedėjas. Dėstė specialinę žemdirbystę, bitininkystę, meteorologiją. 1940/41 Ž. Ū. akad. rektorius. Gausiai rašė populiarioje žemės ūkio spaudoje. Taip pat rašė Ž. Ū. akad. Metraštyje, Ž. Ū. Vadove. Yra išspausdinęs keliasdešimt populiarių brošiūrų įvairiais ž. ū. kultūros, ypač augalininkystės, klausimais bei platų vadovėlį Bitininkystė 1933 (daug laidų). Valstiečių liaudininkų atstovas Steigiamajame Lietuvos seime. Antrosios bolševikų okupacijos metu profesoriauja Ž Ū. akad., mokslo akad. narys.

J. Kriščiūnas

Kryšino giria yra tarp Nemuno ir Narevo, pietų vakaruose jungiasi su Baltvyžio ir Svisločiaus giria, o šiaurėje siekia Augustavo girią. K.g. yra apie 58.000 ha. D.L.K. laikais K.g. priklausė Radvilams. Priemolinėse dirvose čia vyrauja ąžuolynai ir skroblynai su pušies bei drebulės priemaiša, o smėlinėse pušynai, drėgnesnėse augavietėse vietomis esti eglynų. Žygimanto Augusto laikais šioje girioje buvo garsūs šernynai (Narevo srityse, į rytus nuo Tykocino). Dabar laikosi elniai, danieliai, stirnos, vilkai, lapės, kiškiai, tetervinai, kurtiniai. *J.Rkt.*

Kriškijonas (Kryškjan) Pranciškus Ksaveras (1845 Dvetės par. Žemgalėj — 1928 VII 11 Kaune) sulenkėjęs latvių kunigas, garbės kanauninkas. 1865 įstojo į Žemaičių kunigų seminariją, 1870 išv. kunigu, vikaravo Kurše, 1871–80 Lievenberzeno klebonas, 1880–84 studijavo Romoje, tačiau mokslo laipsnio neįsigijo. Grįžęs iš užsienio, kurį laiką buvo Mintaujos klebonu ir dekanu. 1896 vysk. M. Paliulionis jį pakvietė į Kauno seminariją prof. ir inspektoriaus pareigoms. Nekęsdamas lietuvių tautinio atgimimo, įvairiais būdais persekiojo lietuviškosios sąmonės atbudimą seminarijoje. Lietuvišką spaudą persekiojo teisindamasis tuo noris apsaugoti seminariją ir klierikus nuo rusų valdžios persekiojimo. Spaudą atgavus, buvo atleistas iš seminarijos ir paskirtas Kauno benediktinių kapelionu, kur taip pat slopino lietuvybę ir palaikė lenkybę, išpuošęs benediktinių bažnyčią Lenkijos herbais. Kai šv. Sosto atstovas Zecchini 1919 atskyrė benediktines lenkes nuo lietuvaičių ir lenkės buvo iškeltos į Kolainius, K. neteko darbo, ir nepriėmęs pasiūlytos Tytuvėnuose vietos, liko Kaune lenkiškumo sargyboje. Jaunystėje mėgęs rinkti knygas apie Lietuvą, sudarė gražią biblioteką, kurią paliko lenkų mokslo įstaigoms. Lietuvoje taip ilgai išgyvenęs, patarnavo jai nebent tuo, kad seminarijoje persekiodamas lietuvių kalbą, ne vieną klierikų pažadino apsispręsti būti lietuviu patriotu.

Ką yra pasakęs Jakštas 1930, 64–66 psl.; *M. Vaitkus,* Atsiminimai 1957.

Krišna (Krishna ‚juodasis') sudievintas indų padavų herojus. Vienur jis Vasudevos ir Devakio sūnus, gimęs vidurnaktyje, todėl ir tamsus. Giminaičio valdovo persekiojamą K. išauginęs piemuo. Jaunystėje meilikavęsis K. su piemenaitėmis (‚gopīs'), kurių reikšmingiausia buvusi Rhādā. Kai kurie tyrinėtojai K. todėl įžiūri buv. piemenų kultūros dievybę. Pagal Mahābhārata, įsakmiai — Bhagavadgitoje, K. išmintingas didvyrio Arjuno vedžiotojas ir susijęs su Višnu. Apie savo dieviškumą pasakojasi, kad ‚jis esąs viso pasaulio pradžia ir galas', kad ‚esąs visų būtybių gyvybė'.

Bhagavad Gītā (Vydūno vertimas) 1947; *H. von Glasenapp*, Die Religionen Indiens 1955; *W. Ruben*, Krischna. Konkardanz u. Komentar der Motive seines Heldenlebens 1944.

Krišnamurti Jiddu (g. 1897) pietų Indijos bramanas, panteistinio pažinimo kūrėjas. Pagal jį, žmogus turi vadovautis intuicija. Žodžiu ir raštu skelbė etinį individualizmą.

K. Bartnikaitienė, K. 1935 ir 1936.

Krišpinas-Kiršenšteinas. Šios giminės protėviai vadinosi Kiršenšteinais (Kirschenstein), vokiškos kilmės. Vienam jų — Vaclovui Kiršenšteinui 1437 už pasižymėjimą karo žygiuose ir ilgą tarnybą imperatorius Zigmantas suteikė bajorystę ir herbą. Jis gyveno Prūsuose. Jo vaikaitis K. gavo iš D.L.K. Žygimanto Augusto Raudonės dv., įsikūrė Žemaičiuose. Jo įpėdiniai nuo to laiko jau vadinosi K. Kiršenšteinais (Kryszpin Kirszenstein). K. sūnus K. Kiršenšteinas 1617 vedė O. Šemetienę. Jų sūnus Jeronimas perėmė iš tėvo Pajūrio tijūniją, vėliau tapo Kauno maršalka, D. Lietuvos iždininku ir raštininku (1663), administravo Plungės ir Palangos dv. Jeronimo K.K. sūnus Jonas Jeronimas tapo Žemaičių vyskupu.

1. Jonas Jeronimas (apie 1654 Žemaitijoje — 1708 VII 14) Žemaičių vyskupas. 1678 įšventintas kunigu, 1680 apaštališkasis protonotaras. Tais pačiais metais priimtas į Vilniaus kapitulą vieton mirusio kan. Beinarto. 1685 tapo Vilniaus katedros prelatu. Nuo 1687 ėjo Lietuvos referendoriaus pareigas. Vėliau buvo Vilniaus kapituloj arkidiakonu, 1694 VIII 30 paskirtas tituliniu Salonitanos vyskupu ir Vilniaus koadjutoriumi. 1695 V 10 karalius Jonas Sobieskis nominavo K. Žemaičių vyskupu, o pop. Inocentas XII nominaciją IX 19 patvirtino. Kitais metais, atvykęs į Varnius, ėmė tvarkyti vyskupiją, kuri buvo daug nukentėjusi nuo kareivių savivalės. 1697 atliko vyskupijos vizitaciją. Įkurdino karmelitus Kėdainiuose. Jo vyskupavimo metu buvo pastatytos Šateikių, Ylakių ir Eržvilko bažnyčios. Švedams užėmus Žemaitiją, K. darė intervencijas pas gen. Löwenhauptą, kad kareiviai nenaikintų bažnyčių ir neskriaustų gyventojų. Paskutinius savo gyvenimo metus praleido ne Alsėdžiuose, bet Paprūsėje, savo tėvų dvare — Kiduliuose.

A. Naramowski, Facies Rerum Sarmaticarum II, 1726; *M. Wolonczewski*, Żemajtiu Wiskupistė I, 1848; *J. Kurczewski*, Kościół Zamkowy III, 1916; *K. Eubel*, Hierarchia Catholica V, 1952; Sacrum Poloniae Millennium I, 1954. *R.Krs.*

2. Jurgis Jeronimas (m. 1737) Lietuvos kariuomenės generolas, Stanislovo Leščinskio šalininkas, 1707 paskirtas Lietuvos pataurininkiu. Keliolika metų gyveno emigracijoje. 1722 Žemaičių pilininkas.

Krištanavičius Bronius (g. 1910 I 28 Truskavoje, Panevėžio aps.) kunigas jėzuitas, filosofijos ir socialinių mokslų daktaras. Studijavo Valkenburge (Olandijoj), Insbrucke (Austrijoj) ir Romoje. Kunigu įšvęstas 1939 VIII 25. 1932–36 mokytojavo jėzuitų gimnazijoje Kaune ir kartu redagavo Žvaigždutę, bendradarbiavo Tiesos Kelyje, Misijose, organizavo Eucharistijos Karžygius, dirbo su Marijos sodalicija. Jo įst. jėzuitų gimn. mokinių socialinės veiklos būrelis lankė Kauno fortų neturtingas šeimas, teikdamas medžiaginę pagalbą. 1937–41 tęsė studijas V. Europoje. II pas. karas sutrukdė grįžti į Lietuvą. Tada K. buvo įtrauktas į Šv. Tėvo šalpos komisiją (Commissione Pontificia d'Assistenza) vienu jos direktorių. Jo žinioje buvo visas šalpos ir pokarinio atstatymo darbas į pietus nuo Romos. Per septynerius metus K. įsteigė daug maitinimo punktų, organizavo vaikams vasaros stovyklas, atstatė ir šelpė našlaitynus, prieglaudas, bažnyčias, seminarijas, rūpinosi karo pabėgėliais, nepamiršdamas nė Italijoje atsidūrusių lietuvių bei jų kuriamos kolegijos. 1952 atvyko į JAV, apsigyvendamas Čikagoje ir buvo paskirtas lietuvių jėzuitų vyresniuoju.

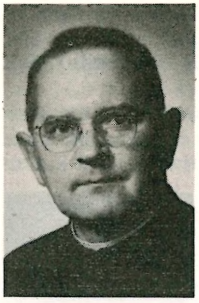

B. Krištanavičius, S.J.

Jo vadovaujamos ėjo didesnio masto lietuvių jėzuitų statybos Montrealy (Kana-

doje) ir Montevideo (Urugvajuje). Be to, Čikagoje — Jaunimo centras ir naujieji Jėzuitų namai. Nuo 1952 K. redaguoja mėnesinį žurnalą Žvaigždę. Išsp. Kas yra tie Eucharistijos Karžygiai 1933, Eucharistijos Karžygių rekolekcijos namie ir lauke 1934, Vaikų kalendorius 1935.

Krištaponis Benediktas (g. 1870 V 20 Taujankos k., Taujėnų vls., Ukmergės aps.) kun., Vilniaus krašto veikėjas. Mokėsi Ukmergėj, kun. sem. baigė Vilniuj. Vikaravo Žasliuose, Švenčionyse. 1901 paskirtas Adutiškio klebonu, kur išbuvo 35 metus. 1935 VII 4 Švenčionių storasta uždraudė K. gyventi Adutiškyje, ištremdamas trejiems metams, be teisės sugrįžti į klebono vietą. Ištremtas apsigyveno Vilniuje prie šv. Mikalojaus parapijos. Be sąžiningai eitų kunigo pareigų, K. buvo žymus visuomenininkas (Lietuvių mokslo d-jos narys) ir kovotojas dėl lietuvių teisių Vilniaus krašte. Dar spaudos draudimo metais (1898 Žasliuose, Vilniaus gen. gub. archyvas nr. 4981) platino lietuvišką spaudą, skleidė tautinį susipratimą lietuvių tarpe, rėmė lietuvių organizacinį gyvenimą. Perstatė ir žymiai padidino Adutiškio bažnyčią, vėliau kovojo dėl jos lietuviško apipavidalinimo ir lietuviškų pamaldų išlaikymo, pvz., kai pakartotinai 1930 ir 1932 lenkininkų buvo pakeisti Adutiškio bažnyčioje lietuviški užrašai lenkiškais, K. suorganizuota delegacija nuvyko pas Vilniaus vyskupus Jałbrzykowskį ir Michalkevičių su skundu. K. priešinosi dėl įvedimo Adutiškyj lenkiškų pamaldų. Už lietuvišką veiklą K. 1927 X 5 buvo kalinamas, 1935 I 18 buvo nubaustas 500 zl. arba dviem savaitėmis kalėjimo, kad 1934 X 9 savo parapijos bažnyčioje atlaikė gedulingas pamaldas. Po apeliacijos, vyriausias teismas sprendimą patvirtino. *V.Klb.*

Krištolaitis Jonas (1897 V 29 Jurgbūdžių k., Būblelių vls., Šakių aps. — 1941 VIII ar IX Keturvalakiuose) kunigas, visuomenininkas. Pradžios mokslą ėjo Naumiesčio mokykloje, vidurinį — Marijampolės gimnazijoje. Baigęs Seinų dvas. seminariją, kunigu įšv. 1902 IX 29, išvyko į Friburgo univ., kur gavo teologijos licenciato laipsnį. Grįžęs į Lietuvą vikaravo Pajevonyje ir buvo gimnazijos kapelionu Augustave. Prieš I pas. karą paskirtas Gižų parapijos klebonu, vokiečių okupacijos metais įsteigė lietuvišką pradžios mokyklą. Mokyklai vadovėlių rankioti ir ryšius su lietuviais veikėjais palaikyti važinėdavo į Kauną ir Vilnių. Jo veikla nepatiko vokiečių okupacinei valdžiai, ir 1916 išvežtas į belaisvių stovyklą Vokietijon. Pradžioje buvo internuotas Czerske, vėliau Zell-Schloss belaisvių stovyklose, kur suardė savo sveikatą. Nelaisvėje išbuvo daugiau kaip 2 metus ir grįžęs kurį laiką klebonavęs Gižuose, 1925 gale buvo perkeltas klebonu į Keturvalakius. Nuo 1921 vyskupijos ir seminarijos turtų valdymo tarybos narys, nuo 1924–34 vyskupijos prosinodalinis teisėjas. Domėjosi ekonominiais klausimais, aktyviai dalyvavo Suvalkijos Žagrės ir kitų katalikiškų ekonominių organizacijų veikloje. *J.M.*

Krištolaitytė-Daugėlienė Juzė (g. 1917 XI 16 Vaitiškių k., Būblelių vls., Šakių aps.) koloratūrinis sopranas. 1939 baigė gimn. Mokėsi 4 metus Kauno konservatorijoje. Dainuodama Kauno operos chore išsiskyrė sceniniais gabumais ir balso sugebėjimais ir gavo dainuoti mažesnius vaidmenis operoje, pvz. Frasquita op. Carmen ir kt. 1942 pradėjo koncertuoti — su jaunųjų solistų būriu koncertuodama apvažiavo daug Lietuvos miestų. 1943 buvo priimta solisto Vilniaus operon koloratūrinėms partijoms. Dainavo Kauno ir Vilniaus radiofonuose. Tremtyje 1945–49 Vokietijoje koncertavo soliste ir chorų grupėse. Į JAV atvyko 1949. 1957 Čikagoje Vyrų choro statytoje op. Rigoletto atliko, šalia M. Kripkauskienės, Džildos vaidmenį.

J. Krištolaitytė-Daugėlienė

Krištolinis stiklas bespalvis, baltas stiklas, vartojamas brangesniems, dažniausiai šlifuotiems indams gaminti, pasižymi blizgesiu ir dideliu šviesos spindulių laužymu. Dažniausiai turi švino, apie 18–33% švino oksido (PbO). K.s., pagaminamas be švino, vad. Bohemijos kristalas, kalio-kalcio silikatas.

Krytas Siesikų vls., Ukmergės aps. ež., 2 km į š.r. nuo Siesikų mst., 50 ha ploto; paviršius 77,7 m v.j.; į ež. įteka Drungė, išteka Armona (Šventosios, Neries); š.v. krante, Lokinės miške, Krytkalnis.

Krytė, krytis 1. samtis žuvims ar vėžiams gaudyti. Vėžiams gaudyti k. megztinis maišelis iki 30 cm ilgio, kurio anga ištempta ant 40–50 skersmens lankučio. K.

lankutis pritvirtintas prie dvišakos lazdoskoto, iki 2 m ilgio. K. vėžius gaudo vandenį sudrumstę, laukdami, kol vėžys įropos į k. Kartais ten jauku deda nuluptą varlę. Žuvims gaudyti k. didesnė. Jos maišelis iki 1–1,5 m ilgio ir apie 80–100 cm skersmens. Pats maišelis baigiasi siauru galu, dažnai atrišamu, kad būtų lengviau iškratyti sugauta žuvis. Maišelis užtemptas ant medinio puslankio, kuris suveržtas žarnine ar kanapine virvute. Lankas pritaisytas prie dvišakio koto, 2–2,5 m ilgio. Žuvauja taip pat drumsdami vandenį ežere ar upėje; ypač tinka žvejoti duburiuose ir akyse, užtakiuose; ją nardina styga apačion, kad geriau prie žemės prigultų. Klaipėdos kr. žuvininkystės nuostatais k. maišas negalėjo būti didesnis kaip 2 m ir jo kotas neilgesnis kaip 5 m. Akių plotis k. buvo nustatytas nemažesnis 1 cm. Kitur Lietuvoje k. nei dydis, nei akys nebuvo nustatytos ir jomis žvejyba tvarkoma bendraisiais nuostatais. *A.Mž.*

Kriterijus (gr. kriterion iš krinein ‚skirti, spręsti') požymis kam nors išskirti, matas kam nors vertinti. Kalbama apie įvairius k. visur ten, kur tenka skirti tarp tokių priešybių, kaip tiesos ir klaidos, doro ir nedoro ir t.t. Ypačiai k. žodis vartojamas pažinimo teorijoje, ieškant tiesos k. Įvairiose filosofijos sistemose jie skirtingai formuluojami. Tradicinei realistinei tiesos sampratai tiesos k. yra minties atitikimas tikrovę. Descartes tiesos k. iškėlė aiškumą ir įsakmumą. Kantas tiesos tikrybei pagrindo ieškojo pažinimo sutikime su juo pačiu, būtent su mūsų sąmonės dėsniais. Pragmatizmas tiesos matu ėmėsi laikyti naudą. Plačiau žr. Tiesa (tiesos kriterijai). *J.G.*

Kriteriologija (gr.) pažinimo teorijos, pas mus paprastai vadintos gnoseologijos vardu, dalis, svarstanti tiesos kriterijaus klausimą. K. terminą ypačiai vartojo Liuveno neoscholastinė mokykla, kurios vadas kard. D. J. Mercier buvo parašęs veikalą Critériologie générale 81923.

Kriticizmas filosofinė kryptis, kurią pradėjo Kantas (žr.) savąja pažinimo kritika, pagal kurią pažinimas esmiškai priklauso nuo mūsų sąmonės formų, arba kategorijų, ir pagal kurią šios mūsų sąmonės formos, arba kategorijos, tegalioja patirties ribose. Siauresne prasme k. vadinama paties Kanto doktrina ir jo pasekėjų teorijos. Platesne prasme k. žodis taikomas visiems atvejams, kur ontologijos pagrindimas vykdomas pirmesniu pažinimo klausimo sprendimu. K. šiomis specialiomis filosofinėmis prasmėmis yra nesietinas su kritiškumu (žr.) apskritai. *J.G.*

Kritijas (gr. Kritias, lot. Critias, m. 413 pr. Kr.) turtingas, išmokslintas Atėnų aristokratas, Platono dėdė, filosofas, atstovavęs kraštutiniam sofistų mokslui, poetas, rašęs dramas ir elegijas, kurių išliko įdomių nuotrupų. Neįkentė demokratijos, 411 pr. Kr. buvo oligarchinės 400 tarybos narys, pasiūlęs atšaukti ištremtą savo bičiulį Alkibiadą. 404 tapo aistringu ir žiauriu 30 tironų vadu; 403 krito ties Munichija, kovodamas su Trasibulo vadovaujamais demokratiniais tremtiniais. Platonas dialoge K. įrodinėja, kad jo idealistinė valstybė galinti atsilaikyti ir prieš galingesnį priešą. K. yra ir kitų Platono dialogų dalyvis.

W. Nestle, Vom Mythos zum Logos 1940; (") Griech. Studien 1948.

Kritijus (gr. Kritios) Atėnų skulptorius (apie 495–450 pr. Kr.), drauge su Nesiotu (gr. Nēsiotēs) atkūręs Kserkso išgabentą iš Atėnų bronzinę Harmodijo ir Aristogitono grupę. Taip pat jo originalus kūrinys — Akropolyje rasta marmurinė Kritijaus berniuko statula (480 pr. Kr.).

G. Lippold, Handbuch der Archaeologie III, 1, 1950.

Kritika (gr. kritikē (technē) ‚galvojimo menas') vertinimas, vertinamasis ko nors aptarimas, nagrinėjimas. Graikų gramatikas Krates Malietis save pavadino , kritikos', atsiribodamas nuo Aleksandrijos gramatikų (‚grammatikoi'), kurių darbo jis daug nevertino. Vėliau k. terminas buvo vartotas tai logikos daliai, kuri nagrinėja spręsmus. Nuo Kanto jam giminingi filosofai dažnai pažinimo kritikos vardu vadina filosofinę pažinimo problematiką (žr. Pažinimas). Šiaip k. žodis reiškia vertinimą. Kasdieninėje kalboje kartais k. žodžio reikšmė susiaurinama, šį žodį visų pirma taikant neigiamam ko nors vertinimui. Specialia prasme filologijoje kalbama apie tekstų k. (žr.), istorijos moksluose ir teologijoje — apie šaltinių k. (žr.).

Imant k. žodį bendrąja prasme, kritinio vertinimo objektu gali būti visa žmogiškoji tikrovė: mokslo ir filosofijos veikalai, meno kūriniai, apskritai žmogaus žygiai, visuomeninės institucijos ir santvarkos, pagaliau ištisas laikotarpis ir jo kultūra (‚laiko, kultūros' k.). Kiekvienas vertinimas suponuoja tam tikras normas, pagal ku-

rias sprendžiama ir kuriomis atitinkamas sprendimas pagrindžiamas. Pagal skirtingas srities įvairuoja ir pačios k. pobūdis. Intelektualinės srities atveju k. vykdoma tiesos vardan, sprendžiant, kiek atitinkama mokslinė teorija ar filosofinė sistema yra teisinga. Estetinės kūrybos srityje atveju k. vykdoma grožio vardu, sprendžiant, kiek atitinkamas poezijos, dailės ar muzikos kūrinys yra meniškai autentiškas. Pagaliau k., besikreipianti į etinėms normoms palenktą žmogiškąją tikrovę, savo matu turi gėrį. Tačiau, nors visi lygiai išpažįsta bendruosius tiesos, grožio ir gėrio principus, konkrėti jų samprata gali labai įvairuoti. Tai ir paverčia k. objektyvumą problema. Tikra prasme objektyvi k. įmanoma tik ten, kur klausimas eina apie faktus. Kur tačiau klausimas eina nebe apie faktus, o apie žmogiškąją kūrybą ar pasaulėžiūrinius bei visuomeninius idealus, kritiko galimybė būti objektyviam reliatyvėja. Nors kritikas gali lengviau pakilti aukščiau skirtingų laiko srovių, tačiau ir jis lieka savo laiko vaikas. Lengviau objektyvi k. įmanoma, kai abu, vertinamasai ir vertintojas, laikosi tų pačių normų. Bet kada jie yra tiesiai priešingų nusistatymų, ir pati k. neišvengiamai virsta idėjinės kovos išraiška. Tačiau kiekvienu atveju galioja k. objektyvumo reikalavimas ta prasme, kad asmeniškas kritiko sprendimas nebūtų absoliutinamas ‚galutiniu' sprendimu, kad nebūtų vadovaujamasi pašaliniais motyvais, kad būtų išlaikoma pagarba žmogui, skiriant žmogų ir pačius vertinamus jo veikalus bei žygius.

K., imama principine kritinio vertinimo prasme, yra esminė proto funkcija, žmogiškąjį tiesos ieškojimą sauganti nuo klaidos (žr.) grėsmės. Ji neleidžia sustingti, perspėdama, kad niekas neturi teisės grimsti į galutinės tobulybės iliuziją. K. laisvė yra vienas iš laisvės apskritai pagrindų. Jei kuri bendruomenė nepakenčia k., tai liudija jos dvasinį nuosmūkį. Taip pat k. baiminasi ir visi prievartiniai režimai, k. kaltindami pozityvios kūrybos pastangų niekinimu. Tačiau faktinis kūrybos sunykimas ten, kur yra įsiviešpatavusi prievarta, kaip tik liudija k. turint pozityvų vaidmenį kūrybinei nuotaikai išlaikyti. *J.G.*

K. **literatūrinė** yra žmogaus sugebėjimas arba menas vertinti literatūros veikalus, iškelti jų teigiamas bei neigiamas puses ir juos rūšiuoti. K. gali būti taikoma bet kuriai žmogaus veiklai, bet ypač reikšminga ryšium su bet kuria meno kūryba. Estetinė k. atlieka svarbų vaidmenį kultūriniam tautų gyvenime: ji orientuoja visuomenę to ar kito meno veikalo atžvilgiu ir pagelbsti menininkui atitaisyti savo ydas ir pasinešti į tą pusę, kur daugiau originalumo parodo jo veikalai. Paprastai iš literatūros kritiko reikalaujama, kad jis turėtų pašaukimą, būtų sąžiningas, objektyvus, kultūringas ir turėtų estetinį skonį. Jis turi būti gerai susipažinęs su literatūrinėmis srovėmis ir istorinėmis literatūros tendencijomis. Jis taip pat turi išstudijuoti autorių, jo kilmę, jo aplinką, temperamentą. Tada vertindamas veikalą, jis gali jį palyginti su tos pačios rūšies anksčiau pasirodžiusiais veikalais, vertinti atsižvelgdamas į to krašto literatūros visumą, ir reikale, su užsienio pavyzdžiais. Taip pat jis įvertins ir jo dorovinę bei socialinę vertę.

Graikų k. Dar senovės Graikijoj daugelis Platono dialogų atskleidžia literatūrinio kūrinio kritiko nerimą, tačiau pirmas veikalas, kuriame literatūrinė kritika pasirodo kaip sistema, yra Aristotelio Poetika. Kiti graikų kritikai pirmieji pavyzdžiais suskirstė literatūrinius stilius ir techniką, išanalizavo literatūrines formas, nustatė literatūros istorijos vertę ir davė literatūros tikslų apibūdinimą.

Romėnų k. buvo stipriai paveikta graikų teorijos ir pavyzdžio. Ciceronas pirmas surūšiavo iškalbingumo stilius ir k. rūšis. Taip pat jis vertino prozos raštus. Jis nukalė lotynišką k. terminiją. Horacijaus Ars poetica ir Laiškas Pizonams sukūrė ištisą poetinio meno literatūros k. sistemą. Visumoje tačiau romėnų k. labiau vertino kanonus, formules ir buvo linkusi laikytis objektyvių pavyzdžių, mažiau paisydama individualumo ar įkvėpimo, daugiau domėjosi forma, o ne turiniu.

Viduriniais amžiais tikroji k. kaip ir neegzistavo. Atgimimo laikais vienas svarbiausių įvykių buvo atradimas užsimetusios Aristotelio Poetikos, kurios nurodymai patapo dogmomis, a priori nustatančiomis ribas bei kryptis, kuriose turi pasireikšti literatūrinis veikalas. Tačiau ryšium su ja kilo dideli ginčai, aiškinimai bei jos teksto populiarinimas. Galiausiai iš to visa išsivystė modernios k. kryptys. Tuo metu buvo išryškinta mimezio (pamėgdžiojimo), meno veikalo vientisumo

principai ir sustiprinta ištikimybės tiesai nuostatas. Atgimimo laikų garsus aristotelinės krypties k. Giulio Cezare Scaligero, persikėlęs į Prancūziją, lemiamai paveikė prancūzų klasicizmo srovės susidarymą, kuri, prisiėmusi graikų bei romėnų idėjas, savo pažiūras primetė ir, kitoms Europos tautoms. Kiek vėliau Boileau veikale Art Poétique (1674) prancūzų viešpataująs skonis buvo sutrauktas į darnią sistemą. Boileau įrodinėjo, kad klasiniai pavyzdžiai ir taisyklės gerbtini tik dėl to, kad jie paremti sveiku protu ir prigimtimi. Tačiau ilgainiui atsirado kita pažiūra, įrodinėjusi, kad literatūra laikc įtakoje atsinaujina ir daro pažangą. XVIII a. vyko kova tarp senosios ir naujosios srovių atstovų. XIX a. pradžioj Mme De Staël ir Chateaubriando įtakoje pakito pažiūros į k. uždavinius. Įsigalėjus romantizmo srovei k. pasinešė istoriškumo linkme. To laiko žymieji prancūzų k. literatūrą laiko visuomenės išraiška. K. patampa griežtesnė ir visaip mėgina priartėti prie mokslo metodų. Sainte-Beuve reikalauja, sprendžiant apie autorius, atsižvelgti į jų kilmę, temperamentą ir aplinką. Taine tvirtina, kad literatūra esanti trijų būtinų priežasčių išdava: rasės, aplinkos ir laiko, kuriuos reikia iškelti aikštėn. Brunetière gina ‚objektyvią' k. ir jai taiko raidos teoriją ir mėgina sujungti XIX a. mokslą su menu. Naujausių laikų prancūzų k. atsispindi Taine, Sainte-Beuve ir Brunetière įtaka. Prancūzų literatūra studijuojama ryšium su užsienio literatūromis, tačiau pasigendama bendros nuomonės apie k. uždavinius. Apskritai, daugiau dėmesio skiriama idėjų ir socialinės raidos istorijai ir žymiai mažiau literatūros istorijai. Daugiau stengiamasi aiškinti gyvenimo problemas ir mažiau besidomima formų klausimais.

V o k i e č i ų k. Liuterio reformos įtakoje k. uždaviniai nukreipiami nuo prancūziško sausumo ir duodama laisvė vaizduotei. Žymiausias vokiečių kritikas G. Lessingas, savo veikaluose Laokoonas ir Hamburgo Dramaturgija kritikuoja Aristotelį ir Horacijų ir paruošia dirvą vėlesniems vokiečių k. Be daugelio kitų dalykų, jis sukūrė romantinės k. metodus ir modernaus kritiko tipą. Europos maištas prieš pozityvizmą rado atgarsį ir vokiečių k. Vėl atgimė romantizmas, religinis mistiškumas, bėgimas iš tikrovės į herojinę praeitį ar į gryną grožį. Iškilo naujos literatūrų teorijos, kurios išryškino: a. kultūros sintezę — literatūros studijos ryšium su kitomis tautinės kultūros išraiškomis; b. idėjų raidos istoriją, pabrėžiant protinius pergyvenimus, kurie įkvepia meno veikalus; c. tipologiją — mėginimas klasifikuoti menininkus ir jų veikalus ryšium su bendromis psichologinėmis kategorijomis; d. stiliaus anatomiją — į kurią nekreipė dėmesio vokiečių XIX a. kritika; e. monumentalinę literatūros biografiją; f. etninę kritiką — literatūros aiškinimas kaip tautos dvasios išdavos, peizažo, kraujo mišimo, koloninių sąlygų įtaka; g. psichogenetinis metodas — pažiūra į literatūros raidą kaip į funkciją generacijos, kuriai autorius priklauso. Nacionalsocialistų revoliucija atmetė visas senas k. tradicijas ir buvo nacių pasaulėžvalgos skleidimo įrankiu.

A n g l ų k. pasireiškia žymiai vėliau nei prancūzų. Pirmas rimtas anglų kritikas buvo Ed. Burke, parašęs mokslinį estetikos veikalą. XVIII a. anglų k. apskritai kėlė labiau filosofinio nei literatūrinio pobūdžio problemas: Menininko — kokių tikslų jis turi siekti ir kokių turi turėti prigimtų ar įgytų galių, kad tuos tikslus pasiektų; veikalo — jo stiliaus ar savybių, kurias nulemia menas ir menininkas; skaitytojų — jų ypatingą sudėtį ir reikalavimus, kuriuos stato rašytojams, o šie vykdo juos. XIX a. anglų k. iš pradžių pasiskelbė tepripažįstanti tik ‚genijų' įstatymus, pasireiškusius per jų vaizduotę ir jausmus. Kiek vėliau, kraštui labai supramonėjus, buvo stengiamasi suderinti anglų mintį su politine ir socialine tikrove, paveikta to supramonėjimo. XIX a. gale kūrybinės pastangos ir jas sekusi k. išsiliejo į a. etinį racionalizmą, b. estetizmą ar ‚menas menui' kultą, kuris savo ruožtu išsirutuliojo iš John Ruskino dogmų ir veikė anglų k. Walter Paterio pastangomis. Mūsų amžiaus pradžioje daugiausia įtakos turėjo akademinė kritikos srovė. Tos srovės kritikai laikėsi konservatyvinio skonio, atitikusio laiko skonį, ir statė griežtesnius reikalavimus savo laiko literatūrai.

I t a l ų k. Iš XIX a. kritikų minėtina: Al. Manzoni, parašęs laiškus apie romantizmą, kurie sudaro estetinio skonio ir sveiko žmogiškumo tikrą kodeksą. Kitas žymus kritikas, Fr. de Sanctis, savo naujomis teorijomis paliko gilius pėdsakus to meto literatūroje. Neseniai miręs italų fi-

losofas B. Croce teigia, kad literatūros veikalai turi būti vertinami pagal įspūdį, kokį jie padaro skaitytojui, kuris bendradarbiauja su rašytoju savo kūrybinio vertinimo priemonėmis. Taip pat jis skiria kritiką, turintį būti filosofu, nuo paprasto knygų apžvalgininko ir teikia didelės reikšmės intuicijai bei dvasios galiai.

Ispanų k. pradžia siekia VII a., kai šv. Izidorius savo Summoje išvardija 160 pagonių ir krikščionių rašytojų ir juos vertina ne tik religiniu, bet ir estetiniu atžvilgiu. Estetiškai filosofinį pagrindą literatūros k. ispanai gavo iš arabų, kurie nepripažino Aristotelio principų. Taip pat ir renesanso laikais ispanų k. skyrėsi nuo italų, labiau vertindama mistinį grožį nei žmogiškąją kūrybą. Vienintelis Aristotelio principų gynėjas buvo M. Cervantes. Tų principų nesilaikė nė didieji ispanų dramaturgai, pvz. Lope de Vega aiškina žinąs visas Aristotelio taisykles lygiai kaip ir italų, bet jų jis neperšąs savo tautai, kuri nori pamatyti 3 aktų veikale visą istoriją, pradedant pasaulio sukūrimu ir baigiant paskutiniuoju teismu. Tačiau žymiausias XVIII a. ispanų kritikas Ignacio Luzan savo poetiką pagrindė Aristoteliu bei Horacijum ir kaltino didžiuosius ispanų dramaturgus blogu skoniu. Tačiau po ilgų ginčų ispanų kritika vėl grįžo prie tautinių pavyzdžių. Naujausiųjų laikų ispanų k. didžiuojasi savo poligrafu Marcelinu Menendez y Pelayo, kuris parašė didžiulį veikalą (8 tt.) — estetinių idėjų istoriją. Jo mokinys Menendez Pidal pasiryžo ispanų praeityje ir literatūroje surasti tikrą ispaniško buvimo esmę. Jis sukūrė naują ispanų epo kilmės ir jo raidos teoriją, kurią vėliau papildė ir pritaikė trubadūrų kūrybai ir ispanų poezijos kilmei. Žinomas filosofas J. Ortega y Gaset savo veikalu Meno nužmoginimas pažėrė naujų minčių apie romaną ir giliai paveikė ne tik savo, bet ir kitų šalių literatūros kritiką.

Kitų kraštų k. Belgijoje ir Olandijoje k. labai didelės reikšmės turėjo nuo pat renesanso meto. Erazmas Roterdamietis, o taip pat ir kiti humanistai, kaip Sannazaro, Vida, Luis Vives (kuris priešinosi aklam sekimui senųjų pavyzdžių ir gynė naujųjų vertybių patyrimą. Anot jo, naujieji principai neturi būti sekami, bet su jų pagalba stengiamasi pralenkti klasikus, savo darbais turėjo didelės įtakos k. raidai. Iš naujaisiais laikais pasireiškusių minėtini: Georg Brandes, paruošęs dirvą skandinavų natūralizmui, Bjornsterne Bjornson, V. Bielinskis, V. Solovjovas (iš religinio taško žiūrėjęs į filosofiją ir į literatūrą), L. Tolstojus, tvirtinęs, kad menas turįs veikti skaitytoją ir to galįs pasiekti, jeigu visiems yra tiesiogiai suprantamas ir tarnauja religiniams tikslams.

Lietuvių literatūros k. pradininkais laikytini V. Kudirka ir Ad. Jakštas. Mūsų literatūrai beaugant ir tobulėjant, pradėjo reikštis kritikai, vertinę kūrinius labiau estetiškai psichologiniu požiūriu. Iš jų minėtini: Radzikauskas (L. Gira), B. Sruoga, J. Tumas-Vaižgantas, M. Biržiška, V. Mykolaitis-Putinas, J. Ambrazevičius, A. Vaičiulaitis, K. Korsakas.

G. Saintsbury, A History of Criticizm and Literary Test in Europe 1923; *B. Croce*, Estetica 1928; *O. Williams*, Contemporary Criticism of Literature 1924; *F. Brunetière*, L'Évolution de la critique depuis la renaissance jusqu'a nos jours 1890; *E. Elster*, Prinzipien der Literaturwissenschaft 1897–1911; *Marcelino Menandez y Pelayo*, Historia de las ideas esteticas en España 1911–1913. *P.Gč.*

Kritikas (gr.) vertintojas, sprendėjas, nagrinėtojas, iškeliąs nagrinėjamojo dalyko teigiamas ir neigiamas ypatybes, iškeliąs ir vertinąs kieno veiksmus, elgimąsi. Betgi k. dažniausiai vartojama prasme yra asmuo, specialiai rašąs grožinės literatūros, meno ir teatro kūrinių vertinimus, kritikos straipsnius.

Kritinis realizmas žr. Realizmas.

Kritiška mišinio temperatūra — temperatūra, kurioje du skysčiai pasidaro neribotu kiekiu tirpstą vienas antrame ir sudaro vienalytį skystį.

Kritiškas greitis ištekančios medžiagos greitis, kurį pasiekus negalima padidinti. Paėmę kurį nors indą, pvz. P su skysčiu, kuriuo nors būdu tą skystį slėgsime. Pro esamą vamzdelį tekės skystis juo didesniu greičiu, juo didesnė jėga slėgs skystį. Bet kai skysčio tekėjimo greitis pasieks garso greitį, kad ir didinsime slėgį, greitis nedidės. Tas pasiektas greitis ir vadinamas k.g. Kai slėgis mažesnis už kritišką greitį, praplėstoje vamzdelio dalyje greitis yra mažesnis negu siauroje, o esant k.g., praplėstoje dalyje greitis gali prašokti garso greitį.

Kritiškas taškas matematikoj yra funkcijos ekstrema. Jei paimsime pavyzdžiu funkciją $y=x^2-1$ ir argumento x vietoje įstatinėsime skaičius ... −3; −2; −1; 0; 1; 2; 3; ..., gausime atitinkamus funkcijos dydžius: y=... 8; 3; 0; −1; 0; 3; 8; ...

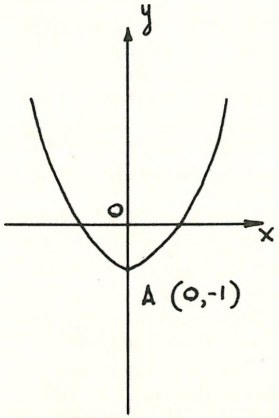

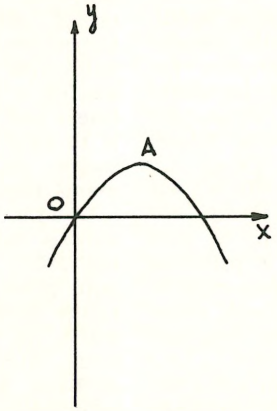

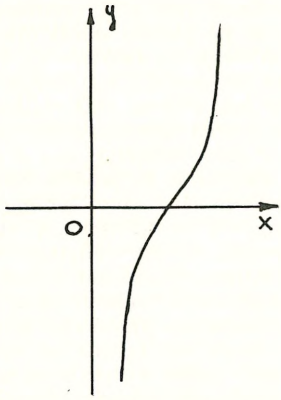

Mažiausia mūsų funkcijos reikšmė lygi −1; ji vadinama funkcijos minimumu. Jei tą funkciją atvaizduosime geometriškai (žr. brėžinį), tai tą funkcijos minimumą atvaizduos taškas A, kuris ir vadinamas k.t. Paėmę kitokias funkcijas, galime gauti maksimumą funkcijos arba atsilenkimą, kurie taip pat vadinami k.t. Diferencialinė skaičiuotė moko, kaip tą tašką rasti.

Kritiška temperatūra temperatūra, kurią pasiekus dviejų fazių kūnai, buvę pusiausvyroje, pasidaro fizinėmis savybėmis tapatūs. Jei paimtume uždarą indą su vandeniu ir vandens garais ir jį kaitintume, tai pasiekę tam tikrą temperatūrą, pastebėtume, kad pranyko buvęs matomas vandens paviršius ir kad visas indas pripildytas vieno tankio medžiagos. Tolimesniam vandens garavimui nereikalinga nauja šiluminė energija (garavimo šiluminė energija lygi 0). Oras yra dujų pavidalo tik dėl to, kad mūsų žemės temperatūra žymiai aukštesnė už skysto oro k.t.

Kritiškumas kritinis nusiteikimas, būtent nusistatymas nieko nepriimti be kritinio patikrinimo. K. priešybė yra dogmatiškumas, tasai nusiteikimas, kuris linkęs aklai priimti, kas ‚visų' teigiama ar kas skelbiama vieno ar kito autoriteto. K. yra pagrindinė dvasinės laisvės sąlyga ir kūrybinė pažangos sąlyga. K. neturi nieko bendro su malkontentiškumu, tuo liguistu viskuo nepasitenkinimu, kuris pats nežino, dėl ko iš tiesų nepasitenkinama, ir kuris dėl to tėra paprastas priekabumas. *J.G.*

Kritonas Sokrato bičiulis ir mokinys, žinomas iš Platono dialogų K. ir Faidono.

Krituliai visi tie daiktai, kurie, susikondensavę atmosferoje, iškrinta ant žemės, būtent: lietus, sniegas, ledai, rūkas, rasa arba jų mišiniai. K. iškritimą per laiko vienetą vadina jų intensyvumu, kurį nustato meteorologijos stotys, išvesdamos metinius ar mėnesinius vidurkius.

Stp. Olšauskas, Kritulių svyravimo koeficientas Lietuvoje 1936.

Kriukai 1. mstl. Šiaulių aps., tarp Joniškio ir Žeimio, 16 km nuo Joniškio ir 12 km nuo Žeimelio, 5 km nuo Latvijos sienos; drauge su greta esančiu K. kaimu 1940 turėjo apie 500 gyv. (1923 459). Medinė K. šv. Lauryno bžn. statyta parapiečių lėšomis 1792. Vysk. Step. Giedraitis suteikė K. parapijos teises, o vysk. Juoz. Giedraitis 1803 aprūpino beneficija 2 valakais žemės. 1841 mstl. buvo 219 gyv., o parapijoj 2418 parapiečių, 1940 — 3100. 1905 K. apylinkėje pasireiškė revoliucinis judėjimas prieš caro valdžią, vėliau buvo nuteistų į katorgą. 1906 kun. Marma įst. knygynėlį, o 1908 su M. Valeika Blaivybės d-ją. K. nepriklausomybės metu buvo vls. centras su pradžios m-la, keliomis krautuvėmis, didele pienine, pašto įstaiga, girininkija. Pro K. nutiestas Joniškio–Žeimio geležinkelis.

2. bžk. Paežerėlių vls., Šakių aps., kair. Nemuno krante, priešais Seredžių, tarp Ž. Panemunės ir Paežerėlių; apie 400 gyv. (1940). Čia prieš I pas. karą įsteigta marijavitų sektos parapija ir pastatyta bžn. Nepriklausomybės metu buvo kooperatyvas, lentpiūvė ir baidokų statykla.

Kriukininkas nekviestas vestuvių svetys, atvykęs į vaišes ir savo elgesiu dažnai ardąs vestuvių tvarką. K. dažna Užnemunės apraiška, kitur Lietuvoje dar žinoma guogių, kuogių, lankuonių vardais.

Kriukuzas dažinis žr. Carthamus tinctorius.

Krivickas 1. Alfonsas (g. 1919 IX 3 Kaune) dailininkas grafikas, 1943 baigė Taikomosios dailės inst. Kaune, tais pat metais dalyvavo dailės parodoj Kaune, o kitais metais suruošė ir savo darbų parodą V. D. Kultūros muziejuje. Nuo S. Rusijos okupacijos pasitraukęs iš Lietuvos į Vokietiją, gyveno įvairiose vietose. 1949/50 buvo piešimo ir grafikos mokytojas Écoles des Arts et Métiers Freiburge (Breisgau). 1950 K. kūrinių parodas suruošė Prancūzų inst. Freiburge ir Vokiečių-prancūzų kultūros draugija Konstancoje. Tais pat metais K. dalyvavo vokiečių dailės parodoj Freiburge (Brsg.), tapo vokiečių dailininkų d-jos nariu, o kitais metais jo darbų parodą suruošė Amerika-Haus savo patalpose Heidelberge, Mannheime, Heilbronne ir 1951 Stuttgarte. Nuo 1953 K. yra piešimo ir meno istorijos mokytojas Vasario 16 gimnazijoje (Diepholze ir Huettenfelde). Savo grafiniuose paveiksluose K. mėgsta vaizduoti žmones. 1952 jie dažniausiai atrodo suvargę (Elgeta, Pabėgėliai) ir vaizduojami realistiškai. Vėliau K. pereina prie biustų elegantiškesnių ar ne tokių elegantiškų moterų, vaizduojamų iš profilio, kaip egiptiečių mene. Stengdamasis atskleisti jų psichiką, ypač temperamentą, K. stilizuoja ne tik jų žvilgsnį, kaktą, lūpas, bet tam tikslui išryškina ir jų elegancijos priedus — šukuoseną, galvos apdangalą ir kt. Šitaip iš negausių linijų ir juodų dėmių baltame fone K. sudaro aiškias, portretinio pobūdžio, šiek tiek dekoratyvias kompozicijas. *J.Gr.*

A. Krivickas

2. Bronius (1919–1945?) rašytojas ir kritikas. 1938 baigė Biržų gimn., 1938–40 studijavo VDU Kaune ir nuo 1941 Vilniaus univ. Redagavo Ateitį 1938–39 ir tuo pat metu dirbo Studentų Dienų redakcijoje, vėliau Kūryboje. Dalyvavo jaunųjų literatų veikloje, buvo studentų ateitininkų meno draugijos Šatrijos narys. Bendradarbiavo N. Romuvoj, Ateityje, Studentų Dienose, Į Laisvę, N. Lietuvoje, Kūryboj ir kt. Paskelbė novelių, poezijos prozoj ir kritikos straipsnių, kurių žymiausias Kančia ir džiaugsmas J. Kuosos-Aleksandriškio kūryboje (Kūryba, 1944 3 nr.). Rašė ir dramų, likusių rankraščiuose — Pušis ant kalno ir kt. Novelėse ir prozinėje poezijoje K. yra simbolistas, o savo draminėje kūryboje pasuko psichologinio realizmo kryptim. Kritikoje naudojo estetinį-psichologinį metodą (Premijuotoji literatūra (Ateitis 408–413 psl.) 1939.

A. Krivickas Moters galva

3. Domas (g. 1905 XII 22 Šeduvoje) teisininkas, 1929 baigęs LU teisių fak., gilino teisės studijas 1929–1932 Caen, Paryžiaus, Koelno ir Berlyno univ. ir tarptautinės teisės akad. Hagoje. 1932 VDU teisių fakultetas jam suteikė dr. laipsnį. Nuo 1932, pradžioje kaip asistentas ir paskiau kaip e. o. prof. dėstė: tarptautinę teisę 1934–44, Klaipėdos Statutą 1932–39, teisės enciklopediją 1933–44 Kauno ir Vilniaus univ., o taip pat Karininkų aukštuosiuose kursuose Kaune — tarptautinę teisę. Nuo 1941 iki 1944 ė-

D. Krivickas

jo Vilniaus univ. prorektoriaus pareigas. 1942 buvo išrinktas Lietuvos mokslų akademijos nariu bendradarbiu. 1938 atstovavo teisių fakultetui teisininkų kongrese Paryžiuje ir 1939 administracinės teisės instituto sesijoje Varšuvoje. Greta darbo universitete, ėjo šias pareigas: 1934–1940 užsienių reikalų ministerijos juriskonsultas, 1934–1940 valstybės tarybos narys-bendradarbis, 1934–1939 Lietuvos–Vokietijos mišriosios komisijos pilietybės klausimams spręsti narys. Kaip užsienių reikalų m-jos juriskonsultas dalyvavo šiose tarptautinėse bylose: Panevėžio–Saldutiškio geležinkelio tarp Lietuvos ir Estijos Haagos Tribunole, Telšių–Kretingos geležinkelių statybos tarp Lietuvos ir Danijos Haagos konsiliacijos komisijoj ir dėl Lietuvos pilietybės atėmimo kai kuriems asmenims tarp Lietuvos ir Vokietijos arbitražo teisme Berne, o taip pat eilėje politinių konferencijų: 1938 derybose su Lenkija Augustave, 1939 dėl Klaipėdos krašto perleidimo Vokietijai Berlyne, 1939 dėl tarpusavės pagalbos pakto sudarymo su S. Rusija Maskvoj. Išsp. Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Tribunolas 1935, Klaipėdos krašto teisinė būklė Lietuvos konstitucinės teisės sistemoje 1938, drauge su prof. M. Roemeriu redagavo vertimą Esmeino veikalo: Konstitucinės teisės principai 2 tt. Bendradarbiavo Teisėje, Lietuvos Aide, Ūkininko Balse, Lietuviškojoje Enciklopedijoje, Lietuvoj, Sandaroj, Baltic Review, Revue Baltique, Highlights of Current Legislation and Activities in Mid-Europe, Federal Bar News, Lietuvių Enciklopedijoje. Talkino ruošdamas medžiagą JAV Kongreso išleistuose leidiniuose apie Lietuvos įjungimą į S. Rusiją (Communist Takeover and Occupation of Lithuania 1955; Third Interim Report of the Committee on Communist Aggression 1954). Nuo 1926 dalyvauja visuomeninėje ir politinėje veikloje. Studentaudamas dirbo sekretoriumi Ūkininko Balso red. Priklauso ūkininkų partijai ir jai daugelį metų atstovauja Vlike. 1944 pasitraukė iš Lietuvos ir ligi 1950 gyveno Freiburge (Vokietijoje). 1946 dėstė Pabaltijo univ. tarptautinę teisę. 1950 atvyko į JAV. Yra paruošęs angliškai Lietuvos teisės bibliografiją svetimomis kalbomis, Lietuvos pilietybė ir kt.

4. **Jonas** (g. 1914 Biržų aps, Lietuvoje), kunigas. 1938 baigė Kauno kunigų seminariją ir VDU teol.-filosofijos fak. 1941–43 studijavo pedagoginius mokslus Vienos univ., 1948–1950 filosofiniuss-socialinius Strasburgo universitete. 1945–1955 Strasburgo lietuvių kapelionas ir Lietuvių s-gos pirm. 1949–55 akredituotas lietuvių žurnalistas prie Europos Tarybos. 1952 išrūpino lietuvių priėmimą į Tarptautinę krikščionių demokratų uniją (NEI) ir buvo pirmasis oficialus lietuvių delegatas tame internacionale. 1952 – 55 LKD Jaunių laikraščio Mūsų Jaunimas redaktorius. 1953 vienas iš pirmųjų LESTA organizatorių ir generalinis sekretorius iki 1955.

J. Krivickas

Krivickienė-Gustaitytė Gražina Elzbieta (g. 1908 VI 23 Marijampolėje) Aušros mergaičių gimn. baigė 1927 Kaune. 1927–31 mokėsi Grenoblio univ. ir 1931 baigė teisių fak. komercijos sk. 1949 baigė Paryžiuje Alliance Française kursus ir gavo prancūzų k. mokytojos diplomą. 1931–34 finansų ministerijos prancūzų kalbos korespondentė ir drauge techniškoji redaktorė Les Informations Économiques de Lithuanie, 1940–41 prancūzų k. mokytoja liaudies univ. 1945–48 Freiburge (Vokietijoje) dėstė prancūzų k. kursuose, 1948–50 socialinio sk. vedėja prie okupacinės prancūzų valdžios Freiburge. Yra užrašiusi kelis šimtus dainų. Jos iš motinos užrašytų dainų rinkinys Dainos išspausdintos 1950. Yra surinkusi ir išvertusi į prancūzų k. 150 mitologinių ir istorinių lietuvių liaudies dainų. Renka dainas Vilniaus tc-momis.

G. E. Krivickienė

Kryvič gudų mokslo ir literatūros žurnalas, leistas 1923–1927 Kaune Lietuvos vyriausybės Gudų reikalų m-jos lėšomis ir redaguotas Vaclovo Lastoūskio, kuris stengėsi įrodyti, kad kryvičių vardas labiau tinka gudų tautai, kaip ‚bielorusai'. Bendradarbiavo A. Cvikievič, K. Dušauskas-Duž, A. Ružaniec-Ružancovas, A.

šlubski ir kt. K. recenzavo lietuvių mokslines knygas ir žurnalus. *A.Rž.*

Krivičiai (lenk. Krzywicze) S. Gudijos, Molodečno apygardos, buv. dv. ir mstl. Vileikos aps., 37 km į š.r. nuo Vileikos, prie Servečies upės, Neries intako, 15 km nuo Neries. 500 gyv. K. buvo Kiškų giminės nuosavybė. 1770 K. įsikūrė trinitoriai. Katalikų parapijos mūrinė bažnyčia su stebuklinga Kristaus statula statyta 1777. Apylinkėse yra kaimų lietuviškais vardais. Vidurinė mokykla, lentpiūvė.

Krivičiai slavų giminė, gyvenusi Daugu-vos, Dniepro bei Nemuno aukštupiuose. K. su dregovičiais sudarė gudų tautos pagrindą. Šios giminės politiniai centrai buvo Izborskas, Polockas, Smolenskas. K. giminė ilgus amžius buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos sudėtyje.

Kryvyj Rih S. Ukrainos pramoningas miestas prie Dniepro intako Inguleco, 200 km į š. nuo Krymo; apie 300.000 gyv. (1954). K.R. yra centre vieno didžiausių pasaulyje geležies rūdynų (apie 1100 mil. t), kur glž. rūda susikaupus plote 2–7 km pločio ir 100 km ilgio. Vidutinis geležingumas 62%. Dėl patogaus susisiekimo su akm. anglies Doneco baseinu, kuris yra už 500 km, išaugo didelė metalurginė pramonė. Jo apylinkėse iškasama vario rūdos, grafito ir lignito.

Krivis tariamai vyriausias prūsų, lietuvių ir latvių dvasininkas. P. Dusburgas (Scr. rer. Prus. I 53–54 psl) rašo, kad ‚šios sugedusios tautos viduryje, būtent Nadruvoje, buvo vieta vadinama Romuva (Romow), vardą nuo Romos gavusi, kurioje gyveno kažkoks vadinamas K. (Criwe), kurį už popiežių laikė. Kaip viešpats popiežius valdo visą tikinčiųjų bažnyčią, taip šio būdu ir įsakymu buvo valdomos ne tik minėtosios kiltys (gentes), bet ir lietuviai, ir kitos Livonijos žemės tautos. Tokia didelė buvo jo galia (autoritatis), kad ne tik jis pats arba jo giminaičiai (sanguine suo), bet ir jo pasiuntinys su jo lazda (cum baculo) ar kitu žinomu ženklu perėjęs netikėlių sritis (terminos ‚ribas, sienas'), buvo didžiai gerbiami karalių, kilmingųjų ir liaudies (communi populo). Lyg senu įstatymu, kūreno negęstančią ugnį... Apie mirusiuosius buvo velniškai įsivaizduojama, jog mirusio vaiko tėvams paklausus, ar matęs k. tokią dieną ar naktį kurį nors peržengiant jo namą, tai k., nieko nesivaržydamas, nurodydavo mirusiojo ‚padėtį' (dispositionem) pagal aprangą, ginklus, arklius ir palydą (familia), ir kad labiau įtikintų, (parodydavo) paliktąją jo namų slenkstyje ieties ar kito įrankio žymę... (karo laimikio) trečią dalį dovanoja sakytajam k., kuris ją sudegina'. Ši platoka Dusburgo žinia vėliau S. Grunau buvo savaip išplėsta, primaišant skandinaviškų ir kt. baltams svetimų dalykų; Romuva buvo padaryta išskirtine šventviete su amžinai žaliuojančiu ąžuolu, dievų ‚trijule' ir kt., praplečiant ir k. galią bei paskirtį, jį vadinant ‚criwe-kirwaito', ‚kriwaitt kirwaido'; iš to M. Stryjkovskis pasidarė ‚kirie-kiriejto', o kiti jau įstengė aprašyti ir k. drabužius, duoti Romuvos ir jos dvasininkų paveikslus. Mūsų romantikams k. pavirto ‚Krivių Krivaičiu', o S. Daukantui net ‚Kūrėjų-Kūrėju'.

Dusburgo žinia nėra laisva nuo ano meto ‚interpretatio christiana' įtakos: k. siejamas su popiežiumi tiek dvasine, tiek ir valdovine galia, o Romuva kildinama iš Romos. Tačiau k. tikrumu netenka abejoti. Atrodo patikima ne tik jo žyninė, bet iš dalies ir valdovinė galia, nors tas ‚interpretatio' valdovinei k. galiai kelia daug įtarimo. Bet prisiminus 1351 Kęstučio priesaiką, kur jis ne tik valdovas, bet ir aukotojas-žynys (žr. Priesaika), tenka sutikti, kad k. galėjo būti iškilęs koks nors Nadruvos kiltinis, išgarsėjęs dar ir žyniavimo galia. Dusburgo minimas jo pasiuntinys ‚cum baculo' ar kt. žinoma žyme atskleidžia krivulę (žr.) ir k. valdžios ‚galią' bei naudojimo paskirtį. Šios vietos Dusburgui neteko išgalvoti ir įnešti savų aiškinimų, lygiai taip pat ir jo kraujo giminaičių (aliquis de sanguine suo) pasiuntininės reikšmės. Tačiau baltams gyvenant kiltimis ir neturint vieningos dar valstybės, vieno vyriausiojo valdovo, visai nesuprantama viena pagrindinė šventvietė su vyriausiuoju dvasininku, kokį padarė Dusburgas k. Todėl ir patį k. tenka laikyti ne vyriausiuoju vieningo baltų tikėjimo dvasininku; jo negalima tokiu dvasininku laikyti net ir visų prūsų kilčių, bet tik išgarsėjusiu Nadruvos žyniu (ir kiltiniu), kuris žyniavimo galia buvo daugiau išsiskyręs iš kitų vietinių žynių ir į kurį patarimo kartais gal kreipdavosi gretimų sričių kiltiniai ar kilmingieji, nebūtinai kaip į žynį, bet, gal būt, ir kaip į seną, patyrusį žmogų. Toliau visai neaišku, ar k. yra tikrinis ar bendrinis žodis. Nei ‚krivū-

lė', nei ‚krivė', nei ‚krivis', reiškią kreivą lazdą ar kitą kreivą daiktą, nei kiti šio žodžio giminaičiai neatskleidžia, kas tas k. buvo, t.y. eilinis žynio pavadinimas ar tikrinis vardas. Iš Dusburgo ‚dictus', kurį rašo vis prieš ‚Criwe', galima manyti, kad K. vis tik buvo tikrinis vardas. Romantikų Kriviu-Krivaitį su jo vyr. dvasininko galia bei Grunau Romuvos prasimanymais pirmas sugriovė A. Mierzyńskis (1893, 1898), tuo metu sukėlęs visų patriotiškai nusiteikusių lietuvių pyktį, o Jaunius, pradedąs reikštis Būga ir kt. puolėsi k. garbę nuo ‚viską niekinančio lenko' ginti. Tačiau jau P. Klimas 1919 priėmė A. Mierzyńskio kritiką ir ją paskleidė mūsų visuomenei; prie senųjų aiškinimų nebesugrįžo nė K. Būga ir bandė k. žodžio reikšmę naujai atskleisti. Vėliau apie k. rašiusieji (Ivinskis ir kt.) nuėjo A. Mierzyńskio keliu.

Z. Ivinskis, Senovės lietuvių religijos bibliografija 1938; Scriptores rerum Prussicarum I 1861; *A. Mierzyński,* Mithologiae Lituan. Monumenta (Źródla I) 1892; *W. Mannhardt,* Letto-Preussische Götterlehre 1936; Lietuvių tautos istorijos šaltiniai I 1938 (su lietuvių k. vertimu); *H. Bertuleit,* Das Religionswesen der alten Preussen 1924; *K. Būga,* Kalba ir senovė I 1922; *Z. Ivinskis,* Medžių kultas sen. liet. religijoje 1939; *P. Klimas,* Lietuvių senobės bruožai 1919; *A. Mežinskij,* O nadravskom žrecie ognia, krive (Trudy IX archeologičeskogo sjezda v Vilnie 1893–1895); ('') Ramove (t.p. X 1899). *M. Alseikaitė-Gimbutienė,* Krivė (Ateitis) 1943. *A.Mž.*

Kriviu krivaitis žr. Krivis.

Krivoj Rog žr. Krivyj Rih.

Krivonys bžk. Trakų aps., Žaslių vls. (S. Rusijos okupacijoj Kaišiadorių rajono), prie Laukysos upelio, nuošalioj vietoj, 10 km į š. nuo Žaslių; apie 200 gyv. (1940). 1936 pradėta statyti kun. M. Cijūnėlio pastangomis įkurtosios parapijos bžn.

Krivonių miškas Seinų aps. Leipalingio vls., apie 550 ha (Baltosios Ančios miškų masyvo dalis). Dirvožemis smėlio. Gryno pušyno medynai, III boniteto, tik pietinėje dalyje, palei Baltosios Ančios upę, susitelkta eglyno su pušies ir drebulės priemaiša. Gyvena bebrai.

Krivūlė kreiva lazda, seniūno ženklas, sueiga. P. Dusburgas, rašydamas apie prūsų tikėjimą ir krivį, mini, kad krivio pasiuntinys siunčiamas su lazda (cum baculo) ar kitu žinomu ženklu. Vėliau tą patį pakartojo ir kiti kronistai. M. Praetorius (apie 1690) mini, kad Bretkūno rankraštyje, kalbant apie krivį, yra nupiešta ir kreiva krivio lazda. Pats Praetorius pastebi, kad Prūsuose (Gumbinės apl.) kaimo seniūno lazda k. (Krywule) vadina-

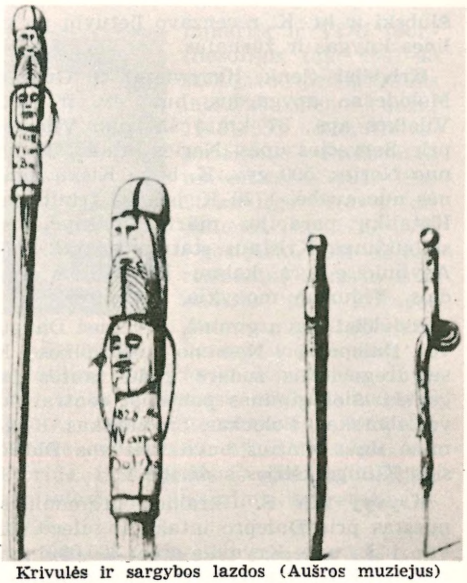

Krivulės ir sargybos lazdos (Aušros muziejus)

ma. Ji siuntinėjama kaimyno nuo kaimyno, šaukiant kuopon. K. Donelaitis Metuose ją taip pat sumini, bet jau kuopos

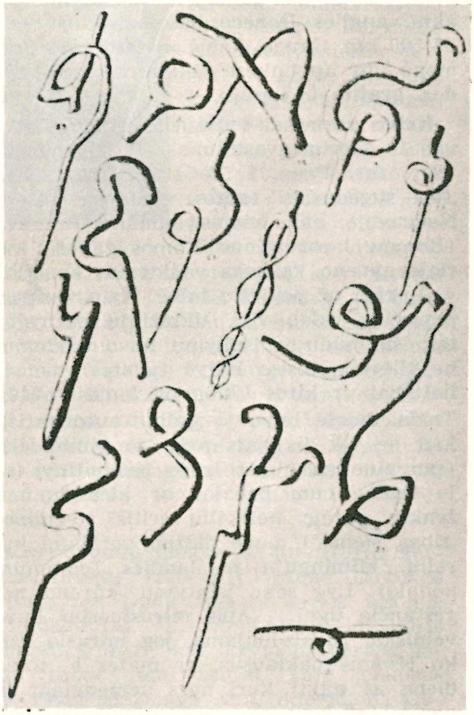

Krivulės (iš M. Praetoriaus Deliciae Prussicae)

reikšme (kas krivūlei reik, išmanomai pasisakėm). Ostermeyeris kritikavo profesorių Thummanną, kuris krivį vedė iš gotų ‚grewe' (viršininkas, teisėjas), nes k. esanti neatskiriama nuo k r e i v a s, tačiau toliau jis reikšmiškai jungia su lot. pedum, atseit piemenų viršininko, vėliau valdovo ir vyskupo lazda. Jis žino, kad ji daroma iš kastinio medelio pašaknio, esanti paprastos lazdos ilgio, su visais gumbais ir kreivumais. Kreiva lazda itin mėgiama, ji išsiskirianti, todėl ir ‚Kriwule' vadinama. A. Juška žino, kad ‚k. neša viens nuo kito, ragindami susirinkti. o greitu reikalu — ragu trūbydavo' (Litovskij slovar' III 248 1922); jis šalia k. pažįsta ir k r i v ę: ‚Krivę atnešė, reik eit į kuopą' (t. p. 248). Etimologiškai k. yra tik kreivas : krivas giminaitė.

Šalia kreivos k. XIX a. atsirado išdrožinėtos bei išpiaustytos k., kartais su įrašais, įvairios panaktinių ir kitokios lazdos, kurioms buvo perkelta kaimo k. vardas. K. vardas Užnemunėje buvo primestas ir 1915 vokiečių viršaičių išduotosioms sargybinių lazdoms, kurios buvo pažymėtos lakan įspausta antspauda, nors šiandien ten k. tevadina kaimo vyrų, seniūnijos ar kt. sueigą.

M. Praetorius, Deliciae prussicae 1871; *W. Mannhardt,* Letto-preussische Götterlehre 1936; *G. Ostermeyer,* Kritischer Beitrag zur altpreussischen Religionsgeschichte 1775; *J. Baldauskas,* Krivulė (Gimtasai Kraštas 1935 nr. 1). *A.Mž.*

Krivulė 1. iliustruotas žurnalas, įsteigtas 1923 VII, ėjo kas mėnesį iki 1926 Kaune. Leidėjas-red. K. Puida; kurį laiką leido Lietuvos telegramų agentūra Elta, 1925 VIII 1 tapo savaitiniu Lietuvos priedu. Gausiai dėdavo vaizdų iš Lietuvos gyvenimo, straipsnių kultūrinėmis temomis ir savųjų bei verstinių autorių beletristikos ir poezijos.

2. M. Lietuvos Tarybos 1948 Detmolde išleistas vienkartinis leidinys. Straipsniai lietuviškai ir vokiškai. Redagavo A. Puskepalaitis.

Krivuliai 1. ant pirmosios ratų ašies uždedamas įtaisas medžius, kartis vežant. K. yra iki 70–80 cm ilgio medžio padėklas, šonuose turįs įstatytus ragus. Iš šono į padėklą įnertas iki 1 m ilgio pagalys (kartais du), kuris surišamas su uždėtu medžiu ar kartimis. Miškingose srityse, kur miško medžiagos išvežimas buvo tapęs verslu, buvo daromi ir atskiri ratai, vadinami k. Jų antroji, užpakalinė dalis nebeturėjo vežėčių, o tik ragus, įtaisytus į užpakalinę ašį. Vežėčių trainiją (žr.) pakeitė ilgoka stora kartis, kuri buvo įtaisyta į pirmos ašies uždedamą krivulį ir slankiojo per užpakalinę ašį, nors kalnuotų ir kreivų kelių srityje toki k. nebuvo visai patogūs. Daug parankesni k. ratai buvo, kai jų trainijas buvo pakeistas dviejų, atskirų dalių trainiju: vienas trumpas k. galvoje (priešakyje) ir antras — ilgesnis jo užpakalyje. Iškrovus rąstus, tuščiomis važiuojant, jie buvo sutraukiami ir sujungiami.

2. dvi kartelės, kuriomis valdoma pakrauti rąstų ratai ar rogės. 3. gandrinėjimo lazdos. 4. statyboje sienų lapės.

Krizė (gr. krizis ‚sprendimas, sprendžiamoji baigtis') sunkus persilaužimo momentas, negalavimai, sukrėtimai; 2. p o l i t i n ė k. valdžios negalavimai, sunkumai sudaryti naują vyriausybę; l i g o s k. ligos sprendžiamasis momentas, persilaužimas; e k o n o m i n ė k. žr. Konjunktūra.

Kryžanai žr. Kryžionai.

Kryžanauskas Antanas (1862 II 17 Radvilišky — 1940 III 23 Šateikiuose) kunigas kanauninkas. Mokėsi Šiaulėnų pradžios mokykloje, paskui 1874–1881 Liepojos gimn. 1881 įstojo į Kauno kunigų seminariją ir baigė 1885. Vikaravo: Raudondvary, Zarasuose, Lygumuose, Naujamiesty ir Pajūry. 1904 buvo paskirtas Salako klebonu. Čia pastatė didelę akmeninę bažnyčią. 1918 buvo pakeltas Žemaičių kapitulos garbės kanauninku. 1919 VII 9 bolševikų buvo paimtas įkaitu ir išvežtas į Smolenską. Iškalėjęs 1 mėnesį ir nugabentas į koncentracijos stovyklą, kur 4 mėnesius išbuvo paprastu darbininku prie geležinkelio. 1919 XI 23 buvo paleistas iš arešto, bet Smolenske išgyveno iki 1920 IV 10, kol buvo iškeistas į komunistą, tarpininkaujant Lietuvos valdžiai. Grįžo per Rygą Lietuvon 1920 XII 5 ir apsigyveno Salake. 1920 XII 13 buvo paskirtas Viduklės klebonu. 1933 buvo perkeltas į Telšių vyskupiją. Klebonavo Didkiemyje ir nuo 1936 iki mirties — Šateikiuose, bet palaidotas Salako bžn. šventoriuje.

Kryžbarkas (lat. Krustpilis) Latvijos mstl. Latgaloje, buvęs kaimas su sena pilimi, kurią rusų caras Jonas IV Žiaurusis 1577 buvo paėmęs. Ties K. 1626 kng. L. Sapiega ir A. Gosevskis sumušė nuo Liknos besitraukiantį švedų gen. Horną. 1926–29 kasinėtas VII–XII a. kapinynas. Netoliese yra 3 piliakalniai. 1951 Asotės piliakalnyje buvo daromi kasinėjimai.

Kryžiai katalikų šventovė prie p. Dusios ež. kranto, apie 1 km į v. nuo Sutrės upelio žiočių, Metelių vls. ir parapijos, nors tik 4 km nuo Šventežerio. Šventovės istorijos pradžia siekia švedų karo laikus. 1702 prie Dusios ež. sustojo Lietuvos etmono M. Višnioveckio vadovaujama kariuomenė; ji turėjo sulaikyti Gardino kryptimi žygiuojančius švedus. M. Višnioveckis turėjo su savim Šv. M. Marijos paveikslą (Barūnuose buvusio Dievo Motinos paveikslo kopiją) pieštą ant skardos. Jis liepė iškilesnėj vietoj pastatyti tris kryžius ir prie vieno jų pakabinti minėtąjį paveikslą, pastatyti mažą altorių ir prie jo laikyti kariuomenei pamaldas. Švedams staiga užpuolus, Višnioveckis turėjo skubiai pasitraukti, palikdamas vietoj kryžius ir paveikslą. Švedų išniekintą paveikslą apylinkės žmonės pasiėmė saugoti. Po kiek metų tą vietą lankė aklas kareivis, šaukėsi Dievo Motinos pagalbos ir atgavo regėjimą. Žmonės pradėjo gausiai lankyti tą vietą. Kun. Ign. Žibanavičius, žmonių padedamas, pastatė Marijos garbei koplytėlę, kurioje vysk. Marciejevskis 1816 V 25 atlaikė pirmas šv. mišias. Pop. Pijus VII ją lankantiems suteikė atlaidus. Pirmoji K. koplyčia buvo per maža ir pasenusi, bet rusų valdžia neleido statyti naujos. Tada Metelių par. tikintieji, vadovaujami savo klebono, slaptai miške parengė visą koplyčios statybai reikalingą medžiagą, nakties metu suvežė ją į vietą ir per trumpą laiką, kol policija spėjo apsižiūrėti, pastatė naują gražią koplyčią. Vėliau prie jos buvo pastatytas namas gyventi laikinai atvažiuojančiam kunigui. Didžiausios iškilmės K. būdavo per Sekmines ir šv. Petro ir Povilo šventėje. Šv. M. Marija K. yra garbinama kaip Angelų Karalienė. Per šventes į K. suvažiuodavo iš kaimyninių parapijų keli tūkstančiai žmonių. Iš senųjų kryžių vienas buvo išlikęs ligi antrosios bolševikų okupacijos.

J. Totoraitis, Sūduvos Suvalkijos istorija 474 psl. 1938; *Kun. P. A(ugustaitis),* Seinų diecezijos bažnyčių monografija (Vadovas 30 nr.) 1911.

R.Krs. ir A.B.

Kryžiasnapis sniegenos didumo paukštis, įdomus savo snapu, kurio abi pusės ilgos ir riestos ir gale kryžiuojasi. Patino vyraujanti spalva raudona, kuri ypač ryški ant krūtinės ir antuodegyje. Sparnai pilki, šiek tiek rusvi, pilvas balzganas. Patelės gelsvai žalių spalvų su pilkos spalvos priemaiša, pilkais sparnais ir uodega. Lietuvoje gyvena trys rūšys k. Dažniausiai pasitaiko eglinis k., rečiau pušinis, o rečiausiai margasparnis. Pušinis k. sveria 58–66 g. Eglinis k. tesveria tik 40–50 g. K. vieni gražiausių mūsų smulkiųjų paukščių; jie ir įdomūs savo papročiais. Maitinasi pušų ir eglių sėklomis. Jų snapas pritaikytas gliaudyti kankorėžio žvynelius. Jie atsilanko ir į sodus, kur randa vabzdžių; ypač mėgsta amarus (alhis), kurie sukelia tam tikrus gumbelius. Juose būva medžio kenkėjai. Taip pat k. mėgsta dar ir kanapes. K. labai nebaikštūs ir neatsargūs, nes lenda į spąstus. K. gyvena būreliais po 10–15 paukščių. Jie labai judrūs, linksmi, vikrūs. Būreliais skrenda iš vie-

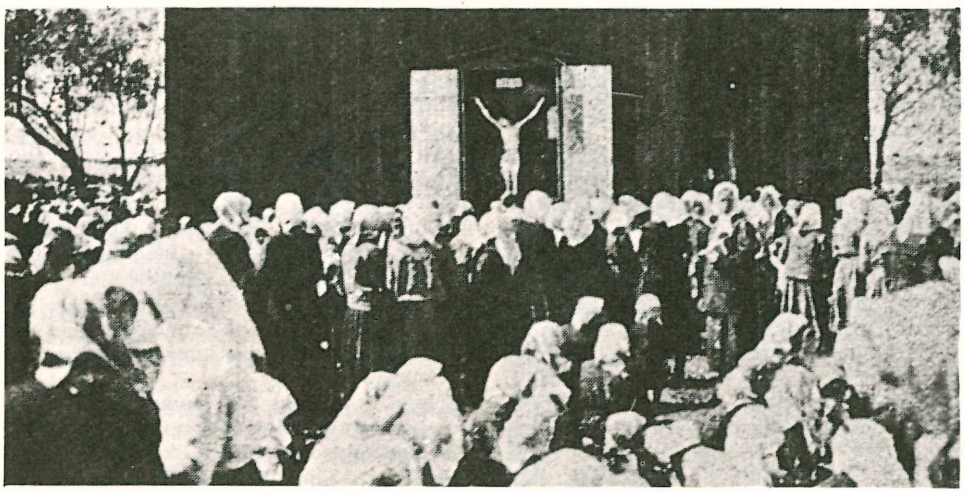

Sekminių atlaidai Kryžių koplyčioje

Margasparniai kryžiasnapiai

nos miško dalies į kitą. Patinėliai gražiai gieda net ir žiemos metu. Suradę maisto paukšteliai nutyla ir tik krintą į žemę kankorėžiai išduoda jų darbo vietą. K. vienintelis paukštis, kuris peri bet kada. Kiaušinių randama ir vasario mėn. Čia patvirtinamas dėsnis, kad paukščiai peri tada, kada daugiausia yra maisto. Kadangi jie peri žiemą, tai perinimo darbą pradeda nuo pirmo kiaušinio, o patinas parūpina maistą patelei. K. narvely laikomi gali greit priprasti prie žmogaus. Yra žinomi atsitikimai, kad k. perėdavo namuose. K. labai gudrūs paukščiukai, ir juos katarinkininkai išmokydavo traukti bilietėlius.

Kryžiaus dienos (lot. dies rogationum ‚maldavimo dienos') IV 25 ir pirmadienis, antradienis bei trečiadienis prieš Šeštines. Tomis dienomis iš bažnyčios į kitas bažnyčias, koplytėles ar prie kryžių eina procesijos, giedodamos Visų Šventųjų litaniją ir grįžus laikomos šv. mišios Dievo gailestingumui išprašyti. IV 25 pamaldų pradžia siekia pop. Liberijaus laikų (352–366), kuris įsakė tą dieną melsti Dievą palaimos būsimam derliui. Antrosios, t.y. trys dienos prieš Šeštines, prasidėjo Vienne, Prancūzijoj apie 470. Tuo laiku to miesto apylinkę ištiko nepaprasta sausra ir paskui liūtys su siaubingais žaibais. Gyventojai padarė apžadus tris dienas pasninkauti ir atlikti tomis dienomis atgailos procesiją. Šios pamaldos ūmai išplito Pran-

Kryžiaus dienos (1880)

cūzijoj ir kituose kraštuose. Oficialiai jas patvirtino pop. Leonas III apie 800.

Lietuvoje jos žinomos jau XVII a.; itin išplito ‚marų metais' XVIII a. ir išliko pusiau šventėmis.

Kryžiaus karai viduramžių karo žygių pavadinimas, vartotas trejopa prasme: 1. Bažnyčios vardu vykdyti karai prieš pagonis, eretikus ar schizmatikus, turint tikslą atversti juos į tikrą tikėjimą; 2. pačių krikščionių savitarpiniai karai, kur popiežių arba šiaip hierarchų priešai buvo sutapdinti su bažnyčios priešais ir karas su jais buvo skelbiamas kryžiaus karu; 3. XII–XIII a. vesti karai Jeruzalei ir Palestinai iš mahometonų išvaduoti. Pirmųjų dviejų pobūdžių karai buvo epizodiški visais viduramžiais; trečiosios rūšies K.k. — epochinis visos Europos reiškinys, giliai paveikęs jos gyvenimą ir jį pasukęs naujoviška kryptimi.

Šie K.k., prasidėję XI–XII a. sąvartoj, turėjo šaknis kur kas anksčiau, atseit VII a., kada Mahometo sekėjai nuostabiais žygiais nukariavo priešakinę Aziją, Egiptą su š. Afrika, Pirenėjų pusiasalį ir kai kurias Vidužemio jūros salas. Islamo išpažintojai sudavė didelį smūgį krikščioniškam Vakarų ir Rytų pasauliui, ypač Bizantijos imperijai, kurios didieji Azijos plotai jiems atiteko. Islamo iškilimas daugiausia dėl to paveikė krikščionis, kad paveržė didžiausią šventovę—Jeruzalę su Palestina, kuri nuo pat pirmųjų krikščionybės amžių traukė maldininkus. Bizantijos imperatoriai nuo pat Konstantino D. puoselėjo ir rūpinosi statyti ir palaikyti ten bažnyčias. Tiesa, mahometonai neturėjo tikybinio fanatizmo ir gerbė krikščionis, leisdami turėti šventoves Jeruzalėj ir nedraudė atvykti tikintiesiems. Bagdado kalifai, ypatingomis sutartimis su Bizantijos imperatoriais, net leido šiems būti Jeruzalės globėjais. Tačiau krikščionys kartais nukentėdavo nuo mahometonų valdovų dėl jų savitarpinių kovų, kada šie anarchijos metu užgrobdavo jų bažnyčias, kurias jie vėliau turėdavo išpirkti. Ypač pajuto Palestinos krikščionys islamo valdžios skriaudą, kai į Siriją įsiveržė nuo X a. Egipte įsitvirtinę Fatimidai, islamiškos šiitų sektos sekėjai. Fanatiški Fatimidai žiauriai persekiodami ortodoksinius mahometonis sunitus, neaplenkė nė krikščionių. Čia ypač pagarsėjo Kairo kalifas Al-Hakimas, įsakęs Sirijos gubernatoriui sunaikinti visas krikščionių šventoves, neišskiriant nė Prisikėlimo bažnyčios (1010). Toks Al-Hakimo poelgis didžiai sujaudino visą Europą, ir čia kilusi pasipiktinimo banga išsiliejo į žydų persekiojimus (juos laikė kalifo sąmokslininkais). Kalifo neleistinas elgesys brandino žygio prieš netikėlius nuotaiką. Jeruzalės krikščionių ir Europos piligrimų vargai padidėjo, kai šventose vietose ir, apskritai, visoj priešakinėj Azijoj įsigalėjo turkai seldžiukai. Tai laukinės, iš Turkestano atkilusios giminės, pradžioj tarnais pasklidusios Bagdado kalifate. Ilgainiui turkai tiek įsigalėjo, kad virto savaiminga galybe ir išsivadavo iš kalifo valdžios. Apjungti valdovo-bego, jie paliko lemianti jėga ir užėmė Jeruzalę (1071), o tuo pat metu mūšyje ties Manzikertu paveržė iš bizantiečių beveik visą M. Aziją. Europiečiai skaudžiai pajusdavo turkų viešpatavimą šventose vietose. Jie apiplėšdavo keliaujančius maldininkus ir rinkliavomis juos vargindavo. Tačiau atgailos troškimas ir atlaidų viltis skatino krikščionis lankyti brangiausią šventovę, ir jie ne vien paskirai, bet kartais dideliais būriais vyko

Kryžiaus žygių dalyvis

ten. Tarpe daugybės į Jeruzalę vykusių būrių bene žymiausias buvo Mainco arkivyskupo vedamasis (1064), kur dalyvavo bent 7000 keleivių. Tik po sunkios kovos su netikėliais jie galėjo pasiekti Jeruzalę. Maldininkai su didesniais ar mažesniais vargais atlikę kelionę ir grįžę namo, pasakodavo savo patyrimus ir skleidė nuotaiką prieš Šventosios žemės valdovus. Jie rengė dirvą būsimiems kryžiaus karams.

K.k. idėja, kilusi dėl į Šventąsias vietas keliaujančių maldininkų apsaugos reikalo, brendo ir pačios Europos sąlygose. Juk Pirenėjų pusiasalyje karai su netikėliais siautėjo nuo pat VIII a., ir juose dalyvavo, be ispanų, dar ir kaimynų, ypač p. Prancūzijos riteriai. Čionykščiai žygiai prieš musulmonus surizgo su maldininkų kelionėmis į nuo IX a. ‚atrastą' apaštalo Jokūbo kapą Compostelojе (dabar Santiago de Compostela), Ispanijoje. Maldininkų karių kelionės į Compostelą ir, apskritai, į Ispaniją, ypač skatino Cluny vienuolynas, skleidęs nuo X a. bažnyčios reformos mintį. Iš šio betarpiško susidūrimo maldininkų bei karių su netikėliais juose įsižiebė k.k. idėja, kuriai virsti tikrove tereikėjo mažo paskatinimo, kurį padarė pop. Urbonas II.

P i r m a s i s K. k. paskatintas imperatoriaus Aleksijaus Komneno, kada jis kreipėsi į popiežių Urboną II, prašydamas pasiųsti jam karių talkininkų kovoti su į M. Aziją įsibrovusiais turkais. Atsakydamas į Aleksijaus prašymą, pop. Urbonas II tuojau sušauktame Piacencos bažnytiniame susirinkime (1095) ragino tikinčiuosius eiti su imperatoriaus pagalba vaduoti Šventosios žemės. Bet popiežius, būdamas pats iš Cluny, gerai numanė, jog jo gimtinė Prancūzija geriausiai esanti paruošta kryžiaus žygiui ir todėl nedelsdamas ten nuvyko. Čia Clermonto susirinkime jis paveikė minią ir daugelį nukreipė į šventąjį žygį. Pamokslininkai tuojau pasklido po kraštą ir ragino tikinčiuosius keliauti į Rytus. Vienas pamokslininkų buvo Petras Eremitas — legendomis išgražinta asmenybė, kuris pirmas sutelkė kelių tūkstančių minią ir ją vedė. Labai mišrios sudėties ir karui neparuošta minia smarkiai nukentėjo keliaudama per Vengriją ir Bulgariją ir pasiekusi Konstantinopolį tuojau buvo perkelta per Bosforą. Čia, keliaudama į krašto gilumą, liko turkų užpulta ir beveik sunaikinta. Jos likučiai su pačiu Petru Emeritu prisijungė

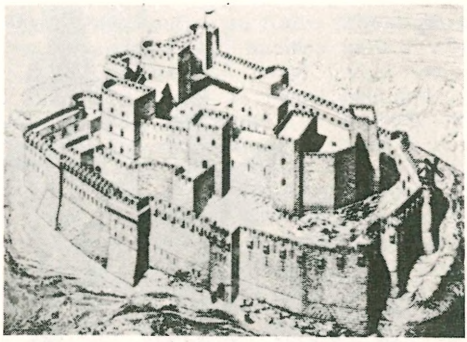

Kryžiaus žygių dalyvių statytoji pilis — Kalaal el Hosn (rekonstrukcija)

prie vėliau atvykusių kryžininkų. Antras būrys, kuriam vadovavo žymūs feodalai, kaip Gotfridas Bulonietis, Žem. Lotaringijos valdovas ir jo brolis Balduinas, Tulūzos grafas Raimundas, p. Italijos normanų karalius Boemundas ir daugybė kitų, buvo daugiau kariško pobūdžio. Pasiekę Konstantinopolį ir imperatoriaus perkelti į M. Aziją, kryžininkai pirmiausia atėmė iš turkų Nikėją ir ją grąžino imperijai. Toliau keliaudami laimėjo mūšį ties Doryleumu, paėmė po ilgo apgulimo Antiochiją ir pasiekė Jeruzalę. Šis miestas tik ką paveržtas iš turkų egiptiečių Fatimidų. Jis, palyginti, lengvai teko krikščionims (1099 VII 15). Įvykdę masines mahometonų žudynes ir atlikę iškilmingą procesiją prie karsto To, kuris skelbė meilę net priešams, krikščionys paėmė miesto ir apylinkės valdžią ir įkūrė Jeruzalės karaliją. Jos valdovu išrinko Gotfridą Bulonietį, kuris, nevainikuotas karaliumi, pasirinko šv. Karsto gynėjo titulą. Be Jeruzalės, krikščionims pavyko įsikurti dar 3 kunigaikštijose: Antijochijoje, Edesoje ir Tripolyje. Visos 4 valstybės buvo įtarpai plačiame saracėnų pasauly ir galėjo laikytis ne tiek savo jėgomis, kiek nuolat iš Europos atplaukiančiais kryžininkais. Didelę paramą joms teikė 2 naujai įsikūrę ordinai — templininkai ir joanitai. Pirmasis didesnis krikščionių valstybėms pavojus grėsė iš Mosule iškilusio stipraus mahometonų valdovo Zengi, užgrobusio tolimiausiai į rytus išsikišusią Edesą (1144). Šis pirmas krikščionims suduotas smūgis sukrėtė Europą ir pažadino į naują Kryžiaus žygį.

A n t r a s i s K. k., nors pradėtas skelbti pop. Eugenijaus III, tačiau iš tikrųjų suburtas didžiojo cistersų abato Bernardo

G. Doré: Kryžiaus žygių dalyviai meldžiasi prieš Šventąjį miestą

iš Clairvaux. Jis ugningais pamokslais Vézelay susirinkime (1146) ir keliaudamas po kraštą sukėlė Prancūziją į žygį. Pakviestas į Vokietiją pirmiausia tramdyti prieš žydus kilusių ekscesų, Bernardas, keliaudamas Pareine, patraukė taip pat ir vokiečių mases su pačiu karaliumi Konradu III. Valdovų vedami vokiečiai ir prancūzai laimingai pasiekė M. Aziją. Čia dėl nepriteklių ir turkų puldinėjimų kryžininkai smarkiai nukentėjo ir tik su mažais likučiais abu karaliai išlipo krikščioniškose vietovėse. Atvykę kryžininkai ir vietiniai krikščionys nutarė paimti Damaską ir taip įvaryti pleištą tarp Egipto ir Sirijos mahometonų. Bet po trumpo apgulimo Jeruzalės karalius dėl neišaiškintų priežasčių grįžo namo. Juo pasekė kryžininkai, ir antrasis Kryžiaus žygis nesėkmingai baigėsi. Tuo tarpu mahometonai žymiai sustiprėjo, kai Kaire pasibaigė Fatimidai ir Egiptą su Sirija sujungė didysis turkų kilmės valdovas Saladinas. Jis pasišovė suduoti lemiamą smūgį krikščionims ir 1187 be pasipriešinimo užėmė Jeruzalę. Pritrenkianti Jeruzalės praradimo žinia pažadino europiečius į trečiąjį K.k.

T r e č i a s i s K. k. buvo vedamas trijų didžiųjų valdovų, būtent vokiečio Fridricho Barbarosos, prancūzo Pilypo II Augusto ir anglo Ričardo Liūtaširdžio. Abu paskutinieji vandens keliu pasiekė Sirijos pakraščius, o pirmasis, keliavęs per M. Aziją, nuskendo maudydamasis. Prancūzai ir anglai prisidėjo prie Akkonos (Acre) apgulėjų, Jeruzalės karaliaus vedamų (1191). Kietai ginama tvirtovė vos po dvejų metų pasidavė, ir gynėjai anglų karaliaus be pasigailėjimo buvo iššudyti. Ričardas Liūtaširdis, likęs vienas vadovauti kryžininkams, nes Pilypas II Augustas patraukė namo, vyko jūros pakraščiu į Jafą, iš kur artimiausiu keliu pasuko į Jeruzalę. Dėl kilusios nesantaikos tarp mišrios tautybės karių ir ypač dėl vadovaujančių didikų savitarpinės neapykantos ir pavyduliavimo kelionė negalėjo būti tęsiama. Be to, kryžininkus gąsdino Saladinas, stiprindamas Jeruzalę. Tad Ričardas Liūtaširdis ryžosi susitaikinti su Saladinu ir atsisakyti žygio. Pagal sutartį pakraštiniai miestai tarp Akkonos (Akkos) ir Jafos pasiliko krikščionims ir jiems buvo patikrintas laisvas Jeruzalės lankymas. Nors trečiasis K.k. baigėsi nepasiekęs tikslo, tačiau jis sustiprino krikščionių padėtį bent pakraštiniuose pajūrio miestuose.

K e t v i r t a s i s K. k., pradėtas tais pačiais tikslais, kaip ir ankstyvesnieji, nukrypo nuo savo tiesioginio tikslo ir virto įprastu grobiamuoju karu. Visuose viduramžių didesniuose įvykiuose pastebimas grynai dvasinių - idealistinių ir savanaudiškų - politiškai ekonominių motyvų suplakimas, kuris čia išeina aikštėn. Tuojau po Jeruzalės kritimo ir trečiojo K.k. nepasisekimo popiežiai nesiliovė skatinti tikinčiųjų Jeruzalę vaduoti. Tačiau Italijoje vykusios gibelinų ir gvelfų kovos, ir ypač Hohenštaufenų įsigalėjimas pietuose, tramdė K.k. organizavimą. Hohenštaufenas Henrikas VI, tiesa, buvo besiruošiąs K.k. priedanga įsiviešpatauti Konstantinopoly. Nors dėl ankstyvos mirties Hohenštaufenas nepasiekė savo tikslo, bet tatai įvykdė kryžininkai, nukrypę nuo didžiai veiklaus pop. Inocento III (1198–1215) jiems nurodyto tikslo. Šio meto kryžininkai — daugiausia prancūzai — pasirinko naują puolimo taikinį, būtent, Egiptą, tikėdamiesi priversti sultoną atiduoti Jeruzalę. Neturėdami patys laivų, nusisamdė transportui veneciečius. Tačiau keliauti laivais į Veneciją susirinko mažas kryžininkų skaičius — nemaža vyko iš artimų uostų — ir šieji negalėjo sumokėti sutartos sumos. Tada veneciečiai paprašė vieton atlygio už kelionę padėti jiems paimti Dalmatijos miestą Zarą. Kai šį žygį

kryžininkai prieš popiežiaus valią lengvai atliko, iš Konstantinopolio atvyko nuverstojo imperatoriaus sūnus Aleksijus ir prašė jų grąžinti į sostą jo tėvą bei jį, žadėdamas už tai remti jų žygius prieš netikėlius. Pasiūlymas itin patiko kryžininkų vadui Bonifacui Monferatiečiui; nesvetimas buvo ir veneciečiams. Tad patraukta į Konstantinopolį, ir jis be pasipriešinimo paimtas (1203). Kai į sostą grąžinti Aleksijus su tėvu negalėjo atsilyginti ir patys buvo nuversti, tai kryžininkai pakartotinai paėmė miestą ir ėmė šeimininkauti. Jie įkūrė Lotynų imperiją, gyvavusią apie 60 metų (1204–61).

Paskutinieji K.k. nukrypo daugiausia ne į Siriją, bet į Egiptą, t.y. į musulmonų centrą. Juos atsveria jausmingas masinio psichozo epizodas, būtent, vaikų K.k. (1212). Visuotinai kartota mintis, kad dalyvių nuodėmės esančios K.k. nepasisekimo priežastis, bus paskatinusi suburti vokiečių ir prancūzų kraštuose vaikus kovoti su netikėliais. Prancūzų vaikai Marseille uoste pakliuvo vergų pirkliams, ir šie juos, išvežę į užjūrius, pardavė į vergiją. Vokiečių vaikų daugumas žuvo pakely į Italiją ar šiaip dingo. Netrukus (1217) pop. Inocento III suburtas vad. 5 K.k. tikrai buvo nukreiptas į Egiptą. Nilo deltoj paimtas Damietos mst. Tačiau iš jos kryžininkai dėl nepalankių geografinių sąlygų negalėjo pasistūmėti ir ją apleido (1221). Šį nepasisekimą stengėsi išlyginti, Lijono bažnytinio susirinkimo paskatintas, prancūzų karalius Liudvikas IX Šventasis, išsirengdamas į Damietą (1248). Ją paėmęs pasiekė Ašmuno kanalą, per kurį vargais negalais persikėlė. Bet čia sutiko tokį pasipriešinimą, kad turėjo trauktis. Traukdamasis su likusiais kariais pakliuvo į nelaisvę. Nors skaudų smūgį patyrė Liudvikas vadinamajame 7 K.k., tačiau iš nelaisvės išpirktas nemetė šventojo žygio minties ir į jį vėl išsirengė. Šiuo kartu pasirinko Tunisą, kur nieko nepasiekęs mirė (1270). Tai buvo 8 ir paskutinis K.k.

Sirijos krikščionys, gyvenę pajūrio miestuose, bent XIII a. pradžioj nejuto pavojaus. Mahometonai buvo suskilę, ir krikščionys būtų galėję atsiimti Jeruzalę, jei tam būtų buvęs ryžtas ir santarvė. Priešingai, jie buvo paskendę tarpusaviuose vaiduose ir bendriems žygiams nepasiryžę. Betgi imperatorius Fridrichas II Hohenštaufenas, vidury žūtbūtinės kovos su popiežiais dėl Italijos, vis dėlto ryžosi atvaduoti Jeruzalę ir ne karu, bet derybomis. Pagal sutartį su Kairo sultonu jis gavo papildomai kai kuriuos pajūrio miestus ir Jeruzalę — išskyrus mahometonų šventąsias vietas su laisvu priėjimu prie jos. Gavęs šv. Miestą, Fridrichas, nors popiežiaus ir iškeiktas, nuvyko į jį ir šv. Karsto bažnyčioj užsidėjo Jeruzalės karaliaus karūną (nes nebuvo dvasininko patarnauti). Nors popiežiaus interdiktu paženklinta, tačiau Fridricho nevykusiai vadinamu 6 K.k. atgaivintoji krikščioniškoji Jeruzalė laikėsi iki 1244, kada galutinai teko Alacho garbintojams. Tais pačiais Jeruzalės netekimo metais krikščionys smarkiai pralaimėjo prie Gazos, ir Egipto sultonas baisusis Bibaras pradėjo pajūrinių miestų nukariavimą. Jis užgrobė Jafą, Cezarėją, Antiochiją ir kitus. Jo įpėdiniai tęsė puolimus, kol krito paskutinė krikščionių tvirtovė — Akkona (1291). Su Akkonos kritimu baigėsi krikščionių viešpatavimas Sirijoj. Jeruzalės karalijos tęsinys tepaliko Kipro karalija, įsikūrusi anksčiau Ričardo Liūtaširdžio nukariautoj ir Jeruzalės karaliui padovanotoj saloj. Kitas Jeruzalės karalijos likutis buvo joanitų užimta Rodo sala. Abi šios iš K.k. kilusios krikščionių salos rytuose ištvėrė iki XVI a., kai tapo turkų grobio aukomis. Praradus Sirijos žemes baigėsi ir Kryžiaus karai. Tačiau K.k. mintis ilgai nepametė Europos. Prancūzų politikas Pierre Dubois 1307 išleido veikalą: De recuperatione Sanctae Terrae, kur svarstė Jeruzalės karalijos atgaivinimą. Betgi turkų persikėlimas į Europą XIV a. vidury ir mahometonų piratų siautėjimas Viduržemio pajūriuose išblėsino pirmykščią K.k. idėją. Ta pati Prancūzija suruošė vieną kitą žygį čia į Afriką, čia į Balkanus. O ir patys popiežiai, akivaizdoj gresiančio turkų pavojaus Padunojaus kraštams, kartais šaukė tikinčiuosius į šventąjį karą. Bet šiuo atveju vesti karai — nors ir ne be religinių motyvų — turėjo daugiau valstybinį bei politinį pobūdį. Mat, viduramžių dvasia jau blėso, ir pirmykštė K.k. idėja ėjo į užmarštį. Rytietiškų K.k. pakaitas Europoj, lyg jų tęsinys laikytinos Vokiečių Ordino kovos su lietuviais ir su kitais Pabaltijo pagonimis. Jos vyko tais pačiais šūkiais, kaip ir K.k., į jas kvietė krikščionis popiežiai ir jose dalyvavo įvairių Europos kraštų riteriai. Lietuviai pagonys laikyti saracėnais ir karas su jais — šventas, atseit, K.k. Tad lietuviai savo pagonybe pra-

tęsė K.k. net iki XIV a. pabaigos. Žr. Kryžiuočių ordinas.

K. k. i š d a v o s Europai sunkiai apčiuopiamos, ypač kultūrinėje srity. Tiesa, nuo K.k., XII–XIII a. pastebima padidėjusi graikų bei arabų mokslų plėtra Vakaruose. Tačiau neaišku, kiek čia turėjo reikšmės K.k., Mat, europiečiai jau nuo seniau turėjo ryšių su arabais per Ispaniją ir Siciliją ir iš čia bus gavę kai kuriuos arabų bei graikų mokslus. Atrodo, Sirijoj europiečiai bus maža iš arabų pasimokę. K.k. dėka europiečiai gavo tiesiog pažinti graikų kultūrą ir graikų autoriai, pvz. Aristotelis, jau plačiau buvo žinomi. K.k. žymiai paveikė Europos ūkį ir visuomenę. Jau nuo seniau varoma prekyba su Rytais dabar žymiai išsiplėtė ir rytietiškos prekės plačiau sklido Europoj. K.k. dėka europiečiai gavo pažinti pvz. cukrų, ryžius, citriną, abrikosus ir visokius prieskonius — pipirus, cinamoną ir kt. Dėl prekybos išsiplėtojimo augo miestai, pirmoje eilėje Italijoje, o taip pat ir kitur, pvz. Hanzos miestų pradžia sietina su K.k. Atsiradus rytietiškų prekių paklausai, pakilo pinigų reikalavimas joms įsigyti. Diduomenė, jomis daugiausia suinteresuota, geisdama pinigų, ėmė pardavinėti savas teises pralobusiems miestiečiams ir valstiečių natūralines prievoles ėmė keisti į pinigus. Tuo būdu plito laisvieji miestai su savaimingomis teisėmis ir baudžiavos pobūdis kitėjo. Aplamai, ūkinis ir visuomeninis gyvenimas pasuko naujoviška kryptimi. Pagaliau, K.k. teikia įspūdingą pamoką savo visuotinumu. Čia pirmą ir vieninteli iki šiol kartą V. Europa pademonstravo vieningumą, nepaisydama tautinių ir politinių skirtingumų. Bažnyčios įžiebtoji idėja — vaduoti šv. Karstą pagavo kraštus nuo Skandinavijos iki Vidužemių ir nuo Atlanto iki Dunojaus bei Vyslos ir juos subūrė bendram žygiui.

H. Hagenmayer, Le vrai et le faux sur Pierre l'Ermite 1883; *R. A. Newhall,* The Crusades 1927; *L. Bréhier,* L'Eglise et l'Orient au moyen âge 1928; *H. Belloc* The Crusades 1937; *G. A. Campbell,* The Crusades 1938; *St. Runciman,* A History of the Crusades 3 t. 1951–4; *R. R. Selman,* The Crusades 1955; *K. M. Setton,* The Crusades 1955; *J: Stakauskas,* Kryžiaus karai prieš Žemaičius XIII a. (Vairas 1 nr.) 1933.

J.J.

M ė n e K. k. įtaka pasireiškė V. Europos meno motyvų keliavimu į Rytus, o Rytų — į Vakarus. Kilimų, audinių, miniatiūrų, reljefų importas iš Rytų paveikė V. Europos skulptūrą, iliustracijas ir ornamentiką romanikos ir ankstyvosios gotikos XII–XIII a. sąvartoje. Tų laikų V. Europos ikonografija gavo bizantinį ant spalvį (plg. Hortus deciliarum ir kt.). Pranciškonai ir domininkonai, stiprindami misijų veiklą, platino naujas mistines religinio meno formas, kurios netiesiogiai siejasi su Rytų Bažnyčios meno pradais (plg. Imago pietatis). Sustiprėjęs relikvijų kultas ir šventųjų legendos davė naujų temų tapybai. Architektūroje įvairūs Rytų konstrukcijos pavyzdžiai, ypatingai centrinis Šv. Karsto planas buvo sekamas Vakaruose. Jeruzalės špitolė (Muristan) ėjo pavyzdžiu įvairių špitolninkų ordinų špitolių statybai. Kryžininkai bei jų ordinai, kur galėjo įsteigti savo valstybes, kūrė turtingą savitą meną, kuriam būdingas V. Europos meno formų skleidimas kitatikių kraštuose, bet sykiu ir Rytų meno motyvų pasisavinimas. P a l e s t i n o j e ir Sirijoje XII–XIII a. daug aktyvumo parodė prancūzai, kaip liudija jų romanikos bei gotikos stiliumi pastatytų didelių pilių, katedrų ir vienuolynų griuvėsiai šių kraštų vietovėse (Akkona (Acre), Beirutas, Crac de Chevaliers, Gaza, Hébron, gotika Kipro saloje ir kt.). Jų pilys buvo gerai suplanuotos, pasižymėjo harmonija tarp gynybinės ir gyvenamosios funkcijos, pasisavino kai kuriuos siriškus motyvus (trompų sistemą), kurie iš čia pateko į Vakarus. Originaliausiu kryžininkų pastatu tapo praplėstoji Šv. Karsto bažnyčia Jeruzalėje. Kryžininkų architektūra buvo prancūzų provincijų romanikos XII a. žydėjimo tąsa, tačiau ji prisitaikė prie klimato ir žemės drebėjimų; savo brandžiu paprastumu ji padarė įtakos tėviškei. Jų stilius pasireiškė taip pat smulkiajame mene, balduose, metalo dirbiniuose.

C. Enlart, Les monuments des croisés dans le royaume de Jérusalem: architecture religieuse et civile I–III 1924–1928.

P. Rkl.

Kryžiaus Kelias (lot. Via Crucis) pamaldumo praktika, kurią sudaro aplankymas 14 Kristaus kančios vietų, arba stočių (‚stacijų'), vaizduojamų bažnyčiose įtaisytais paveikslais ar skulptūromis, apmąstant Jo kančią ir kalbant tam tikras maldas ir giedant giesmes. Pirmasis K.K. stotis įrengė, grįžęs iš Šv. Žemės, savo vienuolyne Ispanijos Cordoboje vienuolis Alvaro (m. 1420). Ši praktika greitai paplito vienuolynuose visoje Europoje. Oficialiai ją patvirtino ir atlaidais aprūpino pop. Inocentas XI (1489). Pačios apmąstytinos vietos bei jų skaičius ilgai nebuvo vienodos. Tik pačioje XVII a. pabaigoje oficia-

liai Bažnyčios nustatyta 14 vietų. K.K. stotys ne vienoje vietoje yra įrengiamos atvirame ore bei dideliam plote, kad gyviau primintų tikrąjį kryžiaus kelią, kurį nužygiavo pats Kristus. Tokis K.K. buvo įrengtas ir Lietuvoje, Ž. Kalvarijoje (Kalnai) ir Vilniuje (Kalvarijos).

Kun. P. D-kas, Kryžiaus keliai (stacijos) 1935; *Kun. St. Kiškis,* Vilniaus Kalvarijos vadovėlis Kryžiaus Keliui eiti 1940. *P. Dmb.*

Kryžiaus ženklas išorinis krikščionių kulto ženklas, pažymint kryžiaus formą veidą, krūtinę arba daiktus, juos laiminant arba šventinant. K.ž. kunigai laimina žmones ir daiktus, o tikintieji juo ženklina save pradėdami įvairius veiksmus: maldą, vaigymą, darbą. Jau Tertulijonas mini, kad ‚frontem signaculo crucis terimur', o šv. Jeronimas sako, kad ‚ad omnen actum manus pingit Domini Crucem'. Lygiai K.ž. dažnai vartojamas Rytų ir Vakarų liturgijoje, mišiose ir sakramentų teikime. Pagal Tertulijoną, pirmieji krikščionys žymėdavę dešinės rankos smiliumi kryžiaus (kartais T ar X) formą kaktą, vėliau dar lūpas ir krūtinę, o ligoniams skaudamus sąnarius. Monofizitų ir monoteletų sektoms atsiradus, jų nariai žegnodavosi tik vienu pirštu (viena Kristaus prigimtis); tuo tarpu graikai (nuo VIII a.) 2 pirštais (dvi Kristaus prigimtys): smiliumi ir didžiuoju arba nykščiu ir smiliumi. Nuo VIII a. R. Bažnyčioje laiminama K.ž. sulenkus nykštį ir žiedinį pirštą, kitus paliekant ištiestus; tai turi reikšti IXC (Kristaus vardo raidės). Lotynų Bažnyčioje K.ž. buvo laiminama sulenkus nykštį su žiediniu ir mažuoju pirštu, paliekant smilių ir didįjį ištiestus (šitaip iki šiol laimina popiežius). Tačiau senovėje šis R. ir V. Bažnyčių skirtumas nebuvo dar labai ryškus ir griežtai nustatytas. Žegnojantis, Rytuose ranka vedama nuo kaktos ant krūtinės ir nuo dešiniojo peties ant kairiojo, o lotynuose atvirkščiai: nuo kairiojo peties ant dešiniojo. Nuo VIII a. benediktinai propagavo K.ž. žymint asmenis ir daiktus laikyti rankos visus 5 pirštus ištiestus (5 Kristaus žaizdų garbei). Šią formą galutinai aprobavo pop. Pijus V, nors ji dar XIII a. buvo smarkiai kritikuojama, o graikų visiškai atmesta. Nuo lotynų vartojamo vad. lotyniškojo K.ž. (ranka nuo kaktos ant krūtinės ir nuo kairiojo peties ant dešiniojo), dar yra žinomas vad. vokiečių K.ž., nes jis iki šiol vartojamas vokiečių katalikų: nykščiu daromas mažas kryželis ant kaktos, lūpų ir krūtinės. Jis yra dar likęs lotynų mišiose Evangelijos pradžioje; be to dar nykščiu daromas mažas kryželis ant Evangelijos knygos, tik ant lūpų (Domine labia mea aperies), ant kūdikio kaktos ir krūtinės krikštijant, ant kaktos sutvirtinimo ir ant juslinių organų paskutinius patepimo sakramentus teikiant. Ispanijoje, Portugalijoje ir domininkonų ordine vartojamos abi K.ž. (lotynų ir vokiečių) kartu. Seniausioji K.ž. formulė buvo ‚Signum Crucis', vėliau Kristaus vardo šaukimasis: ‚In nomine Iesu', o paskiausiai Švč. Trejybės: ‚In nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti'. K.ž. vartojamas dar šaukiantis Dievo pagalbos — ‚Adiutorium nostrum in nomine Domini' ir ‚Deus in adiutorium meum intende'. Šiose visose formulėse yra išreiškiama K.ž. reikšmė: veiksmų surišimas su prikryžiuotuoju Kristumi arba su Švč. Trejybe, išreiškiant savo tikėjimą Dievo pagalba. Todėl K.ž. yra viešas savojo tikėjimo į Kristų ir Švč. Trejybę išpažinimas.

J. Gretser, De Cruce Christi libri IV, 1600; *E. Beresford-Cooke,* The Sign of the Cross in the Western Liturgies, 1907; *Ph.Oppenheim,* Signatio cum Cruce (Ephem. Liturgicae 1933). *J.V.*

Lietuviškasis K. ž. (In nomine Patris...) vertime, taip pat ir Švč. Trejybei pagarbinti maldoje (Gloria Patri...) jau nuo Mažvydo laikų vartojama su įspraustiniu ‚Dievo' žodžiu (Vardan Dievo Tėvo...). Vc. Biržiška, o vėliau ir kiti, tą įspraustinį ‚Dievo' bandė aiškinti netiksliu kokio nors pasauliečio (Jogailos, Vytauto) vertimu, nors tokių ‚netikslių' vertimų esama ir latviuose, vokiečiuose ir kt.; tai liudija buvus vieną lotyniškąjį šaltinį su tokiu pat įspraustiniu ‚Dievo' žodžiu, kurį galima rasti ir kai kuriose liturgijose. Lietuviškojo ir latviškojo K. ž. vertimų atitikimas ir jų sutikimas su vokiškaisiais liudija, kad lietuviškasis vertimas atliktas daug anksčiau negu jį buvome linkę manyti, t.y. gali siekti Mindaugo krikšto laikus.

Vc. Biržiška, Senųjų lietuviškųjų knygų istorija I 66–67 psl. 1953; *A. Mažiulis,* Wardana Dewa Tewa (Aidai 3 nr. 1955). *A.Mž.*

Kryžiavimas (ag. Crossing) seksualinis augalų ir gyvulių dauginimo būdas, kai dviejų daugiau ar mažiau besiskiriančių individų gametos susijungia ir duoda pradžią naujam organizmui. Aukštesnieji gyvuliai veisiasi k. būdu, nes lytys yra išskirtos. Iš žemesniųjų gi yra ir tokių, kurie greta seksualinio, t. y. k., veisiasi dar ir aseksualiniu būdu, pvz. aphidae. Dau-

gumas aukštesniųjų augalų yra hermofroditai, t. y., turi vyriškuosius ir moteriškuosius veisimosi organus tame pačiame žiede ar augale. Dalis tokių augalų apsivaisina savo paties žiedadulkėmis ir per palyginti trumpą laiką (kelias ar keliolika generacijų) jų palikuonys būna daugiau ar mažiau homozigotiniai. Atrenkant iš tokių populiacijų pageidaujamus tipus, yra sudaryta labai daug dar ir dabar garsių veislių. Įvairavimas tokioje populiacijoje yra ribotas. Išnaudojus šį įvairavimą atrankai, tenka praplėsti kryžiuojant su kiek toliau esančiais tipais ar veislėmis. K. rezultatas — genetinis įvairavimas palikuonyse vėl padidėja, o tai leidžia tolimesnę pageidaujamų kombinacijų atranką.

Yra betgi augalų kurie gali išsilaikyti tik kai apsidulkina žiedadulkėmis kilusiomis nuo kitų tos pat rūšies ar veislės augalų, nes dėl įvaisos jie skursta ir eventualiai žūsta. Tos grupės augalai yra nuolat heterozigotiniame būvyje, todėl įvairavimo stoka čia nėra problema. Kai kuriuose augaluose, pvz. kukurūzuose, homozigotiškumas gali būti ligi tam tikro laipsnio pasiektas įveisiant. Vislios palikuonių populiacijos iš k. gaunamos veik visada, kai tėvai yra tos pat rūšies. Kryžiuojant du individus iš dviejų skirtingų rūšių, palikuonys daugiausia yra nevislūs, o ir pats k. ne visada yra sėkmingas. Jei tėvai yra iš dviejų skirtingų genčių, kryžiavimas yra retai sėkmingas. Augalų pasaulyje šiandien dažnai yra įmanoma gauti patenkinamus rezultatus kryžiuojant ir toliau stovinčius individus, pasinaudojant jauno gemalo dirbtiniu auginimu atitinkamame maisto mišinyje ir sterilinėse sąlygose bei chromozomų skaičiaus padvigubinimu zigotoje. *Br.P.*

Kryžiažiedė (Passiflora), būdinga kryžiažiedžių (Passifloraceae) šeimos gentis su apie 180 skirčių. K. žolės, krūmai — lipikai, medžiai daugiausia išplitę tropikinėje Amerikoje, taip pat Kinijoje, Malajuose. Labai įvairūs, žiedai puošnūs, savotiškai sudaryti. Kai kurių k. uogos valgomos; esama ir nuodingų. K. siejama su Kristaus kančia. Ispanai ir italai keliautojai įžiūrėjo jos žiedų dalis primenančias kankinimo įrankius. Populiariausia yra k. mėlynoji (P. caerulea), Brazilijos čiabuvė. JAV savaime auga apie 12 k. skirčių, pvz. P. incarnata, P. lutea. Be to, daug jų auginama šiltnamiuose ir laisvai. Veisiamosios k. neretai nutolsta nuo savo genties ir panėši į Tasconia. Esama gausių hibridų. Vidužemio jūros srityse dėl vertingų vaisių veisiama P. edulis.

K. mėlynoji (Passiflora coerulea), kryžiažiedinių (Passifloraceae) šeimos. Vaisiai valgomi. Brazilijos žolė, Europoje auga šiltnamiuose. *J.Rkt.*

Kryžiažiediniai (Passifloraceae), augalų šeima su 16 genčių ir apie 350 skirčių. Žolės, krūmai ir medžiai, išplitę daugiausia tropikinėse šalyse.

Kryžiokai iš kryžmai sunertų lentų, pagalių kam nors padėklas; malkoms piauti ožys.

Kryžionai (vok. Seckenburg - Kryszahnen, rus. Zapovednyj) bžk. prie Gilijos upės, Tovės vls., Pakalnės aps. 1939 apie 500 gyventojų, derlingos apylinkės, turgavietė. Iki K. ateina traukinėlis iš Kaukėnų ir plentas iš Gastos–Tilžės. Paštas, bažnyčia raudonų plytų su keturkampiu viršuje piramidės formos bokštu, statyta 1889. K. susideda iš trijų dalių: iš D. K. (r. dalis), iš M. K. (v. dalis) ir iš Secken-

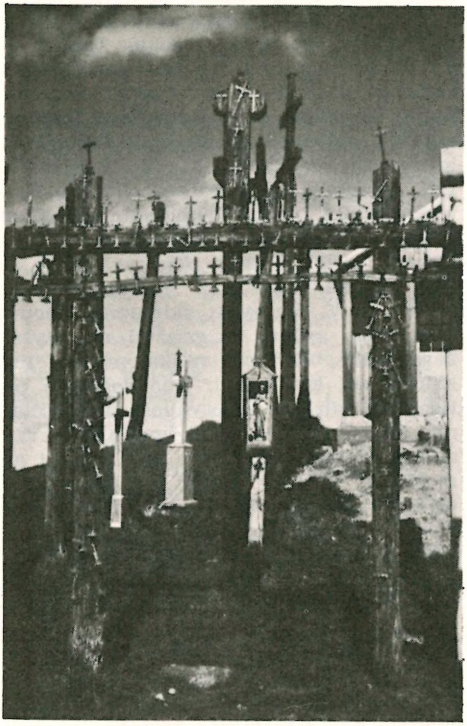

Kryžių kalno vartai

Kryžių kalnas

burgo (centre). Už K. Gilijos upė šakojasi: į vakarus teka Tovė, į pietvakarius K., arba Seckenburgo, kanalas, kuris 12 km eina Gilijos vaga, o paskui jo tęsinys (Pričkagrabė) jungia Nemunyną ir Deimeną bei Prieglių; į pietus Greituškės perkasas jungia Nemunyną.

Kryžių kalnas Meškuičių vls., Šiaulių aps., 5 km į p. nuo Meškuičių. Tarp Jurgaičių ir Daumantų k. yra kalnas, žmonių vadinamas K.k., Šventakalniu, Jurgaičių piliakalniu, Pilies kalnu ir kt. Kalnas beveik apvalus, kiek ilgėlesnis rytų-vakarų kryptimi, viršus įdubęs. Kalno ilgis apie 70 m, plotis — apie 60 m. Kalnas iš trijų pusių apsuptas pelkėtos žemumos, o iš ketvirtos jungiasi su gretimomis kalvelėmis. Kalne pristatyta daug kryžių, kurių daugumas mediniai. Kalno įduboje yra mūrinė koplytėlė su votais. Kryžių skaičius įvairuoja: 1900 jų buvo 130, 1902 — 155, 1922 — tik 50, bet 1938 jų buvo per 400. S. Rusijos okupacijos metu, ypač 1955–57 kryžių skaičius kalne dar padaugėjo, nes juos čia stato grįžę iš Sibiro, kalėjimų. Į kalną įeinama keleliu, kurio šonuose pastatyta keliolika kryžių. Kalne žmonės nelaidojami, bet kryžiai statomi ligonių, negaluojančių ir nelaimingųjų, kurie ypačiai per Dievo Kūno šventę atvyksta net iš toli, eina aplink kalną keliais ir daro apžadus. Vieta laikoma stebuklinga. Pasakojama, kad daug žmonių padarę apžadus, išgydavę.

Apie K. kalną yra išlikusių padavimų. Pasakojama, kad senovėje čia buvusi bažnyčia, bet buvusi perkūno trenkta ir smėliu užnešta. Kiti padavimai kalba apie vidunaktį pasirodančius viščiukus, kates, apie degančius pinigus ir kt.

L. Krzywicki, Żmudź starożytna 1906, 13–14; *P. Būtėnas,* J. Pilies kalnas (Mūsų Senovė 4–5, 1922, 593–596).

Kryžiuočių ež. ar Kryžiuokas, Riešės vls., Vilniaus aps. Žr. Baltis.

Kryžiuočių ordinas (vok. Deutscher Ritterorden, Deutschherren, Kreuzritter, lot. cruciferes), šalia prancūzų templininkų ir italų joanitų, buvo trečias Palestinoj atsiradęs riterių vienuolių ordinas. Jis visa savo sąranga buvo išaugęs Kryžiaus karų dvasioje, sujungus du viduriniais amžiais aukštintus idealus — vienuolio ir riterio, ginklu kovojančio už krikščionybės plėtimą. Įkūręs savo valstybę Pabaltijyje prū-

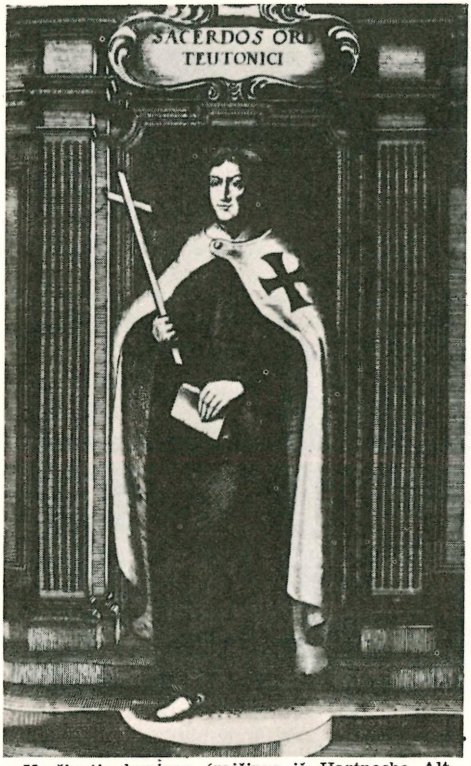

Kryžiuotis kunigas (raižinys iš Hartnocho Alt und Neues Preussen 1684)

sų, latvių giminių ir kaimyninėse pajūrio žemėse, K.o. yra suvaidinęs ypatingą vaidmenį dviejų amžių karuose prieš lietuvius. Nuolatiniai karai vakaruose nukreipė D. L. Kng. ekspansiją į rytų slavų plotus, o taip pat paskatino įtemptai kovai su K.o. ieškotis sąjungininko (žr. Kriavo aktas). Nuo XIX a. vidurio (H. Treitschke) iki pat šiol (W. Hubatsch) protestantų istorikai tebeaukština K.o., nes jo žemės, ypač buvusių prūsų plote, Prūsų karalijoje tapo svarbiu valstybės ramsčiu. Nuolat yra pabrėžiama K.o. valstybiniai-administraciniai, militariniai nuopelnai: didžiai vertinamas yra Ordinas kaip žymus pilių statytojas, geras prūsų žemės kolonizatorius, rūpestingas ūkio tvarkytojas, puikus — net tolimiausių — prekybinių ryšių palaikytojas. Žymiai mažiau betgi randama K.o. nuopelnų jo pagrindinėje misijoje, nors kaip krikščionybės platinimo institucija jis Pabaltijyje nuostabiai silpnai atliko savo uždavinį. Jo kariaujami Kryžiaus žygiai, kuriems gausią pagalbą teikė V. Europos riteriai, arba sunaikino tautas (prūsai), arba užkietino jas ilgiau palikti pagoniškonis, beieškant krikštui priimti kitų galimybių (lietuviai); o galutinai savo valdas (prūsų ir latvių žemėse) K.o. palikuoniai nukreipė nuo Romos, kurios globa ir užtarimu tiek ilgai naudojosi. Kaimynai lietuviai pasiliko ir toliau ištikimi lotyniškam kryžiui, kurį K.o. jiems tik ant kardo galo tesugebėdavo pasiūlyti.

K. o. p r a d ž i a. Trečiojo Kryžiaus žygio metu, apgulus Akkoną (Akko, Acre), panaudojant Bremeno ir Liubecko pirklių laivų bures, iš palapinių kryžininkams ligoniams slaugyti, 1190 buvo įkurta vokiečių ligoninė: Vokiečių Šv. Marijos ligoninė (Hospitalis) Jeruzalėje. Kariautojams neįprastos gyvenimo sąlygos, klimatas ir maisto trūkumai didino ligas. Pop. Klemensas III vokiečių ligoninę tuoj (1191) paėmė savo globon. Dar prieš grįždami iš kryžiaus žygio vokiečių kun-ščiai, paėmę pavyzdžiu templininkų regulą, ligonių slaugytojų broliją pavertė karišku ordinu. Šalia įprastų vienuoliškų įžadų (paklusnumo, skaistybės ir neturto), K.o. turėjo kovoti su netikėliais. Ligonių slaugymas tačiau ir toliau ordinui pasiliko svarbi prievolė. Ji buvo labiau reikalinga Palestinoje, bet ji formaliai išsilaikė ir vėlesniais šimtmečiais. Žymus K.o. pareigūnas buvo vyriausias, arba didysis, slaugytojas (Oberster Spittler) — ‚špitolninkas', kurio žinioje buvo visos ordino ligoninės prie pilių-konventų (paprastai trečdalis jų turėjo ligonines) ir susenusiųjų riterių ‚špitolės'. K.o. titule visą laiką pasiliko žodis ‚Jeruzalėje', nes tada tikėta, kad išlaisvinus Šv. Žemę, ten bus padaryta K.o. sostinė. Jis tačiau tepasistatė didelę sostinės pilį (Starkenberg) Akkonoje, bet ir iš čia 1291 nuo turkų reikėjo bėgti Europon. Per 50 pirmųjų metų (pirmuoju K. o. magistru buvo Henrikas Walpot) K.o. jau turėjo Europoje 17 provincijų (vad. ‚balijų') ir komtūrijų (vien Vokietijoje 12). Pagal statutus į K.o. buvo priimami vokiečiai kilmingieji riteriai-kovotojai, kurie sudarė ordino pagrindą. Šalia jų, buvo ordino kunigai ir paprastieji broliai, vėliau, dėl savo pilko apsiausto vok. vad. Graumäntler; K.o. riterių drabužis buvo baltas apsiaustas su juodu kryžiumi (šitas spalvas perėmė vėliau Prūsų karalija). Pop. Honorijaus III (bulė 1220 XII 15) ir imp. Fridricho II Hohenštaufe-

no palaikomas ir privilegijuojamas K.o. plėtėsi ir stiprėjo. Tik jam nelaimingai baigėsi bandymas įsistiprinti Burcos krašte (Vengrijoje). Čia K.o. per 14 m. taip įkyrėjo karaliui Andriui, kad jis 1225 iš Burcos jėga juos išvarė. Tuo metu atėjo K.o. nuo Vyslos krantų Mozūrų Konrado šauksmas. Šis kvietimas K. ir Pabaltijo ateičiai turėjo didelės reikšmės.

P r ū s ų n u k a r i a v i m a s. Nors pagonių prūsų pasienyje vysk. Kristijonas buvo pradėjęs misijas, jie vis puldinėjo Mozūrus. Čia subrendo mintis, jog nuolatinei kovai su prūsais reikia karių riterių ordino. Silezijos kun-tis Konradą nukreipė į K.o., kuriam kvietimas atėjo 1225 žiemą. Ketvirtasis K.o. magistras Hermann Salza, kuris pagrįstai yra laikomas tikruoju Ordino valstybės įkūrėju, Konrado kvietimą priėmė tik aiškiai susitaręs su Mozūrų kun-čiu. Reikšmingiausias Konrado dokumentas buvo 1230 VI Krušvico sutartis, kuria kun-tis K.o. užleido Kulmo sritį. Tuo tarpu Salza iš imp. Fridricho II, kurio politiniu patarėju ilgai buvo, išsirūpino svarbų dokumentą, vad. Rimini privilegiją (1226 III). Tuo dokumentu (aukso bule) K.o. vyr. magistras gavo imperijos kun-ščio (Reichsfürst) titulą ir visas teises būti savininku to krašto, kurį jis nukariaus. Rimini bulė, sudarydama aiškų teisinį pagrindą kurti K.o. valstybei, pagonių prūsų žemes atidavė ordinui. Pop. Grigalius IX, savo keliu, K.o. pranešus, kad vysk. Kristijonas yra be žinios dingęs (jis buvo prūsų nelaisvėje), sustiprino ordino padėtį, paimdamas jo žemes ‚Šv. Petro globon ir nuosavybėn' (1234). 1231 pavasarį atvyko į Prūsus Hermano Balko vadovaujami pirmieji riteriai. Pirmoji jų pilis Torunė (1232), gavusi vardą nuo Palestinos Thoron, kaip ir Kulmas (1233) sudarė kovos bazę. Laikydamiesi priešiškai vysk. Kristijono veiklai (jam esant nelaisvėj K.o. užėmė jo žemes) ir priėmę į savo ordiną Dobrino brolių (milites Christi) likučius (1235), K. o. Prūsuose stiprinosi, statė naujas pilis. 1237 buvo įkurtas Elbingas. Po kalavijuočiams skaudžių 1236 Saulės–Šiaulių kautynių, jų ordinas buvo priimtas į K.o. (1237), paskubinant dar prieš 1236 pradėtas kalavijuočių prisijungimo derybas. Livonijoje K.o. tegavo trečdalį žemių, valdytų kalavijuočių. Pats Livonijos magistras buvo Rygos arkiv. priklausomas. Priešingai buvo Prūsuose, kur vyskupai tegavo trečdalį žemių, o K.o. buvo nepriklausomas šeimininkas. K.o. donacijos didėjo kituose kraštuose (Vokietijoje, Italijoje, Prancūzijoje ir kt.), tuo būdu surenkant daug žemių. Jas valdė atskiras magistras (Deutschmeister). Ordino reikšmė tačiau labiausiai kilo Prūsuose. Po pirmojo vakarų prūsų sukilimo (žr.), kuris po 7 metų 1249 buvo užbaigtas Christburgo taika, K.o. toliau sėkmingai smelkėsi tolyn, pajungdamas ginklu, šalia pamedėnų, dar varmius, notangėnus, sembus. 1255 Čekijos karaliaus Otokaro II garbei buvo pastatytas Karaliaučius. Gaudami tokius pat atlaidus kaip Palestinoje, žymūs riteriai ir feodalai atvykdavo pas K.o. su ištisais kariautojų būriais. Toji neišsenkanti V. Europos pagalba, skatinama vis naujai skelbiamais kryžiaus karais, K.o. ir išgelbėjo nuo didelės katastrofos. Po Durbės kautynių 1260–74 antrasis (didysis) prūsų

Kryžiuočių ordino riteris

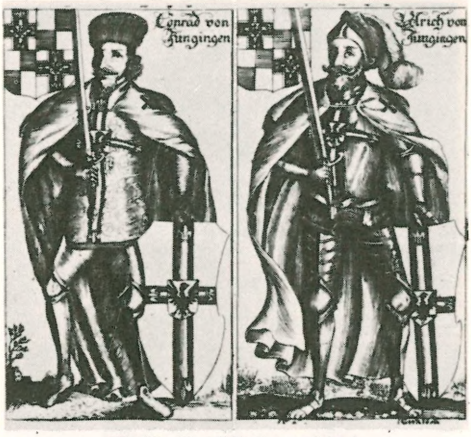

Kryžiuočių didieji magistrai (raižinys iš Hartnocho 1684)

sukilimas sukrėtė visą ordino egzistenciją Pabaltijyje. K.o. Prūsuose tebuvo likusios tik 4 neįveiktos pilys. Su vakarų prūsų kiltimis (pamedėnais, pagudėnais, sembais ir varmiais), drauge buvo sukilę galindai, bartai, notangai. Herkus Mantas buvo viso sukilimo vadas. Nepaliaujamai skelbiami kryžiaus žygiai išgelbėjo K.o. nuo žlugimo. Iki 1283 užimdamas sūduvių, nadruvių ir skalvių sritis, K.o. buvo apvaldęs visą prūsų plotą iki Nemuno žemupio. Tik pietinę sūduvių dalį (jotvingius) sunaikino Mozūrų ir Haličo kunigaikščiai.

K. o. stiprėjimas Prūsuose. Iš Akkonos perkėlęs savo sostinę Venecijon, vyr. magistras jau 1303–09 laikinai gyveno Marburge (prie Lano). Siegfried von Feuchtwangen buvo pirmasis magistras,

Kryžiuočių didieji magistrai (raižinys iš Hartnocho 1684)

kuris ordinui pasirinkus sostine Marienburgą prie Vyslos, čia nuo 1309 pastoviai įsikūrė. 1309 dar buvo reikšmingi metai, nes K.o. užėmė Vyslos žemupį (Nogat) ir v. Pamarį, tuo būdu atkirsdamas lenkus nuo jūros ir pasėdamas amžiams ginčą dėl Dancigo. K.o. pasinaudojo gera proga. Išmirus v. Pamarėlio (Pommerellen) hercogams 1294, dėl palikimo kovojo Lenkija ir Brandenburgo markgrafai. Apsupta Dancige lenkų įgula pasikvietė K.o. pagalbon; šie ir įsigalėjo Dancige, nuo Brandenburgo pretenzijų į v. Pamarį atsipirkdami. Lenkai ilgai K.o. kaltino, kad Dancige buvę iššudyti lenkų kilmės gyventojai. Tik Kazimiero III Didžiojo 1343 sudarytoji Kališo ‚amžinoji taika' su K.o. užbaigė laikinai iki pat Romos kūrijos nuskambėjusį ginčą. K.o. teritorija vis didėjo. 1346 iš Danijos buvo nupirkta š. Estija, 1402 buvo įgytas prie Oderio Neumark. 1398–1408 K.o. valdė Gotlando salą. Savo valdose K.o. nuo pat pradžios vykdė intensyvią kolonizaciją. Kulmo mst. gavo privilegiją (1233). Kulmo mst. privilegija tapo pavyzdžiu kitiems naujai kuriamiems mst., kurių iki XV a. pradžios buvo įkurta 94. Kolonistų kaimų buvo įkurta per 1400. Atnešdami iš Vestfalijos, Saksonijos ir kt. Vokietijos sričių naują žemės apdirbimo būdą, kolonistai galėjo įdirbti pačias geriausias Prūsų žemes. Sėkmingai vykdoma kolonizacija greitai vokietino ypač v. Prūsų krašto dalis, kurių gyventojų likučiai po didžiojo sukilimo kentė sunkų baudžiavinį jungą ir nyko. Tik Livonijoje nebuvo ūkininkų kolonizacijos, nes lietuviai užstojo sausumos kelią. Livonijoje žemės santykiai paliko kitoki. K.o. pasitenkino vietinių prievolėmis ir lažu. Tuo būdu šie galėjo išsilaikyti. Iš Palestinos K.o. atsinešė pilių statymo būdą. Prūsuose jų buvo pastatyta 90, jungiant drauge vienuolyną ir tvirtovę. Riterių konventuose, kur buvo praktikuojamas bendruomeninis vienuolių gyvenimas (vita communis) būdavo po 12 K.o. narių. Livonijoje ordino pilių buvo pastatyta 56 (į tą skaičių neįeina vyskupų žemių pilys, iš viso skaitoma Pabaltijyje 200 vokiečių pilių). Net vyr. magistro Winricho v. Kniprodės laikais, kai ordino valstybė klestėjo, K.o. riterių nebuvo per tūkstantį. Jo galybė rėmėsi nuolatine pagalba, kurią teikė vis v. Europos kilmingieji, atvykdami į kasmet daromus žygius prieš pagonis — vad. Litauerreisen. Pats K.o.

vedė pavyzdingą administraciją, kalė savo pinigus, išvystė žemės ūkį, žuvininkystę. Monopolizuodamas gintaro ir javų prekybą, Karaliaučiuje ir Marienburge Ordinas laikė didžiuosius ūkvedžius, vykdė platų eksportą, o žymieji jo valstybės miestai (Dancigas, Karaliaučius, Elbingas, Torunė, Kulmas) priklausė Hanzai. Su tokia militariškai ir ekonomiškai stipria valstybe D.L.K-ščiai turėjo vesti ilgą ir įtemptą kovą nuo Traidenio iki Vytauto laikų.

K. o. kovos su Lietuva. Dusburgo kronikoje, kuri yra pagrindinis šaltinis prūsų sukilimams ir jų užkariavimui sekti, prie 1283 yra stambiomis raidėmis užrašyta, jog ‚pasibaigė karas su prūsais' ir ‚prasidėjo karas su lietuviais'. Vytenio ir Gedimino laikais jau vyko beveik kasmetiniai K.o. puldinėjimai į Lietuvą. Įvertindamas strateginę Nemuno reikšmę, K.o. jau XIII a. pabaigoje pasistatė pirmąsias panemunių pilis žemupyje. Ir per visą XIV a. jis stengėsi, kiek galima toliau smelktis Lietuvon prieš Nemuno srovę. Jo taktika buvo nukelti pilį galimai tolyn į priešo žemę, ir su jos įgulos pagalba vykdyti tolimesnius pagonių puldinėjimus. Tokiu būdu buvo pavergti prūsai. Jau 1336 netoli Veliuonos K.o. pasistatė Bajerburgą (žr.) ir Marienburgą (Dubysos žiotyse), 1362 — Nevėžio žiotyse Gotteswerderį (žr.), Ritterswerderį (Lampėdžiuose) ir Nemuno-Neries santakoje Marienwerderį. Lietuviai su įnirtimu griovė K.o. pilis, kai statytojų būriai nuplaukdavo namo. K.o. laivai vėl gabendavosi statybinę medžiagą ir savo pilis atstatydavo, aprūpindami paliekamą įgulą. Didžiausią K.o. spaudimą Lietuva išgyveno Kęstučio laikais, kai nuo 1351 vyr. magistru tapo W. Kniprode. Ordino kronikose yra atžymėti trys didieji K.o. laimėjimai: Strėvos kautynės 1348, Kauno išgriovimas 1362 ir Rūdavos mūšis Semboje 1370. Šaltinių kritika parodo, jog tie K.o. pasisekimai buvo perdėti (A. Kučinskas).

Kai K.o. valstybės teritorija išsiplėtė nuo Oderio kranto iki Suomių įlankos (Narvos), Prūsams ir Livonijai sujungti labai buvo reikalingas tiltas per Žemaičius, kurie skyrė dvi pagrindines valstybės dalis. Nukariauti Žemaičius, ypač nuo Kęstučio laikų, pasidarė K.o. politikos ir suintensyvėjusių jo karo žygių vienas iš pačių svarbiausių tikslų. Kiekvienas Lietuvos kunigaikštis, kuris užrašydavo ordinui Žemaičius, ten buvo mielai priimamas (Vytautas, Švitrigaila). Iš Jogailos 1382 Dubysos (žr.) sutartimi buvo išreikalautas to krašto atidavimas K.o. iki Dubysos. Keturis kartus Vytautas turėjo jiems atidavinėti Žemaičius iki Nevėžio, pirmiausia būdamas pabėgėliu pas K.o. (1384, 1389), o vėliau jau būdamas Lietuvos valdovu (1398, 1404). K.o. taip labai geidė Žemaičių, bet Vytautas vis sugebėdavo, gudriai išnaudodamas tą jų troškimą, traukti naudą Lietuvai apginti. XIV a. pabaigoje jau atrodė, kad K.o. pagaliau užvaldys tą kraštą. Jis buvo jau dukart įkėlęs koją kaip jo šeimininkas (1399-1401, 1404-09). Jau ten statėsi K.o. savo tvirtoves kraštui sutramdyti: Dubysos, Friedeburg, Königsberg (K.o. pasitikėjimui atgauti paties Vytauto statyta). Pusbroliai Vytautas ir Jogaila, kovodami iš vien ir panaudodami prieš K.o. jungtines Lietuvos ir Lenkijos jėgas, juos kariškai nugalėjo prie Tannenbergo (žr.). Propagandiškai ir politiškai aureolei K.o., kuris vis dar dėjosi v. Europoje, kaip tikrasis krikščionybės gynėjas r. Europoje, Konstancos (žr.) susirinkime buvo suduotas stiprus

Kryžiuočių vyr. magistro antspaudas

Kryžiuočių sidabrinis šilingas

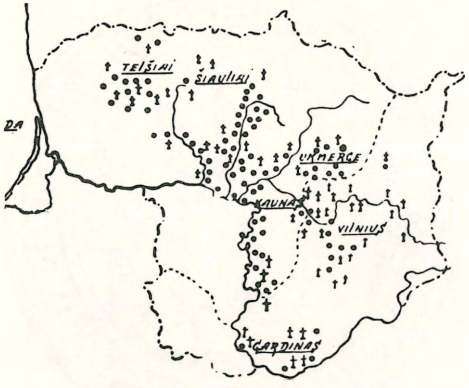

Kryžiuočių aplankytos vietovės Lietuvoje

smūgis. Nors 1411 Torunės taika (žr.) ordinas Žemaičius pusbroliams tebuvo pripažinęs iki judviejų mirties, tačiau jiedu nepaliovė su K.o. dėl jų kovoti. Kai jokie arbitražai (žr. Makra) ir keliais atvejais vedamos derybos nieko nepadėjo, trečią kartą po Torunės taikos buvo imta kariauti, ir tik karo stovykloje prie Melno ež. buvo pasirašyta amžinoji taika, kuri nustatė Lietuvos ir K.o. sienas, išlikusias 500 m. Keliais atvejais K.o. jas norėjo pataisyti, nes tarp Palangos–Šventosios vis siekė tilto į Livoniją. Livonijos magistras ne visada savo politiką derino su nusistatymu vyr. magistro, kuris buvo drauge ir Prūsų magistras. Livonijos K.o., pvz. nedalyvavo Tannenbergo kautynėse. Jie savarankiškai bandė kištis į Lietuvos vidaus karą 1435 tarp Švitrigailos ir Žygimanto Kęstutaičio. Ukmergės kautynėse Livonijos K.o. buvo skaudžiai sumuštas. Apskritai, tai buvo jų paskutinis militarinis pasirodymas Lietuvoje. Abi K.o. dalys, bekariaudamos su Lietuva, kuriai pastoviai talkino ir Jogaila, stipriai priilso. Panemunėmis ir Lietuvos, ypač Žemaičių miškuose ir prie jų pilių iš kartos į kartą vykstančios kovos, kurios dažnai išvirsdavo į partizaninius abiejų pusių puolimus, nešė ir K.o. didelius nuostolius. Jie galėjo laikytis, nes juos, ypač XIV a., stipriai palaikė popiežius ir imperatorius Vokietijoje. Iš Reino krašto, Tiuringijos, Vestfalijos, Švabijos, Austrijos ir kt. žemių į K.o. stodavo aukštų kilmingųjų sūnūs, o giminės ir būriai riterių su palydovais (Knappen), atvykdavo į Prūsus, kad čia, K.o. riterių vadovaujami, atliktų nuotaikingus žygius į pagonių žemę, ir ten po siaubimų ir naikinimų ‚Knappai' taptų pakelti į riterius. Šitai sunkiai kovai D. L. K-ija turėjo įtempti savo jėgas, ieškodama ekspansijos į rytus, panemunius ir V. Lietuvą atitraukdama daug darbo rankų ir gynėjų reikalaujančiomis pilimis. Iš kartos į kartą ėjusios kovos su K.o. nukreipė XIII–XV a. Lietuvos kultūrą militarine kryptimi.

K. o. silpnėjimas. Jau XIV a. antros pusės Litauerreisen, su gausiems svečiams keliamomis puotomis, su rūpestingai parinktomis vynų rūšimis (žr. P. Suchenwirt), su turnyrais pilyse (Marienburge, Karaliaučiuje), rodė, kaip K.o. ieškojo visokių atrakcijų, pataikaudamas atvykstantiems svečiams. Patys ordino riteriai, netekdami kryžiaus karų laikų dvasios ir pamaldumo, tuo būdu pasaulėjo. Nepaliaujamose kovose su pagonimis, kur žudymas, nelaisvėn ėmimas, deginimas, turto plėšimas, gyvulių išvarymas buvo, kaip pačių K.o. kronikos rodo, nuolatinis žygių palydovas, šiurkštino K.o. papročius, silpnino ordino riterių discipliną. Jau XIV a. ordino valstybėje buvo stiprių vidaus konfliktų, kuriuos, be kitko, ekskomunikomis popiežius tvarkydavo. O priėmus Lietuvos valdovams ir pačiai tautai oficialiai krikštą, nors ilgai K.o. skelbė, kad lietuvių krikštas yra apgaulingas, jų uždavinys buvo pabaigtas. XV a., pasibaigus karams, pačioje K.o. valstybėje atsirado socialinių priešingumų. Savo teisėms ginti prieš K.o. įsikūrė Prūsuose kilmingųjų sambūris, vad. Driežų sąjunga (žr.). Prūsų krašto luomai, miestiečiai ir kt. kolonistai ėmė vis daugiau reikšti nepasitenkinimą K.o. priespauda. Su Hanza (žr.) prekiauja mst., dėl paties ordino didelės prekybos, jautėsi skriaudžiami. Nepatenkintųjų priekyje buvo Dancigas (žr.). Kadangi karai su Lietuva ir Lenkija ordiną buvo nuvarginę, K.o. komtūrai (žr.) vis labiau spaudė gyventojus. Konradas Erlichshausen bandė K.o. stiprinti viduje, bet ordinui reformuoti jau nebebuvo jėgų. Luomų priešingumas buvo viena iš svarbiausių ordino tolimesnio smukimo priežasčių. Pats nelaimingiausias K.o. vyr. magistras Liudvikas Erlichshausen nesėkmingai kovojo su 1440 įsikūrusia Prūsų sąjunga (žr.). Kazimieras Jogailaitis mielai priėmė tos Sąjungos kvietimą, ir, kaip Lenkijos karalius, pradėjo Trylikos (žr.) metų karą (1453–66), pasibaigusį antrąja

Torunės taika (žr.). Kai pinigų ilgai negaunanti ordino algininkų kariuomenė Marienburgą ‚pardavė' lenkams, L. Erlichshausenas K.o. sostinę perkėlė į Karaliaučių. Kazimieras kietai laikėsi. Nieko nepadėjo Romoje ir K.o. prokuratorių pastangos. Ordinas 1466 tapo Lenkijos vasalas. Lenkijai atiteko Dancigas, Vyslos žiotys, Kulmas, Marienburgas, v. Pamarėlis (Pommerellen) (vad. V. Prūsai) ir Varmė. D. L. K-tija šitame kare laikėsi neutraliai. Nuo 1466 trys K.o. dalys, kurias valdė atskiri magistrai, t.y. žemės Vokietijoje, Livonijoje ir Prūsuose pradėjo eiti savais keliais. Kiekvienoje iš tų žemių K.o. likimas išsivystė kitaip. XV a. gale buvo svarstomas klausimas K.o. iš Prūsų perkelti į turkų pasienį. (Algirdas buvo norėjęs K.o. perkeldinti prieš totorius). Nors būdami ateiviai-vienuoliai ir su kraštu giminystės ryšiais nesurišti, K.o. savo palikimo niekam nenorėjo perleisti. Ordine buvo atsiradęs kolektyvinis egoizmas, kuris neleido įgyvendinti ir kt. projektą, t.y. sujungti K.o. su turkų iš Rodos salos išvarytu joanitų ordinu. Prūsuose K.o vyr. magistras surado kitą sprendimą, ir ant teokratinės K.o. valstybės griuvėsių buvo čia įkurta pasaulinė hercogija.

K. o. sekuliarizacija Prūsuose. Ordino evoliucija į pasaulinę k-ją nebuvo staigi. Jau vyr. mag. Fridrichas iš Saksonijos (1498–1510) K.o. sostinėje Karaliaučiuje sukūrė pasaulietiškai kunigaikštišką rezidenciją. K.o. tapo sunku laikytis užsidariusia ‚kasta' be jokio sąlyčio su gyventojais. Teokratinė ir krašto gyventojams svetima ateivių vienuolių-riterių valstybė iro. Ryškiausi ženklai buvo sostinėje. Ėmė trūkti ir K.o. vienuolių. 1422 Karaliaučiaus konvente jų buvo 68, 1525 — tik 4. Vyr. mag. sostinėje 1518 jau buvo 450 dvariškių. Visoje administracijoje irgi atsirado daugiau pasauliečių. Kai ilgais protarpiais vyr. magistras nebūdavo krašte, luomai įgijo daugiau teisių. Fridricho įpėdinis buvo šv. Kazimiero sesers Sofijos sūnus Albrechtas Hohenzollernas. Jį rinkdamas K.o. tikėjosi, kad Žygimantas Senasis savo seserėnui rodys daug palankumo, ir K.o. tuo būdu iš vasalinės priklausomybės Lenkijai ras kokią nors išeitį. Giminystė Albrechtui nieko negelbėjo, o greičiau vedė, kai Albrechtui parūpo nusikratyti vasaliteto, prie karinio konflikto tarp ordino ir Lenkijos (1520). Asmenyje Dietricho von Schönberg Albrechtas turėjo uoliausią patarėją, kuris paruošė K.o. sekuliarizaciją Prūsuose. Kai Albrechtas kreipėsi į M. Liuterį, kuris jam patarė mesti ‚falšyvą skaistybę ir gyventi tikroje skaistybėje-moterystėje', ordino likimas Prūsų žemėje jau buvo aiškus. P. Tschakert ir E. Joachim yra iš to laikotarpio paskelbę svarbios archyvinės medžiagos, tačiau ryškų sintetinį piūvį teduoda K. Forstreuter. Pereidamas į protestantizmą ir vesdamas, Albrechtas iš dėdės Žygimanto Krokuvos sutartimi 1525 IV 10 išsiderėjo, jog Prūsai, nors ir palikdami toliau Lenkijos vasalas, taps buv. K.o. vyr. magistro giminėje paveldima k-ja. Mesdamas K.o. abitą, Albrechtas labiau veikė politiškai dinastiniais, o ne religiniais išskaičiavimais. Krokuvos rinkoje prieš Žygimantą ceremoningai priklaupiant Albrechto atliktas vasaliteto pareiškimas inspiravo J. Mateiką nupiešti paveikslą. Jo reprodukcijos, rodančios pažemintą Prūsų valdovą, nuo I pas. karo, lenkų konfliktų su vokiečiais metu, buvo uoliai platinamos.

J. Mateika: Kng. Albrechto priesaika Žygimantui

Prūsų hercogiją paveldėjimo keliu 1618 gavo Brandenburgo Hohenzollernai, kurie nuo Olyvos taikos 1660 atsipalaidavo nuo įkyrios vasališkos priesaikos Lenkijos karaliui Prūsuose. Buvusios K.o. žemės tarp Vyslos ir Nemuno sudarė svarbią būsimos Prūsijos galybės pagrindą. 1701 Brandenburgo kurfiurstas karūnavosi Karaliaučiuje Prūsų karaliumi (žr. Fridrichas I). O toliau jau Prūsų karalijai tarp Brandenburgo ir Prūsų (=Rytprūsių) buvo reika-

lingas tiltas, kuris buvo gautas per I Lietuvos-Lenkijos padalinimą. Vokiečių istorikai bandė ieškoti sąryšio tarp K.o. valstybės ir Prūsų karalijos vad. ‚prūsų dvasios' (Preussischer Geist). Nuo romantizmo laikų K.o. valstybė buvo imta aukštinti.

Kitų K. o. žemių likimas. Livonijos K.o. dar bandė ilgiau laikytis. Magistras V. Fürstenberg 1557–1559 ieškojo susiartinimo su Maskva, bet buvo nušalintas. O įpėdinis Gothard Kettler, pasekęs Prūsų Albrechto pavyzdžiu, kai reformacija jau buvo užvaldžiusi krašto miestus, 1561 paliko Kuršo kunigaikščiu, pradėdamas Kuršo k-ščių dinastiją. Susilpnėjo K. o. ir kitur. 1577 jis beturėjo 171 narį; narių trečdalį sudarė kunigai. 1500 ordinas buvo netekęs savo balijų Italijoje. Turkai užėmė K.o. valdytą Achają. Nuo 1526 Ordino sostinė buvo perkelta į Mergentheimą (Württemberge), kur nuo seno buvo Vokietijos žemių K.o. magistro (Deutschmeister) buveinė. Ten sostinė išliko iki Napoleono laikų (1809). Ordiną silpnino sunykęs ir pagaliau visai pasibaigęs bendruomeninis vienuolių gyvenimas (vita communis). Nepasisekė nauji bandymai K.o. likučiams surasti veikimo Sicilijoje (Ustica) ir Vengrijoje. Sporadiškai jie dalyvavo vokiečių religiniuose karuose prieš prancūzus ir kovose prieš turkus. Naujas laikotarpis K.o. gyvenime prasidėjo, kai K.o. užmezgė 1584 artimesnius santykius su Habsburgais. Prancūzų išvytas ordinas iš Mergentheimo savo sostinę perkėlė Vienon, ir čia apsiribojo veikimu austrų žemėse. Imp. Pranciškus I reformavo Austrijoje K.o., bandydamas dar labiau prišlieti prie savo dinastijos. Buvo norima vyr. magistru turėti kokį erchercogą, K.o. narį. 1839 buvo paskelbti nauji K.o. statutai, o nuo 1854 ligoniams slaugyti buvo įvestos ir K.o. seserys. Nuo 1865 vėl buvo bandoma Austrijoje (Lana, Troppau) atgaivinti bendrą K.o. kunigų gyvenimą konventuose. K.o. veikimui buvo įrengtos kariškos ligoninės (Kriegslazaretten). Po I pas. karo erchercogas Eugenijus atsisakė iš did. magistro pareigų, užleisdamas vietą dvasininkui (vyskupui). K.o. pasiskirstė į 4 balijas. Pagal 1929 XI 27 naujus statutus K.o. tapo grynai religiniu ordinu, priimdami tačiau pirmykštį titulą Brüder des Deutschen Ordens Sankt Mariens zu Jerusalem. Buvo atgaivinta ir senoji organizacija, šalia vyr. magistro, iš įvairių provincijų (balijų) priskiriant 4 tarėjus. Ordino drabužis kaip ir prieš 700 m., vėl yra baltas apsiaustas su juodu kryžiumi ant kairiojo peties.

E. Wermke, Bibliogr. d. Gesch. von Ost- und Westpreussen 1933 ir papildymai (iki 1939) Altpreuss. Forschungen. 1939–1951 biblgr. Wermke išleido kaip Herderio Instituto leidinį (Marburg/Lahn 1953). Nuo 1952 Rytpr. istorijos bibliogr. sistemingai skelbiama Zeitschr. für Ostforschung (Herderio Inst.). Iš senųjų tyrinėjimų pažymėtinas *J. Voigt,* Geschichte Preussens I–IX 1827–1839; *Chr. Krollmann,* Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen, Königsbg. 1932; *Bruno Schumacher,* Geschichte Ost- und Westpreussens, Königsbg. 1937; *M. Perlbach,* Die Statuten des Deutschen Ordens 1890; Statutai, kaip ir ordino kronikos (žr. Scriptores rerum Prussicarum I–V, 1861–74) yra svarbi versmė K. pažinti. Kiti rinkiniai yra čia bibliogr. (Wermke). *W. Ziesemer,* Die Literatur des Deutschen Ordens in Preussen, Breslau 1928; *A. L. Ewald,* Die Eroberung Preussens durch die Deutschen I–III, Halle 1872–1888; *K. Kasiske,* Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens im östl. Preussen bis zum Jh. 1410, 1934; Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preussenlande 1931 (kolekt. darbas su daug strp.). Iš lenkų pusės rinkinys Dzieje Prus Wschodnych 1934–1938 (studijos K. Górski, H. Łowmiański, K. Tymieniecki, St. Zajączkowski ir kt.); *G. Labuda,* Stosunek prawno - publiczny Zakonu krzyżackiego do Rrzeszy Niemieckiej w swietle złotej Bulli Fryderyka II z r. 1226 (Czasopismo Prawno Historyczne III, 87–124) 1951; *W. Pociecha,* Geneza holdu Pruskiego 1937 (kritiškas įvertinimas); *W. Kamieniecki,* Wpływy zakonne na ustrój litewski (Przegląd historyczny, Ser. 2, V, 160–186, 1925; plg. reviduotą red. t.p. 1946); *M. Małowist,* Polityka gospodarcza Zanonu Krzyzackiego w XV w. (Pamiętnik Powsz. Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 1948, I, 51–69) 1948; *H. Łowmiański,* Agresja zakonu krzyżaskiego na Litwę w wiekach XII–XV (Przegląd historyczny XLV, zesz. 2–3, 338–371) 1954; *V. T. Pašuto,* Pomezanija 1955 (nauja bibliogr.); *O. Neubecker,* Deutschritterorden (Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte III sk. 1312–44; rinkt. bibliogr. 168 pozicijos) 1954; *Marjan Tumler,* Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400, mit einem Abriss d. Geschichte des Orden bis zur neuesten Zeit 1955; *Eb. Kl. Murawski,* Zwischen Tannenberg und Thorn 1953; *Rudolf Ten Haaf,* Deutschordensstaat und Deutschordensballeien (gausiai panaudota Karal. arch.) 1951; *Peter Gerrit Thielen,* Die Kultur am Hofe Herzog Albrechts von Preussen (1525–1568) 1953; *W. Hubatsch,* Eckpfeiler Europas. Probleme des Preussenlandes in geschichtlicher Sicht 1953; *Hans von Hülsen,* Tragödie der Ritterorden 1948; *K. Forstreuter,* Vom Ordensstaat zum Fürstentum 1953; (") Preussen und Russland von den Anfängen des Deutschen Ordens bis zu Peter dem Grossen 1955; *Harro Gersdorf,* Der Deutsche Orden im Zeitalter der polnisch-litauischen Union (mašinr.) 1956; *R. Wittram,* Baltische Geschichte (panaudota gausi biblg. estų ir latvių kalbomis) 1954; *M. Hellmann,* Das Lettenland im Mittelalter 1954 (naudoti ir liet. darbai) 1954; *P. Pakarklis,* Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai 1948; *Z. Ivinskis,* Saulės, Durbės ir kt. kautynės iki 1270 (Karo Archyvas VII–IX) 1936–38; (") Kovos dėl Žemaičių ir jų sienų nuo Tannenbergo iki XVI a. (Athenaeum VI, 54–117) 1935; (") Lietuvos prekyba su Prūsais I, 1934 (gausi bibl. apie K.o. prekybą); *A. Kučinskas,* Kęstutis, lietuvių tautos gynėjas 1938. *Z.I.*

K. o. pilių statyba. K.o. menas pasireiškė originaliausiai pilių statyboje. Ordino pilis savo gynybos įrengimais ne-

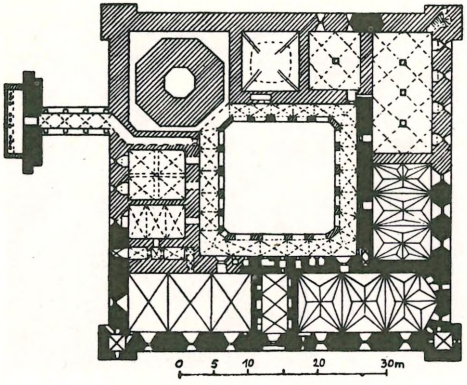

Tipingas kryžiuočių pilies planas (Rheden)

prilygsta didžiosioms V. Europos pilims ir tebuvo daugiau fortifikuotas vienuolynas, turėjęs ne tiek karinio, kiek administracinio centro reikšmę. Statoma iš degintų plytų (ant lauko akmenų pamato) ji nebuvo didelė. Normali ordino pilis tarnavo vienai riterių-vienuolių bendruomenei — konventui, kuriam priklausė 12 riterių brolių komtūro valdomų. Architektūrinis jos tipas susiformavo pagal V. Europos vienuolyno pavyzdžius. Tai kelių aukštų namai, sustatyti kompaktiškai aplink kiemą, laikantis griežto ketvirtainio plano. Gynybai tarnavo išorinės namų sienos ir kampuose pastatyti keturkampiai bokštai. Kiemą supo galerijos. Viduje dailiais gotiškais skliautais išsiskyrė koplyčia, valgyklos ir posėdžių salė (Konventsremter), kapitulos salė (Kapitelsaal), miegamoji salė (Dormitorium), komtūro butas, virtuvė ir kitos ūkio patalpos; per tiltą pasiekiama atskirame bokšte už mūrų esanti išvietė (Dansker). Rytų meno reminiscencijos visų labiausiai pasireiškė fasadų dekoracijos ornamentikoje, pvz. naudojant glazūruotas ir spalvotas plytas. Tarp 1230–1300 jau stovėjo 23 Ordino pilys. Pati didžioji yra apie 1272 įkurtasis Marienburgas.

K. H. Clasen, Entwicklung, Ursprung und Wesen der Deutschordensburg (Jahrbuch für Kunstwissenschaft III 1926, 1–37 psl.:); (") Die mittelalterliche Kunst des Deutschordensstaates in Preussen I 1927; *B. Schmid,* Die Burgen des Deutschen Ritterordens in Preussen 1938.

P. Rkl.

Kryžius (lenk. krzyż, lot. crux) dviejų stačiu kampu susikirtusių linijų figūra.

K. a r c h e o l o g i j a. Paprasčiausios formas k. yra žymiai ankstesnis už krikščionybę. Labai gilioj senovėj k. buvo žinomas ne tik kaip ornamentas, bet ir kaip simbolis. Seniausia k. forma — svastika, arba kampuotasis k. (nacinės Vokietijos vartotas oficialiu ženklu), buvo paplitęs Indijoj ir Kinijoj. Ąsotasis k., didžiosios T raidės formos su ąsele, buvo žinomas Egipte. Ir vienas, ir antras turėjo simbolinės religinės reikšmės. Senovės Rytuose k. buvo naudojamas mirties bausmės įrankiu patiems didžiausiams nusikaltėliams ir vergams. Romėnai niekuomet neteikė k. simbolinės reikšmės: čia jis buvo tik negarbingas bausmės įrankis. Romėnų crux (iš cruciare — kankinti) buvo stulpas, iš viršaus pasmailintas, prie kurio pririšdavo ar prikaldavo mirties auką; vėliau pridėta ir skersinė sija. Tokį k. romėnai atnešė į Palestiną, ir čia jis buvo pavartotas Kristaus mirties įrankiu. Persekiojimų laikais krikščionys viešai nerodydavo k., kad išvengtų stabmeldžių ir žydų pasityčiojimo, kuriems k. buvo tik žemiausios paniekos ir negarbės ženklas. Šiuo laiku krikščionys stengiasi pridengti k. giminingomis figūromis, — trišakio, inkaro, kartais svastikos, pagaliau Kristaus monogramomis, ji primenančiomis. Vos gavus tikėjimo laisvę, k. vartojimas krikščionių praktikoje iš karto pasidaro viešas ir visuotinas. Susiformuoja svarbiausios krikščioniškojo k. formos: lotyniškasis k. — jo skersinė sija yra trumpesnė ir stačiąją kerta aukščiau jos vidurio; graikiš-

Kryžiuočių kova su lietuviais (Bareljefas Marienburgo pilyje)

kasis k. — abi sijos vienodo ilgio ir susikerta ties viduriu; šv. Andriejaus k. abi sijos kertasi įžambiai, kaip didžioji raidė X; šv. Antano k. — didžiosios Ƭ (tau) raidės formos ir krucifiksas.

K. kultas. Būdamas Kristaus mirties įrankis, k. iš karto tapo pranašiausiu krikščionių tikėjimo simboliu, Kristaus kančios ir žmonių atpirkimo ženklu. Tai parodo šv. Pauliaus žodžiai: ‚Saugok, Dieve, kad aš kuo nors girčiaus, kaip tik mūsų Kristaus kryžium'. Kiekvienas krikščionis k. ženklą ima vartoti su didžiausia pagarba. ‚Kiekvienam žingsnyje ar judesyje, — rašo Tertulijonas baigiantis II a., — kur išeidami ar grįždami, apsirengdami ar apsiaudami, maudymosi vietoje, prie stalo, keldamiesi ir eidami poilsio, atsisėsdami ar šiaip ką veikdami, savo kaktą mes pažymime kryžiaus ženklu'. Atėjus krikščionių laisvei, k. tampa viešos pagarbos ženklu. Tikintieji k. ima dėti net ant kasdieninės apyvokos daiktų. Konstantinas Didysis k., brangakmeniais papuoštą, pastatė iškilmingoje savo rūmų salėje. K. statomas kapuose, ant bažnyčių ar šiaip religinių pastatų. Bažnyčia k. ženklą įtermina žmones ar daiktus. Ypatinga pagarpia į liturginius veiksmus ir jo ženklu laiba teikiama tikrajam k. medžiui, atrastam 326. Ta pagarba tokia gili, kad stabmeldžiai ja piktinasi. Tačiau krikščionys visai pagrįstai atsikerta, kad ‚jie garbina Kristų Karalių, kuris kabėjo ant kryžiaus..., ne medį' (šv. Ambrozijus). Pagarba k. V a. yra visuotinė ir tokia pasilieka ligi šios dienos. Labai anksti, IV a., gavo pradžią pagrindinės k. garbinimo iškilmės: k. adoracija Didįjį penktadienį, šv. Kryžiaus atradimas (V 3), paminėti Kristaus k. atradimo faktui ir Šv. Kryžiaus išaukštinimas (IX 14), primenąs stebuklingą k. ženklo pasirodymą Konstantinui D. Kažin ar yra kita šalis, kur k. žmonių būtų buvęs taip gerbiamas kaip Lietuvoj. K. buvo pagarbioj vietoj kiekvienos šeimos namuose, k. buvo apstatytos pakelės ir sodybos. ‚Devynioliktojo šimtm. pirmąją pusę tų kryžių Žemaičiuose buvo tiek daug, jog tarpas nuo vienas kito nebuvo didesnis kaip kelios dešimtys metrų. Jei kitose Lietuvos dalyse ir buvo jų bent kiek mažiau, tai vis dėlto jų paplitimo sritis sutampa su Lietuvos etnografine siena' (P. Galaunė). *P. Dmb.*

K. nešimas. Mene sutinkami du variantai: senųjų krikščionių, Rytų meno ir

Simonas Kirenietis neša kryžių (Echternach XI a.)

ankstyvųjų viduramžių. Vakaruose k. nešimo paveikslai iliustravo sinoptikų (Mato, Morkaus ir Luko) paduodamą žinią, kad k. nešė Simonas Kirenietis, gi V. Europos menas nuo XIV a. domėjosi Jono evangelijos žinia, kad Kristus pats nešė k. Kristaus kančios vaidinimų (misterijų) įtakoje XIV–XV a. K. nešimo paveikslo

Jėzus Kristus neša kryžių (Kölnas apie 1463–80)

Kryžius

scena buvo praplėsta vaizduojant ją realistiškiau: Kristų lydi minia, rauda moterys, Kristus kalba su Šv. Marija, vaizduojamas Kristaus suklupimas po k. našta, kareivių žiaurumas, įpinamas Šv. Veronikos motyvas. XV a. k. nešimo veiksmas suskirstomas atskiromis fazėmis ir vaizduojamas jau keliuose paveiksluose, kurie sudaro k. kelio pagrindinę dalį. Piligrimų lankomasis Kristaus kančios kelias pagal nusistovėjusią tradiciją lokalizuojamas Via dolorosa Jeruzalėje, o nuo XV a. pradžios jis einamas simboliškai. Jo vaizdai tapo centrine vėlyvosios gotikos meno tema. Keliai į Kalvarijos Kalnus virsta k. keliais suskirstyti į stotis (stacijas). Yra k. kelio stočių kapinėse, bažnyčiose ir kt. Atskirose stotyse Kristaus kančios momentai gavo regimą išraišką skulptūromis, sustatytomis ant stulpų ar nameliuose-koplytėlėse, reljefais bei tapytais paveikslais. Prie k. nešimo scenų prijungus paskutinius k. kančios įvykius, k. kelio stočių skaičius iš 7 (XV a.) užaugo iki 14 ir daugiau virsdamas pilnu Kristaus kančios ciklu. Minėtinus k. kelio stočių kūrinius davė skulptūroje Riemenschneider ir A. Krafft (žr.), grafikoje — Schongauer ir Dürer, tapyboje — Tiepolo. Jau gotikos skulptūroje pasirodė lyriškoji vieno k. nešėjo figūra. Lietuvoje tokią vienišą k. nešėją gavo mūrinė koplytėlė Vilniaus priemiestyje Šnipiškyje, už Neries, pašventinta 1720 V 9. Jis yra prototipas lietuvių liaudies k. nešėjo medinių figūrų, pastatytų ant stulpų kapinėse (pvz. Zapyškyje).

P. Keppler, Die 14 Stationen des heiligen Kreuzweges 1904; *P. Galaunė,* Lietuvių liaudies menas 1930. *P. Rkl.*

L i e t u v i š k i k. Jais vadiname ornamentuotus medinius lotyniškus k., ant stulpų (kolonų), iškeltas įvairių formų koplytėles ir koplytėles prie medžių kamienų.

R ū š y s. Jų paprasčiausia — koplytėlės prie medžių, neaukštesnės už ½ m. Vienos — panašios į pastogėles, dengiančias krucifiksą, antros — į ketvirtaines, vienu šonu atviras, stogeliu dengtas dėžutes. Jose — medinės statulėlės (nukryžiuotas Išganytojas, Skausmingoji Motina [Pieta], Rūpintojėlis) ir negausūs ornamentai. Sudėtingesnė kategorija — stulpinės koplytėlės, 2–5 m. aukščio su visu stiebu. Vienos jų — panašios į medinį skėtį, nes turi ryškų piramidinį, šešiašonį, aštuonšonį ar kūginį stogą, bet neturi pamato arba šis —

Stogastulpis Maskvitų k., Raseinių aps. (Ad. Varno fotografija)

labai nežymus, sujungtas su stogu konsolėmis, kurios duoda pagrindinius ornamentus. Tos skėtinės koplytėlės, kurios neturi pamato, visada dengia krucifiksą. M. Brenšteinas jas vadina stoginiais kryžiais, A. Mažiulis — stulpiniais kryžiais, o J. Basanavičius ir jo sekėjai — stogastulpiais. Skėtinės koplytėlės, turinčios šiokį tokį pamatą, kartais turi šventųjų statulėlių. Visų skėtinių koplytėlių stogo smaigalys vainikuotas mediniu kryželiu arba geležiniu ažūriniu ornamentuotu k. Lietuvos peizaže jos atrodo originaliausios ir atspariausios oro permainoms.

Antroji stulpinių koplytėlių rūšis — tabernakulinės, nes jos panašios į namelį atidarą iš vieno, dviejų, trijų ir keturių vertikalių šonų. Pagrindiniame jų — dažniausiai krucifiksas, o kituose — šventųjų statulėlės. Šių koplytėlių stogas vainikuojamas mediniu kryželiu, bet daug dažniau geležiniu, įvairiai ornamentuotu k. Jų pamato ir pastogės frizai išpiaustyti ornamentais. Po jomis dažnai kabo mediniai varpeliai. Namelio kampinės kolonėlės neretai virvelinė arba spiralinės, liudijančios barokinę įtaką. Šios puošnios koplytėlės neatsparios oro permainoms, nes pa-

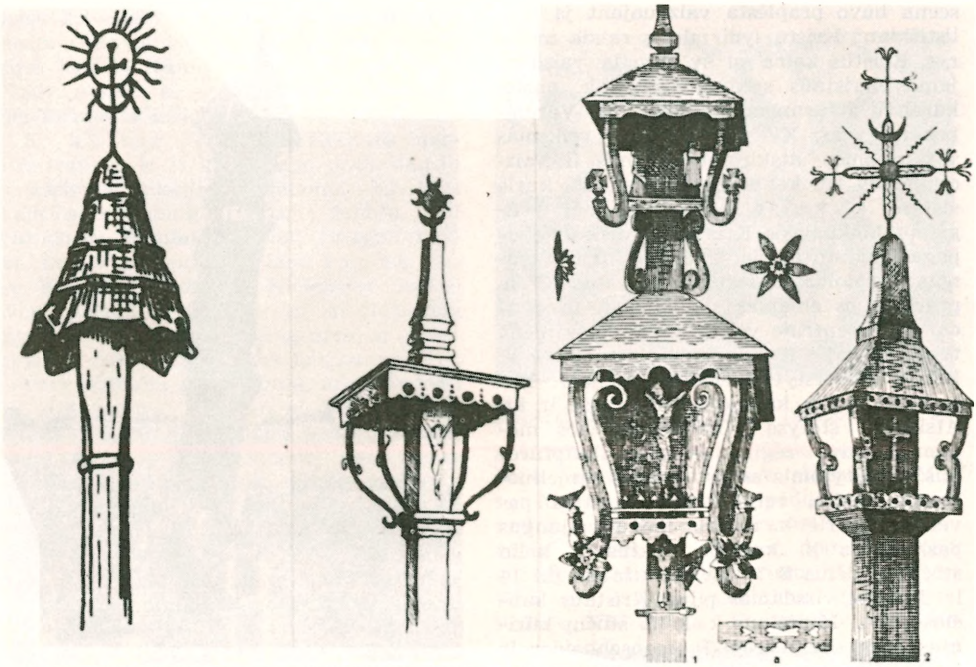

1. Koplytėlė Telšių kapinėse, 1760 (M. Breinšteino piešinys 1906), 2. Skėtinė koplytėlė su mėnuliais (piešinys iš Lietuvių statybos ir puošybos albumo 1925), 3. Koplytėlės Girsudžių k., Panevėžio aps. (A. Jaroševičiaus piešinys 1912)

matuose susirenkanti drėgmė jas greit pradeda gadinti.

Tarpinė rūšis tarp skėtinių ir tabernakulinių koplytėlių — žibintinės. Jos dažniausiai atidaros iš keturių šonų, kaip eilė tabernakulinių. Nuo šių jos skiriasi tuo, kad jų pamato plotas gerokai mažesnis už jų stogo plotą; todėl jų šonai (kolonėlės, konsolės) stovi ne vertikaliai, bet įstrižai (diagonaliai). Vienos jų atrodo kaip tikras (permatomas) žibintas, nes jis yra pastatytas ant stulpo (tokios yra šv. Jono Krikštytojo koplytėlės), antros — kaip netikras žibintas, nes statulėlės sutelktos aplink stiebo tęsinį, kuris laiko stogą. Šių pastarųjų viršūnės ir frizų ornamentika dažnai tokia pat turtinga, kaip tabernakulinių. Puošniausia stulpinių koplytėlių rūšis — dviaukštės ir triaukštės. Jos dažniausiai sukomponuotos iš dviejų ar trijų netikro žibinto koplytėlių; neretai tabernakulinė derinama su skėtine ar žibintine; rečiau jos būna sudėtos iš dviejų tabernakulinų koplytėlių. Taisyklė, šitų sudėtinių koplytėlių keturiose kiekvieno aukšto nišose stovi statulėlės. Jų būna ir tokių, kurių, antrasis ar triaukštėse tretysis aukštas tėra dekoratyvinis, be statulėlių. Šitos sudėtinės koplytėlės — turtingos ornamentų, po frizais turi medinių varpelių, jų viršūnės — geležiniai ažuriniai, įvairiai ornamentuoti kryžiai. Prisiminus, kad P. Galaunė yra suklasifikavęs 56 tipus stulpinių koplytėlių, kurias jis vadina stogastulpiais ir koplytstulpiais, aišku, kokia didelė šitų paminklų įvairybė, kurios scheminis aprašymas negali atskleisti.

Nemažiau sunku aprašyti tikruosius (lotyniškus) k. P. Galaunė jų yra suklasifikavęs 45 tipus. Nesiekiant jų visų aprašyti, reikia priminti bent bendruosius pagrindinius bruožus. Pirmiausia tie k. labai aukšti — 3–6 m, kad, jų kotams žemėje apipuvus, būtų galima juos nupiauti ir dar kartą leisti į žemę (šitaip elgiamasi ir su aukštomis koplytėlėmis). Jų sankryžoje dažniausiai prikaltas mažas krucifiksas (kančia) arba maža nukryžiuoto Išganytojo statulėlė. Šitie simboliai arba įdėti į atvirą (kartais stikluotą) koplytėlę- dėžutę, arba pridengti įvairios formos mediniu ar lenktu skardiniu stogeliu. Kaip ir koplytėle-dėžute, juo išreiškiama kultinė pagarba išganymo simboliui ir drauge jis ap-

saugomas nuo oro permainų. Tas stogelis suprastinas kaip dalis pastogėlės, kurios nugariniu skydu tarnauja pats k. medis. Ta pastogėlė kai kuriuose k. visai aiški (prikalta sankryžoje ar kitaip sukomponuota). Tačiau pats didysis k. stogu niekada nedengiamas. Šituo jis skiriasi nuo gudų ir vokiečių (bavarų) k., jau nekalbant apie pastogėlę arba koplytėlę-dėžutę sankryžoje, aplink kurią sutelkiami įvairūs mediniai ornamentai. Vienur jie sudaryti iš konvencinių spindulių strėlių, kitur aureolės sukomponuotos iš stilizuotų gėlių bei augalų, trečiur jos išauga į savotiškas saules, visam k. suteikdamos didžiulės medinės monstrancijos pavidalą; kitur vėl sankryža apsupama koplytėlės ar altoriaus dekoratyviniais elementais, dar kitur nuo sankryžos stiebo šonais nusileidžia medinės girliandos. Dvigubų ir trigubų k. sankryžos taip pat apsiaustos aureolių, sudėtų dažniausiai iš augalinių ornamentų. Šitaip išpuošti didžiųjų k. medžiai atrodo kaip dekoratyviniai fonai mažiesiems krucifiksams.

S k u l p t ū r a. K. ir koplytėlių esminė dalis yra medinės statulėlės katalikų religijos temomis. Jose nėra jokių profaninių siužetų. Grupinėse statulėlėse vyrauja Kristaus kančios scenos, Šventoji Šeima, Skausmingoji Dievo Motina, šv. Ona, Trys Karaliai, šv. Pranciškaus stigmos ir šventieji Juozapas, Jonas Krikštytojas, Izidorius, Jurgis, Antanas, Rokas, Florijonas. Pavienėse statulėlėse vaizduojami kiti katalikų ikonografijoj žinomi šventieji. Iš jos išsiskiria tik dvi — Jėzaus Nazarėno ir Kristaus nešančio k. statulėlės, kurios, kaip P. Galaunė nurodo, esančios į liaudinę skulptūrą patekusios iš dviejų garsių Vilniaus statulų. Populiariausių statulėlių pirmoj vietoj stovi vadinamasis Rūpintojėlis ir Skausmingoji Dievo Motina. Rūpintojėlis vaizduoja pusnuogį arba nuogą, nuplaktą, erškėčiais vainikuotą, sėdintį Kristų, ranka parėmusį savo veidą ir liūdnai susimąsčiusį. Juo atvaizduotas Jėzaus kentėjimų momentas simboliškai išreiškia ir tikinčio lietuvio kaimiečio kančią, kurią dar ryškino XVIII–XIX a. neteisingos socialinės bei politinės sąlygos. Skausmingoji Dievo Motina vaizduojama dvejopai. Pavienėj statulėlėj ji stovi sudėjusi rankas prie krūtinės su širdimi perverta kalavijų, dažnai su karališku vainiku ant galvos ir nimbu aplink ją. Grupinėj statulėlėj ji sėdi su mirusio Jėzaus kūnu ant kelių, jos širdis taip pat perverta kalavijų, galva apsiausta skara ir papuošta karališku vainiku bei 12 žvaigždžių aureole, iš abiejų pusių dažnai klūpo po angelą su žvake rankoje. Tai vadinamoji Pieta, tokia sava lietuvėms motinoms, dažnai raudojusioms savo vaikų, mirusių vaikystėj. Populiari ir šv. Jono Krikštytojo statulėlė, neretai kaimo žmonių supainiojama su šv. Jonu Nepomuku (nes abiejų koplytėlės statomos tose pačiose vietose) ir abi kartu vadinamos Joneliu. Populiarus ir šv. Izidorius, vienur vaizduojamas sėjėju, kitur atsiklaupęs maldai, bet abiem atvejais šalia jaučių jungo, kuriuo aria angelas. Gal nemažiau populiarus šv. Jurgis, nugalįs slibiną. Toliau eina šv. Juozapas, šv. Ona, šv. Kazimieras ir kt.

Tos įvairios statulėlės skulptūriškai dažniausiai teišdrožtos iš trijų šonų. Vienose matyti realistinė tendencija, paremta realiu žmonių stebėjimu, kitose — idealistinė, gal būt, bažnytinės ikonografijos įtakoje. Vienur stengiamasi išlaikyti realios kūno proporcijos, kitur jų nepaisoma arba nepajėgiama paisyti, pvz. Skausmingojoj Dievo Motinoj Jėzaus kūnas dažniausiai permažas. Nors yra statulėlių, piaustytų drąsiomis geometrinėmis plokštumomis, bet dažniausiai jos skaptuojamos siekiant apskritumo. Jis ypač matyti nepridengtose kūno dalyse; drabužiai dažniausiai piaustomi plokštumomis. Statulėlėse pasitaiko ir judesio išraiškos, bet apskritai jose vyrauja frontalumo dėsnis. Išskyrus Nukryžiuotojo statulėlę, visos kitos dažomos įvairiomis spalvomis. Jų nuogosios kūno dalys dažniausiai nuspalvinamos baltai, retkarčiais ochra, skruostai ir lūpos — raudonai, akys — mėlynai, o drabužiams vartojamos raudona, juoda, mėlyna, pilka spalva, kartais su sidabro ir aukso pagražinimais. Kai saulė spalvų ryškumą išblukina; toji polichromija neretai tampa visai maloni. Nors nežinomi statulėlių autoriai spalvų derinimo dėsnių nežinojo, nors kūno struktūros bei judesių pažinimas gana ribotas, o techniški įrankiai primityvūs, tačiau neretoj statulėlėj jie pajėgė prabilti nuoširdžiu bei giliu jausmu ir religine rimtimi.

S i m b o l i a i i r o r n a m e n t a i. K. ir koplytėlėse greta statulėlių žymi vieta tenka įvairiems simboliams bei ornamentams. Ten grynai krikščionių religijos simboliais yra: k., ietys, kempinė, rykštės, vinys, plaktukas, replės, kopėčios. Išsky-

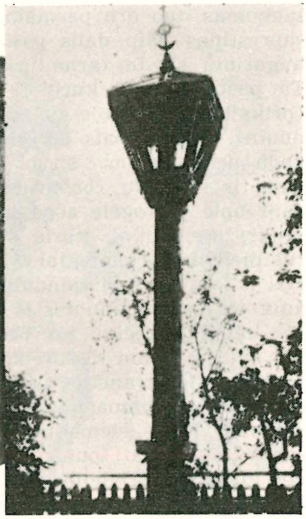

1. Skėtinė koplytėlė, Debeikių vls. (Augustino nuotrauka), 2. Žibikų kapų stoginis kryžius 1760, 3. Žibintinė koplytėlė Plaktinių k., Kėdainių aps. (Ad. Varno fotografija)

rus k., šitie Kristaus kankinimo įrankiai į lietuvių paminklus yra atėję per barokinį meną, kuris religinius simbolius taip pat vartojo ornamentui. Kiti simboliai-ornamentai yra paimti iš katalikų liturgijos. Tai monstrancija, ostija, taurė, žvakė. Tų simbolių svarbiausias — k. Su Nukryžiuotojo statulėle jis yra kanoniškas, vaizduotės neliečiamas. Be šitos statulėlės, geležinis ir medinis k. yra įvairiai puošiamas. Su juo supinami kiti simboliai bei ornamentai, kurie neturi jokios religinės prasmės (spinduliai, gėlės, augalai), arba kurių religinė prasmė nėra visai aiški. Prie šių priklauso saulė, mėnulis ir žvaigždės. Aušrininkų romantizmo įtakoje šie dangaus šviesulų simboliai pradėti aiškinti, kaip senosios (pagoniškosios) lietuvių re-

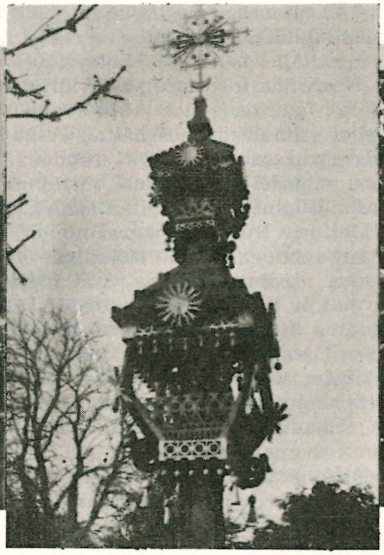

1. Bajorų k., Rokiškio aps. (statytas 1888), 2. Koplytstulpinis kryžius Karo muziejuje, 3. Rekonstrukcija seno kryžiaus

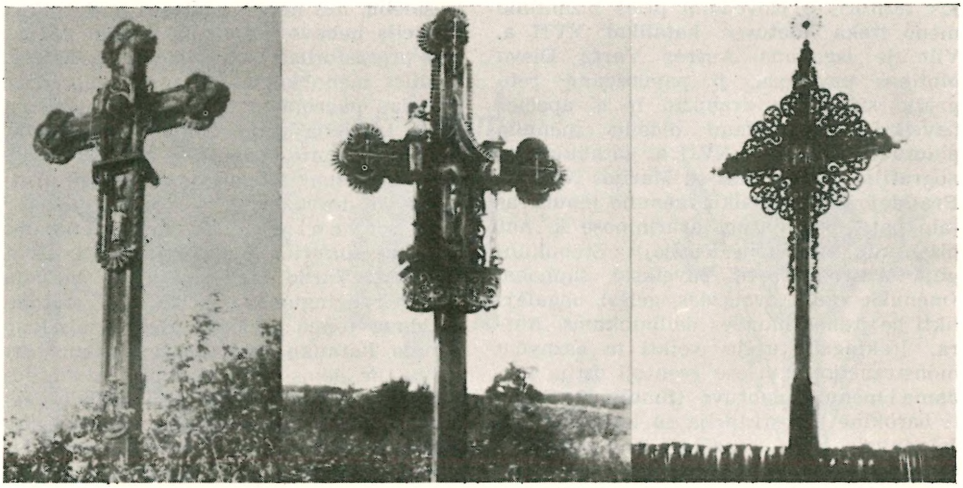

1.Kavarsko kapuose, Ukmergės aps., 2. Miegonių k., Rokiškio vls. 1902, 3. Jaunimo kryžius Raudonėnų k., Raseinių aps. (visų trijų kryžių Ad. Varno fotografijos)

ligijos simboliai, atėję į koplytėles ir k. ilgaamžės tradicijos keliu. Šitą pažiūrą ypač išpopuliarino J. Basanavičius savo studijėlėj apie lietuvių kryžius archeologijos šviesoje (lietuviškai prancūziškame įvade A. Jaroševičiaus Lietuvių kryžių albumui 1912). Tačiau iš tikrųjų nėra jokių įrodymų, kad saulės ar mėnulio simboliai, rasti priešistorinių laikų kapuose Lietuvos teritorijoj, būtų į k. atėję iš pagoniškos religijos. Lietuvių tautosakoj ir prietaruose išsilikusios mitologinės nuotrupos nėra pakankamos išaiškinti saulės ir mėnulio simbolių kilmei k., nes artimieji lietuvių giminės — latviai — saulės ir mėnulio k. neturi, nors mitologinių liekanų apie saulę ir mėnulį savo tautosakoj jie turi daugiau. Atrodo, kad šitiems simboliams, ypač mėnuliui, atsirasti lietuvių k. didesnės reikšmės yra turėjęs Rytų (bizantinės) ir Vakarų (lotyniškosios) krikščionybių susidūrimas Lietuvos D. Kunigaikšti-

1. Dvigubas kryžius, Gineikių k., Kelmės vls., Raseinių aps., 2. Vad. Benedikto kryžius, 3. Svirskio kryžius, Kačergių k., Kauno aps. (Ad. Varno fotografija)

jos teritorijoj. Kovodami prieš bizantinio meno įtaką, Lietuvos katalikai XVII a. Vilniuje išgarsina Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslą, jį papuošdami reto grožio sidabriniu drabužiu ir iš apačios paveikslą apsiausdami dideliu mėnulio piautuvu, kuris nuo XVII a. katalikų ikonografijoj yra susietas su Marijos Nekaltu Prasidėjimu (tuo laiku mėnulio piautuvas taip pat išpopuliarėja ažūriniuose k. ant bizantinių šventovių Rusijoj). Stebuklingojo Aušros Vartų paveikslo simboliai (mėnulis, saulė, žvaigždės, gėlės) negalėjo likti be įtakos liaudies dailininkams. Antra, įtakingai turėjo veikti ir bažnyčių monstrancijos, kuriose šventoji ostija įdedama į mėnulio piautuvą (lunulum). O pati barokinė monstrancija su konvenciniais spinduliais labai panaši į saulės simbolį. Ją buvo lengva imituoti geležinių k. kalviams. Negalėdami parodyti mėnulio toj vietoj, kur jis būna tikrojoj monstrancijoj, jie pradėjo jį dėti monstrancinio k. kote. Ir pirmuose mums žinomuose mediniuose paminkluose (iš 1760 ir 1768) geležiniai monstrancijos pavidalo k. turi mėnulio piautuvą kote. Vėlesnio laiko paminklai liudija, kad šitokios formos k. tradicija buvo tęsiama ir išvystoma. XIX a. pirmoje pusėje koplytėlių viršūnių kryžiuose, greta konvencinių spindulių, atsirado augaliniai ornamentai. Į XIX a. pabaigą atsirado geležinių k. tokių išpuoštų gėlėmis, žvaigždėmis ir mėnuliais, kad k. pavidalas nebebūdavo ryškus. Maždaug tuo laiku ir medinių k. aureolės kai kur išaugdavo iki didžiulių monstrancijų-saulių. Tuo pat laiku ar šiek tiek vėliau koplytėlių viršūnėse pasirodė ir tikri saulės diskai su mėnuliais, kurie net nustelbdavo kryžiaus pavidalą. Tai greičiau aušrininkų romantizmo įtakos vaisius, bet ne pagoniškos lietuvių religijos likutis, nes geležinių kryžių su monstrancijomis - saulėmis bei mėnuliais yra ant XVIII–XIX a. medinių bažnyčių bei varpinių, ant šventorių ir kapinių vartų. Tai liudija, kad šitokių formų k. palaikė ir Katalikų Bažnyčia. J. Basanavičius ir jo sekėjai rašo, kad kryžių ornamentuose esą žalčių simbolių. Bet tikriausiai žalčiais jie bus palaikę dekoratyvines konsoles. Ir augaliniuose (gėlių) ornamentuose, kurių daug yra mediniuose k., ypač jų aureolėse, negalima įžiūrėti ‚gyvatos medžio' simbolių. Taip pat sunku tikėti, kad tie augaliniai ornamentai būtų atėję į k. iš priešistorinių laikų augalų primityvių piešinėlių, nes nėra medžiagos įrodyti, kad tradicija nebuvo nutrūkusi, o laiko tarpas nuo priešistorinių laikų iki XVIII–XIX a. liaudies meno kūrinių yra perdaug ilgas. Daugiau pagrindo susieti su priešistorinių laikų tradicija geometrinius ornamentus, ypač tuos, kurie sudaryti iš tiesiųjų linijų, nes jie nesunkiai galėjo išsilaikyti audiniuose ir drabužiuose.

K. g y v e n i m e. Jie ne estetiniams tikslams sukurti. V. Šukevičiaus, I. Končiaus, A. Varno liudijimu k. — lietuvių gilaus religingumo išraiška. Jie statomi maždaug tomis pačiomis intencijomis, kaip visame katalikų pasauly: mirusiems atminti (ar jiems auką atiduoti), skaudžios nelaimės vietoj (pvz. žmogui pakely žuvus), prašant Dievo malonių (globos sodyboms ir laukų derliui, norint susilaukti įpėdinių) ir jų patyrus. Įpėdinių ilgai nesulaukus, kapinėse dažniau buvo statoma koplytėlė, o ne k. Skėtinė koplytėlė taip pat buvo skiriama atgailai už dideles nuodėmes arba šaukiantis dangaus kerštо už dideles skriaudas. Ypač gausu buvo k. kapinėse. V. Šukevičius liudija, kad šio amžiaus pradžioje dzūkų kapinėse būdavo tiek k., kad net stigdavo vietos medžiui ir krūmui. Prie upių ir tiltų statyta koplytėlės su šv. Jonu Krikštytoju ar šv. Jonu Nepomuku. Prašant Dievą atitolinti marą, kitas epidemijas, derliaus sunaikinimą, buvo statomas dvigubas k. (karavykas). Paskiausiais laikais jis tarnaudavo ir kitoms intencijoms, pvz. Lietuvos nepriklausomybės sukaktims paminėti. K. ar koplytėlė yra lietuvio ūkininko religinis votas ir jo šeimos paminklas, kuris taip pat reiškė tos šeimos socialinį bei ekonominį pakilimą. Jis globojamas, remontuojamas, sunykusio vietoj statomas antras, ypač jei jis stovėjo sodyboje. Savo k. turėdavo ir kaimo bendruomenės, ir religinės brolijos (blaivybės brolija vysk. M. Valančiaus laikais), ir jaunimas. Kai kurie šitų paminklų tipai charakteringi ištisoms provincijoms. Įvairių formų koplytėlės žinomos beveik visoj Lietuvoj, išskyrus Kapsus ir Zanavykus, kur šitokių paminklų nėra užfiksuotų. Ir puoštiniai k. ten XX a. pradžioje buvo išnykę, bet dar buvo koplytėlių prie gyvų medžių, kaip ir kitur Lietuvoj. Tuo laiku įvairių koplytėlių bei k. ypač gausu buvo Žemaičiuose. Jiems charakteringi ir dvigubi ornamentuoti k. Vidurio Aukštaičiuose labiau negu kitur buvo mėgiami k. su didžiulėmis aureolėmis,

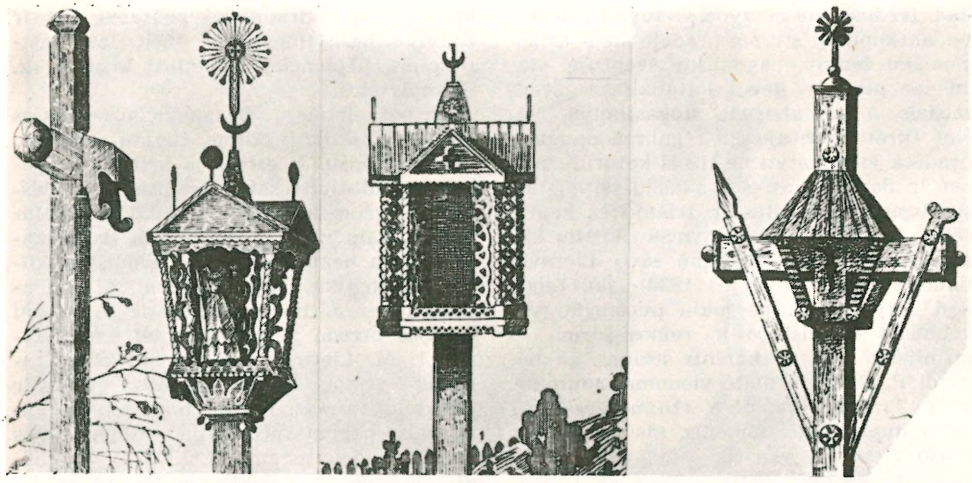

1. Žibintinė koplytėlė ir kryžius, Radviliškyje (A. Jaroševičiaus piešinys 1912), 2. Tabernakulinė koplytėlė Vaškuose, Biržų aps. (A. Jaroševičiaus piešinys 1912), 3. Kryžius Kašetės kapinėse, Lydos aps. (piešinys iš Wisłos 1903)

kurios suteikia monstrancijos ar saulės pavidalą. Rytų Aukštaičiams charakteringi masyvūs k., kurių sankryžoje įkomponuojama pastogėlė - altorėlis. Dzūkuose mėgstami k. su Kristaus kančios įrankiais, kurių ietys su skersinėmis k. rankomis sudaro apverstą lygiašonį trikampį. Tautinę reikšmę k. pradėjo įgauti po 1863 sukilimo, kai jo malšintojas gen. Muravjovas 1864 išleido draudimą statyti k. nešventintose vietose. Pajutę pavojų savo mėgstamiems paminklams, žmonės juos statydavo slapčia, naktimis, papirkdami rusų policiją. Kad ir neornamentuotų jų daug pristatė Jurgaičių k. (Šiaulių aps.) laukų kalnely, vadinamame Kryžių kalnu. Pramonės kilimas, atpiginęs kietąsias medžiagas (geležį, ketų), kaimų skirstymas vienkiemiais, I pas. karas sudavė didelius smūgius mediniams paminklams. Pvz. Ign. Končiaus skaičiavimu vien dėl to karo metų Žemaičiuose sunyko 50% su viršum anksčiau buvusių k. Su nepriklausomybės atgavimu pakilusi tautinė sąmonė paskatino asmenis bei organizacijas statyti naujų k. Minint savo valstybės atstatymo sukaktis (1928, 1938) puošnių k. pastatyta net Sūduvoje, kur šis paprotys jau buvo išnykęs. II pas. karo atneštos okupacijos buvo nauji smūgiai k. Vieni sąmoningai buvo sunaikinti sov. okupantų, antri patys sunyko, o naujų tepastatyta mažai. Iki 1951 vis dėlto sutelktinėmis pastangomis vienur kitur buvo sukurta gražių k. Jų pastatyta ir tolimame Sibire ant mirusių tremtinių kapų. Paskutiniu laiku k. statyba vėl atgijo Kryžių kalne. Įvairioms okupacijos nelaimėms paminėti ir vykdant apžadus, jų ten vėl išaugo visas miškelis. Tik, deja, jie paprasti: žemi, beveik neornamentuoti. Taigi ir šiandien k. tebėra lietuvių gyvenimo nelaimių liudytojas ir vilties ženklas, kaip ir praeityje.

K. kilmės klausimas. Nors dėl katalikiškų kryžių kilmės, atrodo, neturėtų būti problemos, tačiau dėl to daugiausia prirašyta ir prisigińčyta. Pirmąjį impulsą tam davė V. Šukevičius, rašydamas apie puoštinius k. Vilniaus gubernijoj (Krokuvos žurnale Wisła 1903) ir nedrąsiai pasisakydamas, kad šitų paminklų ornamentuose matąs senosios lietuvių kultūros nuotrupų, ten užkonservuotų, lyg gintare vabzdžių liekanas. Rašydamas apie k. archeologijos šviesoj 1912, J. Basanavičius ne tik eilę jų ornamentų, bet ir juos pačius kildino iš pagoniško mirusiųjų kulto. Jis manė, kad senovėje ant žymiųjų lietuvių kapų buvusios statulos, o ant nežymių — mediniai stulpai. Tą spėjimą jis rėmė abejotinos vertės istoriniais šaltiniais, analogijomis — klasikinių tautų stulpais (stele), suomių genties prie Archangelsko stulpais, dengtais dvišoniais stogeliais — Sembos vyskupo M. Jungės 1426 draudimu prūsams statyti kryžius ant kapinių ir M. Lietuvos protestantiškų kapinių ‚krikštais'. J. Basanavičius spėjo,

kad, įvedus krikščionybę, lietuviai prie savo antkapinių stulpų pradėję dėti krikščioniškų ženklų, pagoniškų ‚šventųjų' statulėles pradėję keisti katalikiškais šventaisiais. Šitaip atsiradę stogastulpiai. Norint turėti šventųjų kiek galima daugiau, pradėta juos statyti ne tik iš keturių šonų, bet ir dauginti aukštų skaičių. Šitaip atsiradusios dviaukštės ir triaukštės koplytėlės. J. Basanavičius lotyniškų kryžių kilmės nelietė. P. Galaunė savo Lietuvių liaudies meno knygoje (1930) jau teigė, kad lotyniški k. be jokių puošmenų esą vėliausia lotyniškojo k. raidos forma, o pirminė buvusi antkapinis stulpas. Jo pavyzdį P. Galaunė matė viename paminkle, kurį Traupio kapinėse (Ukmergės aps.) buvo nupiešęs K. Šimonis. Šis paminklas, kurio viršūnėje yra tik nežymus kryželis, apsuptas senovės lietuvių religijos simbolių — saulės ir mėnulio, — esąs panašus į surusintos suomių genties ‚čud' antkapinius stulpus. Jo pirmykštė forma — storas stulpas su mažyte niša — mirusio vėlės laikiniu būstu. Iš jo dvišonio stogelio išsivystęs piramidinis, o vėliau sudėtingesnis. Kadangi kunigai prieš tuos pagoniškos kilmės stulpus kovoję (pradedant Sembos vyskupu), tai žmonės juos statę miškuose, kol perėję prie k., kuris pagaliau nugalėjęs stogastulpius ir tapęs krikščionybės triumfo ženklu Lietuvoj. Pratęsdama J. Basanavičiaus ir P. Galaunės pažiūras, M. Gimbutienė vėliau (1948) metė mintį, kad koplytstulpiai galį siekti megalitinės kultūros laikus Lietuvoj ir galį būti gimininigi menhirams ir egiptiečių piramidėms. Tik M. Gimbutienei atrodo koplytėlės susijusios su ‚gyvatos medžiu', nes ‚stulpas su piramidiniu stogeliu turėjo būti įsivaizduojamas kaip kažin kas panašu į gyvą medį; jis buvo lyg tarpinis pavidalas tarp gyvo medžio ir piramidės ir kalno'. ‚Šitie žemės galios simboliai — medinės piramidės, iškeltos į viršų ir sujungtos su ‚dieviškais' simboliais — ratais, saulėmis, mėnuliais, paukščiais, žalčiais — buvo skirti užtikrinti ir saugoti žmogaus gėrį ir laimę'. Krikščionybės įtakoje stulpai su piramidiniais stogeliais tapę stogastulpiais (skėtinėmis koplytėlėmis). Ir triaukštės koplytėlės tikriausiai nesančios išsivysčiusios iš paprastesnių vienaukščių, bet išreiškiančios senovės mistinį skaitmenį 3, kaip dainose trys seselės, trys liepelės, trys gegelės. Kad koplytėlės išriedėjusios iš pagoniškų stulpų, liudiją ne tik Sembos vyskupo draudimai prūsams, bet ir Latvijos bažnytinės 1630, 1650, 1693 instrukcijos, liepiančios išnaikinti krūmus, k. ir koplytėles.

Po paskelbimo J. Basanavičiaus teorijos apie lotyniškojo k. kilmę, tuojau pasigirdo kritiškų balsų. Iš esmės ją kritikuoti tesiėmė A. Mažiulis savo straipsny Lietuviškasis kryžius ir jo kilmė (1951). A. Mažiuliui, kaip ir M. Brenšteinui, lotyniškasis k. yra neabejotinos krikščioniškos kilmės. Jo kritiką papildžius kitais argumentais, dabar J. Basanavičiaus ir jo sekėjų teorijos atrodo nepagrįstos dėl šių motyvų: 1. M. Lietuvos kapinių ‚krikštų', turinčių stulpų, schematizuotų gėlių ir paukščių formas, negalima susieti su tariamais pagoniškais kapų stulpais, nes ‚krikštai', tepažįstami iš XIX a., atskleidžia vokiškas bei barokines įtakas, be to, neturi jokio panašumo su katalikų koplytėlėmis. 2. Traupio kapinių k. tegali būti kilęs iš XIX a. antrosios pusės ir nupieštas XX a. Jei šio vienintelio egzemplioriaus piešinys nėra falsifikatas (A. Rūkštelė liudija, kad K. Šimonis V. D. Kultūros muziejui duodavo ir falsifikatų), tai vis dėlto jo pirmykštė forma nėra žinoma. Kokia užfiksuota piešiny, atskleidžia barokinio meno įtaką ir gali būti svetimos įtakos vaisius. 3. Sembos vyskupo potvarkis, draudžiąs prūsams statyti ant kapų bet kokius k., kalba ne apie stulpus ar stogiastulpius, bet apie k., kurių pavidalas nežinomas. 4. Latvijos protestantų 1630, 1650 ir 1693 bažnytiniai potvarkiai, įsaką naikinti kryžius ir koplytėles, išleisti Švedijos generalgubernatorių arba jų įtakoj vokiečių protestantų, yra nukreipti prieš katalikiškus papročius, kurie to laiko protestantų dažnai tyčiom vadinami stabmeldiškais. Todėl tie potvarkiai, kaip ir Sembos vyskupo potvarkis prūsams, neįrodo, kad latviai būtų turėję antkapinių stulpų savo pagoniškame laikotarpyje. 5. Lig šiol nežinomas joks rašytinis liudijimas apie antkapinius stulpus etnografinėje Lietuvoje jos pagoniško laikotarpiu (XII–XV a.). 6. Jei antkapiniai stulpai būtų buvę Lietuvoj priešistoriniu laikotarpiu, kai lavonai buvo laidojami nedeginti, nesuprantama, kaip antkapinių stulpų paprotys būtų galėjęs išsilaikyti per 2–3 a. (XII–XV), kada Lietuvoj lavonai buvo deginami. 7. Antkapiniai stulpai XII–XV a. laikotarpy neįmanomi, nes būtų prieštaravę visai to laiko lietuvių religijos są-

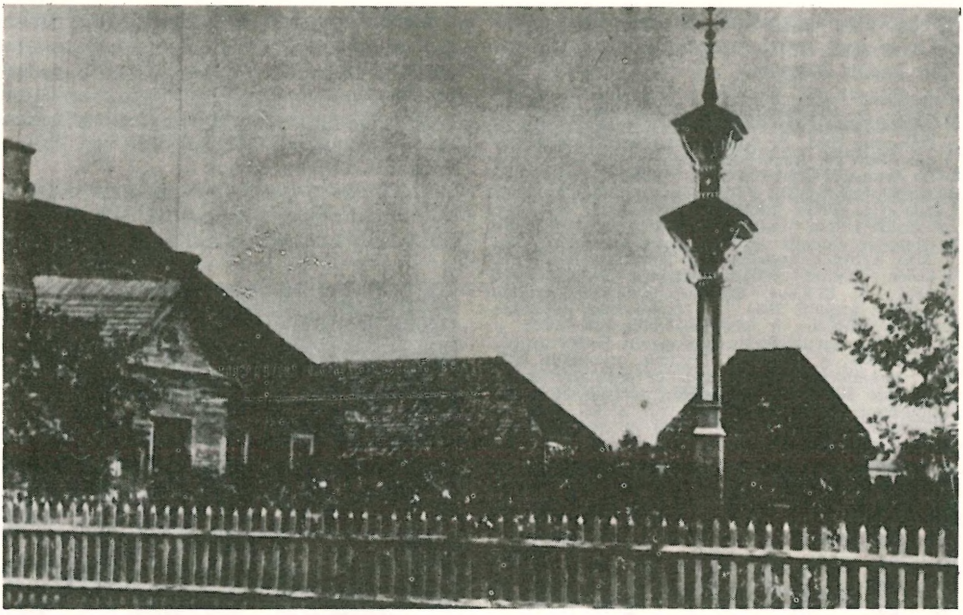

Sodybinis kryžius (Dusetose)

rangai. 8. Jei būtų buvę tokie antkapiniai stulpai, iš kurių būtų išriedėjusios skėtinės koplytėlės, tai pėdsakų apie juos arba apeigas prie jų būtų turėję likti lietuvių tautosakoj (raudose, prietariniuose pasakojimuose apie mirusius, dainose). To tautosaka neliudija, nors joj yra pėdsakų apie mirusiųjų įsikūnijimą medžiuose. 9. Jei Lietuvoj būtų egzistavę pagoniški antkapiniai stulpai, kaip religiniai objektai, jie būtų turėję būti dekoruojami. Ši tradicija būtų turėjusi pereiti į koplytėlių stiebus. Tuo tarpu šie senosiose koplytėlėse paliekami nepapuošti, o visa dekoracija sutelkiama į koplytėlę-namelį, į pastogėlę, aplink koplytėlę-dėžutę didžiųjų k. sankryžoje, kur skiriama vieta krucifiksui ar Nukryžiuotojo statulėlei. 10. Medinių koplytėlių bei kryžių išnykimas (ar nebuvimas) protestantiškoj Latvijoj ir M. Lietuvoj, bet jų gausa D. Lietuvoj nurodo, kad tos rūšies paminklai nuo seno buvo palaikomi kat. dvasininkijos. 11. Mažojo kryželio populiarumas ir didelė pagarba jam, k. bei koplytėlių paplitimas miškuose, koplytėlės medžių kamienuose ir koplytėlės-dėžutės prie gyvų medžių nurodo, kad lotyniškieji k. yra susiję su Lietuvos gamtos, ypač su ilgai trukusiu medžių kulto sukrikščioninimu. 12. Pastogėlių, koplytėlių-namelių, koplytėlių dėžučių su stogeliu paskirtis (pagerbti šventą statulėlę ir ją saugoti nuo oro permainų) nurodo, kad koplytėlių prototipų reikia ieškoti ne stulpuose, bet pastogėlėse ir koplytėlėse-dėžutėse, kabinamose prie gyvų medžių. Šitokios koplytėlės su šventųjų atvaizdais buvo kabinamos prie medžių krikščioninant Lenkiją. Jos pavyzdys turėjo būti pamokomas ir krikščioninant Lietuvą. 13. Neįsivaizduojama, kad D. kunigaikščiai, suinteresuoti greit baigti ginčą su Vokiečių ordinu po Lietuvos krikšto ir jai duoti krikščionišką išvaizdą, nebūtų paraginę savo didikų ir dvasininkijos statyti didelių lotyniškų k. Visa tai sako, kad k. ir koplytėlės Lietuvoj yra krikščioniškos kilmės, nors jie įsigalėjo lėtai ir išpopuliarėjo XVII a. pabaigoj ar XVIII a. pradžioj. Netekdami archeologinės reikšmės, lotyniškieji k. nenustoja nei estetinės, nei apskritai kultūrinės reikšmės. Priešingai. Jie iškalbingai liudija lietuvių liaudies kūrybines jėgas, nes sunkiausiose socialinėse ir politinėse aplinkybėse (sunkėjančioj baudžiavoj, savos valstybės sunykime, karuose, Rusijos okupacijoj, sukilimuose) jos gausūs nariai rado savy tiek dvasinių jėgų, kad sugebėjo sukurti ir ištobulinti tokią liaudinio meno

rūšį, kaip lietuviškieji k., kuriuose prof. Otto Schwindrazheim mato liaudinio medžio meno šedevrus.

J. Baltrušaitis, Lithuanian Folk Art 36–53 psl. 1948; *J. Basanavičius-A. Jaroševičius,* Lietuvių kryžiai 1912; *M. Brensztejn,* Krzyże i kapliczki żmudzkie 1906; *P. Galaunė,* Lietuvių liaudies menas 1930; *M. Gimbutienė-Alseikaitė,* Liaudies meno šaknys (Aidai) 1948; (") Senoji lietuvių religija (t.p.) 1953; (") Lietuvių liaudies meno simbolių kilmės klausimu (t.p.) 1955; *B. Ginet-Pilsudzki,* Les croix lithuaniennes (Extraits des archyves Suisses des traditions populaires, Vol. XX) 1916; *J. Grinius,* Die Herkunft der litauischen Kreuze (Commentationes Balticae III) 1957; *I. Končius,* Medžio drožiniai gimtajam kraštui atminti 1954; *A. Macijauskas red.,* Lietuvių statybos ir puošybos albumas 1925; *A. Mažiulis,* Lietuviškasis kryžius ir jo kilmė (Aidai) 1951; *A. Rūkštelė,* Lietuvių tautodailė 1929; *G. Salvatori,* L'art rustique et populaire en Lithuanie 1925; *W. Szukiewicz,* Krzyże zdobne w gubernji Wilenskiej (Wisła vol. XVII) 1903; *A. Varnas,* Lietuvos kryžiai 1926; *A. Rūkštelė,* Vilniaus kryžiai 1937. *J. Gr.*

Kryžius mėnesinis katalikų laikraštis, leistas spaudos draudimo metu Prūsuose. Pradėjo eiti 1903 ir sustojo 1904, spaudą leidus. Redagavo kun. J. Jasienskis ir talkino rusų administracijos į Kretingos vienuolyną uždarytieji patriotai lietuvių kunigai, jų tarpe kan. P. Dogelis ir kt.

Kryžius kryžkaulio sritis apatinėje nugaros dalyje.

Kryžkalnis autobusų sustojimo stotis, įrengta 1938 toje vietoje, kur tais pačiais metais baigtas tiesti Žemaičių plentas kerta Tauragės – Šiaulių plentą. Žemaičių plentas nutiestas viršum ir dėl to kryžkelė yra dviaukštė. Įvažiavimai iš vieno plento į kitą padaryti iš abiejų plentų išvestais atšakojimais. Tai pirmoji tokia Lietuvoje plentų kryžkelė.

Kryžkaulis (lot. os sacrum) tai trikampio pavidalo plokščias kaulas apatiniame stuburo gale. Jis yra susidaręs iš penkių tarpusavy suaugusių stuburo slankstelių ir yra įsiterpęs tarp abiejų bevardžių kaulų, sudarydamas didžiąją dalį užpakalinės kaulinio dubens sienos.

Kryžkelė 1. dviejų ar daugiau kelių ar gatvių sankryža, kur galima išsukti iš vieno kelio į kitą. K. daromos viename lygyje

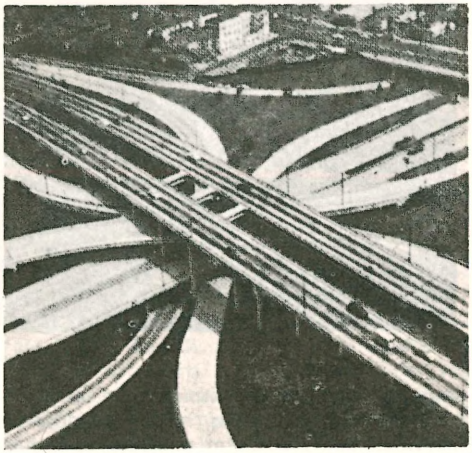

Kryžkelė Los Angeles mieste

arba dviejų ir daugiau aukštų konstrukcija. Vienodo lygio k. tinka mažesnio eismo keliams (JAV iki 500 vežimų) per valandą). Tokios k. svarbesnėse gatvėse bei keliuose turi elektrinius šviesos signalus:

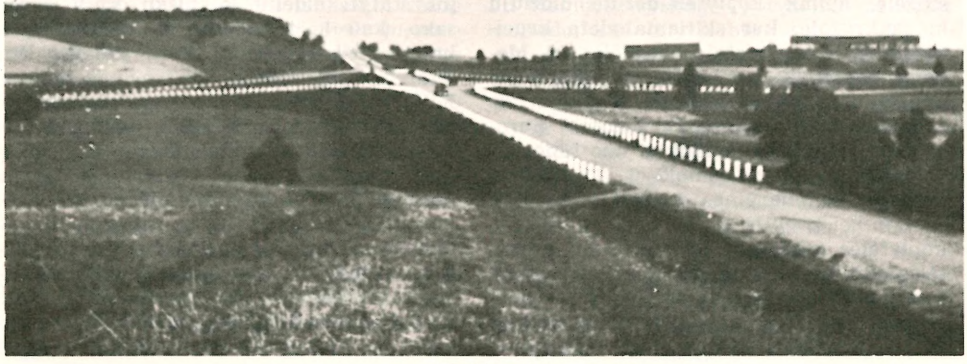

Kryžkalnis

žalia šviesa praleidžia eismą, raudonoji sustabdo. Moderniuose keliuose vienodo lygio k. turi apvažiuojamas salas (ag. rotary). Didelio eismo kryžkelėse statomi tiltai (viaduktai) arba tuneliai, kad susisiekimas vyktų be trukdymo ir saugiai. Žr. Keliai.

J. Gbt.

2. Senųjų žmonių įsitikinimu k. sutinkamas Dievas (paprastai senelio elgetos pavidalu), ten pasirodo vėlės, galima sutikti šaukiamas velnias, ypač jei k. yra akmenų krūva. Prieš vaiduoklius ir kt. piktas dvasias k. statydavo kryžius.

Kryžmažiedžiai (Cruciferae arba Brassicaceae) augalų šeima. Šios šeimos augalų žiedo dalys kryžmai sutvarkytos. Apie 185 gentys su 1500 skirčių, jų tarpe nemaža daržovių, kaip kopūstų, ropių, ridikų ir kt.

Kryžminė statyba 1. Kryžminė kupolo bažnyčia (vok. Kreuzkuppelkirche) yra graikų kryžiaus plano bazilika, turinti centre ant keturių pilionių kupolą; kupolai gali perdengti ir šoninius kompartimentus. Pirmoji kryžminio kupolo bžn. yra šv. Apaštalų bžn. Konstantinopolyje VI a. Bizantinės kryžminio kupolo bžn. tipas nusistovėjęs VII–VIII a. vėliau išplito visuose R. Bažnyčios kraštuose kaip normali bžn. architektūros forma. Jos pvz. pasitaiko viduramžių Italijoj (Venecijos šv. Morkaus bžn. XI a.), ir čia ji turėjo reikšmės renesanso centrinio plano statinių tipui atsirasti.

2. Kryžminiai skliautai gaunami, kai du apskrito piūvio skliautai statmenai susikerta. Jų susikirtimo vietos gali turėti aštrias briaunas arba pagal briaunas gali būti išvestos gyslos arba ogivai, kurie perima apkrovimo naštą.

Kryžminė ugnis. Krypčių derinimo atžvilgiu ugnis gali būti k. arba lygiagretė. K.u. bus toji, kai ginklai šaudo iš atskirų pozicijų ir ugnis susikryžiuoja prieš taikinį arba taikinyje. Kovoje k.u. laikoma pavojingesne ir vertingesne už lygiagretę.

Krk, it. Veglia, didžiausia Jugoslavijos žvejų ir vynininkų sala Adrijos jūroje; 428 km².

Krleža Miroslav (g. 1893) kroatų rašytojas ir poetas. Tėvų verčiamas įstojo į karo mokyklą, kuri paliko žymes visuose jo raštuose. Iš pradžių jis pasidavė Nietzsche ir Marinetti įtakai, bet vėliau atsimetė ir patapo kolektyvizmo santvarkos šalininku, beveik komunistu. Jis išgarsėjo savo romanais ir dramomis. Keliuose romanuose pavaizdavo I pas. karą. Jie primena J. Hašeko Šveiką, tik daug kandesnį ir niūresnį. Jo romanai Vražji otok 1924, ir Banket u Plitvi patapo plačiausiai skaitomais veikalais visoje Kroatijoje. Iš jo dramų minėtina Galicja, Golgota ir Agonija. Ši pastaroji tobuliausia. Joje vaizduojama agonija buv. karininko, kuris nusižudo, praradęs gyvenimo idealą. Išsp. Hrvatska rapsodija 1918, Tri kavalira 1920, Novele 1924, Petar Križanić 1934, Petrice Kerempuha 1946 ir kt.

Kroatija (Hrvatska) š. Balkanų šalis, nuo 1946 drauge su Slovėnija sudaro Jugoslavijoje tariamai autonominę ‚liaudies respubliką'; 56.269 km², apie 4 mil. gyv. (1957). Didelę krašto dalį apima pajūrio kalnai Kapella ir Velebit bei Julijos Alpės; išilgai Savos ir jos intakų yra platūs derlingi kloniai, o visur kitur žemės paviršius išraižytas neaukštų kalnų ir kalvų. Dirbamos žemės yra apie 34%, o miškai apima arti 38% viso ploto. Klimatas pajūryj labai lietingas žiemos metu ir pučia smarkus vėjas bora (žr.). Žemėj yra dideli ištekliai aliuminio žaliavos, boksito, akm. anglies, cinko, švino, geležies rūdos; iškasama ir sidabro, vario rūdos, sieros; daug geros rūšies marmuro.

Gyventojai kroatai ir slovėnai yra daugiausia (72%) kat. Jie daugiausia verčiasi žemės ūkiu: augina javus, tabaką, vynuoges, vaismedžius, naminius gyvulius. Iš K. išvežama medis (ąžuolai), kiaulės ar

Kroatai

Kroatija

Plitvicos krioklys

jų mėsos produktai, vaisiai, medus, vynas, gėrimai, iš kurių žinomiausias vyšninis likeris. Kaimiečiai savo reikalams augina linų ir kanapių, iš kurių gaminasi naminius drabužius ir virves. Pramonę sudaro stiklo, chemikalų, metalų perdirbimo, popieriaus, odų, konservų įmonės. Sostinė Zagreb.

Istorija. Kroatų tautos istorijos pradžia laikoma VI a., kada jie, avarų iš šiaurės spaudžiami, įsikūrė į pietus nuo Dunojaus, Bizantijos imperijos plotuose. Juos valdė didikai, vad. županai, iš kurių tarpo ilgainiui kilo kunigaikščiai, sujungę kroatus į vieną valstybę. K. tik formaliai priklausė Bizantijos imperijai, ir tie ryšiai buvo tik pereinamojo laikotarpio. Nuo VIII a. pabaigos, kada Karolis D. sunaikino didžiąją avarų valstybę ir įkūrė vad. Ostmarką, K. įėjo į frankų valstybės sudėtį ir sudarė Friaulio grafiją.

Iš Vakarų atvykę misininkai krikštijo kroatus ir Nino mst. įkūrė vyskupiją. Romos Bažnyčia ir frankų valdovai turėjo rungtyniauti su Bizantijos įtakos plitimu, nes iš ten pasiųstieji apaštalai Konstantinas (Kirilas) ir Metodijus ėmė krikštyti Padunojo slavus ir traukti Bizantijos pusėn. Kaip tik tuo metu iškilę iš županų tarpo kunigaikščiai stengėsi įkurti savaimingą K. kunigaikštiją. Ypač nuo X a., kada K. kunigaikštija paliko karalija, o jos kunigaikštis Tomislavas (903–928) 925 vainikavosi K. karaliumi (Rex Chroatorum atque Dalmatinorum), ji patapo galinga valstybe. Krašte pradėjo daugiau įsigalėti Bizantijos įtaka, nes karaliai rėmė slaviškąją liturgiją, laikydami ją tautiniu dalyku. Betgi XI a. Bizantija pradėjo silpti, o iškilo popiežiaus Grigaliaus VII vadovaujama Romos Bažnyčia, o taip pat K. pašonėje išaugo galinga Venecijos respublika. Dalmatijos mst., nepatenkinti K. valdovų politika, ėmė linkti Romos pusėn. Tų miestų dėka, atsiradę krašte vienuoliai benediktinai silpnino Bizantijos įtaką ir šalino slaviškąją liturgiją. Prasidėjusiose krašto suirutėse žuvo kunigaikštis Zvonimiras (Kazimieras), palikęs žmoną, Vengrijos karaliaus seserį. Tatai buvo pakankama vada Vengrijos karaliui Vladislovui įsikišti į K. vidaus kovas ir 1091 užimti jos dalį. 1094 Zagrebo mst. buvo įsteigta vyskupija ir mst. paliko krašto sostine. Vengrijos karalius Kolomanas nugalėjo paskutinį K. tautinį karalių Petrą 1102. K. didikai pripažino tautos vardu Vengrijos karalių savo valdovu ir susijungė į personalinę uniją su Vengrija, bet pasilaikė savivaldos teises. Vengrijos karalius skirdavo iš pradžių vieną savo vietininką kraštui valdyti, o paskui du. Vengrų įtakoje krašte įsigalėjo feodalinė santvarka. Iškilo didikų luomas, o buvę laisvieji ūkininkai pavirto baudžiauninkais. Vengrijos karaliai turėjo kovoti su stambiaisiais K. feodalais, kurie kratėsi vengrų valdžia. Kadangi turtingi Dalmatijos mst. atiteko Venecijai, krašte nebuvo luomo, kuris galėjęs būtų priešintis feodalinei bajorijai, tik XII a. sukilo prieš ponus ir buvo žiauriai numalšinti žemdirbiai baudžiauninkai.

K. kovojo dėl savo tautinio savaimingumo, dėl savo kalbos. Kadaise krašto dalyje įvestoji Bizantijos apaštalų slaviškoji liturgija nebuvo pamiršta, ir kroatai, nors ir katalikai būdami, kovojo dėl jos ir 1248 jiems buvo leista vartoti savo kalbą lotynų liturgijoje. Tatai vienintelė tauta Romos Katalikų Bažnyčioje tokias teises yra gavusi.

K. istorijai reikšmingas dalykas buvo ir

totorių 1242 antplūdis. Po to antplūdžio į aptuštėjusius K. miestus ir kraštą ėmė traukti vokiečių kolonistai. Juos kurdino Vengrijos karaliai. Vokiečių kolonizacija, vykusi ir vėlesniais laikais, skiedė kroatų buvusią vienalytę tautą. Tarp Vengrijos karalių ir K. feodalų ne visuomet buvo santarvė. K. feodalai jautėsi esą laisvi pasirinkti sau valdovus ir kartais pasirinkdavo ne Vengrijos karalių savo valdovu, pvz. XIV–XV a. bent dukart pasikvietė karalių iš Neapolio Anjou dinastijos. 1440 savo karaliumi pasikvietė Jogailos sūnų Vladislovą, kuris kraštą valdė (išrinktas vėliau ir Vengrijos karaliumi), kol žuvo kovodamas su turkais prie Varnos (1444). 1490–1516 K. valdė jo sūnus Vladislovas II. Nepastovi krašto vyriausioji valdžia negalėjo būti pakankamai atspari ir išorės priešams, todėl kraštas nuolat buvo apiplėšiamas. Didelė nelaimė buvo K. turkų antplūdis 1493, kada beveik visas kraštas, išskyrus Zagrebą su apylinkėmis, pateko turkų valdžion. Sumažinta, sunaikinta K. atiteko Habsburgų dinastijai, kai 1526 kroatų didikai Ferdinandą Habsburgą išsirinko savo karaliumi. Krašto būtis dar pablogėjo. Habsburgai neištesėjo savo pažadų saugoti K. laisvę ir teises, šaukdavo žmones karan, centralizavo krašto valdymą ir nuosekliai didino savo valdžią. Su Habsburgų dinastija padidėjo krašte vokiečių įtaka, ypač srityse palei turkų užimtas žemes. Šios sritys buvo išskirtos iš K. ir paverstos ‚karine siena' ir valdomos generolų. Jose buvo kariuomenė ir civiliai, daugiausia vad. ‚laisvieji kareiviai'. Toji karo siena tik 1881 buvo panaikinta. Ne daug telaimėjo K. ir po Habsburgų laimėjimų su turkais, kai vad. Karlovicų taika (1669) K. liko išvaduota iš turkų jungo. Atvaduotosios sritys liko priskirtos arba prie vadinamosios ‚karinės sienos' arba atiduotos imperijai ištikimiems didikams leno teisėmis. Įsigalint Habsburgų valdomoje imperijoje absoliutizmui, K. pradėjo siaurėti savivaldos teisės. Juozapas II (1765–1790) vietoje rinkto bano paskyrė komisarą, o į įstaigas prisodino vokiečių ir vokiečių k. paskelbė oficialia krašto kalba. Atskyrė nuo K. ir prijungė Vengrijai turtingą Fiumės uostą. Napoleono metu, 1809 dalis K. (ligi Savos) buvo prie Ilirijos respublikos, kur buvo padaryta reformų, ypač švietimo srityje. Vienos kongresas visą K. pripažino Vengrijos karūnos žeme. K. teko kovoti ne tik su Metternicho vadovaujama reakcine imperatoriaus politika, bet ir su Vengrija, trokštančia juos suvengrinti. Pati vengrų separatizmo bijodama, Vienos vyriausybė greičiau buvo palanki K. ir netrukdė L. Gajo veiklai, kuris gaivino tautos susipratimą ir vadovavo vad. ilirizmui. Gajo norėjo suvienyti visus pietų slavus, įsteigti Didžiąją Iliriją. 1843 buvo uždrausta vartoti žodžiai — iliras, ilirizmas bei Ilirija, ir nuo tada šias sąvokas pakeitė jugoslavai ir Jugoslavija.

Trakočanų pilis

1848, kaip ir kitose Habsburgų imperijos dalyse, K. prasidėjo sukilimas, K. banu buvo paskelbtas Jellačič ir sušauktas Zagrebo mieste seimas. Kadangi Austrijai buvo daug pavojingesnė prasidėjusi vengrų revoliucija, tai Austrijos imperatorius pažadėjo K. įvykdyti svarbiausius jų reikalavimus, ir K., susidėjusi su imperatoriaus kariuomene, padėjo numalšinti vengrų revoliuciją. Po 1848 revoliucijos K. buvo pripažinta atskira imperijos dalimi su savo seimu. Betgi iš K. buvo išskirtos Istrija ir Dalmatija, kurios paverstos Austrijos valdomomis provincijomis. 1861 impe-

Bakaro įlanka (Kroatijoje)

rijos konstitucija sumažino reikšmę vietos seimų ir apsaugojo savo pirmenybę imperijoje. K. seimas griežtai pasipriešino tai konstitucijai ir reikalavo pietų slavų karalijos, tik personaline unija sujungtos su Austrija. Šis K. seimas buvo paleistas. 1865 ir 1866 K. seimuose kovojo savitarpyje trys partijos: viena, Strossmaierio (tautininkai liberalai), linkus buvo pasitenkinti K. autonomija, antroji, A. Stracevičiaus (didžiakroačiai), reikalavo pietų slavų karalijos, trečioji (vengrų šalininkai) norėjo vėl susijungti su Vengrija. Pastarieji ir laimėjo 1867–68 seimą, kuris pripažino dualistinę Austrijos Vengrijos santvarką ir nutarė prijungti K. prie Vengrijos. Sutartimi su Vengrija (1868 VI 25) K. turėjo savo seimą, baną, be to, siuntė 43 atstovus į Vengrijos seimą. Oficialioji kalba buvo kroatų. K. gynė savo gautąją savivaldybę nuo vengrų kėslų ją siaurinti. XIX a. pabaigoje gan smarkiai augo jugoslaviškasis sąjūdis. Šis sąjūdis buvo gyvas ligi pietų slavų — Jugoslavijos — įkūrimo. Betgi jugoslaviškasis sąjūdis, virtęs realybe, nepateisino kroatų vilčių. Mat, įkurtoji Jugoslavija jungė nors ir slaviškus kraštus, bet labai skirtinga istorine praeitimi ir savo kultūra. Didžiausias skirtumas tarp kroatų ir serbų buvo tas, kad pirmieji priklausė nuo pat pradžių Vakarų kultūrai ir Romos Bažnyčiai, o serbai išliko Bizantijos kultūros ir Bažnyčios įtakoje. Be to, Jugoslavijoj palikusi Karageorgevičių dinastija su savo administracija žiūrėjo į naujai įkurtą valstybę kaip į išplėstą Serbiją ir neatsisakė nuo centralizacijos. K. priešinosi tokiai serbų politikai ir kovojo dėl savo autonomijos Jugoslavijos valstybės rėmuose. Kovą vedė K. valstiečių partija, vadovaujama sumanaus ir temperamentingo St. Radičo. Kova vyko ir krašte, ir seime. 1928 VI 20 išsikarščiavusio serbo atstovo buvo nužudytas Radičas. Kroatų atstovai pasitraukė iš parlamento. Parlamentas, likęs be daugumos, buvo paleistas. Karalius Aleksandras įvedė autorita-

rinį režimą. Kroatai, veikiami vokiško nacionalizmo bei itališko fašizmo, įsteigė Ustašos (sukilėlių) partiją, vadovaujamą A. Paveličo, kuri nesmerkė ir teroro priemonių. Manoma, kad ustašininkų sąmokslo auka buvo ir Jugoslavijos karalius Aleksandras, kuris buvo nužudytas (1934 X 9) vizito metu Prancūzijoje. Po karaliaus nužudymo diktatūrinis režimas žymiai sušvelnėjo, ir K. pagaliau 1939 VIII gavo pilną autonomiją. 1941 Hitleris užpuolė Jugoslavijos kraštą ir nukariavo, bet leido kroatams įkurti tariamai nepriklausomą K. Valstybės galva buvo A. Pavelič. Jos režimas pasižymėjo didele neapykanta svetimiesiems, ypač serbams. Pastarieji, vengdami persekiojimų, pradėjo krikštytis katalikais ir sutapti su kroatais. II pas. karo pabaigoje K., kaip ir visoje Jugoslavijos teritorijoje, ypač pagyvėjo partizanų veikla prieš vokiečius. Pagaliau santarvininkai pripažino Jugoslavijos vyriausybės galva Tito. 1945 Tito komunistai, S. Rusijos paremti, užėmė K., kuri buvo įjungta į Jugoslavijos federatyvinę liaudies respubliką. Betgi kroatų emigracija, vadovaujama V. Mačeko, o taip pat ir ustašų sąjūdis, kovoja kovą dėl K. laisvės.

F. Šišič, Geschichte d. Kroaten 1917; *H. Weredel,* Der Kampf der Südslaven um Freiheit und Einheit 1925; *P. D. Ostrovič,* The Truth about Jugoslavia 1951. *J.J.*

K r o a t ų l i t e r a t ū r a. Kroatai, kaip ir serbai, savo literatūros pradžią sieja su šventųjų Kirilo ir Metodijaus literatūrine veikla. Jie, kaip žinoma, įvedė dabar vadinamą kirilinę (glagolinę) abėcėlę, o kroatai buvo labiau susirišę su Roma, ir ilgainiui juose įsigalėjo lotynų abėcėlė. Yra išlikę kunigaikščio Novako maldynas (1368) ir vadinamoji Reimso evangelija. Taip pat išliko keletas teisinio pobūdžio paminklų, pvz. Vinodolo statutas (1288), tačiau kalbiniu požiūriu jie nebuvo grynai kroatiški, o labiau paleoslaviški. Kai kuriuose paminkluose randama ir pasaulietinio turinio eilių, parašytų kroatų liaudies kalba. Ilgainiui tos rūšies kūrinių vis gausėjo, juo labiau, kad jie buvo naudojami religiniuose vaidinimuose ir ilgainiui sudarė raštiją, kuri apie XV a. pabaigą paplito Dalmatijoje ir Ragūzos (Dubrovniko) provincijose. Tų sričių gyventojai iš dalies buvo itališkos kilmės ir palaikė glaudžius kultūrinius ryšius su Italija. Iš to periodo rašytojų minėtini Marco Marulo (1450–1524), kroatiškai parašęs religinę poemą Judite, P. Hettoreo (1487-1572) dramine forma atpasakojęs vienos kilmingos vergės nuotykius (Robinja). Petrarkos, o taip pat ir kroatų liaudies poezijos sekėjai buvo S. Menze (1451–1527) ir G. Darsa (1461–1501).

Tuo tarpu Dubrovnike labiau buvo mėgiama dvikalbė kūryba. Čia savo poemą Jedupka pagarsėjo Andr. Cabranovič (1480–1530), Marino Darsa (1508–1567) išKyla kaip karnavalinių komedijų autorius. Dom. Zlatarič (1558–1609) ir Dom. Ragnina įneša naują, atšiauresnę dvasią. J. P. Gondola (1509–1638), sekdamas T. Tasso, parašo poemą Osman ir sukūrė savo paties stilių. Vienas žymiausių ano laikotarpio lyrikų yra J. Bona (1594–1658). Su jo mirtimi ragūzinė kroatų poezija greitai smunka.

XVII ir XVIII a. kroatų literatūra pasidavė vokiečių įtakai. Protestantų religinė propaganda stipriai paveikė kroatų bajoriją ir dalį dvasininkų, tačiau susidūrė ir su smarkiu pasipriešinimu; visa tatai padėjo susiformuoti grynai tautinei kroatų literatūrai. Kroatų literatūrai patarnavo jėzuitai, kurie vertė ir spausdino daug religinio turinio knygų ir parašė pirmąją kroatų kalbos gramatiką (Institutiones linguae illyricae 1654) ir pirmuosius žodynus. Taip pat jie pirmieji išvertė Šv. Raštą, kuris tačiau pasiliko rankraščiu. Iš tų visų veikėjų labiausiai pasižymėjo J. Habdelič (1609–1678), bet ypatingai savo talentu iškilo J. Križanič (1618–1683). Toji priešprotestantinė veikla per 150 metų sudarė beveik visą kroatų literatūrinę raštiją. Tik ėmus plisti iš Prancūzijos pasaulietiškai literatūrai jau jos centras atsidūrė Zagrebe. Krašte vykdomos politinės reformos ir vokiečių bei čekų romantizmo palinkimas į liaudies kūrybą paskatino kroatų politinį bei literatūrinį atbudimą (XIX a. pradžioje), kurio pradininku buvo grafas J. Draškovič (1770–1856). Tačiau svarbiausias to judėjimo tikslas — visų pietų slavų literatūrinis susijungimas visiškai nepavyko dėl griežto serbų pasipriešinimo. Kroatai turėjo tenkintis ribota politine bei kultūrine autonomija. Taip 1835 įst. dienraštis Horvatsko-Slavonsko Dalmatinske Novine, 1836 Ilirske Novine su savaitiniu lit. priedu; Zagrebe pradėta vaidinti spektakliai kroatų k. 1842 Zagrebe įsteigta knygų leidykla ir pasirodė literatūros žurnalas Kolo; taip pat buvo reformuota rašyba, o senoji kai-

kaviečių tarmė pakeista labiau paplitusia štokaviečių tarme. Iš to laikotarpio rašytojų minėtini: S. Vraz (1810–1865), P. Preradovič (1818–1872), dramaturgas D. Demeter (1811–1872), autorius istorinės patriotinės tragedijos Teneta, I. Kukuljevič (1816–1889). Juos galima laikyti naujosios kroatų literatūros grindėjais. Visa kroatų kultūrinė veikla pasiekia žydėjimo Zagrebo vyskupo J. Strossmayerio nepaprastai našios veiklos metu. Jo pastangomis 1867 buvo įsteigta Jugoslavų akademija, 1874 — universitetas, 1884 — meno galerija, ir Zagrebas patampa veiksmingu kultūriniu centru, kuriam dar didesnio svorio suteikė mokslininkų ir istorikų veikla (istorikas F. Racki, slavistas V. Jagič). Toje naujoje kultūrinėje aplinkumoje išaugo nauja rašytojų karta, jų tarpe ir toks rašytojas kaip A. Senoa (1838–1881), kuris savo romanais Diogenes ir Zlatarovo zlato (Auksakalio lobis) kroatų knygai laimėjo daug skaitytojų. Apie 1880 k.l. labiau buvo būdingas romantinis atspalvis ir vokiečių literatūros įtaka, tačiau ilgainiui pradėjo skverbtis natūralistinės ir realistinės tendencijos ne tik iš Prancūzijos ir Italijos, bet ir iš Rusijos. Tada giliu humaniškumu, stipriu meno jausmu imponavo S. S. Kranjcevičiaus (1865–1908) lyrinė kūryba. XIX a. pabaigoje ligi tol nuošaliai stovėjusi Dalmatija su jaunuolišku užsidegimu ir literatūriniu brandumu įsijungė į kroatų literatūrą. Su savim ji atsinešė ir naujus — lotyniškai itališkus—pradus, kurie jau buvo pasireiškę poetų Mažaraničiaus ir Kranjcevičiaus kūryboje. Abu jie buvo kilę iš Fiumės apylinkių ir atsistojo kroatų poezijos priešakyje, atidarė kelią realizmui ir naujoviškesnėms bei universalesnėms idėjoms. Ragūzietis I. Voikovič (1857–1929) atnaujino kroatų teatrą, M. Nikolič (g. 1878), Tresič-Pavičič (g. 1867) ir V. Naroz (g. 1876) praturtino lyriką naujais metriniais bandymais. Nuošaliai nuo italų įtakos stovėjo D. Simunovič (g. 1873), kurio romanai pasižymi subtiliu psichologiniu įžvalgumu, ir J. Kosor (g. 1878), kurio giliose dramose ryški vokiečių ekspresionizmo įtaka. Po I pas. karo kroatai atsidūrė bendroje valstybėje su serbais. Šie pastarieji mėgina sukurti ir bendrą literatūrą, tačiau nesėkmingai. Skirtingos abėcėlės, skirtingos tradicijos nepalankiai veikė jungimosi mėginimus. Didelė gausybė literatūrinių krypčių užplūdusių Jugoslaviją, įnešė dvasinį sąmyšį ir neigiamai paveikė politinės unijos pastangas. Šio laikotarpio rašytojai, atidėję į šalį tautines ir patriotines temas, savo dėmesį sutelkė į savojo aš analizę. Šito ieškojimų ir netikrumo laikotarpio žymesnieji rašytojai: lyrikoje — savo skausminga, koncentruota egocentrine poezija — T. Ujevič ir lotyniškai ramia — S. Miličič; dramoje vyrauja B. Lovrič, ir ypatingai M. Krleža (g. 1893), kuris visose srityse: poezijoje, dramoje, romane, kritikoje — paliko savo neramaus, patetiško ir naikinančio genijaus žymes.

G. Gesemann, Die Serbo kroatische Literatur 1930; *P. Popovič,* La Litterature Jougoslave (Le Monde Slave VII) 1930. *P.Gč.*

M e n a s. Romėnų meno radinių ypatingai gausu Adrijos pakraščiuose Dalmatijoje, kur Split (Spalatum) mst. tebestovi Dioklecijono rūmų komplekso dalys. Prie senųjų romėnų kelių kroatai nuo VIII a. statėsi savo tvirtoves ir kūrėsi miestai, pvz. K. sostinė Zagrebas, kuriame jau 1094 įst. katedra (vėliau daugkart perstatyta). Viduramžis pietuose, Dalmatijoje, apspręstas Italijos, specialiai Venecijos poveikio, pvz. Dubrovnik (Ragūza), Senj, Zara ir kt. miestai turtingi romaniškų katedrų, vėliau renesanso ir baroko rūmų. Šiaurėj — po trumpos bizantiškos fazės (Zagrebo katedros zakristijoje yra bizantinių freskų) — per Slovėniją ir Vengriją įsigalėjo vakarinės prancūziškai-vokiškos formos; tai K. meno veidą aiškiai skiria nuo bizantiškai-islamiškos Bosnijos bei Serbijos. Betgi nedaug paminklų išliko iš

Šv. Morkaus bažnyčia Zagrebe

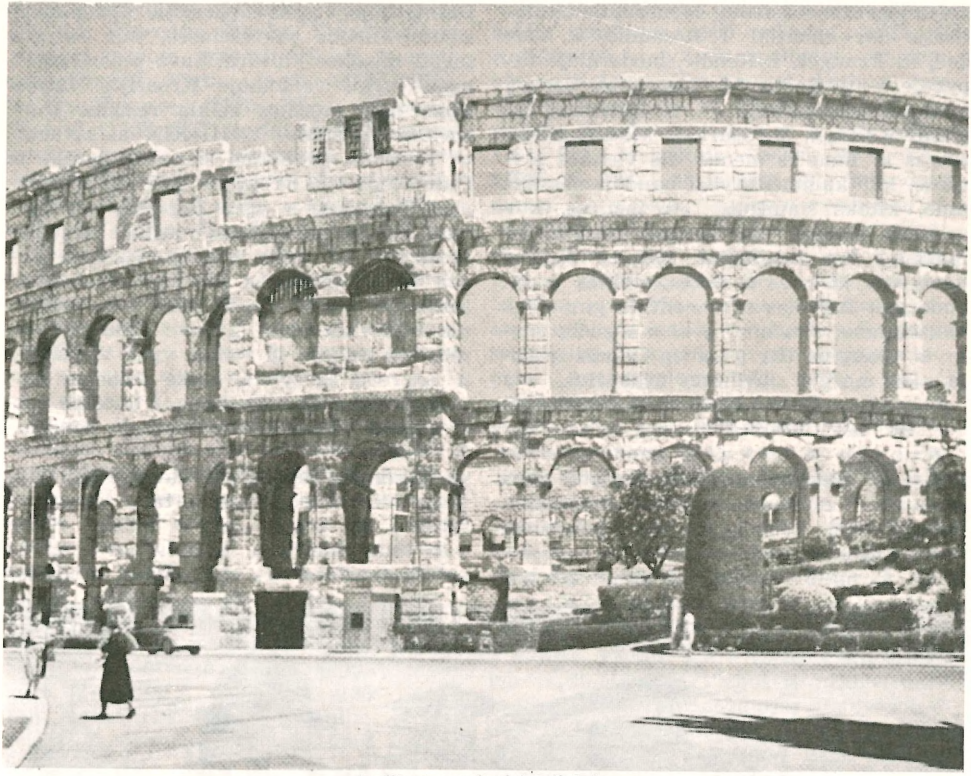

Amfiteatro griuvėsiai Puloje

laikotarpio prieš 1242 totorių invaziją. XIII a. priklauso pranciškonų ir šv. Morkaus bžn. Zagrebe. Invazijai praūžus, Zagrebas pakilo gaudamas miesto teises. Jo senamiestis Grič, tapęs aristokratine miesto dalimi, turi reprezentatyvią išvaizdą, kurią gavo XVIII a.; iš viduramžinės civilinės architektūros išliko ‚Kameneta vrata' — miesto vartai su stebuklingu Dievo Motinos paveikslu. Visa katalikiškoji K. nusagstyta gotiškomis bažnyčiomis: iš XIII–XIV a. Petrova Gora, benediktinų S. Elena Podborska, Bijela, Rudina, iš XV a. pradžios paulinų vienuolynas Lepoglava, vienuolynas Remete, XV–XVI — Krapina, Mihovljan, Hrašćina ir daug kt. XIV a. freskų turi Zagrebo šv. Morkaus bžn. XV–XVI a. gotiškos tapybos pradmenų—Belac, Prozor, Zajezda ir Očura bžn. XVII a. stipriai pasireiškė barokas bažnyčių statyboje, pvz. Šv. Marijos ir jėzuitų šv. Kotrynos (Romos del Gesu tipo) Zagrebe, Varažhin, Požega, Bedekovčina, Vukovina, Kutina, Vinagora ir kt. bžn. Orginaliu baroku pasižymi Purga prie Lepoglava šv. Jurgio ir naujoji Belac bžn. Baroko tapytojai buvo XVII a. Gladić ir Ivan Gaiger-Felder, XVIII a. — L. Markgraf, F. Bobič, I. Ranger; baroko skulptoriai — G. Altenbacher, M. Cussa, T. Jurjevič, P. Belina, Komersteiner ir F. Robba, kuris amžiaus vidury davė puikių skulptūrinių altorių Zagrebe. 1818 statyta klasicistinė Pregrada bžn. Vėliau XIX a. statoma eklektiškai, pvz. Zagrebe šv. Blažiejaus bžn. turi bizantišką kupolą ir itališką campanile (arch. Kovačič), Akademija ir teatras — neorenesancinius fasadus. XIX a. pabaigoje pražįsta tautinė tapybos mokykla su N. Mašic, V. Bukovac, C. Medović, B. Cikoš, K. Črnčić, E. Vidović, kurie gavo impresionizmo poveikio; L'art nouveau fazei atstovavo F. Kovačević ir M. Kraljević. Tapytojai L. Babić, M. Rački ir J. Klaković buvo gimininges krypties žymiajam skulptoriui Ivan Meštrović (g. 1883), kuris, išėjęs iš Rodino mokyklos, išvystė originalų, ekspresionizmui artimą, monumenta-

liai koncentruotą stilių. Modernioje skulptūroje dar minėtini T. Rosandić, R. Valdec, R. Frangeš, I. Rendić, modernioje tapyboje — V. Gecan, M. Trepše, M. Uzelac, modernioje grafikoje — T. Krizman, M. Rašić, V. Kizin, M. Gjurič ir kt. Labai turtingas k. liaudies menas. Jis vienoks pietuose, kur kaimo statybai naudojamas akmuo, kitoks šiaurinėse provincijose, kur vyrauja medinė bei pintinė statyba su malksnų bei šiaudiniais stogais. Medžio drožyboje įdomios verpstės, staklės ir kt. padargai. Liaudies ornamentika giminiška vakariniams slavams, pvz. margučių motyvai. Daugiur dar šiandien liaudis nešioja savo margai siuvinėtus drabužius.

J. Strzygowski, Starohrvatska umejetnost 1927; *L. Babič,* Die Kroaten 1942.

K r o a t ų m u z i k a. Iš šiandieninę Jugoslaviją sudarančių tautų kroatai turi seniausias muzikos kultūros tradicijas. Ankstyviausi žinomi muzikos paminklai (bažnytinės muzikos fragmentai) siekia X a. Pirmieji muzikos židiniai spietėsi Dalmatijoje, ypač Venecijai priklaususiuose Adrijos pakraščiuose, kur sąlygos tarpti muzikos kultūrai buvo palankesnės, negu turkų valdomoje Kroatijos dalyje. Ypač naši muzikos veikla reiškėsi Dubrovnike ir Splite. XVIII–XIX a. sąvartoje muzikos gyvenimo centras perėjo iš Dalmatijos į š. Kroatijos dalį, susispiesdamas Varaždine ir ypač Zagrebe, kur 1827 buvo įst. pirmoji kroatų muzikos draugija Musikverein, vėliau žinoma Glazbeni Zavod vardu, iš kurios išsivystė muzikos akademija. Tačiau iki to laiko k.m. ryškesnio veido neturėjo: ji buvo aiškioje italų muzikos įtakoje, gi vėliau, ypač Varaždine ir Zagrebe, ją žymiai veikė vokiečių muzikos kultūra. Savitą kelią k.m. ėmė rasti XIX a. viduryje. Romantizmo poveikyje susidariusio vad. ilirų sąjūdžio dėka buvo atkreipta dėmesys į liaudies muziką; daugeliui kompozitorių ji tapo kūrybiniu šaltiniu. Ši kryptis turėjo didelės reikšmės tolimesnei k.m. raidai: buvo padėta ne tik tautinės, bet ir apskritai naujosios

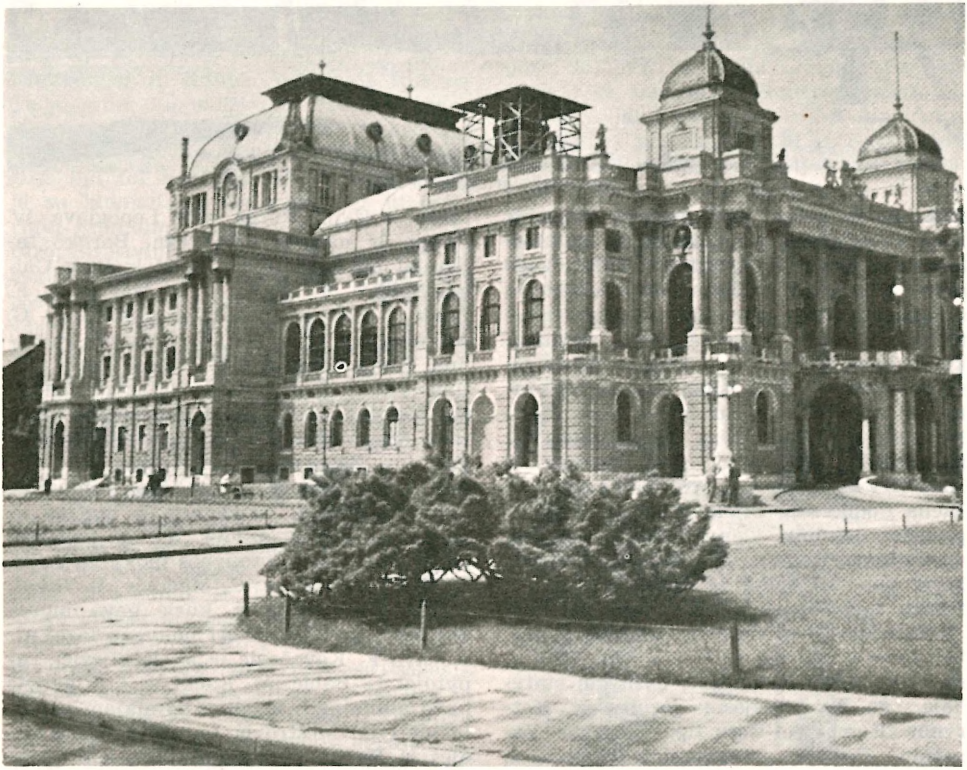

Kroatų tautinis teatras Zagrebe

muzikos pagrindai. Sąjūdžio centras buvo 1839 įst. Narodno Ilirsko Skladnoglasja Društvo, kurioje spietėsi ryškieji to meto kompozitoriai: Ferdo Livadić (1798–1878), Franjo Pokorni (1825–1859), Fortunat Pintarić (1798–1867) ir iki to meto stambiausias kroatų kompozitorius Vatroslav Lisinski (1819–1854), davęs pirmąją kroatų operą Ljubav i zloba (1846). Tautinės muzikos krypčiai dar didesnę paspirtį davė 1851 įst. nauja draugija, Društvo Prijatelja Glazbe, kurios svarbiausias uždavinys buvo rinkti ir studijuoti liaudies dainas. Čia ypač plačiai reiškėsi Franjo Kuhač (1834–1911), vienas žymiausių kroatų liaudies dainų rinkėjų ir tyrinėtojų.

Antrojoje XIX a. pusėje savo kūrybiniu pajėgumu ir dideliu našumu dominavo Ivan Zajc (1831–1914). Vadovaudamas 1870–1908 Zagrebo muzikos mokyklai, jis taip pat paruošė visą eilę reikšmingų kompozitorių: Duro Eisenhuth (1841–1891), Vilko Novak (1865–1918), Vjekoslav Rosenberg-Ružić (1870–1954) ir kt. Visi jie tradicinės muzikos priemonėmis atstovavo tautinei muzikos krypčiai. Tos pačios linkmės laikėsi Vatroslav Kolander (1848–1912), Niko Štrmić (1840–1906), Vladoje Bersa (1864–1927), Oton Žert (1866–1907), Josip Canić (1879–1933), populiarių operečių kompozitorius Srećko Albini (1869–1933) ir kt.

Kroatų kompozitoriams daugiausia studijuojant Prahoje, apie 1910 čekų muzikos įtakoje ėmė ryškėti modernioji k.m. kryptis, kurios teoriniu ir kūrybiniu vadu buvo Božidar Širola (g. 1889). Čia minėtini šie kompozitoriai: Blagoje Bersa (1873–1934), Antun Dobronić (g. 1878), čekų kilmės Fran Lhotka (g. 1883), Krsto Odak (g. 1888), Franjo Lucić (g. 1889), Oskar Jozefović (g. 1890), Andrija Brlić (1893-1931), Krešimir Baranović (g. 1894), Jakov Gotovac (g. 1895), Dragan Plamenac (g. 1895), Josip Štolcer-Slavenski (g. 1896), operečių autorius Ivo Tijardović (g. 1895) ir kt. XX a. gimę kompozitoriai — Zlatko Grgošević (g. 1900), Lucijan Škerjanc (g. 1900), Franjo Dugan (1901–1934), Ivan Brkanović (g. 1906), Milo Cipra (g. 1906), graikų kilmės Boris Papandopulo (g. 1906) ir kt. — mažiau pabrėžia tautinės muzikos pradą ir atstovauja įvairioms moderniosioms muzikos kryptims.

F. Kuhač, Južnoslovjenske narodne popievke 1878–1881; *B. Širola*, Pregled povijesti hrvatske muzike 1922; ('') Hrvatska mujetnička glazba 1942.

K.O.

Kroeber Alfred Louis (g. 1876) amerikiečių etnologas, 1906–46 prof., 1925–46 Kalifornijos univ. antropologinio-etnologinio muziejaus (Museum of Anthropology of the University of California) dir., tyrinėjęs daugiausia indėnus N. Meksikoje (1915–20), Meksikoje (1924, 1930), Peru (1925–26, 1942) ir parašęs apie juos daug darbų. Jis stipriai kritikavo evoliucinę etnologijos srovę; priklauso prie Fr. Boas, R. H. Lovie vad. ‚amerikietiškosios' etnologijos krypties, kuri nepaneigė kultūros istorikų prielaidų, tačiau pirmiausia tiria atskirų sričių kultūras, stipriai iškeldama socialinius duomenis. Jo etnologinis vadovėlis (Anthropology 1923, ²1948) yra iš pagrindinių, turįs daug įtakos ir šiandien. Pagrindiniai darbai: Archeological Explorations in Peru I–II, 1925–26, Handbook of the Indians of California 1925, Peoples of Philippines 1928, Cultural and Natural Areas of Native N. America 1939, World Renewal, a Cult System of Native Northwest California 1949, The Nature of Culture 1952, Toward Definition of the Nasca Style 1956 ir kt.

Krofta Kamil (1876–1945) čekų istorikas ir diplomatas, Vienos ir Prahos univ. prof., 1936–38 Čekoslovakijos atstovas Vienoje ir Berlyne. Išsp. Bila hora 1914, Stará a nová středni Europa 1929, Žižka a husitska revoluce 1936 (ir ag.), Male dějiny čekoslovenské ³1946 (ag. 1936).

Krog Helge (g. 1889) norvegų rašytojas ir literatūros kritikas. Daugiausia dėmesio sukėlė tos K. pjesės, kur jis vaizduoja žmonių socialinę ir erotinę problematiką. K. kritika yra beatodairinis atsiskaitymas su melu, dirbtinumu ir meniškumo stoka. Išsp. Konkylien 1929, Oppbrudd (Išsiveržimas 1936), Levende og döde (Gyvieji ir mirusieji) 1945, Kom inn (Prašau į vidų) 1945.

Krogh August (1874–1949) danų zoologas ir fiziologas, nuo 1916 gyvulių fiziologijos prof. Kopenhagoj. Kartu su J. Lindhardu K. nustatė kiekį iš širdies ištekančio kraujo ir įrodė, kad dirbant, kartu su padidėjusia kraujo srove, labiau išnaudojamas ir kraujo deguonis. Už kapiliarinio motorinio reguliavimo mechanizmo aptikimą jam 1920 buvo paskirta Nobelio fiziologijos ir medicinos premija. Išsp. The Respiratory exchange in animals and man 1915 ir The Anatomy and Physiology of Capillaries 1922, Osmotic Regulation in

Aquatic Animals 1939, Comparative Physiology of Respiratory Mechanisms 1941.

Kroh Oswald (g. 1887) vokiečių psichologas ir pedagogas, nuo 1923 prof. įvairiuose univ., nuo 1942 Berlyno univ. Iki 1944 redagavo Zeitschrift für Psychologie, drauge su O. Schneideriu leido (iki 1943) Zeitschrift für Pädagogische Psychologie und Jugendkunde. Savo pedagoginiuose raštuose K. iškelia socialinio ir humanistinio auklėjimo reikšmę. Mokslas turįs būti perteikiamas ne tiek grynu dėstymu, žinių perdavimu, kiek ugdant humanistinį tarpindividualinių santykių išgyvenimą jaunojoje kartoje. Jo pedagogika yra pagrįsta ne kokiomis a priorinėmis tiesomis, bet pačios auklėjimo bei pedagoginio vyksmo tikrovės pažinimu. O kadangi šis yra perdėm psichinis, tai psichologija yra praktiškai neišskiriama iš pedagogikos. Išsp. Subjektive Anschauungsbilder bei Jugendlichen ²1930, Eine einzigartige Begabung 1923, Theorie und Praxis der Pädagogik 1927, Psychologie des Grundschulkindes ²²1944, Psychologie der Oberstufe ¹⁰1944, Experimentelle Beiträge zur Typenkunde 1929–1934, Revision der Erziehung ²1953. *A.Lgm.*

Krohg 1. Christian (1852–1925) norvegų tapytojas ir rašytojas. Baigė teisės mokslus, bet paskiau atsidėjo tapybai. Meno akad. prof. ir direktorius. K. buvo stiprus realistas, užsidegęs to laiko radikaliomis idėjomis. Norvegijoje jis natūralizmo pirmatakas. Pradžioje jo kūrybos motyvai buvo žvejų, jūrininkų ir apskritai neturtingų žmonių kasdieninis darbas. Socialiniu klausimu pagrįstas aštrus natūralistinis romanas Albertina 1886. Čia jis puolė prostituciją. Knyga buvo konfiskuota ir autorius nubaustas sumokėti 100 kronų pabaudą. Tais pačiais metais jis nupiešė ir savo romano detalę Albertina policijos gydytojo laukiamajame. Paveikslas sukėlė didelį skandalą. Kitas didelis jo tapybinis kūrinys buvo Kova dėl būvio (1890). Jo literatūrinė kūryba yra surinkta į 4 t. rinkinį Kampen for tilvaerelsen (Kova dėl būvio) 1920–1921. K. paveikslų yra Oslo, Stockholmo, Göteborgo, Kopenhagos, Drezdeno muziejuose.

2. Per (g. 1889) norvegų tapytojas, Christian K. sūnus, studijavo Paryžiuje pas Matisse 1907–1909. Priklauso Norvegijos XX a. modernistams. Žinomas savo monumentaliniais kūriniais. Nuo 1946 Oslo meno akademijos prof. *J.Lng.*

Krohn 1. Aino žr. Kallas.

2. Ilmari (g. 1867) suomių muzikologas ir kompozitorius. 1900–35 muzikos istorijos prof. Helsinkio univ. Jo teoriniai veikalai: Über die Art und Entstehung der geistlichen Volksmelodien in Finland 1899, Der Formenbau in den Symphonien von Jean Sibelius 1942, Der Stimmungsgehalt der Symphonien von Jean Sibelius

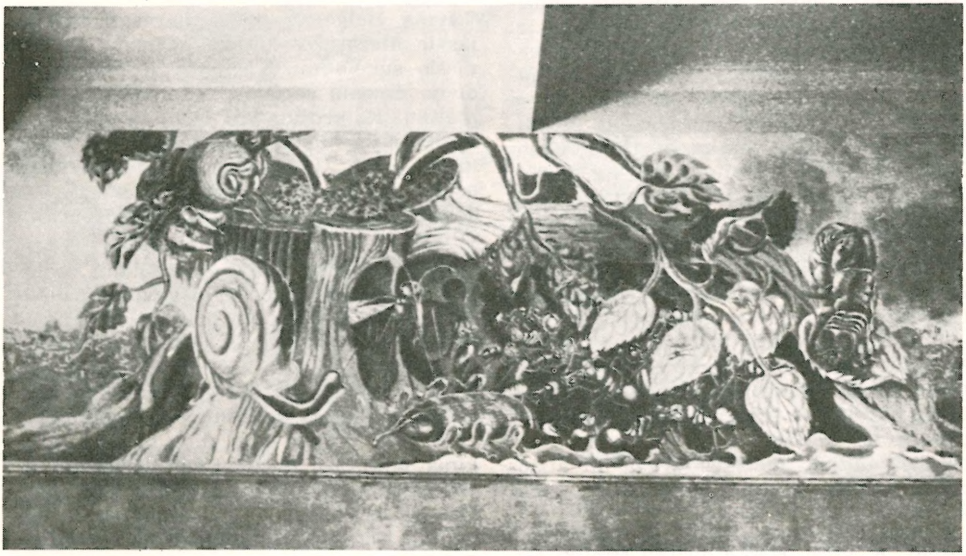

Chr. Krogh Naturmortas

1945–1946. Surinko ir išleido apie 7000 suomių liaudies dainų, iš jų apie 3500 su melodijomis, Suomen Kansan Sävelmiä 1893–1933 ir daug kitų. Jo muzikos straipsnių pilną rinkinį atspausdino jo mokiniai 60 metų sukakties proga. 1951 išleido savo atsiminimus. Parašė operą Tuhotulva (Tvanas), dvi oratorijas, Pasiją pagal šv. Jono evangeliją, vargonų ir fortepijono veikalų, dainų. *Iz. V.*

3. Julius Leopold Fredrik (1835–1888) suomių literatūros istorikas ir poetas, nuo 1862 prof. Jis pagrindė Kalevalos tyrinėjimus, kur lygindamas įvairius giesmių variantus bandė atsekti jų pradines lytis, žiūrėdamas giesmės laiko ir vietos. Tai vėliau tęsė jo sūnus Kaarle, A. R. Niemi ir kt. Išsp. Suomalaisen kirjallisunden historia (Suomių literatūros istorija), Kantelettaren tutkimusia (Giesmių studijos) 1900–1902, Estländische Sprachlehre 1872, Lappisches Wörterbuch 1885, Götzendienst der alten Finnen 1894. Savo dailiąją kūrybą išleido Suonio slapyvardžiu 1897 (Suonion kootut runoelmat ja kertoelmat).

4. Kaarle Leopold (1863–1933) suomių pasakų tyrinėtojas, nuo 1898 prof. Jis, ruošdamas pasakų leidinius ir jų studijas (Tiersagen 1886, Königssagen 1893, Bär (Wolf) und Fuchs 1888, Mann und Fuchs 1891), savo tėvo Juliaus giesmių tyrimo metodą perkėlė pasakoms, į pasaką žiūrėdamas kaip vienoje vietoje ir vieną kartą sukurtą pasakojimą, kuris ilgainiui išplinta erdvėje, o kartu atsiranda jo pakitimai ir perkūrimai. Savo tautosakos tyrimo metodą išdėstė Die folkloristische Arbeitsmethode (1926) knygoje. Jis su E. N. Setälä ir Yrjö Wickman leido Finnisch-ugrische Forschungen (nuo 1901) ir įsteigė F(olklore) F(ellows) C(ommunications) nuo 1910. Iš kitų veikalų svarbesni Kalevalastudien 1924–1927, Übersicht über einige Resultate der Märchenforschung 1931 ir kt. Lietuviškai jo pasakų tyrimo metodą, įimdama ir A. Aarne skirstymą, perteikė E. Grigonytė - Zablockienė, Pasakų tyrimo metodai (Mūsų Tautosaka VIII 1934).

Kröyer Peter Severin (1851–1909) danų tapytojas. Studijavo Kopenhagoje, paskui Paryžiuje (pas Bonnat), Ispanijoje, Italijoje. Tapė realistinius žvejų tipus, nuotaikingus pakrančių momentus, saulės atokaitas, vasaros vakarus, žvejybą naktį, gyvybe trykštančius portretus bei interjerus. Jo škicai yra intensyvūs ir pilni tapybinio džiaugsmo, portretų piešiniai kupini stiprių, koncentruotų charakterio bruožų. K. menas yra kūrybos džiaugsmas ir be jokių rūpestėlių sunkumų pergalė. K. buvo apdovanotas didžiaisiais prizais pasaulinėse parodose Paryžiuje 1889 ir 1900. Kopenhagoje jis priklausė akademijai priešingai krypčiai ir buvo vienas iš vadų kovoje už laisvą studijų mokyklą, kuri buvo įsteigta 1885. K. buvo išrinktas į akademiją 1887, o 1894 švedų meno akademijos nariu. *J.Lng.*

Krokas (crocus) kardelinių (Iridaceae) šeimos daugiametis dekoratyvinis augalas, užaugąs 10–20 cm aukščio ir turįs apie 60 rūšių. C. sativus, k. tikrasis, auga darželiuose, žydi rudenį. Apyžiedžio lapeliai šviesiai violetiniai, raudonai ruožuoti, purkos ilgesnės už kuokelius, iš jų gaminami dažai. C. gluteus taip pat darželinis augalas, jo stiebai dvižiedžiai. C. sativus ir C. gluteus yra kilę iš Rytų. C. vernus pavasarinis, kilęs iš pietų Europos, dekoratyvinis augalas. Apyžiedis yra violetinis, baltas arba margas, retkarčiais gelsvas. Stiebai dažniausiai vienažiedžiai. Savaime auga Alpių, Pirenėjų srityje ir žydi ankstyvą pavasarį.

Krokas

Kroketas (ag. croquet) yra kamuolio žaidimas, varant medinį apvalų kamuolėlį mediniais plaktukais (kūjeliais) pro vielos vartelius. Prancūzijoj jis pasirodė XVII a. ir vadinosi crochet. Vėliau k. Anglijoje buvo žinomas pall mall vardu. Prancūzijoj k. buvo žaidžiamas uždarose patalpose ant grindų, vėliau ant tam tikrų didelių stalų. Pradžioje sviedinį reikėjo pramušti pro tam tikrus vielinius vartus, vėliau buvo mušama į kišenius, pritaisytus prie stalo šonų. Iš šios rūšies k. vėliau išsivystė biliardo žaidimas. Ilgainiui k. pradėjo žaisti lauke, jis virto poilsio žaidimu. Tačiau k. nebuvo populiarus ir XVIII a. buvo beveik pamirštas. Tik 1857 John Jacques (Prancūzijoje) vėl atgaivino šį žaidimą. 1861 E. Routlege išspausdino pirmąją knygą apie k., paskelbė žaidimo taisykles ir greitai atgaivino patį žaidimą. Iš Anglijos k. atkeliavo į JAV (apie 1870). Pir-

moji k. s-ga Amerikoje buvo įkurta 1882. Pagal nustatytas E. Routlege taisykles k. buvo žaidžiamas su 8 mediniais kamuolėliais skirtingų spalvų, kurių skersmuo 10,8 cm, du kuoleliai aikštės galuose, 10 vielos lankelių, kiekvieneri varteliai 30 cm aukščio išdėstyti atitinkamose aikštelės vietose, kurios ilgis 8–10 m, plotis 3–5 m. Sviedinys mušamas atitinkamais plaktukais (kūjeliais), kurių ilgis 15,25 cm, apimtis 17,75 cm, plaktuko koto ilgis 75 cm. Žaidimas pradedamas nuo galo aikštelės esančios lazdelės ir perėjus pro atitinka-

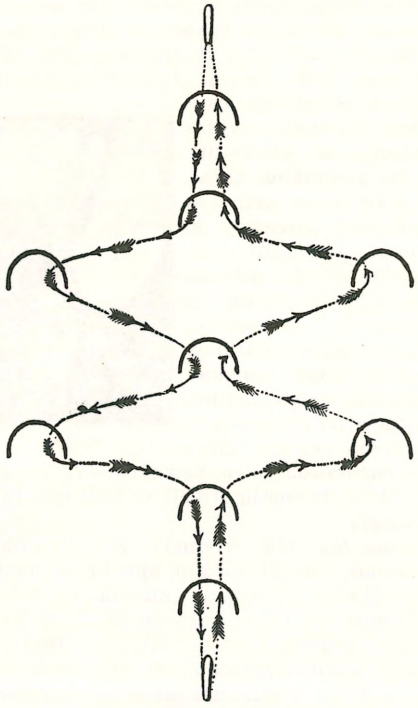

Kroketo aikštelė

mus vielos vartelius ir pasiekus kitame aikštelės gale esantį kuolelį, grįžtama atgal į pradmės vietą. Pravaręs sviedinį pro vartus arba pataikęs savo kamuoliu į kito žaidėjo kamuolį, dar gauna teisę varyti sviedinį. Lietuvoj k. nebuvo populiarus. K. žaidė atostogų metu kurortuose. Lietuvoje k. buvo žaidžiamas kiek kitaip, negu JAV. Čia žaidėjas vartojo tik po vieną sviedinį (vietoj 8), Aikštelės vartai buvo suskirstyti skirtingai, centre turėjo sukryžiuotus (dvigubus) vartus ir žaidėjas pa-

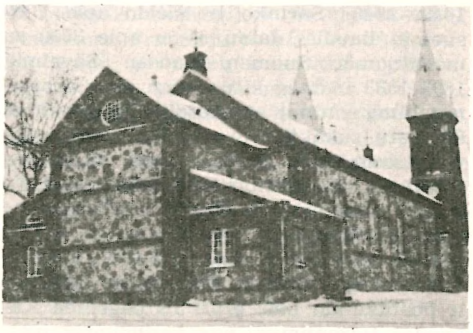

Krokialaukio bažnyčia

taikęs į savo priešininko sviedinį su savuoju, turėjo teisę jį numušti nuo jo užimtos pozicijos.

H. G.-F. Ross, Croquet and how to play ²1947. *A. Kt.*

Krokialaukis mstl. Alytaus aps., 9 km nuo Simno į šiaurės rytus, prie Peršekės upės; apie 300 gyv. drauge su buv. dvaru. Ligi 1934 vls. centras, vėliau valsčius panaikintas ir išskirstytas tarp Simno, Ūdrijos ir II Gudelių. 1906 K. parapijos gyventojai nutarė visai uždaryti monopolio krautuvę ir alinę, bet Suvalkų gub. jų nutarimo nepatvirtino. Nepriklausomybės metu čia pastatyta pradžios mokykla, įsteigta didelė pieninė ir linų pluošto apdirbimo punktas, buvo 2 krautuvės. K. vls. turėjo 3584 gyv. (1923). K. apylinkės garsėja dirvožemių derlingumu.

K. i s t o r i j a. K. įkurtas XVI a. Apie 1536 toj vietoj tebuvo pievos. Antroj pusėj XVI a. jau buvo K. dvaras. Jis priklausė Alytaus karališkajai ekonomijai. Dalis tos ekonomijos — K. ir 9 kaimai vadinosi K. raktu. K. dv. buvo auginami arkliai. Arklių auginimą primena ir prie K. esąs Kaniukų (kaniukų pareiga buvo prižiūrėti

Krokialaukio choras (1905)

arklius) kaimas. Taip pat ir Maštalierių k. gavęs vardą nuo senovėje jų gyventojų užsiėmimo (masztalerz — arklidės tarnas). 1845 valstybinis K. dv. buvo atiduotas gen. Grubbe. Prieš 1674 K. jau buvo koplyčia. 1674 vysk. vizituodamas Seirijus, buvo nuvykęs ir į K. ir ten suteikė sutvirtinimo sakramentą 14 asmenų. Pirmoji K. bažnyčia buvo medinė, statyta 1765, senosios vieton 1872 pastatyta nauja mūrinė, kurią 1899 pakonsekravo vysk. A. Baranauskas. Po I pas. karo parceliuojant K. dv. bžn. buvo priskirta 10 ha žemės. 1781 K. parapijai priklausė 2223 parapiečiai, veikė mokykla. K. parapijai 1940 priklausė 3360 asmenų.

Słownik Geograficzny IV, 1883; *J. Totoraitis*, Sūduvos Suvalkijos Istorija I, 1932.

Krokininkas Jurgis (1863 IV 19 Strazdų k., Seinų aps. – 1928 VI 28 Marijampolėje) kunigas. Gimnaziją lankė Suvalkuose, 1887 baigė Seinų kunigų seminariją ir dirbo lenkiškose vyskupijos parapijose; kurį laiką buvo Seinų seminarijos ūkvedžiu, 11 metų klebonavo Vištytyje tuo laiku, kai ten ėjo tarp lietuvių ir lenkų kovos už kalbą bažnyčioje. 1914–25 Višakio Rūdos klebonas. Atsisakęs parapijos, ligi mirties gyveno Marijampolėje. Rašinėjo pastoraciniais klausimais Vadove, Draugijoje ir kt. katalikiškuose laikraščiuose, daugiausia pasirašinėdamas J. Kr. Išsp. Apie nekaltybę bei skaistybę 1928.

Krokiškiai Pagėgių aps., prie Jūros upės surasta V a. po Kr. ir kiek vėlyvesnių laikų įkapių.

Krokodilas Crocodylidae šeimos, reptilijų klasės, driežams panašus, stambus gyvulys, gyvenąs prie vandens tropikų bei subtropinėse juostose. K. kūnas pailgas, turi keturias stiprias trumpas kojas ir ilgą tvirtą uodegą. Sprandas ir nugara apsaugoti tvirtais šiurkščiais kieto rago skydais, įsegtais standrioje odoje. K. kaklas, papilvė ir uodega tepadengti tik žvynais. Uodega ilga, tvirta ir yra pagrindinis irklas plaukiant. Galva beveik vienalyčio stipraus kaulo ir aptraukta žvynų epidermiu. Nosies angos yra pačiame snukio priekyje ir, k. neriant į vandenį, užsidaro. K. žandai plačiai atsiveria, ir žiaunose matyti kūgio formos aštrūs dantys. Ausies angos, k. neriant į vandenį, užsidaro odos vožtuvu. Mažasis liežuvėlis (glotis), pravėrus k. snukį, uždaro alsavimo kanalą ir todėl k. gali atdaru snukiu gaudyti vandenyje grobį be pavojaus priryti vandens į

Gavialis gangeticus

plaučius. Jauni k. būna žalsvai alyvinės spalvos, o suaugę žemėtai pilkos spalvos. K. daugiausia minta žuvimis, bet ryja ir stuburinius gyvulius, kai kurios rūšys ir žmogų. Gavialai (Indijos k.) ir Amerikos k. bei aligatoriai nepuola žmogaus. W. T. Harnaday tvirtinimu, iš 8 k. rūšių tik 3 rūšys yra pavojingos žmogui. Labiausiai žmogui yra pavojingas sūriųjų vandenų Malajų k., kuris gyvena Malajų ir Borneo salų apylinkėse. Taip pat pavojingi v. Afrikos ir Nilo krokodilai. K. veisiasi kiaušiniais. Patelė deda 30–60 kiaušinių į smėlį arba sausą žemę, ir saulės atokaitoje išsiperi jaunikliai. Patelė netoliese kiaušinius saugo. Jaunikliai būna 20 cm

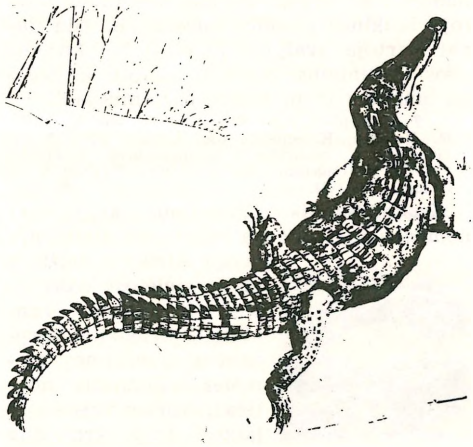

C. Americanus

Krokodiliukas

ilgio. Pirmus dvejus metus auga iš lėto, vėliau ligi 3½ cm užauga per mėnesį ir, kai pasiekia daugiau kaip 3 m, augimas vėl sulėtėja (5 cm per metus). Svarbiausios k. rūšys: balų k. (Crocodylus palustris) Indijoje, ligi 3½ m ilgio, Nilo k. (C. niloticus), ligi 4 m ilgio, gyvena visoje Afrikoje, sūriųjų vandenų k. (C. porosus), ligi 5 m ilgio, gyvena Malajų salyno apylinkėje, šarvuotis k. (C. cataphractus), gyvena v. Afrikoje, aštrianosis k. (C. acutus), 4,25 m ilgio, gyvena C. ir P. Amerikoje, Orinoko k. (C. intermedius), siauro snukio, gyvena Orinoko upėje, Australijos k. (C. johstoni), gyvena Australijoje, Kubos k. (C. rhombifer), labai greitas, nedidelis, siauros galvos ir plėšrus. K. giminingi aligatoriai bei kaimanai. Senuose geologiniuose sluoksniuose užtinkama dar daugiau k. rūšių. Ypač juros periodo metu daug jų buvo gėluose ir sūriuose vandenyse, o tretinio periodo metu (terciaro) k. pasitaiko griaučių daug išiauriau (Kanadoje). K. mėsą, taukus, kiaušinius vartojo laukinės giminės maistui. K. odą dabar vartoja avalynei gaminti bei kitiems odos dirbiniams. Senovės Egipte k. buvo garbinamas ir jų kūnai balzamuojami.

W. T. Harnaday, American Natural History 1935; *R. Mertens,* Kriechtiere und Lurche 1952; *P. B. Šivickis,* K. reakcijos į temperatūros kitėjimus (VDU Matematikos Gamtos fak. Darbai V t. 2 sąs.) 1930–31. *K. A.*

Krokodilsaugis (Pluvianus aegyptius) nedidelis (apie 22 cm ilgio) paukštelis, gyvenąs Afrikoje didžiųjų upių smėlėtose pakrantėse. K. mėgsta rankioti iš krokodilo tarpdančių siurbėlines kirmėles (Limnatis nilotica), kurios veisiasi ir laikosi tarp krokodilo dantų. Dėl šių pareigų paukštelis ir buvo pavadintas k. Kiaušinius deda tiesiog į smėlį smaigaliais žemyn ir peri kovo-balandžio mėn.

Krokodilsaugis

D. A. Bannermann, The Birds of Tropical West Africa 1951. *K. A.*

Krokų lanka iš tikrųjų ež. 1000 ha ploto, sujungtas su Nemuno žemupio šiaurine Atmatos atšaka, Šilutės aps., prie Ventės rago. Ten pat yra švyturys, nakčia apšviečiąs visą apylinkę ir rodąs kelią į Kauną, Tilžę ir Klaipėdą. Antras švyturys yra prie Ventės rago.

Krokulė (ir Kriokulė) 1. Pagal J. Tumą-Vaižgantą, bendrinis versmės, šaltinio vardas. 2. vad. šv. versmė Užpalių lauke, deš. Šventosios krante, apie 1 km į vakarus nuo Kamajų-Užpalių vieškelio. Jos vandenį žmonės geria įvairias ligas gydydamiesi, norėdami ‚išsivaduoti Perkūno baimės', juo plauna akis, žaizdas, skaudančius sąnarius, o per šv. Trejybės atlaidus atlieka prie jos įžadus. Atrodo, kad ši gydančiojo vandens versmė yra sen. tikėjimo alkvietė, vėliau sukrikščioninta, pastatant prie jos kryžių, XVIII–XIX a. prie jos vykdavo su procesija ir ten atlaikydavo šv. Mišias. Paskutiniu metu šaltinis buvo aptvertas, pastatyta mūrinė koplytėlė, o pats vanduo rinkosi į grįstas ar betonuotas duobutes.

Medicina 449 psl. 1932; Tautosakos Darbai III 193 psl. 1937; Aidai 10 nr. 35 psl. 1948.

Krokuva (lenk. Kraków) p. Lenkijos mst. prie Vyslos, kuri nuo čia yra tinkama laivybai; apie 375.000 gyv. (1956). K. yra gražiausias Lenkijos mst. ir žymiausias jos kultūros centras su seniausiu karšto univ. (antrasis senumu visoje Vidr. Europoje), XIV–XV a. Vavelio pilimi — tautos muziejumi, XII–XIV a. katedra su karalių kapais, 40 kitų bžn., mokslo ir meno akademija, kardinolų rezidencija ir daug kitų žymybių. Senamiesčio centras yra didžiulė ‚Sukiennice' aikštė, apimanti 41.000 m² ploto. Mašinų, chemikalų, odos dirbinių, spaudos, drabužių pramonė. Nuo 1950 miesto pakraščiuose kuriama naujos pramonės įmonės, pvz. 3000 ha užimąs metalurginis kombinatas, statomas darbininkų butų rajonas, kuriame galės gyventi 100.000 žmonių. *A. B.*

K u l t ū r i n ė s K. į s t a i g o s. Nuo senovės K. buvo žymiausias Lenkijos kultūrinis centras, turįs daug istorinių paminklų ir švietimo, mokslo bei meno įstaigų. Joks kitas Lenkijos miestas neturi tiek daug istorinių pastatų, tiek daug tautinių

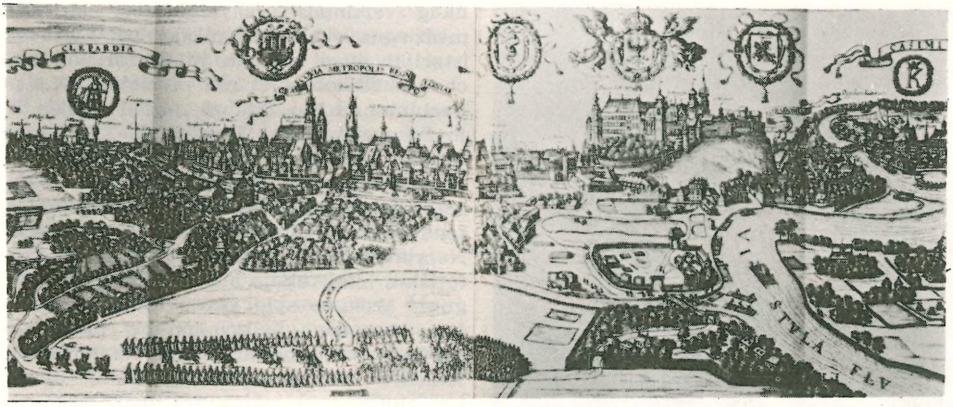

Krokuva XV a. pabaigoje

lenkų šventovių bei relikvijų, kaip Krokuva. Intelektualiniu Lenkijos centru nuo pat pradžios buvo Krokuvos univ., įst. Kazimiero D. 1364, savo senumu antrasis vidurinėje Europoje (pirmasis buvo Prahos universitetas) ir pirmasis universitetas rytų Europoje. Suorganizuotas Italijos univ. pavyzdžiu, Krokuvos univ. tuoj pradėjo savo kultūrinę veiklą, bet netrukus patyrė sunkumų ir XIV a. pabaigoje apmirė. Jam atgaivinti 1397 Lenkijos karalienė Jadvyga paskyrė naujų lėšų bei išteklių. 1400 Lenkijos karalius Vladislovas II Jogaila jį gausiai apdovanojo ir iš Kazimierz priemiesčio perkėlė į patį K. miestą. Ši aukštojo mokslo įstaiga ir dabar tebevadinama Jogailos univ. vardu. Studentai čia rinkosi studijuoti iš Lenkijos, Lietuvos, Vokietijos, Vengrijos, Čekijos ir kitų kraštų, ir univ. savo lotynų dėstomąja kalba turėjo tarptautinio pobūdžio. Mokslo personalas irgi susidėjo iš įvairių tautybių profesorių. 1409 prie univ. Jogaila įsteigė atskirą bendrabutį lietuvių ir gudų studentams. Jogailos univ. pasidarė žymus kultūrinis veiksnys ne tik Lenkijai, bet ir Lietuvai, nes čia studijavo daug lietuvių, siekiančių aukštojo mokslo.

XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje Jogailos univ. buvo ypač garsus, pasidaręs tikru humanizmo židiniu. Čia studijavo humanistas Konrad Celtes ir 1491–1496 astronomas Nikalojus Kopernikas, kurio knygos pirmoji laida ir dabar tebėra universiteto bibliotekoje. Krokuvos univ. kartu buvo ir katalikybės centras. Reformacija nepalietė univ. katalikiškos dvasios, ir jis išliko Lenkijos katalikybės židinys. Nuo XVI a. vidurio jis ėmė tačiau smukti dėl prekybos kelių pasikeitimo, pasunkėjus K. ekonominėms sąlygoms ir daugeliui žymių profesorių išsikėlus iš K., taip pat ir dėl to, kad daugelis Lenkijos ir Lietuvos didikų bei žymesniųjų bajorų ėmė siųsti savo sūnus studijuoti į Paduvos, Bolonijos, Paryžiaus, Bazelio, Heidelbergo ir kitus univ.

XVIII a. pabaigoje Krokuvos univ. vėl atgijo, pasidaręs švietimo bei kitų reformų centru Lenkijoje. Su šiuo reformų sąjūdžiu ir universiteto atgijimu buvo glaudžiai surišta Hugo Kołłątaj ir Jono Śniadeckio veikla K. Per 1795 Lenkijos padalinimą K. atitekus Austrijai, universitetas toliau tęsė savo darbą ir išlaikė aukštą lygį. Toks jis liko ir 1809–1815 Krokuvai esant priskirtai prie Napoleono sudarytos Varšuvos kunigaikštystės ir vėliau 1815–1846 Vienos Kongreso įsteigtos Krokuvos respublikos (žr.) metu, kada Krokuvoje būrėsi Lenkijos patriotai. 1846 Krokuvą vėl įjungus į Austrijos imperiją, reiškėsi Jogailos universiteto vokietinimas ir mokslas buvo dėstomas vokiečių kalba. Nežiūrint šių universiteto vokietinimo pastangų, jis išliko lenkybės ir lenkų tautinės veiklos centru ir nuo 1870 vėl buvo atlenkintas, austrams suteikus daugiau savivaldybės teisių lenkams Galicijoje. 1881–1887 universitetui buvo pastatyti nauji gražūs gotiško stiliaus pastatai.

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje Jogailos univ. pasidarė lenkų akademinio, mokslinio ir literatūrinio gyvenimo centru. Nepriklausomos Lenkijos laikais 1918–1939 jis vėl suklestėjo, būdamas žymiau-

Vavelis

sia Lenkijos mokslo įstaiga, turinčia daug žymių mokslo institutų ir garsių profesorių. 1932 čia studijavo apie 8000 studentų. 1954 studentų skaičius pakilo ligi 9000. Universitete buvo suburta daug mokslo, literatūros ir meno turtų.

Jogailos univ. turi gausią bei turtingą biblioteką, įsteigtą dar XV a. pradžioje. Nuo XIX a. pradžios Jogailos univ. biblioteka Lenkijos gyvenime vaidino nacionalinės bibliotekos vaidmenį. Biblioteka yra istoriniuose universiteto rūmuose, pastatytuose dar XV a. gražaus gotikos stiliaus su arkadomis. Prieš II pas. karą bibliotekoje buvo 545.000 knygų, 2952 inkunabulai, 6614 rankraščių, 16.111 kitokių spaudinių, daug senų dokumentų, graviūrų, paveikslų ir kitokių meno kūrinių. Pokarinės komunistinės Lenkijos duomenimis 1955 bibliotekoj buvo iš viso 1.405.742 tomai, įskaitant 81.776 tomus senų knygų, 139.111 periodinių leidinių, 12.380 rankraščių, 8624 žemėlapius bei atlasus ir per 35.000 graviūrų, brėžinių, iliustracijų ir gaidų. Bibliotekoj nepaprastai daug spausdintų ir nespausdintų pirmos eilės šaltinių Lenkijos ir Lietuvos istorijai. Ypačiai daug vertingos archyvinės bei istorinės medžiagos, svarbios Lenkijos bei Lietuvos istorijai buvo suburta ir Čartoriskių archyve, bibliotekoje bei muziejuje K., įkurtame Adomo Kazimiero Čartoriskio ir jo žmonos Izabelės Fleming XVIII a. pabaigoje Puławy dv., iš kur muziejus 1831 buvo perkeltas į Paryžių, o iš ten 1876–1880 pervežtas į Krokuvą ir patalpintas senuose istoriniuose Čartoriskių rūmuose. Nepriklausomos Lenkijos laikotarpy Čartoriskių bibliotekoje buvo per 200.000 knygų ir archyve apie 12.000 tomų rankraščių, daug senų valstybinio bei privatinio pobūdžio dokumentų, seimų dienoraščių, seimelių instrukcijų, aktų, laiškų, dvarų inventorių ir kitokios vertingos archyvinės medžiagos originalų bei amžininkų nuorašų rinkinių. Archyve buvo ypačiai daug dar niekur nespausdintos medžiagos XVI–XVIII a. Lietuvos ir Lenkijos istorijai ir medžiagos apie XIX a. pradžios švietimą bei mokyklas Lietuvoje, nes to meto Vilniaus mokyklų apygardos kuratoriaus Adomo Jurgio Čartoriskio įstaigos medžiaga bei rinkiniai pateko į Čartoriskių archyvą. Čartoriskių muziejus buvo garsus savo meno rinkiniais, skulptūros kūriniais ir paveikslų galerija, turinčia daugelio italų ir olandų dailininkų darbų. Istoriniame muziejaus skyriuje surinkta nemaža senienų. Pokarinės komunistinės Lenkijos K. muziejų bei bibliotekų aprašymuose Čartoriskių muziejaus ir bibliotekos vardas nebeminimas.

Kita garsi kultūrinė įstaiga K. yra Lenkų mokslo akademija. Mokslo draugija K. egzistavo jau nuo 1815. XIX a. pabaigoje K. kultūrinio pakilimo metu ji buvo perorganizuota į Lenkijos mokslų akademiją (1872–1873). Nuo 1873 ligi dabar ši akademija pasižymi savo mokslo darbų gausumu. Ypačiai pagarsėjo gausiais savo istoriniais darbais bei leidiniais. Tarp jų ypatingai minėtini akademijos išleisti Monumenta medii aevi historica (jų 6–ju t. eina Codex epistolaris Vitoldi, — D.L.K. Vytauto laiškų ir jo laikų dokumentų rinkinys Lietuvos istorijai nušviesti, išleistas 1882), Scriptores rerum Polonicarum, Monumenta Poloniae Vaticana, kiti Lenkijos ir Lietuvos istorijos šaltiniai ir daugelis monografijų bei rimtų mokslo darbų iš Lenkijos ir Lietuvos istorijos. Lenkų mokslų akademija turi turtingą biblioteką ir savo skyrius Paryžiuje bei Romoje. Akademijos bibliotekoje K. pokarinės ko-

munistinės Lenkijos duomenimis (1955) buvo 233.000 tomų knygų ir 93.000 periodinių leidinių metinių tomų, liečiančių istoriją, visuomenės ir gamtos mokslus.

Iš kitų mokslo draugijų K. minėtinos vietinio pobūdžio mokslo draugijos, kaip kelios literatūros, meno ir muzikos draugijos. Greta Jogailos univ., K. yra dar kelios universitetinio lygio aukštosios mokyklos: Meno akad. (įsteigta 1808), Kalnų ir kasyklų inžinerijos akad. (įsteigta 1919), Aukštoji prekybos mokykla (įsteigta 1925), Aukštoji medicinos mokykla, Muzikos konservatorija, Aukštoji ekonominių mokslų mokykla, Aukštoji visuomenės mokslų mokykla, Aukštoji tapybos ir plastikos mokykla, Inžinerijos mokykla, Žemės ūkio akademija, Pedagoginis institutas, Aukštoji vaidybos mokykla, Aukštoji kūno kultūros mokykla ir dvi dvasinės seminarijos ir kt.

Tarp kitų kultūrinių įstaigų K. paminėtini etnografinis, istorinis, nacionalinis ir meno muziejai. Iš jų ypačiai pažymėtinas nacionalinis muziejus, įsteigtas 1883, patalpintas viduryje turgavietės esančiuose istoriniuose Audeklų rūmuose (lenk. Sukiennice), kurie buvo pastatyti 1257, padidinti XIV a. pabaigoje, XVI a. perstatyti ir 1876–1879 žymia dalimi atremontuoti ir padidinti. Šis muziejus apima turtingą meno galeriją, turinčią daug paveikslų, pieštų lenkų dailininkų J. Matejkos, Siemiradzkio ir kt. Čia yra garsieji Matejkos paveikslai Lietuvos ir Lenkijos istorijos temomis. J. Matejka, gyvendamas ir dirbdamas K., ligi 1893 kartu prižiūrėjo ir K. meno mokyklą.

Turtingi meno bei istorijos rinkiniai K. yra ir karališkuose rūmuose (lenk. Zamek Królewski) Vavelyje (lenk. Wawel). Šie rūmai, senovėje kartu ir K. pilis, buvo pradėti statyti XIII a., buvo padidinti Kazimiero D. XIV a., kelis kartus degė, buvo vėl atstatyti ir buvo ypačiai praplėsti Žygimanto I Senojo po 1536 gaisro. Lenkijos karalius ir D.L.K. Žygimantas Senasis rūmams perstatyti ir papuošti buvo parsikvietęs eilę žymių italų architektų. K. esant Piastų ir Jogailaičių Lenkijos sostinei, karališkieji rūmai buvo Lenkijos karalių rezidencija ligi 1610, kada Zigmantas Vaza sostinę perkėlė iš K. į Varšuvą. Tačiau ir po sostinės perkėlimo į Varšuvą rūmai K. buvo karalių naudojami, ypačiai karūnacijų metu. XVII – XVIII a. karališkieji rūmai ir jų rinkiniai nukentėjo nuo karų ir plėšimų. 1794 užėmę K., prūsai iš rūmų išvežė karališkąjį lobį (senas istorines karūnas, skeptrus, karalių brangenybes, ginklus ir kt.) į Berlyną. Per tretįjį padalijimą K. patekus Austrijai, karališkų rūmų turtų likučiai buvo paimti austrų 1795. Po K. respublikos panaikinimo 1846 karališkieji rūmai vėl labai nukentėjo, austrams juos pavertus kareivinėmis ir karo ligonine, kurios čia išbuvo ligi 1906. Po to pradėta rūmus valyti, remontuoti ir grąžinti jų senoji istorinė didybė. Nepriklausomos Lenkijos laikais karališkuose rūmuose buvo įsteigtas muziejus, čia surinkus iš įvairių Lenkijos vietų nemaža istorinių baldų, paveikslų, skulptūrų ir kitų meno dalykų, surištų su Lenkijos karalių gyvenimu ir Lenkijos istorija. Šis muziejus, turįs daug meno rinkinių, ir dabar tebėra karališkuose rūmuose K.

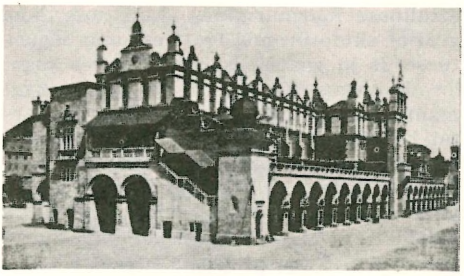

Sukiennice

K. Vavelyje yra ir žymi istorinė šv. Stanislovo katedra, iš pradžių pastatyta XI a., 1306 sudegusi; dabartiniai jos formos gotikos stiliaus pagrindai, iš 1320–1359 Kazimiero D. laikų. Vėliau, Žygimanto I Senojo laikais, ji buvo žymiai išplėsta, ir 1520 prie jos buvo pristatyta labai turtinga Žygimanto koplyčia italų renesanso stiliaus. Katedroje yra daug meno turtų, paveikslų, freskų, skulptūrų, tarp jų ir Thorwaldseno darbo marmurinių statulų. Čia taip pat yra daug religinių ir Lenkijos tautinių relikvijų, tarp jų ir lenkų patrono šv. Stanislovo palaikai. Šioje katedroje buvo vainikuojami Lenkijos karaliai, ir ji pasidarė nelyginant tautiniu Lenkijos panteonu, nes čia yra ilgainiui suburti daugelio Lenkijos karalių ir D.L.K-čių, taip pat kitų žymiųjų Lenkijos veikėjų palaikai bei karstai. Vavelio katedroje ilsisi Jogailos ir Jadvygos, taip pat Jogailos ketvirtosios žmonos Sofijos Alšėniškės ir iš jos bei Jogailos kilusių Jogailaičių palaikai di-

džiuliuose marmuriniuose karstuose, labai gražiai skulptūromis bei freskomis išpuoštuose. Iš jų ypačiai įspūdingi paties Jogailos, Jadvygos, Kazimiero Jogailaičio, Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto karstai bei antkapiai. Vavelio katedroje ilsisi ir daugelio vėlesnių Lenkijos karalių ir D.L.K-čių, tarp jų Stepono Batoro, Vladislovo Vazos ir Jono Sobieskio, palaikai. Čia palaidoti ir Tadas Kosciuška, kng. Juozapas Poniatovskis, Adomas Mickevičius, J. Slovackis ir Juozapas Pilsudskis.

K. garsi ir kitomis istorinėmis bažnyčiomis bei vienuolynais. XX a. pradžioje čia buvo 39 bažnyčios ir 25 vienuolynai. Iš kitų istorinių bažnyčių su daugeliu kultūrinių turtų ypačiai paminėtina gotikos stiliaus šv. Marijos katedra, esanti miesto centre, prie turgavietės, pradėta statyti 1226, užbaigta XVI a. pabaigoje, su garsiu K. skulptoriaus Veit Stosso darbo gotišku altoriumi (1447–1487), tikru meno kūriniu. Katedra išpuošta taip pat ir J. Matejkos darbo paveikslais. K. yra iš XII a. kilusi šv. Florijono bažnyčia, iš XIII a. pranciškonų ir domininkonų bažnyčios ir daug XIV–XVI a. bažnyčių, tarp jų 1597 šv. Petro bažnyčia. Daugelis jų turi relikvijų ir senienų, taip pat žymių meno kūrinių. Kelios vėlesnės bažnyčios yra gražaus baroko stiliaus.

Lietuvos herbas iš Jogailos antkapinio paminklo

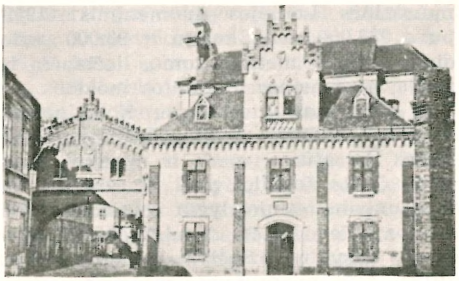

Čartoriskių muziejus

Tarp kitų istorinių pastatų, K. yra dar iš XV a. kilę vyskupų rūmai, daug XVI–XVII a. pirklių namų aplink miesto turgavietę ir miesto centre, XVI–XVIII a. senų Lenkijos didikų rūmų įvairiose miesto vietose, taip pat Lietuvos didikų Radvilų, Čartoriskių, Sapiegų ir kt. rūmai.

Kultūrinėje srityje K. garsi ir savo teatro bei muzikos gyvenimu. Nuo XV a. čia gyveno ir kūrė vietiniai, kaip Nikalojus iš Radomo, ir užsienio kompozitoriai, kaip Heinrich Fink. 1543 Žygimantas I Senasis čia įsteigė specialų katedros orkestrą, 1725 kng. Lubomirskio iniciatyva sėkmingai buvo bandyta statyti italų operos. 1809 čia buvo įsteigtas pirmas pastovus lenkų teatras. Renesanso stiliaus teatro rūmai pastatyti 1843.

K. Morawski, Historja Universitetu Jagiellońskiego 1900; *J.S. Bandtkie,* Historja Bibljoteki Universitetu Jagiellońskiego w Krakowie 1821; *E. Kuntze,* Die K. K. Jagiellonische Universitäts-Bibliothek in Krakau 1908; *W. Kończyńska,* Zarys historji Bibljoteki Jagiellońskiej 1923; *Wł. Wisłocki,* Katalog rękopisów Bibljoteki Jagiellońskiej 1877–1881; Pamiętnik pietnastoletniej działalności Akademii Umiejętności w Krakowie 1889. *K.Avž.*

K. l i e t u v i a i. Jogailai tapus Lenkijos karaliumi, vienas kitas Lietuvos didikas nuklysdavo gyventi ir K., o nuo 1400 įsirašydindavo ir K. univ. studijuoti. Daugiau lietuvių ar iš D. L. K-tės valdų kilmingųjų apsigyveno po 1794, 1831 ir 1863 sukilimų. Lietuvių ūkininkų sūnūs K. studijuoti pasuko tik XIX a. paskutiniais metais, nes ten jautėsi daug laisviau negu Rusijos univ., antra, K. tuo metu garsėjo ir aukštesniu mokslo lygiu kaip daugelis Rusijos univ. Po 1903 K. kasmet studijuodavo po kelis lietuvius, paprastai Motinėlės ar Žiburėlio stipendininkus. 1904 lietuvių studentai drauge su kitais lietuviais įsteigė K. lietuvių Rūtos d-ją, kuri, be visų lietuvių jungties, rūpinosi lietuvių k. išlaikymu ir kultūrine veikla. Rūtai priklausė ne tik aiškiai apsisprendę lietu-

viais, nežiūrint, ar jie lietuviškai mokėjo ar ne, bet ir vad. unijos puoselėtojai (gente lituanus, natione polonus). Pirmąją jos valdybą sudarė pirm. J. A. Herbačiauskis, v.pirm. Janusz Niedzialkowski, sekr. Ad. Varnas, ižd. Kazakauskaitė (vėliau Staniškis), knygininkas Z. Skirgaila ir nariai dr. Edv. Jančevskis (iš Žemaitijos) ir dr. Jan Łoś, o revizijos komisiją— Ad. Staneika, J. Angrabaitis ir Boreika. Rūtos susirinkimuose kalbėdavo lietuvių ir lenkų k. Ji paruošė ir išleido Gabijos almanachą (1907), suruošė eilę paskaitų apie lietuvių literatūrą, lietuvių ir lenkų kultūrų bendradarbiavimą, A. Mickevičių, Norvydą, Towiańskį ir kt. Literatūros paskaitų skaitė J. A. Herbačiauskas, apie lietuvių ir gudų santykius — Hrynevič, apie lietuvių medines bažnyčias ir kryžius — Ad. Varnas ir Ad. Staneika, abu keliavę tais reikalais po Lietuvą, ir kt. Draugijoje plačiai reiškėsi prof. J. Razwadowski, prof. J. Łoś, Juozas Angrabaitis, Staneika (1863 emigrantas), Jančevskis, T. Narbuto duktė ir kt. Iš lietuvių studentų ten reiškėsi: J. A. Herbačiauskis (keletą metų jai pirmininkavęs), Jurgis Baltrušaitis, Liudas Vailionis, Zigmas Skirgaila, Ulianskis, Adalbertas Staneika, Ad. Varnas, R. Rasikas, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, Petras Rimša, Just. Vienožinskis, Antanas Didžiulis, Vladas Kairiūkštis, P. Mažylis ir kt. Po I pas. karo lietuviams išvažinėjus iš K., Rūtos veikimas apmirė, nors prie jos prisidėdavo ir vėliau iš Lietuvos atvykę lenkiškos kultūros auklėtiniai. Tuomet jos veikimas telkėsi apie prof. Razwadowskį.

Be Rūtos, lietuviai studentai K. 1904 įkūrė ir antrą K. lietuvių moksleivių savitarpinės pašalpos Paramos d-ją, kuri rūpinosi lietuvių stud. šalpa. Jai 1912 pirmininkavo R. Rasikas. *Ad.V.*

K. m e n o p a m i n k l a i. K. yra Lenkijoje pati turtingiausia meno paminklų vietovė. Pilies kalnas—Wawel (Vavelis)—turi monumentaliojo meno paminklų, siekiančių romantiškąjį periodą, šv. Felikso ir Adaukto rotunda X–XI a. Pilyje stovinti katedra XI–XII a. buvo romaniška ir valdant Kazimierui Didžiajam perstatyta gotiškai (1364). Katedra labai turtinga gotinių ir renesansinių Lenkijos karalių ir K. vyskupų antkapių. Navų kryžiuje yra šv. Stanislovo mauzoliejus (Giovanni Trevano darbas 1626–1629), navoje — gotiniai paminklai Kazimierui Didžiajam ir Vladislovui Lokietkai (XIV a.), Vladislovui Jogailai (apie 1421, baldachinas G. Cini darbo XVI a. pr.) ir Jadvygai Jogailienei (A. Modeyskio apie 1902). Gotiškoje šv. Kryžiaus koplyčioje Jogailos laikais iš Lietuvos atkviestieji meistrai padarė bizantiškas freskas, kurių fone stovi Kazimiero Jogailaičio antkapis Wit Stwoszo (Weit Stoss) darbo (po 1492). Jogailaičių, arba Žygimanto, koplyčios - mauzoliejaus priestatas yra italų renesanso meno perlas šiapus Alpių (1517–33 arch. Bartolomeo Berecci iš Florencijos), jos viduje yra paminklai Žygimanto Senojo (apie 1529–30), Žygimanto ir Onos Jogailaitės Batorienės (apie 1571–74) skulpt. Giovanni Maria Padovano ir kt.). Karalių karstai guli požemyje šv. Leonardo kriptoje (apie 1100), išlikusioje dar iš romaniškos katedros. Ten guli ir J. Poniatovskio, T. Kosciuškos, Jono III Sobieskio, Mykolo Kaributo Višnioveckio ir kt. karstai. Katedroje turtinga iždinė su šv. Stanislovo relikvijoriais. Gotiškoji pilis buvo praplėsta renesanso epochoje ir turi itališko tipo arkadų kiemą (1502–1516) ir puošnų vidaus įrengimą. seimų salę su įdomiomis renesansinėmis galvutėmis lubose; trofiejus Vienos mūšio ir Banderia Prutenorum kopijas; turtingas muziejus. Pilies kalno papėdėje, t. y. seniausioje miesto dalyje, už pilies mūrų stovi šv. Andriaus bžn., kurios romaniškieji bokštai turi ginamąjį pobūdį, statyta XII a. pradžioj palatino Sieciechos. Toliau

Vavelis (katedra ir koplyčia)

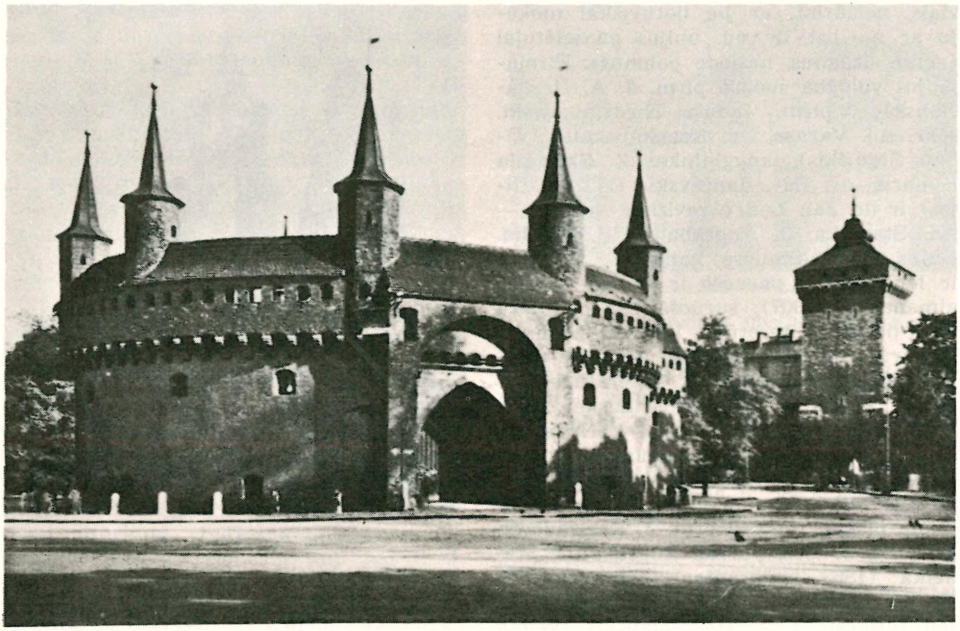

Barbakanas ir šv. Florijono bokštas

taisyklingomis gatvėmis aplink prekyvietės aikštę (nuo 1257) išsistatė magdeburginis senamiestis, kurio gotikinėje kultūros fazėje stipriai pasireiškė vokiškasis elementas. Miestiečių parapinė Šv. Marijos bžn. yra didinga dvibokštė trijų navų bazilika (XIV a.); kairysis bokštas 1478 gavo būdingą smaigalį, pakildamas iki 81 m. Bažnyčioje yra gotiškosios skulptūros šedevras — Wit Stwoszo (Weit Stoss) iš Nürnbergo, liepinis, 13 m aukščio, didžiausias Europoje Šv. Marijos altorius (1477–1489). Ten pat yra P. Vischerio lietos patricijų Bonerų šeimos epitafijos (XVI a.). Kitos gotikinės bažnyčios: pranciškonų XIII a. (freskos iš XIV–XV a.), dominikonų XIII – XIV a. (turi italų humanisto Kallimacho Buonacorsi epitafiją W. Stwoszo ir H. Vischerio darbo apie 1505 ir freskų), Šv. Kotrynos (gotiški altoriai) ir Dievo Kūno–abi statytos Kazimierzo priemiesty. XIV a., Šv. Kryžiaus XV–XVI a. (freskos). Gotiniai Jogailos univ. rūmai su arkadų kiemu (apie 1500); dabar juose biblioteka. Renesansinė rotušė buvo XIX a. nugriauta, paliko tik jos bokštas. Per turgavietę nutiesęs XIV a. ‚Sukiennice' — audeklų prekyvietės pastatas, perstatytas 1522 renensanso stiliumi su būdingomis ‚lenkiškomis atikomis' (dabar Tautinis muziejus). Buv. pinigų kalyklos namo XIV a. gotikiniuose skliautuose yra įdomios galvutės, kurių viena buvo laikoma Aldonos Gediminaitės portretu. Miesto viduramžinėje ginamojoje sienoje tebestovi Šv. Florijono bokštas (XIV a.) ir iš lauko įėjimą saugojęs didelis gotinis barbakanas (1498). Baroko epochoje, karaliui gyvenant Varšuvoje, K. buvo mažiau statoma. Barokinės yra Šv. Petro ir Povilo bžn. — interjere panaši į Šv. Kazimiero bžn. Vilniuje (1597–1619 arch. Gian Maria Bernardone ir J. Trevano), ir Šv. Onos bžn. (1699–1705 arch. Tylman z Gameren).

J. Ptašnik, Cracovia artificium I (1300–1500) 1917 ir II (1501–1550) 1936; *C. Wurzbach*, Die Kirchen der Stadt K. 1853; *A. Essenwein*, Die mittelalterlichen Kunstdenkmale der Stadt K. 1867; *L. Lepszy*, K. 1906 (Berühmte Kunststätten nr. 36); *A. Lauterbach*, Die Renaissance in K. 1911; *K. Estreicher*, K. 1938; *S. Świerz-Zaleski*, Wawel, katedra i zamek królewski 1939; *D. Frey*, K. 1941; *A. Bochnak*, Das Krakauer Jagellonen-Mausoleum 1954. *P. Ekl.*

K. respublika, arba laisvasis K. mst., buvo įsteigta 1815 Vienos traktatu. Tai kompromisinis sprendimas tarp Rusijos, Austrijos ir Prūsijos, tvarkant Lenkijos teritorijos reikalus. K. respublika turėjo apie 1100 km² ploto, 3 mstl., 244 sodžius ir 140.000 gyv. Pačioje K. tuo metu

gyveno 42.000 gyv. 1815 buvo K. respublikai suteikta konstitucija, kuri 1818 ir 1833 buvo keičiama. Duotoji konstitucija buvo gan liberali: visi gyventojai buvo lygūs prieš įstatymus, gavo sąžinės ir spaudos laisvę. Betgi seimo ir senato veiklą kontroliavo protektorių - globėjų valstybių — Rusijos, Prūsijos, Austrijos — atstovai. Po 1831 sukilimo, kai vad. Lenkijos karalija neteko konstitucijos, tai K. respublika buvo vienintelė vieta, kur lenkai naudojosi laisvėmis ir politinėmis teisėmis. 1846 K. respublikoje prasidėjo sukilimas — įvadas į visuotinį Lenkijos sukilimą. Po nepasisekusio sukilimo, valstybės protektoriai sudarė Berlyne konvenciją ir K. respublikos teritoriją perleido Austrijai.

Wł. Bortnowski, O powstanie Krakowskim 1950.

P. Č.

Krokuvas ež. Salako vls., Zarasų aps., 6 km į p. v. nuo Salako mstl., 15 ha ploto, paviršius 171 m nuo j.l.; per Avinuosto upelį priklauso Ligajos (Dusetos, Šventosios, Neries) baseinui; ež. 1 sala.

Królewska Huta, vok. Königshütte, Lenkijos pramoningas mst. Aukštutinėje Silezijoje; apie 100.000 gyv. (1956; 115.000 — 1939). Akmens anglies kasyklos, geležies rūdos tirpyklos, cemento, vagonų ir kt. pramonė. Įkurtas 1869 kaip darbininkų butų kolonija, ligi 1921 Vokietijos.

Króliński Kazimierz (g. 1874) lenkų rašytojas. Išsp. Dzieje Polski po jej rozbiorach, O kościuszkowskiem powstaniu, Naród polski i jego dzieje.

Kroll Wilhelm (1869–1939) klasikinis filologas, prof. Greifsvalde (1899), Münsteryje (1906) ir Breslave (1913). Išsp. Studien zum Verständnis der röm. Literatur 1924; Die Kultur der Ciceron. Zeit 2 tt. 1933; komentuoti Katulo, Cicerono Brutus leidiniai; nuo 1908 Pauly - Wissowa Real.-Enc. d. klass. Alt. leidėjas.

Krollman Christian Anton Christoph (1866–1944) prūsų istorikas Karaliaučiaus miesto bibliotekos direktorius (iki II pasaulinio karo). K. yra rašęs įvairiuose žurnaluose ir rinkiniuose apie Kryžiuočių ordiną, po kelis straipsnius apie Tannenbergą (1910 sukakties proga), senojo Karaliaučiaus atsiradimą, jo smukles, Karaliaučiaus mst. biblioteką,hercogą Albrechtą, Rytprūsių kilmingųjų genealogiją, įvairias žymenybes ir kt. Pažymėtina jo studijos: Die Politik des Deutschen Ordens (Ostdeutscher Volksboden ²1926, 206 -232); Schlacht bei Tannenberg (Oberländische Geschichtsblätter XII); Die Persönlichkeit Herzog Albrechts 1490 – 1568 (Rinkinys Ostpreussische Köpfe) 1928; Das Herzogtum Preussen (Rink. Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur in Preussenlande) 1931; Das älteste preussische Stammbuch (rink. Altpreussische Beiträge) 1933. Svarbiausias ir reikšmingas K. veikalas yra Politische Geschichte des Deutschen Ordens ir Preussen 1932, Der Deutsche Orden in Preussen 1935 (ag. vertimas 1938), Die Entstehung der Stadt Königsberg 1939. Pritraukęs eilę bendradarbių, K. 1941–44 išleido pusantro tomo Altpreussische Biographie (iki Polentz). Šitame rinkinyje abėcėline tvarka yra daug biografijų, liečiančių lietuvių istoriją, literatūrą ir veikėjus.

Z. I.

Kromayer 1. Ernest Ludwig Franz (1862–1933) vokiečių dermatologas, išradęs gyvsidabrio dujų lempą, kuri gamina ultravioletinius spindulius įvairiems odos susirgimams gydyti.

2. Johannes (1859-1934) sen. istorikas, 1902 prof. Černovicuose, 1913–27 Leipcige. Išsp. Antike Schlachtfelder (su G. Veith) 1903–1931; Schlachtenatlas zur antiken Kriegsgeschichte 1922–29; Heerwesen und Kriegsführung der Griechen und Römer 1928; Römische Geschichte (L. M. Hartmanno Weltgeschichte III t.) 1919, Staat und Gesellschaft Römer 1923.

Kromanė (lenk. Kromanka) upelis Ščersų vls., Naugarduko aps., Nemuno deš. intakas, 12 km ilgio, su aukštupiu 25 km; teka į š. v. per Kromanio ež.

Kromanis (lenk. Kromań) ež. Ščersų vls., Naugarduko aps., per kurį teka Kromanė; 99 ha ploto, paviršius 135 m nuo jūros lygio.

Kromanjono rasė žr. Cro-Magnon.

Kromer Martin (1512 — 1589) Varmės vyskupas, rašytojas, istorikas. Kilimo vokietis. Studijavo Krokuvos ir Bolonijos univ., pastarajame gavo utriusque iuris daktaro laipsnį. Grįžęs į Lenkiją, ėjo Krokuvos vysk. Gamrato, o nuo 1544 karaliaus sekretoriaus pareigas. 1543–1544 Lietuvos-Lenkijos karaliaus pasiuntinys prie popiežiaus, 1557 – 1564 prie imperatoriaus. Kard. Hozijaus draugas, nuo 1569 Varmės vyskupijos generalvikaras, nuo 1570 vyskupas pagalbininkas su įpėdinio teise; turėjo kovoti su vokiškai nusiteikusia Varmės kapitula ir tik 1571 pabaigoje galėjo pradėti eiti savo pareigas. Po Hozijaus mirties (1579) tapęs Varmės vysk.,

M. Kromer (portretas)

tęsė savo pirmatako politiką: kovojo su reformacija, kėlė liaudies švietimą, steigė mokyklas, rėmė neseniai atkviestus jėzuitus, aprobavo kotryniečių vienuoliją, 1587 sušaukė vyskupijos sinodą. Kaip pasaulinis Varmės vyskupijos žemių valdovas rėmė lenkiškumą, į Varmės miestų bažnyčias įvedęs lenkų kalbą, rėmė prekybą ir amatus. Katalikų tikėjimui ginti parašė 4 Dialogus (lenkiškai 1548–1549, lot. vardu Monachus 1568, vokiškai 1560), Orochovius (apie kunigų celibatą) 1564, Sermones 1566, Katecheses 1570 (vok. 1571). Svarbiausias jo veikalas yra iki 1509 privesta Lenkijos istorija: De origine et rebus gestis Polonorum 1555 (vok. 1562, vardu Polonia 1577), parašyta panaudojant Lenkijos archyvus. Hopler yra išleidęs Illustrium virorum ad M. Cromerium epistolae 1882, Monumenta Cromeriana 1894, Gedichte, Synodalreden, Hirtenbriefe (su Bibliographia Cromeriana) 1899, Constitutiones synodales Varmienses ir kt. K. domėtasi net muzika: dar 1534 išleido Musicae elementa ir Musica figurata.

F. Dittrich, Geschichte des Katholizismus in Altpreussen I 1900; *A. Eichhorn*, Der ermländische Bischof M. K. als Schriftsteller, Staatsman und Kirchenfürst 1868. *J. V.*

Kromlechai žr. Cromlech.

Krona monetariniai vienetai: a. Austrijos respublikos (prieš šilingo įvedimą) k.=100 halerių; b. Danijos k.=100 öre (ir aluminio-bronzos moneta); c. Islandijos k. = 100 aurar (ir bronzos moneta); d. Lichtenšteino (prieš franką) k.=100 halerių (ir sidabro moneta); e. Norvegijos k.=100 öre (ir sidabro bei vario-nikelio monetos); Švedijos k.=100 öre (ir sidabro moneta). Vokiečių Sąjungos aukso k., įvesta 1857 ir turėjusi 3,585 g gryno metalo (dukato pakaitalas); 1871–1924 — 10 markių auksinė moneta.

Kronach Bavarijos mst. Aukštutiniuose Frankuose, prie K., Hasslach ir Rodach upių santakos (Maino aukštupyje), į rytus nuo Coburgo; apie 10.000 gyv. (1954). Mieste dominuoja aukštai ant upės kranto esanti (1122–1743) karo tvirtovė, viena iš didžiausiųjų Vokietijoje. K. žinomas porcelano pramone ir radijo aparatų gamyba. Čia gimė Lukas Cranach Sen.

Kronas (gr. Kronos) graikų mitologijoje titanas, jauniausias pirmapradžio dievo Urano (gr. Uranos ‚dangus') ir Gajos sūnus. Uranas slėpęs savo vaikus Gajos įsčiose, neleisdamas jiems gimti. Tada sūnus K., Gajos patariamas, nupiovęs Uranui lyties organą ir įmetęs jį jūron. Po to K. pats tapęs pasaulio valdovu ir, kadangi buvę išpranašauta, kad vienas jo vaikų nuversiąs jį nuo sosto, prarydavęs sesers Rejos gimdomus vaikus. Tačiau Reja paslėpusi Zeusą ir davusi K. praryti akmenį. Zeusas privertęs prarytuosius vaikus išspiauti ir, nugalėjęs K. ir jo giminę titanus, paėmęs valdžią. Sakmėje apie K. slypi senesnioji religija, užleidusi vietą graikų ateivių Zeuso religijai. K. buvęs priešgraikiškų gyventojų derlingumo dievas, garbintas aukštumose. Derliaus šventė K r o n i j o s, kaip ir romėnų Saturnalijos, buvo palaido pobūdžio. K. tapatinimas su romėnų dievu Saturnu ir su fenikiečių Baalu. Dėl vardų panašumo jis buvo ir laiko (gr. Chronos) dievas. K., kaip ir Saturno, laikmetis buvęs auksinis. Antikiniame mene K. paprastai vaizduojamas barzdotu pagyvenusiu vyru.

Wilamowitz-Moellendorf, Kronos und die Titanen 1929; *K. Marót*, Studi e Materiali di storia della Religioni 1932; *P. Kretschmer*, Die Sprache 1950; Miscellanea academica Berolinensia 1950; *H. Otten*, Mythen vom Gotte Kumarbi 1950. *A. Rkš.*

Kronberg Julius (1825–1921) švedų tapytojas. 1864–70 studijavo Meno akademijoje Stockholme, paskui Paryžiuje. Buvo paveiktas didžiųjų meistrų Rembrandto ir Rubenso. Piešė istorinius ir mitologinius paveikslus. Medžioklės nimfa ir faunai 1875 sukėlė Stockholme tikrą sensaciją. Iš

kitų K. kūrinių minėtini: Pavasaris, Vasara ir Žiema. Bevieš̌ėdamas Romoj (1877–89) jis sukūrė Kleopatros mirtį, Dovydą ir Saulių, Sabos karalienę. 1881 buvo K. išrinktas į Meno akad., o 1895–98 buvo Aukštosios meno mokyklos prof., laikęsis nuošaly tuolaikinio lūžio mene. Jo jaunystėje ugningas koloritas ilgainiui perėjo į nuosaikų linijų meną, turėjusį daug bendro su anglų modernistais.

Kronberg v. Vokietijos vietovė Hessene, 12 km į š.v. nuo Frankfurto, Taunuso kalnų p. pakraštyje; apie 7000 gyv. (1956). Gerai išsilaikiusi XIII a. pilis, dailininkų kolonija. Gyventojai verčiasi sodų ūkiu ir žemuogių auginimu.

Kronborg Danijos karalių pilis Zelandijos saloj prie Helsingöro, išgarsėjusi Hamletu, kurio fabula tariamai vyksta šioje pilyje. 1420 karalius Erikas čia pastatydino karo tvirtovę, o 1574–1585 karalius Fridrichas II — 5 bokštų karališkąją pilį, statytą architektų H. Paaske ir A. Opbergen olandų renesanso stiliumi. Ligi XVIII a. ji buvo laikoma viena galingiausių Europos pilių. 1629 apnaikinta gaisro, 1658 užimta švedų. Joje įrengtas prekybos ir jūrininkystės muziejus. Pagal pasakojimus, joje gyvena mitologinis Danijos saugotojas — dvasia Holger Danske.

Kronecker Leopold (1823-1891) vokiečių matematikas. Nuo 1861 dėstė Berlyno univ. Pasižymėjo sistematindamas ir toliau vystydamas algebrą; ypač įdomus tuo reikalu straipsnis Grundzüge einer rein arithmetischen Theorie der algebraischen Groessen 1882. Jis mėgino iš analizės eliminuoti iracionalius skaičius. Leido Journal für Mathematik. Išsp. Einfache und vielfache Integrale 1894, Zahlentheorie 1901, Determinanten 1903, Vorlesungen ueber Mathematik 1894–1903.

Kroner Richard (g. 1884) filosofas, Kielio univ. prof., 1938 emigravo į Angliją. 1940 į JAV. K. yra kultūrfilosofinės srovės atstovas. Išsp. Von Kant bis Hegel 1921 – 24, Die Selbstverwirklichung des Geistes 1928, The Primacy of Faith 1943, Culture and Faith 1953.

Kronika (gr. chronikon, iš chronos ‚laikas') viduramžiais įprastas istorinių veikalų pavadinimas, kur įvykiai dėstomi — nors ne be išimčių — chronologine tvarka. K. išaugo iš analų, rašytų daugiausia vienuolynuose, kai prie tam tikrų metų kartais buvo žymimas vienas kitas svarbesnis įvykis. Ilgainiui pasakojimai buvo išplėsti ir jau nebetilpo analų rėmuose. Jie virto savaimingomis istorijomis, atseit k. K. turinys bei pobūdis pereina nuo autoriaus išsimokslinimo, jo visuomeninės padėties ir ypač nuo pasirinktojo rašymo tikslo. Pagal turinį k. gali būti itin įvairios: pasaulinės, imperatorių, popiežių, vyskupų, vienuolynų, krašto, srities arba miesto. Lietuvoje tokio tipo k. nebuvo, nes pirmieji vienuolynai kūrėsi tik Vytauto D. laikais. Jėzuitų kolegijų Lietu-

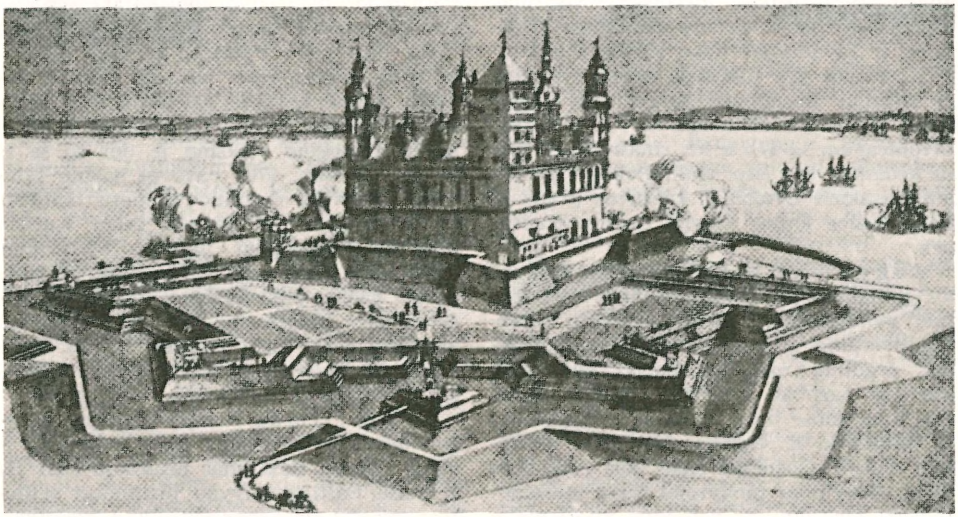

Restauruotoji Kronborgo pilis

voje (Vilniaus, Kražių, Kauno, Pašiaušės ir kt.) XVII–XVIII a. rašytos kasmetinės apyskaitos, vad. Annuae Litterae, teduodavo, su mažomis išimtimis, jų pačių veiklos pranešimus, kurie yra svarbūs Bžn. ir bendrai Lietuvos istorijai. Tad jie negali būti laikomi k. Vytauto laikais atsiradę Lietuvos istoriografijos pėdsakai, kaip Origo regis Jagyelo et Witoldi ducum Lithuaniae, yra laikytini lietuvių k. pradžia. Iš pirmųjų nuotrupų atsiradęs dviejų redakcijų Lietuvos metraštis, tiksliau sakant, turėtų būti vadinamas ne metraščiu, o k. V. Europoje nuo XIV a. masiškai pasirodė jau pasauliečių rašomos miestų k. Lietuvoje tokio tipo kronikų nebuvo. Vilnius buvo pasidaręs tik tipiškas cechų miestas. Yra žinomi keliasdešimt sostinės amato brolijų statutų. Miesto gyvenimas atspindėjo ne k., o įvairiuose magistrato reikalų raštuose.

Svarbiausias ir seniausias Lietuvos istorijai k. rašė D.L.K-tijos ir lietuvių priešai. Kryžiuočių ordino kunigas Dusburgas ir Livonijos Henrikas, vad. Latviu, davė savo k. vertingų žinių apie XIII a. Mindaugo laikams svarbi yra nevienalytė, bet labai sena Ipatijaus, arba Volinijos, k. XIII a. v. Europoje gausiai atsirado eiliuotų k.; iki šiol tiksliai neišaiškinto autoriaus, XIII a. gale buvo sukurta Lietuvos istorijai svarbus šaltinis — Eiliuotoji Livonijos k. XIV a. pabaigoje eilėmis vokiškai buvo rašyta Vygando Marburgiečio k., kurios tėra išlikęs lotyniškas vertimas proza. XIV–XV a. Ordino valstybėje (Prūsuose ir Livonijoje) buvo surašyta dar eilė k., kurios yra Lietuvos istorijai vertingi šaltiniai. Daugumas jų yra išsp. Scriptores rerum Prussicarum (I–V), Scr. rer. Livonicarum (I–II) ir kt. rinkiniuose. Rusų kronikos yra išsp. rink. Polnoje Sobranie Russkich Letopisej. Lietuvos praeičiai svarbiausios lenkų k. yra Gallus, Kadlubek. *Z.I.*

M o k y k l i n ė k. chronologinis mokyklos gyvenimo įvykių aprašymas. 1936 metais, vykdydama Lietuvos mokyklų reformą, švietimo ministerija paskelbė specialius pradinių mokyklų darbo nuostatus, kuriuose tarp ko kita buvo reikalaujama, kad mokyklose būtų vedama jų gyvenimo ir veiklos k. K. tvarkytojais buvo įpareigoti mokyklų vedėjai. Apie 1890 rusų pradžios mokyklose mokytojai buvo įpareigoti vesti mokyklų k., bet buvo įspėti nieko nerašyti neigiama.

A. Vireliūnas, Būtinas reikalas rašyti mokyklos chronikas (Švietimo Darbas nr. 6–7) 1920. *V.Čž.*

Kronkaitis Antanas (1845 Vilkaviškyje — 1895 Suvalkuose) gydytojas. Gimnaziją baigė Marijampolėje. Mediciną studijavo Varšuvoje ir Maskvoje. Studijų metu priklausė lietuvių studentų d-joms. Aktyvus dalyvis 1891 varpininkų suvažiavimo pas Kriščiukaičius (Būgnuose). Gydytojavo sulenkėjusiose vietovėse ir vedė griežtą kovą su nutautinimu.

Krono jūra (lot. Mare Cronium, gr. Kronios pontos, Kronion pelagos) antikinis šiaurės okeano dalies vardas, kilęs nuo Saturno žvaigždės.

J. O. Thomson, History of Ancient Geography 1948.

Kroon Nepriklausomos Estijos monetarinis vienetas = 100 senti ir sidabrinės bei aluminės bronzos monetos.

Kronprincas (vok. Kronprinz iš Krone, ‚karūna' ir Prinz ‚kunigaikštis') sosto įpėdinis.

Kronstadt 1. rum. Brasov, nuo 1950 Stalin-Orasul, vidur. Rumunijos miestas, š.r. Transilvanijos Alpių papėdėj; 82.984 gyv. (1948). K. yra žymiausias p. Sedemgradeco srities pramonės ir prekybos centras; garvežių, ginklų, lėktuvų, traktorių, popieriaus, chemikalų ir kt. pramonė. Konservatorija, vasaros univ., XIV a. gotikinė bžn., XV a. rotušė. K. įkurtas XIII a. pradžioje vok. ordino.

2. (rus. Kronštadt) Rusijos karo uostas ir jūros tvirtovė, Kotlino saloje, 49 km į v. nuo Petrapilio; 1939 buvo apie 60.000 gyv. K. yra žymiausioji Rusijoj karo laivų statyklų vieta. Nuo čia į Petrapilį seklioje įlankoje 1875 baigtas kasti laivams plaukti kanalas. Ligtol K. apie 200 metų buvo Petrapilio uostas. Petras D. suprato Kotlino salos strateginę reikšmę ir dėl to ją iš švedų paveržęs, 1703 pavertė karine tvirtove. Bolševikų revoliucijos metu (1917 XI 7) iš K. atplaukę kariniu laivu Aurora jūrininkai lemiamai parėmė bolševikus, nuverčiant Kerenskio vyriausybę. K. jūrininkai dažnai yra maištavę ir aktyviai prisidėję prie revoliucijų 1905–06 ir 1917 III kovojant prieš carų režimą. II pas. karo metu K. buvo daug kartų pultas vokiečių aviacijos ir apšaudytas artilerijos.

K. s u k i l i m a s Rusijos Baltijos laivyno jūrininkų sukilimas prieš bolševikų įvestą tvarką. Sukilimas prasidėjo 1921 III 1. Tada Baltijos laivyno jūrininkai priimtose rezoliucijose pareiškė, kad bolševikinės tarybos neatstovauja Rusijos darbi-

ninkų ir valstiečių valiai, ir savo ruožtu reikalavo naujų tarybų rinkimų visoj Rusijoj, kurie turėję būti vykdomi slaptu ir lygiu balsavimu. Reikalavo ir spaudos, žodžio bei susirinkimų laisvės, o taip pat ir politinių kalinių socialistų paleidimo. Visi jų reikalavimai buvo paskelbti K. Izvestijose. III 4 bolševikų valdžia pareikalavo K. jūrininkų besąlyginio pasidavimo. Kai sukilėliai atmetė bolševikų reikalavimą pasiduoti, tai tada komisarų taryba paskyrė Tuchačevskį vadovauti bolševikų karo jėgoms, o vyriausiuoju sukilimo malšintoju buvo komisaras L. Trockis. III 18 sukilimas galutinai buvo užgniaužtas. Šimtai revoliucionierių jūrininkų žuvo kovodami, bet dar daugiau jų žuvo bolševikiniuose kalėjimuose ir koncentracijos stovyklose.

Voline, La Révolution Inconnue 1947; *E. Yarchuk*, Cronstadt 1928; *A. Berkman*, Kronštato sukilimas 1928.

Kronvalda Atis (1837–1875) latvių tautos atgimimo sąjūdžio ideologas. 1853–58 mokėsi Liepojos aps. mokykloje, vėliau pas namų mokytoją Lietuvoje. 1859 lankė Berlyno univ. 1860–64 Durbėje subūrė aplink save latvių mokytojus. 1865–67 mokėsi Tartu pedagoginiuose kursuose, vėliau Tartu sem. mkt. 1873–75 Vecpiebalgoje m-los vedėjas. Jau Berlyne, iš dalies A. Spāgio paveiktas, užsibrėžė tikslą ‚kovoti, kad latviai tautiškai atgimtų'. Puikus kalbėtojas — K. skelbė savo idealus organizacijų susirinkimuose, mokyklose, mokytojų konferencijose ir studentų susibūrimuose. Atgaivino kito atgimimo darbuotojo Valdemaro pradėtus latviškuosius vakarus ir tęsė laikraščio Sēta, Daba, Pasaule (Kiemas, gamta, pasaulis) leidimą (1873). Jis parašė vokiečių kalba mokykloms skirtą Gimtinės pažinimą (1867) ir išleido — kartu su F. Kaudzīčiu — latvių istoriją. Savo siekimus išsakė knygoje Nationale Bestrebungen (1872, lat. 1887), kur kategoriškai ir griežtai pasisakė prieš vokiečių antilatviškus puolimus, tvirtindamas, kad ‚išmokslintų latvių pareiga turi būti nenutautėti, bet išlikti savoje tautoje'. 1869 mokytojų konferencijoje K. tvirtino, jog ‚kalba yra tautos kaulai ir kraujas bei jos dvasios pakopa'. Kitoje kalboje literatūros vakaro metu (1871) K. pareiškė: ‚Būtume vandalai, jei leistume pranykti mūsų sentėvių dvasiniams lobiams'. K. yra tvirtinęs: ‚Man nėra šventesnės kalbos už latvių kalbą: jokios tautos nemyliu labiau už latvių tautą'. K. aistringai kovojo prieš vokietinimo pastangas. Remdamasis lietuvių kalbos studijomis, K. tęsė J. Alunānio tyrimus, praturtindamas latvių kalbą naujadarais arba grąžindamas jon senus ir pamirštus žodžius. K. surinkti raštai ir kalbos yra išleisti ir suredaguoti A. Gobos.

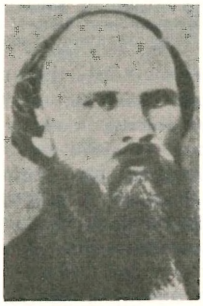

A. Kronvalda

Kropivnickij Marko (1840–1910) ukrainiečių dramaturgas. 1880 įsteigė teatro grupę. Parašė daug scenos veikalų. Dai serdzu voliu — zavede u nevoliu, Nevolnik, Pomirilis 1882, Doki solnce zyide — rosa oči vyist. Lietuviškai išversta: Viršaičio vargai 1910.

Kropotkin Petr Aleksejevič (1842 XII 9 — 1921 II 8) rusų anarchistas, kunigaikščių Riurikų ainis. 1857 baigęs pažų korpusą, tarnavo karininku Amūro srityje. Jis aprašė Amūro geografiją, gyventojus ir ekonomiją. K. dalyvavo ekspedicijoje, kuri pirmoji pasiekė Sungari viršukalnį. Vėliau ištyrė Lenos sritį. Atrado gilioje senovėje naudotą Mergamo kelią į Transbaikalijos aukso kasyklas. K. ištaisė geografijos vadovėliuose daug klaidų apie Azijos, ypač Mandžiūrijos, kalnus. Savo pranešime K. plačiau sustojo ties Nerčinsko prievartos darbo stovykla. Pabaigoje K. nurodė vyriausybei reikalingas vykdyti reformas.

P. Kropotkin

1867 K. grįžo į Petrapilį, įstojo į matematikos fak. Tuo pačiu metu buvo Rusijos Geografijos d-jos sekretoriumi.

1871 išvyko į Suomiją šiaurės kalnų tyrinėti. Parašė ir išspausdino studiją apie Skandinavijos kalnų formavimąsi, ledynų gadynę. Represijos po lenkų-lietuvių sukilimo įtikino jį, kad stambių reformų iš caro valdžios negalima laukti.

1872 K. išvažiavo į Šveicariją. Ten susipažino su rusų emigrantais, užmezgė ryšius su I internacionalo atstovais ir paliko M. Bakunino vadovaujamosios krypties, ne K. Markso, šalininkas, nes, jo manymu, Markso šalininkai siekią centrali-

zuotos valstybės ir diktatūros. K. įstojo į internacionalą.

Grįžęs į Rusiją, K. ‚nuėjo į liaudį'. 1874 buvo suimtas ir pasodintas į Petropavlovsko tvirtovę. 1876 jam pavyko pabėgti į Šveicariją. Ženevoje jis įsteigė žurnalą Le Révolte.

Nušovus Aleksandrą II, caro valdžia pareikalavo Šveicarijos vyriausybę sustabdyti K. veiklą. 1881 K. buvo išsiųstas Prancūzijon, jo redaguojamas žurnalas Le Révolte sustabdytas. 1882 ir ten buvo suimtas ir už priklausymą internacionalui nuteistas 5 metus kalėti. 1886 gavo teisę išvažiuoti į Angliją, kur gyveno iki 1917.

Prasidėjus revoliucijai, 1917 K. grįžo į Rusiją. K. pritarė Rusijoje prasidėjusiai socialinei revoliucijai, bet pačioje pradžioje jis smerkė bolševikų pastangas viską centralizuoti, smerkė proletariato diktatūrą ir terorą. Leninas keliais atvejais kvietęs K. atvykti į Kremlių pasikalbėti, bet K. atsisakęs. Bonič-Brujevič K. suvedė su Leninu savo bute. K. pasmerkęs bolševikų vartojamą terorą ir palaikęs Leniną asmeniškai atsakingu už rusų tautos nelaimes.

K. buvo mokslininkas geografas, geologas, sociologas, filosofas, rašytojas, revoliucionierius. Darvino kovos dėl būvio dėsniui K. priešpastatė vienybės ir savitarpinės pagalbos faktorių.

K. buvo sindikalistas, anarchistas. Jis aiškino, kad valstybinis socializmas ves prie centralizacijos, prievartos ir diktatūros. Centralizuota valstybė turėsianti užleisti vietą nepriklausomų bendruomenių federacijai. Socializmas be laisvės, be pagarbos pagrindinėms žmogaus teisėms — nesocializmas. Dorovė turi būti pagrįsta laisve, pareigingumu, atsakomybe. K. ypatingą dėmesį kreipė į dorovės problemas. Paskutiniais savo gyvenimo metais rašė Etiką.

K. rusams aiškino federalizmo idėjas, caro Rusijos teritorijoje siūlė sudaryti laisvų sričių federaciją. Nenorinčioms toje federacijoje būti sritims tautoms, jis patarė duoti pilną nepriklausomybę. 1919 IV 28 v. Europos darbininkams rašytame ir vėliau išspausdintame laiške K. sako: ‚Imperialistinė Rusija žlugo ir neatgis. Įvairių provincijų ateitis glūdi didžiojoje federacijoje. Natūralios teritorijos įvairių šios federacijos dalių yra visiškai skirtingos. Tatai žino tie mūsų, kurie yra pakankamai susipažinę su Rusijos istorija ir etnografija. Visos pastangos vėl sujungti natūraliai atskirtas Rusijos imperijos dalis į vieną centralinę kontrolę iš anksto yra pasmerktos nepasisekti. Todėl būtų gera, kad v. Europos tautos pripažintų nepriklausomybės teisę kiekvienai senosios Rusijos imperijos daliai'.

Išsp. Zapiski revoliucionera 1884, Reči buntovščika 1885, Gosudarstvo 1898, Polia, fabriki i zavody 1899, Vzaimnaja pomošč 1902, Modernaja nauka i anarchija 1903, L'état, son rôle historique 1906, Velikaja francuzskaja revoliucija 1909, Etika 1922 ir kt. Baltimorėje buvo išleistas K. Atsišaukimas į jaunuosius, Čikagoje Lietuva išleido J. Laukio išverstą Anarchistų dorą 1909, Vilniuje Pirmyn išleido Žodį jaunimui 1928, Audra Rygoje išsp. Valstybė ir jos istoriškas vaidmuo 1928, 1904 J. Šliūpas išvertė P. K. — H. Spenseris.

K. Diehl, Über Sozialismus, Kommunismus und Anarchismus [5]1923; *N. K. Lebedev,* Petr i Aleksandr Kropotkiny 1932; *G. P. Maksimov,* P. A. Kropotkin i ego učenie 1931; *R. Rocker,* En la Borrasca 1949; *Max Nettlau,* Peter Kropotkin 1923; Sbornik statej posviaščennyj pomiati P. A. K. 1922; *P. S.,* P. Krapotkinas 1925; *H. Rudy,* P. K. ir jo veikalo Etikos ištraukų (Kultūra nr. 3) 1931. *M.Gd.*

Kropotov Dmitrii Andrejevič (m. 1875) rusų generolas, karo rašytojas. Be kitų veikalų, išsp. Murovjevą koriką liaupsinančią biografiją — Murovjev 1874.

Krosna mstl. Marijampolės aps. toje vietoje, kur išsišakoja plentai į Alytų, Lazdijus, Kalvariją ir Marijampolę, 3 km į pietus nuo didžiųjų Žuvinto pelkių Palių, 18 km į šiaurę nuo Lazdijų. Per K. ėjo Kalvarijos – Lazdijų autobusų linija. Apylinkėje yra Dusios, Bagdononių, Babrų, Prapunto, Teizų ir Spartų ež., kurie tinka meškerioti ir maudytis. Nepriklausomybės laiku K. buvo vls. centras, o S. Rusijos okupacijoj priskirta Simno rajonui, 1938 apie 600 gyv. K. valsčiuje buvo apie 4300 gyv. Nepriklausomybės pradžioje Krosnoje buvo tik mūrinė kat. bžn., medinė mokykla, dvaras ir keletas namų. Po kelerių metų išplanuotoje vietoje pradėjo kurtis naujas mstl. su krautuvėmis, užkandine, vaistine, paštu, amato įmonėmis. Prie K. esančiame Tūriškių k. (kur išsišakoja plentai į Kalvariją ir Marijampolę), pastatytas didelis motorinis malūnas. 1930 arti bažnyčios priešais plentą į Lazdijus, Pavasario kuopa pastatė puošnų paminklinį kryžių. Pro Krosną nutiestas Alytaus–Suvalkų geležinkelis; už 2 km į rytus Birščių k. yra K. glžk. stotis. Prieš

I pas. karą veikė Šviesos d-jos sk., Blaivybės sk. 1914 karo metu K. apdegė, o okupacijos metu vokiečiai buvo pastatę lentpiūves, kuriose apdirbdavo iš Kalniškės miško siauručiu geležinkeliuku (okupantų nutiestu) atgabenamas pušis. Lentpiūvės, atitekusios privatiems savininkams, veikė ir nepriklausomybės metu.

A.B.

K. i s t o r i j a. Ąžuolinė bžn. statyta apie 1655. Iš pradžios K. kunigas negyveno, bet pamaldų laikyti atvažiuodavo iš Simno. Parapija įkurta 1755, beneficija aprūpino Žemaičių katedros prel. V. A. Hrinevičius ir K. dv. laikytojas Smolensko stalininkas Tadas Eidziatavičius. Nuo 1755 prie K. bžn. gyveno nuolatos kun. Mūrinė bžn. statyta 1842 pakonsekruota Seinų vysk. P. Strašinskio 1843, priklausė Simno dekanatui. 1827 K. tebuvo 8 namai ir 180 gyventojų, 1883 18 namų ir 232 gyv. Prieš I pas. karą K. parapijai priklausė 28 kaimai ir 5 dv., parapiečių buvo 3039; 1940 — parapiečių 3280.

Słownik Geograficzny IV 1883; *J. Totoraitis,* Sūduvos Suvalkijos istorija I 1938; Elenchus omn. eccles. prov. Lithuanae ann. 1940. *R.Krs.*

Krosniadengtė krosnies angai uždengti dangtis. Seniau ji buvo išimtinai lentinė, vėliau storos skardos.

Krosniakaištis metalinis kaištis ar dangtukas krosnies dūmų angai (kaminui) užkimšti ar uždengti. Senieji k. buvo kimštiniai, vėliau ir suktiniai (anga pridengiama dangteliu, pasukus rankenėlę). Kai kur k. vadinamas kištuvu, dange.

Krosnialinda žr. Pečialinda.

Krosnis įtaisymas patalpai šildyti, maistui virti ar kepti, kam nors džiovinti. Tokios k. statomos trobesiuose. Dar yra pramoninės k., kuriose lydo metalus, gamina garą ar skaldo atomus energijai ar šilumai tiekti. L i e t u v o s kaimo senosiose sodybose žinomi keli k. tipai: aukšt. dūminė, žem. šildomoji, duonkepis, viryklos, akmeniniai židiniai lauke, pirčių ir jaujų k. Jos dažnai vadinamos ‚pečiumi' (gud., lenk.), išskyrus pirties, kuri vad. tik k.

Pagal k. (ir ugniavietės aplamai) padėtį namuose Š.-R. Europos žemdirbių gyvenamieji namai skiriami į du tipus, kuriuos čia vadinsime troba ir pirkia. T r o b o s ugniavietė yra priemenėj, iš kurios pakuriama ir kambario k. Trobos tipas apima V. ir Vidr. Lietuvą su M. Lietuva, v. Latviją, taip pat ir didžiąją centrinės Europos dalį. P i r k i o s k. pakuriama kambaryje ir ji nesujungta su priemene.

XIX a. duonkepė krosnis priemenėje, Lembo k., Tauragės aps. (Fotografija J. Lingio 1939)

Dar iki XIX a. galo pirkios k. buvo daromos be dūmtraukio, tad dūminės. Tad šis trobesių tipas dažnai vad. d ū m i n e pirkia. Jisai paplitęs R. Aukštaičiuose, r. ir š. Latvijoj, Estijoj, taip pat Gudijoj, Rusijoj, š. ir r. Lenkijoj. Lietuvoj kaip tik susitinka abu trobų tipai; jų ribos negalima ryškiai išvesti, nes V. Aukštaičiuose maišosi abudu, troba ir pirkia. Techniškuoju požiūriu tos k. yra didelio šilumos talpumo, laiko šilumą beveik visą parą. Kūrenamos malkomis, retai kur durpėmis.

Aukštaičių pirkios d ū m i n ė k. statoma pirkios kertėje prie laukinės ir vidinės sienų, su pakura į priemenės durų pusę. Retkarčiais pasitaiko k. arčiau pirkios vidurio, palei vidinę sieną, su pakura į pirkios galą. Dūmai sklaidosi iš pakuros po pirkią ir išeina pro duris į priemenę, langelius ir aukštinį lubose ar priemenės sienoje. Seniau, o kai kur r. Lietuvoj ir XIX a., dūminės k. plūkdavo iš molio (vad. plūktinė, arba muštinė k.). Apie XIX a. vidurį jas mūrydavo iš nedegtų (žalių) plytų, o į k. padą klodavo degtas plytas. Pagrindui padaromas keturkampis medinis 2–3 vainikų rentinys, perdengtas storomis skeltinėmis lentomis. Ant jo kraudavo ir sluoksniais plūkdavo molį, sudarydami apie 1,10×1,20 m skerspiūvio skliautą viduje. Viršus užbaigiamas gulsčiu sta-

čiakampiu, ant kurio galėdavo gulėti. Toji statybos technika jau aprašyta LE (žr. Duonkepis). Retu atveju užtinkama ne ant rentinio, bet duobėje suplūkta k., įsigilinus apie 1 m žemėn (pvz. Zarasų aps.). Vieta prieš k. angą, apie 75 cm aukštyje nuo aslos vad. priežda (prieželda). Ji taip pat moliu ar plytomis dengta; čia sustato puodus prieš liepsną virti. Iškūrenus k., ant prieždos suželia žarijas ir pelenus iš k.; tą prieždos dalį vad. žertuve. Kartais greta žertuvės, taip pat ant prieždos, esti židinys, kur sukuria ugnį katilui užkaisti. Katilas statomas ant trikojo, kelių plytų arba kabinamas ant vąškaro. Iškūrenus k., pakuros anga uždengiama krosniadangte. Po k. lieka erdvė, vad. pakrosnis (‚papečkys'), kur malkas sukraudavo ar suleisdavo vištas žiemai. Pakrosnio landa esti k. šone po suolu, įtaisytu ant to paties rentinio galų (dar vad. pamina), arba priekyje po prieždą. Dūminės k. būdingi matmenys yra: ilgis 2,00–2,20; plotis 1,40–1,80 ir aukštis 1,50–1,70 m. Ant tokių, palyginti žemų k., lieka vietos palubėj senukams ar vaikams gulėti. Dažnai k. kertėje stovi medinis stulpas (vad. senelis, diedas) su vienu ar dviem rąsteliais palubėj. Ant jų paremia riekles — kartis viršum k. kaktos, kur padžiauna malkas, skalas ar drabužius. Jei stulpo nėra, tai rieklių kartį vienu galu įremia į sieną, antruoju pakabina po lubų sija. Šalia kaktos, priekyje ar k. šone, būna skylė kam nors šiltai pasidėti, vad. dėklė (‚pečionė'). Naujesnės pirkių k. turi gaubtuvą ties kaktą, viršum žertuvės, dūmams į dūmtraukį suvesti (žr. Dūmtraukis). Prie prieždos priplūkiama ar primūrijama virykla (‚kuknia, plyta, pečiukas'). Patobulintos k. turi priekyje iš plytų mūrytą šildomąją k., sujungtą su duonkepiu ir dūmtraukiu stačiais ir gulsčiais dūmatraukiais.

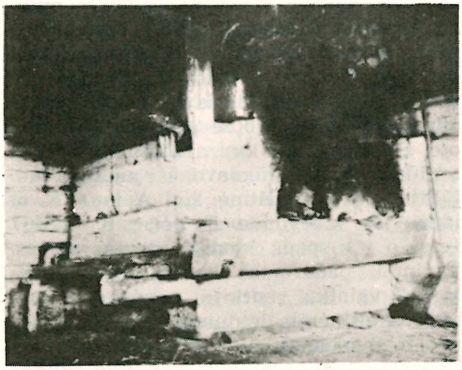

Dūminė krosnis su padžiautomis malkomis, Vaikštėnų k., Utenos aps. (Fot. J. Lingio)

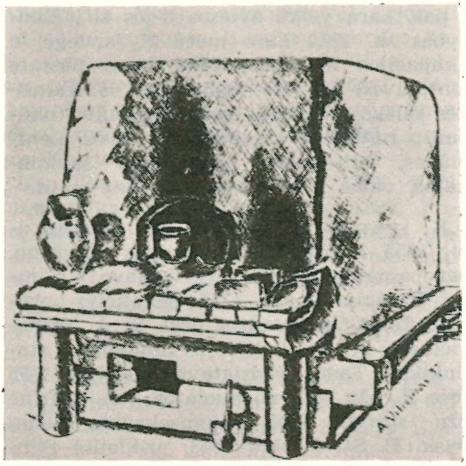

Dūminė krosnis Užulėnio k., Ukmergės aps. (statyta apie 1900, piešta 1937)

Paprastai dviejų galų aukšt. pirkioje būdavo tik viena k., o antrasai galas, kamara ar seklyčia, nešildomas. Kur abu galai šildomi, k. yra panašios, abi kuriamos iš vidaus, o ne priemenėj. Tenka užtikti senų pirkių, kur viena k. yra dūminė, antroji jau su mūrytu dūmtraukiu.

V. Lietuvos k. ryšys su senąja atvira ugniaviete priemenėj yra, matyti, išlikęs iki šių laikų. Vienur kitur M. Lietuvoje ir Žemaitijoje XX a. pradžioj galima buvo užtikti trobos priemenėj ugniavietę, vad. peleną, aptvertą tik žemu mūriniu aptvaru. Ten virdavo katile. Kambario (trobos, stubos) k. pakura įtaisyta priemenėj; pati k. sudaro dalį sienos. Kambary dūmų nėra. Patobulintos virtuvės nuo žemės iki stogo kraigo esti apgaubtos didžiuliu mūriniu kaminu, užimančiu centrinę priemenės dalį. Tokių kaminų dar daug išlikę. Iš jų pakuriamos priešininkės (tokia patalpa) duonkepis ir kambario šildomoji k. Šitokią žem. ‚kuknią' ir ‚kakalį arba pečių' aprašė S. Daukantas (Būdas senovės... 1845). Mažesnėse trobose buvo tik viena k., kur ir duoną kepė ir šildėsi. Didesnių trobų duonkepis stovi viename gale, šildomoji k. antrajame, abi ties priemenės sienų viduriu, o ne kampuose, kaip aukšt. dūminė k. Žem. šildomoji k. dažnai būna aukšta, su mūrine sienele (vad. mūris), ir ant jos nebegalima gulėti. Aplink k. suolai. Jei namuose daugiau kam-

barių, kaip žem. ūkiuose dažnai pasitaiko, dar statomos mažesnės aukštos šildomosios k. su savo dūmtraukiais. Be minėtosios virtuvės priemenėj, dar pačioje troboje (kambary) būna molinis ar mūrinis ‚pečiukas' prie k. išsivirti ir apsišviesti. Jis M. Lietuvoj vad. mūreliu. Ant jo viršaus kuriama ugnis, o dūmai išeina pro garvilką palubėj; arba virimui čia pat troboje būna įduba krosnyje, vad. kaminėlis. Apie XX a. pr. atsirado daugiau mūrytų viryklų (‚angliškų plytų') su ketaus žiedais puodams užkaisti, kurios sujungtos su k. dūmtraukiu.

Senosios žem. k. buvo molinės arba nedegtų plytų. Geresnėse trobose glaistytos ir baltintos. XX a. pr. ėmė plisti koklėmis dengtos k., ypač M. Lietuvoje (kakalys, vok. Kachelofen). Pagal Ränką, koklinės k. atsiradusios Pabaltijy XVIII a. vidury.

Nepriklausomos Lietuvos vienasėdžiuose, kaip ir mažuose miestų namuose, dažniausiai buvo statomos didžiojo talpumo mūrinės k. su keliais stačiais ir gulsčiais dūmtraukiais. Pastarieji geriau laiko šilumą ir buvo daugiau naudojami Užnemunėje. Sumodernintas duonkepis jungiamas su virykla ir šildomąja k. Kambarių k. esti aukštos, iki 2,5 m ir tik apie 1,0 m pločio. Pakura turi ketinį ardyną ir pūstuvę apačioj su atskiromis durelėmis. Paprastai jungiamos kelios k. apie vieną dūmtraukį su atskirais kanalais kiekvienai k. Vidutinio ir mažojo šilumos talpumo k. kaime nebuvo naudojamos, bet XIX a. jos buvo mėgstamos miestuose. Tokios

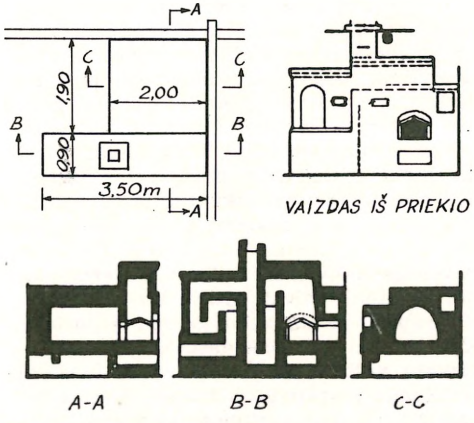

Duonkepė ir šildomoji krosnis su dūmatakiais ir dūmtraukiu (Tričiūnų k., Švenčionių aps., statyta apie 1900)

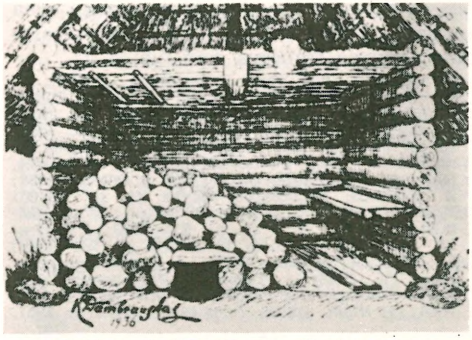

Pirties krosnis (Maciūkų k., Kretingos aps., statyta 1864, piešta 1936)

k. turi plonas mūrines sieneles, apvilktas skarda, arba daromos ištisai ketinės ar geležinės (mažos).

Pirties k. daug kur Lietuvos kaime yra iki mūsų dienų išlaikiusi savo senoviškąją formą: nesumūrytą akmenų krūva, sukrauta tam tikru būdu. K. vardas yra kilęs iš tokios akmenų krūsnies. Pirties k. pakura daroma ant smėlio pagrindo, aprenčiant ją stambiais akmenimis. Uždengiama akmens plokštėmis ir užpilama mažesniais akmenimis. Gerai įkaitinus k., ant jos pila vandens garui sukelti. XIX a. gale ėmus dirbdinti plūktines arba plytines pirčių k., tik ant jos viršaus užkraudavo akmenų; palei pirties sieną išmūrydavo k. sienelę gaisro apsaugai. Pirčių k. paprastai neturėdavo dūmtraukio; krosnį iškūrenę, pirtį išvėdina, ir tada susirenka pertis ir maudytis. Pirties k. užima nuo $^1/_8$ iki $^1/_4$ grindų ploto, o aukštis iki pusės sienos. Pakuron telpa didelis malkų glėbys, iki 80 cm ilgio.

Jaujos k. seniau buvo akmeninė, panaši į pirties. Tokią mini ir S. Daukantas 1845. Viena kita akmeninė jaujos k. buvo išlikusi XX a. pradžioj, pvz. Dusetų vls. XIX a. vidury akmenų k. buvo pakeista plūktine, kai kur vėliau ir plytine (žr. Jauja, piešiniai). Į plūktinę jaujos k. buvo pridedama akmenų, kad ilgiau šilumą laikytų. Žemaičių ir vidr. Lietuvos jaujose k. kraunamos ant aslos, o R. Lietuvoj dažniau duobėse. Utenos aps. yra linaminių jaujų su dviejų aukštų plūktine k.: akmenimis išmūrytoje duobėje, apie 1,5 m gylio, įrengta k. pakura, o ant jos ardyno sukrauta pati šildomoji k. Jaujų k. taip pat be dūmtraukių.

S. Daukantas savo Būde senovės... yra paminėjęs dar vieną k. rūšį Lietuvos kai-

me, ‚smalos pečių, kuriame dervą, arba smalą, ir degutą degė'. Jai buvęs statomas atskiras trobesys, vad. ublas.

H. Soeder, Das Dorf Tritschuny... 1918; *L. Gimbutas,* Žemės ūkio statyba 1929; *P. Bugailiškis,* Senovės pirtis (Gimtasai Kraštas 2) 1934; *V. Zdzichauskis ir J. Mezginis,* Trobelniko sodyba (t. p., 7/8) 1935; *J. Mickevičius,* Senovės žemaičių pirtys (t. p., 10/12) 1936; *A. Vitauskis,* Molio statyba Padubysio val. (t. p. 17/18) 1938; *A. Viliūnas,* Mažažemio sodyba (t. p., 19/20) 1938; ('') Skaistgiriečio pirtis (t. p.); ('') Aukštaičio dūminė gryčia (t. p., 21) 1939; *J. Petrulis,* Senoviška žemaičio troba (t. p., 24) 1940; *L. Mikuckis,* Krosnys 1939; *J. Šimoliūnas,* Statyba. IV, 1943; *J. Tamaitis,* Piūvenomis kūrenamos kambarinės krosnys (Inž. Kelias 5/6) 1946; *G. Ränk,* Baltic Farm-house types... 1951.

J.Gbt.

Krosnius krosnių statytojas, taisytojas; krosnininkas. Seniau k. vadovaudavo krosnį plūkiant, suplūktai įdėdavo padą ir padarydavo šildomąją ar verdamąją krosnį. Pats amatas nebuvo laikomas svarbiu, nes gabus žmogus galįs ir pats pasidaryti. Pastaruoju metu daug kur k. buvo likęs jau grynu amatininku, tik iš šių darbų ir gyvenęs, nors labai dažnai papildomai dar apsiimdavo padaryti trobesiams pamatus, rūsius ir kt.

Krošyn S. Gudijos mstl. ir glžk. st. Baranovičių aps., 12 km į š.r. nuo Baranovičių, ant Ščaros upės, prie Lietuvos Brastos–Maskvos glžk. Bažnyčia statyta 1442 J. Hoicevičiaus fundacija, po gaisro 1818 atstatyta. Kitados K. buvo Radvilų nuosavybė, vėliau atiteko Zavadzkiams.

Krotalas žr. Barškuolė.

Krotonas (gr. Kroton, it. iki 1928 Cotrone, dabar Crotone) p. Italijos r. pakrantėje graikų įkurtoji kolonija, iki 460 pr. Kr. filosofinės pitagoriečių mokyklos buveinė, nuo 194 pr. Kr. romėnų kolonija, 1571 galutinai sugriauta.

P. Larriza, Crotone 1934.

Krotonas (Croton) karpažolinių (Euphorbiaceae) šeimos žolės bei krūmai. Ba-

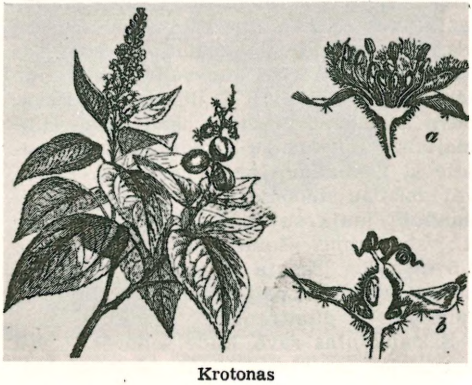

Krotonas

hamos salyne auga k. cascarilla (C. cascarilla) ir k. kvepiantysis (C. Eluteria), abiejų žievė vartojama nuo dizenterijos, drugio, kaip chinino surogatas (Cortex Cascarillae). K. kvepiančiosios žievė dar tinka likerių bei kvepalų gamybai. K. vaistinis (C. Tiglium), R. Indijos, Ceilono, Molukų salų čiabuvis; šio k. sėklos vartojamos vidurių laisvinamajam aliejui (Oleum Crotonis) gaminti. K. aliejus žr. Riebalai.

J.Rkt.

Krovinys yra pakrauta prekių ar daiktų siunta. Didelį k. ir tokį, kuris susideda iš daugelio gabalų, dar vadiname krova. K. kraunami į pervažines priemones: laivus, traukinius, sunkvežimius, orlaivius, vežimus ir ant krovininių gyvulių (arklių, kupranugarių); retais atvejais, mažai civilizuotose vietose (Afrikoje), ten, kur trūksta kelių, kroviniai nešiojami pačių žmonių. K. vežti jūromis, upėmis ir kanalais jau gilioje senovėje (3000 pr. Kr.) buvo vartojami nemaži krovininiai laivai. Šiuo metu k. daugiausia vežami laivais, traukiniais ir sunkvežimiais. Įvairių rūšių kroviniams krauti uostai, stotys bei sandėliai turi begales įvairioms prekėms pritaikytų krovimo priemonių bei įrankių: gervių (kranų), sandėlinių sunkvežimių, judamųjų juostų, automatinių mašinų dėžėms krūvosna krauti ir t.t.

K. kraunant į laivus reikalingas apdairumas ir sugebėjimas, nes blogai pakrauti laivai gali apvirsti uoste, dar neišplaukę jūron. Dėl to laivų krovimas visuomet prižiūrimas prityrusių krovikų. Jų pareiga žiūrėti, kai krova susidaro iš daugelio k. ir įvairaus prekių specifinio svorio, kad sunkesnės prekės būtų kraunamos žemiau už lengvesniąsias, kad tos prekės, kurios paskyrimo uoste bus išimamos pirmiau būtų pakrautos taip, kad tai būtų galima padaryti, nekilnojant kitų k., jeigu laivan kraunami javai, kad laivas prieš tai būtų atitinkamai ištvarstytas, kitaip nuo bangavimo, ar sukantis, laivui pasvirus, gali ir javai susipilti vienon laivo pusėn ir t.t. Krovikai, kraudami linijinius laivus gabaliniais k., laikosi nubrėžto plano, nes tokie laivai paskyrimo uoste turi išsikrauti prie daugelio įmonių krantinių. K. turi būti taip pakrauti, kad laivui nereikėtų važinėti po uostą ir ten ir atgal įvairiomis kryptimis, o žiūrėti, kad laivas galėtų išsikrauti važiuodamas viena kryptimi. Laivas taip sutaupo laiko ir išlaidų.

Laivai, vagonai bei sunkvežimiai pritai-

komi įvairiems k. vežioti. Dėl to turime atskirų pervažinių priemonių pienui, mėsai, vaisiams, anglims, rūdai, žibalui ir t.t. K. iš tokių pervažinių priemonių lengva iškrauti ir pakrauti.

Saugumo sumetimais vagonuose ir sunkvežimiuose nustatyta k. svorio ir aukščio ribos, o laivuose — svorio ir grimzlės. Orlaiviuose ribojama k. apimtis ir svoris. Atskiri nuostatai taikomi sprogmenims ir lengvai degamiems bei kitaip pavojingiems k.

K. pervežti tarp siuntėjo ir pervežėjo, jų įgaliotinių arba ekspeditorių sudaroma sutartis. Ši sutartis, pagal tai kuo k. vežamas, vadinasi krovaraščiu, važtaraščiu, jūriniu važtaraščiu. Jei tokia sutartis apima visą laivą, tai ji vadinama laivo nuomos sutartimi. Prie šių sutarčių dar pridedami prekių sąrašai. Iš prekių sąrašo matyti, iš ko susidaro atskiras k. ar krova. Prekių sąrašai, pasirašyti laivo kapitono, pervežėjo ar įgaliotinio vartojami prekių apmuitinimui ir, jei susidaro nuostolių, jų apskaičiavimui. Lietuvoj didžiausios krovimo, krovų bei k. sudarymo vietos yra: Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai. Didžiausias k. judėjimas iki 1940 buvo Klaipėdoje ir Kaune. Visuose minėtuose miestuose nepriklausomos Lietuvos laikais krovimo priemonės buvo visiškai naujai įrengtos ir gerai pritaikytos moderniems reikalavimams. Vien tik Klaipėdos uoste prie krovimo darbų, tiek žiemą, tiek vasarą, dirbo apie 1500 darbininkų-krovikų, neskaitant prižiūrėtojų bei raštinių žmonių. Didžiausios to meto bendrovės, kurios masiškai vertėsi prekių krovimu bei pervežimu buvo Lietuvos Baltijos Lloydas, šio padalinys Klaipėdoje — Baltijos Transporto Bendrovė, pati didžiausia Klaipėdoje ne tik krovimo, bet ir ekspedicijos bei laivininkystės bendrovė; Sandėlis, klaipėdiečio M. Reišio organizuota ir gerai veikusi laivininkystės, krovimo bei ekspedicijos bendrovė; ir Skuba su Klaipėdos miesto prekių stotimi ir ekspedicija Kaune. *L.Drg.*

Krowicki Marcin (1501–1573) lenkų rašytojas reformatorius, ekskunigas, pradžioj liuteronas, vėliau arijonas, pamfletistas. Išsp. Chrześcijańskie a żalobliwe napominania 1554, Obrona nauki prawdziwej 1560, Obraz a kontrefet własnego Antykrysta 1561, kur popiežius tapatinamas su pragaro kunigaikščiu, o Roma apšaukiama visokeriopo blogio sostine.

Kruber Aleksandr Aleksandrovič (1871–1941) rusų geografas, geografijos prof., bet dėl Rusijos švietimo ministro Kasso reakcinės politikos pasitraukė iš unv. Išsp. Hidrografija 1913, Obščeje zemlevedenije, Kurs obščego zemlevedenija 1912–22. Buvo parašęs geografijos vadovėlių. Lietuviškai išvertė Pr. Gipiškis Antropogeografiją 1937, B. Masiulis pagal K. paruošė geografijos pradžią 1919.

Krucifiksas (lot. cruci fixus ‚pritvirtintas prie kryžiaus') kryžius su Kristaus paveikslu ar figūra, kančia. K. Bažnyčios praktikoje atsiranda vėliau. Katakombose kryžiaus su Kristaus kančia nerasta. Pirmųjų keturių šimtmečių rašytojai apie jį neužsimena nė vienas. Matyt, vengta stabmeldžių tyčiojimosi ir laikyta Kristaus pažeminimu vaizduoti Jį kenčiantį ir mirštantį ant kryžiaus. Pirmas Nukryžiuotojo atvaizdas, lig šiol rastas, yra 582 evange-

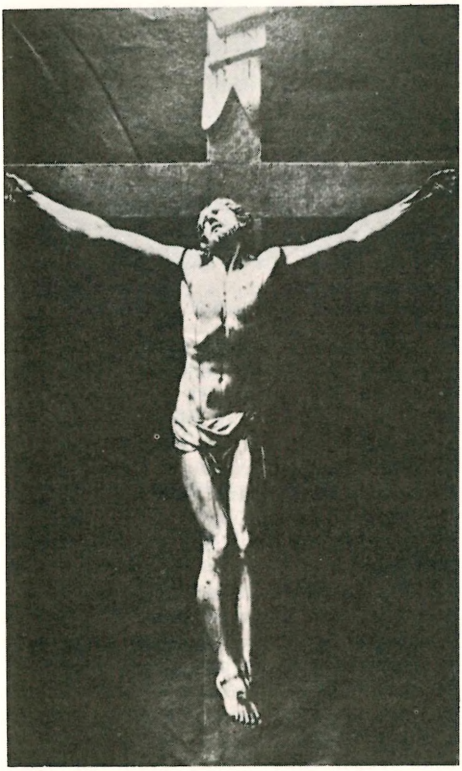

Krucifiksas, popiežiaus dovanotas Vytautui Didžiajam

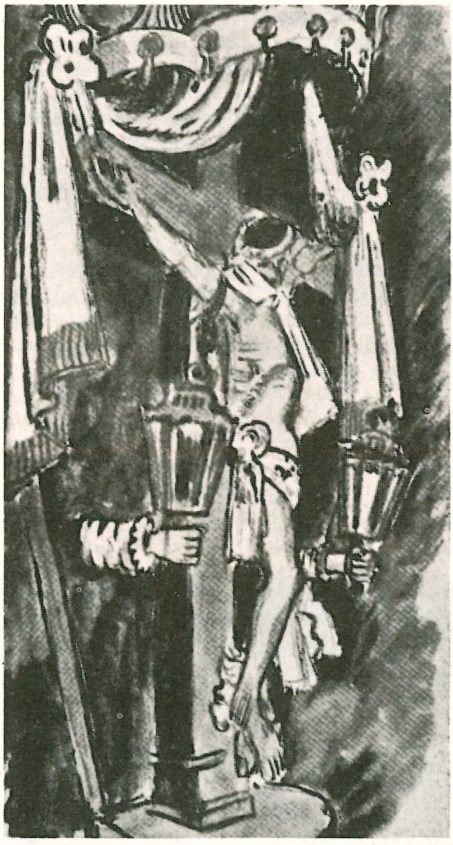

Krucifiksas senoje Plungės bažnyčioje (M. Dobužinskio piešinys)

lijų rankraštyje, vadinamas Codex Syriacus. Apie tą laiką k. vartojimas ima smarkiai plisti. II Konstantinopolio susirinkimas oficialiai leidžia Kristų vaizduoti ant kryžiaus. K. evoliucijoje žymu du laikotarpiai. Pradžioje Kristaus vaizdavimas ant kryžiaus nerealistinis: Kristus gyvas, triumfuojąs ir be kentėjimo pėdsako, kartais net su karališku vainiku ant galvos, kiekviena koja prikalta atskirai, visas kūnas apvilktas; Marija po kryžium stovinti, jos veido išraiškoje ir kūno būsenoje nematyti sielvarto. Realistinis vaizdavimo laikotarpis prasideda X a.: Kristus miršt̨as ar miręs ir gilaus skausmo apimtas, abi kojos prikaltos viena vinimi, kūnas tepridengtas per juosmenį. Šitoks vaizdavimo būdas galutinai įsigali XII a. Bažnyčios liturgijoje k. skiriama ypatinga vieta. Pagal vartojimą liturgijoje k. gauna ir specialų pavadinimą. Procesijų kryžius nešamas kiekvienos religinės procesijos priekyje. Altoriaus kryžius turi būti ant altoriaus šv. mišias laikančio kunigo akivaizdoje; gali būti pašalintas tik tuo atveju, kai šv. mišios aukojamos prie išstatyto Švč. Sakramento. Vyskupo kryžius — jį vyskupas, užsikabinęs per kaklą juostele ar grandinėle, nešioja ant krūtinės, dėl to lotyniškai ir vadinasi pectoralis (krūtinės kryžius).

Sullivan, Externals of the Catholic Church 1917. *P. Dmb.*

K. mene. K. daromas iš dramblio kaulo, bronzos, sidabro; kryžiuje neretai inkrustuojami brangūs mineralai, o trijų šakų galuose atvaizduojami garbiną angelai. XI a. pasirodo, o nuo XIII a. visuotinai įsigali atvaizdas mirusio Kristaus su nusvirusia į dešinę galva. Jis vainikuotas erškėčiais, prikaltas trimis vinimis (kojų ant kojos), apnuogintas, per klubus tepridengtas skara, siekiančia iki kelių. XIV a. ji virsta didesniu ar mažesniu raikščiu. Nuo XV a. k. išeina iš bažnyčių, kaip devocionalija paplinta žmonėse ir vis dažniau daromas iš medžio. Renesanso menininkai mirties iškankintą Kristų mėgina vaizduoti gražų, tobulo kūno vyriškį, tačiau daugiau ar mažiau Jo realistinis vaizdavimas pasiekė mūsų dienas, kada Nukryžiuotasis vėl pradėtas suabstraktinti, kartais iš žmogiško kūno tepaliekant tik sausą schemą (pvz. p. Prancūzijoje Vence koplyčiai 1953 H. Matisse sukurtas k.

J. Hoppenot, Le crucifix dans l'histoire dans l'art, dans l'âme des saints et dans la vie 1906; *L. Bréhier,* Les origines du Crucifix 1908; *E. Soyez,* La Croix et le Crucifix 1910; *Vigo,* Il Crocifisso nell'arte 1911; *C. Kennedy,* The Crucifix 1917. *J. Gr.*

Kruczkowski Leon (g. 1900) lenkų marksistinės pakraipos rašytojas, komunistinės Lenkijos ministras, komunistų rašytojų pirmininkas, gavęs valstybinę premiją. Iš jo romanų minėtinas Kordjan i Cham 1932, kuriame vaizduojama kaimiečių kova su ponais 1831 sukilimo išvakarėse. Kiti jo romanai, kuriuose jis mėgino pavaizduoti bedarbių gyvenimą, neturėjo pasisekimo. Išsp. Bohater naszych czasów 1935, Sidła 1937, Odwety 1948, Pawie pióra 1947, Spotkania i konfrontacje ir kt.

Kručas 1. Povilas (1891 Kupiškyje — 1954 VI 25 JAV) socialistų veikėjas, ilgametis Keleivio bendradarbis.

2. Rapolas (1893–1955) JAV lietuvių visuomenės ir socialistų veikėjas, foto-

grafas. Po Rusijos revoliucijos buvo nuvažiavęs į Rusiją ir ten pamatęs rusų bolševikų tvarką, vėliau mitinguose ir spaudoje smerkė. Bendradarbiavo Keleivyje, Naujojoje Gadynėje, Naujienose. 1920 buvo parvykęs Lietuvon. Dalyvavo su Lietuvos taikos delegacija Maskvoje. Kaip šaulys dalyvavo kovose su lenkais ir pateko į lenkų nelaisvę, bet kaip JAV pilietį lenkai paleido. Apdovanotas Šaulių žvaigžde.

Krüdener Barbara Juliane (1764 Rygoje — 1825) rusų rašytoja, mistinio prietaringumo skelbėja. Mergautinė pavardė B. J. Vietinghof. Ištekėjo už rusų diplomato K., bet nepatenkinta vedybomis išvyko į V. Europą ir gyveno nuotykingą gyvenimą. Parašė sentimentalų asmeninių nuotykių romaną Valérie 1803, kuris turėjo didelio pasisekimo, nes ji pati samdė poetus, kad eilėraščiais gintų jos kūrinį. Važinėjo Europoje ir skelbė savo mistinį mokslą. Pasakojama, kad ji turėjusi įtakos rusų carui Aleksandrui, ypač kuriant vad. Šventąją Sąjungą.

H. von Redern, Zwei Welten ²1927; *E. J. Knapton,* The Lady of Holy Alliance 1939; *Ch. Eynard,* Vie de Madame de K. 1849.

Krúdy Gyula (1878–1933) vengrų rašytojas, labiausia pasižymėjęs romanais iš Budapešto gyvenimo: Het bagoly 1922 (Septynios pelėdos), Ar elsö Habsburg 1933, (Pirmasis Habsburgas) ir kitais. Juose vaizduojama sentimentalios moterys, avantiūristai, miestelėnai, kaimiečiai, pasitraukę iš pasaulio ir patapę ekscentrikais.

Krueger Felix (1874–1948) vokiečių filosofas ir psichologas. 1906–1908 prof. Buenos Airese, 1910 Halės ir Columbia univ. 1917–1938 Leipcigo univ. prof. Čia jis įsteigė vad. Antrąją Leipcigo psichologinę mokyklą, kurioje susiformavo genetiškoji visybės ir struktūrinė psichologija. Nuo 1935 rektoriavo, bet dėl politinių motyvų pasitraukė. 1945 emigravo į Šveicariją. Jo visybinė psichologija (Ganzheitspsychologie) pasireiškė kaip reakcija prieš tuo metu Europoje vyravusį psichologinį atomizmą, mechanizmą, sensualizmą ir fenomenalizmą bei psichologizmą. Visybinė psichologija sudarė mokslinį integralinės pedagogikos pagrindą. Ypatingu indėliu pedagogikos moksle buvo emocionalizmas, kurį jis laiko esminiu vaiko sielos ir poelgių v a r i k l i u ir pedagoginio sėkmingumo raktu. Kas bus nemaža prisidėjęs prie šių dienų psichologijos atsigręžimo į žmogaus emocionalinę prigimtį, kuri XIX amžiuje buvo laikoma menkaverčiu intelektinio gyvenimo priedu. Pedagogikoje atstovavo saviškai savaime ugdančiųjų veiksmų (absichtlos bildende Mächte) doktrinai, pagal kurią šeima, visuomeniniai sambūriai, bendravimas, šventės, papročiai, tradicijos, kalba ir menas turi pirminės reikšmės ugdyme. K., galima sakyti, vėl grąžino į pedagogiką emocionaliai apspręstą d v a s i o s sąvoką, vok. vad. G e m ü t, kuri nors ir neapimdama tradicinės sielos savo visumoje, sudaro tačiau jos branduolį; ir šioji jos dalis turėtų būti pedagoginės veikmės idealu. Išsp. Der Begriff des absolut Wertvollen als Grundbegriff der Moralphilosophie 1898, Über Entwicklungspsychologie 1915; Die Tiefendimension u. die Gegensätzlichkeit des Gefühlslebens 1918; Der Strukturbegriff in der Psichologie 1924, 1931; Über psychische Ganzheit. Neue Psychologische Studien I, 1, 1926; Das Wesen der Gefühle 1928, 1937; Sinn und Geist der deutschen Familie 1932; Psychologie des Gemeinschaftslebens 1935; Lehre von dem Ganzen 1948. Be to, K. redagavo: Arbeiten zur Entwicklungspsychologie 1914 – 1941; Neue Psychologische Studien 1926–1943.

R. Odebracht, Gefühl und Ganzheit. Der Ideengehalt der Psychologie F. K. 1929; *O. Buss,* Die Ganzheitspsychologie F. K. 1934; *A. Wellek,* Das Problem des seelischen Seins. Die Strukturtheorie F. K. Deutung u. Kritik 1941. (") Die Wiederherstellung der Seelenwissenschaft im Lebenswerk F. K. 1950; (") Die genet. Ganzheitspsychologie der Leipziger Schule u. ihre Verzweigungen 1954. *A. Lgm.*

Krüger 1. F r a n z (1797–1857) vok. tapytojas, dirbęs Prūsijos karaliui nuo 1825. Ramiu objektyviu realistiniu stiliumi padarė eilę karaliaus šeimos ir žymiųjų visuomenės atstovų portretų. Keletą metų dirbo Rusijos carui Mikalojui I. Betgi geriausiai K. sekėsi tapyti žirgas. Minėtini: 1829 Paradas Berlyno operos aikštėje, 1836 Princas Vilhelmas išjoja su K. (autoportretas su monarchu), kuriame dominuoja žirgo motyvas.

W. Weidemann, F. K. 1927.

2. S t e p h a n u s J o h a n n e s P a u l u s (1825–1904) p. Transvalio valstybininkas (P. Afrikoje), olandų kilimo burų veikėjas. 1836 K. tėvai iš Kapo kolonijos atsikėlė į pusiau civilizuotą sritį Transva-

S. J. P. Krüger

lyje. Čia K. išėjo kietą gyvenimo mokyklą — vertėsi medžiokle, žemės ūkiu. Daugiausia jo mėgstama knyga S. ir N. Testamentas; jis buvo griežtas kalvinistas. 1852 buvo įsteigta Burų respublika, kurios gyvenime K. suvaidino svarbų vaidmenį. 1864 buvo išrinktas karo pajėgų viršininku. 1877 anglai aneksavo Transvalį. K. dalyvavo delegacijoje pas anglų ministrą pirmininką lordą Beaconsfieldą, tačiau nieko nelaimėjo. Ir tik 1881 Gladstone vadovaujamas liberalų kabinetas grąžino burams nepriklausomybę, sudarydamas su jais sutartį. 1883 K. išrenkamas Transvalio prezidentu, 1893 ir 1898 vėl perrenkamas. K. politika buvo priešinga anglų tikslams, kurie stengėsi P. Afriką sujungti į vieną koloniją. 1896 burai sėkmingai atrėmė anglų įsiveržimą ir ta proga Vokietijos kaizeris pasiuntė sveikinimą K. Toji telegrama išgarsėjo K. d e p e š o s vardu ir didelio kartėlio sukėlė angluose. Kai 1899 K. pasipriešino anglų grobiamajai politikai Transvalyje — kilo vad. burų karas. Ligi 1900 burai neteko žymios dalies savo teritorijos; tada K. išvyko į Europą prašyti pagalbos prieš anglus pas didžiąsias valstybes. Anglai nukariavo burų respubliką, o jų prezidentas K. paliko gyventi emigracijoje Šveicarijoje. 1902 išsp. savo atsiminimus.

St. Cloete, Africans Portraits 1916; *M. Nathan,* P. K., his Life and Times 1944.

Kruif Paul de (g. 1890) amerikiečių bakteriologas, dirbęs ilgus metus Rockfellerio tyrimų inst. ir tuo metu parašęs daug mokslinių darbų bei mokslinės populiarizacijos. Išsp. Microbe Hunters 1926 (liet. vertė Pr. Vitolis 1937), Louis Pasteur (vertė D. Jasaitis, Židinys) 1933, The Fight for Life 1938, Hunger Fighters 1939, Kaiser wakes the Doctors 1943, Men Against Death 1932 (liet. vertė V. Oškinis 1940), Life Among the Doctors 1949 ir kt.

Kruklankiai (vok. Kruglanken) bžk. prie Galdapgaro ež. Unguros aps., M. Lietuvoje. 1939 apie 900 gyv.; turi bažnyčią, mokyklą, paštą. Čia šakojasi glžk. linijos į Ungurą, į Lėcius (Loetzen) ir Alėcką (Marggrabowa). Apylinkėje priešistorinis kapinynas su degintiniais kapais iš La Tene periodo.

Krukovo vietovė 40 km nuo Maskvos, kurioje 1926 įrengta pavyzdinė koncentracijos stovykla svetimšaliams lankytojams klaidinti. Stovykloje, kurioje laikoma 830 suimtųjų, sudarytos patogios jiems gyventi sąlygos, kad atsilankę užsienio žurnalistai ar diplomatai susidarytų palankią nuomonę apie S. Rusijos kacetus.

Krukowiecki Jan (1770–1850) lenkų generolas. Kurį laiką tarnavo austrų kariuomenėje ir kariavo prieš Napoleoną. 1806 perėjo į Lenkijos kariuomenę. 1830–31 sukilimo metu buvo Varšuvos gub., vėliau vyriausybės galva. Pasirašė Varšuvos pasidavimo aktą.

Krulikas Kazys (g. 1911 I 11 Antupių k., Gižų vls., Vilkaviškio aps.) dipl. inž. 1929 baigė Vilkaviškio Žiburio gimn., 1935 VDU technikos fak. statybos skyr., 1936 karo mokyklos aspirantų laidą. 1936–37 dirbo Kauno aps. savivaldybėje viešųjų darbų vedėju. 1938–41 susisiekimo ministerijoje, 1937–38 prie Žemaičių plento statybos ir 1938–41 Marijampolės kelių rajono viršininku. 1941 – 1944 Kelių valdyboje, kelių ir statybų direkcijos vedėju, o nuo 1943 ėjo ir tyrinėjimo projektavimo direkcijos ved. pareigas. 1945 – 48 Würzburgo lietuvių stovyklos inž. 1950 atvyko į JAV ir dirba įvairiose įstaigose braižytojo bei konstrukcijų skaičiuotojo darbą. Lietuvoje 1941–44 dėstė suaugusiųjų švietimo inst., 1946–48 suaugusiųjų inst. steigėjas ir vedėjas Würzburge ir 1947–49 LTB švietimo valdybos specialinių mokslų inspektorius US zonai. 1952–53 Naujorko lietuvių statybos braižytojų kursų vedėjas ir lektorius. Nuo 1922 dalyvavo skautų organizacijoj; studentaudamas priklausė Neo-Lithuania korporacijai, vėliau šaulių organizacijai. Nuo 1951 Tautinio lietuvių akademinio sambūrio narys. 1945–48 pirmininkavo tremtinių inžinierių sk. 1950 vienas iš steigėjų Amerikos lietuvių inžinierių ir architektų d-jos ir jos sekretorius, 1951 ALIAS valdybos sekretorius, 1953–54 ALIAS Naujorko skyr. sekretorius. 1933–34 Studentų Balso, 1946 Svetimoje Padangėje, 1946 Inžinieriaus Kelio,

K. Krulikas

Technikos Pasaulio redakcijos komisijos narys. 1951 inžinierių metraščio redaktorius. Bendradarbiavo daugiausia tautininkų bei profesinėje spaudoje. Išsp. Akmens anglys — Belgijos auksas 1947.

Krūmas, žemaūgis, iki 6 m aukščio, medinis augalas, su stačiais ar gulsčiais stiebais, kylančiais iš šaknų (kero), krūminės kilmės. Žemieji k., nuo keletos iki keliolikos cm aukščio, vadinami nykštikrūmiais, pvz. bruknė. K. tik iš dalies sumedienėję (žemutinėje daly) vadinami puskrūmiais, pvz. saulenis paprastasis (Helianthemum Chaemacistus). Medžiai dėl edafinių bei klimatinių sąlygų taip pat gali augti k. išvaizdos. K. galima dauginti skaidant kerą po keletą auglių. *J. Rkt.*

Krumbacher Karl (1856-1909) vok. literatas bizantologas, Müncheno universiteto prof. Padėjo bizantistikos studijų pamatus, įsteigdamas Bizantijos institutą. Nuo 1892 leido Byzantinische Zeitschrift. Išsp. Geschichte d. Byzantinische Literatur ²1897.

Krumbholtz Robert, vokiečių istorikas, pasireiškęs tik vienінteliu, bet Lietuvos istorijai gana reikšmingu darbu (disertacija): Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melnosee; išsp. Altpreussische Monatschrift XXVI – XXVII 1889 –90 ir atskira knyga (su Žemaičių krašto žemėlapiu iš XIV–XV a.). Rašydamas apie kryžiuočių valdymą Žemaičiuose (1404 – 1409), K. panaudojo įdomios nespausdintos Karaliaučiaus archyvo medžiagos. *Z. I.*

Krūmenis pakrantinis (Pylaiella litoralis), karpasiūlinių (Ectocarpaceae) šeimos rudasis dumblis. Randamas Baltijos jūroje Rygos įlankoje, 25 m gylyje.

Kruminas Juozas (1914 I 26 Palionės vs., Gelvonų vls., Ukmergės aps. — 1951 VI 1 Edmundstalyje, š. Vokietijoje) poetas. Gelvonų progimnazijoje baigė 4 klases, Ukmergės gimnazijoje — 6, Kaune baigė suaugusiųjų gimn., studijavo VDU humanitarinių mokslų fak. Dirbo laikraščių redakcijose bei pragyveno iš knygų vertimų. 1940 tvarkė Tarybų Lietuvos dienraščio literatūrinį skyrių, bet iš ten buvo atleistas. 1941 redagavo

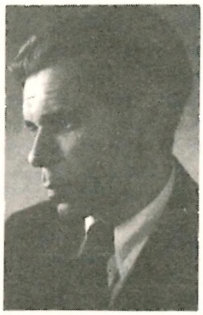

J. Kruminas

Pionierių, ir iš čia buvo atleistas, kad neparengęs Lietuvos užėmimo metinėms skirto specialaus numerio. 1941–44 dirbo Kauno radiofone. Leido šapirografuotinį pogrindžio laikraštėlį — Tautos Žodį. Pokario metais, gyvendamas Hafkrugo ir Spakenbergo stovyklose, sudarinėjo montažus tautinėms šventėms, stovyklos ansambliui parašė keletą vienaveiksmių vaidinimų su dainomis ir šokiais: Pabaigtuvės, Piršlybos, Sekmadienio vakaras laisvoj Lietuvoj, Tamsus Nevėžis — srauni Dubysa, Stovykla kalnuose. Pataisė bei perkūrė Jėzaus Kristaus kelių giesmes. 1945 išleido rotatoriumi spausdintą almanachą Baltiją, 1945-48 leido ir redagavo literatūros žurnalą Gintarą. Pasirašinėjo pavarde ir įvairiais slapyvardžiais: J. Palionis, A. Gedainis, V. Gervydas, A. Gobuva (šiuo slapyvardžiu rašė ir N. Mazalaitė). 1948, sveikatai sustiprėjus, apsigyveno Spakenbergo stovykloje ir mokytojavo gimnazijoje. 1949 gavo dokumentus išvykti į JAV, bet dėl silpnų plaučių išvykimą atidėjo vieneriems metams. 1951 VI 1 mirė. Palaidotas Spakenbergo pabaltiečių kapinėse, lietuvių skyriuje. LRD pastangomis, ant kapo pastatytas paminklas. Eilėraščius pradėjo rašyti mokinių laikraštėliuos. Vėliau karinėmis ir patriotinėmis temomis spausdino Juozo Palionio slapyvardžiu Karyje. Bendradarbiavo Lietuvos Žiniose, nuo 1937 Kultūroje, N. Romuvoje ir Prošvaistėje, Savaitėje, II pas. karo metais Į Laisvę, Ateityje, po karo — Vokietijoje ėjusiuose laikraščiuose, Tremties metų almanache, JAV — Aiduose, Drauge, Šv. Pranciškaus Varpelyje, Žvaigždėje. Buvo LRD narys, yra Poezijos antologijos dalyvis. 1939 K. drauge su D. Pumpučiu išleido eilėraščių rinkinį Eksperimentai. 1940 išsp. eilėraščių rinkinį Kibirkštys naktį, 1946 rotatorium išspausdintas baladžių rinkinys Sugrįžimo laivas, 1951 apysaka Naktis viršum širdies, 1949 parašė romaną Šeštasis medis. Lietuvoje liko nespausdintas eilėraščių rinkinys Vėjas gena debesis, taip pat poemos apie Vilnių rankraštis Sugrįžęs miestas (dalis spausdinta Karyje). Už poeziją 1941–44 yra laimėjęs Naujosios Sodybos, Žiburėlio, Panevėžio A. Balso, Dariaus ir Girėno komiteto premijas, 1950 — Draugo poezijos premiją. K. vertimai: V. Korolenkos Giria gaudžia 1937 (vertė drauge su K. Boruta), V. Korolenkos Debesuota diena 1939 (drauge su H. Lukauskaite), A. Tolstojaus Auk-

sinis raktelis 1937 (su K. Jakubėnu), B. Shaw Juoda mergaitė ieško Dievo 1937 (drauge su kitais), A. Makarenkos Pedagoginė poema (su N. Mazalaite), K. Čukovskio Kapitonas Kukas 1941, E. Kaestnerio Dingusi miniatiūra 1941, Dołęgos Mostowicziaus Nikodemo Dyzmos karjera 1938, S. Lagerloef Liljenkronos tėviškė 1938, Viljo Sarajos Išpirktasis kraštas, K. Hamsuno Benoni, K. Hamsuno Rožė, S. Lagerloef Antikristo stebuklai 1944, Curwoodo Liepsnojantis miškas, Loendorfo Kvailys ir migdolo žiedas, G. Chestertono Tėvas Braunas (pastarųjų trijų vertimų rankraščiai liko Lietuvoje). Daug įvairių autorių poezijos K. vertimų spausdinta periodikoje ar pateikta radiofonui. K. ryškiausią veidą parodė ir didžiausią įnašą paliko kaip poetas. Lietuvoje sukurtoje poezijoje apstu epinio elemento, patriotinio patoso. Baladės žanrą buvo pradėjęs karo metais, itin puoselėjo tremtyje, — jų čia parašo per 10. K. baladės ilgos, kone ištisos poemėlės. Į pasakojimą apsčiai įpinamas lyrinis elementas jas padaro jausmingas, nuotaikingas. Siužetą kūrė pats autorius Lietuvos garbei iškelti, laisvės netekusiam lietuviui paguosti. Vienas jų (Baltija plaukia vikingai 1942, Kunigaikščio žirgas, Baladė apie ragą) vaizduoja Lietuvos praeities romantiką, karžygių laikus, kitų turinį sudaro dabarties troškimai ir svajos apie tėvynės laisvę. Daina apie karaliaus tarną 1942 pasmerkia krašto išdaviką, valdovo pataikūną. Epinio elemento, darniai perpinto jausmu, sutinkame ir K. lyrikoje (pvz. eilėraščių ciklas Kaunas 1948 su šviesiais Kauno fragmentų prisiminimais). Tėvynės meilė ir asmeniniai širdies išgyvenimai — du pagrindiniai K. lyrikos motyvai. Gyvi Lietuvos vaizdai, tėvynės meilės jausmai neretai stiprinami religinių minčių. 1944–45 karo audrose, nuolatinėje traukimosi kelionėje, parašo apie 20 eilėraščių, pavadinęs juos Lyriniais užrašais. 1950 vėl tęsia to pat pavadinimo lyriką, tik dabar pirmon eilėn prasikiša meilės eilės, perpintos gamtos motyvais. K. eiliavo lengvai, tik beskubėdamas neturėjo kada išdailinti. Dėl to šen bei ten jaučiamas formos neišbaigtumas, kurį tačiau atperka nuoširdumas, sudaraš visą K. lyrikos svorį. Proza rašyti K. ima tik po II pas. karo. Pirma ilgesnė apysaka Tolimas draugas spausdinta Žiburiuose 1947. Čia vaizduojama lietuvio džiovininko meilė su gailestingąje sesute vokiete. Išgirdęs savo gimtojo krašto šauksmą, nors ir tebemyli ją, bet palieka ir grįžta pas savuosius. Dideli vandenys — ilgesnė (nebaigta, 56 mašinėlės psl.) nespausdinta autobiografinė apysaka apie savos širdies kelius. Naktis viršum širdies — viena iš paskesniųjų ir ilgesniųjų apysakų, vaizduojanti besikryžiuojančius širdžių jausmus 1939–40 Lietuvoje, sukaupia ryškiąsias K. prozos savybes. K. prozos stilius ne tik nuotaikus, bet ir įtaigus. Stiliniai įtaigojimai siekia užpildyti psichologinius trūkumus, 'įtikinti'. K. nerūpi buities vaizdavimas, už tai atsidėjęs gvildena žmonių psichikos, ypač širdies reikalus. *B.Bbr.*

Krūminė. Stryjkovskio kronika (1582) mini deivę ‚Kruminie pradziu warpu'. Sprendžiant iš ‚varpų' minėjimo atrodytų, kad ji greičiau galėjo būti javų ir derliaus, negu miško ar krūmų deivė. Kiti šaltiniai ir tautosaka jos nežino, tačiau latviai turi ‚krūmu māte', t.y. ‚krūmų motina' (vok. Buschfrau). Tad ir lietuvių K. pirmykštė prasmė galėjo būti tokia pat, kaip latvių.

Krūminiai 1. k. Eišiškių vls. ir aps. 1935 kasant duobę bulvėms, surastas didelis Vytauto sidabrinių pinigų lobis. Pinigai

Krūminių piliakalnis

buvo sudėti moliniame puodelyje, dar uždengtame juodu moliniu puodu. Čia yra buvę per 200 monetų. P. Karazijai pavyko gauti 188 Lietuvos monetas (vienoje pusėje Vytis, — antroje vad. Gedimino vartai) ir 20 Vaclovo Prahos grašių.

P. Karazija, Aluonos, šklėrių ir Krūminių monetų lobiai (Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus metraštis I) 1941.

2. k. ir piliakalnis prie Versekos upės, Valkininkų vls., Trakų aps.

Krūmiņš 1. Hugo (g. 1901) latvių rašytojas. K. Gunisperio slapyvardžiu parašęs apie 25 scenos veikalus (iš jų minėtini:

Zemnieka testaments—Ūkininko testamentas; Jaunais agronoms ir kt.), kurie buvo pastatyti provincijos ir kaimų teatruose, nes lengvai įscenizuojami ir nestokojo dienos aktualijų. Išeivijoje išleido eilių rinkinių Žemes vėjos (Žemės vėjuose) 1950, kuriame daug pavėluoto ekspresionizmo atskambių. Lietuviškai Moterų medžiotojas 1938, Eksportinis sviestas 1936, Senberniai 1937.

2. Vilis (g. 1891) latvių dailininkas-grafikas. 1926 baigė Latvijos dailės akad. Dalyvavo tarptautinėje grafikos parodoje Florencijoje. Geras piešėjas. Siužetus traktuoja realistiškai. Piešė plakatus, exlibrisus, adresus, diplomus ir kt. K. kūrinių įsigijo Rygos karo ir miesto muziejai.

Krumpliaratis ratas su krumpliais, kuriais sukamas kitas krumpliuotas ratas ar velenas tiesioginiu krumplių sąlyčiu. K. perduodama darbo ar pavaros veleno judesys lygiagrečia ar skirtinga kryptimi;

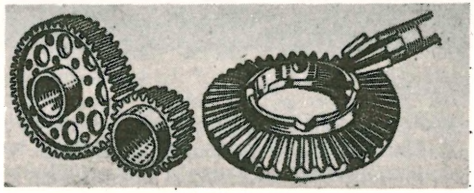

Krumpliaratis

kartu gali būti keičiamas ir judesio greitis. K. naudojami plačiai — mažiausiuose laikrodėliuose ir dideliausiuose laivuose. Patys k. pagal jėgos perdavimo dydį ir judesio kryptį būna įvairių formų: lygiagretūs (krumpliai lygiagretūs k. ašiai), kūginiai, helikiniai, sliekiniai ir kt. K. krumplių stiprumui skaičiuoti vartojama Lewis formulė. Trinčiai tarp krumplių sumažinti k. turi būti gerai tepami; kur tik galima, jie įtaisomi uždarose dėžėse tepale, pvz. automobiliuose greičių dėžė ir diferencialas. K. gaminami iš ketaus, plieno, bronzos ir net sintetinių medžiagų (fibra, nailonas), liejimo, piovimo, iškirtimo (štampavimo) būdu.

Krūmsargė uoginė (Cucubalus baccifer), gvazdikinių (Caryophyllaceae) šeimos žolė. Auga mūsų pievose ir dažna krūmuose.

Krunė (Asperula), lipikinių (Rubiaceae) šeimos žolės. K. kvapioji (A. odorata), Lietuvoje gana dažna, lapuočiuose bei geresnio boniteto miškuose. Jos degtinės užpilas liaudies vartojamas nuo kosulio, kriunėjimo. Rečiau sutinkama k. lipikinė (A. aparine).

Kruoja upė, Stačiūnų, Lygumų ir Pakruojo vls., Šiaulių aps., Mūšos (Lielupės) deš. intakas, 51,0 km ilgio; teka iš Gudelių ež., 9 km į p. r. nuo Šiaulių mst., 3 km į p. nuo Kairių bžk., š. r. kryptimi, toliau į rytus ir vėl į š. r., pro Lygumų ir Pakruojo mstl. Intakai: kair. Skalvys, Šiladėlis, deš. Rimuošė, Obelė su Vėzge, Savelis. Gudelių ež., 25 ha ploto turi paviršiaus altitudę 103,0 m nuo j. l. K. žiotys 48,7 m, bendras kritimas sudaro 54,3 m, vid. 1,06 m/km. Baseino plotas 401 km², ligi Obelės 155, su Obele 340 km². Vid. debitas ligi Obelės 1,1 žemiau Obelės 2,4, prie žiočių 2,8 m³/sek. Vandens energija ligi 600 kW.

Kruonė upelis Kruonio vls., Kauno aps. (seniau Trakų aps.), Lapainios (Nemuno) deš. intakas, 8,8 km ilgio; teka į p. v. pro Kruonio mstl. Buvo klaidingai manoma, esą nuo to vardo senovės romėnai vadino Nemuną Chronus.

Kruonis mstl. Kauno (anksčiau Trakų) aps., S. Rusijos okupacijoj Kaišiadorių rajono, valsčiaus centras; 22 km nuo Kaišiadorių glžk. stoties, 860 gyv. (1940). K. yra pakeliui iš Jiezno į Rumšiškes, 5 km į pietus nuo Nemuno vingio, prie jo intako Kruonės. Už miestelio yra išlikę seni vartai. 1926 pradėjo veikti pieno perdirbimo b-vė, 1928 sodų vaisių ir daržovių gamintojų d-ja, Karveliškių dv. buvo malūnas ir lentpiūvė, 1938 įsteigtas sveikatos punktas. 1922 K. vls. buvo uždaręs visas smukles. K. girininkija priklausiusi Kaišiadorių miškų urėdijai, apėmė apie 2000 ha miškų. Didesni miškai K., Burčakų, Dabintos, Kalvių. *A. B.*

K. istorija. K. senovėje buvo kng. Oginskių nuosavybė. Netoli mstl. buvo Oginskių pilis, kurios likę tik nežymūs griuvėsiai. 1850 K. dv. priklausė 3 palivarkai, 33 kaimai ir 16 vienkiemių. K. žemė

Kruonio pilies griuvėsiai

Kruonio bažnyčia

buvo valst. iždo žinioje, paskui duota ūkininkams išsimokėtinai. 1866 K. mstl. buvo 62 namai su 574 gyv., iš jų 306 katalikai, 203 pravoslavai, 44 žydai, 16 mahometonų, 3 evangelikai. 1909 K. kaimai buvo skirstomi į vienk. 1909 K. veikė mokykla, mokytojai abu buvo rusai. Mokyklą telankė daugiausia rusų vaikai. Tais metais mokyklą baigė 9 vaikai, iš jų 7 rusai ir 2 lietuviai. Gudų stačiatikių K. vls. 1909 buvo apie 400. Prie Kruonės upės buvo rasta akmens amžiaus sodybos pėdsakai. 1 km nuo K. yra Pilimi vadinamas piliakalnis. Apylinkėje priskaitoma apie 40 naujojo geležies amžiaus pilkapių. 1472 karalius Kazimieras pastatė K. koplyčią, ją 1764 perstatė vėliavininkas Zaranka; koplyčia priklausė Darsūniškio parapijai. Rusų valdžia ją 1864 uždarė. Teod. Oginskis apie 1600 pastatė K. mūrinę bažnyčią unitams, kurią rusai 1840 pavertė stačiatikių cerkve. 1907 buvo įsteigta K. parapija ir priskirta Trakų dekanatui. Pradžioje pamaldos buvo laikomos medinėj koplyčioj. Parapiečių daugumą sudarė lietuviai (iš 2000 buvo apie 200 lenkų). Suorganizuotas bžn. choras. Po I pas. karo mūrinė bažnyčia buvo atiduota katalikams ir 1919 pradėta joje laikyti pamaldos. Bžn. viduje vienoje sienoje yra du akmeniniai bareljefai: vienas jų vaizduoja bžn. fundatorių T. Oginskį su šarvais, kardu, šalmu bei skeptru rankoje, antras — bžn. architektą. Bžn. rūsyje yra palaidoti Oginskiai.

Słownik geograficzny IV, 1883; Vadovas po Lietuvą (red. Pr. Barkauskas ir Aleks. Vabalas) 1938; *J. Kurczewski,* Biskupstwo Wileńskie 1912; Elenchus Omn. eccl. prov. Lituanae ann. 1940.

R. Krs.

Kruopa 1. nulupta žieve grūdas arba jo dalis. K. daromos iš miežių, kviečių, rugių ir avižų. Miežinės k. darant, miežius gerai grūstuvėje nugrūda ir grūdinį permala, susmulkina pakeltomis girnomis. Malūne gaminamas k. leidžia per kruopinę (žr.) ir gauna norimo dydžio k. Kvietines k. darydavo grūstuvėje ir tik naminiu būdu. Ruginės k. taip pat pasidarydavo namie grūstuvėje arba perplėšdami girnomis. Avižinės k. darė įprastiniu būdu kaip ir visų grūdų, o šustinės darant, avižas nuplikindavo karštu vandeniu ir palikdavo dienai, dviem pasalti. Tuomet nugrūsdavo ir permaldavo. Darant mažąsias k. visą malinį persijoja per rėtį, kad nubyrėtų miltai. Paprastai k. valgomos po pusryčių ir pietų, visad baigiamuoju valgiu, o tik labai retai vakarienei. Ypač mėgstamos stambios miežinės k. ir smulkių avižų šustinės k. Šustines daug kur verda tik šventėms ir sve-

čiams. K. paprastai baltinamos pienu, kartais dar uždaromos ir taukais bei spirgučiais. Dažnai k. verda dešras ar šiaip liesoką kiaulieną. Vasaros metu daug kur k. verdamos piene. Apie Jiezną ir kitur Dzūkuose k. yra skerstuvinis, iš dalies ir apeiginis valgis. Dzūkuose skerstuvių k. virdavo pats šeimininkas arba skerdėjas, pats įdėdamas mėsą ir kt. Jas virė baigiant mėsą sutvarkyti. Apeiginės reikšmės galima įžvelgti jaunamartės verdamose pirmaryčių k. ‚Rūkščios kruopos' — vaikų bei paauglių pokštas besimaudant: paskutinį išlipantį iš vandens šaukdami: ‚Rūkščių kruopų!..., apdrebia dumblu, kad turėtų vėl grįžti nusiplauti; taip daroma keletą kartų (Vilkaviškio aps.). *A. Mž.*

Kruopininkai, arba kruopų dirbėjai, D. L. K-tijoj sudarė atskirą rūšį amatininkų, kurie vertėsi miežinių, grikinių, avižinių ir kt. kruopų gaminimu. K. (Krupenniki) cechas, patvirtintas jau 1552 Žygimanto Augusto, težinomas tik Vilniuje. K. brolijos statutas apėmė 36 paragrafus. Be įprastinių cecho nuostatų (seniūnų rinkimas ir kt.), kurie gynė k. cecho darbo kokybę ir drauge jų interesus, eilė punktų tvarkė tarpusavio drausmės sankius; pvz. už neteisingą ginčą ir plūdimąsi kaltininkas turėjo mokėti cechui 10 sv. vaško (jis būdavo sunaudojamas cecho altorių žvakėmis). Meistras, pas save laikąs į sąrašą neįtrauktą mokinį, turėjo mokėti 5 sv. vaško. Mokiniui nustatomas mokymosi laikas 4 metai. K. buvo draudžiama dirbti žydams, ir nusikaltusieji buvo metami iš cecho. Jeigu kam nors iš k. cecho pritrūko miežių, grikių ar kt. javų, daugiau turintieji nariai turėjo solidariai dalintis. Norįs meistro vardą gauti mokinys turėjo prieš 3 mėn. pranešti cecho seniūnui ir cecho kason (skrynion) įnešti 25 auks. K. Vilniuje ne tik buvo kruopų gamintojai (malėjai), bet jie savo gaminius ir pardavinėdavo. K. cecho statutas dar 1780 XI 11 buvo iš naujo Vilniuje patvirtintas. 1722 Vilniuje buvo 28 k., o 1789 jų buvo 21. Charakteringa, kad šituo amatu nesivertė nė vienas mst. vokietis. Pamažu k. darbą perėmė malūnai.

Akty Vilenskoj Archeograf. Kom. X 227–233; *M. Łowmiańska,* W sprawie składu narodowościowego cechów wileńskich (At. Wil. VII 346–350) 1930. *Z.I.*

Kruopa upelis (lenk. Krupa) Lydos vls. ir aps., Ditvos (Nemuno) kair. intakas, 14 km ilgio; teka nuo Kruopių bžk. į p.v.; baseino plotas 75 km².

Kruopas Jonas (g. apie 1907 Sakalinės k., Gaurės vls., Tauragės aps.) kalbininkas lituanistas. Vidurinį mokslą išėjo Tauragės vidur. mokykloje ir mokytojų seminarijoje, kurią 1927 baigęs stojo į Lietuvos univ. humanitarinių mokslų fak. Studijavo lietuvių kalbą, o šalutines šakas — lietuvių literatūrą bei pedagogiką. Mokslus eidamas priklausė socialistų aušininkų organizacijai. 1938 pradėjo dėstyti lietuvių k. Klaipėdos pedagoginiame inst., vėliau Vilniaus pedagoginiame inst., Vilniaus univ., 1958 Mokslo akad. kalbos institute. Kelerius metus dirbdamas Vilniaus univ., buvo lietuvių k. katedros vedėju. Yra parašęs disertaciją ir gavęs mokslo kandidato laipsnį už Petkevičiaus katekizmo leksiką. Kadangi disertacija buvo parašyta ne pagal stalininio ‚mokslo' reikalavimus, tai buvo atėmę kandidato laipsnį, ir vėl iš naujo turėjo perdirbti darbą. Kalbinius straipsnius pradėjo rašinėti Gimtojoje kalboje. Rašė apie slaviškuosius skolinius Mažvydo raštuose. Išsp. drauge su J. Būtėnu K. Būga 1955, S. Groso Słownik Żmudzski (Kalba ir Literatūra I) 1956. Yra Lietuvių kalbos žodyno redakcinės kolegijos narys, Dabartinės lietuvių kalbos žodyno 1954 atsakomasis redaktorius ir D. Kleino Pirmosios lietuvių k. gramatikos 1952 atsakomasis red. bei Pirmosios lietuviškosios knygos 1947 redaktorius.

Kruopiai mstl. Šiaulių aps., 19 km nuo Papilės glžk. st., kur susikryžiuoja keliai iš Akmenės į Gruzdžius ir iš Papilės į Žagarę. K. yra valsčiaus centras, 1940 turėjęs apie 300 gyv., o visame valsčiuje 1923 buvo 5859 gyv., parapijoje 3100 (1940). Medinė šv. Onos bažnyčia, statyta 1786. Dabartinė mūro dviem bokštais bžn. statyta 1889 kun. Klovos pastangomis. K. dv. priklausė kng. Puzinams; jo parke auga, tarp daugelio kitokių augalų, ir kamštiniai ąžuolai. 1938 įst. sveikatos punktas. K. girininkija priklausė Kuršėnų urėdijai. Jos būstinė buvo Kinkių k., Papilės vls.

Kruopienė 1. iš stambių ar smulkių kruopų virtas tirštas valgis. K. verda piene, gerai uždengtame inde. Jei verda vandenyje, tai pila jo visai mažai, jog pačios kruopos daugiau troškinamos, kaip verdamos. Piene virtą k. valgo užsigerdami arba pavilgydami pienu. Labai dažnai k. deda taukų, spirgučių arba ją pasidažo į taukus. K. į taukus dažyti itin mėgsta Žemaičiuose. Kartais į k. deda ir grietinės. 2. iš stambių kruopų virta pieninė sriuba.

Kruopinė 1. atskiras pastatas prie kai kurių vandens malūnų, kur gamindavo kruopas. Tokias k. turėjo ir atskirą vandens sukamąjį ratą, kuris daug kur buvo sujungtas ir su greta esančia vilnų karšykla ar milo vėlykla.

2. Kruopoms daryti atskiros trintinės girnos. Seniau namuose daryta k. turėjo didelį, iki 1,5 m skersmens ir 1 m ilgio, medinį būgną, kurio viršus buvo nuklotas vinimi išbadyta skarda. Pats būgnas buvo įtaisytas ant ašies, kurią suko vandens ratas, ir uždengtas lenktais dangčiais, t.y. sukdavosi uždarame lizde. Lizdo šonai buvo iškloti taip pat iškapota skarda. Tarp būgno ir lizdo dangčių tarpas buvo galima suglausti ir išplėsti sraigtų ar pleištelių pagalba. Paprastai jis būdavo gero miežio grūdo dydžio. Užpylus viršuje miežius, jų skirtoji dalis sukrisdavo tarpelin ir, būgnui sukantis, palengva nusitrindavo jų luobas. Nukritusias žieves ir atsiradusius miltus nupūsdavo apačioje esanti vėpūtė. XIX a. gale ėmė rasti didesniuose malūnuose jau dirbtuvėse padarytų k. Jos buvo gana mažos, patogios, gražiai nulupdavo žieves. Taip pat jos padarydavo ir reikiamo stambumo kruopas. Kartais tokios k. buvo įrengiamos ne tik malūnuose, bet ir šiaip atskirai, kur galėjo patvenkti mažos jėgos vandenį. 3. Iš kruopų virtas valgis, sriuba. 4. Miežinių kruopų, perpiltų riebalais ar pridėjus spirgučių, dešros, paprastai daromos skerstuvių atbaigai ar kitoms rudens, žiemos vaišėms.

Kruosta upė, Dotnuvos vls., Kėdainių aps., Nevėžio deš. intakas, 31,1 km ilgio; teka nuo Gudžiūnų glžk. st. į p.r. dideliais vingiais, pro Šlapaberžės bžk. ir įteka ties Kruostos vandens malūnu. Intakai: kair. Žalčiupis, Aukupis ir Skaudinis, deš. Konkulis ir Latupis. Kritimas 53 m, vid. 1,7 m/km. Baseino plotas 93,1 km², vid. debitas 0,65 m³/sek. Ties K. malūnu pastatyta hidroelektrinė stotis.

Kruostos vandens malūnas

Kruostas arba Kraujupis, upelis Surviliškio vls., Kėdainių aps., Nevėžio deš. intakas, 8 km ilgio; teka į p.r., įteka ties Kalnaberže; baseino plotas 16,7 km².

Krupas (ag. croup), krioklė, vaikų liga, gerklės uždegimas, pasižymis sunkiu, dūstančiu alsavimu, kosuliu, įkvėpimo sunkumu. K. yra kelios rūšys: virusinis, bakterinis, spazminis ir nuo svetimkūnių. Virusiniu k. dažniausiai vaikai serga iki 3 metų. Liga užtrunka ligi savaitės. Spazminis k., arba netikrasis, pasižymi naktiniu kosuliu su garsiu švilpimu. Šia k. liga sergantieji kartais pagyja per vieną dieną. Gripinis (bakterinis) k. pasireiškia aukšta temperatūra, sunkumu ryti. Šia k. rūšimi vaikai serga tarp trejų ir septynerių metų. Difterinis JAV labai retas. Alsavimo takų uždegimas būna nuo patekusių svetimkūnių (sagutės, karoliukai, plunksnos ir kt.). *V.Trc.*

Krupavičius Maurikis (Krupowicz) (1823 Vilniuje — 1890) archeologas. Universitetinius mokslus ėjo Maskvoje. Vilniaus archeologinės komisijos narys ir sekretorius. Nuo 1860 redagavo Po ziarnie. Išsp. Zbiór dyplomatów rządowych i aktów prywatnych, posługających do rozjaśnienia dziejów Litwy 1387–1710, 1858, Skarbiec dyplomatów papieskich do dziejów Litwy i Rusi 1860–62. Spaudai parengė J. Danilavičiaus Skarbiec.

Krupavičius Mykolas (g. 1885 X 1 Balbieriškyj, Marijampolės aps.) kun., visuomeninkas, politikas, valstybininkas. 1897 K. baigė Igliškėlių pradžios mokyklą, o 1905 baigęs Veiverių mokytojų sem., ligi 1917 buvo mokytojas Lomžos gub. Penchratkos ir Rutkų m-lose, 1907–08 mkt. Papilėj. 1908 įstojo į Seinų dvasinę seminariją; ją baigė 1913 ir įstojo į Petrapilio dvasinę akademiją, kurią baigė 1917. Kunigu įšventintas vysk. Ciepliako 1914 VI 13. 1917 paskirtas kapelionu į lietuvių Martyno Yčo vyrų gimnaziją Voroneže. 1918 III, patyręs, kad vieti-

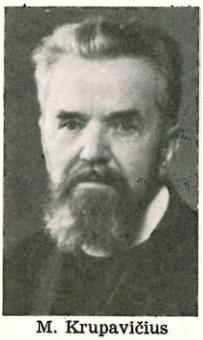

M. Krupavičius

nio revoliucinio teismo yra pasmerktas mirti, persirengęs ruso kareivio uniforma paspruko traukiniu į Kozlovą (dabar Mičiurinską), o iš ten per Vitebską ir Pastovį pasiekė Lietuvą, bet fronto srityje vokiečių suimtas, siųstas į karantiną Vilniuje, o iš ten perkeltas į Utenos karantiną. Komendantui leidus, gyveno klebonijoje, bet turėjo kasdien registruotis žandarmerijoj. Iš čia po kelių mėn. paleistas atvyko į Seinus pas vyskupą ir, kun. J. Staugaičiui prašant, paskirtas dirbti prie Lietuvos Tarybos Vilniuje, o nuo 1919 I 2 Kaune. Čia buvo vidaus reikalų ministerijos socialinio skyriaus ypatingų reikalų valdininkas, vėliau žemės ūkio ministerijoj žemės reformos komisijos sekretorius. 1920–26 visų Lietuvos respublikos seimų atstovas, juose Lietuvos krikščionių demokratų bloko lyderis ir partijos pirm., o po 1926 XII 17 perversmo paskutiniojo demokratiniu būdu rinkto seimo pirmasis vicepirmininkas. 1923–26 žemės ūkio ministras. 1927 – 29 Prancūzijos katalikų univ. Lille ir Tulūzoje studijavo sociologiją, ekonomiją, teisę ir žurnalistiką. 1930–31 vikaras Garliavoje, kur Kauno karo komendanto buvo internuotas. 1931–33 Vilkaviškio dvasinės seminarijos prof., vėliau nuo pareigų pats atsisakęs. 1933–35 Veiverių klebonas. 1935–42 Kalvarijos klebonas ir dekanas (su pertrauka). 1948 XI 13 paskeltas prelatu.

V i s u o m e n i n ė - p o l i t i n ė v e i k l a. Dar pradžios mokyklą lankydamas buvo Panosupio Ambraziejų įtrauktas į draudžiamosios lietuvių spaudos platinimą ir paskatintas veikti revoliucijos nuotaikomis prieš caro režimą. Mokytojaudamas Mozūruose įsitraukė į revoliucinį judėjimą ir buvo du kartus areštuotas. Perkeltas į Papilę, nesiliovė kovojęs prieš carizmą ir dvarininkų paprotį išnaudoti kumečius bei mažažemius valstiečius. Dėl to buvo atleistas iš tarnybos ir patrauktas teisman, nuo kurio pavyko išsisukti. Seminarijoj aktyvus slapto lietuvių klierikų sąjūdžio narys, greit iškilęs į jo vadovus ir liet. spaudos bendradarbis. Dėl šios veiklos seminarijos vadovybės, ypačiai R. Jałbzykowskio, dažnai persekiotas ir nutartas pašalinti iš seminarijos, bet vysk. Karosui įsikišus, paliktas ją baigti. Petrapilyj buvo veiklus lietuvių klierikų būrelyj, Ateities Spindulių redakcijos narys, stud. ateitininkų kuopos, lietuvių darbininkų d-jos veikėjas ir kurį laiką Talino Lietuvių nuo karo nukentėjusiems šelpti d-jos pirm. Vienas pirmųjų ateitininkų sąjūdžio kūrėjų ir visą laiką jo rėmėjas. Voroneže pasireiškia kaip visuomenininkas sociologas ir aktyvus politikas, kovotojas dėl lietuvių politinės vienybės reikalaujant Lietuvai nepriklausomybės. Čia suorganizavo stiprų Lietuvių krikščionių demokratų sąjūdį, kuris rinkimuose į lietuvių Petrapilio seimą 1917 VI išrinko iš Voronežo du trečdalius savo atstovų ir pats tame seime pasireiškė įtakingu dalyviu. Grįžęs Lietuvon ir vyskupo paskirtas prie Valstybės Tarybos, dirbo propagandos ir aukų rinkimo tarnyboj, keliaudamas po Lietuvą ir prakalbomis keldamas gyventojų apsisprendimą kovoti dėl nepriklausomybės. Švėkšnoj 1918 XII vokiečių suimtas, nugabentas į Vėžaičius pas karinį aps. viršininką, kurio įsakymu grąžintas į Vilnių. 1920 pradžioje atsisakė iš valdinės tarnybos ir atsidėjo Steigiamojo seimo rinkimams, aplankydamas daugybę vietovių ir steigdamas Liet. krikščionių demokratų partijos skyrius. Dar gyvendamas Vilniuje (1918) galutinai suredagavo su vysk. J. Matulevičium anksčiau ten krikščionių demokratų konferencijos priimtą partijos programą. 1922 įkūrė Leono XIII Fondą, kuris įsigijo Kaune namus ir spaustuvę, vėliau atitekusią Žaibo b-vei, kuri leido dienraščius Rytą ir XX Amžių. K. yra vienas žemės reformos sumanytojų ir jos vykdytojas. Jai įgyvendinti K. prisiėmė žemės ūkio ministro pareigas ir per nepilnus 3 metus pravedė apie 418.000 ha dvarų žemės išdalijimą bežemiams ir mažažemiams. Seimuose nuolat būdavo įvairių komisijų, pvz. žemės reformos, darbo ir socialinės apsaugos narys. Būdamas seimuose daugumos bloko lyderis ir dominuojančios krikščionių demokratų partijos pirm., jis turėjo lemiamos įtakos 1921–26 Lietuvos respublikos vidaus gyvenimui ir tuo laiko tarpu pasiektai ūkinei ir kultūrinei pažangai. Dirbdamas vadovaujančiose vietose pasireiškė kaip gilus sociolbgas ir valstybininkas. Dar mokytojaudamas Lomžos gub., pradėjo studijuoti socialinį klausimą naudodamasis lenkų krikščioniškąja sociologine literatūra ir susidarė tvirtą šiuo reikalu pasaulėžiūrą pagal Kat. Bažnyčios mokslą. Ypačiai didelės įtakos jam turėjo pop. Leono XIII enciklikos Rerum Novarum ir Graves de Communi. Pats jaunystėj vargęs, nes tėvui išvykus į Ameriką ir motinai pasilikus su 4 mažais vaikais,

teko skurdžiai gyventi ir pažinti vargšų padėtį. Dėl to, užaugęs ir iškilęs į vadovaujančiuosius sluoksnius, stengėsi pagerinti jų būklę. Ruošdamasis radikaliai žemės reformai, pirmiausia turėjo įtikinti savo aplinkumos konservatyviuosius, kad ta reforma nėra priešinga Kat. Bažnyčios socialinei doktrinai. Būdamas žemės ūkio ministru ir energingai vykdydamas minėtąją doktriną, kelis kartus buvo dvarininkų įskųstas Vatikanui (kuris tačiau į skundus nereagavo) ir pravardžiuotas komunistiniu kunigu, apiplėšiančiu privatinę nuosavybę. Prieš rinkimus į III-jį seimą pramatė jo vadovaujamojo bloko pralaimėjimą, bet atmetė karinių sluoksnių pasiūlymą atidėti rinkimus ir kraštą valdyti remiantis karine jėga, nes tai būtų priešinga konstitucijai. Po pralaimėtų rinkimų stojo pozityvion opozijon. Po 1927 XII 17 perversmo iš pradžių bendradarbiavo su naująja vyriausybe, bet tautininkams atsisakius skelbti naujo seimo rinkimus, perėjo griežton opozicijon, reikalaudamas grąžinti kraštą į demokratinę santvarką. Dėl to administracinių organų buvo varžomas ką nors politiškai veikti. Pirmosios bolševikų okupacijos (1940–41) pradžioje, aukštų dvasininkų pasitarimo, įvykusio Vilkaviškyje vyskupo Padolskio konsekravimo proga, pavestas, paruošė komunistinei vadovybei memorandumą, kuriuo įrodinėjo, kad Kat. Bažnyčia yra darbo žmonių gynėja. Jo tikslas — uždelsti ruošiamą Bažnyčios persekiojimą. 1941 IV pradžioje Kalvarijos NKVD nutartas suimti, bet vieno NKVD tarnautojo apie tai įspėtas pasišalino į Druskininkų apylinkes, kur sulaukė vokiečių invazijos. 1942 įteikė vok. okupacinei valdžiai du memorandumus savo vardu ir vieną bendrą su J. Aleksa ir dr. K. Griniumi dėl Lietuvos kolonizavimo, žydų bei lenkų persekiojimo ir bolševikų įvykdytos turtų nacionalizacijos nepanaikinimo. Už tai 1942 XII 5 gestapo suimtas ir, perėjęs Eitkūnų ir Tilžės kalėjimus, 1943 IX internuotas karmelitų vienuolyne Regensburge, kur amerikiečių kariuomenės išlaisvintas 1945 IV, o V 30 atsikėlė į Wuerzburgą ir čia VI 15 išrinktas Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto pirmininku, kuriuo išbuvo ligi atsisakydamas 1955 XI 27. Išrinktas Tautos Fondo valdytoju, bet tų pareigų nėjo dėl formalių kliūčių. Kaip VLIK-o pirm. Lietuvos laisvinimo reikalais lankėsi: D. Britanijoj, Prancūzijoj, Italijoj ir Vatikane, Šveicarijoj, JAV, Kanadoje. 1957 IV 17 apsigyveno JAV. 1951–56 Centro Europos Krikščionių demokratų unijos įgaliotinis Vokietijoje. Dėl savo didelių nuopelnų 1950 VI 15 konferencijoje išrinktas pasaulio Liet. Krikščionių Demokratų Sąjungos pirmininku ligi gyvos galvos.

R a š t a i. Dar būdamas klieriku Seinų dvasinėj seminarijoj 1910–1913 parašė G. Taučiaus slapyvardžiu Apie sielą, Apie žmogaus atsiradimą, Idealas ir jaunuomenė. Keršio slapyvardžiu 1914 parašė Lietuvių politinės partijos. Drauge su Alb. Rimka Žemės reformos sumanymai 1919, o vienas atskirai parašė Žemės klausimas Lietuvoje 1919, Kokia mums reikalinga mokykla 1919, Kunigas dvidešimtojo amžiaus visuomenėje 1920, Dangaus šviesa — Leonas XIII 1920, [2]1929, Kova už žemę ir laisvę 1920, Mūsų keliai, Leonas XIII ir mes 1921, Rinkimai 1925, Jonas Basanavičius 1927, Apie visuomeninį darbą 1928, Kova už žemę ir ūkininką 1928, Liaudies tarnyboje 1928, Civilinė santuoka 1933, Kaip dalyvauti šv. Mišiose [2]1937, Krikščioniškoji demokratija 1948; išvertė iš lenkų kalbos kardinolo Hlondo Krikščioniškieji valstybinio gyvenimo dėsniai 1948. Ligi 1958 raštai rankraščiuose: Darbas ir kapitalas, Liturginis katekizmas (abu likę Lietuvoje), Prie Kristaus kojų — kunigų mąstymai. 1905 rašė į Lietuvių Laikraštį Petrapilyj, Vilniaus Žinias ir Lietuvos Ūkininką. Vėliau daug rašė Šaltinyje, Vadove, Spindulyj. Pasirašinėdavo G. Taučiaus, Keršio, Kručiaus, Juodišiaus, Jonikos, M. Kruopelės, M. M., K. M. slapyvardžiais. Nepriklausomybės metu rašė Draugijai, Rytui, Lietuvai, Tiesos Keliui, Lietuvos Mokyklai, Židiniui, Pavasariui, Moteriai; buvo redakcijų nariu Ateities Spindulių, Tiesos Kardo, Laisvės, Tėvynės Sargo (Vilniuje ir Kaune). Redagavo 1927–28 Krikščionį Demokratą, Laisvąją Lietuvą, Visuomenininko Bibliotekos leidinius, Tėvynės Sargą (Vokietijoje).

A s m u o. K. yra gilus sociologas ir plačių pažiūrų politikas, savo pasaulėžiūrą pagrindęs krikščioniškąja demokratija, kurios įgyvendinimui Lietuvoje pasišventęs su nepalaužiamu idealizmu. Pagrindinės jo veiklos gairės yra lietuvybė, demokratija ir krikščionybė. Būdamas griežtai principingas, šių tikslų visą laiką siekė ir dėl jų kovojo nė karto nesusvyravęs ir nepaisydamas kliūčių ir kylančių pavojų. Įgijęs pirmaujantį autoritetą kaip idealistas vi-

suomenininkas, pažangus sociologas ir didelio masto valstybininkas. Ryškiausi jo asmens charakterio bruožai: idealizmas, tiesumas ir griežtumas pareigosę, taikomas sau pačiam ir bendradarbiams. Santykiuose su žmonėmis santūrus, iš pažiūros šaltokas, bet nuoširdus, atjaučiąs ir altruistas, duosnus labdarai. Politinėje veikloje ieškąs kompromisų bendram darbui su kitomis srovėmis, bet nenuolaidus principiniuose dalykuose. Įvertindamas lietuvybės išlaikymą tremtyj ir tautinės vienybės reikalą, iškėlė Pasaulio Lietuvių Bendruomenės idėją ir atliko pagrindinius jai organizuoti darbus. Lietuvos seimuose, konferencijose, šventėse K. buvo išgarsėjęs kaip geras kalbėtojas ir paskaitininkas, kalbąs logišku tikslumu, o diskusijose visuomet išlaikąs santūrumą, neįžeidžiąs oponento.

Ig. Malinauskas, M. K., Mūsų Viltis 1946, 5, 6 nr., *V. Vaitiekūnas*, K. — dviejų epochų kūrėjas, Draugas 1951, nr. 159; *D. Jasaitis*, M. K. visuomenininkas, politikas, kovotojas, Tėvynės Sargas 1955 nr. 2; *K. Šaulys*, Nepakeičiamas seiminis kalbėtojas, ten pat; *M. Vaitkus*, Geležinė rykštė, Tėviškės Žiburiai, 1955 nr. 39; *J. Matulionis*, M. K. visuomeninėj veikloj (ten pat); *K. Mockus*, M. K. (Aidai nr. 8) 1950; *Pr. Naujokaitis*, M. K. (Amerika, 1950 X 6; Naujienos 1955 X 4; Laikas 1955 X 15; Sandara 1955 X 14; Darbininkas 1955 IX 30; Aidai 1956. *A.B.*

Krupjė (prc. croupier iš croupe ‚nugara, užpakalis') lošiamųjų namų tarnautojas, kuris sumoka pralošimus ir paima išlošimus.

Krupnikas (lenk.) meškinis; namuose gamintas likeris, kuriam gaminti, be spirito ir medaus, dar vartojama daug įvairių prieskonių. Žr. Likeris.

Krupp Friedrich (1787–1826) vokiečių plieno liejyklų bei ginklų fabrikų steigėjas. Alfred (1812–1887) pagarsėjo savo patrankomis. Jį iš viso tik ginklų gamyba tedomino. Šiojo sūnus K. Friedrich Albert (1854–1902) K. šeimos firmą aukštai iškėlė finansine ekspansija. Pastarojo darbą tęsė jo žentas K. Gustav (1870-1950). Jam šeimininkaujant, K. dirbtuvės buvo centrinė nacinės Vokietijos ginklų gamybos ir tiekimo vieta. Jojo sūnus K. Alfred (g. 1907) yra dabartinis firmos valdytojas. Jis kurį laiką kalėjo kaip karo nusikaltėlis. Iš kalėjimo išėjęs iš naujo atstatė karo didele dalimi sunaikintus fabrikus.

Krupskaja Nadežda Konstantinovna (1869–1939) rusų bolševikų veikėja, Lenino žmona. Nuo 1900 gyveno emigracijoje. Po bolševikų perversmo dirbo švietimo komisariate. 1925–26 rėmė Zinovjevo grupę prieš Staliną. 1927 partijos centro komiteto narys. Išsp. Narodnoje prosveščenije i demokratija, Soviety i ženščiny, Vospominanije o Lenine 1925. 1941 lietuviškai išversta Apie jaunimą.

Krus Florijonas žr. Crusius Florijonas.

Krusch Bruno (1857–1940) vokiečių medievistas, valstybinio Hannoverio, vėliau Hamburgo archyvo direktorius. Priklausė Monumenta Germaniae Historica direktorijai ir tyrė bei leido Merovingų laikų šaltinius. Jo išleisti Scriptores rerum Merovingicarum t.1–7 1884–1920 ir Grigalius Turietis 1937–42. Pasižymėjo viduramžių chronologijos tyrinėjimu, paskelbdamas veikalą: Studien zur christlichen mittelalterlichen Chronologie 1938.

Kruse Ole (1868–1948) danų kilmės švedų tapytojas. Jis tapė poetinius, romantinius ir simbolinius kūrinius, paveiktus primityviųjų italų meisterių. Svarbesni paveikslai: Gyvenimo medis, Auksinis miestas, Naujoji Jeruzalė, Marija rožių darželyje. K. kūrė, daugiausia akvarėle poetinius gamtovaizdžius bei stilizuotus portretus.

Krusenstern Adam Ivan (1770–1846) rusų hidrografas ir admirolas. 1805–1806 vadovavo pirmajai rusų kelionei aplink pasaulį. Išsp. Reise um die Welt 1810–1812, Atlas de l'Océan Pacifique 1824–1827.

Krusenstjerna Agnes von (1894–1940) švedų rašytoja, gyvenusi daugiausia užsienyje. K. kūryboje atsispindi iš dalies socialinės temos — didikų (ir ji pati bajorų kilmės) nusmukimas ir dėl ekonominių sunkumų jų išsigimimas arba psichologinės problemos — mergaitės išsivystymas į moterį. Ji yra baimės, demoniškų jėgų vaizduotoja. Veikėjai jos romanuose yra gyvi ne tiek dėl psichologinės analizės, kiek dėl vaizdingo ir jausmingai niuansuoto aplinkos ir gyvenimo pavaizdavimo. Iš K. gana gausios kūrybos pirmiausia minėtina romano trilogija apie Tony: Tony växer upp (Tony užauga) 1922, Tonys läroår (Tony mokykliniai metai) 1924 ir Tonys sista läroår (Tony paskutiniai mokykliniai metai) 1926, 7 tomų romanas Fröknarna von Pahlen (Panelės von Pahlen) 1930–1935 ir nebaigtas 4 t. romano ciklas apie išsigimusius didikus Fattigadel (Nuskurdę didikai) 1935–1938. Jos rinktiniai raštai 19 t. 1944–1946. *J.Lng.*

Krusinolis mažas grūstuvėlis kanapėms, kavai ir kt. smulkiems prieskoniams.

Krusius žr. Crusius.

Krūsnis Užnemunėje ir iš dalies š. Lietuvoje tuo vardu vadinami pilkapiai, sukrauti iš akmenų arba apdėti akmenų vainiku.

Kruszka Wacław (1868–1957) lenkų kunigas, gyvenęs Wisconsin valst. Išsp. Historja Polski w Ameryce 10 t. 1904–10, Początki i wzrost i rozwój osad polskich w Płn. Ameryce.

Kruša atmosferoje susiformuoją ir iškrintą nedideli ar sluoksniuoti ledo ir sniego gabaliukai. Jie būna nuo 0,5 ligi 5 ar daugiau cm diametro. Prie žemos temperatūros k. paprastai nesusidaro. Ji iškrinta vidurinėje klimato juostoje, kontinento viduryje ir vasaros metu. K. gabaliukai susidaro ant sniego ar minkšto ledelio branduolio ir auga susidurdami su lietaus lašais. Didelė k. reikalauja didelio vertikalinės krypties oro kritimo ir temperatūros pasikeitimo. Vidr. Europoje k. dažniausiai iškrinta vasarą tarp 14–18 val. Vokietijoje 1897 Steiermarke buvo nukritęs 1 kg sunkumo ledas, o 1902 Kinijoje 4,5 kg. Ledų temperatūra yra labai žema, siekia net ligi −15°C.

Krušas Mykolas Leonas (1878 IX 28 Žąsinų vsd., Šilalės vls., Tauragės aps. — 1950 I 3 Čikagoje) kunigas prelatas. 1896 atvyko į JAV. Mokslus ėjo JAV kolegijose, 1908 baigė Šv. Marijos seminariją Cincinnati ir tais pačiais metais buvo įšventintas kunigu. 1913-1950 Čikagos šv. Jurgio parapijos klebonas. Katališkiškų organizacijų veikėjas. 1922 vienas iš steigėjų šv. Pranciškaus vienuolyno Pittsburge ir 1938 Brazilijoje. 1941 rėmė statant lietuvių mokyklą Brazilijoje. Važinėjo delegacijoje pas JAV prezidentą Hardingą, kad Lietuvą pripažintų de jure. Išsp. Įžengiamasis katekizmas 1910, Pagal kun. R. A. Eacheną Katekizmas mažiems vaikams 1914.

M. L. Krušas

Kruševac Jugoslavijos mst., 18.100 gyv. (1953). Viduramžiais Serbijos sostinė. Vagonų, chemijos ir ginklų pramonė.

Krušyna Ryhor (g. 1907) gudų poetas, rašo nuo 1927. Po II pas. karo apsigyveno Vokietijoje. Čia išleido eilėraščių rinkinį Lebiedž čornaja 1947.

Krušinai (vok. Kruschinnen) Darkiemio aps. Durpyne surasta šiaurės elnio rago šaka su 52 įkartomis. Radinys priskiriamas laikui apie 10.000 pr. Kr. Elnio ragas yra Įsruties muziejuje.

Krušinskas Kazimieras (g. 1880 IV 20 Krušinskų k., Zapyškio vls., Kauno aps.), JAV lietuvių veikėjas. 1899 atvyko į JAV ir tuoj įsijungė į lietuvių d-jų veiklą — 5 metus pirmininkavo šv. Kazimiero d-jai. 1906 įstojo į L. Romos katalikų susivienijimą ir 6 metus buvo jo centro valdybos sekretorius ir skyrių organizatorius bei susivienijimo spaudos platintojas. 1912 pasitraukė iš sekretoriaus pareigų ir liko valdyboje vicepirmininko pareigose. Amerikos Lietuvių R. K. Federacijos vienas steigėjų ir žymus veikėjas. 1916 Lietuvos Dienos rinkliavos komiteto narys, 1918 vienas iš Naujorko lietuvių seimo organizatorių, 1919 Tautos fondo sekr. 1923–35 Lietuvos konsulato sekretorius. Vienas iš Garso pradininkų steigėjų. Didžiai rėmė materialiai Lietuvos krikščionių demokratų veiklą ir gavo garbės rėmėjo diplomą.

Krušonas (prc. cruchon ‚ąsotis') baltojo vyno arba konjako mišinys, gaminamas su šviežiais vaisiais, apelsinų ar citrinų sunka.

Kruštienė. Žemaičiai ir suvalkiečiai taip vadina iš grūstų kruopų sriubą ar kt. valgį. Taip pat vietomis k. vadinama žirnių ar pupų grūstinis (čiulkinys, žirnienė, pupienė) arba bulvių grūdinys.

Krutch Joseph Wood (g. 1893) amerikiečių rašytojas, kritikas. Dėstė Columbia univ., buvo žurnalo Nation redakcijos narių. Savo knygoje Edgar Allan Poe: A Study in Genius 1926 jis panaudojo biografijoje analitinę psichologiją. Kitos knygos: Five Masters — A Study in the Mutations of the Novel 1930, The American Drama since 1918, 1939, Samuel Johnson 1944, Henry David Thoreau 1948, The Twelve Seasons appeared in 1948, The Desert Year 1952, The Best of Two Worlds 1953, The Measure of Man 1954, The Voice of the Desert 1955, The Great Chain of Life 1956.

Kruteklis upelis, Užvenčio vls., Šiaulių aps., Varmės (Ventos) kair. intakas, 9 km ilgio; teka nuo Kolainių bžk. į š.r. ir į š.

Krūtinė 1. kūno dalis tarp kaklo ir pilvo. K. sieną sudaro raumenys ir kaulai: krūtinkaulis ir šonkauliai. K. siena apgaubia ertmę, kurią vadiname k. ląsta. Joje telpa plaučiai, širdis ir kiti organai.

2. baltas antkrūtinis prie vyriškių baltinių, turįs drauge ir apikaklę. Kaimuose dažnai k. nešiojamos iš margos medžiagos.

Krūtinės ląsta turi statinaitės formą, kurios priešakinę sieną sudaro šonkauliai, šonkaulių kremzlės ir krūtinkaulis, iš užpakalio stuburas ir šonkauliai iki jų kampų, šoninės sienos — šonkaulių lankai. Krūtinės viršutinio žiedo ribos: užpakaly pirmas krūtinės slankstelis, iš šonų — pirma šonkaulių pora, iš priekio — krūtinkaulio viršutinis kraštas, Apatinis jos žiedas daug platesnis kaip viršutinis. Jo ribos: užpakaly krūtinės 12 slankstelių ir 12 — jų šonkaulių pora. K.l. atskirta nuo pilvo ertmės diafragma. *K.Ož.*

Krūtinkaulis (sternum) kalavijo formos 15–20 cm ilgumo kaulas, gulįs krūtinės priešakinės sienos vidurinėje linijoje, prasitęsia nuo kaklo apačios iki skrandžio duobutės. Viršuje jis jungiasi su raktikauliais ir su viršutinių septynių šonkaulių kremzlėmis. Kaulas lengvai apčiuopiamas po oda.

Krūtis (L. mamma, glandula mammae) yra priedinė lytinė liauka, kuri gamina pieną. Žmonėse k. išsivysto tik moterims, o vyrams jos pasilieka rudimentinis organas. K. yra porinis organas ir priklausomai nuo rasės, individo ir funkcinės būklės liaukos forma ir išsivystymas skiriasi. Pilnai išsivysčiusios moterų k. yra pusrutuliniai pakilimai ant priekinės krūtinės sienos, tarp krūtinkaulio ir pažasties ir antrojo bei šeštojo šonkaulių. K. dengia oda ir paodžio riebalinis sluoksnis. Odoje, apie organo vidurį, yra tamsesnis apskritas laukelis, kurio centre yra pakilimas, vadinamas speneliu. K. liauka susidaro iš keliolikos skilčių, kurios savo ruožtu dalijasi į mažesnes skilteles. Mažiausios skiltelės susidaro iš apvalių alveolių kekių kurios gamina pieną. Alveolės atsiveria į mažuosius pieno latakėlius; pastarieji susijungę sudaro didesnius latakėlius, kurie baigiasi pieno latakais k. spenelio viršūnėje. Netoli savo pabaigos, spenelio bazėje, pieno takeliai išsiplečia, sudarydami šeivos pavidalo ertmeles, kurios tarnauja kaip maži pieno rezervuarai. Didžiųjų pieno latakų skaičius kiek įvairuoja; paprastai jų būna 15–20. Paskiros k. skiltelės yra tarpusavy surištos puriu jungiamuoju audiniu, o riebalinis audinys užpildo didesnius tarpus. Iki lytinio subrendimo moters k. yra nedidelė ir bemaž niekuo nesiskiria nuo vyriškosios. Lytinio brendimo metu moterų k. sparčiai didėja. Tą didėjimą nulemia liaukinių elementų augimas ir riebalinio audinio padidėjimas. Nėštumo metu k. labai padidėja ir tokios pasilieka per visą laktacijos laikotarpį, kuriam pasibaigus k. sumažėja, bet pasilieka didesnės, negu kad buvo prieš nėštumą. Po menopauzos k. mažėja. Liaukinis audinys palaipsniui atrofuojasi, o jį pakeičia jungiamasis ir riebalinis audiniai. *A.St.*

Krutulys Antanas (g. 1887 II 5 Butrimiškių k., Alytaus vls. ir aps.) lietuvių visuomenės veikėjas ir muzikas. Mokėsi

A. Krutulys

Veiverių mokytojų seminarijoje. Nuo 1906 pradžios mokyklų mokytojas. I pas. karo metu buvo rusų kariuomenėje. Vienas iš sanitarinės pagalbos d-jos steigėjų ir ilgametis jos v-bos narys. 1918 tos d-jos ligoninė persikėlė iš Minsko į Vilnių, ir K. visą laiką buvo v-bos narys bei ligoninės ūkvedis. 1919 pradėjo dėstyti Vilniaus lietuvių gimnazijoje muziką. Drauge su Vyt. Kairiūkščiu įkūrė muzikos, meno ir literatūros Mildos kuopą. K. vadovavo Vytauto D. gimn. chorui Vilniuje. 1923–25 K. su choru ir teatro rateliu aplankė Vilniaus kraštę dešimtis miestelių. 1927 suorganizavo teatro studiją, iš kurios išaugo Vaidilos teatras. K. suorganizavo ir ilgus metus vadovavo Varpo chorui. Atgavus Vilnių Lietuvai, K. su Vaidilos teatru ir Raudos choru, kuriam pats vadovavo, aplankė daug Vilniaus krašte vietovių. Aktyviai veikė Kultūros švietimo d-joje (buvo ir pirmininku), Vilniaus mokytojų sąjungoje, Lietuvių kredito d-joje, Ūkininkų d-joje. 1940 trumpą laiką Vilniaus burmistras. Antrosios S. Rusijos okupacijos metu dėsto Vilniaus muzikos mokykloje.

Kruus Hans (g. 1891) estų istorikas ir politikas. Nuo 1931 Tartu univ. prof. Jaunystėje aktyvus estų bolševikų veikloje. Pirmosios rusų bolševikų okupacijos metu vaidino svarbų politinį vaidmenį, bet antrosios okupacijos metu yra nuošalus nuo politikos. Išsp. Valstiečių neramumai p. Estijoje 1840 metuose (daktaro laipsniui disertacija), Esti Aleksandri kool 1939, Grundriss der Geschichte des estnischen Volkes 1932.

Krūvandai k., Čekiškės vls., Kauno aps., apie 4 km nuo Čekiškės; 1923 buvo 121 gyv. Čia 1934 atsitiktinai aptiktas senojo geležies amžiaus plokštinis kapas, kur surasta grynai lietuviško tipo šaukštinė antkaklė, lankinė segė, lenktinė kojelė, žieduotoji segė ir 4 apyrankės. Šie III–IV a. radiniai yra Vytauto D. kultūros muziejuje. 1663 parapiečių lėšomis pastatyta medinė koplyčia, dabar Čekiškės parapijos oratorija.

Kruvelis (r. k. Krūvelis) Stasys (g. 1901 XII 1 Prienlaukyje, Prienų vls., Marijampolės aps.) karo topografas, plk. ltn. 1923 baigė Rygiškių Jono gimn. Marijampolėje, 1921 Karo mokyklos IV laidą ir 1931 Aukštųjų karininkų kursų karo topografijos skyrių. 1925 – 1940 dirbo kariuomenės štabo karo topografijos skyriuje ir dėstė topografiją Karo mokykloje. Nuo 1941 iki 1942 geologinių tyrinėjimų įstaigos topografinės direkcijos viršininkas. 1939 dalyvavo darbuose nutiesiant sieną tarp SSSR ir Lietuvos.

Kruvini keliai žr. Kryžiaus keliai.

Kruvinoji žr. Dezinterija.

Krūvis statyboje yra visas svoris ir jėgos, kurias turi atlaikyti pastatas. Skiriame: 1. nuosavąjį ir 2. judamąjį, arba naudingąjį, k. Jie gali būti koncentruotų jėgų pavidalo, vienodai išskirstyti ir įvairūs, pvz. horizontalinis vandens ar žemės slėgimas į sieną yra nevienodo intensyvumo: juo giliau, tuo didesnė jėga (trikampė diagrama). Nuosavasis k. turi būti toks, kad konstrukcija pajėgtų pati save atlaikyti. Judamasis k. yra tasai, kuriuo pastatas apkraunamas, neskaitant savo svorio. Kai kurie judamieji k. gali suteikti pastatui dinaminių jėgų, pvz. vežimai ant tilto ar dirbtuvių mašinos, kurios gali įvirpinti pastatą. Skaičiuojant dinaminių k. poveikį, jie dar padidinami vad. dinaminiu koeficientu, kuriuos duoda statybinės normos ar vadovėliuose randamos lentelės. Žinomiausi judamieji k. yra: a. Sniegas. Jo svoris esti dažniausiai lygiai išskirstytas ir priklauso nuo geografinės padėties ir pvz. stogo nuolydžio kampo. b. Vėjas. Jo intensyvumas taip pat priklauso nuo geografinės padėties, polinkio kampo, pastato aukščio ir jo padėties tarp kitų pastatų ar nelygaus tereno. Paprastai statybinės normos duoda formules apskaičiuoti vėjo jėgai, kuri yra proporcinga vėjo greičio kvadratui. c. Žemės slėgimas apskaičiuojamas pagal Rankino arba Coloumbo teorijas. Kai žemė yra vandens prisigėrusi, tai ir jos slėgimas persiduoda pastatui į visas puses vienodai, pvz. rezervuare, ir pasiskirsto pagal trikampį: juo giliau, juo didesnis. e. Naudingieji k. trobesiuose skaičiuojami pagal oficialias normas. Daugiaaukščių pastatų kolonų k. apatiniuose aukštuose ir ant pamatų šiek tiek sumažinami, nes nesitikima, kad visų aukštų naudingieji krūviai pilnai veiktų tuo pačiu metu. f. Sauskelių tiltai projektuojami pagal normų nustatytus k. sunkvežimiams, jų vorai arba vienodai išskirstytam k. Prie to pridedamos stabdymo ir temperatūrinių svyravimų trinties jėgos atramose. g. Geležinkelių tiltų k. sudaro garvežys, traukinys ir taip pat stabdymo bei trinties jėgos. h. Pastatai vandenyje dar tikrinami vandens srovės ir ledo slėgimui. i. Ypatingieji k. yra žemės drebėjimo jėgos, viesulai, bombos, sprogimai. j. Betono susitraukimo jėgos kietėjant ir temperatūrinės deformacijos taip pat pridedamos prie judėjimo k. Visų rūšių judamasis k. labai retai tepasitaiko tuo pačiu metu, tad ir normos leidžia skaičiuoti k. kombinacijas, mažesnes už aritmetinę k. sumą, ir tam tikrais atvejais padidinti leistinąsias medžiagų įtampas, pvz. įskaitant vėjo jėgą. Taip daroma ekonominiais sumetimais, tačiau nepažeidžiant reikalaujamo atsargumo. *J.Vs.*

Krūza Kārlis (g. 1884) latvių rašytojas. Nuo 1902 Rygoje pradėjo spausdinti žaismingos formos, sklandžius eilėraščius, dažniausiai sekdamas svetimais autoriais. Rašė taip pat humoreskas. 1905 dalyvavo revoliucijoje ir 1906 – 1908 kalinamas. Nuo 1918 latvių kalbos ir literatūros mokytojas. 1934 išėjo pensijon. Likęs Latvijoje. Nors K. rašė ir apysakas bei kritikas, tačiau jo tikrasis žanras buvo lyrika. K. eilės rūpestingos formos, nors jose poetinio polėkio ne per daugiausia. Dėmesį skyrė klasiškiems kanonams ir ištisus rinkinius parašė viena kuria forma, pvz. soneto, trioleto etc. K. poezijos rinkinių skaičius labai gausus, pradedant Ceļmalas ziedi (Pakelės žiedai) 1904 ir baigiant Mirkļu mirdzumi (Akimirkų mirgesiai) 1927. K. išvertė daug rusų poezijos; iš šios minėtina Puškino poezija (1929, 1936).

Krūzė-Kružintaitis Jonas (1901 XI 22 Wishaw, Lancashire aps., Skotijoje) žurnalistas. Komercijos mokslus ir žurnalistiką studijavo Anglijoje, Kanadoje ir JAV. Nuo 1922 bendradarbiauja lietuvių perio-

dinėje spaudoje Lietuvoje ir JAV. 1925–1927 Skotijoje redagavo Išeivių Draugą ir tų metų kalendorius. 1928–1929 Toronte, Kanadoje, įkūrė, su kitais leido ir redagavo Kanados Lietuvį. 1930–1932 redagavo Brooklyne Vienybę. Buvo vienas iš iniciatorių Vienybę leisti dienraščiu. 1938–1939 dirbo Kaune, Lietuvos Aido redakcijoje, kaip Amerikos lietuvių spaudos atstovas. Davė visą eilę vertimų, kurie buvo išleisti atskirais rinkiniais. II pas. karo metu dirbo Balfe, Alte, SLA, Sandaroj.

Kruzeira (isp. Cruzeiro) Brazilijos monetarinis vienetas, 1942 pakeitęs buv. milreisą. 1 k. = 100 centavų (1944 — apie 0,054 JAV dolerio). 100 k. sudaro konto (conto).

Krzeczkowski Józef poetas ir kalendorių leidėjas. 1834–36 leido Vilniuje Znicz, 1838 Biruta. Išsp. Poezye 1830, Nowe Poezye 2 t. 1860. Išvertė lenkiškai Dantės Dieviškąją Komediją.

Krzemiński Stanisław (1839–1912) lenkų 1863 sukilimo veikėjas, dalyvavęs jo vyriausybėje ir redagavęs Niepodległość ir ligi sukilimo pabaigos spaudos direktorius. Baigė teisių fak. ir vertėsi žurnalistika. Bendradarbiavo Wielka Encyklopedja Ilustrowana. Išsp. Zarysy literackie 1895.

Krzycki Andrzej (1482–1537) lenkų renesanso poetas, vyskupas humanistas, nepastovus ir didelių priešingybių žmogus. paškvilininkas, diplomatas, poetas, vyskupas, pornografas, įtrauktas į uždraustų autorių indeksą. Šalia nešvankių eilėraščių, K. sukūrė ir rimtų, gilios minties dalykų. Be piktų epigramų, davė ir didelio patrauklumo bei grožio kalėdinių giesmių. Išsp. Epithalamion Divi Sigismundi Primi 1518.

Krzywicki 1. Józef (1838–1900) lenkų geografinio žodyno redaktorius, nuo M raidės parūpinęs Lietuvos vietovių aprašus.

2. Ludwik (1859–1941) lenkų sociologas, antropologas, Lietuvos piliakalnių tyrinėtojas. 1878 baigęs Plocko gimn., studijavo Varšuvos univ. mat.-fizikos sk. 1882 baigė matematiką ir Leipcige studijavo ekonominius mokslus. 1906 Lvovo univ. už disertaciją ‚Kurpie' gavo filosofijos dr. laipsnį. Nuo 1888 dėstė slaptame vadinamame ‚Skrajojančiame univ.', nuo 1905 komercijos mokykloj Varšuvoj, 1918–1919 Laisvojo univ. rektorius, 1919–36 Varšuvos univ. prof., nuo 1936 emeritas ir garbės prof. K. buvo vienas iš aktyviųjų Lenkijos

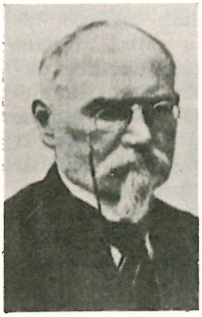

L. Krzywicki

socialistų veikėjų ir teoretikų. Dar bestudijuodamas Varšuvos universitete K. įsijungė į socialistinį sąjūdį. Dėl politinės veiklos 1883–1886 ir 1891–93 turėjo pasitraukti į užsienį: Šveicariją, Prancūziją, Vokietiją ir JAV. 1883 baigė versti K. Marksо Kapitalą, 1885 Paryžiuje redagavo Walka Klas ir Przedświt, 1885–1886 red. Praca. 1895–1900 leido ir red. populiarių knygų bibliotekėlę, 1896–1905 leido savimokos reikalui Poradnik dla Samouków, kur spausdino daug savo įvairių mokslo sričių studijų. K., kaip mokslininko, darbas yra buvęs labai plačiašakis. Nuo 1902 redagavo (nuo 1904 vyr. red.) Wielka Encyklopedja Powszechna Ilustrowana, kur bendradarbiais buvo įtraukęs ir lietuvių (M. Biržiška, M. Römeris, K. Būga). Be daugybės studijų, atspausdintų moksliniuose žurnaluose, K. yra išspausdinęs eilę mokslo darbų iš ūkio raidos istorijos, ekonomijos, statistikos, sociologijos, antropologijos ir etnologijos. Iš svarbesniųjų pažymėtini: Kurpie 1892, Ludy — Zarys antropologii etnicznej 1893, Kurs systematyczny antropologii. I. Rasy fizyczne 1897, Systematyczny kurs antropologii — Rasy psychiczne 1902, Kwestia Rolna 1903, Serwituty, Ustroje społeczno-gospodarcze w okresie dzikości i barbarzyństwa 1914, Studia Socjologiczne 1923, Primitive Society and Its Vital Statistics 1934 ir kt. Moralybės išsivystymas, sulietuvino A. Karalius. K. buvo vienas iš pirmųjų Lietuvos piliakalnių tyrinėtojų. Jo santykiai su lietuviais užsimezgė gana anksti. Jau 1890 jis kartu su Stanislovu Narutavičium (Lenkijos prezidento Gabrieliaus Narutavičiaus broliu) leido Tygodnik Powszechny. K. bendravo taip pat su dr. Teodoru Kuodžiu, Jurgiu Šauliu, V. Janavičium ir kt. 1900 išleistas iš kalėjimo nebegalėjo išvažiuoti į užsienio bibliotekas studijų tikslais, todėl vasaros atostogų vykdavo 2 mėnesiams į Žemaičius, vėliau ir į kitas Lietuvos vietas. Iki 1914 K. lankė piliakalinius, fotografavo, matavo ir kasinėjo juos. Pirmą darbą apie Lietuvos piliakalnius išsp. 1906 — Žmudź starożytna. Dawni Żmudzini i ich warownie (tas pat rusiškai Žmudskije pilkalnisy.

Izvestija Imp. Arch. Komissii 29, 1908, 82–129; lietuviškai: Žemaičių pilis. Vilniaus Žinios 10, 1904, 16 ir 17, 1905; Senovės Žemaitija. Rytas 153–172, 1925; Žemaičių Senovė. Vertė J. Sužiedėlis 1928). Šitame darbe aprašomi Žemaičių piliakalniai ir kai kurie jų identifikuojami su kronikose minimomis pilimis. Kai kurių piliakalnių tyrinėjimų duomenis yra paskelbęs, pvz. Mindaugo pilies klausimu (W poszukiwaniu grodu Mendoga. Przegląd Historyczny VIII 1908), Derbutų piliakalnis (Grodzisko Derbuckie na Żmudzi. Pamiętnik Fizjograficzny XXI 1913, 15–29), apie neolitinės kultūros liekanas Lietuvoje (Poslednije momenty neolitičeskoj epochi v Litvie 1913), Moškėnų piliakalnis (Grodzisko na Górze Ościkowej pod Rakiszkami. Pamiętnik Fizjograficzny XXVII 1917, 1–42), Dūkšto piliakalnis (Dukszty-Worańce. Pamiętnik Fizjograficzny XXII 1914), Petrašiūnų piliakalnis (Pilkalnia pod wsią Pietraszunami. Pamiętnik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1914–1917, 1–27), apie kitus piliakalnius (Pilkalnie na Litwie. Studia Staropolskie. Księga ku czci Brücknera 1928), Gabrieliškių piliakalnis (Pilkalnia w Gabrieliszkach. Księga pamiątkowa celem uczczenia 350-ej rocznicy założenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1931, 175–190) ir kt. Visos studijos yra labai vertingos piliakalnių kultūrai pažinti. 1939 piliakalniuose surastą medžiagą K. perdavė Vytauto Didžiojo Kultūros muziejui. Parinktieji raštai (Wybor Pism) 1952.

J. Puzinas, L. K. — badacz grodzisk litewskich Ludwik Krzywicki. Praca zbiorowa poświęcona jego życiu i twórczości 1938, 135–138); (") L. K. Lietuvos piliakalnių tyrinėtojas (Lietuvos Praeitis I 1941, 352–358); Bibliografia prac L. K. 1938; *Irena Krzywicka,* Żywot uczonego 1951.

J.P.

Krzyżanowski 1. Adam (g. 1873) lenkų ekonomistas, nuo 1919 Krokuvos univ. prof. Išsp. Studja agrarne 1900, Socjalizm a prawo natury 1911, Statystyka Polski 1915, Zasady ekonomii 1919, Pauperyzacja Polski 1926. Rządy marszałka Piłsudskiego 1928, Wiek XX 1947.

2. Konrad (1827–1922) lenkų tapytojas. Po studijų Petrapily ir Münchene 1900 meno mokyklos prof. Varšuvoje. Vienas iš stipriausių lenkų portretininkų šio amžiaus pradžioje; artimas impresionistams. Turėjo lengvą brūkšnį ir sugebėjo perduoti intensyvų gyvumą veido išraiškoje. Tematikoje pirmavo lenkų mieščionijos tipai.

K. Krzyżanowski Portretas

3. Sewerin (1787–1839) lenkų laisvės kovotojas, papulkininkis. 1822 įsteigė Patriotinę d-ją ir sudarė ryšius su rusų dekabristų sąjūdžiu. 1826 Patriotų d-ja buvo caro valdžios uždaryta, o K. atiduotas į teismą. Gavo trejus metus kalėjimo, bet nebuvo paleistas ir mirė Sibire.

4. Stanisław (1841–1881) lenkų istorikas ir archeologas. Išsp. Spis miejscowości woj. braclawskiego 1869, Roczniki dla archeologów 1869–70.

5. Stanisław (1865–1917) lenkų istorikas, padedamųjų mokslų specialistas, Krokuvos univ. prof. Išsp. Początki dyplomatiki polskiej 1892, Monumenta Poloniae paleographica 1907, Prawa i przywileje m. Krakowa 1910.

Ksantas lidietis, gr. istorikas-logografas, parašęs apie 450 pr. Kr. ‚Lydiaka' (Lidijos istorija).

Nuotrupos: *Mueller,* Historicorum Graecorum fragmenta, I t., 1841.

Ksantas (gr. Ksantos) p.v. M. Azijos mst. prie K., arba Skamandro, upės žemupio, 545 Harpago, 43 pr. Kr. Bruto sugriautas. Ties šių dienų kaimu Günük turtingi griuvėsiai: miesto sienos, šventovė, triumfo vartai, teatras, garsūs ir graikų meno istorijai reikšmingi Likijos kapų, kaip harpijų ir nereidžių, paminklai, atrasti 1838, nuo 1843 Britų muziejuje Londone. K. pastapas garsina Harpago sūnaus žygius.

H. Th. Bossert, Anatolien 1942.

Ksantenas, $C_{13}H_{10}O$ ar $-C_6H_4OC_6H_4CH_2-$ dibenzo 1, 4 – piranas yra bespalvė kristalinė medžiaga, lydosi 100,5°C temperatūroje, mažai tarpi vandenyje, tarpi etilo

eteryje, anglies disulfide ir benzene. K. tirpalas koncentruotoje sieros rūgštyje yra gelsvos spalvos ir turi fluorescencinių savybių. K. kiltiniai naudojami darylų gamyboje. Ksanteniniai darylai naudojami praktikoje, būtent: tekstilės, maisto, farmaciniams, kosmetiniams bei lakų ar popieriaus dažymo reikalams. Dėl savo fluorescencinių savybių šie darylai randa pritaikymą fotografijos bei karo reikalams, pvz. fluoreceinas bei panašūs junginiai II pas. karo metu buvo naudojami numuštų lėktuvų vietoms paženklinti vandenynuose ir pn. *A.Vt.*

Ksantinas (gr. ksantos ‚geltonas') geltonos spalvos medžiaga randama geltonuose žieduose; k. medžiaga sudėties $C_5H_4N_4O_2$ yra raumenų, kepenų, blužnies ir kt. audiniuose, taip pat šlapime.

Ksantipas (gr. Ksanthippos) Periklio tėvas, Miltiado kaltintojas 490 pr. Kr. Vadovaudamas atėniečiams 479 pr. Kr. sumušė persų laivyną ties Mikale (gr. Mykalē), M. Azijos kalnu priešais Samo salą.

Ksantipė (gr. Ksanthippē) Sokrato žmona. Sokratas ją vedė vėlai,—kai jis septyniadešimtmetis mirė, jo 3 sūnūs dar nebuvo užaugę. K. vaidingos moters vardą sudarė kinikai. Apie ją senovėje buvo pripasakota nemaža ir pramanytų dalykų, ir sunku patikrinti, kas tiesa ir kas išgalvota. Senovėje ištekėjusios moterys paprastai neturėdavo bendrų su vyrais dvasinių interesų. Juo nesuprantamesnis K. turėjo atrodyti jos vyro visiškas atsidėjimas filosofijai, kad jis visai apleidęs savo skulptoriaus amatą ir, kaip pats prisipažįsta Platono Apologijoj, gyvenęs dideliame skurde. Prieš mirtį Sokratas išvaręs savo žmoną ir paskutines gyvenimo valandas praleidęs savo bičiulių draugijoj, spręsdamas filosofines problemas.

E. Zeller, Ehrenrettung der Xantippe 1877.

Ksantofilas (gr. ksantos ‚geltonas' ir phyllon ‚lapas') augalinis pigmentas randamas kartu su chlorofilu, karotinu. Tirpinyje yra auksinio geltonumo. Manoma ji esant sudėtinį junginį ir dabar vadina ksantofilais. Skiriama k. luteinas ir k. zeaksantinas. Abiejų šių k. molekulinė formulė $C_{40}H_{56}O_2$. Cheminiu atžvilgiu k. artimi karotinui. K. randamas ir gyvulių riebaluose.

Ksantogenatai (gr. ksantos ‚geltonas') vad. ksantogeninės rūgšties druskos. Vienas svarbiausių k. yra celiuliozės k., arba celiuliozės ksantatas, kuris sudaro pagrindą dirbtinio šilko, vad. viskozės (JAV vadinamas rayon). Celiuliozės (vatos) junginį su natrio šarmais maišo su dvisiere anglim, CS_2 ir gaunama gelsva masė. Celiuliozės ksantatas tirpsta šarmuose. Iš to tiršto tirpalo daro gijas, kurios pasidaro netirpios, kai susiliečia su rūgštimis. *P.Jc.*

Ksantoma (gr.) odos liga, būdinga mažais, plokščiais gelsvos spalvos lopais odoje. Tie gelsvi lopai odoje susidaro dėl gausaus lipoidų susitelkimo.

Ksantopija (gr. ksantos ‚geltonas' ir opsis ‚matymas') tokia žmogaus regėjimo būklė, kai visi daiktai jam atrodo geltonos spalvos. Tatai pasireiškia sergant geltonlige ir apsinuodijus santoninu.

Ksantosarkoma (gr.) gigantiškųjų celių sarkoma, pasitaikanti sausgyslių makštyse. Be to, k. randama ksantomos narveliai ir todėl laikoma ksantomotozės faze. K. kitaip dar vadinama ksantomyeloma.

Ksantozė (gr.) gelsvas atspalvis, gelsvas atspalvis odoje; degeneracija audinių su gelsvu pigmentu.

Ksenijos (gr. ksenia, vs. ksenion, suprask: doron ‚dovana svečiui'). Gr. k. vardu pavadinta romėnų satyriko Marcialio (I a. po Kr.) XIII epigramų rinkinio knyga. Jos turinį sudaro paprastos, nekalto pobūdžio vieno disticho lydimosios eilės prie savo pažįstamiems siunčiamų, daugiausia įvairaus maisto, dovanų Saturnalijų švenčių proga. Goethe ir Šileris, Marcialio pavyzdžiui, k. ironiškai pavadino polemiškas, tartum, poetines švenčių dovanas, savo literatūriniams priešininkams skirtas pašiepiamąsias epigramas.

F. Meyer, Xenien 1939.

Ksenofanas (gr. Ksenofanēs) iš Kolofono v. M. Azijoje, apie 570–470 pr. Kr. Kai apie 540 Kolofonas atiteko persams, K. pasirinko keliaujančio poeto (rapsodo) gyvenimą, kol po daugelio metų apsigyveno p. Italijoje. Jis rašė istorinius epus, elegijas ir ‚silus' (gr. silloi, vs. sillos ‚juoka'), jo paties išrastą eiliuotą satyros rūšį. Siluose K. pasireiškė nuoseklus protautojas. Pranašesnis už olimpinių žaidynių nugalėtojo šaunumą esąs dvasinis žinojimas, kuris vienintelis esąs naudingas eunomijai, gerai valstybės santvarkai. K. smarkiai kritikavo tradicinius žmogaus pavidalo dievus, kuriems Homeras priskyręs visokių nedorybių. Jis atmetė stebuklus, mistiką, mantiką ir sielų kilnojimosi mokslą. Ne apreiškimu, mistiniu įžvelgi-

mu ar religiniu jausmu, bet logiškomis išvadomis K. stengėsi pažinti tikrąją dieviškosios būtybės esmę. Didaktiniame eilėraštyje Apie gamtą (Peri fyseos) K. mokė, kad dievybė tesanti tik viena, amžina, visagalinti, nesudėtinė, begalinė, nejudanti, nieko nereikalaujanti, tobulo, t.y. kamuolio, pavidalo. Tuo K. pirmasis davė vad. ontologinį Dievo įrodymą. Jis skyrė žmogui nepasiekiamą tiesą nuo atrodymo ir tuo būdu paruošė priešingumu tarp tikrosios ir tariamosios būties paremtą monistinę eleatų filosofiją.

N. Mavrokordatos, Der Monotheismus des Xenophanes 1910; *Ueberweg,* Grundriss der Geschichte der Philosophie ¹²1926; *Gigon,* Der Ursprung der griech. Philosophie 1945. *A.Ekš.*

Ksenofobija (gr. ksenos ‚svetimas' ir phobos ‚baimė') neapykanta svetimiesiems.

Ksenofontas (gr. Ksenofon, -ontos) (apie 430–354 pr. Kr.) atėnietis aristokratas, išaugęs doriečiams simpatizuojančioje A-

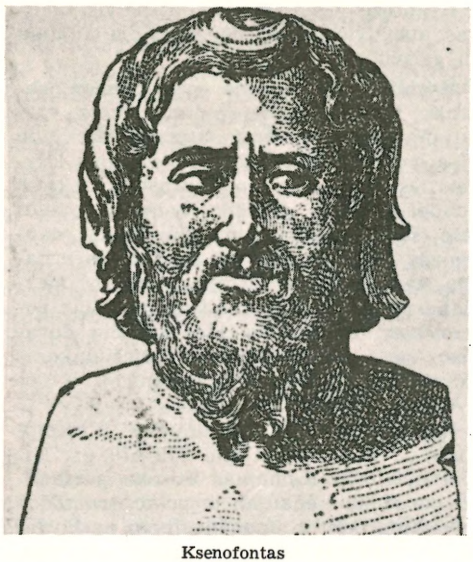

Ksenofontas

tėnų didikų aplinkoje. Per visą gyvenimą jis buvo aistringas sportininkas, ūkininkas ir karininkas. Jaunas būdamas K. priklausė Sokrato rateliui, kurio dorinis pavyzdys darė jam gilų įspūdį, tačiau didžiojo filosofo galvojimą jis tesuprato tik paviršutiniškai. Nepatenkintas demokratine atėniečių santvarka, K. išvyko į Sardus, stojo karininku į kovojusio su broliu Artakserksu Kiro graikišką kariuomenę (401) ir po pralaimėjimo ties Kunaksa sėkmingai vadovavo 10.000 graikų samdinių sunkiam pasitraukimui iš Babilonijos iki Trakijos. Po to jis prisidėjo prie Spartos karaliaus Agesilajaus. K. kariavo net Spartos pusėje prieš Atėnų sąjungininkus Tebus. Užtat atėniečių ištremtas, K. po karo apsigyveno Elidėje prie Olimpijos, dvare, kur iki 370 ūkininkavo ir rašė veikalus. Po mūšio ties Leuktra K. pabėgo į Korintą. Atėnams padarius su Sparta sąjungą prieš Tebus, tremties sprendimas buvo panaikintas, tačiau K. liko iki mirties Korinte. K. buvo nepaprastai vispusiškas rašytojas, didžiai vertintas senovėje dėl paprastumo. Išliko visi jo veikalai. Juos galima taip rūšiuoti: a. Apie Sokratą: Atsiminimai (gr. Apomnemoneumata, lot. Memorabilia) ir du ta pačia antrašte, kaip ir Platono, tik stiliaus ir minčių gilumo atžvilgiu jo lygio nepasiekę veikalai Apologia ir Symposion (Išgertuvės, Pobūvis). Šiuose veikaluose K. išreiškė savo kartais net gan banalią pažiūrą į Sokratą, kurio paveikslas toli atsilieka nuo kilnaus Platono idealo. Naujausiais laikais buvo net kilęs didelis ginčas, kuris iš jų duoda teisingesnį Sokrato paveikslą. Palyginimas rodo, kad abiejų atvaizduotasis Sokratas veikiau ne istorinis, bet tik Platono ir K. galvojimo atspindis, nes ir K. jo paveikslą piešė laisvai fantazuodamas. Vis dėlto K. veikalai šių dienų pažiūra – patikimiausia medžiaga apie Sokratą žmogų ir pilietį. b. Politiniai raštai: Hieron (apie valdovo idealą). Agesilaos (panegirikas 361 mirusiam Spartos karaliui, tipiškam spartiečiui). Spartiečių valstybė (K. Spartos galybės pagrindą matė Likurgo įstatymais paremtoje valstybės konstitucijoje). Kyru paideia (Kiro auklėjimas) — seniausias v. Europos romanas, kuriame K., laisvai elgdamasis su paskirais istoriniais bruožais, atvaizdavo, kaip Kiras Vyresnysis išaugo pavyzdingu karaliumi. c. Istoriniai raštai: Anabasis — populiariausias K. veikalas, vaizduojąs garsų 10.000 graikų žygį ir grįžimą, kurio sėkmingumui pats autorius buvo daugiausia padėjęs. Hellēnikē (Helenų istorija) — Tukidido gr. istorijos veikalo tęsinys iki 362 pr. Kr. d. Mažieji pamokomieji raštai: Peri poron (Apie pajamas) — Atėnų finansų ir mokesčių reforma. Oikonomikos (Šeimininkaivmas) — Sokratas kalba, kaip reikia šeimininkauti. Peri hippikēs (Apie arklių auginimą). Apie medžioklę.

Leidiniai: C. Hude 1930–31; A. J. Hatz-

feld Hellēnika 2 tt. 1936–39; Pierleoni (mažieji raštai) 1937; W. Mueri 1954.

Vertimai: The Loeb Classical Library, Heinemann, London (tekstai ir angliški vertimai); Osiander - Schwäbsche Uebersetzungsbibliothek der gr. u. roem. Prosaiker und Dichter (vok. vert.).

Pr. žadeikis, Ksenofonto Anabazis (Draugija nr. 9-10) 1921; *Joël,* Der echte und xenoph. Sokrates 1893–1902; *Scharr,* Xenophons Staats- und Gesellschaftsideale u. seine Zeit 1919; *K. Münchner,* Xenophon in der griech.-roem. Literatur 1920; *A. Koerte,* Aufbau u. Ziel von Xenophons Symposion 1927; *G. Colin,* Xenophon historien 1933; *K. Ulvydas,* Anabasis 1932.

Ksenokratas (gr. Ksenokratēs) graikų filosofas, g. 396 Chalkedone, tretysis Akademijos mokyklos vedėjas (339–314 pr. Kr.). K. nagrinėjo visas filosofijos sritis, ypač Platono teologiją, iš kurios jis sudarė vieningą sistemą. Pitagoriečių įtakoje K. Platono idėjas laikė kosmiškai veikiančiais skaičiais.

B. Schweitzer, Xenocrates 1932.

Ksenonas (gr.) cheminis elementas, priklausąs neaktyviųjų, arba tauriųjų, dujų grupei. K. yra 54 elementas periodinėje elementų lentelėje ir žymimas Xe; jo atominis svoris yra 131,3. K. bespalvės dujos, kurios šaldant — 107,1° C kondensuojasi į bespalvį skystį, o –112°C sušąla į bespalvį kietą kūną. Labai mažais kiekiais k. randamas ir ore, kur jis 1898 ir buvo pirmiausia Ramsey ir Traverso izoliuotas. Kaip ir kitos neaktyvios dujos, k. nereaguoja su kitais elementais, todėl jo junginių nėra žinoma.

Ksenopulos (gr. Xenopoulos) Gregoros (1862–1951) naujosios Graikijos romanistas ir dramaturgas. Tiek romanuose, tiek dramose bei komedijose jis vaizduoja žlungančios aristokratijos prabangą, sunkų žmonių gyvenimą Jonėnų jūros salose, ypač savo gimtojoj Zantės saloj, ir Atėnų valdininkų bei jų tarnų buitį. Jis meistriškai sukūrė ištisą galeriją nepaprastai įdomių tipų ir tuo būdu tapo ryškiausiu graikų socialinio romano atstovu. K. veikalai sudaro dvidešimt šešis tomus. Geriausias romanas Raudona uola. Taip pat žymūs jo romanai Moteris trimis atžvilgiais ir Izabelė. Garsi ir jo romano trilogija, kurią sudaro: Turčiai ir vargšai, Garbingieji ir negarbingieji, Laimingieji ir nelaimingieji. Iš novelių pati geriausia ‚Nedorasis kelias', o iš dramų bei komedijų: Vienturtė duktė, Gundymas, Rachelė, Sudiev, sužadėtine, Studentai, Stella violanti, Cherubinas ir Poligamija. *J.T.*

Kserksas (sen. persų Chšayarša, ST Ahasverus), persų karalius (apie 485–465 pr. Kr.), Darijaus I ir Kiro D. dukters Atosos sūnus, gimęs apie 519 pr. Kr. Po tėvo mirties užėmęs sostą ir numalšinęs Egipte bei Babilonijoje sukilimą, pradėjo rengtis baigti Graikijos klausimą spręsti. Po nepavykusio Darijaus I baudžiamojo žygio ir Maratono pralaimėjimo, K. galvojo paimti visą Graikiją į savo valdžią. Surinkęs didžiausią to laiko armiją, 480 pr. Kr. persikėlė per Helespontą (Dardanelus) ir pradėjo sausumos žygį į Graikiją, o pakraščiu plaukė laivynas. Graikai, negalėdami sulaikyti didelės persų armijos, pastojo kelią tik Termopilų tarpeklyje. Persai, perėję Termopilus ir užėmę Atėnus, rengėsi persikelti į Spartą, bet prie Salamino salos graikai sunaikino jų laivyną. K. pasitraukė iš Graikijos, palikdamas Mardonijų toliau tęsti karą. Prie Platėjos sumuštas Mardonijus taip pat pasitraukė. Karo iniciatyvą perėmė graikai ir eilėje mūšių išvarė persus iš Aigėjos jūros. Kai 465 pr. Kr. sargybos viršininko K. buvo nužudytas, sostą užėmė Artakserksas.

H. Bengtson, Griech. Geschichte 1950; *A. T. Olmstead,* History of the Persian Empire 1948.
P.Plk.

Kseroderma (gr.) odos liga. Oda būna sausa, šiurkšti, žvynuota ir šerpetota.

Kserofitai (gr. ksēros ‚sausas' ir phyton ‚augalas') augalai, prisitaikę gyventi sausose augavietėse, pvz. smėlyje. K. siauri lapai, stora kutikula, kad mažiau išgarintų vandens, bet mėsingi lapai arba stiebai, kuriuose susitaupo vandens sausam periodui. Jų daug auga dykumose, stepėse, Viduržemio jūrų kraštuose, apskritai, visur ten, kur maža vandens.

Kseroformas (iš gr. ksēros ‚sausas' ir prc. (acide) form (ique) ‚skruzdžių rūgštis') geltoni milteliai, vartojami žaizdoms ir abscesams gydyti, žarnų antiseptikai.

Kseroftalmija (Kserophtalmus) akies susirgimas dėl stokos vitamino A. Susirgus k. akies obuolys palieka sausas ir be blizgesio. K. sėkmingai gydoma vitaminu A.

Ksilema žr. Mediena.

Ksilenolai (gr.), $C_8H_{10}O$, bespalvės kristalinės medžiagos. Žinomi šeši struktūriniai izomerai. Atskirų izomerų skirstymas yra gana sunkus. Jų mišinys gaunamas distiliuojant akmens bei rudosios anglies ar durpių rūgščiąsias alyvas (žr. Karbonizacija). Gautas k. mišinys naudojamas panašiems reikalams kaip ir kiti fenolai.

Ksilofonas (gr. ksylon ‚nukirstas medis' ir phonos ‚garsas') mušamasis muzikos instrumentas, padarytas iš kieto medžio kaladėlių. Pasižymi sausu ‚mediniu' skambesiu. Kartais naudojamas simfoninėj muzikoj. Daugiau naudojamas džazo orkestruose. Iš primityvių kultūrų kraštų (Afrika) Europoje pasirodė apie 1500.

Ksilografija (gr.) medžio raižyba ir medžio raižinys. K. yra dvi pagrindinės technikos: arba piešinio linijos išpiaustomos peiliu išilginio medžio lentoje, gautos iškilusios briaunos tepamos dažais ir atspaudžiamos ant popieriaus (žr. pav. LE VII 414 psl.), arba imama skersinė lenta ir linijos įrėžiamos yla, kaip vario raižinyje — šitaip įrėžtos linijos ir punktai atspaude lieka balti (ksilografinė graviūra). Pirmoji technika žinoma nuo XV a.; pastarąją įvedė Th. Bewick XVIII a. pabaigoje (žr. pav. LE VII 415 psl.). K. principu pagamintos knygos vad. k s i l o g r a f i n ė s k n y g o s (anopistografinės knygos, ag. block-books, vok. Blockbücher). Jos puslapis atspaudžiamas iš vienos lentos gabalo, kuriame tekstas ir iliustracijos išpiaustytos sykiu. Dekoratyvinė tokio puslapio išvaizda yra labai vieninga. K. knygos buvo spausdinamos apie 1430–70 ir visos buvo religinio-pamokomojo turinio, skiriamos silpnai paskaitantiems (žr. Ars morendi). Gutenbergo išradimas (1456) k. knygų gamybos iš karto nesustabdė, mat, pirmosios kilnojamais spaudmenimis atspausdintos knygos neturėjo dar iliustracijų. Bet apie 1470 pradėjus į surinktąjį tekstą įterpti medžio raižinių iliustracijas, k. knygas gaminti nustota. *P.Rkl.*

Ksilolas (gr. lot.) arba dimetyl benzolas, $C_6H_4(CH_3)_2$, skystas aromatinis angliavandenilis, gaminamas iš akmens anglies dervos. Vartojamas tirpintuvu gumai bei dažų gamybai. Yra 3 k. izomerai: orto, meta ir para- k.

Ksilometras (gr. ksylon ‚nukirstas medis' ir metron ‚matas') cilindriškas indas, vartojamas netaisyklingos formos medžio gabalų (pvz. šakų, skiedrų) tiksliam tūriui nustatyti. Jo talpa smulkiais tūrio vienetais pažymėta padalinimų skalėje, įtaisytoje prie sienelėje esančio langelio. Norint nustatyti bet kurio netaisyklingos formos kūno tūrį, į k. įpilamas atitinkamas kiekis vandens, iš skalės atskaitomas vandens tūris, įmerkiamas ieškomo tūrio daiktas, uždengiamas slankiojamu tinkliniu dangteliu, kad visas pasinertų vanduo, ir atskaitoma pakilusio vandens pozicija. Atskaitymų skirtumas rodo įmerkto daikto tūrį.

Ksyl - Orda, ligi 1853 Ak - Mečet, vėliau Petrovsk, Kazakstano mst. prie Syr-Darjos upės; apie 45.000 gyv. (1955). Nuo 1924 ligi 1929 K.-O. buvo Kazakstano sovietinės respublikos sostinė, o dabar K.-O. srities, apimančios 231.800 km² su apie 300.000 gyv., administracinis centras.

Ksilozė (d-ksilozė, medžio cukrus) formulė $C_5H_{10}O_5$, gaunama hidrolizo būdu iš ksilano, vieno iš pentozanų, kurio gausu medienoje, šiauduose, peluose ir kitose sumedėjusiose augalų dalyse. Kukurūziniai pelai yra viena iš patogiausių k. gauti žaliavų. Apie 95% šių pelų hidrolizato sudaro pentozos, kurių tarpe vyrauja k. Grynа k. yra bespalvių rombinių adatėlių pavidalo kristalai, kurių lyg. sv. $d^{20}/_4$1,525, lyd. temp. 154°. K. dinitrofenilhidrazona lydosi 162–3° temp. K. labai tirpi vandenyje, mažai alkoholyje, labai mažai eteryje. Oksiduojama 55–60% azoto rūgštimi k. pavirsta trioksiglutarine rūgštim, HOOC–(CHOH)$_3$–COOH, kuri turi malonų skonį ir maisto pramonėje gali pavaduoti citrinos rūgštį. Rūgimo būdu iš k. galima gauti gliceriną, įvairius glikolius, etanolį, o taip pat ir baltymines medžiagas. Yra pagaminta didelis skaičius įvairių k. kiltinių; dėl žaliavos gausumo kai kurie jų gali įgyti didelės reikšmės vaistų gamyboje ir kitose cheminės pramonės šakose.

E. G. Locke, J. V. Saeman and G. K. Dickerman, Nortneastern Wood Utilization Council Bulletin nr. 12, 95–178 psl., 1946; *N. I. Nikitin,* Chimija drevesiny 1951; *K. Kürschner,* Chemie dřeva 1952; *H. Meyer-Wegelin,* Das Holz als Rohstoff 1955. *J.Vbr.*

K.S.K.–Kultus (Kauno Sporto Klubas Kultus). K.S.K. buvo įkurtas 1921, jo steigėjai — Kauno vokiečių sportininkai, bet dalyvavo ir daug lietuvių. Kitas sporto klubas Kultus įsteigtas 1925. 1929 abu vokiečių sporto klubai susijungė ir tokiu būdu atsirado jungtinė K. S. K. - Kultus sporto organizacija.

Ksoanonas (gr. nuo kseo ‚skutu, glodinu') archaiškas senovės gr. medinis dievo paveikslas. Garsus k. buvo Trojos Palladion, kurį pagrobė Diomedas ir Odisėjas, senas Atėnės kulto paveikslas Erechtejone, Akropolyje, ir Heros paveikslas Tirinte, vėliau Herajone Argolidėje. K. būdavo apvilkti tikrais drabužiais. Seniausieji (II tūkstantmečio pr. Kr.) mažieji Kretos dei-

vių paveikslai turėjo fajansines nuimamas apdangas, kad deivė nenešiotų visada tų pačių. Atėnė Erechtejone kas ketveri metai gaudavo naujus drabužius, kurių įteikimas atvaizduotas Parteno frize. Neišliko nė vieno k.

Kšatrija (kshatriya) antroji iš keturių pagrindinių Indijos kastų, kuriai priklauso valdovai ir kariai.

Ktenoforai (Ctenophora) šiltųjų jūrų gyviai. Jų yra permatomas, drebučių konsistencijos kūnas, kaspino ar kitokio pavidalo. K. minta jūrų gyviais, kuriuos gaudo turimais dviem čiulptuvais ir limpamųjų ląstelių pagalba. K. priklauso ir maži (apie $\frac{1}{2}$ cm ilgio) šiltų jūrų dugne šliaužiantieji blakstienuoti gyviai ktenoplana (ctenoplana).

Ktesibijas (gr. Ktēsibios, lot. Ctesibius) graikų mechanikas, veikęs Aleksandrijoje apie 300–260 pr. Kr., išradęs vandens laikrodį (klepsidrą), vargonus ir rankinį ugniagesių siurblį, kurio dėsniu daromi dabartiniai garo siurbliai, ir kt.

A. G. Drachmann, Ktesibios, Philon and Heron 1948.

Ktesifontas (gr. Ktēsifon, -ontos) kadaise kairiajame, dabar abiejuose Tigro upės krantuose senas Mezopotamijos miestas, nuo II a. pr. Kr. buvęs partų karalių, nuo 224 po Kr. Sasanidų, naujosios persų imperijos dinastijos, sostinė. Griuvus Sasanidų imperijai, 637 po Kr. atiteko arabams. Įkūrus 40 km į š. Bagdadą, miestas sunyko. Nuostabūs griuvėsiai rodo, kad K. iš Seleukijos priemiesčio buvo išaugęs į didesnį ir puikesnį už Konstantinopolį miestą. Jo kultūra, patyrusi įvairių įtakų, buvo vertinga jungtis tarp senesniųjų ir naujesniųjų Mezopotamijos kultūrų, rodanti, kad, nepaisant tautinių ir religinių pasikeitimų, išliko kultūrinio saito tęstinumas. Sasanidai buvo pristatę prabangių rūmų. Pusiau sugriuvę milžiniški skliautai, gaubę karališkųjų rūmų sosto salę, yra vienas didžiausių skliautinių pasaulio pastatų.

E. Meyer, Seleukia u. Ktesiphon: Mitteil. der deutschen Orientalgesellschaft 1929; *O. Reuther,* Die Ausgrabungen der deutschen Ktesiphon-Expedition 1930; *J. H. Schmidt,* Syria 15, 1934.

A.Rkš.

Ktesijas (gr. Ktēsias, lot. Ctesias) gr. gydytojas iš Knido, apie 400 pr. Kr., 17 metų gyvenęs persų karaliaus Artakserkso rūmuose. Jis parašė Persika, 23 knygų Persų istoriją, ne tiek istorinį veikalą, kiek romaną, ir Indika, pirmąsias žinias apie Indiją. K. vaizdingi intriguoją veikalai buvo mielai skaitomi dar Romos imperijos laikais. Teišliko nuotrupų.

Kuala Lumpur miestas p. Azijoje, nuo 1957 IX Malajų valstybės sostinė; per 300.000 gyv. (1957, 1947 175.961), iš kurių apie pusė kinų ir 15% indų. K.L. yra modernus mst., išaugęs kaučuko plantacijų ir cino rūdos kasyklų srity, su savo uostu Port Swettenham sujungtas geležinkeliu. K.L. yra vienas žymiausių Malakos pusiasalio kultūrinio gyvenimo ir švietimo centrų, su įvairiomis mokyklomis, teatrais, spauda, radijo stotimi, aerodromu. Valdiniai ir kiti žymieji rūmai yra modernaus maurų stiliaus.

Kuango, Kwango, kitaip Rzdi, vid. Af-

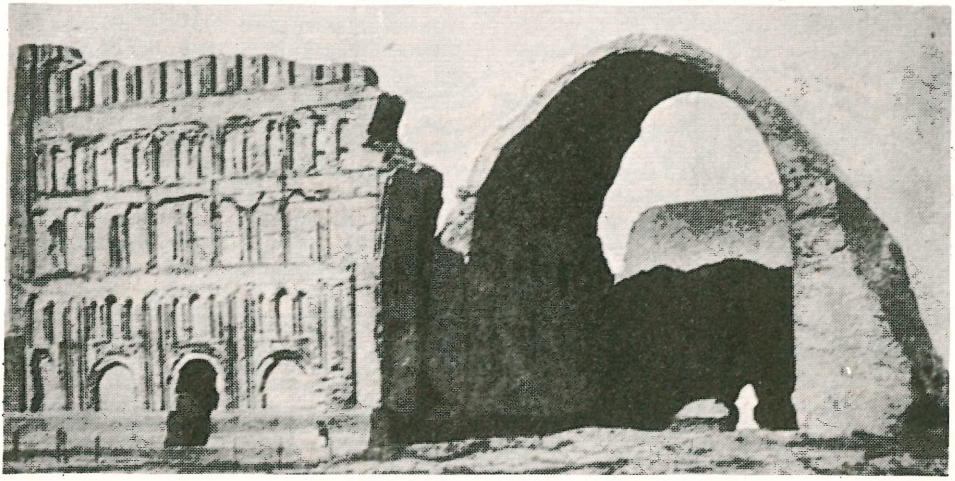

Persų karalių rūmų griuvėsiai Ktesifonte

rikos upė, kair. Kasai intakas; išteka iš 1600 m nuo j.l. aukštumų arti Kasai upės versmių. Vidurupis sudaro sieną tarp Belgijos Kongo ir Angolos; turi 100 m vandenkritį.

Kuan-jin (Kuan-yin, jap. Kwannon) kinų budistų gailestingumo deivė. Laivininkų ir žvejų globėja, kitur ligonių gydytoja, moterims vaisingumą teikianti ir t.t. Ji vaizduojama daugiaveidė, su ‚tūkstančiu rankų' ir siejama su budistų Avalokitešvara.

H. Borel, Kuan-Yin ²1919; *R. Karutz,* Die Maria in fernen Osten 1925.

Kuba, Republica de Cuba, respublika ir didžiausia Antilų sala, 200 km į pietus nuo Floridos. K. respublika apima visą K. salą (1100 km ilgio, 50–100 km pločio) ir prie jos esančias mažas saleles, kurių didžiausia yra Isla de Pinos; 114.524 km², 5.910.000 gyv. (1953), sostinė Havana (Habana). Žemės paviršius yra kalnuotas rytų dalyje, kur Sierra Maestra kalnai iškilę ligi 2560 m nuo j.l., ir vakarų pakraštyj, kur Sierra de los Organos pajūrio aukštumos yra ligi 770 m aukščio. Visur kitur vyrauja kalvotos žemumos. Klimatas pusiau tropinis, vidutinė atskirų mėn. temperatūra per metus yra nuo 21°C ligi 30°C. Atmosferos kritulių (apie 1300 mm per metus) šiaurės pusėj daugiau iškrinta žiemą, o p. pakraštyj — vasarą. Karščius švelnina š.r. vėjai pasatai. Per 60% visų drėgmenų iškrinta vasarą. K. yra kartais paliečiama VIII–X mėn. tropinių uraganų. Augalai tropiniai; iš 30 rūšių palmių žinomiausia yra karališkoji palmė Oreodoxa regia. Iš gyvulių tik du žinduoliai: žiurkė hutia ir vabzdžiaėdis solenodonas yra vietinės kilmės. Iš reptilijų dažnai sutinkami kaimanai, vėžliai, smaugliai. K. yra būdingi požemio urvai, susidarę išplautose klinčių vietose. Žymiausi yra Cotillos urvai prie Havanos. K. turi įvairių mineralinių turtų: geležies rūdos, vario, mangano, druskos, chromito, pramoninių deimantų ir kt. Geležies rūdos ištekliai apskaičiuojami apie 3.500.000.000 t ir apie 90% jos kiekio JAV plieno bendrovės laiko atsargoje. Gyv. 70% baltieji, 25% juodieji, kiti metisai. Čiabuviai indėnai beveik visi išnykę. Administraciniu atžvilgiu K. yra suskirstyta į 6 provincijas: Havanos, Pinar del Rio, Mantazas, Santa Clara, Camagüey ir Oriente. Kraš-

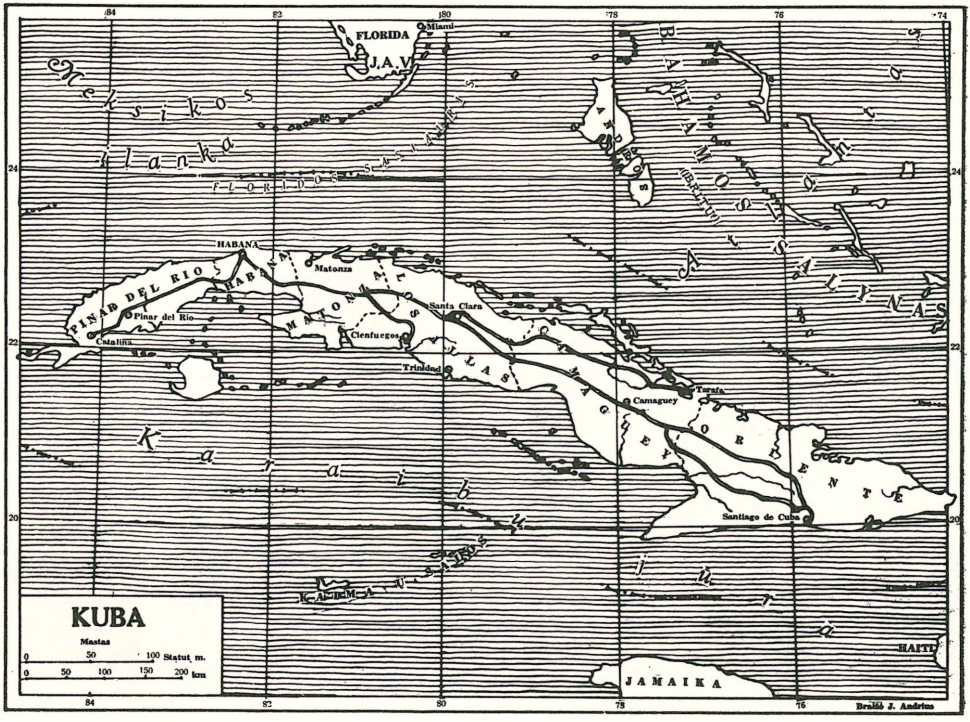

Agavų plantacija

te veikia 4 univ., kurių didžiausias Havanoje turi apie 20.000 studentų; per 70 vidurinių ir specialiųjų mokyklų ir apie 10.000 pradžios m-lų su maždaug 750.000 mokinių (1955). Didžiausi miestai: Havana, sostinė, apie 900.000 gyv., Santiago de Cuba, buvusi pirmoji krašto sostinė, 165.000, Campagüey 135.000, Santa Clara 86.000. Iš viso miestuose gyvena 57% visų gyventojų.

Ūkis. K. yra cukrinių nendrių kraštas. Daugiausia jų plantacijų yra žemumose. Cukrinių nendrių plantacijos apima per 50% visos dirbamos žemės ploto. K. yra didžiausia pasaulyj cukraus eksportuotoja ir antroji didumu nendrinio cukraus gamintoja. Cukrinių nendrių plantacijos apima apie 800.000 ha; iš jų gaunama per metus apie 5 mil. t cukraus. Jo išvežimas sudaro per 80% viso eksporto. Iš 170 cukraus fabrikų 54% yra amerikiečių savininkų ir 34% kubiečių. Antroje vietoje yra tabakas; jo per metus užauginama apie 40.000 t. Maždaug pusė tabako derliaus eksportuojama (daugiausia į JAV), o iš likusio gaminami plačiai pasaulyj žinomi ‚havanos' cigarai. Kiti žemės ūkio produktai: kava, ryžiai, citrinos, kokoso riešutai, abrikosai, bananai, apelsinai, tamarindai, pomidorai, avokadai, kasava, kakava, jamas, bulvės, kukurūzai, ochra, cinamonas, guava ir henekenas. Kavos per metus produkuojama apie 31.000 t. Jos eksportas sudaro 5–7% viso šalies eksporto. Galvijų laikoma per 4 mil., kiaulių apie 1,2 mil., avių apie 200.000. K. eksportuoja iš viso už maždaug 600 mil. dol., o importuoja už apie 500 mil. dol. Viena didžiausių socialinių-ūkinių problemų yra sezoninis nedarbas cukrinių nendrių ūkyje.

Istorija. K. aptiko Kolumbas 1492; nuo 1511 pradėta ispanų kolonizuoti. Šiuo metu apie 60% visų gyv. yra ispanų kilmės. Valstybinė kalba yra ispanų, bet plačiai vartojama ir anglų. Esant salos gubernatoriumi Hernando de Soto, buvo išnaikinti indėnai. Napoleono karų metu K. pasiliko ištikima metropolijai, bet XIX a. ispanų administracinis režimas pasunkėjo. Kilo neramumų ir laisvės sąjūdžių. Jų ypačiai pagausėjo valdant žiauriajam Miguel de Tacon (1834–1839). 1844 buvo brutaliai numalšintas negrų vergų sukilimas. Narciso Lopez vadovavo sąjūdžiui 1848–1851 prisijungti prie JAV, bet jo vadas buvo sugautas ir nužudytas. JAV pakartotinai siūlėsi nupirkti K., bet Ispanija nesutiko. 1868 Karolis Manuelis de Céspedes y Borges vadovavo sukilėliams, kurie paskelbė salos nepriklausomybę. Kilęs 10

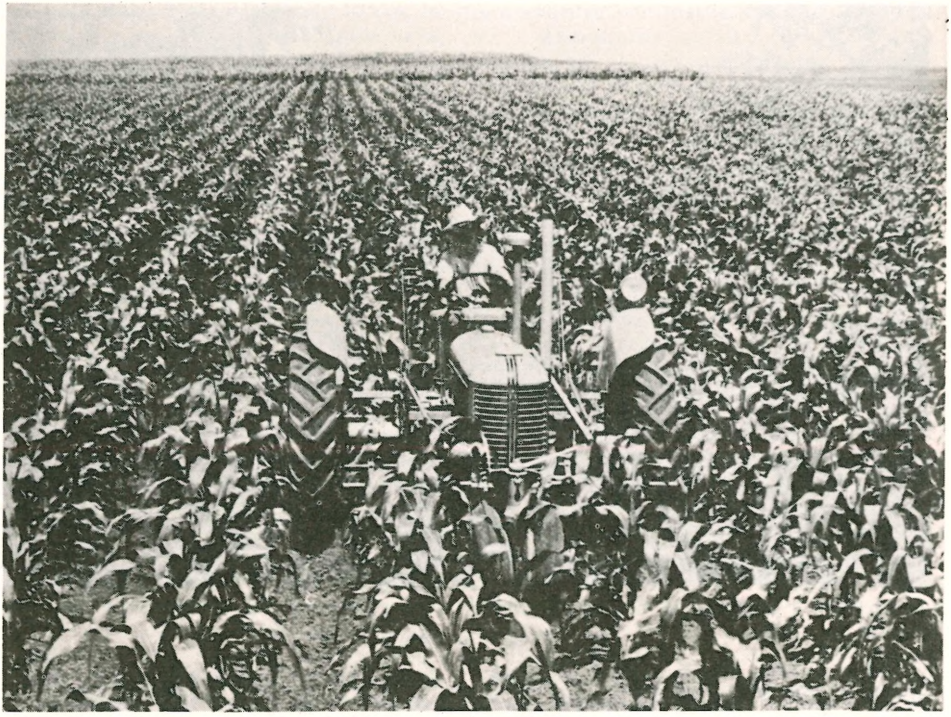

Kukurūzų laukas

metų trukęs karas pasibaigė sukilėlių pralaimėjimu; Ispanija davė tik kai kurių lengvatų, panaikino vergiją (1886) ir 1871 sustabdė įvežimą kinų vergų (kuli). 1893 negrams suteiktos lygios teisės su baltaisiais. Kolonistų nepasitenkinimas centro valdžia nemažėjo. Jis prasiveržė 1895 II 23 visuotiniu sukilimu, kuriam vadovavo Maximo Gómez y Báez. Į kilusį vidaus karą 1898 IV įsikišo sukilėlių pusėje JAV. Tai sukėlė JAV–Ispanijos karą. Taikos sutartimi, pasirašyta 1898 XII 10, Ispanija atsisakė nuo suvereniteto K. Amerikiečių karinė valdžia valdė salą ligi 1902 V 20, kai buvo įteisinta K. respublika. Pagal 1901 priimtą konstitucijos papildymą (Platt - Amendment), JAV gavo teisę daryti karinių intervencijų ligi 1934, jeigu saloje kiltų neramumų. Neramumų kilo 1906 prieš konservatorių vyriausybę, ir JAV išlaipino K. savo karinius dalinius, kurie kontroliavo šalį ligi 1909. 1912 įvyko sukilimas rytų dalyj (Oriente provincijoje), kurio malšinti vėl atvyko amerikiečiai. Po I pas. karo, dominuojant krašto ūkiniam gyvenimui užsienio kapitalams, įsigalėjo ekonominė krizė, iš kurios kraštą išvesti pasišovė liberalų partijos veikėjas Gerardo Machado y Morales, 1924 išrinktas prezidentu. Jis suorganizavo plačiu mastu viešuosius darbus, bet krašto ūkis toliau smuko. Prieš baigiantis antrajai kadencijai, jis pasidarė diktatorius. 1933 kariuomenei sukilus, jis pabėgo užsienin. Krašto valdžią užgrobė seržantas Fulgencio Batista y Zaldivar. Pagal jo paties pakeistą konstituciją, 1940 jis buvo išrinktas prezidentu. Batista įvedė kai kurių socialinių reformų: 44 val. darbo savaitę, apmokamas visiems dirbantiesiems 30 dienų atostogas, senatvės draudimą ir kt. 1944 rinkimus laimėjo jo varžovas, plačios koalicijos kandidatas Grau San Martin. 1952 sukilimas vėl valdžią atidavė Batistai, kuris krašte įvedė griežtą diktatūrą. 1957 numalšinti du sukilimai, vakarų-rytų salos dalyj, Oriente provincijoj, diktatūrai nuversti invaziją pradėjo jaunas studentas Castro, kuris krašto kalnuose su savo šalininkais visą 1957 vasarą vykdė sėkmingas partizanines operacijas.

E. Ferguson, Cuba 1946. ***A.B.***

Kubiečių literatūra atsirado labai vėlai, kai 1703 Havanoj buvo atidaryta pirmoji spaustuvė ir 1728 įkurtas univ. Tiedu įvykiai paskatino kubiečių tautinės kultūros raidą. Pirmieji literatūros darbininkai buvo Manuel de Zegueira y Arango (1760–1846), oratorius, rašytojas ir poetas, paskui Manuel Justo de Rubalcaba (1769–1805) poetas, Jose Augustin Caballero, rašytojas ir filosofas, Buenoventura Ferrer, būtovininkas, dr. Romay y Chacon, mokslininkas, bet menkas rašytojas. Kubiečių literatūrinė veikla jau pirmaisiais savo pasireiškimais buvo glaudžiai susieta su krašto politine bei socialine raida. K. rašytojų didžiausias rūpestis buvo atvaizduoti tautos pastangas laimėti laisvę. Už šalies laisvę kovojo ir mirė jos poetai ir rašytojai. Pilno laisvės troškimo jų raštai išugdė ir sustiprino tautinį jausmą. XIX a. pirmame ketvirtyje į K. pradėjo plūsti daug revoliucionierių iš kaimyninių kraštų. Jų įtakoje susiformavo asmenybė pirmo didžiojo kubiečių lyriko Jose Maria Heredia (1803 – 1839), kurio visas gyvenimas buvo skirtas tautinių idealų įgyvendinimui. Gyvendamas romantiniais polėkiais, jis suformavo tyriausią Lotyniškosios Amerikos sąmonę, siekiančią savo nepriklausomybės. Heredia buvo ne vien puikus poetas, bet ir kalbėtojas, istorikas, diplomatas ir dramaturgas. Su juo kubiečių poezija iš karto pasiekė staigaus subrendimo. Jose Antonio Saco (1797–1879) kūryba nukrypo praktine linkme: jis reikalavo vergų paleidimo, negrų išlaisvinimo, politinės laisvės, smerkė amerikiečių imperializmą, pirmas parodė didelį politinį idealą ir aplink save suorganizavo pirmąsias partijas tautinei kovai. Jam talkino ir jo darbą tęsė Jose Morales Lemos (1808–1871), Nicolas Azcarate (1828–1894) ir Rafael Merchan (1844–1905) susispietę apie žurnalą El Siglo, šiaip taikių reformų šalininką, bet ispanų reakcijai siaučiant — revoliucijos skelbėjo. Tuo pačiu metu iškilo romantinė poetė Gertrudis Gomez de Avellaneda (1814–1873). Jos poezija aistringa ir karšta, čia liūdna, čia džiūgaujanti, bet visad elegantiškai estetinio stiliaus. Taip pat ji rašė romanus ir noveles, bet jos proza nepasiekė poezijos lygmens. Jos romantinės dramos turėjo didelį pasisekimą. Domingo del Monte (1804–1851), poetas, kritikas, pasižymėjęs formuodamas tautinę kubiečių sąmonę. Kaip dramaturgas ir poetas pasižymėjo Jose Jacinto Milanes (1814–1863). Du to laikotarpio poetai Gabriel Valdes ir Juan Clemente Zenea buvo ispanų sušaudyti, o Rafael Mendive pabėgo ir mirė ištrėmime. Didžiausias Lotynų Amerikos vyras, K. tautinis didvyris, Jose Marti (1853–1895) taip pat žuvo nuo ispanų. Jis išgarsėjo kaip auklėtojas, kalbėtojas, veikėjas, laikraštininkas, poetas ir rašytojas ir laikomas vienas pirmųjų literatūrinio modernizmo pradininkų. Enrique Jose Verona (1849–1931) buvo gilus mąstytojas. Jis tikėjo, kad žmogus, laisvės iliuzijos pagautas, gali pagerinti pasaulį. Jo essay laikomi vieni geriausių visoje Lotynų Amerikos literatūroje. Daugelis poetų modernistų ieško įkvėpimo egzotinėse šalyse. Toks buvo Julian de Casal (1863–1893) romantikas, vienas modernizmo pradininkų. Jis buvo pamėgęs lavonų motyvus. Jo meilės eilėse maža aistros, bet daug pasaulietiško vienuolio jausmo. Proza kubiečių literatūroje neiškilo aukščiau vidutinio lygio. Minėtini Raimundo Carrera (1853–1923), Nicolas Heredia (1852–1901) ir Ramon Mera y Suarez Inclan (1861–1911).

Su Kubos nepriklausomybės įsikūnijimu prasideda dabartinis jos literatūros laikotarpis, kuris per pirmuosius du XX a. dešimtmečius nedavė nė vieno pranašesnio lyriko. Buvo sekama prancūzų, ispanų poetais, o vėliau ir bolševikų, pvz. Majakovskiu. Lyrikoje vyrauja socialiniai motyvai ir aktyviai pradeda reikštis juodosios ir mišriosios rasės poetai. Ketvirtam dešimtmetyje pagaliau iškyla trys poetai, kurių vardai tampa populiarūs ir už K. ribų. Tai Eugenio Florit, Emilio Ballagas ir Nicolas Guillen. Eugenio Florit (g. 1903) lyrika sudaro pagrindinį nepriklausomos K. turtą. Jo kūryba, atmetusi puošmenas, kukli, harmoninga, paprasta, graži ir tobula. Emilio Ballagas (g. 1910) vienas didžiųjų K. poetų, savo spalvingą ir jautulingą lyriką pagrindė negrišku ritmu ir savo poezijai suteikė rūstų veidą, atkreiptą į vargšus ir paniekintus. Nicolas Guillen (g. 1902) yra afrokubiškos poezijos viršūnė. Jis prisiima misiją apdainuoti K. negrą, kuriam jaučiasi esąs brolis ir iškelia visus jo bruožus bei atspalvius.

Per 50 nepriklausomo gyvenimo metų kubiečiai rašytojai stengėsi sukurti tautinį romaną, kuriame būtų išryškinti ypatingi krašto bruožai ir atspalviai, būdingos psichologinės ir socialinės savybės, tiek žmogaus, tiek tautos, tačiau nesėk-

mingai. Nors ir yra daug gerų rašytojų, bet dar pasigendama grynai tautinės prozos plačiu mastu. Kubiečiai rašytojai nedavė nė vieno žymesnio romano, bet daug gerų novelių. Žymiausias naujųjų laikų K. rašytojas yra Alfonso Hernandez Catá (1885-1940) išgarsėjęs ne tiek romanais, kiek savo novelėmis. Jo novelės ryškios aistrų analize, pastabumu, patosu. Jo stilius gyvas, sultingas, juslus. Taip pat didžiai vertinamas ir Miguel de Carrion dėl savo psichologinių romanų iš moterų gyvenimo, Carlos Loveira (1882–1928), romanuose kėlęs visas krašto socialines negeroves, o Luis Felipe Rodriguez — kaimiečių gyvenime matęs ne vien tik žavesį, bet taip pat skausmus ir neteisybes. Jūra davė temą gražiam Enrique Serpa (g. 1899) romanui Contrabando ir daugeliui realistinės nuotaikos novelių. Realistų krypčiai priklauso ir Carlos Montenegro bei Alejo Carpentier (g. 1904), kuris savo romane Scué Yamba aprašė Kubos negrų religines apraiškas. Lino Novas Calvo (g. 1905) laikytinas paskutiniu žymiausiu pastarojo laikotarpio rašytoju.

Nepriklausomoji Kuba stengėsi sukurti savo tautinį teatrą, tačiau tas tikslas ligi šiol dar nepasiektas. Vienas kitas rašytojas mėgino rašyti dramas, kaip Jose Antonio Ramas, Max Henriquez Ureña ir kt. Gabiausias dramaturgas yra Ramon Sanchez Varona, rašęs istorines ir būtovines dramas bei komedijas. Teatru visuomenė mažai tesidomi, dramaturgams sunku savo veikalus išleisti, o gastroliuojančios prancūzų ir ispanų trupės smukdo domėjimąsi savuoju teatru. Geografinė K. salos padėtis turėjo ir tebeturi nemažos įtakos sprendžiant įvairias kultūrines šalies problemas. Būdama tarp dviejų labai skirtingų kultūrinių pasaulių, tarp ispaniškos ar ibero ispaniškos ir anglosaksiškos kultūrų, Kuba sudaro tikrą kultūros ribą. Ji yra toji vieta, pro kurią tolydžio daro įtakos, veržiasi ir puola anglosaksų vis beauganti kultūra. Todėl kubiečiai susiduria su problemomis, kurios svetimos kitiems P. Amerikos kraštams. K. patriotai besistengdami panaikinti ispanų kultūros įtaką, susidūrė su tokia būkle, kad šalį užplūdo jai svetimos anglosaksiškos apraiškos, kurios neigiamai paveikė jos papročius ir tradicijas.

Chacon y Calvo, Literatura de Cuba 1941; *Salazar y Roig,* Historia de la literatura cubana; *Alf. Coester,* The Literary History of Spanish America 1928; *P. Gaučys,* Pietų Kryžiaus Padangėje 1952. *P.Gč.*

Kubai (kubu) pirmykščių malajų ir vedidų mišrinė kiltis, gyvenanti P. Sumatros miškuose. Jie maitinasi surinktu maistu (vaisiai, augalų šaknys, vabzdžiai, kirmėlaitės) ar medžioklės laimikiu, nes turi medžio ietį. Nesudarinėja maisto atsargų, todėl dažnai badauja. Maitinimosi sąlygų verčiami keliauja, bet laikosi mažomis šeimomis. Šeima monogaminė, būtent tėvai ir maži vaikai. Vėjų ir šaltų orų metu įsiruošia prieš vėją užuodangą, tačiau ją daro tik tai vienai nakčiai. Kai kas (Volz) ją laiko pačios pirmykštės kultūros tautele ir padarė apie pirmykščio žmogaus gyvenią netikslių išvadų (šeimos, ūkio, religijos ir kt. klausimais). Paskutiniu metu k. praranda savo pirmykštę gyvenią ir pereina prie žemdirbystės, maisto atsargų ir t.t.

B. Hagen, Die Orang Kubu auf Sumatra 1908; *P. Schebesta,* Orang-Utan 1928; *W. Volz,* Die Besitznahme der Erde durch d. Menschengeschlecht 1942.

Kubaitis Edvardas J. (g. 1914 IV 24 Wadsworth, Ill.) laikraštininkas, redaktorius. Mokėsi Milburno, Ill. ir Šv. Baltramiejaus par. (Waukegane, Ill.) m-lose, TT. Marijonų paruošiamojoje m-loje Hinsdale (1927 – 1931), Marianapolio kolegijoj ir Šv. Tomo sem. Denvery, Colo (1933). Kolumbo vyčių ir LRKSA narys. Dirbo Draugo redakcijoj 1930 – 1940, buvo literatūros sk. direktorius prie Catholique Daily Tribune, Dubuque, Iowa (1934–1935), vienas iš redaktorių Jaunimo (1936-1940), Vyčio redaktorius (1941-1942), Lietuvių Kultūros inst. talkininkas - vertėjas (1941–1942), Laivo redaktoriaus padėjėjas (1946–1947), Marian artimas bendradarbis (1947–1950), redaktorius žurnalo The Apostle, Detroite, Mich. (1946–1952); nuo 1942 redaktorius žurnalo Leaves, Detroit, Mich. Taip pat rašo straipsnių, beletristikos ir apžvalgų kitiems JAV ir Kanados laikraščiams ir žurnalams.

E. J. Kubaitis

Kubala Ludwik (1838–1918) lenkų istorikas. 1863 sukilimo dalyvis, kalintas. Išspausdino Stanisław Orzekowski i wpływ jego na Rzeczpospolitą wobec reformacyi XVI w. 1870, Szkice historyczne 2 tt. 1898,

L. Kubala

Jerzy Ossoliński 1883, Handel i przemysł za czasów Stanisława Augusta, Wojna Moskiewska r. 1654, 1910, Wojny duńskie i pokój oliwski 1922.

Kubalski Mikołaj (1794-1873) 1830-31 sukilimo dalyvis emigravęs į Prancūziją. Išsp. Mémoires sur l'expédition des réfugies polonais en Suise dans années 1833–34, 1836, Statistique et ethnographie des peuples slaves en Europe 1840.

Kubanė (senovėje Hypanis) P. Ukrainos ir Kaukazo upė, 941 km ilgio; prasideda Gruzijoje, Elbruso papėdėje, teka į š.v. pro Čerkeską, Armavirą, Kropotkiną ir Krasnodarą, įteka į Azovo jūrą, seniau tekėjo ir į Juodąją jūrą. Intakai: Laba ir Bielaja. Baseino plotas 61.530 km², vid. debitas 360 m³/sek., dalis vandens naudojama irigacijai.

Kubas taisyklingas daugiasienis, turįs 6 sienas, 12 briaunų ir 8 viršūnes; į kiekvieną viršūnę sueina trys vienа kitai statmenos briaunos. Jei k. briauna = a ilgio vienetų, jo tūris = a^3. Todėl laipsnį a^3 taip pat vadina k. K. įstrižainės ilgis = $a\sqrt{3}$, paviršiaus plotas = $6a^2$.

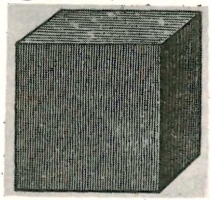

Kubas

Kubatūra kubinių vienetų skaičius duotojo kūno tūryje.

Kubė (Lonchocarpus), ankštinių (Leguminosae) šeimos vijoklinis augalas, dar vadinamas timbo, barbasco. Brazilijoj auga L. Urucu, Peru L. utilis, Gvianoje L. Nicou. Jų jaunų (2–3 metų) šaknys turi stiprių ketoninių nuodų ($C_{23}H_{22}O_6$), kurie vartojami insekticidams gaminti. Tinka kovoti su laukų kenkėjais. JAV 1946 importavo 11 mil. svarų.

Kube Wilhelm (1887–?) vok. nacionalsocialistų veikėjas. 1927 įstojo į nacionalsocialistų partiją ir buvo reichstago narys. 1928–33 Prūsijos landtago nacionalsocialistų lyderis. Nacionalsocialistų valdymo metu buvo Brandenburgo provincijos prezidentas ir Bundes Deutscher Osten vadas. II pas. karo metu Ukrainos reichskomisaras. Išsp. Totila 1920.

Kubelik Jan (1880–1940) čekų smuikininkas virtuozas, koncertavęs plačiame pasaulyje. Už savo grojimą yra atžymėtas popiežiaus šv. Grigaliaus ordinu 1901, Londono filh. garbės narys 1901, gavo Beethoveno medalį 1902, Paganini medalį 1905, garbės narys Čekų Filharmonijos 1939. Parašė simfoniją A moll, šešis smuiko koncertus ir elegantiškų pjesių. Savo grojamiems koncertams pats rašė kadencijas. Grojo tiktai rinktinių kompozitorių veikalus ir pasižymėjo absoliučiu techniškumu, tobulu kiekvienos detalės išbaigimu, objektyvia stiliaus pagava.

J. Kubelik

K. Hofmeister, Jan Kubelik 1941; *Jandík,* Čaroděj housli 1949. *Iz.V.*

Kubertavičienė-Vainiūnaitė Antanina (g. 1896 V 14 Odesoje) aktorė, Valstybės dramos teatre vaidino tik A. Vainiūnaitės pavarde. Pradžios ir vid. mokslą ėjo Odesoj. Dar būdama gimn. mokinė, K.-V. 1911 pradėjo vaidinti Odesos Lietuvių d-jos vakaruose, pajunta pašaukimą būti aktore. Gimn. baigusi 1915, tuoj įstojo į Odesos Mačalovo vardo teatro mokyklą, kurioje studijavo apie 3 metus. 1918 grįžo į Vilnių, stojo į J. Vaičkaus vaidybos studiją ir pradėjo vaidinti jo Skrajojančiame teatre. Lenkams Vilnių okupavus, K.-V. su Vaičkaus grupe 1919 V persikėlė į Kauną. 1920 XII 19 K.-V. vaidino pirmame LMK (Lietuvių meno kūrėjų) d-jos vaidyklos spektaklyje Sudermanno Joninėse. 1922 pradžioj LMK d-jos dramos vaidyklą suvalstybinus ir įsteigus Valst. teatrą, ji pasiliko tame teatre ir dirbo jame 1922–1944 be pertraukos pirmaeile aktore. Per tuos 22 metus K.-V. suvaidino keliasdešimt didesnių ir mažesnių vaidmenų. Kaip retai kuriai kitai aktorei, jai daugiausia teko įsigyventi į aristokračių — karalienių, kunigaikštienių, grovienių ir baronienių vaidmenis; bet taip pat ji sėkmingai vaidino miesto ponias, sodietes ir

A. Kubertavičienė

A. Kubertavičienė Ch. Dickenso Varpuose

vargdienes moteris. Ryškūs, su giliu įsijautimu K.-V. sukurti vaidmenys, kai kurie be pakaitos vaidinti dešimtis metų, yra Raudonauskienė Čiurlionienės Pinigėliuose 1921, Lady Milford Fr. v. Šilerio Klastoj ir Meilėj ir Karalienė Don Karlo veikale, Skylienė V. Krėvės Žente 1931, Apolonija A. Vienuolio Dauboje 1941, motina Gerulienė St. Santvaro Žvejuose 1942 ir eilė kt. Nuo 1945 iki 1956 K.-V. yra minima, kaip Kauno Muzikinio dramos teatro aktorė. Šiame teatre ji taip pat jau yra sukūrusi keliasdešimt vaidmenų, iš kurių tenykštė teatro kritika, kaip gerai pasisekusius, atžymi Melaniją M. Gorkio Saulės Vaikuose, Nainienę Baltušio veikale Gieda Gaideliai, Poniutę A. Griciaus Skeveldrose ir Klimauskienę Karštoj Vasaroj, ponią Dulską Zapolskos pjesėje Ponios Dulskos moralė.

K.-V. lietuvių dramos teatro scenoje jau yra dirbusi 40 metų. Ji turi gražią sceninę išvaizdą, malonų balsą ir gerą liet. kalbos tartį. Ilgų metų atsakingas darbas scenoje ugdė jos talentą, brandino vaidybinį meistriškumą. Ji sugebėjo kurti ne tik teigiamus, bet taip pat charakterinius ir neigiamus moterų vaidmenis. Teigiamuose vaidmenyse aktorė parodė gilaus nuoširdumo, įsijautimo, atskleidė tų žmonių dvasinį grožį ir taurumą, o neigiamuose parodė jų tuštumą, banalumą ir moralinį niekingumą. Ne vienu atveju K.-V. talentingai atskleidė žiūrovui savo kuriamų vaidmenų siekimus ir lūkesčius, viltis ir sielvartą, meilę ir neapykantą, kančias ir džiaugsmus. 1956 už nuopelnus liet. dramos teatrui suteiktas jai LTSR liaudies artistės titulas. Ji, kaip ir jos vyras Petras K., lietuvių teatro istorijoj bus minima, kaip profesinio liet. dramos teatro pradininkė ir pirmaeilė aktorė. *St.S.*

Kubertavičius Petras (1897 Vartų k., Krosnos vls., Marijampolės aps.) aktorius. Gimnaziją lankė Voroneže ir Petrapilyje. Baigė J. Vaičkaus vaidybos studiją ir įsijungė į jo vaidintojų sambūrį. Su Vaičkaus trupe vaidino Petrapilyje, 1918–20 to paties Vaičkaus vadovaujamame Skrajojančiame teatre Vilniuje, Kaune ir kituose didesniuose Lietuvos miestuose. Suorganizavus Lietuvių meno kūrėjų d-jos vaidyklą, daugiausia susidedančią iš J. Vaičkaus ir A. Sutkaus mokinių, 1920 XII 19 K. jau vaidino pirmame tos vaidyklos vaidinime Sudermanno Joninėse. 1922 pradžioj LMK d-jos vaidyklą suvalstybinus ir įsteigus Valst. dramos teatrą, K. kviečiamas į jį pirmaeiliu aktorium. 1922–1944 K. tam teatrui atidavė visas savo jėgas. Daugiausia jis vaidino pirmaeilius vaidmenis. Jo repertuare buvo šių autorių veikalai: W. Šekspyro Makbetas, Karalius Lyras, Fr. V. Šilerio Klasta ir meilė, Plėšikai, Don Karlos, Vilius Telis, Moljero Tariamasis ligonis, Šykštuolis, H. Ibseno Helgolando kovotojai, Visuomenės šulai, Visuomenės priešas, H. Sudermanno Joninės, G. Hauptmanno Hanelė, Paskendęs Varpas, Sofoklio Edipas Kolone, C. Goldoni Mirandolina, R. Rolland Liudvikas Šventasis, N. Gogolio Revizorius, Ernsto Auklėtojai ir kt. Pažymėtina, kad K. Valst. dramos teatre yra vaidinęs visą galeriją Lietuvos kunigaikščių bei valdovų, pvz. A. Asnyko Kęstutį, J. Slo-

P. Kubertavičius

P. Kubertavičius Shakespeare pjesėj Karalius Lyras

vackio Mindaugą, Maironio Kęstutį, Vytautą pas kryžiuočius ir Vytautą Didįjį, V. Krėvės Skirgailą ir Šarūną. Lietuviškajame Valst. dramos teatro repertuare K. yra vaidinęs beveik visuose P. Vaičiūno veikaluose, kūręs juose sodiečių ir miesčionių vaidmenis, pvz. Sudrumstoje Ramybėje jautrų ir vidinės šilumos kupiną kleboną, Tuščiose Pastangose rūstų tėvą, Naujuosiuose Žmonėse ūkininką Duobą, Prisikėlime dailininką ir kt. Be to, K. yra savaimingai sukūręs S. Čiurlionienės Aušros Sūnų Rūsteiką, V. Mykolaičio-Putino Valdovą, St. Santvaro pirmuosiuose žvejuose 1926 Vytautą, Šiaulėniškio Pilėnų kunigaikštį, yra vaidinęs ir kt. lietuvių rašytojų veikaluose.

K. nuo 1926 bent porą atvejų yra buvęs **Valst. teatro** meno vadovybės narys. Režisūros darbą jis bandė dirbti pačiame teatre, o už teatro sienų daugiausia režisavo vid. mokyklų jaunimo vaidinimus. Nemaža pasisekimo turėjo K. režisūrinis darbas St. Santvaro žvejai, 1942 antrą kartą statyti Valst. teatre. 1954 K. yra minimas, kaip Kauno Jaunojo žiūrovo teatro aktorius, o 1956, kaip Kauno muzikinio dramos teatro aktorius. Už savo teatrinį darbą K. buvo apdovanotas Nepr. Lietuvos garbės žymenimis, gi pastaraisiais metais jam duotas ir nusipelniusio LTSR artisto titulas.

Valst. dramos teatre K. buvo patikimi sunkūs ir sudėtingi vaidmenys. Jis Makbetas ir Karalius Lyras, jis Edipas ir did. Lietuvos kunigaikštis, jis kunigas ir mokyklos direktorius, jis patriotas, ūkininkas, dailininkas ir eilinis miesčionis, riteris, elgeta ir ministras, kai kada dvasios turčius, o kai kada skurdžius. Perkrautas sunkiu darbu, K. gal ne visada pajėgė visa širdimi įsikūnyti į naują vaidmenį, bet, kaip aktorius, niekad nemelavo, kiekvienam kuriamam personažui stengėsi tiek duoti, kiek jo galios pajėgia. K. turi gerą išvaizdą, gražaus tembro galingą balsą, puikią lietuvių kalbos tartį, neabejotinai didelius ir plačios skalės aktoriškus gabumus, didelį vaidybinį patyrimą ir gerą vaidybos techniką. Lietuvių teatro istorijon K. įeina, kaip lietuvių profesinio dramos teatro pradininkas ir pirmaeilis aktorius. *St.S.*

Kubertavičiūtė-Maurukienė Dalia (g. 1922 X 13 Kaune) aktorė, Antaninos ir Petro K. duktė. 1940 baigė Aušros mergaičių gimn. Kaune. Tų pačių metų rudenį įstojo į Vilniaus univ. hum. mokslų fakultetą, kuriame ligi 1943 vaidybos ir dramaturgijos meną studijavo teatro katedroje, drauge lankydama ir prof. B. Sruogos teatro seminarą. 1946–49 Bonnos univ. studijavo anglų ir rusų kalbą bei literatūrą. Augusi ir brendusi aktorių šeimoje, K.-M. nuo mažens dienų įaugo į teatrinio gyvenimo nuotaikas, pažino to gyvenimo džiaugsmus ir rūpesčius, ir pati pasiryžo eiti savo tėvų pėdomis. 1941 konkurso keliu ji buvo priimta į Valst. Vilniaus dramos teatrą, tuo metu turėjusį iškiliausio liet. dramos teatro vardą. Netrukus ji buvo įjungta į to teatro darbą ir, rež. R. Juknevičiui režisuojant, H. Ibseno Noroj vaidino Fru Lindę, G. Haupmanno Prieš saulėleidy Betiną, žmoguje po tiltu Agnes ir Septyniolikmečiuose Eriką. 1944 karo įvykiai K.-M. teatrinį dar-

D. Kubertavičiūtė

bą sutrukdė, ji pasitraukė į vakarus. Tremtyje, Vokietijoj, J. Blekaičiui režisuojant, drauge su H. Kačinsku ir kt. ji vaidino A. Rūko pjesėje Bubulis ir Dundulis Rožės vaidmenį. 1949 K.-M. atvyko į Kanadą, Torontan, kur su deklamacijomis yra dalyvavusi koncertuose ir kt. liet. parengimuose. Keletą metų dirbusi Vilniaus dramos teatre, K.-M. jame augo ir brendo, ir yra laikytina realistinės vaidybos mokyklos aktorė, turinčia puikią išorę, sodrų bei sultingą balsą.

Kubicki Paweł (1871–1944) Sandomiro (Lenkijoje) vyskupas. Ilgus metus rinko archyvinę medžiagą apie XIX–XX a. Lenkijos ir Lietuvos kunigų kovą su rusų valdžia ir apie toje kovoje nukentėjusius kunigus. Tuo tikslu plačiai panaudojo ne vien Vilniaus, bet ir Kauno archyvus ir 1933–1938 paskelbė 10 tomų leidinį Bojownicy kapłani, kurio I dalis apėmė Lenkiją (III t. ir Seinų vyskupiją), o II dalis Lietuvą ir Gudiją. Nors ten pasitaiko ir nemaža klaidų, labiausiai dėl to, kad K. nemokėjo lietuviškai arba norėjo lietuviškas pavardes sulenkinti, tačiau yra daug ir vertingos, pirmą kartą paskelbtos medžiagos. *Vc.B.*

Kubiček Juscelino (g. 1902) Brazilijos prezidentas, socialistas. 1950 Minais Gerais vlst. gubernatorius. Būdamas gubernatoriumi pasižymėjo sumaniomis reformomis ir yra sudaręs Brazilijos reformoms ekonominių planų. 1955 išrinktas prezidentu, 1956 I 31 pradėjo eiti pareigas.

Kubijovič Volodymyr (g. 1900) ukrainiečių geografas ir demografas. 1928–39 Krokuvos univ. doc. 1940 Ukrainiečių laisvojo univ. prof. Ukrainiečių tremtyje leidžiamos enciklopedijos redaktorius. Išsp. Atlas Ukrainy, Geografia Ukrainy.

Kubilas žemoka, plati, bet didelė statitinė. Dažniausiai seniau buvo skobtiniai k., kurių viršus buvo siauresnis, pridengiamas atskiru dugnu. XIX a. pabaigoje įsigalėjo lentiniai k., kurie buvo ne tik statūs, platesniu viršumi ar net išlenkti kaip statinės, tačiau neturėjo viršutinio dugno arba jų dugnas buvo pridedamas. Juos dirbo įvairioms paskirtims, todėl ir skirtingo medžio. Valgio gaminiams laikyti skirtieji k. buvo daromi iš lapuočio medžio piautinių ar skeltinių lentų, ūkiniams —iš spygliuočių. Kopūstų rauginimui skirtas k. buvo daromas iš ąžuolo ar nors dedant dalį ąžuolinių lentų. Medui laikyti darė liepines. Alui buvo plačiakraščiai k. Girai ar raugalei skirtieji k. buvo iki 70 cm aukščio ir 60–70 dugne skersmens, viršum žymiai siauresniu. Panašius k. vartojo ir burokų rauginimui.

A. Vitkauskas, Liaudies technika (Gimt. Kraštas 3–4 nr., 385 ir kt. psl.) 1938. *A.Mž.*

Kubilas lietuvių liaudies šokis 8 poroms, linksmos nuotaikos, $^2/_4$ takto. K. senovėje buvo šokamas rudenį, surinkus daržų derlių. Trobos viduje daržovės būdavo sudedamos į k., iš čia ir to šokio pavadinimas. Charakteringas yra šuoliuojąs žingsnis, kuriuo pradedamas šokis iš bendro ra-

Kubilas

to, kairę koją permetus per dešinę ir judant dešinėn; rankos suimtos už nugarų, mergaitės su mergaite ir vyro su vyru. Po to pora už poros šuoliuoja ratu pirmyn, ir vyrai, apsukę atbulai merginas apie save, sušoka į rato vidų ir, uždėję rankas vieni kitiems ant pečių, šuoliuoja dešinėn, o merginos kairėn, laikydamos kairę ranką sulenktą per alkūnę, dešinę tiesiai pečių aukštumoje. Vėl apsisukama poromis, merginos apibėga ratuku kiekviena apie savo vyrą ir sušoka į rato vidų. Jos šuoliuoja k. žingsniu į dešinę, uždėjusios vieną kitai vieną ištiestą, kitą sulenktą per alkūnę rankas ant pečių, vyrai šuoliuoja priešinga kryptimi, susikabinę ištiestomis rankomis. K. užbaigiamas bendru ratu begreitinant tempą, laikantis rankomis kaip šokio pradžioje. K. buvo šokamas Kupiškio apylinkėje.

M. Baronaitė, K. (Fiziškas Auklėjimas nr. 4) 1937. *B.V.*

Kubilevičius - Kubilius Petras (g. 1906 XII 10 Biržų vls.) išspausdino poezijos rinkinį Pavasariškos dienos 1927, Tarp betoninių sienų ir suredagavo poezijos antologiją Pirmasis dešimtmetis 1929.

Kubilienė-Krasauskaitė Ona Birutė (g. 1907 II 24 Gargasų dv., Tauragės aps.) JAV lietuvių veikėja. 1914 atvyko į JAV. Mokėsi aukštesniojoje mokykloje (Valparaise, Ill.) ir Bostono univ. italų bei vokiečių k. 1931 baigė N. Anglijos muzikos konservatoriją. Dalyvaudavo lietuvių ir amerikiečių koncertuose, debiutavo Naujorko operoje. 1938–40 buvo soliste Sumerville simfoniniame orkestre. 1927–29 mokė Bostone vaikus lietuvių kalbos. Ilgus metus bendradarbiavo Keleivy, Naujienų Moterų skyriuje, Vienybėje.

Kubilinskaitė (rašėsi Kobelinskaitė) Teresė (1879 XII 29 Aleksote — 1927 V 6 Kaune) moterų veikėja. Pradžios mokslą gavo iš savo motinos mokytojos ir 1898 baigė Kauno mergaičių gimn. Mokytojavo Zabielskių dv., Garliavos vls., vėliau Liepojoje. Po 1905 grįžo Kaunan. Anksčiau namie vartojusi lenkų k., lankė lietuvių k. kursus ir mokėsi privačiai pas T. Žilinską. Baigė Saulės d-jos mokytojų kursus ir ten pat pasiliko mokytojauti. Be to, dėstė lietuvių k. zitiečių d-jos mokykloj ir vedė Kaune liet. kat. viešą skaityklą ir knygyną. Dirbo komitete šaukiant I Lietuvos moterų suvažiavimą 1907. Viena iš Lietuvių kat. moterų d-jos steigėjų ir nuo pat pradžios v-bos narė (vicesekr., vėliau sekr.), o nuo 1911 ligi I pas. karo pirmininkė. Jos rūpesčiu buvo Kaune suorganizuota pirmoji mergaičių amatų ir namų ūkio vedimo m-la (su valgykla ir kepykla). Kan. P. Januškevičiaus remiama, įkūrė ir redagavo Lietuvaitę 1910–14, jai išlaikyti prisidėdama ir savo lėšomis. I pas. karo metu stojo gailestingąja seserimi į Kauno karo ligoninę, nuo 1915 buvo Rusijoj, grįžusi Lietuvon pasiliko dirbti gailestingąja seserimi (Kauno ligoninėj, vėliau Hagentorno klinikoj). Mirė džiova. Be Lietuvių kat. moterų d-jos, K. prieš I pas. karą buvo veikusi dar zitietėse ir pavasarininkuose.

T. Kubilinskaitė

P. G., T. K. 1931.

Kubilinskas Kostas (g. 1923 Rūdos-Šilkalnio k., Gižų vls., Vilkaviškio aps.) vaikų rašytojas. Mokėsi Marijampolės mokytojų seminarijoje, 1946 baigė gimnaziją Vilniuje. Tęsė mokslą Vilniaus pedagoginiame inst. Mokytojavo Varėnos rajone. Dirba Genio redakcijoje. Išsp. Oželis 1951, Raidžių paradas 1951, Pauliukas bailiukas 1955, Pumpurėliai 1956, Mano skaičiai 1957 ir parašė tekstą albumui Lietuvos vaikai. Be to, yra vertęs iš rusų kalbos vaikų literatūros dalykų.

Kubiliūnaitė-Garbačiauskienė Elena (g. 1900 XI 14 Totoriškių k., Rokiškio aps.) Vidurinį mokslą ėjo Rusijoj. 1922–26 švietimo ministerijoj aukštesniojo mokslo dpt. sekretorė, 1928–31 Lietuvos univ. bibliotekos tarnautoja. 1931 išvyko drauge su vyru į Šveicariją. Viena pirmųjų organizatorių ir dalyvių Lietuvos sporto (teniso, krepšinio, lengvosios atletikos). 1922 pirmojo sporto žurnalo redaktorė. Bendradarbiavo Motinos ir Vaiko žurnale ir išsp. Basketbolą 1923.

Kubiliūnas Petras (g. 1894 V 16 Totoriškių k., Rokiškio aps.) gen. Mokėsi Rygoje, kur baigė realinę m-lą, o 1914 Vilniaus karo mokyklą. Visą karo metą tarnavo Rygos latvių pulke, kur už pasižymėjimus buvo apdovanotas švento Jurgio kryžiumi su kalavijais. 1919 grįžo Lietuvon ir buvo paskirtas 3 pėst. bataliono vadu, 1919 XI 4 pėst. pulko vado padėjėju. 1920 I pasienio pulko vadas. K. suuorganizavo pasienio pulką ir vadovavo šiaurės vakarų Lie-

P. Kubiliūnas

tuvos sienos apsaugai. 1922 pakeltas pulkininku. 1925 baigė DLK Vytauto karininkų kursus, 1925–1927 Čekoslovakijoje karo akad. ir nuo 1927 pradėjo tarnybą generaliniame štabe. 1929 II buvo paskirtas Vyriausio štabo viršininku (kariuomenės vadu). K. atkreipė dėmesį į kariuomenės apmokymo reikalus: 1930 buvo įrengtas Gaižūnų poligonas, 1931 įsteigta Vytauto D. aukštoji karo mokykla. 1934 VI 7 prisidėjo prie sukilimo, bet nevadovavo jam. Sukilimo tikslas buvo pakeisti J. Tūbelio vyriausybę A. Voldemaro vyriausybe. K. buvo pašalintas iš kariuomenės, suimtas, teistas ir nubaustas mirties bausme, kuri buvo pakeista kalėjimu iki gyvos galvos. Tačiau po poros metų kalėjimo bausmė buvo dovanota. Pirmosios bolševikų okupacijos metu norėjo repatrijuoti į Vokietiją, tačiau bolševikai neišleido, ir K. kalėjo ligi karo pradžios. 1941 VIII apėmė pirmojo generalinio tarėjo vietą. Čia K. visą laiką stengėsi laviruoti tarp griežtų vokiečių reikalavimų ir atkaklaus lietuvių pasipriešinimo. 1944 pasitraukė į Vokietiją. 1945 XII anglų zonoje (Vokietijoje) bolševikų agentų pagrobtas ir išvežtas iš namų.

2. Stasys (g. 1921 III 19 Vitebske, Rusijoje) mokytojas, visuomenininkas. 1940 baigė Šiaulių mokytojų seminariją. 1949 atvyko į Braziliją ir pradėjo dirbti Brazilijos Lietuvių sąjungos išlaikomoje mokykloje Vila Anastazio. Suorganizavo jaunimą į vaidybos būrelį, stato lietuviškus veikalus, kai kuriuos pats parašydamas.

Kubiliūnų durpynas Grinkiškio vls., Kėdainių aps., 100 ha ploto, 2,2 m gilumo. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 120 ha, tarpinio tipo.

Kubilius kubilų ir kitų medinių indų dirbėjas. N. Lietuvoje savarankiški amatininkai k. buvo sutinkami Užnemunėje ir Žemaičiuose; jie bandė iš jo gyventi ir savo gaminius pardavinėdavo apylinkės turguose.

Kubiliai D. L. K-tijoje amatininkai, ne vien tik kubilų dirbėjai, bet apskritai amatininkai, kurie dirbo visokias statines (bačkas) ir įvairius kubilus. Dvarų ir ūkininkų inventoriuose yra apstu žinių, kur ‚bačka' (bečka, bočka) yra minima, kaip matas javų saikui ir laukų plotui pažymėti. Nuo XVI a. yra žinoma Vilniaus bačka. Bačkos tačiau buvo naudojamos visokiems reikalams. Tarp kaimo ir dvaro baldų gausiai yra minimi kubilai (kubel, kubelčik). Inventoriai rodo, kad jie naudojami alui pilti, midui laikyti (ąžuoliniai), kopūstams raugti, miltams laikyti, rūbams sudėti ir kt. reikalams. Tad XVI a. yra žinomi kaimo amatininkai kubiliai (‚Bondary'), kurie dvarui prievolę atlieka vietoje lažo dirbdami k., statines. Tik vieninteliame Vilniuje, kuris buvo tipiškas D. L. K-tijos įvairiausių amato brolijų mst., težinomas k. cechas. Jo statutas, susidedąs iš 15 paragrafų, buvo patvirtintas 1664 V 28. Kaip paprastai Vilniaus cechuose, šv. Mikalojaus dieną (XII 6) ir k. cechas išsirenka 2 seniūnus, kurie saugo cecho skrynią. Iš jos yra šelpiamos cecho narių našlės. K. laidotuvėse visi cecho nariai turi dalyvauti su žmonomis. Jeigu k. mokiniai negali išvykti 3 metus į darbo keliones, turi cecho kason mokėti 15 auks. ir 3 metus dirbti pas k., meistro vardui gauti. Nedalyvaujantieji viešuose organizuotuose pasirodymuose ir karalių sutinkant, cechui turi sumokėti pusę akmens (=6,5 kg) vaško. Meistro sūnus, vedęs k. meistro dukterį, temoka cecho skrynion tik 1 auksiną ir iškelia brolijai vaišes, o imdamas ne cecho nario dukterį turi mokėti 12 kapų grašių. Tad ir k. cechas stengėsi būti uždara amato draugija, kuri kontroliavo savo narius, bet varge juos šelpė. Po Didžiojo Šiaurės karo, kai Vilniuje gyvenančiame sunkius metus, 1722 buvo tik 4 k. 1750 jų skaičius padvigubėjo: tik vienas jų tebuvo vokietis. Kad ir kubilių padėtis Vilniuje buvo sunki, matyti iš 1776 VIII 23 Vilniaus miestiečių skundo prieš mst. magistratą.

Akty Vilenskoj Archeograf. Komissij X 48–53 (k. cecho statutas); *M. Liubavskij*, Oblastnoje delenije i mestnoje upravlenije Lit.-Russk. Gosudarstva 1892; *J. Jablonskis*, Istorijos archyvas I. XVI a. inventoriai, 1934; *M. Łowmiańska*, W sprawie składu narodowościowego cechów wileńskich (XVI–XVIII w.) (Aten. Wil. VII 346–350) 1930; Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955; *Z. Ivinskis*, Geschichte des Bauernstandes in Litauen 1933. *Z.I.*

Kubilius 1. Antanas (g. 1899 VIII 20) dipl. ekonomistas. Gimnazijoje ir studentaudamas veikė ateitininkų organizacijose. Bendradarbiavo Žemės Ūkyje, Savivaldybėje. Išsp. Vartotojų kooperacijos bendrovė 1928, Lietuvos ūkio perspektyvos 1930.

2. Jonas (g. 1906 VI 25 Šerkšnių k., Mosėdžio vls., Telšių aps.) kunigas, SJ. Gimnazijos mokslus ėjo Skuode ir Telšių gimn., kurią 1925 baigė. Tais pat metais išvyko į Olandiją ir, įstojęs į jėzuitus, Falkenberge pradėjo studijuoti filosofiją. 1933 gavo dr. laipsnį, parašęs Modernusis reliatyvizmas Troeltch filosofijoje. Grįžęs į Lietuvą, 1933–37 dėstė graikų ir lotynų k. Kauno jėzuitų gimn. ir lankė VDU, studijuodamas graikų ir lotynų kalbas. 1937 vėl išvyko studijuoti į Lijono univ. teologijos mokslų. 1941 gavo licenciato laipsnį. Kunigu įšventintas 1940. Vokiečių okupacijos metu Prancūzijoje K. įsijungė į tautinį prancūzų sąjūdį ir pradėjo dirbti socialinių bei ekonominių studijų žurnale Renouveaux, kur buvo įstatymų aiškinimo skyriaus redaktorium, administratorium bei įžanginių straipsnių autoriumi, nurodinėdamas skaitytojams laikymosi būdus okupacinėse sąlygose. Be to, dar 7 mokyklose buvo religijos mokytojas ir skaučių kapelionas bei dvasios vadas. 1943 vok. naciai susekė, kad K. parūpina žydų vaikams krikščioniškų religijų metrikus. K. buvo areštuotas ir grėsė mirties bausmė, bet su pagalba tos organizacijos narių, kuri kovojo su vokiečių naciais, buvo išgelbėtas. Išsigelbėjęs iš kalėjimo gyveno kalnuose su prancūzų partizanais. Po karo gyveno Paryžiuje ir studijavo Sorbonos univ., parašė disertaciją apie Nietzschės filosofiją ir gavo antrąjį filosofijos daktaro laipsnį. Disertacijos negalėjo išspausdinti, kadangi per vienuolyno gaisrą sudegė ir K. disertacija. Jo pastangomis buvo Paryžiuje išlaikyta pusiau oficiali Nepriklausomos Lietuvos atstovybė. Ligi išvykimo į Kanadą buvo Lietuvių katalikų misijos direktorius. 1950 atvyko į Montrealį (Kanadoje), kur suorganizavo naują parapiją ir pastatė Aušros Vartų vardo bažnyčią.

J. Kubilius, S.J.

3. Juozas (1878 XII Tindžiulių k., Panemunėlio vls., Rokiškio aps. — 1917 III 4 Petrapilyje) visuomenės veikėjas viltininkas. 1892–1896 mokėsi Mintaujos gimn., iš kur buvo pašalintas, nes atsisakė melstis rusiškai. 1900 įstojo į Kauno kunigų seminariją, tačiau dėl lietuviškos veiklos sulenkėjusio seminarijos inspektoriaus buvo pašalintas. 1905 kaip apylinkės atstovas dalyvavo Vilniaus seime. Buvo išrinktas pirmojon Rusijos dūmon iš Kauno gub.; priklausė vad. darbiečių (trudovikų) grupei. Dūmoj reikalavo vykdyt žemės reformą. Paleidus carui dūmą, K. su kitais 25 kairiaisiais atstovais išvažiavo į Suomiją ir ten Vyborge (Vipuri) pasirašė atsišaukimą, protestuojantį prieš dūmos paleidimą. 1908 už tą atsišaukimą kalėjo Kresty (Kryžių) kalėjime Petrapilyje. Paleistas iš kalėjimo dirbo Lietuvos Ūkininko redakcijoje. Rašė daug straipsnių ir aiškino, kodėl caro valdžia paleido dūmą. Išėjus Vilčiai, tapo uoliu jos bendradarbiu. K. išgarsėjo savo tautinę ideologiją skelbiančiais straipsniais ir polemikomis, ypač religinio turinio, su prof. Būčiu. 1915–17 dirbo Centriniame lietuvių komitete dėl karo nukentėjusiems šelpti iždininku. 1916 drauge su J. Tumu-Vaižgantu, L. Noreika ir kt. įkūrė Tautos pažangos partiją. Bendradarbiavo Lietuvos Ūkininke, Vilniaus Žiniose, Lietuvos Žiniose, Viltyje, Vadove, Draugijoje, Šaltinyje. 1929 J. Tumas-Vaižgantas išleido jo svarbesnius straipsnius atskira knyga — Viltininko mintys.

J. Kubilius

4. Jurgis (g. 1875 III 28 Armoniškių k., Liudvinavo vls., Marijampolės aps.) generolas leitenantas. Baigęs Marijampolės 6 klases 1900 buvo pašauktas į rusų kariuomenę; tais pat metais įstojo į Vilniaus karo mokyklą, kurią baigė 1902. Tarnavo Gardine 101 pėst. puike. 1904–1905 dalyvavo rusų japonų kare Mandžiūrijoje. Iš karo grįžęs vėl tarnavo Gardine 101 pėst. pulke. Per visą karą rusų su vokiečiais 1914–1918 buvo fronte. Aktyviai dalyvavo lietuvių kariuomenės dalis organizuojant 1917 Rusijoj. 1917 XII—1918 IV Liet. atsargos bataliono vadas Smolenske. 1918 V grįžo į Lietuvą, apsigyveno Vilniuj, dirbo prie Lietu-

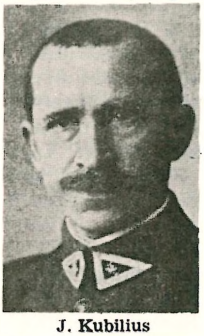

J. Kubilius

vos valstybės tarybos belaisvių grąžinimo skyriuj ir kartu rūpinosi Lietuvos kariuomenės organizacijos reikalais. Vedė grįžusių Lietuvon karininkų registraciją. Buvo pirmuoju kariuomenės štabo viršininku, vėliau Tauragės srities karo viršininku. 1919 V 12 vyr. karo vado įsakymu K. buvo pavesta sudaryti atskirą batalioną Ukmergėje (vėliau 8 pėst. pulkas), kurį sėkmingai organizavo ir 1919 VIII su batalionu išvyko į frontą. Dalyvavo Zarasų operacijoje. Kovoms su Lietuvos priešais pasibaigus, perkeltas į kariuomenės štabą. Kariuomenės štabe gan ilgą laiką ėjo įvairias pareigas ir išėjo į atsargą. Dalyvavo Kalinių globos d-joje ir ilgus metus buvo jos sekretoriumi.

5. Jurgis (g. 1890 Panevėžio aps.). Mokėsi Panevėžyje, baigė mokytojų seminariją ir trumpą laiką mokytojavo. 1914 buvo mobilizuotas į rusų kariuomenę. Baigė Aleksiejevo karo mokyklą Maskvoje. Lietuvos kariuomenėn įstojo 1919 ir ilgą laiką buvo krašto apsaugos ministerijos kanceliarijos viršininku. Betarnaudamas Kaune lankė Vytauto Didžiojo universitetą ir baigė teisių fak. Baigęs teisių studijas, išėjo iš kariuomenės atsargon. Buvo Kėdainių ir vėliau Šiaulių aps. viršininku. 1936–38 Klaipėdos krašto gubernatorius, vėliau valstybės tarybos narys. 1940 rusų-bolševikų buvo suimtas ir drauge su šeima išvežtas.

J. Kubilius

6. Povilas (1887 II 13 Subačiuj, Panevėžio aps.) JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1904 atvyko į JAV. Daugelį lietuvių organizacijų yra įsteigęs Naujorke ir Bruklyne ir pats vadovavęs, daug aukojęs labdaros bei Lietuvos reikalams.

7. Valteris (g. 1918 XI 22) Wilkes-Barre, Pa. Studijavo New Yorko ir Northwesterno universitete. Daugelio novelių ir apysakų autorius amerikiečių spaudoje. Bendradarbiavo Chicago Herald American, New York Sun. Book Binding and Book Production redaktorius. Išsp. Lietuva 1939.

8. Vytautas (g. 1928 Aukštadvario k., Pandėlio vls., Biržų aps.) rašytojas, literatūros kritikas. 1946 baigė Biržų gimn., 1952 Vilniaus univ. istorijos filologijos fak. 1955 apgynė magistro disertaciją — Lietuvių revoliucinė poezija 1890–1907. Nuo 1955 dirba Mokslo akad. lietuvių kalbos ir literatūros inst. Išsp. Teofilis Tilvytis 1956.

Kubiliūtė Marcelė (g. 1898 VII 6). Prieš I pas. karą mokėsi Vilniaus gimn. ir jau tada aktyviai dalyvavo ateitininkų veikloje. Lietuvos univ. studijavo humanitarinių mokslų fak. 1925–40 tarnavo užsienių reikalų ministerijoje. Veikė Vilniečių bei Vilniui vaduoti sąjungoje. 1919–20 pasirašinėjo Nepriklausomosios Lietuvos (Vilniuje) redaktore (66–138 nr.).

Kubilnyčia upelis, Druskininkų vls., Gardino aps., Nemuno deš. intakas, 7 km ilgio; teka senąja Nemuno vaga, kur seniau buvo didelis upės vingis ties Pervalkos bžk., legendarinio paskendusio miesto Raigardo vieta.

Kubin Alfred (g. 1877) vokiečių piešėjas. 1898 studijavo Münchene. Nuo 1906 gyvena Austrijoje. K. kūrybą sudaro masė piešinių: atskiri lapai, serijos, knygų iliustracijos (E. T. A. Hoffmann, Poe, Dostojevskis). Piešiniai atlikti įvairiomis plunksnomis ir rašalu bei litografija. Gra-

A. Kubin Vandens stulpas

fiškai sugestyviomis ir asmeniško rankraščio pobūdžio linijomis K. piešiniai iliustruoja visiškai betarpiai iškilusias jo paties vizijas. Iš mąstymo kilę tokie piešiniai mąstymui ir tarnauja, nepasiekdami vaizduojamojo meno vertės savarankiškumo. Formos atbaigtumo K. neieškojo. K. linijų rezginiai turi impresionizmo elementų, gi jo iliustratyvi klaikiai romantiška ir į ironiją linkusi tematika jį pastato arčiau ekspresionistų. Yra Klingerio, Ropso, Redono, Ensoro, Muncho, Goya poveikio. Sunkūs jaunystės pergyvenimai (motinos ankstyva mirtis, konfliktas su tėvu) K. pastūmė į melancholiją ir pesimizmą, kurių vėliau neatsikratė. Jo kūrybos pasaulis valdomas demonų, o pasmerktas jame gyventi žmogus be atvangos grasomas ir kankinamas visokių naikinančių jėgų ir pabaisų. K. galima lyginti su Kafka. K. daug skaitė ir rašė, sykiu iliustruodamas; parašė autobiografinių novelių, romaną Die andere Seite 1908; išleido Mein Werk, Dämonen und Nachtgeschichte 1931 ir kt.

P. F. Schmidt, A. K. 1924; *W. Schneidnitz,* A. K. 1956; *A. Horodisch,* A. K. als Buchillustrator 1949.

Kubinė lygtis algebrinė trečiojo laipsnio lygtis, kurios vaizdas $ax^3+bx^2+cx+d=0$, kur $a\neq0$. Įstatę $x=y-\frac{b}{3a}$, gauname trumpesnio vaizdo lygtį: $y^3+py+q=0$, kur

$$p=-\frac{b^2}{3a^2}+\frac{c}{a};\ q=\frac{2b^3}{27a^3}-\frac{bc}{3a^2}+\frac{d}{a}.$$

Šią lygtį galima išspręsti vadinama Cardano (XVI a. italų matematikas) formule:

$$y=\sqrt[3]{-\frac{q}{2}+\sqrt{\frac{q^2}{4}+\frac{p^3}{27}}}+\sqrt[3]{-\frac{q}{2}-\sqrt{\frac{q^2}{4}+\frac{p^3}{27}}}.$$

Jei a, b, c, d tikrieji skaičiai, šaknys (sprendiniai) pareina nuo $\frac{q^2}{4}+\frac{p^3}{27}$. Spręsdami trečiojo laipsnio lygtį, visuomet gauname tris sprendinius (šaknis). Kadangi naudojantis Cardano formule, reikia atlikti daug skaičiavimų ir tenka traukti šaknis iš kompleksinių skaičių, tai dažniau naudoja kitus būdus, pvz. apytikrį sprendimo būdą.

K. **šaknis** — trečiojo laipsnio šaknis. Algebroje mokoma, kaip tą šaknį traukti, bet tai gana ilgas skaičiavimas; paprasčiau naudotis logaritmais, kurie duoda greitesnį atsakymą ir griežtumu ne ką skiriasi nuo betarpio šaknies traukimo, nes vis vien dažniausiai pasitenkinama apytikriu rezultatu, kadangi daugumo skaičių k. šaknys yra iracionalūs skaičiai.

M.Kr.

Kubizdalis didysis (Calvatia maxima), pumpotaukšlinių (Lycoperdaceae) šeimos kamuoliškas staigiai susiaurėjančia žemutine dalimi grybas. Sutinkamas dirvose, pievose, krūmuose.

Kubizmas XX a. pradžios tapybinis sąjūdis, išvystytas Paryžiaus mokyklos tapytojų (Picasso, Braque, Léger, Gris, de La Fresnaye, Gleizes, Metzinger, Herbin, Lhote etc.), sukūręs naują meninės tikrovės reprezentacijos formą bei estetiką. Pagrindinė kubistinės technikos ir estetikos versmė buvo Cézanne ir Seurat, iš kurių kubistai paėmė architektūrinės konstrukcijos, geometrinės simplifikacijos ir tūrių reprezentacijos dviejų dimensijų paviršiuje principus. Cézanne pvz. teigė, kad kiekvienas objektas galįs būti redukuotas į tam tikrą pagrindinį vienetą, t.y. gryną tūrį — sferą, cilindrą, kubą, piramidę etc. Pasinaudodami šių abiejų tapytojų pamoka, kubistai davė visiškai naują tūrių reprezentacijos tapybinėje plokštumoje problemos sprendimą, pirmą kartą nuo renesanso laikų atsisakydami natūralistinės objektų reprezentacijos (imitacijos) ir ją pakeisdami simplifikuotų formų, išreiškiančių permanentines objektų savybes, atitikmenimis. Spalva kubistams buvo ne imitacinė, bet reprezentacinė priemonė. Iki minimumo sumažindami tematinio momento reikšmę ir stengdamiesi sukurti antiimitacinį tapybinės technikos ‚alfabetą', kubistai stipriai nutolo nuo gamtos ir davė pirmuosius abstraktinės tapybos pavyzdžius. Sąjūdžiui vardą davė meno kritikas Louis Vauxelles, kalbėdamas apie Braque tapybą niekinama prasme pavartojęs epitetą ‚cubiste', kuris greitai prigijo, nors ne visi kubistai buvo juo patenkinti. Daugumas jų k. laikė ne platesne srove, bet savo paties tapybiniu metodu. Pirmuosius kubistinius eksperimentus vienu ir tuo pačiu metu, bet nepriklausomai nuo vienas kito, atliko Picasso ir Braque. K. paprastai skistomas į keturis periodus: sezaniškąjį (1907–1908), analitinį (1909–1910), hermetinį (1911–1912) ir sintetinį (1913-1915). Pirmajam periodui būdinga sezaninė objektų simplifikacija (Picasso, Famille d'Arlequin, 1908; Braque, Les Maisons à l'Estaque, 1908). Antrajame periode kubistai daugiausia domėjosi erdvės reprezentacija ir apšvietimo sugestija konstruktyvinėmis priemonėmis (Picasso, Jeune fille à la mandoline, 1910). Trečiąjį periodą Ozenfant vadino nonfi-

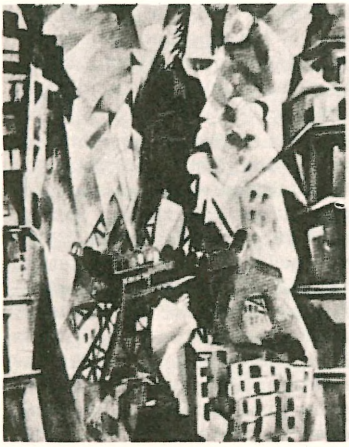

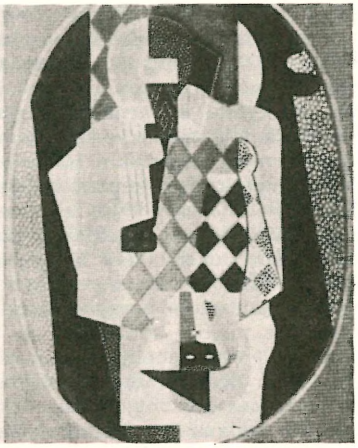

1. R. Delaunay — Eifelio bokštas, 2. H. Laurens — Žmogus su klarnetu, 3. G. Severini — Arlekinas

guratyviniu. Šio periodo darbai abstrakčiausi: siužeto vaidmuo sumažintas iki minimumo; tematiniai objektai suskaldyti plokščiais paviršiais, reprezentuojančiais skirtingus erdvės aspektus; pastebimas linkimas į monochromiją (Braque, La Guitare, 1912). Sintetiniame periode k. nustojo eksperimentinio pobūdžio ir tapo organiška kubistinės estetikos išraiška (Picasso, Un homme assis, 1914; Gris, Poèmes en prose, 1915). K. turėjo milžiniškos reikšmės moderniojo meno raidoje. Jo atradimų poveikyje formavosi beveik visos vėlesnės avangardinio meno srovės. Prie k išsivystymo nemaža prisidėjo ir prancūzų poetų ‚kubistų' grupė (Apollinaire, Jacob, Salmon ir kt.), aktyviai dalyvavusi kubistinėje revoliucijoje.

A. Gleizes ir J. Metzinger, Du cubisme 1912; *A. Apollinaire,* Les Peintres cubistes 1913; *A. Gleizes,* Du cubisme et les moyen de le comprendre 1920; *H. Kahnweiler,* Der Weg zum Kubismus 1920; *G. Jeanneau,* L'Art cubiste 1929; *A. H. Barr,* Cubism and Abstract Art 1936; *E. Bonfante ir J. Ravenna,* Arte cubista 1945; *M. Raynal,* From Picasso to Surrealism (History of Modern Painting III t.) 1950. *A.Lc.*

Kublaikanas (Kublaichanas; apie 1216 — 1294) totorių chanas, garsaus Džengiskano vaikaitis. Įsibrovė į Kiniją ir Pekine įkūrė mongolišką Juano dinastiją. Jo valdomą Kiniją aplankė pirmas europietis Marco Polo, ir kraštas pasidarė žinomas Europai. K. pavertė budizmą valstybine tikyba ir darė žymias vidaus reformas, tačiau toleravo ir kitas religijas, globojo mokslą ir meną. K. skatino prekiauti su svetimais kraštais ir pats savo kapitalais dalyvavo toje prekyboje.

Kublaikanas

O. Franke, Geschichte des Chines. Reiches 1948-1952.

Kublickas Lionginas (g. 1929 III 15 Budrėnų k., Antalieptės vls., Zarasų aps.) jūrų kapitonas. 1950 gavo jūrų kapitono vardą. 1951 VII 17 drauge su J. Grišmanausku ir E. Paulausku pabėgo iš okupuotosios Lietuvos į Švediją. 1952 atvyko į JAV. Čia aplankė apie 50 lietuvių kolonijų ir informavo apie padėtį okupuotoje Lietuvoje. Pagal žvejų pasakojimus buvo išleista brošiūra Voyage to Freedom.

Kublinskis Bernardas Augustinas (1890 Skaistkalnėje — 1927) latvių kunigas, visuomenininkas, politikas. Mokėsi Kauno kunigų seminarijoje ir Petrapilio dvasinėje akad., kurią baigė 1916 teologijos magistro laipsniu. Daug rašė į latvių katalikų laikraščius. Studentaudamas akademijoje dalyvavo ir lietuvių tautinėse organizacijose, būdamas įsitikinęs latvių-lietuvių kultūrinio bendradarbiavimo reikalu. I pas. karo metu daug padėjo lietuvių ir latvių pabėgėliams Maskvoje. Grįžęs į Latviją, 1918 buvo paskirtas Ilukštos klebonu. Įkūrus Rygos arkivyskupiją K. buvo paskirtas kūrijos kancleriu drauge eidamas religijos dėstytojo pareigas ir Rygos lietuvių mokyklose. Jis įsteigė latvių katalikų gimnaziją Aglonoje. Buvo išrinktas į Latvių tautos tarybą, o vėliau į I ir II Latvijos seimą; čia buvo vienas iš veikliausių Latgalijos katalikų vadų politinia-

me darbe. Pasitraukęs nuo politinio darbo, atvykęs į Lietuvą 1927 I 25 įstojo į Marijampolės marijonų vienuolyną, kur netrukus, susirgęs plaučių uždegimu, II 19 mirė. Palaidotas Rygoje.

Kubličiai mstl. ir buv. dv. Lepelio aps., prie buv. 1920–39 Lenkijos–Rusų sienos, 45 km į p. nuo Dysnos, buv. Kublickų nuosavybė. Pirmoji medinė bažnyčia statyta 1642 tuometinio K. savininko, Polocko stalininko Juozo Klionovskio; 1783 pastatyta nauja mūrinė, kuri 1867 buvo atiduota stačiatikiams.

Kucharzewski Jan (1876 – 1952) lenkų politikas ir istorikas. Ilgus metus dėstė aukštesniose ir aukštose mokyklose teisės ir ekonomijos dalykus. 1912 kandidatavo į Rusijos valst. dumą. I pas. karo metu gyveno Šveicarijoje ir drauge su Paderewskiu aktingai veikė Lenkijos nepriklausomybės naudai, rašydamas spaudai straipsnius. Pasirašė regentų tarybos manifestą apie Lenkijos nepriklausomybės atstatymą. Pirmasis 1917 XI — 1918 II ministras pirmininkas. Pasitraukė iš pareigų, kada vokiečiai derybų metu Lietuvos Brastoje nepaisė lenkų reikalavimų. 1925 Nuolatinis Haagos teismo narys. II pas. karo metu įsteigė New-Yorke The Polish Institute of Arts and Sciences. Išsp. Czasopismienictwo polskie na Litwie, Rusi oraz na emig. XIX w. 1911, Epocha Paskiewiczowska 1914, M. Mochnacki 1909, Powstanie listopadowe, L'Europe et le problème russo – polonais, Constitutionnel de Pologne 1915–30, Le dilemme de Haute-Silésie 1921. Betgi svarbiausias daugiatomis jo veikalas Od białego caratu do czerwonego 1923–39, 1948 The Origins of Modern Russia. *P.Č.*

Küchelbecker Vilhelm Karlovič (1797—1846) vokiečių kilmės rusų poetas, Puškino bendramokslis, Gribojedovo draugas. Šis ‚klasicizmo romantikas', kaip jis pats save apibūdino, nepaliko ryškesnių pėdsakų kiek nesklandžia savo kūryba, tačiau buvo ryškus dekabristų grupės dalyvis. K. buvo 10 metų kalintas, paskui ištremtas Sibiran, kur, džiovininkas ir apakęs, mirė. Pirmas rusų tarpe bandė rašyti baltu (nerimuotu) penkiapėdžiu jambu. K. dienoraštis — Dnevnik tiksliai perteikia laikotarpio dvasią.

Küchmeister Michael (apie 1370 — 1423 XII 15 Dancige), kryžiuočių vietininkas Žemaičiuose 1405–1409, vyr. Ordino magistras 1414–1422. Kilęs iš Silezijos kilmingųjų šeimos, tapęs kryžiuočių nariu, 1396–1402 buvo Rastenburgo (Prūsuose) pilies ligoninės slaugytojas. 1402 didysis Ordino maršalas Werner von Tettingen K. paskyrė Karaliaučiaus (žr.) prekybinio punkto ūkvedžiu (Grossschäffer). Čia K. pasižymėjo organizaciniais sugebėjimais. Vykdant didelę Ordino užsienio prekybą, reikėjo atskiro ir veiklaus pareigūno. Racionžo taika (1404) Ordinui iš Vytauto vėl gavus Žemaičius, K. 1405 pradžioje buvo paskirtas kryžiuočių vietininku ar seniūnu Žemaičiuose. Savo raštuose jis titulavosi Voigt von Samayten. Pradžioje K. gyveno Vytauto Ordinui pastatytoje Königsburgo pilyje, o vėliau persikėlė į Dubysos pilį, kuri, kryžiuočiams ėmus valdyti Žemaičius, pasidarė žymiausias jų punktas. Pramokęs lietuviškai (Dlugosz, Opera Omnia XII 563), K. su savo pavaduotoju Tomu Possecke (Cod. epist. Vit. 180) ėmėsi energingai Ordinui pajungti Žemaičius. Į nuolatinių karų sunaikintą kraštą K. turėjo atsigabenti savo javų, gyvulių, net sviesto, silkių, daržovių ir kt. maisto produktų. Kryžiuočių padarytos išlaidos yra rūpestingai atžymėtos Ordino iždininko knygose (žr. Marienburger Tresslerbuch). Patrauktiems į savo pusę gyventojams kryžiuočiai dalino druskos, medžiagų (vilnonių), kirvių, dalgių ir kt. Tokiais viliojimais K. tikėjosi Žemaičius palenkti Ordinui, tačiau daugumas bajorų ir ūkininkų, kurie ilgai buvo naudojęsi savo žemėse socialine laisve, buvo aiškiai priešingi kryžiuočiams. Nesigailėdamas žiaurių bausmių, egzekucijų, K. siekė įvesti naują tvarką. Gyventojai buvo imta surašinėti, laukams matuoti buvo siuntinėjami matininkai. Nepajėgdamas įsigyti gyventojų palankumo, K. skundėsi, kad žemaičiai esą ‚nepastovaus nusistatymo, nes šiandien jie sako ‚taip', o rytoj jau ‚ne' (Cod. epist. Vit. 129). Visaip K. rūpinosi palaužti gyventojų pasipriešinimą, galutinai įtvirtinti Žemaičiuose Ordino valdžią. Tik mažą dalelę žmonių tepatraukęs į savo pusę, K. juos panaudojo šnipinėjimui, nes buvo uoliai renkamos žinios apie slaptus gyventojų susibūrimus. Daugumas žmonių pateko į senprūsių padėtį. Jie buvo varomi į priverstinius darbus, apdedami duoklėmis. Krašte K. tuoj ėmė vykdyti kolonizaciją, traukė čia vokiečių ūkininkus, pirklius ir amatininkus, kirto miškus, statė pilis, namus, malūnus. Nepasitikėdamas žmonėmis K. ėmė žymius

bajorus ar jų vaikus įkaitais ir siuntė į Prūsus (žr. Jotkis, Jovirdas ir kt.). Būdamas Žemaičių vietininku K., drauge su Ragainės komtūru, 1406 vadovavo Ordino kariuomenei, kuri turėjo padėti Vytautui kovoje prieš Maskvą. Tas žygis, į kurį buvo surinkti ir Žemaičių būriai, nebuvo užbaigtas. Visa tai kėlė gyventojuose didelį nepasitenkinimą. Savo atsišaukime 1407, kuris buvo dar labiau patikslintas detalėmis Konstancos susirinkimui, Žemaičiai skundėsi pasauliui apie labai sunkų kryžiuočių jungą. Nors buvo suvaržytas gyventojų judėjimas, žmonės ėmė iš Žemaičių bėgti už Nevėžio į Lietuvą. Iš šito nelaimingo K. laikotarpio Žemaičiuose yra paskelbta daug medžiagos (Cod. epist. Vit.). Kai Ordinas 1409 jau buvo pradėjęs karą prieš Lenkiją, Vytauto pareigūnų nurodomi ir padedami Žemaičiai sukilo. Kryžiuočių vietininkui K. beliko tik viena išeitis iš Dubysos pilies 1409 VIII gale su visa savo įgula skubiai trauktis atgal į Prūsus. Dar 1409 did. magistras Ulr. Jungingen išsiuntė K. pas didelį Ordino rėmėją, Vengrijos karalių Zigmantą Liuksemburgietį. 1410 III K. buvo paskirtas 1402 Ordinui įgytos Neumarko žemės vietininku. Čia jis turėjo svarbią pareigą — su V. Europa palaikyti taip reikalingus ryšius. Po Žalgirio mūšio, kai lenkai pasitraukė nuo Marienburgo apgulimo, K. buvo apsupęs lenkų užimtą Tuchelio pilį. Greitai (1410 X 9) jis pats pateko į lenkų nelaisvę, ir tik po Torunės taikos 1411 vasarą tebuvo paleistas. Naujasis vyr. mag. Henrikas von Plauen paskyrė K. Ordino didžiuoju maršalu. Aiškiai prieštaraudamas vyr. magistrui, po tiek daug nuostolių atnešusio karo K. pasidarė pastovus taikos šalininkas. O nerimstančiam Henrikui von Plauen atrodė, kad tik kariaudamas Ordinas begali išsikovoti sau geresnę ateitį. Kai susivažiavę Horodlėje Lietuvos ir Lenkijos kilmingieji ceremoningai sudarinėjo ir antspaudavo savo aktus, Plauen staiga pradėjo karą. K. tačiau, kuriam buvo skirta, kaip vyr. maršalui, atvesti pagrindines karines jėgas, atsisakė vyr. magistro klausyti. 1413 X pradžioje nelauktai jis su kariuomene sugrįžo į Marienburgą ir suėmė sergantį Henriką von Plauen. K. pasisekė daugumas vyr. magistro patarėjų įtikinti jo to žygio tikslingumu. 1414 I 7 didžioji Ordino kapitula patvirtino Plaueno atstatymą iš pareigų ir K. išrinko did. magistru. Visas kaltes dėl Ordino karinių kėslų buvo suvertęs Plauenui, pats K. vis garsinosi siekiąs taikos. Todėl K. pradėjo su Vytautu ir Jogaila derybas 1414 IV Grabove. K. Jogailai sakėsi nusileidžiąs, kad ‚išvengtų krikščioniško kraujo praliejimo' (Cod. ep. Vit. 289). Nors jis žadėjo atsisakyti Žemaičių, bet derybos iširo, ir ginčams likviduoti beliko tik karas, kuris vėl prasidėjo 1414 VII. Ordinas galėjo laikytis tik Plaueno sutvirtintose ir apginkluotose pilyse. Jogaila turėjo padaryti dviejų metų paliaubas. Abi pusės sutiko, kad Konstancos susirinkimas spręstų ginčą. Ji jo neužbaigė, ir 1418 X vėl susivažiavo K. su Jogaila ir Vytautu derybų, kurios 9 d. vyko Veliuonoje. Bet abi pusės išsivažinėjo net neatsisveikinusios. K. turėjo vis karo parengtyje laikyti Ordino kariuomenę. Jai išlaikyti reikalingos išlaidos vertė K. taikytis prie Prūsų miestų ir kilmingųjų reikalavimų. Prie K. sustiprėjo nepatenkintųjų judėjimas, kuris buvo prasidėjęs Driežų sąjungoje (žr.). Netekęs ir Ordino riterių pasitikėjimo, K. 1422 III 10 atsistatydino ir pasitraukė pradžioje Mewės pilin, vėliau Dancigan. Jis išgyvenodar naują karą su Jogaila ir Vytautu 1422 vasarą (žr. Melno taika). Pasmerkdami K. neryžtingą politiką, vokiečių (Ordino) istorikai išveda, jog jis viduje Ordino valstybę stipriai susilpnino, o santykiuose su Lietuva ir Lenkija įstatė į kelią, kuris nuvedė į dar didesnę kaimynų persvarą.

Scriptores rerum Prussicarum III–V; *J. Voigt*, Namen-Codex d. deutschen Ordensbeamten 1843; (") Geschichte Preussens VI–VII; *J. Caro*, Geschichte Polens III 1869; Acten der Ständetage Preussens, hgg. von. M. Töppen, I 1878; *E. Krumbholtz*, Samaiten und der deutsche Orden bis zum Frieden am Melno-See 1890; *H. Lohmeyer*, K. M., Allgemeine Deutsche Biographie 288–290, 1883; *Chr. Krollmann*, Altpreuss. Biographie I 1941; *P. Pakarklis*, Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai 1948; *J. Jakštas*, Jogailos ir Vytauto kovos su Vokiečių ordinu (rink. Jogaila) 1935; *Br. Dundulis*, Žemaičių sukilimai prieš teutoniškuosius pavergėjus (Vilniaus univ. Mokslo darbai, istorijos-filolog. mokslų serija II, 118–145) 1955; *Z. Ivinskis*, Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų (Athenaeum VI, 58–85) 1935; (") K. M. ordino vietininkas (vaitas) Žemaičiuose Vytauto laikais (V. D. muziejaus metraštis I) 1941. *Z.I.*

Kuczynski Robert René (1876–1947) demografas ir 1919–33 Finanzpolitische Korespondenz redaktorius ir leidėjas. 1933 emigravo iš Vokietijos į Angliją. 1938–40 Londono univ. prof. Išsp. Arbeitslohn und Arbeitszeit in Europa und Amerika 1870–1909, 1913, The Balance of Births and Deaths 1928–32, The Measurement of Population Growth 1936, The Analysis of Vi-

tal Statistics 1938, Demographic Survey of the British Colonial Empire 1948–49.

Kuczyński Stefan Maria, lenkų istorikas, rašęs Lenkijoje ir Lietuvos istorijos klausimais, išėjęs O. Haleckio mokyklą Varšuvos univ. Pažymėtini K. darbai: Sine Wody. Rzecz o wyprawie Olgierdowej 1362 r. (Księga ku czci Oskara Haleckiego 81–141) 1935; svarbus yra K. veikalas Lietuvos ekspansijai į rytus XIV–XVI a., Ziemie czernihowo - siewierskie pod rządami Litwy 1936; Tatary litewscy 1938 (318 psl.), Tatary wobec Litwy i Moskwy w drugiej połowe XV w. (Problemy Europy Wschodniej) 1939, Antymoskiewska inicjatywa Litwy w drugiej połowie XIV w. 1936, O wyprawie Włodzimierza I ku Lachom w związku z począkami państwa polskiego (Sprawozdania Wrocł. Tow. Nauk. IV 1949); įdomią apžvalgą duoda 40 psl. strp. Kto dowodził w bitwie pod Grunvaldem? (Nauka i sztuka V 1947). Žymiausias K. darbas yra apie Tannenbergą: Wielka wojna z Zakonem krzyżackim w latach 1409–1411, 1955 (551 psl. + 11 žemėlapių, daug iliustracijų). *Z.I.*

Kučas 1. Antanas (g. 1900 X 14) dr., istorikas, pedagogas. Bendradarbiauja liet. spaudoje (Aidai, Darbininkas, Draugas, L. E ir kt.), tyrinėja Amerikos lietuvių praeities gyvenimą ir yra vyr. redaktorium ruošiamos plačios Amerikos lietuvių katalikų istorijos. 1956 išėjo iš spaudos jo parašytoji Šv. Petro lietuvių parapija South Bostone ir Lietuvių Romos katalikų susivienijimas Amerikoje. Dirbęs įvairiose mokyklose, nuo 1947 pavasario semestro Scrantono universitete dėsto istoriją ir naująsias kalbas.

2. Antanas (g. 1909 Deikiškių k., Vabalninko vls., Biržų aps.) grafikas. 1935 baigė Kauno meno m-lą. 1936-40 dėstė paišybą Tauragės, Kaišiadorių ir Kauno gimnazijose. 1944 pradėjo dėstyti meno inst. Kaune, 1951 Vilniaus meno inst. Nuo m-los baigimo laikotarpio dalyvavo daugelyje Lietuvos dailininkų sąjungos rengiamų parodų Kaune, Vilniuje, Rygoje, Taline. Darbai saugomi M. K. Čiurlionio galerijoje Kaune, Vilniaus Dailės muziejuje. Aišbės ‚Bričkos' iliustracijose pasireiškė savitas, stipraus stilizuoto piešinio ir realistinės nuotaikos grafikas. Svarbesni paveikslai: Lietuvos kaimas, Žiema Vilniuje, Šienapiūtė. Iliustravo B. Sruogos liaudies dainų rinktinę ir kt.

3. Petras (1865 Gailionių k., Joniškėlio vls., Biržų aps. — 1895 VI 11 Lietuvoje) J. Petraičio slapyvardžiu 1893–95 redagavo Vienybę Lietuvininkų.

Kučas (cutch) žaliava dažams bei odų

A. Kučas Aišbės Bričkos iliustracija

rauginimo medžiagoms. Juodasis k., arba katechu, duoda rusvuosius dažus. K. gaunamas iš Acacia Catechu branduolinės medienos, augančios Indijoje, Burmoje.

Kučing britų Saravako kolonijos adm. centras Borneo salos v. dalyj; apie 40.000 gyv. (1950). K. yra uostas, turi savo aerodromą; išvežama sago miltai, pipirai ir medis.

Kučingis 1. Antanas (g. 1899 X 18 Mauručiuose, Veiverių vls., Marijampolės aps.) operos solistas, bosas, ats. mjr. Mokėsi Mauručiuose ir Veiverių mokytojų seminarijoje. Stojęs kariuomenėn, baigė vieną pirmųjų Lietuvos karo mokyklos laidų leitenanto laipsniu ir beveik visą laiką dirbo Karo topografijos skyriuje. 1937 iš kariuomenės išėjo atsargon, pakeltas į majorus, ir atsidėjo tik operos teatro darbui. Tarnaudamas kariuomenėj, K. lankė ir baigė Kauno konservatoriją. Valst. teatre pradėjo dirbti apie 1928. Yra tariama, kad Mefisto vaidmuo Gounod Fauste yra kiekvieno operos solisto boso laimėjimų viršūnė. Tą vaidmenį, savaimingai sukūręs, K. pirmą kartą su dideliu pasisekimu Valst. teatre dainavo 1933–1934 sezono metu. Greta Mefisto, K. vaidino ir dai

A. Kučingis su E. Saulevičiūte Eugeniuje Onegine

navo visą eilę pirmaeilių operinių vaidmenų, visada susilaukdamas palankių kritikos vertinimų. Žymūs muzikiniu ir vaidybiniu požiūriu K. darbai Valst. operos teatre yra šie: Mefisto Gounod Fauste, Greminas Čaikovskio Oniegine, Don Bazilio Rossini Sevilijos Kirpėjuje, Karalius Wagnerio Lohengrine, Kardinolas Halévy Žydėj, muzikas Puccini Bohemoj, Faraonas Verdi Aidoj ir senas karys Trubadūre, Varlaamas ir Borisas Musorgskio Borise Godunove, Saltanas Rimskio-Korsakovo Care Saltane, olandų jūrininkas Planquette Kornevillio Varpuose, Leporello Mozarto Don Žuane, Kecalis Smetanos Parduotojoj nuotakoj, Lakmės tėvas Delibes Lakmėj, Končakas Borodino Igoryje, elgeta Karnavičiaus Radviloj Perkūne, Vandenis Dvořako Undinėj, dvaro urėdas St. Šimkaus Pagirėnuose ir kt.

Kaip Lietuvos Valst. operos teatro solistas, K. keliais atvejais su pasisekimu yra dainavęs Latvijos Nacionalinėj operoj ir Estonijos operos teatre. Prahoj operos teatre, kur buvo sena tradicija Smetanos Parduotąją nuotaką dainuoti tik čekų kalba, K. Kecalio vaidmenį dainavo lietuviškai, ir kritika palankiausiai atsiliepė apie jo atliktą vaidmenį. 1939 su A. Staškevičiūte K. koncertavo Maskvoj. Daugelį kartų jis yra dainavęs koncertuose Kaune ir kt. Lietuvos miestuose.

Talentingas ir darbštus K. keliolika metų nešdamas sunkią ir atsakingą repertuaro naštą, 1940 jau buvo vienas žymiųjų mūsų Valst. operos teatro šulų. Jis pasižymėjo įgimtu muzikalumu, gilia muzikine kultūra, ryškiais vaidybiniais gabumais ir puikia dikcija bei lietuviškojo žodžio tartimi. K. dainininkas yra charakterizuotinas, kaip basso buffo — komiškasis bosas. Jo balso skalė ypačiai plati ir lengvai valdoma nuo žemųjų apačių iki laisvų ir galingų viršūnių, jo balso tembras sodrus ir malonus. K. balsinę medžiagą atitiko jo vaidybiniai gabumai. Tokie jo sukurti vaidmenys, kaip Sevilijos Kirpėjo Don Bazilio, Fausto Mefistas, Boriso Godunovo Varlaamas, Parduotosios nuotakos Kecalis ir Pagirėnų urėdas, yra ne tik asmeniniai K. laimėjimai, bet kartu ir mūsų profesinio operos teatro.

Nesiryždamas palikti mylimo teatrinio darbo, K. liko Lietuvoj. 1946 ar 1947 jis buvo nuteistas 25 metams sunkiųjų darbų ir ištremtas į Sibirą, kur apie 10 metų kirto mišką ir dirbo kitus katorgos dar-

bus. 1956 paleistas grįžo į Lietuvą. Šiuo metu K. dirba akademiniame Vilniaus operos teatre. *St.S.*

2. Jonas A. (1908 XII 23 Šnyplių k., Švėkšnos vls., Tauragės aps.) kunigas. 1927 baigė Švėkšnos Saulės prog. ir 1929 saleziečių kolegiją Turine. 1937 baigęs Telšių kunigų seminariją, įsišventino kunigu. 1938–1939 studijavo teisės ir pedagogikos mokslus Milano Jėzaus Širdies univ. 1937–38 Šilalės vid. mokyklos kapelionas ir Šilalės parapijos vikaras, 1939–40 6-to L. K. Margio pulko kapelionas, 1940–41 Šilalės par. klebonas, 1941–44 Telšių gimn. kapelionas, 1944–46 vokiečių parapijos klebonas ir Rottenburgo vyskupijos lietuvių tremtinių kapelionas. 1946 atvyko į JAV. Nuo 1947 Los Angeles klebonas. Čia pastatė naują liet. R. K. bžn., įgijo erdvę salę ir kleboniją ir seselėms namus. 1947 įkūrė Vyčių kuopą, LRKS kuopą, Kat. moterų s-gos skyrių, Šv. Vardo d-jos skyrių. 1949 suorganizavo lituanistikos šeštadieninę mokyklą, 1954 įsteigė Vaikų darželį, nuo 1952 redaguoja Parapijos žinias, nuo 1954 organizuoja Kalifornijos Lietuvių dieną. Telšiuose neturtingiems gimnazijos mokiniams įsteigė bendrabutį ir valgyklą. Išleido moksleiviams giesmynėlį 1942 (su 1939 data), 1948 Žemaičių kankiniai. Bendradarbiavo Žemaičių Prietely, Ryte, XX Amžiuje, Drauge, Varpely, Mokykloje, Kalifornijos Lietuvy, rašydamas religiniais ir socialiniais klausimais ir pasirašydamas Padaubiečio slapyvardžiu.

J. Kučingis

Kučinskas 1. Jonas (1884 IX 29—1955 VIII 31) teismo darbuotojas, A. Kučiūno tėvas. Nuo 1920 Marijampolės apl. tardytojas. 1920–1927 Marijampolės taikos teisėjas, 1927–1941 Vilkaviškio ir Marijampolės notaras. 1941 bolševikų kalintas. Tremty dvejus metus buvo Schw. Gmünd lietuvių tremtinių stovyklos teisėjas. Marijampolėj priklausė Žiburėlio d-jai moksleiviams šelpti. Veikė ir kitose labdaros ir kultūros draugijose. Save laikė Marijampolės socialdemokratų kuopos nariu, nors aktyviai politinio darbo, kaip teisėjas, nedirbo. 1955 apsigyveno Čikagoje. Buvo veiklus vietos Lietuvių teisininkų draugijos narys. Bendradarbiavo Teisininkų žiniose.

2. Teodoras J. (g. 1885 I 5 Prūsokų k., Višakio Rūdos par.). Baigė Višakio Rūdos pradžios mokyklą. 1905 atvažiavo Amerikon. Lankė Valparaiso univ., 1920 baigė Ohio Northern University BS laipsniu. Baigė Chicago Law School, parašė disertaciją Vendor and Vendee—Real Estate Law, už kurią gavo LLB ir JD laipsnius. Priklausė Amerikos liet. socialistų s-gai ir Liet. laisvamanių org. Apvažiavo visas lietuvių kolonijas 1915–1917, pasakydamas per 300 kalbų ir paskaitų socialiniais, astronomijos bei geologijos klausimais. Aušros mokykloj dėstė lietuvių kalbą. Drauge su Ambrose parašė Čikagos lietuvių istoriją (filmuotas šios istorijos rankraštis yra Chicagos univ., North Western univ. ir Chicagos Public bibliotekoje). Išsp. 16 Kristų 1919, Keturi revoliucionieriai 1931, Mitai apie Kristų 1937, Lyties garbinimas 1956. Rankraščiuose Romos krikščionybės istorija, Krikščionybės dorovė, Graikijos ir Romos kultūrų sunaikinimas, Socialinė ir ekonominė evoliucija ir The Satan Kingdom (drama ag.).

T. J. Kučinskas

Kučionys (lenk. Kucewicze) k. ir dv., valsčiaus centras, Ašmenos aps., 12 km į p.r. nuo Ašmenos, prie Ašmenos–Kriavo vieškelio. Dvarą nuo kaimo skiria Panaros upelis. 1931 vls. plotas buvo 233,9 km². K. vls. gyv. 9244. K. dv. buvęs Zablockių giminės nuosavybė, 1944 lenkų partizanai sudegino. *V.Klb.*

Kūčios. Vardas ir istorija. Bendrinėje kalboje vartojama daugiskaita kūčios, km. kūčių ir vardas taikomas ne tik patiekalams (valgyti kūčiàs), bet ir dienai prieš Kalėdas (kūčių diena, vakaras). Rytiečių plačiai sakoma vienaskaita kūčià, km. kūčios. Taip seniau vartota ir Stalupėnų aps. M. Lietuvoje (kūčiõs vakaras). Dzūkai paprastai irgi sako vienaskaitą, trm. kūcià arba kūcà. Žemaičiuose vartojama daugiskaita, o pajūriškių pažįstama net skirtinga lytis: kūtys, km. kūčių, o senosios kartos tarime ir kūtų. Pavadinimas yra skolintas iš sen. gudų kutjá ir, palyginti, gana anksti. Sko-

linimo senumą liudija M. Lietuvos trm. k u õ č i o s, km. kuočių (Kuršaitis rašo klaidingai: kõčios). Taip pat ir latvių tarmės pažįsta k u o ķ e s, k u o č a s greta dažnesnių k ū ķ e s. Mat tik seniausiuose slaviškuose skoliniuose balsiui u atliepia latvių ir rečiau lietuvių kalboje dvibalsis uo, pvz. lat. suoģis ‚teisėjas', bļuoda ‚dubuo' iš sen. rus. studji ir bl'udo, liet. kuodėlis, kruõpos iš rus. kodel', krupa. Ankstyvojo skolinimo metu, matyti, rytų slavai vietoje u bus tebetarę siaurą o balsį. Kadangi to paties skolinio šaknyje kaitaliojasi ū ir uo, tai greičiausia skolinta iš dviejų kartų, senojo skolinio dvibalsis uo vėliau priderintas naujajam slavų tarimui. Pirmąjį kartą galėjo paskolinti apie XIII a. galą, nes to amžiaus pradžioje rytų slavų tarime dar nebuvo išnykę vad. pusbalsiai í, ŭ. Apie XIII a. vidurį mindauginės Lietuvos sudėtyje jau buvo nemaža gudiškų žemių. Dar gerokai prieš krikštą lietuviai susipažino ir su K a l ė d o m i s (plg. gud. kolady ‚t.p.' per senosios bažnytinės slavų kalbos kolęda ‚Naujųjų Metų diena' iš lot. calendae ‚pirmosios mėnesio dienos'). Jeigu k. būtų paskolintos kartu su k ù b i l u ir ā s i l u (iš sen. rus. kūbĭlú, osĭlŭ), tai sen. rus. k u t ĭ j a šiandien lietuvių būtų tariama *k u o t i j à ar bent *k ū t i j à. Iš lenkų k. negali būti paskolintos, nes lenk. k u c j a lietuviai dabar tartų *k ù c i j a (plg. stācija iš lenk. stacja). 1573 Wolfenbüttelio postilės s u k u c i a m i s (= su kūčiomis) ir Mielckės žodyno (1800) k u c o s (jo rašyboje reiškia: kūcios), jei nėra dzūkiška lytis, galėtų būti visai naujas skolinys iš nauj. gud. k u č i a. Skolintinė k ū č i à vėliau pačių lietuvių kai kuriose tarmėse pasikeista daugiskaita, kaip ir V e l ý k a (Mažvydas, Bretkūnas), V e l ý k o m i s (Daukša). Mat šventės, pusšventės ir panašios progos eina daugiskaitiniais daiktavardžiais. Plg. Sekmìnės, Jonìnės, šeřmenys, lýgtuvės.

K. pažįsta visi Rytų apeigų slavai. Jau senosios bažnytinės slavų kalbos paminkluose (XI ar XII a. Supraslio kodekse) randame k u c i j a. Žodis jų pasiskolinta iš nauj. gr. k u k k i á ‚pupos'. Tik vėliau serbai ir bulgarai senąjį skolinį pasikeitė nauju k o l i v o, skolintu iš nauj. gr. k o l y v a ‚virti grūdai'. Ir pačios slavų k. ne visur vienodos. Rusų patiekalas yra stambios kruopos arba ryžiai su medumi ir razinomis, šventinamas bažnyčioje ir valgomas per laidotuves, taip pat vakare prieš Kalėdas, Naujuosius Metus ir kitomis progomis. Gudų k. paprastesnės—virtos kviečių ir miežių kruopos, valgomos tomis pačiomis progomis. Ukrainiečiai vėl k. gamina visai panašiai kaip lietuviai, bet valgo ne tik prieš Kalėdas, bet ir prieš Tris Karalius. Serbai ir bulgarai jas daro iš kviečių su medumi, šventina bažnyčioje ir valgo per laidotuves bei vardadienius. Lenkai k. patiekalą gaminasi iš virtų kviečių su medumi ir aguonomis ir taip pat valgo prieš Kalėdas. Bet paprotys paplitęs tik rytinėje Lenkijoje. Tai rodo ukrainiečių ir gudų įtaką.

A. Salys, Language Lore (Marian V, No. 41, 1952); *E. Fraenkel*, Litauisches etymologisches Wörterbuch 1956. *A.S.*

K. r e l i g i n e p r a s m e. Iškilminga religinio pobūdžio Kalėdų išvakarių vakarienė. Ji kai kuriose tautose (vokiečių, lenkų, lietuvių) yra išlikusi kaip tąsa pirmųjų amžių agapės, kada krikščionys, baigę vigiliją (budėjimą) ir pasninką, parsinešę palaimintos duonos (eulogija), bendrai sėsdavo prie stalo pasistiprinti. Ši pirmųjų amžių liekana drauge su krikščionybe yra atėjusi į Lenkiją, o iš ten ir į Lietuvą. Tačiau tas faktas, kad iš visų pirmųjų amžių vigilijų ir agapių tik K. taip stipriai išsilaikė, reikia K. kilmės kitų priežasčių ieškoti. Šio klausimo tyrinėtojai: Mogk, Helm, Feilberg, Höfler, Laufer ir kiti aiškina, kad K. yra sukrikščionintas senovės pagonių mirusiųjų (dvasių) minėjimas. K. paliekama ant stalo valgių liekanos ‚dūšelėms pasistiprinti' (kai kur valgiai dedami ant namų slenksčio). Švedai Hammarstedt, Calander, suomiai Nikander, Wikman ir norvegas Lind mano, kad K. išlikę iš pagonių derliaus (vaisingumo) apeigų. Galimas dalykas, kad krikščionybė įprasmino Kristaus gimimu šias abi pagonių apeigas ir davė joms krikščionišką prasmę. Kadangi Kalėdų vigilijos diena (tiesiog K. diena vadinama) yra pasninko diena, todėl per ištisą dieną nieko nevalgoma; K. gali prasidėti tik vakare, žvaigždėms ant dangaus pasirodžius. K. valgių skaičius Lietuvoje paprastai yra 12 (kitose tautose 7, 8, 9, 13). Visi valgiai yra pasninko valgiai. K. stalas padengiamas šienu (Kristaus gimė ėdžiose ant šieno), balta drobule, ant kurios sudedama valgiai. K. pradedamos bendra šeimos malda, prie stalo sėdama pirmenybės eile (kartais nesamam šeimos nariui paliekama tuščia vieta). Pradedama kalėdaičio

Lietuviai studentai kūčiauja Vilniuje

(plotkelės) laužymu, kurį atlieka šeimos galva, padalindamas kitiems drauge su sveikinimais ir linkėjimais. Paskui valgoma nustatyta eile kiti K. valgiai. Kas lieka, paliekama ant stalo. Šeimininkas po K. vakarienės neša į tvartą gyvuliams po pluoštelį šieno, buvusio ant K. stalo. K. baigiamos kokia nors kalėdine giesme arba malda.

K. vakarą uždegama papuošta eglutė, po kuria įrengiama maža prakartėlė, sudedamos vaikams padalintos dovanos. K. eglutė su krikščioniškų jos prasmės aiškinimu, yra žinoma vidurio ir š. Europos tautose, atsiradusi Vokietijoje (ją pirmą kartą 1611 įrengusi grafienė Brieg), paplito Anglijoje (ir anglosaksų kraštuose), Prancūzijoje, Rusijoje ir š. Italijoje. Ji drauge su kitais žalumynais (Vokietijoje Advento vainikas) yra liekana pagoniško tikėjimo, kaip apsisaugojimas nuo dvasių ir vaisingumo simbolis, krikščionybės įprasminta kaip medis, kuris pagal legendą išaugęs iš Adomo burnos, reiškiąs Kristų, arba kaip amžinas žalumas, dangaus vilties ženklas. Žvakelės ant eglutės reiškia Kristaus šviesą, eglutės papuošimai ir dovanos — Kristaus gimimo dvasines dovanas ir pn.

A. De Gubernatis, Storia comparata degli usi natalizi in Italia 1878; *A. Tille,* Die Geschichte der deutschen Weihnacht 1893; *E. C. Antz,* Zur Geschichte des Weihnachtsbaumes (Pfälzisches Museum) 1922; *O. Lauffer,* Der Weihnachtsbaum im Glaube und Brauche 1934. *J.V.*

K. p a p r o č i a i (slav. ‚kutja', įvairių virtų grūdų košė, sumaišyta su medumi ir aguonomis). XII 24, Kalėdų išvakarės. Daugelio didžiųjų švenčių išvakarės žmonių papročiuose turi didesnės svarbos, negu pati šventė (plg. Užgavėnes, Jonines). Kai kurie Advento ir Kalėdų papročiai kaip tik rodo, kad juose dar yra išlikę daug seno stabmeldiško kulto pėdsakų, kuris būdavo atliekamas viduržiemį. Vėlių maitinimas buvo svarbiausia apeiga. Seniau K. vakare pirmiausia valgydavę mišinį, sudarytą iš įvairių šutintų grūdų, tai būdavę ‚tikrosios K.' Tas valgis, dar ir pas mus dažnai vadinamas ‚kūčia', pirmiausia skirtas vėlėms maitinti. Pats valgis ir jo pavadinimas lietuvių ir latvių buvo pasiskolintas iš slavų jau labai seniai, dar prieškrikščioniškais laikais. Tos košės vardu (‚kutja') vadina K. gudai ir ukrainiečiai; šiauriniai didžiarusiai jas vadina ‚kuteinik'. Gudai kviečia mirusius prosenius kartu valgyti K. košę, ukrainiečiai palieka pernakt ant stalo tą košę su

įbestais joje šaukštais, rusai Kalėdose degina šiaudų ir mėšlo laužus, kad senolių vėlės galėtų pasišildyti. Panašių K. apeigų ir pas mus dar yra gana daug likę. Padėdavo po stalu duonos ir druskos apsilankančioms vėlėms pavalgydinti (Saločiai); dvasioms padėdavo priekakty garsvytninko (Joniškėlis). K. vakarienės metu neseniai mirusiam šeimos nariui, toje vietoje, kur jis paprastai sėdėdavo, pastatydavo stiklinę alaus (Anciškiai). Ant K. stalo (seniau po stalu) daug kur palieka pernakt valgio; dargi kiaulienos atnešа (Šimonys). Tai vis vėlėms pasistiprinti. Panašiai daro slavai ir vokiečiai. Dabar žmonės mano, kad kai gimsta Kristus (vidurnaktį), tai visi numirėliai prisikelia ir ateina aplankyti savo namų. Vėlyvesnės kilmės bus manymas, kad valgyt ateiną angelai (Debeikiai), arba ateinąs ‚kūčiavoti' Dievo avinėlis. K. stalo šieną Kalėdų rytą atiduoda gyvuliams, tai ‚gyvulių K.', tik arkliams neduoda, nes arklys nėjęs pūsti (šildyti) gimusio Kristaus. Kaip ir kiekvienos kitos didelės šventės metu, K. dirba tik tuos darbus, kurie reikalingi šventėms. Negalima verpti (avys kaituliu suksis), malti (bus vėjuoti metai), lopyti (avinukai bus margi). Negalima svetimam ką paskolinti, nes kartu su tuo daiktu atiduosi ir savo laimę. K. yra visos šeimos šventė, gyvų ir mirusių. Kai pamato vakarinę žvaigždę, visa šeimyna sėda prie stalo. Stengiasi visi šeimos nariai būti kartu, suvažiuoja ir iš toliau kartu ‚kūčiavoti'. Neišskiriami ir samdiniai ar pakeleiviai. Visi pasimeldę pirmiausia laužia vieną kalėdaitį ‚(a)plotką' arba ‚Dievo pyragą'. Maldą ir kalėdaičio laužymą atlieka šeimos galva. Tai yra pirmųjų krikščionių meilės puotos arba ‚agape' atminimas. Kalėdaičius randame ne visuose katalikų kraštuose. Seniau namų šeimininkas kalėdaičius apnešdavo triskart aplink trobą, pabeldęs į langą, turėdavo pasikalbėjimą su esančiais viduje. Tuo metu pasisakydavo, kad eina ‚Ponas Dievas', kuris atneša geras dienas ir t.t. Panašiai į pirkią įsiprašydavo ir kalėdaičių nešiotojas (zakrastijonas). Dzūkuose šeimininkas neša aplink trobą ne tik plotkas, bet ir duonos kepalą. Kalėdaičiai bent iš dalies užėmė ‚kučia' košės vietą. Kiti K. valgiai: avižinis ir spalgenų uogų kisielius, barščiai, šustinis, miežių grucė, šutinti kopūstai su baravykais, pločinys (rupiai maltų kviečių ragaišis), sližikai iš kvietinių miltų su miešimu, padarytu iš medaus ar cukraus ir pabaltintu sutrintomis aguonomis. Nei pieniškų, nei mėsiškų patiekalų nevalgo. Ypatingas gėrimas yra ‚šermukšnynas' išspaustas iš to medžio uogų. Šermukšnis — apsaugos priemonė nuo visokių dvasių. Užtat sakoma, kad kas bijo numirėlių, tegul pakūčiavęs geria nuo kapų atneštų ir išvirtų šermukšnių skystimą (Viešintos). Po staltiese padėta šieno, nes Kristus gimė ant šieno. Papročio pasikeisti dovanomis šeimos narių tarpe seniau nebuvo. Pakūčiavę bėgdavo į sodą raišioti šiaudais obelų, tikėdamiesi daug vaisių gauti (Joniškėlis). Be to, reikią triskart pakiloti bičių avilius, tai jos daug spiečių leisią (Ramygala). Labai plačiai žinomas yra tikėjimas, kad K. vidurnaktį vanduo pasidaręs saldus arba virstąs vynu, bet tai trunką vos vieną sekundę. Patį vidurnaktį gyvuliai kalbą, tačiau kas tyčiomis klausosi jų kalbos, išgirsta apie savo mirtį. Abu tikėjimai randami vokiečiuose ir skandinavuose.

K. vakare daroma daug spėjimų ir būrimų. Norima sužinoti ateitis: apie mirtį, vedybas, derlių, orą. Jau K. valgant traukia iš po staltiesės šieną: kas ilgesnį ištrauks, tas ilgiau gyvens. Daug spėja iš žmogaus šešėlio: jei galva neaiški — mirs. Skaito lauke žvaigždes. Lieja sutirpdytą vašką ar šviną į vandenį ir iš susidariusių figūrų spėja ateitį. Daugiausia spėjimų daro merginos apie vedybas. Po vakarienės išneša laukan šiukšles ir klausosi: kuriame krašte šunes loja, iš ten bus piršliai. Apkabina rankomis tvoros tuinus ir skaito: našlys, baslys (bernas). Bėga basos laukan, pasigriebia svetimų malkų glėbį ir parsinešusios į vidų skaito, kaip išeina: pora ar lyka. Įnešusios į vidų gaidį žiūri, kurios merginos papiltą grūdų krūvelę les, — ta pirma ištekės. Arba žiūri, ką višta pirma palies: žiedą — ištekėsi, kreidą — mirsi, duoną — vargingai gyvensi. Sviedžia per galvą ant pirštų pamautas kurpes, jei nukrinta pirštais į vidų — bus piršliai; sudeda į geldą mergaičių kurpes ir niekoja — kurios merginos kurpė pirma iškris, ta pirma ištekės. Daro spėjimus iš sapnų: kas supins kasas, kas sapne perves per ‚tiltelį', padarytą po lova, kas paduos gerti — tas bus vyras. Triskart bėga aplink trobą arba ant aukšto aplink kaminą, jei sutiks vyriškį — ištekės. Seni yra tie burtai, kurie daromi nuogai išsirengus: vidurnaktį nuoga (ar

bent basa) bėga aplink trobą arba ant aukšto aplink kaminą, išsirengus šluoja pirkią ir sąšlavas neša laukan ir pn. Dabar yra likę tik tokios kalbos, bet senovėje iš tikrųjų taip buvo daroma; nuogumas magijoje turi didelės reikšmės. Naujesnės kilmės yra būrimai žiūrėti į veidrodį, pastatytą tarp dviejų žvakių ir į žiedą, įmestą vandens stiklinėn. Senesni žmonės ir ūkininkai daugiausia spėja apie derlių ir orą. Geras ženklas arba vaisingi bus metai, jei K. dieną sninga. Apskritai K. yra tokios pat svarbos žiemos šventė, kaip Joninės vasarą. Ir N. Metų išvakares žmonės vadindavę ‚K. vakaru' arba ‚kūčelėmis', kai kur gamindavę tuos pačius valgius, tik šieno po staltiese nebedėdavę; kiti jau valgę pieną ir mėsą. Po vakarienės daro daugelį tų pačių spėjimų ir būrimų, kaip K. Žr. Kalėdos.

J. Balys, Kalėdų papročiai ir burtai (Mūsų Tautosaka I) 1930; *Weiser-Aall*, Weihnacht (Handwoerterbuch des deutschen Aberglaubens IX) 1941. *J.B.*

Kučiūnai bžk. Seinų aps., Lazdijų vls. (S. Rusijos okupacijoj Veisiejų rajono), 1 km nuo lenkų okupuoto Seinų krašto sie-

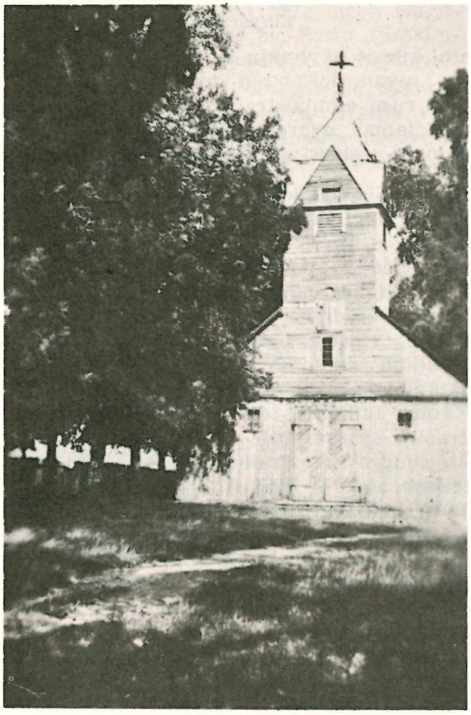

Kučiūnų pirmoji bažnyčia

nos, prie Alnos upelio, tarp Seinų (13 km), Lazdijų (13 km) ir Veisiejų (13 km). Iš visų pusių apsupti 5 ežerų: Akmenių, Zapsio, Gausto, Alno ir Beržinio. 1827 K. tebuvo 9 namai ir 92 gyv., 1883 — 51 namas ir 378 gyv. Veikė pradžios mokykla. Nepriklausomybės metu ligi 1934 K. buvo valsčiaus (1923 2372 gyv.) centras. K. 1940 buvo drauge su viensėdžiais arti 400 gyv. Jie ligi 1907 priklausė Beržininkų parapijai, kurios pietinės dalies daugumas parapiečių buvo sulenkėję lietuviai ir lenkai-mozūrai ir dėl kurių lietuvių kalba neturėjo bažnyčioje lygių teisių. Kylant lietuvių tautiniam susipratimui, prasidėjo varžybos ir vaidai dėl kalbos bažnyčioje. Po vienų peštynių 1907 šiaurės parapijos dalis atsiskyrė ir iš jos tapo sudaryta atskira grynai lietuviška K. parapija, nors nemažai lietuvių pasiliko ir Beržininkų parapijoj. 1911 parapijai priklausė 2565 asmens, 1940 2130 asmenų. Pirmuoju klebonu paskirtas kun. J. Galeckas, kurio pastangomis 1909-10 pastatyta medinė bžn., o 1913 dviejų aukštų medinė mokykla su sale vaidinimams. Jis suorganizavo chorą, įsteigė pastovų mėgėjų teatrą, kuris per metus suvaidindavo kelis veikalėlius, suorganizavo bitininkystės ir sodininkystės kursus, įst. Pavasario kuopą, įvedė į paprotį rengti kultūringas gegužines ir vakarėlius, išplėtė sąjūdį leisti jaunimą į mokslus. Dėl šios klebono kultūrinės akcijos K. parapijos jaunoji karta išaugo pažangesnė, šviesesnė už kaimyninių parapijų jaunimą. Iš jos susidarė žymi dalis 1918 I 15 įkurtosios Seinuose Žiburio gimnazijos pirmosios klasės mokinių dalis ir daug savanorių, stojusių į 1919 pradžioje organizuotą ten komendantūrą. Vokiečių kariuomenė 1918 pabaigoj traukdamosi į Vokietiją, buvo surekvizavusi daug apylinkės gyventojų galvijų ir juos varėsi su savimi. Kun. J. Galecko paskubomis suorganizuotas 60 partizanų būrys juos užpuolė, nuginklavo ir atsiėmė gyvulius. Vėliau iš jų išaugo pastovus partizanų būrys, kuris 1919–1923 daug kartų kovėsi su lenkų kariuomenės daliniais ir ypačiai su lenkų partizanais-plėšikais, kurie, esant ten paskelbtai neutraliai zonai dažnai puldinėdavo pasiplėšimo ir teroro tikslais Lietuvos pusėj esančius kaimus ir miestelius. Vieno tokio užpuolimo metu 1922 XII 3 užpuolikai lenkai nužudė Kučiūnuose 7 vyrus ir vieną moterį ir per 30 žmonių sužeidė. Lenkų puldinėjimai lio-

vėsi tik 1923 panaikinus neutralią zoną. 1939 VI 24 buvo pašventinti pamatai pradėtos statyti naujos mūrinės bžn., kurios ligi bolševikų okupacijos išmūryta ligi langų ir statyba (ligi 1957) nebaigta.

A.B. ir St.Bn.

Kučiūnas (Kučinskas) Aleksandras (g. 1914 IV 15 Suvalkuose) pianistas, dirigentas. Muzikos mokytis pradėjo 1925 ir dar gimn. būdamas (1929), jau akompanavo koncertuose. 1932 baigė Rygiškių Jono gimnaziją Marijampolėje ir pradėjo lankyti Kauno konservatorijoj profesoriaus V. Ružickio fortepijono klasę. Nuo 1933 repetitorius ir akompanuotojas Kauno Valstybės teatre. 1940 išvyko į Vokietiją ir pradėjo dirbti Dresdeno mst. teatre, pradžioje korepetitoriumi, vėliau operų ir operečių dirigentu. Dresdene tęsė ir muzikos studijas: dirigavimą pas K. Stiegler, fortepijoną pas prof. Schaufoss-Bonin. Po II pas. karo apsigyveno Tübingene ir su lietuviais operos solistais, kaip akompanuotojas, važinėjo po visą V. Vokietiją. 1947 Detmolde dirigavo Lietuvių tremtinių operos Sevilijos Kirpėjo premjerai ir tais pat metais baleto premjerai Coppelia Augsburge. 1950 atvyko į JAV ir apsigyveno Čikagoje, kur dalyvauja amerikiečių ir lietuvių muzikiniame gyvenime diriguodamas simfoniniams orkestrams bei akomponuodamas solistams. 1957 dirigavo Čikagos Vyrų statytai operai Rigoletto. Čikagos Lyric operos 1957 sezono dirigento asistentas. 1957/58 mokslo metais Cosmopolitain School of Music pakviestas dėstytoju. Muzikos klausimais rašė lietuvių spaudoje ir išsp. R. Wagner 1939.

A. Kučiūnas

Kučius Vilhelmas (1861—1919 VIII 21 Priekulėje) mokytojas, redaktorius. Mokėsi Priekulėje, Klaipėdoje. Buvo mokytoju Melneragėje ir Paupuliuose. Kurį laiką Dovilų ir Priekulės precenterius. Mokytojaudamas dirbo su birutininkais, rinko tautosaką. Valdžios buvo verčiamas išsižadėti tautinio darbo ir dėl gyvenimo sąlygų, pasidavė. Redagavo valdžios šelpiamą Keleivį, kuris buvo leidžiamas prie Konservatyvų Draugystės Laiško, kai jį redagavo J. Traušys. Po jo mirties abu laikraščius redagavo K. Išvertė religinio turinio knygelių: Kunigaiksztis isz Namų Dowydo arba trys metai szwentame Mieste, Apie Martino Luteraus Amžiaus Bėgį, jo Darbus bey Rasztus, Pirmkarcių Knygeles, Prilyginimas apie prapolusiji Sunu Giesmesa. Be to, pagonų mokyklų misijoms išvertė lietuvių kalbon knygelių.

Kučkuriškės buv. dvaras Vilniaus aps., 6 km į r. nuo Vilniaus, ant Vilnios upės, netoli N. Vilnios, buvusi Puslavskių nuosavybė su popieriaus fabriku. Čia buvo vienas 1831 organizuojamo sukilimo židi-

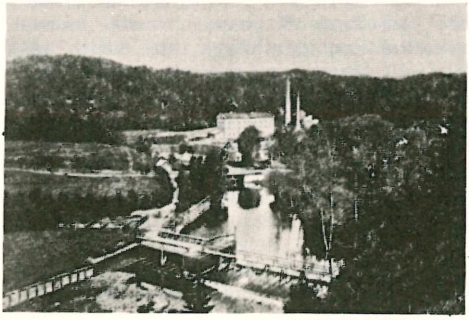

Kučkuriškės

nių, kur iš apylinkių ir Vilniaus priemiesčių savanoriai buvo aprūpinti ginklais. 1940 rusų administracijos K. dv. buvo likviduojamas, dvaro biblioteka perkelta Vilniun ir paskirstyta vietos bibliotekoms.

V. Klb.

Kudabienė-Dauguvietytė Elena (g. 1922 XI 5 Dauguviečių vsd., Nemunėlio-Radviliškio vls., Biržų aps.) dramos aktorė. 1941 baigė Kauno III gimn. 7 kl. Mokėsi Jaunimo dramos studijoje, Nasvytytės Išraiškos šokių studijoje ir privačiai dainavimo. 1941 — 1944 Kauno Jaunimo teatro dramos aktorė, 1946–48 Augsburgo liet. dramos teatro aktorė, 1950–57 Hamiltono liet. dramos mėgėjų teatro Aukuras režisorė - aktorė. Kauno Jaunimo teatre vaidino 12 veikalų. Tremtyje režisavo K. Binkio Atžalyną, Winipege Krumino Pabaigtuves ir su Hamiltono Aukuro teatru pastatė 11 didesnių veikalų, pvz. V. Kudirką, Aušros sūnus, Valdovo sūnus, Buhalterijos klaidą ir kt.

E. Kudabienė

Kūdikėlio Jėzaus seserų kongregacijos daugiausia rūpinasi našlaičių prieglaudomis, kūdikių globa, katekizavimu, mergaičių mokyklomis. Šio vardo atskirų vienuolijų pasaulyje yra daug. Paminėtinos tik žymesnės, turinčios šv. Sosto aprobatą.

Prancūzijoje: a. K. J. Vienuolės (Soeurs de l'instruction) 1667 Le Puy mst. įst. Anne Marie Martel; katekizuoja vaikus ir moko rankdarbių. Atskira provincija Kanadoje. Šv. Sosto aprobuota 1931. b. K. J. Seserys padedant šv. Jonui de la Salle, įst. 1670 Reimse M. Roland; veda mokyklas. c. K. J. Seserys krikšč. meilės darbu (Dames de St. Maur), 1662 M. Barré įkurtos Paryžiuje; ruošia mokytojas, dirba mergaičių pensionuose ir misijose. XVIII a. turėjo vien Prancūzijoje 100 namų. Po Prancūzų revoliucijos 1806 atgaivintos, 1866 gavo Šv. Sosto aprobatą. Dabar turi daugiau kaip 3000 seserų ir 61 vienuolyną Prancūzijoje, Belgijoje, Anglijoje, Airijoje, Ispanijoje ir R. Azijoje. d. K. J. Seserys krikšč. meilės darbų, 1859 atsiskyrusios nuo Le Puy (a) šakos, įsikūrė Chauffailles mst. vaikų mokymui ir ligonių slaugymui, nuo 1877 dirba Nagasaki (Japonijoje). 1931 Šv. Sosto aprobuotos, 1953 turėjo 34 namus ir 281 seserį.

2. Olandijoje. K. J. Vargdienių Seserys pagal šv. Augustino regulą Klaros Fey 1848 Aachene įkurta vienuolija neturtingų ir našlaičių vaikų globai, 1888 Šv. Sosto aprobuota, vėliau dirbo mokymo ir auklėjimo darbą. 1872 turėjo 25 namus ir 700 seserų, su 35.000 globojamų vaikų. Dėl Kulturkampfo centrinis namas buvo perkeltas iš Aacheno į Simpelveldą (Olandijoje). Po I pas. karo turėjo savo skyrius Anglijoj, Olandijoj, Austrijoj, Prancūzijoj, Belgijoj, Vokietijoj, Liuksemburge, Š. Amerikoj, Latvijoj ir Javos saloj. 1932 jau buvo 4 provincijos, su 62 namais ir 2310 seserų. 1935 — 2066 seserys.

3. Anglijoje. K. J. Seserys (Sisters of the Holy Child), amerikietės konvertitės A. Connelly Derbyje įst. vienuolija, 1893 gavo Šv. Sosto aprobatą, išplito Anglijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Šveicarijoje, JAV. Veda mokyklas, pensionatus, konvertičių mokyklas, našlaičių prieglaudas, rekolekcijų namus. Nuo 1923 centrinis namas Romoje. 1953 turėjo 40 namų ir 747 seseris.

J.V.

Kūdikėlis Jėzus m e n e sutinkamas ne vien Jėzaus Kristaus jaunystės scenose, bet nuo XIV a. moterų vienuolynuose vizijų ir poezijos įtakoje atsirado atskira kultinė K. J. statula, kuri labai paplito. Nuogas K.J. vaizduojamas su laiminimo gestu ir rutuliu rankoje, kaip Išganytojas. Statula aprengta drabužiais; su apeigomis vienuolės Jį mazgojo, rengė, dėjo į lopšį. XV–XVI a. K.J. statulos buvo gaminamos masiškai. Jau apie 1500 buvo daromas K.J. raižinys Naujųjų Metų sveikinimams. Baroko epochoje dažnai imituojamos dvi garsiosios K.J. statulos: Pragos ‚Kindl' (1628) ir Santo Bambino S. Maria in Aracoeli bžn. Romoje (1629). K.J. statulėlių yra iš bronzos, vario, popieriaus masės, dramblio kaulo, vaško, XVIII a. iš porceliano (Kändler). Įdomus variantas yra gotinė skulptūra ‚K. J. mokosi vaikščioti' iš Landsberg/Lech Bavarijos nacionaliniame muziejuje Münchene (apie 1480).

Kūdikio draugija, 1890–91 mokslo m. įsteigta Mintaujos mokyklos mokinių slapta kuopelė, kuri rinkosi L. Didžiulienės-Nitaitės laikomam mokinių bendrabutyje, J. Jablonskio globojama ir remiama. K.d. tikslas buvo: mokytis lietuvių kalbos, lavintis, ugdyti tėvynės meilę savyje ir žadinti lietuviškąjį susipratimą savo draugų ir namiškių tarpe; jie rėmė ir platino slaptą lietuvių spaudą, palaikė ryšius su kitų vietų lietuvių moksleivija. J. Jablonskis padėjo parašyti tos d-jos įstatus, šelpė ją knygomis ir laikraščiais bei padėjo patarimais. Kuopelės susirinkimuose nariai skaitydavo vertimus ir kritikuodavo juos. Be kita ko, kuopelės susirinkime buvę sutarę, kad mokslus baigę grįžtų į Lietuvą. Didelės įtakos kuopelės nariams turėjo J. Jablonskis ir M. Čepas. 1896 K.d. nariai ir jų suorganizuoti kiti mokiniai atsisakė melstis rusiškai, buvo pašalinti iš mokyklos, kurių maža dalis 1897 vėl buvo atgal priimti. Kiti, visai išmestieji, K. d. nariai spietėsi Taline, kur buvo iškeltas ir mkt. J. Jablonskis. 1899 K.d. dėl visos eilės priežasčių, ypač norėdama suklaidinti rusų žandarus, persiorganizavo į Vinco Kapso draugystėlę. Jos nariais yra buvę: P. Avižonis, A. ir V. Didžiuliai, O. Didžiulytė, P. Gaidelionis, Gudzinskis, P. Jakubėnas, K. Jokantas, J. Kvedaras, J. Maciūnas, V. Požėla, A. Rymas, A. Smetona, Vl. Stašinskas, J. Šlapelis, P. Vaičiuška ir kt.

Lietuvos Aidas 31 nr. 1933.

Angelas moko Kūdikėlį vaikščioti

Kūdikystė apima maždaug pirmųjų trejų gyvenimo metų laikotarpį. Psichologiškai ji apibūdinama kaip betarpinio juslinio pažinimo fazė. Ji dar skirstoma į ankstyvąją ir vėlyvesniąją k. Ankstyvoji k. apima pirmuosius metus, kada dar nevaikščiojančio ir nekalbančio kūdikio kontaktas su aplinka yra labai ribotas. Dar prieš baigdamas pirmuosius metus, kūdikis pradeda stačias vaikščioti. Netrukus jis pradeda tarti ir pirmuosius artikuliuotos kalbos žodžius. Tuo būdu jo aplinka labai prasiplečia ir jo santykiavimas su artimaisiais pagyvėja. Taip jis pereina į vėlyvesniąją k. K. apie trečiųjų metų galą užbaigia vadinamas užgaidų tarpsnis, kuris pasireiškia vaiko atkakliu protestavimu prieš suaugusiųjų valią bei jo norų nepaisymą. Tai reiškia jo savęs sąmonės atbudimą, kuriuo jis jau pereina į vaikystės fazę. *P.Mld.*

Kūdikių gelbėjimo d-ja įsikūrė 1922 IV 22 Kaune. Steigėjos buvo Emilija Prūsienė ir Sofija Smetonienė, kurios jau nuo 1920 rūpinosi pamestinukais-kūdikiais. K. g. d-jos tikslas: kovoti su vaikų mirtingumu, globoti vargo ir skurdo paliestą tautos prieauglį-kūdikius ir pačią šeimą. 1922 d-ja perėmė savo žinion valdžios išlaikomą prieglaudą, vadinamą Lopšelį. Be valdžios teikiamos pašalpos, d-ja surinkdavo bent 20% išlaidų iš labdaros šaltinių. 1924 Marvoje buvo įsteigtas Lopšelio skyrius. 1929–1931, valdžiai d-jos veiklą remiant, Vilijampolėje išaugo kūdikiams Lopšelio namas. Patalpos buvo įrengtos pagal naujausius technikos ir medicinos reikalavimus. 1933 ten pat buvo pastatyti atskiri namai— izoliatorius, karantinas, kuriuose buvo talpinami sergą kūdikiai, tik ką atnešti Lopšelio prieglaudos globon. Kūdikių mirtingumas sumažėjo iki 7%. Kūdikiai Lopšelyje buvo laikomi iki trejų metų amžiaus. Tiems globojamiems, kuriems suėjo 3 metai, d-ja buvo įvedusi patronato globos sistemą. Tuo rūpinosi d-jos patronato sekcija. Jos tiesioginis tikslas — socialinis vaikų auklėjimas, atiduodant vaikus į šeimas, daugiausia pas ūkininkus, kuriems buvo teikiama pašalpa. Nuo 1928 –1939 iš atiduotų į šeimas 700 auklėtinių mirė tik 6. Už auklėtinio išlaikymą šeimai buvo mokama nuo 15-20 litų per mėn.

D-ja rūpinosi ir defektyviais vaikais, iš pradžios pati juos globodama; vėliau jie buvo perduoti globoti Vaikėlio Jezaus d-jos defektyvių vaikų prieglaudai. Atgavus 1939 Vilnių, jame irgi buvo įkurta Lopšelio prieglauda. D-ja turėjo prityrusį medicinos personalą — gydytojus ir seseris. 1930 Lopšelis išlaikė 234 kūdikius, 1931 su patronatu 309. 1939 ligi 3 metų kūdikių buvo 270, 1940 Kauno sk. išlaikė 263, Vilniaus 72. Betgi 1940 d-ja buvo bolševikinės valdžios uždaryta, o prieglaudos suvalstybintos. Dalyvavo Motinos ir Vaiko Globos tarptautiniuose kongresuose ir konferencijose. D-jos pirmininkės buvo B. Biržiškienė, J. Švabinskaitė - Hunebelienė. Garbės pirmininkė — Sofija Smetonienė. D-ja buvo nariu Lietuvos Motinoms ir Vaikams globoti organizacijų sąjungos ir Lietuvos moterų tarybos. D-ja yra išleidusi tris jubiliejinius leidinius (5, 10 ir 15 metų sukaktuvėms), o taip pat 1925 dr. V. Tercijono brošiūrą. *B.Nov.*

Kudinai k., Šiaulėnų vls. Šiaulių aps., apie 2 km nuo Šiaulėnų. Čia yra piliakalnis, kurio aikštelė viršuje yra 56 m ilgio ir 17 m pločio. Padavimas sako, jog čia senovėje buvusi bažnyčia. Vysk. Valančius, aplankęs šį piliakalnį, pageidavo, kad žmonės jame pastatytų bažnyčią.

Kudirka 1. Feliksas Konstantinas (1870 VII 27 Nemirų k., Griškabūdžio vls., Šakių aps. — 1932 III 24 Čikagoje) kunigas marijonas. Iš Marijampolės 8 klasės įstojo į Seinų kunigų seminariją, kurią baigęs 1894 buvo įšventintas kunigu. 17 metų dirbo įvairiose Seinų vyskupijos par. Buvo skiriamas naujai organizuojamos Paluobių par. klebonu, bet nuo pareigų atsisakė ir 1911 įstojo į atnaujintą marijonų vienuoliją Šveicarijos Friburge. Čia lankė univ. ir pagilino ypačiai senųjų kalbų studijas. 1913 nuvyko į JAV ir Čikagoje įkūrė pirmąjį marijonų vienuolyną iš karto prie šv. Mykolo par., o nuo 1919 prie Aušros Vartų bžn., kur jis klebonavo 1919–27. Būdamas klebonu šv. Mykolo par. įsteigė 1914 pradž. mokyklą, šv. M. Mergaičių d-ją, šv. Jono apaštalo ir evangelisto berniukų d-ją, šv. Pranciškaus tretininkų d-ją, šv. Kazimiero d-ją, šv. Aloyzo d-ją, D-ją skaistyklos sieloms šelpti, 1915 Spaudos d-ją. K. klebonaujant Aušros Vartų parapijoje, buvo išmokėtos parapijos skolos, pastatyta seselėms mokytojoms vienuolynas, praplėsta pradžios mokykla.

F. Kudirka

Nuo 1926 marijonų generolo pavaduotojas JAV, o 1930 vienuoliją padalijus į provincijas pirmasis JAV marijonų provincijolas. 1927 kapituloje buvo išrinktas visos vienuolijos generaliniu ekonomu. Vos atvykęs į JAV įsteigė ir redagavo Tikybą ir Dorą, veikliai dalyvavo katalikiškoje spaudoje, o kai Draugas po redaktoriaus A. Kaupo mirties pakliuvo į finansinius sunkumus, perėmė to laikraščio leidimą ir redagavimą, subūręs aplink jį visas Amerikos marijonų jėgas. Įgijęs Hinsdalle, Ill. žemės plotą pastatydino ir įkūrė lietuvių bernaičių kolegiją (vėliau perkeltą į Marianapolį), kurioje kelerius metus pats mokytojavo. Ilgus metus eidamas Lietuvių Labdarių sąjungos iždininko pareigas, daug prisidėjo prie to, kad labdarai surinkti pinigai būtų jai ir suvartoti, už juos buvo pastatyta Čikagoje šv. Kryžiaus ligoninė. Nuo pat atvykimo į JAV K. iškilo į žymiausius katalikų vadus ir visų buvo vertinamas kaip išmintingas patarėjas. Be jo neapsiėjo nė vienas didesnis JAV katalikų užsimojimas ir žygis. Dėl savo ramaus būdo, takto ne kartą Čikagos arkivyskupas jam yra pavedęs sunkias ir painias pareigas, kurias jis atlikdavo su pasiaukojimu ir sėkmingai. *K. M. A.*

2. Jonas (1852 VI 18 Žąsinų k., Naumiesčio par. — 1939 II 14 Marijampolėje) kunigas, knygnešys. Baigęs drauge su giminaičiu Vincu Kudirka Marijampolės gimnaziją, įstojo į Kauno kunigų seminariją ir įšvęstas kunigu 1880 II 11 vikaravo įvairiose Seinų vyskupijos parapijose. Buvo uolus knygnešys ir kun. M. Sideravičiaus bendradarbis bei talkininkas. Dėstydamas mokyklose tikybą, ragindavo vaikus parašyti tėvams po laišką lietuviškai; už geresniuosius laiškus vaikus apdovanodavo, tuo būdu netiesioginiai mokydamas lietuviško rašto. Už pasakytą vienose vyskupo Antano Baranausko sutiktuvėse kalbą rusų valdžios buvo nuteistas ir 1905 ištremtas į Rusiją, kur išbuvo ligi 1927. Rusijoje organizavo lietuvius, Dubrovkos parapijoje įvedė lietuviškas pamaldas. Grįžęs į Lietuvą, dėl senatvės apsigyveno Kunigų Savišalpos namuose Marijampolėje. Lietuvos valdžia jam buvo paskyrusi pensiją. Išsp. Stebuklingoji Motina 1939. *J.V.*

3. Justinas (g. 1893) muzikas ir dainininkas, tenoras. Mokėsi Marijampolės gimn. 1907 pradėjo mokytis vargonininkavimo pas J. Naujalį Kaune, 1909 vargonininkavo Vilniaus kunigų sem. 1915–17 vargonininkavo Vladivostoke. 1917 atvyko į JAV ir įsikūrė Čikagoje. Čia vargonininkavo ir mokėsi dainavimo Beethoveno konservatorijoje. 1919 studijavo Romoje šv. Cecilijos muzikos akad. 1920 atvyko į Lietuvą ir dainavo Lietuvos operose: Traviatoj, Fauste, Demone, Rigoletto, Pajacuose. Koncertavo Lietuvos mst. bei kaimyninėse valstybėse (Vokietijoje, Latvijoje, Estijoje). 1923 sugrįžo į JAV. 1926 atidarė savo dainavimo studiją Pittston, Pa. Nuo 1927 pradėjo dirbti vargonininku Nekalto Prasidėjimo šv. Panelės parapijoje. 1926 įdainavo Victor ir Columbia plokštelių gaminimo kompanijoms 22 dalykus. Čikagoje turėjo dainavimo studiją. Surengė su parapijos choru daugybę bažnytinių ir pasaulinių kon-

J. Kudirka

certų, operečių, kantatų. Eilę metų buvo ALRK Vargonininkų sąjungos centro pirmininku. Su savo choru dalyvavo visose lietuvių dainų šventėse. 1932 su parapijos choru Čikagos miesto parapijų chorų varžybose laimėjo I vietą. 1956 JAV ir Kanados dainų šventės vykdomojo komiteto vicepirmininkas. 1957 JAV ir Kanados Lietuvių tautinių šokių šventės Čikagoje vykdomojo komiteto narys. *J.Ž.*

4. **Vincas** (1858 XII 31 Paežeriuose, Vilkaviškio aps. — 1899 XI 6 Naumiestyje) pasiturinčio ūkininko šeimoje. Iš tėvo paveldėjo tvirtą būdą, savarankiškumą ir atkaklumą. Iš motinos — meno palinkimą. Jo motina, pasak paties K., gražiai dainavus, puikiai marginus marguočius, dailiai sekus pasakas, ir į tuos dailius dalykus jį patraukus. Iš motinos jis paveldėjo puikų balsą, gerą klausą, stiprų pasakotojo talentą ir iš mažens palinkimą piešti. K. mokėsi Paežerių pradžios mokykloje, kur jis visokeriopais savo gabumais visus pralenkė ir buvo pirmuoju mokiniu. 1871 baigęs pradžios m-lą, įstojo į Marijampolės gimnazijos pirmąją klasę. Ir čia savo gabumais atkreipė visų akį. Gerai mokėsi, gimnazijos simfoniniame orkestre griežė pirmuoju smuiku, giedojo bažnytiniame chore, dalyvavo įvairiose pramogose, dėl savo gražios išvaizdos, linksmo būdo, neišsenkamo sąmojaus visur buvo laukiamas svečias. Svečiuotis mėgo, o draugija, kurioje dalyvaudavo, buvo lenkiška ar sulenkėjus, tad ir jis pats nepajuto, kaip su ja sutapo, kaip pasidavė jos srovės nešamas. Nors ir lankė liet. kalbos pamokas, tačiau jos įtakos jam nedarė. Jis brendo A. Mickevičiaus, Kraševskio, Syrokomlės, Juliaus Slovackio ir kitų lenkų rašytojų kūrybos įtakoje, ypač jam stiprios įtakos darė Adomo Mickevičiaus kūryba, ir jos veikiamas jis save gimnazijoje laikė gente lituanus, natione polonus. Su tokiais įsitikinimais K., baigęs šešias klases, įstojo į Seinų kunigų seminariją. Tai jis padarė ne savo noru, bet tėvo verčiamas. Jau keturias klases baigus, tėvas vertė jį stoti į kunigų seminariją, bet jis vis atsikalbinėjo. Kunigų seminarijoje K.

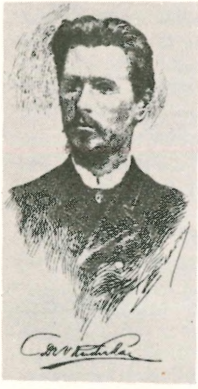

mokėsi dvejus metus ir iš jos buvo pašalintas dėl stokos pašaukimo. Pašalinimas iš kunigų seminarijos K. supykdė su išdidžiu tėvu, ir to pykčio šešėlis visą gyvenimą temdė jųdviejų santykius. Pašalintas iš kunigų seminarijos, 1879 rudenį K. įstojo į Marijampolės gimnazijos septintąją klasę ir mokytojo Ostrovskio globojamas bei Zapyškio klebono kun. Kolytos remiamas tęsė mokslą. Iš visų skyrėsi savo literatūriniais gabumais. Septintoj klasėj pradėjo leisti satyros ir humoro laikraštėlį Klamstwo (Melas), kurio prakalboje pašiepiamai rašė, kad jame būsią daugiau tiesos, negu Varšuvos Prawdoje (Tiesoje). Klamstwo laikraštėly buvo humoristinių rašinėlių, prozos ir poezijos kūrinėlių, daugiausia paties redaktoriaus-leidėjo K. prirašomų. Ja domėjos gimnazijos mokiniai. Laikraštėlis buvo slaptas, bet gimnazijos vyresnybė apie jį žinojo ir jo nedraudė. Tai buvo pirmieji K. literatūros ir žurnalistikos bandymai.

1881 K. sidabro medaliu baigė Marijampolės gimnaziją ir, kaip turįs brandos atestate lietuvių kalbos pažymį, lengvai galėjo gauti Maskvos univ. lietuviams skiriamą stipendiją. Tačiau, užuot pasekęs savo klasės draugu Jonu Jablonskiu ir įstojęs į Maskvos univ., jis be jokios piniginės paramos išvyko į Varšuvos univ. Domėdamasis literatūra ir gabus kalboms, įstojo į istorijos-filologijos fakultetą, tačiau po metų perėjo į medicinos fak., kurį baigus įgyjama savarankiška profesija, leidžiama gyventi ir Lietuvoje. Pragyventi lėšų užsidirbdavo privačiomis pamokomis ir perrašinėdamas rankraščius, nes turėjo labai dailią rašyseną. Kartais kiek lėšomis paremdavo ir kun. Kolyta. Vasaros atostogų metu Lietuvoje mokydavo dvarininkų vaikus. Varšuva K. atvėrė platesnius akiračius, ir, Lenkijos sostinėje gyvendamas, jis įsitikino, kad Lietuva — ne Lenkija, o lietuviai ne lenkai, ir kad lenkai daug kuo skiriasi nuo sulenkėjusių lietuvių. Marijampolė K. buvo gerokai aplenkinus, bet savo siela jis buvo lietuvis ir mėgo visa, kas lietuviška. Varšuvoj jis vilkėjo lietuviško, namie austo milo apsiaustą su aksomo apikakle ir tuo kreipė visų dėmesį į save. Vasaromis jis skubėdavo į Lietuvą, kurios gamtą ir žmones jis mėgo.

Nors Varšuvoje K. brendo stiprioje lenkų kultūrinėje įtakoje, tačiau jis nebuvo kurčias bei aklas ir lietuviškiems reika-

lams, kuriuos atidžiai sekė ir kritiškai vertino. 1883 pasirodžiusi Aušra K. padarė didelį ir lemiamą įspūdį. Jei pirmiau jis iš tolo sekė lietuvišką veikimą, net kai kada ir šaipės iš jo ar smerkė ji, tai Aušra ji ne tik paskatino žengti draug su tautiškai bei kultūriškai atbundančia Lietuva, bet ir stoti jos priešaky, jai vadovauti. Savo atsiminimuose jis pasakoja, kad perskaičius Aušrą, jam pasidarę graudu, ir ant stalo apsikniaubęs verkęs. Gaila jam buvę tų valandų, kurios nesugrąžinamai tapo išbrauktos iš jo gyvenimo, kaip lietuvio, ir gėda, kad taip ilgai buvęs apgailėtinu pagedėliu... Po to jo krūtinę pripildžius rami, smagi šiluma, lyg, rodos, naujos jėgos pradėjo rastis... Rodos, išsyk užaugęs, išsyk ir pasaulis jam tapęs perankštas... Pasijutęs save didžiu, galingu: pasijutęs lietuviu esąs... (Varpas 1893). Tačiau K. į aušrininkų eiles įsirikiavo tik 1886, išspausdindamas savo eiliuotą pasakėčią Dėl ko žydai nevalgo kiaulienos?

K. studentavimo laikais madingas buvo materializmas bei socializmas. Jais K. domėjos, tačiau savo gyvenime niekad nebuvo nei materialistas, nei socialistas. Vis tik dėl socializmo jis gana skaudžiai nukentėjo: dėl perrašymo sutrumpinto Markso Kapitalo hektografavimui 1885 buvo suimtas, kalintas ir pašalintas iš universiteto. 1887 vėl į universitetą priimtas, ir 1889 rudenį baigė medicinos mokslus. 1890 pradžioje K. įsikūrė Šakiuose ir pradėjo verstis gydytojo praktika. Žmonių buvo mėgiamas ir dažnai lankydavosi jų pobūviuose. Vasaromis lankydavos Plokščiuose pas Kriaučiūnus, kur jis susipažino su suomių mokslininku prof. Mikkola ir jo žmona rašytoja Maila Talvio. Šakiuose jis susipažino ir susibičiuliavo su Valerija Kraševskiene, kuri jam sunkiose gyvenimo valandose daug padėjo, ir jai jis parašė padėkos eilėraštį Valerijai. K. iš savo tėvų bus paveldėjęs palinkimą džiovai. Jam dešimtuosius metus einant džiova mirė jo motina, vėliau džiova išskynė ir daugiau šeimos narių. Sunkios studento K. medžiaginės sąlygos pagreitino ir jo ligą. Jau 1889 pavasarį jam kraujas prasiveržė iš plaučių, ir juo toliau, juo labiau džiova stiprėjo. 1894 pabaigoje išvyko į Jaltą (Krymą) gydytis, bet dėl lėšų stokos ten ilgai būti negalėjo: 1895 sugrįžo į Lietuvą ir įsikūrė Naumiesty, atsidėdamas tik literatūros darbui. Tų pat metų vasarą

V. Kudirka gimnazistas

K. dėl lietuviškos veiklos žandarų buvo suimtas, bet dėl stokos kaltę įrodomosios medžiagos greit paleistas. Sveikatai silpnėjant, 1895 išvyko į Sevastopolį ir gyveno pas draugą, vietinio pulko gydytoją L. Tercijoną. 1896 pavasarį grįžo atgal Naumiestin ir gyveno pas V. Kraševskienę. Buvo tiek silpnas, jog tik gulėdamas galėjo rašyti. Gyveno vienas, beveik niekeno nelankomas. Kūryba buvo vienintelė paguoda ir kūrė be paliovos, kiek leido tolydžio senkančios jėgos. Prie lovos degdavo žvakė, kad, žandarams veržiantis į butą, galėtų savo rankraščius sudeginti.

1902 X 24 ant kapo buvo pastatytas granitinis paminklas, vaizduojąs ąžuolą su nulaužtu liemeniu, ir prie jo prikalta lentelė su jo eilėraščio įrašu:

Tegul saulė Lietuvos tamsumus prašalina,
Ir šviesa ir tiesa mus žingsnius telydi,
Tegul meilė Lietuvos dega mūsų širdyse,
Vardan tos Lietuvos vienybė težydi.

Vincas Kapsas

1903 pradžioje, laidojant vieną katalikę, ištekėjusią už ruso, tą užrašą pastebėjo Naumiesčio policijos viršininkas Gorelo-

vas, kuris dalyvavo ir K. laidotuvėse. Jis liepė tą užrašą išversti į rusų kalbą ir nusprendęs, kad jis priešvalstybinis, pasitelkęs šaltkalvį jį iškirsdino. Nepriklausomoje Lietuvoje Naumiestis, kur K. gyveno pastaruosius savo metus, buvo pavadintas Kudirkos Naumiesčiu. 1934 VI 10 Kudirkos Naumiestyje buvo atidengtas skulptoriaus Grybo gražus K. paminklas.

K. buvo lemta gyventi tik 40 ir iš jų tik 10 skirti kūrybai. Tačiau ir per tą, palyginti, trumpą laiką K. mūsų atgyjančiai tautai nuveikti darbai milžiniški ir jo asmenybė herojiška. Savo tautos kultūros ir visuomenės darbą K. pradėjo dirbti subrendęs, daug išgyvenęs, gerai jam pasiruošęs, su nepalaužiama šviesios lietuvių tautos ateities viltimi. Jo asmenybę daugiausia formavo lenkų romantizmas (gimnazijoje) ir pozityvizmas (universitete), kuriuo vėliau jis grindė savo veiklą. Priešaušrio ir Aušros meto lietuviams praeitis ir gimtoji kalba padėjo susivokti, kas jie esą ir kuo jie nuo kitų tautų skirias. K. praeitis taip pat stiprybės šaltinis, tačiau visas jo dėmesys nukreiptas į skaudžią rusų vergiamos lietuvių tautos dabartį, jis susisielojęs, kaip išbristi iš vargų ir sukurti geresnį, savarankų gyvenimą. Jis skelbia, kad kiekvienas iš mūsų turi žinoti, kur lietuvis verkia, o kur džiaugiasi, kur vargsta, o kur turtuose, kur apleistas ir nuskriaustas, o kur laisvas ir laimingas, kad matytume, kurį brolį reikia gelbėti, o iš kurio prašyti pagalbos; turime žinoti visų lietuvių jausmus, mintis ir darbus, kad aišku būtų, kuo galime remtis, norėdami ginti savo tėvynę ir jai suteikti laimę. K. buvo įsitikinęs, kad lietuvių tautinė veikla tik tuomet bus sėkminga, kai ji bus organizuota. Tam reikalui 1888 Varšuvoje buvo įsteigta Draugystė Lietuva, kurios tikslas šviesti lietuvių tautą, gaivinti ir kelti jos tautinę sąmonę, ugdyti jos literatūrą ir dailę, gerinti jos ekonominę būklę ir saugoti lietuvių tautą nuo sunykimo, kitais žodžiais tariant, nuo nutautėjimo. Lietuvos draugystės tikslai buvo dideli ir jiems siekti numatytos plačios priemonės, tačiau toji draugija buvo slapta ir rusų priespaudos laikais savo veikimo išplėsti negalėjo. Tačiau jos tikslai ir jiems siekti priemonės sudarė Varpo programą, kuris buvo pradėtas leisti 1889. K. buvo Varpo siela, per 10 m. jis skyrė jam visas savo jėgas,ir Varpas yra neatsiejamas nuo K. gyvenimo ir kūrybos. Tėvynės Varpuose K. pasireiškė gabiu publicistu, greit, gyvai ir taikliai reaguojančiu į lietuvių gyvenimo teigiamus ir neigiamus reiškinius. Tėvynės Varpuose K. nuolat ir įtikinamai skelbia mirtiną rusicizmo grėsmę lietuvių tautai ir organizuoja tautos jėgas jai atsispirti. Jis skelbia, kad lietuviai pirmiausia turi priešintis ten, kur nepaisomos įstatymais garantuotos jų teisės: gindamas savo asmens, savo kiemo ir savo valsčiaus įstatymais garantuotas teises, jis išaugs gynėju savo tautos teisių ir kovotoju dėl jos kultūros ir laisvės.

Savo praeities pažinimas lietuviams parodė, kas jie buvo, gimtoji kalba — kas jie yra, o šviesa (švietimas, mokslas), — kas jie turi būti. K. buvo giliai įsitikinęs šviesos galybe, galinčia lietuvių tautą išvesti į geresnę ateitį. Šviesa padeda geriau suprasti savas teises ir ryžtingiau, drąsiau bei sėkmingiau dėl jų kovoti. Tėvynės Varpuose K. nepailstąs lietuvių tautai šviesos ir tiesos apaštalas. Jis skelbė ir vykdė dėsnį, kad geriau su teisybe laimėt priešą, negu su melu — draugą. Tad nenuostabu, kad K. savo gyvenime turėjo daugiau priešų, negu draugų. Ir priešus darė ne švelnus taikus jo būdas, bet skelbiamos idėjos, kurių teisingumą įrodė laikas. Tikėdamas šviesos galia, kuri buvo vienas iš svarbiausių kultūriškai atgyjančios tautos veiksnių, K. nepaliaujamai šaukė, kad reikia mokyti ne tik berniukus, bet ir mergaites. Jau K. laikais iškilo šviesuolių mišrių šeimų problema, kurią vėliau Vaižgantas pavadino liet. šeimos vėžiu. Daug buvo siūloma priemonių tai lietuvių šviesuomenę naikinančiai negerovei pašalinti, tačiau tik vieno K. buvo radikaliausia ir teisingiausia: daugiau mokytų lietuvaičių, daugiau kultūrinių pramogų, kur jaunimas galėtų susipažinti. Lietuvių tautinį atgijimą ir kultūrinį kilimą trukdė ne tik rusų administracija, bet ir lietuvių šviesuomenės abejingumas, kilęs iš bailumo ir oportunizmo, ir K. nesigailėjo karčiausių žodžių bailiams ir oportunistams, savo publicistikoje duodamas gana niaurų ano meto mūsų šviesuomenės vaizdą. Pliekdamas bailius ir savanaudžius, K. kelia aikštėn ir kiekvieną lietuvių herojinį žygį prieš savo pavergėjus. Ypač jis garsina lietuvių didvyriškumą Kražių skerdynėse (1893) ir Mintaujos gimnazijos lietuvių mokinių pasipriešinimą rusiškai melstis. Vertindamas

mintaujiškių lietuvių plačiai nuskambėjusį žygį, rašo, kad tie vaikai didvyriai, parodę tokį dvasios tvirtumą ir savo teises ginant pasišventimo pavyzdį, duoda mums neslepiamą viltį, kad mūsų priauganti karta turės broliukus, kurie neleis vargams vartuose žydėti. Savo publicistika K. aprėpia visus atgyjančios lietuvių tautos visuomeninius, kultūrinius ir ekonominius klausimus, juos kritiškai svarsto, nustatydamas gaires ateities Lietuvai. ‚Kudirkos asmuo Tėvynės Varpuose gyvena su visomis savo turtingos dvasios atošvaistėmis. Aštrus pastabumas, gyvas reagavimas į gyvenimą, blaivi, greita orientacija, impulsyvi siela, humoras ir satyra, lengvas šypsnis ir rūsčiai apsiniaukęs veidas kaiteliojasi Tėvynės Varpų lapuose' (prof. V. Mykolaitis). K. publicistikoj žymu ryškus literato talentas, kuris jame stipriai reiškėsi jau nuo pat gimnazijos laikų. Ir pats K. save laikė pašauktas būti literatu. Atsiminimuose apie Aušrą jis sakos, netrukus susižadėjęs su lietuvių literatūra ir jos neapleidžiąs visą savo gyvenimą. Literatūrą jis laikė svarbiu veiksniu tautos gyvenime, nes joje atspindi tautos siela, jos sąmonė, charakteris ir siekimai. Lietuvių literatūrai K. daugiausia skyrė jėgų ir per dešimtį metų (1889–1899) daug jai davęs savos kūrybos ir vertimų. 1909–1910 Tėvynės Mylėtojų Draugystė Amerikoje išleido šešis didelius K. raštų tomus, redaguotus J. Gabrio ir išspausdintus Tilžėje. I t. Prakalba. Biografija. Viršininkai. Lietuvos tilto atsiminimai. Cenzūros klausimas. Vilkai. Laisvos Valandos. Krilovo pasakos IV 233 psl.; II t. Tėvynės Varpai, 1889–99, 383 psl.; III t. Raštų peržvalga. Tiesos eilėms rašyti. Katras alfabetas geresnis. Dokumentas apie lotyniškas literas. Hygiena. Alkogolis. Kova bulių Ispanijoje. Maskolija ant dviejų gadynių ežės. Liaukime bėgę į Ameriką. Gale pirmojo dešimtmečio. Tautystės pamatas. Graždanka slogutis civilizacijos. Smulkmenos 254 psl.; IV t. Mindaugis, Keistutis, Narimantas, Vaidilos apysaka. Vėlinės 517 psl.; V t. Žemės dulkės. Pagieža, Jurgis Durnelis. Vaitiekus Smaigas. Žvirbliai. Užsimerkus 256 psl.; VI t. Orleano mergelė, Vilius Tellis, Kainas, 402 psl.

K. eilėraščių rinkinys Laisvos Valandos buvo išleistas 1898 Tilžėje 38 psl. Tais pat metais Tilžėje buvo išspausdintas ir jo sulietuvintos Krylovo pasakėčios. Negausi K. poezija diktuojama ne jausmo, bet

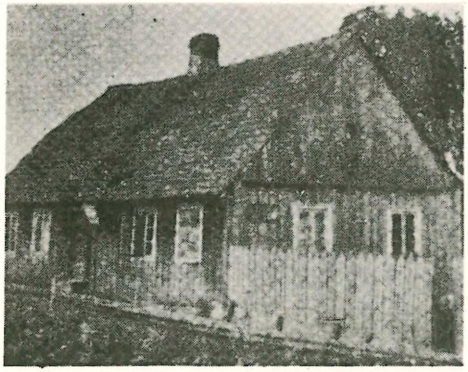

Namas, kuriame mirė V. Kudirka

proto: jis dėsto juose tautai siektinus idealus. Ragina prie darbo (Varpas), siekti idealų, neišsižadėti jų ‚dėl trupinio aukso, gardaus valgio šaukšto' (Labora), jam didis tas, kuris savo gyvybę aukoja artimui laimę teikti, prieš kurį pasaulis klaupias dėkodamas, bet ne iš baimės (Ne tas yra didis). Matydamas Lietuvą rusų niokojamą, jis skelbia, kad ji turi virsti gyvumo hidra, ‚kuriai nukirtus galvą, tuoj kelios galvos vieton jos išdygsta' (Maniesiems). Jis smerkia šviesuolius, kurie tautą sukėlę šviesai ir kovai, patys pabėgo (Lietuvos šviesuoliams).

1898 IX 15 K. šeštajame Varpo nr. su savo komponuotomis gaidomis išspausdino Tautišką giesmę (Lietuva, tėvyne mūsų), virtusią mūsų tautos himnu. Jame K. išreiškė lietuvių tautai siektinus idealus, susintetino savo raštuose skelbiamas idėjas. Lietuvos praeitį K. vertina romantiškai, ir tai ryšku ne tik jo verstiniuose iš Lietuvos praeities veikaluose, bet ir jo publicistikoje. Lietuva jam — didvyrių žemė, ir lietuviai iš jos praeities turi semtis stiprybės. Greičiausia romantizmas jame bus išugdęs įsitikinimą, kad gyvenimą kuria ir jame laimi stiprios, valingos, kilnių idealų vedamos asmenybės. Tokia asmenybė buvo pats K., tokiomis savo raštais jis ugdo ir lietuvius, nes, tik tokiais būdami, jie tepajėgs išbristi iš skurdo ir priespaudos. K. didvyriškas ir kilnus tas, kuris siekiamajam idealui viską aukoja. Jo idealas — tautos gerovė ir garbė, ir jis draug su Fr. Schileriu kartoja, kad niekinga ta tauta, kuri savo garbei neaukoja visko. Pasiaukojimas siekiamajam idealui yra glaudžiai susietas su dorybe, kurios visiškas nepaisymas kartais ne tik

V. Kudirkos antkapis

žmogų, bet ir tautą sužlugdo. Tad K. ir savo publicistikoj, ir tautos himne ragina eiti ‚vien takais dorybės'. K. nebuvo moralistas, tačiau nepaprastai jautrus ten, kur pažeidžiama dorybė, asmeninė, profesinė ar tautinė pareiga. Šiuo atveju jis visus skaudžiai pliekia, neskirdamas nė savo profesijos draugų gydytojų. K. gyvenimas — ne savanaudiškumas, bet darbas ir pareiga savo tautai ir žmonių gerovei. Nė vienu dalyku jis tiek nesisielojo ir nerašė, kiek apie lietuvio pareigas ir darbą savo tautai, nes tauta yra tiek stipri ir gaji, kiek žmonės dirba jos gerovei ir aukojasi jos didiesiems idealams. Šviesa ir tiesa padeda tuos idealus pažinti (‚ir šviesa ir tiesa mūs žingsnius telydi'), tačiau tik tėvynės meilė (‚tegul meilė Lietuvos dega mūsų širdyse') paskatina dėl tų idealų dirbti ir jiems aukotis. Tėvynės meilė yra kiekvienam žmogui įgimta, tačiau skurdas ir priespauda kartais ją žaloja. Lietuvoj K. laikais buvo daug skurdo ir rusų priespaudos, ir žmonės, užuot tas negeroves darbu ir kova naikinę, ieškojo lengvesnių priemonių joms išvengti: liaudis bėgo iš savo žemės (emigravo daugiausia į Š. Ameriką ir Braziliją), šviesuomenė iš savo tautos (rusėjo ir lenkėjo). Mokyti tėvynės meilės — sunkiausia ir nedėkingiausia rašytojo pareiga. Ir vis dėl to visi anų laikų rašytojai nešė tą pareigą, draug vesdami tautą į laisvę. Juk tik tėvynės meilė padeda sutapti su tauta ir dirbti jos kultūrai. Tautiškai atgyjanti lietuvių tauta ne visais klausimais buvo vieninga, ir lietuvių veikėjams vienybės reikalingumas K. laikais buvo tiek pat aktualus, kaip ir šiandien. Jis tuo reikalu daug rašė Tėvynės Varpuose, jis ir tautos himne skelbia, kad ‚vardan tos Lietuvos vienybė težydi'.

Beletristikoje K. sprendžia daugelį tų pačių klausimų, kaip ir publicistikoj. Jo originali beletristika negausi; ją sudaro satyros Lietuvos tilto atsiminimai, Viršininkai, Cenzūros klausimas ir Vilkai. Jose, gausiai ir sumaniai naudodamas humorą ir šaržą, vaizduoja valdininkų ir išgamų lietuviams daromas skriaudas. Ir vieni, ir antri vaizduojami juodžiausiomis spalvomis: jie tamsūs, be sąžinės, girtuokliai, savanaudžiai, kyšininkai, pikčiausi žmonių išnaudotojai. Tai ne valdininkai, įstatymų vykdytojai, žmonių tarnai, bet nusikaltėliai, kurių laukia kalėjimas ir Sibiras. K., be abejo, buvo skaudu, kad rusų vyriausybė naikino lietuvių kultūrą, lietuvius rusino ir pravoslavino, bet jam skaudžiausia, kad rusų valdininkai, pradedant apskričio viršininku ir baigiant valsčiaus raštininku, taip pat žmones plėšė, juos ūkiškai skurdindami, laikydami menkiausiais vergais, skirtais valdininkams duoti neteisingas duokles. ‚Vienoje pusėje stovi galąsdami dantis amžinai alkani vilkai, kitoje — kaimenė avių, arba visai nieko nenuvokiančių, arba manančių, kad jos iš tikrųjų sutvertos tik vilko dantims. Vienoje pusėje žmonės be sąžinės, be doros pagrindų, žemiausių instinktų nenustygdami, lyg šunes nuo grandinės paleisti, kad tik draskytų, kąstų, plėšytų; kitoje pusėje — minia tamsių žiopsančių žmonių, nenuvokiančių, nei ką su jais daro, nei dėl ko, jau taip apsipratusių su visokiomis ant jų krintančiomis skriaudomis, kad juos priima tiesiog kaip Dievo bausmę ir nesistengia savęs apginti' (Varpas, 1893). K. rusų valdininkus ir jų šunybes puikiai žinojo ir juos vaizdavo to-

kius, kokie jie iš tikrųjų buvo, dažniausiai kurį vieną jų ryškųjį bruožą iškeldamas ir pagal jį vadindamas ir patį valdininką: Vachanalijus Vziatkovičius Kruglodurovas (girtuoklis, kyšininkas, visiškas kvailys), Baronas Rylosujevas, Merzavcevas, Lientejevas, Zvierskis ir kt.

Savo satyromis, kaip ir publicistika, K. siekė praktinių tikslų: paskatinti ir padrąsinti lietuvius kovai su rusintojais ir Lietuvos skriaudėjais. K. aštri plunksna nukreipta prieš visus, kurie Lietuvą ūkiškai ir kultūriškai žlugdė. Lietuvių tautinio atgijimo pagrindu jis laikė tautos ūkinį atkutimą ir stiprėjimą, su kuriuo draug žengė ir tautos kultūrinis atgijimas. Lietuvių tautos prisikėlimu, jos tautiniu bei kultūriniu renesansu nepalaužiamai buvo įsitikinęs ir nebematė jokios jėgos, kuri jį galėtų palaužti ir sutrukdyti. 1895 paskutiniame Varpo numery jis rašo, ‚kad kareiviškos komandos negalima taikyti pabudusios tautos dvasiai, kad nei smarkiausi rotmistrai, nei narsiausi generolai, kurių rankose administracija, nenumalšins dvasios reikalavimų ir kad kovoje su įgimtais žmogaus jausmais, anksčiau ar vėliau, turės pralaimėt rotmistrai'. Tame pat straipsny jis toliau rašo, kad ‚žandarų privisimas trukdo mus, bet atsiminkime, kad toji pusė, kuri reikalauja taip daug žandarų, jau tuo pačiu pripažįsta savo neteisumą ir silpnybę. O neteisus ir silpnas... neilgai tesės'. Tikėdamas lietuvių tautos prisikėlimu, K. viską daro, kiek jo tolydžio senkančios jėgos leidžia, kad jis greičiau įvyktų. Pastaraisiais gyvenimo metais jo visos pastangos sutelktos lietuvių literatūrai praturtinti. Jis daug vertė, daugiausia dramos kūrinių, tikėdamas, kad jie bus reikalingi atsikuriančios Lietuvos teatrui. Iš lenkų kalbos jis vertė kūrinius, vaizduojančius didingą Lietuvos praeitį: A. Asnyko Keistutį, T. Vróblewskienės Narimantą, J. Slovackio Mindaugį Lietuvos Karalių, Adomo Mickevičiaus Vėlines III-ją dalį ir Konrado Valenrodo Vaidilos apysaką. Iš visuotinės literatūros jis vertė tuos kūrinius, kuriuose vaizduojamos kovos dėl laisvės ir stipri maištinga asmenybė: Fr. Šilerio Vilių Telį ir Orleano Mergelę ir Byrono Kainą. K. yra išvertęs ir beletristikos kūrinių: M. Radzevičiūtės Žemės dulkes, Brolio Pagiežą ir Jurgį Durnelį, M. Balucko Vaitiekų Šmaigą, A. Dygasińskio Žvirblius, E. Bellamy Užsimerkus. Mėgino ir pats kurti o-

V. Kudirkos paminklas Kudirkos Naumiestyje (skulptoriaus V. Grybo darbas)

riginalios beletristikos, bet tie mėginimai didesnių vaisių nedavė. K. stengėsi, kad jo didesnieji visuotinės literatūros verstiniai kūriniai būtų išspausdinti atskiromis knygomis. K. mūsų literatūroje pasireiškė ne tik kaip kūrėjas ir puikus vertėjas, bet taip pat kaip literatūros kritikas, parašęs pirmąjį lietuvių kalba literatūros teorijos vadovėlį Tiesos eilėms rašyti.

Tautos kultūrinis gyvenimas, be kitko, reiškiasi ir kultūrinėmis pramogomis. K. laikais jų Lietuvoje beveik visai nebuvo. Miestuose tariamoji šviesuomenė vakarus leisdavo girtaudama ir kortuodama. K. kultūrines pramogas didžiai vertino, negailėdamas nei laiko, nei energijos joms organizuoti ar jose veikliai dalyvauti. Kultūrinėse pramogose reikšminga dalis tenka muzikai, ir K. nuo pat gimnazijos laikų muzika domėjosi ir taip pat paliko ryškių pėdsakų ir lietuvių muzikoje. Jis muzikas mėgėjas, savamokslis ir kūrė gal ne tiek įkvėpimo, kiek reikalo verčiamas.

Lenkų muzikų padedamas, jis bene pirmasis iš lietuvių harmonizavo lietuvių liaudies dainas, ir jam dar gyvam esant buvo išleisti du dainų rinkinėliai Kanklės. Lietuviškos dainos 4 balsams (vyriškiems) sutaisytos I, 1895 24 psl., II 1898 32 psl. Iš jų populiariausios Ant tėvelio dvaro, Tu mano motinėle, Siuntė mane motinėlė; jos paimtos ir į Nemuno vilnys, lietuviškų dainų valsą. Jis taip pat yra parašęs ir pramoginės šokių muzikos — polkų, valsų, mozūrų, galopų. Jie buvo populiarūs, ir kai kurie iš jų susilaukė net kelių laidų. Mėgiamiausi jo muzikai buvo Verdi, Beethovenas, Mozartas, Haydnas, Chopinas. Šakiuose jis buvo suorganizavęs stygų kvartetą, kuriam pats vadovavo ir griežė pirmuoju smuiku. 1891 vasarą jis, kaip smuikininkas, dalyvavo Naumiestyje surengtame koncerte. Dar gyvas būdamas K., kaip muzikas buvo populiarus ir plačiai lietuvių tarpe žinomas. Tai rodo ir tas faktas, kad 1899 vienas iš pirmųjų lietuvių muzikų Leonas Ereminas JAV, Newarke, suorganizavo Dr. V. Kudirko Giedorių Draugystės vyrų chorą. K. buvo talentingas piešėjas ir mėgo piešti, bet laiko stoka ir irstanti sveikata neleido jam lietuvių dailėje palikti didesnių pėdsakų.

Nors K. kūrybinis darbas truko vos 10 ir jis dirbo būdamas ligonis, tačiau jo didelė įtaka atgyjančiai lietuvių tautai nesiriboja vien XIX a. paskutiniu dešimtmečiu; ji siekia ir mūsų laikus: jo skelbtosios idėjos tebegyvos ir tebeaktualios, nes jis nustatė teisingas gaires kultūriškai atgyjančiai ir laisvės siekiančiai tautai. Jis nuolatos skelbė ir savo pavyzdžiu rodė, kad lietuvių tauta kovotų dėl savo teisių, dabartiniu terminu tariant, jis organizavo tautos rezistenciją. Kad ji būtų sėkminga, būtinos dvi sąlygos: tauta ūkiškai turi būti stipri ir kultūriškai savarankiška. Lietuva žemės ūkio kraštas, ir jo gyvenime, be abejo, priklauso ūkininkams lemiąs vaidmuo. Savo veikloj K. daugiausia ir remėsi ūkininkais, kuriems nuo 1890 buvo pradėtas leisti Ūkinįko laikraštis. Tačiau jis lietuvių dėmesį taip pat kreipia ir į amatus bei prekybą, kuri anais laikais daugiausia buvo žydų rankose. Žemės ūkyje ne visi lietuviai galėjo išsiteketi, pramonės kaip ir nebuvo, tad daugis buvo verčiami svetur dangintis, o lietuviai, būdami amatininkais ir prekybininkais, ne tik galėjo surasti naujų gerų pragyvenimo šaltinių, bet atlietuvinti ir Lietuvos miestus, kurie anais laikais daugiausia buvo sulenkėję. Lenkų kultūrinė įtaka buvo ypač stipri, ilgainiui grasiusi visą lietuvių tautą užlieti. Lenkai lietuvių tautinio atgijimo nekentė, ir tatai tarp lenkų bei sulenkėjusių lietuvių ir lietuvių patriotų išugdė neapykantą, kurios daug anų laikų spaudoje. K. lenkų atžvilgiu, palyginti, gana santūrus: jis daug smarkesnis žydams, kurie lietuvių tautą alino ūkiškai ir visai atokiai laikėsi nuo lietuvių kultūrinio gyvenimo. K. buvo giliai įsitikinęs, kad lenkų įtaką Lietuvoje lemia ne polemika, bet lietuvių kultūrinis stiprėjimas, kuriam jis skyrė visas savo jėgas.

K. reikšmingas vaidmuo ir lietuvių politiniame gyvenime: jis glaudžiai susietas su visų didžiųjų Lietuvos partijų kilme. Organizuodamas Varpą, K. į talką kvietė ir kunigus, tačiau dėl Varpo liberalizmo jie negalėjo bendrai dirbti ir 1890 pradėjo leisti Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgą, o šiai sustojus, 1896 Tėvynės Sargą. Tiedu laikraščiai, o ypač pastarasis, spaudą leidus, išugdė Lietuvių krikščionių demokratų partiją. 1896 nuo Varpo atskilo socialistai, įsteigdami Lietuvos socialdemokratų partiją. Varpininkai į partiją susiorganizavo tik 1902, įsteigdami Lietuvių demokratų partiją. Po 1905 iš jos atskilo dešinysis sparnas, kurio žmonės grupavos apie Vilti, Vairą ir eilę kitų laikraščių, išugdžiusių Tautos pažangos partiją, nepriklausomoje Lietuvoje virtusią Lietuvių tautininkų sąjunga. Kairieji demokratai grupavos apie Lietuvos Ūkininką ir Lietuvos Žinias, vėliau sudarydami Lietuvos valstiečių liaudininkų partiją. K. dėl savo aštrios polemikos su kai kuriais kunigais ir neslepiamos davatkų neapykantos (joms nepagailėjo daug karčių žodžių) savo idėjinių priešų laikomas bedieviu. Tačiau tai netiesa: K. toks nebuvo ir savo raštuose niekur nėra pasisakęs prieš religiją, o ten, kur rusai varžė katalikų teises, drąsiai prieš tai protestavo ir smerkė.

Julius Būtėnas, Vincas Kudirka 1937 (čia duota ir plati bibliografija, 190–194 psl.); *J. Gabrys*, Vincas Kudirka (V. K. Raštai, I t., 1–75 psl.: skyrium 1910); *E. Jakužaitis*, Tėvynė Lietuva ir Vincas Kudirka 1918; *A. Rimka ir M. Petrauskas*, Vincas Kudirka, jo gyvenimas, darbai ir visuomenės pažiūros 1915; *Dr. J. Staugaitis*, Dr. V. Kudirka kaipo gydytojas 1925; *Doc. J. Tumas*, Vincas Kudirka — Vincas Kapsas 1924; *Vytautas Žemkalnis*, Kudirkos sąjūdis 1952; Vinco Kudirkos Jubiliejinis Varpas 1924; *Vc. Biržiška*, Dr. Vinco Kudirkos visuomeninis darbas (Kultūra nr. 1) 1930; *M. Mykolaitis-Putinas*, Naujoji lietuvių literatūra 1936; *A. Merkelis*, Du Lietuvos girių ąžuolai. Vincas Kudirka ir Petras Kriaučiūnas (Ištrauka iš spaudai paruošto vei-

kalo Vincas Kudirka) (Aidai nr. 5 ir 6) 1956; *Zigmantas Kuzmickis*, Lietuvių literatūra 1933; *M. Petrauskas*, V. Kudirka muzikas ir jo asmuo (Lietuva nr. 283) 1924; *K. Smilgevičius*, V. Kudirka — muzikas (Trimitas nr. 46) 1936; *V. Žadeika*, V. Kudirka, tautinis muzikos kūrėjas (Lietuva nr. 258) 1924; *St. Š(ilingas)*, V. Kudirka (Vilniaus kalendorius) 1909; *J. Žilevičius*, Dr. V. K. — pirmoji lietuviškos muzikos kregždė (Aidai nr. 1) 1950; *J. Dobilas (Lindė)*, Du klausimu dėl Kudirkos (Švietimo Darbas nr. 1 1925; Dr. V. Kudirkos paminklo atidengimą paminėti 1934; *Maila Talvio*, Varpas (vertė A. Žagrakalienė) 1936. *A.Mrk.*

5. Vincas Jonas (g. 1881 VII 19 Žilių k., Barzdų vls., Šakių aps.) JAV lietuvių veikėjas. 1902 atvyko į JAV ir pradėjo aktyviai dalyvauti lietuvių visuomeninėje veikloje. Yra įkūręs Norwoode, Mass. kelias lietuvių d-jas ir ėjęs daugelyje organizacijų vadovaujančias pareigas.

Kudirkos Naumiestis miestas Šakių aps., prie Šešupės ir Širvintos santakos ir Rytų Prūsijos sienos; 3300 gyv. (1940). Nepriklausomybės metu K.N. turėjo savo valsčiaus teisėmis savivaldybę, Meištų priemiestyje, už Šešupės, buvo Būblelių vls. savivaldybės įstaiga, 1918–1926 mieste veikė Žiburio d-jos gimn., kurios vietoj vėliau buvo įkurti 2 metų mokytojų kursai. Spaudos draudimo metu (1864—1904) ir vėliau K.N. buvo žymus lietuvių tautinio judėjimo centras su slaptais draudžiamųjų knygų sandėliais, pogrindinio veikimo prieš rusų administraciją veikėjų susitikimo vietomis; čia 1897–99 gyveno, mirė ir vietos kapuose yra palaidotas Vincas Kudirka, kuriam 1934 VI 10 miesto aikštėje atidengtas skulptoriaus V. Grybo sukurtas paminklas ir pats mst., ligi tol tik Naumiestis, pavadintas K.N. Namas, kuriame V. Kudirka gyveno ir mirė, sudegė karo kautynėms einant 1944 VIII. Čia gyveno žymusis knygnešys Antanas Baltrušaitis-Antanėlis, turėjęs nuo spaudos laisvės atgavimo ligi 1944 knygyną. Nepriklausomybės metu pastatyta dviejų aukštų mūrinė V. Kudirkos pradžios mokykla, buvo pasienio policijos rajono įstaiga, sienos perėjimo punktas, muitinė, V-os eilės pašto įstaiga, biblioteka, apylinkės teismas, tardytojo ir notaro įstaigos, vaistinė, 4 medicinos ir 2 dantų gydytojai. Ant Šešupės pastatyta hidroelektrinė jėgainė. teikianti energiją šviesai ir pramonės–amatų įmonėms, veikė didelis žemės ūkio kooperatyvas, pieninė (Meištuose), 3 malūnai, 2 aliejaus spaudyklos, linų pluošto apdirbimo, izoliacinių medžiagų, pakinktų metalinių dalių įmonės. Miesto centre ir pagrindinėse gatvėse daugumas namų mūriniai dviejų aukštų (vienas 3 aukštų). Karo metu (1944 VIII) didžioji dalis miesto sugriauta ir išdegusi. 1930 pastatytas Vytautui D. paminklas. Mieste buvo viešbutis su restoranu, kelios kitos užkandinės-restoranai, smulkaus kredito d-ja, ūkio ir žydų bankai. Daugumas krautuvių buvo žydų, o didžiausioji lietuviškoji krautuvė buvo A. Andriuškevičiaus. Katalikų bažnyčia 1938 kun. Pauliaus Grabliko pastangomis buvo pagrindinai atremontuota, o 1944 VIII karo veiksmų apgriauta ir išdegusi, o po II pas. karo vėl padaryta tinkama pamaldoms. Be to, mieste buvo evangelikų maža bžn., žydų sinagoga ir stačiatikių nenaudojama koplyčia. Pirmosios rusų okupacijos metu (prieš I pas. karą) K.N. buvo apskrities centras ir buvo vadinamas Vladislavovu, o S. Rusijos okupacijoj yra rajono centras. *A.B.*

Kudirkos Naumiesčio herbas

Istorija. Mstl. kūrimosi pradžia siekia XVI a. Šešupės ir Širvintos upių santakoj karalienė Bona įkūrė Duliebaičių k. Jis priklausė Jurbarko vls. ir buvo D.L.K. nuosavybė; 1561 jame gyveno 8 ūkininkai, vienas jų turėjo smuklę. Tą kaimą karalienė Cecilija Renata, Vladislovo IV žmona 1642–1643 padarė mstl. ir savo vyro garbei pavadino jį Vladislovovu (Władysławów). Žmonių tarpe tačiau tas vardas neprigijo, mstl. buvo vadinamas Naumiesčiu (vokiečiai rašė Neustadt, lenkai—Nowe miasto). 1643 III 26 mstl. buvo suteiktos Magdeburgo teisės ir herbas. Herbas vaizduoja elnio galvą su dideliais šakotais ragais, tarp kurių viena ant kitos yra trys šešiakampės žvaigždės. Iš užsilikusių herbo pavyzdžių matyti, kad jis formos atžvilgiu praeityje buvo kiek keičiamas. Vienas to herbo pavyzdys buvo rastas Krokuvos Pramonės muziejuje, kitas — kuris 1847 buvo pateiktas valdžiai patvirtinti, atrastas senųjų aktų archyve Varšuvoje. Mstl. valdyti karalienė skirdavo vaitą, kuris turėjo būti mstl. gyv. ir bajoriškos kilmės, o burmistrą rinkdavo patys mstl. gyventojai ir tvirtindavo jį Žemaičių seniūnas. Pradžioje mstl. gyventojai buvo atleisti nuo mokesčių ir pareigų valstybei, buvo leista pastatyti rotušę, turėti savo malūną, kurti cechus. Turgai buvo daromi sekmadieniais, o mūgės tris kartus į

metus: šv. M. Marijos Įvedybų šventėj, šv. Petro ir Povilo dieną ir pirmą advento sekmadienį. Mūgės tęsdavosi savaitę laiko. Karal. Cecilijos Renatos duotą mstl. privilegiją vėliau patvirtino kar. Augustas II ir Stanislovas Augustas. Mstl. sparčiai augo, vyko gyva prekyba su Prūsais, apylinkėje kūrėsi kaimai. Didždvario dv. buvo auginami šilkmedžiai (1860 jų turėta apie 12.000) ir gaminamas šilkas. 1800 mstl. buvo 230 namų, 2320 gyv., $^2/_3$ žydų. Veikė degtinės ir alaus daryklos. 1803 beveik visas mstl. sudegė (83 namai ir 112 kitokių pastatų), bet greit ir tvarkingai buvo atstatytas. Prūsų valdžia mūrinių namų statybai duodavo pašalpos (33%). Mstl. buvo laikomas valstybiniu, 1808 turėjo jau 2400 gyv., iš jų 1800 žydų, jie per metus mokėjo 4000 talerių mokesčių. Gatvės tada dar ne visos buvo grįstos. 1835 4413 gyv., iš jų 1065 krikščionių ir 3348 žydų, mūrinių namų 60 ir 290 medinių. Rotušė nugriauta 1820. 1867 mstl. padarytas aps. centru. 1877 per Šešupę pastatytas tiltas, kurio atsiminimus aprašė V. Kudirka. Spaudos draudimo metu K.N. vaidino svarbų vaidmenį, jame reiškėsi liet. veikimas, knygnešiai. Apie mokyklą žinių yra iš 1802. Bet yra beveik tikra, kad ji veikė jau nuo karmelitų įsikūrimo, nes iš kitų atvejų yra žinoma, kad anais laikais įkurdinami vienuoliai paprastai būdavo įpareigojami atidaryti mokyklą. XIX a. pradžios mokykla jau buvo mūrinė, mokytojas apmokamas mstl. lėšomis, ją lankė 80 mokinių, buvo mokoma skaityti, rašyti ir katekizmo. 1859 mokykloj buvo 64 mokiniai, 1860—60. 1881 mstl. vėl ištiko gaisras. Po to apskrities įstaigos iškeltos į Šakius.

Pirmoji kat. med. bžn. statyta apie 1644. Pradžioje ją aptarnavo Virbalio kleb. E. Geišas, vėliau vysk. J. Tiškevičius pavedė ją karalienės Cecilijos Renatos atkviestiems vienuoliams karmelitams, kuriems išlaikyti karalius iš Jurbarko seniūnijos pajamų paskyrė metinę 400 auksinų duoklę. 1667 vieton to karalius užrašė vienuoliams 12 valakų žemės deš. Šešupės pusėj. 1680, įsteigus parapiją, karmelitai vienuolyno ir parapiečių lėšomis pastatė didesnę, kryžiaus formos med. bžn. ir įkūrė šv. M. Marijos Škaplierių broliją. Gimimo ir mirimo metrikai pradėti rašyti 1680. Vienuolyną kasmet lankydavo jų provincijolas. 1703 parapiją vizitavo Žemaičių vysk. Jer. Krišpinas Keršenšteinas, kurio vizitacijos akte randama žinių ir apie K.N. karmelitų praeitį. Mūrinę bžn. su dviem bokštais pastatė jie 1783, konsekr. vysk. Adomo Koscios 1787, pavadinta Šv. Kryžiaus Atradimo vardu. Prūsų valdžia 1796 atėmė dalį vienuolyno turto, o 1805 uždarė ir vienuolyną. Steigiant Vygrių vyskupiją, K.N. buvo prijungtas prie jos. Įkūrus Lietuvos bžn. provinciją K.N. priskirtas Vilkaviškio vysk. ir buvo dekanato centras. Parapiją aptarnavo trys kunigai,

Kudirkos Naumiestis

Knygnešių tiltas Kudirkos Naumiestyje

parapiečių buvo 7800 (1940). 1937 kun. P. Žilinsko rūpesčiu pastatyta senelių prieglauda.

J. Totoraitis, Sūduvos Suvalkijos Istorija I 1932; Słownik Geograficzny XIII 1893; *M. Gumowski*, Herby miast litewskich (Ateneum Wileńskie X) 1935; Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955. *R.Krs.*

Kudirkos orkestras. Apie 1934 susiorganizavo Kaune dr. V. Kudirkos vardo simfoninis orkestras, kuris sekmadieniais ruošdavo koncertus.

Kudirkos skaitykla 1925 IV 24 Kauno mst. savivaldybė įkūrė V. Kudirkos skaityklą. 1925–39 skaityklą aplankė 1.033.259 skaitytojai. Per tą laiką paėmė skaityti 358.683 tomus knygų. 1940 bibliotekoje iš viso buvo 13.808 knygos. 1939 skaityklą aplankė 69.778 lankytojai ir paėmė 38.279 tt. knygų skaityti. Skaityklą daugiausia lankydavo jaunuomenė: moksleiviai ir darbininkų jaunimas.

Kudirkos švietimo d-ja buvo įst. 1924 Kaune; jos pastangomis buvo įsteigtas V. Kudirkos vardo liaudies univ. su dviem pagrindiniais skyriais: visuomenės mokslų ir gamtos mokslų. Visuomenės mokslų skyriuje buvo skaitomi šie dalykai: sociologija, pasaulinė istorija, Lietuvos istorija, pasaulinė literatūra, lietuvių literatūra, Lietuvos žemės ūkis, kalba ir jos istorija ir pedagogija. Gamtos mokslų skyriuje: biologija, higiena, fizika, chemija, prekių mokslas, astronomija, geofizika, skaičiavimo istorija. Liaudies univ. turėjo apie 150 klausytojų. Toji pati d-ja dar laikė ir ištisą eilę suaugusių vakarinių kursų pradžios mokyklos programa. Liaudies univ. ir kursai teveikė tik ligi 1927.

Kudlius (Kudlauskas) Ignas M. (apie 1883 Budžiūnų k., Pampėnų vls. — 1911 V 3 Chicago, Ill.). Atvykęs į JAV 1903, gyveno įvairiose vietovėse ir buvo nuolatinis Keleivio bei kitos socialistinės spaudos bendr. Pasirašydavo J. M. Kudlauskas, Lakūnas, J. M. Kudlius ir kt.

Kudokas Stasys (g. 1898 IX 29 Kapinės k., Naujamiesčio vls., Panevėžio aps.) architektas, docentas. Pradžios mokslą išėjo Panevėžy, ten pradėjo lankyti realinę mokyklą, kurią 1916 baigė Petrapily. 1916–18 studijavo kelių inžineriją Petrapilio inž. institute. 1919 grįžo į Lietuvą ir kurį laiką Panevėžio batalione, kaip partizanas, dalyvavo kovose su bolševikais. 1920-1924 dirbo susisiekimo m-jos kelių valdyboje ir drauge lankė Meno m-lą, kurią baigė 1924. Tų pat metų rudenį pradėjo studijuoti architektūrą Romos Karališkojoj aukšt. architektūros mokykloj. Architektūros daktaro laipsniu m-lą baigė 1930. Tais pat metais Milane iš-

St. Kudokas

laikė tarptautinius valst. egzaminus, duodančius architekto teises dirbti Italijoj ir eilėj kitų kraštų. 1930 rudenį grįžo į Lietuvą ir tuoj pradėjo dirbti Kauno mst. savivaldybėje architektu. 1934–1944 Aukšt. technikos mokykloj dėstė architektūrą. 1938–1944 docentu dirbo VDU technikos fak. statybos skyriuje, dėstydamas architektūros kompoziciją ir būdamas architektūros katedros vedėju. Greta mokomojo darbo, K. turėjo plačią privatinę praktiką. Iš viso Nepr. Lietuvoj jo projektais pastatyta apie 140 pastatų.

Žymesni K. darbai: pradžios mokyklų rūmai Kaune Jonavos g-vėj, Ugniagesių g-vėj, Aleksote, Vilijampolėj, A. Panemunėj ir kt., Kauno VI-sios gimn. rūmai Šančiuose, Aukšt. technikos mokykla, Karininkų Ramovė, keletas privačių klinikų, Paežerių ir Pilviškių bažnyčios, visa eilė privačių namų Kaune ir Lietuvos miestuose. Be to, K. sukūrė projektus ir paruošė galutinius planus Radviliškio bžn., Marijonų bžn. Kaune ir vienuolyno rūmų Panevėžy.

K. dalyvavo eilėj architektūros konkursų ir yra laimėjęs Aukšt. technikos mokyklos statybą, švietimo m-jos skelbtą Konservatorijos rūmų su dviem koncertų salėmis statybos konkursą ir kt. Konservatorijos rūmų planai buvo padaryti, bet statybą sutrukdė karas.

1944 vasarą K. pasitraukė Vokietijon. 1947–1949 jis dėstė architektūrą Kirchheim/Teck suorganizuotoj Technikos mokykloj. 1949 K. atvyko į JAV, kurį laiką gyveno Naujorke, o vėliau persikėlė į Clevelandą, Ohio. Čia išlaikė architekto egzaminus, turi teisę praktikuoti Ohio, Illinois ir kt. Clevelande jis yra dirbęs eilėj firmų, kurios stato bažnyčias, mokyklas, ligonines ir rezidencijas. Dirbdamas tose statybos firmose, K. yra suprojektavęs keletą bažnyčių, aukšt. mokyklų rūmų ir rezidencijų — visi tie pastatai jau yra pastatyti. Be to, Clevelande K. laimėjo konkursą ir pastatydino Nepaliaujamos Pagalbos Motinos oažnyčią, greta kurios, pagal jo projektus, 1958 pradedama statyti pradžios mokyklos rūmai, klebonija, vienuolynas, visuomenės bei sporto salės. Šalia šių didelių statybų, Clevelande K. yra pastatęs visą eilę privačių namų. Tėvams pranciškonams Toronte, Kanadoj, K. su-

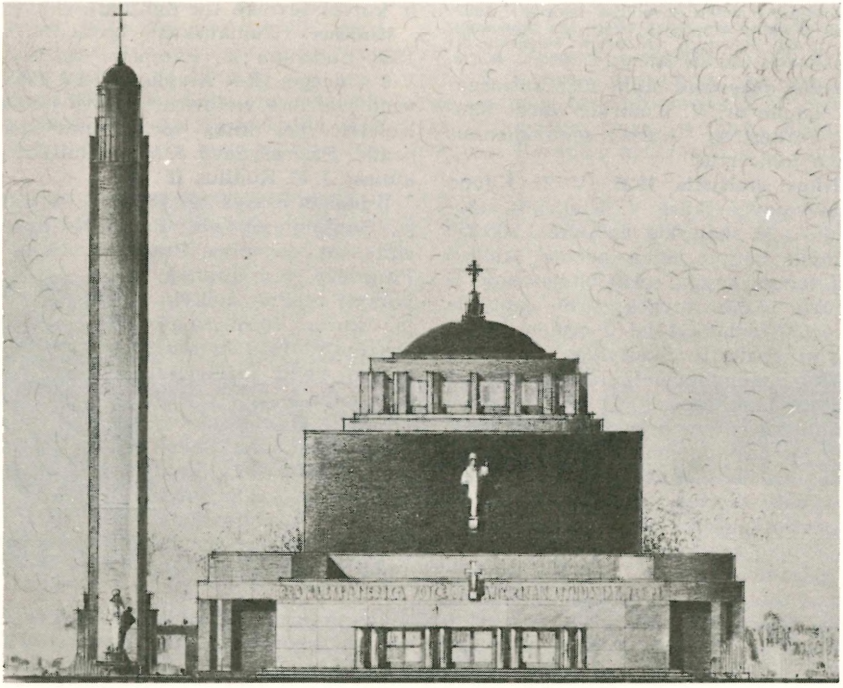

St. Kudokas: Paminklinės bžn. projektas Čikagoje

kūrė bažnyčios, salės ir vienuolyno planus. Tų pastatų dalis pastatytą 1955. Čikagoj, Ill., K. projektu 1958 pradedama statyti Visų Šventųjų bažnyčia.

K. yra ryškus ir savo kūrybinį veidą turįs architektas. Baigęs gerą architektūros mokyklą, pažinęs italų statybos meną, kaip lietuvis, jis savaimingai išgyvena tą įsisąmonintą patyrimą, turi originalią ir individualią architektūrinę liniją. Toji K. linija yra išieškota, turtinga kūrybine mintimi ir fantazija. Savo individualumu K. yra modernus lietuvis architektas, savaimingai atkuriąs ir išgyvenąs architektūrinius stilius, be paliovos ieškąs grožio ir originalaus pasisakymo architektūros mene. *St.S.*

Kudokienė-Veselauskaitė Sofija (g. 1915 VII 15 Skuode, Kretingos aps.) dainininkė, operetės solistė. Pradžios ir vid. mokslą K.-V. išėjo Skuode. 1932 ji įstojo į Kauno konservatoriją, kur lankė O. Marini ir Vl. Grigaitienės vedamas dainavimo klases, P. Olekos operos klasę. Konservatoriją baigė 1937. Nepr. Lietuvoj yra dainavusi daugely koncertų provincijoj ir Kaune. 1940 buvo priimta į Kauno muzikinės komedijos teatrą ir dalyvavo poroj to teatro paruoštų vaidinimų. 1941 ji pradėjo dirbti Valst. Operos teatre, kur jai buvo duodami operetiniai vaidmenys. Valst. teatro pastatytose operetėse, greta Gr. Matulaitytės, K.-V. buvo subretė — antroji moteris veikale. Žymesni jos sukurti vaidmenys yra Leharo Linksmojoj Našlėj Valenciena, to paties komp. Grafe Liuksemburge Džiulieta, Suppe Lengvojoj Kavalerijoj baronaitė. 1944 K.-V. pasitraukė į vakarus. 1949 su šeima ji atvyko į JAV. Clevelande su P. Maželiu yra stačiusi operečių ištraukas, pati yra paruošusi liet. liaudies dainų montažą Subatos vakarėlį ir dainavusi eilėj koncertų. K.-V. turi žemą sultingą mezzo-soprano balsą, sėkmingai dainuoja lengvosios muzikos dalykus ir liet. liaudies dainas.

Kudowa Lenkijos (ligi 1945 Vokietijos) mineralinio vandens kurortas Silezijoje, Glaco aukštumose, Čekijos pasienyje. Kurorte yra 5 mineralinio vandens versmės, iš kurių viena iš aktingiausių Europoje arseno turinti versmė.

Kūdra kastinė plati duobė vandens ištekliams sutelkti. K. kasa sodybose arti tvartų, kurių vandeniu daug kur girdo galvijus. Taip pat jos sutinkamos prie pirčių, laukuose (girdykloms) ir t.t. Daug kur k. skalbia ir skalbinius. Į k. paprastai mėgdavo įleisti karosų, jas apsodindavo gluosniais, ajerais arba jų kraštus apdėdavo akmenimis, kad netaip greit užslinktų.

P. B. Šivickis, J. Krikštaponytė ir T. Teizeraitė, Kūdros planktono tyrinėjimas (Vilniaus univ. Matematikos-gamtos fak. Darbai) 1941.

Kudu bendrinis dviejų Afrikos antilopių rūšių vardas: Strepisceros strepisceros, arba didžioji k. ir Strepisceros imberbis, arba mažoji k. Didžioji k. yra iš didžiausiųjų antilopių, ties mentėmis per 1,7 m aukščio, pilksvos rudos spalvos su balta juosta išilgai nugarą ir keliais baltais ruoželiais nuo nugaros per šonus. Patinas turi ligi 1,2 m ilgio spirališkai suktus ragus, o patelės beragės. Maitinasi medelių

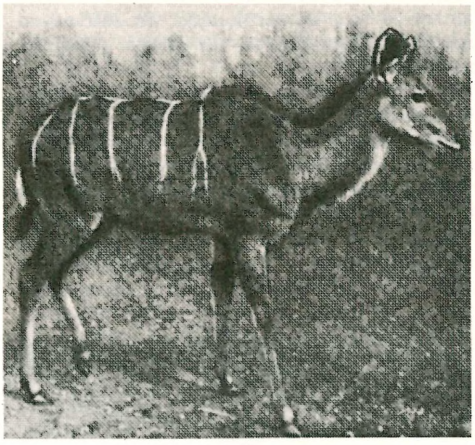

Kudu

lapais, vaisiais ir žole. Sutinkama visur į pietus nuo Saharos; baukštus, švelnus gyvulys. Nuo plėšriųjų žvėrių dažniausiai sugeba pabėgti dideliais ir aukštais šuoliais. Mažoji k. yra ligi 1,2 m aukščio ir sutinkama Somalijos miškuose.

Kudzu 1. (Pueraria lobata), ilgametinis Japonijos ir Rytų Azijos žolinis (ankštinių šeimos) augalas, pažeme šliaužiąs, siekia iki 30 m ilgio. Tinka ganykloms ir sausam pašarui. Pakenčia sausras ir nuplėštas dirvas. Vartojamas irstantiems bei išplaunamiems plotams sutvirtinti. Naudingas yra šaknų krakmolas ir ankštys. K. jau įvesta JAV pietryčių valstybėse ir gerai auga.

2. (Pueraria thunbergiana) šliaužiąs krūmas. K. šakniastiebiai vartojami maistui, o antžeminė dalis pluoštui, vad. kohemp. Kinijos, Japonijos čiabuvis.

Kudžma 1. Antanas (1880 I 4 Padūrupy, Kelmės vls., Raseinių aps. — 1937 III 15 Karaliaučiuje) pieninininkas. 1903 baigė Pagojo (Kelmės vls.) pieninininkystės mokyklą. 1904–1907 dirbo įvairiose Sibiro pieninėse, 1908–1909 buvo Sibire pieninininkystės instruktoriu, 1910–1914 tarnavo Ventspilyje privatinėje firmoje. 1916 Jaroslavlio Rusijoj žemietijos pieninininkystės skyriaus vedėjas. 1917–1918 Ribinsko rajono kooperacinių pieninių s-gos pirmininkas. 1919 atvyko į Vilnių ir dirbo miesto savivaldybėje. 1921 lenkams Vilnių okupavus, išvyko į Kauną ir ligi 1923 dirbo Lietuvos Banke. Nuo 1924 Lietuvos Ūkininkų Sąjungos pieninininkystės skyriaus vedėjas. 1926–1927 Lietuvos pieno perdirbimo s-gos direktorius. 1927–1933 valstybinės sviesto kontrolės vyr. kontrolierius. Jo iniciatyva ligi 1927 buvo įkurta 170 pieno perdirbimo bendrovių.

2. Kęstutis Jurgis (g. 1928 IV 23 Kampinių k., Jankų vls., Šakių aps.). Vidurinį mokslą ėjo Kybartų, Regensburgo ir 1948 baigė Scheinfeldo liet. gimnazijoje. 1950–54 studijavo visuomeninius mokslus Šv. Jono univ. ir gavo bakalauro laipsnį (1954). 1956–57 tęsė pokoleginius mokslus psichologijos srity Fordhamo univ. ir nuo 1957 tęsia aukštuosius mokslus klinikinės psichologijos srity ir yra psichologinių tyrimų asistentu Illinois univ. Dirbo eilėje organizacijų: 1953–54 Studentų ateitininkų s-gos centro valdybos pirmininkas ir SAS atstovas Ateitininkų federacijos vyriausioje valdyboje; 1953–54 Lietuvių studentų s-gos JAV centro valdybos narys ir įgaliotinis Baltų studentų federacijoje; 1953 tos federacijos steigiamojo komiteto pirmininkas ir 1954 pirmasis tos federacijos pirmininkas; 1954 JAV Lietuvių studentų s-gos centro valdybos pirmininkas. Bendradarbiauja Ateityje, Drauge, Darbininke, Į Laisvę. 1952–53 Ateities ir 1957–58 Studentų Gairių redakcijų narys.

Kuenlunas vidur. Azijos kalnynas. K. vienu galu siekiasi su Pamiru, o antruoju galu pasibaigia už 3850 km į rytus, kur jie sudaro iš dalies Tibeto šiaurės sieną. K. apima apie 1 mil. km² ploto, yra vienas seniausių ir aukščiausių Azijos kalnynų. Atsiradęs jau paleozoinėj eroj žemės plutai raukšlėjantis, vėliau erozijos apardytas, o triaso ir tretinio perioduose vėl iškilęs. K. dalinamas į 3 dalis: 1. Vakarų K. nuo Pamiro ligi maždaug 86° r. ilgumos, tarp Karakorumo kalnyno ir Takla-Makano dykumos, ligi 7300 m aukščio, su dideliais ledynais ir upių išgraužtais giliais grioviais, labai sunkiai perkopia-

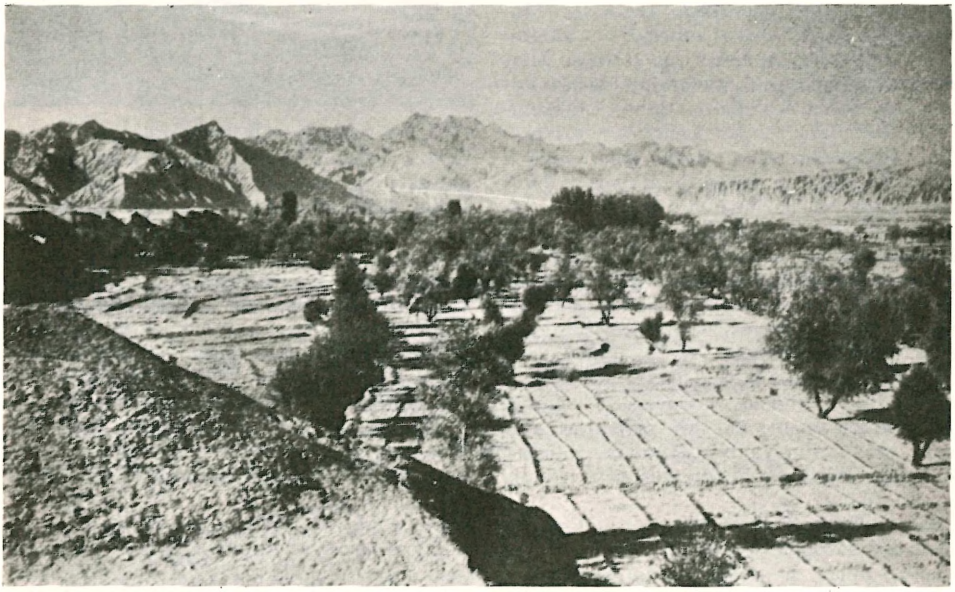

Kuenlunas

mas. Svarbiausioji jo šaka Altyntag. 2. Vidurinis k. prasideda nuo vakarų į rytus ir išsiplečia keliomis šakomis, tarp kurių yra nenuotakūs Tsaidamo (žr.) ir Kukunoro (žr.) baseinai. Jo kalnai žemesni ir mažiau apledėję. 3. Rytinis K. prasideda ties 104° r. ilguma ir tęsiasi toliau į rytus vėl kaip viena,neišsišakojusi grandis, žinoma Tsinglin-šano vardu ir skirianti š. Kiniją nuo p. Kinijos.

Kuestrin (lenk. Kostrzyn nad Odrą) Brandenburgo mst. prie Oderio upės, arti jos santakos su Varta; apie 2000 gyventojų (1939 24.000, 1950 1500). Karo metu 1945 beveik visiškai sunaikintas, nuo 1945 Lenkijos. K. 1300 gavo Magdeburgo teises, 1402–54 Kryžiuočių ordino, nuo 1537 karo tvirtovė, 1758 rusų apgultas, bet nepaimtas.

Kufa, Al, senosios Persijos mst. Irake prie Hindiya upės. Al K. įkūrė 638 Persijos nukariautojai arabai, kalifas Omaras, ir jis greit patapo vienu žymiausių islamo kultūros centru, turėjusiu per 100.000 gyv. Perkėlus 762 kalifatą į Bagdadą, K. pradėjo netekti savo pirmykščio vaidmens ir netrukus visai sunyko, ypač dėl karmatų sunaikinimo.

Kufiškieji pinigai žr. Arabų pinigai Lietuvoje.

Kufra, Kufara, oazių grupė Libijos dykumoj, apie 1200 km² ir 4000 arabų gyv. Nuo 1860 apgyventa mahometonų senusi ordino narių. 1879 ją pasiekė keliautojas Rohlfs, 1931 okupuota italų, 1945 atiteko Libijai.

Kufstein Austrijos mst. Tirolyj prie Inno upės; apie 12.000 gyv. (1956). K. yra žymi žiemos sporto vieta ir vasaros kurortas, 480 m nuo j.l. Vietovė dominuojama XII a. pilies Geroldseck, esančios ant atskiros uolų kalvos. K. yra tranzitinė pa-

Kufšteinas

Lietuvių tremtinių gyvenamosios patalpos

sienio vieta pakeliui iš Münchено į Innsbrucką. Prie K. yra Maria-Stein šventovė. K. yra vaizdingoje plataus ir gilaus upės slėnio vietoje.

K. lietuviai. Po II pas. karo K., buvusiose vokiečių kareivinėse, buvo įsteigta tremtinių stovykla, kurioje įkurdino apie 3000 tremtinių, jų tarpe 177 lietuvius. Ilgainiui lietuvių skaičius sumažėjo. Lietuviai pradžioje turėjo įsirengę atskirai nuo kitų katalikų savo koplyčią; vėliau ji buvo panaikinta ir pamaldos vykdavo vad. lenkų koplyčioje. Kapelionai buvo Simonas Morkūnas ir Bonaventūra Zajančkauskas.

Švietimas. 1945–1946 K. stovykloje lietuviai išlaikė pradžios mokyklą ir vaikų darželį. Iš K. stovyklos 8 lietuviai studijavo Innsbrucko univ., 1 Prancūzų inst., 2 K. muzikos mokykloje. Daugelis lietuvių lankė įvairius specialybės kursus. Turėjo stovykloje bibliotekėlę (apie 100 knygų) ir klubą, kur vykdavo susirinkimai, tautinių švenčių minėjimai, bendros kūčios, tautinių šokių repeticijos ir kt. Tautiniams šokiams vadovavo dr. M. Žilinskienė.

Organizacijos ir sportas. 1945 K. buvo įsteigtas lietuvių komitetas, vėliau K. lietuviai priklausė Innsbrucko lietuvių komitetui. Skautai K. turėjo įsisteigę Geležinio Vilko draugovę, su Lapinų ir Erelių skiltimis (27 nariai). Skautams vadovavo Jurgis Janickas. Stasys Briedikis suorganizavo futbolo ir krepšinio komandas. Buvo atskirų sportininkų lietuvių, kurie dalyvaudavo teniso, bokso, bėgimo bei šachmatų rungtynėse. Ligi 1948 K. lietuviai priklausė Innsbrucko Lietuvių Raudonajam Kryžiui, o paskui įst. L.R.K. K. skyrių ir Savišalpos kasą. Daugumas darbingų stovyklos gyventojų gavo darbo Wörglio geležinkelių stotyje arba K.

Kufšteino pilis ir tremtinių gyvenamosios patalpos

stovyklos įstaigose. Lietuviai yra gavę net dvi premijas už savo gyvenamo stovyklos rajono papuošimą (Pagamino didelį skautų ženklą, Vytį, Gedimino stulpus, Lietuvaitės statulą). 1948–49 iš K. stovyklos išemigravo 64 lietuviai, daugiausia į šiuos kraštus: 17 į JAV, 13—Kanadą, 12—Argentiną, 11—Braziliją, 8—Angliją.

P. Matekūnas, K. lietuvių stovykla 1956. *.P.Mt.*

Kuga Jānis (g. 1878) latvių dailininkas, teatro dekoratorius. 1905 baigęs Štiglico meno mokyklą Petrapilyje, studijas tęsė Paryžiuje. 1919–44 Latvijos meno akad. prof., rektorius, Nacionalinio teatro ir Nacionalinės operos dekoratorius. K. yra latvių teatro dekoracijos meno pirmtakas ir veteranas. Žymiausios sukurtos dekoracijos: Rainio dramoms: Ugnis ir naktis 1911, Indulis ir Arija 1912, Aspazijos scenos veikalams bei operoms Faustas 1918, Tannhäuzeris 1919 ir kt. Pažymėtini K. dekoratyvūs latvių senovės pilių motyvai, padarę stiprios įtakos jaunajai latvių dailininkų kartai. K. aliejiniai kūriniai pasižymi grandioziškumu ir gamtovaizdžio primatu (plg. jo Dauguvos vaizdus). Dalyvavo beveik visose Latvijos parodose; taip pat ir užsieniuose. Jo kūrinių yra Latvijos muziejuose, Briuselyje ir Paryžiuje. 1944 Esslingene vadovavo latvių dailės mokyklai ir tapė dekoracijas latvių tremties teatrams. K. šiuo metu JAV tapo religinių siužetų paveikslus.

Kügelgen vokiečių klasicizmo tapytojų giminė, gyvenusi Baltijos kraštuose. 1. Franz Gerhard von K. (1772–1820) portretininkas Rygoje, Tartu, Petrapilyje ir Dresdene. 2. Karl Ferdinand von K. (m. 1832) pirmojo brolis, peizažininkas Tartu mieste. 3. Wilhelm v. K. (1802–1867) Gerhardo K. sūnus, tapė portretus ir religinius pav. ir parašė Jugenderinnerungen eines alten Mannes 1870.

Kūgeliai, vok. Kugeleit, geležinkelio st. Klaipėdos–Pagėgių ruože, Šilutės aps. 1924 turėjo įst. taupymo ir skolinimo b-vę.

Kugelis iš bulvių trinučių keptas valgis. Sutrina bulves, išsunkia ir pridėję riebalų ar spirgučių pakepa į krosnį. Dažniausiai kepa dengtame, paprastai moliniame ar ketiniame puode. Valgo pusryčiams ar pietums. Seniau k. vaišindavo ir svečią, paskui tapo kasdienos valgiu. Daug kur k. valgant, dar užsipila spirgučių ir grietinės padažu. R. Aukštaičiai k. užgeria ir pienu. Vid. Lietuvoje kartais k. vadina ir kruopinį kepinį.

Kūgiabudė (Galera), lakštabudžių (Agaricaceae) šeimos grybas. K. samaninė (G. hypnorum) ir k. timsroji (G. spartea) mūsų miškuose sutinkami neretai.

Kūginė (koninė) projekcija kartografinė projekcija, kuria žemės lygiagretės (paralelės) atvaizduojamos apskritimais, o dienovidiniai tų apskritimų spinduliais. K.p. yra kelios rūšys: 1. palaiko tą patį mastelį dienovidinio linkme, 2. palaiko pastovų ploto mastelį, 3. nepakeičia kampų didumo (tik ašigalyje pasikeičia). K.p. atvaizduoja pietų ir šiaurės pusrutulius skyrium.

Kūgis 1. geometrinis kūnas apgaubtas paviršiaus, kurį sudaro tiesės (sudaromos), einančios per vieną erdvės tašką ir per visus kurios nors linijos taškus. Jei toji linija, vadinama diriguojanti tiesė, gaunama plokštuma, jei ji yra antros eilės kreivė, gaunama antros eilės k. Jei paimame tik vieną k. dalį su viršūne, pvz. a b c (brėž. 1), ją vadiname vienadaliu, arba vienpusiu k. Tokį vienpusį k. perpiovę plokštuma, gauname riboto tūrio k. dalį ABC (brėž. 2), kurią irgi vadina k., o kertančios plokštumos dalį (BC) tarp k. sudaromųjų—pagrindu. Paprasčiausias yra apskritas stačias k., būtent, toks, kurio pagrindas skritulys, o statmuo nuleistas iš viršūnės į pagrindą (aukštinė) eina per pagrindo centrą. Tokio k. tūris $= {}^1/_3\pi R^2H$, šoninis paviršius $=\pi R\alpha$. Jei aukštinė neina per pagrindo centrą, k. vadina pasvirusiuoju. Jei kuria nors plokštuma turimo k. dalį atpiausime, gausime nupiautą k. (brėž. 3). Kai piūvis lygiagretus pagrindui, nupiauto k. tūris $={}^1/_3\pi(R^2+r^2+Rr)h$, o šoninis paviršius $=\pi(R+r)l$. Kirsdami apskritąjį k. plokštumomis, gauname įvairias antros eilės kreives (žr. Kūgio piūviai).

K. p i ū v i a i—kreivės, kurias gauname stačiojo apskritojo k. paviršiaus ir plokštumos susikirtime. K.p. identiški antrosios

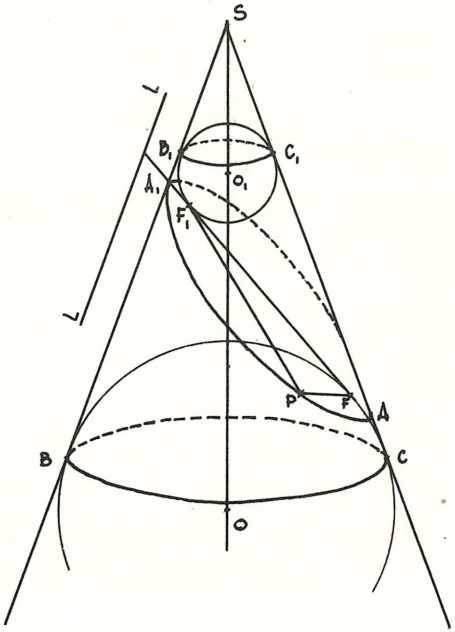

eilės kreivėms. Kai plokštuma kerta vienpusio k. visas sudaromąsias, gauname elipsę; kai ji kerta abi k. dalis ir nėra k. sudaromajai lygiagretė—hiperbolę; o kai ji yra su kuria nors sudaromąja lygiagretė—parabolę. Vad. d e g e n e r u o t o s antros eilės kreivės taip pat gali būti pavaizduotos kaip k.p. Pvz. dvi susikertančias tieses gauname kirsdami k. paviršių plokštuma, einančia per k. viršūnę, o dvi lygiagretes — kirsdami ‚degeneruotą' k., būtent, ritinį, plokštuma, lygiagrete su ritinio sudaromosiomis. Jei kertamoji plokštuma turi su k. paviršiumi tik vieną bendrą tašką, viršūnę, k.p. yra taškas.

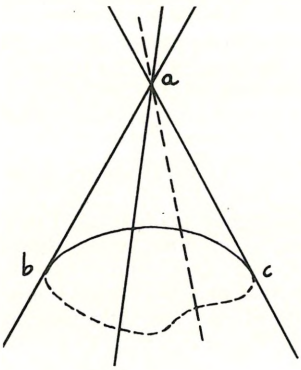

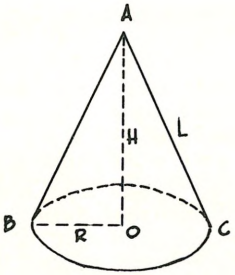

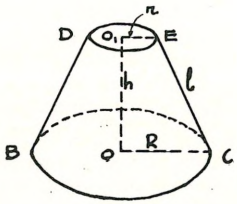

Nesunku įsitikinti, kad k.p. yra ne kas kita, kaip centrinės apskritimų projekcijos į kertamąją plokštumą, kai perspektyvos centras k. viršūnėje. Brėžinyje pavaizduotas tik vienas piūvis — elipsė. BSC yra k. piūvis su brėžinio plokštuma; kertamoji plokštuma AA_1. Į k. įrašyti vadinami Dandelino rutuliai O ir O_1, liečiantieji k. paviršių atitinkamai apskritimais BC ir B_1C_1 ir kertamąja plokštuma taškuose F ir F_1. Kiek detalizavę brėžinį, paprastais geometriniais sumetimais galime nustatyti visas pagrindines elipsės savybes, kurių čia paminėsime 1. F ir F_1 elipsės židiniai ir $PF+PF_1 = AA_1 = BB_1 = CC_1 = 2a$, 2. LL — plokštumų B_1C_1 ir AA_1 (kertamosios plokštumos) susikirtimo tiesė, elipsė direktrisė. Antroji direktrisė, plokštumų BC ir AA_1 susikirtimo tiesė, brėžinyje neparodyta. Analogiškos konstrukcijos tinka hiperbolės ir parabolės pagrindinėms savybėms nustatyti.

Robert Haussner, Darstellende Geometrie 1943 II; *H. Weber - J. Wellstein,* Enzyklopaedie der Elementarmathematik II; (") Elemente der Geometrie; *D. Hilbert-S. Cohn-Vossen,* Anschauliche Geometrie 1944. *A.Z.*

2. šieno kaugė, kuksna, kupeta, krūva.

3. kalvio didesnis plaktukas arba didysis plakŷs, mãtas.

Kugler 1. Franz (1808–1858) vok. meno istorikas ir rašytojas. Berlyno univ. prof. Reformavo meno reikalų tvarkymą Prūsijos valstybėje. Mokslinės meno istorijos pagrindėjas Vokietijoje. Išsp. Handbuch der Geschichte der Malerei I-II 1837; Handbuch der Kunstgeschichte 1841; Kleinere Schriften und Studien zur Kunstgeschichte I – III 1853 – 54; Geschichte der Baukunst I–V 1856–73 (tęstas J. Burckhardto ir W. Lübke); Geschichte Friedrichs des Grossen 1841 (iliustr. A. Menzel); Belletristische Schriften I–VIII 1851 –1852.

2. Franz Xaver (1862–1929) astronomas ir asirologas, jėzuitas. Išsp. Sternkunde und Sterndienst in Babel 1907–1924, Von Moses bis Paulus 1922.

Kuguaras žr. Puma.

Kuhač Franjo Ksaver (1834–1911) kroatų muzikas, rinkęs pietų slavų kraštų liaudies dainas, komponavęs ir spausdinęs — Jugoslavenske nar. popij 1875, Die Südslavische Volkslieder 4 tt. 1878–1884.

Kuh - i - Baba aukščiausias Afganistano kalnų masyvas centrinėj krašto dalyj ir svarbiausioji upių takoskyros vieta; aukščiausia viršukalnė 5175 m nuo j.l. K.i.B. p. Hindukušo kalnyno dalyj; nuo jo upės prasideda visomis linkmėmis.

Kuhlau Daniel Friedrich Rudolph (1786 –1832) vokiečių-danų kompozitorius. Nenorėdamas stoti į Napoleono armiją pabėgo į Kopenhagą. Svetimu vardu sėkmingai koncertavo. 1813 gavo fleitisto vietą karaliaus rūmuose. 1828 prof. Parašė daugeliui scenos veikalų muziką: Roverbogen, Trylleharpen, Elisa, Lulu, William Shakespeare, Hugo og Adelheid ir žymiausia Elverhoj romantinė drama, paremta tradicinėmis melodijomis ir tapusi populiariausiu veikalu Danijos romantiškojo periodo. Rašė fleitai duetų, trio, kvartetų, sonatų ir kt. Jo sonatinos fortepionui priklauso nūdieniam pedagoginiam repertuarui. 1830 sudegė jo namai su daugeliu gaidų.

Kühlmann Richard von (1873–1948) vokiečių diplomatas. 1908 – 1914 Vokietijos pasiuntinybės tarėjas Anglijoje, 1916 pasiuntinys Turkijoje, 1917 užsienių reikalų ministras. Pažadėdamas evakuoti Belgiją, mėgino pradėti taikos derybas su Anglija. Betgi buvo priešingas grąžinti Lotaringiją Prancūzijai, todėl atsisakė ir nuo popiežiaus Benedikto XV taikos tarpininkavimo misijos. 1918 pasirašė taikos sutartį Lietuvos Brastoje su S. Rusija ir Bukarešte su Rumunija. Po šių abiejų diktato taikos sutarčių, K. ieškojo su Vakarais susitarimo taikos ir tuo reikalu reichstage pasakė kalbą ir dėl jos turėjo pasitraukti iš ministro pareigų. Išsp. Gedanken über Deutschland 1931, Die Diplomaten 1935, Erinnerungen 1948, ir romanus: Der Kutenträger 1932, Saturnische Sendung 1935, Immaculata 1937.

W. Goetz, Die Erinnerungen Staatssekretärs R. v. K. 1952.

Kuhn Richard (g. 1900) vokiečių chemikas, nuo 1926 prof. Züriche, nuo 1929 Heidelberge prof. 1938 gavo Nobelio chemijos premiją už darbus karotinoidų ir vitaminų srityje. Nuo 1948 Annales der Chemie red. Išsp. The Problem of Self-Sterility 1951, drauge su H. Fischer ir kt. Biochemie 1947–1953.

Kühn 1. Alfred (g. 1885) vokiečių zoologas, nuo 1914 prof., 1920–37 prof. Göttingene, 1945 Tübingene prof. ir M. Plancko inst. biologijos sk. direktorius. Svarbesni K. darbai yra paveldėjimo klausimu. Išsp. Grundriss der Vererbungslehre 1939, ^{2}1950, Grundriss der allgemeinen Zoologie ^{101}1949, Versuche zur Entwick-

lung eines Modells der Genwirkungen 1956. Leidžia Zeitschrift für induktive Abstammungs- und Vererbungslehre (nuo 1932).

2. Herbert (g. 1895) vokiečių proistorikas, nuo 1946 Mainzo univ. prof., anksčiau dirbęs proistorės institutuose Indijoj, Kinijoje ir kt. Pagrindiniai jo veikalai proistorinių ir pirmykščių tautų meno klausimais. Iš jų minėtini: Die Malerei der Eiszeit [3]1923; Die Kunst der Primitiven 1923; Kunst und Kultur der Vorzeit Europas 1929; Buschmannkunst 1930; Vorgeschichtliche Kunst Deutschlands 1935; Auf der Spuren der Eiszeitmenschen 1950, [2]1953 (it. L'uomo nell'etá glaciale [2]1955; ag. On the Track of prehistoric Man 1955); Das Problem des Urmonotheismus 1951 (ag. The Problem of Primitive Monotheism 1954); Die Felsbilder Europas 1952, [2]1955 (šved. 1955, ag. Rock pictures of Europe 1956); Die Kunst Alteuropas 1954 ir kt.

Kuhnau Johann (1660–1722) vok. kompozitorius. 1682 St. Thomas bažnyčios vargonininkas Leipcige. 1688 įsteigė koncertų instituciją — Collegium Musicum. Po dvejų metų universiteto muzikos direktorius, o 1701 St. Thomas bažnyčios kantorius. Vertėjas iš hebrajų, graikų, lotynų italų ir prancūzų kalbų. Jo muzikiniai darbai: Jura circa musicos ecclesiasticos, Der musikalische Quacksalber — muzikinio gyvenimo aprašymas, kurį plačiai panaudojo Romain Rolland vienam savo romanų, — Tractatus de tetrachordo ir kt. Iš jo kompozicijų pažymėtina fortepijono veikalai: Eine Sonata aus der Bibel — trijų dalių biblinė sonata, kur jis panaudoja nešokio formą. Frische Klavierfrüchte, oder sieben Sonaten, Biblische Historien nebst Auslegung in sechs Sonaten, kur religinės scenos duodamos muzikinėmis priemonėmis; tai vienas ankstyviausių programinės muzikos pavyzdžių. Pasaulietiško turinio yra jo siuitos šokių forma Clavierübungen [4]1726.

Romain Rolland Voyage musical au pays du passé; *Arnold Schering,* Ein Memorial Joh. Kuhnaus. *Iz.V.*

Kuibyšev, ligi 1935 Samara, S. Rusijos mst., kair. Volgos krante, kuris čia iškyla 40–50 m aukščiau 2 km pločio upės ir pro kurį įteka Samaros upė; apie 650.000 gyv. (1956, 1910 100.000). K. yra pirmaeilis vidaus vandens kelių uostas su didžiuliais javų elevatoriais, laivų statyklomis, įvairių prekių sandėliais. Pro jį gabenama miško medžiaga iš Volgos aukštupio į pietus, o iš pietų atgabenama naftos produktai, medvilnė, odos, vaisiai. Pramonė: 2 dideli rutulinių guolių fabrikai, garvežių, vagonų, žemės ūkio mašinų, kino aparatų ir maisto produktų įmonės, lėktuvų statybos centras. Nuo K. prasideda p. Sibiro glžk. Prie K. baigiama statyti ant Volgos hidroelektrinė jėgainė 2,1 mil. kW pajėgumo, galėsianti per metus duoti 11.300.000.000 kWh energijos, kurios 6000 mil. kWh teksią Maskvai, 1,5 mil. drėkinimui 1 mil. ha užvolgio laukų. Užtvankos pakeltas vanduo sudarys tvenkinį - ežerą 600 km ilgio ir 5–40 km pločio. Mieste veikia 7 aukštosios mokyklos ir 10 mokslo institutų, XIX a. įkurtas muziejus, keli teatrai. K. įkurtas kaip karinis fortas 1568. Ligi revoliucijos jis buvo Samaros gubernijos (apie 3,5 mil. gyv.) sostinė. 1941 vokiečiams artinantis prie Maskvos, į K. buvo iškeltos centrinės administracijos įstaigos ir užsienių diplomatinės atstovybės. Žr. Samaros lietuviai.

Ku Yen Vu (1613-1682) kinų filosofas, istorikas, filologas ir archeologas. Jis davė naujus metodus daugeliui mokslo šakų. Jais kiniečių mokslininkai naudojosi per du šimtmečius. Jis skatino rašytojuose garbės jausmą ir ragino gilintis į mokslus plačiai bei kritiškai. Labiausiai žinomas jo veikalas — Džih čih Lu, 1670 — rinkinys labai kruopščių pastabų, padarytų per 30 skaitymo ir stebėjimo metų.

Kuindži Archip Ivanovič (1842–1910) rusų tapytojas, peizažistas. Mokėsi pas Aivazovskį, kuris jo kūrybai padarė įtakos. 1868 mokėsi Petrapilio meno akad., paskui ir dėstė joje. Jo piešiniai pasižymi ypatingu spalvingumu. Svarbesni paveikslai: Užmirštas kaimas, Ukrainos naktis, Stepė, Mėnesiena, Vakaras Ukrainoje ir Dniepras.

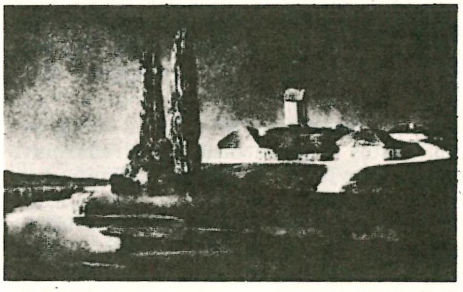

A. Kuindži Ukrainos naktis

Kuisis, arba mašalas, labai mažas uodas, dažnai sutinkamas pajuokos dainose įvairia didumo ar didybės reikšme.

Kuizinas Stanislovas (1881 V 8/20 Vingininkų k., Šilalės vls., Tauragės aps. — 1943 Kaune) plk. ltn., varpininkas. Mokėsi Palangos progimn. Gabeno iš Prūsų knygas ir 1899 dalyvavo pirmame lietuvių vaidinime, slaptai statant Amerika Pirty Palangoje. Vėliau dar mokėsi Liepojoje. Iš Liepojos gimn. įstojo į 260 pėst. Ordagano pulką (Užkaukazy), bet 1905 trūkstant karininkų K. buvo perkeltas į karo mokyklą, kur 1906 I 8 gavo karininko laipsnį ir II 26 buvo paleistas iš kariuomenės. 1906 prie Dorpato univ. išlaikęs provizoriaus padėjėjo egzaminus, grįžo į Tauragę ir rengė, režisavo lietuviškus vakarus. 1914 mobilizuotas ir paskirtas Radviliškio maitinimo punkto viršininku, vėliau Vilniuje, Vitebske, etapo komendantu ir Žodine komendanto padėjėju, kur 1918 VI 5 buvo vokiečių internuotas. 1918 pabaigoj steigė Tauragės apl. vietos komitetus, dirbo Tauragės aps. valdyboje (vicepirmininkas), 1919 I 26 įstojo į Lietuvos kariuomenę ir buvo paskirtas Tauragės apsaugos srities ūkio vedėju, vėliau į 1 pėst. Žemaičių batalioną jo vadu, o jį išformavus, 1919 IV 15 Šiaulių karo komendanto padėjėju, 1919 IX 15 Kauno glžk. st. komendantas, nuo 1921 VII 4 įvairiose kt. pareigose, nuo 1923 IV 14 į Gen. Št. susisiekimo skyrių, 1926 į Karo Mokslo Valdybą, kur rengė vadovėlius ir fiziologinį kabinetą, nuo 1928 III 1 Vyr Štabo švietimo dalies vedėju. Antraeilėse pareigose 1926 XII 19 užsienio spaudos cenzorius, 1927 XII 25 — 1928 III 1 vyr. karo cenzorius, 1928 III 1 — 1928 X 11 Kario redaktorius. K. buvo vienas iš steigėjų 1923 Lietuvos jūrininkų sąjungos ir ilgametis valdybos narys. Jūrininkystės propagandos reikalais yra parašęs daug str. kap. Sistos slapyvardžiu. Bendradarbiavo Karde, Karyje, Mūsų Žinyne, Trimite, Lietuvoje, Lietuvos Aide, Lietuvos Žiniose, Inkare ir kt. Išsp. Kariuomenės švietimo darbas pirmame Nepriklausomybės dešimtmetyje 1928.

St. Kuizinas

Pulk. leit. St. K. sukaktuvės, Karys 1931 2 nr.

Kuyper Gerard (g. 1905) olandų kilmės JAV astronomas. Išsp. Atmospheres of the Earth and Planets 1949.

Kūjagalvis žr. Buožgalvis.

Kujala Viljo Vilho (g. 1891) suomių botanikas, nuo 1938 prof. Tyrinėjo Suomijos miškus. Aplankė Lietuvą ir parašė darbą apie Lietuvos miškų tipus pagal Cajanderio metodą. Buvo Pabaltijo kraštų ir Suomijos botanikų d-jos narys. Išsp. Waldvegetationsstudien im östlichen Mitteleuropa (Comm. Inst. for Finniae 22) 1936, Waldvegetationsuntersuchungen in Kanada (Annales Academiae scientiarum fennicae) 1945.

Kujaviakas (kujawiak) lenkų liaudies šokis, kilęs Kujavų prov. Tai greitesnio tempo mazurkos variantas. Šopeno mazurkos op. 6 nr. 6; op. 30 nr. 4; op. 41 nr. 1 yra k. K. rašė ir komp. Wieniawski.

Kujavija Lenkijos sritis tarp Vyslos ir Notečės, apie 2500 km². Senovės Lenkijoje K. buvo sritinė kunigaikštija. 1139 Boleslovas Kreivaburnis, dalindamas savo sūnums žemes, Mozūrus ir K. paskyrė Boleslovui Garbaniui. Mozūrų kng. Konradas 1228 dalį K. dovanojo Kryžiuočių ordinui. Po Konrado mirties K. atsiskyrė nuo Mozūrų ir paliko pati viena sritinė kunigaikštija.

Kūjis, kūjas akmenskaldžių arba kalvių didysis plaktukas, plakŷs arba mãtas. Jo geležinė galva sveria iki 2 kg ir uždėta ant stipraus koto ligi 1 m ilgio. K. akmenskaldžiai, pamatų dėjėjai daužo akmenis, atskeldami reikiamo dydžio akmens skeveldras. Kalvėje juo plaka didelę geležį, ypač didelį gabalą suvirinant, noragą užmetant ir t.t. Paties kalvio k. arba plaktukas mažesnis, jo galva sveria apie 0,5 kg ir trumpu kotu. Šis plakukas daug kur vadinamas dar matù, plakiù.

A.Mž.

K. m e t i m a s viena lengvosios atletikos sviedinių grupės šakų. Šiai sporto šakai reikia turėti daug jėgos ir vikrumo. Gerų rezultatų gali pasiekti k. sviesdami tik augaloti stambūs vyrai. K.m., kaip sporto šaka, atsirado Skotijoj ir Airijoj; iš ten prigijo Anglijoj, o šių tautų emigrantai išpopuliarino JAV. Amerikiečių pirmykštis rekordas 23,77 m. Šios sporto šakos populiarumas davė amerikiečiams iš eilės net penkias olimpines pergales 1900-1920. Europos kontinente k.m. neturėjo

tokio pasisekimo ir plito lėčiau. Tačiau pirmieji peržengė 60 m k.m. ribą europiečiai: Jozsef Csermack (Vengrija) 60,34 m 1952 (Budapešte) ir Sverre Strandell (Norvegija) 61,24 m 1952 (Oslo). Pirminis k. buvo vartojamas tvirtu kotu ir metimui nepritaikintas, todėl ir rezultatas buvo menkas. Vėliau rezultatas gerėjo dėl tobulesnio įrankio ir technikos. Dabartinis k., kaip sporto įrankis, mažai teprimena pirminį k. K. privalo būti apvalus, padarytas iš metalo (švino, žalvario ar kurio kito tinkamo metalo). Svoris ne mažesnis 7,257 kg. K. rankena lygi metalinė viela, 1,19 m ilgio. 1900 k.m. įvestas į olimpines žaidynes, ir pirmasis olimpinis rezultatas buvo 51 m. Pasaulio rekordas priklauso amerikiečiui Harold Connolly 68,54 m (Los Angeles). Antroje vietoje rusas Krivonosov 67,32 m ir trečioje vietoje amerikietis Blair 65,96 m. Paskutiniųjų dviejų olimpiadų rekordai: 1952 Helsinkyje Jozsef Csermack (Vengrija) 60,34 m, 1956 Australijoj Melburne, Harold Connolly 63,19 m. Lietuvoj k.m. mažai buvo praktikuojamas. Okupuotoje Lietuvoje toliausiai kūjį numetė A. Pocius (Vilnius) 52,36 m (1956). *A.T.*

Kujot Stanisław (1845–1917) lenkų istorikas, kunigas. Išsp. Dzieje Prus Królewskich 1914–25, Kto założył parafję w dzisiejszej diecezji chełmińskiej 1906, Wojna 1410, 1910.

Kūjus Mykolas Kristupas (g. 1906 IV 5 Užpelkių k., Pagėgių aps.) pedagogas. 1928 baigė Tauragės mokytojų seminariją, 1936 VDU Kaune ir parašė diplominį darbą—Jurgis Sauerveinas, jo gyvenimas, veikla ir raštai (išsp. Darbai ir Dienos) 1937. 1947–50 studijavo Erlangeno univ. ir baigė diplomuotu ekonomistu. 1951 atvyko į JAV. 1936–39 Klaipėdos krašto pedagoginio inst. lietuvių k. lektorius. 1939–41 Tauragės gimn. vokiečių k. mokytojas. 1941–44 Vilniaus pedagoginio inst. lietuvių k. lektorius, o greta to vokiečių k. dėstė Vilniaus univ. medicinos fak. Nuo studentavimo meto aktyviai dalyvavo lietuvių veikloje (studentų atstovybės narys). JAV M. Lietuvos lietuvių d-jos pirmininkas. Bendradarbiavo Kultūroje ir dienraščiuose, bet daugiausia M. Lietuvos klausimais.

Kūkalis žr. Raugė.

Kukanauza Juozas (g. 1922 II 1 Kemersių k., Raudėnų vls., Šiaulių aps.) visuomenininkas, mokytojas ir prekybininkas.

J. Kukanauza

Baigęs Šiaulių berniukų gimn. ir Šiaulių aukštesn. prekybos mlą 1942, vėliau studijavo Šiaulių prekybos inst. 1943–44 mokytojas Šakių prekybos mloje. 1945–47 Žibinto aukštesn. prekybos mlos Vokietijoje vicedirektorius ir vienas jos steigėjų. 1946 Soesto (Vokietija) liet. tremtinių komiteto pirmininkas. 1947–49 globos tarnautojas Anglijoje, svetimšalių darbininkų stovyklose. Nuo 1949 gyvena Venecueloje, kur veda dvi savo prekybos įmones. 1949–1951 Venecuelos lietuvių savišalpos bendruomenės centro valdybos narys. Nuo 1956 Venecuelos Lietuvių katalikų centro valdybos pirmininkas. Lietuvoje organizacinėje veikloje reiškėsi jaunųjų ūkininkų, pavasarininkų, šaulių ir ateitininkų organizacijose. Išsp. Anglų kalbos gramatika lietuviams 1946, 21948. Bendradarbiavo Jaun. Ūkininke, Iliustruotame Pasaulyje, Ateityje, Žibinte, Žiburiuose, Laike ir Tėvų Kelyje. 1949–1951 ir vėl nuo 1955 Tėvų Kelio redaktorius.

Kukatis Kristupas (1844 XI 17 Versmininkuose, Pilkalnio aps. — 1914 VII 27 Tilžėje) religinis veikėjas. Mokėsi Versmininkuose ir Pilkalniuose. Rytprūsių evangeliškosios maldos draugijos steigėjas, kuri paprastai vadinama kukatiškių draugija, kukatiškių surinkimas, kuris apėmė, ne tik lietuvius, bet ir pietinius mozūrus bei vokiečius. Buvo priešas bažnytinių kunigų ir juos vadino Baalo pranašais. 1881 įsteigė ir redagavo savo vadovaujamos draugijos surinkimams savaitraštį Pakajaus Paslą, kuris ėjo lietuvių ir vokiečių kalba. Vertė ir giesmių. Senatvėje buvo nutolęs nuo lietuvių veiklos. Jo draugystė veikė M. Lietuvoje, Suvalkijoje, kur vėliau iš jos išsivystė švarco surinkimas, Mozūruose ir Vokietijoje, turėjo 70–80 sakytojų, kurių buvo apie 25 liet., 25 vok. ir 29 mozūrai (lenkai).

W. Gaigalaitis, Ewangeliszki Surinkimai Lietuwoje 1904; *K. Gudaitis,* Lietuviai Evangelikai 1957.

Kukelė maža skobtinė geldelė ar dubenėlis miltams, vandeniui samstyti; šuns lakalui indas.

Kukelė arba Kukla upelis (lenk. Kuklanka) Brzostowicos vls., Valkavisko aps.,

Svisloties (Nemuno) deš. intakas, 14 km ilgio; teka į p. vakarus.

Kukerzitas yra degamųjų skalūnų rūšis, sutinkama Estijoj. K. savo vardą gavo nuo estų vietovės, kurioje pirmą kartą buvo užtiktas. Jis susidarė siluro periode, maždaug prieš 400–300 mil. metų. Estijos ir Rusijos sritis, kuriose dabar randama k. tuo metu dengė daugiau kaip 200 m gilumo vandens sluoksnis. Jūros dugne rinkosi organinės medžiagos, jų sluoksnis ilgainiui storėjo, vandens slėgiamas tankėjo, užsiteršė mineralinėmis priemaišomis. Ir per milijonus metų, beorinėse sąlygose, pavirto į akmens angliai panašią medžiagą—k. Estijoje k. klodų plotas apima 3000 km²; klodų storumas apie 2 m. Daugumas jų yra 15–20 m gilumoj. K. sudaro organinė dalis — kerogenas ir mineralinės priemaišos — kalkakmenys su trupučiu molio bei smėlio. Kerogeno Estijos k. būna apie 30–40%, kita — mineralinės medžiagos ir drėgmė. Dalis k. vartojama kurui. Jo šilumingumas apie 2900–3500 kg—kal./kg. 1938–39 įėgainių, garvežių ir kt. pramonės įmonių kūrenimas k. buvo žymiai ekonomiškesnis negu importuota anglimi, kurią k. buvo beveik visai išstūmęs. Apie 60% Estijoje iškasto k. paskutiniais nepriklausomybės metais buvo perdirbta į skystą kurą ir cheminės pramonės žaliavas. Iš vidutinės kokybės k. laboratorijoje gaunama 23–24% alyvos. Pramonėje alyvos išeiga mažesnė: 17–20%. Alyvai gauti k. kaitinamas specialiose krosnyse 360–600° temp.

Alyva yra koregeno skilimo produktas. Jos savybės pareina nuo kerogeno prigimties ir kaitinimo būdo. Estijos k. kerogenas teturi 8–11% vandenilio, todėl jo skilimo produktai pasižymi dvilinkų jungčių gausumu. Pintscho krosnių alyvoje būna apie 76% neprisotintų angliavandenilių, 22,5% krezolų bei ksilenolų, 1,5% karboksilinių rūgščių ir mažas kiekis šarmingų medžiagų. Distiliuojant skalūnų alyvą iki 200° gaunamas gazolinas, toliau motorinis žibalas, dizelinė alyva ir kūrenamoji alyva. Kitos naudingos iš skalūnų alyvos gaunamosios medžiagos yra tepalai, fenolai, karbolineumas, acetonas, insekticidai, bitumai, asfaltai, alyvos bei dervos keliams, namų stogams, asfaltiniams dažams ir kt. reikalams. Gazolino iš k. alyvos paprastai gaunama apie 16–18% (iš Pintscho krosnių alyvos tik 2.4%). K. perdirbimo įmonėse susidaro milžiniškos masės pelenų, kuriuos būtų palima panaudoti cemento arba plytų gamybai. Prie čia išvardintų iš k. gaunamų naudingų medžiagų, atrodo, greit teks pridėti dar vieną — pačią vertingiausią — uranijų, kurio kiekvienoj k. tonoj esama apie 200 g.

K. sudaro didelį estų tautos turtą, kurį estai intensyviai naudojo (paskutiniais nepriklausomybės metais iškasta apie 1,5 mil. t). 1941–44 dideliu uolumu k. eksploatacijos griebėsi vokiečiai, tačiau nesuspėjo paleisti pastatytų įmonių, kurios atiteko rusams. Pastariesiems ne tiek rūpėjo skalūnų alyva, kiek skalūnų perdirbimas į degamąsias dujas, reikalingas Leningrado gyventojams ir pramonei. Dujoms gauti k. kaitinamas iki 850–900°. Šioje temperatūroje vyksta susidariusios alyvos skilimas (krekingas) į aukšto šilumingumo (>4200 kg—kal/m³) dujas. Šiuo metu iš estų k. kasmet pagaminama apie 1200 mil. m³ dujų, kurių daugumą sunaudoja Leningradas. Skalūnų sutinkama ir kituose kraštuose (žr. Skalūnai).

P. N. Kogermann, Estonian Shale Oils (in A. E. Dunstan, A. W. Nash, B. T. Brooks and Sir Henry Tizard The Science of Petroleum, 4 t., pp. 3107–12) 1938); *E. Markus,* Der Brennschieferbau Estlands (in Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis XXXIV–A) 1940; *P. O. Krumin,* Review of the Estonian oil shale industry, with a brief account of oil shale development in the United States 1949; Chimija i technologija goriučich slancev i produktov ich pererabotki 1955. *J.Vbr.*

Kukiai vsd., Židikų vls., Mažeikių aps., prie Varduvos upės; buvo 20 gyv. Ardoniame naujojo geležies amžiaus kapinyne surasta pasaginė segė pastorintais galais, pasaginė segė daugiakampėmis galvutėmis, pasaginė segė vyniotiniais galais, žalvarinės šukos, apyrankė ir kt. Radiniai Mažeikių kraštotyros muziejuje.

Kukiel Marjan (g. 1885) lenkų generolas ir istorikas, slaptų lenkų org. dalyvis, 1914–17 dalyvavo lenkų legionuose, 1920 brigados vadas, 1923 divizijos vadas, 1927–39 Krokuvos univ. dėc., 1930–39 čartoriskių muz. direktorius, 1940–42 korpuso vadas Skotijoje, 1942–49 krašto aps. ministras. Išsp. Próby powstańcze po treczim rozbiorze 1795–97, 1912, Zarys historii wojskowości w Polsce 51949, Dzieje wojska polskiego w dobie napoleońskiej 31918–20, Jazda polska 1925, Wojny napoleońskie 1927, Maciejowicie 1929, Wojna 1812, Książe Adam, Six Years of Struggle for Independence 1948 (yra prc. vertimas), Dzieje polityczne Europy od Rewolucji Prancuzskiej 1954, Czartoryski 1955.

Vilniaus bukinistas

Kukiewicz Konstanty (1817–1842 Verkiuose) tapytojas vilnietis. Mokėsi Vilniaus univ. meno mokykloje pas prof. Rustemą ir nuo 1835 Petrapilio meno akad. pas Sauerweidą. 1839 ten gavo diplomą. Gyveno Vilniuje ir vėliau Verkiuose. Darbai: Kareiviai prie ugniakuro (Rumiancevo muz. Maskvoj), Žydai kontrabandininkai ilsisi pamiškės smuklėj (Mielžynskio galerija Poznanėje, raižytas A. Bichebois ir L. Deroy, Vilčinskio Vilniaus albume). Išleido litografijų seriją pavadintą Vilnius 1840, vaizduojančią liaudies gyvenimo scenas.

Thieme-Becken XXII, 89 psl. 1928.

Kukis 1. lazdos galva, ramstis arba gervelė; tai mažas skersinukas lazdos, šakių, kastuvo ir kt. koto viršuje. 2. mėšlui versti, šienui pešti ar kam nors pakabinti kablys (žr.). 3. girnoms plakti plaktukas, girnaplakis. 4. netekusi pirštų ranka arba kumštinė pirštinė.

Kukliai k. Zarasų aps., Imbrado vls. K. gyvenvietė yra siaurame Čičirio ir Avilių ež. tarpeklyje, Avilių–Imbrado ir Dusetų–Antazavės-Zarasų vieškelių sankryžoj, prie senojo Užpalių–Daugpilio prekybinio kelio ir 1940 pradėto Obeliai-Turmantas plento. Vietovė minima jau XVII a. ir vėliau joje žinoma koplyčia. Proistorinių radinių užtinkama K. sodybų pietuose, vad. Bažnyčkalnyje ir naujojo akmens amžiaus radinių yra K. sodybų šiaurėje, prie ežeriukų. 1915 Jovydžių–K. laukuose vyko rusų-vokiečių 3 dienų permainingos kautynės, nudeginusios visą apylinkę. Sodybos yra kalneliuose. 1919 K. buvo užėmę bolševikai ir įsitvirtinę. Vykdant Zarasų operaciją, Lietuvos kariuomenei buvo svarbu šį tarpeklį užimti. Šis uždavinys buvo pavestas kpt. E. Noreikai, kuris VIII 25 vakare nepastebimai priėjo prie K. kaimo ir staiga puolė. Ataka buvo tokia sparti ir netikėta, kad bolševikai suspėjo paleisti vos keletą šūvių ir paskubomis pabėgo. Užėmus šį ežerų tarpeklį, kpt. E. Noreika padarė gilų apėjimą į priešo užnugarį ir tas turėjo didelės reikšmės Zarasų operacijai įvykdyti.

Kuklierius Jonas (g. apie 1898 Veiveriuose — žuvęs 1920 IX 22 prie Vidugirių k. Seinų aps). 1914 įstojo į Veiverių mokytojų sem., kurią baigė Soročincuose, Poltavos gub. Vėliau mokėsi Voroneže mokytojų institute ir 1918 grįžęs organizavo Veiverių savivaldybę, vartotojų bvę, vid. mokyklą ir savanorius. Įstojęs į Karo mokyklą ir baigęs II laidą paskirtas 6 pėst. Margio pulkan, kur vadovavo II kulkosvaidininkų kuopai. Žuvo kautynėse su lenkais Vidugirių apyl. Seinų bare. Yra daug rašęs 1915–18 Rusijoj liet. spaudoje.

Ku kluks klanas JAV slapta ar pusiau slapta nacionalistinė organizacija, kovojanti prieš negrus ir imigrantus. Pirmą kartą slaptoji draugija buvo įkurta 1865 Tennessee valst. jaunų pietiečių konfederantų karininkų, kurie ją pavadino graikiškai ‚kuklos', t.y. rateliu, ir kuris greit pakito į k.k.k. Organizacijos tikslas iš pramoginio pobūdžio greit buvo pakeistas į politinį. Po civilinio karo situacija pietiečiams iš tikrųjų buvo nepalanki. Šiauriečių politikai ir biznieriai, vadinami carpetbaggers (kilimų karabelninkai) užplūdo pietines valstybėles ir su vietinių baltųjų, vad. scalawags (nenaudėliai), pagalba patraukė ką tik išlaisvintus, politiniame ir demokratiniame gyvenime nepatyrusius negrus į save ir juos išnaudojo. Sudemoralizuoti negrai būrėsi į savo slap-

tas organizacijas ir piktnaudojo laisvę, grasindami vietiniams baltiesiems. K.k.k. užsibrėžė tikslą užkirsti kelią ir ‚parodyti negrams jų vietą', nors oficialūs jo 1867 suvažiavimo Nashville, Tenn., principai lietė silpnųjų, nekaltųjų ir beginklių apsaugojimą nuo negarbės, blogio ir įstatymų laužytojų smurto; įpareigojo pagelbėti sužeistiesiems ir prispaustiesiems, ypatingai konfederantų našlėms ir jų vaikams, ir kt.

Pirmieji k. k. k. organizatoriai prisiėmė keistas organizacijos formas ir paslaptingas apeigas, kurios klano galybę ir garsą plačiai paskleidė neišprususiose žmonių masėse. Psichologiškai tai kaip tik tiko klano teroristams siautėti be kontrolės. Organizacinės sąrangos viršūnėje buvo didysis žynys, vyriausias pietinės Amerikos nematomosios imperijos viršininkas. Kiekviena valstybėlė buvo karalija, vadovaujama didžiojo slibino. Keletas provincijų sudarė dominiją, vadovaujamą didžiojo titano. Kiekviena apskritis buvo vadinama provincija didžiojo milžino valdžioj; mažiausias junginys — ola, kurios vadas vadinamas didžiuoju kiklopu. Kiekvienas jų turėjo savo štabą, susidedantį iš genijų, hidrų, furijų, goblinų, naktinių šakalų, magų, vienuolių ir turkų, o eiliniai nariai buvo vadinami gaulais. Kiekvienas narys vartojo ypatingą aprangą: baltą veido kaukę su akių ir nosies iškarpomis, aukštą fantastinės formos kartoninę kepurę ir ilgą apsiaustą. Aprangos medžiaga ir spalvos buvo sąmoningai pasirenkamos tokios, kad sukeltų žiūrovų fantaziją ir baimę. Kiekvienas narys turėjo švilpuką, kurio pagalba galėjo tarpusavy susižinoti sutartais švilpimo ženklais. K. k. k. staiga išaugo į galingą organizaciją, kurios narių buvo 550.000 ir kurios jėga sudarė valstybę valstybėje. Ji klestėjo ligi 1871, kai po kongreso tardymų ji buvo rasta antikonstitucinė ir suspenduota, drauge areštuojant kelis šimtus k.k.k narių, tačiau jos tikslas — neleisti negrams pasiekti lygių teisių su baltaisiais pietuose — buvo įgyvendintas. Antrasis k. k. k. buvo įkurtas W. J. Simmonso Georgijoje 1915. Tai protestantų fraternalinė organizacija taip pat kovojanti už baltųjų pirmavimą pietuose, tačiau priešiška ir katalikams, žydams ir aplamai ‚negryniems' amerikiečiams. Tuo ši organizacija atgaivino nacionalistinį ‚Nieko nežinau' judėjimo atspalvį, populiarų XIX a. viduryje, o taip pat ir vėlesnės Amerikiečių Apsauginės organizacijos ideologiją. Antrasis k.k.k apėmė platesnes vietoves nei pirmasis ir taip pat tapo pajėgus politinis veiksnys. Po 1926 jis turėjo per 2000 padalinių, bet greit jo įtaka sumenko, iškilus viešumon jo narių korupcijai ir skandalams, o valstybėlėms priimant įstatymus prieš kaukių naudojimą ir kt. Savo forma ir apeigomis jis liko panašus į pirmąjį, bet ypatingai išpopuliarėjo kryžiaus deginimo ceremonijomis. Organizacijų, kaip šiedu k.k.k tipai, amerikiečiuose yra buvę gana daug, tik pastarieji yra labiausiai žinomi.

J. C. Lester ir D. L. Wilson, Ku Klux Klan 1905; *J. M. Mecklin,* The Ku Klux Klan 1924; *L. A. Curry,* The Ku Klux Klan under the Searchlight 1924; *S. F. Horn,* Invisible Empire. The Story of K. 1866–71, 1939; *W. Jones,* Knight of the K. K. K. 1941. *A.Mst.*

Kukmedis žr. Tysmedis.

Kuknelis (lenk. Kuknielno) ež. Augustavo aps., 6 km į v. nuo Kapčiamiesčio mstl., 14 ha ploto; paviršius 113,5 m nuo j.l.; per gretimą Kalvio ež. priklauso Gnedos (Baltosios Ančios, Nemuno) baseinui.

Kuko Hoto (mong. mėlynasis mst.) ligi 1954 Kveisui, Kinijos mst., Suijuan provincijos sostinė; apie 120.000 gyv. K.H. yra senas mongolų prekybos centras, iš jo eina kelias į Sinkianą.

Kukõlis lietuvių naminė dievybė, anot A. Kašarausko, rašiusio 1857–1863 (Tauta ir žodis I, 105) 1923. Viena Joninių daina iš Kupreliškio prasideda: ‚Kukoli, rože' (Niemi-Sabal. nr. 416); plg. ‚kupoli' ir ‚kupole' kitose Joninių dainose ir derliaus apeigose (žr. Joninės).

Kukolnik 1. Nestor Vasiljevič (1809–1868), rusas dramaturgas, beletristas. Romantiškai patriotinis rašytojas, pilnas retorikos, savo metu naudojęsis nepaprastu pasisekimu, ypačiai jo draminis veikalas Ruka Vsevyšnago otečestvo spasla (1834) buvo sukėlęs furorą. Kylanti realistinė rusų literatūros srovė pašiepė ir nustūmė to tipo autorius. Išsp. General poručik Patkul, Kniaz' M. V. Skopin-Šuiskij 1835 ir kt.

2. Pavel Vasiljevič (1795-1884 Vilniuje) Lietuvos rusifikatorius, slovakas. 1821 jis priėmė stačiatikybę (buvo unitas). 1824 Novosilcevo pasiūlymu paskirtas į Vilniaus univ. dėstyti istorijos vietoje pašalinto Lelevelio. Savo dalyką pradėjo dėstyti ministro Šiškovo pageidavimu rusiškai. Be pareigų universitete, ilgus metus (ligi pensijos 1865) išbuvo ir

cenzoriumi. Universitetą uždarius, dėstė dvasinėje akad. istoriją ir med. chirurginėje akad. rusų kalbą. Kada šių mokslo įstaigų neliko Vilniuje, dėstė rusų kalbą dvas. seminarijoje. Rusų caro Aleksandro II 1858 atsilankymo į Vilnių proga parašė eilėraštį, kuris išverstas ir išsp. Kuryer Litewski. Išsp. Istorija upravlenija i zakonadatelsva v Litve (Pamiatnaja knižka Vilenskoj gub.) 1853, Čerty iz istorii i žizni litovskago naroda, Istoričeskije vospominanija o reke Nemane (Pamiatnaja kn. Vilenskoj gub.) 1860, Istoričeskije zametki o Severo-Zapadnom kraje Rossii (Vestnik Zapodnoj Rossii) 1867. Vertė lietuvių dainų į rusų kalbą. Parašė atsiminimus apie Novosilcevą 1885. Atsiminimus spausdino Russkij Archiv.

Kukorai glžk. stotis Klaipėdos–Pagėgių ruože, Šilutės aps.

Kukovaitis tariamasis Aukštaičių kunigaikštis, kurio vardas XVI a. gudiškuose Lietuvos metraščiuose įvairiai rašomas. Pagal metraščius, Žaslių ež. pakrantėje ant savo motinos Pajautos, Kerniaus dukters, kapo K. buvęs pastatęs stabą, kuriam supuvus, išaugusios liepos. K. mirus, sūnus Vytenis prie Šventosios, netoli Deltuvos, ant jo kapo-kalno taip pat pastatęs stabą, kurį lietuviai gerbę ir aukas aukoję. Stabui supuvus, užaugęs miškas, kuris M. Stryjkovskiui Kroniką rašant 1582, buvęs tebevadinamas K. vardu. K. legenda plačiai naudota romantiškai nusiteikusių Lietuvos praeities garbintojų. Ji buvo sava ir J. Šliūpui, J. Basanavičiui ir kt. J. Basanavičiui ji tiko ir lietuviškąjį kryžių iš antkapinio stulpo kildinant, stabų buvimą paremiant, nors pati legenda tėra susidariusi vien tik medžių kulto poveikyje (išaugo liepos, šv. miškas). Visą Palemono ir jo vaikaičių legendą mūsuose iš pagrindų ėmė griauti A. Alekna dar prieš I pas. karą, nors kiti (pvz. Pranas Klimaitis) Lietuvos istorijos vadovėliuose tas legendas tebepopuliarino iki 1925.

Polnoje Sobr. Russkich Letopisej XVII įvairiuose nuorašuose 233–4, 248–9, 302–3, 364–5, 429 psl.); *M. Stryjkowski*, Kronika Polska, Litewska, Żmudzka I 245, 248 1846; *J. Basanavčius*, Lietuvių kryžiai archailogijos šviesoje (Lietuvių kryžiai 13–14 1912); *M. Biržiška*, Lietuvių dainų literatūros istorija I 10–11 1919. *A.Mž.*

Kuksnelė maža, lietingu metu, sudėta dar mažai apdžiūvusio šieno kupetėlė. Jas krauna, kad šienas nedegtų.

Kukta Juozapas (1873 II 3 Trakinių k., Kurklių vls., Ukmergės aps. — 1942 VI 16 Kaune, palaidotas Kaišiadoryse) vysk., visuomeninkas. Mokėsi Vilniaus kun. seminarijoj ir 1895–1899 Petrapilio dvas. akademijoj, kurią baigė teologijos magistro laipsniu. Akademijoj artimai susidraugavo su būsimu arkiv. J. Matulaičiu, abu pasižymėjo kaip gabiausi akademijos studentai. 1898 XII 31 įšventintas kun. Pirmoji jo kun. darbo vieta buvo Vilniaus Aušros Vartų parapija. 1901, gavus lietuviams šv. Mikalojaus bžn., K. buvo paskirtas jos klebonu. 1902–1909 ėjo ir komercinės mokyklos kapeliono pareigas ir dirbo vyskupijos kūrijoj. Pirmosios lietuvių dailės parodos rengimo komiteto narys. 1906–1908 Vilniaus kun. seminarijoj dėstė lietuvių k. 1909 dalyvavo komisijoje, kuri turėjo spręsti liet. k. vartojimą Vilniaus vyskupijos bažnyčiose. 1916 buvo paskirtas Visų Šventųjų parapijos Vilniuje klebonu. Vysk. E. Roppas 1917 K. pakėlė Vilniaus katedros kanauninku. Pastoracijos darbą, profesūrą ir tarnybą kūrijoj K. atlikdavo su dideliu atsidėjimu, meile ir išmintimi. Jis buvo ramaus būdo, kuklus, sugebąs susivaldyti, mokėjo su visais sugyventi. Ilgą laiką gyvendamas Vilniuje ir dirbdamas kūrijoj, gerai pažino vyskupiją: kunigus, žmones, jų reikalus. K. buvo uolus lietuviškųjų reikalų gynėjas Vilniuje. Karo metu daug dirbo Lietuvių d-joje dėl karo nukentėjusiems šelpti centro komitete, buvo to komiteto vicepirmininkas, o 1918–1922 pirmininkas ir Laikinojo Vilniaus komiteto narys. 1916 VII 10 K. kartu su kitais 14 žymiųjų lietuvių pasirašė memorialą Vokietijos kancleriui. Tame memoriale buvo protestuojama prieš Lietuvos lenkų užmačias Lietuvą prijungti prie Lenkijos ir ginamos lietuvių teisės turėti savo nepriklausomą valstybę su sostine Vilniumi. Už pasirašymą po memorialu Vilniaus vyskupijos administratorius Michalkevičius nubaudė K. vieno mėnesio suspensa ir atleidimu iš tarnybos. Atvykus į Vilnių vysk. J. Matulaičiui, K. tapo jo artimiausiu padėjėju. 1922 I K. buvo lenkų suimtas ir uždarytas Lukiškių kalėjime. Buvo kaltinamas, kad priklausęs 9-nių asmenų komitetui, turėjusiam uždavinį ruošti Vil-

J. Kukta

niaus krašto sukilimą prieš lenkus. 1922 II 6 K. su 19 lietuvių ir 13 gudų iš Lukiškių kalėjimo nugabentas Vilniaus geležinkelio stotin ir išvežtas-ištremtas į Lietuvą. 1922 III 3 vysk. J. Matulaitis paskyrė K. administruoti Lietuvos pusėj esančią Vilniaus vyskupijos dalį — 5 dekanatus su 63 bžn., 82 kun. ir 215.000 tikinčiųjų. 1925 pop. Pijus XI paskyrė K. tos Vilniaus vysk. dalies apaštališkuoju administratoriumi. Kuriant Lietuvos bažnytinę provinciją, K. buvo pasiūlytas Apašt. Sostui kandidatu į Kaišiadorių vyskupus. 1926 IV 5 popiežius K. kandidatūrą patvirtino ir buvo pakonsekruotas V 1.

Steigiant vyskupiją, K. buvo pasiūlęs ją pavadinti ne Kaišiadorių, bet Trakų vyskupija ir duoti jai globėjus: šv. Kazimierą ir šv. Jurgį. Kai kurios Kaišiadorių vysk. parapijos, anksčiau priklaususios Vilniaus vyskupijai, trukdant rusų valdžiai nebuvo vyskupo lankytos jau 70, kitos 35, dar kitos 20 metų. K. tuojau pradėjo lankyti vyskupiją, suorganizavo vyskupijos administracinį aparatą. Apaštalų Sostui 1927 XI 11 įsteigus Kaišiadorių katedros kapitulą iš 4 prelatų ir 4 kanauninkų, K. sudarė tinkamą sudėtį. Pastatė vyskupijos rūmus, užbaigė katedros statybą. Parapijose, kur lenkuojantieji nepagrįstai reikalaudavo pamaldų - pamokslų lenkų kalba, K. mokėjo ramiai ir gražiai tą reikalą sutvarkyti. Jis paliepdavo klebonams lietuviškai pamokslą sakyti per sumą, o lenkiškai, bet lygiai tą patį, po sumos. Lenkuojantiems greit įgrisdavo du kartus klausyti tą patį pamokslą, ir jie po sumos nebepasilikdavo bažnyčioje. Nesant klausytojų buvo nutraukiama ir lenkiškų pamokslų sakymas.

K. valdė Kaišiadorių vyskupiją 16 metų. Per tą laiką paskelbė savo diecezijos tikintiesiems per 17 ganytojiškų laiškų tikėjimo, dorovės, auklėjimo, socialiniais ir visuomeniniais klausimais. 1936 V 11 – 12 sušaukė diecezinį sinodą Kaišiadoryse. 1941 kartu su vysk. V. Borisevičiumi nuvykę pas N. G. Pozdniakovą ir M. Gedvilą Lietuvos vyskupų vardu įteikė jiems memorandumą, kuriame buvo pasisakyta prieš vyriausybės prasižengimus Lietuvos Konstitucijai ir Bažnyčios teisėms.

Naujieji Lietuvos vyskupai (Šaltinis 1926 nr. 8); *Vk. Biržiška,* Neužgijusios žaizdos. Atsiminimai iš Vilniaus 1920–1922, 1936; Annuario Pontificio 1928; Elenchus omn. eccles. prov. Lituanae 1940; Acta Apost. Sedis 1942 t. XXXIV. *R.Krs.*

2. Martynas vienas pirmųjų lietuvių spaustuvininkų spaudą atgavus. 1904 pradėjo dirbti metronpažu Vilniaus Žinių spaustuvėje. 1906 pabaigoje įsisteigė nuosavą spaustuvę Vilniuje. Vienas iš Švyturio b-vės dalininkų ir ligi jos likvidacijos (1931) valdybos narys ir 1928 Spindulio b-vės vienas steigėjų.

Kuktiškės mstl. Utenos aps., S. Rusijos okupacijoj Utenos rajono, pakeliui iš Utenos į Linkmenis ir iš Tauragnų į Molėtus, kalvotoje, ežeringoje vietoje; apie 500 gyv. (1940). K. yra valsčiaus centras; valsčiuje 1940 buvo per 1100 ūkių su apie 6600 gyv. Už 1 km nuo mstl. yra siaurojo glžk. iš Utenos į Švenčionis stotis. Miestelyje yra pradžios mokykla, sveikatos punktas ir skaitykla, dideli šaulių būrio namai. K. laukuose randama akmeninių kirvukų ir yra daug naujojo geležies amžiaus pilkapių, kur susidurta su deginiais kapais. Apie 0,5 km į vakarus nuo K. yra piliakalnis. *A.B.*

Kuktiškių kapinėse kryžius (Ad. Varno fotografija)

I s t o r i j a . Vietovardis žinomas nuo XIV a. Įsteigus Vilniaus vyskupiją, Jogaila padovanojo K. dv. Vilniaus vyskupui ir paskui per šimtmečius jis priklausė Vilniaus vyskupams. Prie vysk. V. Protasevičiaus (1568) dėl pasunkėjusių gyvenimo ar darbo sąlygų iš K. dv. buvo pasitraukę dalis valstiečių ir apsigyvenę kituose dv. ar mstl. Karalius Žygimantas Augustas įsakė, kad tie pabėgėliai būtų sugrąžinti į K. dv. Pagal 1731 inventoriaus duomenis K. dv. laukuose buvo pasėjama 30 bačkų javų ir pripiaunama 240 vežimų šieno; jam priklausė 30 ežerų, 2 nedirbamos žemės plotai, K. mstl., 20 k. ir 22 vsd. su 167 valakais žemės ir 147 valstiečiais. K. priklausą k. buvo padalinti į tris vaitijas: Kuktiškių, Buitūnų ir Labanoro. Vysk. Abr. Vainius visas Vilniaus vysk. priklausančias žemes padalino į 12 ūkinių vienetų, arba ‚raktų' (‚klucz'). K. dv. buvo vienas iš tų 12 raktų. K. medinė šv. Jono Krikštytojo bžn. statyta 1604 Vilniaus vyskupo Ben. Vainiaus. Šiai sudegus vėl buvo atstatyta 1898 kleb. K. Valiūno rūpesčiu ir parapiečių lėšomis. Parapija tada priklausė Brėslaujos dekanatui, 1910 parapija turėjo 4976 parapiečius. Kapinėse yra koplyčia. Apie K. parap. mokyklą yra žinių iš XVIII a. 1781 joje mokėsi 23 vaikai (7 bajorai, 6 miestelėnai ir 10 valstiečių), 1782—26 (6 bajorai, 14 miestiečių, 6 valst.), 1798 viso 12, 1805—15 mokinių. Po 1926 K. priskirta Saldutiškio dekanatui Kaišiadorių vyskupijai. 1940 K. parap. buvo 3500 parapiečių. K. vls. gimė literatai Petras Bakšys, Jurgis Alekna.

Słow. geogr. 1883; *J. Kurczewski,* Biskupstwo Wileńskie 1912; Elenchus omn. eccles. prov. Lituanae 1940. *R.Krs.*

Kukučiai (Upupae) šiam būriui priklauso dvi paukščių grupės, labai skirtingos savo išorine išvaizda, tačiau panašios anatominės sudėties — Lietuvoje gyvena, k. arba budučiai (žr.), dudučiai ir atogrąžose gyvena paukščiai raganosiai.

Kukučin Martin žr. Bencur Matěj.

Kukulienė iš kukulių virta pieniška sriuba, kaime paprastai verdama vakarienei. K. verdama iš kvietinių ar mišininių (kviečių, miežių ir žirnių) miltų ir gali būti gnaibytinė arba piaustytinė. Daugiau išplitusi gnaibytinė, būtent tešlos gabalėliai sugnaibomi mažais kukuliais, o piaustomi — žymiai didesniais. Vietomis k. vadina ir bulvių trinučių pieninę sriubą, taip pat verdamą vakarienei.

Kukuljevič-Sakcinski Ivan (1816–1889) kroatų istorikas ir rašytojas. Kroatų tautinio atgimimo veikėjas. Pietų slavų susijungimo šalininkas. 1848 revoliucijos dalyvis, 1865 Kroatijos bano pavaduotojas, bet Austrijai su Vengrija sudarius 1867 dualistinę valstybę K. pasitraukęs iš pareigų. Įsteigė istorikų d-ją ir leido 1851–75 jos organą Arkiv. Išleido daug Kroatijos istorinių aktų — Acta croatica, Codex diplomaticus, Jurè regni Croatiae, Dalmatia et Slavoniae. Išsp. Borba Hrvatah s Mongoli i Tatari 1863, drama Juran i Sofija.

Kukunor, mong. mėlynas ež., kinų Cinhai (Tsing-hai), ež. v. Kinijoj, į šiaurę nuo Hoangho upės; 3200 m nuo j.l., 100 km ilgio, ligi 64 km pločio; nenuotakus, žuvingas. Jo krantuose yra 5 budistų vienuolynai.

Kukurbezdis (Bovista), papėdgrybių klasės pumpotaukšlinių (Lycoperdaceae) šeimos grybų gentis. Vaisiakūniai išauga žemės paviršiuje, rutuliški ligi 6 cm ir daugiau skersmens, balti, vėliau patamsėja. Paviršiuje turi dvigubą apvalkalą. Jaunų k. vidus pilnas baltos varškiškos masės, iš kurios brėstant susidaro rudai juodos sporos. Subrendę vaisiakūniai atsidaro iš galo apskrita angele bei netaisyklingu plyšeliu sporoms išdulkėti. K. auga sausose pievose, miškuose, dirvonuose ir kt., paskirai arba būriais vasarą, rudenį. Dažniausias yra K. j u o s t a n t y s i s (B. nigrescens) ir K. š v i n i n i s (B. plumbea), kurio jauni vaisiakūniai valgomi. *J.Rkt.*

Kukurys, kukuriai pramoginis vaikų nešiojimo būdas. Vaiką paima ant kupros, šis apsikabina nešančiojo kaklą ir pakiša kojas po jo pažastimis, kurias tvirtai suima nešantysis. Vaiką nešant k., visi pirkioje jį pešioja, kutena, tuo būdu sudarydami vaikui linksmą pramogą. K. išplitę ne tik Lietuvoje, bet ir kaimynuose.

Kukurūzas (Zea mais, indėnų ma-hiz, ag. corn) varpinė žolė, priklausanti gramineae šeimai. Žmogus k. maistui auginti pradėjo labai seniai. Remiantis archeologiniais radiniais nustatyta, kad k. jau apie 2000 pr. Kr. buvo kultivuojamas P. ir Š. Amerikoje. Europietis k. pažino tik atradus Ameriką. Tuo būdu k. jau buvo sukultūrintas ir plačiai auginamas abiejuose Amerikos žemynuose. Jis buvo kasdieninė duona ir ano meto civilizuotų indėnų giminių. Kolumbo laikais k. pasiekė Europą, o vėliau paplito Afrikoje, Indijoje, Ki-

Kukurūzas

Kukurūzas

nijoje ir Tibete. Šiuo metu jis yra auginamas visame pasaulyje ir juo apsėjamas plotas užima antrą vietą po kviečių. K. auginamas nuo 58°Š — Kanadoje ir SSSR, ligi 42°P — N. Zelandijoje. K. nereikia labai geros dirvos ir daug drėgmės. Daugiausia k. auginama JAV. Trūksta tikslesnių duomenų, ar sėkmingai k. gali būti auginamas Lietuvoje. P. Vokietijoje, tarp Bodeno ežero ir Maino upės, o ir pietinėje Švedijoje k. prinoksta sėklai. Tačiau ir vėsesnėse vietose, ypač titnaginis k. (Flint corn), yra sėkmingai auginamas. Žaliam pašarui bei rauginimui k. turėtų tarpti ir Lietuvos klimate.

B o t a n i n i a i p o ž y m i a i. K. yra vienmetė žolė, išauginanti 3–6 cm storumo ir vidut. 2,5 m aukštumo stiprų, tiesų stiebą. Lapai ilgi, lancetinės formos. Apatiniame stiebo mazge išauga atraminės šaknys. Augalas yra vienanamis: vyriški ir moteriški žiedai yra paskirai. Vyriškieji žiedai yra stiebo viršūnėje. K. yra būdingas kryžmiškai apsivaisinąs augalas. Moteriškieji žiedai yra lapo pažastyse.

S v a r b e s n i e j i k. t i p a i. K. įvairuoja eile požymių ypač brendimu; yra brestančių veislių per 60–70 dienų (Gaspé Flint, Kanadoje; Cinguantino, Pirenėjų kalnuose, Ispanijoje), bet yra veislių tropiko kraštuose, kurioms subręsti reikia net 11-kos mėnesių. Vienų veislių stiebas yra tik 60 cm aukštumo, kitų gi daugiau kaip 3 m. Varpoje grūdų eilės įvairuoja nuo 4 ligi 36, o pačios varpos didumas nuo nykščio ligi 60 cm ilgio. Grūdų spalva būva geltona, balta bei įvairaus raudonu-

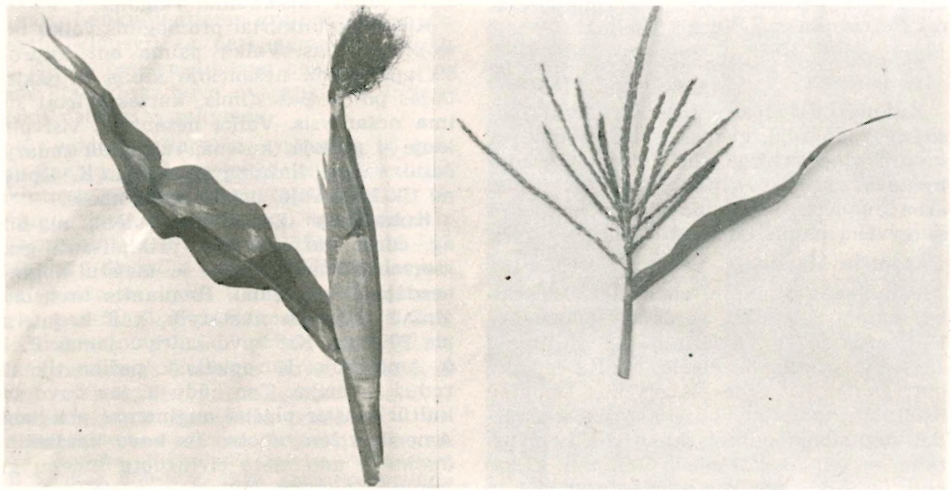

Kukurūzo moteriški ir vyriški žiedai

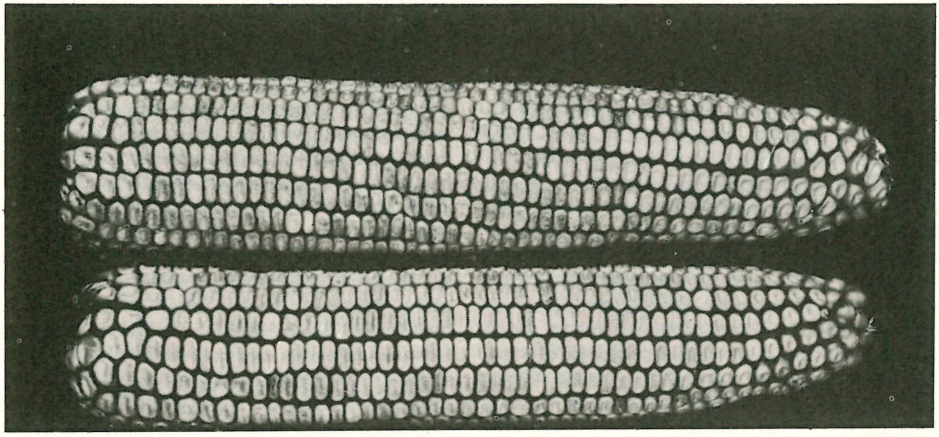

Hibridinės kukurūzo burbuolės

mo, mėlynumo ar rudumo atspalvio. Taip pat yra margagrūdžių. Didesnės ūkinės reikšmės turi šios k. grupės: 1. Dantiniai (Zea mays covarietas dentiformis, Dent corn). Subrendę grūdai savo forma primena arklio dantis. Jie plačiausiai auginami; Š. Amerikoje jie sudaro apie 95% viso sėjamo ploto. Labiau mėgiama geltongrūdės veislės, nors yra ir baltagrūdžių. 2. Titnaginiai (Z. m. cov. vulgaris, Flint corn). Jų grūdai yra pilnos-išpampusios formos, stiklinio žibesio ir kieti, bet viduje miltingi ir minkštoki. Auginami Kanadoje, š. JAV, Argentinoje ir Europoje, nes jie geriau dygsta šaltesnėse žemėse ir grūdai labiau atsparūs kenkėjams. 3. Cukriniai (Z. m. cov. sacharata, Sweet corn). Grūdai subrendę yra raukšlėti ir lyg stikliniai. 4. Miltiniai (Z. m. cov. amylacea, Flour-soft corn). Grūdai minkšti ir miltingi. Komercinė reikšmė jų nedidelė. Labiau mėgstami indėnų, nes yra lengvai malami. 5. Sprogčiojantieji (Z. m. cov. micrósperma, Pop corn). Grūdai maži, kieti, sausi pakaitinti greitai sprogsta. Vartojami konfekcionėje pramonėje.

Ū k i n ė k. r e i k š m ė. Vidutinė k. cheminė grūdų sudėtis yra: 8–10% baltymų, 4–7% riebalų, 68–70% beazotinių medžiagų ir 1,6–2,8% medienos. Nežymūs kiekiai vietaminų A, B, C ir D, taip pat turi ir mineralinių druskų. Didesnioji riebalų dalis yra grūdo daige; jis sudaro 10–13% bendro grūdo svorio. Daug k. derliaus yra sunaudojama gyvulių pašarui. Jie Amerikoje yra pagrindas mėsos ir pieno gamyboje. Tiesiogiai žmonių maistui yra vartojami neplačiai; dalimi duonai ir tyrei (pvz. Corn flakes Amerikoje, polenta Italijoje, mamaliga Rumunijoje). Nesubrendę cukriniai k. yra valgomi kaip daržovė. K. virškingumas ir koloringumas yra gana aukštas; vidut. viršk. koeficientas 83,5% ir 3180 viršk. kal./kg. Apytikriai 25% viso k. derliaus sunaudojama pramonėje. Iš jų yra gaminama: krakmolas, vynuoginis cukrus, aliejus, įvairūs alkoholiai (pvz. etilio, butilio, propilio), įvairios rūgštys (pvz. acto, citrinos, oksalio). Be to, k. glutenas yra svarbi žaliava visai eilei kitų gaminių. Svarbiausias iš jų yra alkoholyje tirpstąs zeinas. Pastarasis pramonėje naudojamas gaminti įvairius lakus, plastines medžiagas (pvz., filmas), klijus ir pluoštą tekstilei (prekyboje Vicara vardu).

Vidut. k. pasėlio plotas ir produkcija 1945–49 buvo: visame pasaulyje (be S. Rusijos) 86,5 mil. ha, 134,1 mil. t. Iš to skaičiaus JAV 34.680.000 ha, 77.717.000 t.

H i b r i d i n i s k. Kadangi k. yra kryžminiai apsivaisinąs augalas, tai pagerinimas derliaus, vienodumo ir kitais požiūriais ilgai buvo sunkiai įmanomas. Apie 1920 Amerikoje pradėjo plisti naujas būdas k. selekcijoje; kasmet augintojams specialiai pagaminant hibridinę k. sėklą. Manoma, kad tuo būdu k. derlius buvo padidintas vidut. 25%. Šiuo metu Amerikoj ja apsėjama apie 90% bendro k. ploto.

W. Heuser, Die Bedeutung des Ostdt. Koernermaisbaues und seine praktische Durchfuehrung 1937; *G. F. Sprague,* Corn and Corn Improvement 1955; *Paul Weatherwax,* Indian Corn in Old America 1954; *K. Pakštas,* K. geografinė apžvalga (Kosmos nr. 3) 1928; *S. Bieliukienė,* Gausumo šaltinis (Švyturys nr. 9) 1935. *J. Mck.*

Kukutėliai k. Tverečiaus vls., Švenčionių aps. Pirmoji vieša lietuviškoji mokykla buvo įsteigta 1921. Iki 1926 dėstomoji kalba buvo lietuvių, vėliau, reikalaujant Švenčionių mokyklų inspektoriui, buvo įvesta lenkų kalba kaip dalykas. 1926–1930 K. pradž. mokykla buvo dviejų komplektų. Prie mokyklos veikė vakariniai jaunimo kursai. K. mokykla buvo Švenčionų Ryto d-jos žinioje. 1938 VIII 31 K. liet. mokykla uždaryta. Po 1939 vėl atsikūrė. 1927–1936 veikęs šv. Kazimiero d-jos skyrius, turėjo knygynėlį, kino aparatą ir radijo priimtuvą. Prie skyriaus buvo artistų mėgėjų būrelis, vaidinęs visoje apylinkėje. 1931 skyrius turėjo 42 narius. Veikė Liet. Ūkio d-jos ratelis, 1928–1938 turėjęs 77 narius; jo metinė apyvarta siekė 7000 auks. per metus. Ši organizacija, be kitų darbų, parūpindavo ūkininkams pagerintų sėklų, mineralinių trąšų ir ūkio mašinų. Spaudos pareidavo į K. 1931 Jaunimo Draugo 10 egz., Vilniaus Rytojaus 9 egz. ir kt. *V.Klb.*

Kukuteni žr. Cucuteni.

Kukutis žr. Budutis.

Kukutis Mykolas (g. 1900 X 8 Vaitkuškyje, Pabaisko vls., Ukmergės aps. — 1950 I 13 Hanau stovykloje, Vokietijoje) karininkas, skautų veikėjas. Mokėsi Ukmergės, Vilniaus liet. gimnazijose; įstojęs į Lietuvos kariuomenę savanoriu, 1919 baigė karo mokyklos pirmą laidą, 1920 tankų kursus Rygoje, 1922 Aukštųjų karininkų kursų antrą laidą, lankė Klaipėdos konservatoriją. Kaip karininkas dalyvavo kautynėse su lenkais. 1927 pakeltas į kpt. laipsnį. 1935–1939 dirbo Klaipėdos kr. gubernatūroje reikalų vedėju, 1939–40 Vilniaus prekybos, pramonės ir amatų rūmų reikalų vedėjas, 1942–1944 Švenčionių aps. v-kas. Liet. Skautų s-gos narys nuo 1918, vyr. skautininkas, Klaipėdos rajono tunto tuntininkas, jūros skautų veikėjas. Jo pastangomis jūros skautai įsigijo 3 laivus ir atliko visą eilę kelionių į Karaliaučių, Rygą, Švediją ir kt. Tremtyje Hanau stovykloje įsteigė Geležinio Vilko tuntą ir jam 1945–1948 vadovavo. 1948–1950 LSB Jūros skautų skyr. vedėjas, LSS Garbės teismo narys. Bendradarbiavo skautiškoje spaudoje. Jo vardu Čikagoje yra pasivadinęs vienas jūros skautų vienetas.

Kūlaitis, kūlelis 1. šiaudų dvisaujis ryšulėlis, kurį deda pradėdami dengti stogą arba pririša užbaigdami šelmenį ar stogo kraštus bei kampus (žr. Stogas). 2. sukapotų ar šiaip vytelių, nendrių ar meldų ryšulys, surištas šiaudais ar vytimi.

Kulakauskas 1. Simonas Žem. bajoras, 1871 nubaustas pirmojoje knygnešių byloj. Buvo apkaltintas slapta pasitraukęs ‚iš tėvynės', gyvenęs Prūsuose Janulio pavarde ir ‚pardavinėjime ir dažname gabenime Kauno gubernijon knygų ir brošiūrų'. Taip pat buvo įtariamas dalyvavęs ir 1863 sukilime. Generalgubernatorius Potapovas kunigus: Antaną Brundzą, Vincą Norvaišą, Praną Butkevičių, Kazimierą Eitutavičių, Motiejų Kaziliauską, Praną Stropų, bajorą K. ir valstietį Stanislovą Račiuką nusprendė ‚kaip visiškai politiniu atžvilgiu neištikimus ir krašto gyvenimui kenksmingus, ištremti apsigyvenimui aštrioje policijos priežiūroje . . . Norvaišą ir K. Tomsko... gubernijon'.

Vc. Biržiška, Prie pirmosios bylos del lietuviškųjų raštų (Mūsų Senovė I 382).

2. Telesforas (g. 1907 IX 7 Klykolių k., Akmenės vls., Mažeikių aps.) grafikas. 1922–28 mokėsi Šiaulių mokytojų seminarijoje, 1928–33 Kauno meno mokykloje, kur baigė grafikos skyrių. 1935–36 gilino studijas Paryžiuje. Vienas Lietuvių dailininkų sąjungos organizatorių. Dalyvavo tos sąjungos rengiamose parodose Münchene, Stockholme, Košicose. Lietuvių modernistų dailininkų Ars kolektyvo narys ir tos grupės parodų dalyvis (1932 ir 1934). Debiutavo Valstybės teatre V. Krėvės Žento dekoracijomis; po II pas. karo nupiešė Baltušio Gieda gaideliai dekoracijas. 1947 gavo docento ti-

T. Kulakauskas Ožkos (ofortas)

tulą ir 1944–48 ėjo Kauno dailės inst. grafikos fak. dekano pareigas. Pasižymėjo kaip knygų iliustratorius, viršelių, plakatų ir kitų taikomosios grafikos darbų dailininkas. Įvairaus žanro vario raižiniai yra ryškūs šviesos šešėlių kontrastais, dekoratyvine forma ir laisvai apvaldyta technika. Yra pasireiškęs ir kaip portretistas. Yra K. darbų Čiurlionio galerijoje, Vilniaus dailės muziejuje.

Kulakovskij Julian Andrejevič (1855—1920) rusų istorikas, Kijevo univ. prof., tyrinėjęs senovės Romos ir Bizantijos istoriją, ypač daug dėmesio kreipdamas į socialines problemas. Išsp. Nadel veteranov zemleju i voennyja poselenija v Rimskoj imperii 1882, Kollegii v drevnem Rime 1882, Istorija Vizantii 1910–15.

Kulakowski 1. Dominik tapytojas ir architektas Vilniuje. 1820 dalyvavo Vilniaus univ. meno mokyklos mokinių parodoje. Vėliau buvo Vilniaus univ. architektūros katedros adjunktu. 1823 nubraižė gotiškojo, vad. Perkūno namo Kaune fasadą ir pirmojo bei antrojo aukšto planus.

2. Feliks (1798–1831) Mokėsi Vilniaus univ. Filaretų byloje nubaustas ir ištremtas į Kazanę. Yra išspausdinęs eilėraščių rinkinius — Jamby, Gitara, Szejnekaterynka. Łopaciński išsp. jo laiškus A. Mickevičiui (Księga pamiątkowa Mickiewicza 1898).

Kulakumpis ež. Švenčionėlių vls., Švenčionių aps., 8 km į p.v. nuo Švenčionėlių mst., 18 ha ploto; paviršius 136 m nuo j.l.; per gretimą Gulbino ež. priklauso Gulbinės (Žeimenos, Neries) baseinui.

Kulautuva Raudondvario vls., Kauno aps. žymiausias ir didžiausias panemunių kurortas žemiau Kauno, deš. Nemuno kranto terasoje, 20 km nuo Kauno, išsistatęs sausame, saulės atokaitoje esančiame pušyne, tarp upės ir jos slėnio aukštojo kranto šlaito, turi puikias gamtines sąlygas ir patogų susisiekimą motorlaiviais ir autobusais su Kaunu. K. buvo kauniečių nuo seniai mėgiama vasarojimo vieta su švaraus smėlio pliažu, sveiko oro pušynu; bet tik 1933 paskyrus plk. Vyt. Augustauską jos valdytoju, dar prieš II pas. karą patapo erdviu (plotas apie 2,5 km ilgio ir ligi 800 m pločio), taisyklingai išplanuotu, švariu, tvarkingu kurortu su daug naujų vasarnamių, sanatorijomis, piačiomis alėjomis, mokykla, koplyčia, puošniai įrengtu tvenkiniu ir kt. patogumais. Nuo 1937 pradėjo veikti ir žiemos

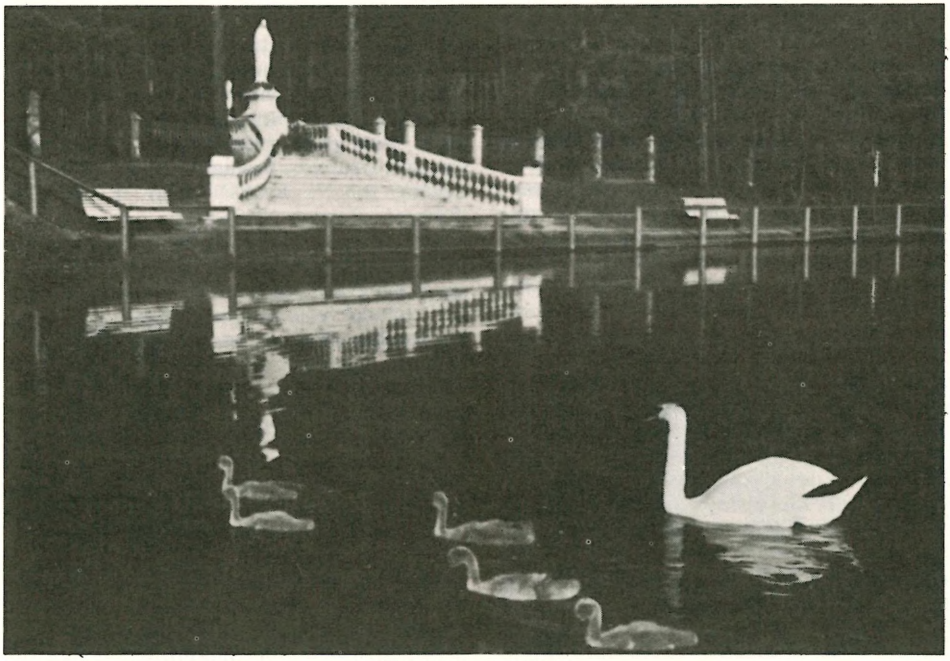

Kulautuvos tvenkinys

Kulautuvos miško dalis

metu. K. yra klimatinė gydykla nuo širdies, kvėpavimo takų, reumatizmo ir nervų ligų. Šaltinių vandenyje yra radioaktyvumo. Nuo 1939 rudens ligi 1940 bolševikų okupacijos K. buvo laikomi internuoti lenkų kariai, kuriuos rusai ištrėmė į Sibiro koncentracijos stovyklas. *A.B.*

Kulbak Moišė (g. 1896 Smurgainyse) žydų poetas, dramaturgas. Mokėsi Vilniuje, kur paskiau mokytojavo ir dirbo PEN klubo vadovybėje. 1928 išvyko į Minską, bet 1936 suimtas ir dingo. Atskirai išsp. eilėraščių rinkinius: Di štadt, Vilna, romaną Mešiach ben Efrain, Montag, dramą Jakob Frank. 1933 pasirodė jo Disner Child Harold, kur buvo daug jo aplinkos kritikos, nepatikusios Sovietams.

N. Šapira, Darbai ir Dienos III, 1934.

Kulbygala koplyčia Miežiškių vls., Panevėžio aps.

Kulbis Stasys (g. 1910 I 14 Molėtuose, Utenos aps.) kunigas, SJ. Mokėsi Molėtų vidurinėje mok. ir Kaune jėzuitų gimn. 1930 įstojo į jėzuitų ordiną. 1933–37 mokėsi Pullach (Vokietijoje) kolegijoje ir baigė filosofijos fak. 1937–39 Kaune jėzuitų gimnazijos bendrabučio vedėjas. 1939–42 mokėsi Lijone, kur baigė teologiją ir buvo įšventintas kunigu. Nuo 1946 Kanadoje (Montrealyje). Yra Lietuvos vyskupų delegatas Kanadoje bei Skautų vyr. dvasios vadas.

Kulbokas Vladas (g. 1908 IV 6 Našiškių k., Vilkaviškio vls. ir aps.) pedagogas. 1926 baigė Vilkaviškio Žiburio gimn., 1927–31 studijavo Lietuvos univ. hum. mokslų fakultete lietuvių kalbą, literatūrą, prancūzų literatūrą ir pedagogiką. 1932 gavo VDU baigimo diplomą. Diplominis darbas — Mūsų kritika iki Didžiojo karo. 1945–47 studijavo romanistiką Tübingeno univ.; 1947–1949 prof. Mertzo meno mokykloje Stuttgarte. Mokytojavo 1933–34 Plungės gimn. ir mokytojų seminarijoje, 1934–1939 Pasvalio gimn., 1939–41 Vilniaus III gimn. 1941–44 švietimo vadybos vidurinio ir pedagoginio mokslo departamento vyr. patarėjas, 1945-49 Tübingeno-Pfulingeno gimn. mokytojas ir inspektorius, 1949–51 Bostono lituanistinės mokyklos vedėjas ir 1949–56 mokytojas.

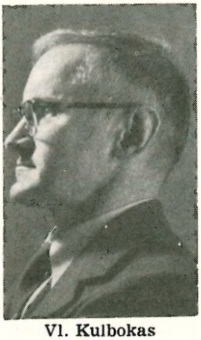

Vl. Kulbokas

Lietuvių Enciklopedijos kalbos taisytojas 1953 ir nuo 1956. Nuo 1953 dirba Bostono Kolegijos bibliotekoje. Dirbdamas Pasvalio gimnazijoje, 1934–1939 vadovavo moksleivių literatų kuopai, kuri išspausdino penkis nr. Kūrybos Barų (didelio formato šapirografuotas laikraštėlis). Studijų ir mokytojavimo metu surinko kelis tūkstančius žodžių Lietuvių k. žodynui ir apie 1000–1500 numerių įvairios tautosakos dalykų Lietuvių tautosakos archyvui. Pasvalio gimn. įsteigė senienų muziejėlį. Dalyvavo šaulių, Vilniui vaduoti sąjungoje ir nuo 1919 dalyvauja ateitininkų organizacijoje. Taisė kalbą keturių pedagoginių knygelių ir trijų vadovėlių. Išsp. Jakštas—mūsų kritikas (Liet. Kat. Mokslo Akad. Suvažiavimo Darbai) 1938, Menas ir grožis (Tremties Mokykla nr. 5–6) 1946. Švietimo, auklėjimo, kalbos ir literatūros klausimais rašė Ateity, Darbininke, Vytyje, Drauge. Drauge su A. Bakaičiu išvertė R. N. Krikščionybė ir politika (Tėvynės Sargas 1948).

Kulbokienė - Maminskaitė Veronika (g. 1911 II 8 Lygumų k., Švenčionių vls. ir aps.) geografė. Mokėsi Švenčionių gimn., 1933 išlaikė prie lenkų kuratorijos atstovo egzaminus brandos atestatui gauti VD gimnazijoj Vilniuj. 1939 baigė Vilniaus univ. gamtos matematikos fak. geografijos skyrių filosofijos magistro laipsniu. 1936–38 dirbo Lietuvių mokslo d-jos muziejuje prieštoriniame skyriuje. 1939–41 Vilniaus VD ir Kunigaikštienės Birutės gimn. mokytoja, 1941–44 tik Kng. Birutės gimn. 1945–49 Tübingeno-

V. Kulbokienė

Pfulingeno gimn. mokytoja, 1949–56 Bostono lituanistinės m-los mokytoja. 1933–39 aktyviai dalyvavo Vilniaus krašto lietuvišjų d-jų veikloje: Vilniaus univ. liet. studentų sąjungos valdybos narys, studenčių sekcijos pirmininkė, dramos sekcijos narys, studentų Vilties organizacijos valdybos narys, Romuvos klubo valdybos narys. Nuo 1939 priklauso ateitininkų organizacijai, 1946 ateitininkų tarybos narė bei atstovė federacijos taryboje. JAV dalyvauja ateitininkų, moterų, Vilniečių sgos bei kitose kultūros ir švietimo organizacijose, kurių valdybose eina įvairias pareigas. Nuo 1957 Vilniaus Krašto Lietuvių sąjungos centro valdybos sekretorė. Jos pastangomis buvo išspausdintas lietuviškas elementorius Vilniuje ir išplatintas lietuvių tarpe. 1937–39 rūpinosi lietuvių kaliniais lenkų kalėjimuose. Daug skaitė paskaitų įvairioms d-joms Vilniaus krašte, Vokietijos tremtyje ir JAV. Spaudos darbą pradėjo dirbti dalyvaudama redakcinėje komisijoje redaguojant Sesių Talką prie Vilniaus krašto Jaunimo Draugo. Nuo 1956 Vyties žurnalo Mergaičių skyriaus redaktorė. Lietuvių Enciklopedijoje redaguoja Vilniaus krašto skyrių. Bendradarbiavo Motery ir Pasauly, Draugе, Vytyje.

Kulczycki Ludwik (1866–1941) lenkų sociologas ir socialistų veikėjas. Mokėsi Ženevoje. Už dalyvavimą nelegalioje Proletariato org. 1888–93 kalėjo, vėliau išsiųstas į Sibirą, bet iš ten pabėgo. N. Lenkijoje profesoriavo politinių mokslų mok. Išsp. Zarys podstaw socjologji 1900, Współczesne prądy umysłowe i polityczne 1902–04, Autonomja i federacja 1906, Historja polskiego ruchu socjalistycznego (slap. Mazowiecki) 1904, Rewolucja rosyjska 1909–11, Królewstwo Polskie 1815–1914, 1916, Nauka o państwie, Anarchizm.

Kulczyński Ignacy (1707–1747) unitas, bažnyčios istorikas, Gardino archimandritas. Išsp. Specimen historiae Eccleciae Ruthenicae 1733.

Kuldinga (lat. Kuldīga) Latvijos mst. Kurzemėje, kair. Ventos krante, 7200 gyv. Senas Latvijos mst. Yra išlikę Vokiečių ordino XIII a. pilies griuvėsių. XVI–XVII a. Kuršo kunigaikštijos sostinė. Senamiestyje gatvės siauros ir kreivos. Dvi senos bažnyčios — XVII a. — šv. Kotrynos ir Šv. Trejybės, abi baroko stiliaus. Alaus, odos, degtukų, tekstilės bei faneros pramonė. Vidurinė, muzikos mokyklos, muziejus.

Kuldingos pilies griuvėsiai

Kūlė 1. javų kuliamasis laikas, paprastai spalis-gruodis ar tuo laiku ryto metas nuo gaidžių iki aušros (‚rytas'); 2. metinis kuliamųjų javų kiekis arba jų dalis iškuliama ‚vienu rytu' (spragilais) arba diena (kitomis kūlimo priemonėmis); 3. pats kūlimo vyksmas, kurio metu išdaužomi ir išskiriami kuriuo nors būdu iš varpų, ankščių grūdai.

V i e t a. Įprastinė k. vieta klojimas, kur sukrauti javai ir įrengta k. asla (grendymas, klojimas, kluonas, laitas, padas), kuri yra išlyginta ir pakankamai kieta (išplūkta ar išglieta). Tačiau gražių orų metu kultuvais (spragilais) kuliant, XIX a. k. javai buvo klojami ne tik klojime, bet pratęsiami į dengtą ar atvirą prieklaimę ir net prieš klojimą esančią be žolės aikštelę (kluoną), nes juo didesnis paklojimas, juo daugiau javų tuo pačiu metu galima iškulti. J. Basanavičius iš savo tėvo ir senesniųjų pateikia žinią, kad ‚ant kiemo ar laukuose įtaisydavę įpatingą ‚tryptą', t.e. iszlygintą apskriczei plotą žemės iszmuszdavę ir iszdžiovindavę ant saulės' (Auszra 33 psl. 1886). Tokių ir jiems panašių atviro lauko ‚kluonų' buvo XIX a. dar Žemaičiuose (Luokė, Rietavas). R. Aukštaičiuose, kur XIX a. pabaigoje dar

Kupiškėnai kūlėjai

tebebuvo žirniams džiovinti žardai, gruodų metu, beveik visuotinai žirnius klodavo ‚kluone', būtent lygioje, be žolės, prieš pat klojimo duris ir iki paties žardo aikštelėje. Lauke juos kuldavę, kad daugiau erdvės, antra — jų grūdai pakankamai dideli, gruode nepražūva, o visa aikštelė vis tiek reikia šluoti, nes nešant žirnius ir į klojimą, jų taip pat pribyra. Apie 1925 dar Višakio Rūdos apyl. mažažemiai ‚girininkai' kartais įsirengdavę taip pat erdvų ‚kluoną' lauke: paliedavo vandens, ir kai šis įšąla, pakloja javus ir išpliekia spragilu. Tuo metu panašiai elgėsi ir kt. vietų naujakuriai, nesuspėję pasistatyti erdvaus klojimo arba jo dalį užėmę laikiniu tvartu. Pats ‚kluono' žodis tokiai k. aikštelei yra vienas iš senųjų liudininkų kad seniau ir mūsuose, kaip ir kaimynuose bei kituose kraštuose, buvo kulta atvirame lauke tam reikalui įrengtame ar šiaip išlygintame grendyme, vėliau ji įjungiant į pastatą ir vienur ‚kluonu' pavadinant tik jo dalį, t.y. pačią kūlimo aslą, kitur — visą javų krovimo ir kūlimo pastatą (klojimą), o trečiur tą žodį išplečiant ir visai prieš klojimą esančiai pievutei. Tam pritaria ir žem. duoba, kur paprastos džiovinamosios duobės vardas išplėstas buvo jaujai ir net visam klojimui.

K. pradėdavo XIX a. rugių vežimu, dalį jų tuojau nublokšdami (žr. Blaškos), kitus krėsdavo kūliu, kad klojime būtų daugiau laisvos vietos vasarojui. Pati k. atskiruose ūkiuose nusitęsdavo iki Advento, Kalėdų, o kartais ir vėliau. Vieno ūkio (pvz. 30 ha) naudą XIX a., kuldami po 4-5 kulėjus ir kasdien po 10–12 val., baigdavo per 2–3 mėn. Kuldavo daugiau rytais, keldami su pirmaisiais gaidžiais arba patekant sietynui (apie 1 val.) ir stengdavosi pridžiautą jaują ar jam lygų kiekį baigti iki aušros ar saulėtekio.

Džiovinimas. Ne kiekvienais metais javai pavykdavo sausi suvežti, antra, rudens lietų metu jie atidrėksta, todėl XIX a. kultuvais kuliant, beveik visi javai buvo džiovinami jaujose (žr.). R. Lietuvoje, kur aplamai sausesnis oras, gana nemažą dalį k. (rugius, žirnius) iškuldavo ir nedžiovinę; ten ir jaujos anksčiau išnyko, ypač pradėjus laukus arti iš rudens ir galint anksčiau įsėti, todėl ir vasarojų jau rugpiūčio mėn. suvežant. K. jaują pridžiaudavo kiekvieną rytą vos tik baigę kulti. Džiaudavo į karštą jaują, kad mažiau kuro reikėtų. Į ardus (lovas) juos sudėdavo glėbiais. Pridžiaudavo 6–8 lovas, žiūrint javų ir jų drėgmės; tai sudarydavo 4 klojimus, ir gaudavo apie 4 pūrus grūdų. Pats jaujos ‚prišėrimas' trukdavo 1–2 val. ir buvo laikomas sunkesniu darbu nei pati k. Jaują pakurdavo prieš pietus ir vakarop, 2–3 iešmėmis malkų. Kūrikas likdavo saugoti jaują per naktį.

Kūlimas. Klojiman rugius ir kitus pėdinius kloja varpomis takan (į vidurį). Pirmiausia kūlėjai, pliekdami kultuvais (spragilais), nueina taku ir juo sugrįžta. Antrą kartą nueina vienu kraštu, grįžta jau kitu. Dabar verčia pėdus ir atleidžia jų ryšius. Nukulia tuo pačiu būdu. Išleistus šiaudus rankomis sulaužo, o maigus nueidami ir ateidami nukulia, juos dar apverčia ir nukulia. Vasarojų sukloja nestorai. Jį nukulia nueidami ir grįždami, apverčia ir vėl taip sukulia, pakratę dar kartą apverčia ir t.t. Paprastai laikoma, kad kiekviena varpa turi gauti po 4 buožės smūgius (kviečiai — po 5–6), todėl kuliant 2 žmonėms, ilgai tenka mušti vietoje, o 12 — žengia, palyginti, greit. Patikrinę šiaudus ir neberadę grūdų, juos iškrato ir sumeta į šalinę. Taupydami vietą, šiaudus riša storais kužais ir juos tvarkingai kraunа. Grūdus nugrėbsto, nuogrėbas daug kur nusiaučia kretilu ir sustumia kur nors kampan į krūvą, kuriuos vėto tik dienos metu (žr. Vėtymas). Jei rugiai tenka kulti neblokšti ir gana pakulūs, tai po pirmo nukulto vertimo šiaudus nusklendžia į šalį ir nustumia grūdus, nes tik ant gryno pado kuliant, javai greit kuliasi. Baigus kulti miežius, klojime paskleidžia grūdus ir kulia paisą, t.y. baigia nudaužti jų akuotą. Tenka pereiti viena puse 5–6 kartus, apversti ir dar kartą nukulti.

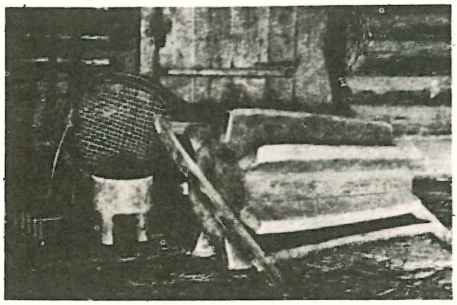

Trikulis javams kulti

XVII a. kūlėjai (pagal Lepnerį)

Iš XIX a. pradžios jau yra duomenų, kad atskiri ‚žmoniškesni' dvarai gyvuliams skirtus javus leido kulti mynimu, nes tokius grūdus gyvuliams darbo metu suteršus, nebuvo jokio rūpesčio. Baudžiavai pasibaigus ir dvarams netekus nemokamų darbininkų, dvarai vasarojų ir net rugius visuotinai kūlė tik mynimu. Iš J. Basanavičiaus tėvo pasakojimų matyti, kad XIX a. jau pirmoje pusėje buvo žinomas javų mynimas Užnemunėje, taip pat dažnas Prūsuose, Latviuose ir kt. Mynimui skirtą vasarojų suklodavę ratu ‚trypte', atseit, sausoje aikštelėje, surišdavę 4–6 arklius ir juos varydavę risčia ratu. Arkliai kojomis išmindavę ir grūdus. Š. Lietuvoje buvo trypiama ir jaučiais, tačiau raguočiai lėčiau trypia, antra — dažniau javus teršia. Š. Lietuvoje ir R. Aukštaičiuose miežius ir kitą pėdinį vasarojų sustatydavo rate ar klojime stačiais pėdais ir per varpas važinėdavo arkliu, pakinkytu į dviračius. Užnemuniečiai važinėdavo k. darytomis rogėmis, kurias dar prikraudavo akmenų. Žemaičiuose ir š. Lietuvoje vartojamas velenas (trikulis, raguotis, reketis, blukis), kuris turi įkaltus ‚ragus' (medžio pliauskas iki 20 cm ilgio ir 4–6 cm storio, iki 10 aukščio) arba prigręžtus ilginius pagalius. Raguočių velenu kulia ne tik javus, bet ir sėmenis, kuriuos šiaip dažnai kuldavo paprastomis kultuvėmis.

XIX a. viduryje kai kurie Lietuvos dvarai buvo įtaisę kulti taptoką, arba tryptą. Tai buvo pakrypęs krumpliuotis ratas, lentomis klotu viršumi, ant kurio suvarę pririšdavo gyvulius, o šie savo svoriu spausdami įsukdavo ratą, nepertraukiamai lipdami prieš besisukantį ratą. Ratas perduodavo sukimosi jėgą bėgūnui, šis medinei kūlėjai. Šalia trypto atsirado ir medinis, traukiamas krumpliuotis ratas, kuris per bėgūną suko medinę kūlėją. Šie ratai ir kūlėjos XIX a. gale praplito ir ūkiuose, ypač Š. Lietuvoj. Juos sekė įvežtinės, tuojau ir vietinių (Kauno, Vilkaviškio ir kt.) liejyklų geležinės kuliamosios ir toki pat vilktai. Dvarai kinkė po 8–12 arklių, o ūkininkams gamino mažesnius (2–4 arklių traukos). Iki 1930 šios vilktinės buvo praplitusios visuose ūkiuose. XIX a. gale didieji dvarai pirkosi garo lokomotyvus, kūrenamus malkomis ir dideles, kartu ir grūdus valančias kuliamąsias. Po 1925 tokios kuliamosios, sukamos naftinių motorų, nukeliavo į kaimą ir greitai išstūmė vilktines. Tik 1941–

44 vokiečiams neduodant pakankamai kuro, vėl pradėta kulti arkliniais vilktais.

K ū l ė j a i. Baudžiavos metais dvaruose kuldavo jungais (stonais). Vieną jungą sudarė 12 vyrų su kultuvais ir 4 jaunesni ar moterys, kurie turėdavo klojimą versti, kad kūlėjai nesitrukdytų. Jungas sustodavo pliekęs, kai būdavo baigęs visą klojimą, kai reikėdavo grūdai šalin nustumti ir naujas pasikloti. Baigę vieną jaują, eidavo į kitą klojimą, o tuščią jauja kiti baudžiauninkai pridžiaudavo. Jie kuldavo po 16 ir daugiau val. vienu gaisu, su trumpais protarpiais; labai dažnai neidavo ir namo visą savaitę, bet numigdavo tam pat klojime arba tvarte. Patys ūkininkai retai tejstengdavo sudaryti 12 kūlėjų draugę, nors kuldavo drauge vyrai ir moterys, net paaugliai vaikai. Kiekvieno kūlėjo pareiga buvo mušti ‚iš peties', išlaikyti kūlimo ritmą ir neužgauti kitų kūlėjų. Nesutariąs k. žmogus, kartais mokomas, o kitu kartu ir išvejamas. Visi nevykėliai draugės pašiepiami: jiems kiti ištrenkia kultuvą, pataikydami per kotą ir taip sutrenkdami rankas.

P a p r o č i a i. Anksti k. rytą baigus, Radviliškio ir kt. apylinkėse pučia s t e b u l ę, įkėlę ratą į žardą. Stebulės garsas nuaidi per 6–8 km. Šeimininkė kūlėjus geriau valgydina, o visos k. galui suruošdavo vaišes, jei ne Adventas, tai ir su šokiais viso kaimo jaunimui. Pradėjus kulti kuliamosiomis, reikiant didesnio būrio darbininkų, iš kitų darbų buvo perkeltos ir k. talkos, kurios anksčiau buvo itin retos (netekus namams šeimininko, vyresniesiems ilgai sergant ir pn.). Kuliant didžiosiomis garinėmis kuliamosiomis, didesni ūkininkai ruošė dideles pabaigtuves, į kurias suplaukdavo apylinkės jaunimas pašokti.

Th. Lepner, Der preusche Litauer 1744; *M. Praetorius,* Deliciae prussicae 1871 (ir pas Mannhardt 1936); *J. Basanavičius,* Kulti-trypti (Auszra 2 nr.) 1886; *C. Cappeller,* Kaip senieji lietuvininkai gyveno 1904 (ir vok.); *M. Katkus,* Balanos gadynė 1931, ²1949; *P. Bugailiškis,* Senovės kūlimas (Šiaulių Metraštis IV 46–59, 1933; anketų duomenys); *P. Ruseckas,* Baudžiava 1936; *A. Bielenstein,* Die Holzbauten u. Holzgeräte der Letten 1907–18; *Z. Ligers,* Latviešu etnografija I 1952; *D. Zelenin,* Russische (Ostslavische) Volkskunde 1926; *K. Moszyński,* Kultura ludowa slowian.

4. tvoklė, medinis įrankis kam nors kalti, tvoti. Ji dvejaip daroma. I š t i s i n e i k. nupiaunamas apie 1 m rąstagalis ir ištašomas kotas. Šios k. labai tvirtos ir nesuskyla, tačiau nėra tiek patogios; paprastai ją vadina tvokle. G a l v i n e i k. nupiauna rąstelio galą iki 50 cm ilgio ir jo viduryje, iš šono išgręžia ar iškala skylę kotui. Ši k. patogi tvoti, tačiau greit skyla. K. tvoja kaldami baslius tvorai, skaldydami malkas, o seniau skeldami kartis, lentas. Šalia didžiųjų k. yra ir mažosios, kurias vartoja dailidės kaltui tvoti ir pn., o šiaip laukuose, gyvulius rišant, vageliui įkalti ir t.t. Visos šios k. paprastai ištisinės, padarytos iš beržo pašaknio. Virtuvėje šeimininkės turi galvinę k. mėsai mušti ir t.t. Mažas, galvines (kartais jų vienas galas dar skliausčiai nutašytas) k. seniau vartojo laukuose grumstams sumušti. Ypač tokios k. dažnos buvo liesųjų molynų srityse. Panašiomis, tik kiek didesne galva (iki 20 cm ilgio) ir trumpu (iki 70 cm) kotu k. R. Aukštaičiuose seniau kūlė ir galvenas. Šią k. naudojo taip pat ir pirkios aslai, krosniai ar klojimo padui plūkti (plg. Kultuvė). *A.Mž.*

Kūlėja arklinė ar garinė kuliamoji.

Kūlės (Ustilago) kūlinių (Ustilaginaceae) šeimos grybai, sukelią augalų ligas. Skaitoma 140 įvairių k. skirčių, galinčių veistis 300 skirčių žolinių augalų bei javų. Daugiausia nuostolių žemės ūkiui sudaro k., užpuolančios javus (kviečius, miežius, avižas, rugius, ryžius bei kukurūzus), taip pat daržoves (svogūnus, špinatus, saulėgrąžas). Kartais Lietuvoj kai kurios k. skirtys padaro daug nuostolių, sunaikindamos 40% derliaus. Iš jų minėtina kviečiakūlės kietosios. Grybo užkrėtimas gali būti vietinio arba sisteminio pobūdžio. Pirmuoju atveju užsikrečia tik tam tikros augalo dalys. Antruoju grybas auga kartu su augalu nuo daigelio iki subrėstant.

Yra žinoma trys užkrėtimo rūšys: 1. — daigelio užkrėtimas. Užkrečiama tik jaunas augalas sporomis prilipusiomis prie sėklos sėjos metu ar jau esančiomis dirvoj. Grybas patenka į augalą nuo sudygusių pirminių ar antrinių sporidijų, vystosi kartu su beaugančiu augalu ir sunaikina besiformuojančius grūdus. Ligos simptomai geriausiai matyt augalui išplaukus. 2 — užkrėtimas žydėjimo metu. Šiuo būdu užkrečia dulkančioji rudoji miežių ir dulkančioji kviečių k. Užkrėtimas vyksta miežių ir kviečių žydėjimo metu. Chlamidosporos yra vėjo nešiojamos nuo ligotų varpų, kurios išplaukia truputį anksčiau negu sveikosios ir pastarųjų žydėjimo metu sporos yra jau subrendusios. Taip sporos patenka į sveikų varpų žiedelius ir čia užkrenta ant purkos arba ant užuo-

mazgos. 3 — užkrėtimas stiebo, lapų bei kitų augalo dalių. Šitokiu būdu apsikrečia dažniausiai kukurūzai — kukurūzinėnis k. Sporos sudygsta ant lapų, stiebų bei žiedo dalių ir įsitvirtina audiniuose. Tuo būdu ant įvairių augalo dalių išsivysto nelyginant žaizdos, kurios tačiau nesiplečia nuo užkrėtimo vietos. Kietosios avižų k. — Ustilago kolleri, Wille — morfologiškai bei savo vystymusi yra panašios į Ustilago hordei. Kietosios miežių k. (Ustilago hordei). Dažniausiai ligotos varpos išplaukia tik dalimi, o kartais ir visai neišplaukia. Sporų kartais galima užtikti ir lapų galuose. Normaliai yra sunaikinamas visas grūdas, išskyrus žiedžvynius, kurie pridengia sporų masę, iki pastaroji yra sudaužoma kuliamosios mašinos, ir sporos prisikabina prie sveikų grūdų. Liga gali būti kontroliuojama beicuojant sėklą silpnu formalino skiediniu arba ceresanu. Dulkančios avižų k. (Ustilago avenae). Liga lengviausiai pastebima avižoms išplaukus, kai vietoj grūdo, iš dalies ar visoje šluotelėje, pasirodo masė juodų sporų, aptraukta balkšva plėvele. Aplinkos veiksnių veikiama plėvelė trūksta, paleisdama į orą milijonus sporų. Šios patenka ant besivystančio grūdo ir taip sporų arba micelio pavidalu peržiemoja. Pavasarį, grūdui dygstant, grybas užkrečia jauną daigelį. Augalui augant grybas vystosi kartu ir sunaikina besiformuojančius jaunus grūdus. Pradžioje grybas auga celėse, vėliau tarp celių. Sporos, patekusios į dirvą, neperžiemoja ir liga platinasi sporomis prilipusiomis prie grūdo. Geriausia kovos priemonė su šia liga yra atsparios tai ligai avižų veislės. Taip pat gera ir tikra kovos priemonė yra sėklos beicavimas formalinu, pagerintu ceresanu arba ceresanu M. Dulkančios rudosios miežių k. (Ustilago nuda). Ligotos varpos išplaukia keletą dienų anksčiau už sveikąsias. Dažniausiai yra sunaikinama visa varpa. Grūdo vietoje būna masė tamsiai rusvos spalvos sporų. Labai dažnai šiltadaržyje augusiuose augaluose galima užtikti sporus ir ant lapų. Vėjo ar kitų aplinkos veiksnių dėka sporos patenka į žydinčias varpas ir užkrečia vos pradėjusį vystytis grūdą. Dulkančios rudosios miežių ir dulkančios kviečių k. užkrečia išimtinai tik besiformuojantį grūdą ir peržiemoja micelio pavidalu skydely. Grūdui dygstant grybas suaktyvėja ir vystosi kartu su jaunu augalu, iki pastarasis pradeda formuoti žiedus ir vėliau grūdus. Tada grybas sunaikina grūdus ir suformuoja chlamidosporas. Geriausia kovos priemonė, kaip ir su kitomis k., atsparios tai ligai miežių veislės. Viena kovos priemonių yra sėklos mirkymas karštame vandenyje. (Sėkla pradžioje mirkoma 12 valandų šaltame vandenyje, vėliau 13 minučių karštame vandenyje — 54°C, paskui atšaldoma ir džiovinama.) Dulkančios juodosios miežių k. (Ustilago nigra). Apkrėsti augalai turi ligos simptomus visiškai panašius į Ustilago nuda apkrėstus augalus, ir iki 1932 abi rūšys buvo vadinamos vienu vardu — Ustilago nuda. Dulkančios juodosios miežių k. peržiemoja ant grūdo, o kartais tarp endospermo ir tauriažvynių. Grūdui dygstant sporos dygsta ir užkrečia jauną daigelį. Vėliau grybas vystosi kartu su augalu ir sunaikina besiformuojančius grūdus. Liga gali būti kontroliuojama beicuojant sėklą. Dulkančios kviečių k. (Ustilago tritici) morfologiškai grybas niekuo nesiskiria nuo dulkančiųjų rudųjų miežių k. Ligotas varpas galima atskirti nuo sveikųjų augalams išplaukus. Sporos tuoj yra vėjo ir kitų aplinkos veiksnių išnešiojamos, ir pasilieka tik plikas varpos stagarėlis. Užsikrėtimas vyksta žydėjimo metu, ir grybas įsitvirtina besivystančio grūdo gemale-skydely. Sporos dygsta tiesioginiu būdu. Užkrėsti grūdai iš viršaus niekuo nesiskiria nuo sveikųjų. Kai kuriais atsitikimais dulkančios kviečių k. gali apkrėsti ir rugius. Kovos priemonės su šia liga yra tos pačios kaip ir su dulkančia rudąja miežių kūle. Rugiaveidinės k. (Ustilago hypodytes). Ši k. skirtis gali užkrėsti daugiausia pašarines žoles. Masė juodų sporų gali išsivystyti bet kurioje augalo dalyje, bet dažniausiai užtinkama ant stiebų. Kovos priemonės beveik

Dulkančios rudosios miežių kūlės

nėra, nebent sėjomaina. Paprastosios kukurūzų k. (Ustilago maydis). Grybas gali užkrėsti visas virš žemės paviršiaus esančias augalo dalis ir dažniausiai išvysto gumbišką sporų telkinį ant lapų, stiebų, burbuolių, šakų ir kartais vyriškame žiede. Geriausia kovos priemonė, kaip ir su dauguma k. skirčių, yra atsparūs kukurūzų hibridai ir veislės. Kai kuriais atvejais sėjomaina ir dirvos nusausinimas gali dalimi šią ligą pristabdyti, tačiau tai neapsaugo nuo sporidijų, kurios yra atnešamos iš kitur vėjo ir kitų aplinkos veiksnių.

V. Vilkaitis, Apie sausai beicuotų apsikrėtimą kietąja kvietkūle 1934. *P.Lk.*

Kulesza 1. Aleksandr (1696—1740 III 9 Vilniuje) 1721 įstojo į jėzuitus. 1723 lydėjo misininkus į Persiją, kur išmoko persų, turkų ir armėnų kalbas. Vilniaus akad. prof. ir akademinės spaustuvės viršininkas.

2. Jan Aloyzy (1659/60—1706 I 13) lietuvių jėzuitas, vadinamas rusų apaštalas. 1677 įstojo į jėzuitus. K. Rusijos gilumoje mokė žmones katalikų tikėjimo, bet dažniausiai besiginčydamas su stačiatikių kunigais aiškino jų tikėjimo klaidas. Atšauktas iš misininko darbo Rusijoj, būdamas Vilniaus akad. moralinės teologijos prof., savo raštais tęsė pradėtą apaštalavimo darbą, išspausdino Vilniuje 1704 Wiara prawosławna ir O początkach schizmy 1747.

Poszakowski, Societas Jesu Lithuana, 474, 973 psl.; *Sommervogel,* IV, 1275; *Guilhermy,* B I, 51–52 psl. *A.Lm.*

3. Marion (g. 1878 ar 1880 Suvalkuose) Vilniaus tapytojas. Mokėsi Varšuvoje pas Gersoną, meno akad. Krokuvoje pas Cynką bei Petrapilyje pas Kardovskį. 1910 apsigyveno Varšuvoje, o 1921 Vilniuje. Tapė portretus, naturmortus ir interjerus. Savo paveikslą Našlaičiai padovanojo lenkų mokslų d-jos dailės rinkiniui Vilniuje.

Thieme-Becker, XXII 89 psl. 1928.

4. Michał (1800 Vilniuje — 1863 II 3 Balstogėje) Vilniaus tapytojas. Mokėsi pas prof. Rustemą Vilniaus univ. meno mokykloje. 1829 paišybos mokytojas Kražiuose, 1837 Gardine. Nuo 1844 iki mirties dirbo Balstogėje. Piešė gimtojo krašto peizažus, daugiausia guašu, taip pat Petrapilio rūmų ir sodų vaizdus. 1850 Paryžiuje pas Lemecier išėjo albumas, turįs 6 lapus su litografiniais K. peizažais.

Thieme-Becker, XXII 90 psl. 1928.

Kulevrina (prc. couleuvrine) ilgiausių senovės patrankų pavadinimas (nuo 30 iki 50 kalibrų). Išsilaikė iki XVII a. galo. Vokietijoje šios patrankos buvo vadinamos Schlange, Rusijoje piščal. Pirmą kartą k. buvo pavartota 1415. K. šaudė iš pradžių akmeniniais sviediniais, vėliau ketaus. Prancūzijos Karolis VIII 1494 karo žygyje į Italiją panaudojo jau patobulintas k. Jos turėjo medinius lafetus ir jų pirmagalis buvo ant ratų. Šaudė ketaus sviediniais. XV a. gale buvo vartojamos ir rankinės lengvos k.; tai sudarė pirmykštį rankinio šaunamojo ginklo (šautuvo) tipą. K. buvo nepaprastai ilga, kad galėtų naudotis dideliais užtaisais (nuo $^2/_3$ iki 1), kuriais norėta buvo kompensuoti anų laikų blogą parako rūšį. *O.Urb.*

Kūlgrinda (žem. kūlis ‚akmuo' ir grįsti) akmenimis grįsti slapti keliai pelkėse. Viena iš pačių didžiausių k. Žemaičiuose yra vad. Sietuvos k., einanti per Sietuvos upelį, jungiantį Paršežerį ir Lūksto ež. K. dugnas grįstas akmenimis. Greta gali važiuoti du vežimai. Kelias vingiuotas, šo-

Kulgrinda

nuose klampynė. Važinėjama vasarą, nes rudenį ir pavasarį gilu vandens. K. kryptis težinoma vietos gyventojams. Žmonės k. važiuoja į Tverus.

L. Kšivickis, Žemaičių senovė 65–66 psl. 1928.

Kuli (ag.) žemosios kilmės, paprastai indomalajų rasės, padienis darbininkas ir nešikas Kinijoje, Japonijoje.

Kuliai, mstl., 300 gyv. (1938), Kretingos aps., 20 km į š.v. nuo Gargždų, per mstl. teka Alanto upelis. Mstl. turi didelę prekyvietę. Garsus K. gyvulių turgus būdavo X 17. 6 skyrių pradžios mokykla sta-

tyta nepriklausomybės laikais. Mstl. buvo nemaža žydų. Veikė mokykla, vartotojų b-vė, akušerijos punktas. Apylinkėje yra keletas piliakalnių. Pačiame XIX a. gale K. buvo vienintelis mūrinis pastatas — parapijos namas su užrašu: ‚Haec domus ordere nescit'. K. vls. 25 kaimai su 6400 gyv. (1940). S. Rusijos okupacijoje K. priklauso Plungės rajonui.

Senovėje K. priklausė jau 1253 istor. šaltiniuose minimai Ceclis (žr.) žemaičių sričiai, bet tada vietovė dar buvo mažai gyvenama. Ir XVI a. apie K. dar buvo maža gyventojų, plačioj apylinkėj nebuvo bžn., žmonės gyveno išsisklaidę po miškus, menkai pažino katalikų tikėjimą. Protestantizmui užėjus dalis jų buvo sugrįžę į pagonybę. Pirmoji K. šv. Stanislovo kankinio vardo bžn. statyta ir aprūpinta turtu Plungės seniūno Stanislovo Vainiaus 1644. Pradžioje ji buvo Plungės parapijos filija. Kitas Plungės seniūnas Karpis senosios vietoje 1750 pastatė nau-

Kulių bažnyčia

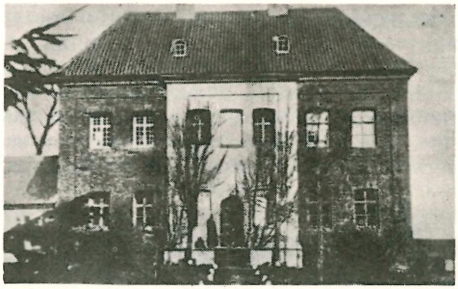

Kulių klebonija

ją, taip pat medinę bžn. Vysk. Ant. Tiškevičius suteikė jai parapijos teises ir nustatė jos ribas. Bžn. beneficiją sudarė 20 valakų žemės, malūnas ir plotas miško. Nauja mūrinė klasikinio stiliaus bžn. statyta 1900 kunigaikščio Myk. Oginskio ir K. parapiečių lėšomis, prižiūrint klebonams kan. V. Jarulaičiui, o paskui kan. St. Durskiui; pakonsekruota 1918 vysk. Karevičiaus. Bžn. fasadas su kolonomis, vidus buvo gražiai išdekoruotas, altoriai piaustyti iš medžio, grindys sudėtos iš aštuonkampių ąžuolo medžio gabalų. Garsūs buvo K. Šv. M. Marijos Škaplierinės, Šv. Stanislovo ir Jėzaus Širdies švenčių atlaidai. Didžiajame altoriuje yra senas stebulingas Dievo Motinos su Kūdikėliu Jėzumi ant rankų paveikslas; apvilktas sidabro rūbais ir karūna, apkabinėtas votais. Nuo kada tas paveikslas yra K. bžn., nėra tiksliai nustatyta. Parapijos archyve buvusioj knygoj: Liber connotorum miraculorum, quae fiunt ad imaginem B. Mariae V. in ecclesia Culensi (Knyga surašytų stebuklų, kurie įvyksta prie Šv. M. Marijos paveikslo Kulių bažnyčioje) yra įrašytų stebuklų jau ir 1693. K. ilgą laiką buvo klebonu kan. St. Durskis, prie jo K. vikaravo J. Tumas-Vaižgantas. Tada K. buvo lyg konspiracinio veikimo centras, iš kurio po Žemaičius ir Aukštaičius plisdavo knygos ir laikraščiai. Čia knygas plačiai skleidė J. Ložinskis, Ig. Milašius ir kt. Į K. atvažiuodavo knygnešiai pasiimti knygų ir laikraščių. K. klebonija buvo perdirbta iš vienuolyno, todėl joje buvo pakankamai vietos draudžiamajai lietuviškai spaudai slėpti. K. vls. gimė rašytojas Butkų Juzė, mokytojas Juozas Tarvydas.

Slow. geogr. IV 1883; *M. Wołonczewskis*, Žemajtiu Wiskupistė I–II 1848; *Alojzy Fridrich*, Historye cudownych obrazów Najśw. P. Maryi w Polsce IV 1911; Knygnešys I, II 1926–28; Vadovas po Lietuvą red. Pr. Barkauskas ir A. Vabalas 1938.

R.Krs.

Kuliamoji mašina jos paskirtis yra iškulti grūdus iš javų ir ankštinių augalų bei kitų smulkesnių kultūrų. Išrasta ir patentuota Skotijoje 1788. Palaipsniui plačiau vartoti pradėta pirmoje XIX a. pusėje. JAV 1837 buvo patentuota k.m. suderinta kartu su arpa. Tie du pagrindi-

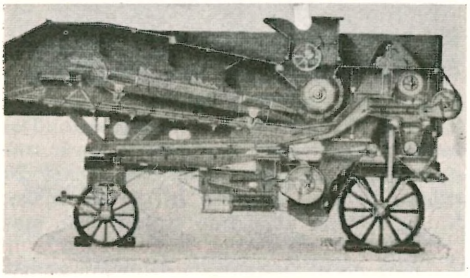

Kuliamoji mašina

niai išradimai įgalino k.m. tobulinti. Pradžioje jos buvo nekilnojamos ir varamos naudojant žmonių ar arklių jėgą. Vėliau buvo pradėta gaminti įvairaus didumo kilnojamojo tipo. Darbas jomis buvo atliekamas arkliais, vėliau lokomobiliais, o dar vėliau motorais-traktoriais. Pagal kuliamąjį aparatą k.m. yra skirstomos į spragilinės ir dantinės. Spragiliniu kuliamuoju aparatu dažniausiai yra aprūpinta vad. skersinė k.m. Į ją javų pėdai yra leidžiami skersai. Norint, kad spragilai diltų vienodai, pėdus mašinon leidžiant varpų ir ražų galai yra kaitomi. Išilginės k. m. yra aprūpintos dažniausiai dantiniu kuliamuoju aparatu. Tokion mašinon javų pėdai yra leidžiami išilgai. XIX a. gale Lietuvoje buvo vietoje darytos medinės spragilinės k.m., vėliau — dantinės, lietos iš ketaus. Prieš I pasaulinį karą pas mus kuliamoji mašina buvo pradėta vartoti su pilnuoju grūdų valymo įrenginiu. Tokios mašinos ne tik iškulia grūdus, juos atskiria nuo šiaudų, bet išvalo didžiumą priemaišų ir surūšiuoja grūdus pagal svorį ir didumą. Dobilų sėklai iškulti vartojama speciali mašina, bukauninkas, nes sėkla iš ankštelių turi būti ištrinama. Kukurūzams kulti vėl yra tik tam tikslui pagaminta mašina. Žr. Kūlė.

J. Mck.

Kūliaraiša, kūliaraišys iš ilginių šiaudų padarytas ryšys. Rugių pėdui (piautuvinių) daro k. sudėdami pluoštą šiaudų žemiau varpų, kad abu pluoštus rišant, varpos neišsikultų. Kūliui ar kitam rišimui (linų pėdams, žabams, prieraišams) daro sudėtinę k., jų suglaustas varpas bevejant įsuka į patį k. vidurį.

Kulidžo vamzdis žr. Coolidge vamzdis.

Kulieša žr. Kulesza.

Kuliešius 1. Jonas (g. 1899 Leipalingyje, Seinų aps. — 1920 XI 21) 2 pėst. pulko vyr. puskarininkis, pasižymėjęs kovose. Dalyvavo kovose su bermontininkais prie Radviliškio ir su lenkais prie Giedraičių. 1920 XI 17 lenkams puolant Giedraičius, K. buvo pavesta su būriu ginti kuopos kairįjį sparną, šį uždavinį K. sėkmingai atliko. XI 21 puolant Giedraičius, kuopos vadas buvo nukautas, vyr. kuopos karininkas sužeistas, tada kuopą perėmė vadovauti pusk. K. Jisai pirmas su kuopa įsiveržė į Giedraičius. Perėjęs Giedraičių miestelį, puolė Kraujaleidžių k., kur buvo susilaikę lenkai. Čia vakare XI 21 žuvo. Palaidotas Želvoje.

2. Vladas (1882 XII 24 Meškuičių k., Pagirių vls., Ukmergės aps. — ?) mokėsi Kijevo gimnazijoje, kurią baigė 1900. Dvejus metus mokėsi Kauno kunigų seminarijoje, bet dėl konflikto su vienu kunigu lenkomanu turėjo išstoti ir baigė Vilniaus kunigų seminariją, tačiau kunigu neįsišventino ir pradėjo mokytojo darbą, ypač versdamasis privačiomis pamokomis Vilniuje. 1916 buvo mobilizuotas ir 1917 baigė Kijeve karo m-lą. 1921 grįžo į Lietuvą ir ligi 1923 tarnavo kariuomenėje, o vėliau buvo gimnazijų mokytojas. Bendradarbiavo lenkų Kurjer Wileński ir rusų Satirikon, Liet. Mokykloje. Kartu su L. Gira išspausdino lenkiškai išverstų lietuviškų straipsnių rinkinį—Audiatur et altera pars. Išsp. Medžiaga lotynų kalbos sintaksės pratimams 1928, Publius Ovidius Nazonas (parinktų eilėraščių vertimas) 1929, Virgilius (pirmoji Eneidos giesmė) 1928, Praktiškas lotyniškai-lietuviškas žodynas, 1932, drauge su Zablockiu Słownik polsko-litewski 1940. Išvertė B. Pruso Emancipantės (I–III tt.).

V. Kuliešius

Kūlija (ir Akmenija) Kuršių Marių dugno akmeninga vieta apie 6 km į vakarus nuo Ventės Rago. Pagal padavimą, ten esančios nugrimzdusios didelės Ventės

pilies liekanos. Pagal Neringos legendą, akmenų primėtę milžinai, kurie lenktyniavo mėgindami akmenį nusviesti iš Karvaičių kopų per mares iki Ventės pilies. Neringa žadėjusi ištekėti už laimėtojo. — Esant tylai, ten dugne matyti pažaliavę akmenų gabalai. Audros metu čia susitelkia daug žuvų.

Kūlikas, -ė vyras ar moteris, kuri talkoje ar už pinigus, javus, linų galvenas kulia. XIX a. Užnemunėje ir M. Lietuvoje buvo susidaręs rudens metu k. amatas. Jauni, pajėgūs vyrai eidavo per kaimus ir ieškodavo javų spragilu kulti. Vėliau k. vardas teliko eiliniam kūlės talkininkui ar padieniui.

Kulikauskas 1. Pranas (g. 1913 III 7 Purvynų k., Aukštdvario vls., Trakų aps.) proistorikas. 1942 baigė VD humanitarinių mokslų fak. Už diplominį darbą Upytės priešistorinio kapinyno tyrinėjimų duomenys gavo diplomuoto proistoriko vardą. 1936 XI 1 — 1938 X 1 Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus priešistorinio skyriaus muziejininkas. Nuo 1937 dalyvavo Kultūros muziejaus vykdomuose kasinėjimuose. Dirba Lietuvos mokslų akademijos istorijos institute. Už darbą apie Kurmaičių kasinėjimus gavo istorijos mokslų kandidato laipsnį. Išsp. Emaliuotieji dirbiniai Lietuvoje (Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis I 1941, 43–64), Žalvario amžiaus pilkapiai Kurmaičiuose, Kretingos vls. ir aps. (Gimtasai Kraštas 31, 1943, 32–52), Kurmaičių (Kretingos raj.) plokštinio kapinyno tyrinėjimai (Lietuvos Istorijos instituto darbai I 1951, 315–362), Issledovanije archeologičeskich pamiatnikov Litvy (Kratkije Soobščenija Instituta Istorii Materialnoj kultury XLII 1952, 92–107), Nekotoryje dannyje o pervonačalnom zaselenii teritorii Litvy (Materialy Baltijskoj Etnografo-Antropologičnoj ekspedicii 1954, 36–46) ir kt. *J.P.*

2. Vincentas (1878 XI 14 Viščiakaimyje, Alvito vls., Vilkaviškio aps. — 1936 IX 9 Čikagoje) kunigas marijonas. 1898 baigė 6 klases Vilkaviškio gimn. ir įstojo į Seinų kunigų seminariją, kurią 1903 baigė ir įšišventino kunigu. Vikaravo Sintautuose ir Pilviškiuose. 1912 įstojo į Marijonų vienuoliją Friburge (Šveicarijoje). Lankė Friburgo univ., 1915 gavo licenciato laipsnį ir buvo pasiųstas į JAV, kur veikė pirmas marijonų vienuolynas. Gyvendamas JAV apkeliavo daug parapijų su misijomis. K. pastangomis buvo pastatytas Marian Hills naujokynas. Įkūrus ten kunigų seminariją, jis buvo pirmasis rektorius bei didesnių patalpų ir koplyčios statytojas. Redagavo Laivą, keliais atvejais buvo vyr. Draugo redaktorius, marijonų vyresniuoju bei marijonų Amerikoje provincijolu. Bendradarbiavo Vadove, Tikėjime ir Doroje, Kristaus Karaliaus Laive, Šaltinyje, Vilniaus Žiniose, Draugijoje, Lietuvos Ūkininke ir kt. Dažniausiai pasirašinėdavo K.V.K., V.K., K.V., Kun. V. Išsp. Palaimintas, kurį Dievas laimina 1907, Pr. Bonno (išv.) Šv. Elzbieta 1907, Rūtų vainikėlis 1908, Šalin svaiginamieji gėrimai 1912, Legendos ir pasakojimai 1919, Misijonieriaus užrašai (su kitais), 1921, Katalikų Bažnyčia ir jos valdžia 1915, Skaityk, rasi paslėptą turtą ²1928, 1936, Trumpa Bažnytinė istorija ir Liturgija ²1929, Tik pinigų ir pinigų, Katalikiškas laidojimas 1929, Mažas katekizmas 1932, scenos vaizdeliai — Amerikos dovanos Lietuvoje, Desenzano Mergelė 1919. Vertė A. Rodriguez Tobulybės kelias 1932, kun. J. F. Noel Klebono žodis savo parapijai 1921. Marijonų provincijos archyve liko rankraščių. *K.A.M.*

Kulikauskienė-Volkaitė Regina, žr. Volkaitė-Kulikauskienė, Regina.

Kulikiemiai (vok. Kulligkehmen) kaimas prie Romintos upės, 4 km į pietus nuo Gumbinės, 1939 turėjo apie 950 gyv. Čia Romintos tvenkinys ir didelis vandens malūnas. Lentpiūvėse apdirbama miško medžiaga, atplukdyta upe iš Romintos miško. Plentai iš K. eina į Gumbinę, į Galdapę ir į Tolminkiemį.

Kulikovo kautynės (rus. kulik ‚slanka' kulikovo pole ‚slankų laukas') netoli Dono intako Nepriadvos į š.r. nuo Tulos, arti dabartinio Kurkino k., (RSFR), 1380 did. Maskvos kunigaikštis Dimitras nugalėjo totorių Aukso ordos kaną Mamajų ir dėl to gavo Doniečio vardą. Rusų istorikai skiria didelę reikšmę K.k., nes jos buvo pirmosios pergalingos rusų kautynės su totoriais.

Kulinarija (lot. culina — virtuvė) — dailus, skoningas virimas, valgių gaminimas, apimant techninį bei estetinį jų paruošimo būdą.

Kūlynas (Trichophorum), viksvinių (Cyperaceae) šeimos viksvos. Lietuvoje auga K. šliaužiantysis (T. alpinum), pelkėtose vietose, durpynuose. Kamanų durpyne, Mažeikių aps. žinomas ir k. kupstinis (T. saespitosum).

Kulinė (k. dūda, k. su ūku, maišinė, Labanoro dūda, kartais — dūda) pučiamasis muzikos instrumentas, plačiai išplitęs Europoje ir už jos. Pagal įvairius šaltinius XVII a. D. L. Kunigaikštijoje, ypač jos rytinėje dalyje, k. buvo dažna pakelių užeigose — smuklėse bajorams linksminti. Ja grodavo dažnai žydai. XIX a. k. Lietuvoje buvo reta ir kiek dažniau sutinkama tik R. Aukštaičiuose, kur ji išliko iki I pas. karo (Labanoras, Linkmenys, Palūšė, Švenčionys ir kt.), o Rokiškio apylinkėse teliko vien tik jos pavadinimas k., k. su ūku, maišinė. Vienas kitas prašalaitis, pastebėjęs ją dažniau Labanoro apylinkėje ir ten per atlaidus ja grojančius iš Gudijos atkilusius elgetas, apibendrino k. šiai apylinkei, atrado Labanorą jos pradiniu kilmės židiniu ir paskleidė Labanoro dūdos vardu, nežiūrint jos išplitimo Europoje ir žinomų muzikinėje literatūroje vardų (bag-pipe, Sackpfeife; žr. Kobza XII 178).

K. sudaro maišas, pūtiklis, ūkas ar ūkai ir vamzdelis. Jos maišas siuvamas iš avies, ožkos ar net šuns odos, gana valkiai (minkštai) išdirbtos. Savo pavidalu jis primena didelį skilandį, kurio viename, žąsies kaklą primenančiame gale, įtaisyta vamzdeliui įmova. Maišo iškilumoje (sprandas, nugara) įtaisytos angelės pūtikliui ir ūkams. P ū t i k l i s maždaug 30 cm ilgio vamzdelis įjungtas į maišą iš viršaus (sprandė) prieš vamzdelį. V a m z d e l i s (pipȳnė, pyplė, rėksnė, čyplà, siáudė : siausti, gausti reikšme, gudà : gausti; žaléika) paprastai daromas iš šaltekšnio medžio ir jo pučiamajame gale yra pridėtas (įstatytas) iš dirvos nendrės iždrožtas ir karštame vandenyje išvirintas liežuvėlis (pyplė, siáudė, spýglė, verksnėlė), kuris su vamzdeliu drauge įmaunamas arba įvelkamas į maišo kakle esančią medinę įmovą (įvalką, vamzdelį, volę). Ant kito vamzdelio galo užmaunamas iš obels ar kt. medžio skobtinis ragelio pavidalo antgalis. Vamzdelyje piaunamos 6–8 skylutės, kurių dvi kitame šone tono derinimui. K. groja: maišą paima kairės rankos pažastin, pūtikliu į maišą pučia orą, kuris spaudžiamas veržiasi vamzdeliu (nukabusiu žemyn) ir ūku (ūkais), o vamzdelio skylutes pridengiant pirštais gaunami reikalingi garsai. Pats ū k a s gana storas apie 40 cm ilgio vamzdelis įtaisytas pačiame maišo sprande (nugaroje, keteroje) ir teduoda vieną, pritariantį, arba ūkiantį toną. Kartais esti ir du ūkai, tai antrasis žymiai didesnis ir storesnis, suderintas kvinta. Paties ūko liežuvėlis padarytas iš avietės stiebo ir gana valkus. Iš žymesnių grojikų žinomi: apie 1881 Vidiškių dv. (Švenčionių aps.) virėjas A. Sargūnas ir jo kaimynas J. Grūšnius, iš Pėščių k. (Ž. Panemunės apyl.) A. Makačinas ir kt.

Kulinė (Labanoro dūda)

W. G. Flood, The Story of the Bagpipe 1911; *N. Findeizen,* Očerki po istorii muzyki v Rossii s drevneišich vremen do konca XVIII veka 1928; *kun. J. Žiogas,* Kulinė su ūku (Lietuvių Tauta) 1911; *J. Žilevičius,* Lietuvių muzikologijos archyvo rinkiniai (rankraščiai). *J.Ž.*

Kūliniai (Ustilaginaceae) papėdgrybių (Basidiomycetes) šeima.

Kuliniai bžk. Utenos aps., 9 km nuo Molėtų, prie š.v. Stirnių ež. kranto; prieš II pas. karą čia buvo įkurta parapija.

Kūlino giria Pagėgių aps., Dinkių miškų urėdijos plotuose, 400 ha. Vyrauja pušies medynai su beržo, drebulės, priemaiša. Laikosi elnių.

Kulys 1. ežero iškyšulys; 2. tinklo maišas, į kurį žvejojant sueina žuvys.

Kūlys 1. ilginių, dažniausiai piautuvinių, spragilu kultų ruginių šiaudų, gražiai suklostytas, ryšulys. K. šiaudais dengdavo trobų stogus, vartojo kiaulėms svilinti bei sėjos metu biržėms (gairėms) žymėti; iš tokių šiaudų taip pat pynes pynė.

2. vaikų žaidimas, virstant per galvą. Seniau buvo vienas iš apeiginių pavasario (pirmą perkūną užgirdus), vestuvių ir sveikatos žaidimų-papročių.

Kulys 1. B r o n i u s (g. 1915 X 6) mokytojas. 1942 baigė Vilniaus univ. 1942–43 Trakų seminarijos direktorius. 1944 vokiečių suimtas ir laikytas kacete. Iš kaceto gyvenimo prisiminimų spausdino Tėvynės

Šešėlyje 1946 ir Žiburiuose 1947. Dirbo Greveno gimnazijoje mokytoju, 1949 buvo direktoriumi. 1946–49 studijavo Münsterio univ. 1953 Amerikos liet. mokytojų s-gos centro valdybos pirm. Yra bendradarbiavęs N. Lietuvos ir JAV spaudoje.

2. Jokūbas (1876 VII 7 Kupiškyje — 1952 VIII 28 Čikagoje, JAV) medicinos daktaras, veikėjas. Pradinę mokyklą baigė Kupiškyje. JAV atvyko 1894 ir apsigyveno Baltimorėje, Md. Mokėsi vidurinėje mokykloje, paskui persikėlė į Čikagą, baigė vidurinę mokyklą ir lankė Čikagos Medicinos bei chirurgijos kolegiją ir Čikagos univ., kuriuos baigė 1905. 1909–1910 medicinos studijas gilino Vienoje. Grįžęs privačia praktika vertėsi visą laiką Čikagoje. Dirbo ir spaudoje. 1897 redagavo Baltimorėje ėjusį Kardą, kurį laiką dirbo Čikagoje ėjusioje Lietuvos redakcijoje. Išsp. Auginimas ir maitinimas mažų kūdikių 1907 ir Išsivystymas vaisiaus gyvūnų 1907. Priklausė eilei organizacijų: SLA, Sandarai, Tėvynės Mylėtojų d-jai ir kt.

3. Justinas (1874 I 12 Kupiškyje) vaistininkas, visuomenės veikėjas. Mokėsi Kupiškyje. 1889 susipažino su knygnešiu Bieliniu ir ėmėsi knygnešio darbo. Pradžioje tenkinosi iš kitų knygnešių gautąja spauda, o vėliau ir pats leidosi į Prūsus. 1893 mokėsi spaustuvininko amato pas M. Jankų Bitėnuose. Nutarė įsigyti savo spaustuvę ir Kupiškyje slapta įrengti. Įsigijo nešiomąją spaustuvę ir dalimis parsigabeno į Kupiškį. K. pradėjo spausdinti paveikslėlius su maldelėmis lietuvių kalba. Gandas pasiekė žandarų ausis. 1894 buvo padaryta smulki krata, bet nieko nerado. Tada spaustuvę perkėlė į Garšvius, Naujamiesčio vls. Spausdino trumpą laiką ir vėl perkėlė spaustuvę į Kupiškį. Platinimas lietuvių spaudos ėjo sunkiai ir, net Bielinis, atvežęs du maišus Aušros, nesugebėjo išplatinti. K. sugalvojo naują platinimo būdą: Aušrai pagamino savotišką viršelį su antrašte: ‚Galybė peklos su jos gyventojais' ir paleido platinti. Per kelias dienas buvo Aušra išplatinta. 1905 atvažiavo į JAV ir apsigyveno Naujorke, vėliau — Baltimorėje. 1906 įkūrė lietuvių dramos ratelį.

J. Kulys

1907 pastatė — Mindaugą, vėliau — Kęstutį, Amerika pirtyje ir kt. Baltimorėje baigė vidurinę mokyklą ir studijavo farmaciją, baigė 1917 Čikagoje, kur pastoviai ir apsigyveno. 1913 įstojo į Lietuvių mokslo draugiją Vilniuje. Vilniaus univ. d-jai paaukojo 1000 dol. 1921 Varpo spaudos bendrovės narys, 1922 akcinės bendrovės Atžalos narys, Drobės bendrovės akcininkas. Priklauso SLA, Sandarai, Tėvynės Mylėtojų d-jai ir kitoms kultūrinėms lietuvių organizacijoms. Rūpinosi moksleivių bei tremtinių šelpimu. Susirašinėjo su J. Basanavičium, Bieliniu, J. Šliūpu, kun. A. Miluku, J. A. Višteliu ir padėjo jų veikalus išspausdinti. 1899 leido Baltimorėje Naująją Draugiją ir bendradarbiavo spaudoje. Išsp. Šaltinis sveikatos 1916, Paragvajų arbata 1931. *J.Vdl.*

4. Nikodemas (g. 1897 IX 22 Kukiškės k., Jiezno vls., Alytaus aps.) muzikas. 1914 atvyko į JAV. 1918 pradėjo mokytis Pociaus vadovaujamoje vad. Beethoveno konservatorijoje bei American Conservatory. 1927 baigė Beethoveno konservatoriją. Vargonininkavo Waukegan, Ill. ir nuo 1925 Čikagoje. 1934–42 Amerikos LRK vargonininkų sąjungos sekretorius ir Muzikos Žinių redaktorius. Savo straipsniais išaugino Muzikos Žinias rimtu leidiniu. Su savo vadovaujamu choru dalyvaudavo visose Čikagos lietuvių ruoštose iškilmėse.

Kulisai (prc.) 1. teatro patalpos už scenos dekoracijų; judamosios dekoracijos, t. y. dekoraciniai pastovai su nupieštais scenos vaizdais. 2. nukeltine prasme — nuo visuomenės akių paslėpta bet kieno gyvenimo ar veikimo sritis.

Kulislieknis durpynas Kruopių vls., Šiaulių aps., 90 ha ploto, 1,3 m gilumo. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 190 ha, tarpinio tipo.

Kuliš 1. Mykola (1892–1937?) ukrainiečių dramaturgas. 1934 areštuotas ir pasodintas į koncentracijos stovyklą, kur, manoma, 1937 miręs. Jo dramos: Narodnyj Malachij 1929, Myna Mazajlo 1929, Sonata Pathétique 1931. Veikale Myna Mazajlo parodoma 1920 tautinis antagonizmas tarp ukrainiečių ir rusų. K. veikalus statė L. Kurbas (žr) grupė. Tvory 1955 Naujorke. *Y.S.*

2. Pateilejmon Aleksandrovič (1819–1897) ukrainiečių rašytojas ir etnografas. Drauge su Konstamarovu ir kt. priklausė Kirilo ir Metodijaus d-jai ir bu-

vo areštuotas bei ištremtas. Išsp. ukrainiečių epą Ukraina 1843, Čorna Rada 1857, Zapiski o južnoj Rossii 1856–57, Dosvitky, almanachą Chata 1860, Chutornaja poezija 1882, Otpadenije Malorossii ot Polši 1890. Leido žurnalą Osnava. Vertė į ukrainiečių kalbą Bibliją, Shakespeare, Byroną, Goethę, Heinę. 1922–1923 išspausdinti K. raštai.

D. Dorošenko, P. Kuliš 1918; *M. Zerov*, Do džerel 1943; Encyklopedija ukrajinoznavstva I 1949.

Kulišer 1. Eugenii Michailovič (1881–1956) rusų ekonomistas. I pas. karo metu Rusijos prekybos ir pramonės ministerijos patarėjas. 1918–20 Kijevo univ. prof. 1920 išemigravo į Vokietiją ir Berlyne 1921–33 dėstė Užsienių prekybos inst. 1936 emigravo į Prancūziją, 1941 į JAV. Čia ligi 1946 įvairiose valdinėse įstaigose ekspertas. 1946 dėstė Vašingtono univ. Istorijos pažangos vyksmu laiko tautų kraustymąsi, įskaitant ir karus, kad galima būtų išlyginti gyventojų tirštumą ir mitybinę erdvę. Išsp. Kriegs- und Wanderzüge 1932, The Displacement of Population in Europe 1943, Europe on the Move 1948.

2. Josif Michailovič (1878–1934) rusų ekonomistas ir ūkio istorikas, istorinės mokyklos atstovas. Išsp. Očerki istorii russkoj promyšlennosti 1922, Očerki istorii russkoj torgovli 1923, Istorija russkogo narodnogo choziaistva 1925 (ir vok.), Lekcii po istorii ekonomičeskago byta Zapodnoj Europy 1909, ²1931, Promyšlennost' i rabočii klass na Zapade v XVI–XVIII st. 1911, Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit 1928–1929.

Kulių girininkija Plungės miškų urėdijoje; būstinė Tilvikų kaime, Kulių vls.

Kulka rankinio šaunamojo ginklo: šautuvo, pistoleto, kulkosvaidžio ir t.t. šovinio dalis. K. paprastai gaminama iš švino su kieto metalo kiautu. K. šaunamajam ginklui pirmieji pritaikė arabai. Per keletą amžių apvali švininė k. buvo naudojama šaudant iš šautuvų be graižtvų. Pasirodžius graižtvuotiems ginklams (karabinams — 1793, Littich štuceris — 1843) k. forma pradėjo keistis. Dabar visur jau vartojamos k. pailgos formos. Pagal paskirtį k. skiriamos į paprastas, šviečiamąsias, sprogstamąsias (vartojamos įsišaudymui) ir šarvams pramušti. Lietuvos kariuomenėje buvo vartojamos vokiško tipo k. ‚S' paprasta šautuvų k. ir ‚Ss' sunkiųjų kulkosvaidžių. K. buvo gaminamos ginklavimo dirbtuvėse Linkaičiuose. *O.Urb.*

Kulkosvydininkai

Kulkosvydis, greitai šaudąs automatinis ginklas, t.y. toks, kuris pats užsitaiso, iššauna ir išmeta tūtelę. Yra ginklų, kurie tik užsitaiso; jie vadinami pusiau automatiniais. Pirmieji k. pasirodė kariuomenių ginklavime JAV pilietinio karo metu 1860–64 ir vokiečių-prancūzų karo metu 1870–71. Jie buvo netobuli. Iš kariuomenių ginklavimo jie greit pranyko. Pirmąjį automatinį k. išrado Sir Hiram Maxim (1840–1916), kuris išnaudojo atatranką ginklui užtaisyti. Daugiausia yra paplitę šios k. sistemos: Hotchkiss (prancūzų), Maxim (vokiečių ir rusų), Schwartzlose (austrų), Lewis, Vickers ir Browning (anglų ir amerikiečių). K. yra sunkiųjų ir lengvųjų; aušinamų vandeniu ir oru. Municija vartojama šautuvų. Maksimalus šaudymo greitis jau siekė 500 per minutę. JAV kariuomenė per I ir II pas. karą vartojo Lewis, Vickers ir Browning sunkius ir lengvus k. Lietuvos kariuomenė 1919–1920 vartojo Maxim sistemos rusų ir vokiečių gamybos k. Vėliau Lietuvos kariuomenėje buvo palikti tik vokiečių Maxim sistemos sunkieji k., o lengvieji buvo pakeisti čeko-slovakų gamybos Brno sistemos k.

Kulkšnė (Astragalus), ankštinių (Leguminosae) šeimos žoliniai ir mediniai augalai. Pas mus dažniau sutinkama k. smiltynin ė (A. arenarius), k. saldžialap ė (A. glycyphyllus); rečiau k. ilguolin ė (A. Cicer), k. juodadant ė (A. danicus), k. graužynin ė (A. Onobrychis). K. pietin ė (A. ponticus) auginama darželiuose, k. tragakanta (A. tragacantha) parkuose bei soduose dekoracinis krūmas. Iš jo gaunama Gummi Tragacanthae arba Tragacantha var-

tojimui medicinos reikalams. Abu pastarieji kilę iš P. Europos.

Kullak Theodor (1818–1882) vokiečių pianistas, kompozitorius. 1846 Prūsijos karaliaus dvaro pianistas. Kartu su Sternu ir Marxu 1850 įsteigė Berlyno konservatoriją, 1855 įsteigė savo Neue Akademie der Tonkunst. Jo kompozicijos daugiausia saloninio charakterio, kai kurios labai populiarios. Parašė ir koncertą fortepijonui C moll.

Kullen p. Švedijos pusiasalis į šiaurę nuo Hälsingborgo; 16 km ilgio, vidutiniškai 1,5 km pločio, susidaręs iš gneiso masyvo.

Kulmas (lenk. Chełmno) Lenkijos mst., deš. Vyslos upės krante, Pamario prov., 12.000 gyv. Maisto pramonės ir prekybos centras, mašinų pramonė. K. minimas apie X a. Betgi tik 1207 Konradas, Mozūrų kunigaikštis, K. pavertė savo sostine. 1228 perleido Vokiečių ordinui kaip atsparos punktą kovai su prūsais. 1232 Ordinas pastatė pilį, o 1233 K. gavo Magdeburgo teises. Nuo 1282 K. palieka Hanzos narių. 1454 K. pasidavė Lenkijai. 1505 karalius Aleksandras grąžino K. vyskupams, kurių valdžioje buvo ligi pirmojo padalijimo (1772), kada atiteko Prūsijai. 1920 grįžo Lenkijai. II pas. karo metu vėl vokiečiai buvo susigrąžinę.

Kulmas

K. teisė nuo K. miesto, kuris 1233 gavo Magdeburgo mst. teisę, bet 1251 privilegija buvo įvesta atmainų, be kitko — bendra vyro ir žmonos nuosavybė ir dar nustatyta, kad tiek vyras, tiek žmona, vienas kitą pergyvenę, gauna pusę mirusiojo turto. K. teisė buvo įvesta ir kai kuriuose Lietuvos mst. (Medininkai-Varniai, Skuodas).

A. Seraphim, Kulmisches und Magdeburgisches Recht für Szkudy (1572) (Tauta ir Žodis II) 1924.

K. vyskupija buvo įsteigta lenkų kunigaikščio Mieško I, o 1243 atkurta taip pat apėmė K. žemes. Pirmasis atkurtosios vyskupijos vyskupas buvo Kristijonas. Vyskupija priklausė pradžioje nuo Rygos arkivyskupijos, nuo 1454 — Gniezno arkivyskupijai.

K. žemė (terra Culmensis, Culmerland) sritis V. Prūsuose tarp Vyslos, Drevencos ir Osos upių, su Kulmo ir Torunės mst. Upių kloniuose saldžiųjų žolių pievos ir ganyklos, o šiaip jau aukštesnėse vietose derlingos dirvos, ypačiai tinkamos cukrinių runkelių ir kviečių kultūroms. K.ž. buvo Vokiečių ordino pradinė bazė.

Brauns, Geschichte d. Culmer Landes bis zum Thorner Frieden ²1881.

K. aps. vienoje grauždubėje surastas vėlyvojo ledynų laikotarpio šiaurės elnio ragas su įpiovimo žymėmis (išpiautas trikampis rėžis). Šis radinys pagal jo apdirbimo būdą ir geologinius duomenis priskiriamas laikui apie 18.000 pr. Kr. Tai yra pats seniausias ligi šiol surastas žmonių gyvenimo liudininkas V. Prūsuose.

W. La Baume, Zur Kenntnis der frühesten Besiedelung Nordostdeutschlands (Elbinger Jahrbuch 4, 1925, 86 tt.); *H. Gross,* Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen (Prussia 32 : 1, 1938, 118 psl.).

Kulmas apatinio karbono sistemos facija v. Europoje, susiklosčiusi ant devono sistemos sluoksnių ir susidariusi iš skalūnų, kalkakmenių ir smiltainių, bet neturinti akmens anglies, kuri paprastai randama viršutiniame karbone.

Kulmbach (Süss von K.) Hans (1480–1522) vokiečių tapytojas. Mokėsi pas J. de Barbari ir Dürerį Nürnberge, kur turėjo dirbtuvę. Vienas žymesnių vokiečių renesanso meistrų. Jo paveikslai kupini poezijos ir lyriškumo, gyvai vaizduoja įvykius dailių peizažų fone. Toji pasakojimo šiluma ir romantinis peizažo nuotaikingumas sietinas su Dunojaus tapybos mokykla (Altdorfer, Huber ir kt.). Jo koloritas emališkai spindis. Turėjo užsakymų iš Lenkijos ir ten nusiuntė geriausius savo dar-

H. Kulmbach Trys karaliai (1511)

bus. Minėtini: 1511 Šv. Marijos altorius paulinų vienuolyne Skalkoje, prie Krokuvos, su Trijų Karalių scena, 1514/15 šv. Kotrynos altorius šv. Kotrynos bžn., 1516 šv. Jono altorius Krokuvos Šv. Marijos bžn. (Bonerų koplyčia) ir kt. Nürnberge 1513 Tucher šeimos altorius šv. Sebaldo bažnyčioje.

F. Stadler, H. von K. 1936; *F. Winkler,* Die Zeichnungen Hans Süss von K. und Leonhard Schäufelein 1942.

Kulmbach Bavarijos mst. Aukštutiniuose Frankuose, prie Baltojo Maino; 24.400 gyv. (1951). Čia veikia Vokietijos valstybinė mėsos ūkio tyrinėjimų įstaiga, vais-

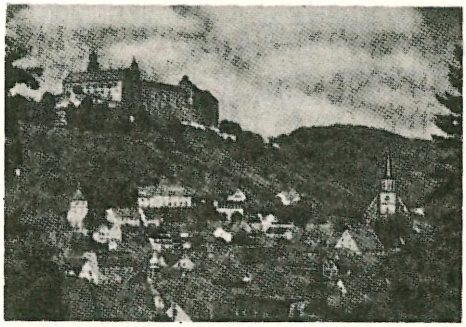

Kulmbach

tų, chemikalų, tekstilės, kojinių pramonė, dideli alaus bravarai. Ant aukšto upės slėnio kranto stovi Hohenzollernų pilies rūmai Plassenburgas su cino figūrų muziejumi. K. įkurtas 1035, nuo 1399 ligi 1603 kunigaikštijos sostinė.

Kulmedės miškas Joniškio miškų urėdijos, Beržėnų girininkijos plotuose, 377 ha.

Kulmena upelis, Lauksargių vls., Pagėgių aps., Vilkos (Gėgės, Rusnės) deš. intakas, 10 km ilgio; teka į p.r. iš Žygaičių vls., Tauragės aps.

Kulminacija 1. (lot. culmen ‚viršūnė') yra dangaus kūno padėtis dangaus meridiane. Kai dangaus kūnas yra tarp pietų taško ir dangaus ašigalio, turime aukštutinę k.; kai tarp šiaurės taško ir ašigalio — žemutinę k. Aukštutinėje k. dangaus kūnas būna aukščiausiai iškilęs virš horizonto, žemutinėje k. — žemiausiai, paprastai žemiau horizonto ir todėl nematomas. Cirkumpolinės žvaigždės, vidunakčio saulė žemutinėje k. būna aukščiau horizonto.

2. aukščiausio taško pasiekimas, didžiausio pakilimo, įtempimo momentas.

Kulnys Aleksas (g. 1923 X 7 Radviliuose, Šiaulių vls. ir aps.). Mokėsi Šiaulių gimn., kurią baigė 1944. 1945 pradėjo studijuoti Tübingeno univ., vėliau persikėlė į Karlsruhe, kur nuo 1946–1950 lankė ir baigė Technische Hochschule chemiku. Iki 1951 ten pat dirbo asistentu chemijos fak. 1951 atvyko į Kolumbiją. Nuo 1952 chemijos prof. Kolumbijos Universidad Nacional, nuo 1953 Universidad Nacional Femenina Pedagogica. Studentaudamas nuo 1947 dirbo Grandies korporacijos valdyboje. 1953 Bogotos lietuvių bendruomenės valdybos narys-iždininkas. Nuo 1953–1955 — Kolumbijos krašto valdybos sekr.

Kulonas (prc. coulant) brangakmenių papuošalas, dėvimas ant kaklo parištas grandinėle arba prie karolių.

Kulonas elektros kiekio vienetas. Žr. Elektros vienetai.

Kulpavičius 1. Alfredas (g. 1923 III 28 Baisogaloje, Kėdainių aps.) inž. architektas. Baigė Kėdainių gimnaziją ir 1941–48 mokėsi VDU ir Darmstadto aukštojoje technikos mokykloje, kur 1951 gavo inž. architekto dr. laipsnį. Disertacijos tema — Der Barock in der Sakralbauten Litauens. 1949–52 dirbo toje pat mokykloje architektūros fak., projektavimo ir bažnyčių statybos katedroje vyr. moksliniu asistentu. Gyvendamas Vokietijoje laimėjo architek-

tūriniuose konkursuose daug pirmųjų lietuvių ir vokiečių premijų. 1952 atvyko į Kanadą ir pradėjo projektuoti bažnyčių ir kitų žymių pastatų statybas. Pagal K. projektus pastatytos šios bažnyčios: Vilniaus Aušros Vartų Hamiltone 1953, Šv. Jono par. bažnyčia Toronte 1955, Šv. Kazimiero bažnyčia Winnipege 1956, Aušros Vartų bažnyčia Montrealyje 1954. Pagal K. projektus yra pagaminta bažnyčiose sakyklų, klausyklų. Toronte Žuvusiems už Lietuvą šventovė. Architektūros ir meno klausimais rašo periodinėje spaudoje ir bendradarbiauja Lietuvių Enciklopedijoje.

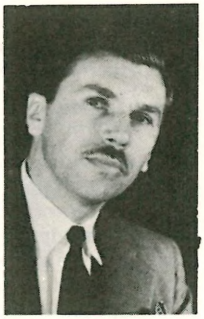

A. Kulpavičius

2. Vladas (g. 1896 VII 16 Raukštonių k., Šimonių vls., Panevėžio aps.) 1915 baigė Rusijoje vidurinę mokyklą ir 1920–29 buvo Baisogalos pradž. mokyklos vedėju, 1932–39 Šėtos vls. viršaitis, vėliau Kėdainių aps. valdyboje. 1949 atvyko į JAV. Rinko augalų pavadinimus botanikos žodynui ir eksponatus Kėdainių muziejui. Yra daug pagaminęs meniškų kryželių bei koplytėlių ir dalyvavęs su savo gaminiais tarptautinėse ir lietuvių parodose. Tremtyje vadovavo Tautodailės dirbtuvei.

Kulpė upė, Šiaulių ir Meškuičių vls., Šiaulių aps., Mūšos (Lielupės) deš. intakas, 30,0 km ilgio; teka iš Telkšvos ež., Šiaulių mst. per Ginkūnų kūdrą, į š.r., lygiagrečiai Šiaulių–Rygos glžk. linijai; ties Jurgaičių k. kair. jos krante yra garsus Kryžių kalnas. Deš. intakas Svedė. Baseino plotas 157 km², vid. debitas 1,0 m³/sek., mkm. 35 m³/sek.

Külpe Oswald (1862–1915) vokiečių filosofas ir psichologas. Kilęs iš Latvijos (Kuršo) vokiečių, studijavo pas W. Wundtą ir 1887–94 buvo jo asistentu Leipcige. Nuo 1894 Würzburgo, nuo 1909 Bonnos ir nuo 1912 Müncheno univ. prof. Kaip filosofas K. pasireiškė vad. kritinio realizmo atstovu. Priešais tradicinį realizmą jis pabrėžia mąstymo kūrybinį charakterį, tačiau priešais Kantą jis teigia, kad mąstymo kūrybiškumas reiškiasi ne tiek objekto sukūrimu, o tik jo suvokimo būde. Todėl K. atsisako objektus laikyti tik ‚mąstymo produktais' ir teigia, kad galime pažinti pačių daiktų prigimtį. ‚Mąstymas nieko nekeičia savo objektuose, jis tik siekia juos suvokti, kaip jie yra savyje pagal savo prigimtį' (Realisierung III, 52). Kaip psichologas K. buvo vad. mąstymo psichologijos, arba Würzburgo mokyklos, kūrėjas. Ši psichologijos kryptis ypatingą dėmesį kreipė į mąstymo psichologiją ir įrodė mąstymo procesų savitumą nuo juslinio pažinimo procesų. Kovodamas už psichologijos išlaisvinimą iš mechanistinio požiūrio, K. akcentavo psichologijos savarankiškumą ir gynė savistabos metodą kaip psichologijos savitumo pagrindą. Ypatingai jis pabrėžė psichinio gyvenimo vieningumą ir juo grindė sielos substancialumą. Pagrindiniai veikalai: Grundriss der Psychologie 1893, Einleitung in die Philosophie 1895 (¹²1928), Die Realisierung, 3 tt., 1912–23 (paskutiniuosius du tomus išl. A. Messer), Vorlesungen über Psychologie 1920 (²1922), Grundlagen der Ästhetik 1921, Vorlesungen über Logik 1923. Pas mus K. kritinį realizmą savo disertacijoj svarstė dr. Pr. Mantvydas (disertacija apginta 1938, likusi nespausdinta). *J.G.*

Kulpis ež. Trakų vls. ir aps., 5 km į š.r. nuo Trakų mst., 17 ha ploto; paviršius 158 m nuo j.l.; iš ež. teka Meišinės upelis į Saidės–Vosylytę (Neries).

Kulšė upelis, Darbėnų vls., Kretingos aps., Baltijos Šventosios kair. intakas, 15 km ilgio; teka lanku į p. ir į š.

Kulšis žr. Šlaunis.

Kultas (lot. cultus iš colere ‚kultivuoti, reikšti pagarbą')—rodymas pagarbos kam nors dėl jo prakilnumo. Taip suprasto k. objektu gali būti ir nereliginiai asmenys bei daiktai, pvz. tėvynė, tradicijos, tiesa, grožis. Griežtąja prasme k. tevadinama pagarba asmenims ar daiktams, turintiems ryšį su religija. Šitaip suprastas k. yra įvairiai dalijamas. Pačiam Dievui teikiama pagarba vadinama gr. žodžiu latrīa (garbinimas), šventiesiems — dulia (tarnavimas), Dievo Motinai Marijai — hyperdulia (gr. hyper — virš). K. dar gali būti absoliutus ir reliatyvus pagal tai, ar jis teikiamas pačiam asmeniui, ar tik jo atvaizdui; išvidinis ir išviršinis pagal tai, ar teikiamas vien mintimis, ar ir pastebimais veiksmais; viešas ir privatus pagal tai, ar jis teikiamas Bažnyčios vardu, ar privataus asmens iniciatyva. Kadangi žmogui natūralu reikšti pagarbą kieno nors prakilnumui, o dievybė visų suprantama kaip prakilniausia būtybė, tai jai k. buvo

teikiamas visais laikais ir visose vietose. Dėl nevienodo dievybės supratimo yra įvairiausios k. formos pradedant pagoniškais prietarais ir baigiant krikščioniška dievybės kontempliacija. Svarbiausia krikščioniško k. priemonė yra mišių auka, nes ji tobuliausiai apima visus k. veiksmus: garbininmą, dėkojimą, malonių prašymą ir permaldavimą už nuodėmes.

Hatch, Influences of Greek Ideas and Usages upon the Christian Church 1890; *Duchesne*, Les origines du culte chrétien 1925; *O. Casel*, Das chritl. Kultmysterium 1932; *Ders*, Le culte dans l'Eglise primitive 1948; *T. Ohm*, Die Gebetsgebärden der Völker u. das Christentum 1948.

A.Nck.

K. i s t o r i j a. Žmogaus santykiavimas su dievybe, pasireiškiąs išviršiniais pavidalais ir veiksmais arba apeigomis. Žmogus yra linkęs išreikšti savo pagarbą tam tikrai didingai galiai, kuri įsivaizduojama arba kaip asmeniška dievybė, sudievintas žmogus (herojus, šventasis), arba kaip tam tikra atitrauktinė paslaptinga jėga (orenda). Žmogus stengiasi paveikti tas mistiškas, dieviškas arba šventas galias, padaryti jas sau palankias ir jų pagalba pasiekti norimą tikslą, turėti pasisekimo bei naudos šiame ar būsimame gyvenime. Malda ir auka yra dvi svarbiausios kulto pasireiškimo formos. Kiti dažni kultiški veiksmai yra: šokis, iškilmingos vaikštynes (procesijos), bendra apeiginė puota (gyvųjų ir mirusių), dievybės suvalgymas, apsivalymas (prasikaltimų panaikinimas ir susitaikinimas su dievybe). K. apeigos paprastai atliekamos bendruomeniškai. Reikia didelio susikaupimo, kad vienas asmuo galėtų melstis ir pergyventi mistišką santykiavimą su dievybe. Daug lengviau tokia būsena pasiekiama esant vienodai nusiteikusių žmonių būryje, kurie kartu balsiai meldžiasi. Dar lengviau ir ryškiau galima savo jausmus pareikšti bendru šaukimu balsu arba giedojimu ir suderintais judesiais (šokiu, vaikštynėmis). Todėl susidaro kulto bendruomenės, kurioms reikalingas tarnas arba vadovas (dvasininkas), tam tikra vieta (maldykla, šventi kalnai, šaltiniai, kapai ir kitos kulto vietos), tam tikras laikas (šventės), ypatingi kulto įrankiai ir drabužiai, pagaliau matomi dievybės simboliai (stabai, statulos, paveikslai). Dažnai kulto apeigos yra susijusios su magija ir pranašavimais. Maldininkai kartais pasiekia ekstazę ir tiki, kad dievybė nužengia į juos, kalba jų lūpomis ir pn. Žmogus ne tiktai pasyviai prašo dievybės malonės, bet kartais tiki, kad atitinkamai elgdamasis privers dievybę atsakyti žmogaus norimu būdu, t.y. ji bus priversta suteikti prašomas gėrybes.

G. van der Leeuw, Religion in Essence and Manifestation 1938; *S. O. Mowinckel*, Religion und Kultus 1953; *H. E. Wedeck*, Dictionary of Magic 1956; *R. Will*, Le Culte 3 tt. 1925–38.

J.B.

Kultivatorius (prc.) iki keliolikos noragėlių turįs žemės apdirbimo įrankis, naudojamas dirvoms purenti, pievų bei dobilienų vejai draskyti, piktžolėms naikinti, mėšlui ar sėkloms į dirvą įterpti. Arklinių ar traktorinių k. pagrindinės dalys yra: rėmai, noragėliai ir ratai. Pagal paskirtį k. gali būti kelių rūšių. Paprasti k. yra plačiausiai naudojami. Jie turi spiruoklinius lenktus noragėlius ir tinka dirvoms purenti, paruošti jas sėjai, šakniastiebinėms piktžolėms iš dirvos iššukuoti (varputis). Plačiai naudojami rudenį suartoms dirvoms pavasarį sėjai paruošti. G r u b e r i a i turi žąsies kojos pavidalo

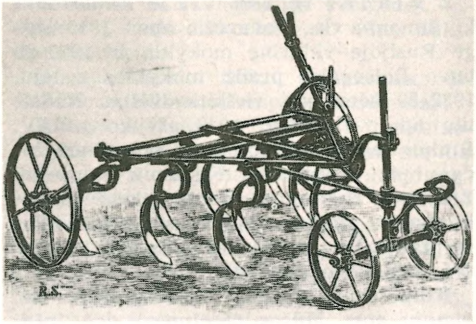

Kultivatorius

noragėlius. Jie tinka giliai purenti, kai norima dirvos paviršių palikti nepajudintą. Tai svarbu taupant dirvos drėgmę. Ši k. rūšis tinka ir ražienoms draskyti bei kovoti su kai kuriomis giliai šakniastiebius leidžiančiomis piktžolėmis (usnys, pienės). Gruberiai naudojama ir kaupiamųjų tarpvagiams purenti. S k a r i f i k a t o r i a i yra aprūpinti siaurais, aštriais peilio pavidalo noragėliais. Savo laiku jie buvo naudojami senoms pievoms, ganykloms ar dobilienoms piaustyti.

J.Vng.

Kultivavimas (lot.) ugdymas, auginimas žemės ūkio kultūrų, žemės dirbimas, dirvų sukultūrinimas, pagerinimas, priežiūra, puoselėjimas, apdirbimas.

Kultupys (Oenanthe oenanthe (L.) labai gyvas ir judrus paukštis, panašus į vandeninius strazdus. Gyvena lygumose ar uolėtose vietose ir niekad negyvena miškuose. Bėginėja dideliais šuoliais, kilnoda-

Kultupys

mas uodegą ir sparnus, laksto palei pat žemę. Nuo kaktos viršaus ligi antuodegio melsvai pilkos spalvos; antuodegis ir uodegos pamatas baltas, galinis uodegos trečdalis yra juodas ir sparnai juosvi, visa apačia balta su rusvu atspalviu. Ilgis apie 15 cm. Gyvena beveik visame palearktiniame regione. Lietuvoj gyvena grynuose laukuose, ypač nederlingose vietose. Atskrenda į Lietuvą apie balandžio mėn. pradžią, o iškrenda apie spalio mėn. Žiemai išskrenda į Afrikos pusiaujo stepių sritis. Lizdą suka tarp akmenų krusnyje, landoje ar griuvėsiuose. Po II pas. karo daug k. atsirado Vilniaus mst. griuvėsiuose. Patelė deda 5–6 šviesiai melsvos spalvos kiaušinėlius.

Kultūra 1. (lot. cultura ‚auginimas, apdirbimas') yra žmogiškoji kūryba, suprasta A. vidinio nusiteikimo, B. paties veiksmo ir C. viršinių išdavų bei jų organizacijos prasme.

A. K u l t ū r i n i s n u s i t e i k i m a s slypi pačioje žmogaus prigimtyje ir pasireiškia a. kaip pastanga išsilaikyti pasaulyje, b. kaip noras save išreikšti ir c. kaip linkimas apvaldyti žemę. — a. Šiandieninė antropologija (plg. A. Gehlen, Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt 1940; H. Petersen, Die Eigenwelt des Menschen 1937; E. Rothacker, Probleme der Kulturanthropologie 1948) yra priėjusi išvadų, kad žmogus savo prigimtimi nėra surištas nė su viena gamtos aplinka ir nė su vienu kuriuo gamtiniu veiksmu bei darbu. Žmogus yra atviras visam pasauliui ir visiems veiksmams: j i s y r a n e s p e c i a l i z u o t a b ū t y b ė. Tačiau nespecializuota būtybė yra kartu ir neaprūpinta (ens insecurum, P. Wust). Nespecializuodama žmogaus organų, gamta nėra davusi žmogui nieko, kuo jis galėtų savaime užsitikrinti buvimą pasaulyje. Tarp gamtinių sąlygų ir žmogaus reikalavimų yra atsivėręs pavojingas plyšys. Šiam plyšiui užtaisyti ir tuo būdu savą buvimą pagristi žmogus turi pats. Savas egzistavimo bei išsivystymo sąlygas žmogus susikuria. — Šias naujas, iš paties žmogaus veiklos kilusias sąlygas ir vadiname k. ‚Toje vietoje, kur gyvuliui yra gamtinė aplinka, žmogui yra kultūrinis pasaulis' (A. Gehlen). K. kilmė tad yra esmingai susijusi su žmogaus kilme. Nėra buvę nė vieno tarpsnio, kuris nebūtų turėjęs k., nes be k. žmogus tiesiog fiziškai negali pasaulyje išsilaikyti. K. yra jo buvimo pagrindinė sąlyga. — b. Bet žmogaus buvimas yra ‚esmingai buvimas drauge' (M. Heidegger). Būti drauge su kitais yra giliausias žmogiškosios būties apsprendimas. Buvimas gi drauge yra vykdomas žmogaus atsiskleidimu kitam: atsiskleidimas yra buvimo drauge aktas. Savo ruožtu atsiskleidimas suponuoja supratimą iš pusės to, kuriam žmogus atsiskleidžia. Atsiskleidimo metu žmogus perkelia save į kitą ir tuo būdu sukuria ‚egzistencinę bendruomenę' (K. Jaspers). Vis dėlto tiesiog save į kitą perkelti žmogus nepajėgia. Tiesioginio sąlyčio bei susipratimo kelias yra labai siauras ir įvairiaprasmis. Todėl egzistencinei bendruomenei kurti bei išlaikyti žmogus griebiasi tarpininko, kuris įsiterpia tarp dviejų egzistencijų ir jas sujungia. Jeigu šitokio tarpininko nebūtų, žmogus pasiliktų amžinai uždaras bei vienišas, ir apie jo buvimą drauge nebūtų galima kalbėti. — Šis tarpininkas, kuris priima mūsų vidaus pasaulį ir jį perteikia kitam, yra k. k ū r i n y s. K. kuria žmogus ne tik tam, kad pasauly išsilaikytų, bet kad galėtų ir apsireikšti kitam, vykdydamas patį giliausią savo apsprendimą būti drauge. Būdamas neaprėžtų galimybių, k. kūrinys sugeba išreikšti visa, ką žmogus mąsto, nori ir jaučia. Subjektyvinis vidaus pasaulio įvairumas randa išraišką kultūrinių kūrinių — jų formų bei jų objektų — įvairybėje.

— Iš kitos pusės, kultūrinis kūrinys įamžina žmogiškąjį vidaus pasaulį, kuris yra labai kintamas, praeinąs ir mirties visiškai užbaigiamas. Jeigu nebūtų k., nebūtų nė žmogaus tęstinumo laike, ir mirtis būtų nuolatinė cezūra. O kultūrinio kūrinio pagalba susikuria istorinis žmonijos buvimas drauge, kuriame gyvena visa praeitis. Kultūrinis nusiteikimas tad yra pastanga save apreikšti ne tik šią akimirką, bet ir neaprėpiamoje amžių eigoje. — c. Vis dėlto kultūrinis nusiteikimas neišsisemia nei egzistencijos sąlygų susikūrimu, nei savęs išreiškimu. Žmogus suvokia save dar ir kaip pasaulio valdovą ir todėl k. pergyvena kaip pasaulio apvaldymą bei palenkimą savai dvasiai. Žmogaus istorija yra žemės apvaldymo istorija. Tai vis didėjąs pasaulio perkeitimas pagal žmogaus norus bei idėjas. — Žemės apvaldymas yra ne tik r e l i g i n ė mintis, išreikšta jau pačiose pirmosiose Apreiškimo eilutėse, liepiančiose žmogui ‚palenkti žemę ir joje viešpatauti' (Gen. 1, 28), bet tai yra kartu ir h u m a n i s t i n ė mintis, iškilusi ypač renesanso metu (plg. Kultūros filosofija), ir galop m a r k s i s t i n ė pastanga, nes marksizmas kaip tik ir yra iki kraštutinumo išvystyta žmogaus kaip žemės valdovo filosofija. Kiekviena antropologija slepia savy žemės apvaldymo mintį žmogaus kultūriniu veikimu. Ši mintis jau pralaužia apsirūpinimo bei išsilaikymo rėmus ir padaro kultūrinį nusiteikimą tikrąja dvasios didybės sąmone.

B. K u l t ū r i n i s v e i k s m a s yra a. gamtos apdirbimas, b. žmogiškąją idėją paverčiant c. gamtinio daikto forma. — a. Nerasdamas gamtoje sau reikalingų buvimo sąlygų, žmogus imasi pats šias sąlygas susikurti: žmogus yra ‚veikiąs padaras' (A. Gehlen). Savo veikla jis atsigrįžta į gamtą, kad ją perkeistų, pertvarkytų, perkurtų, trumpai tariant — apdirbtų. Gamtos apdirbimas yra pati pirmoji bei pagrindinė žmogaus buvimo funkcija. Šis apdirbimas apima visą gamtinį plotą, pradedant kalbos garsais ir baigiant atomo struktūra.—Apdirbimo laipsnis yra labai įvairus: pirmykščiai įrankiai yra jo vos paliesti, menininko statuloje gamta yra perskverbta jau ligi gelmių. Tačiau kiekvienu atveju kultūrinis veiksmas keičia gamtinį objektą, nepalikdamas jo pirmykščiame laukiniame stovyje. Kultūros filosofijoje esama net linkmės, kuri apdirbimą deda į k. sampratos pagrindą (plg. J. Maritain, Religion et Culture 1930; G. Burckhardt, Eigensein und Welt als Werk, 1941). — b. Imdamasis apdirbti gamtą, žmogus eina į ją ne instinktyviai, kaip gyvuliai, kurie gamtą taip pat apdirba, bet s ą m o n i n g a i. Žmogus žino, kò jis savo veikla siekia. Jis turi savyje naujos tikrovės vaizdą ir pagal šį vaizdą jis gamtą tvarko. Šitą aukštesnės bei naujos tikrovės vaizdą vadiname bendru vardu i d ė j a. Kultūrinio veiksmo metu idėja yra tasai pirmavaizdis, pagal kurį žmogus keičia gamtinius daiktus ir organizuoja visą šalia jo esantį pasaulį. Kultūrinio veiksmo sąmoningumas yra ne kas kita kaip jo idėjingumas. Čia kaip tik ir glūdi k. originalumas bei jos vertė. Kadangi gyvulių padarai kyla ne iš idėjos, o iš instinkto, todėl jie esti amžinai kartojami. Tuo tarpu žmogus kiekvieną kartą yra vedamas naujos idėjos, todėl visados yra originalus savo veikaluose. — c. Gamta žmogui tarnauja kultūrinėje jo veikloje kaip medžiaga, iš kurios jis pasigamina naujų daiktų. Šių daiktų arba kūrinių naujumas glūdi jų f o r m o s naujume. Kultūrinis kūrinys yra ne tuo kultūrinis, kad jis būtų gamtinės formos pratęsimas ar išvystymas, bet tuo, kad jis yra gavęs naują formą, visiškai skirtingą nuo anksčiau buvusios gamtinės formos. Apdirbimo metu žmogus taip sutvarko gamtinę medžiagą, kad ji daros tinkama išreikšti žmogaus turimą idėją, ją savyje nešti ir pagal ją veikti. Žmogaus idėja pripildo savimi gamtinį daiktą ir virsta nauju šio daikto buvimo principu. Kaip tik todėl, kad idėja pasidaro gamtinio daikto pagrindu, šis daiktas virsta kultūriniu kūriniu. Gamtinė forma čia pasitraukia ir užleidžia vietą kultūrinei formai. O ši kultūrinė forma yra ne kas kita, kaip daikte įkūnyta žmogaus turima idėja. — Čia glūdi giliausias gamtos apvaldymo būdas. Iš viršaus valdyti gamtos žmogus nepajėgia nei savo žodžiu, nei savo jėga. Žmogus valdo gamtą iš vidaus, ją perkeisdamas bei pertvarkydamas tuo, kad jis savas idėjas paverčia gamtinių daiktų formomis ir tuo būdu įtraukia šiuos daiktus į savo žmogiškąją sritį. Gamtos valdovu žmogus yra tik tada, kai jis padaro gamtą savotiškai panašią į save ir būtent tuo, kad ji neša bei reiškia jo idėjas. Kaip tik todėl k., kaip idėjiškai perdirbta gamta, yra gi-

liausia prasme žmogaus pasaulis, kuriame jam yra gera būti.

C. Kultūrinė išdava, arba gėrybė, yra regima ir pastovi kultūrinio nusiteikimo išraiška a. kaip ženklas, b. kaip vertybė ir c. kaip organizacija. — a. Kultūrinė gėrybė yra ‚savo esme dvisluoksnis, dvigubas padaras' (N. Hartmann). Ji turi pojutinį, regimą pavidalą ir dvasinį, neregimą turinį; kitaip tariant, ji turi gamtinį elementą (medžiaga), paimtą iš viršinio pasaulio, ir dvasinį elementą (forma), įdėtą žmogaus kūrybos. Kultūrinis kūrinys yra įmedžiaginta dvasia arba sudvasinta medžiaga. Tačiau dvasia kultūriniame kūrinyje egzistuoja labai savotiškai: ji egzistuoja ne realiniu, bet ženkliniu arba simboliniu būdu. Kultūrinis kūrinys visados ką nors reiškia, ką nors mums sako, kas yra daugiau, negu tik medžiaginis jo pavidalas. Kiekvienas kultūrinis kūrinys yra ženklas. Visa kultūra stovi priešais mus kaip neišsemiamos žmogiškosios prasmės reiškėja. Būti ženklu yra giliausia kultūros paskirtis: k. yra žmogaus ženklas. — b. Nors Rousseau kultūros kūrinius ir vadino ‚nevykusiais padarais bei baidyklėmis', gniaužiančiomis ‚pirmykštį laisvės jausmą' (Emile)), vis dėlto visų amžių žmogus pergyveno k. kaip vertybę, statydamas k. kūrinius aukščiau už gamtinius daiktus. K. yra esmingai vertybių sritis. ‚Gamtos sistemoje negali išsivystyti jokia vertybė, nes ši sistema susideda tiktai iš objektų' (H. Münsterberg). Gamta yra bevertė (H. Rickert). Tuo tarpu k. kuria žmogus kaip specialiai vertingą. Vertybė yra kiekvieno k. kūrinio pagrindas bei prasmė. Kultūrinis kūrinys jau yra patobulinta tikrovė, palyginti su gamta. Šiuo atžvilgiu kultūrinė gėrybė peržengia kasdienio buvimo ribas ir įgyja metafizinio pobūdžio, nes joje atsiskleidžia naujas būties buvimo būdas. Kultūrinis kūrinys tad nėra tiktai tarnybinio pobūdžio: jis yra vertingas ir pats savyje, kaip aukštesnės tikrovės išraiška. — c. Kultūrinių kūrinių organizacija tam tikros erdvės bei tam tikro laiko rėmuose yra vadinama civilizacijos vardu (St. Šalkauskis). Šia prasme civilizacija vykdo bendruomeniniu būdu visa tai, ką atskiras kultūrinis kūrinys vykdo individualiniu būdu: civilizacija išreiškia savimi tam tikros tautos ir tam tikros istorinės epochos dvasią su jos idėjomis; ji palaiko šią dvasią istorijos tėkmėje; ji atskleidžia tą kelią, kuriuo kuri nors tauta ar epocha linksta apvaldyti žemę (plg. Civilizacija).

A. Dempf, Kulturphilosophie 1932; *F. Romero,* El hombre y la cultura 1950; *St. Šalkauskis,* Kultūros filosofijos metmens 1926; *A. Schweitzer,* Kulturphilosophie 1928; *O. Samuel,* Die Ontologie der Kultur 1956; *P. A. Sorokin,* Kulturkrise und Gesellschaftsphilosophie 1953. *A.Mc.*

2. K. medicinoje mikroorganizmų auginimas atitinkamoje maisto dirvoje; taip pat išaugintos bakterijos.

3. K. miško žr. Miško želdymas.

Kultūra mėnesinis iliustruotas, mokslo, visuomenės, literatūros žurnalas, pradėjęs eiti 1923 IX Šiauliuose. Leido Kultūros b-vė. 1927 K. žurnalą leisti perėmė su aktyvais ir pasyvais Kultūros švietimo d-ja. K. žurnalas ėjo ligi 1941 pradžios. 1923 IX — 1933 K. redagavo P. Bugailiškis, 1933–38 P. Leonas, nuo 1938 A. Purėnas ir pirmojo bolševikmečio pradžioje K. Korsakas. 1928–1933 faktinasis redaktorius J. Galvydis, nuo 1933 K. Korsakas. Vidutiniškai žurnalo buvo spausdinama apie 3000 egz. Nuo 1924 ėjo K. priedu jaunimui Daigai. K. buvo spausdinama daugiau mokslo populiarizacijos straipsnių. Buvusieji svarbesnieji K. bendradarbiai: J. Avižonis, V. Čepinskis, M. Romeris, J. Vabalas-Gudaitis, J. Baldžius, P. Slavėnas, V. Stankevičius (Stanka), V. Krėvė-Mickevičius, J. Kairiūkštis, Ig. Končius, Vc. Biržiška. K. Bielinis, Dz. Budrys, A. Žvironas.

Kultūrbolševizmas žr. Kultūrinis bolševizmas.

Kultūrinė autonomija, arba kultūrinė savivalda, yra ta valstybės ir kultūros santykių samprata, pagal kurią valstybė atsisako laikyti savo kompetencijos dalyku atstovauti vienokio ar kitokio pasaulėžiūrinio turinio kultūros sampratą, laikydama pareiga tik visoms pasaulėžiūrinėms bendruomenėms laiduoti laisvę organizuoti savo viešą reiškimąsi. Konkrečiai k.a. visų pirma turima mintyje pasaulėžiūrinėms (ar etninėms) bendruomenėms suteikiama teisė autonomiškai tvarkyti savo mokyklas, gaunant iš valdžios atitinkamą proporcinę paramą.

K.a. remiasi kultūrinės demokratijos principu, kad kultūra yra pasaulėžiūros ir tuo pačiu ne valstybės, o asmens dalykas. Pagal kultūrinės demokratijos sampratą, apsaugoti demokratijos išvirtimui į daugumos diktatūrą yra esminga valstybės kompetenciją aprėžti tik tais klausimais, kuriais yra galimi daugumos sprendimai — yra dalykų, kuriuos

dauguma gali spręsti, ir yra dalykų, kurių ji negali spręsti. Dauguma gali spręsti tik tuos klausimus, kurie nepriklauso sąžinei. Tai viešasai socialinis bei ūkinis gyvenimas. Susikerta jame atskiri interesai. Kiekvienas savas interesas yra brangus. Bet kiekvienas turi gerbti ir kito panašius interesus: atskiri interesai turi būti palenkti viešajam gėriui. Ko betgi viešasis gėris reikalauja, nėra kito kelio nustatyti, kaip pasitikėti daugumos pažiūra, kompromisiškai išlyginančia atskirų interesų priešybę. Todėl interesai ir yra ta sritis, kurioj gali lemti daugumos sprendimai. Nors tam tikrais atvejais daugumos sprendimai atskiram žmogui gali būti nemalonūs, vistiek šiais atvejais tėra paliečiami materialiniai interesai, o ne pati žmogiškoji asmenybė. Kitaip yra su klausimais, liečiančiais nebe daiktus, o asmenis, nebe ūkinius interesus, o sąžinės klausimus. Čia daugumos sprendimai netenka savo pagrindo, nes čia kompromisų būtinybę pakeičia laisvas asmens apsisprendimas. Kur liečiamas pats žmogus, nebe tik jo interesai, kiekvienas pašalinis sprendimas yra lygus sąžinės prievartavimui. Valstybė negali kitaip laiduoti sąžinės laisvės, kaip atsisakydama tiesti savo ranką ten, kur sprendimas priklauso nebe daugumai, o asmeniui. Sąžinės prievartavimui išvengti reikia valstybę tam tikra prasme atskirti nuo kultūros, būtent ta prasme, kad kultūriniam gyvenimui būtų laiduota laisvė, atsisakant valstybei vieną kurią pasaulėžiūrą laikyti ‚valstybine'. Sąžinės laisvė reikalauja kultūrinio gyvenimo laisvės, nes sąžinės laisvė implikuoja ir teisę pagal šiuos įsitikinimus viešai reikštis, pagal juos kurti. Būdama privačiu dalyku sąžinės laisvė drauge yra ir viešu dalyku. Kultūrinis gyvenimas yra ta sritis, kurioje sąžinės laisvė iš privataus dalyko pereina į viešą dalyką. Kultūrinis gyvenimas iš esmės yra susietas su sąžinės gelmėmis ir tuo pačiu pasaulėžiūriškai sąlygotas. Tik periferinės kultūrinio gyvenimo apraiškos lieka mažiau asmeniškai apspręstos. Pačiame savo branduolyje kultūra niekada nėra ir niekada negali būti neutrali. Todėl yra neįmanoma ir jokia neutrali ‚valstybinė' kultūros kryptis. Norėdama visus savo piliečius lygiai traktuoti, valstybė turi principiškai palikti kultūrinį gyvenimą už savo kompetencijos ribų. Valstybės įtaka kultūriniam gyvenimui (jaunimo auklėjimui, mokslui, meninei kūrybai) privalo apsiriboti tiktai formaline priežiūra (valstybės saugumo momentas) ir materialine parama. Valstybė gali ir turi remti kiekvieną iniciatyvą — ar ji kiltų iš atskiro žmogaus ar iš kultūrinių, pasaulėžiūrinių bei religinių bendruomenių. Bet visada pasirodo pragaištinga, kai valstybė panori kultūrinį gyvenimą palenkti savo diktuojamai ‚generalinei linijai'. Kultūrinė iniciatyva yra reikalinga laisvos atmosferos. Jai laiduoti ir reikia valstybę atsieti nuo kultūrinio etatizmo, visada virstančio ir kultūriniu totalizmu, tendencijų bei pagundų. Tokia yra kultūros ir valstybės santykių samprata, kuri teigia kultūrinę demokratiją ir jos vardan reikalauja pasaulėžiūrinėms bendruomenėms laisvės kultūriniame gyvenime.

K.a. ir apskritai kultūrinės demokratijos samprata istoriškai yra iškilusi kaip sprendimas, ieškąs išeities tarp užburto rato, kurį demokratinėse valstybėse sudaro vad. klerikalizmo-laicizmo įtampa (susieta su vad. valstybės atskyrimu nuo bažnyčios). Iš vienos pusės kovojama prieš valstybės atskyrimą nuo bažnyčios, o iš antros pusės jo reikalaujama kaip pagrindinės sąlygos laiduoti sąžinės laisvei. Tačiau ši kova pati savaime neteikia jokio sprendimo. Tikroje demokratinėje valstybėje sąžinės laisvė privalo būti laiduota visiems lygiai, nepriklausomai nuo vienų ar kitų partijų valdžion atėjimo, ‚be kovos' ir ne ‚iš malonės' (atsisakant idėjinio persekiojimo). Kol tačiau kultūrinis gyvenimas paliekamas valstybės kompetencijoj, tol visada kultūros ir tuo pačiu sąžinės laisvė lieka rinkimus laimėjusios partijos malone pralaimėjusiai, tol drauge neišvengiamai partinė kova siejama su pasaulėžiūrine kova (nors iš tiesų jų laukai yra skirtingi, nes pasaulėžiūrinės kovos laukas yra ne rinkimų aikštės, o žmogaus sąžinė).

K.a. mintis yra priešiškai sutinkama tiek klerikalizmo, tiek laicizmo. Klerikalinės valstybės sampratos šalininkai prikiša, kad pasaulėžiūriškai neutralios valstybės reikalavimas reiškiąs pasaulėžiūros nuvertinimą, jos išsižadėjimą. Šiame priekaište neskiriama asmens ir valstybės pasaulėžiūriškumas. Pasaulėžiūra yra asmens dalykas, ir juo giliau asmuo subrendęs, juo giliau jis įaugęs į savo pasaulėžiūrą. Bet kitas dalykas reikalauti, kad valstybė kurią nors pasaulėžiūrą laikytų sava. Toks reikalavimas savaime virsta kitų pasaulėžiūrų diskriminavimu, nesutaikomu su de-

mokratijos esme. Tačiau, antra vertus, atsisakyti pasaulėžiūrinės valstybės tradicijos anaiptol nereiškia pačios pasaulėžiūros atsižadėti viešajame gyvenime: kada reikalaujama k.a., iš tiesų reikalaujama pasaulėžiūriniams sambūriams laisvos įtakos viešajame gyvenime. Valstybės pasaulėžiūrinis neutralumas tėra paneigimas valstybei teisės kultūrinį gyvenimą suvalstybinti, etatistiniu būdu diriguoti. Kaip tik dėl to k.a. susilaukia opozicijos iš tradicinio laicizmo. Laicizmas remiasi prielaida, kad sąžinės laisvei laiduoti pakanka valstybę atskirti nuo bažnyčios ir visą kultūrinį gyvenimą suvalstybinti. Tačiau kultūrinio gyvenimo suvalstybinimas neįmanomas be vienos pasaulėžiūros pakeitimo kita. Jei laicistinis sprendimas patenkina ateistus, tai jis nepatenkina krikščionių. Kaip ateizmas nėra niekuo neutralesnis už teistines pasaulėžiūras, taip laicistinė ‚valstybė be Dievo' niekuo nėra neutralesnė už tą valstybę, kurioj viena kuri religija yra valstybinė religija. Laikyti sąžinės laisvę tik „privačiu dalyku' ir tuo pagrindu paneigti bažnyčiai viešojo reiškimosi teisę yra lygu pažeisti pačių tikinčiųjų laisvę, lygiai taip, kaip netinkinčiųjų laisvę pažeidžia tokia valstybė, kuri save sutapdo su viena kuria religija (krikščionybe, mahometonizmu, induizmu ir t.t.). Pagal kultūrinės demokratijos sampratą, išeitis yra ne klerikalizmo pakeitimas laicizmu, ne vienos prievartos pakeitimas kita, o visiškai prievartos atsisakymas ten, kur liečiami sąžinės reikalai. Kol valstybė norės viešpatauti sąžinei, tol sąžinės laisvė liks tik malonės dalykas. Laiduoti sąžinės laisvę lygiai visiems valstybė turi save nuabsoliutinti, atsisakyti savo dominavimo sąžinėms ir tuo pačiu visoms to gyvenimo sritims, kurios daugiau ar mažiau tiksliai apimamos kultūros žodžio vardu. Žmogaus dvasios negalima administruoti; todėl negalima ir kultūrinio gyvenimo administruoti ta pačia prasme, kaip ūkinio bei socialinio gyvenimo. Valstybė privalo teikti kultūriniam gyvenimui globą, nesiimdama jam užmesti vienos pasaulėžiūrinės linkmės.

Nors apskritai kultūrinės demokratijos samprata yra nesena ir kol kas daugiau lieka tik platesnio demokratijos laimėjimo idealas, k.a. yra jau nuo seniau praktikuojama Olandijoj ir Kanados Kvebeke, iš dalies Belgijoje ir Šveicarijoje. Daug jos pradų yra ir JAV švietimo sistemoje, kur šalia valstybinių mokyklų yra lygiai platus privatinių mokyklų tinklas. Lietuviuose k.a. mintis taip pat yra radusi nemažo dėmesio. Vysk. P. Būčys, tuo metu gyvenęs JAV, pirmasis iškėlė k.a. principus savo knygelėje Apie apšvietą 1918 (Drauge 1917 ėjusių straipsnių atspaudas), pabrėžęs, kad ‚valstybė neturi kištis į idėjų, įsitikinimų, pažiūrų sritį, nes toje srityje valstybė neturi kompetencijos' ir kad ‚kas nori mokyklų monopolio, tas nori, kad jos būtų ne mokslo, o politikos įstaigos'. Priešais vienokį ar kitokį mokyklų monopolį jis siūlė pliuralistinį privatinių mokyklų principą. Nepriklausomoje Lietuvoje k.a. klausimą judino ir savo siūlymus darė dr. K. Pakštas (Židinyje 1926, nr. 6–7). Sistemingai k.a. mintį išplėtojo prof. St. Šalkauskis veikalėly Racionali mokyklų organizacijos sistema 1927, reikalaudamas, kad mokyklų organizacijos sistemoj būtų realizuota mokymo ir mokyklos pasirinkimo laisvės, o taip pat mokyklinės teisybės ir pilietinės taikos principai. Dr. Pr. Dielininkaitis savo Sorbonos disertacijoj La liberté scolaire et l'état 1933 konkrečiai nagrinėjo mokyklinės laisvės klausimą įvairiose valstybėse, ypatingai kreipdamas dėmesio į tas valstybes, kur buvo bandoma eiti k. a. keliu. K.a. principas buvo įtrauktas į jaunosios kartos 16 katalikų intelektualų deklaraciją Naujojoje Romuvoje 1936 (nr. 8): ‚K.a. turi būti pagrindinis lietuviškosios organinės valstybės struktūros principas. Tai yra reikalinga tam, kad kiekvienas Lietuvos pilietis galėtų jaustis turįs laisvę tikėti, išpažinti savo ideologijos tiesas, ... kad kiekvienas nuo bet kurios konfesijos atitrūkęs asmuo galėtų laisvai ir savarankiškai rinktis naujos pasaulėžiūros kelią, kad jis nebūtų šitame pasirinkime varžomas'. Kultūrine demokratija ir k.a. savo programą grindžia Lietuvių Frontas (žr.). Katalikybei abejingi ar priešiškieji lietuvių sluoksniai k.a. yra sutikę su nepasitikėjimu ir įtarimu, kad k.a. priedanga norima tik rasti klerikalizmui naują formą. Su paslėptos prievartos tendencijomis siejama k.a., žinoma, savo tikslų negalėtų atsiekti ir nebūtų verta savo vardo. Priešingai, ji būtų tiesiog nukreipta prieš kultūrinės demokratijos prasmę. Tai galėtų atsitikti tada, kai stokotų demokratinės dvasios tose pasaulėžiūrinėse bendruomenėse, kurioms būtų suteikiama k.a. Bet ši grėsmė galioja apskritai visoms demokratijos institucijoms: jos demokratiškai funkcionuoja tik tiek, kiek jas gaivina demokratinė dvasia.

Išimties negali sudaryti nė k.a. Kai demokratinės dvasios bendruomenėj ji gali būti sprendimu pasiekti pilietinei taikai, atsiejant pasaulėžiūrines skirtybes nuo partinių rungtynių, tai demokratinės dvasios stokojančioje bendruomenėje k.a. gali dar tik labiau žadinti partines aistras. Pagaliau, jei būtų stokojama demokratinės dvasios, k.a. sistema paradoksiškai gali virsti prievartos priemone net pačios atitinkamos pasaulėžiūrinės bendruomenės viduje, ir būtent dar baisesne prievarta už valstybės prievartą.

A. Maceina, Kultūrinė demokratija (Aidai 1947, 8 nr.); *J. Girnius,* Kultūra ir valstybė (rankraštis). *J. G.*

Kultūrinė demokratija žr. Kultūrinė autonomija.

Kultūrinė geografija antropogeografijos šaka, tyrinėjanti žmogaus kultūrinių pastangų poveikį gamtinei aplinkumai. Čia žmogus traktuojamas kaip sąmoningas vietovaizdžių ir net kaikur kraštovaizdžių keitėjas. Jos objektai yra šlapiųjų žemės paviršiaus vietų melioracija, sausųjų irigacija, upių patvenkimas, dirbtinių ežerų sudarymas arba esamų nuleidimas, susisiekimo arterijų išvedimas, pramonės centrų sukūrimas, miškų išnaikinimas arba jų želdymas ir kt.

Kultūrinis bolševizmas mokslo ir meno pagalba skleisti ir ugdyti S. Rusijai palankią visuomenės ir vyriausybės opiniją užsieniuose. K.b. tikslas yra ruošti dirvą užsienių kraštuose komunizmui įsigalėti. K.b. užsieniuose skleidžia S. Rusijos atstovybės bei konsulatai, komunistų tarptautinio pobūdžio organizacijos — Voksas, Mopras, Inturistas ir vietos komunistų partija. K.b. nuotaikas skiepija per rengiamas nekalto pobūdžio meno parodas, paskaitas, spektaklius, įvairius sukaktuvių minėjimus ir sistemingais pobūviais S. Rusijos atstovybėse. Lietuvoje, be minėtų sovietinių organizacijų, k.b. privalėjo skiepyti Lietuvių d-ja SSSR kultūrai pažinti, bet dėl šios draugijos vadovybės akylumo k.b. nebuvo platinamas ir S. Rusijos įstaigos šia draugija buvo nepatenkintos.

Kultūrinis filmas žr. Filmas.

Kulturkampfas (vok. Kulturkampf ‚kova dėl kultūros') Bismarcko vadovaujamos Vokietijos, ypač Prūsijos, valdžios konfliktas su parlamente katalikus atstovaujančia partija ir apskritai su visa, kas katalikiška. K. vardą pirmasis pavartojo R. Virchow 1873. K. prasidėjo 1871, aukščiausią laipsnį pasiekė 1875 ir po 1878 pamažu atslūgo. K. priežastys buvo įvairios. Dirvą paruošė tuomet paplitęs materialistiškai natūralistinis galvojimo būdas, kuriuo rėmėsi savo esmėje prieš K. Bažnyčią nusistatęs liberalizmas, ir Hegelio sukurtoji teorija apie neribotą valstybės laisvę ir galią. Vokietijoje neramiai buvo priimtas Pijaus IX 1864 Syllabus, kuriuo buvo pasmerktos to meto klaidos, ir 1870 paskelbtoji popiežiaus neklaidingumo dogma. Visa tai tik pagilino jau esančius pasaulėžiūrinius priešingumus. Prie to prisidėjo protestantų baiminimasis dėl vis stiprėjančios kat. įtakos bei tautinės liberalų partijos rankose esančios Vokietijos valdžios nusistatymas nuslopinti Centro partiją, kuri nuo 1852 pasireiškė Prūsijos landtage, o nuo 1870 įėjo į patį reichstagą. Visa tai davė progos liberalinių pažiūrų atstovams ir katalikybės priešams išeiti į atvirą kovą su K. Bažnyčia. Pradžią davė Prūsija, kuri 1871 VII 8 kulto ministerijoje panaikino katalikų tikybos departamentą. 1871 XII 10 reichstagas papildė baudžiamąjį kodeksą ‚sakyklos paragrafu' (Kanzleiparagraph), nukreiptu prieš valdžiai nepalankius pamokslininkus. 1872 Prūsijos švietimo min. A. Falk panaikino kat. mokyklas ir pavertė jas valstybinėmis. Susirinkę Fuldoje vyskupai protestavo. Tada valdžia dar paaštrino kovą, ištremdama iš Vokietijos jėzuitus, redemptoristus, lazaristus ir kitus vienuolius, uždrausdama jiems mokyti mokyklose. 1873 po aštriausių diskusijų Prūsijos parlamente buvo priimti Gegužės mėn. įstatymai (Maigesetze), kuriais suvaržytos 1850 konstitucijoje garantuotos Kat. Bažnyčios teisės. Bažnytines vietas dabar galėjo užimti tik Vokietijoje mokslus baigę ir valstybinius egzaminus išlaikę dvasininkai, kuriems disciplinarinę galią turi tik Vokietijos bžn. vyresnybė, išskyrus Šv. Sostą. Buvo įsteigtas ‚karališkas tribunolas bažnytiniams reikalams', kurio galioje buvo nušalinti dvasininkus iš jų užimamų vietų; vyskupai kunigus galėjo bausti tik už grynai bažnytinius nusikaltimus, bet ne už Bažnyčiai kenksmingų įstatymų laikymąsi. Šiems neteisingiems įstatymams priešinosi, kiek galėjo popiežius, vyskupai, Centro partija, visi katalikai, daugelis įžvalgiųjų protestantų ir net socialistai. Tačiau materialistinė liberalizmo srovė buvo už juos stipresnė. Katalikų vadas Windthorst paskelbė ‚pasyvų pasipriešinimą'; tada valdžia pradėjo vartoti jėgą ir prie-

vartą. Prasidėjo piniginės ir kalėjimo bausmės, trėmimas, kat. įstaigų uždarinėjimas. Buvo nušalinti, o vėliau suimti Gniezno - Poznanės arkiv. Ledóchowskis, Fuldos vysk. Kopp, Kölno kardinolas Melchers ir kiti kat. Prūsijos sričių vyskupai. 1874 nauji smūgiai katalikams: Prūsijoje įvestos civilinės jungtuvės, policijai leista ištremti dvasininkus, einančius savo pareigas be valdžios sutikimo, vyskupijų valdytojai įpareigoti prisiekti valdžios įstatymams, atšauktas Prūsijos pasiuntinys prie Šv. Sosto. Po 1874 VII 13 Kissingene įvykusio prieš Bismarcką atentato, dėl jo neteisingai apkaltinus katalikus, kova dar paaštrėjo. 1875 pop. Pijus IX savo II 5 laiške Vokietijos vyskupams ‚Gegužės mėn. įstatymus' paskelbė negaliojančius ir netrukus kalėjime tebelaikomą arkiv. Ledóchowskį pakėlė į kardinolus. Bismarckas dėjo pastangų k. išplėsti ir į kitus kraštus, bet jie neskubėjo juo pasekti. 1875 privalomų civilinių jungtuvių įstatymas įsigaliojo visoje Vokietijoje; buvo nutraukta iki tol teikta valstybės parama Bažnyčiai (Sperr-Brotkorb Gesetz), uždaryti visi vienuolynai, išskyrus tuos, kurie rūpinasi ligonių slaugymu, bet ir šie lieka valdžios priežiūroje. Bažnytinės nuosavybės valdymas pertvarkytas taip, kad čia galutinį žodį turi ne bažnytinė vyresnybė, bet tikinčiųjų išrinkti atstovai ir valdžios pareigūnai. Senkatalikiams duotos teisės į katalikų bažnyčias ir jų beneficijas.

Iš atskirų Vokietijos sričių k. aštriausiai pasireiškė Prūsijoj, bet katalikus varžė taip pat Badenas, Hessen-Darmstadtas, Saksonija ir ypač Bavarija, kur tuomet kulto ministru buvo liberalas J. v. Lutz. Žalos Kat. Bažnyčiai padaryta milžiniškos. Vienoje Prūsijoje 1878 iš 12 vyskupų tik 4 galėjo eiti savo pareigas, kunigų seminarijos buvo uždarytos, keli šimtai parapijų neturėjo klebonų. Betgi katalikai nenusileido. Jų pasipriešinimas buvo pasyvus, bet drauge patvarus, nes buvo tikima savo reikalo teisingumu. Centro partija, kuriai vadovavo energingi vyrai (Windthorst, von Malinckrodt, broliai Reichensperger) nuolat stiprėjo. Lauktų vaisių nenešanti kova pagaliau įgriso ir jos kurstytojams. Drauge ėmė vis labiau reikštis nauji pavojai valstybei iš beplintančio socialistinio judėjimo. Bismarckas pradėjo įžvelgti k. nesėkmingumą. Su pop. Pijaus IX mirtimi kova apsistojo, o išrinkus pop. Leoną XIII, prasidėjo suartėjimas tarp Prūsijos ir Romos. 1882 atkurta Prūsijos pasiuntinybė prie Šv. Sosto. 1885 Leonas XIII tarpininkavo tarp Vokietijos ir Ispanijos dėl Karolinų salų. Pamažu panaikinti kai kurie įstatymai (reikalavimas valstybinių egzaminų dvasininkams, civilinis tribunolas bažnytiniams reikalams), leista įsikurti vienuolynams, jiems dirbti auklėjimo darbą, pripažintas popiežiaus disciplinarinis autoritetas Vokietijos katalikams. Už tai Vokietijos vyskupai, turėjo sutikti su reikalavimu atsiklausti valdžios dėl skiriamųjų asmenų į bažnytines vietas. Kai kurie nuostatai pasiliko galioje ir vėliau, nors jie nebuvo taikomi ankstesniu griežtumu, tarp jų ir ‚sakyklos įstatymas' bei civilinės jungtuvės. Įstatymas, leidžiąs ištremti dvasininkus, panaikintas 1890, sulaikymas Bažnyčiai paramos atšauktas 1891, o prieš jėzuitus — visiškai nustojo galios tik 1917. Valstybiniu atžvilgiu k. buvo didelė Bismarcko klaida. Katalikai pradėjo žiūrėti į valstybę su nepasitikėjimu. Jų geriausios jėgos, užuot veikusios bendram tautos ir valstybės labui, buvo priverstos eikvotis tarpusavio kovoje. Katalikams k. tačiau išėjo į naudą, padėjo pajusti jiems savo reikšmę, stiprino tarpusavį susiklausymą ir gyvino bendradarbiavimą. Laikas parodė, kad ir Romos būdas užbaigti k. ieškant suartėjimo dalykuose, kurie nelietė tikėjimo ar Bažnyčios institucijos esmės, davė lauktų vaisių, nežiūrint, kad kai kurie Vokietijos katalikų vadai (Windthorstas) buvo labiau linkę laikytis savojo šūkio: ‚viską arba nieko'.

H. v. Kremer-Auenrode, Aktenstücke zur Geschichte des Verhältnisses zwischen Staat und Kirche in 19. Jht. III–IV, 1877–80; *N. Siegfried (V. Cathrein)*, Aktenstücke betr. den preuss. K., 1882; *J. B. Kissling*, Geschichte des K. 1911–16; *G. Goyau*, Bismarck et l'Église I–IV, 1911–13; *K. Bachem*, Vorgeschichte, Geschichte u. Politik der deutschen Zentrumpartei I–IX, 1926–32; *M. O. Kolbeck*, American Opinion on the K., 1942; *Z. Ivinskis*, Vokietijos K. priežastys ir jo padariniai (Židinys 1934, 3, 279–84); *E. Eyck*, Bismarck 1944. *P.Rbk.*

Kultūros bendrovė įsteigta 1920 XI 26 Šiauliuose. Jos tikslas — leisti ir platinti lietuviškas knygas bei kelti Lietuvos žmonių kultūrą. Pirmoji b-vės valdyba: pirm. P. Bugailiškis, sekr. St. Brašiškis, nariai K. Bielinis, F. Daugėla, J. Fledžinskis, J. Trečiokas, K. Venclauskis. K.b. tuoj ėmėsi leisti knygas. 1924 išleido 34 knygas, viso 124.500 egz. Išleistų knygų vertė siekė 542.101 lt., išplatinta knygų už 246.674 lt. Knygų platintojams skyrė iki 50.000 lt.

premijų knygomis. Platino per knygynus ir Kultūros būrelius, kuriems duodavo iki 30% nuolaidos. 1921–27 K.b. išleido 140 leidinių. Knygų leidybą lėšomis parėmė JAV Tėvynės Mylėtojų d-ja. K.b. 1924 leidiny Viperio Senovės Europa ir Rytai yra atspaudas: Tėvynės Mylėtojų d-jos leidinys 39 nr. 1923 pradėjo leisti mėnesinį iliustruotą mokslo, visuomenės, literatūros žurnalą Kultūrą. 1924 pabaigoje įsteigė K.b. biblioteką. Joje buvo knygų ir svetimomis kalbomis. Pradėjo keistis knygomis su JAV lietuvių leidyklomis, ypač su Tėvynės Mylėtojų d-ja. 1925 įsteigtas K.b. knygų sandėlis ir raštinė Kaune. 1925 X 25 atidarytas Kultūros teatras atremontuotuose Liaudies Namuose, Šiauliuose. Čia veikė ir nuolatinis kino teatras. Kultūros scenos būrelis L. Namų scenoje vaidino dramos veikalus. K.b. salė buvo naudojama vietos visuomenės org. susirinkimams bei parengimams. K.b. sudarė kilnojamuosius knygynėlius, kuriuos daugiausia naudojo visoje Lietuvoje paplitę Kultūros būreliai. Knygoms spausdinti įsigijo nuosavą spaustuvę. 1925 pradėta leisti pigiųjų knygelių serijos. Jos kainavo po 25 ct. 1926 švietimo ministro V. Čepinskio įsakymu K.b. leidiniai leista laikyti pradžios ir vidurinių mokyklų bibliotekose. *L.Šm.*

Kultūros būreliai buvo organizuojami Kultūros b-vės jų nariams šviesti ir kultūrinę veikią vietoje plėsti. Įsisteigė apie 300 būrelių su apie 3000 narių. Jų šūkis buvo — švieskis ir šviesk! Už 16 litų metinio mokesčio nariai gaudavo Kultūros žurnalą ir visus Kultūros b-vės leidinius su 30% nuolaidos. Kultūros b-vė nemokamai duodavo K.b. knygynėliams savo leidinius ir būreliams siuntinėdavo kilnojamąsias bibliotekėles. Pirmasis Kultūros būrelių atstovų suvažiavimas įvyko 1925 IX 20 Šiauliuose. Dalyvavo 130 atstovų iš visoj Lietuvoj veikiančių būrelių. Kaune veikė 11 būrelių su daugiau kaip 500 narių. K.b. rengdavo paskaitas, parengimus, skaitydavo viešai Kultūros žurnalą ir diskutuodavo perskaitytais klausimais. Veikliausieji buvo Lietuvos univ. ir Žemės ūkio akademijos studentų būreliai. Universiteto būrelis įsisteigė 1923 gale. Pirmojon valdybon išrinkti: pirm. L. Šmulkštys, sekr. L. Sirutytė, ižd. M. Pališaitytė. Būrelis rengdavo meno ir literatūros vakarus. Surengė universitete įspūdingą dr. Jono Šliūpo 60 metų sukaktuvių minėjimą. Dalyvavo akademiniame univ. gyvenime, studentų atstovybėje. Steigė naujus būrelius ir jiems vadovaudavo. Būreliui priklausė arti 100 narių. Jo nariai vertė J. Trojanovskio Gamtos mokslo vadovėlį. Kalbą taisė būrelio narys Pranas Skardžius. Bendradarbiavo Kultūros žurnale. Žemės ūkio akademijos būrelis įsisteigė 1924. Rengė Dotnuvoje viešus parengimus bei paskaitas, kurias skaitė prof. A. Janu-

Pirmasis Kultūros būrelių atstovų suvažiavimas

laitis, prof. V. Krėvė-Mickevičius, J. A. Herbačauskis ir kt. Dalyvavo akademiniame gyvenime. 1927 uždarytųjų kultūros būrelių nariai stodavo ką tik įsikūrusion Kultūros švietimo draugijon. *L.Šm.*

Kultūros ciklai žr. Etnologija.

Kultūros draugija žr. Kultūros švietimo draugija.

Kultūros filosofija yra filosofinė disciplina, iš pirmutinių priežasčių tirianti tikrovę kaip žmogaus kūrybą.

Istorija. Sakoma, filosofinė žmonijos mintis esanti įsižiebusi ne į kultūrą, bet į gamtą: pirmieji graikų filosofai sprendę šalia žmogaus esančio pasaulio problemas. Tačiau jeigu įsižiūrėsime į būdą, kaip jie prie šių problemų priėjo, pamatysime, kad graikiškoji gamtos filosofija yra ne kas kita, kaip kultūrinių kategorijų perkėlimas į gamtos gyvenimą. Jau ir pats pasaulio pavadinimas ‚kosmos' (tvarka) yra paimtas iš socialinių santykių. Šiame kosme esantieji daiktai gyvena kultūros gyvenimą: jie atsiranda ir pradingsta, ‚mokėdami pabaudą už savo kaltę pagal laiko sąrangą' (Anaksimandras); jie yra gaivinami nesantaikos, nes ‚karas yra visų daiktų tėvas ir karalius' (Heraklitas); jie pasilieka ‚kiekvienas ten, kur buvo pastatytas', nes ‚kiekvienas turi savo tarnybą' (Empedoklis). Pasaulis atrodė graikams kaip valstybė, turinti savo įstatymus ir savą hierarchiją. Makrokosmas yra taip sustatytas, kaip ir mikrokosmas, kurį susikūrė žmogus. Todėl nors graikai kultūros visumos ir nenagrinėjo, tačiau pats jų mąstymas buvo stipriai kultūrfilosofinis (W. Jaeger, Paideia. Die Formung des griechischen Menschen ³1956). Toks jis pasiliko ir renesanso metu, nes renesansas iš esmės buvo žmogaus-kūrėjo matas. Sena Cicerono mintis, esą žmogus galįs gamtoje sukurti kitą gamtą (‚quasi alteram naturam in rerum natura', De natura deorum), buvo uoliai kartojama renesanso mąstytojų. M. Ficino trimis šimtais metų anksčiau už Goethę pavadino žmogų ‚dievu žemėje'. T. Campanella teigė, kad žmogaus panašumas į Dievą esąs tas, kad žmogus galįs ‚kurti kitą gamtą, kitus kelius, kitą tvarką' (Civitas solis). G. Pico della Mirandolla laikė žmogų tokiu padaru, kuris yra skirtas būti pasaulio ‚skulptoriumi ir poetu'. Visiems kitiems padarams Dievas nubrėžęs dėsnius ir ribas, vienam tik žmogui Jis sudėjęs jo likimą į jo paties rankas. Žmogus pats turįs ‚susikurti formą, kurioje jis norės gyventi' (De dignitate hominis). H. Grotijaus (De iure belli ac pacis) ir M. de Montaigne (Essais) susidomėjimas teisės bei moralės klausimais buvo ne kas kita, kaip pastanga paieškoti dėsnių anai patiesžmogaus susikurtai gyvenimo formai. Romantikoje žmogaus kūrėjo samprata pasiekė savo viršūnę: žmogus yra ‚gamtos mesijas' (Novalis). J. G. Herderis išvystė Mirandolos mintį, pabrėždamas, kad žmogus neturįs vienalytės ir ankštos srities pasaulyje, kur jo, kaip gyvulio, lauktų tik vienas darbas. Aplinkui žmogų tįso ištisas darbų bei paskirčių margumynas. Herderis vadina žmogų pirmuoju, kuris yra paleistas iš gamtos ribotumo į neaprėžtą laisvę. Žmonija esanti panaši į būrį drąsių, nors ir mažų milžinų, kurie pamažu leidžiasi nuo kalnų, kad pavergtų žemę. Kūrybinis žmonijos genijus skleidžiasi istorijoje vis gražesniais ir gražesniais pavidalais. Skirtumas tarp nekultūringų ir kultūringų tautų esąs tik laipsninis, o ne esminis (Herder, Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit 1784). Iškilusi vad. gyvybės filosofija (Lebensphilosophie) ir vėlesnioji egzistencinė filosofija nebuvo palankios kultūrfilosofiniam mąstymui, nes pirmoji atsikreipė į gamtinę gyvybę kaip į visur tekančią ir visa palaikančią jėgą, o antroji susitelkė aplinkui asmeninę egzistenciją, kuriai kultūra virto tiktai ‚Zeug', priemone, įrankiu, tačiau turinčiu kažkokia žemesnę prasmę bei vertę; tai rodo ir pats terminas ‚Zeug' (Heidegger). Vis dėlto šiuo metu kultūros filosofija gavo gana didelių paskatų: čia buvo išryškintas skirtumas tarp kultūros ir gamtos mokslų (W. Dilthey, Studien zur Grundlegung der Geisteswissenschaften 1905; H. Rickert, Naturwissenschaft und Kulturwissenschaft 1899) čia buvo formuluota kultūros kaip vertybės samprata (Cohn, Wertwissenschaft 1932); čia iškilo ir kultūros žlugimo problema, pažadinta I pas. karo ir įspūdingai formuluota O. Spenglerio (Untergang des Abendlandes 1920).

Lietuvoje kultūros filosofijos pirmasis atstovas ir sisteminis jos kūrėjas buvo St. Šalkauskis (Bažnyčia ir kultūra, Draugija 1913–14, nr. 83–87); Kultūros filosofijos metmens 1926). Šalkauskio kultūros filosofija yra atremta į sintetinį gyvenimo filosofijos pobūdį ir užima vidurinę

vietą tarp gamtos ir religijos filosofijos: gamta sudaro materialinį pagrindą kultūrai, o kultūra — religijai; kultūra atbaigia gamtą, o religija — kultūrą. Sintetiniu bei sisteminiu savo pobūdžiu Šalkauskio kultūros filosofija išsiskiria iš kitų šios rūšies veikalų ir išlaiko originalinį bruožą.

Srovės kultūros filosofijoje susiklosto pagal tai, kaip atsakoma į klausimą, koki yra santykiai tarp gamtos ir kultūros. — Savo teze, kad ‚viskas yra gera, kas išeina iš Kūrėjo rankų, ir viskas genda žmogaus rankose' J. J. Rousseau pagrindo kultūros kaip gamtos gadinimo sampratą. Kultūra esanti gamtai svetimas ir priešiškas pradas. Kultūrinis gamtos apipavidalinimas esąs tik paviršutiniškas, jo formos nesutinkančios su gamtos formomis, todėl šias iškreipiančios ir savo sustingimu žudančios. Gamta visados einanti geru keliu, ir žmogaus veiklos prasmė esanti ne naują kelią gamtai rodyti, bet tik jai pagelbėti eiti jos pačios keliu. Kultūra turinti būti gamtos pagalbininkė. — Iš senesniųjų kultūros filosofų šiai srovei priklauso G. Vico (Prinzipi di una scienza d'intorno alla commune natura della nazione 1725), iš naujesnių — L. Frobenius (Paideuma. Umrisse der Kultur 1898) ir O. Spengleris.

Kultūros kaip dvasios objektivacijos samprata yra kilusi iš Hegelio filosofijos, kurioje visa yra ne kas kita, kaip objektyvinės dvasios įsikūnijimas pagal dialektinį šios dvasios vyksmą. Kultūrinėje kūryboje žmogaus dvasia įsikūnija savotišku būdu gamtoje ir apsireiškia kūrinio pavidalu. Tuo būdu subjektyvinė dvasia virsta objektyvine ir objektyvuota dvasia. Šia prasme kultūra daros ‚dvasios eksteriorizacija' (O. Braun). Šios srovės naujausieji atstovai yra N. Hartmannas (Das Problem des geistigen Seins 1932) ir H. Freyeris (Theorie des objektiven Geistes 1934).

Kultūros kaip vertybės sampratos kūrėjas yra H. Rickertas. Gamtą jis laiko būtimi, laisva nuo vertės (wertfrei), o kultūra jam yra esmingai vertybių sritis. Kultūros kūrimas yra vertybių realizavimas gamtoje. Kultūrinis kūrinys visados išreiškia patobulintą būtį. Su kultūrinės gėrybės atsiradimu ‚pasaulio egzistencija mums atrodo kilnesnė ir jo prasmė aukštesnė' (O. Simmel). Prie šios srovės priklauso dar R. Eucken (Der Sinn und Wert des Lebens 1908; Mensch und Welt 1918) ir J. Cohn (Der Sinn der gegenwärtigen Kultur 1914).

Simbolinė kultūros samprata perkelia kultūrinį kūrinį iš tikrovės srities į ženklo arba simbolio plotmę. Šios sampratos autorius yra N. Berdiajevas (Smysl tvorčestva 1915; vok. vertimas Der Sinn des Schaffens 1927). Visa, ko kultūra pasiekia, esą tik simboliška, ne realu. Žmogus, tiesa, trokšta savoje kūryboje paregėti naują tikrovę, bet iš tikro jis paregi tik simbolį. ‚Kultūroje yra laiminas ne pažinimas, bet pažinimo ženklas; ne grožis, bet tik grožio ženklas; ne meilė, bet tik meilės ženklas; ne gamtos apvaldymas, bet tik apvaldymo ženklas'. Todėl kultūra yra didžiulis žmogaus nepasisekimas. Ji tad savaime veda į religiją, kuri perkeitimo aktu jau laimi realią būtį. Jeigu kultūra paneigia esminį savo santykį su religija, tai išgyvena neišvengiamą krizę.

Problematika. — Pagrindinės kultūros filosofijos problemos yra šios: 1. kultūros esmės problema, kur atsakoma, kas yra kultūra savyje; t.y. kas yra tikrovė kaip žmogaus padaras ir koks jos santykis su tikrove apskritai; kaip egzistuoja kultūrinis kūrinys savyje ir ryšium su juo besinaudojančiu žmogumi; 2. kultūros kūrėjo problema, apimanti asmens, lyties ir bendruomenės reiškimąsi kultūros kūrime; 3. gamtos kaip kultūros medžiagos problema, nagrinėjanti gamtos įtaką kultūrai ir kartu pačias pirmines kultūros apraiškas (ūkis, fizinė kultūra); 4. kultūros formų problema, siekianti ištirti kalbos ir mokslo, ugdymo ir dorovės, technikos ir meno kaip kultūros apraiškų esmę bei prasmę; 5. kultūros tikslų problema, mėginanti nustatyti, kam yra kuriama kultūra kaip atskiras kūrinys, kaip šių kūrinių organizacija (civilizacija) ir kaip šių kūrinių nuolatinis išsivystymas istorijos eigoje.

W. Böhm, Ueber die Möglichkeit der systematischen Kulturphilosophie 1927; *E. Grisebach,* Kulturphilosophische Arbeit der Gegenwart 1913; *A. Maceina,* Kultūros filosofijos įvadas 1936; *R. Mondolfo,* En los orígenes de la filosofía de la cultura 1942; *E. Rothacker,* Probleme der Kulturanthropologie 1948. *A.Mc.*

Kultūros fondas visuomeninė organizacija remti lietuvių mokslui, menui bei apskritai tautinei kultūrinei. Nepriklausomojoje Lietuvoje 1927 k.f. reikalai buvo svarstomi kultūros kongreso metu ir jo statutui sudaryti buvo išrinkta komisija. Vėliau k.f. idėją populiarino spauda bei

organizacijos, bet tą pribrendusį reikalą panaudojo Lietuvos okupantas ir 1940 VII 20 paskelbė k.f. įstatymą, kuris praktiškos reikšmės neturėjo. Tremtyje — Vokietijoje, Kanadoje, Australijoje — k.f. idėja buvo pradėta realizuoti. Apčiuopiamesnės reikšmės turi 1955 XI 19 JAV Lietuvių Bendruomenės įsteigtas k.f. Jo tikslas — kelti lietuvių tautinę kultūrą, telkti šiems reikalams lėšas, remti kultūrinės reikšmės darbus, organizuoti lietuvių tautinės kultūros paminklų apsaugą. K.f. organai yra: k.f. taryba, tarybos išrinkta valdyba ir Bendruomenės įstaigų paskirti įgaliotiniai lietuvių kolonijose. K.f. tarybą sudaro 15–30 narių, LB centro valdybos pakviestų iš įvairių lietuviškų kultūrinių organizacijų ir asmenų tarpo. Ligi 1957 pabaigos k.f. paskyrė vieną premiją rašytojų draugijai, įvykdė vieną dainos ir giesmės konkursą, pradėjo leisti Lituanistikos instituto darbus, paskyrė paramos keturiems leidinams jaunimui, perėmė globoti PLB archyvą, leidžia Lietuvių bibliografinės tarnybos biuletenį Knygų Lentyną, jaunimo meninės saviveiklos medžiagos biuletenį Jaunimo Veiklą, su Lietuvių kalbos draugija susitarė atgaivinti Gimtąją Kalbą, su Lietuvių istorikų d-ja susitarė leisti Lietuvos istorijos biuletenį, susitarus su ALRK vargonininkų sąjunga sudaryta Lietuvių muzikos komisija ir t.t. Tokiu būdu k.f. savo tikslų siekia bendradarbiaudamas su kiekviena tam pritariančia lietuvių kultūrine organizacija. K.f. pirmosios kadencijos (1955–1958) valdybą sudaro J. Kreivėnas, B. Babrauskas, J. Švedas, dr. V. Manelis, inž. J. Jurkūnas, arch. J. Mulokas, kun. A. Baltinis, V. Dailidonis ir St. Tamulaitis. *J. Kr.*

Kultūros istorija yra visašališkas žmonių buities vaizdavimas, kaip ji pasireiškia religijoj, filosofijoj, visokeriopoj mokslinėj kūryboj, mene, literatūroj, visuomeninio bei valstybinio gyvenimo formose, teisėj, ūky, net kasdieninio gyvenimo papročiuose ir kt. K.i. tiriami objektai yra labai įvairūs, neaprėpiami, kaip neaprėpiamas ir pats gyvenimas. Istorikai, tirią atskirus objektus, stengiasi sieti juos kitas su kitu ir tuo būdu ryškinti žmonijos, tautos ar kokio visuomeninio individo buitį laiko eigoj.

K. (civilizacijos) i. terminas atsirado XVIII a. iš reakcijos prieš vyravusią politinę istoriją, kur vaizduota daugiau vadų ar valstybininkų žygdarbiai. Vad. šviečiamasis laikmetis suprato šios istorijos siaurumą ir pasistengė kurti istoriją, parodant kiek galima visašališką bendruomenės buitį. Šia kryptimi pirmas pasinešė eiti Voltaire veikalu: Essai sur les moeurs et l'esprit des nations (1736) ir davė pradžią k.i. Dar k.i. kilimui daug reiškė Herderio istorijos samprata (žr.), išdėstyta veikale: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit (1785–92). Nuo XIX a. k.i. terminas pradėtas plačiai vartoti ir juo paženklinti veikalai turėjo pretenzijų į pilnutinį visuomenės gyvenimo vaizdavimą. Pradžioj k.i. gamtos mokslų poveiky buvo statomas uždavinys susekti visuomeninio gyvenimo įstatymus, tinkančius visiems laikams ir kiekvienai visuomenei. Šios krypties pradininkai buvo A. Comte ir jo teorijos taikytojas visuomenės buičiai vaizduoti H. Th. Buckle (žr.) su veikalu: History of Civilisation in England (1857). Bet vėlyvesnieji k.i. teoretikai, k.a. Dilthey, Windelbandas, Rickertas ir kiti griežtai atskyrė ją nuo gamtos mokslų, priskirdami dvasios arba tiesiog kultūros mokslų sričiai. Dabar k.i. laikoma savaimingu mokslu ir jos turinys bei kryptis pareina nuo autoriaus pažiūros į istoriją, tariant, nuo jo istorijos filosofijos.

J. Huizinga, Aufgaben der Kulturgeschichte, Wege der Kulturgeschichte 1930; ('') Ueber eine Definition des Begriffs d. Geschichte, Geschichte und Kultur 1954. *J.J.*

Kultūros istorinė mokykla žr. Etnologija, Kultūros kaita.

Kultūros kaita žmonių grupių ‚gyvenimo būdo', papročių ir jų apsprendžiamos aplinkos bei kuriamų daiktų pakitimai, vykstą spontaniškai arba pagal sąmoningai vykdomą planą.

Yra daugybė duomenų, rodančių k.k. visuose kraštuose ir visais laikais. Archeologinių kasinėjimų radiniai, užtinkami įvairiuose tos pačios gyvenvietės sluoksniuose, rodo skirtingą tų pačių įrankių formą pagal laikotarpius, kuriais žmonės gyveno. Istoriniais laikais rašyti dokumentai, paminklai ir kitokios istorinės bei geografinės žymės liudija k. k. Civilizuotose šių laikų bendruomenėse antropologai pastebi ne tik giliosios senovės tradicijas, bet ir nuolatinius kitimus, kurie yra taip susiję su senais kultūros pavidalais (patterns), kad neparuošta eilinio stebėtojo akis juos laiko gilios senovės palikimu. Dabartinės k.k. apraiškos yra lengvai pastebimos skirtingomis dviejų kartų, vyresniosios ir jaunesniosios, laikysenomis bei pa-

žiūromis į įprastinę visuomenės kultūrą. Bene plačiausiai žinomas k.k. apraiškos atsiskleidžia tos pačios kultūros sritinėse atmainose. Lietuvoje pvz. aukštaičiai, dzūkai, suvalkiečiai ir žemaičiai, turį bendrą kultūrą, savo būdu, poelgiais, kalba ir kitais dalykais skiriasi vieni nuo kitų ir ryškiai parodo k.k.

K.k. yra vienas iš dviejų pagrindinių kultūros reiškinių, visuotinai egzistuojančių. Antrasis reiškinys yra kultūros pastovumas, be kurio k.k. būtų sunku suprasti. Psichologiškai kultūros pastovumas yra vadinamas konservatyvizmu, tačiau ne visi mokslininkai sutinka, kad k. k. yra pažanga. Vokiečių socialinis filosofas A. Weberis, skaidydamas kultūrą į 3 aspektus, laiko, kad tik ‚civilizacijos procesas' rodo tendenciją nuolat progresuoti, o ‚socialinis procesas' ir ‚kultūrinis judėjimas' yra neutralūs pažangai arba nepakartojami reiškiniai.

Antropologai bei etnologai savo pastarųjų dešimtmečių tyrinėjimais padarė išvadų, jog primityvus žmogus nėra tik pasyvus įpročio vergas, niekad neišsivaduojąs iš tradicinės kultūros varžtų, kaip kad buvo linkę manyti socialinės evoliucijos šalininkai. Nors gyvendamos nuošalėj, turėjusios mažiau komplikuotą technologiją, primityvios bendruomenės neišvengė k.k. Nuošali vietovė nebūtinai apsprendžia, kad jos gyventojai yra konservatyvūs, nes tolimųjų rytų civilizacija arba eskimų kultūra yra laikoma konservatyvia, o ji jokiu būdu nebuvo izoliuota nuo kitų. Geografinė aplinka gali aprėžti arba sudaryti palankesnes sąlygas k.k., tačiau nemažesnės reikšmės yra pačios bendruomenės polinkiai ir pergyvenimai, skatiną arba trukdą naujovių įvedimą.

Kultūra kinta dviem būdais: iš vidaus ir ‚iš oro'. Pirmuoju atveju nauji kultūros bruožai kyla iš pačios bendruomenės, kai išradimai ar patobulinimai, padaryti tos pačios bendruomenės narių, yra jos priimami. Antruoju atveju naujai pasisavinami kultūros bruožai yra ‚pasiskolinti' iš kitų bendruomenių dvejopu keliu: akultūracija ar difuzija (žr.). Akultūracija tiria kultūros pasisavinimo bei transmisijos procesą, o difuzija — kultūros transmisijos rezultatus. Akultūracijos studijos daromos pačiu kultūrinio kontakto metu ir esti tiksliai dokumentuotos, o difuzijos raida dažnai yra paremta rėliatyviomis prielaidomis, nes nėra pakankamų istorinių duomenų jai atsekti. Tautinis charakteris bei kultūra yra tapatinama su tais kultūros bruožais, kuriuos paskiros tautos laiko ‚savais'. R. Linton tačiau apskaičiavo, kad ‚šimtaprocentinis amerikietis' turi tik 10% kultūros bruožų, kilusių Amerikoje, o 90% yra pasiskolinta iš kitų tautų bei kraštų. Manoma, kad ši proporcija galioja ir kitose tautose, turinčiose kelių tūkstančių metų tradicijas, nes vien, palyginti, jaunoje amerikiečių tautoje. Tad k.k. negalėjo aplenkti nė pačių konservatyviausių tautų.

Ne visi kultūros aspektai yra vienodai imlūs k.k. Pastebima, kad pirmiausia yra ‚pasiskolinami' materialiniai naujos kultūros bruožai. Pvz. N. Zelandijos maori kiltys, suėjusios į kontaktą su europiečiais, entuziastingai perėmė plieninius įrankius, bulves, kiaules, antklodes ir kt. Įrankių taisymo procesas tapo vėliau pasisavintas, o pinigų vartojimas — dar vėliau. Ir tik galiausiai k.k. palietė ideologinę, magijos ir religijos sritį. Nevienodi k.k. tarpsniai įvairiose srityse sudaro vadinamą kultūrinį pavėlavimą (culture lag), kuris ardo kultūros integraciją. Materialistinės pažiūros šalininkai prileidžia, kad technologiniai (arba ekonominiai — pagal Marksą) pažangos žingsniai turėtų būti palydimi socialinių ir religinių kitimų, o religinių pažiūrų šalininkai tvirtina, kad religinės tiesos ir moralės principai yra nekintami, tad socialiniai ir technologiniai dalykai turi prie pirmųjų prisitaikinti.

K.k. istorijos būvyje yra tyrinėta dviem požiūriais: istoriškai filosofiniu ir antropologiškai sociologiniu. Pirmosios mokyklos atstovai, kaip O. Spengler, A. Toynbee, P. Sorokin ir kiti, yra išplėtoję ciklinę istorijos teoriją (žr.). Antroji mokykla skirstytina į du periodus: evoliucijos (žr.) ligi XX a. pradžios ir difuzijos bei akultūracijos ligi šių laikų. Iš pastarųjų minėtina heliolitinė, arba panegiptinė mokykla, atstovaujama anglų E. Smith, W. J. Perry ir kitų, kuri rėmėsi prielaida, jog senoji Egipto civilizacija buvo kultūros centras, tad panašūs į ją kultūros bruožai, pavyzdžiui piramidės, rasti Meksikoje, turėję būti pasiskolinti iš Egipto. Mažiau vienašališka yra vokiečių-austrų kultūros istorinė mokykla (Kulturkreis), sukurta Graebnerio, Ankermanno, tėvo W. Schmidto, Menghino, o vėlesniu metu plėtota — Kopperso, Gusindes ir kt. Pagal ją skirtingi kultūros tipai, charakteringi pagrin-

diniais ir šalutiniais bruožais, išriedėjo vieni iš kitų laikotarpių eigoje, tačiau šios mokyklos kritikai laiko, jog daugelis tų kultūros tipų yra ne tiek tikrovės pavidalai, kiek etnografų dirbtinės konstrukcijos, be to, ir pati tipų raida nėra įrodoma. Tiltą tarp difuzijos ir akultūracijos šalininkų nutiesė F. Boas, kuris taikliai ir griežtai kritikavo ankstyvesnių mokyklų prielaidas ir klaidas, vengė plačių teoretinių samprotavimų ir ragino koncentruotis ties realiais kultūros bruožų ryšiais ir jų dinamika, susieta su psichologiniais aspektais. O funkcionalizmas, sukurtas B. Malinowskio ir A. R. Radcliffe-Browno, nuvertino visus istorinius požiūrius ir visą dėmesį atkreipė tik į kultūros bruožų tarpusavio ryšius, jų funkcijas ir dinamiką. Pastaraisiais dešimtmečiais funkcionalistinės studijos tapo vaisingesnės ryšium su platesniu panaudojimu įvairių psichologijos šakų (psichiatrija, psichoanalizė, vaikų psichologija, pramonės psichologija, socialinė psichologija), o taip pat ir istorinių duomenų.

A. Firth, Primitive Economics of the New Zealand Maori 1929; *A. A. Goldenweiser*, History. Psychology and Culture 1933; *M. J. Herskovits*, Cultural Anthropology 1955; *M. T. Hogden*, Change and History 1952; *A. L. Kroeber*, The Nature of Culture 1952; ('') Anthropology Today 1953; *R. Linton*, The Study of Man 1936; *B. Malinowski*, The Dynamics of Culture Change 1945; *R. W. Murray*, Sociology for a Democratic Society 1950; *W. F. Ogburn et M. F. Nimkoff*, Sociology 1946; *W. Schmidt*, Handbuch der Methode der kultur-historischen Ethnologie 1937 (ag. The Cultural Historical of Ethnology 1939)

A.Mst.

Kultūros muziejus žr. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus.

Kultūros paminklų apsauga žr. Paminklų apsauga.

Kultūros psichologija ši psichologijos šaka dar tebesanti formavimosi stadijoj. Jos objektą sudaro individo ryšiai su kultūra ar atskiromis kultūros sritimis. K.p. savo išeities tašką visada turi vienoje kurioje kultūros sampratoje ir tuo būdu remiasi kultūros filosofija; kiek tai liečia atskirus reiškinius, medžiagą ima iš kultūros istorijos. Ribos su tautų psichologija, antropologija ir sociologija nėra aiškios, juo labiau, kad šių mokslo sričių apimtis atskiruose kraštuose kiek skirtingai suprantama. Tiek tautų psichologija, jei į ją įtraukiamos visos sritys, kuriose apsireiškia dvasios objektivacijos (W. Wundt, Hellpach), tiek antropologija (ypač kaip ji suprantama anglosaksų kraštuose), tiek sociologija turi eilę bendrų klausimų su k.p. K.p. pradmenys susiformavo Vokietijoje. Jiems pagrindus padėjo W. Hellpach. Hellpach kultūrą laiko tvarkos sistema (Ordnung), apspręsta vienos aukščiausios vertybės, apimančia visus gyvenimo turinius ir visas gyvenimo formas. Kultūros psichologijos užduotis yra atsakyti į klausimą, kokie faktoriai žmogų verčia subordinuotis vienai aukščiausiajai vertybei, kuri istorijos eigoje gali keistis (tai iš individo visada pareikalauja aukos, galinčios eiti iki paskutinių konsekvencijų), ir kokios yra šios subordinacijos pasireiškimo formos atskirose gyvenimo srityse. Analizuodamas realizuotas kultūros apraiškas, Hellpach jas skiria į tris pagrindines sritis: irracionalinę (Triebgüter, Spielgüter, Rauschgüter), korracionalinę (Nutzgüter, Zwangsgüter, Wissgüter) ir transracionalinę. Hellpacho metodui artimiausia yra vad. ‚geisteswissenschaftliche Psychologie', nors Hellpach pats pasisako už (arčiau nedefinuotą) ‚universalinę psichologiją'.

O. Kroh konkrečią kultūrą ima kaip atbaigtą visumą ir kultūros psichologijos objektu mato individo ir kultūros funkcionalinį santykį psichologiniu požiūriu. Šis santykis liečia visas kultūros sritis. Kartu su kultūros egzistencijos etapais—susikūrimu, vystymusi, diferenciacija ir žlugimu—eina jo evoliucija. Kultūros psichologijos sričiai, pagal Kroh, priklauso ir individo santykiai su atskiromis kultūros sritimis, kurios, pagal Kroh, kiekviena yra determinuota vis kitos aukščiausios vertybės. Šiems santykiams būdinga įtampa, visada randama tarp individo ir dvasinių objektivacijų, su kuriomis jis susiduria. — Pas Kroh kultūros psichologijos atribojimas nuo kaimyninių disciplinų, ypač nuo kultūros istorijos, dar mažiau ryškus.

W. Hellpach, Kulturpsychologie 1953; *O. Kroh*, Kulturpsychologie (Wörterbuch der Soziologie) 1955.

J.Nrk.

Kultūros sąjunga 1924 XII buvo įsteigta k.s., kurios tikslas buvo bendrinti Lietuvoje veikiančiųjų kultūros, švietimo draugijų, bendrovių ir kitokių tos rūšies organizacijų darbą ir organizuoti įvairių liaudies ir švietimo įstaigų. K.s. steigėjai buvo Lietuvos mokytojų profesinė sąjunga, Kultūros bendrovė, Mokytojų kooperacijos sąjunga Spaudos Fondas, Lietuvos Sveikatos ir Blaivybės d-ja, Liet. Švietimo Vinco Kudirkos vardo d-ja.

Kultūros švietimo d-ja įsteigta 1927 II 24, kuri perėmė Kultūros žurnalo leidi-

mą. 1937 ir 1938 Kultūros švietimo d-jos valdyboje buvo: J. Sondeckis, P. Bugailiškis, K. Paulauskas, V. Knyva, A. Ulpis.

K. draugija įst. 1935 Čikagoj. Steigėjai buvo Julius Mickevičius, Kostas M. Augustas, Povilas Mileris ir kt. Ši draugija yra 1909 įsteigtos Čikagos Lietuvių draugijos padalinys, kurio tikslas yra rūpintis kultūriniais pašalpinės d-jos narių reikalais. Ji yra savarankiška organizacija, kuri ruošia paskaitas, vakarus, vaidinimus, steigia klubus, mokyklas ir kt. K. d-ja turi savo skyrius Rockford, Ill., Springfield, Ill., Waukeegan, Ill., Racine, Wisc., Aurora, Ill., East Chicago, Ind., Chicago Heights, Ill., Gary, Ind., Roseland, Ill., Cicero, Ill., ir Harvey, Ill. Rockforde d-ja turi savo namus, kur ruošiamos paskaitos ir pramogos. 1957 K. d-jos pirmininkas K. M. Augustas, iždininkas Povilas Mileris, sekretorius Kazys P. Deveikis. *M. Gd.*

Vilniaus k. švietimo d-ja įsteigta 1927 XII 4. K. d-jos steigėjai buvo: Stasys Matjošaitis-Esmaitis, dr. V. Alseikienė, Bronius Untulis. Pirmoji k. švietimo d-jos centro valdyba: Bronius Untulis — pirm., St. Matjošaitis — v.pirm., Paulė Tamulečiūtė (Ancevičienė) — sekretorius, Povilas Karazija — iždininkas, dr. V. Alseikienė — narys. K. švietimo d-ją lėšomis parėmė JAV lietuviai, tai jau 1928 galėjo įsteigti pirmąją dr. J. Basanavičiaus vardo pradžios mokyklą Vilniuje. 1929 d-ja turėjo 10 skyrių ir išlaikė 4 pradž. mokyklas. Netrukus skyrių skaičius paaugo ligi 29; kiekvienas skyrius turėjo bibliotekėlę. Skyrių reikalų vedėjas buvo A. Birinis (Birinčikas), chorus organizavo Jurga. 1936–37 k. d-ja suorganizavo skrajojamąjį liaudies universitetą, kuris vien Švenčionių aps. surengė per 100 viešų paskaitų. Kartu su paskaitininkais iš kaimo į kaimą vykdavo ir k. d-jos daktaras, advokatas bei agronomas, kurie ir teikdavo kaimo žmonėms patarimų. Lenkų valdžia 1938 uždraudė naujai steigti skyrius Trakų ir Švenčionių storastijose, o taip pat neleido daugiau skaityti viešų paskaitų skyriuose. 1938 kaimo korespondentų kursų priedanga k. d-ja surengė lietuvių visuomenės veiklai vadovauti kaime instruktorių kursus. Po Lenkijos ultimatumo Lietuvai ir po santykių užmezgimo su Lenkija, k. d-ja gavo leidimą steigti Vilniuje viešą skaityklą, betgi tuo pat metu uždarė jos paskutinę lietuvių pradžios mokyklą Vilniuje. 1939 Vilniui grįžus Lietuvai, k. d-ja persiregistravo ir pradėjo naują veiklą ligi S. Rusijos okupacijos. Žymesnieji k. švietimo d-jos veikėjai: dr. J. Šlapelis, A. Valaitis, Vyt. Kairiūkštis, A. Krutulys, prov. V. Narbutas, dr. J. Morkus, adv. A. Andrėnas, agr. P. Kašeta, agr. E. Deveikis, adv. P. Grybauskas, doc. Mačionis ir kt. Nuolatine instruktore buvo M. Krinickaitė-Astaškienė (teatro), sportui bei gegužinėms vadovavo Pr. Žižmaras ir K. Baronas.

B. Šėmis (M. Biržiška), Vilniaus Golgota 1930; *D. Alseika,* Vilniaus krašto lietuvių gyvenimas 1919–1934, 1935; *J. Cicėnas,* Vilnius tarp audrų 1953; Vilniaus lietuvių Kultūros švietimo d-jos įstatai 1929. *J.C.*

Kultūros švietimo sekcija 1915–1918 veikusi Rusijoje prie Lietuvių d-jos dėl karo nukentėjusiems šelpti. K.š.s. tikslas buvo rūpintis lietuvių mokyklomis: jų steigimu bei parūpinimu mokslo vadovėlių. K.š.s. išspausdino J. Jablonskio Vargo mokyklą, M. Liuterio Mažąjį katekizmą ir kt. 1917 iš Petrapilio persikėlė į Voronežą.

Kultūros taryba 1925 VI 1 Kultūros kongrese Lietuvos liberalinių ir socialistinių organizacijų sudarytas organas rūpintis lietuvių tautos dvasine kultūra. K.t. svarbiausias uždavinys buvo organizuoti ir išlaikyti liaudies univ., bibliotekas, kultūros fondą, leisti mokslo ir mokslo populiarizacijos veikalus, žurnalus, rengti paskaitas bei kongresus. K.t. įėjo šių organizacijų atstovai: Lietuvos mok. profesinės sąjungos, Kultūros b-vės, Kooperacijos sąjungos Spaudos Fondo, Lietuvos švietimo V. Kudirkos d-jos, Liet. Laisvamanių Etinės d-jos, L. Jaunimo sąjungos, Liet. moksleivių varpininkų d-jos, Socialistinės moksleivijos aušrininkų organizacijos, Socialistinės studentų Žaizdro d-jos, Liet. Valstiečių liaudininkų sąjungos, Lietuvos socialdemokratų partijos, Liet. Tėvynės Mylėtojų d-jos, Amerikos lietuvių tautinės Sandaros. Pirmoji K.t. valdyba: pirm. Vl. Lašas, vicepirmininkai Pranas Augustaitis ir Kipras Bielinis, vyr. sekretorius Pranas Dailidė, sekretoriaus pavaduotojai — Jonas Norkus ir Juozas Galvydis. K.t. praktiška veikla pasireiškė rūpinimusi planingai dirbti kultūros ir švietimo darbą: paruošė liaudies univ. bei suaugusių kursų programas, statutus, sudarė lektorių būrį, paruošė suaugusių švietimo įstatymo projektą. Sušauktuose kongresuose būdavo diskutuojama viena itin svarbi krašto švietimo problema. 1927 kongresas nagrinėjo Kultūros fondo reikalą ir buvo K.t. paruoštas fondo statu-

tas. Vienas labai svarbių K.t. nuopelnų, tai sumanymas leisti Lietuviškąją Encikklopediją, kurią 1931 Spaudos Fondas, bendradarbiaujant Katalikų mokslo akad. ir pradėjo leisti. Ilgainiui Lietuvos administracijos organai daugumą organizacijų, sudarančių K.t. uždarė, tai savaime sunyko ir pačios K.t. veikla.

Kultūrtechnika (vok. Kulturtechnik) inžinerinės priemonės žemėtvarkoje: 1. ž. ū. hidrotechnika arba melioracijos — nusausinimas, drenažas, irigacija — vandens apyvartos dirvoje sutvarkymas, 2. pagrindinis laukų pagerinimas: pievų kultūra, pelkių kultūra, pustomojo smėlio kopų sulaikymas, augančių skardžių tvirtinimas, apsauga nuo potvynių, kolmatažas arba žemumų užpylimas upių sąnašomis, 3. ž. ū. trobesių statyba, 4. sanitarinė hidrotechnika — kaimo aprūpinimas vandeniu ir suvartoto vandens pašalinimas, 5. kelių tinklas, 6. vandens jėgos naudojimas ir kaimo elektra aprūpinimas.

C. A. Vogler, Grundlehren der Kulturtechnik 1889; *A. Friedrich,* Kulturtechnischer Wasserbau 1897, [1]1923; *E. Krüger,* Kulturtechnischer Wasserbau 1921; *G. Schroeder,* Landwirtschaftlicher Wasserbau [2]1950. *S.K.*

Kultūrtechnikas žemės ūkio melioracijos ir kaimo inžinerijos specialistas. Lietuvoje tą vardą teikė Dotnuvos Ž. Ū. technikumas 1925–1927, po 1927 Aukštesnioji kultūrtechnikų mokykla Kėdainiuose (LE I 431). Tarnybinis laipsnis teikiamas Ž. Ū. m-jos melioracijos departamento. Tas vok. vardas (plg. žurnalo vardą Der Kulturtechniker) Vokietijoje išsivystė į kultūrinžinierius vardą, Rusijoje į agromelioratoriaus vardą. Lietuvoje 1927 ėjo Matininkų ir Kultūrtechnikų Balsas, nuo 1928 Žemėtvarka ir Melioracija.

Kultuvas, arba spragilas, javams kulti prietaisas. XIX a. pabaigoje dar apie Luokę buvo išlikęs ir senasis, pirminis k. Tai buvo kreiva iki 2,5 m ilgio lazda, kuria kuldavo storgaliu mušdami javus, tačiau labai susilenkę. Šalia tos paprastos lazdos buvo ir geresnė. Tai ilga eglės šaka, atstojusi kotą, ir 0,5 m ilgio spragėlė, iškirsta ar išskelta iš to paties medžio kamieno. Toks nelankstus k., nors buvo patogesnis už paprastą kreivą lazdą, tačiau ir juo reikėjo dar kulti per daug susilenkus. Dviejų dalių k. taip pat nėra vienodi. Vienų siaustuvė (keltuvė, kotas) ir spragėlė (buožė, kultuvas, plūktuvė) yra tiesiog pririšti kanapiniu ar žarnos, ungurio odos raiščiu, kitų — turi jungus (žr.). K. jungai padaryti iš lazdyno, tvirtai prie siaustuvės ir spragėlės prisieti, o pats k. saitas (ryšys) pasietas per jungo kilpas. Junginiai k. patogesni, ilgiau išsilaiko saitas, ir jie išplitę ne tik Žemaitijoje, bet ir Skandinavuose bei kt. Dviejų dalių k. lengviau kulti, nereikia taip žemai prisilenkti. 2. kuliamosios reketys arba jo ilginės, kuliančiosios dalys. *A.Mž.*

Kultuvė 1. medinė lentelė žlugtui skalbti. Paprastai k. daroma iš beržo pašaknies ar liepos medžio. Pasitaiko dovaninių k. ir iš klevo. Paprastai laikoma gera k. diržingesnio medžio, nes tik iš tokio galima ji plona išdrožti ir būva patvari. Žemaičiuose pirmą k. dukteriai dirba tėvas, po kelių dienų jai gimus. Toji k. saugoma ir iškeliauja jai tekant su visu kraičiu ir kraitiniu lopšiu kartu (Viduklė). Šios tėvo k. raštuota ‚saulute' tik platuma ir koto galas. Kitų raštų daug nebūva. Paaugusiai merginai k. daro berneliai. Už k., kuri visados geometriniu, augaliniu ar kt. piaustinių raštu raštuota, merginą dirbėjui duoda juostą. Jei bernelio dovanota k. skalbiant skyla ir nulūžta jos dalis, tariama jį mirsiant ar kitą nelaimę įvyksiant. Apgauta mergina kai kur sudaužo bernelio jai dovanotą k. viešai. Iš visos eilės papročių galima įžvelgti, kad seniau k. buvo savaiminių jaunuolio piršlybų užuomazga, jo dovana (žr. Vestuvės). Davęs k. galėjo laisviau pas merginą užsukti lankuoniu (žr.) ir t.t. 2. li-

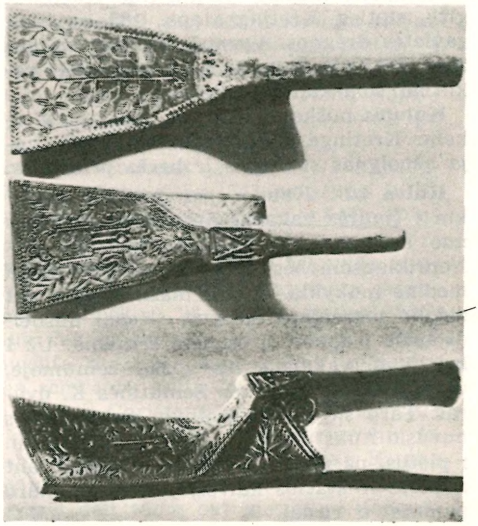

Kultuvės

nams ar jų galvenoms kulti įrankis. Ji buvo daug sunkesnė, beržinė. Žemaičiuose linų k. tikra skelto medžio pliauskutė, kuriai tik išdrožtas kotas. Dzūkuose ir ši linų k. dailesnė; pasitaiko net raštuotų. Ateidamos merginos linų kūlės talkai, paprastai atsineša ir savo k. 3. ant trumpo koto įtaisyta plūktuvė molinei aslai plūkti (žr. Kūjis). 4. kuliamoji, su pastovia spragėle lazda (žr. Kultuvas). *A.Mž.*

Kultuvė humoro laikraštis Kaune, įst. 1922 balandžio pirmosios proga. Įsteigė J. Pajaujis ir Matas Bagdonas. Nuo pirmo numerio K. bendradarbiavo Juozas Petrėnas su K. Binkiu. J. Pajaujui dėl politinės bylos patekus į kalėjimą, K. leido ir redagavo Juozas Petrėnas ir Augustinas Gricius. K. garsėjo savo aktualiomis parodijomis. Vokiečių okupacijos metu buvo leista Į Kultuvę (plg. ‚Į Laisvę'), o tremties metu — Išvietintoji Kultuvė. Leidėjas-redaktorius J. Petrėnas JAV kasmet išleidžia K.

Kultuvininkė dar neparsisamdžiusi mergina, kuri turgadieniais nešioja už juostos užsikišusi kultuvę. Šis paprotys plačiai išplitęs buvo apie Rietavą ir kt. Žemaičiuose. Plg. kirvelininkai.

Ig. K(ončius,), Kirvelininkai (Gimtasai Kraštas 1934 98 psl.).

Kuluarai (prc.) parlamento koridoriai ir kambariai, kur po posėdžių parlamento atstovai susitinka su pašaliečiais ir kurie iš jų sužino politinių naujienų.

Kulupėnų miškas 1,5 km nuo Kartenos glžk. stoties, Kretingos aps., 189 ha. Augavietės drėgnos. Vyrauja eglynai su pušimi, beržu ir drebulės priemaiša. 1944 vokiečiai smarkiai nunaikino.

Kulupis miškas Kretingos vls., prie vieškelio Kretinga–Jokūbavas, 85 ha. Vyrauja ąžuolynas su liepos ir beržo priemaiša.

Kulva bžk. Kauno aps., Jonavos vls., 7 km į šiaurės vakarus nuo Jonavos, 7 km nuo Kėdainių glžk. stoties; apie 80 gyv. Nepriklausomybės metu pastatyta nauja medinė mokykla. K. yra maža vietovė ant didelio moreninio masyvo, slėsnai nusileidžiančio į aplink jį esančią žemumą. Už 1 km į pietvakarius nuo bžk., žemumoje, už upokšnio, yra senas Žemutinės K. dvaras. Tarp šių dviejų vietovių yra liekanos buvusio Aukštutinės K. dvaro, o už 1,5 km į pietus, už plačios pelkės sąsmaukos, ant aukštos ir stačios kalvos, yra išlikę mūro pamatai ir rūsiai. *A.B.*

Istorija. Anksčiau K. buvo gyvenama Gedgaudų. XVI a. (1567) istorijos šaltiniuose minimi 12 Gedgaudų giminės atstovų iš Kulvos, bet jau 1775 Kulvos-Jurkėnų k. mokesčių mokėtojų sąraše išskaičiuoti 6 mažesnieji bajorai ir visi Kulviečiai. Iš to matyti, kad senieji Gedgaudų giminės palikuonys, K. gyventojai, jau buvo priėmę topografinę pavardę ir vadinosi Kulviečiai. Čia yra gimęs ir Abraomas Kulvietis.

Spėjama, kad jau XVI a. pradžioje K. ant kalnelio buvo pastatyta nedidelė medinė koplyčia. Priėmus Kulviečiams Liuterio tikėjimą ir toji koplyčia teko protestantams. Vėliau koplyčią atsiėmė katalikai. Prie koplyčios gyvendavo kunigas, kurį išlaikydavo K. dvarininkas. 1650–1653 Jono Parčevskio rūpesčiu koplyčia buvo perstatyta į mūrinę. K. dv. savininkas Kauno maršalka J. Stanevičius ir jo kapelionas Saulyta (paskutinis Kauno augustinijonų uždaryto vienuolyno viršininkas), gavę iš valdžios pinigų, tą koplyčią atnaujino. Ją pašventino vysk. M. Valančius. 1909 K. bžn. buvo įvesta kas antras sekmadienis lietuviškos pamaldos; tuo metu 50% K. bžn. priklausančių žmonių kalbėjo lietuviškai, 10% — nebemokėjo lietuviškai. 1907 sudarytas bažnytinis choras, kuriam vadovavo varg. J. Jakaitis. 1909 įsteigta Blaivybės d-jos skyrius. 1940 K. buvo Skarulių parapijos filija ir turėjo 1962 parapiečius.

Słownik geogr. IV 1883; *H. Łowmiański*, Studja nad początkami społecz. i państwa litewskiego II 1932; Elenchus omn. eccles. prov. Lituanae 1940. *R.Krs.*

Kulva Jugoslavijos upė, deš. Savos intakas; 379 km, iš kur 135 km žemupio tinka laivybai.

Kulvianskis Yošai (g. 1896 Jonavoje) tapytojas, studijavo Vilniuje, vėliau Berlyne, Paryžiuj. Yra piešęs ir Lietuvos vaizdų.

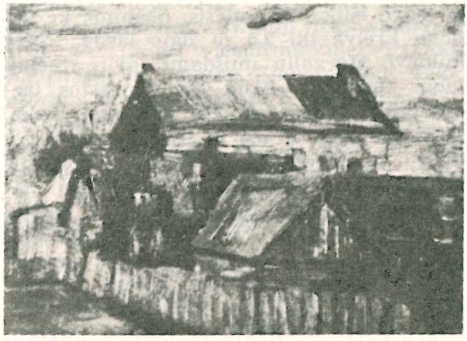

Y. Kulvianskis Jonava

Kulvietis 1. A b r a o m a s (apie 1510 Kulvoje, Jonavos vls. — 1545 VI 6 ten pat) lietuvių rašytojas, mokslininkas. Mokėsi pradžioje privačiai Jono Bilevičiaus dvare, Viduklėje, Stanislovo Rapolionio vadovaujamas. 1528 VII 6 stojo į Krokuvos akad., čia įsirašęs ‚Abraham Petri de Krosz dioc. Vylnensis', nurodęs čia Kražius, kaip artimiausią prie Viduklės plačiau žinomą vietovę, o vyskupiją tą, iš kurios jis tikrai buvo kilęs, nes Kulva tuo laiku priklausė Vilniaus vyskupijai, o Kražiai Medininkų vyskupijai. Jau po metų, 1529, K. gavo bakalauro laipsnį; pažymėtas čia ‚Abraham de Kolva'. Po to jis, spėjama, buvo apie 1530 išvykęs studijų į Vakarus, tačiau nėra išaiškinta, kur jis ligi 1535 studijavo, tiktai, aišku, nebuvo Erazmo Roterdamiečio mokinys, kaip kiti jo biografai taria, nes Erazmas 1529–1535 dėstė Friburgo univ., o to universiteto paskelbtuose matrikuluose K. nėra. Apie 1535 K. grįžo į Lietuvą ir, galimas dalykas, tuo laiku dar katalikas, čia buvęs ir katalikų kunigu įsišventinęs. 1536, gavęs Vilniaus vaivados Gostauto rekomendaciją Prūsijos kun-čiui Albrechtui, K. išvyko į Karaliaučių, o Albrechtas jį nukreipė į Leipcigą, kur jis 1536 pavasarį stojo į universitetą. Nors čia įsirašydamas jis nepasivadino magistru, tačiau jau greičiausiai juo buvo, tą laipsnį kur Vakaruose anksčiau gavęs. Po dviejų semestrų, 1537 V, K. išsikėlė į Wittenbergo univ., nežiūrint, kad jau 1537 II 4 karalius Žygimantas II buvo uždraudęs Lietuvos ir Lenkijos jaunikaičiams lankyti šį protestantizmo židinį. Gal norėdamas išvengti galimų dėl to uždraudimo nemalonumų, K. jau tais pačiais 1537 išvyko Italijon. Kurį laiką užtrukęs Romoje, iš ten nuvyko į Sienos universitetą; nepilnus metus pastudijavęs, gavo teisių daktaro laipsnį. 1538 pradžioje K. išvyko iš Italijos į Lietuvą ir čia visų pirma pasirūpino rasti užtarėjų, kurie jam padėjo iš kalėjimo ištraukti savo tėvus, kurie buvo kalinami dėl savo sūnaus mokslui paremti užtrauktų ir nesumokėtų skolų. Po to jis atvyko į Vilnių ir čia, karalienės Bonos paremtas, 1539 pabaigoje įkūrė mokyklą, skiriamą tiems, kurie norėjo studijuoti klasikines kalbas ir tuo būdu ruoštis aukštesniosioms studijoms Vakarų universitetuose. Kartu su K. čia mokytojavo ir Jurgis Zablockis. Toji mokykla buvusi pirmoji Lietuvoje aukštesnioji mokykla. Tuo pačiu laiku kun-čio Albrechto ir karalienės Bonos rekomenduojamas, K. buvo paskirtas ir vokiečiams skirtosios šv. Onos bažnyčios pamokslininku; šias pareigas eidamas, K. čia pradėjo skelbti protestantizmo idėjas. Tai sukėlė prieš jį aukštąją katalikų dvasininkiją, ir Bonos įspėtas, K. su Zablockiu jau 1542 pradžioje slaptai išvyko į Prūsus. O 1542 V 19 Vilniaus vyskupo Povilo Alšėniškio paveiktas, karalius Žygimantas paskelbė dekretą prieš K. ir jo mokyklą, kur jam buvo įsakoma stoti į konsistorijos teismą, o jei nestotų, tai paskelbti jį banitu ir konfiskuoti jo visą turtą.

Pabėgęs į Karaliaučių, K. 1542 VI 23 buvo paskirtas kun-čio Albrechto tarėju, o 1542 XII 11 Albrechto Karaliaučiuje įkurto partikuliaro (paruošiamosios universitetui m-los) rektoriumi. 1543 rudenį, gavęs Albrechto iš Žygimanto Augusto išrūpintą apsaugos laišką, K. išvyko savo tėviškėn. 1544 IV grįžęs Karaliaučiun, K. toliau ėjo dėstytojo, bet ne rektoriaus pareigas partikuliare, o 1544 vasaros metu partikuliarą perorganizavus į universitetą, K. buvo paskirtas graikų kalbos profesorium, kartu dėstydamas graikų k. gramatiką ir komentuodamas Dovydo psalmes. 1544 pabaigoj į Karaliaučių atvykęs J. Zablockis prikalbino K. vykti į Lietuvą tikybinės protestantizmo propagandos vesti, nes Žygimantui Augustui virtus Lietuvos did. kunigaikščiu, ten jai susidarė palankesnė dirva. 1545 I K. nuvyko į Vilnių, kur porą mėnesių karštai dalyvavo ten vykstančioj tikybinėje kovoje, tačiau apsirgęs, 1545 IV nuvyko pas motiną į Kulvą ir ten VI 6 džiova pasimirė.

Jam mirus, Karaliaučiaus rūmų koplyčioje buvo įmūryta paminklinė lenta su K. lotyniška epitafija.

Pirmasis žinomas jo raštas — karalienei Bonai dedikuotas 1543 parašytas ir išspausdintas autobiografinio pobūdžio Confessio fidei (pakartojo P. Tschakert Urkundenbuch III 1890). 1570 Mažvydo giesmyne yra išsp. K. (čia pažymėto Abrahamu Kulviškiu) 24 eilučių giesmė—Malonus dekawoghimas Ponui Diewui usch schwenta dusches papeneghima ir pagirdima schwentu kunu ir brągu krauiu Pona Jhesaus Christaus (išversta iš M. Liuteriaus). Greičiausiai, tarp bevardžių to giesmyno giesmių buvo ir daugiau K. parašytų. Taip pat, greičiausiai, K. parašė ir žymią dalį tame pat giesmyne išspausdintų psalmių ant Rita meta.

Wigandus, Doctor Abrahamus (Tschakert III); *P. Tschakert,* Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte I–III 1890; *Th. Wotschke,* Abraham Culvensis — Altpr. Mntschr. XLIII 1905; *Prabočių Anūkas,* M. Lietuvos buv. rašytojai 1920; *Vc. Biržiška,* A. Kulvietis — Pėdsakai 1946–1947 1–3; (") Abraham Kulvietis 1947 (ag.); (") Senųjų liet. knygų istorija I–II 1953–1957; *K. Jablonskis,* Apie A. Kulviečio kilmę — Arch. Phil. V 1935; *Ch. Krollmann,* Culvensis Abraham — Altpr. Biographie I 1938. *Vc.B.*

2. Kazimieras (1871 Trobiškiuose Kalvarijos vls., Marijampolės aps.—1943) gamtininkas, baigęs Varšuvos univ. Nuo 1904 gimnazijos mokytojas. Kraštotyros d-jos steigėjas, nuo 1910 Ziemia redaktorius. 1916–18 Maskvoje gimn. direktorius, 1939 ištremtas į S. Rusiją. Tyrinėjo Vygrių ež. augaliją, aprašė ypatingos formos pušį iš Prienų apylinkės. Išsp. Materjały do fizjografji jeziora Wigierskiego (Pamiętnik Fizjogr.) 1904, Chrząszcze polskie. K. redagavo zoologijos skyrių Wielka Encyklopedia Powszechna.

Kulvietis-Ginvila Eugenijus (g. 1883 IV 10 Alunčių dv., Vadoklių vls., Panevėžio aps.) dailininkas. Baigė Rygos gimnaziją ir mokėsi tapybos meno Petrapily, kur baigė Petrapilio karališkąją meno m-lą. Dalyvavo rusų japonų kare. 1910–1914 gyveno JAV, Čikagoje. Čia gyvendamas vertėsi fotografo amatu, tačiau dalyvavo ir meno gyvenime — surengė kelias savo kūrinių parodas. 1914 grįžo į Lietuvą ir vėl buvo mobilizuotas į rusų kariuomenę. 1919 stojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę. Nuo 1922 metų dėstė Ukmergės gimn. paišybą. 1944 pasitraukė iš Lietuvos į Vokietiją. Čia surengė kelias savo parodas. Iš Vokietijos išvyko į Kolumbiją, kur jo parodos taip pat turi pasisekimą. K. yra dailininkas realistas. Jis piešia daugiausia gamtovaizdžius, natiurmortus ir portretus. Jo paveikslų gražūs spalvų deriniai. Jis yra nupiešęs iš viso apie 2000 paveikslų. Medelline mst. dėsto meną kolegijoje.

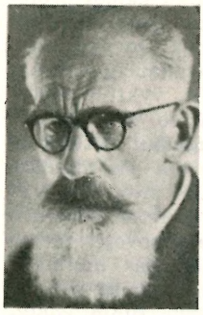

E. Kulvietis

Kulvinskis Ignas (apie 1810 Dagiuose, Sedos vls. — 1863 IV 6/18) kunigas. 1820–1824 mokėsi Žem. Kalvarijos dominikonų mokykloje, po kelerių metų stojo į Varnių dvas. sem., 1837 į Vilniaus dvas. akad., kurią pabaigė 1840 teol. kandidatu, 1841 gavo teol. magistro laipsnį. Kunigu įšv. 1834, nuo 1841 Šiluvos viceklebonas. 1843 paskirtas Varnių sem. prof., apie 1845 savo dėdės nominato Gintilos pavestas, perredagavo ir ištaisė kun. Janikavičiaus Mokslą krikszczioniszką (išsp. 1845). Kad ir dėdės siūlomas į seminarijos inspektorius, M. Valančiui seminarijos valdymą apėmus, 1845 IX 3 buvo iš seminarijos atleistas, keletą metų liko Varniuose, o 1849–1863 buvo Švėkšnos klebonu, paskiau ir dekanu.

M. Valančius, Pastabos pačiam sau 1929; Žinyčia nr. 9, 1901. *Vc.B.*

Kum, Qomm, Irano mst. į p. vakarus nuo Teherano, prie dviejų upių santakos; 52.637 gyv. (1941). K. yra provincijos sostinė ir mahometonų šiitų šventvietė su didele mečete, kurioj palaidota daug jų šventųjų.

Kuma upė Š. Kaukaze, 600 km ilgio, teka iš kalnų pro Kaukazo kurortus, beveik pranyksta Nogajų stepėse; baseino plotas 65.500 km^2, vid. debitas 10 m^3/sek.

Kumai žr. Cumae.

Kumamoto mst. Japonijos saloje Kiušu, apie 267.000 gyv. (1950). K. yra provincijos sostinė; čia įkurta kelios aukštosios mokyklos, iš kurių žymiausia yra medicinos akademija. Didelė tikrojo šilko tekstilės pramonė. K. buvo vienas iš Satsumos sukilimo centrų.

Kumanai klajoklių tauta, II a. iš vid. Azijos atkeliavusi ir paplitusi palei Juodąją jūrą nuo Kaspijos iki Dunojaus. Čia jie pasidarė žinomi graikams ir iš jų gavo savo vardą. Rusų metraščiai juos vadino polovcais. Dar XIII a. šaltiniuose randame Juodmarių krašto gyventojus vadinant kipčakais. Kai kas sprendžia šiuo vardu k. save vadinus. K., paplitę Europoj ir pasiekę net Vengriją, kur įsikūrė prie Tysos upės, suartėjo ne tik su graikais, bet tapo žinomi ir vakarams. Pranciškonų misionieriai bus atkreipę dėmesį į juos. Jų veiklos šių nomadų tarpe įžymus paminklas yra lotynų - persų - turkų (atseit, kumanų) kalbų žodynas (apie 1300 sudarytas) — Codex Cumanicus, saugomas Venecijoj šv. Morkaus bibliotekoj. (Jo faksimilinis leidinys paskelbtas danų mokslininko K. Gronbech 1936). Totoriai, užpuolę p. Rusijos stepes (1239–1240), įsijungė k., ir šieji išnyko. Tik Vengrijoj įsikūrę k. laikėsi net iki XVIII a., kada baigtinai suvengrėjo.

Kumaniecki Kazimierz Władysław (g. 1880) lenkų teisininkas, nuo 1917 administracinės teisės prof. Krokuvos univ. Išsp. Prawdopodobieństwo w statystyce 1910, Akt administracyjny 1913, Statystyka Polski (su Krzyžanowskiu) 1915, Zarys ustroju władz samorządowych 1921, Strategja wielkiej wojny 1914–18, 1921, Odbudowa państwowości polskiej 1924, Zarys ustroju, postępowania i prawa administracyjnego w Polsce 1939.

Kumanovo Jugoslavijos mst. p. Serbijoje; gyvena apie 22.000 serbų ir albanų (1954). Apylinkėje yra geležies, švino ir mangano kasyklos. K. yra žinomas iš Baikanų karo (1912–13) čia įvykusiomis lemiamomis kautynėmis, kuriomis Serbija laimėjo pergalę prieš Turkiją. Baigiantis I pas. karui (1918), prie K. kapituliavo bulgarų armija.

Kumarinas (prc. coumarine iš gujanų kumaru) (1, 2 - benzopironas, orto - hidroksicinaminės arba kumarininės rūgšties laktonas), —C_6H_4—CH = CH—CO—O—; yra malonaus kvapo balti kristalai, kurie lydosi 70,6° temp., o verda 301,1°/750,2 mm arba 153,9°/10 mm temp./slėg. K. tirpus piridine, mažiau chloroforme, dar mažiau etilo alkoholyje ir beveik visai netirpus vandenyje. Labai paplitęs augaluose. Jo rasta kvepiančiame krapilaity (Asperula odorata L.), tonka pupose (Dipteryx odorata Willd.), jondobilyje (Melilotus officinalis Desr.), gardūnytėje (Anthoxanthum odoratum L.), lavandoje (Lavandula vera D. C.) ir kt. Augaluose k. būna gliukozido pavidalo. Augalui vystant gliukozidas enzimų įtakoje suskyla ir susidaro palaidas kumarinas. Dėl to stipriau pajuntamas k. kvapas tik šienui vystant. Beveik visas šiandien rinkon išleidžiamas k. yra sintetinis. Jis gaunamas įvairiais būdais, paprastai salicilo aldeidą ir acto anhidridą kondensuojant į orto-hidroksicinaminę rūgštį, kuri savaime dehidruojasi į žiedinį (ciklinį) laktoną — k. K. yra viena svarbiausių kvepalinių medžiagų, vertinga ne tik dėl savo kvapo, bet ir dėl to, kad jis egzaltuoja kitąs kvapiąsias medžiagas ir didina jų patvarumą. Plačiai vartojamas dobilo, paparčio, kipro ir lavandos tipo kvepaluose bei kosmetikos gaminiuose. Nemaža k. vartoja tabako natūraliam arba dirbtiniam kvapui sustiprinti. Daug k. sunaudojama įvairių pramonės gaminių (gumos, dažų, rašalų, insekticidų) blogam kvapui paslėpti. K. ir kai kurie jo kiltiniai įeina optiškojo baldymo preparatų sudėtin. Kai kuriuose kraštuose k. vartojamas maisto pramonėje (saldumynuose, kakavoje). JAV nuo 1954 vartojimas maisto gaminiuose uždraustas. K. ir jo kiltiniai yra nuodingi kai kuriems mikroorganizmams, vabzdžiams ir graužikams. Jie stadbo sėklų dygimą ir šaknų augimą. Gausūs k. kiltiniai įvairiai veikia žmogaus organizmą ir gali įgyti didelės reikšmės vaistų gamyboje.

S. M. Sethna and N. M. Shah, The Chemistry of Coumarins (Chem. Revs. 36, 1–62) 1945; *L. Reppel*, Naturale Cumarine (Pharmazie, 9, 278–99) 1954. *J.Vbr.*

Kūmas Katalikų Bažnyčios iškilmingo krikšto apeigose dalyvaująs asmuo, kuris už krikštijamąjį vaiką sukalba tikėjimo išpažinimą. Įprotis vartoti kūmus yra gana senas; jį mini Tertulijonas, šv. Bazilius ir šv. Augustinas. Kan. 762 pageidauja, kad iškilmingo krikšto proga krikštijimasis turėtų k. Jis turėtų būti priešingos lyties krikštijamajam. Yra leidžiama turėti ir du k.: vyrą ir moterį. K. turi būti priėmęs pirmąją komuniją, sutvirtinimo sakramentą, bent 14 metų amžiaus, pavyzdingo gyvenimo katalikas. K. ar kūmų pareiga yra, vaikui tėvų netekus arba tikėjimo ar doros srityje apsileidus, rūpintis jo religine bei moraline gerove, išauklėjimu. Suaugusio asmens krikšto proga irgi yra kviečiamas k. ar kūma, kurių pareiga yra būti krikštijamojo padarytų krikšto pažadų liudininkais, būti jam geru pavyzdžiu bei patarėju jo dvasiniame gyvenime. Tarp pakrikštytojo asmens ir k. susidaro dvasinė giminystė, kuri yra kliūtis moterystės sakramentui. Sutvirtinimo sakramento proga yra kviestinas tos pat lyties k. Tarp jų irgi susidaro dvasinė giminystė, bet ji nėra kliūtis santuokai sudaryti.

R. Kearney, Sponsors at Baptism according to the Code of Canon Law 1925. *M.Č.*

2. K. p a p r o č i u o s e krikšto tėvas krikštytinio vaiko tėvams ar to vaiko krikštamočiai. Kadangi manoma, jog krikštavaikis seka k. įpročiais, tai stengiamasi parinkti gerus, garbingus žmones. M. Lietuvoj k. būdavo kviečiamos kelios poros; juo turtingesni tėvai, juo daugiau k. kviesdavo. Jei prašomas asmuo į k. neina, toks kūdikis būna ‚be dalios'. Mielai būdavo einama į k. mergos vaikui, nes buvo tikima, kad krikšto tėvui seksis arkliai, o krikšto motinai kiaulės arba linai gerai derės. Mergavaikis laikomas dalingu. Jau-

nas vyras stengiasi pirmąkart krikštan nešti mergaitę, o mergina—berniuką, tada turėsią pasisekimą kitos lyties tarpe. Veždami krikštan kūdikį, k. turi rimtai elgtis, nes jų elgesys atsiliepsiąs kūdikio ateičiai. Krikšto tėvas įdeda į vystyklus sidabrinį pinigą, tai vaikas visados būsiąs turtingas. Kūma įtaiso krikšto marškinėlius ir kepuraitę. K. perveža dovanų motinai ir priėmėjai, o kūma turi įtaisyti kūdikiui dar kokį drabužėlį. Patys k. dažnai irgi pasikeičia dovanomis. Krikšto marškinėliai palaikomi. Kartais visus šeimos vaikus veža krikštan aprengtus tais pačiais marškinėliais; sako, kad tada jie mylėsis ir santaikoje gyvens. Seniau k. būdavę laikomi giminėmis savo krikštavaikiui ir jo tėvams. Savo tarpe k. nebuvo laikomi giminėmis, jie galėjo tuoktis. Mažam krikštavaikiui mirus, tuojau duodavo žinią k., ir kūma turėdavo nupirkti įkapes, aprengti ir paguldyti kūdikį ant lentos, o kūmas dirbdydavo karstelį. K. reikšmė pabrėžiama tokiais tikėjimais. Mirusio kūdikio vėlė, nuėjusi dangun pas Dievą, pirmiausia nusilenkianti už savo krikšto tėvus (Žemaitija), o kūdikių vėlės pažįstančios tik savo krikšto tėvus, tikrieji tėvai atrodą, kaip pelų maišai (Dzūkija). Šitie tikėjimai pabrėžia krikšto svarbą. Žr. Krikštynos. *J.B.*

Kumasi (ag. Coomassie) miestas Aukso Kranto valstybėj, Ašanti provincijos sostinė; per 100.000 gyv. (1955; 1948—70.705). Gležk. stotis, aerodromas, kakavos, kolos riešutų ir kaučuko supirkimo centras, kelios specialinės ir vidurinės mokyklos. K. yra didelis kelių mazgas, į kurį sueina motorizuotam susisiekimui tinkami keliai iš tolimų krašto vietų ir pajūrio. Mieste yra kat. misijų stotis ir vysk. rezidencija.

Kumbakonam p. Indijos senas karalių mst. ir indų šventvietė, r. pajūryj į pietus nuo Pondičery; apie 75.000 gyv. (1955). Mieste yra kelios senos, puošnios indų šventyklos su vertingais meno kūriniais, kat. vyskupo rezidencija, pamestinukų prieglauda ir mokykla. Juvelirinė ir medvilnės pramonė.

Kumbelės ež. Latvijos Žemgalėje, 73 ha ploto; paviršius 146 m nuo j.l.; per Silio ež. priklauso Silupės (Ričios, Drūkšės, Dysnos, Dauguvos) baseinui; 4 km nuo Lietuvos sienos.

Kumbrys sprandinis kreivas jaučių jungo (žr.) pagalys.

Kumbum, tibet. s Kb - bum 100.000 paveikslų vieta, Tibeto lamų vienuolynas ir jų teologijos aukštoji mokykla, v. Kinijos Činhai (Tsinhai) provincijoje, apie 30 km nuo Sinino, prie Kukunor ež.

W. Filchner, Das Kloster K. 1906; (") Kumbum Džamba Ling 1933.

Kumelbalė durpynas Panemunėlio vls., Rokiškio aps., 60 ha, 2,3 m gilumo. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 65 ha ploto, tarpinio žemutinio tipo.

Kumeldėlė (lot. Hirudo decora) bestuburis parazituojąs gyvis, priklausąs kirminų klasei. Ji gyvena daugiausia mažuose upeliuose ir tvenkiniuose. K. gerklės vietoje turi čiulptuvą, kurio pagalba čiulpia (siurbia) gyvulio kraują, dažniausiai iš gerklės (snukio) gleivinės plevelės.

Kumelė 1. arklio patelė. 2. medinis ožys, per kurį atsimuštinai rankomis šoka kareiviai, sportininkai.

Kumelionys k., Marijampolės vls. ir aps., 3 km nuo Marijampolės; 1923 buvo 43 ūkiai ir 368 gyv. Kairiajame Šešupės krante yra piliakalnis.

Kumelionių piliakalnis

Kumelys 1. veislinis eržilas. 2. tribrado kuolas, ant kurio ‚joja' žuvaujant vienas jo nešėjų. K. jungia abi tribrado gegnes.

Kumelski Norbert (1802–1853) Vilniaus univ. adjunktas. Ligi 1826 gamtos mokslų mokytojas Vilniaus gimn. ir universiteto bibliotekos tarnautojas. Iš gamtos mokslų srities daug rašė Dziennik Wileński. Universitetas buvo pasiuntęs į užsienį specializuotis. Grįžęs iš užsienio, rado Vilniaus univ. uždarytą, tad persikėlė į Varšuvą. Išsp. Krótki wykład mineralogji 1826-32, drauge su B. Gorskiu Zoologja albo historya naturalna 3 t. 1825–26.

Kumėnai (vok. Kumehnen, rųsų Komančevo) bžk. arti Galtgarbio kalno Semboje, prie plento Drugėnai – Thierenberg.

1939 apie 800 gyv. Bažnyčia su senovės skulptūromis, paštas, mokykla. K. ir apylinkė savaitgaliais gausiai lankoma iškylautojų. Rasta archeologinių dalykų iš Romos laikų.

Kumetis stambaus žemės savininko ar dvarininko samdomas valstietis, kuris dirba už butą ir gaunamą natūra atlyginimą. K. yra kilęs iš slavų kmet, kmeton, lenk. kmieć, sulotyninta kmetho, cmetho. Senojoje Lenkijoje, kaip ir čekuose ir serbuose, k. pradžioje tereiškė kaimo gyventoją, dirbantį žemę. Lietuvoje ir apskritai D.L.K-joje kmet pavadinimas ilgai nebuvo vartojamas. Tik Palenkėje, Podolėje ir rečiau Volinijoje, paprasti valstiečiai XVI a. buvo vadinami chlopais, arba kmetais. Apskritai Lietuvos inventoriuose k. beveik nesutinkamas iki pat XVIII a. Žygimanto Augusto valakų įstatyme (1557 IV 1) pavartotas žodis k. tereiškia kaimietį. Pamažu k. sąvoka Lietuvoje įgijo kitą prasmę. K. buvo imta vadinti bežemiai valstiečiai. Galutinai nepilnais duomenimis, prieš baudžiavą panaikinant (1858), Kauno ir Vilniaus gubernijose, šalia beveik dešimteriopai didesnės baudžiauninkų masės, buvo apie 36.000 bežemių k. Šitaip iš savo žemės neturinčių kaimiečių dar prieš baudžiavos panaikinimą Lietuvoje susiformavo rūšis kaimo gyventojų, kurie vad. k. Jie būdavo apgyvendinti prie dvarų, gaudavo porą ha žemės sau. K. paprastai buvo vedę (su šeima), ir jų padėtis skyrėsi nuo nevedusių dv. bernų. Kuršo pasienyje, Raudonojo Panemunio dv. (Panevėžio aps.) 1860 vedusieji k. buvo apgyvendinti 3 panaikintuose valstiečių kaimuose. Kiekvienai šeimai buvo duotas ariamo lauko sklypelis ($2^1/_3$ dešimtinės) ir $^1/_6$ deš. sodybinės žemės. Savo žemę k. apdirbo dv. padargais ir jo arkliais. Jis galėjo nusišienauti žolę laukų grioviuose. Kasmet dvaras jam duodavo 50 pūdų (1p. = 16,3 kg) šieno, 120 gorčių (1 g = 2,8 litro) rugių, 130 gorčių miežių, 30 gorčių žirnių, 60 svarų druskos, 10 rub. sidabro pinigais ir kiek reikia malkų. Kiekvienas k. laikė paprastai po 2, o kartais ir po 3 melžiamas karves, kurios vasarą nemokamai ganėsi su dvaro karvėmis. K. savo žemėje laikė 2 avis, o namie keletą kiaulių. K. pareiga buvo dirbti dvarininkui 6 dienas per savaitę, o jų žmonos turėjo šienapiūtės ir rugiapiūtės metu vykti į dvaro darbus po pusryčių. Baudžiavą panaikinus dvarai vis labiau ėmė naudotis k. darbu, imdami k. panašiomis sąlygomis. Buvo duodamas šeimai gyvenamas namas (‚kumetynas') ir sklypelis smulkiems pasėliams. Buvo leidžiama laikyti 1–2 karves ir smulkių naminių gyvulių bei naminių paukščių. Iš dvaro gaunamas atlyginimas gerokai įvairuodavo pagal susitarimą. Stambiuose žemės plotuose k. darbo sistema išsilaikė ir N. Lietuvos laikais.

M. S. Linde, Słownik języka polskiego II 1855; *J. Karłowicz, Ad. Kryński i Wł. Niedźwiedzki,* Słownik języka polskiego II 1902; *Ad. Krasiński,* Geschichtliche Darstellung der Bauernverhältnisse in Polen 1898; *W. Przyborowski,* Włościanie u nas i gdzieindziej 1881; *M. Liubavskij,* Oblastnoje delenije i mestnoje upravlenije Litovsko-russkago gosudarstva 1892; *P. Klimas,* Muravjovo laikmetis Lietuvoje 1920; (") Lietuvos žemės valdymo istorija 1920; Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955 447; *Z. Ivinskis,* Geschichte des Bauernstandes in Litauen 1933. *Z.I.*

N. Lietuvos įstatymuose k. vadinamas darbininku ordinarininku. Ordinarijos sąlygomis galėjo pasisamdyti darbininkas, kurio šeimoje, be jo paties, buvo dar bent vienas darbingas. Lietuvoje buvusiu papročiu k. samdos metai prasidėdavo nuo šv. Jurgio iki šv. Jurgio. 1930 vidaus reikalų ir žemės ū. ministrų paskelbtos normalinės samdos sutarčių sąlygos samdos metų pradžiai nustatė balandžio 1. K. samdymą iki 1929 normavo rusiškieji žemės ūkio darbams samdymo nuostatai (Položenije o naimie na selskija roboty, Įst. rink. XII t. 2 d.) ir dvarų darbininkų-ordinarininkų samdymo ir atstatymo įstatymas, o nuo 1929 žemės ūkio darbininkų samdos įstatymas ir 1930 normalinės samdos sutarčių sąlygos. Jose nustatytas toks vidutinis metinis ordinarininkų atlyginimas: 180 lt. pinigais, butas, 32 cnt. grūdų, 0,6 ha dirbamos žemės, ganiava ir pašaras 1 karvei, 2 avims ir 2 kiaulėms, tvartas gyvuliams, pastogė pašarui, podėlis daržovėms ir kuro atvežimas. Šis atlyginimas (ordinarija), žiūrint vietos ir laiko sąlygų, galėjo būti 10% didesnis arba mažesnis už nustatytą vidutinį. 1932 atlyginimo dydžio svyravimas padidintas iki 15%, o pačios ordinarijos normos dėl pasunkėjusios ekonominės krizės kiek sumažintos.

J. Krikščiūnas, Die lit. Landwirtschaft 1933; *J. Paplėnas,* Die Lohnpolitik in Litauen (disertacija Bonnos univ. 1948). *J.Ppl.*

Kumetynas dvarų gyvenamoji sodyba. Iki Nepriklausomos Lietuvos pravestosios žemės reformos dvarai laikė po kelias kumečių šeimas su žemės sklypu daržui, trobele ir tvarteliu karvei bei kiaulėms.

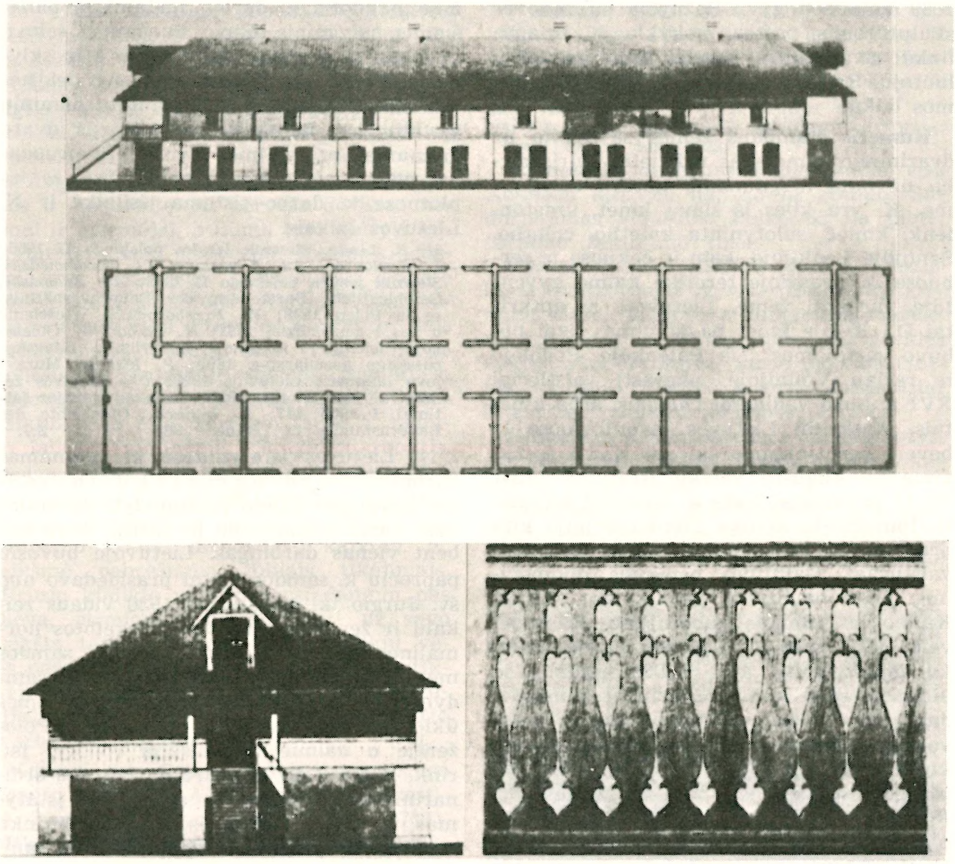

L. Stuoka-Gucevičius: Verkių dv. kumetyno projektas (1790): planas fasadui ir turėklų detalė

K. namai buvo statomi panašūs į kaimų trobesius: viename gale kambarys (troba, pirkia, stuba), vidury priemenė ir antrajame gale kamara. K. trobesiai būdavo mažesni ir skurdesni už kaimo ūkininkų; juos galima lyginti su mažažemiais ‚grytelninkais'. Žemės reformai sumažinus dvarų žemės plotus, k. buvo apleidžiami arba iš viso nyko; dvarų samdiniai gyvendavo klėtyse ar dvaro namų kamarose bei virtuvėse. Okupuotoje Lietuvoje kolchozuose statomos darbininkų sodybos iš esmės yra k., nes ir čia prie nedidelio (apie pusė ha) sklypo statomi namukai darbininko šeimai su tvarteliu. Kaip seniau kumečiai, taip dabar kolchozininkai neturi savo laukų, tad jų sodybose nėra klojimų, daržinių ir klėčių, kurie sudaro savarankiško ūkininko kiemą. *J.Gbt.*

Kumetis Jonas (1861 Seredžiaus vls.–?) knygnešys ir vargonininkas. Nuo 1880 buvo Veliuonos vargonininku, nuo 1885 garsėjęs savo choru. Yra sukomponavęs Dievas nuo amžių ir mišias, kurios buvo išleistos 500 Lietuvos krikštui paminėti. Knygas gaudavo iš Lukšių nuo Antanavičiaus, atsiveždamas iš Plokščių ar kt. Gautąsias knygas paskleisdavo Veliuonos apylinkėje, nuveždavo į Kauną ir kt. Už knygas daug kartų krėstas, bet vis nieko nesurasta, nors teko duoti kyšių. Bendradarbiavo Apžvalgoje

J. Kumetis

ir kt. lietuviškoje spaudoje, rašydamas slapyvardžiu Knisis, Kuisis.

1905 išrinktas Veliuonos vls. raštininku surašė pirmą protokolą lietuviškai. Spaudą atgavus, susirūpino vargonininkų reikalais ir rašinėjo Vilniaus žiniose; vienas iš šv. Grigaliaus vargonininkų d-jos steigėjų ir Vargonininkų kalendoriaus redaktorius. Savo chorui yra komponavęs ir dainų. Seinų vysk. sekretoriaus kun. Giedraičio K. buvo supažindintas su ano meto lituanistais. Jis padėjo prof. Baudouin de Courtenay rinkti lietuvių žodžius Veliuonos apylinkėje. Padėjo Al. Pogodinui, lenkų rašytojai Ožeškienei versti A. Juškos Svodbinę rėdą į lenkų kalbą, o J. Jablonskiui tikrinti vietoje per dvi vasaras J. Juškos žodyno medžiagą. Nuo 1929 gavo knygnešio pensiją.

J. Tumas-Vaižgantas, Pagarsėjęs chorvedys ir knygnešys J. K. (Knygnešys I 168–181).

Kumykai, kymykai sunitinė tiurkų tautelė š.r. Dagestane, apie 160.000 žmonių, susidariusi XIII–XIV a. iš atskirų tiurkų kilčių, savo kalba ir našysta artimiausia nogajams. Anksčiau vertėsi vien avių ir arklių auginimu, kilnojosi su savo kaimenėmis į geresnes ganyklų vietas, bet suvaryti į kolchozus iš dalies verčiasi ir žemės darbu. Seniau buvo kilmingųjų kiltinių valdomi.

Kuminas (Cuminum Cyminum), skėtinių (Umbelliferae) šeimos vienmetinė žolė, auginama p. Europoje, taip pat ir Indijoje. Sėklos panašios į kmynus ir kaip prieskoninės vartojamos kulinarijoje. Be to, jų kvapus aliejus vertingas kvepalų gamyboje bei gėrimams pagardinti.

Kumisas, arba pieno vynas, yra seniausias žmonių maistui vartojamas raugintas, alkoholinis pieno gėrimas. Pasak senovės rašytojo Herodoto, k. gamino jau skitai, gyvenę prie Juodosios jūros tarp Dono ir Dunojaus upių. Daugiausia k. vartoja Azijos tautos: jakutai, kirgizai, baškirai ir kt. K. jie daro iš kumelių arba kupranugarių pieno. Šviežią pieną užraugia mažu kiekiu gerai surūgusio k. K. suraugina pieno rūgšties bakterijos, grybeliai ir mielės (Saccharomyces Kumys), sukeldamos pieno rūgšties ir alkoholinį rūgimą ir žymiai pakeisdamos pieno sudėtin įeinančias medžiagas. Priklausomai nuo pieno kokybės ir rauginimo ilgumo, k. gali turėti savyje nuo 1 iki 3% alkoholio ir nuo 0,5 iki 1,5% pieno rūgšties. Prieš I pas. karą Rusijoje, Uralo ir Sibiro srityse, nemaža buvo k. kurortų. 1939 buvo gamintas k. Pagelažiuose, Ukmergės aps. *J.Plt.*

Melžia kumelių pieną kumisui

Kūmystės žr. Kūmas.

Kümmel Konrad (1848–1936) vokiečių katalikų liaudies rašytojas, kunigas ir Stuttgarto katalikiško laikraščio redaktorius. Išsp. Auf der Sonnenseite 1903–04, Sonntagstille 1906, Des Lebens Flut 1909–16, Die Monstranz von Waldsee 1926. 1925 išversta iš jo kūrinių lietuviškai — Apsakymėliai jaunimui ir liaudžiai.

Kumpasis uostas Šilutės aps. Minijos žiočių šaka, kuri jungia Atmatą su Upaite, Minijos šaką į Kniaupą, Kuršių Marias, 1 km ilgumo.

Kumpikevičiūtė-Kalpokienė Viktorija (g. 1919 Anapolės dv., Židikų vls., Mažeikių aps.) poetė. Mokėsi Mažeikių gimn., paskui meno mokykloje Kaune. 1939 išspausdino lyrikos rinkinį Vasara laukuos. Knygą sudaro 27 eilėraščiai. Tai jaunatviškų nuotaikų poezija tėviškės gamtos fone, kur autorė norėtų ‚vieną vasarėlę pievoj pažaliuot.' Po mergautinių godų ir ‚vėjų mergaitės' dainų nuskamba motinos balsas. Esama religinių temų. Kai kurie eilėraščiai yra idilinio pobūdžio. K. lyrikai būdingas išgyvenimo jautrumas, nuotaikų ir vaizdų švelnumas. Nuo 1938 bendradarbiavo N. Romuvoje.

V. Kumpikevičiūtė

Kumpis 1. ež. Kumpeniškio, Zarasų vls. ir aps., 4 km į š. nuo Zarasų mst., 85 ha ploto; paviršius 134 m nuo j.l.; priklauso Smėlinio ež. (Laukesos, Dauguvos) baseinui; per ež. eina Lietuvos–Latvijos siena.

2. ež. Kurtuvėnų vls., Šiaulių aps., 6 km į p. nuo Kurtuvėnų mst., 5 ha ploto; paviršius 127 m nuo j.l., yra Šventupio (Dubysos) baseine.

Kumpis Juozas (1901 Šiauliuose — 1920 X 10 Marcinkonyse). Mokslus ėjo Šiauliuose ir Voroneže M. Yčo gimnazijoje. 1919 savanoriu stojo į Lietuvos kariuomenę. Baigęs karo aviacijos mokyklą, tapo karo lakūnu. Prie Varėnos 1920 X 4 bombardavo lenkų kariuomenę ir buvo sužeistas į galvą. Priverstas nusileisti pateko į nelaisvę, kur netrukus ir mirė. Jo kūną lenkai vėliau atidavė; palaidotas Šiauliuose. K. buvo apdovanotas Vyčio kryžiumi.

Kpt. Šešplaukis, Lakūno lt. J. K. žuvimo dešimtmečio sukaktuvės (Kardas 11 nr.) 1930.

Kumponas upelis, Subačiaus vls., Panevėžio aps., Viešintos (Lėvens, Mūšos, Lielupės) deš. intakas; įteka ties Subačiaus glžk. stotimi.

Kumprė upelis, Prienų vls., Marijampolės aps. (Šventupės (Jiesios, Nemuno) deš. intakas, 6 km ilgio.

Kumpuolis ež. 1. Antazavės vls., Zarasų aps., 2 km į p.r. nuo Aleksandravėlės mstl., 100 ha ploto; paviršius 128 m nuo j.l.; ežeras labai šakotas, 3,5 km ilgio, turi 2 salas ir aukštus krantus, labai gražus; teka upelis į Zalvę (Sartų ež., Šventosios, Neries baseino).

2. ež., Degučių vls., Zarasų aps., 4 km į š.v. nuo Degučių mstl., 60 ha ploto; paviršius 160 m nuo j.l.; aiškaus ištako neturi, priklauso Nikajaus (Laukesos, Dauguvos) baseinui.

Kumskis Aleksandras G. (g. 1910 X 16 Čikagoje) JAV lietuvių veikėjas. Baigė Tilden aukštesniąją technikos mokyklą, Elmhurst, Crane ir Kūno kultūros kolegijas Čikagoje. Aktyviai reiškiasi lietuvių demokratų veikloje ir yra Čikagoje Lietuvių demokratų komiteto pirmininkas. Lietuvos laisvinimo reikalu dalyvavo delegacijoj pas JAV prezidentą Rooseveltą ir Trumaną. 25 m. dirba atsakingą darbą Čikagos parkų distrikte. Dalyvauja svarbesnėse lietuvių organizacijose (SLA, ALT, LRKSA ir kt.), o taip pat priklauso daugeliui amerikiečių org. 1938 vadovavo JAV lietuviams sportininkams į pirmąją pasaulio lietuvių olimpiadą. Kurį laiką buvo sporto skyriaus redaktoriumi Drauge.

Kumščiasvydis yra žaidimas odiniu sviediniu, tam tikroje aikštelėje mušant sviedinį per tinklą į priešingos komandos aikštelę. K. savo charakteriu yra labai panašus į tinklinį, tik k. sviedinys mušamas su kumščiu (vienu ar abiem, sviediniui leidžiama kartą nukristi ant žemės). Aikštės dydis 18×9 m. Servuojama centre prie tinklo. Tinklo aukštis 2,45 m. Žaidėjų skaičius komandoje 5. Šis žaidimas Lietuvoje pradėtas žaisti apie 1922. K. Dineika ir J. Eretas buvo išspausdinę ir šio žaidimo aprašymą ir taisykles. Daugiausia jis buvo žaidžiamas LGSF, tačiau platesnio populiarumo nepasiekė ir vėliau buvo visai pamirštas.

J. Eretas, Muštukas ir kumščiasvydis 1923.

Kumščio teisė, trūkstant pakankamos valstybės organų apsaugos, savisauga (gynimasis) ir savitarpinė pagalba. Ypač šioji teisė išsivysto be valdžios laikotarpiais, t.y. kai viena valdžia pasitraukia, o naujoji dar nepradeda savo pareigų, pvz. pilietinio karo metu.

Kumšlytis Leonas (g. apie 1900) kraštotyrininkas, buvęs Plungės vls. viršaitis. Yra bendradarbiavęs Gimtajame Krašte ir Šiaulių metraštyje. Išsp. Gondingos senovės liekanos (Šiaulių metraštis) 1933, Jazdaičių dv. (t.p.), Plungės miesto senovės liekanos (t.p.) 1933–34.

Kumštynės žr. Boksas.

Kumuliacija 1. (lot. cumulare ‚kaupti į krūvą') kaupimas, dėjimas ar rinkimas krūvon. Pinigų kaupimas nuolat juos auginant, neatsiimant palūkanų ar padalo, bet juos vis iš naujo pridedant prie pagrindinės sumos ar kapitalo. Kai bendrovė, neturėdama pelno, neišmoka nustatyto dydžio akcininkui dividendo ir yra įpareigota praleistą dividendą sumokėti iš būsimų metų pelno, tai sakoma, kad toks dividendas sudedamas į krūvą ir vadinamas kumuliatyviniu. Kumuliatyvinės akcijos yra tos iš privilegijuotųjų akcijų, kurios turi teisę į kumuliatyvinį dividendą. Praktikuojama ir balsų k. renkant bendrovių vadovybes. Jei leidžiamas kumuliatyvinis balsavimas, tai akcininkas gali atiduoti visus savo turimus balsus tik už tam tikrą kandidatą, užuot juos paskirstęs tarp nustatyto skaičiaus kandidatų. Kumuliatyvinis balsavimas įgalina pravesti į vadovybę akcininkų mažumos atstovus.

2. k. m e d i c i n o j e yra laipsniškas ir ilgaininis vaistų susitelkimas organizme. Jei vartojami vaistai nėra organizmo visiškai suardomi ar išskiriami, tai jų likučiai ilgainiui organizme susitelkia, kumu-

liuojasi. Ta lėta vaistų k. gali būti apsinuodijimų priežastimi.

Kun Béla (1885–1937) vengrų komunistų veikėjas, žurnalistas. I pas. karo metu pateko rusų nelaisvėn ir Rusijos revoliucijos metu susidėjo su bolševikais, skleidė propagandą tarp vengrų belaisvių. 1918 grįžo į Vengriją. Čia organizavo komunistų partiją ir 1919 III pagrobė valdžią, paskelbdamas diktatūrą. K. buvo vienas Vengrijos sovietų valdžios vadų. Jis vadovavo užsienių reikalų komisariatui. 1919 VIII, žlugus sovietų valdžiai Vengrijoje, pabėgo į Vieną, o paskui išvyko į Rusiją, kur bolševikų partijos valymo metu buvo sunaikintas. Ilgus metus dirbo kominterne. Išsp. Was wollen Kommunisten? 1919, Von Revolution zu Revolution 1920, Die brennendste Frage 1934, Komunističeskij Internacional v dokumentach 1919–1932, 1933, Chinese Soviet Republic 1934.

Kūna 1. upelis, Švenčionių vls. ir aps., Meros (Žeimenos, Neries) aukštupis, 10 km ilgio; teka į p. pro Švenčionių mst. į Striūnaičio ežerėlį, iš kurio teka Mera. 2. upelis, Beržininkų vls., Seinų aps., Maros ež. (Maros, Juodosios Ančios, Nemuno) intakas, 9 km ilgio; teka iš Pilvio ež. per Bigelio ir Kūnio ež.

Kunaksa vietovė Babilonijoje, apie 90 km į š.r. nuo Babilono, kur Artakserksas II 401 pr. Kr. nugalėjo jaunesnįjį brolį Kirą.

M. Pancritius, Studien ueber die Schlacht bei Kunaxa 1906.

Kūnas 1. plačiausia prasme, yra medžiaginis daiktas bei pojūtinė tikrovė. Antikinėj senovėj organinis ir neorganinis k. buvo suprantamas iš santykio su forma. Atomikai, bandydami išaiškinti daugybės k. buvimą, sukūrė teoriją, pagal kurią vienijąs k. pradas yra be galo mažytė, nekintama medžiagos dalelė — atomas. Esą didžiulė atomų masė nukritusi tuščion erdvėn, kur įvyko įvairūs jų junginiai pagal skirtingus pavidalus. Atomų savybės— amžinumas, tobulumas, nedalomumas, tapatumas. Iš tokių atomų esą susideda netgi sielos ir patys dievai pagal tą patį neišvengiamos būtinybės dėsnį. Tiktai vėlesni atomikai šion teorijon įvedė laisvės pradą — clinamen, atsiradusį atsitiktinai, besiformuojant atomų junginiams, ir įgalinusį žmogaus laisvę. K. sampratą iš santykio su forma ryškiausiai iškėlė bei pagrindo Aristotelis. Pasak jo, k. susideda iš medžiagos ir formos (hyle ir morphe = hilemorfizmas). Medžiaga esanti gryna beformė galimybė, kuri sudaro pagrindą visiems k., ir todėl vadintina pirmine medžiaga. Pastarojon įsijungianti substancinė forma ir duodanti pavidalą daiktui — k. Visuose k. esama medžiaga nebesanti pirminė, nes jau organizuota bei apipavidalinta. Pirminė medžiaga esanti grynas beformiškumas, suvokiamas tik atitrauktiniu protavimu. Scholastinė filosofija, su šv. Tomu Akviniečiu priešaky, perėmė Aristotelio sampratą ir visų k. pagrindą laikė medžiagine priežastimi — causa materialis. Pastaroji esanti beformė galimybė, kurion įsilieja forminė priežastis — causa formalis. Šią pažiūrą kritikavo Duns Skotas ir F. Suarezas, ypač jos tvirtinimą, kad k. pirminė medžiaga esanti gryna beformė galimybė. Naujųjų laikų mintytojai į k. ėmė žiūrėti iš santykio su siela, nukreipdami savo žvilgsnį į organinį k. ir ypač žmogaus k. Pagal scholastikus, gyvo k. forma esanti siela — visai skirtingas pradas, formuojąs bei gaivinąs k. žmoguje. Jis esąs dvasinės prigimties ir todėl turįs pirmenybę prieš k., kuris turįs būti paklusnus įrankis — kaip vedamasis vadovui. Naujaisiais laikais, ypač su Descartes, iškilo nauja pažiūra, sakanti, kad k. esanti savarankiška substancija, iš esmės nepriklausanti nuo sielos. Iš to sekė ir k. vertės pakėlimas. Kiti mintytojai, kaip Spinoza, žmogaus k. laikė tam tikra Dievo esmės išraiška, Leibnicas — atskirų vienetų – monadų junginiu, o Hegelis — absoliutinės Idėjos įsikūnijimu laike ir erdvėje, kur Ji šiuo būdu save mąsto, sąmonėja, tobulėja ir grįžta į absoliutinį šaltinį — save. Šių idėjų įtakoje imta žiūrėti į k. ne kaip į sielos įrankį, o kaip į savarankišką vertybę ir pagaliau kaip į pagrindinę. Kilimas šia linkme, prasidėjęs su renesansu, pasiekė savo viršūnę naujaisiais laikais. Prancūzų mintytojas H. Bergsonas, kad ir nebūdamas šios pažiūros šalininkas, davė jai paskatą su savo élan vital — gyvybinio polėkio teorija, skelbiančia, kad visoj gyvojoj gamtoj glūdi gyvybinis pradas, veržiąsis reikštis, atsinaujinti bei gyventi įvairiausiais pavidalais. Panašias mintis skelbė G. Simmelis ir L. Klages Vokietijoj. Pastarieji, besispirdami prieš perdėtą proto vertinimą, nuėjo į kitą kraštutinumą—proto bei dvasinio prado paneigimą ir k. iškėlimą, kurio gyvybinį šėlsmą jau buvo skelbęs Fr. Nietzsche. Pasak L. Klages, pagrindinis

žmogaus pradas esąs siela, kuri esanti ne dvasinė, o biologinė-gyvybinė, savaimingai besireiškianti savo polinkiais, o protas-valia esąs dvasinio pobūdžio pradas, kuris kliudo savaimingą sielos reiškimąsi ir todėl yra jos priešas. Ši siela esanti išmintingesnė už protą, nes tai pačios prigimties balsas. Tos pačios linijos pažiūra rėmėsi ir A. Rosenbergas, sukurdamas rasinę teoriją bei atremdamas ją į ‚rasės sielą' kuri esanti biologinio pobūdžio padaras, išskiriąs aukštesnę rasę nuo žemesnės, atitinkamai formuojanti k. ir duodanti ypatingą rasės sąmonę. Šios linkmės nintytojai nebelaikė biologinės sielos dvasios priešu ir skelbė, kad protas–valia–siela tėra to paties gyvybinio prado skirtingos pusės ir ėmė biologinį mastą taikyti apskritai visam gyvenimui. Plačiose žmonių masėse ši pažiūra naujausiais laikais iškėlė perdėtą k. vertinimą ir netgi jo kultą.

2. T e o l o g i n i u p o ž i ū r i u, k. — organinis ir neorganinis — yra Dievo kūrybos pėdsakas bei liudininkas; ypač žmogaus k. yra ryškus Dievo palikuonis, nes per jį apsireiškia asmeninis—dvasinis pasaulis. K. tuo būdu yra nuostabus sielos įrankis, dalyvaująs dvasiniame pasaulyje bei sudaraąs žmogiško asmens dalį. Pvz. k. yra susijęs su gėda, tuštybe, grožiu, puošnumu, garbe ir t.t. Platonui k. buvo kalėjimas, iš kurio veržiasi aukštyn pavergta siela. Krikščionybei jis yra šventosios Dvasios šventovė, skirta Dievui nešioti (1 Kor. 6, 19–20). Žemiškajame gyvenime jis yra ‚nužemintas kūnas', tačiau jo paskirtis yra pomirtinis prikėlimas laikų pabaigoje, perkeitimas ir išaukštinimas (Pilyp. 3, 21). Ši paskirtis ateina iš antgamtinės srities — Dievo malonės, kuri jį sudvasina, pašventina bei paruošia išaukštinimui. Ryšium su šiuo požiūriu kai kuriose kalbose daromas skirtumas tarp ‚Fleisch' ir Leib', ‚caro' ir ‚corpus'. Pirmąja prasme (‚Ir Žodis tapo kūnu') nusakoma apskritai fizinė žmogaus prigimtis (gr. sarx) su jos priešingumu dvasiai, su visa jos menkybe ir reikalingumu Kristaus atpirkimo (1 Kor. 15, 50; Rom. 7, 14–25; Gal. 5, 16–20); antrąja prasme ‚Leib' (gr. soma) išreiškiamas tas pats žmogaus k. Dievo malonės paliestas bei sudvasintas ir ir kartu kaip organizmas, jungiąs įvairios paskirties sąnarius (Rom. 12, 1; 1 Kor. 15, 35–46; Efez. 2, 19–21; 4, 1–16). Asketiniuose bei pamoksliniuose raštuose yra išsireiškimų, lyginančių k. su dulkėmis, pelenais ir pn. Tai betgi nereiškia k. pasmerkimo. Šio pobūdžio išsireiškimai tėra iškėlimas vieno požiūrio, būtent, žemiškojo k. menkybės, ‚nužeminto kūno', lyginant jį su dvasios didybe. Be to, asketiniams raštams rūpi sudaryti kontrastą, atgrasinantį žmones nuo perdėto k. iškėlimo ir pabrėžti dvasios vertybę, iš kurios eina ir k. išaukštinimas. K. smerkiančias teorijas, laikančias jį blogybe, pvz. gnostikų, manichėjų, krikščionybė yra pasmerkusi. *P.Gd.*

K. n e m a r u m a s, žmogiškosios prigimties laisvumas nuo mirties, duotas privilegijos keliu pirmiesiems tėvams rojuje su sąlyga, jeigu jie išliks nenusikaltę pašventiamosios malonės būklėje. K. nemarumo privilegija būtų perėjusi ir visai žmonijai: žmonės, gyvi būdami, būtų įėję į dangų regėti Dievą veidas į veidą. Tridento visuotiniame Bažnyčios susirinkime, remiantis Šv. Raštu, paskelbta dogma, kad mirtis pasaulyje atsirado iš nuodėmės (Rom. 5, 12), kaip bausmė (Pr. 2, 16). K. nemarumą Kat. Bažnyčia skelbia, išpažindama visų žmonių iš numirusiųjų prisikėlimą paskutinę pasaulio dieną. Yra Kat. Bažnyčios dogma, kad gerieji kelsis iš numirusiųjų amžinajam gyvenimui, o blogieji teismui ir pasmerkimui (Jon. 5, 28). *V.Rmš.*

K. t e m p e r a t ū r a sveiko žmogaus temperatūra yra 37°C arba 98,6°F. Žemiausia k. temperatūra būna rytais, nuo vidurdienio pradeda kilti ir aukščiausia būna 4–5 val. po pietų. Pagal kūno temperatūrą gyviai skirstomi į šaltakraujus ir šiltakraujus. Žmogaus gyvybė gali reikštis gan siaurose kūno temperatūros ribose: minimali 28–29C, maksimali 44–45C. Labai trumpą laiką žmogaus temperatūra gali būti vienu kitu laipsniu žemesnė arba aukštesnė.

2. K. a l g e b r o j e yra sąsaja elementų, kurių nusakyti sudėties, atimties, daugybos ir dalybos veiksmai atitinka skaičių veiksmus (išimtis — komutatyvinis daugybos dėsnis). Jei turimai sąsajai tinka ir daugybos komutatyvinis dėsnis, k. vadina lauku.

3. K. a s t r o n o m i j o j e žr. Dangaus kūnai.

4. K. f i z i k o j e — bet kurios medžiagos bet kuris kiekis prieinamas mūsų jutimams.

5. K. g e o m e t r i j o j — bet kuri erdvės dalis su įsivaizduojamu paviršiumi. Elementariniame geometrijos kurse k. apibrėžiamas kaip erdvės dalis iš visų pusių aprėžta. Euklidas geometrijos k. vadino tai, kas turi ilgį, plotį ir aukštį.

6. K. ž a l o j i m a s žr. Žalojimas.

M.Kr.

Kunas tariamas legendarinio Palemono sūnus, kuris ilgai buvo laikomas Kauno įkūrėju. Tarp Lietuvos bajorų išpopuliarėjusi plačioji Lietuvos metraščio redakcija (Letopisec Velikogo Kniažestva Litovskogo) pasakoja, kaip nuo Nerono persekiojimų pabėgęs Palemonas turėjęs tris sūnus: vyriausią Borkų, antrąjį K. ir jauniausią Sperą. Kaip Borkus buvo laikomas Jurbarko įkūrėju, taip apie K. metraštyje buvo pasakojama, kad jis ‚sustojo prie Nevėžio (ne Neries!) žiočių, ir ten, kur šis įteka į Nemuną, įkūrė mst., jį pavadindamas savo vardu'. Visi žinomi plačiojo Lietuvos metraščio kodeksai (Krasinskio, Archeologijos d-jos, grafo Račinskio, Jevreinovo, Olševskio, Stryjkovskio kronika ir Narbuto falsifikuota Bychovco kronika) įsakmiai pažymi, kad K. įkūrė Kauną ten, ‚kur Nevėžis įteka į Nemuną'. Kadangi Jurbarko valdytojas Borkus greitai bevaikis miręs, K. esą paveldėjęs ir jo sritį, tuo būdu išplėsdamas savo valdas ne tik į Aukštaičius už Neries (‚na wsej zemli Zawel'skoj'), bet ir į Žemaičius. K. esąs turėjęs du sūnus: Keřnių ir Gimbutą, kuriedviem ir padalinęs savo žemes. Pamiršę tikrąją senosios Lietuvos istorijos chronologiją, Lietuvos bajorai ilgai tikėjo Lietuvos metraščio minimų kun-ščių istoriškumu. Dar XVIII a. vokiečių istorikas A. L. Schlözer nerado tinkamo kriterijaus atskirti literatūrinės fantazijos padarus nuo tikrų istorinių žinių, ir jis Palemono mirtį, kaip tikrą istorinį faktą, nukėlė į ca. 1000 po Kr. Apie K. buvo sakoma, kad jis 1030 įkūręs Kauną. Pasirėmęs ta tariama data, kuriai nėra jokios istorinės atramos, V. Bičiūnas Kauno ‚įkūrimo' 1000 jubiliejui parašė Kauno istoriją. Kritiški istorijos šaltiniai jokio K. nežino.

Polnoje Sobranije russkich lietopisej XVII 229, 241, 297, 359, 423, 475; *A. L. Schlözer*, Geschichte von Litthauen, Kurland und Liefland 1785 27–28; *V. Bičiūnas*, Kaunas 1030–1930, 1930.

Z.I.

Kunatt Stanisław (1799 Mykoliškiuose, Marijampolės aps. — 1866 Paryžiuje) ekonomistas, 1830 sukilimo dalyvis. Mokėsi Seinuose, baigė 1820 Varšuvos univ. magistro laipsniu. Buvo išsiųstas specializuotis į Berlyną. 1823 pradėjo dėstyti politinę ekonomiją Varšuvos univ. Sukilimo metu akademinės (garbės) gvardijos papulkininkis. 1831 emigravo į Paryžių, kur mokė mergaičių inst. 1834–40 redagavo Kronika emigracji polskiej. Išsp. O obsorbowaniu państw mniejszych przez państwa większe, O prawie własności, O zasadach ekonomii politycznej, O szkolach politycznich we Francji.

Kunavičius (Kūnaitis) Petras — baigė Vytauto D. gimnaziją ir Stepono Batoro univ. (mediciną). Vilniaus Aide, Vilniaus Rytojuje, Aide, Jaunimo Drauge ir kt. periodiniuose Vilniaus lietuvių spaudiniuose vedė sporto skyrių, kaip P. K-čius, Kūnas, Petka, P.K.; rašinėjo teatro ir kt. reikalais. Šv. Kazimiero ir kt. organizacijų instruktorius Viniaus krašto kaimuose. Iliustratorius ir karikatūristas.

Kuncai (vok. Kunzeh) likučiai kadaise žydinčio bažnytkaimio Kuršių Užmaryje, 5 km į pietus nuo Rasytės. Labai sena vietovė, 1550 K. prirašyta viena privilegijuota smuklė, 26 paveldimos žvejų sodybos ir apie 300 ha dirvožemio bei lapuočių miško plotai. 1555 K. turėjo bažnyčią. 1569 būta 26 kiemų. Jau XVI a. vėjai pradėjo užnešti lekiančiojo smėlio klodą, kuris ilgainiui išaugo į aukštą slenkančią kopą. Kopa per metus ritosi 5–6 m marių link. 1822 beliko tik apie 30 ha naudojamos žemės, o 1830 buvo jau užklotas visas kaimas. Kadangi kopos pajūryje tapo apželdintos, ir vėjai naujo smėlio nebeprinešė, kopa slinkdama toliau, vėl pradėjo atidengti užpiltą žemę. Dabar K., kaip ir Karvaičiai, vėl atidengti. Senojoje sodybos vietoje atpustomi pastatų pamatai, kiojimų grindiniai, randama šukių, plytgalių ir kt. Matyti, gyventojai turėjo pakankamai laiko trobesius nugriauti ir visą tinkamą medžiagą perkelti saugion vieton.

M.Nb.

Kuncaitienė - Černiauskaitė Jadvyga (g. 1917 XI 14 Maskvoje) 1937 baigė Aušros mergaičių gimn. Kaune. Vytauto Didžiojo univ. humanitarinių mokslų fak. studijavo prancūzų kalbą, literatūrą ir pedagogiką. Tuo pačiu metu lankė akademinę dramos studiją ir baigė 1939. 1940–41 dirbo Vilniaus Vaidilos teatre. 1944 su šeima pasitraukė į Vakarus. 1946 Šveicarijoje studijavo École Polyglotte Montreux kalbų inst., kurį baigusi, dirbo Berno univ. medicinos fak. vertėja. 1948 išvyko į Argentiną. 1955 baigė Cordobos univ. ir gavo

J. Kuncaitienė

svetimų kalbų mokytojos ir vertėjos diplomą. Dirba Cordobos universitete kaip mokslinių raštų vertėja. Argentinoje viena Garnio teatro steigėjų, Cordobos lietuvių šeštadieninės mokyklos mokytoja ir vedėja. Nuolat bendradarbiauja Argentinos lietuvių Laike; 1949 buvo moterų skyriaus redaktorė.

Kuncaitis 1. Jonas (1919 II 26 Kybartuose — 1957 JAV) gydytojas. Mediciną studijavo Tübingeno ir Heidelbergo univ. 1947 Heidelbergo univ. įgijo med. daktaro laipsnį už disertaciją — Die Ergebnisse der Schildrusenforschungen in den Jahren 1939–45. Medicinos klausimais rašė vokiečių spaudoje.

2. Justas (g. 1910 XI 17 Paežerių k. ir vls., Vilkaviškio aps.) vet. gyd. 1929 baigė Marijampolės Rygiškių Jono gimn. 1931–1934 studijavo veterinarijos mokslus Vienos univ. 1934–37 Berno univ. 1937, parašęs ir apgynęs disertaciją apie raguočių tuberkuliozę, gavo vet. medicinos dr. laipsnį. 1937-38 studijavo bakteriologiją Pasteur institute Paryžiuje, 1938–39 bakteriologiją Hannoverio univ. Vokietijoje. 1939 grįžo į Lietuvą ir dirbo kaip husarų veterinarijos gydytojas ir bakteriologijos srityje iki 1944. 1944–45 Landsberge a. Oder, Vokietijoje, dirbo antibiotikų gamyboje. 1945–47 Berno univ. bakteriologijos inst. vedėjas. 1948 persikėlė į Argentiną. Buvo sveikatos m-jos centrinės laboratorijos bakteriologijos skyriaus vedėjas. 1953 Cordoboje suorganizavo Misericordia ligoninės bakteriologijos skyrių. Kurį laiką ėjo Cordobos univ. tuberkuliozės katedros vedėjo pareigas. Išsp. Raguočių tuberkuliozė (Berno univ. 1937), Zonos fenomenas ir jo pašalinimas bruceliozės diagnoze, Versuche einer Monographie des Pferdes von Litauen 1939; Streptomicino atsparumas tuberkuliozės baciloms (sveikatos ministerijos leidinys, Cordoba), Izoniazido, katalozės atsparumas ir virulentiškumas tuberkuliozės baciloms (Cordobos univ. leidinys). Dalyvauja lietuvių veikloje Cordoboje.

J. Kuncaitis

Kuncevičius Jonas (vienuolio vardas Juozapatas) (1580–1623) bazilijonas, šventasis (šventė XI 12), Polocko vyskupas, kankinys. Kilęs iš neturtingų Vladimiro (Volinijoje) bajorų stačiatikių, jaunystėje dirbo pas Vilniaus pirklį. Tuo laiku įvyko Brastos unija (1596), ir K., tapęs unitu, 1604 įstojo į bazilijonų Švč. Trejybės vienuolyną Vilniuje. 1609 įšv. kunigu, nuo 1613 Bytenio ir Žirovicų bazilijonų vienuolynų igumenas, o 1614 Vilniaus Švč. Trejybės vienuolyno archimandritas. Unitų metropolitas Benjaminas Rutskis, su kuriuo K. buvo drauge novicijate, 1617 konsekravo K. (pop. Povilui V paskyrus) Vitebsko vyskupu, skirdamas 80 metų senelio Polocko vyskupo Gedeono Bralnickio pagalbininku. Po šio mirties (1618) tapęs Polocko vyskupu, visu uolumu atsidėjo unijos reikalui, reformavo dvasininkus, kėlė liaudies švietimą; tai sukėlė stačiatikių nepasitenkinimą ir neapykantą. Akcijos prieš K. vadu stojo atkritėlis arkiv. Melecijus Smotrzickis. K. lankant Vitebską, stačiatikių demagogų sukurstyta minia, užpuolė K. jo rūmuose ir sukapojo-

Juozapatas Kuncevičius

kirviais. Jo kūnas buvo įmestas į Daugavą, iš kur išgriebtas buvo palaidotas katedroje. Vėliau nuo maskolių K. kūnas buvo paslėptas Suprasliuje, Vilniuj ir paskui vėl grąžintas į Polocką. XVIII a. pradžioje buvo perkeltas į Bialą (Podolėje). Kai 1864 rusai uždarė Bialos bazilijonų vienuolyną ir 1873 ten apsigyveno stačiatikiai, K. relikvijos buvo išmestos į bažnyčios požemį. Iš ten vėliau buvo perkeltos į Šv. Barboros bažnyčią Vienoje. Kanonizuotas 1867. Jo kultas prisidėjo prie Brasto unijos platinimo ir stiprinimo. Kovojo su stačiatikiais gyvu žodžiu; yra parašęs Obrona Unii. Vilniaus bibliotekoje buvo išlikę jo pamokslų juodraščių.

A. Guépin, Un apotre de l'union des églises au XVII siècle 1897–98; *J. Urban,* Św. Józefat K. 1921; *G. Hofmann,* Der hl. Josaphat. Quellenschriften in Auswahl (Orientalia Christiana I, II, 1923–25). *J.V.*

Kuncmonas (Kuntzmann) Jonas Henrikas (1707–1755 XI 27 Stalupėnuose) 1730–1747 Karaliaučiaus lietuvių parapijos klebonas, 1745–1749 Kriaupiškiuose, 1749–1755 Stalupėnų klebonas. Stalupėnuose gyvendamas, buvo sudaręs Ruigio žodyno papildymą, tačiau jo niekur neišnaudojo. Taip pat Milkių ruošiamam lietuviškam giesmynui buvo parašęs ištisą rinkinį lietuviškų giesmių, tačiau kaip ir visas Milkių giesmynas, jis išspausdintas nebuvo ir tik rankraštyje buvo surastas XIX a. pabaigoje.

V. Hoffheinz, Bericht über einen litterarischen Fund-Mit. d. Lit. Ges. I 5 1882; *Vc. Biržiška,* Senųjų liet. knygų istorija I–II 1953–1957; Kriaupiškių bažnyčios archyvas (Kauno centrinė valstybinė biblioteka).

Kunda mst. š. Estijoje, prie Kundos upės, netoli Suomių įlankos, apie 2000 gyv. Į r. ir į p. nuo K. esančiame didžiuliame durpyne (anksčiau ež., kurio ilgis siekė apie 4,5 km ir plotis apie 3 km) ir kalvoje (anksčiau sala), vad. Lammasmägi, surasta daug vidurinio akmens amžiaus kaulinių ir akmeninių dirbinių. Dėl didelio kiekio ten surastų kaulinių dirbinių (žeberklų, strėlių antgalių, ietigalių, peikenų, durklų, raginių kirvių) proistorinėje literatūroje ta kultūra pavadinta kaulinės kultūros, arba K. kultūros vardu. 1933–37 Lammasmägi kalvoje tyrinėta sodyba, kur be vidurinio akmens amžiaus dirbinių aptikta ir naujojo akmens amžiaus kultūros liekanų. Paskutinių kasinėjimų metu, be kaulinių dirbinių, ten surasta net apie 60% akmeninių įrankių, todėl dabar jau nebekalbama apie kaulinę kultūrą, bet apie medžiotojų ir žvejų kultūrą. Čia surasti ir didelio lydžio griaučiai, prie kurių gulėjo ir kaulinis žeberklas.

R. Indreko, Die mittlere Steinzeit in Estland 1948. *J.P.*

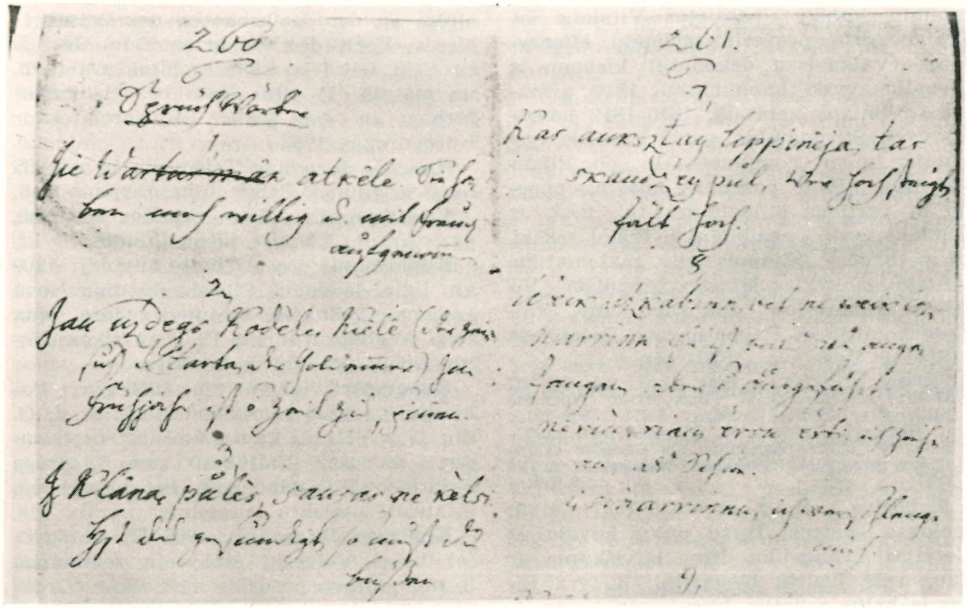

Kuncmono žodyno fragmentas

Kundrota Andrius (1865 VI 30 Skersbalių k., Mykoliškių vls., Marijampolės aps. — 1940 Brukline, Naujorke) lietuvių veikėjas. 1887 atvyko į JAV ir apsigyveno Mahanoy City, Pa., vėliau Brukline. Suorganizavo SLA 213 kuopą ir Piliečių klubą. Jo iniciatyva klubas išleido knygutę Kaip tapti Amerikos piliečiu. 1911 sušaukė Naujorko ir Bruklino konferenciją, kur suorganizavo Emigrantų globos draugiją ir veikė iki 1914. Su J. O. Širvydu paruošė tris rezoliucijas Lietuvių Piliečių klubo vardu JAV vyriausybei, prašant pripažinti Lietuvą de jure. Bendradarbiavo spaudoje.

Kundrus Mikelis iš Žilių (M. Lietuva) išvertė iš vokiečių į lietuvių kalbą per 300 giesmių, pritaikintų chorui; jo giesmės ir kelios kitos buvo išleistos 370 giesmių rinkiniu Keliones Arpa Keleiwjams į Zioną 1905.

Kundzičas (rašėsi Kundzicz) Tadas (1747 XI 25 Krinčine, Biržų aps.—1829 I 15 Vilniuj) Vilniaus vysk. pagalbininkas, eksjėzuitas, prof. 1762 įstojo į jėzuitus, mokėsi Gardine ir studijavo Vilniaus akad. filosofiją. Dėstė Vilniaus kolegijoj poeziją. Parengė ir išleido prancūzų k. gramatiką, kuri buvo plačiai vartojama mokyklose ir daug kartų perspausdinta. 1773 XII 8 įšv. kun. Panaikinus jėzuitų ordiną, liko pasauliniu kunigu; paskirtas Vilniaus šv. Trejybės bžn. prepozito padėjėju, Międzyrzecz (Valkavisko dekanate) klebonu ir Livonijos vysk. kanauninku. 1810 priimtas į Vilniaus kapitulą, 1810–1812 pavestas vysk. Stroinovskio, valdė Vilniaus vyskupiją. Imper. nominuotas ir pop. Pijaus VII 1815 VII 10 paskirtas Anastasionopolio in partibus infidelium titul. vysk. ir Vilniaus vysk. pagalbininku Trakų sričiai. 20 metų dėstė Vilniaus univ. matematiką, vizitavo mokyklas Minsko, Mogiliavo, Vitebsko gubernijose, atstovavo univ. įvairiose komisijose. Pakonsekravo Pašaminės (1819) ir Vyšniavo (1820) bžn.

Vatikano archyvas — Proc. Cons. vol. 211 ff. 37–50; *J. Kurczewski*, Biskupstwo Wileńskie 1912; (") Kościół Zamkowy I–III, 1908–1916; *J. Bieliński*, Uniwersytet Wileński I–III, 1899–1900; *W. Kratz*, Exjesuiten als Bischöfe (1773–1822); Archivum Historicum Societatis Jesu VI 1937. *R.Krs.*

Kundziņš 1. K ā r l i s (1850–1937) latvių teologas. Baigęs Tartu univ., kovojo už Latvijos evangelikų bžn. latviškumą ir daug rašė įvairių biografijų. K. yra rašęs ir baltų religijos klausimais, kurie išsp. Baltijas Vēstnesis žurnale: 1869 Kāds vārds par mūsu vectēvu manu ticibu ir 1871 Krive Kriwaito un Romowe.

2. P a u l s (g. 1888 II 4 Smiltenėje) latvių architektas. 1913 baigė Rygos Politechnikos institutą. Nuo 1919 univ. doc., 1933 gavo arch. daktaro laipsnį už disertaciją Gyvenamoji jauja Latvijoj, 1933–44 prof., latvių arch. katedros ved. 1928–1934 vadovavo etnografiniam Oro muziejui prie Rygos. Įvairių mokslinių draugijų narys. Tyrinėjo latvių tautinę ir etnografinę architektūrą ir atsp. apie 50 darbų Latvijoje ir užsieniuose. Projektavo ir prižiūrėjo bažnyčių, mokyklų, paminklų ir kultūrinių pastatų statybas Latvijoje. 1944 išvyko į Vokietiją. 1946–1949 Pabaltijo universiteto profesorius. Nuo 1949 Stockholme, Švedijoj, dirbo Folkloro inst. Nuo 1952 gyvena Kanadoje. Išsp. Die alte lettische Baukunst (knygoje Die Letten 1930), Dzivojama rija Latvijā 1934, Einiges über die Dachkonstruktionen bei lett. Volksbauten (Biul. hist. sztuki i kultury nr. 5) 1937, Architektonische Schmuckformen des frühen Mittelalters an den Volksbauten des Ostseegebietes (Verh. der Gelehrten Estn. Ges. 30 t.) 1938, Latviešu klēts architektura (Sen. un māksla II) 1940, Zwei bez. Schmuckformen in der frühen Holzarchitektur Nordeuropas 1952.

P. Kundzinš

Kunegės durpynas, Telšių vls. ir aps., 35 ha, 3 m gilumo. Pelkė 40 ha, tarpinio tipo.

Kūnelis mažas kūnas, organas ar masė, pvz.: kraujo kūnelis, juslių kūneliai ir kt.

Kunene upė š.v. Afrikoj, Angoloj; 1200 km ilgio. Išteka iš Bihės aukštumų Nova Lisbona apylinkėse, žemupyj sudaro sieną tarp Angolos ir britų P. V. Afrikos. Netoli žiočių yra 100 m krioklys.

Kunersdorf vietovė (apie 1000 gyv.) Vokietijoj į rytus nuo Frankfurto a. d. O. Čia 1759 VIII 12 kautynėse austrai (Laudon) ir rusai (Saltykov) sumušė prūsų Fridricho D. kariuomenę, bet nesugebėjo išnaudoti pasiekto laimėjimo.

Kunickas Juozas (m. 1908 III Varšuvoje) baigė Veiverių mokytojų seminariją ir mokytojavo pradžios mokyklose. Organizavo Lietuvos ūkininkus ir mokytojus, aktyviai dalyvavo 1904–5 metų revoliuci-

joje. Nusivylęs revoliucija, pradėjo organizuoti kovos būrius — Giltinę, Juodvarnį ir verstis ekspropriacijomis. Daugiausia veikė Marijampolės, Kauno ir Vilkaviškio aps. 1907 VII rusų žandarų Vilniuje buvo suimtas. Buvo nuvežtas į Varšuvą, kur teismas paskyrė jam mirties bausmę. Jis turėjo būti pakartas, bet buvo sušaudytas Varšuvos tvirtovėje. Bendradarbiavo Vilniaus žiniose slapyvardžiu Perkūnėlis.

Kunicki Stanisław (1861–1886) lenkų revoliucionierius. Priklausė rusų revoliucionierių organizacijai Norodnaja volia (liaudies valia). 1883 suorganizavo lenkų revoliucinę organizaciją Proletariat, kurios kuopa buvo Vilniuje ir K. palaikė ryšius su ja. Pradėjo spausdinti Ženevoje žurnalą Walka klas. 1884 areštuotas, o 1886 sušaudytas Varšuvoje.

Kunigaikščių sąjunga 1785 VII 23 Fridricho Didžiojo pastangomis sudaryta Vokietijos imperijos kunigaikščių sąjunga, kad apsaugotų v. Vokietijos kunigaikščius nuo Austrijos pasikėsinimų į jų valdas. Į K.s. įėjo Prūsija, Saksonija, Braunšveigas, Hannoveris, Mecklenburgas. Po Fridricho II mirties ir Juozapui II atsisakius nukariavimo planų, k.s. neteko reikšmės.

Kunigaikštienės Birutės karininkų šeimų moterų draugija žr. Karininkų šeimų moterų draugija.

Kunigaikštis lietuvių tautoje yra paliudytas nuo seniausių istorinių laikų, kiek siekia kaimynų kronikos. Jau pirmasis keliautojas Vulfstanas IX a. pabaigoj pamini, turtas pas prūsus buvo svarbiausias luominio skirstymosi pagrindas. Pasakodamas apie aisčių socialinę diferenciaciją, Vulfstanas minėjo, jog aisčių krašte (Eastenland) esą daug pilių, kurių kiekvienoje yra k. (‚cyningc'). ‚Cyningc' ir kt. didikai gerią kumelių pieną, o neturtingieji ir vergai — midų. Vulfstano ‚cyningc' turėjo greičiausiai kiek kitą reikšmę negu vėlesnė k. sąvoka. Dar iki XIV a. k. terminas nebuvo nusistovėjęs. K. ir kalbiškai yra sietinas su ‚kuningas' (lat. kungs), kuris anuomet reiškė narį aukštesnio visuomenės sluoksnio, k., arba stambų kilmingąjį, ‚poną'. Jau Ks. Bagužis teigė, jog k u n i g a s sen. lietuvių kalboje yra reiškęs kilmingąjį poną, ar k. Nedarant esminio skirtumo kronikose buvo maišoma kariniai žygių vadai, kuriais dažnai buvo savo turtingumu iškilę atskirų sričių valdytojai ir k., tada įvairiais vardais vadinami. XIII a. pradžioje Henriko Latvio kronikoj sutinkami žodžiai lot. princeps, dux, senior yra artimi k. sąvokai. Kronistas ir vardais mini lietuvių, kuršių, žiemgalių k. (Stecse, Suelgate, Vestardus ir kt.). Eiliuotoji Livonijos kronika XIII a., minėdama eilę lietuvių k., vartoja žodį ‚konic', ‚konig' ‚koning', kaip Ipatijaus kronika — kniaz, kniazic. Tik seniausiuose šaltiniuose ir Dusburgo kronikoje sutinkami pavadinimai rex, regulus, capitaneus ne visada tiksliai reiškė vėlesnę k. sąvoką. Išdaviko lietuvio atvesti kryžiuočiai 1286 per vestuves Žemaičiuose iššudė 70 reguli — kunigaikščiukų (Script. rer. Pruss. I 149), kurie tačiau buvo kilmingieji, bet ne k. vėlesne prasme. Iki lietuvių tautos apjungimo vieno vyriausiojo k. valdžioje atskirų teritorijų (dalinių) k., kurie paprastai buvo karo vadai ir sričių valdytojai, turėjo būti tačiau gana daug. Po sėkmingų karo žygių (grobis, belaisviai) tokių vadų-k. valdžia ir įtaka stiprėjo. XII–XIII a. sąvartoje lietuvių, latvių ir prūsų (imant drauge įtvingius) giminėse buvo daug atskirų sričių k. Įsigalint vieno didžiojo k. valdžiai k. skaičius atskirose teritorijose stipriai mažėjo. Visai grupei Lietuvos k. giminių (21 vardas) darant 1219 sutartį su Volinijos Romano našle, yra minimi pvz. vėliau nebežinomi keturi Deltuvos k. Eilė smulkių ir silpnų kunigaikštijų nyko, nes Mindaugo valdymas reiškė daugelio silpnesnių k. išvarinėjimą, net išžudymą.

Yra duomenų spręsti, kad pagonybės laikais k., šalia karinių ir teisinių funkcijų, svarbiais momentais yra pasireiškę religinėje srityje (žr. Dvasininkās senovės lietuvių religijoje). Tad jie atlikinėdavo aukojimus, t.y. prisiimdavo vyriausių ‚kunigų' pareigas. Iš žymiausių kilmingųjų (nobiles) tarpo atsiradus aukotojam, pagonių dvasininkų autoritetas pakildavo. K. dalyvavimas aukų metu religinį aktą dar labiau išryškindavo. Kaip ‚žynys' (‚volchv i kobnik') yra žinomas vienas įtvingių k. Skomantas. Dvasininko (pagonių kunigo), karo vado ir k. pareigų sujungimas galėjo būti žinomas ir lietuviuose. Svarbiais momentais aukoti galėjo pirmiausia tie, kurie buvo įvesti į paslaptis. Apie Mindaugą Ipatijaus kronikoje yra pasakyta, jog jis, ir krikštą priėmęs, ‚slapta aukojo savo dievams'. Yra dar tirtinas klausimas, ar ir vėliau valdantieji Lietuvos k. neatlikdavo aukojimų. Apie Kęstučio priesaikos patvirtinimą, jam pačiam 1351 auko-

jant, kalba keli šaltiniai, duodami smulkių žinių apie pačias k. atliktas apeigas. Gal būt, pats Jogailos ir Vytauto per Lietuvos krikštą dalyvavimas ir aktyvumas (tikėjimo tiesų aiškinimas, poterių vertimas ir kt.) yra remtinas aplinkybe, kad k. atskirais atvejais ir anksčiau pasireikšdavo kaip kunigai (dvasininkų prasme). Sustiprėjus didžiojo k. valdžiai, net prie kieto centralizuotojo Vytauto D., kur vietoje k. sodino savo vietininkus, išsilaikė dar eilė smulkių k-jų (Alšėnų, Giedraičių ir kt.). 1528 Lietuvos kariuomenės sąrašai rodė, kad k. skaičius Lietuvoje dar buvo didelis. Bet jau tada daug buvo tokių k., kurie tik titulą bepalaikė, nebeturėjo tėviškės, t.y. savo valdomos srities, arba ji buvo labai maža. Šalia visiems kilmingiesiems garantuotų teisių, k. pareiga buvo karo atveju statyti karan nustatytą karių skaičių, ir 1528 sąraše yra tokių k., kurie, dėl savo valdų mažumo, jau nedaug karių bestatė.

Žymėtiną vietą D. L. K-tijoje užėmė valdantieji Gedimino giminės k. Jie turėjo teisę gauti atskirą sritį. Nuo Gedimino laikų didžiuoju k. buvo tik tas, kas sėdėjo Vilniuje. Gedimino giminei stipriai dauginantis, ypač iš dviejų Algirdo vedybų atsirado didelis k. būrys. Tai buvo Gedimino vaikaičiai ir provaikaičiai, kurie davė pradžią k. Čartoriskiams, Trubeckiams, Bielskiams, Sluckiams, Kobrinskiams, Višnioveckiams, Zbaražskiams ir kt. Bet ir kitų k. giminė plėtėsi. Pvz. iš Narimanto Gediminaičio atsirado provaikaičiai k. Koreckiai, Galicynai, Kurakinai, Chovanskiai ir kt. Daugelis rusų k. XIX a. kildindavosi, pagal tradiciją, iš Gedimino giminės. Patys žymieji lietuvių kilmės k., kurie XVI a. jautėsi Lietuvoje tikrais ‚karaliukais', buvo Radvilai. XVII a. įsigalėjo Pacai, vėliau Oginskiai ir kt. Valdovai paprastai prieš įtakingiausią k. giminę, kuri buvo karaliui opozicijoj, iškeldavo D. L. K-tijoj kitus k. varžovus dėl įtakos ir galios (XVII–XVIII a.).

Atskira padėtis buvo Lietuvos k., kurie nueidavo į D. Naugardą. Akivaizdoje ‚viečės', k. valdmuo ten nebuvo didelis. Jis sėdėjo D. Naugarde pagal sutartis (dogovornyje gramoty). Naugardiečiai tokius k., kurie buvo laikomi ateiviais, norėjo atitverti ir nuo jų palydovų (vad. družinos).

Dauguma D. L. K-tijos k., kurie išsilaikė po Vytauto reformų, išlaikė savo titulą ir vėliau, nors daugelis virto paprastais, tarnaujančiais k. — ‚služebnyje kniazja'. Už tarnavimus valstybei gaudami valdyti sritis (iki gyvos galvos, paveldėtinai ar tik iki valdovo valios), jie priklausė jo malonės. Po Liublino unijos teisiniu atžvilgiu jie susiliejo su bajorų sluoksniu, tik savo užimamomis vietomis ir turtingumu įgydavo kartais žymiai daugiau įtakos ir padarydavo sau priklausomus neturtinguosius bajorus. XIX a. carai suteikdavo kartais nusipelniusiems rusams k. titulą, o D. L. K-jos k. buvo pripažinti jų titulai, nors jie ypatingų teisių ir nedavė. Nepriklausomoje Lietuvoje savo Gedimino giminės kunigaikštišką kilmę viešai bepabrėždavo tik vienas Jonas Beržanskis (žr.), bet Lenkijoje buvo dar eilė lietuvių kilmės k. K. žodžio kilmę žr. Kunigas.

Poln. Sobran. Russk. Lietop. II 1908 799, 817; *J. Wolff*, Kniaziowie litewsko-ruscy 1895; Litovskaja Metrika: Perepisi voiska litovskago (Russkaja istoričeskaja biblioteka XXXIII) 1915; *M. Liubavskij*, Litovsko-russkij sejm 1901; (") Oblastnoje delenije i mestnoje upravlenije Litovsko-russkago gosudarstva 1892; *K. Avižonis*, Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur lit.-poln. Union 1385, 1932; *H. Łowmiański*, Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego II 1932; *W. Mannhardt*, Letto-Preussische Götterlehre 1936; *H. Paszkiewicz*, The Origin of Russia 1955; *G. Rhode*, Die Ostgrenze Polens I 1955; *A. Kučinskas*, Kęstutis, lietuvių tautos gynėjas 1938 128–131.

Z.I:

Kunigas. Vardo istorija. Dabar k. bereiškia dvasininką, bet pirminė jo reikšmė yra buvusi ‚didelis ponas, kunigaikštis'. M. Lietuvos gyventojų 1572 ištikimybės priesaikoje skaitome: aukštgimusiamui hercigui, kunigui... markgrabui ing Prūsų (= Albrechtas Fridrichas 1568–1618), aukščiausiamui kunigaičiui, kunigui ir ponui Zigmuntui Augustui. Ir M. Stryjkowskis savo kronikoje (1582), atpasakodamas Giedraičių šeimos padavimus, mini neva iš dainos: Daumantas Gedrotos (= Giedraičių?) kunigas labos raitos lūgoja (t.y. prašo). Sirvydas savo žodyne (I leid. 1629) k. lotyniškai verčia jau tik sacerdos, lenk. kaplan, ksiądz, bet kunigė jam reiškia ne tik vienuolyno viršininkę, bet ir kunigaikštienę (lot. principis uxor, lenk. księżna). Taip pat ir kunigystė jo vartosenoje gretimais yra išlaikiusi ir kunigaikštystės reikšmę (lot. ducatus, lenk. księstwo). Bet už Sirvydą žymiai vėlesni M. Lietuvos 1579 Vilento Evangelijose ir Epistolose, Ruhigo 1747 ir Mielckės 1800 žodynai k. dar aiškina vok. ein geistlicher oder sonst angesehener Herr, o kunigystė jiems vėl reiškia ne tik kunigo pareigas,

bet ir poniškus reikalus, dalykus. Kad k. yra buvęs daugiau nei šiaip ponas, aiškiai matyti iš Mielckės užrašyto posakio: jau dabar ir ponus kunigais pagauna vadinti. O kunigystà reikšme ‚baudžiava' (plg. lenk. panszczyzna : pan) seniau aukštaičiuose buvo tokia įprasta, jog kelis kartus suminėta net lenkiškai rašytuose XVII a. pirmosios pusės dokumentuose, liečiančiuose baudžiauninkų prievoles (1743: Na kunigistę alias panszczyznę, Vaiguvos dv. Kauno aps.). Prieš kelias dešimtis metų dar platokai ją pažino rytiečiai ir dzūkai, o kunigỹstė ta reikšme vietomis vartota pietinių viduriečių. Dzūkų sakyta ir kunigỹstinis, kunigỹstininkas ‚baudžiauninkas'. Naujai, dvasininko reikšmei išriedant bus veikusi ir senosios valstybės raštinės vartosena. Mat gud. kniaź jos vartota abiem reikšmėmis, kunigaikščio ir kunigo, pvz. Lietuvos Metrikoje: kniaź biskup, kniaź pleban, 1520 kniaź Voitech, kanonik Vilenskij, pleban Onikštenskij. Taip pat ir lenkai dar XVI a. ksiądz vadino ne tik kunigą, bet ir pasaulinį valdovą. Kadaise vartota ir trumpesnė lytis kungas. 1600 rytiečių katekizme skaitome: jo mylistos kungo Mikalojaus Daukšos, kungas ant kungų. Zietelos (Slānymo aps.) lietuvių salai jį paliudija išvestinė kungỹstė ‚baudžiava'. Bet taip pat neabejotinas ir kùningas. M. Lietuvoje jis paliudytas Nesselmano, Kuršaičio, randamas Juškos vestuvinėse dainose ir dabar dar pažįstamas Šiaulių apl. (Aukštelkai). Be reikalo K. Būga ir, juo pasekęs, E. Fraenkelis kuningą paskelbė nesamu žodžiu. Neįtikimas ir R. Ekblomo spėjimas, kad kùningas atsiradęs antriniu keliu iš kùnigo, kaip trm. ganìnti iš ganýti. Visų pirma in, kaip ir un (pvz. grùnsti iš grūsti, glùnsnis per trm. glūsnis iš glúosnis), žemaičių tarmėse atsiranda tik iš ilgojo balsio y, o antra toks dėsnis aukštaičių tarmėse nė neveikia. Pagaliau mažybinė lytis kuningėliai (originale klaidingai: kaningelei) jau sutinkami Prūsų valdžios 1578 įsakyme Tilžės aps. bažnyčioms.

Latviai sako kungs ‚ponas', bet bažnīckungs yra katalikų kunigas. Prūsų Elbingo žodynėlyje irgi randamas konagis ‚karalius'. Visi trys lietuviškieji k. vardai, taip pat ir latvių bei prūsų atitikmenys yra vokiški skoliniai. Seniau etimologiniuose žodynuose mūsų bebaigiąs nykti kùningas, lygiomis su suomių, estų kuningas ‚karalius' bei slavų kŭnędzĭ (iš to lenk. ksiądz ir książę, rus. kniaź) ‚valdovas, karalius, vadas', buvo kildinamas iš pragerm. *kuningaz ‚karalius' (: got. kuni ‚giminė, kiltis'). Bet lietuviai su senovės germanais nekaimynavo, todėl ir kuningo negalima laikyti pragermanišku skoliniu. Visiems baltams čia skolintojai buvo vokiečiai, besibaigiant XII a. atsikraustę į Padauguvį ir kiek vėliau į Pavyslį. Vokiečių kolonistai ir kalavijuočių bei Kryžiuočių ordino broliai buvo kilę iš įvairių Vokietijos vietų ir, žinoma, jų kalboje buvo nemaža tarminių skirtumų. Tie skirtumai žymu ir ano meto kronikose ir šiaip dokumentuose. Pvz. Ordino 1255 įkurto Karaliaučiaus vokiškojo vardo pirmojo sando Königs (vs. km.) rašyboje XIII ir XIV a. šaltiniuose galima išskirti net keturias atmainas: 1. Chuninges-, Kuninges-, Kunings-, Koninges-, Konyngis-, Conynx-, Conyng-; 2. Chuniges-, Kuniges-, Kuneges-, Kunigs-, Chünigs-; 3. Kunges-, Kongis-; 4. Konigis-, Konigs-, Konige-. Iš tų rašybinių variantų galima daryti išvadą, kad sva. kuning tarimas nebuvo svetimas nė XIII a., nors to amžiaus galo Eiliuotinė kronika vartoja tik vva. kunig (kunige von Samaiten ‚Žemaičių kunigaikščiai'). Rašyba taip pat liudija ir vėlesnį tarimą kung, konig. Taigi praktiškai k. vardas iš vokiečių galėjo būti skolinamas (keliais atvejais) visomis tomis lytimis. Todėl abejotina, kad ir kungas bei lat. kungs būtų atsiradę iš kunigo, vėliau iškritus balsiui i. Kadangi lietuviai su vokiečiais visų pirma susidūrė Padauguvyje, tai galima spėti, kad iš ten apie 1200 paskolintas kùnigas. Fonetiškai kiek senoviškesnis kùningas gautas greičiau iš kryžiuočių, tarpininkaujant prūsams (plg. pr. penningans ds. gl. ir žem. piningas : vvž. peninge ‚pinigai'). Pr. konagis (iš senesnio *konagas), atrodo, yra vėlesnio skolinimo ir vok. konig galūnė čia pakeista prūsiška priesaga -ag-. Plg. to paties Elbingo žodynėlio sperglo-wanag ‚toks vanagas', witwago ‚laukys (paukštis, Fulica atra)'. Mat skolintis prūsams nebuvo gyvo reikalo, nes iš seniau vartojo rikijs (iš senesnio *rīkijas ‚ponas', skolintą greičiausia dar iš gotų *reikeis ‚valdovas'.

Iš k. jau pačių lietuvių pasidarytas kunigáikštis, pažįstamas nuo XVI a. (1589 Prūsų valdžios įsakyme: Todėlei

pareitis mumus, kaip žemės kunigaikščiui...). Bet ta pačia reikšme 1572 priesaikoj du kartus pavartotas ir kunigáitis (dabar pajūrio žemaičiai taip vadina jauną kunigą, vikarą). Šiaip priesaga -aikšt- žodžių daryboje daugiau nevartojama. Kilimo ji durstytinė. Kaip arkliõkui prisegus naują priesagą -st- daugėliškėnų pasidaryta arkliókštis, taip ir iš kunigáitis + -st- atsirado kunigáikštis. Lauktinas čia būtų *kunigaistis. Bet prieš s lietuvių kalboje dažnai įspaudžiamas k., pv., pẽsčias ir pẽkščias, todėl imta tarti kunigáikštis, kur po k. vėl s dėsningai išvirto š (plg. pìlkas : pìlkšvas, bet gel̃tas : gelsvas). Bretkūno psalmių vertime (1580) pasitaiko ds. gl. kunigaiščius. Taigi jo *kunigaištis, jei nėra klaida, būtų analogijos padaras pagal tokius žodžius, kaip kaĩštis, kamštis.

Kaip senas skolinys, k. nemaža pėdsakų yra palikęs ir vardyne. Jau XVI a. pažįstamos pravardinės pavardės Kunigas (1596 Vilkijoje), Kunigėlis (1593 Šauduvos, dabar Kvėdarnos vls.), net Kunigžentis (1591 Viduklės apl.). O Virbalyje 1561 minimi du broliai Kunigiškiai (Jukna ir Stankus). Tokią pavardę jie bus gavę todėl, kad tarnavo pas k. ar nuomojo iš jo žemę. Lietuvoje yra arti 50 Kùnigìškių (paprastai daugiskaita: Kunigiškiai, Kunigiškės, bet vienasėdžiams ir: Kunigiškis, Kunigiškė). Daugumas tų kaimų baudžiavos laikais yra priklausę bažnyčioms. Netrūksta tuo vardu kaimų ir XVI a. šaltiniuose. Žemaičiuose pažįstama pavardė Kungỹs, taip pat ir kaimo vardas Kungiaĩ (Rietavo, Telšių ir Žarėnų vls.). Pasidaryta ji iš to išnykusio kùngo (tokią priegaidę rodo pavardės vs. gl. Kùngį) su įprastine pavardine galūne -ỹs (plg. Vilkỹs : vil̃kas, Kalvỹs : kálvis, Kuprỹs : kuprà, Gulbỹs : gul̃bė, Švelnỹs : švelnùs). Šį spėjimą patvirtina vieno žemininko, kaip tik senojo Telšių vls., pavardės rašymo variantai dviejuose 1600 inventoriuose: Kunigiewicz (du kartus), Kungevič, Kągiewicz. Nuo kùngo neatskiriami nė Kungašiliai (k. ties Kalnėnų glžk. st.).

R. Ekblom, Germ. **kuningaz* ‚König' (Studia Neophilologica XVII) 1944; (") Deutsch *kunig* und litauisch *kùni(n)gas* (Scando-Slavica III) 1957; *A. Klimas,* Primitive Germanic *kuningaz and Its Spread (Pensilvanijos univ. disertacija) 1956; *A. Fraenkel,* Litauisches etymologisches Wörterbuch 1956; *J. Gerulis,* Senieji lietuvių skaitymai I, 1927; *K. Jablonskis,* Istorijos archyvas I 1934. *A.S.*

K. yra aukštąjį kunigystės šventimą priėmęs asmuo, dvasininkas (lot. presbyter, sacerdos). Kunigystė yra vienas iš septynių paties Kristaus įsteigtų sakramentų. Kunigystės sakramentas yra nekartojamas. K. yra Dievo kulto tarnas ir tarpininkas tarp Dievo ir žmonių. Jo aukščiausia pareiga ir privilegija yra aukoti šv. Mišias savo ir tikinčiųjų vardu, atleisti nuodėmes, mokyti Kristaus mokslo, administruoti sakramentus, vadovauti ir tarnauti tikintiesiems. K. pareigos yra nusakomos ir tvarkomos bažnytine teise, vyskupo potvarkiais ir einamų pareigų reikalavimais. Aukštųjų šventimų proga jis įsipareigoja laikyti celibatą ir kalbėti brevijorių. K. šventimų galiojimui reikalinga, kad jų teikėjas būtų vyskupas ir šventinamasis būtų pakrikštytas vyriškis. Tų šventimų leistinumui bažnyčios teisė reikalauja, kad asmuo būtų laisvas nuo vad. irregularitates, 24 metų amžiaus, priėmęs kitus reikiamus sakramentus ir gaunąs šventimų titulą, pvz. vienuolyno gyvenimas, tarnyba diecezijai.

Be šių reikalavimų, kandidatas į k. pats turi būti vertas ar tinkamas. Pop. šv. Pijus X nustatė griežtesnes taisykles negu bet kada prieš tai, pagal kurias turi būti išskirtini visi tie, kurie nepasižymi tikėjimo grynumu bei tvirtumu ir moraliniu tiesumu. Tam tikslui yra specialios įstaigos-mokyklos vad. kun. seminarijomis.

Felix Cappello, Tractatus canonico – moralis de sacramentis, vol. IV: De sacra Ordinatione 1947.

Kunigystės sakramento kliūtys yra dvejopos rūšies: vad. irregularitas personae, arba asmens netinkamumas, ir tiesioginė kliūtis. Irregularitas yra amžina kliūtis bažnytine teise nustatyta dvasininkų luomo pagarbai apsaugoti ir draudžia arba šventimų priėmimą arba jų naudojimą (Kan. 983).

Asmens netinkamumas kunigystei gali būti dėl kurių nors trūkumų (ex defectu) be paties asmens kaltės ar dėl asmens nusikaltimo (ex delicto), t.y. dėl papildytos sunkios nuodėmės. Pirmajai rūšiai priklauso: nelegaliai gimę, turį fizinių trūkumų, t.y. luoši, epileptikai, kurti, akli, hermafroditai ir pn.; asmens su dvasiniais trūkumais, kaip antai: epileptikai, bepročiai ir kt.; bigamistai; gero vardo netekę (infamia iuris laborantes), t.y. asmens, kurie šv. Sakramentą blogam tikslui priima, mirusiųjų kūnus ar kapines išniekina, šv. Tėvo asmenį ar kardinolą fiziškai įžeidžia, dvikovą kovoja, bigamistai ir tie,

kurie sunkiai ir kvalifikuotai nusikalsta prieš šeštąjį Dievo įsakymą; teisėjai mirties sprendimą paskelbę (nors ir teisingai); savanoriškai ir tiesiogiai kam nors mirties bausmę įvykdę (carnifices). Asmens netinką kunigystei dėl nusikaltimo yra: apostatai, eretikai, schizmatikai, sąmoningai leidęsi pakrikštyti nekatalikui, kėsinęsi susituokti arba civiliai susituokę su asmenimis padariusiais įžadus arba jau kartą susituokusiais, žmogžudžiai, aborto nusikaltimą papildę (įvykdžiusieji ir jų bendrininkai), kėsinęsi nusižudyti, gydymo ar operacijos darbo neleistinai ėmęsi dvasininkai (clerici), jei to darbo padariniai buvo mirtis; dar negauto šventimo galią simuliavę ar ją panaudoję. Be paminėtų kunigystės sakramento kliūčių, dar pasitaiko vad. paprastųjų kliūčių (imped. simplicia). Jos yra laikinės; kartais tačiau, turi tuos pačius padarinius kaip ir irregularitates. Pvz. moterystės luomas, tėvų pasilikimas nekatalikais arba aktyvi karinė tarnyba ir t.t.

F. Cappello, De Ordine 1947; *J. Hickey,* Irregularities and simple impediments in the new Code of Canon Law 1920; *H. Vogelpohl,* The simple impediments of the Holy Orders 1945. *M.Č.*

Kunigysta žr. Baudžiava, lažas.

Kunigiškiai k. 1. Jūžintų vls., Rokiškio aps., gimė kun. Antanas Strazdas; 2. Svėdasų vls., Rokiškio aps., gimė Kajetonas Sklėrius.

Kunigiškis ež. (Birva) Trakų vls. ir aps., 4 km į š.r. nuo Trakų mst., 25 ha ploto; paviršius 149 m nuo j.l.; greta į p. Skaisčio ež., per kurį priklauso Saidės (Neries) baseinui.

Kunigunda 1. K. šventoji (m. apie 978–1033 ar 1039), vokiečių imp. Henriko II žmona. Tarp 999 ir 1000 ištekėjusi už Bavarijos kunigaikščio Henriko, drauge su juo 1014 buvo Romoje vainikuota. Pagal legendą su vyru (taip pat šventuoju) gyvenusi visiškoje skaistybėje; tačiau vėlesnieji istorikai yra nustatę, kad neturėjimas šeimos buvęs dėl K. impotencijos. Drauge su vyru yra įsteigusi Bambergo vyskupiją, pastatydinusi katedrą; Kaufingeno benediktinėms pastačiusi vienuolyną ir jame po vyro mirties (1025) apsigyvenusi pati. Mene vaizduota imperatorienės rūbais su insignijomis ar Bambergo katedros modeliu rankose. K. statulų ir paveikslų gausu pačiame Bamberge ir kitose P. Vokietijos, Austrijos bei Šveicarijos vietovėse XV–XVI a. Skulptorius Riemenschneideris iškalė bendrą jos ir Henriko II antkapį Bambergo katedroje (1499–1513).

Šv. Kunigunda ir šv. Henrikas (Riemenschneiderio skulptūra)

2. K. (Kinga) palaimintoji (1224–1292) palaimintųjų Jolandos ir Margaritos sesuo, Vengrijos karaliaus Belos IV duktė. 1239 ištekėjo už Krokuvos kunigaikščio Boleslovo (Gėdingojo). Rūpinosi Krokuvos vysk. Stanislovo kanonizacija, 1279 įkūrė klariečių vienuolyną ir bažnyčią Stary Sącze; po vyro mirties (1279) tapo to vienuolyno viršininke. Jai priskiriamą stebuklingas druskos kasyklų atradimas Bochniene. K. beatifikacijos byla buvo pradėta 1628. Pop. Aleksandras VIII 1690 leido jos kultą, o pop. Klemensas XI (1517) ją paskelbė Lietuvos-Lenkijos valstybės globėja. Šventė VII 24. *J.V.*

3. Lenkijos karaliaus Kazimiero ir did. Lietuvos kng. Gedimino dukters Aldonos (Onos) duktė, ištekėjusi už Bavarijos kunigaikščio Liudviko.

Kunigų sąjunga tremtyje įsteigta lietuvių katalikų kunigų organizacija apjungti už Lietuvos bažnytinės provincijos esan-

čius kunigus, rūpintis jų profesiniais reikalais, ugdyti tarpusavio solidarumą, teikti pagalbą nelaimėj ir ligoj, remti studijuojančius kunigus ir padėti dirbantiems pastoracinį darbą lietuvių tarpe. S-gos pilnas pavadinimas: Lietuvių Katalikų Kunigų Sąjunga (L.K.K.S.), bet paprastai vadinama: K.s. Sąjunga įsteigta 1945. Jos įstatus, parengtus kun. A. Šidlausko, patvirtino arkiv. J. Skvireckas 1945 VIII 8. Pirmąją sąjungos centro valdybą sudarė: pirm. prel. K. Šaulys, vicepirm. kun. A. Šidlauskas, sekr. kun. V. Bagdonavičius, iždin. kun. P. Juknevičius. Iš 243 Vokietijoj 1945 gyvenusių lietuvių kunigų didesnioji dalis buvo įsirašę K.s. nariais. 1946 VI 5 kunigų studijų dienų metu Hanau buvo sušauktas K.s. visuotinis narių suvažiavimas. Gavusi iš Amerikiečių karinės valdžios leidimą, K.s. 1945 XII pradėjo leisti Münchene dvisavaitinį religinės kultūros žurnalą Naująjį Gyvenimą, kurio redaktoriumi buvo kun. V. Bagdonavičius. Kad pagelbėtų kunigams pastoraciniame darbe, K.s. 1947–1949 leido pamokslų medžiagos periodinį leidinį Vox Temporis (redaguotą kun. V. Pikturnos). 1949–1950 kunigams iš Vokietijos išemigravus į kitus kraštus, K.s. Vokietijoje nustojo veikusi, tik 1945 X 9 įsteigtas K.s. skyrius Romoje, tebeveikia iki šių dienų. 1957 jis išleido knygą Didžioji Savaitė. *R.Krs.*

Kunigų Vienybė įsteigta 1909 V 5 pirmajame kunigų suvažiavime Naujorke. Ji pasivadino Kunigų sąjunga. Jos atsiradimo priežastys — kunigų nesutarimas Lietuvių R. K. Susivienijime, politinių partijų atsiradimas lietuvių tarpe, katalikiško laikraščio trūkumas, lietuvių misijos, emigrantų globa, blaivybės d-jos steigimas, prieglaudos įkūrimas, mokyklos ir kt. Pirmame suvažiavime priimta laikinė konstitucija, sąjunga padalinta į šešias provincijas, įsteigtas laikraštis katalikų Draugas ir išrinkta pirmoji valdyba: pirm. kun. A. Staniukynas, sekr. kun. S. Čepanonis ir ižd. kun. S. Pautienius. Sąjungai priklausė apie 50 kunigų. Kun. A. Staniukynas pirmininkavo ligi 1913 VIII 30, kada buvo išrinktas kun. Tomas Žilinskas. 1917 VIII 12 Niagara Falls seimas išrinko pirmininku kun. J. J. Jakaitį. Kunigų sąjunga pakeitė vardą į Kunigų Vienybę jau 1920. Vėliau pirmininkais buvo: kunigai A. Milukas, J. Kasakaitis, K. Vasys, M. Krušas, J. Ambotas, J. J. Karalius, K. Urbonavičius, N. Pakalnis, J. Balkūnas, P. M. Jūras, P. J. Katauskas, J. J. Čepukaitis.

K.V. konstitucija buvo patvirtinta arkiv. Quigley 1910 ir vysk. John N. Nilan 1913. K.V. veikla buvo kartotinai pripažinta ir pagirta įvairių vyskupų. K.V. konstitucija organizacijos tikslą aptaria: K.V. jungia visus Amerikoje gyvenančius lietuvius R.

1917 Kunigų Vienybės seimas Niagara Falls, N. Y.

K. kunigus, kad sambūryje jie lengviau išlaikytų lietuvio kunigo būdą, giliau suprastų gyvybinius savo žmonių reikalus, veikiau surastų kelius ir priemones didesnį lietuvių katalikų susipratimą ugdyti ir jų religinę bei tautinę pažangą kelti (I sk., 4 paragrafas).

‚Savo tikslui siekti, K.V. a. steigia provincijas ir skyrius, b. palaiko glaudžius santykius su Amerikos katalikiškomis organizacijomis, c. remia lietuvių katalikų organizacijų veiklą, d. platina katalikiškąją spaudą, e. stengiasi turėti savo draugijos organą, f. aktyviai dalyvauja lietuvių katalikų religiniame, tautiniame ir visuomeniniame gyvenime, g. remia labdaringąją veiklą lietuvių kunigų ir pasaulinės visuomenės tarpe' (I sk., 5 §).

K.V. dabar turi arti 500 narių, veikia devyniose provincijose (Vakarų Pacifiko, Čikagos, Mičigano, Pitsburgo, Scrantono, Filadelfijos, Naujorko, Connecticuto ir Bostono). Jai priklauso visi vienuoliai ir daugumas pasauliečių kunigų. Kartą metuose šaukiamas visuotinis suvažiavimas arba seimas. K.V. centro valdybos pirmininkas yra ir A.L.R.K. Federacijos centro narys. Federacijos gi dvasios vadas yra K. V. centro narys. K.V. centro valdyba tvirtina rekomenduojamus katalikiškų centrinių organizacijų dvasios vadus. Dvasios vadai kartą metuose apie organizacijų stovį praneša K.V. Jie turi teisę dalyvauti K.V. centro posėdžiuose.

K.V., be Draugo, kurį perdavė marijonams, suorganizavo ir rėmė Ameriką Brukline ir Lietuvių Žinias Pitsburge. Leido savo organus: Forumą, Kunigų Vienybės Biuletenį ir Lux Christi. K.V. išleido 1918, 1922, 1923, 1941 metų Metraščius, karo pradžioj pasirodė K.V. brošiūra angliškai — Present Situation of the Catholic Church in Lithuania (parašė kun. J. Balkūnas). 1943 išspausdinti Amerikos Lietuvių Katalikų Darbai ir Maldų Vadovėlis. 1942 K.V. įkūrė Lithuanian R. C. Priests Committee of America for Relief of the War distressed Lithuanians, kurio pirmininkas buvo kun. dr. J. B. Končius. Suorganizavus Balfą, komitetas nustojo veikęs. Komiteto prašymu JAV episkopatas vien 1942 Baltijos kraštams paskyrė 65.256 dol. pašalpą. K.V. rūpesčiu episkopatas 1940–1943 laikotarpy davė Lietuvos ir Baltijos kraštams sušelpti 131.922 dol. Iš Amerikos Raudonojo Kryžiaus taip pat buvo gauta medicinos pagalba Lietuvai 20.000 dol. K.V. parėmė Balfo suorganizavimą. 1952 K.V. įkūrė autonominį Pasaulio Lietuvių Kunigų Susišelpimo Fondą.

K.V. kviesdavosi Lietuvos kunigus ir vyskupus lankyti lietuviškų Amerikos parapijų. Ji rėmė katalikų įstaigas ir organizacijas tėvynėje, padėjo statyti mokyklas (Saulės), bažnyčias (Šiaulių jėzuitų), seminarijas (Vilkaviškio), namus (Šv. Kazimiero, Ateitininkų), ir vienuolynus (vyrų ir moterų). Tik vieningumu ir sutarimu per K.V. reiškėsi Amerikos lietuvių dosnumas tautiniams ir religiniams reikalams.

Lietuviškų parapijų kūrimas užsienyje, kaip Brazilijoje, Urugvajuje ir Argentinoje, vyko sėkmingai K.V. paremiant. Taip pat tremtyje klierikai Eichstate ir Romoje bei saleziečių gimnazijos mokiniai Italijoje K.V. buvo šelpiami. K.V. žymiai sustiprėjo atvykus JAV tremtiniams kunigams. Dabar Amerikoje priskaitoma per 650 lietuvių kilmės kunigų. Jiems atstovauja krašte ir užsienyje K.V.

Žinynas 1918; Lietuvių Katalikų Darbai 1943; K. V. Biuletenis kovo-bal. mėn. 1943 *J.Blk.*

Kunigų Vienybės Biuletenis Amerikos Kunigų Vienybės laikraštis, iš pradžių ėjęs mažų, nereguliarių vienkartinių spaudinių pavidalu, o nuo 1940 IX virtęs mėnesiniu. Redaktorius — kun. J. Balkūnas. Duodavo daug informacijų iš lietuvių kunigų gyvenimo ir veiklos, žinių iš Lietuvos, apžvelgdavo lietuvišką spaudą, organizacijų veiklą; ypač buvo stipri lietuvius dominanti informacinė pusė, bet buvo spausdinami ir straipsniai religiniais, lietuvybės, katalikų akcijos, socialiniais ir kt. klausimais. Buvo spausdinamas 8, kartais 16 psl., leidžiamas Brooklyne, N.Y. Sustojo atkėlus į JAV iš Vokietijos lietuvių kunigų žurnalą Lux Christi 1951. Nuo 1945 ėjo nereguliariai, knygos formato.

Kunigų Vienybės Forum Kunigų Vienybės JAV, So. Bostone, leistas žurnalas, pradėjęs eiti 1935 XI ir ėjęs iki 1937 pabaigos. Redagavo kun. K. Urbonavičius, nuo 1937 X — kun. M. J. Urbonas. Žurnale buvo spausdinami Kunigų Vienybės seimų protokolai, informacijos iš organizacijos centro ir provincijų. Didžioji žurnalo dalis buvo skiriama religiniams straipsniams, lietuvybės reikalų gvildenimui, lietuviškų įstaigų aprašymui, nekrologams mirusių konfratrų, lietuviškų mokyklų problemoms, spaudos klausimų diskutavimui, socialinių klausimų kėlimui, popiežiaus enciklikų svarstymui, pastora-

cijos dalykams, organizacinio veikimo praktikos aptarimams, pranešimams apie Vatikano įstaigų nutarimus. Iš pradžių ėjo kas mėnesį, nuo 8 nr. buvo jungiama po du ir nuo 12 nr. po tris numerius į vieną sąsiuvinį. Iš viso išėjo 26 nr.

Kunijoši Jasuo (1893–1953) japonų kilmės JAV tapytojas. Mokėsi Los Angeles, Naujorke. 1925 ir 1928 važinėjo Europoje. Jo tapyba yra orientalinės dvasios, o vakarietiškos technikos. Ilgus metus buvo Woodstock vasaros meno mokyklos mokytojas. Svarbesni paveikslai: Autoportretas, Du pasauliai, Mąstanti mergaitė.

Kunik Ernst Eduard (1814–1899) rusų istorikas ir filologas, Ermitažo muziejaus konservatorius, archeografinės komisijos leidinių redaktorius, Russkaja istoričeskaja bibliografija rengimo dalyvis. Palaikė santykius su Litauische - litterarische Gesellschaft. 1857 redagavo C. E. Napiersky XII–XIV a. surinktus šaltinius, kurie yra svarbūs Lietuvos istorijai. Išsp. Die Berufung der schwedischen Rodsen durch Finnen und Slaven 1844, O sravnitelnom izsledovanii slavianskich i litovskich narečii 1863, Tochtamyš i Firkovic 1876, Al-Bekri o slavianach i Rusi 1878.

Kūnys ež., Beržininkų vls., Seinų aps., 4 km į p.v. nuo Beržininkų bžk., 45 ha ploto; paviršius 125 m nuo j.l.; per ež. teka Kūna į Maros ež.

Kunktatorius Delsėjas, žr. Cunctator.

Künne(c)ke Eduard (1885–1953) vokiečių operečių kompozitorius. Pradžioj reiškęsis daugiau operinėje muzikoje (Robinsons Ende 1909, Coeur As 1913 ir kt.), vėliau perėjo į operetės sritį, kur susilaukė nemažo pasisekimo. Iš jo apie 25 operečių išskirtina: Wenn Liebe erwacht 1920, Der Vetter aus Dingsda 1921, Die Ehe im Kreise 1921, Der Tenor der Herzogin 1930, Glückliche Reise 1932, Die lockende Flamme 1933, Die grosse Sünderin 1935 ir kt.

Kūno kultūra žr. Fiziškas ugdymas.

Kūno Kultūra ir Sveikata iliustruotas žurnalas, skirtas sporto ir sveikatos reikalams. Buvo kas savaitę leidžiamas Kūno Kultūros Rūmų 1933–1934 vietoje sustojusio Mūsų Sporto, 16–24 psl. Pirmuoju redaktorium buvo Vl. Kviklys, antruoju ir paskutiniuoju Stp. Zobarskas. Tiražas 2000 egzempliorių.

Kūno Kultūros Rūmai įsteigti 1932 VII 15 (Vyriausybės Žinios 390/2676 nr.). Jų uždavinys buvo rūpintis krašto fiziniu auklėjimu. K.K.R. direktorius turėjo patariamąją tarybą iš 9 narių ir drauge su ja rūpinosi ir mokinių kūno auklėjimu, tam tikslui sudarinėjo fizinio auklėjimo planus bei stengėsi parengti mokykloms kūno kultūros mokytojų. K.K.R. administravo sporto aikštes, sales, plaukimo baseinus, o taip pat steigė jaunimo sveikatai

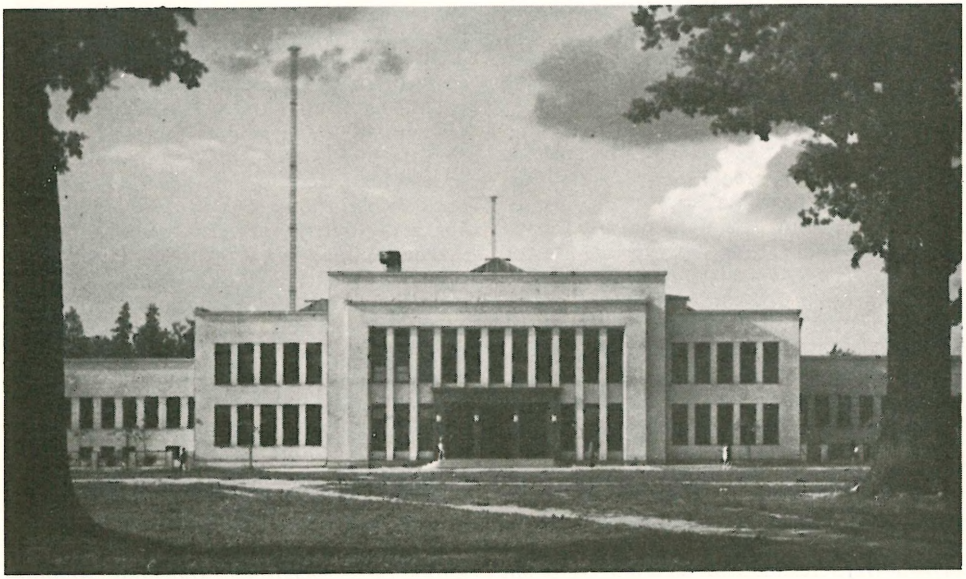

Kūno kultūros rūmai

kontroliuoti punktus. Viso krašto sporto organizacijos buvo pavestos K.K.R. globai, jų įstatus tvirtindavo K.K.R. direktorius. Sportinės organizacijos ryšius su užsieniu galėjo palaikyti tik per K.K.R. Lėšas K. K.R. gaudavo iš valstybės biudžeto ir atitinkamą sumą iš pramogų mokesčio, o taip pat sporto aikščių, salių pajamų. K. K.R. savo uždaviniams vykdyti visą Lietuvos teritoriją suskirstė į 7 apygardas. Apygardų vadovus skirdavo K.K.R. direktorius. Atskiroms sporto šakoms tvarkyti buvo suorganizuota 9 sporto sąjungos: kamuolio žaidimo (sutr. Kažas), vandens ir žiemos sporto, Šaudymo sąjunga, Atletikos sąjunga, Žirginio sporto sąjunga, Teniso sąjunga, Akademinio jaunimo sporto sąjunga, Keliavimo sąjunga ir Buriuotojų sąjunga. Sąjungų pirmininkai sudarydavo K.K.R. tarybą, bet sąjungų pirmininkus kviesdavo K.K.R. direktorius, tvirtindavo švietimo ministras. 1934 K.K.R. įsteigė aukštesniųjų mokyklų kūno kultūros mokytojams paruošti dvejų metų kursus. Iš viso buvo išleistos 3 laidos ir baigė 104 asmens (42 vyrai ir 62 moterys). 1938 kūno kultūros mokytojų paruošimas buvo perkeltas į Vytauto Didžiojo Univ., kur buvo speciali katedra prie humanitarinių mokslų fak. K.K.R. steigimo pradininkas buvo dr. A. Jurgelionis. Per trumpą laiką organizuotas ir su valstybės pagalba tvarkomas sportas padarė žymią pažangą: pagyvėjo įvairios tarpmokyklinės sportinės varžybos. 1934 arch. V. Landsbergio projektu buvo pastatyti modernūs Kūno kultūros rūmai, greta jų įrengtos dvi futbolo aikštės. 1939 besiartinant Europos krepšinio pirmenybėms pastatyta buvo krepšinio salė. Viename kitame mieste buvo įrengtos sporto aikštės, Kaune plaukiojimo baseinas. Pirmasis K.K.R. direktorius buvo dr. A. Jurgelionis, vėliau V. Augustauskas, V. Petronis, A. Keturkis, A. Vokietaitis. Atgavus Vilnių ir ten buvo perimti K.K.R., kurie turėjo sporto įrankių gamybos įmonę. *A.Kt.*

Kunsan p. Korėjos uostas prie Keumgango žiočių; 74.500 gyv. (1949). Apylinkėje vario rūdos kasyklos ir tirpyklos.

Kunstler Charles (g. 1887) prancūzų rašytojas. Mokėsi medicinos ir tapybos. Išspausdino daug biografinio pobūdžio veikalų: Les amours de François Villon 1934, La Fontaine aux trois miracles 1935, La vie privée de Marie-Antoinette 1938, Fersen et son secret 1947, La vie quotidienne sous Louis XVI 1947, Forain 1931, Gauguin, peintre maudit 1947, Le roman de Fersen 1951.

Kuntaplis iliustruotas savaitinis linksmos minties laikraštis, ėjęs nuo 1933 iki bolševikų okupacijos 1940 Kaune. Red.-leidėjas T. Tilvytis ir H. Blazas. Pasižymėjo aktualia humoristika ir satyra. 1937 išleido K. kalendorių, 1939 Rinktinių giesmių kantičkas ir 1940 Kuntapliškąją enciklopediją.

Kunzen Friedrich Ludwig Aemilius (1761–1817) vokiečių kilmės danų kompozitorius. Gavęs muzikinį pasiruošimą iš savo tėvo, žinomo to meto kompozitoriaus Adolf Karl K. (1720–1781), K. nuo 1784 gyveno Kopenhagoje, kur nuo 1795 buvo operos teatro direktorium. Reikšmingiausią jo kūrybos dalį sudaro operinė muzika,— K. yra vienas danų tautinės operos pradininkų. Iš apie 15 esančių ryškioje Mozarto įtakoje jo operų minėtina Hemmeligheden 1796, Erik Ejegod 1798 ir ypač Holger Danske 1789. Be to, išskirtina solo dainos, ypač ciklas Viser og lyriske Sange 1786.

Kuodaitis žr. Kodaitis.

Kuodas 1. paukščių plunksnų kuokštas ant galvos; 2. moterų susukti viršugalvy plaukai ar ten suraitytos įvija kasos.

Kuodelis vilnų ar linų, pakulų verpiamas gumulas. Vilnų k. susuka iš sukarštų klosčių, o linų ar pakulų k. ‚supašo' t.y. plonai pešdami linus, pakulas jas skleidžia ant stalo iki 70 cm ilgio pluoštu, paskui grįžta atgal ir t.t. Visą pašinį suvynioja į gumulą ir prismeigia prie ratelio verpstelio (seniau prie verpstės mentės).

Kuodis Jonas (g. 1903 X 15 Naujarodžių k., Krekenavos vls., Panevėžio aps.) dipl. inžinierius, dr. 1923 baigė Panevėžio gimn., 1932 Vytauto Didžiojo Univ. statybos skyrių. 1934–36 studijavo Aukštesniojoje technikos m-loj Vienoj, kur gavo dr. laipsnį. 1933 pradėjo dirbti asistentu VDU. 1938 įteikė habilitacijos darbą—Gelžbetonio ir betono darbų kontrolė (išsp. Technika nr. 10, 1938). 1938 docento titulu pradėjo dėstyti

J. Kuodis

VDU apie gelžbetonį ir masyvinius tiltus. 1941 buvo pakeltas į e.o. prof. 1940–44 tiltų konstrukcijų katedros vedėjas. 1937–40 dirbo Kauno miesto statybos sk. 1946–47 dėstė UNRRA univ. Münchene. 1947 atvyko į JAV ir dirba inžinieriaus projektuotojo darbą.

Kuodys Leonas lietuvių kalbos mokytojas. Mokėsi Lietuvos Universiteto humanitarinių mokslų fak. 1926 pradėjo mokytojauti ir dirbo Ukmergės, Alytaus, Panevėžio, Kauno Aušros berniukų gimn. 1925 vienas steigėjų Lietuvių kalbos d-jos ir pirmosios valdybos narys. Dalyvavo lietuvių kalbos rašybos komisijoje. 1937–40 redagavo Mokslo Dienas, nuo 1938 Tautos Mokyklos redakcijos narys. Kalbos ir literatūros klausimais rašė Lietuvoje, Mūsų kalboj, Gimtojoj kalboj, Lietuvos mokykloje, Mūsų krašte, Vaire (Žemaičių šlovė ir Jaunystės giesmė 1932). Suredagavo M. Valančiaus Vaikų knygelę 1928.

Kuodiškiai k. Panemunio vls., Rokiškio aps., gimė kun. Vladas Mirónas.

Kuogis rytų aukštaičiai vadina nekviestą svečią vestuvėse, pobūvyje; kriukininkas, lankuonis.

Kuoja (Rutilus rutilus (L.) žuvis. K. yra panaši į raudę, bet mažiau suplota, jos žvynai smulkesni, sidabriški, o raudės stambesni ir auksinio atspalvio. K. gyvena r. Europos vandenyse. Lietuvoje k. yra pramoninė žuvis, nes Lietuvos vandenyse jos sugaunama 15–25% bendrojo metinio žuvų laimikio. K. laikosi arčiau pa-

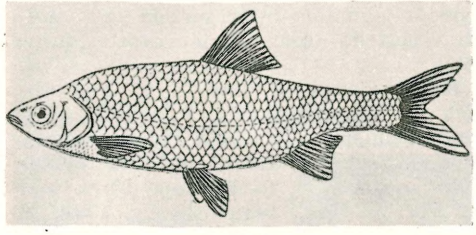

Kuoja

kraščių augalijos, betgi stambesni egzemplioriai laikosi gilesniuose vandenyse. Rudenį, vandeniui atšalus, k. plaukia į gilesnes vietas. Daug k. veisiasi Kuršių Marėse. Lietuvos vandenyse k. subręsta per 3–4 metus. Minta k. įvairiais vandenyse esančiais organizmais. K. neršti arti pakraščių; vyresnių egzempliorių vislumas yra didesnis.

Kuokanešis (Gomphonema), kuokanešių (Gomphonemaceae) šeimos vienaceliniai dumbliai; laikosi gėluose vandenyse.

Kuokelis žiedo organas, gaminąs vyriškąsias lytines celes. Žr. Žiedas.

Kuokinė kaimo vakaruška, į kurią susirenka nekviestas jaunimas.

Kuokininkas nekviestas vestuvių svetys, kuris dažnai atėjęs vestuvėse ir savo tvarką ‚daro', kitur žinomas guogio, kuogio, kriukininko, landuonies, lankuonies ir kt. vardais. Savo išdaigomis ir muštynėmis itin žinomi Žemaičių, kuriems artimi ir Užnemunės kriukininkai, sueiną į vestuves su lazdomis, arba kuokomis.

Kuoknesė (lat. Koknese, vok. Kokenhusen) Latvijos mst. vls. centras Rygos aps., Dauguvos dešiniajame krante, apie

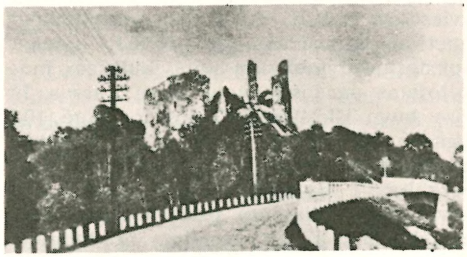

Kuoknesės pilies griuvėsiai

3000 gyv. Yra viduramžių pilis, kurią 1206 kaip ‚rusų pilį' mini kronikininkas Henrikas Latvis. K. valdęs kunigaikštukas Vesceke, priklausęs Polocko kunigaikščio. 1207 atiteko Rygos arkivyskupui, kuris 1208 pastatė stiprią pilį ir dalį kunigaikštijos atidavė von Rosbachui. 1229 vyskupas Mikalojus leno teise perleido Tizenhauzui, kurio giminė K. valdė ligi 1395. Vėliau pilis ėjo iš rankų į rankas. 1509 arkivyskupas Linde pastatė aukštas sienas apie pilį ir aprūpino pilį artilerija. 1546 pilį apgulė kalavijuočių riteriai ir arkivyskupą paėmė į nelaisvę. 1577 K. sritis pateko rusų caro Jono IV valdžion, kurio kariuomenė čia įvykdė daug žiaurumų. 1601 prie K. Radvila ir Chodkevičius nugalėjo švedus.

Sapunov, Zapadnaja Dvina 1893.

Kuokšiaĩ k., Kamajų vls., Rokiškio aps., 4 km nuo Kamajų; 135 gyv. Čia 1939 J. Puzinas tyrinėjo 4 pilkapius, kurie vietos gyventojų vadinami ‚Katmilžės'. Pilkapiai priklauso senajam ir viduriniam geležies amžiui. Daugumas pilkapių suardyti.

Kuokštė šakotoji (Sphacelaria racemosa var. arctica), kuokštinių (Sphacelariaceae) šeimos rudasis dumblis, randamas Baltijos jūroje, Rygos įlankoje ant akmenų, kriauklių.

Kuokštiniai (Sphacelariaceae) Rudųjų dumblių (Phaeophyta) šeima.

Kuolas baslys, arba mietas. Iki 2 m ilgio, nestoras, vienu galu nutašytas pagalys, kurį įkala į žemę tveriant tvorą. Juos kala tvorai pavieniui (pvz. žagotinei, džiugui) arba poromis, trijulėmis. Kartais tveria ir vienų k. tvorą. Geriausiais k. laikomi ąžuoliniai, kadaginiai. Geri ūkininkai prisitašydavo k. visiems metams. Žmonės prisimena, jau iš viduramžių šaltinių Europoje žinomą ir k. b a u s m ę, kai mirti pasmerktąjį užsodindavo ant smailo k. Pats k. bausmės paprotys ilgiausia išliko slavų kraštuose, pvz. dar 1927 Listkowo k., prie Lodzės (Lenkijoje), susirinkę ūkininkai nubaudė k. bausme vieną savo kaimyną.

Prie gyvuliams rišti virvių, grandinių yra beržiniai ar ąžuoliniai, uosiniai iki 50 cm ilgio k. Paskutiniu metu jie buvo pakeisti geležiniais.

Kuolinga, klykis, žiurlys, kūjokas (Numenius arquata (L.) didžiausias tilvikų šeimos paukštis, didesnis už varną. K. turi ilgą snapą, kuris išlenktas dalgio pavidalu; kūno ilgis 55 cm, nutukęs paukštis sveria apie 900 g. Viršugalvis, sprandas, nugara ir sparnų dengiamosios plunksnos viduryje tamsiai rusvai pilkos, palšais kraštais, smakras ir iš dalies gerklė balta; iš to susidaro savotiškas margumas. Apačia balta su rusvu atspalviu kakle ir krūtinėje, išmarginta išilgomis juosvomis dėmėmis, plasnojamosios plunksnos juosvos su skersinėmis balsvomis dėmėmis, antuodegis baltas, juosvomis skersinėmis dėmėmis. Lietuvoje k. peri daugelyje vietų: Žuvinto ež., Tyrelio pelkėse (tarp Rekyvos ež.), Šepetos pelkėse, Tyrulių pelkėse, Avilių ež. pakraščiuose ir kt. K. pavasarį atskrenda gan anksti —apie kovo mėn. pabaigą. Veisimosi metu jos gyvena tyruliuose arba paliose ir retai grynose pievose. Jos mėgsta nuošalią vietą, nelankomą nei žmonių nei gyvulių. Atskridusios susiskirsto savo perimose vietose ir pradeda tuoktuvių žaidimus. Paprastai k. balsas storas švilpimas, bet tuoktuvių metu patinėlio balsas būna aukšto tono ir grynas garsas. Kiaušinius deda 4 ir peri patinas ir patelė. Išsiperėjusios ir išauginusios vaikus k. pasirodo dirvonuose, ganyklose, ežerų pakrantėse. Jos minta daugiausia kirmėlėmis - sliekais, mėšlavabaliais, mažais grambuoliais, vandeniniais ir žemės vabalais, o kartais ir žuvelėmis. K. sulesa ir nemaža augalinio maisto — varnauogių ir mėlynių. K. mėsa juoda, sausa, valgiui nelabai tinka.

Didžioji kuolinga

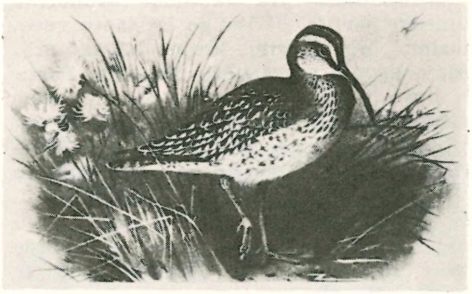

Mažoji kuolinga

M a ž o j i k. (Numenius phaeopus (L.) ši k. rūšis yra karvelio didumo — 43 cm. Iš plunksnų mažoji k. panaši į didžiąją, bet turi ir išskirtinių bruožų: viršugalvis juosvas ir išilgai jo eina gelsvas dryžis; panašus dryžis yra ir viršum akies, snapas mažųjų k. trumpesnis. Lietuvoje ši k. rūšis reta ir sutinkama tik traukimo metu. Ji peri daugiau šiauriniuose kraštuose. Žiemoja Afrikoje ir Azijos pietuose.

L a i b a s n a p ė k. (Numenius tenuirostris Vieill.) ši k. rūšis yra tokio pat didumo kaip ir mažoji k., bet jos daug laibesnis snapas ir ant galvos neturi baltų dryžių, o apatinė kūno dalis išmarginta ryškiomis juodomis dėmėmis. Ši rūšis peri Sibiro vakaruose ir tik traukimo metu pasirodo Europoje. 1926 buvo nušautas vienas egzempliorius Latvijoje, o 1891 Rasytėje.

T. Ivanauskas, Lietuvos paukščiai II, 1949.

Kuomintanas yra tautinė, revoliucinė kiniečių partija. Ji išaugo iš slaptų revoliucinių organizacijų, kurios XX a. pradžioje kovojo su Mandžų dinastija. Partija buvo įkurta 1911, kada Sun Jat-seno pastangomis anksčiau slaptai veikusi revoliucinė sąjunga pasivadino k. vardu. Tuo metu k. apjungė tik mažą, tačiau veiklią revoliucionierių grupę, kuri skleide Kinijos politinio ir ekonominio atgimimo idėjas. Iki 1924 partija daugiausia veikė p. Kinijoje, nuolat kovodama su šiaurėje įsitvirtinusiais senosios santvarkos palaikytojais. K. vadai, iš kurių be abejonės įtakingiausias buvo Sun Jat-senas, reikalavo demokratinės santvarkos, žemės reformos, bei atskirų ekonominio gyvenimo šakų nacionalizacijos. Griežtai pasisakė prieš senojo režimo korupciją ir užsieniečių imperialistinius kėslus. Į 1923 Sun Jat-seno pagalbos prašymą nukreiptą į užsienį, reagavo tik S. Rusija. Dėl to komunistai labai sustiprino savo įtaką partijoje. 1925 Sun Jat-senui mirus, k. lemiamą balsą įgavo iš S. Rusijos atsiųsto specialaus patarėjo Borodino vadovaujama prokomunistinė radikalų frakcija. Tačiau 1927 tuomet dar ką tik iš Maskvos karinės mokyklos grįžusiam Čiang Kai-šekui ir jo vadovaujamai k. karininkų grupei pavyko nugalėti radikalus ir perimti partijos vadovavimą. Kitais metais, partijos centrui ir dešiniosioms grupėms sutikus remti Čiang Kai-šeką, k., palyginti, be vargo užėmė didžiąją dalį Kinijos teritorijos. 1928 X 1 centrinis vykdomasis komitetas priėmė vadinamąjį organinį įstatymą, pagal kurį Kinijoje buvo įvesta Sun Jat-seno politinė sistema. Karinis periodas (t.y. kova su senuoju režimu) buvo paskelbtas baigtas. Įvestas vadinamasis politinės auklybos periodas, kuriame k. turėjo kiniečius išmokyti naudotis savo politinėmis teisėmis. Be to, partijai buvo numatytos valstybės reprezentacinio organo funkcijos, o jos kongresui suteiktas tautos suverenitetas. Pradžioje buvo manyta, kad politinės auklybos periodas truks iki 1935, o jam pasibaigus tauta galės išsirinkti tokią valdžią, kokią norės. Tačiau dėl įvairių priežasčių šio periodo pabaiga buvo nuolat atidėliojama. Iki pat komunistų laimėjimo kontinentinėje Kinijoje k., vadovaujamas Čiang Kai-šeko, ėjo valdžios funkcijas. Nuo 1949 k. veikla ribojasi Formozos sala. K. savo programos negalėjo įgyvendinti, nes nuo pat įsikūrimo jis niekad nepajėgė kontroliuoti visos Kinijos teritorijos; beveik visą laiką turėjo kovoti prieš komunistus, japonus, karinius atskirų provincijų valdytojus arba įvairias grupes partijos viduje. Savo veiklą pradėjęs kaip revoliucinis tautinio atgimimo sąjūdis, k., ilgainiui tapęs vienintele legalia partija krašte, prarado savo pirminį dinamiškumą bei idealizmą ir pradėjo linkti į oligarchiją ir korupciją, nuo kurios jo vėliau negalėjo išgelbėti nei didelis Čiang Kai-šeko autoritetas. *J.Š.*

Kuo Mo-Jo (g. 1892) kinų mokslininkas ir rašytojas, išspausdinęs 5 rinkinius eilėraščių, 6 tomus apybraižų, 10 romanų, 6 pjeses ir 12 t.vertimų (išvertė Goethes Faustą ir Tolstojaus Karą ir Taiką). Iš jo žymiausių raštų minėtina Dievaitė, ilga, graži poema, ir Trys sukilėlės, kur pašiepiama senoji kinų tvarka. Savo studijoje Apie senąją kinų visuomenę, jis duoda materialistinį istorijos aiškinimą.

Kuopa 1. taktinis ir administracinis pėstininkų dalinys, vadovaujamas k. vado, kuris atsako už k. kovingumo vertę ir drausmę. Lietuvos kariuomenėje šaulių k. sudarė: k. vadas, padedamasis būrys ir 3 šaulių būriai; normaliai apie 150 karių. Sunkiųjų kulkosvydžių k. sudarė: k. vadas, padedamasis būrys, 4 sunk. kulkosvydžių būriai ir 1 aut. pabūklų būrys, — apie 180–200 karių. Kitų valstybių kariuomenių k. panašios sudėties.

2. politinių, visuomeninių ir kitų organizacijų padaliniai, pvz. Krikščionių demokratų arba socialistų k.

3. žr. Kaimas, Krivulė.

Kuopiniai teismai (Sądy Kopne), minimi Lietuvos Statute valstiečių teismai, veikė kai kuriose Lietuvos dalyse, ypač gudų gyvenamose. Jie buvo atliekami kaimo sueigos, kurioje galėjo dalyvauti tik tos vietovės ūkininkai bei jų pakviesti asmenys. Valdžios ir dvarininko atstovai galėjo dalyvauti k.t., bet be balso teisės. K.t. reikšmė mažėjo jau XVI ir XVII a. ir jie nustojo rinktis XVIII a.

Kuopininkai I Lietuvos seimo darbininkų kuopos (komunistų) atstovų pavadinimas.

Kuopio vidur. Suomijos mst., 62°50′ š. pl., prie Kalla-vesi ež.; 33.345 gyv. (1950). K. yra vienos (iš dešimties) Suomijos apygardos, apimančios 34.700 km² su apie 400.000 gyv., administracinis centras. Mst. pasiekiamas Saimos kanalu ir geležinke-

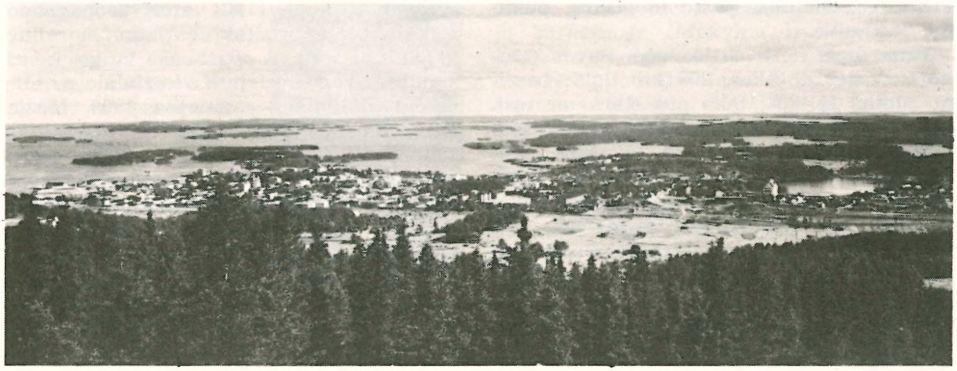

Kuopio

liu; didelė medžio pramonė, žemės ūkio mokykla, gamtos ir kraštotyros muziejus, miesto parkas. Degtukų, siūlų vyniojamųjų ričių, baldų fabrikai, kelios didelės lentpiūvės. Prie miesto yra Puijo kalnas (230 m) su pasižvalgymo bokštu, iš kurio matyti plačios ežeringos apylinkės.

Kuoras pilies bokštas.

Kuosa (Coloeus monedula (L.) (sinonimai: kniauklė, kovukas). Lietuvoje gyvena porūšis C. m. soemmeringii Fisch. K. yra nedaug mažesnė už naminį karvelį. Jos ilgis apie 34 cm, svoris apie 200 g. Viršutinė kūno dalis juoda, melsvai raudono

Kuosa

žvilgėjimo. Viršugalvyje juoda kepuraitė. Kūno apačia pilkos spalvos. Lietuvoje k. gan daug, ypač jų daug miestuose. K. yra guvus, judrus paukštis, mėgstąs savo viengenčių bendriją, o iš bėdos plakasi ir prie varnų, varnėnų. K. nevengia žmonių sodybų ir žiemą praleidžia kiemuose. Jos balsas nėra malonus, bet šiaip k. įdomus padaras: ji domisi rastais daiktais, juos vartalioja. K. nakvoja dideliais būriais nedideliuose miškeliuose, miestų parkuose. Dažnai pasirenka sau kaimynais **varnas**. K. visai nebijo gyvulių ir drąsiai nutupia jiems ant nugarų. K. maistas gan įvairus: lesa vabzdžius, vikšrus, perus ir tik žiemos metu, bado verčiamos, pasinaudoja skerdiena ir kitu gyvuliniu maistu. Betgi jos naikina kitų paukščių kiaušinius ir net jaunus paukščiukus iš lizdų ir inkilų. Iš augalinio maisto k. lesa visokius grūdus, vaisius. K. gyvena ir peri kolonijomis, bet ne tokiomis tirštomis kaip kovai. Miestuose savo lizdus slepia į visokius užnarvius, uoksus, kaminus. Balandžio mėn. pabaigoje pradeda dėti kiaušinius, kurių esti 3–6. K. nesunkiai prijaukinamas paukštis ir net išleista į laisvę grįžta.

T. Ivanauskas, Lietuvos paukščiai III t. 1955.

Kuosa-Aleksandriškis J. žr. Aistis J.

Kuosaitė Elena (g. 1922). Pasvalio gimnazija baigė 1939 ir studijavo VD ir Vilniaus univ. pasaulinę literatūrą ir anglų k. Baigusi Vilniaus univ., palikta dėstytoja. Jos paruoštas Žemaitės žvilgio į JAV vertinimas išsp. Kapitalistinės Amerikos kritika J. Žemaitės kūryboje (Vilniaus universiteto mokslo darbai V t.) ir kt. lituanistinių straipsnių.

Kuosiai k. Rokiškio aps. turėjo savo

krautuvę, malūną, pašto agentūrą, pieninę, šaltkalvę.

Kupa upė 1. Kroatijos upė, Savos (Dunojaus) deš. intakas, 296 km ilgio; baseino plotas 11.480^2; teka pro Karlovac mst.

2. Skapiškio vls., Rokiškio aps. ir Kupiškio vls., Panevėžio aps., Lėvens (Mūšos, Lielupės) kair. intakas, 20 km ilgio; teka į v. per Kupiškio mst.; baseino plotas 166 km^2, vid. debitas 1,0 m^3/sek.

Kupała Janka (Lucevič Ivan Daminikavič, 1882 VI 25 Zaslaŭlio vls. netoli Minsko — 1942 VI 28 Maskvoje) žymus gudų poetas ir dramaturgas. Gimė smulkių bajorų katalikų šeimoje. Baigęs pradž. m-lą raštininkavo, padėdavo tėvams ūkyje. Pirmąjį eilėraštį (Mužyk) išspausdino rusų dienraštis Severo - Zapadnyj Kraj 1905. Vilniuje 1908–1909 dirbo gudų savaitraščio Naša Niva redakcijoje. Petrapilyje 1909–1912 tarnavo gudų knygų leidykloje ir lankė suaugusiųjų bendro lavinimosi kursus. Čia gyvendamas ypač daug kūrė. 1913–1915 jau redagavo Naša Niva Vilniuje, susipažino su J. Rainiu ir L. Gira. 1915–1916 praleido Maskvoje. 1916–1917 tarnavo Rusijos kariuomenėje. Karui pasibaigus, apsigyveno Smolenske, iš kur 1919 persikėlė Minskan. Neslėpė savo nepasitenkinimo sovietiniu režimu tiek gyvenime, tiek kūryboje. Tačiau 1929, kai prasidėjo vadinamųjų ‚nacdemų' suėmimai, trėmimai ir šaudymai, K. buvo terorizuojamas ir norėta jį padaryti režimo įrankiu. 1930 K. atsidūrė Minsko kalėjime, mėgino persipiauti vidurius nulaužtu šaukštu, bet buvo išgydytas ir iki gyvenimo pabaigos liko nuolatinėje MVD ‚globoje'. Moraliai palaužtas mažai rašė ir toji kūryba menkavertė. Prieš pat II pas. karą aplankė su Jakubu Kolasu Vilnių, kur Mokslo akademijos centrinėje bibliotekoje buvo surengta jam pagerbti jo rankraščių ir knygų paroda. Karo pradžia užtiko K. Kaune, bet jį sekę bolševikų pareigūnai išgabeno į Maskvą. Vokiečiams artėjant prie Minsko, K. namai su visais jo rankraščiais, biblioteka ir archyvu buvo komjaunuolių sudeginti. Tremtį praleido Kazaniaus krašte, iš kur 1942 grąžintas Maskvon. Komunistai sumanė panaudoti K. vardą propagandos reikalams, bet poetas neatlaikė moralinės kančios, iššoko iš viešbučio lango ir užsimušė. Svarbiausieji K. kūriniai: a. eilėraščių rinkiniai — Žalejka 1909, Huślar 1910, Šlacham žyćcia 1913, ^{2}1923, Bieznazoŭnaje 1925, Pieśnia bajka 1930, Adćvitańnie 1930; b. dramos ir sceniškos poemos — Adviencnaja pieśnia 1910, ^{2}1927, Son na kurhanie 1910, Paulinka 1913, ^{3}1937, Raskidanaje Hniazdo 1919, ^{3}1953, Prymaki 1920, ^{3}1936, Tutejšyja 1924, ^{2}1953; vertimai — Pieśnia ab pachodzie Ihara (Slovo o polku Igoreve) 1938, J. Žuławskio Eros i Psycha 1922. K. veikalų rinkinys (6 t.) išleistas Minske 1925–1932, bet su išbraukymais ir pataisymais. Vokietijoje išleista rinktinė K. poezija Spadčyna 1955. K. lyrika ir dramos žadino gudų tautą, kėlė kovon už teisę žmonėmis vadintis. K. eilėraščiai yra tikrieji gudų poezijos brangakmeniai. Juose K. plačiai naudojosi gudų tautosaka, kai kur jaučiama A. Mickevičiaus, Syrokomlės ir Ševčenkos įtaka. Iš tų poetų jisai daugiausia versdavo. Iš rusų rašytojų pirmasis jį pastebėjo Maksim Gorkij, iš lietuvių — Adomas Jakštas - Dambrauskas (vertimai Draugijoj 1910). Vėliau jo eilėraščių vertimai pasirodydavo Vilniaus lietuvių spaudoje lenkų okupacijos metu. Lietuvoje pasirodė nemaža K. veikalų vertimų į liet. kalbą — Ant Oriesos upės (poema) 1935.

J. Kupala

St. Stankievič, Janka Kupała žyćciovy i tvorčy šlach paety. Spadčyna 1955; *R. Skliut*, Pramova da Raskidanaha Hniazda 1953. *A.Ržc.*

Kupavas ež. Vižainio vls., Seinų aps., 6 km į p. nuo Liubavo bžk., 23 ha ploto; paviršius 172 m nuo j.l.; per ež. teka Šelmenta, Šešupės intakas.

Kupažas (prc. coupage iš couper ‚piauti') tam tikra proporcija įvairių vynų maišymas, kai norima pagerinti jų kokybę. K. įgalina išlaikyti tam tikrų rūšių vynus. K. terminas vartojamas maisto pramonės srityje, sudarant sulčių, arbatos mišinius.

Kupczyński Tadeusz (g. 1885) lenkų istorikas, pedagogas. Išsp. Kraków a powstanie Kościuszkowskie 1912, Żolnierze kościuszkowscy 1916.

Kupčinskas Juozas (g. 1906 III 25 Parausių k., Pilviškių vls., Vilkaviškio aps.) med. gydytojas. 1924 baigė Marijampolės realinę gimn. ir įstojo į Lietuvos Univ. gamtos matematikos biologijos skyrių; 1928 perėjo į medicinos fak., kurį 1932 baigė. 1933 buvo išrinktas VDU vidaus medicinos katedros j. asistentu. 1934–35 specia-

lizavosi Paryžiuje. 1937 gavo medicinos daktaro laipsnį už disertaciją – Ūminio reumato etiologijos ir patogenezės klausimu. 1938 išrinktas vyresniuoju asistentu. 1939 parašė habilitacijos darbą — širdies funkcijos tyrimas (Medicina 252-264 psl. 1939) ir gavo priv. doc. titulą. 1939 Draugijos kovai su tbc sekretorius. Vokiečių okupacijos metu buvo atleistas iš universiteto. Antrosios S. Rusijos okupacijos metu buvo medicinos fak. dekanu, vėliau Kauno medicinos inst. prof. Studentaudamas aktyviai veikė studentų varpininkų draugijoje. Bendradarbiavo Medicinoje, Lietuviškoje Medicinoje. Išsp. Kalcio įtaka širdies funkcijai 1939, Keletas kardiopatijos problemų 1940, Vitaminai ir hormonai plaučių tuberkuliozės terapijoje 1941, Apkrečiamos ligos 1941.

J. Kupčinskas

Kupčiūnas 1. Kazys (g. 1890 V 15 Dobilės k., Pakuonio vls., Kauno aps.) pedagogas. 1904–1907 mokėsi Veiverių seminarijoje, 1909 baigė Saulės kursus Kaune. 1910–14 Ž. Kalvarijos pradžios mokyklos vedėjas. I pas. karo metu rusų kariuomenėje ir vokiečių nelaisvėj. 1919–20 Telšių aps. pradž. mokyklų instruktorius, 1920–22 Valstiečių sąjungos atstovas Steigiamajame seime, 1923–26 Kauno pradž. mlos mokytojas, 1927–29 Kauno mst. pradž. mokyklų inspektorius, 1930–36 vėl pradž. mokyklos mokytojas Kauno mst. 1937–40 Amlit b-vės tarnautojas, 1940–44 finansų ministerijos tarnautojas. 1941 pasitraukė iš Lietuvos Vokietijon. Įsikūrė Kanadoje. Veiklus Mokytojų profesinės s-gos narys, buvęs centro valdybos narys ir pirmininkas. Steigiamajame seime dirbo švietimo komisijoje. Ilgus metus buvo Mokytojų profesinės sąjungos kooperatyvo Spaudos Fondo valdybos narys arba revizijos komisijos narys. Dalyvavo Lietuvos valstiečių s-gos veikloje — buvo Kauno kuopos valdybos narys. Jau prieš I pas. karą pradėjo bendradarbiauti pažangioje spaudoje. Rašė mokytojų žurnaluose (Mokykla ir Gyvenimas), Lietuvos Ūkininke, Lietuvos Žiniose. Išsp. drauge su J. Kalniniu ir J. Trinkūnu Skaičiavimo uždaviniai I–IV (daug laidų), su Busilu ir J. Trinkūnu — Skaičiavimo uždaviniai V–VI dalis 1938, Pirmojo pasaulinio karo atsiminimai (slap. Dobiliškis), vertė Konstantinovo Ką pasakoja žemėlapis 1938, Išradėjai ir išradimai, Kelionė po virtuvę.

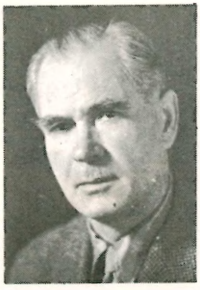

K.Kupčiūnas

2. Petras (1941 bolševikų Červenėje sušaudytas) žurnalistas ir vertėjas. Trumpalaikių žurnalų redaktorius — Litovskij Golos, Kauno Žinios, Tribūna, Aš ir Jūs, Gintaro kraštas ir kt. Daug vertė iš prancūzų kalbos ir spausdino XX Amžiuje bei Židinyje; kartais reportažo reikalais slapta vykdavo į Vilniaus kr. Išspausdino vertimų: G. Leroux Juodoji pilis 1938, P. Benoit Libano valdovė 1938, H. Bordeaux Vilnonė suknelė 1937, Juodasis ežeras 1939, Atsiveria akys 1939, L'Ermite Moteris užmerktomis akimis 1940, Moteris atmerktomis akimis 1936, M. Delly Tarp Dviejų sielų 1940 ir kt.

Kupė žr. Coupé.

Kupecky (Kupetzky) Johan (1667–1740) vokiečių tapytojas. Tapydamas keliavęs po Vokietiją, dirbo Romoje, vėliau Vienoje, kur garsėjo portretistu. 1723 kaip protestantas turėjo bėgti iš Vienos. 1712 nupiešė Petro Didžiojo paveikslą. Jo darbai pasižymi tikroviškumu, kupini trykštančios jėgos.

Kupeta, kupetys šieno kaugė, kūgis. Sausą šieną prieš lietų sukrauna gražiais glėbiais į k. Jų skersmuo iki 3 m ir aukštis per 2 m. Jei šieną krauna žiemai, padeda apačioje medžių šakų ar kt. padėklą, kraudami gerai sumina, pačią k. sukrauna aukštesnę ir smailesnę. Jos viršūnę labai dažnai uždengia šiaudų kūliu (stačia kepure) ir kelis kartus visą k. apjuosia karklų lankais, protarpiais dar juos sujungdami. Vietomis tokias didesnes, žiemai skirtas k. vadina kūgiais, stirtomis ar žagais. Jas paprastai krauna tik tolimose miškų ir pelkių pievose, iš kur vasaros metu šienas labai vargu parsivežti. Tokias miškų k., saugodami nuo gyvulių, dažnai aptveria žabų ar kitokia tvora. Nemuno deltos srityje šieno k. dažnai krauna ne tik pievose, bet ir prisivežę šieną laiveliais arčiau sodybų, išilgai vandens kelių. Taip pat k. vietomis vadina javų gubas, dideles

Šieno kūgiai Nemuno žemupyje

medžių šakų krūvas ir kuopinio kaimo sodybų kuopą.

Kupffer Karl (1872–1935) vokiečių botanikas, Rygos politechnikumo prof., vėliau Herderio inst. botanikos prof. Išsp. Baltische Landeskunde 1911 ir Grundzüge der Pflanzengeographie des Ostbaltischen Gebietes 1925. Pastarojoje kalbama taip pat apie Lietuvą ir jos pasiskirstymą botanikos-geografijos atžvilgiu. Paliko Rygos univ. botanikos inst. herbariumą iš 30.000.

Kuphaldt Georg (1853–?) vokiečių kilmės, sodų architektas. Nuo 1880 Rygos mst. sodų direktorius; suplanavo Rygos parkus, taip pat Talino Kadriorg (Katharinental) parką. Lietuvoj jo suplanuotas Pakruojo dv. parkas ir kt. Parašė Die Praxis der angewandten Dendrologie in Park und Garten.

Kupidonas (lot. cupido ‚geismas') sen. romėnų meilės dievaitis (Cupido), Merkurijaus ir Veneros sūnus, atitinkąs gr. Eros. Jis buvo vaizduojamas sparnuotu vaikučiu, nuogas, įtempęs lanką su strėle; kartais ir su šalmu, skydu ir ietimi ir t.t. Įdomiausi jo paveikslai yra likę Pompėjos freskose. K. yra plačiai dainuotas ir ano meto poetų.

Kupidonas (Vatikano muziejus)

Kupiškis mstl. ir vls. centras Panevėžio aps., 2830 gyv. (1938), už 2 km nuo mstl. yra K. glžk. stotis,per mstl. teka upė Kupa, nuo kurios ir mstl. gavęs vardą, pro mstl. teka didesnė upė Lėvuo. Už 1,5 km yra Pyragių ež. K. apylinkėj gausu piliakalnių. Į š. nuo K. yra piliakalnis, kitaip dar vadinamas Aukštupėnų piliakalniu. Piliakalnis guli kair. Lėvens pakilumoje, apsuptas pelkėto slėnio ir iš š. Auštupio, Lėvens intako. Piliakalnis yra pailgo ovalo formos, Lėvens link nusileidžia terase, iš kitų pusių apsuptas pylimo. Tarp piliakalnio ir pylimo yra gilus griovys. Piliakalnis yra apie 75 m ilgio ir 27 m pločio. Kalnas smarkiai apnaikintas prakasant kelią ir išlyginant aikštelę. Apie piliakalnį yra įvairių padavimų. Pasakojama, kad kalną supylę švedai, kad čia senovėje yra buvusi šventykla.

K. vls. ribose yra šie piliakalniai: Alizavos, Aukštupėnų, Gaigalų, Likolaukių, Palėvenės, Papilės, Virbališkės laukuose. Yra taip pat senkapių: Čivonyse, Gyvakariuose, Jutkonyse, Alizavoj, Aukštupėnuose, Karaliūniškėse, Kreivėnuose, Kriveiniškėse, Pamarnakiuose, Pyragiuose, Rakučiuose, Miliūnuose, Slavintiškėse, Virbališkėse. Akmens a. radinių buvo rasta apie K. mstl. ir Slavintiškėse. XIX a. pabaigoje K. vls. Didžprūdelių k. gyv. Gasiūnas turėjo nemažą archeologinių radinių rinkinį.

1905 K. vls. sueiga uždarė monopolį, mokyklą ir valsčiaus valdybą ir nutarė laikyti uždarytą tol, kol nebus išpildyti jų reikalavimai. Reikalavo, kad vaikus mokykloje mokytų lietuviškai, mokytojus, savivaldybės tarnautojus, policiją rinktų vietos žmonės.

1916 K. buvo atidaryta Saulės d-jos progimnazija, jos steigėjas ir pirmas direktorius buvo kun. A. Kripaitis. Vėliau praplėsta į pilną gimn. Veikė didelė pradžios mokykla, žiemos žemės ūkio mokykla, dvi vaistinės, akušerijos punktas, 3 gydytojai, 1 veterinarijos gydytojas, paštas, policija, girininkija, apylinkės teismas, notaras, rajono agronomas, žemės ūkio kooperatyvas, pastatęs 1938 trijų aukštų mūro namus, malūnas ir elektros stotis, smulkaus kredito bankas, žydų liaudies bankas, molinių indų ir keramikos dirbtuvė ir kt. K. pieninė gamino kefirą. Miesto vidurį užima erdvi, ilga aikštė, aplink kurią grupuojasi visi svarbiausi įstaigų, prekybos ir kitų verslų pastatai. K. žinomas dideliais

Kupiškio bažnyčia

turgais, į kuriuos suvažiuodavo daug žmonių iš plačių apylinkių. Kapinėse 1929 pastatytas paminklas Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo dešimtmečiui paminėti. K. valsčiuje buvo per 14.000 gyv.; jį sudarė 134 kaimai, 26 vienkiemiai ir K. mst.

Jau XIX a. pr. K. buvo stiprus lietuvybės sąjūdis. Nepriklausomybės laikais K. stipriai reiškėsi liaudininkų partija, organizuotai veikė laisvamaniai, buvo gyva kooperatyvinė veikla, linų ir javų prekyba. K. buvo garsus savo tradicijomis: vestuvių papročiais, kupiškėnų dainomis, šokiais ir t.t. Kupiškėnai išdidūs, tradicingi, vaišingi, pamaldūs, 1913 A. Vireliūno iniciatyva įst. ūkio d-ja, plačią veiklą buvo išvysčiusi K. Moterų d-jos skyrius. K. šv. Vincento d-jos sk. iniciatyva ir kun. Bičiūno rūpesčiu 1940 suorganizuotas darželis (150 vaikų), bet nespėtas atidaryti; užėjus rusams jo patalpas ir visus įrengimus užėmė kom. partija. 1941 VI, atėjus vokiečiams, nacių agentai (jų tarpe vienas gimnazijos mokytojas) buvo paruošę sąrašą, pagal kurį buvo sušaudyta K. per

Kupiškio vaizdas

100 žmonių, tarp jų daug visai nekaltų jaunų gimnazistų.

Nepriklausomybės laikais K. stovėjo kariuomenės dalinys. Didelės modernios kareivinės buvo pastatytos (1937) tarp mstl. ir stoties. Glžk. stotis nuo K. mstl. apie 2 km. Aplink stotį taip pat pradėjo kurtis priemiestis.

K. senas mstl. XVI a. jis buvo K. aps. centras. K. seniūniją su mstl. dv. ir kaimais XVIII a. valdė Tizenhauzas, o 1771 — Lietuvos kancleris Fr. M. Čartoriskis, mokėjęs mokesčio ketvirčiui 7090 ir hibernos — kariuomenei išlaikyti mokesčio 3084 auksinus. 1773–1775 Varšuvos seime buvo paskirta speciali trijų asmenų komisija nustatyti K. seniūnijos sienoms. 1780 seimo nutarimu iš K. seniūnijos pajamų buvo paskirta kunig. Eleonorai Čartoriskienei duoklė iki gyvos galvos.

Pagal 1798 prievolių nuostatus K. seniūnijos valstiečiai, turį valaką žemės, privalėjo atlikti kiekvieną savaitę dvi dienas lažo ir per metus dar 12 dienų vadinamo ‚gvolto' — talkų skubiems darbams, be to, turėjo mokėti činšo 82 ir kelionių mokesčio 32 auksinus. Kampininkai, kurių tuo metu K. seniūnijoj buvo 82 kiemai, turėdavę mokėti nuo valako po 64 auksinus ir kelionių mokestį. Mstl. gyventojams buvo nustatytas atskiras mokestis. 1824 valstiečiai buvo atsisakę mokėti mokesčius Čartoriskiams. Tada šie kreipėsi į caro valdžią, kad ji priverstų valstiečius atlikti savo pareigas. XIX a. antroj pusėj K. mstl. turėjo 143 namus su 3200 gyv. Jau tada buvo linų prekybos centras. 1876 mstl. sudegė. Daug gyventojų išsikėlė į kaimus.

Kat. med. bžn., Dangun Žengimo vardo, statyta 1616 kar. Zigmanto Vazos. Kar. Vladislovas IV 1636 padidino bžn. nuosavybę. Iki XVIII a. K. bžn. karaliaus patronato. 1697 K. buvo iškilusi garsi vietos kleb. St. Lipausko byla su evangelikų pamokslininku Andr. Lisieckiu. Nuo 1774 K. buvo dekanato centras; K. parapijai priklausė Šimonių, Palėvenėlės ir Alizavo filijos. 1781 K. parap. turėjo 5098 parapiečius. XVIII a. K. veikė kng. Čartoriskių įsteigta pr. mokykla, kurioj 1782 mokėsi 14 vaikų, 1798 — 4, 1804 — 4, 1828 — 30. Bžn. buvo perstatyta 1791. Dabartinė mūrinė, gotiško stiliaus didelė bžn. statyta 1900–1914 prižiūrint kleb. Janulevičiui; 1921 ją pakonsekravo vysk. Pr. Karevičius. Prie vėlesnių kleb. Ant. Bajorino ir St. Butrimo buvo pertvarkytas ir išdekoruotas bžn. vidus. 1936 kun. Kaz. Mockus įsteigė prie K. bžn. šv. Kazimiero altari-

ją. 1940 parap. turėjo 6332 parapiečius. K. vl. yra davęs eilę rašytojų ir veikėjų: J. Bukėną, J. Elisoną, Pov. Matulionį, K. Jokantą, Glemžą, A. Graičiūną, J. Balį, A. Vireliūną, prof. J. Čiurlį, plk. K. Dulksnį, pedagogę - tautodailininkę M. Glemžaitę. *R. Krs.*

K. g y v e n a. K. apylinkės išsiskiria iš savo kaimynų, nes čia greta naujovių sutinkama ir daugiau senybių. Šiai apylinkei būdingi stambesnių ūkių didesni sodžiai (10–20 kiemų), tačiau gausu ir senesnių viensėdžių. Sodybose išsiskiria didelis dvigalis gyv. namas, kurio atviras židinys XIX a. viduryje tebebuvo priemenėje, o pirkioje esanti didelė duonkepė krosnis XIX a. gale jau susilaukė dūmtraukio. Tuo pat metu šis dvigalis gyv. namas daug kur išvirto kryžminiu, kuriam iš kiemo pusės buvo pristatytas prieangis (gonkos), o priešingoje — maltuvė ar merginoms kambarys. Kupiškėnams būdingos ir didesnės klėtys kaip jų rytiniams kaimynams. Labai dažnai tos klėtys jiems virsta vad. svirnu, nes turi dvi–tris klėtis ir dar kartais ratinę ar maltuvę gale klėčių arba tarp dviejų gerųjų ir samdinių klėties įjungtą. Tvartai visuomet turi erdvų diendaržį, kuris paprastame tvarte dengtas, o didesnių ūkių tvartuose, du tvartus priešais sustatant, kartais ir galą dar trečiu tvartu užstatant, susidaro tarp jų kiemelis — atviras diendaržis. XIX a. klojimai turėjo jaujas, bet prieš I pas. karą jos daug kur buvo išgriautos, nes kuliamoji mašina čia anksčiau pasirodė kaip pas jų pietų kaimynus. XIX a. kupiškėnai garsėjo geru linų pluoštu, turėjo įsirengę geras linmarkas ir linų minamosios mašinos pas juos anksčiau pasirodė. Jau apie 1875 buvo ir atskirų linaminių. Savo našysta K. apylinkės žmonės skyrėsi, ilgiau išlaikydami senąjį paprotį nešioti trinyčius ir namų darbo milus. Moterų drabužiuose čia dažniau sutinkama tamsiai raudona spalva, kurios pasigendame pas jų pietinius ar rytinius kaimynus. Jie ilgiau išlaikė senas sutartines, vestuvių, darbų ir kt. papročius. Jų gyvenos aprašų davė P. Matulionis, J. Petrulis, Alb. Kriauza ir kt., spausdindami Židinyje ar Gimtajame Krašte. Per 400 dainų ir daug kitų papročių paskelbė A. Vireliūnas, J. Žiurlys, J. Balys Tautos ir Žodžio IV, V tt., B. Buračas — Tautosakos Darbų I, III tt. 1944 buvo spausdinamas ir didelis St. Glemžaitės K. liaudies medicinos rinkinys.

Slow. geogr. IV 1883; *J. Kurczewski*, Biskupstwo Wileńskie 1912; Vadovas po Lietuvą red. Pr. Barkauskas ir Aleks. Vabalas 1938; Elenchus omn. eccles. prov. Lituanae 1940; Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955; *L. Krzywicki*, Żmudź starożytna 1906; Kupiškio ūkio draugijos įstatai 1915; *V. Eidukas*, Kupiškio vidurinė mokykla (Švietimo Darbas) 1928; *A. Vireliūnas*, Kupiškė-

Kupiškėnai pramogauja

nų dainos (Tauta ir Žodis III) 1937; *M. Glemžaitė,* Kupiškėnų vestuvininkai 1936; *B. Buračas,* Kupiškėnų Sekminės (Tautosakos Darbai III) 1937; (") Kupiškėnų vestuvės (Tautosakos Darbai I) 1935 ir (N. Romuva 20–21 nr.) 1937.

K. kautynės 1919 V 26–31 lietuvių su rusais bolševikais kautynės dėl K. Lietuvių kariuomenei užėmus Panevėžį, bolševikų kariuomenė susitelkė K. ir sudarė gynimosi liniją prieš lietuvius. V 24 Vyr. karo vadas gen. S. Žukauskas įsakė Panevėžio rinktinei (vėliau II-ji divizija) užimti K. Puolimas prasidėjo V 26. Puolimui vadovavo kar. V. Grigaliūnas - Glovackis, laikinai einąs Panevėžio rinktinės vado pareigas. Puolama buvo trimis voromis— pirmoji vora, 2 p. pulko 3-čias bat., karin. Motiejūno-Valevičiaus vadovaujama, puolė Subačiaus (glžk. stotis), Rudilės k., K. kryptimi; antroji vora, Panevėžio atsk. b-no 1-ji ir 3-ji kuopos, kar. J. Vidugirio vadovaujamos, puolė Skvarbų, Radžiūnų, Karaliūnų kryptimi; trečioji vora, Panevėžio atsk. b-no dvi kuopos, kar. Reikalos vadovaujamos, puolė Akmenų, Miliūnų, K. kryptimi. V 27 buvo užimtas Subačiaus miestelis ir glžk. stotis. V 28, anksti rytą, visos trys voros tęsė puolimą. I-ji vora sutiko bolševikų pasipriešinimą prie Rudilės k., nepajėgė įvykdyti uždavinio ir pasitraukė. 2-ji vora po atkaklių kautynių Radžiūnų k. riboje nubloškė rusus ir įsiveržė į Karaliūnų k., esantį priešo užnugaryje. Priešas įvykdė priešpuolį, ir 2-ji vora su nuostoliais buvo priversta pasitraukti į Palėvenės dv. ribą. 3-ji vora, pasiekusi Miliūnų k. sritį, susikovė su priešu ir po ilgos ugnies dvikovos pasitraukė link Akmenių. Tokiu būdu Panevėžio rinktinė savo tikslo nepasiekė. Tuoj po šio nepasisekimo viena Joniškėlio partizanų kuopa į šiaurę nuo K. prasiveržė pro priešo saugą ir užėmė Rokiškį priešo užnugaryje. V 31 Panevėžio rinktinė, jau kar. Nastopkos vadovaujama, vėl pradėjo puolimą, ir priešas be kautynių pasitraukė iš Kupiškio.

T. Vidugiris, Kupiškio operacija (Karo Archyvas VI) 1935. *T.Vdg.*

Kupiūra 1. (prc. coupure ‚išpiova, sutrumpinimas') krašto pinigų ar kitų vertybių (pvz. paskolos lakštų) vienetų tarpusavy susietų savo verte, pavadinimas atskirais vardais. Pvz. Nepriklausoma Lietuva turėjo šių kupiūrų lito notas: 5, 10, 20, 100, 500 ir 1000 litų.

2. muzikos ir literatūros veikalų sutrumpinimas, praleidžiant atskiras dalis.

Kupka František (g. 1871) čekų tapytojas, knygų iliustratorius, karikatūristas. Studijavo Prahoje, Vienoje ir Paryžiuje École des Beaux-Arts. 1894 įsikūrė Paryžiuje ir piešė karikatūras Paryžiaus laikraščiams. Iliustravo Reclus, Leconte de Lisle ir kt. autorių knygas. 1920 Prahos akad. prof. Svarbesni paveikslai — Rudens saulė, Dviejų spalvų fuga ir kt. Buvo fovizmo ir pointelizmo įtakoje.

Kupletas (prc.) dainos posmas; juokingo turinio eilėraštis arba daina dainuojama restoranuose ar kitose pasilinksminimo įstaigose.

Kupolas pusrutulinės ar į pusrutulį panašios rotacinės formos skliautas, statomas dažniausiai centrinio plano pastatuose apskritos, kvadratinės ar daugiakampės erdvės perdengimui. Tarp pačio k. ir sienos gali įsiterpti vad. tambūras (‚būgnas'), kuriame paprastai yra langai centrinės erdvės apšvietimui. Pačioje viršūnėje k. gali turėti skylę vad. ‚akimi', per kurią krinta šviesa iš viršaus, viršum jos stovi mažas languotas bokštelis, vad. laterna (‚žibintas'). Jei apatinė pastato erdvė yra keturkampė, tai pervedimui į k. pusrutulį statomi vad. pandantivai (išlenkti trikampiai erdvės kampų viršuje) arba trompos (per kampus permestos arkos).

Šv. Petro bazilikos kupolas Romoje

Pandantivai gali pereiti į k. betarpiškai susiliedami su jo plokštuma (kabantis k.) arba pandantivai, viršuje susijungę, sudaro apskritą karnizu pabrėžtą pamatą k. atsiremti (pandantivinis k.) (žr. pav. LE XI 289 psl.). K. jau turi Kretos-Mikėnų kultūros kapai, kur jie gavosi akmenis dedant viršun vis siaurėjančiais žiedais (žr. pav. Atrėjo kapas Mikėnuose LE X 465 psl.). Po paruošimo helenizmo architektūroje k. konstrukcija pilnai išvystė romėnai, kurių Romos Panteono k. 39,5 m skersmens yra didžiausias antikėje. Romėnų k. buvo vystomi toliau Bizantijos architektūroje, kurios šedevras yra Konstantinopolio Hagia Sophia 32 m skersmens k. 532–37 (žr. pav. LE III 55 psl.). Bizantijos k. išplito visoje Rytų Bažnyčios srityje ir buvo pavyzdžiu Islamo architektūros k., taip pat Venecijai. Šiaip v. Europos viduramžiais k. pasitaiko gan retai (išimtis: Akvitanijos bažnyčios k. XII a.). Nuo XV a. italų renesanso architektūroje, iš dalies Bizantijos poveikyje, k. tapo pati centrinė problema ir gavo didingą išraišką jau Florencijos katedros 39 m skersmens k., pastatytame Bruneleschio 1420–36 (žr. pav. LE VI 312 psl.); jis yra pirmasis pavyzdys dviejų sluoksnių — vidinio ir laukujo — k. konstrukcijos. K. statybos viršūnė yra Romos šv. Petro bazilikos 42 m skersmens k., pastatytas pagal Michelangelo projektą Giacomo della Porta 1586–90. Barokas k. konstrukcijas plačiai naudojo jungdamas su išilginiais planais. Išimtinę k. rūšį baroko architektūroje sudaro vad. boheminis — iš lauko nematomas k. Klasicizmas ir XIX a. statyba k. neatsisakė. Modernioji architektūra k. stato tik specialiems tikslams (auditorijoms, koncertų salėms, observatorijoms). Lietuvoje senųjų bizantinių bžn. k., pvz. Gardine, neišliko. Pirmieji mūsų k. tebuvo pastatyti XVI a. pačioje pabaigoje ir XVII a. pradžioje italų baroko architektų. XVII ir XVIII a. visa eilė Lietuvos baroko bažnyčių tapo pastatyta su k. Bohemiškus k. turi Karmelitų bžn. Kaune ir iš dalies Trinitorių bžn. Vilniuje. Pažaislio vienuolyno bžn. k. 14,8 m skersmens perdengia šešiakampę centrinę erdvę ir yra iš lauko šešiakampės formos; tai priklauso prie išimčių Europos baroko architektūroje.

M. Kumpler-Schlachter, Le triomphe de la cupole dans l'architecture byzantine 1947.

K u p o l i n i s k a p a s didingas II tūkstantmečio pr. Kr. Mikėnų kultūros valdovų kapas. Sudėjus vienas ant kito apskritus prasikišančius rentinius, požeminiame kape susidarė kupolinė apskrito pagrindo erdvė. Kupolinis kapas vienas monumentaliausių sen. Europos pastatų, yra Schliemanno atkastas XIV a. pr. Kr. vad. Atrėjaus lobynas (žr. Atreus) Mikėnuose (skersmuo 14,50, aukštis 13,20 m). Kupolinių kapų rasta Orchomene, Tirinte, Kolofone ir kitur, tačiau daugiausia, net 9, buvo rasta Mikėnuose, tad ir buvo manyta, kad Mikėnai kupolinių kapų kultūros centras. Pačiu pastaruoju betgi metu Mesenijos Pile atkasta net 13 tokių kapų. Kupolinių kapų tipas išsilaikė net iki VII a. pr. Kr. Antrosios III tūkstantmečio pr. Kr. pusės p. Kretos apskritieji kapai (gr. tholoi, vs. tholos ‚kupolas, apskritas pastatas') nebuvo tikrieji kupoliniai kapai: jie turėjo plokščias medines lubas. Primityvių kupolinių kapų atitikmenų turėjo ypač žalvario amžiaus v. Europos kultūros kraštai, kaip Sardinija, Apulija, Prancūzija, Balearai. Etrurijoje, p. Rusijoje, Balkanuose kupolinių kapų būta archainiais ir helenistiniais laikais.

O. Menghin, Handbuch der Archaeologie 4, 1950; *R. Hampe,* Die Homerische Welt im Lichte der neuesten Ausgrabungen (Gymnasium t. 63 sąs. 1–2) 1956.

Kūpolis (Melampyrum), bervidinių (Scrophulariaceae) šeimos žolės, vietomis žvaginiais vadinamos. Lietuvoje dažnesni yra k. k r ū m i n i s (M. nemorosum), k. p i e v i n i s (M. pratense). Rečiau sutinkama ir k. s k i a u t u r ė t a s i s bei k. m i š k i n i s (M. cristatum). Žr. Joninės.

Kuponas (prc. couper ‚kirpti') atkarpa. 1. Finansinėj praktikoj k. yra vienas iš visos serijos mokėtinų palūkanų ar dividendo liudijimų, prijungtų prie pačių paskolos lakštų ar akcijų. Daugiausia akcijos yra vardinės (išskyrus Europos kontinentą) ir neturi k., todėl paprastai kalbama tik apie paskolos lakštų palūkanų k. Tokių prijungtų prie paskolos lakštų palūkanoms mokėti pasižadėjimų visuma vadinama k. lapu. K. lapas susideda iš tiek mokėjimo pasižadėjimų, kiek numatoma atskirų palūkanų mokėjimo terminų. Palūkanos mokamos paprastai kas pusmetis. Juo ilgesnis lakštų išpirkimo terminas, juo daugiau turi k. lapas tų pusmetinių palūkanoms mokėti pasižadėjimų. Atėjus palūkanų mokėjimo terminui, lakštų turėtojas nukerpa atitinkamą k. ir jį pristato

apmokėti paskolos lakštų išleidėjui ar nurodytam bankui, kaip skolininko fiskaliniam agentui.

2. Prekybinėj praktikoj k. vad. ir tam tikri pažymėjimai, išduodami perkant prekes. Pirkėjas, surinkęs tokių k. nustatytą kiekį, gali juos pristatyti pardavėjui ir gauti dividendą prekėmis ar pinigais. Kartais k. vadinamas ir išduotas pažymėjimas, suteikiąs jo turėtojui prekių ar patarnavimų pirkimo teisę. Pagaliau, k. vadinama ir toji skelbimo dalis, kuri iškirpta ir atitinkamai užpildyta gali būti patogiai panaudota kaip prekių užsakymo forma.

Kupranas žr. Urbanavičius Pranas.

Kupranugaris Camelidae šeimos gyvulys, priklausąs atrajotojų grupei. Yra dvi kupranugarių rūšys: tikrasis k. Azijos ir netikrasis (genus Lama) P. Amerikos. Pastarajai rūšiai priklauso P. Amerikoje lama ir alpaka bei dar neprijaukintos guanaka ir vikuna. Iš geologinių iškasenų nustatoma, kad k. šeimos kilmės kraštas yra Š. Amerika, tačiau jų kilmės krašte nėra išlikusių. K. yra dvi veislės: dvikupris ir vienakupris. Vienakupris, arba arabų k. (Camelius dromedarius), prijaukintas Arabijoje ir naudojamas Š. Afrikoje ir pačioje Arabijoje. Dvikupris k. (C. bactrianus) naudojamas centrinėje Azijoje. Laukinių dvikuprių k. yra Mongolijoje ir Turkestane. K. kuproje susirenka taukų atsarga. K. užauga ligi 2 m aukščio ir 3 m ilgio. Jie būna tamsios smėlio spalvos, turi ilgą kaklą, trumpas ausis, tvirtus dantis, kurie labai aštrūs ir jo naudojami kovai. K. prijaukinimas labai reikšmingas žmonijos gyvenime, nes žmogus k. pagalba pasiekė daug sunkiai prieinamų pasaulyje vietų — dykumų, kadangi k. organizmas pritaikytas ilgesnį laiką gyventi be vandens, o taip pat jo kojos neklimpsta į smėlį ir lekiąs smėlis nesusilaiko kūne, o kieta oda apsaugo kelius ir krūtinę nuo aštraus smėlio. Vasarą k. ištveria be vandens ligi 5 dienų, o žiemą net ligi 25 dienų. K. tarnauja žmogui kaip nešulinis gyvulys. K. normaliai pakelia apie 250 kg svorio. K. prijaukintas buvo apie 1000 pr. Kr., nes k. matyti Nimrudo obeliske tarp duoklių mokamų karaliui Salmanasarui. Žydai taip pat jau seniai bus k. pažinę, nes jis minimas Biblijoje. Herodotas mini, kad persų karalius Kiras k. naudojęs karo reikalams. Vienakupris k. iš Azijos pateko į Egiptą, o paskui paplito visoje Afrikoje. Europoje

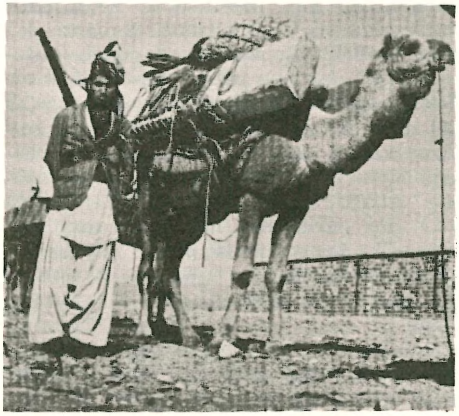

Kupranugaris su krova

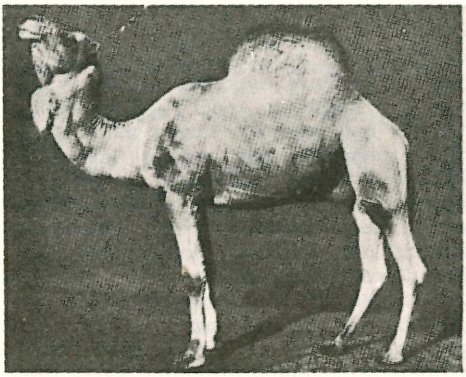

1. Vienakupris kupranugaris, 2. Dvikupris kupranugaris

k. nepaplito, kadangi Europoje nėra dykumų nei stepių.

Reinhard, Kulturgeschichte der Nutztiere 1912.

Kupreliškis bžk. Vabalninko vls., Biržų aps., 1925 apie 350 gyv. Medinė bažnyčia pastatyta 1787 parapiečių, 1898 perstatyta ir praplėsta. 1940 2533 parapiečių. Prieš I pas. karą K. buvo valsčiaus nutarimu panaikintos smuklės ir uždarytas degtinės monopolis. 1905 ir 1906 K. buvo sudaužyta degtinės parduotuvė. Prieš I pas. karą buvo rengiami dažni lietuviški vaidinimai. 1919 X 11 įvyko Joniškėlio partizanų susikovimas su bermontininkais.

Kuprevičienė-Kolokova Marija (g. 1892 II 11 Maskvoj) muzikė, pedagogė. R. Kuprevičiaus žmona. Maskvoje baigė valstybinę konservatoriją ir 1921, grįžusi į Lietuvą, Kaune įsteigė muzikos studiją.

Kuprevičius 1. Andrius (g. 1921 IX 30 Poltavoje, Ukrainoje) pianistas. Pianino skambinimo pradines žinias gavo iš savo motinos. Mokėsi Kauno Aušros gimn. ir lygiagreta lankė Kauno konservatoriją, studijuodamas pas prof. V. Ružickį. Abi mokyklas baigė 1939. Baigęs konservatoriją koncertavo Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje. Studijas gilino Vokietijoje pas prof. W. Harbowskį. 1940 buvo paskirtas Vilniaus muz. mokyklos pianino klasės mokytoju. 1941–42 Kaune radiofono muzikos skyriaus redaktorius. 1942 pabaigoje išvyko studijų į Vokietiją, vėliau persikėlė į Čekoslovakiją ir Austriją. Gyvendamas Austrijoje koncertavo drauge su Čiurlionies ansambliu. 1945 nacių paimtas į priverstinius darbus. Ypatingai sėkmingą veiklą K. išvystė po II pas. karo (1946–48), koncertuodamas V. Vokietijoje, Austrijoje, Šveicarijoje. Koncertavo vienas arba solistu su simfoniniais orkestrais. 1946 dalyvavo tarptautiniame muzikų ir dainininkų konkurse Ženevoje, kur iš 150 geriausių Europos pianistų pateko į baigminį laimėjusių varžytynes dešimties pianistų skaičių ir gavo garbės diplomą. 1948 atvyko į Argentiną, kur dirbo muziko mokytojo darbą ir surengė daug koncertų ne tik Argentinoje, bet ir kitose P. Amerikos valstybėse. Dalyvavo ir Lietuvių bendruomenės gyvenime ir

A. Kuprevičius

1951–53 vadovavo Buenos Aires Dainos chorui. Su Dainos choru koncertavo lietuvių kolonijose ir su lietuviška daina bei tautiniais šokiais supažindino ir argentiniečius. 1953 atvyko į JAV ir 1954 pradėjo profesoriauti Cleveland, Ohio Music School of Settlement. Tiek JAV, tiek Kanadoje yra surengęs daug sėkmingų koncertų. K. savo koncertuose visuomet skambina ir lietuvių kompozitorių kūrinius.

J.Ž.

2. (Kupris) Jurgis (1897 VII 15 Simbirsko gub., Rusijoje — 1941 VI 12 Kaune) gamtininkas, botanikas; dr. M. Kuprevičiaus sūnus. 1917 gimnazijos mokslą baigė Semipalatinske. Lietuvon grįžęs, 1921 pabaigė miškų technikų kursus Panevėžyje. Studijavo Lietuvos Univ. gamtos matematikos fak. biologijos skyriuje ir drauge dirbo laborantu botanikos katedroje. 1930–33 studijavo Vienos univ. Nuo 1936 VDU augalų sistematikos asistentas ir botanikos sodo adjunktas. Tyrinėjo Lietuvos florą. Kartu su J. Dagiu ir A. Minkevičium sudarė ir redagavo Vadovą augalams pažinti 1934, kuris buvo labai pravartus studentų praktikos darbams. Buvo lietuviško botanikos žodyno komisijos narys. Bendradarbiavo Gamtoje, Kosmose, Mūsų Giriose, Lietuvoje, Lietuvos Žiniose, Lietuviškojoj Enciklopedijoj. Svarbesni jo straipsniai: Apie Lietuvos upių ir jūrių kopų augmeniją (Kosmos 9 nr.) 1926, Apie Žagarės parką (Kosmos 4 nr.) 1928, Apie šilinės pušies atmainas (Mūsų Girios) 1929, Apie agarą (Trapa natans) Lietuvoje (Kosmos VIII) 1927, Apie užliejamus miškus upių slėniuose (Mūsų Girios VI) 1934, Floristinių žinių žiupsnelis (Gamta IV) 1936, Medžiaga Ukmergės aps. florai tirti (Kosmos) 1935, Medžiaga Kauno apylinkių florai tirti (Kosmos) 1940, Dr. Movšovičiaus darbai apie Vilniaus krašto florą (Kosmos XXI) 1940, Floristinės medžiagos žiupsnelis iš Dubingių apylinkių (Gamta) 1939. *K.Rg.*

3. (Kuprevičia) Mikalojus (1864 I 27/II 8 Lenčių k., Krakių vls., Kėdainių aps. — 1932 VIII 11 Žagarėje) gydytojas, varpininkas. Mokėsi Šiaulių gimn.; atsisakęs eiti į kunigų seminariją, neteko tėvų paramos ir nuo VI klasės ten mokėsi pats užsidirbdamas. 1884 įstojo į Petrapilio universiteto gamtos skyrių, bet anuo metu nesant jokios vilties gamtininkui dirbti Lietuvoje, 1886 K. perėjo į Kazanės univ. medicinos sk. 1888 K. dalyvavo studentų

M. Kuprevičius

riaušėse prieš carą, buvo iš Kazanės univ. pašalintas, bet vėliau priimtas ir 1891 ten baigė mediciną. Tuojau pat buvo paskirtas į Volgos sritį kovoti su šiltinės ir kt. epidemijomis, bet 1893 jam pavyko sugrįžti į Lietuvą ir apsigyventi Grinkiškyje. Čia K. platino lietuviškus raštus r įkūrė slaptą Atžalos kuopelę, kurios nariai skaitė ir platino lietuvišką spaudą, skatino tautinį atbudimą, rinko tautosaką. 1930 Lietuvių Tautosakos komisijai įteikė 3230 mįslių ir 8000 patarlių. Šiam visam darbui K. turėjo didelį talkininką agr. M. Katkų iš Ažytėnų, netolimą kaimyną. Surinktoji Atžalos tautosaka buvo siunčiama ‚literariškos kuopelės' pirm. J. Jablonskiui į Mintaują, o 8 pasakos St. Žiupsnio slapyvardžiu, buvo atskirai išspausdintos. 1894 K. dalyvavo varpininkų suvažiavime Mintaujoje, kur Varpą ir Ūkininką parėmė stambia auka. Grinkiškyje K. lydėjo nuolatiniai dvarininkų skundai ir sekimai, todėl 1896 išsikėlė į Kurnyžo aps. (Simbirsko gub.), kur dirbo su vietos čuvašų inteligentija, rodančia pirmus tautinio susipratimo ženklus. Jis skatino juos sudaryti savas tautines šeimas, rinkti tautosaką, kurią ir pats ten rinko. 1904 mobilizuotas dirbo Samaros karo ligoninėje, o 1906 sugrįžo į Lietuvą ir apsigyveno Krakėse, kur įsteigė Vilniaus Aušros skyrių ir knygynėlį. Tačiau, skundžiant vietos lenkininkams kunigams, 1908 šis skyrius buvo uždarytas, pats K. tardomas ir vėliau suimamas, kam knygynėlį išdalino vietos jaunimui. 1909 K. buvo pakviestas Biržų vls. ligoninės vedėju, (kuri tuo metu buvo pirmoji vieša lietuvių ligoninė) ir čia K. įkūrė Ūkio ratelį, Muzikos, dramos ir dainos Lyros d-ją, kuri, be visos eilės vakarų, 1912 suruošė du didelius koncertus, stud. St. Šimkaus diriguojamus, taip pat įsteigė Biržuose ir Lietuvių mokslo d-jos skyrių, prisidėjo steigiant Biržuose lietuvišką spaustuvę. 1914 K. persikėlė į Žagarę, bet tuojau buvo mobilizuotas ir dirbo 92 karo ligoninėje ordinatorium (Kaune, Daugpilyje, Smolenske ir kt.). 1918 K. sugrįžo į Žagarę, kur buvo savivaldybės tarybos pirmininku (1921–1931), 1923 ambulatorijos vedėjas, skaitė daug paskaitų, steigė socialdemokratų skyrių, 1924 L. Laisvamanių etinės d-jos Žagarės skyrių, kuriam vadovavo iki mirties, įsteigė vietos laisvamanių kapus ir t.t., todėl vėl dažnai tardomas ir krečiamas, nors už nuopelnus lietuvybei 1931 buvo paskirta valstybinė pensija. K. spaudos draudimo laikais rašinėjo Varpui, Ūkininkui, Naujienoms, pasirašydamas M. Kupsc, M. Skiedra, M. Sk-ra, M. Tarainis, Tarailietis, Slapuks, o Apšvietoje Ažinėlis, Purinėlis. Spaudą atgavus, rašė Vilniaus Žiniose, Lietuvos Žiniose, Lietuvos Ūkininke, Aušrinėje, Pasiuntinyje ir kt. N. Lietuvos spaudoj reiškėsi Socialdemokrate, Šiaulių Naujienose, Biržų Žiniose, Medicinoj, Švietimo Darbe, Lietuvoj, Biržų kalendoriuose ir kt. Išsp. Raupsai 1925, išvertė L. Tolstojaus — Pirmoji pakopa 1914. Jo gausus asmeninis ir spaudos draudimo dienų archyvas bei tautosakos rinkiniai 1934 pateko į Šiaulių Aušros muziejų.

J. Staugaitis, A. a. d-rą Mikalojų Kuprevičią atsiminus (Medicina 702–708 psl.) 1932; *J. Mikelėnas,* A. a. dr. M. Kuprevičia (Biržų Žinios 34 nr.) 1932; *S. Tarvydas,* Retėja mūsų tautos veteranų eilės (Lietuvos Žinios 197 nr.) 1932.

A.Mž.

4. Romualdas (g. 1889 V 25 Radviliškio mstl., Šiaulių aps.) kultūrtechnikas ir tapytojas. K. Andriaus tėvas. 1912–14 studijavo Vilniaus dailės mokykloje. Dalyvavo I pas. kare ir 4 metus išbuvo vokiečių nelaisvėje. 1921–44 tarnavo ž. ū. mjoje, o laisvalaikį skyrė tapybai. Daugiausia piešė gamtovaizdžius ir portretus. Dalyvavo lietuvių dailės parodose. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1949 atvyko į Argentiną. Vokietijoje ir Argentinoje dalyvauja lietuvių bendruomenės gyvenime, piešia vaidinimams dekoracijas, dalyvauja meno parodose.

5. Viktoras (g. apie 1900) muzikas, 1939 ėmė savo pavardę rašyti Kuprys. 1926 pradėjo tarnauti Čiurlionies galerijoje, vėliau V. D. Kultūros muziejaus sekr. Yra parašęs daug dainų kariuomenei ir mokykliniam jaunimui. 1933 parašė P. Babicko Lemties nakčiai muziką; lengvo žanro romansai: Ateik, ateik 1935, Vosilkėliai 1936, Ona — kaimiška dainelė — 1936, Lopšinė 1937. Kariuomenei sukurtos dainos: Pajūriais, Ženkte marš, gediminėnai, Lakūnų daina, Dunda trankosi griaustiniai ir kt. (6 žygio dainos) 1937, V. Griciūtės vaidinimui — Motinos diena — muziką 1939, Vilniaus giesmė moksleiviams— Palaimink, Dieve. S. Rusijos okupacijos

metu rašo pagal valdžios užsakymus: 1950 Komjaunimo rapsodija, 1951 Mes už taiką (atlikta Maskvoje), Kolūkio laukuose 1956. 1951 parašė muziką E. Švarco Raudonkepuraitei, o 1956 A. Nakaitės pasakai Žiogas ir skruzdė (ši pasaka vadinama opera). Išsp. drauge su P. Galaune ir Vyt. Kairiūkščiu Čiurlionies kūrinių katalogą 1937, redagavo VD Kultūros muziejaus 1936–39 apyskaitą 1941. 1932 perleido Čiurlionio galerijai 208 negatyvus lietuvių liaudies meno ir statybos pavyzdžių.

Kuprevičiūtė Elena (g. 1927 VII 2 Kaune) smuikininkė-virtuozė, R. Kuprevičiaus duktė. Mokėsi Kauno Aušros mergaičių gimn. ir drauge lankė konservatoriją. Gimnaziją baigė 1944. Konservatorijoje K. mokytojai buvo B. Metz, Iz. Vasyliūnas, K. Matiukas. 1941 pasitraukė iš Lietuvos. Smuiko studijas 1945 tęsė Prahos muz. akad. pas. prof. R. Schwydą ir 1947 Münchene pas R. Hindemithą. Jau 1946 pradėjo dalyvauti viešuose koncertuose ir vokiečių muzikinės kritikos buvo labai palankiai įvertinta. 1949 išemigravo į Argentiną. Čia tuoj iškilo į pirmaeiles smuikininkes. 1952 koncertavo Paryžiuje, Amsterdame bei Romoje. 1954 vėl koncertavo Europoje ir turėjo didelį pasisekimą. JAV Chicagoje pirmą koncertą surengė Civic operoje 1954 IV 10. Su broliu A. Kuprevičium turėjo koncertų JAV ir Kanadoje. Argentinoje yra įgrojusi Br. Budriūno Raudą į plokštelę. 1955 ištekėjo už marijampoliečio dr. V. Bergo.

E. Kuprevičiūtė

Kupriai k., Papilio vls., Biržų aps., apie 6,5 km nuo Papilio; 1923 buvo 8 ūkiai ir 52 gyv. Apie 1892 ltn. S. Kaderis yra kasinėjęs senojo geležies amžiaus pilkapius, apdėtus akmenų vainiku. Viename pilkapyje aptikti trys palaidoti žmonės, kurių vienas sėdimoje padėtyje. Radiniai pateko į Prussia muziejų Karaliaučiuje.

S. Kader, Uber eine Ausgrabung im Kupre bei Popiel (Sitzungsberichte d. Altertumsgesellschaft Prussia 19, 1893–95, 135–136).

2. Vabalninko vls., Biržų aps., K. kapinėse medinė koplyčia statyta 1746.

Kuprin Aleksandr Ivanovič (1870–1938) rusų beletristas. Talentingas rašytojas su labai svarbiais trūkumais, K. buvo savo metu garsenybė, o dabar jau mažai beskaitomas. Jis turėjo tikrą talentą vaizduoti jam pažįstamos aplinkos žmonių charakterius, ypač — karininkų (jis ir pats kelerius metus buvo karininkas). Tačiau jam trūko ir skonio, ir kultūros. Be to, K. blaškėsi tarp įvairių tendencijų, kurios blaškė jį nuo grynai meninių tikslų. Geriausias jo kūrinys, — o jis rašė gana daug, — yra romanas Pojedinok (Dvikova) 1905, kur tradiciniu būdu vaizduojamas kariuomenės gyvenimas: bukumas, tuštuma, brutalumas. Jaunasis herojus, leitenantas Romašov, — čechoviško jautrumo ir neprisitaikymo prie buities atstovas; visa galerija tipiškų armijos atstovų; ir, kritiko D. S. Mirskio nuomone, geriausias moters portretas naujojoj rusų literatūroj — Šuročka, herojaus žmona.

A. Kuprin

Pojedinok — gyva knyga dėl jos tikroviškumo ir vaizdumo. Tačiau dažniausiai K. ‚misija' — atskleisti kasdieniško gyvenimo įkyrią beprasmybę — netoli siekia, nes ir pats autorius savo mąstysena nepakyla viršum jo vaizduojamos aplinkos lygio. Kadaise pagarsėjusi drąsumu knyga Jama (Duobė) 1916, su simpatija vaizduojanti prostitučių gyvenimą, yra publicistiška, grubi ir sentimentali. Negirdėtai prasto skonio yra ‚floberiška' istorinė apysaka Sulamita 1921. 1937 K. grįžo iš emigracijos į S. Rusiją ir po metų mirė. Lietuviškai išversta daug smulkių K. dalykų: Žvirblių valdovas 1933, Špokai 1934, Sulamita (vertė S. Neris). 1956 išsp. raštų rinkinys. *J.Bl.*

Kuprinė, ant nugaros nešiojamas krepšys, kareivio asmeniniams daiktams susidėti. K. yra keleta skyrių smulkesniems ir stambesniems daiktams. Lietuvos kariuomenė vartojo vokiško pavyzdžio k. Jos buvo gaminamos intendantūros dirbtuvėse Kaune.

Kuprionis Jonas (g. 1901 VIII 3 Kiaušų k., Anykščių vls., Utenos aps.) dipl. miškininkas. Gimnaziją lankė Vilniuje 1917–19 ir Panevėžyje 1919–24. Dotnuvos Ž. Ū. Akademiją 1924–1928, baigė dipl. miškininko laipsniu. 1929–31 miškų departamente, Kaune, kur daug prisidėjo prie

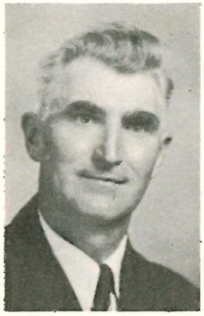

J.Kuprionis

medžių sodinimo švenčių organizavimo; matininkų kursuose dėstė miškininkystę. 1931–34 Panemunės miškų urėdo pavaduotojas. Čia Panemunės pušyne įsteigė parką: apsodino alėjas, pavadindamas jas Lakštingalų, Gegučių, Briedžių ir kt. vardais. 1934–36 Dzūkų miškų urėdas Alytuje. 1936–1939 miškų dpt. miškų ūkio skyriaus referentas, kur jo svarbiausias darbas buvo Lietuvos miškų atželdymo organizavimas, medelynų steigimas. Vykdė miškų tyrimo darbą. 1940–41 ž. ū. akademijos e. docento p. 1941 bolševikams pasitraukus, perėmė ir kurį laiką vadovavo Vilniuje buv. miškų ūkio komisariatui. 1941–44 Vilniaus univ. docentas ir spec. miškininkystės katedros vedėjas. Organizavo miškų želdymo kabinetą, įsteigė ir vadovavo mokamajam medelynui ir sėklų tyrimo laboratorijai. Vykdė miškų tyrimą: sėklingų metų periodiškumą, sėklų kokybės tyrimą, naujų veislių įvedimą į Lietuvos miškus. Šalia to, dėstė vidur. Vilniaus miškų mokykloj; 1943–44 Utenos miškų urėdas Anykščiuose, kur ruošė planą Anykščių šilelį paversti tautos parku. 1944 Austrijoje dirbo valst. miškų tarnyboj, Graze; vėliau persikėlė Vokietijon, prie Augsburgo, kur dirbo Bavarijos valst. miškuose. Dėstė spec. miškininkystę Hanau stovykloj liet. miškininkų kursuose. 1946 persikėlė į JAV ir dirbo Sioux City, Ia., skerdykloje. 1947 Chicagos parkų distrikto sodininkas. 1948–50 Michigano valst. univ. miško ir dekorat. medelynų sodininkas, vėliau asistentas; kartu ėjo miškin. mokslų pagilinimo studijas ir gavo šio univ. miškų mokslų magistro laipsnį. 1951–52 medelyno vedėjas Texas. Dallas Nurseries kompanijai, prie pat Dallas miesto ribų, 100 akrų nenaudojamo Texas laukinių džiunglių ploto pavertė dekoratyvinių medelių medelynu. 1952 rudenį pakviestas profesorium į Louisianos politechnikos inst., Ruston, La. Čia įsteigė miškininkystės kabinetą, medelyną, egzotinių medžių arboretumą, miškų tyrimo plantaciją. Yra JAV pietų rajono miškų tyrimo stočių bendradarbis ir vykdo tyrimus geografinės medžių sėklų kilmės, super-daigų palyginamojo augimo, vegetatyvinio dauginimo ir egzotinių veislių aklimatizacijos. Šalia to, vienos kompanijos pakviestas, Ruston priemiestyje užsodino per 100 akrų retesnių vietinių ir egzotinių veislių parką. Šalia parko įsteigė dekoratyvių ir egzotinių medelių medelyną ir kelių milijonų metinės produkcijos miško daigų daigyną. Dalyvavo organizacinėje veikloje. Gimnazijoj buvo ateitininkų, vėliau skautų org. Panevėžy vadovavo ir organizavo naujas skautų draugoves; suorganizavo ir vadovavo Panevėžio, paskui Kėdainių tuntus, atgaivino ir vadovavo Kauno tuntui; dalyvavo 1924 Danijos ir vadovavo lietuvių delegacijai 1929 Anglijos pasauliniuose sk. sąskrydžiuose; 1930 išrinktas vyriausiuoju skautininku. Studentaujant Ž. Ū. A. seniūnų tarybos ir studentų pirm., Stud. Ekonominės draugijos pirm., Šaulių S-gos narys. Profesinėje veikloje — vienas iš organizatorių Liet. miškininkų s-gos, įst. 1929 ir visą laiką, iki uždarymo 1940, buvo jos valdyboj; Miškininkų žurnalo Mūsų Girios steigėjas ir redaktorius iki 1940. Tautos Ūky, Žemės Ūky ir daugiausia Mūsų Giriose parašė apie 70 straipsnių; parašė 3 brošiūras ir skaitė arti 100 radijo paskaitų miškininkystės klausimais. Suredagavo tris laidas Miškininkų Kalendoriaus; buvo Lietuviškosios Enciklopedijos miškų sk. redaktorius, Lietuvių Enciklopedijos bendradarbis. Bendradarbiavo Lietuvos Aide, Ryte, Ūkininke, Ūkininko Patarėjuj, Mūsų Laikrašty, Skautų Aide. JAV redaguoja LMSI leidžiamą miškin. žurnalą Girios Aidas, bendradarbiauja Drauge, Mūsų Vyty; yra Liet. mišk. s-gos išeivijoj, JAV miškininkų s-gos, Louisianos miškininkų s-gos nariu.

Kuprys, kuprius, dėl ligos ar lūžių išaugusia kupra žmogus. Šeimose k. paprastai buvo mokomas kokio nors lengvo amato (batsiuvio, siuvėjo). Už k. vengdavo tekėti merginos, kad jų vaikai negimtų kupreliai, o nėščios motinos vengdavo į juos žiūrėti, kad jų nepagailėtų ir negimtų kuprotas arba jam brendimo metu neišaugtų kupra (dėl kaulų tuberkuliozės).

Kupritas (lot. cuprum ‚varis') raudonas mineralas (Cu_2O). Svarbi vario rūda, turinti 88.8% vario.

Kupstas Aleksandras (g. apie 1898) aktorius, režisierius. Pradžios mokslą išėjęs Lietuvoje, išvyko Rusijon, Maskvon, kur mokėsi gimn. ir studijavo teatro meną. Po revoliucijos kurį laiką vaidino Rusijos provincijų teatrų trupėse. 1922 grįžo į Lietu-

vą ir netrukus buvo priimtas į Valst. dramos teatrą. 1924 jis jau vaidino rusų žandaro vaidmenį S. Čiurlionienės Aušros Sūnuose. Pradžioje turėjo kiek sunkumų su lietuvių kalbos tartimi. K. daugiausia yra vaidinęs didesnių ir mažesnių charakterinių vaidmenų. Su šio pobūdžio vaidmenimis jis yra bandęs savo vaidybininius sugebėjimus visuose teatro literatūriniuose žanruose — tragedijoj, dramoj, pjesėj, komedijoj ir net operetėj (Offenbacho Perikoloj, statytoj Valst. teatre 1931). Tačiau K. yra vaidinęs ir sunkius tragedijos vaidmenis, pvz. Ferdinandą F. Schillerio Klastoj ir meilėj. Sėkmingai jis vaidino lietuvių autorių veikaluose, gera vaidybine technika pasižymėjo saloninėse pjesėse, bet bene geriausia jam sekėsi vaidinti rusų rašytojų veikaluose (Ostrovskis, Čechovas, Gorkis ir kt.), nes rusų literatūrą buvo giliau pastudijavęs ir jų charakterius pažinęs. Greta J. Lauciaus, St. Pilkos, J. Petrausko ir kt., K. buvo nuolatinis vasaros meto vaidinimų aktorius. 1940 su St. Pilka ir J. A. Šalteniu jis yra redagavęs jubiliejinį Valst. dramos teatro leidinį XX (1920–1940 sukaktis). Likęs Lietuvoje, K. visą laiką dirbo teatrinį darbą. 1953 jis minimas, kaip liet. filmų aktorius. Vėliau paskirtas Klaipėdos dramos teatro režisierium, kur 1955 statė Molière Tartiufą. K. yra realistinės vaidybos mokyklos aktorius. Kaip žmogus, turįs ryškių idealistinių polėkių, jis ir į teatro kūrybinį darbą žiūrėjo su meile ir idealizmu. Kurdamas kurį nors vaidmenį, jis stengėsi per rampos šviesą permesti visus būdinguosius to vaidmens bruožus. Vaidindamas tragedijoj, K. sugebėjo įsijausti į veikalo dvasią ir stilių, o kai vaidino komedijoj — mokėjo išryškinti silpno ir komiško žmogaus pavidalą. 1955 K. yra apdovanotas nusipelniusio LTSR režisieriaus titulu.

Kupstė guveininė (Elachista fucicola), kupstinių (Elachistaceae) šeimos rudasis dumblis. Randamas Baltijos jūroje, Rygos įlankoje.

Kupstynės—kupstų rajonai (vok. Kupstengelände, Zwischendüne), žemės plotai Kuršių Užmaryje, kurie ilgą laiką išbuvę smėlio kalnais, dabar vėl atidengti. Jie susidaro dažniausiai už pirmosios smėlžolė arba kitais augalais sutvirtintos pajūrio kopų eilės. Lekiąs smėlis sulaikytas, negali patekti į užkopį ir sudaryti naujų kopų. Už tai vėjai iš tų vietų išvarinėja ir paskutinius smėlio likučius; lieka ten kadaise augusių miškų žemė, kuri dažniausiai drėgna. Iš jos pakyla didesni arba mažesni kupstai (kurš. kauguri). Dabar tie plotai yra kai kur apaugę miškais, kitur smėlio ir žemės juodžemis sutvirtėjęs — sudaro palves, kur auga tik ištekiniai miškai, dar kitur yra likę pliki arba žemais krūmynais apaugusios k.

Kupštis ež. Pajūrio vls., Tauragės aps., 3 km į š.v. nuo Pajūrio mstl., 5 km į r. nuo Tenenių mstl., 10 ha ploto; paviršius 77,7 m v.j.; iš ež. prasideda Tenenys (Minijos), kuris teka į vakarus.

Kūra upelis, Gruzdžių vls., Šiaulių aps., Mūšos (Lielupės) deš. intakas, 16,2 km ilgio; teka į š.r., turi deš. intaką Girstulę; baseino plotas 59 km².

Kura (gruzinų Mtkvari) Gruzijos ir Azerbaidžano upė, 1515 km ilgio; prasideda Turkijos kalnuose, teka į p.r. pro Gori, Tbilisi, Ievlach ir Saliany į Kaspijos jūrą, kur jos sąnašos kasmet pailgina deltą 65 m. Intakai: Aragvi, Alazani', Araks. Baseino plotas 188.040 km², vid. debitas 580 m³/sek. 1955 ties Mingečauko, 654 km nuo žiočių, pastatyta hidroelektrinė. Žemupy iriguojamos Širvano, Milės ir Muganės stepės.

Kurai k. Radviliškio vls., Šiaulių aps., oratorija. Čia gimė kun. Antanas Alekna.

Kurai (gr. kuroi, vs. kuros ‚berniukas, jaunuolis') nuogos archainio graikų meno jaunuolių figūros.

E. Buschor, Fruehgriechische Juenglinge 1950.

Kurai (lot. Cures) sen. sabinų miestas į š.r. nuo Romos, Romos karalių Hito Tatijaus ir Numos Pompilijaus gimtinė, iš čia tariamai ir kviritų (žr.), garbingas Romos piliečių, vardas. Iškilus Romai, K. nebeteko svarbaus pirmykščio vaidmens. Griuvėsiai prie Corese ir Arci.

H. Nissen, Italische Landeskunde 1902.

Kuraitis 1. Dominikas (g. 1894 VII 12 Šaukutos k., Šiluvos vls., Raseinių aps.) JAV lietuvių veikėjas. 1913 atvyko į Ameriką. Verčiasi automobilių prekyba, įmonės Milda Buick savininkas. Illinois valst. Lietuvių prekybos rūmų direktorių tarybos narys ir tos pat organizacijos spaudos bei reklamos komisijos narys. 1955–56 Chicagos lietuvių tarybos pirmininkas. Bendradarbiauja

D. Kuraitis

Naujienose. Išsp. Atsiminimai 1953, Daug kraštų, daug žmonių 1955.

2. P r a n a s (g. 1883 VII 4 Pavasijų k., Kudirkos Naumiesčio par., Šakių aps.) Vilkaviškio vyskupijos prelatas, filosofas, ateitininkų kūrėjas. Mokėsi Kudirkos Naumiesty, vėliau Marijampolės gimn. Baigęs Seinų kunigų seminariją, kunigu įšvęstas 1907 I 5. Toliau studijas gilino Petrapilio dvasinėje akad., kurią baigė 1909 teologijos magistro laipsniu. Filosofiją studijavo Liuveno univ., kur ypač jam įtakos turėjo gnoseologas L. Noël ir sociologas S. Deploige. Gavęs Liuvene filosofijos daktaro laipsnį 1911, dar metus Münsterio univ. klausė J. Mausbacho apologetikos ir etikos paskaitų. Mokslo laipsniams gauti parašė šiuos darbus: De limitata capacitate mentis humanae in efformanda certitudine et de eis quae inde sequuntur ad construendum systema theologiae fundamentalis ir Théorie de la connaissance chez W. Wundt. Grįžęs Lietuvon, 1912–15 redagavo kunigų mėnesinį Vadovo žurnalą ir nuo 1914 profesoriavo Seinų kunigų seminarijoj. I pas. karo metu su Seinų kunigų seminarija evakuotas į Rusiją (1915–18). Grįžęs Lietuvon, kurį laiką toliau profesoriavo šioj seminarijoj, įsikūrusioj Zypliuose, kai lenkai okupavo Seinus. Persikėlęs į Kauną, kurį laiką dirbo Laisvės dienraščio redakcijoj. Įsikūrus LU, 1922 II 20 buvo pakviestas docentu į teol.-filosofijos fak. ir paskirtas filosofijos įvado ir filosofijos istorijos katedros vedėju. 1922 VI 9 paskeltas ekstraordinariniu, 1935 IV ordinariniu prof. 1922 IX — 1923 IX ir 1925 X — 1926 IX fakulteto sekr., o 1929–37 dekanas. Atstovavo LU (vėliau VDU) eilėje tarptautinių filosofų kongresų: 1924 Karaliaučiuje Kanto 200 m. gimimo iškilmėse, 1925 tarptautiniame tomistų kongrese Neapoly, 1931 Hegelio 100 m. mirties sukakties kongrese Berlyne ir t.t. K. dėstė gnoseologiją, ontologiją ir naujųjų amžių filosofijos istoriją (filosofijos skyriuje). Be to, vėliau teologijos skyriuje jis dar dėstė sociologiją ir specialiąsias moralinės teologijos problemas. 1940 okupantams bolševikams uždarius teol.-filosofijos fak., išėjęs iš akademinio darbo, vėl į ją grįžo, kai 1941 vasarą Lietuvos laikinoji vyriausybė atkūrė filosofijos fak. Likęs Lietuvoje, kurį laiką dėstė kunigų seminarijoj, buvo ištremtas į S. Rusiją, po kurio laiko grąžintas Lietuvon.

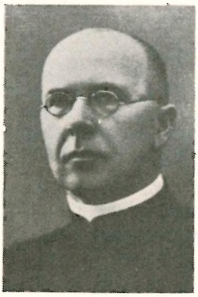

Pr. Kuraitis

Lietuvių filosofijos istorijoje K. priklauso viena iš pačių pagrindinių vietų. Nors kiti filosofai gal būt plačiau pasiekė visuomenę (labiau pasaulėžiūriniais, negu specialiai filosofiniais raštais), bet K. buvo pirmasis lietuviuose, kuris leidosi į centrines filosofijos problemas — į pačią filosofiją tikrąja to žodžio prasme. K. veikalai: Pagrindiniai gnoseologijos klausimai 1930 ir Ontologija, dvi dalys, 1931 ir 1933, šalia St. Šalkauskio Kultūros filosofijos 1926, yra pirmieji sisteminiai filosofijos veikalai lietuvių k. Be šių veikalų, jis suredagavo A. Stöcklio Filosofijos istorijos bruožų 1926 vertimą. Daug studijinių straipsnių paskelbė Logose (nuo 1921), iš kurių specialiai iškeltina šie straipsniai: Kanto reikšmė filosofijos istorijoje (1924, 2 nr.), Keli bendrosios gnoseologijos bruožai (1924, 1 nr.), Pagrindiniai gnoseologijos klausimai ir jų sprendimo būdai (1928, 2 nr.), Ontologinio subjektyvizmo pagrindai ir jų vertė (1926, 3 nr.), Šv. Augustino gnoseologinės pažiūros (1930 ir 1932), Įvadas į Hegelio filosofiją (1934–36), Hegelio logikos bei ontologijos švarbiausieji nusistatymai (1938). Be to, tame pačiame žurnale jis paskelbė eilę išsamių filosofinių biografijų (B. Pascalio, kard. D. J. Mercier, S. Deploige ir kt.). Iš kitur paskelbtų jo studijinių straipsnių minėtini Katalikybės dogmos ir ‚bedogmė krikščionybė' (Tiesos Kelias 1925), Nacionalizmas krikščioniškosios doktrinos šviesoje (L. K. Mokslo akademijos suvažiavimo darbų II t., 1936), Tauta ir jos filosofija (ten pat III t. ir Židinyje 1939). Yra rašęs ir kitoje katalikų periodinėje spaudoje (Židinyj, Lietuvos Mokykloj, visuomeniniais klausimais aktyviai bendradarbiavo XX Amžiaus dienrašty). 1925–40 leido ir redagavo mėnesinį Tiesos Kelią.

Savo filosofine pozicija K. yra aristotelinės-tomistinės filosofijos įsitikinęs atstovas, tačiau drauge gerai pažino naujųjų amžių filosofus, kurių Kantą, o vėliau Hegelį specialiai studijavo. Savo veikaluose K. pasireiškė kaip savarankiškas ir kritiškas mąstytojas, tiek vertindamas sau svetimas filosofijos sistemas, tiek plėtodamas aristotelinę-tomistinę filosofiją. Metodiniu

atžvilgiu K. griežtai pabrėžė filosofijos savarankiškumą teologijos atžvilgiu ir todėl buvo prieš ‚krikščioniškosios filosofijos' terminą. Aristotelinę - tomistinę filosofiją jis priėmė ne dėl Aristotelio ar šv. Tomo autoriteto, o dėl to, kad ši filosofija, kaip jis pabrėždavo, labiausiai atitinka sveiko proto kritiškus reikalavimus. Ontologijos veikalo pratarmėj, prisipažinęs, jog daugiausia jam teks minėti Aristotelį ir Tomą Akvinietį, jis drauge pasisako: ‚nesu aklas garbintojas jokių autoritetų, juo labiau filosofijoj', nes ‚tiek turi vertės autoritetas, kiek jis turi protingą pagrindą'. Ten pat toliau jis pastebi: ‚aukščiausias filosofijoj apskritai, taigi ir ontologijoj, autoritetas — tai faktai ir kritiško proto reikalavimai'. Šiedu pagrindai, o ne tokių ar kitokių pažiūrų ‚senumas' ar ‚modernumas' turi vadovauti filosofui, ieškančiam objektyvios tiesos. Griežtai nusistatęs prieš bet kokį subjektyvizmą, K. savo gnoseologijoj atstovaujamą metodinį požiūrį vadino fundamentaliniu (arba betarpišku) realizmu, šiuo terminu pabrėždamas, kad pagrindinis pažinimo santykis ne tik su subjektu, bet ir su objektu neturi būti paneigiamas visomis tomis ‚pažinimo kritikomis', kurios pažinimą atsieja nuo objekto ir paskui nebegali rasti atsakymo į klausimą, kokiu būdu subjektas gali pasiekti objektą. Priešais Descartes cogito ergo sum (mąstau, taigi esu) K. teigia: cogito, ergo sum et est obiectum cogitatum (mąstau, taigi esu aš ir yra mąstomasai objektas). Todėl, pabrėždamas, kad pažinimas taip pat priklauso būčiai ir kad būties kaip tokios savybėmis pagrįsti dėsniai galioja ir pažinimo srityje, K. pagrindine filosofijos disciplina laikė ne gnoseologiją, o ontologiją. Apskritai laikydamasis aristotelizmo-tomizmo principų, ontologijoj jis davė originalų įnašą metafizikos ir etikos santykių analize. Visame savo mąstyme K. pabrėžė filosofijos etinius uždavinius: ‚išlaikyti dvasios laisvę bei nepriklausomumą', ‚ugdyti pakankamai stiprią neinteresuotos materiališkai tiesos meilę ir didinti savyje vidujinę laisvę, kad niekas nesutrukdytų pasiryžimo tarnauti pažintai tiesai'. Todėl K. apeliavo ‚mokslus vertinti ne pagal tai, kiek jie prisideda prie materialinės kultūros didinimo, prie kūnui patogumų didinimo, bet pirmoj eilėj pagal tai, kiek jie prisideda prie visatos geresnio supratimo, prie gyvenimo gilesnio įprasminimo, prie didesnio sielos energijos kilnumo sužadinimo' (Ontologija I, 27–28).

Šitaip įsitikinęs, kad pažintai tiesai privalu neinteresuotai tarnauti, nors būdamas uždaro būdo žmogus, kaip dauguma filosofų, K. neužsiskleidė tik filosofo kabinete, bet ėjo dirbti ir į visuomenę. Katalikų visuomeniniame gyvenime turėjo didelį vaidmenį. Kaip Liuvene 1909 X 28 suorganizuotos liet. kat. studentų sąjungos steigėjas, šalia Pr. Dovydaičio, K. laikomas ateitininkų kūrėju. Visą laiką dalyvavęs ateitininkijos gyvenime, nuo 1927 (sudarius ateitininkų federaciją) buvo jos vyr. dvasios vadas. Nuolatinis Katalikų veikimo centro vyr. valdybos narys. Prisidėjo Lietuvių kat. blaivybės d-jos ir pavasarininkų veikloje.

Nelengvo sakinio, stokojęs kalbėtojo dovanos, uždaro būdo žmogus, K. savo visuomeninę įtaką visų pirma vystė ne viešumoje reikšdamasis, o savo nuosaikiais patarimais ir ypač intelektuališkai gyvesniųjų studentų globa. Pats gyvendamas labai kukliai, beveik asketiškai, savo lėšas skyrė bibliotekai ir gabiųjų studentų šalpai. Kaip ilgalaikis fakulteto dekanas ir kaip asmeniškas nevieno studento globėjas, K. su ypatingu rūpesčiu stengėsi sudaryti gabiesiems studentams sąlygas mokslinei karjerai bei apskritai intelektualiniam pasirengimui. Visa gausi katalikų intelektualų generacija, išėjusi viešumon antrajame mūsų nepriklausomo gyvenimo dešimtmetyje, turi pagrindo K. laikyti tuo žmogumi, kuriam jie lieka labiausiai skolingi. *J.G.*

3. **Večeslovas** (1908 Raseiniuose — 1937 XI 6 Klaipėdoje) medicinos gydytojas. 1932 baigė Raseinių gimnaziją. Studijavo VDU Kaune mediciną ir 1937 baigė. Trumpą laiką vertėsi gydytojo praktika Klaipėdoje. Redagavo Pasaulėžiūrą ir Gyvenimą, Moksleivį. Bendradarbiavo Lietuvos Ūkininke (vedė medicinos skyrių), Laisvojoje Mintyje, Jaunime, Lietuvos Žiniose. Priklausė kairiųjų organizacijoms.

Kurakin Boris Ivanovič (1677–1727) rusų diplomatas. 1707 važinėjo diplomatine misija pas popiežių, kad šis nepripažintų St. Leščinsko Lenkijos Lietuvos karaliumi. 1710 pasiuntinys Anglijoje ir Olandijoje, 1724–27 pasiuntinys Paryžiuje. Jo atsiminimai, laiškai ir susirašinėjimai išsp. bendru pavadinimu — Archiv kniazia Kurakina.

Kurantai (prc. courant ‚einąs, tekąs') senoviškas bokšto ar didelių sieninių laik-

rodžių pavadinimas. K. mechanizmas galėjo groti nustatytu laiku tam tikrą melodiją.

Kurantas upelis, Betygalos vls., Raseinių aps., Dubysos kair. intakas, 6,2 km ilgio.

Kurapka (Perdix perdix) fazaninių (Phasianidae) šeimos naminio karvelio didumo laukinis paukštis. Spalva kintama, paprastai rusvai raiba; yra ir baltos spalvos. Uodega trumpa, nuolaidžiai žemyn lenkta. Sutinkama didesnėje Europos dalyje ir Sibiro vakaruose. Lietuvoje gyvena porūšis P. p. l u c i d a. Laikosi daugiausia laukuose, daubose, krūmingose pievose. Skraido garsiai ir staigiai. Minta augalų sėklomis, lapeliais, daigais, vabzdžiais. Gegužės, birželio mėn. patelė per 23 dienas išperi 10–22 jauniklius; lizdą krauna ant

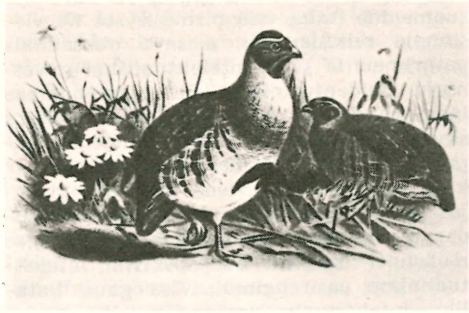

Kurapka

žemės. Laikosi lizdais kartu su seniais, tik ateinančių metų kovo mėn. išeina į poras. Šaltas žiemas sunkiai atlaiko. 1937–38 žiemą vien tik Klaipėdos srityse žuvo apie 10.000. Gilią žiemą k. ateina dar arčiau trobų (dargi į daržines, kluonus). Lietuvoje k. apsaugos laikas nuo XII 1 iki VIII 31. Mėsa vertinga. *J.Rkt.*

Kurapka XVII a. negraižtvuota 8 colių mortyra, originalios konstrukcijos; buvo vartojama prancūzų kariuomenėje. Aplink savo 8 colių vamzdį turėjo dar keletą 13 colių vamzdžių trijų svarų granatoms. Visi vamzdžiai buvo sujungti su bendra mortyros kamera. Šaunant drauge su 8 colių bomba išlėkdavo ir 3 svarų granatos, kaip kurapkų pulkas paskui savo motiną—pereklę; iš to ir gavo savo pavadinimą.
O. Urb.

Kurare žr. Curare.

Kuras Jonas (1864 IX 23 Galinių k., Griškabūdžio par. — 1937 III 13 Scranton, Pa.), kunigas. Mokėsi Marijampolės gimn. ir Seinų kunigų seminarijoje. Kunigu įšventintas 1887. Penkerius metus vikaravo Seinų vyskupijoje. 1892 atvyko į JAV ir kurį laiką talkino kun. M. Kriaučiūnui šv. Jurgio parapijoje Čikagoje. Persikėlęs į Scrantono vyskupiją, klebonavo Forest City mišrioje lietuvių, lenkų ir slovakų par.; ten įkūrė grynai lietuvių parapiją, pastatė bažnyčią ir išmokėjo skolas. 1907 perkeltas į apirusią Scranton, Pa. parapiją, ją sutvarkė ir įsteigė lietuvišką parapinę mokyklą. Veikė lietuvių d-jose. Dalyvavo Dirvos leidime (1901–1902). Parašė ir išleido ‚Metinę atskaitą Šv. Juozapo parapijos Scranton, Pa. už 1908', 1935. Buvo didelis labdarys: 1913 paaukojo 100 dolerių Tautos namams, gausiai šelpė lietuvių kultūrines įstaigas, vienuolynus, spaudą ir atskirus asmenis. Jo parapija buvo bene lietuviškiausia visoje Amerikoje, nes K. reikalaudavo, kad jo parapijoje visi: kunigai bendradarbiai, seserys mokytojos ir mokiniai mokėtų ir vartotų lietuvių kalbą. Dėl savo tokio patriotinio nusistatymo yra turėjęs nemalonumų iš vietos vyskupo.

Kuras, medžiagos, galinčios degti ore, vartojamos šilumai gauti namų apyvokoje ir pramonėje. Natūralus kuras gamtoje yra kieto (akmens anglys, rudosios anglys, durpės ir medis), skysto (žemės alyva — nafta) ir dujų pavidalo. Vartojimo paskirčiai jis paruošiamas mechaniniu būdu (susmulkintos anglys, anglių dulkės, rudųjų anglių ir durpių briketos), kaitinant-deginant (koksas, medžio anglys) ir destiliuojant-rektifikuojant (lengvas benzinas, sunkus benzinas, žibalas, tepalai). Cheminį kuro sąstatą sudaro elementai: anglis C, vandenilis H_2, deguonis O_2, azotas N_2 ir siera S; nuo jų kiekio kure priklauso kuro vertė. Praktiškai kurą klasifikuoja pagal vadinamą šilumos vertę, žymimą k cal/kg, t.y. kiek kalorijų (didžiųjų) duoda sudegintas 1 kg išdžiovinto kieto ar skysto kuro, dujoms k cal/m³; anglosaksų šalyse — Btu (British Thermal Units): akmens anglys 7000–8000 k cal/kg, rudosios anglys 2600–5600, durpės (ore džiovintos) 3200–3500, medis (ore džiovintas) 3600–4000 (žalias medis 1900), žemės alyva 10.000, benzinas 11.000, spiritas 5500; dujos 1000–8000 k cal/m³.

M a l k o s šilumai gauti vartojama mediena. Į malkas paprastai skiriama medžio viršūnė, šakos, kelmas, šaknys arba ir pats stiebas ar jo dalis, jei jis dėl savo menkos kokybės netinka kitiems

tikslams. Miške malkinė mediena supiaustoma į vietos papročiais nusistovėjusius ilgius ir kraujama į krūvas. Malkų kiekis, išmatavus jų užimtą erdvę, išreiškiamas erdvėmetriais, ‚cordais'. Malkų šiluminis efektas priklauso nuo jų sausumo, medžio skirties ir jo dalies. Oro sausumo (apie 15% drėgmės) malkų vidutinis šilumingumas yra šis (1 kg malkų duoda šilumos vienetų): pušis—4216, eglė—3927, beržas—3740, ąžuolas—3731, juodalksnis—3669, uosis — 3617, klevas — 3556, drebulė — 3509. Kietieji lapuočiai žymiai sunkesni už spygliuočius, ir šiluminę vertę lyginant pagal malkų tūrį, rikiuojasi šia eile (1 erdvėmetris turi milijonų šiluminių vienetų): ąžuolas — 2,84, uosis — 2,68, klevas — 2,35, beržas — 2,24, pušis — 2,19, juodalksnis — 1,91, eglė — 1,85, drebulė — 1,47. Lietuvoje malkoms nueidavo 45–50% viso kasmet iškertamo miško. Prie malkų reikia priskaityti skiedros, visokios medžio pramonėje atsiradusios atpiovos ir iš dalies piuvenos.

A.J.Vs.

D u r p ė s plačiai vartojamos k. Orasausių durpių vidutinis kaloringumas yra 3000 kal./kg (sausų 5500 kal./kg). Lietuvoje durpių atsargų yra 256 mil. t. Žr. Durpės.

Kuratas (nlot.) klebonas.

Kuratorija (lot.) yra kolektyvus organas, sudarytas iš įvairių žinybų bei institucijų asmenų globoti muziejams, bibliotekoms, meno galerijoms, mokykloms ir kitokioms kultūrinėms institucijoms.

Kuratorius (lot. curatos iš curo ‚rūpintis, globoti') globėjas, rūpintojas. 1. Romos įstatymuose buvo silpnapročių ir nepilnamečių nekilnojamos nuosavybės globėjas. Tuo vardu romėnai vadino ir kai kuriuos valdininkus. 2. Naujaisiais laikais k. vadina bibliotekų, muziejų, meno galerijų ir šiaip meno rinkinių valdytojus bei globėjus. Daugely JAV universitetų k. yra vadinami nariai tarybų, kurioms priklauso pagrindinės universiteto valdymo funkcijos, pvz. universiteto krypties nustatymas, prezidento ir profesorių skyrimas, rūpinimasis lėšomis.

XIX a. pradžioje Vokietijos kraštuose pagal Karlsbado nutarimus universitetų veiklai prižiūrėti skirti valdžios atstovai.

Lenkų okupuotame Vilniaus krašte, lenkų valdžiai uždarinėjant lietuvių organizacijas, buvo skiriami tų organizacijų ‚globėjai' arba k., kurie, belikviduodami lietuvių d-jas, sėmėsi net materialinės naudos, pvz. k. J. Szwed.

Kurauskas Algirdas (g. 1923 VII 13 Kaune) grafikas. Mokėsi Kauno Taikomosios dailės inst. ir Jaunimo teatro studijoje. 1950 baigė École des Arts et Métiers Freiburge (Vokietijoje). Kaip Prancūzijos valdžios stipendininkas 1951 mokėsi Paryžiuje. Yra dalyvavęs su grafikos darbais nepriklausomųjų dailininkų parodoje Paryžiuje, 1951 Prancūzų inst. Freiburge, 1953 Rochesteryje, N.Y., lietuvių grafikų parodoje. Yra padaręs iliustracijų ir kitų taikomosios grafikos darbų liet. spaudai.

Kurbas Leś (1887–1937?) ukrainiečių moderniojo teatro kūrėjas. Jo teatras Berezil' turėjo didelio pasisekimo. Statė M. Kuliš veikalus. 1934 areštuotas ir išsiųstas į koncentracijos stovyklą, kur žuvo.

Kurbskij Andrej Michailovič (1528-1583) rusų kunigaikštis. K. giminė žinoma XIV a. Jo tėvas caro Jono IV jaunystės metu vadovavo Maskvos kariuomenei, kuri kariavo su Lietuva. Andrej K. caro Jono IV amžininkas ir jo numylėtinis, Kazanės bei Livonijos karų herojus. Lenkų metraštininkas Martynas Bielskis K. pabėgimą į Lietuvą aiškina baime netekti galvos dėl pralaimėto mūšio. 1563 Varšuvos seime buvo gauta žinia, kad 1562 prie Nevelio esą daug didesnė Maskvos kariuomenė (15.000) buvusi sumušta Lietuvos kariuomenės (4000). Rusų istorikas Ivanišev mano, kad K. bėgo į Lietuvą ne dėl baimės, bet dėl išskaičiavimo. Žygimanto Augusto valdymo metu buvo siuntinėjami laiškai ir kviečiami bajorai į Lietuvą. K. gavęs laišką nuo karaliaus, nuo hetmono Radvilo ir pakanclerio Valavičiaus, kurie siūlė vykti į Lietuvą. 1563 K. buvo vaivada Tartų. Bijodamas caro keršto dėl pralaimėtų kautynių ir dėl santykių su Silvestru ir Ardaševu, kurie pateko nemalonėn, jis 1564 pabėgo į Lietuvą, palikdamas žmoną ir sūnų. Caro įsakymu K. žmona, motina ir vaikas buvo įkalinti ir kalėjime mirė. Atbėgėlį K. Lietuvoje tuoj apdovanojo žemėmis: gavo Volinijoje Kovelį, Vižvą, Milanavičius ir 28 kaimus, o taip pat ir Upytės aps. žemių. Visas valdas gavo ne nuosavybėn, tačiau 1567 už gerą tarnybą, kadangi dalyvavo karo žygiuose prieš Maskvą, jos atiteko vyriškajai linijai paveldimai. K. gyveno Milanavičiuose, netoli Kovelio. Studijavo lotynų kalbą, Aristotelį ir vertė Joną Auksaburnį, Joną Damaskietį. Betgi K. nebuvo mėgiamas kaimynų dėl savavaliavimo, išdidumo, ir 1569 Liublino seime dėl jo elge-

sio skundėsi karaliui. Sužinojęs apie žmonos mirtį, 1571 vedė našlę Alšėnų kunigaikštytę Mariją. Su antrąja žmona persiskyrė ir vedė jauną merginą, su kuria sulaukė vaikų. Jo sūnui Dimitrui teko daug tėvo valdų. Jis priėmė katalikų tikėjimą, buvo Upytės pakamarininkis. Pastatė šv. Petro ir Povilo bžn. Krinčine. 1777 K. giminė Lietuvoje buvo išmirusi. Po pergalių Livonijoje caras pirmasis parašė K. pilną kerštо laišką, kuris ir sudaro beveik pusę viso susirašinėjimo tarp caro Jono Žiauriojo ir K. Caras buvo geras stilistas bei išmaningas polemistas ir griežtai centralizuotos valdžios šalininkas, todėl iš jų polemikos ryškėja caro bei K. nusistatymai. K. susirašinėjimas ėjo 1564–79. K. parašė keturis laiškus, o caras jam du. K. yra išsp. laiškų ir kitiems: Piatnadcat' pisem kniaziu Konstantinu Ostrožskomu, kniagine Čartoryskoj ir kt. Veikale — Istorija o velikom kniaze moskovskom, K. išdėstė tuometines bajorijos pažiūras į valstybės valdžią. Ir dabartiniai S. Rusijos oficialieji istorikai yra Jono Žiauriojo pusėje ir K. laiko krašto išdaviku ir priešininku besiplečiančios Maskvos valstybės.

S. Platonov ir Kuncevič, Naujas leidimas K. raštų 1914; *Gorskij,* Žižn' i istoričeskoje značenije kniazia K. 1858; *N. Ustrialov,* Skazania kniazia K. 1868; *N. Ivanišev,* Žizn' kn. K. v Litve i na Volyni 1849; *A. N. Jasinskij,* Sočinenija kniazia K. kak istoričeskij material 1889; *J. Bartoševič,* Kn. K. na Volyni (Istoričeskij Vestnik VI); *H. Staden,* O Moskve Ivana Groznogo 1925 (vok. 1930); *V. Leontovitsch,* Die Rechtsumwälzungen unter Iwan dem Schrecklichen 1948; *V. Kliučevskij,* Kurs russkoj istorii V t. 1937. K. susirašinėjimą su caru Ivanu vokiškai išvertė K. Stählin 1921, angliškai J. L. Fennel 1955. *P.Č.*

Kurcijs Andrejs (g. 1884) latvių rašytojas, poetas (tikroji pavardė Kuršinskis). Visų Latvijos seimų atstovas, socialistas. Yra rašęs latvių spaudoje apie lietuvių literatūrą. Išspausdino 12 poezijos rinkinių; taip pat išleido ir prozos veikalų — Barbaras Paryžiuje, Utopija ir kt. Jo poezijoje vyrauja politiniai ir socialiniai motyvai.

Kurcijus 1. Marcus Curtius. Kai 362 pr. Kr. romėnų forume prasivėręs žemės plyšys, orakulas pareiškęs, kad jis užsidarysiąs, jei būsianti paaukota didžiausia Romos gėrybė. Jaunuolis K., laikydamas didžiausiu gėriu ginklus ir karžygiškumą, metėsi visas šarvuotas su žirgu į prarają. Tada užsivėrusi žemė. Toji vieta vėliau vadinta Lacus Curtius.

2. Quintus Curtius Rufus apie 50 po Kr. parašė apie Aleksandrą D. didelį 10 knygų veikalą Historiae Alexandri Magni Macedonis, kurio 8 knygos beveik ištisai išliko. Tai ne mokslinis darbas, bet lakios vaizduotės, stilistiniu atžvilgiu intriguojąs pasiskaitymas.

3. žr. Curtius.

Kurczewski Jan (1854 Švenčionių aps. — 1916 Vilniuje) Vilniaus vyskupijos prelatas ir istorikas. 1874 įstojo į Vilniaus kunigų seminariją, 1877 į Petrapilio dvasinę akad., kurią 1881 baigė teologijos magistro laipsnį ir tais pat metais paskirtas Vilniaus seminarijos prof. 1886 klebonas Kiemeliškėse, 1889 klebonas Šv. Jokūbo parapijoje Vilniuje, 1898 Vilniaus kapitulos kanauninkas, 1904 apaštališkasis protonotaras, vėliau prelatas. 1907 buvo Vilniaus lenkų mokslo bičiulių d-jos pirmininkas. Tvarkė katedros archyvą ir iš to archyvo paskelbė įdomios medžiagos Kościół Zamkowy czyli katedra Wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju I 1908, II 1910, III 1916 (Išspausdinta Vilniuje). Nors K., kaip istorijos mėgėjui, trūko kritiškumo (pvz. perspausdino Narbuto falsifikuotus keturis pirmųjų Vilniaus katedrų atvaizdus), sistemos, mokslinės precizijos ir sugebėjimo tinkamai paruošti spaudai šaltinius, tačiau jo nuopelnas buvo, kad atsidėjęs sukaupė visokeriopą medžiagą, liečiančią Vilniaus vyskupiją. Dalis svarbių Vilniaus vyskupijos dokumentų, kurie išsp. II t. Kościół Zamkowy, dabar benaudotini tik iš moksliškai 1932–48 J. Fijałeko ir Wł. Semkovičiaus paruošto Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis. Šis nebaigtas kodeksas teapima dokumentus 1387–1507. Vertingas yra K. III t. Kościół Zamkowy, kuris duoda Vilniaus kapitulos aktų santrauką nuo 1503 V 30 iki 1905 VII 16. Pats K. davė visos diecezijos istoriją Biskupstwo wileńskie 1912 ir populiariai rašytą Święci biskupi i apostołowie Litwy i Rusi Litewskiej 1913, Opowiadania chrześciaństwa na Litwie i Rusi 1914. Išsp. ir teologinių knygų. *Z.I. ir Rd.*

Kurčatov Igor' Vasiljevič (g. 1903) rusų fizikas, branduolinės fizikos specialistas, nuo 1943 mokslų akad. narys. Atominės energijos inst. direktorius. Jam vadovaujant 1949 buvo pagaminta S. Rusijoje atominė bomba. Išsp. Rasceplenije atomnogo jadra 1935.

Kurdai v. persų grupės tauta, apie 2,8 mil., pusiau nomadai, sunitai (ortodoksiniai mahometonai), vidutinio ar žemo ū-

gio, juodų plaukų, tamsių akių ir rusvos odos. K. gyvena Kurdistane ir kaimyninėse Irano, S. Rusijos, Irako, Sirijos, Turkijos teritorijose. Jie laikosi tų pačių papročių ir gyvenimo būdo maždaug 4000 metų. Skiriami r y t i n i a i, vakariniai ir d u m b u l i, arba d u ž i, k. Jų dvi kastos. Viena jų negausi, labai karinga ir todėl valdanti. Tai klajokliai, gyvulių augintojai, gyveną ožkų kailių palapinėse. Antroji, pietinė, arba ‚guran', penkis kartus gausesnė žemdirbių kasta, gyvenanti kloniuose, kur turi plokščiastogius namukus. Jie laikomi sen. artimosios Azijos gyventojais, kurie buvo iš pietų atėjusių indoeuropiečių pavergti; seniau jie buvo žinomi k a r d u č i ų vardu. K. linkę į kraujo kerštą, moterys vaikšto nepridengusios veidų ir daug laisvesnės, jų padėtis daug geresnė nei kitų islamo kultūros tautų. Seniau jie garsėjo karingumu, garbingu žodžio laikymu, svetingumu, o patekę į turkų okupaciją, pasižymi gyva pogrindžio rezistencija, puldinėjimais iš pasalų, plėšimais, vogimu valstybinio turto ir kt. Senovėje jie pajėgė apsiginti nuo sumerų, hititų, asirų, babilonų, bet neįstengė apginti savo laisvės vėlesniais laikais (po Kr. gimimo) ir atiteko turkams, persams, rusams. Taikos sutartimi Sèvres 1920 Turkija pasižadėjo suteikti kurdų valstybei nepriklausomybę, bet pažado neištesėjo. Tuomet nuo 1925 kurdai bandė sukilimais Turkijoj, Irake, Irane išsikovoti laisvę, bet

Kurdai

visur, o ypačiai Turkijoj, jų sukilimai buvo žiauriai numalšinti. Turkai, juos pacifikuodami, buvo surengę masines žudynes, kurių metu išnaikinta per 200.000 k. Nesugyvena jie, daugiausia dėl religinių motyvų, ir su armėnais, su kuriais jie la-

Kurdų kaimas

biausiai yra sumišę. K. verčiasi daugiausia avių auginimu, o patogesnėse vietose augina vaismedžius, daržoves ir javus.

L. Rambout, Les Kurdes et le droit 1947; *M. V. Oppenheim,* Von Mittelmeer zum persischen Golf ²1899. *A.B. ir A.Mž.*

K u r d ų k a l b a priklauso iraniečių ar persų kalbų grupei ir indoeuropiečių kalbų šeimai. Ją vartoja kurdai ir lurai Kurdistane ir Luristane. K.k. skiriasi nuo persų labiau žodynu nei gramatika. K.k. daug šiurkštesnė, mažiau išdailinta. Joje nėra galūnių žymėti daugiskaitai ir linksniams. Linksniuojama būdvardžių pagalba. Veiksnys su tariniu jungiamas be žodinio ryšio. Asmenavimas labai paprastas, teturi tik du laikus. K.k. žodyne randame zendų, turkų, arabų ir graikų žodžių. Ji turi daug tarmių. Savo raštui kurdai naudoja persų abėcėlę.

Kurdinaitis Ričardas (g. 1909 IX 15 Brukline, N.Y.) muzikas. Nuo 13 m. pradėjo groti Long Island simfonijos orkestre. 1927 smuiko mokėsi Naujorko muzikos institute. Po dvejų metų pradėjo studijuoti kompoziciją, iš viso 9 metus. Parašė 29 fugas ir daugybę didesnės bei mažesnės formos kūrinių, 30 lietuviškų dainų. 1936–38 leido mimeografuotą mėnesinį žurnalą Naują Muziką su gaidų priedu. J. Steponaičio žodžiams Kanklininkas parašė operetės muziką ir išleido 1940. Iš didesnių kūrinių minėtini dainavimui su pianinu: Svetur 1937, Rauda 1937, Disonansas 1937, Į Tėvynę grįžt norėčiau 1938, Teka saulė 1938 ir išplėstos formos liaudies dainų.

J.Ž.

Kurdistanas sritis, gyvenama kurdų, armėnų, turkų, persų ir kt. tarp Armėnijos ir Eufrato upės, apimanti apie 200.000 km² su maždaug 3 mil. gyv., daugiausia kurdų. Didžioji jo dalis yra Turkijoj (su maždaug 1,5 mil. kurdų), Irake (700.000 gyv.), Irane (600.000), Sirijoj (200.000). Žemės paviršius ištisai kalnuotas, klimatas šiurkštus, bet yra didžiuliai ištekliai mineralinių turtų, ypačiai naftos.

L. Rambout, Les Kurdes et le droit 1947; *K. May,* Per laukinį K. (vertė St. Šerkšnas) 1937.

Kurdiukas žr. Avis.

Kurdiukinė avis žr. Avis.

Kure uostas Japonijos Honšu saloj prie vidaus jūros, į pietų rytus nuo Hirošimos; 187.775 gyv. (1950). K. yra didelis laivų statybos centras ir ligi 1945 buvo viena didžiausių Japonijos karo laivyno bazių.

Kureišitai arabų giminė, gyvenusi V a. Mekoje, v. Arabijoje. K. vertėsi prekyba su Sirija, Jemenu, Iraku. Mahometas buvo k. giminės.

Kūrėjas savaitinis anarchistinės krypties laikraštis, ėjęs 1900 II 7 — 1900 VI 14, Čikagoje, Ill. Išėjo 19 nr. Leido ir redagavo D. Keliauninkas (J. Laukis).

Kurdistano vaizdas

Kūrėjų Savanorių Sąjunga Lietuvos kariuomenės savanorių, dalyvavusių 1918–20 Lietuvos nepriklausomybės karuose, s-ga. Žr. Savanoriai.

Kurek Jalu (g. 1904) lenkų poetas ir rašytojas. Laikomas beveik vienintelių atstovu lenkų futūrizmo, skirtingo nuo to, kurį sukūrė ir skleidė Marinetti. Iš jo poezijos minėtini rinkiniai: Mohigangas 1934 ir Śpiewy o Rzeczypospolitej 1930, kur aiškiai pasireiškia Marinetti ir W. Whitmano įtaka. Jo poezijoje išsiskiria naujoviškas romantizmas, beieškąs atramos tautinės būtovės sąlygose. Savo idealus jis sąmoningai kuria glaudžiai susijusius su esama visuomenine tikrove, bet kartu ir gaivalingai laikosi naujo, beauštančio darbo pasaulio. Iš tų pačių pradų išsivystė ir jo poetinis romanas Mount Everest 1924, garbinąs didvyriškumo grožį žmogaus pastangose pasiekti kalnų milžino viršūnę. Jo apysakose: Kim buł Andrzej Panik ir SOS 1927 ryški liūdesio ir pesimizmo nuotaika. Rašytojo sieloje įvyko lūžis, parodęs baisią ‚pūvančio skurdo, beviltiško purvo ir pasibaisėtinos tamsumos' viziją. Savo romane Grypa szalieje w Naprawie 1934 (liet. vert. 1938) jis duoda kraštutiniškai beviltišką paveikslą, betgi įžvelgdamas žmonių sielų gelmėse kitokią tiesą ir stipriai jaudinąs skaitytoją. Išsp. Janosika 1945, Zraniony ptak 1947, Młodości, śpiewaj 1947, Ocean niespokoiny.

K. Czachowski, Obraz wspolczesnej literatury polskiej III 1936.

Kurelaitis Antanas (g. 1879 XII Girkalnio vls., Raseinių aps.) siuvėjas. 1909 atvyko į JAV ir apsigyveno Baltimorėje. 1914 įsteigė dvejus vakarinius lietuvių k. ir aritmetikos kursus ir dėstė juose ligi 1922. Rašinėjo korespondencijų į laikraščius.

Kurėnų ežeras Ukmergės vls. ir aps., 5 km į vakarus nuo Vidiškių bžk., 92 ha ploto, paviršius 68,1 m nuo j.l.; į ež. įteka Usioginė, išteka Mūšelė, Mūšos (Šventosios, Neries) deš. intakas.

Kuresaare (vok. Arensburg) Estijos uostas ir kurortas, Saarema saloje. 1334 statyta Vokiečių ordino pilis. Purvo voniomis gydomas reumatizmas; apie 5000 gyv.

Kuretai (gr. kuretes) priešgraikiškieji demonai. K. vardu buvo vadinama Kretos giminė, turėjusi panašias į Koribantų (žr.) apeigas. Pagal Kretos sakmę, jaunuoliai šokę apie naujagimį Dzeusą triukšmingą ginklų šokį, kad Kronas neišgirstų kūdikio riksmo.

B. Hemberg, Die Kabiren 1950.

Kurfiurstai (iš. vid. vok. kuere — rinkikimas, lot. electores) vadinti Vokiečių kunigaikščiai, turėję išimtinę teisę rinkti karalių. Jie atsirado apie XIII a., išsiskirdami iš kitų kunigaikščių masės, ligšiol bendrai rinkusios karalius. Kokiu būdu kai kurie kunigaikščiai iškilo ir pasisavino karalių rinkimo teisę, nėra galutinai išaiškinta. Tik žinoma, kad nuo 1257 rinkti karalių tegalėjo 7 kunigaikščiai ir Mainco, Triro ir Koelno arkivyskupai, Reino Palatinato grafas, Saksų hercogas, Brandenburgo markgrafas ir Čekijos karalius. Jau stipriai įsigyvenusią teisę sutvirtino imperatorius Karolis IV Auksine bule (1356) apdovanodamas k. privilegijomis. K. išsiskirdavo iš kunigaikščių bendruose reichstaguose, sudarydami atskirą kolegiją (nuo 1489). XVII, XVIII a. k. sudėtis kito, jų titulas nuo pirmykščių kunigaikščių perkeldinėtas kitiems ir jų skaičius pabaigoj pakilo iki 9. K. titulai ir privilegijos panaikintos Napoleono sudarytos Reino sąjungos (1805).

Kurgan v. Sibiro mst. prie Tobol upės; apie 70.000 gyv. (1951). Pieno perdirbimo mašinų pramonė, transsibirinio geležinkelio stotis.

Kurganavičius Eugenijus (1883–1928) inž. 1906 baigė Petrapilio susisiekimo inžinierių inst. 1927 Lietuvos univ. hidrotechnikos katedros jaun. asistentas.

Kurhauzas (vok.) svetainė. Seniau mineralinių šaltinių ar dumblo vonių kurortuose gydymo procedūroms įrengimai, koncentruojami kurorto pastate, kuris būdavo vadinamas k. Vėliau žodžio sąvoka kiek pasikeitė. Dabar ne tik kurortuose, bet ir didesnėse vasarvietėse k. vadinamas viešas pastatas, skiriamas ten besigydančių ar vasarojančių pramogoms. K. paprastai būna vieša valgykla, restoranas, salė koncertams ar kitokioms kultūrinėms pramogoms, skaitykla, biblioteka ir t.t. Lietuvoj žinomesni k.-svetainės buvo Palangoje ir Birštone. Birštono svetainės salę puošė trys dideli Kazio Šimonio tautiškais motyvais piešti paveikslai-panoramos.

Kuriacijai (lot. curiatii). Pagal sen. romėnų padavimą, ginčą dėl pirmenybės tarp Romos ir Albalongos turėję išspręsti du trynų dvejetai: Horacijų ir Kuriacijų. Vienintelis išlikęs gyvas laimėjęs kovą Horacijus pervėręs kardu savo seserį už

tai, kad ta apraudojusi priešą, vieną kritusiųjų Kuriacijų, savo sužadėtinį.

Kuria Muria 5 plikų salelių grupė 30 km nuo p. Arabijos kranto ties Omanu; 76 km² ir 2200 gyv. arabų žvejų. Salynėlis 1854 atiteko iš Muskato imamo britams, kurie čia įtaisė povandeninio telegrafo kabelio stotį. K.M. priskirti prie Adeno kolonijos ir išnuomuojami guano eksploatacijai.

Kūriava atskiros sodybos ar jų guoto būtovė, apimanti pačią gyvenvietę, jos kūrimąsi bei jos gyvenos vyksmą ir jos santykius su pragyvenimui būtina aplinke, t.y. sodybos ar jų guoto visumos tapsmas. Tuo būdu k. yra atskira tautotyros šaka, kuri tiria ne tik kaip toji ar kita sodyba atsirado, bet jai itin rūpi išaiškinti ir aplamai žmogaus ar jų būrio (tautos) santykius su pasisavinamąja, iš gamtos išplėšiama ir pagal žmogaus polinkius perkeičiama aplinka, būtent nustatyti tuos veiksnius, kurie apsprendžia sodybos ar jų guoto vietą dar ‚nei kieno' aplinkoje, atskirų sodybų sklaidą, skirtingą ‚savos' aplinkos suradimą ‚niekieno' aplinkoje ir jos nusavinimą bei ‚savos' aplinkos perkeitimą ir t.t.; todėl ji tiria ne tik k u r, bet ir k a i p bei k o d ė l ten ar kitur įsikuria gyventi žmogus. Pati k., iš esmės būdama plati tautotyros šaka, atskiruose kraštuose jau linkusi eiti savu keliu ir iš tautotyros visai išsiskirti (plg. vok. Siedlungskunde), suskyla dar atskiromis atšakomis, pvz. k. istorija nagrinėjanti sodybos istorinį tapsmą, k. sociologija — sodybų guoto santykius ir t.t.

Lietuvių k. netyrinėta. Tačiau laiko (plg. XIX ir XX a. sodybas) ir erdvės (Pajūrio, vid. Lietuvos, R. Lietuvos ir kt.) k. skirtybės gana aiškios. Ryškiai skiriasi pvz. net miškų bei pamiškių atskiros vietovės. Vienoks žmogaus į mišką žvilgis ir skirtinga pati k. prie Višakio Rūdos (‚girininkų'), kiek kitoks — Rūdnios–Rūdininkų girių, dar kitoks Jūros, Gražutės, Rimšės ir t.t. Dar ryškiau išsiskiria k. ir pats žmogaus santykis su aplinka, kai lygini vid. Lietuvą (lygumas) su R. Lietuva (ežerai, kalneliai, miškai). Vid. Lietuvos gyventojui tiesiog neaišku ir keista, kad rytietis savą sodybą iš vidurio lauko nustumia į gana nepatogią vietą arčiau ežero, upės ir pn., jam tai atrodo tiesiog beprasmiška, nes aukojamas sodybos patogumas. Nemažiau jam nesuprantama ir kitas rytiečių polinkis sodybas kurti kalneliuose, iš kur matomos platesnės apylinkės ir todėl ‚linksmiau gyventi'. Atskirose apylinkėse iškyla ir kiti k. skirtumai, iškelią didesnių plotų k. skirtybes, kurios dar mūsuose nėra nei iškeltos, nei susistemintos. Pats k. žodis tautotyros terminu pradėtas vartoti mūsuose 1955. *A.Mž.*

Kūryba yra naujo daikto pagaminimas ir jo paties ir medžiagos atžvilgiu (productio rei ex nihilo sui et subjecti). Kitaip tariant, kūrybinis veiksmas yra tada, kai atsiranda naujas daiktas, kurio anksčiau nebuvo nei kaip tokio, nei kaip medžiagos. Nebūtis čia yra taškas, nuo kurio daiktas pradeda būti (terminas a quo). K. atveju nebūtis reiškia absoliutinį niekį. Daiktas, kilęs k. aktu, nėra išvystomas iš kokių nors jau buvusių užuomazgų, bet kildinamas iš nebūties, vadinasi, iš tokios padėties, kurioje jo nebuvo jokia prasme. Sukurtas daiktas yra naujas absoliučiai. — Šia prasme k. sąvoka tinka tiktai Dievui. Tik Absoliutas, kuris yra tobulas Buvimas, gali tiek apvaldyti nebūtį, kad jo aktu daiktas kiltų kaip absoliuti naujenybė. Todėl Dievo k. yra k. absoliutine prasme. Dievas kuria be medžiagos ir ne iš medžiagos; Jis kuria tardamas savo žodį: nec aliter quam dicendo facis (Šv. Augustinas). — Žmogaus k. šitokio absoliutinio naujumo neturi. Žmogus kuria daiktą naują jo paties atžvilgiu, bet šiam aktui jis reikalauja medžiagos. Nebūtis, iš kurios kyla žmogiškieji kūriniai, jau yra reliatyvi: tai nihilum sui, bet ne nihilum subjecti. Žmogaus pagaminto daikto kaip tokio anksčiau nebuvo: šia prasme jis yra naujas. Tačiau toji medžiaga, kuri šį žmogiškąjį daiktą neša, yra jau buvusi: šia prasme žmogaus kūriniai nėra ir negali būti nauji. Vis dėlto žmogiškoji k. yra k. tikra prasme, nors savo originalumu ji ir negali prilygti dieviškajai k. Nors medžiaga, iš kurios žmogus kuria, ir yra nenauja, tačiau daiktas kaip toks žmogaus yra sukuriamas, bet ne išvystomas iš medžiagos, tarsi jis ten būtų glūdėjęs tarsi sėkla ar užuomazga. Šiuo atžvilgiu žmogiškieji kūriniai esmingai skiriasi nuo gamtinių gimdinių, kurie visi yra tiktai esančių užuomazgų išsiskleidimas. Todėl apie gamtos k. tikra prasme negalima kalbėti. K. pasaulyje yra tiktai žmogaus savybė.

K ū r y b o s b u v i m a s pasaulyje rodo, kad 1. būtis savyje nėra tik būsmas, bet ir tapsmas; vadinasi, ji yra neužbaigta; 2. būtis neša savyje laisvės pradą. — 1. K.

yra galima tik tokioje sistemoje, kuri yra atvira nebūčiai. Kur būtis yra uždara, vadinasi, kur ji yra absoliutinė būtis, ten jokios k. nėra ir negali būti. Todėl krikščionybė ir teigia, kad Dievo prigimties viduje nevyksta jokis kūrybinis aktas. Dievas yra Kūrėjas, bet ne savyje (ad intra): Jis kuria tik šalia savęs (ad extra). Kadangi k. žmogaus gyvenime yra nuolatinis procesas, tai šis faktas rodo, jog žmogaus būtis yra nebūčiai ypatingai atvira. Žmogus yra neužbaigta ir savo rūšies tipo neužbaigiama būtybė. Tik todėl jis yra kurianti būtybė. Šia prasme reiktų suprasti ir J. Paul Sartre teigimą, esą žmogaus egzistencija einanti prieš jo esenciją: žmogus istorijos eigoje susikuria save; jis, tiesa, yra; bet koks ir kaip jis yra, tai įvykdo tik jis pats. Žmogus suteikia sava k. sau pačiam esmę, nes tai, ką jis gimdamas atsineša, yra tik žmogus kaip gamtinis padaras, bet ne žmogus kaip istorijos padaras. O tikras žmogus yra ne tai, kuo jis gema, bet tai, kuo jis pasidaro. — 2. Kaip tik čia ir glūdi laisvės giliausios šaknys. K. yra galima tik tokioje sistemoje, kuri yra esmėje laisva, vadinasi, neapspręsta iš anksto vykti vienu kuriuo keliu ir vykdyti vieną kurį planą. Kurti gali tik laisvas padaras. Laisvė pozityvia prasme ir pozityvia savo reikšme yra kūryba (N. Berdiajev). Determinuotoje sistemoje nėra laisvės, todėl nėra nė kūrybos. Būdamas kūrėjas, žmogus tuo pačiu yra laisvas ne tik socialine, bet ir metafizine prasme: pačioje savo esmėje jis stovi ne prieš kurį amžiną, nekintamą įstatymą (lex aeterna), bet prieš nebūtį, kurios akivaizdoje jis taip ar kitaip apsisprendžia ir savo apsisprendimą įvykdo k. pavidalu.

Pagrindinės k. formos yra dvi: 1. dieviškoji kūryba, pasireiškusi gamta, ir 2. žmogiškoji kūryba, pasireiškianti kultūra (plg. Kultūra). Žmogiškoji k. savo formomis yra be galo įvairi, tačiau gali būti suvesta į tris rūšis: a. teorinė k., besireiškianti mokslų ir filosofijos pavidalais; b. praktinė k., išeinanti aikštėn ūkio, technikos ir socialinės bendruomenės (šeima, organizacija, valstybė) pavidalais; c. estetinė k., kurios rezultatai yra įvairūs menai. Nepaisant šio įvairumo, visose žmogiškosios k. formose pasireiškia iš vienos pusės jo kūrinių originalumas, palyginus juos su gamtos daiktais, iš kitos pusės paties žmogaus laisvė, leidžianti jam kurti vis naujai ir naujai, niekados negrįžtant į tai, kas jau yra buvę. Galima abejoti, ar istorinis k. išsivystymas yra jos tobulėjimas; tačiau negalima abejoti, kad k. vyksmas istorijoje kiekvieną sykį yra vis kitoks. Todėl tiek asmeninis žmogaus gyvenimas, tiek visa žmonijos istorija yra vienas didžiulis ir nuolatinis kūrybinis vyksmas, kaip laisvės ir žmogiškosios didybės ženklas.

N. Berdjajew, Der Sinn des Schaffens 1927; *O. Braun*, Grundriss einer Philosophie des Schaffens als Kulturphilosophie 1912. *A.Mc.*

Kūryba literatūros žurnalas, ėjęs vokiečių okupacijos metais (1943–1944). Iš viso išėjo penki numeriai. Red. J. Keliuotis.

Kūrybos Keliais literatūros metraštis, išspausdintas 1923 Kaune. Redaktorius-leidėjas K. Puida.

Kurija (lot. curia) 1. žr. Curia.

2. Kurijų susirinkimo namai Romoj, š.v. Palatino kalvos kampe.

3. Romos senato susirinkimo namai forume, Curia Hostilia, vėliau Cezario perstatytoji Curia Iulia.

4. bažnytinės valdžios (principis Ecclesiae) įstaiga ar jų kompleksas tiesiogiai padedąs tikinčiuosius valdyti.

I. Romos k. yra asmenų arba įstaigų grupė popiežiaus žinioje (aula Romani Pontificis) ir padedanti jam visuotinąją Bažnyčią valdyti. Praktiškai tai yra įvairių kongregacijų, tribunolų ir kitų įstaigų kompleksas, kuriomis popiežius naudojasi įvairiems Katalikų Bažnyčios reikalams tvarkyti. Romos vyskupijai valdyti popiežius turi specialią k., kuri vad. Miesto vikarijatas (Vicariatus Urbis). Jai vadovauja kardinolas vikaras ir jam skirtas pagalbininkas vyskupas, vad. Vices Gerens. Pastebėtina, kad Vatikano valstybė, nors ir yra Romos diecezijos dalis, dvasinės valdžios atžvilgiu nepriklauso nuo Miesto vikarijato, o turi savo bažnytinę administraciją. Popiežiaus k. susideda iš 11 kongregacijų, 3 tribunolų ir 4 oficijų. Kiekviena kongregacija susideda bent iš 3 kardinolų ir dviejų rūšių darbuotojų, vad. administri maiores ir administri minores. Be to, kiekviena iš jų turi popiežiaus jai paskirtus patarėjus (consultores).

2. Romos k. dar priklauso trys tribunolai: a. Paenitentiaria Apostolica — tribunolas svarstąs ir, sprendžiąs įvairius klausimus, liečiančius nusikaltimus ir atgailas už juos, ir vad. Tribunal gratiae, nes liečia išrišimą iš bžn. bausmių, cenzūrų, dispensas nuo moterystės kliūčių, kunigystės ireguliarumą. Ji tvarko atlaidų teikimą ir

gavimą. Jos kompetencija — dvasinė, vidinė sritis (forum internum). b. Kiti du tribunolai sprendžia visas viešojo bažnytinio gyvenimo bylas (fori externi), išskyrus S. Officii ir šv. Apeigų Kongreg. kompetenciją kai kuriais klausimais. Tie tribunolai vad. Sancta Romana Rota ir Signatura Apostolica.

3. Į Romos k. įeina dar šios įstaigos: a. Apaštališkoji kanceliarija, kuriai vadovauja vienas iš kardinolų, vad. kancleriu. Ši įstaiga tvarko dokumentus ir korespondenciją svarbesniųjų (maiores) Bažnyčios reikalų. b. Apaštališkoji datarija (lot. datando raštų išdavimo laiką). Ji tvarko dokumentus, liečiančius asmenų tinkamumą specialioms bžn. beneficijoms. c. Apaštališkoji kamera tvarko medžiaginius šv. Sosto reikalus ir vykdo bei gina tos srities teises (iuris temporalia), ypač popiežiui mirus — Sede vacante. d. Vatikano valstybės sekretorijatas, kuriam vadovauja kardinolas vad. valstybės sekretorius. Jis tvarko diplomatinius šv. Sosto reikalus su civilinėmis valdžiomis, siunčia apaštališkuosius nuncijus ir pn.

II. Diecezinė k. — organizuota grupė asmenų, kurie padeda vyskupui ar kitam jo pareigas einančiam valdyti vyskupiją (Kan. 363 §1). Diecezinė k. susideda iš generalinio vikaro, kanclerio, notarų ir archyvaro. Pirmasis yra teisėtai vyskupo skirtas dvasininkas, kuris dirba vyskupo vardu ir jo jurisdikcijos rėmuose (vice Episcopi) taip, kad jo veiksmai yra laikomi vyskupo veiksmais. Juo yra skiriamas vienas iš diecezijos kunigų, bent 30 m. amžiaus, teologijos ir bžn. teisės daktaras. Kancleris yra vyskupo raštinės ir archyvo vedėjas. Notarai yra bžn. tribunolo ir apskritai vyskupo raštinės sekretoriai, kanceliarijos dokumentinių nuorašų tvirtintojai. Archyvaras yra vyskupo skirtas diecezijos raštų bei dokumentų saugotojas. Prie diecezijos kūrijos dar priklauso sinodiniai egzaminatoriai ir klebonai patarėjai. Pirmieji tikrina asmenų tinkamumą bei pirmenybę bžn. beneficijoms užimti, antrieji patariamuoju balsu padeda vyskupui valdyti diecezijà.

Wernz-Vidal, Ius Canonicum II: De Personis 1943; *William Kubelbeck,* The Sacred Penitentiaria and its relations to Faculties of Ordinaries and Priests 1918; *Michael Dziob,* The Sacred Congregation for the Oriental Church 1945; *Henry Dugan,* The Judiciary Department of the Diocesian Curia 1925; *Peter Klekotka,* Diocesan Consultors 1920; *John Connolly,* Synodal Examiners and Parish Priest Consultors 1943. · *V.Čv.*

5. K. r i n k i m i n ė ligi 1918 Prūsijoje, ligi 1907 Austrijoje ir 1905–1917 caro Rusijoje rinkikai į parlamentą buvo skirstomi į tam tikras grupes — k. (valstiečių, darbininkų, miestiečių, žemvaldžių ir kt.) ir kiekvienai k. nustatomas išsirinkti atitinkamas skaičius atstovų.

Kurijus Dentatas Manius Curius Dentatus, romėnų karvedys ir politikas, ‚kurio niekas neįveikė nei kardu, nei pinigais' (Ennius). Konsulaudamas 290 pr. Kr. nugalėjo samnitus. Nusausindamas Velino ežerą, pagerino nukariautą ir piliečiams išdalintą žemę. Trečią kartą konsulaudamas, 275 sumušė Pirą (žr.) ties Beneventu ir privertė jį išsikraustyti iš Italijos. Katonas Vyresnysis (žr. Cato) K.D. laikė romėnų idealu. Žinomas anekdotas, kad kai samnitai norėję jį papirkti, atsakęs, kad norįs mieliau viešpatauti žmonėms, turintiems aukso, negu pačiam jį turėti.

Kurilai, jap. Čičima (1000 salų), salynas, 1270 km ilgio puslankiu nusitęsęs tarp Kamčatkos ir Japonijos Hokkaido salos; iš viso 47 vulkaninės kilmės salos, bendro 10.213 km² ploto su 17.600 gyv. (1940), kurie verčiasi žvejyba ir medžiokle. Daugumas gyv. yra ainu. K. uždaro nuo rytų pusės Ochotsko jūrą, salose yra veikiančių vulkanų. Ligi 1875 K. buvo Rusijos, vėliau ligi 1945 Japonijos; Jaltos sutartimi vėl perleisti S. Rusijai. Salynas turi didelės strateginės reikšmės, nes saugo Ochotsko jūrą ir teikia priėjimą prie š. Japonijos.

K u r i l ų k a l b a vartojama ainu tautelės Kurilų salyne, Tarakajaus saloje ir Amūro upės žiotyse. K.k. turi daug tarmių: tikrąją kurilų, jesso — vartojamą to vardo saloje. Tos kalbos tarme laikytina ir kalba ainu, gyvenančių Kamčatkoje.

Kuryłowicz Jerzy (g. 1895) lenkų kalbininkas. Ligi 1946 profesoriavo Lvovo, po to Breslavo ir Krokuvos univ. 1957 vasarą lankėsi JAV kaip Lingvistinio instituto kviestinis prof. Išsp. eilę vertingų darbų iš lyginamosios indoeuropiečių kalbotyros, iš kurių pažymėtini: Études indoeuropéennes 1935, Ergativnost' i stadialnost' 1946, L'accentuation des langues indoeuropéennes 1952, L'apophonie indo-européenne 1956. Be to, yra parašęs darbą iš lietuvių kalbos srities: Intonation et morphologie en lituanien (Studi Baltici VII 37–87).

Kūrimas iš nebūties pašaukimas į būtį, ko nors iš nieko padarymas (creare est

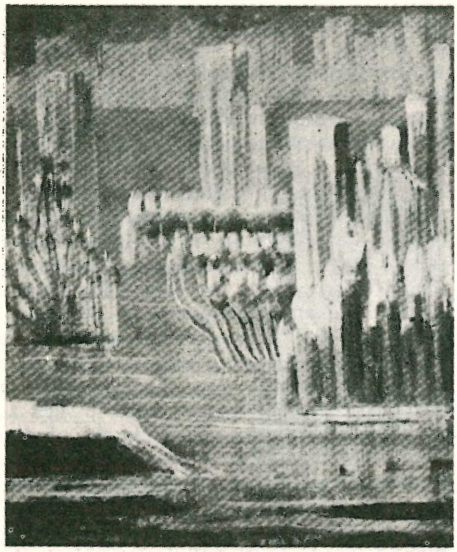

M. K. Čiurlionis

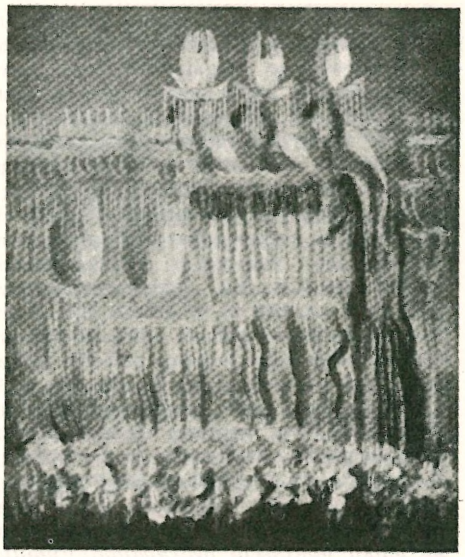

Iš pasaulio sutvėrimo ciklo

aliquid ex nihilo facere, Tomas Akvinietis, Summa Theologica I, 45, 20b, 2). Griežta prasme ir absoliučiai k. terminas taikomas tik Dievui, kaip viso, kas yra, Kūrėjui. Laikant pasaulį amžinu, graikuose k. sąvoka neiškilo net tuose filosofuose, kurie buvo pasiekę Dievo, kaip absoliutinės dvasios, sampratą. Tik su krikščionybe Dievo ir pasaulio santykis buvo suvoktas kaip Kūrėjo ir kūrinijos santykis, k. sąvokai tampant pačiu teistinės filosofijos pagrindu. Kadangi kūrinija neturi būties pagrindo savyje pačioje, jos būtyje išlikimas visą laiką Dievo atžvilgiu lieka jos k. Tai išreiškiama t o l y d i n i o k. (creatio continua) terminu, reiškiančiu, kad kūrinija laikosi būtyje tuo pačiu dieviškuoju k. aktu, kuriuo ji buvo į būtį pašaukta. Kada Dievas suvokiamas kaip pasaulio Kūrėjas, tuo pačiu yra teigiamas jo transcendentiškumas pasauliui (‚už pasaulio esimas'). Panteistinėse sistemose, kurios dievybę suvokia kaip pasauliui imanentų principą, nuosekliai k. sąvoką pakeičia vienaip ar kitaip formuluota evoliucijos sąvoka. Platesne perkeltine prasme k. terminas taikomas ir apskritai bet ko naujo sukūrimui. Žr. Kūryba. *J.G.*

Kurijonas, Caius Scribonius Curio, gabus romėnų oratorius, Cezario šalininkas, sumaniai gynęs jo reikalus Romoje 50 pr. Kr. Kilus pilietiniam karui, kariavo Sicilijoje ir Afrikoje, kur 49 krito, vykdydamas neapdairų antpuolį prieš pranašesnę Jubos kariuomenę.

Kuriozas (lot. curiosus) keistybė; nepaprastas įvykis, retas įvykis, patraukiąs dėmesį savo dominančiu nepaprastumu.

Kurys upelis, Šeduvos ir Smilgių vls., Panevėžio aps. 20,9 km ilgio; teka nuo Šeduvos į š.r. pro Labos glžk. stotį ir Dabšionių bžk., jungiasi su Liuliu iš kair. šono ir sudaro Šuoją, Kiršino (Nevėžio) kair. intaką. Baseino plotas 49,6 km^2; turi intakus Gastupį ir Uosupį.

Kurjeris (prc.) 1. pasiuntinys skubiems reikalams atlikti; įstaigų pasiuntiniai raštams nešioti. 2. d i p l o m a t i n i s k. užsienių reikalų ministerijos pareigūnas, vežiojąs diplomatinį paštą.

Kurjer Litewski, ar senąja rašyba Kuryer Litewski, pirmasis Lietuvos laikraštis, kurį nuo 1759 Vilniuje kartą per savaitę leido jėzuitai. Karaliaus duotos privilegijos apsaugotas, K.L. buvo XVIII a. vienintelis laikraštis Lietuvoje; tik 1775–1783 įtakingasis Lietuvos paiždininkis Antanas Tizenhauzas, K.L. privilegijos nepaisydamas, leido Gardine laikraštį Gazeta Grodzieńska. K.L. turėjo ir kai kuriuos priedus: Wiadomości Literackie 1760–1762, Gazety Wileńskie 1761–1764, Wiadomości

Cudzoziemskie 1762. Uždarius jėzuitų ordiną, K.L. perėjo į privačias rankas, 1789 ir visai sustojo. Atgaivintas K.L. buvo 1796 ir ėjo du kartu per savaitę Gardine o nuo 1797 IX pastoviai vėl persikėlė Vilniun. Pirmasis K.L. redaktorius, bibliografų nuomone, bus buvęs daugelio istorinių veikalų autorius jėzuitas Pranciškus Paprockis, vėliau — Aleksandras Januškevičius, o po to arčiau dabar nežinomas šambelionas (ar generolas) Włodek, kuris drauge buvo ir K.L. leidėjas-savininkas. 1813 rusų valdžia iš jo atėmė K.L. leidimo privilegiją ir atidavė Vilniaus universitetui, kuris K.L. leidimą perleido Antanui Marcinovskiui, ir tas jį leido ligi 1839.

K.L. turinys buvo labai neįvairus: tai daugiausia buvo politinių užsienio ir oficialinių rusiškų laikraščių žinių rinkinys. Turėjo K.L. taip pat daug skelbimų, ypač teismo, duodančių laikraščiui geras pajamas. Nepaliestas po 1831 sukilimo įvykusio lenkų laikraščių uždraudimo Vilniuje, K.L. ėjo ir toliau, tik 1833 jau dviem kalbomis — rusų ir lenkų. 1840 buvo pakeistas laikraščio vardas: lenkiškoji dalis pavadinta Kurjer Wileński, o rusiškoji — Vilenskij Viestnik. Redagavo nuo 1840 E. I. Odyniec, o 1860–1865 A. H. Kirkoras, kuris patobulino ir išplėtė laikraštį. Buvo įvesti nauji skyriai, pritraukta daugiau rimtų bendradarbių (jų tarpe buvo L. Kondratavičius, archeologas E. Tiškevičius ir kt.). Laikraštyje ir Lietuvos vietos reikalai ėmė rasti atgarsio.

Po 1863 sukilimo dėl pagriežtėjusios rusinimo politikos lenkiškoji dalis buvo panaikinta, ir laikraštis liko grynai rusiškas Vilenskij Viestnik, ėjęs Vilniuje ligi 1915. Reikšdamas rusų valdžios nusistatymą, Vilenskij Viestnik buvo griežtai priešingas tautiniam lietuvių judėjimui ir rėmė lietuvių spaudos draudimą.

Po 1905 revoliucijos privertus rusų valdžią sušvelninti režimą, Vilniuje pasirodė visa eilė laikraščių, jų tarpe ir Kurjer Litewski, ėjęs ligi 1915. Po I pas. karo lenkų valdomame Vilniuje ėjo Kurjer Wileński, kuris bolševikams užėmus Lietuvą, drauge su eile kitų laikraščių buvo uždarytas 1940 VI. *V.M.*

Kurjer Wileński žr. Kurjer Litewski.

Kurkas (Curche, Curcho) prūsų derliaus dievas. Christburgo taikos sutarty (1249) rašoma: ‚Naujakrikščiai, nuėmę derlių, neaukos stabui, kurį iš paskutinių tais metais surinktų varpų padaro ir kaip dievą garbina, duodami vardą Curche...' Pagal S. Grunau kroniką, šeštasis pr. dievas buvo Curcho; jo žinioje buvę valgiai ir gėrimai, jam aukoję grūdus, kviečius, miltus, pieną ir medų. Greičiausiai šia žinia remdamasis, Bretkūnas (apie 1590) mini dievą Gurko, o Praetorius (apie 1690) Gurklius, Gott des Getreidesegens arba javų palaimos dievas. Yra vietovardžių M. Lietuvoje, kaip Kurken, Kurkelauk, Kurkosadel, Kurkau, Kurkovken, Gurkelauken ir pn. Atrodo, kad tos senprūsių derliaus apeigos liekana bus žemaičių ‚kuršis': iš šiaudų padaryta ir vyriškai aprengta iškamša, kurią pabaigę kūlę ar linų mynę nuneša kaimynui, dar nebaigusiam šio darbo (Gimtasai Kraštas, 1935, p. 243 t.). Suomiai turi keiksmažodį ‚kurko, kurki', kuris reiškia dvasią ar velnią ir galįs būti skolinys iš baltų (E. Setälä, Finnisch-Ugrische Forschungen XII, 194 tt.). *J.B.*

Kurkauskas 1. Aleksandras (gimęs Šiaulių aps.), karo inžinierius, generolas. Baigė Karo inžinerijos akad. Petrapilyje. Prieš I pas. karą ilgą laiką tarnavo rusų kariuomenėje Sibire, buvo pontonų bataliono vadu. Lietuvon sugrįžo 1920, stojo kariuomenėn XII ir buvo paskirtas ypatingų reikalų inžinieriumi prie krašto apsaugos ministerijos. 1921 V 29 K. buvo paskirtas karo techn. virš. K. suorganizavo karo techn. dalis ir įsteigė 1924 karininkams Aukštuosius karo technikos kursus. Šiuose kursuose K. dėstė lauko fortifikaciją. Karo technikos dalių viršininko pareigose išbuvo ligi 1925 V 30; tada pakeltas į generolo laipsnį ir paleistas į atsargą. Išėjęs į atsargą, dar dėstė Aukštuosiuose karininkų kursuose fortifikaciją. Trumpą laiką dirbo Pienocentre. Bolševikams okupavus Lietuvą, K. 1940 VII 31 buvo areštuotas. 1941 III 31 bolševikai leido repatrijuoti į Vokietiją. Gyveno Berlyne. Užėmus rusams Berlyną, 1945 VII 23 vėl buvo rusų suimtas ir išvežtas. Jo likimas nėra žinomas. Išsp. Inžinerijos kariuomenės sprogdintojų komandoms ir karininkams sprogdinimų darbų vadovėlis (trys dalys) 1921–1923, Kliūtys atakai ir jų nugalėjimas lauko kautynėse 1924, Patvarioji fortifikacija

A. Kurkauskas

prieš ir po Didžiojo karo 1925, Lauko fortifikacija 1926.

2. Vladas (g. 1895 Taškente) ūkinių organizacijų veikėjas. Mokėsi kadetų korpuse Polocke, kurį baigė 1913. 1917 baigė aukštąją elektrotechnikos karininkų mokyklą Petrapily ir buvo pasiųstas į Šiaurės frontą. 1918 grįžo Lietuvon. Šiaulių gimnazijoje dėstė gimnastiką ir Šiaulių elektros stoties direktorius. 1919 mobilizuotas ir dirbo Šiaulių komendantūroje, paskui Generaliniame štabe ryšių ir susisiekimo skyriuje. 1920 VII paskirtas Vilniaus mst. komendantu; 1921 Tautų S-gos karinėje kontrolės komisijoje, 1921–22 lektoriavo Aukštuosiuose karininkų kursuose. 1923 išėjo kapitonu atsargon. Daug veikė ekonominėse organizacijose: organizavo pienines, buvo Lietuvos naminių paukščių ir gyvulių d-jos pirmininkas (1927), tais pat metais išrinktas į Žemės Ūkio Rūmus kaip pieno perdirbimo b-vių sąjungų atstovas, 1932 tų Rūmų pirmininkas; kurį laiką 1935 buvo kainų tvarkytoju. 1935 IV 4 — 1936 X 15 Klaipėdos krašto gubernatorius. 1936–1940 Prekybos, Pramonės ir Amatų Rūmų pirmininkas. 1938 Lietuvių britų d-jos pirmininkas.

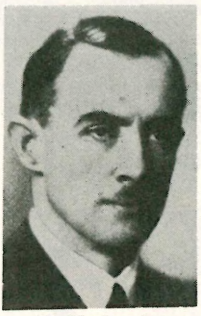

Vl. Kurkauskas

Kurkauskienė Rozalija (1871 – ?) lietuvių visuomenės veikėja. Mokėsi Mintaujoje. Gyveno Vilniuje ir Šiauliuose. Dalyvavo Šiauliuose Varpo d-jos bei Žiburėlio veikloje. Bendradarbiavo Motinos ir Vaiko žurnale ir kt.

Kurkė žr. Kalakutas.

Kurkliai mstl. ir vls. centras Ukmergės aps., 27 km į š.r. nuo Ukmergės, 2 km nuo Kauno–Zarasų plento. Mstl. namai mediniai, žymesnioji dalis gyventojų — ūkininkai, buvo keliolika šeimų žydų, kurie turėjo krautuvių, sinagogą, savo mokyklą; mstl. veikė vartotojų kooperatyvas Virinta, paštas, policijos nuovada, bankas, vaistinė, sveikatos punktas, didelė mūrinė pieninė. Per mstl. bėga Kurklės upelis, už ½ km nuo mstl. teka Virintos upelis, ant jos, prie vieškelio, važiuojant Anykščių link, buvo malūnas su lentpiūve ir elektros stotimi, kuri aprūpino K. elektros energija. Antras gan didelis malūnas su lentpiūve buvo taip pat ant Virintos upės, K. dv. žemėje, netoli Kauno–Zarasų plento, trečias malūnas (garinis) ir lentpiūvė buvo pastatyta Burios k., prie to paties plento. Susisiekimas buvo palaikomas per K. mstl. ėjusia Anykščių–Kauno autobusų linija.

K. vls. ribose buvo keletas dvarų: Kurklių I dv. Bistramų nuosavybė, Kurklių II dv. — Graužinių (anksčiau buvo vad. Mikuličių dv.), Janonių dv. — Maciejauskų (vėliau Brazauskų), Staškūniškio dv. — Slavinskienės, Dejūnų dv. — Steikūnų, Pavirinčių I dv. — Oginskių, Pavirinčių II dv. — Piatuchų, Desiukiškio dv. (jo centrą po žemės reformos nupirko Kalniečiai), Didžiadvaris — Jasaičių nuosavybė. Buikos (šiame dv. XIX a. yra buvęs ir bravoras) ir Riautų dv. išnyko ūkininkams nupirkus jų žemes atskirais ūkiais. Vykdant žemės reformą visi dvarai buvo išparceliuoti, kai kuriems tačiau jų buvo palikta didesnioji — pavyzdingo ūkio žemės norma. Iki 1935–7 beveik visi K. vls. kaimai buvo jau išskirstyti į vienkiemius. Vildžiūnų k. apylinkėje ir miške, kuris nuo plento traukiasi K. link, buvo daug pilkapių. Už 1 km nuo K. mstl., prie Virintos upelio, yra apie 1 ha plotas, apkastas 6 m aukščio pylimu. Kai kurie Lietuvos senovės tyrinėtojai spėliojo (tačiau be pagrindo) ten buvus Mindaugo pilį Vorutą.

K. mokyklos ir kultūrinis gyvenimas. Yra žinių, kad K. mstl. jau XVIII a. yra buvusi par. pradžios mokykla. 1784 joje tesimokė tik 4 mokiniai, Valančiaus laikais mokinių skaičius K. mokykloje buvo žymiai padidėjęs, pvz. 1853 ją lankė 16 mokinių. Į pabaigą XIX a. rusų valdžia leido K. pastatyti naują namą mokyklai, valsčiaus namą ir prie jų smuklę. Nepriklausomybės laikais, 1923–25, K. buvo pastatyta erdvi 6 komplektų pradžios mokykla, kurios statybai inž. St. Kairys paaukojo 8000 litų. Be to, vls. ribose veikė šios mokyklos: Desiukiškių, Gudelių, Staškūniškio (anksčiau Vaičiuliškių k.), Trakinių, Užunvežių, Vildžiūnų k. 1905 K. pasižymėjo mitingais, ten buvo areštuotas ir K. Bielinis. Ligi I pas. karo K. reiškėsi gyva lietuviška veikla (vaidinimai, chorai). K. mstl. ir vls. gyvenime organizuotai ir aktyviai reiškėsi šauliai, pavasarininkai, Katalikų vyrų sąjungos nariai, Kat. moterų sąjungos skyrius, jaunalietuviai, Jaunųjų ūkininkų rateliai, angelai-

Kurkliai

čiai. Šaulių būrys ir pavasarininkų kuopa turėjo savo bibliotekas. Nuo 1927 ypač smarkiai veikė pavasarininkai; beveik kiekviename kaime buvo įsteigtos pavasarininkų jaunimo kuopelės. 1930 VIII 17 K. buvo surengtas katalikiškųjų organizacijų kongresas, kuriame dalyvavo vysk. M. Reinys, prof. Pr. Dovydaitis ir kt. bei 7000 žmonių. Klebonaujant kun. St. Telksniui apie 1937 buvo pastatyta modernūs parapijos namai su didele sale. Mstl. aikštę prieš bažnyčią puošė originalus Gedimino stulpų Lietuvos nepriklausomybės paminklas ir Lietuvos nepriklausomybės 20 m. sukakčiai paminėti gražus, gausiai ornamentuotas medinis kryžius. 1938 pradėjo veikti šaulių namai. Nepriklausomybės metu K. buvo valsčiaus centras. Valsčių sudarė 87 kaimai ir 43 vienkiemiai su 5181 gyv. (1923). S. Rusijos okupacijoje jie priskirti prie Kovarsko rajono.

Iš K. vls. yra kilę: vysk. Juozapas Kukta, Lietuvos nepriklausomybės akto signataras prof. Stp. Kairys, prof. rašytojas kun. St. Yla, plk. Balys Sližys, inž. Jokūbas Sližys, plk. inž. Banėnas, mjr. B. Steikūnas, kpt. J. Navikas, teis. Šulcas, inž. Prusinskas (statęs Odesos uostą), kunigai: prel. J. Maciejauskas, Martynas Jankauskas, Simonas Keblas, Petras Dubauskas, Juozas Stankūnas (apysakų Meksikos didvyriai ir Ginklo draugai auto-

rius), Jonas Voveris, Rapolas Krasauskas, sesuo M. Augusta (A. Sereikytė); mokytojai: Myk. Bružas, Jurgis Keblas, Sadūnas, J. Steikūnas, E. Šukytė; Liaudies Balso redaktorius Jonas Yla, buvęs Nepriklausomos Lietuvos (dar rotatorinės) redaktorius kitas Jonas Yla (kun. brolis).

B ž n. i r p a r a p i j a. 1622 buvusi kalvinų parapija. Iš Vilniaus vysk. Aleks. Sapiegos (1666–1671) padaryto vyskupijos bažnyčių sąrašo matyti, kad XVII a. K. tebuvo koplyčia, kurią aptarnavo Kavarsko parapijos kunigai. 1700 grafas Zaviša pastatė K. šv. Jurgio vardo medinę bžn. Tais metais jis įkurdino K. vienuolius atgailos kanauninkus. Jų K. gyveno po keletą ir dirbo pastoracinį darbą; vienas jų buvo koncionatorius - pamokslininkas, sakęs K. pamokslus lietuviškai. Tų vienuolių paveikslų, pieštų drobėje aliejiniais dažais, buvo išlikę iki paskutiniųjų laikų: vieni jų kabojo zakristijoje, kiti buvo sudėti ant bžn. lubų. Dar 1744 K. buvo Anykščių filija, vėliau gavo parapijos teises. 1781 turėjo 1300 tikinčiųjų, prie bžn. veikė pradžios mokykla. K. atgailos kanauninkų vienuolyną rusų valdžia 1832 uždarė. 1849 K. par. priskirta Žemaičių vyskupijai, Utenos dekanatui, o nuo 1926 — Kauno vyskupijai, Ukmergės dekanatui. Bžn. parapiečių lėšomis perstatyta 1874, prie bžn. atskira medinė varpinė. Parapijos ribose buvo 3 koplyčios: 1. K. mstl. kapinėse, mūrinė, statyta Piatuchų, 2. K. dvare, statyta 1847 Kaminskų ir 3. Pavirinčiuos, statyta Oginskių. Tolimiausiame parapijos kampe, Užunvežių k., 1937–1940 inž. Banėno ir kun. J. Klimavičiaus rūpesčiu buvo pastatyta nedidelė daili medinė bžn. 1940 K. parapija turėjo 4000 parapiečių.

K. i s t o r i j a. K. turi seną praeitį. XIII a. K. sritis jau buvo apgyventa ir buvo vadinama ‚Kurklių žemė'. Ji buvo D.L.K. nuosavybė. D.L.K. atiduodavo ją valdyti Trakų vaivadoms. Iš šaltiniuose užtinkamų apie K. žinių aiškėja, kad Trakų vaivados apkraudavo K. žemės ūkininkus dideliais mokesčiais ir įvairiomis duoklėmis, jų vietininkai reikalaudavo sau dovanų ir prievarta atimdavo turtą. Pasiskundus K. seniūnijos valstiečiams dėl Trakų vaivados ir jo vietininkų uždedamų jiems nepakeliamų mokesčių, D.L.K. Žygimantas Senasis 1538 V 5 raštu per pusę sumažino visus K. valstiečių mokamus mokesčius ir duokles.

XV ir XVI a. K. buvo vienas Trakų vaivadijos apskričių. Pagal 1566 administracinę reformą mažesnieji apskritys — tarp jų ir K. — buvo prijungti prie Ukmergės. K. aps. neturėjo savo karinės vėliavos, o priklausė Ukmergės karinei vadovybei. K. bajorai statydavo į karą 69 arklius. 1771 K. seniūniją valdė Verescinskis, mokėdamas kvortos (žr.) 926 auks. ir ‚hibernos' (žr.) mokesčio 526 auks. Didžiausias K. dv. praeityje priklausė Plateriams, paskui Gratkauskiams, po jų Kaminskiams ir mūsų amžiuj Bistramams. — 1863 K. dvarai aktyviai dalyvavo sukilime. VI 1 ties K. susikovė su kazokais; 4 kazokai buvo paimti į nelaisvę. Po sukilimo į ištremtųjų gyventojų ūkius buvo atgabenti ir apgyvendinti rusai kolonistai. 1920 XI 19–20 lenkų kariuomenės kavalerijos dalinys, pralaužęs frontą, nepaprastai greitai veržėsi K. link. Tada K. apylinkės kaimų partizanai, pastebėję lenkų kariuomenę netoli K., skubėjo per miškus į mstl., kad ten susijungę su kurkliečiais partizanais sulaikytų besiveržiančius lenkus. Tačiau lenkai, perėję K., nužygiavo į Kavarską. Partizanai bandė įsistiprinti prie Šventosios upės senuose vokiečių apkasuose, iš ten apšaudė lenkų ulonų eskadronus ir privertė juos trauktis. Lietuvių lėktuvas apšaudė lenkus iš oro ir numetė bombų.

Lit. Metr., Russk. istor. bibl. XXXIII 1915; Słow. geogr. IV 1883; *J. Kurczewski,* Biskupstwo Wileńskie 1912; *P. Tarasenka,* Lietuvos archeologijos medžiaga 1928; *J. Jakubowski,* Mapa W. Ks. Litewskiego w połowie XVI wieku 1928; *V. Steponaitis,* Medžiaga 1863–64 metų sukilimo istorijai (Karo Archyvas II 1925); *H. Łowmiański,* Studja nad początkami społecz. i państwa litewskiego II 1932; Elenchus omn. eccl. prov. Lituanae 1946; Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955; *St. Kairys,* Lietuva budo 1957. *R.Krs.*

K. k a u t y n ė s. Lietuvos kariuomenei užėmus Ukmergę, bolševikai sustojo gintis prie Kavarsko, palei Šventosios upę ir Siesarčio upelį. Gen. S. Žukauskas įsakė tęsti puolimą. Ukmergės rinktinę sudarė: 1 pėst. pulko 2 batalionai ir vokiečių saksų savanorių dalinys. Pirmas puolimo tikslas užimti K. ir plotą tarp Šventosios ir Virintos upių. Buvo puolama abipus plento Ukmergė–Utena. Puolimui buvo sudarytos 3 voros; dešiniąją vorą sudarė vien lietuviai, vidurinioji ir kairioji voros buvo mišrios. Vadovybė taip pat buvo mišri, lietuvių ir vokiečių. Puolimas buvo pradėtas V 18 anksti rytą. Bolševikai smarkiai pasipriešino abipus plento, Šventosios upės krante, kur turėjo patogias pozicijas. Kar. K. Ladyga su dešiniąja lietuvių vora už-

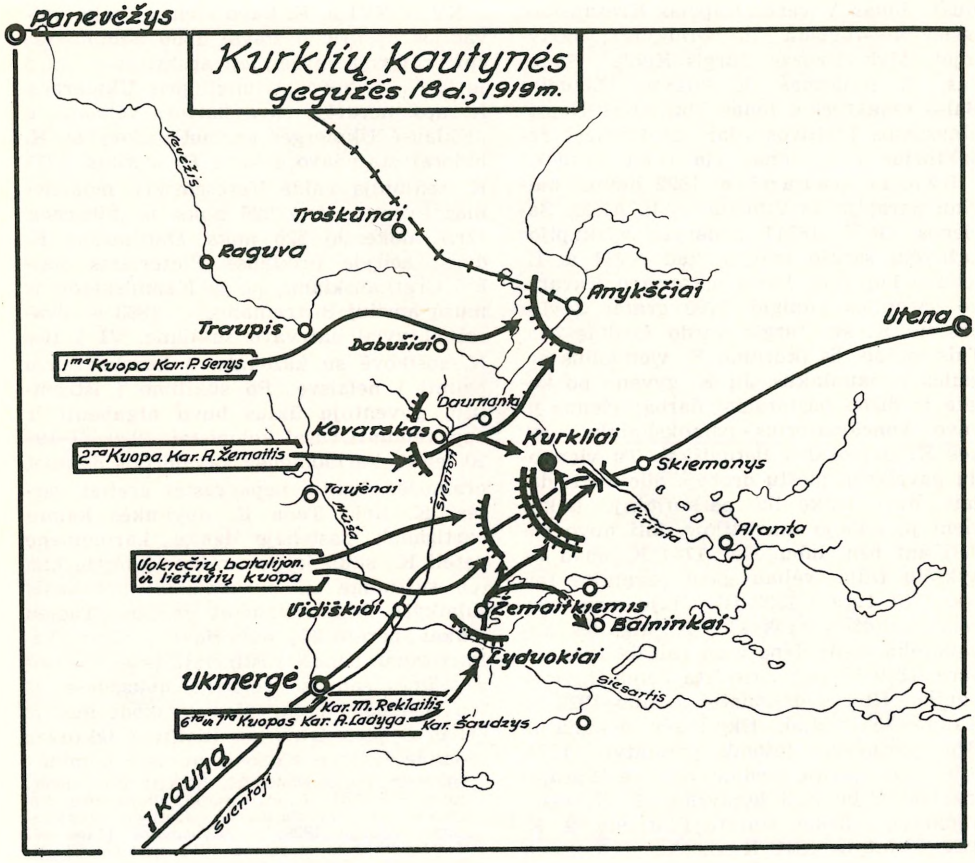

ėjo bolševikams į užnugarį. Po kovos perėjo Siesarties upelį, išvaikė bolševikus ir užėmė Žemaitkiemį. Tuomet kar. Šaudzį pasiuntė užimti Balninkų, kar. M. Reklaitį nukreipė į plentą, bolševikų užnugarin. Kar. M. Reklaičiui išėjus prie plento ir stipriai smogus, bolševikai buvo priversti paskubomis trauktis nuo Šventosios upės krantų. K. buvo užimti V 18. Tuo laiku Kavarsko miestelį užėmė kar. Žemaitis. Užėmęs Kavarską, puolė K. kryptimi, o vėliau pasuko į Anykščius. Kar. P. Genys, užėmęs Traupį ir Dabužius, puolė bolševikus prie Anykščių ir po atkaklios kovos užėmė. Užėmęs Anykščius, pasuko į Andrioniškį, iš Andrioniškio į Viešintas. Per šias kautynes lietuviai paėmė 2 patrankas, keletą sunk. kulkosvydžių, daug belaisvių ir karinio turto. *K.Alš.*

Kurkliečiai k. Ragelių vls., Rokiškio aps., kuriame jau nuo XIX a. vidurio žinomi žydai ūkininkai, išsilaikę iki 1941 IX. K. gimė adv. prof. Antanas Tumėnas.

Kurklietis Izidorius (apie 1907 Strepeikių k., Obelių vls., Rokiškio aps. — 1945 III 30 Bayreuthe, Vokietijoje, kalėjime). Karininkas, visuomenės veikėjas. Mokėsi Rokiškio gimn., Karo mokykloje Kaune ir VDU teisių fakultete. Tarnaudamas husarų pulke, pulko vado adjutanto pareigose, 1934 VI 7 aktyviai dalyvavo sukilime. Po to buvo degraduotas į eilinius ir pašalintas iš kariuomenės. Tarnavo Kalnaberžės nepilnamečių nusikaltėlių įstaigoje. I bolševikų ir nacių okupacijų metais aktyviai dalyvavo rezistencijoje. 1941–44 dirbo teisingumo vadyboje tarėjo pavaduotoju. 1944 IV 30 vok. gestapo suimtas; Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos ir nacionalistų partijos pogrindy vadovybės narys. Ku-

rį laiką buvo pogrindinio Vliko nacionalistų partijos atstovu. Žiauriai nacių persekiotas įvairiuose kalėjimuose, gavo greitąją džiovą ir, nesulaukęs vakariečių išlaisvinimo, mirė Bayreutho kalėjime.

Bendradarbiavo spaudoje — Laisvės Kovotojuje, N. Romuvoje ir kt. N. Romuvoje išspausdino 1939 šiuos svarbesnius teisės straipsnius: Mūsų nepilnamečių baudžiamieji įstatymai ir jų trūkumai (12 nr.), Nusikalstamumo problema (11 nr.), Naujieji jaunuomenės teisės įstatymai ir įstaigos (16 nr.).

Kurklys (Gryllotalpa gryllotalpa) svirplių šeimos vabzdys. Gyvena drėgnoje žemėje — pievoje ar daržuose, graužia dygstančias daržoves, kenkia šaknims. K. veisiasi žemėj. Liepos mėn. patelė deda kiaušinius, iš kurių išriedėjusios ir paaugusios lervos žiemoja žemėje. Į žemės paviršių išlenda daugiausia tik naktimis. Birželio mėn. — poravimosi metu — patinai vakarais kurkia.

Kurlanas (prc. courlan, ag. limpkin), Centro Amerikoj gyvenąs paukštis, kurio kelios skirtys sudaro atskirą Aramidae šeimą. K. išvaizda panašus kiek į gervę: ilgomis kojomis, ilgu kaklu ir ilgu; nežymiai gale palenktu snapu. Vyraujanti plunksnų spalva yra žalsvai ruda; galva ir kaklas baltuoja nuo baltų plunksnų, o ant nugaros tik plunksnų atskiri ruoželiai yra balti ir dėl to atrodo lyg apkrėstas baltais dažais. Gyvena tropinėse pelkėse, laukštus, atsargus ir dėl to sunkiai pastebimas. Minta daugiausia seklumų sraigėmis, kurias sugeba ištraukti iš kiauto, jo nesuardydamas. Prieš nurydamas sraigę palaiko porą minučių snape. Lizdus krauna ant žemės tankumynuose. Patelė padeda 4–7 rusvus, taškuotus kiaušinius. K. yra populiarus savotišku balsu, kuris panašus į labai garsų, aštrų kūdikio verksmą. Dėl to jis pravardžiuojamas verkiančiu paukščiu, o ispanų kilmės čiabuviai ji vadina ‚viuda loca' — pamišusia našle. Naktį jo balsas labai ryškiai išsiskiria savo charakteriu ir stiprumu iš kitų paukščių ‚choro'. Viena jo gentis Aramus guarauna gyvena kai kur Floridoje ir Georgijoje. Didžiausioji jų kolonija, įmanoma pasiekti stebėjimui, yra Wakullos upės versmėse, apie 22 km nuo Tallahasseė. Kitos skirtys — Aramus pictus sutinkamas p. Floridoj, V. Indijos salose ir Vidurio Amerikoj, o Aramus scolopaceus žinomas P. Amerikos rytų pakraštyj. *A.B.*

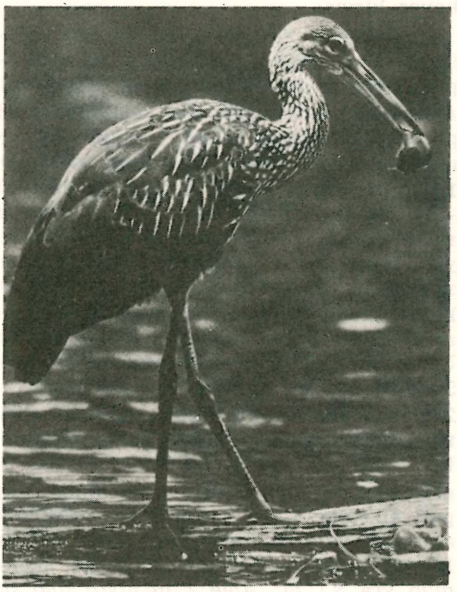

Kurlanas

Kurliandskis Stanislovas (1869 XI 29–?) kunigas. 1893 įšventintas kunigu ir paskirtas vikaru į Rokofą. Ilgus metus kunigavo Minsko gub. parapijose ir Rusijos gilumoje. Po I pas. karo buvo klebonu Latvijoje: Aulės, Jozefavos ir Indricos parapijoje, o 1930 Subate. 1931 persikėlė į Kauno vyskupiją ir paskirtas Žeimelio klebonu. Indricoj savo lėšomis nupirko lietuviams kultūros namus ir įsteigė lietuvių mokyklą.

Kurmaičiai k. 1. Joniškio vls., Šiaulių aps., 11 km nuo Joniškio; 1923 buvo 12 ūkių ir 71 gyv. Ardomame plokštiniame kapinyne surasta VII a. po Kr. įkapių: lankinė laiptelinė segė, žiedinis žiemgališko tipo smeigtukas ir kt. Radiniai Šiaulių Aušros muziejuje. K. kapuose yra originalios architektūros koplyčia.

2. Kretingos vls. ir aps., 4 km nuo Kretingos, prie Akmenos upelio; 1923 buvo 57 ūkiai ir 339 gyv. K. apylinkėse gausu priešistorinės kultūros liekanų. Akmenos pakrantėje surasta mamuto kaulų. 1937 kair. Akmenos krante beimant graužą, apie 2–2,3 m gilumoje aptiktas naujojo akmens amžiaus pabaigos kapas, kur mirusysis buvo palaidotas suriestas, ant

deš. šono. Kaukolės srityje gulėjo laivinis kovos kirvis.

Žalvario ir prieškristinio geležies amžiaus pilkapiai. Pilkapių aptiktos dvi grupės: 3 pilkapiai deš. Akmenos krante, prie buv. malūno, ir 14 pilkapių ariamame lauke, į v. nuo Akmenos, netoli Kretingos – Darbėnų vieškelio. 1940 ištirti 3 pilkapiai, 1948—1 ir 1950–51 —7. Vienas iš įdomiausių savo statyba ir radiniais yra 1940 ištirtas pilkapis A. Jis yra taisyklingos apvalios formos, 13 m skersmens ir 1,25 m aukščio. Pilkapio konstrukcija ši. Pirmiausia ratu iškastas apie 0,5 m gylio ir 3 m pločio griovelis. Griovelio apsupta ir iš žemių supilta apie 5 m skersmens aikštelė išgrįsta 12×15 — 25×30 cm dydžio akmenimis. Išgrįsta aikštelė apdėta gana stambių akmenų vainiku, kuris š.v. dalyje nesueina; tarpas išgrįstas tokio pat dydžio akmenimis kaip pati aikštelė. 1,3 m į šonus nuo centrinio akmenų vainiko ratu sukrautas antras, žymiai aukštesnis vainikas, kurio skersmuo yra 8,1 m. Apie 1 m atstu nuo šio

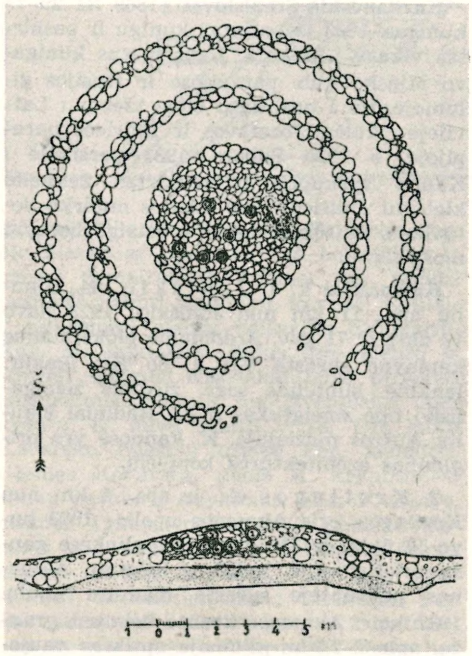

Kurmaičių pilkapio A planas ir skersinis pjūvis

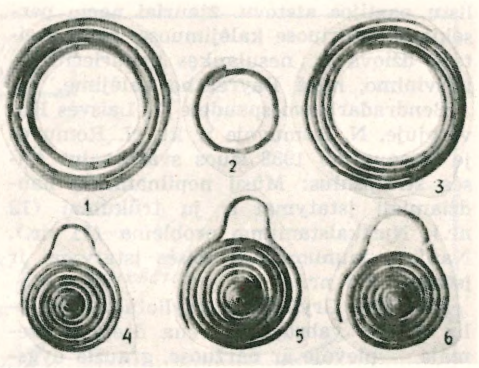

Radiniai, surasti pilkapio A kape nr. 7: 1,3 sąsukos, 2, 4–6 kilpinės sraigės įvijos

akmenų vainiko yra trečias, kraštinis akmenų vainikas, kurio skersmuo siekia 11,75 m. Pats pilkapis supiltas iš aplinkinės žemės ir jo paviršius išgrįstas akmenimis. Visą pilkapį sudaro 180–200 m³ žemės ir 12–15 m³ akmenų. Centrinė pilkapio dalis buvo skirta mirusiems laidoti. Čia surasti 7 kapai: 6 deginiai ir 1 griautinis. Deginti žmonių kaulai be jokių laužo priemaišų buvo supilti į nedideles pailgas ar apvalias duobutes ir uždedami po vieną paplokščią akmenį. Trijuose kapuose kaulų viršuje surasta puodų šukių. Pats įdomiausias šio pilkapio kapų yra griautinis kapas nr. 7. Jis aptiktas š.r. pilkapio dalyje, prie pat centrinio akmenų vainiko, 75 cm gilumoje nuo žemės paviršiaus, ant apatiniojo pilkapio grindinio. Griaučiai neišlikę, bet, sprendžiant pagal kaukolės liekanas, mirusysis buvo palaidotas galva p.r. kryptimi. Kaukolės srityje surastos 2 antsmilkininių papuošalų tipo sąsukos ir 4 kilpinės sraiginės įvijos. Galimas dalykas, kad sraiginės įvijos buvo prisegtos prie kepuraitės, nes prie įvijų pastebėta storos nertinės medžiagos pėdsakų. Sąsukų skersmuo 4,3–4,4 cm, o sraiginės įvijos — 2,6, 2,8 ir 3,2 cm skersmens. Visi radiniai priskiriami laikui apie 500 pr. Kr. Kiti du pilkapiai, tyrinėti 1940, priskirtini ankstyvajam geležies amžiui. Pilkapiai, supilti iš žemių ir apdėti akmenų vainiku, greičiausiai priklauso mūsų eros sąvartai (I a. pr. Kr. — I a. po Kr.). Tie pilkapiai yra žemi, mirusieji laidota sudeginti, pelenai išbarstyti akmenų apvado vidaus plote. Įkapių labai maža terasta geležinių ylų, ietigalių, žalva-

rinė grandinėlė, statinaitės pavidalo gintarinis karolis, arklio dantys ir kt.

Senojo geležies amžiaus kapinynas aptiktas prie antrosios grupės pilkapių, netoli Kretingos–Darbėnų vieškelio. Čia 1940 ištirti 22 plokštiniai kapai, 1950–51 — 20 degintinių ir 24 plokštiniai kapai. Mirusieji laidota 0,35–1,40 m gilumo duobėse tarp akmenų apvadų, daugiausia skobtiniuose karstuose, aukštielninki, dažniausiai galvomis į š.v., rečiau į p.v. Sudegintų žmonių kaulų likučiai laidota 0,25–0,60 m gilumo duobėse. Senojo geležies amžiaus kapinynas pasižymi įkapių gausumu. Kapuose surasta liekanų apgalvių, sudarytų iš dviejų eilių mažų keturkampių žalvarinių skardelių, ornamentuotų apskritu štampeliu su keturiais taškais lankelio viduryje. Skardelės pritvirtintos prie odinių dirželių. Be to, prie apgalvio buvo 3 gintariniai dvigubo nupiauto kūgio formos karoliai, perskirti žalvarinėmis įvijomis. Kitas apgalvys sudarytas iš 4 eilių žalvarinių sagelių išpūstomis galvutėmis. Sagelės pritvirtintos prie odos dirželių, padarytų iš vientisos odos, supiaustytos į 4 juosteles. Vyraujančios antkaklės yra buvusios kūginiais galais, lieknos, kiek storėjančiais galais, pagražintais įstrižomis įkartomis. Surasta ir dėželinių antkaklių. Iš kitų kaklo papuošalų paminėtini emaliniai, stikliniai ir gintariniai karoliai. Vienas kaklo papuošalas buvo sudaryta iš pusmėnulio ir pasagos pavidalo kabučių; perskirtų įvijomis. Segių aptikta laiptelinių, žieduotųjų ir lankinių lenktine kojele. Smeigtukų daugiausia surasta žalvarinių ir geležinių lazdelinių ir roželinių. Vyraujančios apyrankių formos — juostinės ir įvijinės. Žiedai taip pat įvijiniai ir juostiniai. Iš ginklų pažymėtini įmoviniai kirviai, gana dideli ietigaliai plačiomis atsparnėmis ir antskydžio fragmentas. Darbo įrankius sudaro kotiniai peiliai, dalgiai, vedega, ylos, adatos, galąstuvėliai, varpsteliai. Kapuose surasta ir Romos monetų: Trajano, Faustinos I, Antonino Pijaus, Markaus Aurelijaus, Lucilos, Septimo Severo ir Aleksandro Severo. Monetos aptiktos tošinėse dėžutėse galvos srityje. Pagaliau kape nr. 23 susidurta ir su arklio kapo liekanomis. Daugumas kapų priklauso II–III a., dalis — IV a. pradžiai. Degintinių kapų chronologija neaiški. Pagaliau 1955 kasant bulvėms rūsius, surasta II–III a. papuošalų. Medžiaginė kultūra būdinga vakarinės Lietuvos kultūrinei sričiai.

J. Puzinas, Ankstyvojo geležies amžiaus kapas, surastas Kurmaičiuose, Kretingos vls. (Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis I 1941, 19–27); *P. Kulikauskas,* Žalvario amžiaus pilkapiai Kurmaičiuose, Kretingos vls. ir aps. (Gimtasai Kraštas 31, 1943, 32–52); (") Kurmaičių (Kretingos raj.) plokštinio kapinyno tyrinėjimai (Lietuvos istorijos instituto darbai I 1951, 315–362); (") Nauji radiniai Kurmaičių kapinyne (Lietuvos Mokslų Akademijos Darbai, serija A, 2, 1957, 141–151); *V. Nagevičius,* Viena archeologijos ekskursija (Lietuva 165 nr.) 1926. *J.P.*

Kurmavičius Jonas (apie 1802 Pikelių par., Daubaruose — 1858 V 18/30 Skaiskalnyje, Latvijoj) kunigas, rašytojas, 1816–24 mokėsi Žemaičių Kalvarijos domininkonų mokykloje, 1824–27 Vilniaus misijonierių dvas. seminarijoje. Įšv. kunigu 1827 ir paskirtas vikaru į Užpalius, 1830–33 Vabalninko vikaras, 1835–45 Karsakiškio altarista, 1846–58 Skaiskalnio Latvijoje klebonas. Tuo laiku pastatė ir Jaunas Jelgavos (Fridrichstadto) koplyčią. Būdamas dar Karsakiškio altarista, slapyraide K.J.K. išspausdino savo iš lenkų kalbos verstą—Jeneralną rokundą sumenes arba trumpą parbiegimą Prysakimu Pona Diewa ir Bažniczes Szw. Matyt iš jo palikimo L. Ivinskis savo kalendoriuje 1860-s metams išsp. ta pačia K.I.K. slapyraide pasirašytą Atsižegnojimą ir barnę Mikola su Arielka. Šis rašinys neteisingai buvo priskiriamas kun. A. Kašarauskui, kuris pasirašydavo ne K.I.K., bet K.A.K. slapyraide.

A. Alekna, Vysk. Valančius ir Kuršo katalikai (Draugija 1920). *Vč.B.*

Kurmenė (lat. Kurmene) mstl. ir vls. centras Latvijoje, Bauskės aps. K. vls. dar gyvenama lietuvių.

Kurmežeris Nemuno žiogys ties Pagėgiais, jungiasi su Gėge; per jį eina Tilžės–Tauragės plentas.

Kurmis vabzdžiaėdžių būrio (Insectivora), Talpidae šeimos nedidelis žinduolis,

Kurmis (Scapanus townsendi)

gyvenąs po žeme ir mintąs įvairiais vabzdžiais. K. kūnas 10–20 cm ilgumo, neturi ausų išorėje, akys neišsivystę. Pryšakinės kojos, kuriomis k. rausia, yra trumpos, stiprios ir su nagais, o taip pat plačia kojų letenėlė, užpakalinės kojos ilgesnės, uodega ilga, snūkis smailas. K. turi gerą uoslę ir girdą; kailis tamsus ir švelnus vartojamas moterų kailiniams. Lietuvoje 1950 supirkta 34.000 k. kailiukų, o 1956 jau 209.533. Paskutiniu metu Maskvos Lietuvai nustatyta 400.000 k. kailiukų metinis kontingentas. Daugelis k. rūšių po žeme pasidaro labai sudėtingus požeminius urvus. Žiemą gyvena gilesniuose urvuose. Žemėje k. gan nevikrus ir lėtai juda, tačiau urve jis greitas. Iš viso yra 17 k. rūšių. K. veisiasi vesdami vaikus; kartą per metus atveda 4–6 mažyčius, kuriuos motinos beveik mėnesį maitina savo pienu. Lietuvoje gyvena tik viena k. rūšis — k. europinis (Talpa europea L.). Rytuose JAV veisiasi 3 k. rūšys: Scalops aquaticus, Parascalops brewesi ir Condylusa, o Pacifiko krantuose — 4 Scapanus rūšys. Po I pas. karo k. pradėjo gaudyti ir JAV, nes čia yra daugiausia sukoncentruota k. kailiukų apdirbimas.

Kurmytė 1. Bronė (g. apie 1914) aktorė, Onos K. sesuo. Apie 1932 atvyko pas seserį Oną į Kauną, susidomėjo teatro menu ir pradėjo jį studijuoti. Valst. dramos teatro scenoje K. sušvito staiga, kaip tikrai pajėgi ir turtingų vidinių davinių aktorė. Turėdama dėkingą išorę, gražų, lankstų ir galingą balsą, didelius vaidybinius gabumus, berods, su pačiu pirmuoju suvaidintu vaidmeniu ji laimėjo teatro kritikos ir žiūrovų teigiamuosius vertinimus.Tas įvyko apie 1938, kai R. Juknevičius Kaune statė G. Hauptmanno dramą Prieš saulėleidį. Tame veikale K. meistriškai suvaidintas vaidmuo buvo jauna mergina, pamilusi tokio amžiaus vyrą (akt. Chadaravičius), kurio vaikai buvo už ją vyresni ir visaip stengėsi tėvą nuo tos, jų manymu, nelaimės gelbėti. Sėkmingai debiutavusi Valst. dramos teatre Kaune, netrukus K. su rež. Juknevičium ir visa eile kitų jaunesniųjų aktorių persikėlė į Vilniaus mst. dramos teatrą.

Br. Kurmytė

Ten ji dirbo apie pusantrų metų. Jau anksčiau ištekėjusi už akt. ir rež. J. Monkaus (Monkevičiaus), 1941 ji grįžo į Kauną, kur jos vyras buvo paskirtas Valst. dramos teatro rež. ir meno vadovu. 1942 K. vaidino Lygijos vaidmenį St. Santvaro Žvejuose (rež. P. Kubertavičiaus), 1942 K. sukūrė psichologiškai sunkų G. Hauptmanno Rožės Bernd vaidmenį (rež. J. Monkaus). 1943 K. šeimą ištiko didelė nelaimė — nužudytas jos vyras J. Monkus. Tik apie keturis sezonus tedirbusi Kauno ir Vilniaus teatruose, K. pasižymėjo, kaip geros vaidybinės technikos ir turtingo vidaus aktorė. Visi jos vaidinti vaidmenys buvo svarbūs ir atsakingi, vaidyba spalvinga, nemeluota ir jaudinanti. Lyrinėse scenose ji buvo jautri ir švelni, draminės įtampos scenose ji pajėgdavo pasiekti jaudinančio dramatiškumo. Jos vaidmenys nuo pradžios iki galo buvo vientisi, stilingi, išlaikyti, jautriai išgyvenami. Nors K. sužibo kaip meteoras, lietuvių teatro istorijoj ji stovi greta iškiliųjų mūsų dramos teatro aktorių.

2. Ona (1901 — 1952 V 31) aktorė. Gimusi Aukštaitijoj, ten baigė pradžios mokyklą ir pasiruošė vid. mokslui. Petrapily lankė šv. Kotrynos gimnaziją, pradėjo studijuoti teatro meną. Įstojo į Vaičkaus vaidybos studiją. Toj studijoj besimokydama, vaidino eilėj liet. vaidinimų Petrapily, jungėsi į tautinio dramos teatro kūrimą. 1918 K. jau gyveno Vilniuje ir dirbo J. Vaičkaus Skrajojančiame teatre. Lenkams Vilnių okupavus, 1919 K. persikėlė į Kauną ir toliau dirbo J. Vaičkaus trupėj. Kai buvo suorganizuota Lietuvių meno kūrėjų d-jos vaidykla, 1920 XII 19 K. vaidina pirmajame tos vaidyklos spektaklyje Sudermanno Joninėse. 1922 pradžioj LMK d-jos vaidyklą suvalstybinus ir įsteigus Valst. dramos teatrą, beveik visą laiką tame teatre ji dirbo kaip pirmos eilės aktorė. K. buvo žinoma prof. Voldemaro valdžios šalininkė, todėl 1929 X 10, kaip visuomenei pavojinga, Kauno karo komendanto nutarimu išsiųsta 3 mėn. į Rokiškio aps. 1922–1944 Valst. dramos teatre K. vaidino keliasdešimt vaidmenų verstiniuose ir liet. autorių veikaluose. Bū-

O. Kurmytė

dingesni jos vaidinti vaidmenys: Lady Milford Fr. v. Schillerio Klastoj ir meilėj, karalienė Elzbieta to paties Schillerio Marijoj Stiuart, Marcelina Beaumarchais Figaro vestuvėse, pagrindinis moters vaidmuo Pirandello pjesėj Šiaip arba taip, M-me Frochard D'Eneri ir Cormono Dviejose Našlaitėse, M-me Touluselle Hennequino Pirmame skambutyje, knygnešė S. Čiurlionienės Aušros sūnuose, moterėlė iš Kražių K. Inčiūros V. Kudirkoj, Budrių motina J. Grušo Tėve ir kt. K. buvo didelio talento charakterinių vaidmenų aktorė. Ji sugebėjo stipriai ir savaimingai įsigyventi į tragedijos, dramos ir pjesės vaidmenis, ji buvo originali ir įdomi komedijoj. Turėdama gerą vaidybos techniką, ji mokėjo scenoje džiaugtis ir juoktis, mokėjo būti rūsti, žiauri, negailestinga. Teatro menas — buvo jos gyvenimo esmė. Dėl nesekmių ji kentė ir sielojosi, laimėjimai buvo išgyvenami tik jai vienai būdingu džiaugsmu. Šalia A. Vainiūnaitės, O. Rymaitės, T. Vaičiūnienės ir P. Tendžiulytės, K. yra viena pajėgiausių liet. profesinio teatro pradininkių bei pirmaeilių aktorių.

St.S.

Kurmrausis kurmio suraustos žemės puskamuoliškas apie 50 cm skersmens kauburys. K. apaugę žole vadinami kupstais, jų kartais gausu, pvz. pievose, todėl kol nepažėlę išlyginami, kad negadintų naudingo pievos ploto.

Kurnatauskas 1. Konstantas (g. 1878 Mintaujoje) mokslus ėjo Mintaujoje ir Petrapilyje, kur baigė gimnaziją 1897. Studijavo teologiją Tartų ir Karaliaučiaus univ. Baigė 1901. Studijavo filosofiją ir istoriją 1901–1903 Leipcige ir Erlangene, kur 1903 įgijo filosofijos daktaro laipsnį ir apgynė disertaciją: Georg Friedrich Markgraf v. Brandenburg und die Erwerbung des Bistums Kurland. Ein Beitrag zur kurländischen Geschichte des XVI. Jahrhunderts. Kunigavo Vilniuje ir Kelmėje. 1920–1925 buvo Kelmės progimnazijos direktorium, 1925–1928 docentu, o 1928–1936 e.o. prof. S. Testamento ir hebrajų kalbos Lietuvos univ. evangelikų teologijos fak. 1938 išvyko į Vilnių, kur užėmė generalinio superintendento vietą. 1941 pasitraukė iš bolševikų okupacijos ir gyvena Vokietijoje. Dirbo Sinodo archyvo komisijoje, kuri išspausdino tris tomus dokumentų: Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae 1913–1920. Redagavo 1925–1931 Mūsų Žodį, protestantų pasaulėžiūros ir Lietuvos reformatų bažnyčios reikalams laikraštį. Atstovavo Lietuvos Reformatų Bažnyčiai pasauliniuose kongresuose: 1925 Cardiffe, 1927 — Budapešte, 1929 — Haagoje, 1938 — Larvike. J. Laskio d-jos garbės narys. Išsp.: Der Verfall der Reformation in Polen 1904, Znaczenie Jana Kalwina dla Reformacji 1909, Konfesja albo wyznanie wiary powszechnej kościołów chrześcijanskich polskich 1570 r. 1920, Die reformierte Kirche in Litauen 1924, Gyvos parapijos esmė ir uždaviniai 1927, Hebrajų kalbos vadovėlis 1928, Jėzus Kristus Talmude 1930, Senojo Testamento svarba krikščioniškajai bažnyčiai 1930, Review of the Past Evangelical Reformed Church in Lithuania and the Present Status 1921.

K. Kurnatauskas

2. Oskaras (1834 Kražių mstl.—1911 Rygoje), Tito-Romano sūnus. Baigęs Slucko gimn. studijavo Tartų univ. teologiją. Kunigavo 18 metų Biržų Evang.-reformatų parapijoje. Drauge su superintendentu Konstantinu Močiulskiu statė dabartinę evangelikų-reformatų bažnyčią. Kuršo konsistorijos ir Mintaujos reformatų parapijos pakviestas, nusikėlė 1875 į Mintaują, kur ėjo kunigo ir konsistorijos patarėjo pareigas iki 1910. Iš Mintaujos suorganizavo Rygoje lietuvių evangelikų-reformatų parapiją. 1910 atsistatydino ir persikėlė į Rygą. Išsp.: Denkschrift zur Erinnerung an die Gedächtnisfeier des 150-jährigen Bestehens des Evangelisch - Reformierten Gotteshauses zu Mitau am 11. November 1890. (Joje yra, be kitų straipsnių, ir Mintaujos reformatų parapijos istorija).

3. Titas Romanas (1800 Narbutovščyzna, Gardino gub. — 1840 Kėdainiuose). Studijavo Vilniaus univ. filosofiją, Tartų — teologiją. Kėdainių reformatų parapijos kunigas ir Kėdainių reformatų gimn. mokytojas. 1832 mokyklą uždarius, perkeltas į Kražius, kur buvo reformatų konvikto inspektorium. 1835 grįžo vėl į Kėdainius klebonu ir Žemaičių distrikto vicesuperintendentu.

4. Viktoras (1810–1846) 1831 sukilimo dalyvis. Iš Lietuvos nusikėlė į Poznanę, kur 1846 žuvo. Išsp. Mapa Wielkopolski.

5. Vytautas (g. 1897 Rygoje) gimnazijos mokslą ėjo Rygoje, Slucke, Kronštate, Werro (Estijoje). Baigė 1918 rusų gimn. Voroneže. Studijavo teologiją Lietuvos univ. evang. - teologijos fakultete, kurį baigė 1929. Mokslus gilino Aberdeeno univ. Skotijoje. Kunigavo Biržų, Papilio ir Kelmės evangelikų - reformatų parapijose. 1941, bolševikams užėmus Lietuvą, pasitraukė į Vokietiją, kur iki 1950 aptarnaudavo lietuvius evangelikus įvairiose Vokietijos tremtinių stovyklose, o 1956 užėmė Hain-Gröndau (Hesene) par. klebono vietą. Bendradarbiauja Mūsų Sparnų ir Jaunimo Ratelio laikraščiuose. Išsp. Evangelikų tikybos knyga lietuviams tremtyje 1950.

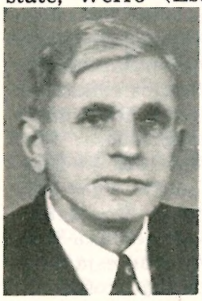

V. Kurnatauskas

Kuronys k. Pagirių vls., Ukmergės aps., gimė Aleksandras Dambrauskas – Adomas Jakštas ir kalbininkas L. Dambrauskas.

Kuropatkin Aleksei Nikolajevič (1848–1921) rusų generolas. 1877–1878 dalyvavo kare su turkais ir įgijo gerą vardą. Po karo parašė šio karo istoriją Lovča ir Plevna. Vėliau tarnavo Turkestane ir vadovavo pėst. brigadai. 1882 būdamas 34 metų, buvo pakeltas generolu. 1903 perėmė vadovavimą rusu armijos Mandžiūrijoje kovoje prieš japonus. Jo nepasisekimai 1904-1905 priklausė nuo admirolo Evgenii Alekseiev, kuris jam davinėjo nevykusius įsakymus, bet ir pats K. prisipažino padaręs daug klaidų. K. buvo linkęs tęsti karą su japonais. Per I pas. karą K. kariavo vakarų fronte, 1916 buvo paskirtas Turkestano generalgubernatoriumi. 1917 buvo mokytojas kaimo mokykloje. Išsp. Alžirija 1877, Turkmenija 1879, Zavojevanije Turkmenii 1889, Otčet gen. K. o russkoj japonskoj voine 1906, Rossija dlia russkich 1910, Zapiski generala Kuropatkina 1911.

A. Kuropatkin

Kurortas (vok. Kurort iš Kur ‚gydymas' ir Ort ‚vieta') gydomoji vietovė. K. yra vadinama vietovė, kuri turi reikalingus įrengimus ir priemones gydyti mineralinių šaltinių vandenimis, dumblo voniomis ar tos vietovės klimato ypatybėmis. Šiam tikslui kurortai turi sanatorijų, poilsio namų bei reikalingų medicininių įrengimų ir priemonių. 1928 vidaus reikalų ministerija išleido k. tvarkyti taisykles (Vyriausybės Žinios 272 nr.).

J. Čižas, Lietuvos kurortai 1937; Lietuvos kurortai 1934.

Kurortologija yra mokslas apie gamtos gydomuosius faktorius: mineralinių šaltinių vandenį, dumblo vonias ar klimato gydomąsias ypatybes; jis tiria, kaip šie faktoriai veikia žmogaus organizmą, kaip jie galėtų būti panaudoti gydymo ir profilaktikos tikslams.

Kurošio srovė (jap. kurošio ‚mėlyna druska') šiltoji Ramiojo vandenyno srovė, panaši į Golfo srovės sistemą Š. Atlante. K.s. prasideda kaip tąsa ekvatorinės Ramiojo vandenyno srovės, kuri išsiskaido į dvi šakas prie Filipinų salų. Mažesnioji šaka teka į pietus išilgai Mindanao pakraščių, o didesnioji pasuka į šiaurę pagal Filipinų ir Formozos salas. Nuo Formozos pereina į Kinų jūrą jau kaip K.s. ir teka į šiaurės rytus pagal povandeninį kalnagūbrį, ant kurio yra Riukiu salos iš dešinės ir kairėje negili Kinų jūra Tame tarpe Kurošio srovė siekia 700 metrų gylio, didžiausias greitis paviršiuje 89 cm per sek. Ties 30°N K.s. pasuka į rytus ir, perėjusi povandeninio kalnagūbrio slenkstį ties šiaurinėmis Riukiu salomis, pasuka vėl į šiaurės rytus pagal rytinius Japonijos krantus. Prieš pasukimą atsiskiria maža šaka ir Cusima srovės vardu nuteka į Japonų jūrą pagal vakarinius Japonijos krantus. Ties Japonija K.s. teka arti krantų ir nusitęsia iki 140 jūrmylių nuo kranto. Jos dešinėje yra priešinga srovė 20 cm per sek. greičio. Šioj vietoj K.s. greitis siekia 180 cm per sek. ir transportas prie pietinės Japonijos 23 milijonai m^3 per sek. Tolimesnėje tekmėje transportas didėja. Temperatūra kitėja pagal metų laiką, o gilumon nusitęsia iki 10° izotermos. Ties 35°N, K.s. susiskaldo į dvi šakas. Didesnioji šaka pasuka į rytus, kur išsiskaido į daugiau šakų ir toliau teka Š. Ramiojo vandenyno srovės vardu. Antroji šaka nuteka į šiaurės rytus iki 40°N ir susimaišo su šaltąja srove. *A.P.Mžk.*

Kurowski Apolinary (1818–1878) vienas 1863 sukilimo karo vadų, II korpuso šta-

bo viršininkas, dalyvavęs Opatavo kautynėse. 1846 už dalyvavimą Poznanės sukilime buvo nuteistas mirties bausme.

Kurpalis medinė kojos letenos forma; vieno ar dviejų gabalų medokas, padarytas pagal kojos letenos pavyzdį, vartojamas apavą siuvant. Vyžoms, naginėms raukti vartoja viengabalį k., o batus siuvant — su atskirai nuimama viršutine dalimi, kad lengviau būtų iš pasiūto bato ji ištraukti. Seniau k. darydavosi patys batsiuviai.

Kurpelė 1. (Aconitum), vėdryninių (Ranunculaceae) šeimos žoliniai augalai. Nuodingi, vartojami vaistams (Tuber Aconiti). Lietuvoje savaiminių nėra, auginami tik darželiuose: k. mėlynoji (A. Napellus), k. skaustenė (A. Stoerkianium) ir k. margoji (A. variegatum). Žr. Aconitum.

2. infuzorijų rūšis. Žr. Klumpelė.

Kurpyński Karl Kazimierz (1785–1857) lenkų kompozitorius ir lenkų operos kūrėjas. Parašė 26 operas, jų tarpe ir Jadvyga, 3 baletus.

Kurpius vietinis ar praeivis kaimo amatininkas. XIX a. gale k., kaip ir siuvėjai, daugiausia buvo keliaujantieji. Jis, apsiuvęs vieną kaimą ar ūkį, keldavosi į kitą vietą ir taip per visą apylinkę, tačiau retai teišeidamas į tolimesnes vietas, kur pats k. būtų nepažįstamas ar mažiau žinomas. Dažnai tokiais vietos klajojančiais k. buvo vietos mažažemiai, įnamiai ir kt., kurie žiemos ar kt. nedarbo metu vertėsi k. amatu, o vasarą jau kitais darbais. Pastoviai gyveną ir vien tik k. amatu besiverčią k. XIX a. sutinkami dažniau tik Užnemunėje ir v. Žemaitijoje. Buvo sėslių k. (lietuvių) ir miesteliuose, o kartais ir didesniuose dvaruose, kur jie vertėsi dar ir pakinktininkų (rimorių) amatu. Po I pas. karo keliaujantieji k. daug kur dingo, nors Š. ir R. Lietuvoje jų pasitaikydavo ir tokių, kurie jau turėjo nusipirkę odoms siūti mašiną ir kitų geresnių k. amato įrankių, tačiau mėgo keliauti per kaimus, nesikurdami kur nors pastoviai. Mūsų ūkininkai, geriems (patvariems ir neperšlampamiems) batams skirdami daugiau reikšmės nei drabužiui, patys pirkosi (drauge su k.) odas ir juos iki II pas. karo namuose siūdinosi, reikalaudami, kad aulinius batus siūtų ne mašina, bet rankomis, o padus kaltų klevo vinelėmis. Geri keliaujantieji k. turėdavo ir mokinių. Paprastai pas tokį k. mokinys buvo ištisus metus, kartais ir dvejus, o paskui pradėdavo pats savarankiškai k. amatu verstis. Šalia nuolatinių gerų k. atsirado ir tokių, kurie tik iš dalies vertėsi k. amatu. Jie taisydavo ūkininkų ir jų samdinių batus, kur anksčiau beveik kiekvienas ūkininkas pats namuose darėsi, padarydavo pusiau odines kurpes (mediniais padais) ir t.t. *A. Mž.*

Kurpiai, batsiuviai, D.L.K-tijoje buvo plačiai žinomi amatininkai mstl. ir mst. Kaimų žmonės odiniu apavu menkai tesinaudojo. Tad ir iš jų k. amatininkų dv. inventoriuose beveik nepasitaiko. Dvarų inventoriai pamini net safjaninę ir kt. odinę avalynę, bet įgytą mst. Valstiečių apavas buvo ‚vyžos šešlankuotos' (D. Poška, K. Donelaitis) ir klumpės. Dar XIX a. kaime vyžos buvo plačiai gaminamos iš pintų liepinių karnų (M. Katkus). Dvaruose darbininkams kartais į atlyginimą būdavo metams duodama, be kitko, po pusę karvės odos naginėms. Atšilus net mst. basomis daug vaikščiota. XVI a. Vilniaus cechų amatininkams buvo uždrausta į susirinkimus basiems lankytis. Jau 1323 Gediminas, kreipdamasis į Saksonijos ir kt. kraštų domininkonus, šalia pirklių ir įvairių kt. amatininkų, kvietė Lietuvon ir k. I Lietuvos Statutas (1529) numatė, kad už k. ‚galvą', kaip ir už kito amato žmones, reikia mokėti 12 grašių (rublių) baudos. Trijuose D. L. K-tės mst. (Vilniuje, Mogiliave ir Lietuvos Brastoje) buvo susiorganizavę, su patvirtintais statutais, k. cechai. Būdamas Vilniuje Steponas Batoras 1579 VII 1 davė sostinės k. cechui 19 paragrafų statutą. Per savo šventę, Mikalojaus dieną (XII 6), k. turėjo išsirinkti 6 seniūnus: po du iš katalikų, stačiatikių ir ‚vokiečių' (protestantų). Meistro titului gauti, pagal paprotį, reikėjo patiekti pavyzdinį darbą. Nuo jo kandidatai į meistrus galėjo atsipirkti, į cecho skrynią įmokėdami 7 lietuviškas kapas ir iškeldami ‚visai brolijai puotą pagal savo išteklius ir išgales'. Visi norintieji tapti meistrais turėjo būti dvejus metus dirbę pas meistrą ir turėjo ‚raštais bei liudijimais įrodyti savo mokslo pažangą'. K. amatu negalėjo verstis tokie batsiuviai, kurie, gyvendami dvasininkų ar kt. kilmingųjų jurisdikcijoje ir jų kiemuose, nebuvo priimami į k. broliją. Svarbus buvo nuostatas, draudžiąs trukdyti vienas kitam k. pirktis turguje odos. Savo siūtus batus k. turėjo teisę pardavinėti namie ir turgavie-

tėje. Užtat buvo griežtai draudžiama iš kitų cecho narių supirkinėti batus ir juos paskui turguje pardavinėti. Dar Žygimantas Senasis 1536 IX 9, užbaigdamas ilgamečius nesutarimus tarp Vilniaus mst. tarybos (diduomenės) ir visuomenės, leido k. statyti krautuves. K. cecho statutas tačiau draudė siūti batus pirkliams iš šių odos, jeigu avalynė bus pardavinėjama Vilniuje. K. galėjo laisvai gaminti odos ir safjaninius batus pirkliams ir a r m ė n a m s, kai gaminiai išvežami parduoti kitur. Nedalyvaujantieji mišiose už mirusiuosius ir procesijose k. cecho nariai turėjo mokėti po vieną grašį baudos. Tris kartus tą nuostatą peržengusieji turėjo į bendrą brolijos kasą pristatyti pusę ‚akmens' (= 6,5 kg) vaško. Kai per maskviečių antplūdį 1655 Vilniaus k. cecho statutai pražuvo, 1689 VI 9 Vilniaus magistratas patvirtino naujus statutus iš 48 paragrafų. Be bendrųjų k. amatą liečiančiųjų nuostatų, daug punktų tvarkė vidaus santykius, meistrų, pameistrių konfliktus, mokinių ir jaunių priėmimą ir jų darbo laiką. Sergantieji ir mirusiųjų šeimos nariai iš k. cecho ‚skrynios' turėjo gauti paramą. 1713 ir 1752 jau patys valdovai (Augustas II ir Augustas III) formaliai patvirtino iš naujo Vilniaus k. cecho statutus. Čia buvo įrašytas ištisai ir St. Batoro duotosios privilegijos tekstas (1579). Mogiliavo k. (‚sapožniki'), panaudodami siuvėjų (žr.) cecho pavyzdį, k. cecho statutą gavo iš Vladislovo Vazos Smolensko stovykloje 1634 XII 9. Po kelerių metų (1640) buvo patvirtintas k. ir odininkų cecho statutas Lietuvos Brastoje. Ilgame tekste yra prirašyta savitarpio santykiams tvarkyti daug punktų. Be kitko, net cecho pajamos buvo lygiomis dalinamos tarp katalikų ir unitų. Kai amato padėtis mst. sunkėjo, k. taip pat vis turėjo bėdų. 1813 II 7 jie skundėsi Vilniuje sunkia padėtimi, nes turėjo sumokėti nepakeliamą sumą miesto valdybai — 1000 sidabro rublių. Be to, Vilniuje jie buvo varinėjami vis ‚tautinėje gvardijoje' atlikinėti mst. sargybų. Paprastų mstl. k. gamino avalynę paprastai pagal užsakymą vietos reikalams. Nedideliuose Varniuose 1826 buvo 6 k. Po vieną kitą batsiuvį turėjo būti ir kt. Lietuvos miesteliuose.

Akty cechów wileński, išl. H. Łowmiański, I 1939; Akty Vilenskoj Archeograf. Komissij, VI 354–360 (L. Brastos k. stat.); X 107–116, 207–212 (Vilniaus k. statutai); Istoriko-Juridičeskije Materijaly, VIII Vitebsk 1877 448–456 (Mogiliavo k. statutas); Lietuvos istorijos šaltiniai, I 1955 (be, kitos medžiagos yra 1579 Batoro stat. vertimas 210–213); *M. Katkus*, Balanos gadynė 1949 72–3, 171. *Z.I.*

Kursai (lot.) mokslo įstaiga; sutrumpinta programa ir dažniausiai vakarinė mokymo įstaiga suaugusiems, pvz. prekybininkų k. ar kurių nors svetimų kalbų k.

Kursas (lot. cursus ‚bėgimas') 1. kirčiuojamoji eiliavimo moksle ritminė sakinio pabaiga prozoje — priešingumas metrinei klauzulėse, paremtai skiemenų ilgumu (kiekybe). Kursinėje sakinio pabaigoje turi būti du mažiausia triskiemeniai žodžiai. Dažniausi k. tipai: cursus planus (x́x́x xx́x), cursus tardus (x́xx xx́xx), cursus velox (x́xx xxx́x), cursus trispondiacus (xx́x xxx́x).

H. Lausberg, Elemente der liter. Rhetorik 1949.

2. b i r ž o s p r e k y b o j einančių vertybės popierių, užsienio pinigų ir prekių kaina. Tokioms prekėms yra priimti tam tikri standartai, ir jų k. išreiškiami piniginiais vienetais už nustatytą prekės kiekį. Vertybinių popierių k. išreiškiamas absoliutine pinigų suma už jų vienetą ar kartais procentas nuo jų nominalinės vertės.

3. l a i v o k. kryptis, kuria laivas plaukia iš kurio nors žemės paviršiaus taško, kad pasiektų kitą tašką. Tai yra kampas tarp meridiano šiaurinės krypties ir laivo plaukimo krypties, matuojant kompasu 360° būdu per rytus, pietus, vakarus. Be magnetinių pataisų, k. dar reikalingos pataisos dėl vėjo ir srovių veikimo laivą (žr. Kompasas).

4. m e d i c i n o j e gydytis skiriamas laikas, vienas iš ilgesnio gydymosi tarpų.

5. M o k y k l i n i s k. sistematinis mokslo disciplinos išdėstymas, ypač aukštojoje mokykloje per nustatytą laiką.

Kurstymas 1. be savo bendrinės reikšmės kasdieninėje kalboje, yra baudžiamosios teisės įvardas. Juo vadinama viena bendrininkavimo rūšių nusikalstamajame darbe, būtent — įkalbėjimais, pažadais, grasymais, papirkimu ir kitokiomis priemonėmis paveikimas asmens padaryti nusikalstamąjį darbą. 1919 įvesto Lietuvoje veikti 1903 Rusijos Baudžiamojo statuto bendrosios dalies nuostatais, kurstytojai yra tie, kurie ‚pakurstė ką kitą būti nusikalstamojo darbo bendrininku' (51 str. 1-ji pastraipa, 2 punkt.), — darbo, ‚daro-

mo kelių žmonių, kurie esti susitarę ji dirbti arba žinodami dirba drauge'. Tatai yra bendrininkai, skirtingi nuo kitų nusikalstomojo darbo bendrininkų — nuo tų, 1. kurie ‚patys tiesiog įvykdė nusikalstamąjį darbą arba dalyvavo ji vykdant' (51 str. 1 pastr. 1 p.) ir 2. kurie ‚buvo padėjėjai, teikę priemonių, šalinę kliūtis arba padėję nusikalstamąjį darbą įvykdyti, patardami, nurodydami, pasižadėdami nedaryti kliūčių jam vykdyti arba nuslėpti' (51 str. 1 pastr. 3 p.). Kurstytojai baudžiami ‚įstatymo nurodyta bausme už padarytą nusikalstamąjį darbą' (51 str. 2 pastr.) — kaip kad yra baudžiami jo vykdytojai (ir svarbieji padėjėjai). Tad k. baudimas priklauso nuo sukurstyto darbo padarymo arba jo darymo, kiek kuri nepabaigta darbo stadija (rengimas, pasikėsinimas) yra baudžiama. Jei nusikalst. darbas yra nusižengimas, t.y. ne didysis ir ne šiaip nusikaltimas, tai kurstytojai tėra baudžiami ‚tais atvejais, kurie atskirai įstatymo nurodyti' (51 str. 3 pastr.).

2. Kita nusikalst. darbų k. rūšis, kuri baudžiama nepriklausomai nuo k. padarinių. Tatai randame valstybinių nusikaltimų srityje. Įvedus Lietuvoje veikti minėtąjį Baud. statutą ir kartu iš jo išmetųs jo maišto skyrių (99–107 str.), buvo išleistas Baudžiamojo statuto papildymo ir pakeitimo įstatymas (Laik. Vyr. Žin. 1920 nr. 20) su nuostatais apie ginkluotą sukilimą. Šitais nuostatais taip pat baudžiamas k. dėtis prie slaptų organizacijų, siekiančių ginkluotu sukilimu a. atimti Lietuvai nepriklausomybę, b. atplėšti Lietuvos teritorijos dalį, c. sudaryti su kitomis valstybėmis ryšius, kurie įžeidžia Lietuvos suverenumą, d. nuversti konstitucijos keliu įvestą tvarką ir valdžią (7 str.). Baudž. statutu, baudžiama už sakymą arba skaitymą viešai prakalbos ar rašinio arba už platinimą ar viešą rodymą rašinio arba paveikslo, kuriais kurstoma padaryti maišto arba išdavimo darbas, nugriauti esamas valstybės visuomenės sutvarkymas, ir t.t. (129 str. 1–6 p.), taip pat ir už neviešą skleidimą tam tikroje draugijoje (tarp kaimiečių, darbininkų, kariuomenėj) nuomonių arba mokslų, kuriais kurstoma iš anų darbų daryti numatytieji 129 str. 1–4 punkt. (130 str.) arba kuriais kareiviai kurstomi laužyti karinės tarnybos pareigas (131 str.). Ypatingi Valstybės Apsaugos Įstatai (Laik. Vyr. Žin. 1919 nr. 5) mini ‚priešvalstybinį kariuomenės ir visuomenės kurstymą (14 str.). Karo Teismo Įstatų papildymas (Laik. Vyr. Žin. 1919 nr. 8) nustato bausti ‚už bolševistinę, priešvalstybinę ir priešininkų valstybių naudai agitaciją kariuomenės tarpe, kurstančią prie aktingo Valstybės įsakymų nepildymo, ar Vyriausybei priešinimosi, prie aktingo prieš Valstybės tvarką ėjimą, prie sukilimo prieš Vyriausybę, prie sudarymo bolševistinių ir kitų Lietuvos valdžiai priešingų organizacijų, jei prasikaltėlis ant karštų pėdų susektas, visviena ar tai bus kareivis ar civilinis žmogus'; bausmė — nuo 2 metų kalėjimo ligi mirties bausmės.

1934 437-ajame Vyriausybės Žinių numeryje buvo paskelbtas Tautai ir valstybei saugoti įstatymas. Jis, pasak jo 37 str., ‚papildo veikiančiuosius įstatymus, kuriais baudžiami nusikalstamieji darbai prieš valstybės saugumą'. Jame nusakoma eilė nusikalstamųjų darbų. Pavyzdžiui tesie: lietuvių tautos ar Lietuvos valstybės įžeidimas ar niekinimas (1 str.); Vyčio, tautinės, valstybinės ar karinės vėliavos ar kito dalyko, brangintino ar gerbtino dėl jo simbolinės reikšmės lietuvių tautai ar Lietuvos valstybei, įžeidimas ar niekinimas (2 str.); Lietuvos piliečių valstybinės ištikimybės, jų valstybinio vieningumo ar atsparumo arba lietuvių tautinės sąmonės slopinimas (3 str.); ieškojimas užsienyje paramos prieš Lietuvos valstybę arba ėjimas į tokį su užsieniu santykį, kuriuo laužoma valstybinės ištikimybės pareiga, jei tat daro Lietuvos pilietis (4 str.); vedimas derybų, tarimasis arba susižinojimas Lietuvos valstybės, jos autonominio krašto arba kitos viešosios organizacijos reikalais su svetimos valstybės vyriausybe, jos organu ar agentu arba su svetimos valstybės viešosios teisės organizacija, jos organu ar agentu, jei tat daro Lietuvos pilietis be Lietuvos vyriausybės kompetentingo organo įgaliojimo ar leidimo (5 str.). Toliau eina: įvairūs darbai, sąlygoti tuo, kad kenkia Lietuvos valstybės ar lietuvių tautos interesui, yra jam priešingi ar su juo nesuderinami; Lietuvos piliečio be leidimo įstojimas į svetimos valstybės karo tarnybą; nevykdymas valstybės įstatymo paneigiant jo autoritetą, kai tatai daro valstybės, jos autonominio krašto arba kitos viešosios teisės organizacijos valdininkas ar tarnautojas; kėlimas maišto ar kitokio pavojingo valstybei nerimo;

skleidimas arba viešas patvirtinimas pramanytos ar iškraipytos žinios apie valstybinio organo arba įstaigos veikimą, jei tatai kenkia jų autoritetui; slaptas leidimas spaudinio; platinimas uždrausto įvežti iš užsienio spaudinio; priklausymas slaptai organizacijai; be leidimo laikymas, įgijimas arba dirbimas šaunamo ginklo, griaunamos ar žudomos medžiagos arba prietaiso jai vartoti. Už k. daryti kalbamajame įstatyme nurodytus nusikalst. darbus baudžiama, nors ir nebūtų padarytas nusikalstamas darbas; jei darbas padaromas, tai baudžiama bausme, nustatyta už darbo padarymą, o jei nepadaromas, tai — ligi pusės tos bausmės (27 str.). Bausmės už darbų padarymą yra šios: bauda ligi 5000 litų arba areštas, bauda ligi 20.000 litų arba paprastasis kalėjimas, paprastasis kalėjimas, paprastasis kalėjimas arba sunkiųjų darbų kalėjimas ligi ketverių metų, paprastasis kalėjimas arba sunkiųjų darbų kalėjimas, sunkiųjų darbų kalėjimas.

B. Mls.

Kursyvas (lot.) pasviręs spaustuvių spaudmuo, panašus į rankos raštą, pvz.: *Vasaros naktis.*

Kursk mst. p. Rusijoj, juodžemio srityj, 470 km į pietus vakarus nuo Maskvos; apie 165.000 gyv. (1951). Gumos, mašinų, rūkalų, muilo, alkoholinių gėrimų pramonė. K. yra srities administracinis centras (48.000 km², apie 1,8 mil. gyv.). Jo apylinkėse yra didžiuliai geležies rūdos ištekliai, kurie sudaro vad. ‚Kursko magnetinę anomaliją', nes turi įtakos žemės magnetizmui. Apskaičiuojama čia esant apie 3000 mil. t geros kokybės (per 55% grynos geležies) glž. rūdos. K. yra įkurtas IX a., jame gimė stačiatikių šventasis Teodozijus. Čia yra sena aukštoji geodezijos mokykla, mokytojų institutas ir kelios kitos specialinės mokyklos. K. 1240 buvo užimtas ir apiplėštas totorių, 1941–1942 buvo užimtas vokiečių; 1943 vasarą vokiečiai bandė jį vėl užimti, bet po labai smarkių kautynių turėjo užleisti K. ir Oriolą.

Kuršaitis 1. Aleksandras (1857 X 2 Kretingalėj, Klaipėdos aps. — II pas. karo metu) M. Lietuvos etnografas, Fridricho brolvaikis. Mokėsi Klaipėdoj, studijavo Karaliaučiuj, nuo 1884 Tilžės gimn. jaun., nuo 1890 — vyr. mokytojas, 1900 gavęs jau gimn. prof. vardą. Pas dėdę Fridrichą K. studijavęs lietuvių k. ir istoriją, atvykęs Tilžėn, įsijungė į Litauische litterarische Gesellschaft, kur nuo 1888 buvo jos vadovybėje (sekretorius, bibliotekininkas), o nuo 1898 liko jos pirm. ir Mitteilungų redaktoriumi (1899-1913). Jam pirmininkaujant ši d-ja dalyvavo Drezdeno, Tilžės ir kt. parodose, kur gavo sidabro medalį (1906 Drezdene) ir kitų ženklų. Parodosna nusiųstos lietuvių audėjos mokė ten austi juostas ir kt. lietuviškus audeklus (‚marginius'). Buvo įrengtas d-jos muziejus, vad. Tilžės lietuvių namelis. K. rinko žodyninę medžiagą, tautosaką, skaitė d-jos susirinkimuose paskaitų (1899 apie M. Lietuvos kultūrą nuo XV a., 1903 apie Trakų pilį, 1906 apie Drezdeno parodą ir lietuvių laimėjimus joje ir kt.), o Mitteilunguose daug įvairių straipsnių. Lietuvių etnografijai itin svarbūs: Haus u. Hausgerät im preussischen Litauen (Mitt. d. litauischen liter. Gesellschaft V : 5 424–443 psl. 1907), Tuchbereitung u. Walken im preussischen Litauen (t.p. V : 6 609–611 p. 1911) su visa eile jam svarbių papildų prie kitų audinių (t.p. V : 6 611–630 p. 1911), o 1913 su H. Scheu paruošė Pasakas apie paukščius, kur pridėjo jis žodyną ir vertimus į vokiečių k. Etnografiniais ir kalbos reikalais 1902 X lankė Seinus, Punską, Suvalkus, Gardiną, Vilnių, Kauną ir kt. vietoves, susipažino arčiau su lietuvių veikėjais (vysk. A. Baranausku, J. Kairiūkščiu, P. Kriaučiūnu ir kt.), kurie buvo ir jo vadovaujamos d-jos nariai; 1909 jį lankė ir pas jį lietuviškai mokėsi A. R. Niemi, buvo lankomas ir kt. svetimtaučių kalbininkų. *A.Mž.*

2. Fridrichas (1806 IV 26 Noragėliuose, Gastų vls., Pakalnės aps.—1884 VIII 23 Juodkrantėje). Lankė tėvo vedamą Noragėlių mokyklą. 1822 III Joneikiškių (Naujosios) superintendentas Mejeris pasiėmė K. į Joneikiškius, pavedė jam mokyti savo vaikus ir padėti raštinėje. 1824 VII 13 Mejeris įtaisė K. Naujosios pradžios mokyklos antruoju mokytoju, 1826 K. buvo perkeltas tokioms pat pareigoms į Gastus, o nuo 1830 paskirtas savarankišku Kalthofo mokyklos mokytoju. Kiek pinigų sutaupęs, K. 1834, turėdamas 28 metus, atsisakė mokytojo tar-

Fr. Kuršaitis

nybos ir stojo į Elbingo gimnaziją, kurią po 2 metų, 1836 IX 29, pabaigė ir tuojau stojo į Karaliaučiaus univ. teologijos fak. Čia jį ėmė globoti L. Rėza, pasiėmęs patarnautoju. Rėzos įvestas į universiteto lietuvišką seminarą, K., Rėzai mirus, nuo 1841 VIII buvo paskirtas to seminaro vedėju ir juo buvo ligi 1883. 1839–1841 X 1 mokytojavo Karaliaučiaus Tragheimo mokykloje. Nuo 1838, dar būdamas studentas, pradėjo sakyti lietuviškus pamokslus Karaliaučiuje tarnavusiems lietuviams kareiviams. 1841 IX 7 išlaikė kunigo egzaminus ir 1842 universitete pirmuoju išlaikęs antruosius egzaminus, nuo 1842 XI 6 pradėjo sakyti pamokslus Karaliaučiaus rūmų bažnyčioje, nuo 1844 I 12 buvo paskirtas Karaliaučiaus lietuvių karių pastoviu kapelionu. Universitetą baigęs, 1844 III 15 K. buvo jau ir oficialiai ordinuotas kunigu, nuo to laiko kartkartėmis vykdamas sakyti lietuviškų pamokslų ir į Berlyną ir kitur, kur buvo daugiau karių lietuvių.

Ligi 1865 dėstydamas lietuviškame seminare lektoriaus titulu, 1865 buvo paskirtas profesorium, 1871 pakeltas aktualiuoju ekstraordinariniu prof. 1867–1868 jis tarp kita ko universitete skaitė apie Donelaičio metus. 1872, 1874 ir 1875 lietuvių kalbos studijų reikalais K. buvo aplankęs ir D. Lietuvą. 1874 jis buvo statomas Tilžės – Pakalnės apygardos lietuvių kandidatu į Prūsijos parlamentą, bet iš 7000 balsavusių tegavo 30 balsų, o 1877 kandidatuodamas iš Labguvos – Vėluvos apygardos iš 11.000 balsų gavo 711.

1875 IV 24 Karaliaučiaus univ. filosofijos fak., įvertindamas jo nuopelnus lietuvių kalbotyrai, suteikė jam daktaro honoris causa laipsnį, o 1882 Prahos čekų mokslų akademija pakėlė jį savo garbės nariu.

Dar studentaudamas, K. ėmėsi taisyti kalbą ir koreguoti Kelkio leidžiamą laikraštį Nusidavimus apie Evangelijos praplatinimą tarp žydų ir pagonių. Tą darbą dirbo eilę metų, o 1875–1880 ir pats jį redagavo. 1841 perredagavo oficialinį lietuvių giesmyną Pagerintas Giesmiu Knygas, kurios iš to leidimo buvo keletą kartų perspausdintos. Dėl įsibrovusių ten daugybės korektūrinių klaidų K. 1865 jas iš naujo perredagavo. Iš to leidimo buvo išlietas stereotipas, iš kurio vėl keli leidimai buvo vėliau išspausdinti. Tais pačiais 1841 K. iš naujo išvertė jau 1832 nežinomo vertėjo išverstą Weisso parašytą Dr. Mertino Luteraus mažąjį Katgismą (²1845, ³1865). 1843 iš Ballo išvertė ir atskirai išleido pamokslą — Tekel, tai yra: Swere tawę Swarczeis ir perlengwą iszrado (²1873 prie Plonaus Miszknygų). Dar tebebūdamas lietuvių seminaro lektorium ir kandidatu į kunigus, K. 1843 išsp. pirmąjį savo kalbinį darbą — Beitraege zur Kunde der litauischen Sprache. Ši pirmoji dalis apėmė — Deutsch litauische Phraseologie der Präpositionen (papildymai prie Ruigio-Milckės žodyno). To darbo antroji dalis jo buvo parašyta 1848 ir išsp. 1849. Tais pačiais 1843 K. išleido ir antrąjį Rėzos dainyno leidimą (Dainos oder Littauische Volkslieder), tik kiek pakeitęs Rėzos rašybą ir dainų tvarką. 1844 išvertė Böttichero — Brangwyns tikra Namu Sloga ir tais pačiais metais parašė blaivininkų dėjos atsišaukimą — Brangwyn's, smarkiausias Neprietelis Zmoniu. Tais pačiais metais išvertė pirmąją dalį Skriweriaus Duszios Skarbnyczios, kurios ir antrąją dalį buvo išvertęs, bet leidėjas jos neišspausdino. 1848 XII 12 K. parašė pirmąjį M. Lietuvos politinį lietuvių atsišaukimą — Brolei Lietuwininkai, kuris davė progos M. Lietuvos lietuviams organizuoti lietuvių konservatorių partiją. 1848 revoliucijos metu Prūsijos valdžia pasiūlė K. leisti lietuvišką laikraštį Keleiwį su 450 markių subsidija, redaguojant jį valdžiai palankia kryptimi. K. šį pasiūlymą priėmė ir jį leido ir redagavo ligi 1880 III 30, daugiausia pats vienas jį prirašydamas. Kad ir jame niekur nepasisakydavo prieš Prūsijos valdžios vokietinimo politiką, tačiau per visus tuos 30 metų visur ir visame palaikydavo M. Lietuvos lietuvių lietuviškumą ir jų prisirišimą prie savo kalbos. 1852 išleido savo naujai perredaguotą dar 1812 nežinomo vertėjo išverstą Bunyono Szwentąją Karawimą. 1853 naujai perredagavo Augsburgiszką Wieros Iszpažinimą. Tais pačiais metais paruošė 54 giesmių giesmynėlį mokykloms — Suglaudimą Giesmju ant wartojimo Szuilese, o 1854 naujai paruošė 150 giesmių giesmynėlį su maldaknyge lietuvių kareiviams, 1857 jo įtrauktą trečiąja oficialaus giesmyno dalimi. 1858 ir 1865 K. iš pagrindo perredagavo senąjį lietuvišką Biblijos vertimą, kurį paskiau daugeliu leidimų buvo išleidusi Britanijos Biblijos d-ja. Savo čia įneštus pakeitimus K. vokiškai aprašė žurnale Evangelisches Gemeindeblatt 1864. Nuo 1848 K. rinko be pertraukos ir medžiagą lie-

tuvių kalbos žodynui. Jo pirmosios dalies, apėmusios vokiškai–lietuvišką žodyną (Wörterbuch der littauischen Sprache), pirmąjį tomą išsp. 1870, antrąjį 1873, o antrąją dalį — lietuviškai–vokišką žodyną išspausdino 1883. Pagaliau 1876 išleido plačią mokslinę lietuvių kalbos gramatiką — Grammatik der littauischen Sprache, jos pabaigoje pridėjęs rinkinėlį savo užrašytų 25 lietuviškų dainų su gaidomis ir lietuvių kalbos išplitimo žemėlapį.

(A. Kuršaitis), Trumpas apraszymas amžiaus bėgio F. K. (Tilžės Keleiwis) 1884, 1886, 1889; *J. J. (J. Jablonskis)*, F. K. (Vilniaus Žinios) 1906; Raštai I 1932; *Prabočių Anūkas*, Maž. Liet. buv. raš. 1920; *J. Stiklioriūs*, F. K. (Lit. Warte nr. 3) 1920; *M. Biržiška*, Mūsų raštų istorija I 1925; *P. Jonikas*, F. K. (Vairas nr. 1) 1935; (") Lietuvių kalbos istorija 1952; *V. Maciūnas*, F. K. laiškai A. Baranauskui (Mūsų Senovė III 1) 1940; *Lehnerdt*, Altpr. Biographie I 1941; *Vc. Biržiška*, Iš mūsų laikraščių praeities 1932; (") Senųjų liet. knygų istorija I–II 1953–1957. *Vc.B.*

K a l b i n i a i d a r b a i. Nors ir nebuvo išėjęs specialaus kalbotyros mokslo, K. nemaža yra nudirbęs ir kalbos darbo. Augustas Schleicheris yra pažymėjęs, kad K. ‚darbai parodo ryškų talentą kalbos dalykams'. Dėstydamas lietuvių kalbą Karaliaučiaus univ. lietuvių seminarijoje, rūpindamasis lietuviškais tikybiniais reikalais bei raštais ir ilgą laiką redaguodamas (1849–1880) laikraštį Keleiwį, buvo ir reikalo verčiamas to darbo imtis, nes tuo metu nebuvo nei geros lietuvių kalbos gramatikos, nei gero didesnio lietuvių kalbos žodyno. Bus turėjęs jam įtakos ir didelis lietuvių kalbos brangintojas L. Rėza. Įsigilinus į kalbą, ir pats dalykas skatina tirti. Todėl savo darbų prakalbose K. pasisako norįs patarnauti ir lietuvių kalbos mokslui. Pirmas jo veikalas, Beiträge zur Kunde der littauischen Sprache, buvo skirtas Karaliaučiaus univ. lietuvių seminarijos reikalams. Jo I d. (1843) pateikiama lietuvių kalbos prielinksnių frazeologija, kaip priedas prie Ruigio-Milckės žodyno. Knygos gale, atlikus vietos, pridėtas skyrelis Apie lietuvių kalbos akcentą, kur pažymima dvejopos lietuvių kalbos priegaidės (stumtinės bei tvirtapradės ir tęstinės bei tvirtagalės) svarba lietuviškajai tarčiai ir žodžio reikšmei. Dėl kunigų nemokėjimo skirti priegaidės ir kirčiuoti lietuvis bažnyčioje dažnai girdįs qui pro quo. Tai ir vertę jį ir anksčiau pradėti kiek galima tiksliau, negu ligi tol buvę daroma, lietuviškus tekstus kirčiuoti. Šis skyrelis ir buvo įvadas II šio veikalo daliai (1849)–garso ir priegaidės mokslui (Laut- und Tonlehre). Čia, kaip ir A. Schleicheris pripažino, K. tiems laikams tiksliai aprašo lietuvių kalbos garsus ir priegaides. Tiktai uo ir o, ie ir ė K. nepajėgė tiksliai skirti, nes jo gimtoji tarmė šių garsų neskyrė. Norėdamas palengvinti kirčio bei priegaidės suvaikymą kaitomosiose kalbos dalyse, K. suskirstė jas į dvi grupes — tęstinės ir stumtinės priegaidės, linksniavime kiekvieną skirdamas dar į du poskyriu (I: a. D i ẽ w a s, b. p õ n a s, II: a. k é l m a s, b. t ìl t a s). Tikslesnis garsų aprašymas leido K. pasidaryti ir praktinių išvadų tarčiai ir rašybai: atmesti ligtolinį priebalsių dvigubinimo įprotį (kurio jau ir L. Rėza nepateisino), nuosakiai pradėti vartoti ‚i' minkštinamuoju ženklu prieš užpakalinės eilės balsius ir kt. Šiais garso ir priegaidžių dalykais K. patarnavo ne tik kalbos praktikai, bet ir kalbos mokslui. A. Schleicheris, prieš rašydamas pirmąją mokslinę lietuvių kalbos gramatiką (1856), sakėsi beveik atmintinai išmokęs šį K. veikalėlį, ir toje gramatikoje pakartojo K. akcentologijos mokslą, nors jo neprilygo, nevisur tesuvaikydamas dvejopą K. priegaidę. Ir vėlesnieji lietuvių kalbininkai mokėsi iš K. skirti lietuvių kalbos priegaides. — Dar studentaudamas pradėjęs rinkti medžiagą lietuvių kalbos žodynui (Wörterbuch der littauischen Sprache), K. pirmiausia išleido jo vokiškai lietuvišką dalį (I t. 1870 nuo A iki K, II t. 1874 nuo L iki Ž), norėdamas padėti prūsinėj Lietuvoj gyvenantiems vokiečiams. Čia, graikų kalbos pavyzdžiu, pritaikė garsinę rašybą, paklausęs savo draugo dr. Schadės patarimo, nors platesnei visuomenei skirtuose kituose savo raštuose laikėsi ano meto tradicinės M. Lietuvos raštų rašybos. Žodynas taip pat laikėsi šios pat tradicinės rašomosios kalbos (Biblijos ir giesmių knygų), paremtos M. Lietuvos aukštaičių tarme. — Praktiniam lietuvių kalbos mokymosi reikalui K. išleido Grammatik der littauischen Sprache 1876, kur plačiai nagrinėjama fonetika ir akcentologija, žodžių daryba ir kaityba ir kiek siauriau sintaksė; gale pridėtas liaudies poezijos skyrelis. Gramatikoj K. sakosi stengęsis atvaizduoti visą lietuvių kalbą, bet kai kuriose srityse to padaryti nebuvę galima, nes jam gerai tesanti pažįstama tilžėnų tarmė ir M. Lietuvos raštai, nors, prieš leisdamas gramatiką, ir važinėjo po D. Lietuvą, stengdamasis susipažinti su jos tarmėmis. Gramatikos pa-

grindu eina M. Lietuvos aukštaičių tarmė. — 1883 K. išleido paskutinį savo lietuvių kalbos darbą — antrąją, lietuviškai vokiškąją, žodyno dalį. Buvo užsimojęs paruošti didelį žodyną, surinkus medžiagą iš įvairių šaltinių, bet, negalėdamas atitrūkti nuo įvairių pareigų bei darbų, K. turėjo apsiriboti prūsine Lietuva, nors ir iš čia visų žodžių negalėjo surinkti. Žodžiai, talkininkaujant būreliui pagalbininkų (R. A. Zippeliui, K. R. Jacoby, Kr. Jedinaičiui, broliui Liudvikui Kuršaičiui, Pr. Kelkiui, Lapaičiui ir kt.), iš tarmių buvo renkami rūpestingai, nepatikimus žodyne spausdinant skliausteliuose. Šio savo darbo vokiškai rašytoje prakalboje K. ir atsisveikina su lietuvių kalba ir lietuviais šiais žodžiais: ‚Taip aš baigiu savo literatūrinį lietuvių kalbos darbą, linkėdamas palaimos tautai, kuriai savo gimimu priklausiau ir ilgą savo amžių ištikimai dirbau'.

P. Jonikas, Fridrichas Kuršaitis (Vairas XIII nr. 1) 1935; (") Lietuvių kalbos istorija 1952.
P.Jk.

Kuršas, lat. Kurzeme, v. Latvijos dalis nuo Engurės ež. prie Rygos įlankos ligi Lietuvos pasienio ties Mažeikiais; tat apima beveik visą Kuršo pusiasalį ir jo tęsinį į pietus. Administraciniu atžvilgiu Latvijos nepriklausomybės metu K. susidėjo iš 5 apskričių — Aizpūtės, Kuldingos, Liepojos, Talsų ir Ventspilės, iš viso 13.200 km² su 292.659 gyv. (1935). Iš rytų pusės yra Žiemgala. Didžiausios upės yra Venta, jos deš. intakas Abava, Bartuva ir Irvė. Aukščiausioji vieta Krievų kalnas prie Talsų 198 m. Įdomiausias ež. Usmą (pusiasalio viduryj) su keliomis salomis. Šiaurės rytų pajūryj dar yra išlikusių lybių. Didžiausi miestai Liepoja ir Ventspilė.

A.B.

K. apsupimas (1944 X — 1945 V 8). Čia gynėsi Vokietijos Šiaurės armija, kurią sudarė 32 divizijos, — iš jų 19-ta divizija buvo latvių, — ir pradžioje ji gynė 170 km frontą. 1944 VI 23 bolševikai sutelktomis 100 pėstininkų divizijų ir milžiniškomis artilerijos bei tankų pajėgomis pradėjo didįjį vasaros puolimą prieš vokiečių centrinę armiją, vadovaujamą feldmaršalo Buscho, ir po kelių dienų vokiečių pasipriešinimas buvo palaužtas. Bolševikai, persekiodami besitraukiančius vokiečius, VII 3 užėmė Minską, VII 13 Vilnių, VII 16 Gardiną, VII 18 Balstogę, VII 27 Daugpilį, VIII 1 Kauną. Jie persikėlę ties Gardinu per Nemuną, turėjo laisvą kelią į Rytprūsius, tačiau strateginiais tikslais nuo tolimesnių veržimųsi Rytprūsių link sustojo. Liepos mėn. viduryje bolševikai savo puolamąjį spaudimą permetė į šiaurinį fronto sparną. Gen. Jeremenko VII 12 pradėjo pulti Opočkos kryptimi. Drauge ėmė pulti ir kitos Baltijos fronto dalys. Po 4 dienų itin sunkių kautynių bolševikai užėmė VII 21 Ostrovą, VII 23 Pskovą, o gen. Govorov VII 26 Narvą. Gen. Jeremenko kartu su Bagramjano grupe, puolusia pagal Dauguvą, VII 27 užėmė Daugpilį, Rezeknę ir Šiaulius. Viena pirmojo Baltijos fronto bolševikų motorizuota kolona, vadovaujama gen. Obuchovo, staigiu puolimu VII 31 užėmė Mintaują (Jelgavą), o VIII 1 — Tukumą. Tokiai padėčiai susidarius, vokiečių Šiaurės armijų (16 ir 18 armijos) grupė, vadovaujama gen. itn. Lindemanno, neteko su Rytprū-

Kopos Ventpilio pajūryje

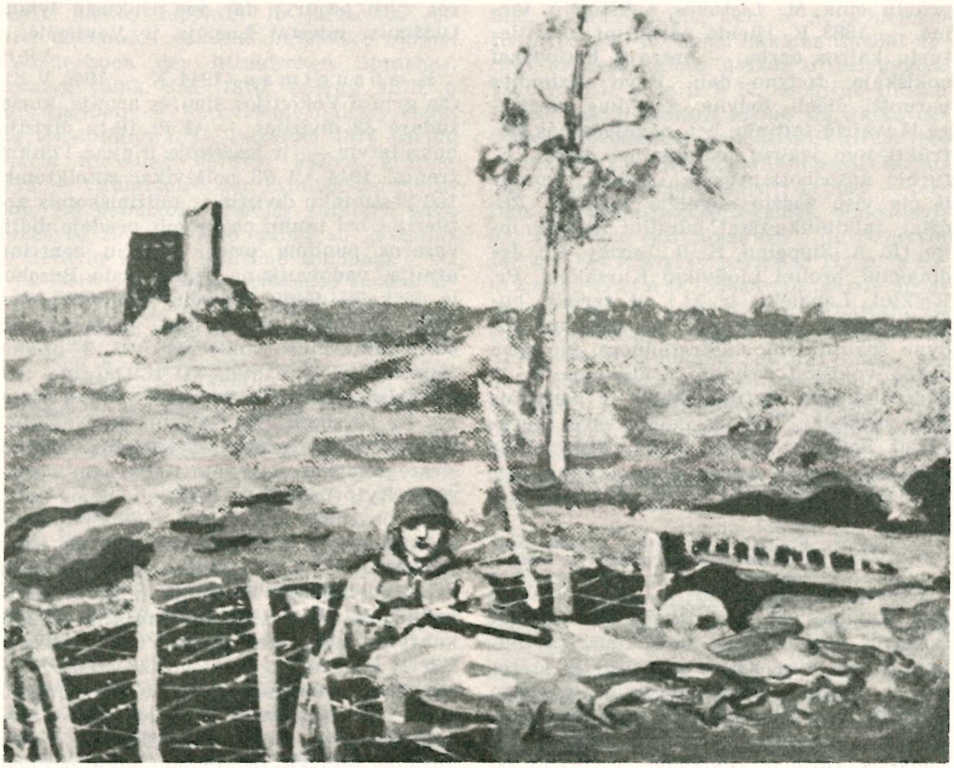

Kuršo frontas

siais sausumos ryšių. Tuo pačiu metu tiesioginiu puolimu gen. Bagramjanas užėmė Bauskę ir Biržus. Po šių visų nepasisekimų gen. ltn. Lindemannas buvo atšauktas ir jo vieton šių armijų vadu paskirtas iš pietų fronto gen. plk. Schörneris. Laivyno pajėgų remiama Grossdeutschland tankų divizija didžiu priešpuoliu iš Jaunpils pusės VIII 13 atsiėmė Tukumą ir prasikirto kelią į Rygą. Kadangi šios vokiečių armijų grupės buvo negalima reikalingu tiekimu aprūpinti sausumos keliais, tai gen. plk. Schörneris vykdė toliau gen. ltn. Lindemanno pradėtą atsitraukimą iš Estijos, telkiant pagrindines jėgas į Vidžemę. Nors vyr. vokiečių karo vadovybė ir buvo įsakiusi gen. plk. Schörneriui laikyti savas tankų pajėgas Šiaulių srityje, kur lietėsi Šiaurės ir Centro armijų sparnai, bet jis visas šias tankų pajėgas sutelkė Rygos link, kad bolševikų jėgos neperkirstų siauro ruožo abipus Babītės ež. ir neatkirstų galutinai abiejų armijų Vidžemėje. Bolševikai vis tęsė puolimą pietiniame Baltijos fronto sparne ir X 10 pasiekė Baltijos jūrą, užimdami Palangą, Klaipėdą ir Tilžę, tuo atkirsdami visą vokiečių šiaurinę armijų grupę. Tuo metu visai vokiečių Šiaurės armijos grupei teko trauktis į Kuršą, nes Estija jau buvo bolševikų okupuota (IX 22 krito Talinas, IX 23 Pernava ir IX 29 Paldiski). Gen. plk. Schörneris iš Estijos vokiečių armijas X 1–10 išvedė dviem siaurais ruožais per Rygą ir Rygos įlankos pakraščiu, nuostabiai išsaugodamas jas ten nuo sunaikinimo. Jo atsitraukimas iš Estijos laikytinas strateginiu meistriškumu, turinčiu nedaug jam lygių atitikmenų. Vyr. vokiečių karo vadovybei nepavyko Hitlerio įtikinti, kad šių armijų traukimasis būtų vykdomas ir toliau. Hitlerio manymu, K. apsuptų vokiečių armijų laikymas yra būtinas, nes prirìš stambias bolševikų karines pajėgas ir sumažins jų veržimąsi į Vokietiją, antra, prisimenant vokiečių apsupimus Rusijoje

1941–42, Hitleris šį apsupimą laikė nauja kovų išeities vieta galutinei pergalei Rytuose. Ir viso K. apsupimo metu iš Vyr. vokiečių karo vadovybės nebuvo jokio įsakymo prasilaužti, nors ten buvo palikta apie 200.000 karių, per 230.000 vietinių gyventojų ir per 50.000 pabėgėlių. Latviai taip pat tikėjosi, kad iš K. prasidės visos Latvijos išlaisvinimas ir atstatymas, todėl jų kovos daliniai kaudavosi su nepalaužiama jėga ir dideliu pasiaukojimu. Bolševikai itin dėjo pastangas šiai K. daliai užimti, tačiau ir panaudojant visas moderniškąsias karo priemones ir milžiniškas žmonių mases, nesisekė. K. ‚išvaduoti' bolševikai įvykdė 6 didelius puolimus ir ten jų žuvo 74.000 karių, tačiau K. gynėjų atsparos jiems nepavyko palaužti iki galutinės Vokietijos kapituliacijos. Ir Vokietijai kapituliavus, dar K. gynėsi, nors nebebuvo gintis jokios prasmės, o kita dalis bandė prasprukti laiveliais į Švediją. Bolševikų duomenimis, K. kapituliavo V 8 146.000 vokiečių ir latvių, jų tarpe 28 generolai ir 5083 karininkai. Latvių žiniomis ten žuvę apie 3500 latvių karių. Kartu su jais buvo paimta ir lietuvių, prievarta įjungtų į vokiečių dalinius ar paimtų apkasų bei sutvirtinimo darbams, taip pat ir lietuvių pabėgėlių iš Š. ir R. Lietuvos.

Latvju Enciklopedija 1952; *V. K. Tippelskirch*, Geschichte des Zweiten Weltkrieges 1951; *Edgar Schumacher*, Geschichte des Zweiten Weltkrieges, Ehrenbuch der Deutschen Wehrmacht; *Strategicus*, A Short History of Second World War.

B.Mk.

K. kunigaikštija kaip vasalinis D. L. K-tijos ir po 1569 bendrai Lietuvos-Lenkijos (Žečpospolitos) vienetas, atsirado žlungant Livonijos ordinui, išsilaikydama tačiau 233 metų (1562–1795) iki pat Lietuvos-Lenkijos paskutiniojo padalijimo. Nematydamas kitos išeities, Gotardas (Goddert) Kettler Vilniaus sutartimi 1561 XI 28 (‚Privilegium Sigismundi Augusti') pasidavė lenininku Žygimantui Augustui. Vasalinės valdos buvo padalintos į dvi dalis. Iš Lietuvai atitekusių Uždauguvio sričių buvo padarytas Ducatus Transdunensis. O visas K. pusiasalis ir kair. Dauguvos plotas su siaura sėlių krašto juosta tapo paveldima vasaline K.k., kurią gavo valdyti paskutinysis Livonijos magistras G. Kettler ir jo vaikai. Kai, atsisakęs kryžiuočių ordino, Gotardas Žygimantui Augustui 1562 III 5 atliko priesaiką, K.k. (Ducatus Curlandiae et Semigaliae) buvo laikoma įkurta. Prūsų Albrechto valstybės pavyzdžiu, Pacta subiectionis garantavo K.k., kurioje ėmė veikti vokiečių teisė, su vokiečių (buv. kryžiuočių riterių) administracija ir viešpataujančiu Liuterio tikėjimu. Buvo griežtai žiūrima, kad pareigūnų vietos K.k. tebūtų davinėjamos tik vietos kilimo vokiečiams. Gyventojų masę sudarė kuršiai, sulatvėję žiemgaliai, pietų pakraščiuose gyveno lietuvių, o mstl. buvo daug žydų. Per Liublino uniją atskiru dokumentu 1569 VIII 3 Kuršas, kaip kunigaikštija, tapo bendru Lietuvos-Lenkijos vasalu. Kiekvienas naujas kunigaikštis vis turėdavo atlikti priesaiką Lenkijos karaliui. Kai Gotardas perėmė K.k. valdžią, atidavęs Žygimantui A. Dauguvos žiotis ir Rygos pilį, savo sostine pradžioje pasirinko Selpilį (Selburg), Kuldingą, pagaliau Mintaują. Vad. Privilegium Gothardinum, K. kunigaikščio patvirtinta 1570 VI 25, buvo pagrindas kilmingųjų gausių laisvių. 1581 jos buvo vėl patvirtintos (Privilegia nobilitati concessa). Žečpospolitos bajorijos teisės viliojo K. riteriją. Lenkijos šlėktų pavyzdžiu, K.k. pasidarė bajorų rojumi. Kilmingiesiems įsistiprinus prasidėjo amžinai nesibaigianti kova tarp K. kunigaikščių ir riterijos, kuri buvo visą laiką priešiškai nusistačiusi K. hercogams. Šie santykiai su savo vasalais ir sudarė K.k. istorijos svarbiausą turinį, nes bajorija, apsidraudusi Žygimanto Augusto ir Gotardo privilegijomis ir K. kunigaikščio pažadais (1562 III 17), tapo žymiausias K. krašto veiksnys. O vietiniai gyventojai-valstiečiai, apkrauti sunkiomis duoklėmis ir lažu, nešė sunkų baudžiavos jungą.

Bažnytiniame gyvenime Gotardas padarė reformų, kurios K.k. išsilaikė iki pat XIX a. Kunigaikščio svarbus bendradarbis buvo vyr. Kuršo evangelikų bažnyčios superintendentas Aleksandras Einhorn, kurio vaikaitis Paulius Einhorn, žinomas Kuršo istorikas, buvo taip pat čia superintendentu. Gotardas sutvarkė pastorių atlyginimą, statė bžn., prieglaudas, mokyklas. Jo laikais buvo atliktos kelios bžn. vizitacijos. 1570 buvo sudaryta ir 1572 išsp. Kuršo bžn. įstatymai (Kirchenreformation ir Kirchenordnung). Gotardas atkreipė dėmesį ir į pastoraciją tarp valstiečių. Jo remiami 5 vokiečių kunigai 1586 išleido latviškai pirmą Enchiridion (mažąjį Liuterio katekizmą). Evangelikams reikėjo skubėti, nes 1585 Vilniuje latviškai buvo išsp. P. Canisijaus katalikiškas katekizmas. O iš Rygoje 1582 įkurtosios jė-

Ventos apylinkės vaizdas

zuitų kolegijos buvo prasidėjusios Kurše ir Žemaičiuose jėzuitų misijos. Vėliau jėzuitai įsikūrė Daugpilyje (nėpriklausė K. k.), Alūkstoj, Skaistkalnėj (Schönberge).

Kai Gotardas tapo K.k., ne visas Kuršo plotas buvo jo jurisdikcijoje. Grobinos sritį su žvejų uostu Liepoja Livonijos kryžiuočiai 1560 buvo spėję užstatyti Prūsų Albrechtui. Toji žemė 1609 tebuvo išpirkta. Žymiai painesnė istorija pasidarė dėl žemių buv. Kuršo vyskupo, kuris dar XIII a. buvo gavęs apie 1/3 Kuršo valdų. Jų pagrindinį plotą sudarė Pilteno sritis. Jos valdytoju tapo Holšteino hercogas, Saaremos (Öselio) vysk. Magnus, iš caro Jono IV gavęs Livonijos karaliaus titulą. Po to paskutinio Kuršo (Pilteno) ‚vyskupo' mirties (1583) dėl jo palikimo ginčijosi danai ir Žečpospolita, kol Brandenburgo-Ansbacho markgrafas Jurgis Fridrichas jį išpirko. XVII a. pradžioje Piltenas buvo laikinai įjungtas į Kuršą, bet jis vėl keliais atvejais (galutinai 1717) pateko tiesioginėn Lietuvos - Lenkijos valdžion. Nevaržomai Kuršo hercogo ekonominė galia rėmėsi tiesiogiai jo paties plačiomis žemėmis. Riterių pareiga buvo duoti K. kunigaikščiui 200 raitelių ir gauti iš jo, kai dvaro savininkas keitėsi, leno patvirtinimą (Rekognitionspflicht). Sostinėje buvo sutelktos centrinės viso krašto įstaigos: teismas (Hofgericht), kanceliarija, iždo rūmai (Rentkammer), konsistorija. Iš buv. ordino komtūrų ir jų valdų buvo sudarytos 4 pagrindinės administracinės apygardos (Oberhauptmannschaften): Kuldinga, Tukumas, Mintauja, Selpilis, sudarydamos 8 aps.

K.k., trumpai Kuršu (Kurland) vad., su Lietuva turėjo labai ilgą pietinę sieną. 1557 Pasvalio sutartis dar minėjo pirmykščias ir natūralias sienas, kurios buvo nustatytos 1475 (Der Radzivilonische Duktus) Gotardas rūpinosi tiksliau nužymėti K.k. pietinę ribą. Buvo sudarinėjimos iš Lietuvos ir Kuršo pareigūnų mišrios komisijos 1582 ir 1585. Tolimesni sienų apėjimai ir atskirų sričių ribų nustatinėjimai, kol atsirado pastovi K. ir Lietuvos istorinė siena, vėliau buvo daromi 8 kartus (1598, 1601, 1603, 1611, 1613, 1638, 1649 ir 1685). Toji siena — su mažais pasikeitimais 1921 (už Palangą Lietuvai, latviai gavo Alūkstą) — pasiliko valstybinė Lietuvos ir Latvijos riba iki šiolei.

Gotardas 1584 V 17 padalino K.k. savo sūnums, Žiemgalą su sostine Mintauja paskirdamas vyr. sūnui Fridrichui, o K. su Kuldinga — jaunesniam Vilhelmui. Šis siekė vienas valdyti, ir jau buvo bepasiekiąs viso K. suvienijimo. Būdamas ūmus, jis savo valdoje suėjo į aštrų konfliktą su riterija. Kai buvo jo paliepimu Mintaujoje 1615 užmušti du broliai (Nolde), įsikišo

pats karalius Zigmantas Vaza, nes į Varšuvos seimą buvo atėję riterijos skundai prieš K. hercogus ir hercogų — prieš kilminguosius. Sudarius tardymo komisiją, Vilhelmas buvo apkaltintas ir išvarytas (1616), o Fridrichui atiteko visas K. su Žiemgala. Piltenas vėl tapo savarankiškas lenas, kurį prižiūrėjo Lietuva - Lenkija. Nauja jos komisija 1617 išdirbo K.k. administracijai įstatymus (Kurländische Statuten) ir naują konstituciją (Formula regiminis), kuri dar labiau sustiprino galią riterijos, sukūrusios K.k. ‚riterių (bajorų) respubliką'. Nuo šiol iš landtago (seimo) kunigaikštis savo įsakams turėjo gauti patvirtinimą. Prie jo buvo vyr. tarėjų (Oberräte) taryba. Lietuvių ir lenkų bajorai K. galėjo naudotis tomis pat teisėmis kaip kilmingieji vokiečiai. Nuo 1617 K. turėjo savo aiškias teisines valdymosi formas. Tik baudžiavinė sistema valstiečiams liko nepasikeitusi.

Karuose su švedais K. vienu ar kitu būdu būdavo įtraukiamas. Prie Salaspilio (Kirchholmo) 1605 IX 27 didžiojo etmono Jono Karolio Chodkevičiaus pusėje kovojo kng. Fridrichas su 300 riterių. Per Gustavo Adolfo karus K. išgyveno dešimtmetį naikinimų, kentėjo nuo ligų ir bado, tačiau ir Altmarko paliaubose (1629 IX 16), ir Stuhmsdorfo taikoje (1635 IX 12) buvo patvirtinta K.k.; tik Dauguvos žemupyje švedų naudai buvo sumažinta jos teritorija. Šie, be to, iš Žečpospolitos laimėjo beveik visą Livoniją deš. Dauguvos krante.

K.k. istorijoje reikia laikyti beveik stebuklu, kad vieninteliam Kettlerio giminės palikuoniui, ištremtojo Vilhelmo jaunam sūnui Jokūbui, ne be vargo, pasisekė po Fridricho mirties (1642) tapti K. kunigaikščiu. Jis pasirodė energingas, sumanus, tiesiog genijalus. Jo didieji koloniniai užjūrio planai (kelios įgytos kolonijos), intensyvus vidaus prąmonės kėlimas, krašto gaminių eksportas, nuostabiai didelis laivynas (uostai Liepoja ir Ventspilis), buvo įdomi ano meto ūkinės merkantilizmo sistemos išraiška mažoje K.k. Jokūbo valstybė tapo tipiška merkantilizmo laikų atstovė. Savo išmintingoje vidaus politikoje (pagerėję santykiai su riterija, dėmesys slėgiamiems valstiečiams) Jokūbas nusižiūrėjo į savo svainį, Prūsų didįjį kurfiurstą Fridrichą Vilhelmą, kurio seserį buvo vedęs. Praturtėjęs Jokūbas taip pat siekė absoliutinės valdžios. Iš užjūrinės prekybos

Kuršo hercogo Petro įsteigtoji akademija

jis norėjo susidėti lėšų išlaikyti nuolatinei, nuo bajorijos nepriklausomai kariuomenei.

Nors švedų–Žečpospolitos karo metu iš visų jėgų Jokūbas stengėsi laikytis neutralumo, juo nepasitikėdami švedai staiga (po didžiojo kurfiursto persimetimo į karaliaus Jono Kazimiero pusę), nakčia užpuolė Mintaują (1658 IX 28). Jie Jokūbą išsivedė Rygon, o paskui iki Olyvos taikos (1600) jį deportavo į Ivangorodą. Olyvoje K.k. interesams atstovavo žymiausias jos' kancleris, gabus diplomatas Merkelis Foelckersahmb. Jam pasisekė atstatyti K. kunigaikštiją senose ribose, tik Rygos įlankos sala Runö atiteko švedams. Bet K.k. didybė jau buvo sunaikinta, kolonijos ir laivynas buvo užgrobta, pramonė sunykusi, nes užsienio specialistai buvo išvaryti. Esant Jokūbui ištrėmime suiro taip pat domėnų (paties kunigaikščio dv.) ūkis, mst. suskurdo. Nors Jokūbas vėl pradėjo kurti iš nauja, bet nedidelė K.k. nebegalėjo išlyginti milžiniškų nuostolių, juo labiau, kad Jokūbo sūnus Fridrichas Kazimieras, nesugebėdamas eiti tėvo pėdomis, Mintaujoje tesistengė, kaip tuomet buvo Vokietijos kunigaikščių mada, įsitaisyti puošnų dvarą Versaliaus stiliaus. Su jo mirtimi (1698) K.k. sustiprėjo politinė Rusijos įtaka. Pastoviai palaikomi giminystės ryšiai su Brandenburgo kurfiurstais nesujungė K. stipriau su Hohenzollernais, nors ir buvo svarstomas konkretus planas suvienyti Prūsų (Rytprūsių) ir K. žemes, joms susisiekti sudarant siaurą ‚tiltą', pro Palangą. Šitą projektą labai siūlė K.k. aukštas valdininkas von Puttkamer.

Tačiau laimėjo Petras Didysis, nuskirdamas savo dukterėčią Oną į žmonas jaunam K. kunigaikščiui Fridrichui Vilhelmui, kuris buvo didžiojo kurfiursto dukters Elzbietos Sofijos sūnus. 1710 Vilhel-

mui kng. Menšikovas caro Petro vardu garantavo Kuršo neliečiamybę. Tačiau kitais metais, tuoj po vedybų, K. kunigaikštis mirė. K.k. vėl atsidūrė neaiškioje padėtyje, juo labiau, kad tada vyko didysis Šiaurės karas (žr.). Visą dešimtmetį K.k. liko be hercogo, ir vėl buvo keliais atvejais kariaujančių kariuomenių trempiama. Labai daug ji nukentėjo per didįjį 1710 marą. Yra skaitoma, jog K.k. tada neteko pusės savo gyventojų, išmirusiejį 54 kunigai sudarė taip pat beveik pusę visų Kuršo evangelikų kunigų.

Nors Dancige gyvenąs paskutinis Kettlerių giminės Ferdinandas buvo formalus kunigaikštis, tačiau, Petro I pageidavimu, našlė kunigaikštienė Ona apsigyveno Mintaujoje, ir čia rusų įtaka nebesiliovė iki pat K.k. galutinio įjungimo į Rusijos imperiją. Kadangi su Ferdinandu baigėsi Kettlerių giminė, Lietuva-Lenkija norėjo šį leną sau prisijungti, o Augusto II Drezdene, Berlyne ir Petrapilyje buvo kuriami įvairiausi planai. Laimėjo Rusija. Po 175 valdymo metų išsibaigus Kettlerių dinastijai, nuo 1737 per 58 m. K.k. atiteko Bironų-Bühren giminei. Pirmasis jų buvo Ernestas Jonas Bironas, smulkus žiemgalos riteris, patekęs į našlės Onos, vėliau tapusios cariene, ypatingą malonę. Jis valdė Kuršą dažniausiai iš Petersburgo, nesigailėdamas pinigų didelėms statyboms (Rastrelli suprojektuotos pilys Mintaujoje ir Ruhenthale). Vos mėnesiui praslinkus po carienės Onos mirties (1740) K.k. Bironas buvo ištremtas į Sibirą, ir tik po 20 metų Kuršas sulaukė savo kunigaikščio, kai caras Petras III E. J. Bironą grąžino atgal, o Kotryna II suteikė prarastas teises. 1769 XI 25 jis atsisakė Kuršo savo sūnaus Petro Birono naudai. Šis silpnas įpėdinis buvo paskutinis K.k. Paminėtina Mintaujoje 1775 jo įsteigtoji Academia Petrina. Keliais atvejais perorganizuota, XIX a. ji tapo gimnazija, kurioje mokslą išėjo ir eilė žymių lietuvių tautinio atgimimo ir nepriklausomybės metų veikėjų. Kai po Kosciuškos sukilimo Rusija su Austrija susitarė dėl Lietuvos - Lenkijos pasidalinimo (1795 I 3), K.k. landtagas nelaukė ilgai. Jis 1795 III 17 (nauju stiliumi 28) savo posėdyje nutarė nutraukti Lietuvai-Lenkijai leninę K. priklausomybę ir be sąlygų pasiduoti Rusijai. Tokį pat nutarimą padarė ir Pilteno riterija. Tuo pačiu metu atsisakiusiam Petrui Bironui buvo imta mokėti pensija už jo paimtus dvarus. Savo manifestu Kotryna II 1795 IV 15 (26) skelbė Kurše religijos laisvę, garantuodama kiekvienam luomui ten tokias laisves, kokios buvo Rusijoje. Valstybinis K.k. riterijos santykis su Rusija nuo pat pasidavimo pradžios tapo kitoks negu Estijos ir Livonijos, su kuriomis Kuršas 1801 buvo sujungtas į generalgubernatūrą.

Christoph Georg von Ziegenhorn, Staatsrecht der Herzogtümer Curland und Semgallen 1772; *K. W. Cruse*, Curland unter den Herzögen I 1833, II 1837 (daug svarbių dokumentų iki pat K.k. riterijos pasidavimo Rusijai 1795); *E. Seraphim*, Geschichte Liv-, Est- und Kurlands II 1904; *Leonid Arbusow*, Grundriss der Geschichte Liv.-, Est.- und Kurlands 1918; *K. v. Kurnatowski*, Georg Friedrich Markgraf von Brandenburg und die Erwerbung des Bistums Kurland (disertacija) 1903; *W. Eckert*, Kurland unter dem Einfluss des Merkantilismus 1927; *R. Stupperich*, Die Entscheidung über die Selbständigkeit Kurlands im Nordischen Kriege (Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1938, Jahrg. III Heft 1); *J. Juškevics*, Hercoga Jėkaba laikmets Kuržemė 1932; *H. Mattiesen*, Die Kolonial- und Überseepolitik der kurländischen Herzöge im 17. und 18. Jahrh., 1940; (") Gebiet und Grenzen des Herzogtums Kurland 1569–1795 (Jahrb. f. Gesch. Osteuropas 1957 Bd. V, Heft 1–2, 198–205). Kitą bibliogr. žr. *Arnolds Spekke*, History of Latvia. An Outline 1951 243–63, 420, 429. *Reinhard Wittram*, Baltische Geschichte 1954 107–124, 277–280. *Al. Plateris*, Teisiniai Livonijos ir Kuršo santykiai su Lietuva (XVI–XVIII a.) 1938. *Z.I.*

Kuršė, arba Bėrupelis, Kuršių upelis, Pagirio vls., Ukmergės aps. ir Vadoklių vls., Panevėžio aps. upelis, Uslajos (Upytės, Nevėžio) deš. intakas, 10 km ilgio.

Kuršėnai mstl., vls. centras ir dv., Šiaulių aps., 3000 gyv. (1938), pro K. eina dvi glžk. linijos, už 4 km nuo mstl. yra Kuršėnų glžk. st. Šiaulių–Mažeikių linijoj, o už 3,5 km Pavenčių st. Šiaulių–Telšių linijoj. Pro mstl. teka Ventos upė. K. yra dešiniajame Ventos krante. Jau prieš I pas. karą K. buvo kelios lietuviškos krautuvės, pieninė. 1939 K. yra buvę: paštas. apylinkės teismas, miškų urėdija ir girininkija, rajono agronomas, 3 med. gydytojai, vet. gydytojas, vet. felčeris, 2 vaistinės, elektros stotis, malūnas, lentpiūvė ir vilnų verpykla, akc. Palemono b-vės plytinė, čerpių ir drenažo gamykla, cukraus fabrikas Pavenčiuose, Pienocentro garinė pieninė ir sūrinė, koklių, molinių indų, dėžių dirbtuvės, žemės ūkio kooperatyvas Venta, Smulkaus kredito banksas. Žydų liaudies bankas ir kt. 1927 pradėjo veikti Valančiaus vardo liaudies univ., 1938 sveikatos punktas, 1935 Šiaulių aps. savivaldybė nutarė tiesti plentą tarp Šiaulių ir K. į Klaipėdą. Gaudučių ir Laukštučių durpynuose buvo durpių kasimas vykdomas įmoniniu būdu. Netoli nuo K. prie Ventos, ties Stragučių k., sausame

Kuršėnų bažnyčia

pušyne yra vasarvietė. Pastačius Pavenčių cukraus fabriką K. mstl. žymiai išaugo. K. puošia didelė mūrinė 2 aukštų 8 komplektų pr. mokykla. K. kapinėse yra palaidotas lietuviškųjų kalendorių leidėjas Laurynas Ivinskis (žr.). Apylinkėje yra keletas piliakalnių, vienas jų vadinamas Silvestro kalnu. 1832 L. Jucevičius kasinėjo du senojo geležies amžiaus pilkapius. Palemono plytinės smėlio kasyklose sunaikintas vidurinio geležies amžiaus pabaigos ir naujojo geležies amžiaus pradžios kapinynas. Vienas degintinis kapas yra buvęs 1,4 m gylio ir 1,3 m pločio. Duobės dugno šonai buvo išgrįsti 40 cm aukščio akmeniniu grindiniu. Kapo duobės dugne buvo supilti sudeginti žmonių kaulai. Ardomame kapinyne surasta įvijinių ir suktinių antkaklių, kryžminių sidabru kiotų smeigtų ir kt.

Žinios apie K. siekia XIV a. Pradžioje K. buvo D.L.K. nuosavybė. 1564 Žygimantas Augustas atidavė K. leno teise Polocko pilininkui Jurgiui Myk. Zenovičiui. 1581 K. vadinami jau ‚miestu' ir, kaip iš tų metų inventoriaus matyti, turėjo, palyginti, nemažą gyventojų skaičių. Išmirus Zenovičių šeimai, 1621 taip pat leno teise K. gavo paiždininkis ir D.L.K. raštininkas Stp. Pacas. 1631 iš Stp. Paco K. perėmė J. Gruževskis. Kar. Zigmantas Vaza suteikė jam privilegiją, kuria patvirtino jį ir jo vyriškuosius įpėdinius K. valdytojais ir atleido juos nuo prievolių valstybei. 1717 K. valdytoju buvo Žemaičių stalininkas Jokūbas Gruževskis. Tada K. turėjo 150 dūmų. Vėliau K. dv. ir jam priklausančius kaimus, viso apie 183 valakus, valdė Edv. Gruževskis, po jo — sūnus Jonas. 1831 Lietuvos sukilėlių karinė vadovybė K. turėjo karo posėdį ir nutarė, išsiskirsčius į atskirus dalinius pasitraukti į Prūsus.

K. šv. Jono Krikštytojo vardo medinė bžn. statyta 1523 Žygimanto Augusto. Protestantizmo Lietuvoje įsigalėjimo metu ji buvo užimta kalvinų. Žemaičių vysk. St. Kiška (žr.), padedamas teisėjo Jono Mlečkaus, atkovojo bžn. katalikams, suteikė jai parapijos teises ir paskyrė kleboną. Bžn. buvo perstatyta 1622 ir 1842, bžn. žemės turėjo 31 valaką. Per I pas. karą bžn. buvo sugriauta. Po karo kleb. V. Dambrausko rūpesčiu ir parapiečių lėšomis buvo pastatyta didelė mūro bžn., pakonsekruota 1933 IX 29 vysk. J. Staugaičio. Anksčiau K. parapija priklausė Viekšnių dekanatui, įsteigus Liet. bažnytinę provinsiją, K. buvo priskirti Telšių vyskupijai ir tapo dekanato centru. 1940 K. par. kartu su Micaičių filija priklausė 9125 parapiečiai. K. kleb. kan. V. Dambrauskas buvo 1941 VI enkavedistų suimtas ir dvaro

Kuršėnų miestelio gatvė

parke žiauriai nukankintas. Bžn. buvo rusų apiplėšta.

Słow. Geogr. IV 1883; *J. Gružewski,* Kościół ewangelicko-reformowany w Kielmach 1912; *N. Rouba,* Przewodnik po Litwie i Bielejrusi; *A. Salys,* Die Žemaitischen Mundarten I (Tauta ir žodis VI) 1932; *M. Wołonczewskis,* Žemajtiu Wiskupistė I–II 1848; *L. A. Jucewicz,* Góry i groby olbrzymie w Litwie (Tygodnik Petersburski) 1837; *B. Tarvydas,* Kuršėnų senkapis (Gimtasai Kraštas 2–4, 525–526) 1936; Vadovas po Lietuvą red. Pr. Barkauskas ir Aleks. Vabalas 1938.

R.Krs. ir Rd.

K. miškų urėdija būstinė Kuršėnuose. Administruojamieji plotai siekė apie 24.000 ha ir paskirstyti į 8 girininkijas: Akmenės, Gedinčių, Kruopių, Kuršėnų, Papilės, Pažižmės, Raudėnų, Šiaudinės. K. urėdijos miškuose esama briedžių, elnių, danielių, šernų.

Kuršiai žymiausia iš išnykusiųjų rytų baltų tautų (žr.), gyvenusi šių dienų vakarinėje Latvijoje ir Lietuvos šiaurės vakarų kampe.

Vardas. K. istorijos šaltiniuose vardu minimi pradedant IX a. Lotyniškai jie vadinami: Cori (Rimberto Vita A. Anskarii, apie 875), Curi, Curetes (Sakso Gramatiko Historia Danica, apie 1200), Curones (Livonijos Henriko Chronicon Livoniae, apie 1226), vokiškai: Kûren (Eiliuotinė kronika, apie 1290), Kûrin (Nicolaus von Jeroschin Kronike von Pruzinlant, 1331–41), nuo XV a. dėl û sudvibalsėjimo ir Cawern, Kauren, prancūziškai: Corres (G. de Lannoy kelionės aprašyme, 1413), rusiškai: Kŭrsi (Nestoro kronikoje, apie XI a.), vėliau Korš. Latvių dainose sutinkama ds. kursi (Langės žodyne ds. vt. Kursuos ‚Kuržemėje'), o dabar paprastai tariama kurši (vs. kursis, plg. ir vietovardį Kurši). Lietuvių kalboje atliepia kuršis (M. Lietuvoje ir kuršỹs) ‚Kuržemės arba Užmario gyventojas, pamario žvejas'. Poškos žodyno dar pažįstama lytis kuršas, m.g. kuršė, kurią patvirtina dabartinė pavardė Kuršas (randama jau XVI a. inventoriuose). Pats kraštas lotyniškuose šaltiniuose vadinamas Curonia (iš to Petro Dusburgiečio kronikos Curonienses), vok. Kurland (šaltiniuose: Kûrlant, vėliau Cawerlant, Kaurlant, sulot. Curlandia), latvių dainose Kursa (trm. ir Kurse, Kuorsa), liet. Kuršas. Lietuvių kalboje lat. Kursa turėtų atliepti *Kuršà (plg. 1673 Sapūno gramatikos ir 1701 N. Testamento Prūsa ‚Prūsija' : prûsas). Bet, matyti, k. savo krašto vardą VIII a. jau tarė su trumpu galūnės balsiu *Kurša (iš baltų *Kuršā), todėl lietuviai, negalėdami tokios lyties suderinti su savo tada ilgai tebetariama moteriškąja galūne -ā (plg. rankà ir *rankā, bet apsaugotoje galūnėje baltó-ji iš *baltā-ji), ją pakeitė vyriška lytimi Kuršas. Vengiant dviprasmumo vėliau krašto gyventojai bevadinami tik kuršiais. Iš krašto vardo dar išsivesta ir priesaginiai lat. kursenieks, kursinieks ‚kuršis, Užmario arba Kuršo gilumos gyventojas', liet. kùršininkas ‚Kuršo arba Užmario gyventojas'. Vardo lytį kur- (be s) skandinavai ir vokiečiai bus girdėję iš lybių, su kuriais jiems Baltijos pajūryje visų pirma teko susitikti. Mat suomių kalbose baltų *kurša- pirma išvirto *kurha (plg. suom. hihna iš baltų *šikšnā, liet. šikšnà), o lybių kalboje paskui h po r išnyko. Plg. lybių Kuràmõ (= estų Kuramaa iš *Kurha+maa ‚žemė') ‚Kuržemė', kuràli (iš *kurhalainen, *kuršalainen) ‚Kuržemės gyventojas'. Rašyba su o (Cori) vėl rodo platų u tarimą, o vokiškosios lyties ilgas ū, matyti, pailgintas iš trumpojo balsio. Bet sen. rus. Kŭrsĭ imta tiesiogiai iš baltų, tik galūnė (vėliau tarta Korš) priderinta kitiems jų kolektyvine reikšme vartotiems tautovardžiams, pvz. Ruś, Lib', Sum ‚rusai, lybiai, suomiai'. Dabar latvių vartojama Kurzeme (trm. Kuorzeme) yra sutrumpėjusi iš *Kurszeme. Pagal latviškąją lytį naujai pasidaryta ir liet. Kuržemė.

Vardo etimologija nėra aiški. Būga manė jį esant giminaitį su sl. *kŭrsŭ (plg. ukr. kors ‚lydymai', ček. krs ‚nuskurdęs medis') ir skr. krčah ‚liesas, silpnas', o Vasmeris vėl jungė su sen. ček. krchý ‚kairias', lenk. karśniawy ‚kairiarankis'. Taigi Kuršas būtų reiškęs lydymų ar že-

mių nuskurdusių medžių šalį arba kairioje pusėje (nuo lietuvių) esantį kraštą (plg. žiemgāliai : žiemiaĩ).

P l o t a s i r s r i t y s. K. gyvenamasis plotas laiko būvyje yra nemaža kitęs. Jau priešistoriniais laikais vyko k. mišimas su suomiškos kilmės lybiais (žr.), o vėliau su iš rytų ir pietų besistumiančiais latviais ir lietuviais. Atskirą, k. priskiriamą pajūrio medžiaginę kultūrą (vok. vad. Memelkultur ‚Klaipėdos kultūra') archeologai apie Kristaus gimimo laikus randa plote nuo Nemuno žiočių pietuose iki Medzės (netoli Liepojos) — Lielancės linijos šiaurėje. Apie X a. k., stumdamiesi aukštyn, pasiekia Ventos–Abavos liniją. Tuo pačiu laiku, manoma, didžioji lybių dalis emigruoja ir įsikuria vakarinėje Vidžemėje. O apie XI a. k. paplinta ir retai lybių dar gyvenamoje šiaurės Kuržemėje, vad. Vanemaa. Kronikininkas Rimbertas (žr.) jau IX a. pusėje mini Kurše penkias sritis (regnum vero ipsorum quinque habebat civitates). O XIII a. Kuršo ribos ir sritys jau gana tiksliai nustatomos iš 1253 ir 1291 žemių dalybų aktų. Vakaruose ir šiaurėje į Baltijos jūrą atsišliejusį Kuršą iš pietų rytų riboja maždaug linija, einanti nuo Sluokos ež. (prie Rygos įlankos) pro Zantę, Blydenę, Rengę (Latvijoje), Kuršėnus, Luokę, Rietavą ir Švėkšną iki Nemuno žiočių . (Žr. žemėlapį prie Baltų tautų proistorės). Krašte būta aštuonių sričių: keturios šiaurinės: Vanenė, arba lyb. Vanemaa (šaltinių Vredecuronia), Venta (Winda), Pamarys (Bihávelanc), Banduva (Bandowe) ir tiek pat pietinių: Duvzare (Dovzare), Mėguva (Megowe), Ceklis (Cēclis), Pilsotas (Pilsaten). Be to, dalybų aktai mini dar devintą bevardę sritį, vien aprašomai ją vadindami lot. terra inter Scrunden et Semigalliam (= žemė tarp Skrundos ir Žiemgalos). Faktiškai ją sudarė veik vieni miškai, skyrę Kuršą nuo Žiemgalos (žr.). Kita vad. ‚tuščia žemė' (terra deserta inter Candowe et Semigalliam) vėl skyrė Vanenės sritį nuo Žiemgalos. Apskritai tenka pažymėti, kad kraštas daug tankiau XIII a. buvo gyvenamas į vakarus nuo Ventos negu į rytus. Kuršo pietuose vėl daugiau gyventojų bus buvę pajūryje, mažiau Ceklyje. (Pietinėms sritims žr. Ceklio žemėlapį). Jos dalybų aktuose pavadintos n e d i r b a m o m i s (terrae incultae), o šiaurinės, priešingai, g y v e n a m o m i s (terrae inhabitatae). Tai rodo, kad pietinės sritys ūkiniu atžvilgiu buvo menkesnės, matyti, ir rečiau gyvenamos. Bet, palyginti, nemažas dalybose suminėtų vietovardžių skaičius, taip pat šaltiniuose retkarčiais, ypačiai pajūryje, minimi gyventojai, nieku būdu neleidžia tų pietinių Kuršo sričių laikyti XIII a. negyvenamu tyru. Šaltiniai nemini nė kada jos buvo Ordino nukariautos. Iš to galima daryti išvadą, kad dėl gyventojų retumo maža čia tebūta ir pasipriešinimo. Zajączkowskis (Studya nad dziejami Żmudzi wieku XIII, 1925), spėja, kad tos sritys Ordino buvusios pajungtos 1252 gale. Kai kurie istorikai, pvz .Łowmiańskis (Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego II 1932) Ceklį norėtų laikyti žemaitiška sritimi. Tačiau istoriniuose šaltiniuose trūksta tiesioginių duomenų kalbamosios srities gyventojų tautybei nustatyti. Todėl čia visų pirma tenka remtis dalybose suminėtų vietovardžių kalbine analize, ir kalbininkai yra pasisakę už Ceklio kuršiškumą. Tai, ypačiai ankstyvesniajam laikotarpiui, patvirtina ir archeologiniai duomenys.

L a i s v ė s k o v o s. Būdami vakariausi iš rytų baltų ir gyvendami pajūryje, k. anksčiau susidūrė ir su V. Europa. Todėl apie juos daugiau ir ankstyvesnių istorinių žinių. Maždaug apie 600 po Kr. skandinavai ima veržtis Pabaltėn. Pradžioje tai buvo grobio ieškotojų žygiai. Pasiplėšę grįždavo atgal namo. Bet vėliau ir Pabaltėje įsikuria pastovių skandinavų kolonijų. Kurše tokia kolonija 650–800 po Kr. archeologų susekta Gruobyne (žr.), netoli Liepojos. Skandinavijos vikingų puolami, k. atsilygindavo, ypačiai vėliau, priešpuoliais. Bent apytikrį istorinių įvykių vaizdą čia padeda susidaryti Rimberto apie 875 parašytas šv. Angaro (žr.) gyvenimas, Sakso Gramatiko (žr.) pasakiška Historia Danica, arba Gesta Danorum (apie 1200), skandinavų sagos ir keli runų įrašai. Iš Rimberto sužinome, kad k. apie 800 iš savo ‚karalystės miesto' (urbs regni) S e e b o r g išviję švedus. Taip bus jį vadinę ne patys k., bet vikingai, nes senovės skandinavų kalboje S œ b o r g reiškė apskritai sustiprintą miestą su uostu, t.y. jūrpilį. Plg. sen. skandinavų A l d e i g j u b o r g (= sen. rus. Ladoga), pavadintą pagal suomiškos kilmės Ladogos ež. Ir rus. N o v g o r o d (prie Volchovo upės) vikingai vadino savaip H o l m g a r d r (: holmr ‚salelė, kalva' + gardr ‚tvora, aptvaras, namas, sodyba'). Apie 853–54 k. vėl puolę

danai, bet buvę sumušti ir į k. rankas patekę pusė jų laivyno su auksu, sidabru ir daug ginklų. Tai išgirdęs švedų karalius Olavas surinkęs ‚nesuskaitomą kariuomenę' (innumerabili congregato exercitu) 854 ar 855 puolęs Kuršą, visiškai sunaikinęs jūrpilį, kuriame buvę net septyni tūkstančiai karių, palikęs ten savo laivyną ir sausuma per penkias dienas pasiekęs kitą k. miestą Apuolę (žr.), kurį po 9 dienų ir paėmęs. K. turėję duoti 30 įkaitų ir pasižadėję mokėti duoklę. Apie 862 švedai vėl buvę išvyti iš krašto, bet vėliau grįžę ir ėmę statytis Kurše pilių. Egillo sagoje vėl pasakojama apie vikingų būrio, vadovauto Skallagrimo sūnaus Egillo, žygį į Kuršą apie 920–925. Puošniu sagos stiliumi sekama, kad Egillas pirma sudaręs su k. prekybos sutartį dviem savaitėm, bet paskui, susiskirstę 12 vyrų būriais, vikingai ėmę plėšti. Puolant vieną lentų tvora aptvertą sodybą, k. juos sučiupę ir uždarę rūsin, kur jau buvę trys vergais nuteisti danai. Bet Egillas išsilaisvinęs, išgelbėjęs savo draugus bei danus, sudeginęs sodybą ir grįžęs su gausiu grobiu. Pasakotojas dar prideda, kad šis vikingas ir vėlesniuose žygiuose nešiojęs ‚drakonu' vadinamą kalaviją, įsigytą Kurše. Kad k. bus gebėję atsilyginti priešpuoliais, patvirtina žinia, kad danai dėl dažnų jų antpuolių XI a. net bažnyčiose meldęsi: Viešpatie, išgelbėk mus nuo kuršių! Iš Livonijos Henriko (žr.) sužinome, kad Danija dar XIII a. buvo k. puolama. Sakso Gramatiko veikalas dalinai kompiliuotas iš sagų ir daug kur jo pasakojimai stačiai fantastiški. Bet atsijota ir šis tas daugiau ar mažiau tikra. Jis visų pirma pasakoja apie nepasisekusį danų vikingo Hadingo (Hastingo) žygį (tarp 866–894) prieš k. valdovą Lokerą (Curetum tyrannus). Daugiau sėkmės turėjęs jo sūnus Frotho. Su dideliu laivynu jis puolęs k. karalių (rex) Dorną. Bet šis, pajutęs artinantis priešą, įsakęs viską krašte sunaikinti, kad priešui tektų badauti, pats pasitraukęs į ‚visais galimais būdais' sustiprintą pilį, kurią vikingai tik apgulę paėmę. Toliau jie žygiavę prieš rusus (Rutena gens) ir paėmę Polocko (Paltiska) tvirtovę. Jei galima pasitikėti senovės danų karalių chronologija, tai šis žygis turėjo įvykti X a. pradžioje. Kitas vikingas Starkadas vėl didžiuojasi išmokęs vikingus vaikščioti ‚medinėmis šliurėmis', nes k. apsisaugoti nuo priešo pajūrį ir kelius barstydavę ‚aštriais geležimis'. Sakso aprašytas ir k. laivyno puolimas Jarnloko uosto Ölando saloje (1170). Adomas Bremenietis (žr.) vėl mini, kad kažin koks pirklys, paragintas danų karaliaus Sveno Estritsono, apie 1076 Kurše buvęs pastatęs bažnyčią. Ši bažnyčia galėjo būti pastatyta danų prekybinės faktorijos (žr.) reikalams. Mat viduramžiais bažnyčios dažnai statyta prie faktorijų, kaip pvz. ir tų pačių danų šv. Klemenso bažnyčia Londone. Pagal kitas žinias Danijos karalius Kanutas VI (1182 — 1202) irgi kartkartėmis kariavęs ne tik su kuršiais, bet ir su žiemgaliais. O Mervalloje (pietų Švedijoje) rastame XI a. paminkle vėl runomis įrašyta, kad Sigridos vyras Sveinas, vadinasi kitas vikingas, dažnai brangiu laivu nusiirdavęs aplink Domesnesą (Dómesnœs = Kolkos ragas šiaurės Kurše) į Žiemgalą. Kraštui ginti k. bus plačiai naudojęsi piliakalniais. Jų Kuržemėje suregistruota arti 70, iš kurių 16 išdėstyta Ventos ir Abavos pakraščiais. Bet ir patys k. tiek buvo išgarsėję savo antpuoliais, kad Adomas Bremenietis ir dar net Eiliuotinės kronikos autorius įspėja krikščionis vengti Kuršo pakraščių.

Vokiečiams ėmus stiprintis Dauguvos žiotyse, k. pajuto ir iš tos pusės gresiantį pavojų. Todėl jau 1210 jie puola ne tik vokiečių laivus, kuriais vysk. Albertas su kryžeiviais plaukė Vokietijon, bet ir pačią Rygą. 1228 k. vėl puolė sustiprintą Daugavgryvos vienuolyną. Tuo metu tarp Romos kūrijos ir kalavijuočių ordino bei Rygos vokiečių buvo pasireiškę nesusipratimų dėl politikos ir varžytynių dėl įtakos Livonijoje, pramintoje Marijos žeme (Terra Mariana). Pvz. popiežius Honorijus III 1225 bulėje Ecclesia Romana, adresuotoje naujakrikščiams Livonijoje ir Prūsuose, aiškiai stoja už jų teises, tardamas ‚kur yra Dievo dvasia, ten turi būti ir laisvė' (ubi spiritus Dei est debet esse libertas). O iš kitos pusės Ordinas savo misija laikė valdymą (dominium), kurį lyg šešėlis sekė vergovė (servitus). Tokioje aplinkoje k. sritinis valdovas Lamikis (rex Lamechinus) 1230 gale pasirašo su pop. Grigaliaus IX vicelegatu Balduinu (žr.) aniems laikams būdingą ir, palyginti, palankią sutartį. Lamikis pasižada krikštytis ir priimti popiežiaus paskirtą vyskupą, duoti jam tokią pat duoklę, kaip Gotlando gyventojai, dalyvauti karuose prieš pagonis ir dvejų metų būvyje, nuvykęs Romon, pavesti savo valstybę popie-

žiaus globai. O Balduinas žada k., jei jie neatkris nuo Bažnyčios, ‚amžiną laisvę' ir garantuoja, kad jie nepateks nei Danijos nei Švedijos valdžion. Kiek galima spręsti iš paminėtų vietų vardų, Lamikio valdžiai priklausė Pamarys, Venta ir vakarinė Banduva. Sekančių metų pradžioje Balduinas sudarė panašią sutartį dar su dvylika kaimų rytinėje Kuršo dalyje (už Ventos upės). Priežasčių, vertusių Lamikį pasirašyti tokią sutartį, galėjo būti daug. Aukščiau minėti Rygos puolimai k. nebuvo sėkmingi. Sugniužęs buvo ir estų pasipriešinimas. O pats sutarties tekstas liudija, kad k. taip pat prisibijota danų ir švedų. Matyti, Lamikis iš kelių blogybių pasirinko mažesniąją. Pagaliau čia ėjo lyg ir lenktynės su Ryga. Mat ji po badmečio 1230 kaimyninei Kuršo sričiai buvo irgi primetusi sau žymiai palankesnę sutartį, apkraunančią k. didelėmis duoklėmis. Nuo to laiko Vanenės sritis imta vadinti Vredecuronia (= Taikos Kuršas). Kilus nesusipratimams Balduinas išskubėjo Romon ir popiežius patvirtino jo sudarytas sutartis. 1231/32 žiemą kalavijuočiai nusiaubė Kuršą ir Visbyje sulaikė į Romą vykstančius k. pasiuntinius. Popiežius pats Balduiną įšventino Žiemgalos vyskupu ir 1232 paskyrė savo legatu Livonijai, Gotlandui ir net Suomijai. Bet dėl Ordino didelio priešinimosi 1234 jis buvo pakeistas Rygai palankesniu Vilhelmu Modeniečiu (žr.).

Saulės kautynėse (1236) lietuviams sukūlus kalavijuočius, k. tuojau sukilo, atsimetė nuo krikščionybės ir atsisakė duoti duokles. Net buvo nužudytas jiems legato Vilhelmo 1234 paskirtas vyskupas. Bet kalavijuočiai 1237 susijungia su Kryžiuočių ordinu ir jungtinėmis jėgomis pasiseka numalšinti k. sukilimą. Vilhelmas 1242 raštu Ordinui leidžia statytis Kuldingos (žr.) pilį, specialiai skirtą k. pajungimui. Jo rašte skaitome ir pasiteisinimą: ‚Kadangi ligšioliniai žygiai nėra davę lauktų pasekmių, nusprendžiau griebtis kitų priemonių'. Su legato pritarimu krašto mistras Ditrichas iš Grüningeno, sutelkęs visas savo pajėgas, vyskupo vasalus ir latgalius bei lybius, jau tais pačiais metais pradeda k. nukariavimą. Puolimas vykdomas pajūriu, kraštas deginamas ir naikinamas. Eiliuotinė kronika pasakoja, kad k. kovose su Ordino ir vyskupo pulkais rodę tokį kietumą, ‚kaip kirtėjams šakotas medžio kelmas, kurį reikia rauti su kilpa'. Pamatę neatsilaikysią, k. pasiduoda, pasižadėdami padėti pastatyti Kuldingoje Ordino pilį. Pilyje kartu su vokiečių įgula buvo apgyvendinta ir dalis k. didikų. K. turėjo duoti įkaitus, priimti vokiečių teisėjus ir be duodamos dešimtinės dar mokėti atskirus žemės mokesčius. Be Kuldingos, Ordinas, nudegintų k. pilių vietoje, pasistatė ir daugiau savų, pvz. Dundangoje ir Embūtėje. Kadangi jau 1248 Krimuldoje (Vidžemėj) minimas k. kaimas (Cursiculle), tai galima manyti, kad nemaža jų buvo ištremta kitur. Ordinui vis labiau įsigalint, Vilhelmas 1245 panaikina 1234 sutartį, pagal kurią vyskupui buvo tekę du trečdaliai Kuršo žemių. Jis teisiškai Kuršą paskelbia Prūsijos dalimi ir nustato, kad ir čia, kaip Prūsuose, Ordinui turi priklausyti du trečdaliai visų žemių.

Rodos, k. ieškota pagalbos ir pas Mindaugą. Tačiau šiam apie 1244 nužygiavus į Kuršą ir apgulus Embūtės (žr.) pilį, daugumas jų pabūgę prisijungti. Mindaugui pralaimėjus kautynes, žuvo ir k. viltys išsilaisvinti. Bet vietomis dar kovota iki pat 1252. Tik tais metais atvykęs Ordino vyriausiojo magistro pavaduotojas susitaria su Kuršo vyskupu Henriku statyti vienuolika bažnyčių galutinai nukariautoje krašto dalyje: po tris Pamaryje, Banduvoje, Ventoje ir dvi Vanenėje. Pietuose, išskyrus Klaipėdos apylinkę, kur irgi 1252 pastatyta pilis, matyti, padėtis nebuvo dar aiški. Po ilgesnių derybų 1253 vyskupas pasirašo su Ordinu dvi žemių dalybų sutartis. Pastebėtina, kad pietines sritis liečiančiame akte labai atsargiai kalbama apie dar nedalytas, bet dalytinas sritis (terras incultas nondum divisas in Curonia dividendas). Pagal sutartis k. palikta teisės į nedirbamas žemes, pievas, miškus, medžius su bitėmis ir vandenis. Nedalyti liko 6 didieji Kuršo ežerai ir šventieji miškai. K. įpareigota dalyvauti visuose Ordino karuose ir mokėti atskirus laukų apsaugos mokesčius. Visokius šaukimus, teisėjų įsakymu, turėjo atlikti kaimų seniūnai. Po Durbės mūšio (1260), kur prieš pat kautynes k. perėjo lietuvių pusėn, vėl Kurše suliepsnojo visuotinis sukilimas. K. pasisekė paimti net keletą pilių. Ordino padėtis buvo labai kritiška, nes taip pat buvo sukilę žiemgaliai ir prūsai. Be to, grėsė pavojus iš lietuvių ir rusų. Tačiau gavus naujų jėgų, bet daugiausia dėl nesuderintų jo priešų veiksmų, Ordinui pavyko atsigriebti ir septynerių metų būvyje k. buvo galutinai pavergti. Iš abiejų

pusių kovota labai žiauriai. Pvz. Eiliuotinėje kronikoje pasakojama: ‚Paėmę Dzinterės pilį, jie (= kryžiuočiai) ją padegė, išžudė visus įgulos vyrus vyresnius kaip vienuolika metų, o sužeistuosius metė atgal ugnin'. Pagaliau Rygoje 1267 buvo pasirašyta taikos sutartis, kuria abi pusės atsisakė nuo kerštо veiksmų. K. nustatyta prievolės: nuo kiekvieno arklo duoti Ordinui du pūrus (žr.) rugių, keturias dienas per metus eiti baudžiavą ir vieną mėnesį savo duona dirbti prie pilių statybos. Ši sutartis taip pat gana smulkiai aptaria k. jūrininkų teises, nustato normas ir tvarką laivų sudužimo, jūros išmestos mantos ir užsienіečių liudytojų atvejams, k. nuosavybės teisių įrodymui laivams ir prekėms. Tai rodo, kad k. dar ir tada turėta šioks toks laivynas ir varyta jūros prekyba. Netiesiogiai senesnius jų prekybos ryšius patvirtina ir šis faktas. Ratzenburgo (žr.) vyskupijos, prie Liubeko, 1229 mokesčių mokėtojų sąraše keli rajonai vadinami kuršiškais vardais: Korseme, Bandowe, Tsabele (=Sabile). Tai, matyti, jūros antpuoliuose ar laivų nelaimėse nelaisvėn patekusių k. gyvenvietės. Jie čia buvo apgyvendinti slavų vendų tarpe, lygiai kaip ir vendų jūrininkai, po laivo nelaimės Ventos žiotyse, XII a. buvo priversti apsigyventi Wendeculla, t.y. vendų kaime prie Kėsių (lat. Cēsis) Vidžemėje.

Taip dvidešimt penkerius metus trukę k. laisvės kovos baigėsi visišku pralaimėjimu. Vadovaujamasis ir socialiai pranašesnis sluoksnis mažne visas žuvo karuose. Iš likusiųjų vienas kitas asimiliavosi su nukariautoju arba dažniau nugrimzdo į tą pačią vieną socialinę klasę, į kurią istoriko Merkelio žodžiais tariant, buvo perkelti visi krašto gyventojai. Bet čia paminėtini vad. ‚kuršių karaliai' (lat. kuršu koniņi), kurie dar 1795, Kuršo kunigaikštiją aneksavus Rusijai, atskirai ir ypatingu būdu atliko ištikimybės priesaiką. Tie paprasti ūkininkai greičiausia yra palikuonys senųjų k. bajorų, kuriems, kaip pvz. 1320 Tautgudui, lygiomis su kitais Ordino vasalais buvo suteiktos teisės į žemę.

T a u t y b ė s k l a u s i m a s. Daugumas XIX a. tyrinėtojų, pvz. Wiedemannas, Bielensteinas, Trusmannas k. laikė lybiais. Ir šita nuomonė buvo vyraujanti iki pat 1912. Tik Watsonas bandė k. tapatinti su latviais. Latvių kalbininkas J. Endzelynas (žr.) yra pirmasis, kuris įrodė, kad k. ‚nebuvo nei lietuviai nei latviai, bet atskira baltų kiltis, kuri kalbėjo pereigine tarme tarp latvių ir lietuvių ir vėliau asimiliavosi su latviais ir lietuviais'. Endzelynas tos išvados priėjo kalbiškai išanalizavęs XIII–XIV a. šaltiniuose minimus k. vietovardžius ir asmenvardžius. Bielensteinas, tebūdamas savamokslis kalbininkas, kad ir gerai pažindamas šaltinius, nepajėgė padaryti iš jų atitinkamos išvados. Jam k. buvo lybiai su stipria latviška priemaiša. Istorikus čia daugiausia klaidino lybių gyvenimas sąmišriu su k. Pvz. 1355–62 dvarų sąrašai (Wartgutsliste) rodo visą eilę grynai lybiškų kaimų ne tik Ventos ir Banduvos srityse, bet ir Pamaryje Cyruvos bei Dunaikos apl. Kuršo šiaurėje lybių elementas buvo tiek stiprus, jog k. sulatvėjant jis pasireiškė net atskiros latvių tómininkų (lat. tāmnieki) tarmės susidarymu. Kalbininkų įrodytas k. baltiškumas vėliau buvo paremtas ir archeologiniais tyrinėjimais. Nors dabar k. tautybės klausimu nebėra abejonių, tačiau istorikų tarpe vis dar pasitaiko skeptikų arba atsilikėlių, tebeskelbiančių k. lybiais.

K a l b a. Šaltiniuose k. kalba pirmą kartą vardu paminėta 1338. Viename vokiečių žemaičių kalba rašytame dokumente sakoma: ‚eine siip, die hetet Agmennewalke up Cursch'. Išvertus lietuviškai: srautas, kuris kuršiškai vadinasi A. (1551 nuoraše: Ackmennewalcke). Varde lengva atpažinti liet. akmuõ, lat. akmens ir valkà, lat. valks ‚srautas, upelis'. Ir toks smulkus įrašas neabejotinai įrodo, kad k. kalbėta ne lybiškai, bet baltiškai, kaip lietuvių ir latvių. Šiaip apie k. kalbą šaltiniuose retai užsimenama. Pastabus prancūzas G. de Lannoy, 1413 keliavęs iš Liepojos į Rygą ir važiavęs per k., žiemgalių ir lybių kaimus, savo kelionės aprašyme aiškiai pabrėžia, kad jie visi turi savo atskiras kalbas (villaiges des Zamegaelz, des Corres et des Lives, lequelz on chascum ung langaige a par eulz). Kaip skirtingą k. kalbą mini ir XVI a. kronikininkai (Krantz, Russow). Dar 1600 M. Brandis sako, kad k. kalba ‚doch etlichermassen der lettischen sich vergleichet'. Vadinasi ir jam ši kalba panaši į latvių, bet ne tolygi. XVII a. rašytojai (A. Bureus, I. Scott, P. Einhorn) jau aiškiai sako k. kalbėjus latviškai. Taigi jie Latvijoje bus sulatvėję apie XVI a. galą. Žemaičiuose k. paskutinį kartą, sykiu su žemaičiais, paminėti 1455 prie Palangos. Reikia manyti, kad Ceklyje ir Mėguvoje k., kiek jų iš seniau buvo likę,

jau XV a. ištirpo šiose srityse gausiau įsigyvenusių žemaičių tarpe. Kitaip dalykai klostėsi Klaipėdos krašte. Palyginti, gausi pajūriu ėjusi k. imigracija galėjo padėti ir seniesiems k. ilgiau išlikti. Bet mes nežinome, kada čia k. pavadinimas ėmė reikšti latviškai kalbantį žvejį.

Visų pirma k. kalba susidomėta sprendžiant jų tautybės klausimą. O kada k. baltiškumas buvo jau įrodytas, tolimesnis tyrinėtojų uždavinys buvo nustatyti jos vietą kitų baltų kalbų tarpe. Visa kas šioje srityje padaryta, yra J. Endzelyno ir K. Būgos nuopelnas. Tiesa, Būga net perdaug latvių ir žemaičių tarmėse ‚primedžiojo' kuršybių. O vėliau (1939) V. Kiparsky, iš naujo perkratydamas turimąją medžiagą vėl per toli nuėjo kita kryptimi, pakankamai neįvertinęs latvių ir k. kalbos skirtumų. K. nėra palikę jokių rašytinių paminklų. Visa kalbinė medžiaga yra tikriniai vardai, daugiausia vietovardžiai išlikę XIII–XV a. šaltiniuose, liečiančiuose k. gyvenamas sritis. Ypačiai vertingi yra XIII a. žemės dalybų aktai. Be to, k. sulatvėdami ir sulietuvėdami yra palikę fonetinių ir žodyno pėdsakų dabartinėse latvių ir žemaičių tarmėse. Tos vad. kuršybės patvirtina ir daug kur papildo išvadas, daromas pasirėmus senuoju Kuršo vardynu.

Pagrindinės išskiriamosios k. kalbos ypatybės yra šios:

1. Prabaltiški dvibalsiniai junginiai an, en, in, un, latvių kalboje išvirtę uo, ie, ī, ū, k., kaip ir lietuvių bei prūsų, išlaikomi sveiki. Liet. giñtaras, pr. gentars latvių kalboje atliepia dzītars, bet Kuršo tarmėse ir Užmaryje tebėra išlikęs iš k. paveldėtas dzintars. Tam pritaria 1253 vietovardis Sintere, latvių tebetariamas Dzintere ir taip pat Kuršo upė Zynthere (1338), kuriai atliepia liet. Giñtaras (šaltuonos intakas). K. danga ‚kampas, vietovė' eina kelių Kuršo vietovardžių antruoju sandu, pvz. Dundanga (1245 Donedange), dabar dažniau Dundaga, Kazdanga, Stakaldanga, Uordanga. Dabartinis apskrities miestas lat. Kuldīga vokiečių jau nuo 1245 rašomas Goldingen (g vietoje k pagal vok. Gold ‚auksas'), o žemaičių tarmėse iki šiol yra išlikęs tarimas Kuldinga. Ir Ventōs upė latvių tebevadinama kuršiškai Venta, nes latviškai turėtų būti *Vieta (plg. leñkti : lat. liekt). Taip pat kuršiškas ir miesto vardas Skrunda (1253 Scrunden), kurio vietoje lauktume lat. *Skrūda (plg. lùnkas : lat. lūks). — Plakio argumentas, kad vietovardžių ir šiaip žodžių su neišvirtusiais junginiais yra ir kitose Latvijos vietose, nieko neįrodo. Viena jų Kurše nepalyginti daugiau, o antra latvių kalboje ir šiaip pasitaiko anų junginių įvairios, ne kuršiškos kilmės. Pvz. Vidžemės miestelis Ranka, kaip rodo vokiškas jo vardas Ramkau, bus seniau vadinęsis *Ramkava.

2. Minkštieji k', ģ prieš priešakinius balsius ir senąjį j k., kaip ir latvių, verčiami c, dz. Pvz. 1253 Lassiten = vok. Laziten (dabar Tarvydai, netoli Kretingalės) neatskirtini nuo lat. lācis = liet. lokỹs, o tų pačių metų Rutzowe = lat. Rucava žemaičių tariama Rùkiava. Kiti pavyzdžiai: 1253 Letzime, Zegere = Lekėmė (Plungės vls. k.), Gegrėnai, XIII a. Kuršo upė Zerenden = lat. Cerenda. — Junginys dz šaltiniuose dažniau rašomas z, c, s, ss, pvz. 1253 Ase: 1259 Adze, Celde = lat. Dzelde, bet. liet. Géldėnai, 1291 Zelende = Gelindėnai. Tai rodytų, kad XIII a. k. šnektose dz virto z. Tai patvirtina ir dabartinės Kuršo latvių šnektos.

3. Priebalsiai s ir z, kaip latvių ir prūsų, kur lietuvių kalboje atliepia š ir ž. 1253 Apusse = XVI a. *Apusėnai (dok.: Opusiany, Šačių apl. k.), plg. Āpusinas (Raseinių aps. upė). Lietuviškai turėtų būti *Apušėnai, *Āpušinas (: āpušė ‚drebulė'). Taip pat 1253 Grese latvių dabar tariama Grieze, bet liet. Griežė, Palangos apl. upė ir kaimas. Šventòji latvių dėl k. įtakos tariama Sventāja.

4. Prabaltiškieji junginiai *tja, *dja žodžio kamieno gale verčiami minkštaisiais t'e, d'e, kaip prūsų ir žemaičių. Aukštaičiai jų vietoje turi č, dž, o latviai š, ž. 1285 Ackete (1253 Akitte) = Ekėčiai (netoli Klaipėdos), 1253 Aliseiden = Alsėdžiai. Bet žemaičiai šiuos vietovardžius taria trm. Eketė, Alsiedė, kurie per senesnius *Eketei, *Alsėdei yra išriedėję iš prolyčių *Eketjai, *Alisėdjai. Kuršo XIII a. vietovardžiai Appreten, Walteyten, Lippayten dabar latvių tariami: Apriķi, Valtaiķi, Lipaiķi vietoje laukiamų lat. *Apriši, *Valtaiši, *Lipaiši (plg. Bukaiši, Galaiši = Bukáičiai, Galáičiai). Mat latviai, kurdamiesi Kurše, vietoj prokalbinio tį jau tarė š ir todėl k. t' pakeitė ķ, kaip

pvz. ir rus. tiurma ‚kalėjimas' latvių perdirbta ķurmis. Ir lat. k a ķ i s ‚katinas' yra k. palaikas, nes latviškai lauktume *katis, bet vs. km. *k a š a (plg. vācietis : vāciešs = vókietis : vokiečio).

5. Priebalsis n, kaip prūsų kalboje ir dalyje žemaičių tarmių, išlieka ir prieš pučiamuosius. 1253 S a n s u g a l e = Žąsūgaļa (Varnių vls. k. ir kln.), bet žem. trm. Ž o n s ū g a l a. Plg. pr. s a n s y, bet liet. žąsìs, lat. zuoss. 1253 G r u n s t e = Grūstė (Sedos vls. k.), trm. ir G r u ñ s t ė. Kuršybės yra žem. b r u ñ š ė, b r u ñ š a s ‚rauda, kuoja' = pr. b r u n s e ‚t.p.', taip pat lat. c e n s l e ‚kojos linkmens sausgyslė', i e g a n s t s ‚priežastis, priekabė' vietoje lauktinų dėsningų *c i e s l e, *i e g u o s t s (plg. kęsti : lat. ciest, kąsti : lat. kuost).

6. Bent dalyje šnektų dvibalsis ei, kaip prūsų kalboje ir douninkų (telšiškių) žemaičių tarmėje, vietoje lietuvių ir latvių dvibalsio ie. 1253 G a v e y s s e n = lat. G a v i e z e, 1253 L e y p i a s e m e=L ī e p l a u k ė, 1253 P y i t w e = XV a. P i e t v ė n a i (Plungės apl. k.) prie P i ē t v ė s (trm. Peitve) upelio. Plg. kuršiškose latvių tarmėse s ē r d e i n ī t e vietoje sērdienīte ‚našlaitė', lybių l ǿ i g a iš k. *leikas = lat. lieks, liet. liẽkas.

Kuršiškų ypatybių pasireiškia ir šių dienų latvių bei žemaičių tarmėse. Latvių vad. ‚kuršiškose' tarmėse (seniau k. gyventame plote) kuršiškomis laikomos šios ypatybės:

1. Trumpųjų balsių pailginimas ir dvibalsėjimas prieš priebalsį r. Plg. trm. d ā r b s, s ē r d e, z ī r g s, k ū r m i s vietoje rašomosios kalbos darbs, serde ‚šerdis', zirgs, kurmis. K. kalboje balsiai u, i, kaip rodo C o r i (žr. aukščiau) ir XIII a. vietovardžiai D o r b e n, K o r m e l e, C e r v i c a e, dabar lat. Durbe, Kurmale, Cierkaļi (vok. Zirkaln), buvo tariami atvirai, panašiai į o ir e. Plg. taip pat lat. trm. d r o š ķ i s vietoje d r u š ķ i s ‚druckis'. Todėl ir latvių kuršiškųjų tarmių ir, u r dvibalsėjimas, pvz. z i e r g s, k u o r m i s, bus ėjęs per ankstesnį laipsnį *ēr, *ōr, nes tik iš ilgų ē, ō gali fonetiškai išriedėti ī, ū arba dvibalsiai ie, uo.

2. Balsio u išlaikymas prieš v ir b, kaip lietuvių ir prūsų kalboje. Plg. trm. d u i, z u v e, d u b e n s = liet. dù, žuvìs, dùgnas (iš prokalbinio *dubnas), kur rašomojoj kalboj atliepia d i v i, z i v s, d i b e n s.

3. Priebalsio v iškritimas po r, l ir tarp balsių. Plg. trm. g ā l a, d z ē r e, z u i t i ņ a (iš *zuvitiņa), o rašomojoje kalboje: galva, dzērve ‚gervė', zivtiņa ‚žuvytė'.

4. Prielinksnis ir priešdėlis az arba āz = rytiečių liet. àž, ažù ‚už', kur latvių rašomoji kalba tevartoja aiz. Priešdėlio āz- senumą patvirtina ir XIII a. A s e n p u t t e n (vokiečių perdirbtas Hasenpot), dabar trm. Ā z p u t e (raš. k. Aizpute), žem. Ó ž p u t ė.

Žemaičių tarmėse, kaip jau aukščiau minėta, iš k. yra arba gali būti paveldėtos šios ypatybės:

1. Douninkų (telšiškių) žemaičių ei, ou (su pussiauriais e, o) vietoje bendrinės kalbos ie, uo, pvz. d e i n a, d o u n a = dienà, dúona. Dvibalsių virtimo izofona veik visiškai sutampa su Ceklio (žr.) srities pietryčių riba.

2. Labiausiai douninkuose paplitęs balsių i, u virtimas pussiauriais e, o, pvz. k r e s t e, s o k t e = krìsti, sùkti.

Kirčio atitraukimas iš žodžio galūnės į šaknį, pvz. g ā l v a, š à k a, g ȳ v a, l á u k ā, l ā u k u s = galvà, šakà, gyvà, laukaĩ, laukùs. Izofona pakraščiu užgriebia ir dūninninkus (raseiniškius) žemaičius.

Vad. ‚žemaitiškasis' garsų dėsnis, pagal kurį prokalbiniai *tja, *dja virsta te, de (iš *jautjai, *medjai išriedėjo žem. jautei/jautẽ, medei/medẽ, o aukšt. jáučiai, mẽdžiai), tolygus tokiai pat k. kalbos ypatybei (žr. aukščiau). Bet kadangi jis veikia visose žemaičių tarmėse ir pleištu Kuršių pamariu užgriebia iki pat Labguvos net pereigines žemaičių - aukštaičių šnektas, tai čia vargu galima kalbėti apie tiesioginę kuršiškojo posluoksnio įtaką. Žiūrint XIII – XIV a. gyvenamųjų plotų, žemaičiai kaip tik įsikiša tarp k. ir prūsų. Todėl suprantamas ir visiems jiems bendras fonetinis polinkis priešingas afrikatoms.

Nemuno žiočių srityje k. nuo priešistorinių laikų siekėsi su prūsais. Dar ir Petras Dusburgietis savo apie 1326 baigtoje kronikoje sako, kad Nemunas skiriąs Prūsus nuo Rusijos, Lietuvos ir Kuršo (Memela etiam est fluens aqua... Russiam, Lethowiam et Curoniam dividens etiam a Prussia). Todėl nenuostabu, kad visa eilė aukščiau minėtų k. kalbos ypatybių ją sieja su prūsais. Be to, ir žodyne kartais k. kalba eina iš vieno su prūsų kalba. Pvz. pr. kerscha(n), kirscha(n), kirsa ‚ant, viršum' atliepia Kuršo vietovardžiai Cērsupji ir Cirspene, o liet. skeřsas, lat. šķērss. Pr.

kirs- slypi ir dabartiniame Skirsnemunės varde. Vokiečių XIV–XV a. šaltiniai rašo lot. Kirsmemela (vėliau perdirba į Christi Memela, Cristmemela), vok. Kirsmemel, Kyrsmymel, Kersmemel, net ir Lietuvos Metrikos XV a. įrašuose dar pasitaiko Kerštomoni (v Kerštomonech). Pr. *Kirsnemunē, lietuviškai išvertus ‚Antnemunė', vėliau, liaudinės etimologijos sujungta su vkž. skìrti, išvirto Skirsnemune. Pr. wangus ‚lydymas, menkas ąžuolynas' vėl atliepia k. *vanga vietovardžiuose Vanga, Vandzene, Ievanga (iš *Ievavanga), *Alsvanga (vok. Alschwangen, dabar lat. Alsunga), o pr. kelan ‚ratas' — lat. trm. duceles, diceles, viceles (iš *dviceles) ‚dviratis vežimas'. Žem. Ablingà (Endriejavo vls. k.), Ãblingis (pavardė) ir bendrinis dkv. ablingà ‚apylinkė, kampas' (Švėkšna) yra kuršiškas ir rodo, kad lietuvių - latvių priešdėliui ap- (plg. apliñk, lat. aplīk) k. kalboje atliepė ab-, lygiai kaip ir prūsų, pvz. abstocle ‚puodo dangtis', absergīsnan ‚apsergėsena, apsauga'.

Sutraukiant visa aukščiau pasakyta, galima teigti, kad k. kalba tikrąja to žodžio prasme bus buvusi pereiginė baltų kalba. Ji turėjo daugiau bendrų ypatybių su latvių kalba nei su lietuvių, bet kartu sudarė lyg ir jungiamąją grandį tarp vakarų ir rytų baltų. Tai visai pateisina ir jos geografinė padėtis. Trūkumas ryškesnio kalbinio individualumo, be abejo, palengvino k. sulatvėjimą bei sulietuvėjimą.

Klaipėdos krašto k. Nors priešistoriniais laikais ir iš dalies dar iki XV a. šiaurinė Klaipėdos krašto dalis buvo gyvenama senųjų k., tačiau dabartiniai tuo vardu besivadiną Užmario žvejai yra vėlesnių laikų Kuržemės išeiviai. Patys jie save vadina kurseniekì, kalbą kursiskà, o lietuviai sako kuršiai, rečiau kuršiaĩ, kùršininkai, vok. Kuren. Dar XIX a. antrojoje pusėje šia kalba kalbėta visame Užmaryje iki pat Kranto, taip pat pajūriu nuo Palangos iki Klaipėdos. Bet paskutiniais laikais k. smarkiai vokietėjo ir prieš II pas. karą kuršiškai bekalbėta vien Lietuvai priklausiusioj Užmario dalyje ir Kaĩklės bažnytkaimyje bei Me[(n)ragos kaime. Visi k. buvo jau dvikalbiai ar net trikalbiai. Savąją kalba, pačių laikoma prasta, jie iš įpročio daugiau naudojosi žvejodami, taip pat šeimoje (ypačiai moterys su vaikais), o viešumoje dažniau kalbėdavo vokiškai arba lietuviškai. Bezzenbergerio ir Plakio tyrinėjimai parodė, kad šių k. kalba nėra niekas kitas, kaip Kuržemės latvių tarmės atmaina su stipria lietuviška ir daugiau žodynine vokiška priemaiša. Istoriškai nustatyta, kad daugumas k. yra atsikėlę iš pietų vakarų Kuržemės. O dialektologiškai k. vartojamoji tarmė artimiausia Nycos, Bartuvos, Kalėtos, Gramzdo ir Priekulės latvių šnektoms.

Kaip rodo kuršiškai-latviškos kilmės vietovardžiai, pvz. Ãšpurviai (: lat. purvs ‚plynė') Kiokiaĩ (: lat. ķāķis ‚kovarnis'), Vėveriškiai (: lat. vēveris ‚audėjas'), Žagataĩ (: lat. žagata ‚šarka'), k., be Užmario, buvo seniau paplitę ypačiai šiaurinėje Klaipėdos krašto dalyje, maždaug iki Švėkšnos – Rusnės linijos. Bet būdami ‚zemininkai', o ne žvejai, jie, palyginti, greitai sulietuvėjo, tik pavardės, pvz. Lacýtis (: lācītis = lokýtis), Lãbrencis (latviai taip vadina Lauryną), Kãzragis (: lat. kaza ‚ožka' + rags ‚ragas') dar liudija kuršišką kilmę. Dėl z kuršiška laikytina ir Rėzos (žr.) pavardė, žvejų paprastai tariama Rẽzas. Kada k. pradėjo keltis Klaipėdos kraštan, tiksliai nustatyti negalima. Bet kėlimasis turėjo prasidėti bent apie XIV a. pusę, nes 1400 jie minimi net Semboje. Iš Livonijos ordino skundų sužinome, kad nuo XV a. pradžios imigracija žymiai pagausėjo. Pirmieji atsikėlėliai, be abejo, bus dar kalbėję senąja k. kalba, bet nenutrūkstant kėlimosi bangai, ji savaime vėliau sulatvėjo, o paskui net gerokai aplietuvėjo. Pvz. vietoje lat. jãiet (reikiamybės nuosaka) k., nusižiūrėję į lietuvius, besako turu ieti, reik ieti (lat. iet = eĩti). Ir apskritai, dėl mažo kalbančiųjų skaičiaus, neturėdama savo rašto (pamaldos k. buvo laikomos seniau lietuviškai, vėliau vokiškai) ir būdama visai atskirta nuo savo gyvojo kamieno (Kuržemėje), ši žvejų kalba yra tipingas išsigimstančios kalbos pavyzdys. Be to, paskutiniojo karo sąmyšiai ir sovietų pajūrio gyventojų trėmimai k., galima sakyti, yra visai išnaikinę.

A. Bezzenberger, Die Kurische Nehrung und ihre Bewohner 1889; *A. Bielenstein,* Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert 1892; *K. Būga,* Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje 1924; *A. Šalys,* Die žemaitischen Mundarten I : Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets 1930; *V. Bilkins,* Kuršu brīvības cīņas 1936; *B. Ābers,* Kuršu brīvības grāmatas (Senatne un Māksla IV 1937); *A. Švābe,* Senā Kursa (Straumes un Avoti I 1938); (") Senās Latvijas vēstures avoti I–II 1937–40; *E. Šturms,* Frühgeschichtliche Fundgruppen und heutige Dialekt-

grenzen 1951. Kalba: *A. Bezzenberger,* Über die Sprache der preussischen Letten 1888; *J. Endzelīns,* Über die Nationalität und Sprache der Kuren (Finnisch-Ugrische Forschungen XII 1912); (") Zu den kurischen Bestandteilen des Lettischen (Indogermanische Forschungen XXXIII 1913); (") Kuršu pēdas rietumu Vidzemē (Filologu biedrības raksti III 1923); (") Ievads baltu filologijā 1945; *K. Būga,* Lietuvių kalbos žodynas II 1925; *E. Blese,* Die Kuren und ihre sprachliche Stellung im Kreise der baltischen Sprachen (Congressus secundus archaeologorum balticorum 1930); *V. Kiparsky,* Kurenfrage 1939.

A.S.

Kuršiai 1. k., Tytuvėnų vls., Raseinių aps., 1 km nuo Tytuvėnų; 85 gyv. 1935 ardomame senojo geležies amžiaus kapinyne surasta II–III a. įkapių: žalvarinių karolių, antkaklė kūginiais galais, ritinis (ritės pavidalo) smeigtukas, akinė baltų tipo segė, profilinga žalvarinė segė, didelė profilinga segė su skydeliais ant lankelio ir prie kojelės ir viena puikaus darbo sidabrinė segė, priskiriama II a. pradžiai. Radiniai Vytauto Didžiojo Kultūros muziejuje. *J.P.*

2. (vok. Gr. Kuhren, rusų Primorje) bžk. ir kurortas arti Sembos šiaurinio kranto, tarp Tirškaimio (Gr. Dirschkeim) ir Rūšių (Rauschen). 1939 apie 900 gyv., vasarotojų apie 1000. Geri vasarnamiai, pensionai. Glžk. linijos į Fischhauseną ir į Karaliaučių.

3. (vok. Korschen, lenk. Korsze) mstl. ir glžk. mazgas Barštyno (Rastenburg) aps. 1939 apie 3000 gyv. Žymi grūdų ir medaus prekyba, turi medžių impregnavimo įmonę. Glžk. stotyje kryžiuojasi traukinių linijos Karaliaučius – Lukas (Lyck) ir Įsrutis – Allenstein.

4. (vok. Gross-Kurschen) k. Klaipėdos aps., Vytautų vls., Plikių paštas ir glžk. st., 1939 apie 175 gyv.

5. (vok. Kurschen) k. Darkiemio aps., Sodėnų paštas ir glžk. st. 1939 apie 110 gyv.

6. (vok. Kurschen) k. Pilkalnio aps., Rudžių paštas, Dženguolių (Grumbkowkeiten) glžk. st., 1939 apie 110 gyv.

7. (vok. Kurschen) dv. Ragainės aps., Paskalvių vls., Ragainės paštas ir glžk. st., 1939 apie 100 gyv.

Kuršis linų mynės metu Žemaičiuose daroma pamėklė. Nudriskusius vyro drabužius prikemša šiaudų, apauna naginėmis, o veidą pridengia kauke. Baigę linus minti k. nuneša pas kaimyną ir pastato prie didžiųjų jaujos durų. Pastebėję atneštą k., mynėjai stengiasi pavyti ir sugavę nešėjus pristato linų minti. Seniau dėl pastatyto k. būdavo daug nesusipratimų, peš-

Kuršių vasarvietė

tynių. Kretingos, Mažeikių apylinkėse k. tebenešė dar 1939. Plg. Kurkas.

J. Mickevičius, Senovės linų ūkis žemaičių krašte (Gimtasai Kraštas 359 psl.) 1938.

Kuršių Marės (vok. Kurisches Haff) Baltijos pajūrio lagūna Nemuno žiotyse, tarp Sembos ir Klaipėdos. Jos yra trikampio formos, 107 km ilgio, ligi 35 km pločio, 1610 km² ploto. Lietuvai priklauso š. dalis 413 km² ploto: valstybės siena su Vokietija eina iš Skirvytės p. šakos (Tiesiosios) žiočių skersai per mares ir kerta Užmarį 3 km į p.v. nuo Nidos mst.; siena yra 19 km ilgio. Šiaurėje marės jungiasi su Baltijos jūra vad. Kuršmarių žiotimis (vok. Memeler Tief), ties kuriomis įrengtas Klaipėdos uostas. Mares skiria nuo jūros siaura smėlio kopų nerija, vad. Kuršių Užmaris (vok. Kurische Nehrung), 97 km ilgio, nuo 1 ligi 3 km pločio: Lietuvai priklauso šiaurinė 52 km dalis. Į K.M. įteka Nemunas savo žiočių šakomis — Atmata, Skirvyte, Gilija ir Nemunynu; tarp jų įteka smulkesnės šakos — Pakalnė, Karklė, Algė, Lūja, Įsė, Tovė. Ties pat Atmatos žiotimis įteka Minija. Šiaurėje nuo jos įteka Danė - Akmena, Smeltalė, Draverna. Pietuose įteka Drabelis, Dunava, Šakvietė, Guntinis, Blėduva, be to, deš. Priegliaus šaka Deimena. Marės susidarė kaip Nemuno sąnašų baras; jūros vėjai, srovės ir bangos iškėlė to seklaus baro briauną — smėlio kopas. Tik pietinė Užmario dalis ties Rasyte yra moreninės kilmės: čia, matyti, seniau buvusi sala. Likusi dalis sudėta iš palaido smėlio: vėjai supilą ir kilnoja ‚keliaujančias' kopas, aukščiausias Europoje, ligi 69 m aukščio. Nuostabiai taisyklingai išlenkta Užmario jūros kranto forma, išlyginta vyraujančių vėjų ir jūros srovių. Tie patys veiksniai nustūmė, K.M. žiotis į šiaurinį galą. Kaip Nemuno baras, K.M. turi smėlio dugną, yra seklios ir beveik vienodo gylio. Vid. gylis yra 3,7 m: gilesnė vieta pietinėje dalyje siekia 6 m, ir tik vienoje vietoje, šiaurėje, ties Alksnynu, yra gili duobė, ligi 7 m gylio. Kuršmarių žiotys turi apie 7,5 m gylį, palaikomą srovės ir žemsemių. K.M. vandens tūris sudaro 5,96 km³. Krantų perimetras 281 km.

H i d r o l o g i j a. K.M. baseino plotas 99.524 km², kartu su pačiomis marėmis 101.143 km². Upės atneša vid. 21,66 km³ vandens per metus. Tai sudaro 3,5 kart daugiau, kaip pačių marių vandens tūris. Vid. upių debitai:

Upė	Baseino plotas km²	Vandens debitas m³/sek.
Danė–Akmena	578	5,0
Smeltalė	119	1,0
Minija	2956	28,0
Atmata		120
Pakalnė	93138	4,0
Skirvytė		380
Algė, Lūja, Įsė, Tovė	419	3,0
Gilija	85	110
Nemunynas	1503	11,0
Deimena	—	20,0
Smulkūs p. int. ir kt.	726	5,0
Iš viso	99524	687

Į mares tiesiog iškrinta 750 mm drėgmenų per metus ir išgaruoja 400 mm, tad prisideda 350 mm arba 0,57 km³; drauge su upių atneštu vandeniu susidaro 22,23 km³. Tas prieauglis turėtų pakelti marių lygį 13,73 m. Vandens perteklius išteka į Baltijos jūra pro žiotis, vid. 700 m³/sek. Tačiau kartais š.v. vėjai nupučia marių vandenį į pietus, ir vandens lygmuo jūroje pakyla: tada vandens srovė teka iš jūros į mares. Normaliai vandens lygmuo marėse yra apie 0,20 m aukštesnis, kaip jūroje. Vandens horizontai marėse svy-

Kuršių Marės

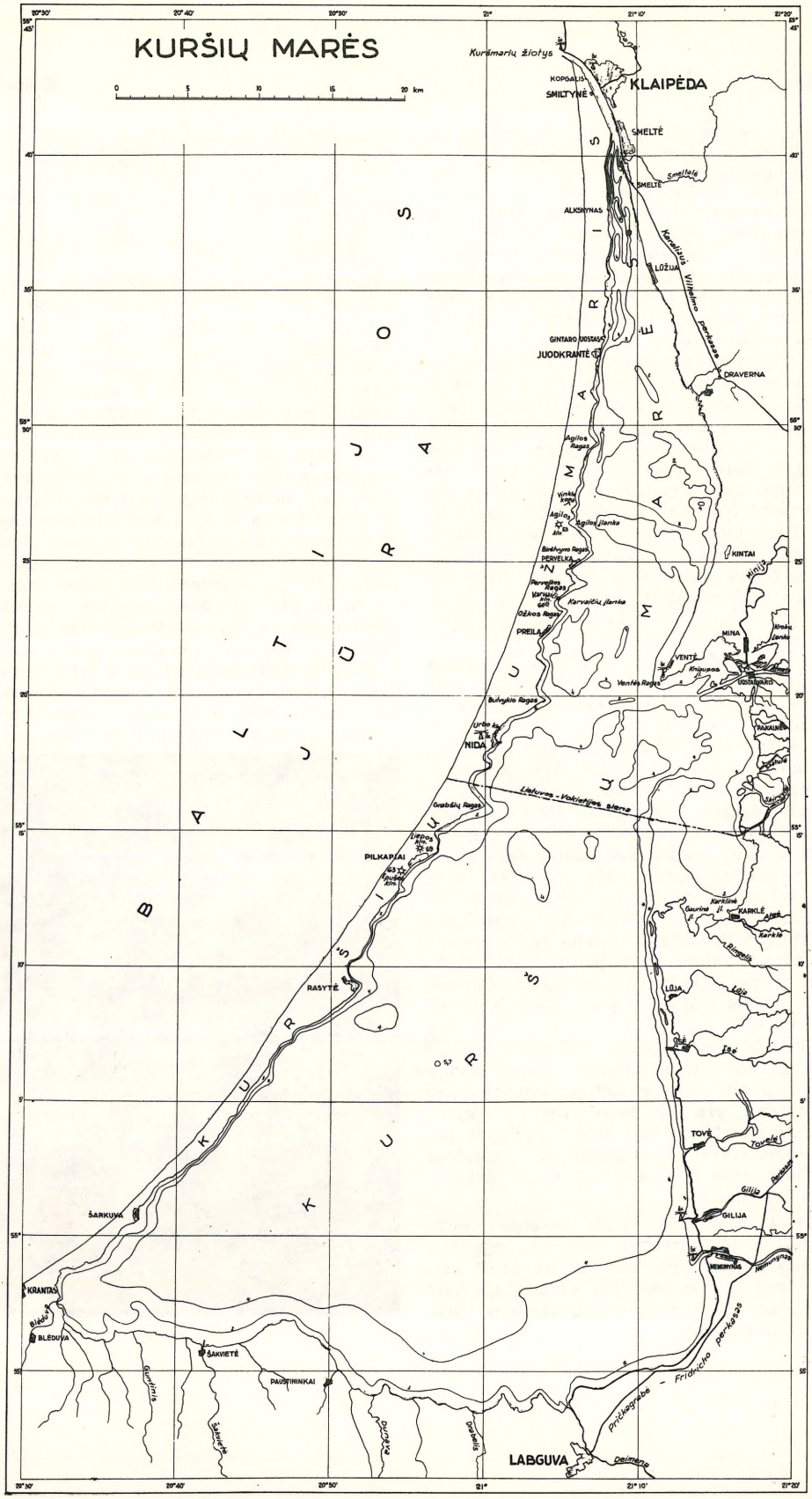
KURŠIŲ MARĖS
0 5 10 15 20 km
Kuršmarių žiotys
KLAIPĖDA
KOPGALIS
SMILTYNĖ
SMELTĖ
Smeltalė
ALKSNYNAS
LŪŽIJA
Karaliaus Vilhelmo perkasas
GINTARO UOSTAS
JUODKRANTĖ
DRAVERNA
Agilos Ragas
Agilos ilanka
Birėlvyno Ragas
PERVELKA
Karvaičių ilanka
Ožkos Ragas
PREILA
KINTAI
Minija
MINA
VENTĖ
Kniaupos jl.
UOSTADVARIS
Ventės Ragas
Bulvykio Ragas
NIDA
Lietuvos - Vokietijos siena
Grabšių Ragas
PILKAPIAI
RASYTĖ
KARKLĖ
Karklė
Ringelis
LŪJA
ISĖ
TOVĖ
Tovelė
Gilija
GILIJA
NEMUNYNAS
Nemunynas
ŠARKUVA
KRANTAS
BLĖDUVA
ŠAKVIETĖ
PAUSTININKAI
Gunjinis
Šakvietė
Dunava
Drabelis
Pričkagrabė - Fridricho perkasas
LABGUVA
Deimena
BALTIJOS
KURŠIŲ MARĖS
KURŠIŲ MARĖS

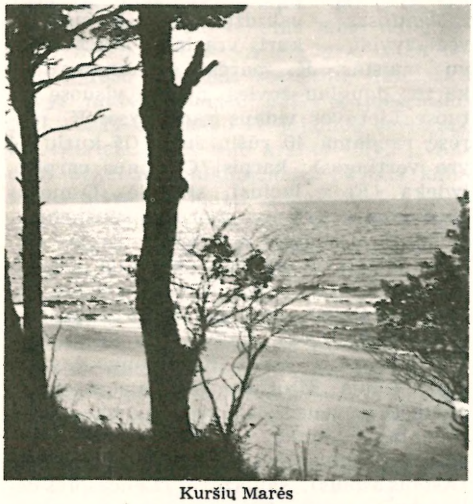

Kuršių Marės

ruoja tarp –0,59 m ir 1,50 m nuo j.l., ties Nemuno žiotimis ligi 1,75—2,20 m. Marių krantuose veikia eilė vandens matavimo stočių: Smeltė, Lūžija, Draverna, Ventė, Mina, Uostadvaris, Skirvytė, Karklė, Gilija, Nemunynas, Labguva, Rasytė, Nida, Juodkrantė, Alksnynas, Kopgalis ir 3 Klaipėdos stotys; viena stotis Klaipėdos uoste turi limnigrafą. Pagal tų stočių observacijas aukščiausias horizontas marėse buvo 1829, 1888 ir 1889, žemiausias 1827, 1862, 1892, 1928. Marėse pastebimos seišės — periodiški horizonto svyravimai dėl skirtingo oro slėgimo: ilgesnės bangos, apie 9,2 val. periodo, pareina nuo lėtai slenkančių ciklonų; staigūs ciklonai sukelia trumpesnes bangas, apie 4,12 val. periodo; be jų yra dar trumpesni svyravimai, apie 1 val. periodo. Besitęsią stiprūs vakarų vėjai pakelia vandenį ties rytiniu krantu, dėl to būna apsemiamos lygumos; kai kurios sodybos apsaugotos pylimais. Vėjai sukelia marėse sroves prieš laikrodžio rodyklę ir aukštas bangas. Vandens spalva šviesiai žalia. K.M. užšąla kasmet, vid. nuo XII 11 ligi III 26, tačiau pasitaiko užšalimų nuo XI 13 ir paleidimų ligi IV 18. *S.K.*

Biologija ir žvejyba. Marių vanduo beveik gėlas, tik šiaurėje, pro žiotis skverbiasi jūros vandens srovė, kuri paliai dugną pasiekia Lūžiją. Toliau į pietus sūrumas mažėja: ties Smeltė 0,525%, ties Juodkrante 0,083%, o ties Šarkuva 0,006%. Deguonies kiekis vandeny nevienodas; vid. vasarą 1 l vandens jo turi 6,6–7,7 cm^3. Daugiausia, ligi 9 cm^3, jo ten, kur gausiai plūduriuoja melsvadumblių. Vandens rūgštingumas apie 8pH, o kai kur daugiau, nes fitoplanktono ir makrofitų gausumas sustiprina šarminę reakciją. Dėl palankių deguonies sąlygų marėse veisiasi oksibiontinės žuvys, (pvz. karšis, lynas, karosas) ir stenooksibiontinės, kaip sikas, stinta ir kt. Vasaros metu vanduo ‚žydi', tuomet jo paviršius pažaliuoja nuo daugybės melsvažalių dumblių. Marių vandenyje daug zooplanktono, apie 170 rūšių; jame vyrauja kladocerai, kopepodai ir rotatorijos, sudarantieji labai žymią žuvų maisto dalį. Fitoplanktono yra 124 rūšys; vyrauja diatomėjos ir melsvažaliai dumbliai. Klestėjimo metu (žiemą ir anksti pavasarį) 1 l vandens esti apie 10 mil. diatomėjų kolonijų. Svarbiausias klimatinis veiksnys yra vėjai: žiemą vyrauja p. vėjas — patersė ir v. vėjas—jūrinis; III–IV daugiausia pučia p., v. ir r. vėjai. V–VI vyrauja v. vėjai, bet dažnai pučia ir š. — šiaurukas bei r.š. — žieminis. VIII–IX pučia pietvakaris — aulaukis ir pietrytinis — ožinis. Būdingas yra dažnas vėjo linkmės keitimasis, dažnai vienos paros būvyje vėjas pasikeisdamas pučia iš visų pasaulio šalių ir sumaišo bangas. Įšilus vėlyvą pavasarį vandeniui v. pakraščio įlankose, iš jo išsirita begalės uodų, kurie po kelių dienų žūdami badu krūvomis apdengia krantus. K. marių ichtiofauna yra labai įvairi ir gausi, nes jos yra eutrofinio (turinčio pakankamai ištirpusių druskų, ypačiai kalcio, ir fitoplanktono) tipo vandens baseinas. Pelaginiai organizmai čia trejopi: autochtoniai, iš jūros patekę ir upių vandens atnešti. Gausus yra ir

Akmenų gaudytojai

Žvejyba

Vidurdienio tyla

zoobentosas — vabzdžių lervos, kirmėlės ir vėžiagyviai, — kuris yra labai svarbus žuvų maistas. K. marėse sugaunama 4–5 kartus daugiau žuvies, nekaip visuose kituose Lietuvos vidaus vandenyse. K. marėse randama 40 rūšių žuvų (iš kurių 14 yra vertingos): karpis (Cyprinus carpio), lydeka (Esox lucius), stintelė (Osmerus eperlanus eperlanus morpha spirinchus), didstintė (Osmerus eperlanus), šamas (Silurus glanis), ungurys (Anguilla anguilla), negė (Lampetra fluviatilis), perpelė (Alosa fallax), šprotas, kilkė (Sprattus sprattus balticus), šlakis, trumpis (Salmo trutta), sykas, šalvis (Coregonus lavaretus), kuoja (Rutilus rutilus), strepetys (Leuciscus leuciscus), šapalas (Leuciscus cephalus), menkė (Leuciscus idus), raudė (Scardinius erythrophthalmus), salatis (Aspius aspius), saulažuvė (Leucaspius delineatus), lynas (Tinca tinca), skersnukis (Chondrostoma nasus), graužlys, kilbukas (Gobio gobio), aparas (Barbus barbus), aukšlė (Alburnus alburnus), plakis (Blicca bjoerkna), karšis (Abramis brama), žiobris (Vimba vimba), ožka (Pelecus cultratus), kartuolė (Rhodeus sericeus amarus), karosas (Carassius carassius), kirtiklis (Cobitis taenia), vijūnas, pyplys (Misgurnus fossilis), vėgėlė (Lota lota), menkė (Gadus morhua), dyglė trispyglė (Gasterosteus aculeatus), dyglė devynspyglė (Pungitius pungitius), jūrų adata (Nerophis ophidion), starkis (Lucioperca lucioperca), ešerys (Perca fluviatilis), pūgžlys (Acerina cernua), plekšnė (Pleuronectes flescus). Stintelės laikomos pagrindiniu žuvų pramonės objektu; jos sudaro arti 20% visos sužvejotos žuvies kiekio. Didstinčių marėse buvo sugauta 1938 apie 100.000, o 1950 tik 1240 ctr. Iš karpinių žuvų vertingiausias karšis: žvejyboj užima I vietą (per 20% visos sugautos žuvies); jos sugaunama arti 8000 ctr. per metus. Starkių sugaunama apie 2500 ctr. (7,5%). Lydekų metinis laimikis apie 1800 ctr. (5%). Ungurys yra vertingiausia praeinanti marių žuvis. Jis pagyvenęs marėse ar upėse 10–12 m. išplaukia į Atlantą neršti ir daugiau nebegrįžta. 1938 jų čia sugauta 1794, o 1950 tik 272 ctr. Žiobriai pavasarį keliauja iš Baltijos jūros į Nemuną neršti. Vasarą praleidę jūroj, rudenį jie vėl grįžta į mares, ir tada žvejojami. Jų laimikis apie 770 ctr. (2,2%). Lynų yra nedideli ištekliai — per metus pagaunama apie 70 ctr. Pūgžlių 1938 sugauta 71.000 ctr., o

1948 tik 1398 ctr. Seniau (dar XIX a.) marėse būdavo sugaunama labai daug lašišų; mūsų laikais jos čia yra retenybė. Pagal 1950 žvejybos statistiką taikiosios žuvys marėse sudaro 81%, o plėšriosios 19%. Lašišos būdavo žvejojamos vartomis, t.y. tinklais, kurie nuo kranto tolyn į vandenį užkerta plaukiančioms žuvims kelią ir jas priverčia judėti išilgai tinklo, kurio gale jos įkliūva į staginį. Starkiai ir žiobriai seniau būdavo gaudomi venteriais ir kurnais, o ešeriai ir unguriai ūdomis. Neges gaudydavo vytiniais bukiais. Žvejyba K. marėse jau buvo sureguliuota Kryžiuočių ordino. Vėliau pamario ūkininkai gaudavo iš valdžios amžiną teisę žvejoti paskirtose vietose atitinkamomis priemonėmis. Žvejybos priežiūra visą laiką buvo labai griežta. Ją vykdė skirti prižiūrėtojai. Dideli marių plotai, ypačiai r. pakraštyje yra apaugę nendrėmis (Phragmites), švendrais (Typha), plūdėmis (Potamogeton) ir kt. makrofitais. Iš vieno ha gaunama per metus apie 27 t sausos augalinės medžiagos, kuri sunaudojama tvoroms tverti, stogams dengti ir kt. reikalams. Jų eksploatacija duodavo pamario gyventojams žymių pajamų. Nendres kerta žiemos metu ant ledo. Vasarą nendrynuose peri laukinės antys ir kiti vandens paukščiai. Dažniausiai sutinkamas K.M. paukštis yra kiras. *A.B. ir M.Ans.*

L a i v y b a. Užmaryje gyvena kuršiai, nuo kurių kilęs marių vardas, rytuose žemaičiai, kurie sėkmingai gynėsi prieš germanizaciją. Marių žvejų buriniai laivai paženklinti būdingomis vėlungėmis ant stiebo, kuriose išpiaustyti kaimų ženklai. Marės pasižymi dideliu žuvingumu, daug didesniu kaip Baltijos jūra. Žvejai bandė laimę ir jūroje: Pervelkos kaimo vardas rodo, kad čia kada nors buvo keliamasi per kopas į jūrą. Laivyba marėse sunki ir pavojinga: staiga pakilęs vėjas sukelia bangas ir nustumia laivus į pavojingas seklumas. Ypatingai pavojingas Ventės Rago iškyšulys, aplink kurį eina kelias iš Nemuno į Klaipėdą, todėl, kad čia akmenuotas dugnas. Laivybai apsaugoti marių krantuose pastatyta daug krypties ženklų ir keli švyturiai: Uostadvary, Ventės Rage ir Nidoje. Mažos grimzlės Nemuno laivams leidžiama plaukti per mares tiktai tada, kai nėra vėjo ir bangų. Seniau vytinės nukentėdavo seklumose, o sieliai suduždavo ties Ventės Ragu. Laivybai ap-

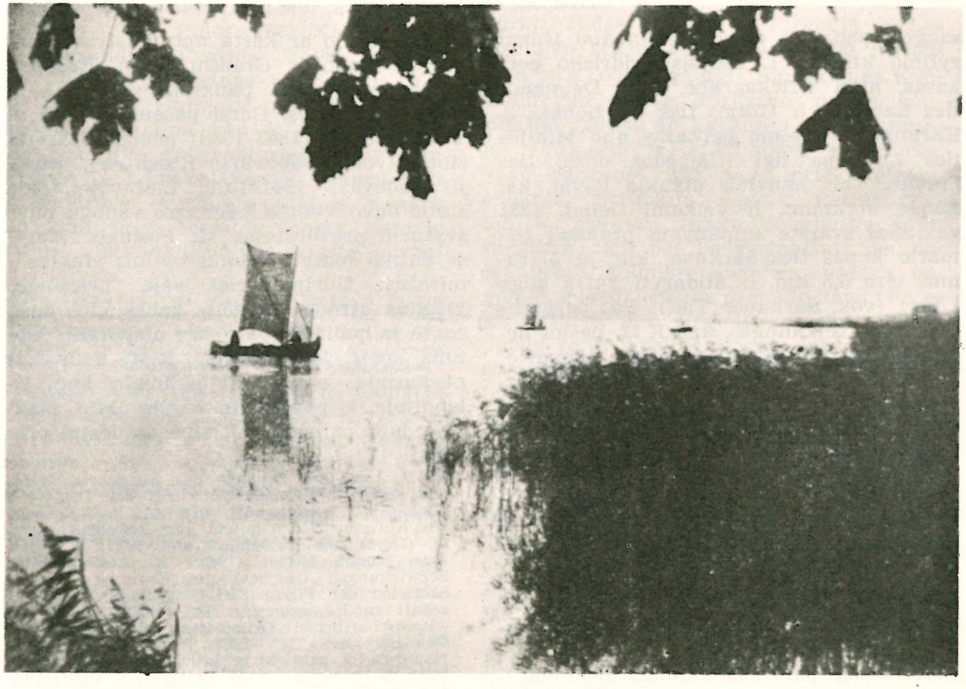

Kuršių Marės prie Juodkrantės

Ūkis Kuršių Marių pakrantėje

saugoti padaryti dirbtiniai kanalai išilgai rytinio kranto: 1. Didysis Fridricho perkasas, arba Pričkagrabė, tarp Deimenos ties Labguva ir Gilijos ties Kryžionais, 2. Karaliaus Vilhelmo perkasas nuo Minijos ties Lankupe ligi Klaipėdos uosto ties Smelte. Tais kanalais plaukia laivai, kai marės neramios, ir velkami sieliai. 1931 vokiečiai svarstė sumanymą prakasti Užmario kopas ties Šarkuva, kur jų platumas tėra 0,5 km, ir atidaryti antrą angą į jūrą (vok. Sarkauer Tief). Tas perkasas esą buvęs reikalingas, kad K.M. pačios neprasiveržtų į jūrą ir nesužalotų Užmario: marių dugnas kyla nuo sąnašų (upės atneša per metus 386.000 t), kartu kyla vandens lygmuo, nors observacijos to neparodė. Perkasas turėtų būti aprūpintas šliuzu ir apsaugotas molais iš abiejų galų: jis galėtų kaštuoti 7–8 mil. markių. Dėl aukštos kainos sumanymas buvo atmestas; jis turėjo tam tikrų politinių tikslų. Užmaris vilioja vasarotojus ir turistus: vietos gyventojai turi importuoti maistą, kurio patys negamina. Nemuno žiotyse ir Užmario kopose laikosi reta gyvūnija, pvz. briedžiai. Daug paukščių skrenda per mares savo kasmetinių migracijų metu: jie laikosi Užmario ar kerta mares įstrižai tarp Ventės Rago ir Grabšių Rago. Rasytėje ir Ventėje veikia paukščių stebėjimo ir žiedavimo stotys. Garsi pasaulyje prof. J. Thienemanno (1863–1938) įsteigta Rasytės stotis (vok. Vogelwarte Rossitten), kuriai jis vadovavo 1901–1929. Lietuvoje tokia stotis buvo Ventės Rage; jos vadovu buvo švyturio prižiūrėtojas M. Posingis. Marėse dažnai matyti įdomus optinis efektas—miražas: žiūrint prieš vėją, priešingas krantas atrodo didesnis, kabąs virš horizonto ir lydimas veidrodžio atspindžio. Galima spėti, kad ateityje K.M. dalis bus nusausinta, aptveriant pylimais, kaip Olandijoje, ir panaudota žemės ūkiui. Šiaurinė dalis patarnaus Klaipėdos uostui praplėsti.

O. Berendt, Die Geologie des Kurischen Haffes und seiner Umgebung. Zeitschrift der Deutschen Geologischen Gesellschaft, 1870; *A. Bezzenberger,* Die Kurische Nehrung und ihre Bewohner, 1889; *M. Grigat,* Die Memelniederung, 1931; *V. Viliamas,* Kuršių Nėrija, 1932; *H. Lettau,* Freie Schwingungen (Seiches) des Kurischen Haffes, Schriften der Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg i. Pr., 1932; *Stūwe,* Die wissenschaftlichen Grundlagen der Tagesfrage: Das Sarkauer Tief, 1932; *S. Kolupaila,* Materiaux de la part de la Lithuanie concernant le bilan hydrologique de la Baltique, V Conference Hydrologique des États Baltiques, Helsinki 1936; (") Mūsų vandens keliai, 1938; *F. Mayer,* Die

Landschaftsentwicklung der Kurischen Nehrung, 1938; *A. Bendorius*, Klaipėdos krašto geografiniai savumai (N. Romuva 1–2 nr.) 1938; *V.Gudelis*, Kuršių marios kaip sedimentogenetinė erdvė, 1955; *E. Červinskas*, Kuršių marių batigrafinė kreivė, 1955; *J. Maniukas*, Kuršių marių biologinis produktyvumas ir žuvininkystės vystymosi perspektyvos 1954; *H. Schmidt-Ries*, Untersuchungen zur Kenntnis des Pelagials eines Strandgewässers (Kurisches Haff), 1939; *A. Willer*, Das Kurische Haff als Grenzgewässer, Schriften der Phys. Oek. Gesellschaft zu Koenigsberg, 68 (1933), No. 1; *O. Pratje*, Die Sedimente des Kurischen Haffes, Fortschr. d. Geologie und Paleontologie, 10 (1931), No. 30; *L. Szidat*, Beilage zur Faunistik und Biologie des Kurischen Haffes, 1926. *S.K.*

Kuršių Neringa žr. Užmaris.

Kuršius (Kurcijus?) Aleksandras Karolis, dr., Naujorko miesto archyvuose sulotyninta pavarde žinomas kaip Alexander Carolus Curtius, former professor in Lithuania, o 1559 IV 25 laiške tuometiniam N. Amsterdamo (taip tąda vadinosi dabartinis Naujorkas) gubernatoriui Stuyvesantui Olandų V. Indijos bendrovė jį vadina Alexander Carolus Cursius. Tai, manoma, yra pirmas žinomas lietuvis atvykęs į Ameriką rašto ir lotynų kalbos mokytojas. Matyti, greičiausiai politinis pabėgėlis iš Lietuvos. Dėl ginčų ir nesutarimų su kolonijos vadais K. po poros metų vėl grįžo į Europą ir matrikuliavosi Leydeno univ. Olandijoje, kur apie jį yra išlikusios tokios žinios: 1661 XI 27. Carolus Alexandrus Curtius, Nobilis Lithuanus. Juris et Medicinae Candidatus. Kad tais laikais V. Europoje buvo lietuvių pabėgėlių, patvirtina kad ir toks pareiškimas Naujorko gubernatoriaus Stuyvesanto 1659 IX 4 laiške Olandų Vakarų Indijos bendrovei, kuriame prašoma stengtis, kad kiek nors benamių lenkų, lietuvių, prūsų... ūkininkų būtų prisiųsta pirmaisiais laivais.

New York Historical Records (Berthold Fernow ed.) vol. XIV, pp. 436–7, 443, 445, 452 ir 462, 1853–87; *Emilie Sarter*, Dr. Carol Curtius (The Marian, balandžio mėn.) 1953; *C. R. Jurgėla*, History of the Lithuanian Nation 1948. *A.Sm.*

Kurtas šunų veislė, kilusi iš Canis simensis, laibakojų vilkų rūšies. K. yra dideli šunes, ilgu ir laibu snukiu, ilgomis, laibomis kojomis bei tvirta krūtine. K. yra greiti, patvarūs, todėl naudojami medžioklei. K. yra kilę iš Afrikos. Pirmiausia paplito Azijoje, o paskui Egipto ir Europos kraštuose. Pačios seniausios faraonų dinastijos k. naudojo medžioklei. Tatai galima pamatyti faraonų kapuose.

Kurth 1. Ernst (1886–1946) austrų muzikologas, nuo 1912 gyvenęs Šveicarijoje, nuo 1920 Berno univ. prof. Išsp.: Die Voraussetzungen der theoretischen Harmonik und der tonalen Darstellungssysteme 1913, Grundlagen des linearen Kontrapunkts: Bachs melodische Polyphonie 1917, [4]1948, Romantische Harmonik und ihre Krise in Wagners ‚Tristan' 1920, [3]1927, Musikpsychologie 1931, [2]1947, Brucknerio biografiją, 2 tt., 1925 ir kt. K. darbai, pagrįsti psichologine ir filosofine (iš dalies Schopenhauerio įtakoje) muzikinės kūrybos (ypač stiliaus) samprata, yra turėję įtakos moderniosios muzikos raidai. *O.K.*

2. Godefroid (1847–1916) belgų istorikas, 1871 prof. Liège, nuo 1907 Belgijos istorijos inst. direktorius Romoje. K. vienas Belgijos istorijos tyrinėjimo pradininkų. Išsp. Les origines de la civilisation moderne [6]1911, La cité de Liège au moyen âge 1910, La nationalité belge 1913, La guet — apens prussien 1919.

Kurtinys (Tetrao urogallus) tetervinių (Tetraonidae) šeimos kalakuto didumo laukinis paukštis. Patino pasmakrys juodai barzdotas, pagurklis tamsiai žalsvas, blizgąs. Sparnai pilkai rudi, juodu raštu. Krūtinė ir pilvas juodas, baltai išmargintas. Patelė mažesnė, panaši į tetervę, pilkai rusvai bei juodai marga. Pagurklis rudas. Išplitę nuo Pirenėjų iki Lenos upės sričių. Lietuvoje gyvena porūšis T. u. major, negausiai. Sutinkamas Kapčiamiesčio srityse, Jurbarko girioje, gausiausiai Zarasų ir Labanoro miškų urėdijos miškuose ir kt. Laikosi pušynuose, ypač raistuose kur nors prie mėlynių, bruknių, girtuoklių uogynų. Patinai žiemą ir pavasarį minta daugiausia pušų spygliais, taip pat bedygstančiais bei beželiančiais žoliniais augalais, vasarą uogomis, rudenį ieškosi drebulių lapų. Patelės dažniau lesa žirginius, lapuočių pumpurus, žolių lapelius, uogas, vabzdžius, pasitaikančias sėklas. Patinai ypač baikštūs ir budrūs. Tos pat tuoktuvių vietos laikosi per ištisą eilę metų. Tuoktuvių pradžia Lietuvoje laikoma balandžio mėn. Vakarais k. pakyla iš raisto ir triukšmingai nutupia pušyje, kur paprastai išlaukia ryto. Čia nutūpę nuleidžia sparnus žemyn, vėduokliškai išskleidžia uodegą, tiesiai ištiesdami galvą aukštyn. Kartais patraukia tuoktuvinę giesmelę vakare, bet svarbiausias laikas yra prieš auštant. Giesmelė susideda iš keturių dalių. Pirmoji teksėjimas (te-ke te-ke), paskutinioji šnypštimas, trunkąs apie 3–4 sekundes, kurio

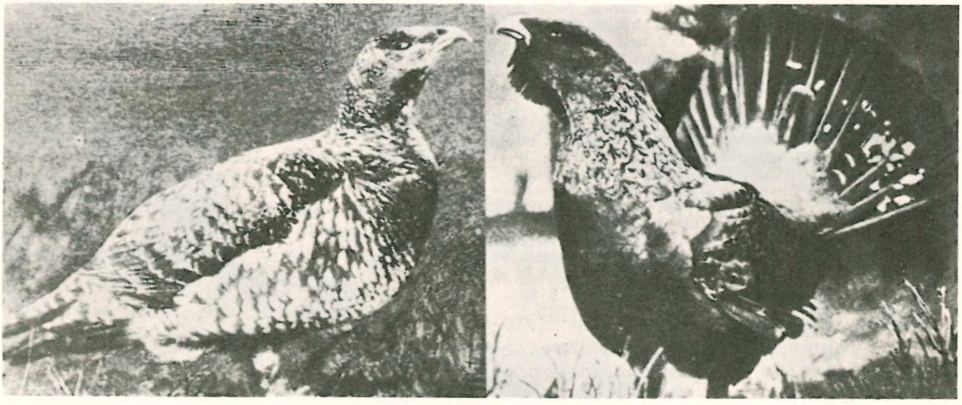

Kurtinys (patelė ir patinas)

metu k. nieko, net šautuvo šūvio negirdi. Giesmelė kartojama daug kartų. Pradžioje tuoktuvių vietose telkiasi tik patinai, vėliau, atšilus orui, ima rodytis kurtinės (patelės). Atskridusi kvaksėdama, kaip tetervė, patelė nutupia pušaitėse, o vėliau nusileidžia žemėn ir tyliai kvaksėdama bėga prie pušies, kur traukia tuoktuvinę giesmelę k. Tada patinas su visu įniršimu traukia savo giesmelę, ir nusileidęs žemėn, giesmelę traukdamas artinasi prie patelės. Kada esama dviejų patinų, įvyksta kruvinos kautynės. Patelė lizdą krauna po krūmais, paparčiais, nukirsta pušies šaka ir kt. Po 24–28 dienų išperi 6–10 jauniklius. Patinai vasarą išsišeria, pasislepia miško glūdumoje, nusilpsta. Mėsa, ypač jaunų k., labai vertinga. Nuo senų laikų Lietuvoje iškilmingas patiekalas — ir Velykų metu vartotas. Prie kepsnio dėta galva su plunksnomis, sparnais ir vėduokliškai išskėsta uodega, apkaišant dar šilagėlėmis (Anemone pratensis) ir pataisais (Lycopodium). Prie stalo visi svečiai turėdavę nors truputį paragauti to karališkojo paukščio. Lietuvoje k. buvo apsauginis paukštis. Medžiojimui reikėjo ypatingo leidimo. 1938 žemės ūkio ministro buvo leista nušauti Labanoro urėdijos miškuose — 4, Seinų — 2, Varėnos — 1, Zarasų — 3. Už nušautą k. medžiotojas turėjo sumokėti po 25 lt.

Iš k. ir tetervino susikryžiavimo yra kilęs g a r g a t ū n a s (Tetrao hybridus); šis yra tik mišrys, atskiros skirties nesudaro. Lietuvoje sutinkamas. *J.Rkt.*

Kurtinys pakuros (jaujos) antrasis aukštas (Žemaičiuose), žr. Jauja.

Kurtinių girininkija, būstinė Kiemeliškiuose, Svyrių aps., žr. Kiemeliškių miškų urėdija.

Kuŕtis, kurtumas (lot. surditas) reiškia priešingumą girdėjimui, stovis, kada girdos organas, ausis, nebejunta, nebegirdi garsų. K. gali būti pilnas ar dalinis, įgimtas ar įgytas. K. bus pilnas, kada ausis visai nebegirdi jokio garso. K. priežastys gali būti įvairios: ausies landos (meatus externus) užkimšimas, užaugimas, būgnelio sužalojimas, sunaikinimas, sukietėjimas, surandėjimas; vidurinės ausies (auris media) infekciškai uždegiminiai, degeneraciniai ar navikiniai susirgimai ar sužalojimai; vidujinės ausies (auris interna) sraigės (cochlea) ir jos Cortio organo infekciniai, degenaraciniai susirgimai ar sužalojimai su kraujo išsiliejimu; klausos nervo (nervus acusticus) ar klausos smegenų centro susirgimai, pvz. sifilis, navikai, smegenų plėvių infekciniai uždegimai, kaukolės lūžimas su kraujo išsiliejimu, apsinuodijimas chininu, arseniku, alkoholiu, gyvsidabriu, salicilu, streptomicinu; psichogeniniai sutrikimai, pvz. histerija. Dėl visų šių priežasčių atsiradęs k. bus įgytas. K. bus dalinis, jei girdėjimas apskritai būna susilpnėjęs, arba ausis tegirdi tam tikrus, pvz. aukštus ar žemus garsus. K. bus įgimtas, kai besivystančiam kūdikiui motinos įsčiose dėl sklaidos sutrikimų nepilnai ar visai neišsivysto klausos organai: ausys, klausos nervai ar smegenų centrai. *K.Gdt.*

K u r č i ų j ų m o k y m a s. Kurtieji specialiai jiems skirtose mokyklose dalijami į dvi pagrindines grupes: iš dalies kurtieji ir visiškai kurtieji. Pirmieji mokomi normaliu mokymo bei auklėjimo procesu su

klausymo aparatų pagalba, antrieji — specialiu kurčiųjų metodu, kurių yra keli: lūpų skaitymas, ženklų kalba (mimika ir artikuliacija), pirštų abėcėlė ir kt. K.m. pradėjo Ispanijoj Pedro de Ponte ženklų metodu, o dabar daugiausia naudojamas jungtinis metodas, kitaip — metodų kombinacija, t.y. toje pačioje klasėje gali būti įvestas ženklų, lūpų skaitymo ar dar kuris kitas metodas, atsižvelgiąs mokinio individualinio sugebėjimo, pojūčių išsivystymo, imlumo. Paprastai kurtieji mokomi kalbėti, skaityti, rašyti ir kurio nors amato, bet nuo 1864 JAV buvo pradėta ir aukštesnysis bei aukštasis k.m., suteikiant nustatytą kursą išėjusiems bakalauro ir magistro laipsnius meno ir mokslo srityse. Šio šimtmečio pradžioje kurtiesiems buvo įsteigtos kelios kolegijos bei skyriai prie univ. Dabar k.m. yra tapęs integraline švietimo ir auklėjimo sistemos dalimi visuose kultūringuose kraštuose.

Kurį laiką N. Lietuvoje k.m. ėjo Vaikelio Jėzaus d-jos įst. mokykloje Kaune. 1938 įsisteigė Lietuvos kurčių-nebylių globos d-ja, kuri gavo 10.000 lt. dr. P. Radzvicko palikimo ir netoli Kauno, Muravos k., įsteigė Kurčių-nebylių inst. Pirmaisiais metais mokėsi 25 mokiniai. To inst. vedėjas nuo 1938 buvo J. Vajėga. 1957 veikė kurčiųjų-nebylių mokyklos Vilniuje, Kaune, Telšiuose ir Rusnėje ir Kurčių-nebylių amatų mokykla Vilniuje.

J. Vajėga, Kurčių nebylių mokymas (Tautos Mokykla 6 nr.) 1939. *At.K.*

Kurtizanė (prc. courtisane) 1. karališkųjų rūmų dama. XVII–XVIII a. Prancūzijos karališkųjų rūmų k. turėjo didelės įtakos politikos reikalams. 2. dabartine prasme k. yra lengvo elgesio moteris.

Kurtuazija (prc.) 1. mandagumas, malonumas, geros elgesio manieros sujungtos su mandagumu. 2. aukštųjų visuomenės sluoksnių savitarpio santykių papročiai.

Kurtumas žr. Kurtis.

Kurtuva upelis, Šaukėnų vls., Šiaulių aps., Dubysos deš. intakas, 11,5 km ilgumo; teka iš Bijotės ež. į š. pro Kurtuvėnų mst., įteka į Kurtuvėnų slėnį, kuriuo 1824–30 prakastas Ventos–Dubysos perkasas; 4,5 km žemupio naudojasi ta dirbtine vaga. Deš. intakas Rauda. Baseino plotas 70,6 km^2, vid. debitas 0,5 m^3/sek.

Kurtuvėnai mstl. ir vls. centras ir dv. Šiaulių aps., 300 gyv., 20 km į p.v. nuo Šiaulių, per mstl. teka Kurtuvos upė, nuo

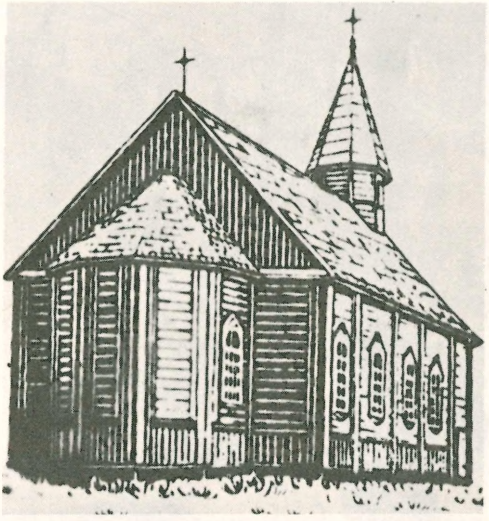

Kurtuvėnų bazilionų bažnyčia (XVIII a.)

kurios mstl. gavęs K. vardą, už 1,5 km į š. nuo K. eina Ventos-Dubysos kanalas iškastas 1825–1831, maudytis tinka apylinkės ežerėliai ir Ventos-Dubysos kanalas. K. yra valsčiaus centras; jį sudarė 92 kaimai, 9 dvarai ir 32 vienkiemiai, iš viso su 6436 gyv. K. yra kalvotoje, nuotakioje vietoje, kurios žemės paviršiaus reljefingumą vietos dvaro savininkas grafas Plateris - Zybergas panaudojo sudaryti eilei dirbtinių ežerėlių, juose įkurdamas didžiausią Lietuvoje žuvų ūkį. Vietos kapuose yra vienas labai puošnus antkapis su italo skulptoriaus daryta marmoro statula. Miestelyj yra pradžios mokykla ir skaitykla.

Iš K. važiuojant Kuršėnų link yra Girininkų piliakalnis, kuris, pagal žmonių pasakojimus, esąs supiltas milžino Aucuko. Netoli Girininkų kalno yra Bulėnų už. Janulaičių k. yra akmuo su šv. Povilo pėda. Kitas piliakalnis yra Juškaičių k. laukuose.

Nuo XVI a. vidurio K. valdė Stan. Skaševskis, paskui jo sūn. Jonas Skaševskis. Jam mirus, XVII a. pr. K. dv. atiteko Jono Skaševskio seseriai Kotrynai Karpienei, Valkavisko pakamarininkienei. XVIII a. K. priklausė turtingai bajorų Nagurskių šeimai. Dv. tada apėmė apie 1000 valakų žemės plotą. Paskutinis Nagurskių giminės K. valdytojas buvo Kajetonas Nagurskis. Po jo mirties 1802 K. gavo Vilniaus dvarininkas K. Žukauskas, kuris bu-

Kurtuvėnų vaizdas

vo vedęs Joaną Nagurskaitę. 1805 iš K. dv. buvo išbėgusių 150 valstiečių. Dvarininkas Žukauskas skundėsi dėl to rusų valdžiai ir prašė, kad priverstų valstiečius sugrįžti į K. dv. Vėliau K. perėjo Bulgarinams, paskui Parčevskiams. Paskutiniai K. dv. savininkai buvo grafai Plateriai - Zybergai. Apie 1909 didesnę K. mstl. gyventojų dalį sudarė grafo Platerio kumečiai. Mstl. buvo 3 krautuvės (2 lietuvių ir 1 žydo), dvi aludės, 1 degtinės monopolis. Grafo rūpesčiu buvo įsteigtas paštas, mstl. apsigyveno gydytojas. 1909 K. buvo įkurti Saulės ir Blaivybės d-jų skyriai. Saulės d-ja laikė m-lą. 1906 kaimiečiai išreikalavo iš grafo Platerio grąžinti 40 ūkių. Grąžindamas tuos ūkius Plateris davė raštus lietuviškai parašytus. N. Lietuvoje Platerio iniciatyva buvo sudaryta šaulių ugniagesių komanda, kuriai jis nupirko gesinimo įrankius ir mašinas. 1929 K. vls. Sauginių k. buvo pastatytas už Lietuvos laisvę krituSiems šauliams paminklas. Paminklą statė 31 šaulių būrys. K. buvo ir girininkijos būstinė.

K. šv. Jokūbo apaštalo vardo bžn., statyta XV a. pabaigoje tarp 1472–1495 didiko Myk. Jogelavičiaus lėšomis. XVI a. ją buvo paėmę kalvinai. K. par. buvo mažai belikę katalikų. Dar 1629 K. bžn. tebeturėjo kalvinai, prie jos gyveno kalvinų pamokslininkas M. Monkevičius. Atsiėmus katalikams bžn., K. dv. savininkė pastatė kalvinams naują bžn. Krasnogališkių dv., tam reikalui nupirktame nuo Kasperavičių. 1792–1796 K. ponai Nagurskiai pastatė K. didelę mūro bžn. 1848 K. mstl. buvo 636 gyv., parapijoje — 7758, bažnytinės žemės — 15 valakų. K. parapijai priklausė Gardų koplyčia, kuri rusų valdžios buvo uždaryta 1867. K. kapinėse koplyčia statyta 1858, kita koplyčia Kybartuose. 1940 K. par. turėjo 4265 parapiečius; juos aptarnavo du kunigai. K. priklausė Gardų ir Bazilionų filijos. K. vls. yra gimęs rašytojas Andr. Morkus.

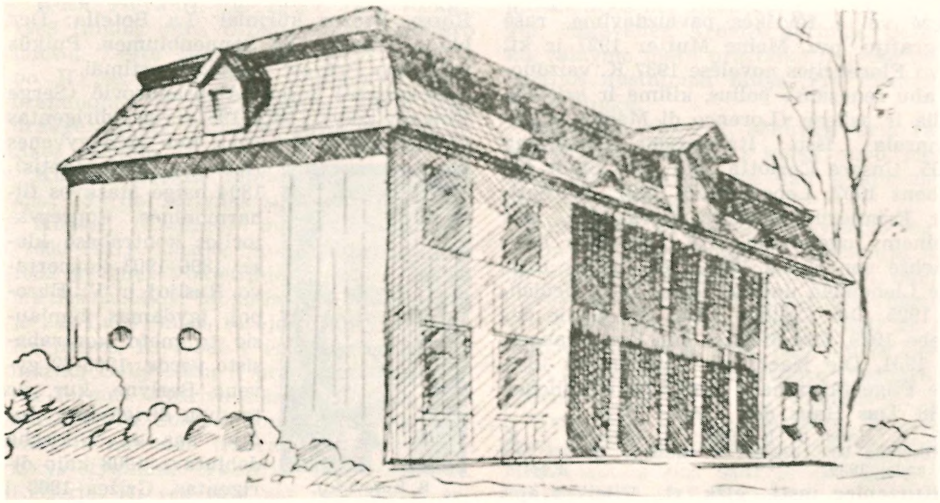

Kurtuvėnų baudžiavos meto teatras

Kurtuvės žr. Įkurtuvės.

Kuruliška kėdė sella curulis žr. Kuruliškos tarnybos.

Kuruliškos tarnybos (lot. curulis vietoje currulis ‚vežimo, vežiminis' nuo currus ‚vežimas') aukštesniosios sen. romėnų valstybinės tarnybos vietos, ypač konsulų, pretorių, cenzorių ir kurulinių edilų, vėliau ir imperatorių, kurie turėjo privilegiją važiuoti Romoje vežimu (currus). Jų tarnybos ženklas buvo sella curulis, suglaustinė dramblio kaulo kėdė be atramų rankoms ir nugarai, kurioje jie sėdėdavo teisme.

Kurume mst. Japonijos Kiušiu saloj, Cukuši lygumos centras; 101.000 gyv. (1950). Medicinos akademija, medvilnės ir gumos pramonė.

Kuruta Dimitrii (1770–1838) graikų kilmės rusų generolas, rusų did. kunigaikščio Konstantino ilgametis adjutantas, 1816 Konstantino vadovaujamos kariuomenės štabo viršininkas ir Lietuvos korpuso vadas. 1831 dalyvavo su rusų kariuomene malšinant Lietuvos sukilimą. 1831 VI 19 su gen. Sackenu kovėsi prieš sukilėlių kariuomenę Panerių kalnuose, kuri norėjo paimti Vilnių. Persekiojo gen. Gelgaudo kariuomenę ligi Prūsijos sienos.

Kurvė upelis, Gastų aps., Rytprūsiuose, Šalteikės (Nemunyno) kair. intakas, 13 km ilgio; teka nuo Tilžės mst. į v., įteka ties Naujosios bžk.

Kurz 1. Hermann (1813–1873) vokiečių rašytojas, vertėjas. Studijavo teologiją, bet vėliau atsidėjo vien literatūrai. Draugavo su Uhlandu, Schwabu, Mörike. Pradžioje rašė lyrikos, vėliau perėjo į politinį, liberalinį žurnalizmą, 1848–54 redagavo Stuttgarte Beobachter. Po 1863 Tübingene buvo univ. bibliotekininku. Parašė Gedichte 1836, Dichtungen 1839, Genzianen (nov.) 1837, du romanus Schillers Heimatjahre 1843 ir Der Sonnenwirt 1855, Erzählungen 1858, Falstaff und seine Gesellen 1872. K. vertė į vokiečių kalbą Byroną, Thomas Moore, Walter Scottą, Ariostą, Chateaubriand ir kt.

I. Kurz, Das Leben meines Vaters 1906, ³1929; *H. Kindermann,* H. K., und die dt. Übersetzungskunst 1918.

2. Isolde (1853—1944) vokiečių rašytoja, Hermano K. duktė. Klasiškai išlavinta, ilgus metus gyveno Florencijoje. Be Italijos, jos raštams įtakos turėjo Gottfried Keller, Conrad Ferdinand Meyer. Kaip ir Ricarda Huch, žiūrėjo griežtos savo raštų formos. Jos geriausios novelės — rinkinys Der Ruf des Pan 1929. Daugiausia pasisekimo turėjo jos moterų romanas Vanadis 1931, kur yra daug autobiografinių bruožų, kaip ir aplamai naujesniojoj šių dienų vokiečių literatūroj. Pradžioj savo raštams ėmusi medžiagos ypač iš Italijos, vėliau K. nusi-

I. Kurz

gręžė vėl į tėviškės pavaizdavimą, rašė biografijų, pvz. Meine Mutter 1927 ir kt. Savo Florencijos novelėse 1937 K. vaizduoja abu renesanso polius, kilimą ir kritimą, galią ir askezę (Lorenco di Medici ir Savonarola). Išsp.: Italienische Erzählung 1895, Unsere Carlotta 1901, Die Stadt des Lebens 1902, Lebensfluten 1907, Florentiner Erinnerungen 1909, Cora 1915, Aus meinem Jugendland 1918, Legenden 1921, Nächte von Fondi 1922, Der Despot 1925, Die Liebenden und der Narr 1925, Gedichte 1925, Der Caliban 1926, Ein Genie der Liebe 1929, Der Meister von San Francesco 1931, Die Nacht im Teppichsaal 1933, Die Pilgerfahrt nach dem Unerreichlichen 1938, Das Haus des Atreus 1939.

O. E. Hesse, I. K. 1931; *G. Heinrich*, I. K. Hochland 30, 1932/33; *G. Bäumer* Gestalt und Wandel 1939. *A.Špl.*

Kurzeniec mstl., glžk. st., Vileikos aps. vls. centras, 8 km į š. nuo Vileikos, 140 km į r. nuo Vilniaus, geležinkelio Lyda–Polockas ruože, prie Minsko–Dysnos trakto, judrus prekybos punktas. 1931 valsčiaus plotas 427 km², gyventojų valsčiuje 13.054, gyvenamųjų namų 2254. 1872 rusai buvo panaikinę K. katalikų parápiją, katalikų bažnyčią pavertę cerkve. *V.Klb.*

Kurzono linija žr. Curzono linija.

Kusa Juozas (g. apie 1910) žurnalistas. Studijavo VDU humanitarinių mokslų fak. Kurį laiką Jaunosios Kartos sekretorius, 1938-40 Liet. Aido sporto sk. red. Fiziško Auklėjimo, Vairo, Akademiko ir kt. bendradarbis. Rašė ir Žurnalistų sąjungos metraštyje. Išvertė: Laurie Lori — Dėdė iš Čikagos 1930, K. Dalli Slaptasis agentas 1936, A. Sulivan Atvirumo sala 1936, E. R. Burroughs Pelusidaras 1938.

Kusai (vok. Kussen) bžk. ir vls. centras Pilkalnio aps. prie Draugupės (kair. Įsros intako), 1939 apie 850 gyv., senovišką akmens bažnyčia, mediniu bokštu, statyta 1580, mokykla, paštas. Iš K. eina plentai į Ragainę, į Pilkalnį ir į Gumbinę. K. gimė Kristupas Sapūnas.

Kusenberg Kurt (g. 1904) vokiečių rašytojas. Savo prozoje tęsiąs E. T. A. Hoffmanno ir G. Meyringo fantastiškųjų istorijų tradiciją. Panaudodamas modernias stiliaus ir formos priemones, K. sukuria savotiškai neįprastą, bet visuomet giliai pajustą pasaulį, likdamas ištikimas klasiško grynumo ir taisyklingumo kalbai. Meno istorijos žinovas. 1931 atspaudęs išsamų essay apie italų renesanso tapytoją Rosso. Prozos kūriniai: La Botella; Der blaue Traum; Die Sonnenblumen. Puikūs prancūzo Prévert poezijos vertimai.

Kusevickij Sergej Aleksandrovič (Serge Koussevitzky) (1874–1951) rusų dirigentas ir kontrabaso virtuozas, nuo 1924 gyvenęs JAV (nuo 1941 pilietis). 1894 baigė Maskvos filharmoninės konservatorijos kontrabaso klasę. 1896–1905 koncertavo Rusijoj ir V. Europoj, įgydamas žymiausio to meto kontrabasisto vardą. 1905-09 gyveno Berlyne, kur, po trumpų dirigavimo studijų pas A. Nikischą debiutavo 1908 kaip dirigentas. Grįžęs 1909 į Maskvą, sudarė savo lėšomis išlaikomą orkestrą ir iki 1917 koncertavo su juo po Rusiją. Norėdamas plačiau supažindinti vakariečius su to meto rusų muzika, K. su žmona 1909 įst. leidyklą Éditions Russes de Musique, kuri vėliau buvo perkelta į Paryžių ir veikė iki 1947. 1918 paskirtas Rusijos valstybinio ork. dirigentu, tačiau 1920 persikėlė gyventi į Paryžių, kur 1921–24 davė ciklą reikšmingų koncertų, vad. Concerts Koussevitzky. 1924–49 K. vadovavo Bostono simfoniniam orkestrui, išugdydamas jį vienu geriausių muzikinių vienetų. K. veikla JAV buvo labai naši: jis vadovavo Berkshire simfoniniams festivaliams (nuo 1936), įsteigė (1940) Berkshire Music Center ir buvo jo direktorius, įkūrė (1942) Koussevitzky Music Foundation. Šių K. lėšomis remiamų institucijų dėka buvo išugdyta nemaža jaunų kompozitorių ir parašyta visa eilė šiandien plačiai žinomų kūrinių (pvz. B. Bartóko Koncertas orkestrui, B. Britten opera Peter Grimes ir kt.). K. turėjo didelės reikšmės naujosios ir ypač amerikiečių muzikos raidai. Jo diriguojamų kūrinių repertuaras, išskyrus operinę muziką, buvo labai platus ir įvairus; nemažą dalį sudarė rusų ir ypač modernioji muzika. Interpretacija K. priklausė subjektyviajai dirigavimo krypčiai su polinkiu į romantinę muzikos sampratą. K. reiškėsi šiek tiek ir kaip kompozitorius: parašė koncertą (1902) ir eilę smulkesnių kūrinių kontrabasui.

S. Kusevickij

A. Lourié S. K. and his Epoch 1931; *Leichtentritt*, S. K., the Boston Symphony Orchestra and the New American Music 1946; *M. Smith*, K. 1947. *K. O.*

Kush Polykarp (g. 1911) JAV fizikas. 1936 Illinois univ. Urbanoje gavo daktaro laipsnį. Dėstė Illinois, Minesotos univ., o po II pas. karo dėsto Columbijos univ. branduolinę ir molekuliarinę fiziką. 1955 drauge su W. E. Lamb gavo Nobelio fizikos premiją.

Kusinės miškas šilalės vls., Tauragės aps., 138 ha. Eglynas su beržu, drebule.

Kusser (Cousser) Johann Sigismund (1660–1727) austrų kompozitorius, nuo 1682 gyvenęs Vokietijoje, o nuo 1706 iki mirties Dubline. Mokęsis 1674–82 Paryžiuje pas Lully, kuris turėjo jo kūrybai didelės įtakos, K. įvedė į vokiečių orkestrinę muziką Lully stilių ir prancūziškosios siuitos formas. Svarbiausiaš jo šios krypties kūrinys yra Composition de musique suivant la méthode française (6 siuitų rinkinys styginiam orkestrui, 1682). Šalia R. Keiserio, K. yra taip pat ryškiausias senosios vokiečių operos atstovas. Iš jo 11 žinomų operų (Ariadne 1692, Jason 1692, Erindo 1694 ir kt.) yra išlikusios tik paskiros arijos.

H. Scholz, J. S. K. 1911.

Kussman Leon (g. 1884 Latvijoje) žydų rašytojas. Studijavo Šveicarijoje, nuo 1911 gyv. Londone. Iš jo raštų svarbiausi: drama — Der veg tzur freiheit 1905, eil. — Unser un andere lider 1933, apysaka — Mein štam 1930 ir kt. Jis davė ir būdingus Lietuvos žydų gyvenimo pasakojimus — Litviše geštalten 1936.

Kusta (lenk. Kusenka) Marcinkonių vls., Gardino aps. upelis, Ratnyčios (Nemuno) kair. intakas, 13 km ilgio; teka nuo Pariečės mst. į š. per Latežerį; turi deš. intakus Purvę ir Iznevą. K. aukštupy buvo didelis Saluoto ež., kuris 1841 III 23 surado kelią į Ratnyčią ir išnyko; jo vietoje beliko keli smulkūs ežerėliai, vienas vad. Saluotas, bet priklauso Piros (Katros) baseinui.

Kustanái miestas š. Kazachstane, prie Tobol upės; apie 50.000 gyv. Miestas įst. 1879. 1912–13 nutiestas ligi K. glžk. Odos apdirbimo pramonė, gatavų drabužių siuvykla, pramonės ir mokytojų inst., ž.ū. technikumas. K. apylinkėse bei pačiame mst. yra nutremtų lietuvių.

Kustodas žr. Kustodija.

Kustodejev Boris Michailovič (1878 — 1927) rusų tapytojas ir grafikas. Mokėsi Petrapilio meno akad. pas Repiną. Nuo 1911 dalyvavo rusų menininkų Mir iskusstva grupės veikloje. Daug jo paveikslų iš miesčionijos bei kasdienio gyvenimo—Turgus, Užgavėnės, Arbatos gėrimas. Bolševikų valdymo metu prisitaikė ir piešė pagal partijos nustatomą liniją. Yra iliustravęs daug knygų.

Kustodija (lot.) 1. senovėje prie raštų prikabinama dėželė, į kurią buvo įdedamas vaško antspaudas, kad jį apsaugotų nuo sutrupėjimo.

2. Pagal šv. Pranciškaus Asyžiečio regulą visame pasauly veikianti Mažesniųjų brolių vienuolija teritorijos atžvilgiu dalijosi į provincijas, o šios į mažesnius vienetus, k. vadinamus. K. sudarydavo keli ar keliolika vienuolynų. Pvz. 1627 įkurta Lietuvos pranciškonų observantų - bernardinų provincija turėjo dvi k.: Vilniaus k. su 5 ir Nesvyžiaus su 15 vienuolynų. K. valdydavo kustodai atsakingi provincijolams. Mūsų laikais šios santvarkos laikosi tik konventualai (O.F.M. Conv.), o mažesnieji broliai (O.F.M.) ir kapucinai (O.F.M. Cap.) savo provincijų į k. dabar nedalija. Mažesnieji broliai pagal 1953 generalines konstitucijas k. vadina iš kelių vienuolynų susidedantį juridinį vienetą, kuris dar neturi kai kurių provincijos teisių. Tokią k. valdo generolo ir jo tarybos paskirtas kustodas.

Šv. Mūsų Tėvo Pranciškaus Regula, išleista T. Leonardo Andriekaus, O.F.M., paruoštoje maldaknygėje: Oremus Maldynas, vartojamas Lietuvos Pranciškonų šv. Kazimiero Kustodijoje 1955; Regula et Constitutiones Generales Ordinis Fratrum Minorum 1943.

3. Šventosios Žemės k. yra Mažesniųjų brolių ordino provincija, kurios nariai yra įvairių tautybių pranciškonai, o jų tikslas saugoti ir aptarnauti šv. vietas. K. vardu buvo pavadinta Sirijos pranciškonų provincija, kai ji po lotyniškosios Jeruzalės valstybės žlugimo XIII a. pasiėmė saugoti (custodire) šv. vietas. K. valdo Jeruzalėje, Siono kalno vienuolyne, gyvenąs kustodas, kuris kryžiaus karams pasibaigus iki 1848 buvo ir Apaštalų sosto komisaras Artimųjų Rytų kraštuose. K. paveldėjo ir iki šiol tebevartoja 5 raudonų kryžių baltame dugne lotyniškosios Jeruzalės valstybės vėliavą. 1291 mahometonams užėmus Akkoną, paskutinę krikščionių tvirtovę Palestinoj, visi pasauliniai dvasininkai pasitraukė. Šv. vietų saugoti pasiliko tik vieni pranciškonai, kurių daugelis buvo mahometonų nužudyti. Šv. vietas k. pranciškonams reikėjo ginti ir nuo Rusijos remiamų graikų ir armėnų schizmatikų. Popiežiai ir V. Europos valdovai rėmė šv. Žemės k. pastangas išlaikyti šv.

vietas. Popiežiai k. reikalais rūpindamiesi yra išleidę daugiau kaip 300 bulių, o pasauliniai valdovai tiek diplomatija, tiek pinigais daug kartų iš mahometonų atgavo užgrobtas šv. vietas ir išgelbėjo k. narių gyvybę. K. palaikė vietinių katalikų tikėjimą ir stengėsi skleisti jį netikinčiųjų tarpe. Dabar k. Sirijoje, Palestinoje ir Egipte turi 69 vienuolynus, 239 vienuolius, 36 parapijas, 11 misijų, 85.000 tikinčiųjų; išlaiko 40 pradžios mokyklų, 3 gimnazijas su bendrabučiais, 3 našlaičių prieglaudas, 4 amatų mokyklas, 8 svečių namus maldininkams. Savo prieaugliui ugdyti k. turi kolegiją, naujokyną ir 2 seminarijas. K. pranciškonai reiškiasi ir moksle, išlaiko aukštesniąją šv. Rašto mokyklą, turi didelį archeologinį muziejų, dvi vertingas bibliotekas, daro archeologinius kasinėjimus ir leidžia mokslo žurnalus. K. pranciškonų darbus anksčiau rėmė V.Europos valdovai, o šiais laikais šv. vietų ir visų įstaigų išlaikymo našta ant pačių pranciškonų pečių. K. reikalams ordino vadovybė visuose katalikiškuose kraštuose įkūrė šv. Žemės komisarijatus, kurių komisarai renka aukas šv. vietų išlaikymui. Toks tarp-provincijinis komisarijatas veikia ir JAV. Pats popiežius yra įsakęs, kad Didįjį Penktadienį viso pasaulio bažnyčiose būtų renkamos šv. vietų išlaikymui aukos. Šv. Žemės k. darbavosi ir Lietuvos provincijos pranciškonai. Yra žinoma, kad 1863 rusams uždarius Lietuvos provincijos Minsko vienuolyną, vienas tėvas ir 2 klierikai nuvyko į Palestiną ir darbavosi šv. Žemės k. Vieno jų Adrijano Asmalauskio, kuris pasižymėjo dideliu šventumu, yra užvesta beatifikacijos byla. Prieš II pas. karą k. darbavosi T. A. Krasauskas, o dabar ten tebesidarbuoja br. Jeronimas Petrauskas.

G. Golubovich, Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente francescano 1906; *D. Baldi*, La Custodia di Terra Santa 1918; *V. Gidžiūnas*, Šv. Žemės Kustodija (Šv. Pranciškaus Varpelis nr. 2 ir 3, 1958). *V. Gdž.*

Kustošas (lenk. kųstosz iš lot. custos, custodis ‚sargas, saugotojas') 1. senovės romėnų komicijų susirinkimo metu balsų rinkėjas. 2. krikščionių bžn. custos crucis — kryžiaus saugotojas; kapitulos kanauninkas, valdąs katedros parapiją, o taip pat kai kurių vienuolijų ordinų vienuolyno viršininkas. 3. valstybės brangenybių, archyvų bei muziejų saugotojas, prižiūrėtojas.

Küstrin (lenk. Kostrzyn) R. Vokietijos

Küstrino pilis ir bažnyčia

mst. Brandenburgo prov., prie Vartos upės žiočių (Oderio intako), 1939 23.800 gyv. Yra derlingame Vartos slėnyje. Prieš II pas. karą buvo žemės ūkio produktų perdirbimo centras ir mašinų gamyba. K. žinomas iš XIII a. Jau XVI a. paliko tvirtove ir išliko ligi II pas. karo. Sena šv. Marijos bžn., kuri 1758 buvo rusų apgriauta, K. grafo pilis XVIII a. buvo visai atnaujinta. Joje kalėjo kronprincas Fridrichas (būsimasis Fridrichas II). Po II pas. karo dalis K. atiteko Lenkijai. K. yra minimas ir lietuvių istorinėse dainose.

J. Žlabys, Kištrinas lietuvių dainose (I Laisvė nr. 195) 1942.

Kuszlejko Tomasz (m. Lvove) vienas iš 1863 sukilimo vadų Lietuvoje, pulkininkas. 1849 dalyvavo vengrų revoliucijoje. 1863 Kauno apylinkėse suorganizavo, daugiausia iš valstiečių, sukilėlių dalinį. Žymesnės jo dalinio kautynės buvo prie Lenčių. Gyveno kurį laiką emigracijoje—Paryžiuje.

Kuščevskij Nikolaj Afanasjevič (1847–1876) rusų beletristas. Nepakankamai įvertintas, K. parašė vieną stiprų romaną — Nikolai Negorev ili blagopolučnyj rossianin 1870, pasižymintį itin ryškiomis charakteristikomis, savitu humoru, meniškumu. Romanas taip pat teikia puikų 1860 Rusijos vaizdą.

Kuševliauskas Serafinas Laurynas (1820 VIII 11/23 Šiauliuose — 1889 IX 27 Sudarge) knygnešys, religinių knygų autorius. Iš teismo sargo pramokęs rašto, kietai dirbdamas prasimušė į raštininkus Rusijoje. Grįžęs į Lietuvą, vedė žmoną su 20 valakų dalies Krekenavos par. Susidėjęs su knygnešiu kun. M. Sideravičiumi, ėmė rašyti ir versti knygas į lietuvių kalbą, pasirašydamas Lauryno slapyvardžiu, inicialais S. K. Pirmas jo darbas buvo iš lietuviškų knygų surinktas bei iš lenkų verstas Auk-

S. L. Kušeliauskas

sa Altorius arba Szaltinis Dangiszkų Skarbų 1879. Toliau sekė: Raktas ing Dangų 1883, Pekla ir stebuklai Dievo dušiose czyscziaus 1884, Žinia apie gidimą ligų kuno ir duszios 1885, Gydyklos nuo bajmes smerczio 1886, Misija ir žiedai (čia jis labai stipriai ragino skleisti raštingumą lietuviuose), Wartaj Dangaus, arba Rymo katalikiškas mokslas 1887, Gyvenimai Szwentųjų Diewo ir tretis zakonas Szw. Pranciszkaus 1887, Szkala pavargelių ir Siratų 1887, Pokylis Szwentuju, arba tanki Komunija 1887, Giesmes sutaisytos isz grinų žodžių Psalmų 1887, Pamokslai apie sudą Diewo, pakūtą, dangų ir Nekaltą Prasidėjimą Szw. Panos Marijos 1887, Garsas apie bajsibes dienos Sudo 1888, Szwento Alfonso Ligoriaus prisigatawojimas ant smerczio 1888, Giwenimaj Szwentujų, surasziti del kiekwienos dienos par wisus metus 1889. Leidinius ruošdamas rasdavo talkininkų, pvz. Liguori knygos vertimą paruošė Kauno seminarijos klierikas, Šventųjų gyvenimus ruošiant ranką pridėjo A. Jakštas. Talkino Aušrai, o šiai sustojus buvo vienas iš šviesos steigėjų. Pardavęs 400 dešimtinių žemės (Senliolių dv.), kurią mirdama žmona jam buvo užrašiusi, K. paskyrė 2000 rublių lietuviškų knygų leidimui Prūsuose, sukurdamas vadinamąjį Amžiną knygų banką, 1887 XI paskelbdamas tuo reikalu proklamaciją, kur išdėstė, kad pagal tą planą numatoma už knygas imti 20% pelno jų vertės. Pusė susidarančių lėšų bus skiriama knygelių dalijimui nemokamai pavargėliams, o ketvirtadalis — pardavėjams, likusis ketvirtadalis — didinimui to knygų fondo. Ši mintis daugeliui patiko, ir jie tą sumanymą parėmė aukomis. Deja, minėtiems spaustuvininkams bankrutavus, Amžinasis Knygų bankas žuvo.

A. Milukas, Spaudos laisvės ir Amerikos Liet. Organizuotės sukaktuvės (psl. 50, 65, 72 ir sk.); *Vaižgantas,* Raštai XII t. 184–201 psl., 1929; *K. J. Prunskis,* Nuostabūs žygiai vieno Lietuvos ūkininko (Garsas nr. 18, 1943); *J. Tumas,* Lietuvių literatūros paskaitos (Draudžiamasis laikas) 1924. *J.Pr.*

K. arba Lauryno bankas. Tuo vardu buvo vadinamas lietuviškoms knygoms leisti fondas, kurio pradžią sudarė Lauryno Kušeliausko 2000 rublių įnašas, sudarytas iš parduoto dv. likučių. 1887 lapkrityje šviesa išspausdino L.B. atsišaukimą Uždėjimas kniginio amžino banko lietuwiszkos raszliawos (literaturos), kur Kušeliauskas rašė ‚Aš, ūkininkas Laurynas, trokšdamas doro viengimių apšvietimo, daugmetiniuose tame reikale trusavimuose būtinai datyriau, jog be knyginio lietuviškos rašliavos (literatūros) banko nėra galima visoje vienybėje užsėti sėklas tveriančios šviesos... Visų apšvietimą tegalima padaryti pusdykiai... Reikia, kad knyginiai pinigai niekados nepragaištų, nemąžtų, bet dar augtų... Taigi, tame didžiame aukštos vertybės reikale aš iš savęs apieravoju šį kartą du tūkstančiu rublių ant spausdinimo krikščioniškų dvasioje katalikiško tikėjimo knygelių. Ir jau tuos pinigus šį metą atidaviau Veyeriui ir Arnoldtui, turintiems savo spaustuvę Tilžėje, šiomis sąlygomis: 1, kad jie tespausdintų tokias knygeles, kurias aš prirodysiu ar mano vietininkai paduos. 2, knygelės kainą dėti tik 20% brangesnę už tikrąją jos vertę. Iš jų 5% imasi pardavėjai, 5% prideda prie kapitalo, už 10% dalija knygelių pavargėliams. Nuo įdėto kapitalo eina 20% palūkanų, 400 rublių kas metai: 100 r. spaustuvei, 100 r. kapitalui augti, 200 r. neturčiams knygelėms. Jei susidėtų tiek pinigų, kad jau būtų galima vien iš palūkanų spausdinti, tai knygelės turės eiti veltui. Spaustuvininkai kas bertainį turi atsiskaityti. Sankalbą patvirtino ir užtikrino draugystė ‚Byrutė' esanti Tilžėje ir pridėjo draugystės pečvietį.

Tą sankalbą dėl amžinos žinios visų Lietuvių ir Žemaičių dedame mūsų laikraštyje, idant per amžius šviestų ant išganingos naudos visiems, kurie skaitys knygeles už tuos pinigus atspautas...' Šią sutartį patvirtino E. Veyeris ir L. Arnoldtas, taip pat ir D. Zaunius (Saunus), M. Jankus, A. Kalvaitis, E. Veyeris, J. Didvydžius. Jų parašus dar patvirtino Justizrhat'as ir notaras 1887 XI 27. Prie šio L.B. dar savo įnašais prisidėjo ir kt., tačiau tuojau susilaukė lietuvių kritikos (M. Joniškis), o Tilžės spaustuvininkai, pasinaudodami spaudos draudimu Lietuvoje, šį L. B. sau nusinešė, pagrasindami jo ieškotojams visas pavardes išduoti rusams. E. Veyerio ir L. Arnoldto pramintu keliu vėliau pasekė ir kiti, nunešdami Varpo ar kt. lietuviškos spaudos reikalams skirtus pinigus.

V. Kudirka (Varpas 1 nr.), Varpas 80 psl: 1924; Vaižganto raštai XII 197–198 psl. 1929. *A.Mž.*

Kušeliškė k., Šiluvos vls., Raseinių aps., 8 km nuo Lyduvėnų glžk. st. Čia rastas akmeninis kirvukas, o ardomame kapinyne aptikta V–VI a. po Kr. papuošalų: žalvarinis smeigtukas apskritomis buoželėmis, juostinė apyrankė platėjančiais galais ir kt. Radiniai Vytauto Didžiojo Kultūros muziejuje.

Kušetė (prc. couchette) žema plati sofa be atlošos. Šitokios formos baldas buvo žinomas ir senovės romėnams: iš abiejų

Kušetė

pusių stalų būdavo sustatomos k., kad būtų patogu ir gulomis valgyti. Dabar k. (ag. couch) vartojama lovos pakaitalui — miegoti.

Kušleika Vytautas (g. 1916 IV 14 Bridgewater, Mass.) smuikininkas, koncertmeisteris. 1935–36 muzikos studijavo Bostono universitete, 1943 įgijo B. M. laipsnį Eastman School of Music Ročesteryje. 1951 įgijo magistro laipsnį Western Reserve univ. Clevelande. Jau nuo studijų meto pradėjo groti universitetų orkestruose. Nuo 1945 groja Clevelando (Ohio) simfonijos orkestre. Dalyvauja lietuvių rengiamuose koncertuose, minėjimuose.

V. Kušleika

Kutaisi v. Gruzijos mst. abipus Riono upės; apie 100.000 gyv. (1950). K. yra labai senas mst., įkurtas 806. Jame baigiasi osetų karo kelias. Prie K. Rionas užtvenktas ir pastatyta galinga elektros jėgainė. Automobilių, tekstilės ir trąšų pramonė.

Kutaliai k., Kaltinėnų vls., Raseinių aps., gimė Aleksandras Stulginskis.

Kūtė žr. Tvartai.

Kut-el-Amara vietovė Irake prie Tigro upės, 450 km aukščiau Basros, pakeliui į Bagdadą; apie 7000 gyv. Ji išgarsėjo 1 pas. karo metu, kai čia ėjo atkaklios ir ilgos kautynės anglų su turkais. Britų ekspedicinis korpusas, išsikėlęs Basroje, sėkmingai žygiavo link Bagdado, pakeliui įveikdamas sutiktą pasipriešinimą ir 1915 IX 28 užėmė K.-el-A. Nepasiekę Bagdado, britai smarkiu turkų priešpuoliu atblokšti ligi K.-el-A. Čia jie įsitvirtinę laukė pastiprinimo, o turkai juos izoliavo ir pasiryžo įveikti apgulimu. Keliose kautynėse toli nuo K.-el-A. turkai atmušė siunčiamus britų pastiprinimus ir privertė po 143 dienų apgulimo pasiduoti išbadėjusius britus — iš viso per 10.000 karių su jų vadu gen. Townshendu. Naujasis britų fronto vadas gen. Maude vėl užėmė K.-el-A. 1917 II 24.

Kutena (Kutenis) upelis Baisogalos vls., Kėdainių aps. ir Šeduvos vls., Panevėžio aps., Daugyvenės (Mūšos, Lielupės) deš. intakas, 7,5 km ilgio; teka nuo Baisogalos mstl. į š. r.

Kutenimas, kutulys. Seniau kaime mėgdavo vienas kitą kutenti arba surasti ‚juoko kaulelį' ne tik vaikai, bet ir suaugęs jaunimas. Kartais buvo žaidžiamos kutentinės, vienas kitą kutenant, kuris ilgiau išsilaikys nesijuokęs. Vaikus (mažus) kutenant, buvo dainuojama kutentinės dainelės, kurios prasideda ‚kut, kut, kut, kututi' ar ‚kutū, kutū kutuliukū' priešdainiais.

Kutepov Aleksandr Sergejevič (1882–1930) rusų caro generolas, gyvenęs emigracijoje Paryžiuje. 1930 buvo bolševikų agentų pagrobtas. Išsp. jo straipsnių rinkinys Sbornik statej 1934.

V. Burcev, Bolševitskije gangstery v Paryže 1939.

Kuteris (ag. cutter) 1. Didesnio karo laivo irklų, burių arba motoro pagalba varoma pagalbinė didoka valtis, kuria, stovint laivui, susisiekiama su krantu arba su kitais laivais. 2. Uosto muitinės, policijos arba uosto administracijos laivelis. Dabar motorinis, anksčiau mažas vienstiebis burinis laivelis. Žr. Jachta. 3. Burinės jachtos tipas. 4. Mažas jūrų žvejybos laivelis, plačiai naudojamas Baltijos jūroje. Anksčiau burinis, dabar motorinis, burės naudojamos tik reikalui esant. Pagrindinė Lietuvos pajūrio žvejų tolimesnio žvejojimo priemonė. Netekus Klaipėdos, k. buvo statomi 1939–40 serijomis Šventosios uosto dirbtuvėse. *L. Bls.*

Kutgiris durpynas Vabalninko vls., Biržų aps., 80 ha, 2,5 m gilumo. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 100 ha ploto, tarpinio tipo.

Kutikula (bot.) augalo epidermės pavir-

šiuje esąs įvairaus storio apsauginis sluoksnis, svarbiausia susidedąs iš kutino. K. paviršius dar aptrauktas vaškais smulkių grūdelių bei miltelių pavidalo, pvz. slyvų, vynuogių vaisiai, neretai taip pat nublizginamas.

Kutikuliarizacija celių paviršiaus aptraukimas kutikula.

Kutimų miškas Šilalės ir Vainuto vls., Tauragės aps., 1444 ha ploto. Vyrauja eglynai su beržu, drebule.

Kutinas pagrindinė kutikulos medžiaga iš netirpstančių riebalinių rūgščių. K. yra ir epiderminių celių išorinėse sienelėse, rečiau taip pat gilesniuose audiniuose, pvz. esančių prie kvėpuojamųjų tuštymų mezofilo celių sienelėse.

Kutka Petras (g. 1897 I 26 Ramualdavoje, Debeikių vls., Utenos aps.) Lietuvos kariuomenės plk. 1918 baigė Vilniuje vokiečių matininkų mokyklą, 1919 karo mokyklos II laidą, 1926 aukštuosius karo technikos kursus. Dalyvavo nepriklausomybės karuose. 1933 pakeltas į plk. ltn. 1934–1940 buvo karo technikos štabo viršininku ir gen. štabo karininkų kursų lektorium. 1945–48 gimnazijos mokytojas Hassendorfe, Dorferdene, Seedorfe ir 1948–49 amatų mokyklos direktorius Diepholze. 1949 atvyko į JAV. Bendradarbiavo Mūsų Žinyne ir išsp. Geležinkelių atstatymo darbai Lietuvoje 1914–18, 1931, Rusų fronto geležinkelių atstatymo ypatumai (Mūsų Žinynas XXII t.) 1932, Geležinkelių kariuomenei mokinti vadovėlis.

Kutkus Aleksandras (g. 1889 IV 6 Šlapiašilio k., Svėdasų vls., Rokiškio aps.) operos solistas, tenoras. Pradžios mokyklą, gimn. ir univ. teisių fakultetą baigė Petrapily. 1913–1916 dainavimą ir muziką studijavo Petrapilio liaudies konservatorijoje. Rusijoje kurį laiką reiškėsi kaip koncertinis dainininkas, koncertavo ir Petrapilio liet. parengimuose. Rusų operoje K. pradėjo dainuoti 1919 Sevastopoly, Kryme. 1922 jis grįžo į Lietuvą, netrukus Baltosios Gulbės salėj surengė koncertą, kurį muzikinė kritika pasitiko su susižavėjimu. Nuo 1922 rudens K. pradėjo dirbti Valstybės operos teatre, pakaitom su K. Petrausku dainuodamas

A. Kutkus

A. Kutkus Canio vaidmenyje (Pającuose)

tik pirmaeilius tenoro vaidmenis, kurių savo repertuare turėjo daugiau 40. Šalia operinio darbo nuo 1922 keliolika metų dėstė dainavimą Kauno muzikos mokykloje (vėliau konservatorijoje). Perkrautas darbu Valstybės operos teatre, iš mokyklos kurį laiką buvo pasitraukęs, bet, atsiradus teatre naujiems tenorams, vėl grįžo konservatorijon ir dirbo joje, kol vokiečiai uždarė ją drauge su visom Lietuvos aukšt. mokyklomis. 1944 pavasarį K. buvo persikėlęs į Vilnių. Tuo metu jis dirbo operos teatruose Vilniuje ir Kaune, buvo pakviestas mokytojauti Vilniaus muzikos mokykloje. K. nėra svetimas ir spaudos darbas. Teatro, muzikos ir liet. kultūros klausimais jis yra nekartą pasisakęs periodinėje spaudoje, pasirašydamas vardu pavarde arba Al. K. 1944 nuo karo įvykių ir bolševikų okupacijos K. pasitraukė į Vokietiją, kur 1946 Uchtėje vadovavo chorui, 1947 Detmolde dainavo grafo Almavivos vaidmenį G. Rossini Sevilijos Kirpėjuje. 1949 VI 25 atvyko į JAV.

1922–1944 buvo gražiausi K. kūrybinio darbo metai. Liet. valst. operos teatre jis buvo sau žmogus ir kūrėjas, su nieku kitu nelygintinas ir negretintinas. Dainininkas ir aktorius jame glūdėjo, kaip du neatskiriami dalykai, kaip vienas antrą papildą. Dainavęs ir vaidinęs beveik visus pirmaeilius tenoro vaidmenis, K. juos kū-

rė savaimingai, originaliai, meistriškai. G. Verdi Traviatoj jis buvo mylintis ir kenčiantis Alfredas, G. Verdi Rigoleto vėjavaikiškas ir prašmatnus hercogas, Gounod Fauste senatvės ir jaunatvės problemas išgyvenęs Faustas. Ypačiai ryškų vaizdą K. sukūrė Leoncavallo Pajaco, kenčiančio dėl nelaimingos meilės, grimstančio į nevilti ir tragizmą. Iš arti pažinęs rusų kultūrą ir jų dvasią, jis puikiai vaidino ir dainavo poetą Lenskį Čaikovskio op. Eug. Onieginas. Savaimingas Don Chose K. buvo Bizet op. Carmen, dail. Kavaradosi Puccini Toscoj, poetas Puccini Bohemoj. Tolygaus pakaitalo K. neturėjo G. Rossini Sevilijos Kirpėjuje, Offenbacho Hoffmano pasakose ir D'Alberto Pakalnėj. Jo sukurtas grafas Almaviva muzikiniu ir vaidybiniu požiūriu buvo grakštus ir lengvas, persunktas Beaumarchais komedijų vaidybos stilium: Hoffmanas ne tik paskendęs pasakų pasaulyje, bet ir kuriąs scenoje pasakos atmosferą, o skaistus ir tyras savo vidumi Pakalnės piemuo, patyręs skriaudą ir apgaulę, didelės draminės įtampos scenoje pakelia ranką prieš savo poną ir ji pasmaugia. D'Alberto Pakalnės piemuo, Čaikovskio Pikų Damos Germanas ir Halevy Žydės Eleazaras bene bus tie vaidmenys, kuriuose K. pasiekė savo kūrybinio darbo viršūnių, aukšto meninio lygmens dainavimo ir vaidybos vientisume. Be to, K. sėkmingai yra dainavęs dar šiose operose: Wagnerio Lohengrine ir Tannhäusery, Thomo Mignon, Verdi Kaukių baliuje ir Trubadūre, Mussorgskio Borise Godunove (Dimitrijus), Karnavičiaus Gražinoje, Smetanos Parduotojoj Nuotakoj, Flotowo Martoj, Račiūno Trijuose Talismanuose, Massenet Manon, Karnavičiaus Radviloje Perkūne ir kt.

K. yra gilios muzikinės kultūros operos solistas. Jis ne tik puikiai pažįsta muzikos stilius ir ypačiai operinę muziką, bet darbe yra įrodęs, kaip gerai jis moka muzikos formas, harmoniją ir solfedžiavimą (natų skaitymą). Muzikinė kultūra jam padėjo vaidmenį savaimingai kurti, savaimingai jį interpretuoti. K. tenoras yra gražaus ir malonaus tembro, lyrinio pobūdžio, todėl grynai dramatinių personažų, kaip Verdi Aidos Radameso ar Otelo, jis nedainavo. Tačiau K. mokėjimas dainuoti, jo balso patvarumas, jo vidinė disciplina buvo tie atramos taškai, kuriuosna atsirėmęs jis visai nesunkiai įveikė visus vad. lyriškai dramatinius tenoro vaidmenis (Pajacai, Carmen, Pikų Dama, Pakalnė, Trubadūras, Žydė, Tosca, Bohema ir kt.). Lietuvių teatro istorijon K. įeina, kaip visiškai originalus, savo kūrybinį veidą turįs operos solistas bei aktorius, pirmaisiais dviem Liet. valst. operos teatro dešimtmečiais su pasisekimu nešęs didelę ir sunkią repertuaro naštą, savo darbais, dvasine kultūra kėlęs ir ugdęs operos meną Nepriklausomoje Lietuvoje. *St. S.*

Kutkuvienė - Vencevičaitė Jadvyga (g. 1898 I 25 Žiogų dv., Skapiškio vls., Rokiškio aps.) operos solistė, mezzo-sopranas. Gimnaziją baigė Šiauliuose. Dainavimo meno mokėsi Kauno muzikos mokykloj ir privačiai Kaune pas Pavlovienę. Muzikinę kultūrą paveldėjo iš savo motinos, buv. geros pianistės. 1929–1930, kaip švietimo m-jos stipendininkė, K. buvo išvykusi į Paryžių, kur studijavo operos meną ir tobulino dainavimą. 1941 ji buvo pakviesta į Kauno muzikos konservatoriją dėstyti dainavimą; ten ji mokytojavo, kol vokiečiai konservatoriją 1943 pradžioj uždarė. 1944 pavasarį persikėlė į Vilnių, kur dainavo Operos teatre ir dirbo Muzikos mokykloje. 1944 VII 17 drauge su vyru Aleksandru K. ji pasitraukė Vokietijon, o 1949 VI 25 atvyko į JAV. Šiuo metu K. gyvena Chicagoj, Ill., kur dėsto dainavimą muzikos studijoje.

J. Kutkuvienė-Vencevičaitė

K. yra pirmojo G. Verdi Traviatos spektaklio dalyvė Nepriklausomoje Lietuvoje. Taigi nuo 1920 XII 31 iki 1944 VI 15 Valst. operos teatre ji dirbo tik su ta trumpa pertrauka, kai buvo išvažiavusi Paryžiun studijuoti. Lietuvos operos teatrui K. yra atidavusi kūrybingiausius savo gyvenimo metus. Ji yra gyva liudininkė operos teatro jaunatvės ir visokių nepriteklių, ji yra gyva dalyvė tų nuostabių meninių laimėjimų, kurie Nepriklausomos Lietuvos operos teatrą per trumpą laiką iškėlė į pirmaeilių operos teatrų tarpą Europoj. Kaune, o vėliau Vilniuje, K. dainavo bei vaidino operinius mezzo-soprano vaidmenis, kurių savo repertuare turėjo apie 50. Pirmaeiliai vaidmenys, kuriuos K. Valst. operos teatre dainavo, pažymėtini šie: Amneris G. Verdi Aidoj, Azučena G. Verdi Trubadūre, Dalila Saint-Seanso Samsone ir

J. Vencevičaitė Amneris vaidmenyje (Aidoje)

Daliloj, Laura Ponchielli Džiokondoj, Marta D'Alberto Pakalnėj, Nancy Flotowo Martoje, Mignon Thomo Mignonoj, Šarlota Massenet Werteryje, Ulrika Verdi Kaukių baliuje ir kt. Išvardintų vaidmenų pakanka susidaryti vaizdui, kokio pajėgumo dainininkė ir aktorė yra K. Ji buvo puiki Faraono duktė Amneris Verdi Aidoj, nerandanti atgarsio herojaus širdyje, grimstanti į kerštą ir vėl besistengianti iš to pikto jausmo išsivaduoti. Vokaliniu ir vaidybiniu atžvilgiu ypačiai sunkūs ir atsakingi vaidmenys yra Dalila, Laura, Marta (Pakalnėj), Mignon, Azučena (Trubadūre) ir Šarlota. K. sukurtas Dalilos vaidmuo muzikiniu ir vaidybiniu požiūriu buvo išlaikytas, stilingas ir vientisas. Vokalinio ir vaidybinio meno aukštumoje buvo jos sukurta Azučena, Mignon, bet ypačiai Pakalnės Marta ir Werterio Šarlota, abi savotiškai kupinos vidinio susitelkimo ir tragizmo. Be šių vaidmenų, K. yra sėkmingai dainavusi dar šiose operose: G. Verdi Rigoleto Madalėną, Gounod Fauste Siebelį, Puccini M-me Butterfly Suzuki, Čaikovskio Pikų Damoj Poliną ir Grafienę, Offenbacho Hoffmano pasakose Nicklausą, Mussorgskio Borise Godunove caraitį ir kt. Tremty, Vokietijoj, 1947 K. yra dainavusi G. Rossini Sevilijos Kirpėjuje, su kuriuo mūsų operos solistai yra aplankę kelioliką tremtinių stovyklų.

K. yra gražiausių meninių laimėjimų pasiekusi operos solistė. Jos mezzo-sopranо tembras yra malonus, šiltas, aksominis, balso skalė plati, balsas išlygintas, grynai ir laisvai skambąs nuo apačių iki viršūnių. Jos dainavimas, jos muzikinė kultūra buvo neatsiejama nuo jos vaidybos. K. Valst. operos teatre nepasižymėjo veržlumu, nepaisė kokį vaidmenį ir kada dainuoti, visas roles — dideles ir mažesnes — dainavo ir vaidino su ta pačia meile, su ta pačia vidine šilima, dainavo ir vaidino meistriškai. Balsiniu bei muzikiniu brandumu ir vaidybiniais gabumais ji daug prisidėjo prie operinio meno suklestėjimo Nepriklausomoje Lietuvoje. K. yra pirmaeilė Liet. valst. operos solistė, operos meno pradininkė, stovinti greta V. Grigaitienės, K. Petrausko, A. Kutkaus ir kt. *St. S.*

Kutná-Hora Čekoslovakijos aps. mst., 12.000 gyv. (1949). Chemijos, geležies, cukraus bei alaus pramonė. Viduramžiais K.H. svarbi vietovė, nes netoliese buvo kasama sidabro rūda, tos rūdos kasėjai ligi XVI a. turėjo specialių privilegijų. Husitų kovų metų K.H. vaidino svarbų vaidmenį ir keliais atvejais buvo husitų valdoma. Yra išlikę daug viduramžių architektūrinių pastatų: šv. Barboros (XIV a.) iš šv. Jokūbo (XIV a.) bažnyčios, abi gotikos stiliaus.

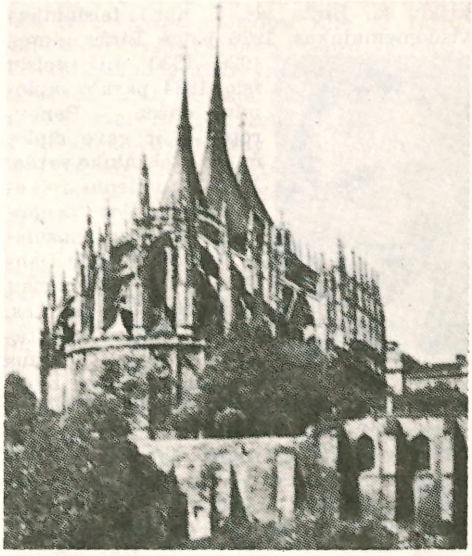

Kutná Hora

Vėlyvaisiais viduriniais amžiais K.H. buvo pakartotinai Čekijos karalių sostinė ir seimų posėdžių vieta. K.H. dekretu, išleistu 1409 karaliaus Vaclovo IV, buvo suteikta pirmenybių čekams Prahos univ. Tai privertė daugelį jo studentų ir profesorių pasitraukti ir įkurti Leipcigo universitetą.

Kutno mst. Lenkijoj į vakarus nuo Varšuvos; apie 22.000 gyv. (1950). Cukraus, tekstilės ir žemės ūkio mašinų fabrikai. Lenkijos ir Vokietijos karo metu (1939) vyko ilgos ir kruvinos kautynės.

Kutorga 1. Michail Semenovič (1809-1886) rusų istorikas, klasikinės Graikijos istorijos specialistas, kreipęs daugiausia dėmesio į senovės Graikijos socialinę ir valstybinę santvarką. Išsp. Istorija Afinskoj respubliki 1843, Persidskije voiny 1858, Grečeskaja istorija do persidskich voin 1843. Raštų rinkinys 1894–96.

2. Vladimiras (g. Vilniuje, gudų kilmės) gydytojas, nervų ligų specialistas, dirbęs Kauno valst. ligoninėje. Daug rašė Medicinoje, duodamas apžvalgą psichinių ligų literatūros svetimomis kalbomis. Svarbesni straipsniai: Proto ligonių savarankio darbo ir laisvo laikymo terapinės reikšmės klausimu (Medicina) 1925, Psichiatrinės ekspertizės klausimu (Medicina) 1926, Psichiatrinė ekspertizė teismuose.

Kutorgienė-Buivydaitė Elena žr. Buivydaitė-Kutorgienė Elena.

Kutra 1. Jonas (g. 1908 IV 13 Šniurkiškių k., Biržų vls. ir aps.) teisininkas visuomenininkas. 1926 baigė Biržų gimn., 1926–1930 LU teisių fak. 1934 parašė diplominį darbą — Paneuropa — ir gavo diplomuoto teisininko vardą. 1930–36 užsienių reikalų ministerijos tarnautojas Lietuvos konsulate Karaliaučiuj ir Dancige. 1936–1938 lenkų areštuotas ir kalintas. 1938–39 Mažeikių notaras, 1940–41 Vilniaus apylinkės teismo teisėjas, 1942–44 advokatas Vilniuje. Vokietijoj kurį laiką Hanau stovyklos vadovas. 1948–50 Amerikos Lietuvių Tarybos reikalų vedėjas. Nuo 1950 verčiasi nekilnojamojo turto pardavimu ir draudimu. Dar gimnazijoje būdamas išmoko esperanto kalbą ir mokė kitus mokinius. Studentaudamas priklausė Varpo studentų d-jai ir buvo jos pirmininku; Studentų atstovybės užsienių komisijos narys ir Moksleivių Varpų redaktorius. Skaitė daug paskaitų per Kauno radiofoną esperantiškai. JAV priklauso Valstiečių liaudininkų sąjungai, Lituanistikos inst. ir nuo 1936 Evangelikų reformatų bažnyčios kuratorius. Išleido 1951 A. Rūko poezijos knygą — Bokštai, Meilė ir Buitis. Bendradarbiavo Kultūroje, Jaunime, Moksleivių Varpuose, Lietuvos Žiniose, Vilniaus Balse, Naujienose ir kt. Išsp. Vokiškai Lietuvišką žodyną 1942. Išvertė Ankstyvoji senatvė ir kova su ja 1947.

J. Kutra

2. Jurgis (g. 1891 Šniurkiškių k. Biržų vls. ir aps. — 1943 Sibire) mokytojas kultūrininkas. Lankė Bauskės viduriniąją mokyklą. Baigęs buvo paskirtas Žagarės pradžios mokyklos mokytoju. 1914 iškilus karui, rusų mobilizuotas. Voroneže lankė J. Yčo suorganizuotus mokytojams kursus. 1918 grįžo į Lietuvą, buvo paskirtas Biržuose pradž. mokyklų inspektorium. 1919 dirbo Biržuose Saulės progimnazijoje, vėliau Biržų vlst. gimnazijoje, dėstė lietuvių kalbą, lietuvių ir pasaulinę literatūrą. Be tiesioginių mokytojo-pedagogo pareigų, visą laiką aktyviai reiškėsi Biržų mst. visuomeniškai kultūriniame gyvenime. 1922 drauge su rež. B. Dauguviečiu įsteigė Dailės Draugiją Mūzą, kuri rūpinosi dramos spektakliais. K. ne tiktai patsai vaidino, bet ir režisavo — moksleivių, šaulių ir kt. organizacijų spektaklius. Rūpinosi ir dramos veikalų vertimu į lietuvių kalbą (A. H. Kanajevos Moterų triūsas 1937 ir kt.). Specialiai rūpinosi aktorių kalba. 1922 išrenkamas Biržų gimnazijos vicedirektorium, ilgus metus buvo pedagogų tarybos sekretorium. Vadovavo Biržų gimnazijos naujų rūmų statybai. Buvo Liet. Tautosakos archyvo narys korespondentas, moksleivių pagalba surinko daug dainų, pasakų, patarlių ir kt. Uoliai talkino prof. Balčikoniui, rinkdamas šiaurės Lietuvoje retesnius žodžius, posakius ir pn. 1929 buvo išrinktas V-jo Kultūros kongreso Kultūros sąjungos tarybos nariu. Redagavo moksleivių vertimus, kuriuos išleido Kultūros b-vė, Šv.

J. Kutra

Kazimiero knygynas ir kt. Išvertė K. A. Rubakino Šiaurės Ledjūryje 1930, W. Šekspyro Otelo 1924, R. Gustafsono Jūrų karaliaus vainikas 1925, Meterlinko Sesuo Beatrisa, Neprašyta viešnia, Dickenso Dovydas Koperfildas, Oliveras Tvistas 1928, Jaunuolėlių gyvenimas 1929. Daugelis vertinių liko rankraščiuose. Buvo Ev. reformatų bažnyčios veikėjas-kuratorius ir nuo 1933 šios bažnyčios kolegijos gen. sekretorius. Kurį laiką buvo LVL S-gos narys ir veikėjas, bet vėliau aktyviai politiniame gyvenime nedalyvavo. Žinomas buvo Biržuose kaip geras kalbėtojas. Priklausė mokytojų profesinei sąjungai, bendradarbiavo Mokykloje ir Gyvenime, Biržų Žiniose, Lietuvos Žiniose. 1941 VI buvo bolševikų ištremtas į Sibirą. Mirė tremtyje 1943 kovo mėn.

Kutrzeba 1. Stanisław (1876–1946) lenkų istorikas. Baigęs 1898 Krokuvos univ. teisių fakultetą dr. iur. laipsniu, kaip Lenkų mokslo akademijos stipendininkas, buvo išsiųstas į Romos ir Paryžiaus bibliotekas. 1902 K. Krokuvos univ. teisių fakulteto senosios lenkų teisės docentas, 1908 e.o. prof., 1912 — ord. prof. 1913–14 ir 1920–21 jis buvo teisių fak. dekanas, 1932–33 Jogailaičių univ. rektorius. 1918 dalyvavo taikos konferencijoje ir yra išspausdinęs La question de Wilno 1928. Lenkų mokslo akad. teisių komisijoje jis ėmė dirbti nuo 1906. Nuo 1918 iki pat mirties K. išbuvo tos komisijos vedėju. 1926 jis tapo akademijos generaliniu sekretorium, o 1939 pirmininku. Dažnas įvairių tarptautinių kongresų dalyvis, be kitko, K. 1935 vadovavo lenkų istorikų suvažiavimui Vilniuje 1935 IX ir ten skaitė paskaitą apie Lietuvos-Lenkijos ryšių (1385–1569) teisinį pobūdį. 1939 karo pradžioje, saugodamas akademijos palikimą, neišvengė koncentracijos stovyklos (Sachsenhausen). Sugrąžintas 1940 II, buvo Krokuvoje vienas iš organizatorių slapto universitetinio dėstymo. Sunkiose okupacijos dienose daug kur autoritetingai padėdamas, tuoj po II pas. karo rūpinosi akademijos atstatymu, ir jau 1945 suorganizavo pirmą teisių skyriaus posėdį. K. nepriklausė jokiai politinei partijai. 1905 pasirodė K. svarbus veikalas Historja ustroju Polski w zarysie I t. Korona. Šis darbas yra iki šiol tos rūšies vienintelė sintezė; jo yra išėję 8 leidimai (81949). Atskiras tomas buvo skirtas Lietuvai (1914, 21921). Imdamas K. darbą pagrindan, A. Janulaitis paruošė Lietuvos visuomenės ir teisės istoriją 1920. K. išleido eilę ūkio ir teisės istorijos šaltinių. 1915 drauge su Fr. Duda išl. svarbius Vyslos muitinių šaltinius Regestra Thelonei aquatici Wladislaviensis saeculi XVI. Kai kurie smulkesni šaltiniai buvo išsp. Mokslo akad. rink. Archiwum komisji historycznej 1902, 1923. 1925–26 išl. 2 t. Historja źródel dawnego prawa polskiego. Lietuvos istorijai yra svarbus Krokuvos akad. leid., kurį K. paruošė 1932 drauge su Wł. Semkowiczium: Acta unji Polski z Litwą 1385–1791. K. išsp. 1937 Polskie ustawy i artykuły wojskowe XV–XVIII wieku. 1938 K. drauge su kun. Alf. Mańkowskiu išl. Polskie ustawy wiejskie XV–XVIII w., Sądy grodzkie i ziemskie w wiekach średnich 1903, Stanowisko prawne żydów w Polsce w XV w. 1901, Sejm walny w dawnej Rzeczypospolitej Polskiej 1919, Polską odrodzona 21922, Polskie prawo polityczne według traktatów 1923, Konstytucja 3 maja 1791, Dawne polskie prawo sądowe, Studja do historji sądownictwa w Polsce. Redagavo leidinį Gdansk. Savo tyrinėjimuose yra palietęs Lietuvos istoriją, ypač nagrinėdamas Lietuvos ir Lenkijos uniją. K. požiūris į ‚uniją' jo studijoje Unja Litwy z Polską (rink. Polska i Litwa w dziejowym stosunku 1914 452–658) yra pasenęs. Jis yra rašęs eilę darbų iš Krokuvos mst. ir prekybos istorijos. Eilė K. raštų paliko dar rankraščiuose. Gausi ir tiksli K. raštų bibliografija yra išsp. jo garbei išleistame 2 tt. veikale Studia Historyczne ku czci St. Kutrzeby I, 1938. 1947 Kwartalnik Historyczny duota bibliografijos papildymai iki mirties ir 3 strp. apie mokslinį K. darbą (T. Kowalski, A. Vetulani, J. Dąbrowski). *Z.I.*

2. Tadeusz (1886–1947) lenkų generolas, 1920 generalinio štabo viršininkas, Aukštosios karo m-los viršininkas, Poznanės srities karo vadas. Išsp. Bitwa nad Niemnem, Wyprawa Kijowska 1937, Naczelni wodzowie.

Kutter 1. Hermann (1863–1931) šveicarų evangelikų teologas, religinio socializmo šalininkas. Išsp. Gerechtigkeit 1905, Die Revolution des Christentums 1908, Über das Problem des Unbedingten 1928.

2. Wilhelm Rudolf (1818–1888) šveicarų inž., kelių žinomų hidraulikos formulių autorius. Drauge su E. Ganguil-

let išsp. Die neue Theorie der Bewegung des Wassers 1868.

Kutuzov, Goleniščev - Kutuzov, Michail Ilarionovič (1745–1813) rusų feldmaršalas. Pirmąjį karinį patyrimą įgijo Lenkijoje 1764–1769; karo žygyje prieš turkus 1774 tapo sužeistas ir neteko vienos akies. 1784 pakeltas generolu ir buvo artimu Suvorovo žygių bendradarbiu. Dalyvavo kare prieš turkus 1788 – 1791 paimant Očakovą, Odesą, Bendą ir Izmailo tvirtovę, o taip pat kautynėse prie Rimniko ir Mašino. Trumpą laiką buvo Suomijos generalgubernatorium ir kadetų korpuso viršininku Petrapilyje. 1799 tapo paskirtas Lietuvos generalgubernatorium, bet Aleksandrui I užėmus Rusijos sostą, tuoj buvo atšauktas ir 1801 paskirtas Petrapilio karo gubernatorium. 1805 Napoleono žygio metu į Vieną K. vadovavo rusų korpusui Austrijoje, turėjo kai kurio pasisekimo prieš prancūzus, bet atvykus imperatoriui Aleksandrui I ir įsikišus į karo vedimo reikalus prie Austerlitzo 1805 XII 2 Napoleonas sumušė rusų ir austrų kariuomenes. Rusai buvo priversti pasitraukti, Austrija kapituliavo. Trumpam laikui K. buvo išėjęs į atsargą. 1809–1811 buvo paskirtas Vilniaus karo gubernatorium, rezidavo Vilniuje. Lietuvos okupantai, pagerbdami K. gubernatoriavimą, Vilniuje jo garbei pavadino vieną aikštę. 1812 Napoleonui užpuolus Rusiją, pakeitė gen. Barklay de Tolly ir tapo rusų kariuomenės vyriausiuoju karo vadu. Viešosios rusų nuotaikos ir imperatoriaus verčiamas rizikavo pradėti kautynes prie Borodino 1812 IX 7, kurioms pats vadovavo. Kautynės baigėsi dideliais nuostoliais, nors rusų armija kovingumo neprarado. Priverstas trauktis užleido prancūzams Maskvą. Šalčio ir bado priverstus trauktis prancūzus, K. persekiojo su didžiausiu atsargumu. Mirė Vokietijoje, Bunzlau mieste 1813 III 25. Jam buvo suteiktas feldmaršalo laipsnis ir Smolensko kunigaikščio titulas. K. asmuo yra pavaizduotas L. Tolstojaus romane Karas ir Taika.

M. Kutuzov

E. Tarle, Napoleon i Rossija 1938. *K.Alš.*

Kuula Toivo (1883–1918) suomių dirigentas ir kompozitorius. Oulu, Helsinkio, Viipuri orkestrų dirigentas. Žuvo civilinio karo metu. K. yra tautinės krypties kompozitorius, dažnai naudojęs liaudies motyvus, pvz. simfoninėje poemoje Vergo sūnus. Kūriniai pasižymi stipriu individualumu bei turtingu spalvingumu. Svarbesni veikalai: Stabat Mater, dvi Ostrobotninės siuitos orkestrui; Jūros daina chorui ir orkestrui, fortepijono trio ir smuiko sonata.

Kuusinen 1. Hertta (g. 1904) suomių komunistė politikė, Otto K. duktė. 1922–34 gyveno S. Rusijoje, 1941–44 sėdėjo kalėjime, 1945 Suomijos parlamento narė, o 1948 V–VII ministras be portfelio. 1951 Suomių vad. liaudies demokratų grupės generalinis sekretorius.

2. Otto (g. 1881) suomių komunistas. Priklausė Työmies (Darbininko) redakcijai, buvo socialdemokratų atstovas daugelyje landtagų 1908 – 17. Iš pradžių buvo nuosaikus kairysis, bet paskui pakrypo į kraštutinius kairiuosius ir buvo vienas iš 1917 raudonojo sukilimo Suomijoje vadų. Propagandos komisaras raudonojoje suomių vyriausybėje 1918. Po sukilimo pabėgo į S. Rusiją, ten įkūrė suomių komunistų partiją. Paskui perėjo į kominterno tarnybą, priklausė jo sekretoriatui 1921, nuo 1924 kominterno spaudos sektoriaus vadovas Skandinavijos kraštams. Kominterne jis vaidino svarbų vaidmenį, tarp kitko prisidėjo ir prie Trockio nuvertimo. 1939–40 Sov. suomių respublikos ministras pirm. Po taikos Maskvoje 1940 K. buvo sukurtos Suomių - Karelų sovietinės respublikos prezidiume, o 1947 išrinktas jos prezidentu. Išsp. La révolution en Finlande 1920, Meždunarodnoje položenije i zadači sekcii Kominterna 1933, Sovremennyje pravyje socialdemokraty 1948.

Kuveit, el-Koveit, sultanatas r. Arabijoj prie š. Persų įlankos kranto, britų protektoriatas nuo 1914; apie 5000 km² ir apie 250.000 gyv. Jo sostinė K. mst. turi apie 100.000 gyv. K. yra vienas didžiausių pasaulyj naftos rezervuarų, kurio ištekliai apskaičiuojami 40.000.000.000 statinių, t.y. 33% daugiau nekaip JAV. Nuo 1946 naftą plačiu mastu eksploatuoja sudaryta tarptautinė b-vė K. Oil Co, kurią valdo pusiau britų Anglo-Iranian Co ir amerikiečių Gulf Exploration Co. Naftos produkcija pakilo 1947–1955 laikotarpyje nuo 2 mil. t ligi 55 mil. t. Per dieną gaunama apie 1 mil. statinių naftos. Sultanatas turi didelių pajamų iš naftos koncesijos; jos

panaudojamos ir krašto žmonių gerovei kelti, pvz. nemokamai teikiama medicinos pagalba ir švietimas. Anksčiau visas geriamas vanduo būdavo įvežamas, o dabar juo aprūpina pastatyti didžiausi pasaulyj vandens distiliatoriai.

Kuwert August Ferdinand (1828 Nidoje — 1894 Karaliaučiuje) R. Prūsų entomologas; rado daug naujų vabzdžių — klerido ir pasalido — kurie pavadinti jo vardu; parašė apie 50 straipsnių.

Kuzabiškės miškas Kapčiamiesčio vls., Seinų aps., 300 ha. Pušynas su egle, drebule ir beržų priemaiša.

Kuzavas Zenonas (g. 1881 III 21) vaistininkas, visuomenės veikėjas. Baigė Palangos progimnaziją. Farmacijos mokslus studijavo Tartų univ. ir čia įgijo prov. laipsnį. Prieš I pas. karą buvo vaistininku Pilviškiuose. K. daug pasidarbavo farmacijai ir vaistininkų organizacijai. 1923 vienas iniciatorių ir steigėjų Lietuvos vaistininkų d-jos ir keletą metų valdybos pirm., vėliau daug metų v-bos narys. 1923–24 redagavo Farmacijos Žinias, o vėliau daug rašė įvairiais farmaciją ir vaistininkus liečiančiais klausimais. Patentų gaminimas ir Vaistininkai (Farmacijos Žinios 1 nr. 1933). 1911-14 rašinėjo Farmaceutų Reikaluose, daugiausia apie vaistinės reikmenų terminologiją. Kiek vėliau išleido vaist. terminologijos žodyną atskira knygute. 1928 K. buvo vienas Kauno vaistininkų d-jos iniciatorių ir steigėjų ir pirmos v-bos pirmininkas. K. buvo aktyvus narys ir Lietuvos Farmaceutų sąjungoje. Daug metų atstovavo Lietuvos farmaceutų organizacijoms tarptautiniame farmaceutų biure Hagoje. Keletą metų farmacijos kolegijos prie Sveikatos departamento farmacijos skyriaus narys, atstovaudamas Lietuvos vaistininkams. Turėjo vaistinę Kaune, 1930 įsigijo vaistinę Salake, Zarasų aps. Čia vaistininkaudamas įsteigė liaudies universitetą ir kartu su kitais lektoriais važinėjo po kaimus su paskaitomis. Sovietams antrą kartą okupavus Lietuvą liko Telšiuose. Priklausė Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungai. Išsp. Lietuviškai-lotyniškas ir lotyniškai-lietuviškas žodynas liaudies vaistų pavadinimų 1921.

Kuzavinis Vladas (g. 1903 VIII 6 Veselavos vsd., Pandėlio vls., Rokiškio aps.) majoras, visuomenės veikėjas. 1921 baigęs 4 Rokiškio gimn. klases ir trumpalaikius pradžios mokyklų mokytojų kursus, vienerius metus mokytojavo Žiobiškio pradžios mokykloje. 1924 baigė karo mokyklos VI laidą, 1932 aukštuosius Vytauto D. karininkų kursus (artilerijos skyriaus IV laidą). 1936 išlaikė egz. eksternu prie švietimo ministerijos brandos atestatui gauti. Tarnavo 2-ame artilerijos pulke, šarvuočių rinktinėje ir 4-ame artilerijos pulke. 1944 pasitraukė į Vokietiją. 1948 atvyko į Venecuelą ir dirba topografu. Organizuojantis Venecuelos lietuviams, 1949 išrinktas pirmuoju Caracaso apylinkės lietuvių komiteto pirmininku. Vėliau kelias kadencijas Caracaso VLSB apylinkės valdyboje pirmininkas ar v.pirm. ir vienoje kadencijoje VLSB centro valdyboje. Suorganizavo lietuvių skautų rėmėjų būrelius Caracase ir Valencijoje. Nuo 1956 Venecuelos Lietuvių katalikų centro valdybos iždininkas. Rašė Lietuvoje Mūsų Žinyne ir Karde karių mokymo ir auklėjimo klausimais. Tremtyje bendradarbiauja Tėvų Kelyje.

Kuzbas, Kuznecko baseinas, sritis p. Sibire prie Tomos (Obės intako) upės, į p. nuo Tomsko, apie 27.000 km². K. yra atviras į š. vakarus Altajaus kalnyno skaidulų kalvotas duburys, iš r. pusės jį supa Alatau kalnai, iš pietų Altajus ir iš vakarų Salairo kalnai. Jame yra didžiausi S. Rusijos akm. anglies ekploatuojami ištekliai, apie 450.000.000.000 t. Akmens anglies, tinkamos koksavimui, ligi 20 metrų storumo klodai prasideda visai negiliai, o giliausieji pasiekiami 1500 metrų žemiau paviršiaus. Per metus čia iškasama apie 40 milijonų t. Didžiausi kasyklų centrai yra Kemerovo, Kedrovka, Anšero-Sudžensk, Leninsk-Kuzneck, Osinki, Stalinsk (anksčiau buv. Kuzneck), Kiselevsk ir Prokopjevsk. Dalis iškasamos anglies gabenama 1800 km į Uralo pramonės centrus, ypačiai Magnitogorską, o kita dalis sunaudojama vietoje tirpinant Timer Tau srityj iškasamą gelž. rūdą. K. yra tankiausiai gyvenama Sibiro sritis su maždaug 2,3 mil. gyv. Iš 14 miestų 11 įkurti po 1928. Kasyklose dirba daug kalinių-tremtinių iš Pabaltijo kraštų.

Kuzma 1. Juozas (1900 Kauno aps.— 1928 VIII 7 Alytuj). 1916 vokiečiai nuteisė 10 metų kalėjimo kaip tariamąjį šnipą, bet po Vokietijos revoliucijos, 1918 XII buvo paleistas. 1919 II įstojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę, 1920 pateko prie Seinų lenkams į nelaisvę, bet iš Galicijos pabėgo. Grįžęs tarnavo liktiniu puskarininkiu kariuomenėj, vėliau dirbo Karo mokslų

valdyboje. Rašinėjo Karyje ir kt. Jo atsiminimai—Mano Pergyvenimai išsp. Karo Archyve III t. ir atskirai.

Karys nr. 37 1928.

2. Juozas (apie 1912 Dusetų vls., Zarasų aps.). Pasimokęs vidurinėje mokykloje, vėliau tarnavo 7 pėst. pulke liktiniu puskarininkiu. Buvo parašęs visą eilę vaidinimų kariams: Kovų sakalai, Drąsiųjų svajonių didvyriai, Partizanų daina, Išgelbėk mus, Viešpatie, Jei kiltų karas, Žygis per Lietuvą ir kt., kuriuos iš rankraščių vaidino kariuomenės dalys. Didesnio pasisekimo sulaukė Jei kiltų karas (14 paveikslų) vaidintas Šiaulių įguloje 1939 III, vėliau Tauragėje ir kitur. Jo Kraujo testamentas buvo įtrauktas 1940, bet nesuspėtas pastatyti Valst. Dramos teatre. Drauge su B. Raugu išsp. Balti balandžiai 1936 (eilėraščiai).

3. Pranas (1877 X 3 Kulių k., Jūžintų vls., Rokiškio vls. — ?) visuomenės veikėjas. Mokėsi Zarasų miesto mokykloje, paskui išvyko į Petrapilį ir dirbo šaltkalviu laivų statykloj bei Putilovo dirbtuvėse. Vienas iš steigėjų Mažturčių draugijos Petrapilyje. Grįžęs į Vilnių, dirbo P. Vileišio dirbtuvėse. Tėviškėje buvo suimtas ir nubaustas už knygų platinimą 4 mėn. kalėjimo. 1907 išrinktas į Rusijos valstybės dūmą nuo Kauno gub. Dūmoje priklausė socialdemokratų frakcijai, bet vėliau 1909 nuėjo pas viltininkus ir bendradarbiavo Vilty bei Žemdirby. 1915–17 dirbo Lietuvių Centrinio komiteto žinioje. Lietuvos nepriklausomybės metu dirbo savivaldybėse, o 1926 kandidatavo tautininkų sąraše į seimą nuo Utenos apygardos. Gaudavo visuomenės veikėjo pensiją. Yra bendradarbiavęs Lietuvos Ūkininke, Vilniaus Žiniose, Žarijoje, Viltyje, Žemdirbyje. Išsp. Duma ir jos darbai 1910.

P. Kuzma

4. Vladas (1892 X 15 Reklių k., Panevėžio aps. — 1942 VI 8 Kaune) med. gyd., chirurgas. 1913 baigė Panevėžio realinę mokyklą ir 1914 stojo į Tartu univ. medicinos fak. 1918 grįžo į Lietuvą ir dirbo Panevėžio ligoninėje. 1920 išklausė Aukštuosiuose kursuose papildomus semestrus ir 1923 gavo gyd. teises. Nuo 1920 dirbo Kauno valst. ligoninėje. 1922 Lietuvos universiteto operacinės chirurgijos ir topografinės anatomijos katedros vyresnysis asistentas. 1923–25 Rockfellerio stipendininkas. Daugiausia tobulinosi Vienos chirurginėje klinikoje. 1926 pradėjo dėstyti bendrąją ir operacinę chirurgiją Lietuvos universitete. 1932 apgynė disertaciją — Inksto ir šlapimo takų atstatymo klausimu — ir gavo med. daktaro laipsnį. 1933 išrinktas VDU chirurginės katedros docentu. 1939 pakeltas e.o. prof. Labai veiklus profesiniame gyvenime. 1934 vienas iš steigėjų d-jos kovai su reumatizmu, 1935 chirurgų d-jos, 1936 d-jos kovai su vėžio liga, Kauno medicinos d-jos narys; Gydytojų ir chirurgų d-jų suvažiavimuose skaitydavo paskaitas. Studentaudamas buvo aktyvus Lietuvių studentų draugijos narys Tartų univ. Nors aktyviai politikoje N. Lietuvoje nedalyvavo, tačiau priklausė socialdemokratų partijai. Jo populiarumą panaudojo Lietuvos okupantai bolševikai ir 1940 išstatė kandidatu į vad. Liaudies seimą ir paskyrė Mokslo akad. nariu.

Medicinos žurnale pradėjo bendradarbiauti 1920. Savo specialybės srityje rašė dar ir vokiečių žurnaluose bei Lietuvos Medicinoje. Medicinos žurnalo redakcijos narys. Nuo 1930 rašė ir į Darbo Sveikatą, VDU med. fak. darbuose, Kultūroje. Svarbesni K. straipsniai: Svetimo kraujo transfuzija (Medicina) 1925, Žvilgsnis į biologinės krypties išsivystymą klinikos ir praktikos medicinos 1926, Pastabos dėl ankstyvo inkstų tuberkuliozės pažinimo (Medicina) 1927, Operatiško koksitų gydymo klausimu (Medicina) 1930, Der Nerv als Nahtmaterial (VDU med. fak. darbai) 1935, Zur Frage d. freien Homotransplantation (VDU med. fak. darbai) 1933, Sepsis'o klinika (Medicina) 1936, Zur Gallensteinkrankheit und deren chirurgischen Behandlung (VDU medicinos fak. darbai) 1937, Splenomegalija pasižyminčių blužnies navikų bei susirgimų operacijos klausimu 1940, Naują barą pradėjus Kauno univ. 1-joje chirurginėje klinikoje (Medicina) 1941, Skrandžio ir dvylikapirštės žarnos opų bei vėžligės chirurgiško gydymo klausimu 1940 (Medicina), Mokslų akad. smegenų institutas ir jo uždaviniai 1942 (Medicina), Onkologijos institutas ir jo uždaviniai (ten pat) 1941. Jo kursas — Įvadas į chirurgiją buvo išspausdintas jau jam mirus. Skausmas ir skausmo malšinimo priemonės (red. V. Lašas ir kt.) 1947.

Kuzmickis 1. Jonas (1876 Pakeklio k., Veiverių vls., Marijampolės aps.—1952 IX 27 Jurbarke) mokytojas. Baigęs Veiverių mokytojų seminariją dirbo Lenkijoje. Po 1905 revoliucijos gavo pradž. mokytojo vietą Lietuvoje. Spaudos draudimo metu bendradarbiavo spaudoje, pasirašydamas J. Karkleliu.

2. Jonas (g. 1913 II 18 Kunigiškių k., Svėdasų vls., Rokiškio aps.) kunigas, rašytojas, žurnalistas, 1 sūnus. 1931 baigė Saulės gimn. Jurbarke ir įstojo į Kauno kunigų sem. Nuo 1932 studijavo VD univ. teol.-filos. fak. teologijos skyriuje. 1936 baigė studijas ir įšventintas kunigu. 1936–40 to pat fakulteto filosofijos skyriuje išklausė lietuvių literatūrą ir pedagogiką. 1936–1940 dirbo Kauno 13, 28 ir seserų širdiečių pradžios mokyklose mokytojo darbą, 1937–38 dar Vaikelio Jėzaus mergaičių amatų mokykloj ir 1938–1940 Vysk. Valančiaus liaudies univ. dėstė lietuvių kalbą ir literatūrą. 1940–41 lietuvių kalbą ir literatūrą dėstė Alytaus, o 1941–44 Merkinės vid. mokykloše, pastarojoje eidamas ir vicedirektoriaus pareigas. Tremtyje 1945–46 lietuvių kalbą, literatūrą ir tikybą dėstė Aukšt. prekybos mokykloje Cellėje, Soeste ir Grevene ir buvo Oldau, Lehrtės ir Soesto lietuvių stovyklų kapelionu. 1947 atsikėlęs į Angliją, iš pradžių dirbo ūkio darbininkų stovykloje, o nuo 1948 gyvena Bradforde ir rūpinasi vid. ir š. Anglijos lietuvių katalikų religiniais reikalais. 1948 suorganizavo lietuvių katalikų parapinę bendruomenę, o 1949 Bradforde įkūrė lietuvišką vargo mokyklą. Rašyti pradėjo 1925 vaikų laikraštėliams — Žvaigždutei, Saulutei, vėliau bendradarbiavo Ateityje, Šaltinyje, Pavasaryje, Šaltinėlyje, Ryte, Tiesos Kelyje, Draugijoj, tremties metais Britanijos Lietuvyje, Europos Lietuvyje, Drauge, Darbininke, Tėviškės Žiburiuose, Tėvų Kelyje, Kolumbijos Lietuvyje, Lux Christi ir kt. 1946 įsteigė ir redagavo literatūrinį žurnalą jaunimui Žibintą (išėjo 9 nr.), o 1955 atgaivino jį Anglijoje kaip dvimėnesinį religinės kultūros žurnalą. Išsp.: Varpelių aidai 1934, Palaimintais keliais 1934, Betliejaus tvartelyje 1936 (vert.), Mūsų mokykla 1938, Prie altoriaus 1936, Velykų bobutė 1933, Be mamytės 1934, Kalėdų senelis 1936, Su angelu sargu 1937, Kalėdų karalaitė 1934, Pavergtas Vilnius, Vieversėlis, Katinėlio ūsai ir kt. Religinio turinio knygos: Pirmoji komunija ²1937, Marija mums kalba 1954 ir Fatima ir mes 1955. J. Gailiaus slapyvardžiu — Susitikimas 1951, Kartuvės 1951, Kaip jis ją nužudė 1954, Gundymai.

J. Kuzmickis

3. Romualdas (g. 1911 Kunigiškių k., Svėdasų vls., Rokiškio aps.). Gimnaziją baigė Jurbarke 1929. Prie švietimo ministerijos įsigijęs pradžios mokyklos mokytojo cenzą, dirbo Ukmergės aps. ir miesto pradžios mokyklose, kartu studijuodamas VDU humanitarinių mokslų fak. lietuvių kalbą ir literatūrą. Įsigijęs vidurinių mokyklų mokytojo cenzą, kelerius metus dėstė lietuvių k. ir literatūrą Ukmergės mokytojų seminarijoje (iki 1944). Beletristikos dalykais bendradarbiavo vaikų ir jaunimo laikraščiuose. Pagal vokiečių autorių paruošė — Jėzus pirmą kartą 1933.

4. Zigmantas (g. 1898 Rembavo k., Plocko gub., Lenkijoje) pedagogas. Gimnaziją baigė Petrapily. Kaune lankė prof. J. Jablonskio lietuvių kalbos kursus ir Lietuvos univ. humanitarinių mokslų fakultete studijavo lituuanistiką. 1926 Lietuvos univ. teologijos - filosofijos fak. gavo aukštojo mokslo diplomą. Dar studijuodamas dirbo Kauno Aušros berniukų gimn. ir Lietuvos dienraščio redakcijoje. Redagavo Lietuvos dienraščio priedą Iliustruotąją Lietuvą, taip pat suredagavo to dienraščio vienkartinį literatūrinį leidinį Gubas. Vėliau perėjo dirbti į švietimo ministeriją aukštesniųjų mokyklų inspektorium. 1938 paskirtas Pedagoginio inst. inspektorium ir lietuvių kalbos lektorium, dirbo Klaipėdoj ir paskui Panevėžyje. 1940 Vilniaus IX gimnazijoj, o 1941 Kaune gimnazijos direktorius.

Z. Kuzmickis

Spaudoje ėmė rodytis dar studijų laikais. Daugiausia rašė literatūrinių ir pedagoginių studijų švietimo Darbe, Sekmojoj Dienoj, Kultūroje, Iliustruotojoj Lietuvoj, Tautos Mokykloje, Vaire ir kt. Nuo 1925 buvo terminologijos komisijos narys,

1929–1932 Lietuvių kalbos rašybos reformos komisijos narys, 1936 išrinktas Lietuvių k. ir literatūros mokytojų sąjungos centro valdybos nariu. 1937 suredagavo Pedagoginį metraštį I t. B. Kantvydžio slapyvardžiu spausdino grožinės literatūros bei kritikos dalykų. Išsp. Lietuvių k. gramatika 1933, [4]1938, Lietuvių kalbos sintaksė 1930, [5]1939, Mokyklos skaitymai [2]1938, Lietuvių literatūra I–V, 1930–34, drauge su Talmantu Lietuvių kalbos rašybos vadovėlis 1938.

Kuzmičius ež. Kabilninko vls., Svierių aps., 5 km į š. nuo Naročio ež., 55 ha ploto; paviršius 194 m nuo j.l.; iš ež. teka Sirmežė (Svierių ež., Stračios, Neries).

Kuzmin Michail Aleksejevič (1875–1935) rusų poetas, rašęs taip pat apysakų, romanų, dramų. Grynas estetas ir — savo pikantišku religinių-ritualinių bei iškrypusių jausminių elementų maišymu — vienas ryškiausių ‚dekadentų'. K. esmingai skyrėsi nuo savo bendralaikių simbolistų konkretumu, meile daiktams, tikrovės reiškiniams, virtuoziška forma. K. taip pat bene pilniausiai įkūnijo laikotarpio tendenciją—restauruoti kūryboje ryškiąsias praeities epochas, ‚stilizuoti'. K. ypač mėgsta Aleksandrijos amžių, ankstybąją Bizantijos, prancūzų XVIII amžių. Jo pirmas eilėraščių rinkinys laikomas ir geriausiu — Aleksandrijskije pesni 1906. Akrobatiškas rimo valdymas ryškiausias XVIII a. ‚prancūziškuose' eilėraščiuose — Kuranty liubvi 1907. Tema beveik be išimties — meilė, traktuojama frivoliškai, su tariamai dideliu gyvenimo džiaugsmu. Tačiau K. ‚jausmai' tėra seniai mirusių stilių restauracijos. Jo reikšmė lieka formos srity, ir, kaip meistras, jis turėjo įtakos, pvz. Gumilevui. Vėlesnioji K. poezija — alegoriška ir nuobodoka. Prozoje K. ėjo panašiu keliu, atstatydamas istorinius stilius—pvz. grynos fabulos, nuotykio romaną, bet su menkesniu pasisekimu. Jis stokojo pasakotojo sugebėjimo. Tačiau dialogas, perteikiąs įvairius šnekamosios kalbos akcentus, labai įdomus ir vykęs. Eilėraščių rinkiniai: Seti 1908, Osennije ozera 1912, Vožatyj 1918, Dvum 1918, Zanavešennyje kartinki 1920, Nezdešnije večera 1921, Eto 1921, Paraboly 1921–22, Novyj gul' 1924.

Kuzminskas 1. Jonas (1873 IV 20) kunigas. 1900 baigė Vilniaus kunigų seminariją. 1915–27 Nočios parapijos klebonas ir kurį laiką dekanas. 1928–34 N. Daugėliškio klebonas. 1934 už lietuvišką veiklą buvo iš Švenčionių aps. ištremtas į Neprikląusomąją Lietuvą. 1934–1940 Šiaulių kalėjimo kapelionas.

2. Povilas (g. apie 1883) visuomenės veikėjas, Telšių apygardos valstiečių liaudininkų sąjungos atstovas Lietuvos seimuose. Daugiausia yra dirbęs seimo miškų komisijoje. Bendradarbiavo Lietuvos Ūkininke ir Lietuvos Žiniose.

3. Stasys (g. 1901 I 21 Šaukote, Kėdainių aps.) ekonomistas, visuomenininkas. 1919 baigė Šiaulių gimn. Aukštuosius

St. Kuzminskas

mokslus ėjo Berlyno aukštojoj prekybos mokykloj, kurią baigė 1923, parašęs mokslo darbą Kooperacijos vaidmuo Lietuvos ūkyje. 1942 toj pačioj mokykloj išlaikė doktorato egzaminus ir įsigijo ūkio mokslų dr. laipsnį, parašęs disertaciją Lietuvos užsienių prekybos analizė. Dar yra išsp. Lietuvos Banko emisijos politika 1928 ir gimnazijoms vadovėlį Įvadas į buhalteriją 1929. 1923 dirbo Kooperacijos banke, 1923–1931 finansų ir žemės ūkio ministerijose ir Aušros gimnazijoje. 1931–1936 Užsienių reikalų ministerijos ekonominio departamento direktorius, 1936–1940 Lietuvos pasiuntinybės prekybos patarėjas Berlyne, 1941–1945 vokiečių I. G. Farben koncerne ūkinis patarėjas, 1946–1947 lietuvių tremtinių atstovas prie UNRRos Flensburge, Vokietijoj, 1947–1952 britų darbo ministerijos vertėjas ir socialinės globos valdininkas Nottinghamo apygardai, Anglijoje, nuo 1952 Royal Air Force College, Cranwell, Anglijoje, vyr. instruktorius — svetimų kalbų (vokiečių, rusų) dėstytojas. 1927–1936 Lietuvos Kooperacijos banko ir Lietūkio valdybų narys. 1930 įsteigė Ekonominių studijų d-ją. Su kitais yra įsteigęs šiuos žurnalus ir laikraščius: Tautos Ūkį (šį kurį laiką ir redagavo), Sekmadienį, Tėvų Žemę, Santarvę ir yra dar bendradarbiavęs Lietuvos Žiniose, Lietuvos Ūkininke, Talkoje, Britanijos Lietuvyje ir kt.

Nuo 1923 valstiečių liaudininkų partijos narys (1925 partijos tarybos narys), 1934–1936 Lietuvos atgimimo draugijos pirmininkas, 1940–1941 Berlyno lietuvių draugijos pirmininkas, 1947–1952 D. Britanijos lietuvių sąjungos tarybos narys, nuo 1949

lietuvių liberalų tremty pirmininkas, nuo 1950 Liet. rezistencinės santarvės vyr. komiteto pirmininkas (taip pat šios organizacijos steigėjas).

Kuzminskis Jonas (1906 Betygaloje, Raseinių aps.) grafikas. 1927 įstojo į Kauno meno mokyklą, kurią 1933 baigė. 1935 pradėjo dirbti Spaudos Fondo leidyklos litografijoje, kur susipažino su iliustravimo technika. Nuo 1944 dirba Vilniaus meno inst. 1956 Lietuvos tarybinių dailininkų sgos vicepirmininkas. 1947 gavo docento titulą. Jau prieš II pas. karą pradėjo dalyvauti tarptautinėse parodose. Svarbiausias jo darbas Artojas, su kuriuo dalyvavo lietuvių dailininkų parodose Čekoslovakijoje, Prancūzijoje, Latvijoje ir Estijoje. Paryžiaus pasaulinėj parodoj už grafikos darbus gavo bronzos ir sidabro medalius. Jo darbų yra Čiurlionio galerijoje, Vilniaus dailės muziejuje, Estijos Dailės muziejuje. Yra iliustravęs daug knygų ir žurnalų —Kultūrą, Žiburėlį. A. Baranausko Anykščių šilelį iliustravo 25 nedidelėmis užsklandomis. Raižiniai sukurti labai nuotaikingai, ir juose sužiba visu savo grožiu Anykščių šilelio gamta ir gyvūja. Iliustravo K. Borutos Baltaragio malūną, S. Neries Eglę žalčių karalienę, 1957 Strazdo

J. Kuzminskis Autoportretas

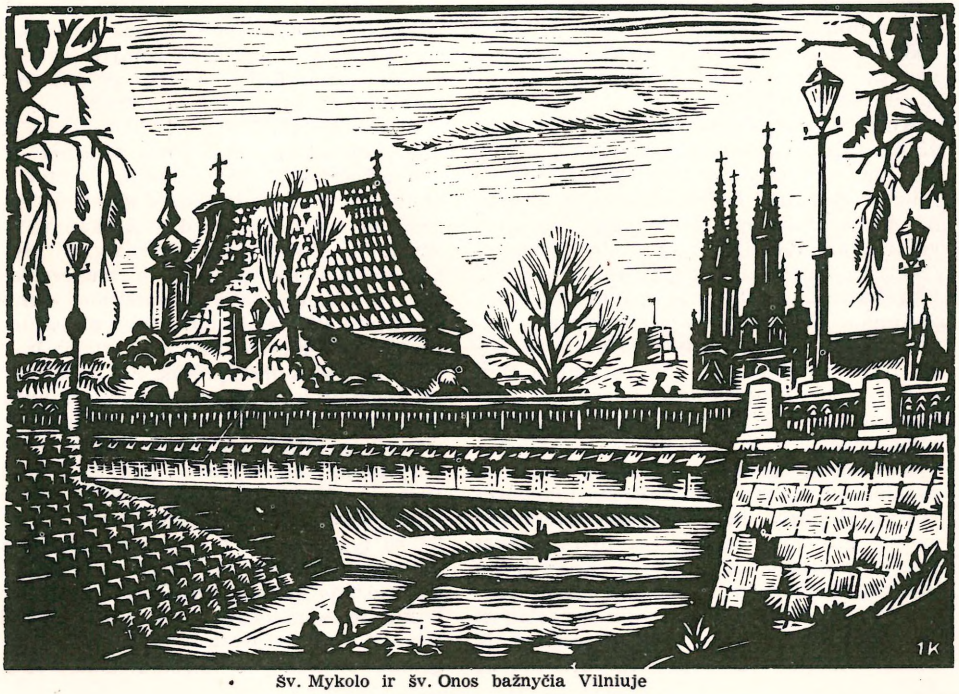

Šv. Mykolo ir šv. Onos bažnyčia Vilniuje

raštų laidą. Yra sukūręs 16 didelio formato Vilniaus vaizdų. Čia atkūrė nuostabaus grožio Vilniaus architektūros vaizdus. Minėtini jo kūriniai: Linų rovėjos, Uosto darbai, Šienpiūvys, Grėbėjos, Gegužės madona.

Kuznecko baseinas žr. Kuzbas.

Kuznecov 1. Nikolai (1864–1932) rusų botanikas, augalų geografas ir sistematikas. Tartu univ. prof. ir botanikos sodo direktorius, Kryme Nikitos sodo direktorius ir univ. prof. Simferopolyje (1895–1915). Įkūrė ir ilgus metus redagavo žurnalą Trudy botaničeskago sada Jurjevskago Universiteta, kuris turėjo didelės įtakos augalų sistematikai ir geografijai Rusijoje bei Pabaltijo kraštuose. Parašė daug knygų ir straipsnių.

2. Pavel Varfolomejevič (g. 1878) rusų tapytojas, mokėsi meno m-loje Maskvoje pas tapytoją Serovą. Formalizmo atstovas. Piešė orientalinės gamtos ir kirgizų klajoklių gyvenimo vaizdus. 1923 įsikūrė Paryžiuje. Jo paveikslų yra Tretjakovo galerijoje.

Kuznets Simon (g. 1901 Charkove, Ukrainoje) JAV ekonomistas, Pensilvanijos univ. prof. Išsp. Cyclical Fluctuations 1926, Secular Movements in Productions and Prices 1930, National Income and Capital Formation 1932, ²1946, Economic Change 1954, su E. Jenks Shares of upper Income groups in Income and Savings 1953, Economic Growth 1955.

Kuznica mstl., glžk. st. Sokulkos aps., 15 km į š.r. nuo Sokulkos, 22 km į p.v. nuo Gardino, prie Gardino Balstogės plento. K. įkurtas gražiame Lašišinės slėnyje. Seniau čia buvo bazilijonų vienuolynas. Uždarius vienuolyną turtai buvo išdalinti valstiečiams, o bažnyčia paversta cerkve. Katalikų bažnyčia statyta iš maumedžio 1545 Žygimanto II, 1860 parapiečių rūpesčiu pastatyta K. mūrinė bažnyčia. Karalienė Bona buvo suteikusi K. 1541 miesto teises, o nuo 1588 K. priklausė karaliaus stalo turtams. XVIII a. K. buvo Tizenhauzų nuosavybė. *V.Klb.*

Kuznica grupė rusų proletarų rašytojų, ryškiausiai veikusi apie 1920–30. Čia būrėsi tikrieji ‚darbo liaudies' sūnūs, senojo pasaulio griovėjai, norėję sukurti visiškai naują ‚proletarišką kultūrą'. Kaip ir jų varžovų, kitų proletarinių grupių, K. dekracijos buvo didelio užsimojimo, tačiau iš jos kursų bei spaudos lakštų neiškilo nė vieno žymesnio rašytojo. Tie varžovai, su kuriais K. iki likvidavimosi kovojo, buvo Pereval, Kosmist, Oktiabr ir kt. Visos šios grupės reikalavo proletarams absoliučios hegemonijos, skelbė didelius organizacinius literatūros uždavinius, be kitko, organizavo darbo klasės dvasią ir sąmonę, tvirtino turinio primatą ir smerkė formalizmą. K. žymesni rašytojai — Kirillov, Gerasimov.

Kužas sudrikusių, ložėtų ar menkų javų storas, nežinia, kur varpos, pėdas. Taip pat k. vadina dalgiu piautų avižų gubeles.

Kužiai bžk. Šiaulių vls. ir aps., prie Ringuvos upelio, pakeliui iš Šiaulių į Kuršėnus, apie 190 gyventojų. K. yra Šiaulių parapijos filija. Pirmoji medinė bžn. buvo statyta 1873, kuri I pas. karo metu sudegė. Po karo kun. A. Kleibos ir parapiečių rūpesčiu buvo pastatyta nauja mūrinė bžn. Parapiečių 2418. Veikė pradž. mokykla, vartotojų bendrovė, buvo K. girininkijos būstinė. 1 km nuo K. yra to paties vardo glžk. st. (seniau Amaliai), nuo kurios geležinkelis išsišakoja į Mažeikius ir Klaipėdą.

Kvadai vakarų germanų giminė, Cezario metu žinomi svebų (švabų) vardu ir gyveno į šiaurę nuo Maino. Apie Kristaus gimimą paplito iki Čekijos ir čia drauge su markomanais puldinėjo imperiją. Romėnų sumušti, patraukė drauge su vandalais į Ispaniją ir čia Galicijos srity įkūrė svebų valstybę. Likusieji žemyne įsiliejo į vėliau susidariusią bavarų giminę arba patraukė su langobardais į Italiją.

Kvadragezima (lot.) 40 dienų prieš Didįjį penktadienį; užgavėnių pradžia.

Kvadrantas 1. (lot. quadrans ‚ketvirtoji dalis') dabar nevartojamas kampams matuoti astronominis įrankis su kampų padalijimais skritulio ketvirtadaly. Jį išstūmė meridianinis skritulys ir universalas.

2. prietaisas pabūklo pakylos kampui nustatyti. Pirmas k. buvo XVI a. sukonstruotas italų matematiko N. Tartalja ir buvo pritaikytas mortyroms. Jo konstrukcija: medinis kampas su lanku, padalintu į laipsnius. Ilgoji kampo šoninė buvo įstatoma į mortyros kanalą, ir plonas atsvaros siūlas nurodydavo pakylos kampą (brž. 1). Šis primityvus k., kiek patobulintas, davus jam skersinę lentelę (rodiklį) su lygiu (brž. 2), buvo vartojamas visose kariuomenėse iki XVIII a. galo. XIX a. pradžioje k. buvo galutinai ištobulintas, ir nuo to laiko skiriamos šios k. konstrukcijos: 1. vokiškasis k. — susideda iš pagrindo ir lanko su laipsnių skale; išilgai

lanko, veikiant tam tikrą sraigtą, juda lygis. Laipsnių skalė iki 28 laipsnių. Nonijaus pagalba šis k. leidžia pabūklą nustatyti $^3/_{16}$ laipsnio tikslumu. Lanko šonuose paženklinti atstumai kas 50 m, iš vienos pusės šrapneliui iki 3400 m, iš kitos granatai iki 5600 m. 2. Prancūziškasis k. (modelis 1888) labai paprastas, be nonijaus, su lanku; tarp lanko dantelių įšoka stabdis, keisdamas pakylos kampą 1 laipsniu. Esančio lygio pagalba pakylos kampas gali būti nustatytas 1 min. tikslumu.

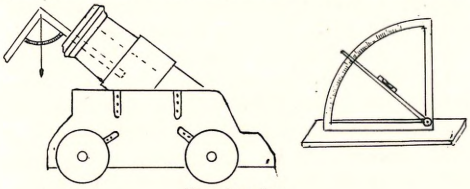

Kvadrantas

3. Anglų artilerija vartojo Watkino sistemos k., kuris vadinamas klinometru. Jo konstrukcija: tarp vertikalių sienelių sukasi plokštelė su lygiu; veikiant eigos sraigtą, galima pakylos kampą nustatyti be nonijaus pakankamu tikslumu. K. pagalba šaudoma į nematomus taikinius arba tokiais atstumais, kada taikiklio padalinimų neužtekdavo. Moderninėje art. k. atstoja gan sudėtingi taikikliai su lygiu.

O.Urb.

Kvadratas (lot. quadratus ‚keturkampis') taisyklingas keturkampis. Jį galima apibrėžti ir kaip rombą, kurio kampai statūs (pakanka žinoti, kad vienas kampas yra status), arba kaip stačiakampainį, kurio visos kraštinės lygios. K. įstrižainės turi visų lygiagretainių įstrižainių savybes ir, be to, įstrižainės yra simetrijos ašys. Jei k. kraštinės ilgis = a vienetų, plotas = a^2, dėl to laipsnį a^2 taip pat vadina k.

K v a d r a t i n ė l y g t i s antrojo laipsnio lygtis, kurios algebrinis vaizdas $ax^2+bx+c=0$. K.l. sprendinys (šaknis) $x=\frac{-b\pm\sqrt{b^2-4ac}}{2a}$. Kaip matome, k. turi visuomet du sprendinius (šaknis), kurios, kai a, b, c tikrieji skaičiai, pareina nuo diskriminanto b^2-4ac: kai $b^2-4ac>0$, šaknys tikros; kai $b^2-4ac<0$ — menamos; kai $b^2-4ac=0$ — abi lygios.

M. Kr.

Kvadratūra (vok. Quadratur iš lot. quadrare ‚duoti kvadrato formą') yra tokia dviejų dangaus kūnų padėtis erdvėje, kad valandų apskritimai, išvesti per tuodu kūnu, yra 90° atstume, t.y. du dangaus kūnai yra ketvirčiu apskritimo nuo vienas kito.

Č. M.

2. S k r i t u l i o k. vadina uždavinį su skriestuvo ir liniuotės pagalba nubrėžti kvadratą, kurio plotas būtų lygus duotojo skritulio plotui ir, nors apytikriai, tą plotą apskaičiuoti. Daugelis mėgino jį spręsti, bet nesėkmingai. Nuo 1773 Paryžiaus mokslo akad. atsisakė tuos sprendimus priimti, ją pasekė ir kitos akademijos. Tik XIX a. išaiškinta, kad to uždavinio nurodytu būdu negalima išspręsti, nes kvadrato kraštinė lygi $r\sqrt{\pi}$, atseit, lygi sandaugai atkarpos iš skaičiaus, o tokią sandaugą galima būtų nurodytu būdu nubrėžti tik tuo atveju, jei atkarpos daugiklis būtų sprendinys kvadratinės lygties, kurios koeficientai sveiki skaičiai. 1882 vokiečių matematikas F. Lindemannas įrodė, kad π yra transcendentinis skaičius, atseit, nėra kvadratinės lygties su sveikais koeficientais sprendinys.

M.Kr.

Kvadriga (klasiškai lot. quadrigae iš *quadri-iugae (equae) ‚keturjungiai arkliai, ketvertas jungu pakinkytu arklių') ketvertu arklių pakinkytas vežimas, kurį Rytuose senovėje vartojo kovai ir medžioklei, graikai — olimpinėms, romėnai —cirko lenktynėms. Ketvertu baltų arklių Romoje važiuodavo triumfatorius, vėliau imperatoriai. K. vainikuodavo paminklinius pastatus, pvz. mauzoliejų Halikarnase, triumfo arkas.

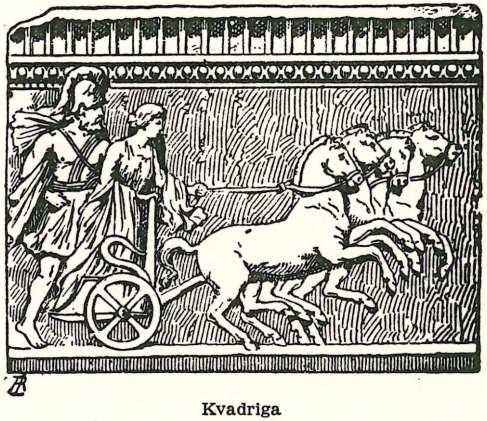

Kvadriga

G. Hafner, Viergespanne in Vorderansicht 1938.

Kvadrigarijus Quintus Claudius Quadrigarius, pirmosios I a. pr. Kr. pusės romėnų istorikas-analistas (metraštininkas), parašęs Romos istoriją nuo 390 pr. Kr. iki

savo laikų. Livijus naudojosi K. medžiaga savo Ab urbe condita veikale.

Kvadrilijonas (prc. quadrillion) 10^{15}; k. klasė (žr.) yra septintoji. Angijoje ir Vokietijoje k. vadina 10^{24}.

Kvadrinomas (lot., gr.) matematikoje vartojamas terminas, reiškiąs mūsų vadinamąjį algebrinį keturnarį.

Kvadrirema (lot. quadriremis, iš lot. quattor ‚keturi' ir remus ‚irklas') senovės romėnų karo laivas, kuris turėjo keturias eiles irkluotojų.

Kvadrivium (lot. quadrivium ‚kryžkelė; daugelio kelių susikirtimas) viena viduramžių auklėjimo bei mokymo sistemų, kartu su žemesniuoju laipsniu t r i v i u m apėmusi vadinamuosius septynis laisvuosius menus: gramatiką, retoriką, logiką, aritmetiką, muziką, geometriją ir astronomiją.

Kvaitulys žr. Avių kvaitulys.

Kvakeriai (ag. quaker ‚drebukas') protestantų sekta, iškilusi G. Foxo vadovaujama XVII a. vidury Anglijoj; vėliau išsiplėtė į kolonijas Amerikoje, į šiaurės vakarų Europą ir kitus kraštus. Jų vardas yra siejamas su veiksmažodžiais ‚kratytis' ir ‚drebėti', kurie reiškė, jog sektos nariai savo susirinkimuose praktikavo religinių jausmų pareiškimą staigiais ir ritmiškais judesiais arba nurodė narių dievobaimingą ir baukščią (drebančią) laikyseną prieš Dievą. Vardas pradžioje buvo vartojamas pajuokai; tą prasmę vėliau prarado, o ilgainiui prigijo ir kitas vardas — draugai, arba draugų religinė draugija.

K. pradžioje patraukė nemaža šalininkų, kurie pasijuto pašaukti reformuoti religinį gyvenimą ir skleidė savo tikėjimą ne tiek šiais laikais jų vartojamomis taikiomis priemonėmis, kiek aštriais, visuomenės rimtį ardančiais būdais, pvz. pertraukdami pamaldas bažnyčiose. Jie prieštaravo daugeliui priimtų poelgio normų, atsisakydami mokėti dešimtinę bažnyčiai, nusiimti kepurę net prieš karalių ar prisiekti su dingstimi, kad Šventasis Raštas tai uždraudžiąs ir kad, jei kas nors visuomet tiesą kalba, neturėtų būti reikalaujamas tai pažadėti ypatingomis progomis. Tiek religinėje, tiek ir kasdienio gyvenimo srityje k. pabrėžė paprastumą — kukliais drabužiais, neįmantria kalba, ypatingai vartodami neformalų kreipinį ‚tu' vietoj formalaus ‚jūs'. Toksai k. protestas nebuvo toleruojamas nei anglikonų nei puritonų. Jie buvo griežtai persekiojami, mokėdavo pinigines baudas, o įkalintų k. skaičius dažnai siekdavo tūkstantį. Panašiai ir Amerikos Naujojoje Anglijoje jie sukėlė griežtus prieš juos nukreiptus įstatymus, buvo plakami, tremiami, kalinami, o ketvertas jų, įskaitant vieną moterį, 1659–1661 Bostone buvo pakarti. Kovodami dėl savo religinių įsitikinimų, jie prisidėjo prie 1689 tolerancijos akto paskelbimo Anglijoje, o Rhode Island ir Pensilvanijoj jie įkūrė savo kolonijas, paremtas religinės laisvės principu. Pirmą kartą k. suskilo į konservatyvius ir Elias Hickso šalininkus 1827, o antrą kartą į J. J. Gurney ir J. Wilburo pasekėjus 1845–1854. Vienybės šalininkų pastangos pavyko realizuoti tik 1946 Filadelfijoje bendrajame konservatyviųjų ir hicksitų susirinkime.

K. neturi aiškiai apibrėžtos doktrinos, laikydami tikėjimo tiesas kiekvieno nario įsitikinimų dalyku. Šventojo Rašto studijavimą k. papildo ‚vidine šviesa' arba dieviškąja dvasia, kuri vadovauja kiekvienoje žmogiškoje būtybėje; tai įgalina žmogų atskirti gera nuo pikta ir siekti žmonių broliškumo. Jų pagrindiniai principai yra surinkti disciplinos knygoje, kurios klausimai, liečią religinį bei asmeninį gyvenimą, šeimos santykius, švietimą, politiką ir kt., yra gvildenami sektos susirinkimuose. K. laikysena prieš vergijos instituciją ir rasinę diskriminaciją visą laiką rodė humanistinius ir lygybės siekimus, o jų opozicinė pažiūra į karą pasikeitė. Pradžioje jie visiškai atsisakydavo atlikti karinę prievolę, o tie, kurie nepaklusdavo šiam taikingumo principui, būdavo išskiriami iš religinės bendruomenės. Tačiau I pas. karo metu nenorį ginklų vartoti galėjo atlikti sanitarinės ar socialinės tarnybos (labdaros) pareigas, o II pas. karo metu kiekvienas k. galėjo pats apsispręsti ir tarnauti karinėse pareigose be grėsmės būti pašalintas iš k. tarpo.

Atmesdami komplikuotas apeigas, k. prisiėmė specialų meldimosi būdą, paremtą tyla. Susikaupimo-tylos valandėle jie pradeda ir pabaigia savo susirinkimus, pradeda valgį, ir savo maldos metu ilgą laiką jie be žodžių medituoja, kol kas nors pajunta pareigą balsu melstis ar kalbėti. K. nepripažįsta dvasininkų luomo (nors nemažas k. skaičius JAV juos turi); nenaudoja jokių apeigų naujam nariui įstojant į sektą; nepripažįsta krikšto, komunijos; jaunavedžių vedybiniai pažadai, stebint paskirtai k. komisijai, kuri su kitais daly-

viais pasirašo kaip liudininkai, galioja kaip matrimonijos aktas.

Viena ar kelios k. kongregacijos sudaro vadinamą mėnesinį susirinkimą. Didesni junginiai yra ketvirčių ir metiniai susirinkimai. Pastarieji atstovauja viso krašto k. O visų šalių metiniai susirinkimai, kurių yra per trisdešimt, sudaro draugų draugiją. Susirinkimus tvarko savanoriški vyresniųjų priežiūros komitetai ir sekretorius; dvasininko pareigas eina vyras ar moteris, gabus kalbėtojas. Per susirinkimus rinkliavų nėra, o tik vėliau išlaidos yra padengiamos. Praeityje k. yra žinomi kaip sąžiningi prekybininkai, o pastaraisiais dešimtmečiais jie išlaiko ar remia nemaža vidurinių ir aukštųjų mokyklų. Jų skaičius pasaulyje siekia 186.000, kurių didžioji dalis — 119.000 yra JAV.

R. M. Jones, The Quakers in American Colonies 1911; ('') Faith and Practice of the Quakers 1927; *R. M. Jones and W. C. Braithwaite,* Quaker History Series, 6 t., 1911–1936; *W. W. Comfort,* Quakers in the Modern World 1949. *A.Mst.*

Kvalifikacija (vid. lot. qualificatio iš qualis ‚koks; kokios kokybės' ir facere ‚daryti') 1. kurios nors savybės apie ką nors teigimas; 2. pati ši savybė kam nors priskiriama. Kasdieninėje vartosenoje k. vadinama tikimas kuriam nors darbui, turėjimas jam pasirengimo bei atitinkamų savybių.

Kvalifikuotas (lot.) turįs nustatytų ypatybių; nustatytos rūšies; turįs reikalaujamo patyrimo, mokėjimo.

Kvančou (Kvang - čou), Kvančou - wan, buv. prancūzų nuomota kolonija p. Kinijos pajūryje, Kvantuno provincijoje; 850 km², apie 210.000 gyv., adm. centras Fort Bayard. K. buvo išnuomuotas 1898 prancūzams 99 metams; 1943 užimtas japonų, 1945 susitarimu prancūzai grąžino anksčiau termino.

Kvandtas (Quandt) Johann Jacob (1686 III 27 — 1772 I 17) M. Lietuvos tikybinis veikėjas. Mokėsi Karaliaučiaus, Leipcigo ir Rostocko univ. Nuo 1716 Karaliaučiaus univ. teologijos prof. Nuo 1732 ligi mirties Prūsijos generalinis superintendentas. Su kun. Engeliu ir kitais 1721–1722 mėgino perorganizuoti M. Lietuvos mokyklų tvarką. Jo iniciatyva 1732 buvo išleistas naujas lietuviškas giesmynas — Isz naujo perweizdetos ir pagerintos Giesmiu Knygos, kuriam K. parašė prakalbą, ir dėl to šis giesmynas ir buvo paprastai vadinamas K. giesmynu, nors jis nei vienos giesmės jam neparašė ir apskritai neturėjo nieko bendra su jo redagavimu. Lygiai taip pat Kvandto Biblija vadina ir 1755 Šimelpenigio suredaguotą naują Biblijos lietuvišką vertimą, nors ir čia K. tik parūpino jai išleisti lėšas.

A. Nietzki, J. J. Quandt 1905; *Vc. Biržiška,* Senųjų liet. knygų istorija I 1953; *M. Biržiška,* Mūsų raštų istorija 1925. *Vc.B.*

Kvangsi p. Kinijos provincija į š. vakarus nuo Kvantuno (Kvangtung), Vietnamo pasieny; 211.100 km², apie 15 mil. gyv., sostinė Nanin (Ňanning). Daug mineralinių žaliavų; žemės ūkiui kliudo kalnuotumas.

Kvantas (iš lot. quantum ‚kiek') mažiausia kurios nors energijos dalelė.

Kvantunas 1. p. Kinijos provincija, apima platų pajūrio ruožą ties Kantonu, Hong-Kongu ir Svatou; 221.000 km², apie 28 mil. gyv. (1955). Paviršius labai kalnuotas; kloniuose gaunama per metus 2–3 ryžių derliai. Sostinė Kantonas.

2. Kuantun (Kvantung), jap. Kanto; buv. rusų ir vėliau japonų nuomota kolonija — karinė bazė mažame, išsikišusiame pusiasalyj, kuris yra Liaotuno pusiasalio tęsinys tarp Geltonosios jūros ir Kinų įlankos ir dominuoja š. Kinijos pajūrius. Jame yra svarbiausias Mandžiūri-

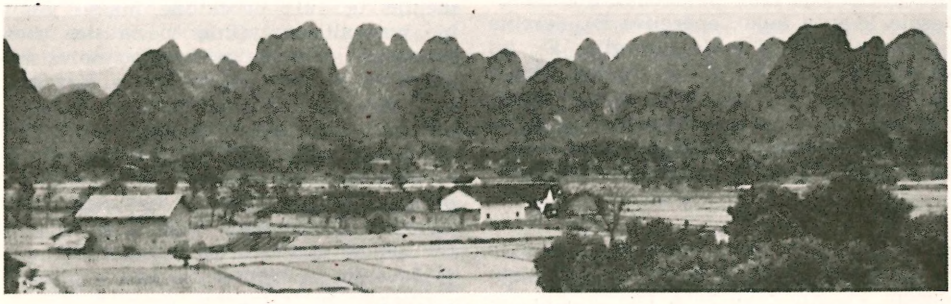

Kvangsi krašto vaizdas

jos uostas Dairen (rusų Dalnyj, japonų Tailen) ir karo laivyno bazė Port Arthur (Portartūras). Plotas 3462 km², gyv. apie 1,4 mil. 1898 rusų išnuomuotas iš Kinijos, 1905 perimtas japonų, 1945 užimtas rusų, bet 1956 vėl grąžintas kinams. Jo gubernatorius valdydavo 1906–37 ir p. Mandžiūrijos geležinkelį.

Kvantų teorija. Ligi XX a. pradžios buvo manoma, kad šviesos spinduliavimas gali būti bet kokio kiekio ir yra tolydinis procesas. K.t. (Planck, 1900) sako, kad iš atomų sklindanti šviesa vyksta griežtai nustatytais kiekiais, vadinamais kvantais. Kvantų dydžiai priklauso nuo vadinamosios universalinės arba Plancko konstantos $h = 6.55 \cdot 10^{-27}$ [Erg sek.] ir šviesos dažnumo ν [sek.$^{-1}$], taip kad energijos kvantas $\varepsilon = h\nu$ [Erg]. Tik tada dažnumo ν šviesa iš atomų išsklinda, kai atome susikaupia energijos ε ir ši energija iš karto ir visu kiekiu atsipalaiduoja. Šviečiančio atomo šviesos išsiuntimas vyksta tik labai trumpą laiką, o žymiai ilgesnį laiką tęsiasi tamsios pertraukos. 1905 Einšteinas šį kvantų dėsnį išplėtė į visus periodinius atomistinius procesus. Taigi kvantų teorija galioja ne tik šviesai, bet ir kitoms elektromagnetinėms bangoms. 1913 danų fizikas Bohr k.t. sujungė su atomo modeliu. Pagal Bohrą, tarp visų galimų elektrono kelių apie atomo branduolį tik tam tikri keli keliai, vadinami kvantų keliais, yra idealūs. Jais elektronai skrieja be energijos nuostolių. Kiekvienas atskiras kvantų kelias skiriasi nuo kito kvantų kelio tam tikru energijos kiekiu taip, kad skriejančio elektrono energija priklauso nuo to, kuriame kvantų kelyje jis skrieja. Elektronai, skrieją artimiausiu prie branduolio keliu arba pirmuoju kvantų keliu, turi minimum energijos, o elektronai, skrieją aukštesniu kvantų keliu, turi didesnę energiją. Jei elektronas nuo aukštesnio kvantų kelio, energijos E_2, pereina į žemesnį kvantų kelią, energijos E_1, tai energijos kiekis $E_2 - E_1 = \varepsilon$ atsipalaiduoja ir išsklinda kaip šviesos kvantas, paprastai vadinamas fotonu. Išspinduliuojančios šviesos dažnumas ν priklauso nuo atsipalaidavusio energijos kiekio ε pagal lygtį:

$$\nu = \frac{\epsilon}{h} .$$

Normaliose sąlygose atomai laiko savo elektronus ant žemiausių atomui priklausančių kvantų kelių arba pagrindinių kelių. Tada atomai turi mažiausius energijos kiekius ir negali šviesti. Tik tada, kai elektronams suteikiama energijos iš šalies, jie esti priversti pereiti į aukštesnį kvantų kelią ir dabar gali šokti į žemesnės energijos kvantų kelią ir emituoti šviesos fotoną.

Modernūs kvantų teorijos išvystymai žinomi kvantų mechanikos vardu.

Kadangi pagal reliatyvybės teoriją kiekviena masė m surišta su energija E pagal lygtį $E = mc^2$, kur c — šviesos greitis, tai kiekvienas fotonas energijos ε yra lygiavertis masei $m = \frac{h\nu}{c^2}$. Atsižvelgiant į šią lygtį, galima daryti išvadą, kad judanti dalelė masės m yra lydima bangos proceso, kurio svyravimo dažnumas yra

$$\nu = \frac{mc^2}{h} .$$

Pagal kvantų mechanikos samprotavimus, materialiniai bangai, susidedančiai iš dalelės masės m ir greičio v, bangos greitis yra $u = \frac{c^2}{v}$. Kadangi bangos sklidimo greitis yra $u = \nu\lambda$, kur ν — dažnumas, o λ — bangos ilgis, tai iš čia gauname, kad materialinės bangos ilgis yra $\lambda = \frac{h}{mv}$.

Taigi, jei šviesa susideda iš bangų, tai bangų energija yra lygiavertė tam tikrai masei. Jei šviesa susideda iš masės (korpuskulų), tai ta masė yra lydima bangos. Fizikoje kai kurie šviesos reiškiniai galima išaiškinti prileidus, kad šviesa yra bangų prigimties, o kiti reiškiniai, — kad šviesa susideda iš dalelių. *Ig.S.*

Kvapil Jaroslav (1868–1950) čekų poetas ir dramaturgas, ilgametis Prahos tautinio teatro direktorius. Išsp. Bludička 1894, Princezna Pampeliška 1896, Oblaka 1904, Basně 1886–1906, Eilėraščių rinkiniai: Padající hvězdy 1889, Ružovy keř 1890, Andante 1903.

Kvaraceus (Kvarciejus) Viliamas Klementas (g. 1912 Brocktone, Mass.) jaunimo nusikaltimo tyrimų specialistas, Bostono univ. prof. Baigė Bostono univ., magistro ir daktaro laipsnį gavo Harvardo univ. Nuo 1945 pedagogikos prof. Bostono univ. 1952–53 Gazi (Turkijoje) pedagoginio inst. prof. ir Turkijos švietimo ministro patarėjas. Bendradarbiauja amerikiečių pedagoginėje ir jaunimo spaudoje. Išsp. Juvenile Delinquency 1945, The Role of the School in the Prevention and Control of Juvenile Delinquency ir kt.

Kvarcas žr. Putnagas.

Kvarcitas yra metamorfizuotas smiltainis. Dideli, specialiai apdirbti k. gabalai vartojami kaipo statybiniai akmenys. Jie yra plačiai paplitę po visą pasaulį įvairiose geologinėse sistemose.

Kvarco lempa, gyvsidabrio lempa, arba kalnų saulė. Tai yra tam tikra medicinoje vartojama gyvsidabrio lempa, kuri sujungta su atitinkama elektros srove skleidžia akinančią šviesą, kurios spinduliai veikia žmogaus odą panašiai kaip saulės spinduliai, žmogaus oda paruduoja. K.l. vartoja rachitui ir kitoms ligoms gydyti.

Kvarklys žr. Varlė.

Kvarta keturių gaidų intervalas, pvz. c—f. Ji būna gryna, jei ją sudaro du su puse tonų, ir padidinta, jei trijų tonų (c—fis). Modernioje muzikoje gali būti ir pamažinta (cis—f). Žr. Intervalas.

Kvarta (lot. quarta (pars) ‚ketvirtis', lenk. kwarta) XVI–XVIII a. Lenkijoj mokestis, imamas iš valstybės dvarų, bajorams išdalintų seniūnijomis, pajamų. K. buvo skiriama samdomajai Lenkijos kariuomenei apmokėti. Istorinėje literatūroje yra įsigalėjusi klaidinga nuomonė, kad k. mokestis sudaro ¼ seniūnijų pelno, imamo valstybės naudai iš valstybės dvarų, ir buvo renkamas taip pat ir Lietuvoje. Bent XVII a. Vazų laikais k. Lietuvoje nebuvo mokama. Ji buvo renkama tik Lenkijoje. Jog Lietuvoje k. mokesčio nebuvo, rodo kad ir 1607 Oršos ir Pinsko pavietų seimelių instrukcijos, kuriose buvo keliamas sumanymas Lenkijos pavyzdžiu įvesti k. ir Lietuvoje, tačiau tas projektas seime nebuvo priimtas. Sumanymų įvesti k. Lietuvoje buvo ir anksčiau. 1596 Lenkijos karalius ir D.L.K. Zigmantas Vaza siūlė ir Lietuvoje įvesti k., bet 1596 Vilniaus seimelis savo instrukcija seimo atstovus įpareigojo griežtai to neleisti, nes tai būtų lietuvių teisių ir laisvių pažeidimas. 1643 Naugarduko seimelio instrukcijoj bajorai pareiškė, kad lietuviai neprivalą rūpintis kvartinės kariuomenės apmokėjimu, nes tai esąs lenkų reikalas. Tokiu būdu klaidinga yra ir ta literatūroje įsigalėjusi nuomonė, esą iš k. pajamų Lietuvoje buvusi laikoma kvartinė kariuomenė. Taip pat iš 1645 Trakų seimelio ir iš 1646 Ukmergės ir L. Brastos seimelių instrukcijų matome, jog kvartinės kariuomenės išlaikymas priklausė tik lenkams. Net ir iš bendrųjų lietuvių ir lenkų seimų konstitucijų sužinome, jog k. Lietuvoje nebuvo mokama. 1632 Lenkijos karaliumi ir D.L.K. renkamas Vladislovas Vaza, patvirtindamas jam pastatytus pacta conventa, pasižadėjo iš valstybės dvarų ir seniūnijų aprūpinti valstybę karo amunicija, tam reikalui Lenkijoje paskirdamas antrą k., o Lietuvoje tokią sumą, kurią valstybės dvarų laikytojai pagal iždo kvitus įnešdavo paprastosios donativos vardu. 1638 seime paskyrus įvairius valstybės dvarus Lenkijoje ir Lietuvoje karalienei Cecilijai Renatai aprūpinti, į seimo konstituciją buvo įsakmiai įrašyta, kad iš tų dvarų Lenkijoje turi būti mokama k., o Lietuvoje donativa. Renkant karaliumi Joną Kazimierą 1648, į pacta conventa taip pat buvo įrašyta, jog iš Lenkijoje esamų valstybės dvarų būsianti renkama k., o iš Lietuvoje esamų valstybės dvarų paprastos donativos mokestis. Skaitydami seimų konstitucijas randame, jog kiekviename seime buvo skiriami deputatai k. išrinkti iš Didžiosios ir Mažosios Lenkijos, bet Lietuvą liečiančiose konstitucijose tokie deputatai niekur neminimi. Taip pat ir prie dažnų konstitucijų dėl k. išrinkimo niekur nepažymėta, kad tos konstitucijos galioja ir Lietuvoje, o be tokio įsakmaus pažymėjimo bendrųjų Lietuvos-Lenkijos seimų nutarimai Lietuvoje neturėjo galios. Įvairių XVII a. seimų konstitucijos aiškiai rodo, kad iš Lietuvoj buvusių valstybės dvarų, išdalintų seniūnijomis nusipelniusiems bajorams, buvo renkama ne k., bet paprasta donativa (lot. simplum donativum), ir tai ne kaip nuolatinis, bet tik atskirais seimų nutarimais įvedamas mokestis. Šitoks donativos mokestis Lietuvoje Vazų laikais buvo nutartas 1613, 1620, 1626, 1632, 1634, 1648, 1653, 1659 ir 1667 seimuose. Kaip išimtis, k. Lietuvoje buvo nutarta 1590 seime tik 1 metams. Bet ir šitoks laikinės k. įvedimas Lietuvoje sukėlė tiek stiprų lietuvių protestą, jog Lietuvą liečiančiuose seimų nutarimuose k. daugiau nebebuvo minima. 1590 Vilniaus seimelio instrukcijoj randame griežtą protestą prieš k., nors ir trumpalaikės, įvedimą, ir seimo pasiuntiniams draudžiama ne tik apie jos įvedimą kalbėti, bet net ir ją minėti. Taigi bent Vazų laikais k. buvo renkama tik Lenkijoje, bet ne Lietuvoje.

Istorinėje literatūroje taip pat randama klaidingas apibendrinimas, esą k. sudarė ¼ kiekvienos seniūnijos pajamų. Iš tik-

rųjų pačioje Lenkijoje k. prilygo ne ¼, bet 1/5 dvaro pajamų, o Lietuvos donativa svyravo tarp 1/5 ir ½ pajamų, gaunamų iš seniūnijų. Lietuvoje kiekvieną kartą atskiru įstatymu arba seniūnijos nusipelniusiam bajorui paskyrimo aktu buvo atskirai nustatoma, kiek iš tos seniūnijos pajamų turi eiti į valstybės iždą. Yra žinomi ir tokie Lietuvos seniūnijų paskyrimo aktai, kuriuose bajoras, gavęs seniūniją, neprivalėjo iš jos pajamų nieko atiduoti į valstybės iždą, t.y. jokios donativos nemokėjo.

Pats k. vardas greičiausiai bus kilęs ne dėl to, kad tai būtų buvę lygiai ¼ seniūnijos pajamų, bet dėl to, kad samdomajai kariuomenei alga buvo apmokama kas ketvirtis metų iš lėšų, surinktų iš dalies valstybės dvarų pajamų. Dėl to ir ta kariuomenė buvo vadinama kvartine, t.y. gaunanti algą kas ketvirtis metų.

K. Avižonis, Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais 1940; *St. Kutrzeba,* Historja ustroju Polski, t. I 1937; Volumina Legum t. I –II 1859. *K.Avž.*

Kvartalas 1. miesto teritorijos dalis, kurios ribas sudaro gatvės ar aikštės. K. būna įvairių dydžių ir formų — geometriniai taisyklingų ar visai netaisyklingų, o taip pat ir mažesnio ar didesnio skaičiaus sklypų. K. skirstant į sklypus stengiamasi, kad netaisyklingų sklypų būtų kuo mažiau ir kad sklypų sienos būtų statmenos statybos linijai ir, be to, k. kampai priklausytų vienam sklypui. Sklypas yra lyg toji molekulė, iš kurių susidaro ir visas miestas, todėl jis yra vienas iš svarbiausių miesto elementų, ypač socialiniu atžvilgiu, nes jo dydis turi būti pakankamas ne tik namams pastatyti, bet ir sodeliui, kiemui ir dažnai net ir daržui.

Ekonomiškiausi yra ilgi ir siauri k. (600 × 60 m²), nes čia priklausąs k. gatvių plotas yra mažiausias. Betgi tokia k. forma tinka ten, kur daržų nenumatoma daryti, t.y. didesnio miesto centre.

Kai kada, kai k. yra gilus, jis užstatomas ištisai ar, palyginti, su nedideliais tarpais tik prie gatvių, paliekant vidurį viešajam sodui, kuriame statomi vaikų darželiai ir net kai kada ir pradinės mokyklos, privažiavimui numatant plotą tarp namų ir to viešo sodo, pvz. Karl Marxhof Vienoje. *K.Kr.*

2. K. miškų ūkyje ūkiškai administracinis ploto vienetas. Lietuvos miškai buvo skaldomi k. 25–100 ha dydžio, aprėžiant tiesiais 4–10 m pločio spindžiais (kvartalinėmis linijomis); k. siena gali būti upė, kelias ir kt. Kiekvienas k. žymimas eiliniu numeriu, įrašytu statomuose k. kampe kvartaliniuose stulpuose. Vienu stulpu atžymima 2, 3 ar 4 k., statant jį k. pradžioje bei sankryžoje ir įrašytus numerius nukreipiant atitinkamo k. kryptimi.

Kvartalinė linija žr. Spindis. Plg. Kvartalas.

Kvarteras, ketvirtinis, yra jauniausias kainozojaus tarpsnis, apimąs laiką nuo terciaro (tretinio) pabaigos iki dabarties. K. nuosėdos yra paplitusios visame žemės paviršiuje. K. kartais yra vad. ‚Žmogaus amžiumi', nes prieš tai nėra randama jokių žmogaus buvimo žymių. K. yra skirstomas į 2 epochas: senesniąją — pleistoceną (kitaip vad. diliuviu) ir į jaunesniąją — holoceną (kitaip aliuviu).

Pleistocenas apima laiką nuo pirmutinio ledlaikio pradžios ligi paskutinio pabaigos ir yra būdingas kelių ledlaikių ir tarpledlaikinėmis padermėmis, gausiai pridengusiomis šiaurės Europą, Aziją ir Ameriką. Ledynų sąnašų danga dengia ir visą Lietuvą.

Holocenas (aliuvis) apima laiką nuo paskutinio ledlaikio pabaigos iki dabarties. Jo padermės yra: durpės, upių ir jūrų nuosėdos, kopos, klinčių tufai, pelkių rūda. Flora ir fauna iš esmės dabartinė. Klimatas palaipsniui keitėsi nuo subarktinio iki dabartinio. Vandenys ir kiti išorės veiksniai keitė ir keičia žemės paviršių. Baltijos jūros srity yra įvykę žemyno svyravimų ir jos pakraščių kitėjimų. *B.Sd.*

Kvartetas (it.) kamerinė muzika keturiems. Labiausiai įsigalėjęs yra styginis k. — du smuikai, viola ir violončelė. Jo be galo plati literatūra sudaro pagrindą visos kamerinės muzikos. Dabartinis repertuaras prasideda Haydno k. iš 1780–1790 ir tos pačios dekados Mozarto k. Be galo didelis ir svarbus įnašas Beethoveno, toliau Schuberto, Mendelssohno, Schumanno, Dvořako, Griego, Čaikovskio, Borodino, Franko ir kt. K. nemažai parašė ir lietuvių kompozitoriai (žr. Kamerinė muzika). Fortepijono k. yra ribotas skaičius: Beethoveno 4, Mendelssohno 3, po du Mozarto, Brahmso, Dvořako, vienas Schumanno ir kt.

M. D. H. Norton, String Quartet Playing 1925; *E. Heimeran ir B. Aulich,* The Well-Tempered String Quartet 1938. *Iz.V.*

Kvartinė kariuomenė samdomos kariuomenės daliniai XVII–XVIII a. Lenkijoje, apmokami kas ketvirtis metų specialaus, vad. kvartos mokesčio. Iš Lietuvos seimelių instrukcijų matyti, kad kvartinės kariuomenės dalinių išlaikymas priklausė tik lenkams. Lietuvoje renkama donativa nebuvo nuolatinis, bet tik atskirais seimų nutarimais įvedamas laikinis mokestis, kai reikdavo samdomąją kariuomenę apmokėti

K. Avižonis, Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais 1940; *St. Kutrzeba,* Historja ustroju Polski I ²1931. *K.Avž.*

Kvartirmeisteris (vok. Quartiermeister) senovėje kariuomenėje butų skirstytojas. Vėliau k. pareigos išsiplėtė ir apėmė kariuomenės tiekimą ir žygių organizavimą. Paskiausiai, per I pas. karą, buvo operacijų skyriaus viršininko titulas.

Kvašninas - Samarinas Mikalojus (1887 II 15 Vilniuje — 1935 V 27 Kaune) zootechnikas, geologas, mineralogas. 1912 baigė Petrapilio univ. fiz. mat. fak. geologijos ir mineralogijos skyrių, o 1913 agronomijos skyrių. 1923 X 18 — 1924 IX 1 LU dirvožemio katedroje docento p. e., 1924 X 20 — 1926 X 20 veterinarijos skyriaus lektorius; dėstė žemės dirbimo, pievų kultūros ir zootechnikos kursą. 1926 X 20 — 1928 IX 1 patologijos katedros prozektorius. 1926 I 13 — IX 1 mat. gamtos fak. dėstė privatdocento titulu paleontologiją. 1928 Tartų univ. įgijo zootechnikos magistro laipsnį, 1929 ten pat daktaro laipsnį. Nuo 1929 IX 1 LU geologijos ir mineralogijos katedros priv. doc. 1930 4 mėnesiams buvo nuvykęs į P. Ameriką geognozijos, geologijos ir paleontologijos studijų. Savo mokslo darbus spausdino žurnaluose Ost-Landwirtschafts Zeitung, Zeitschrift f. Tierzucht und Zuchtungsbiologie, Tropenpflanzer ir kt. Išsp. Arklių kilmė ir lietuvių arklys (I dalį su Z. Mockum) 1928, Apie geologines pietinės Lietuvos sistemas ir Alytaus apylinkių kreidą (Kosmos nr. 1) 1927, Kai kurie tyrimo duomenys iš Pabaltijo neolitiko ir bronzos gadynių (Kosmos) 1928, Studien über die Herkunft des osteuropäischen Pferdes 1930, Stumbrų radiniai Lietuvoje ir jų rūšiavimo klausimas 1934 ir kt. *Vc. B.*

Kvaternijonai (prc. quaternion iš lot. quaterni ‚po keturis') Hamiltono sukurti kompleksiniai skaičiai formos $t+ix+jy+kz$. Čia t, x, y ir z yra realūs skaičiai, o realusis vienetas ir i, j, k — k. vienetai. K. daugybai galioja distributyvinis dėsnis, bet negalioja komutatyvinis. Vienetų i, j ir k formalūs daugybos dėsniai yra šie:

$$i^2=j^2=k^2=-1,$$
$$jk=i;\ ki=j;\ ij=k,$$
$$kj=-i;\ ik=-j;\ ji=-k.$$

Taip pat galioja dėsnis—k. sandauga virsta nuliu tik tada, kai bent vienas daugiklis yra lygus nuliui. Paprastieji kompleksiniai skaičiai formos $a+bi$ ir k. sudaro vieninteles skaičių sistemas, kurioms dar galioja pastarasis dėsnis. K. sąvoka glaudžiai susijusi su lauko sąvoka fizikoje ir vektoriais. *A.Z.*

Kvatrocento (it. quattrocento) terminu apibūdinamas meno stilius, XV a. laikotarpyje plačiai praplitęs ir klestėjęs Europoje (ypatingai Italijoje). Pagrindinės šio stiliaus žymės: pabrėžimas aiškios ir akcentuotos linijos; pamėgimas stipraus ir užtikrinto kolorito; įvedimas tapybon nuotaikinio elemento ir žmogiškos šilumos. Patsai žodis reiškia ‚keturi šimtai', nors juo norėta iš tikrųjų pasakyti ‚keturiolika šimtų', t. y. šimtmetį, kai minimas stilius buvo pasiekęs savo didžiausio populiarumo.

KVC žr. Katalikų Veikimo Centras.

Kvebekas žr. Quebec.

Kvebrakas (Quebracho; isp. quibrahacha ‚kirvio laužytojas, daužytojas') tropiniai Amerikos medžiai bei jų mediena, pasižymį dideliu kietumu ir sunkumu. Pvz. Čilės ir Argentinos ‚quebrachoblanco' k. baltasis (Aspidosperma quebracho). Jo žievė vaistinga chroniškam bronchitui ir plaučių uždegimui gydyti. Turi trį kristalinius alkaloidus — aspidosperminą, kvebrachaminą ir kvebrachiną. Paragvajaus ir Argentinos miškuose auga Shinopsis Lorentzii ir S. Balansae, duodą aukštos kokybės rauginių medžiagų, kurių JAV importuoja 65%.

Kvečių miškas Kretingos vls., tarp Kvečių ir Rudaičių k., 73 ha ploto. Vieta lygi, drėgna. Eglynas IV boniteto. (Eglynas vietos žmonių čia vadinamas ‚kuitis', todėl šis miškas vietoje vadinamas K. kuitis).

Kvedaras 1. Antanas (g. 1887 X 3 Žiurių k., Žagarės vls., Šiaulių aps.) miškininkas. 1907 baigė Mintaujos gimn. 1913 studijavo Varšuvos, vėliau — Tartų univ. odontologiją. 1921 įstojo į Dotnuvos žemės ūkio technikumo miškininkystės skyrių ir jį baigė 1923. Dirbo Panemunės miš-

kuose, 1924 paskirtas miškų departamentan referentu, nuo 1940 VII miškų departamento direktorius. 1941 VI buvo komandiruotas Maskvon ir ten dėl karo paliko. 1944 paskirtas Lietuvos miškų pramonės liaudies komisaro pavaduotoju. 1950 Miškų instituto direktorius. Nepriklausomos Lietuvos laikais K. rūpinosi tikslingu miško medžiagos paruošimu, sortimentais, pušų nusakinimu, kelmų destiliavimu. K. dar Mintaujos gimn. įsijungė į slaptą moksleivių ratelį. 1905 dalyvavo revoliucijoje, dirbo socialdemokratų N. Gadynėje ir Skarde. Priklausė tada socialdemokratų ‚Draugo' organizacijai, kur turėjo daug įtakos V. Mickevičius–Kapsukas ir kt. Dėl 1905 veiklos 1907 pasitraukė į Vokietiją, Šveicariją ir Belgiją. 1908–13 dirbo JAV, veikliai dalyvaudamas lietuvių socialistų s-goj, rašydamas Kovai, Laisvei, Rankpelniui ir kt. 1915–18 K. suorganizavo Žagarėje maitinimo punktą, kooperatyvą, kovojo su užkrečiamomis ligomis ir t.t. 1918 vokiečių suimtas, kalintas Šiaulių kalėjime, vėliau Vokietijos Havelbergo ir Frankfurto (prie Oderio) stovyklose, iš kur grįžo 1918 XII. Žagarėje organizavo tarybas, dalyvavo 1919 II kapsukinės valdžios suvažiavime Vilniuje, už tai vėliau kalintas Šiauliuose. N. Lietuvoje K. buvo nuolatinis Mūsų Girių, Kultūros bendradarbis; rašė ir latvių Meža Dzive žurnalui.

2. Jonas gydytojas. N. Lietuvoje buvo Biržų, Šiaulių gimn. gydytojas, 1936 paskirtas Kauno mst. sanitariniu gydytoju, vedė Šančių rajono ambulatoriją. Gimnazijoje buvo veiklus Kūdikio d-jos narys. Jo bute dažniausiai rinkdavosi d-jos nariai. Populiariosios medičinos straipsnių rašė Kultūroje. Išsp. Maistas ir valgių gaminimas 1925, Ligonių priežiūra 1926, Kaip sveikatą saugoti 1930.

3. Pranas (1889 II 15 Žagarėj — 1935 II 3 Kaune) plk. veterinarijos gydytojas. Mokėsi Mintaujoje ir nuo III klasės priklausė slaptam lietuvių moksleivių rateliui. 1910 baigė Mintaujos gimn. ir stojo į veterinarijos inst. Varšuvoje, kurį baigė 1914. Negavo leidimo praktikos Lietuvoje ir ligi mobilizacijos dirbo Tobolsko gub. Studentaudamas priklausė Lietuvių savišalpos d-jai, o atostogų metu Žagarėje organizavo jaunimą, rengė vaidinimus. 1920 grįžo į Lietuvą ir buvo mobilizuotas. Dirbo karo veterinarijos ligoninėje ligi 1924, o paskui ligi mirties buvo karo veterinarijos valdybos viršininku. Vytauto D. karininkų kursuose dėstė hipologiją (paskaitos išsp. šapirografu). Jo rūpesčiu buvo įsteigta vet. puskarininkių mokykla bei arklių kaustymo mokykla.

Kvėdarna (sl. šaltiniuose: lenk. Chweydany, rus. Konstantinovo) mstl. ir vls. centras Tauragės aps., 1100 gyv. (1938), už 2 km nuo K. teka Jūros upė, 6 km į š. nuo K. yra Lembo k., kuriame g. kalbininkas K. Jaunius (žr.), už 1,5 km nuo mstl. yra Piliutės piliakalnis. Rubiškės k. gimė St. Darius. Nepriklausomybės laikais mstl. buvo pastatyta visam aps. didžiausia mūrinė pieninė, gražus Vytauto D. paminklas ir 1936 — didelė mūrinė 8 skyrių pradžios mokykla, biblioteka, sveikatos punktas. Mstl. buvo keletas krautuvių, laikomų žydų. Jie turėjo savo sinagogą. K. žydai ypač pasižymėjo savo tradicingumu ir charakteringumu (rūbai, barzdos). Mstl. veikė paštas, vartotojų bendrovės kooperatyvas. Prieš I pas. karą veikė vartotojų b-vė, Blaivybės d-jos skyrius, buvo rengiami lietuviški spektakliai. 1906 IX 26 įvyko Raseinių ūkio d-jos rengtoji paroda.

Kvėdarnos herbas

XVI a. viduryje K. dv. ir k. priklausė Pajūrio vls. K. k. mokėjo mažiau kaip 30 kapų grašių mokesčio. XVII a. pradžioje K. seniūniją valdė Aleks. Vainius, Vilniaus vysk. B. Vainiaus brolis, 1659–1666 seniūnijos laikytoju buvo Myk. Kaz. Pacas, 1676 ir vėliau — Jonas Kaz. Valavičius, 1730 — Juozapas Pacas, Žemaičių pilininkas. 1717 K. seniūnijai priklausė 245 dūmai, t.y. apie 490 šeimų. Nuo 1775 K. buvo Ronikerių rankose. 1782 seniūnijos laikytojas mokėjo donatijos mokesčio 4089 auks. K. miestelis turėjo herbą su šv. Kazimiero atvaizdu. Herbas panašus į Darsūniškio ir Nemaniūnų herbus. Šv. Kazimieras vaizduojamas karališku ilgu raudono purpuro apsiaustu, tamsiai mėlynos spalvos petdengte, su karūna ant galvos ir lelija bei kryžiumi rankose. Herbo dugnas tamsus.

XIX a. pabaigoje dar tebebuvo netoli K. per Jūros upę tiltas, vadinamas Macdonaldo vardu. Per jį buvo ėjusi prancūzų kariuomenė. 1880 mstl. turėjo 699 gyv.

K. Šv. M. Marijos Nekalto Prasidėjimo

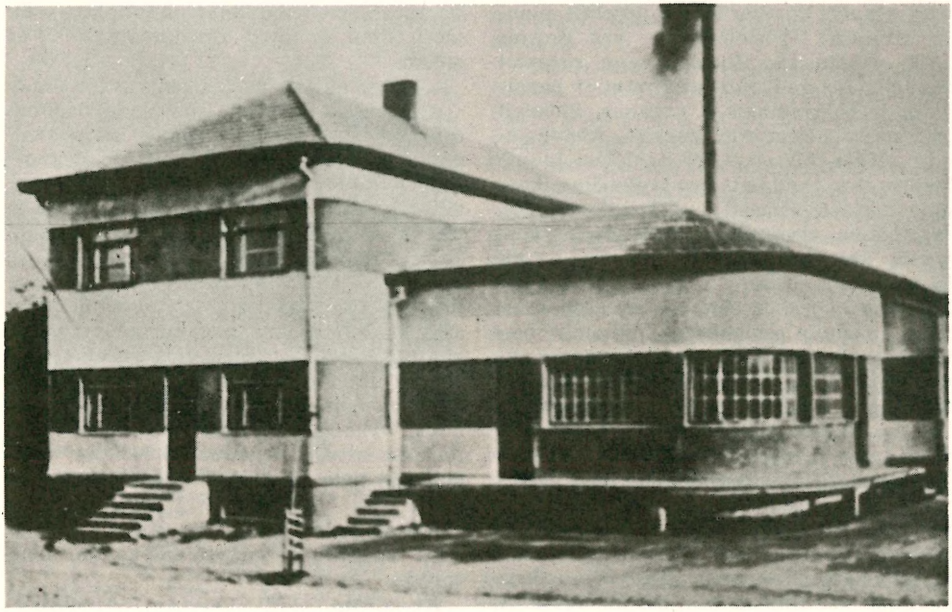

Kvėdarnos pieninė

bžn. buvo įsteigta ir aprūpinta Žygimanto Augusto 1569, o statyta 1609 Gustavo Vainiaus. 1843 degant mstl. sudegė ir bžn. Kleb. kan. J. Narkevičius, padedamas kunig. Oginskių, graf. Platerių ir K. parapiečių, pastatė naują. Per I pas. karą bžn. vėl buvo sugriauta. Tada pamaldoms laikyti buvo pastatyta laikinė pastogė. Tuoj po karo kleb. J. Latvio rūpesčiu pradėta statyti didelė mūrinė bžn., bet iki 1940 dar nebuvo baigta statyti. Įpusėjus darbą statyba turėjo būti sustabdyta, nes išmūrytos sienos pradėjo skilti. K. priklausė ir Pajūralio filija, kuri nuo 1928 buvo padaryta atskira parapija. 1940 K. parapija turėjo 5487 parapiečius.

Slow. geogr. I 1880; *M. Wołonczewskis,* Žemajtiu Wiskupistė I–II 1848; Vadovas po Lietuvą, red. Pr. Barkauskas ir Aleks. Vabalas 1938; Elenchus omn. eccl. prov. Lituanae 1940; *J. Jakubowski,* Mapa Wielkie Ks. Litewski w polowie XVI w. 1928. *R.Krs.*

Kvepalai kvapūs skysčiai, vartojami drabužiams, plaukams, odai kvepinti. K. gamybai naudojama: 1. natūralinės augalinės ar gyvulinės kilmės kvapiosios medžiagos ir 2. kvapūs chemikalai. Natūralines kvapiąsias medžiagas sudaro: 1. eteriniai aliejai, gaunami iš augalų ekstrakcijos tirpikliais ar vandens garų destiliacijos būdu, 2. ekstrahuotos balzaminės dervos ir 3. tam tikrų gyvulių specifinių liaukų sekrecijos kvapūs ekstraktai, pvz. Š. Amerikos bebro, Etiopijos civetos (Viverra civetta), Amerikos muskusinės žiurkės ir Tibeto muskusinio elnio. Kvapiuosius chemikalus sudaro: 1. gryni junginiai, išskirti iš eterinių aliejų ir 2. ištisai ar tik iš dalies sintetiniu būdu pagaminti junginiai. Iš eterinių aliejų išskirti ar sintetiniu būdu pagaminti kvapūs junginiai chemine prasme yra alkoholiai ar jų esteriai, aldehidai, ketonai, rūgštys ar jų esteriai, fenolai. Tik maža kvapiųjų junginių turi azoto. Į k. sudėtį paprastai įeina ir natūralinės ir sintetinės kvapiosios medžiagos. Sintezės metodams tobulėjant, vis didėlę dalį, ypač pigesnių kvepalų, sudaro sintetiniai kvapūs junginiai. *St.K.*

Kvėpavimas (lot. respiratio) yra suma gausių ir sudėtingų fiziologinių ir cheminių procesų, kurie aprūpina organizmo ląsteles deguonimi (O_2) ir pašalina iš jų anglies dvideginį (CO_2), kuris atsiranda juose dėl medžiagų apykaitos. K. yra dujų apykaita tarp organizmo ir aplinkos. Visi gyviai, išskyrus kai kuriuos mikroorganizmus, kvėpuodami vartoja deguonį. Dujų apykaita tarp audinių ląstelių ir vidinės aplinkos, kurią sudaro skysčiai apsupą ląsteles, vadinama vidiniu k. Deguonies ir anglies dvideginio, esančių kraujuje, apy-

kaita plaučių kapiliaruose su dujomis plaučių alveolose (pūslelėse), — yra išorinis k. K. vyksta tik ištisai organų sistemai veikiant. Jie gali būti suskirstyti į pagalbinius ir pagrindinius k. organus. Pirmieji yra: nosis, nosiaryklė, gerklos, kvėpuojamoji gerklė, bronchai, bronchiolės. Jų uždavinys yra parūpinti oro į plaučius įkvėpimo metu ir išmesti — iškvėpimo metu. Pagrindinis organas yra plaučiai. Juose vyksta dujų apykaita. K. centras valdo ir derina proceso vyksmą. K. centras guli tilto (pons cerebri) ir pailgųjų smegenų (medulla oblongata) pilkojoje medžiagoje. Tas centras yra atsakingas už automatišką ir ritmišką k. K. centras skirstomas į įkvėpimo ir iškvėpimo centrus. Juodu yra pailgosiose smegenyse. Be jų, dar yra pneumotaksinis centras. Jis lokalizuotas tilto viršutinėje daly. K. centras yra dvipusis (bilatelarinis). Kiekvienas k. centras turi savyje įkvėpimo ir iškvėpimo sandus, kurie valdo įkvėpimo arba iškvėpimo raumenis. Gausūs susikryžiavimai nervinių kelių, išeinančių iš k. centro, nyksta nugaros smegenyse. Tik vėliau jie pereina į galinius neuronus. Todėl manoma, kad vienos pusės k. centras gali tvarkyti abiejų plaučių funkciją. K. centras, ypatingai jo įkvėpimo dalis, gauna pranešimus klaidžiojančio nervo (nervus vagus) atsišakojimais, kurie intymiai santykiauja su plaučių alveolomis. Įkvėpimo centras žadina įkvėpimą vykdančius raumenis. Jis labai jautrus kraujo chemiškai sudėčiai, ypačiai CO_2 įtampai ir H^+ jonų koncentracijai. Jis yra mažiau jautrus O_2 įtampai. Iškvėpimo centras guli maždaug tose pat pailgųjų smegenų vietose, kuriose yra lokalizuotas ir įkvėpimo centras.

Iškvėpimo centro narveliai yra artimai teritoriškai išsidėstę su įkvėpimo centro komponentais. Iškvėpimo centras žadina iškvėpavimą vykdančius raumenis.

Pneumotaksiškas, arba kvėpavimo greitį (dažnumą) reguliuojąs centras, lokalizuotas viršutinėje tilto dalyje ir periodiškai stabdomai veikia įkvėpimo centrą. Tik jo dėka įkvėpimą seka iškvėpimas. Pneumotaksiškas centras veikia kvėpavimo proceso ritmiškumą ir dažnumą, kuris yra susijungęs su kitais svarbiais smegenų centrais, kurių žinioje yra žmogaus veiksmų kontrolė. Todėl, nors k. procesas yra automatiškas ir refleksinis, žmogus gali iki tam tikrų ribų kontroliuoti k. — alsuoti giliau ar paviršutiniškiau, dažniau ar rečiau. *D. Js.*

K. dirbtinis žr. Dirbtinis kvėpavimas.

K. augalų, maisto medžiagų degimas (oksidavimas) energijai gauti, kaip augimui, dauginimuisi ir kt., paimant deguonį (O_2) į vidų pro atvarėlius (lapų, auglių) arba ir pačią epidermę, lenticeles ir pašalinant anglies dvideginį (CO_2) tais pat keliais. Pvz. gliukozės, $C_6H_{12}O_6+6O_2 \rightarrow 6CO_2+6H_2O+673$ kg/cal. Augalai kvėpuoja visu kūnu, kur tik yra gyvųjų celių; atskirų kvėpavimo organų neturi, kaip kad aukštesnės organizacijos gyvuliai. Skiriama aerobinis k., kada naudojamas oro deguonies pakankamas kiekis, ir aneorobinis, vykstąs be laisvo deguonies. Pastaruoju atveju organinė medžiaga nesudega iki galo — anglies dvideginio ir vandens.

Kvestionuoti (prc.) klausinėti; ginčyti, kelti abejonių ir laikyti dalyką dar neišspręstą.

Kvestorius (lot. quaestor ‚tyrinėtojas') sen. romėnų valdininkas, pradžioj quaestor parricidii ‚užmušimo bylų tardytojas', istoriniais laikais — finansų, archyvo ir pagalbinis konsulo valdininkas, ypač kariuomenės iždininkas. K. buvo žemiausias konsulų ir jų palikuonių, vad. nobiles, ‚kilmingųjų', tarnybos kilimo laipsnis. K. tarnyba suteikdavo teisę posėdžiauti senate.

E. Meyer, Roemischer Staat und Staatsgedanke 1948.

Kvetkai mstl. Panemunio vls., Rokiškio aps. Per mstl. teka Nemunėlio upė, už 3 km nuo K. yra Latvijos siena, apie 320 gyv. Medinė šv. Jono Krikštytojo bžn. statyta 1772 Pr. Kamarausko (Komorowski) ir parapiečių lėšomis. 1875 ji buvo padidinta, 1938 kleb. P. Saluckos rūpesčiu įrengti du nauji altoriai. 1775 statistiniais duomenimis K. parapijoj buvo 17% gyventojų smulkieji bajorai. 1781 parap. turėjo 1730 parapiečių, tada jau veikė pradžios mokykla (1781—3 mokiniai, 1782—4, 1805—3), kuri apie 1828 ir vėliau dėl dažno klebono keitimosi buvo apleista ir užsidarė. 1762 Kamarauskai įkurdino K. vienuolius atgailos kanauninkus, kurių vienuolyną rusų valdžia panaikino 1832. K. parap. anksčiau priklausė Kupiškio, paskui Biržų dekanatui. 1940 turėjo 2394 parapiečius. Miestelyje buvo pradž. mokykla (pastatas skaldyto akmens), pieninė,

P.Kalpokas Kvetkai

vaistinė, kooperatyvas. Prieš I pas. karą k. buvo valsčiaus būstinė.

J. Kurczewski, Biskupstwo Wileńskie 1912; Elenchus omn. eccl. prov. Lituanae 1940. *R.Krs.*

Kvetkas T. Vincas (g. 1894 I 27 Wilkes-Barre, Pa), JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Dirbo L. Vyčių organizacijoje, Tautos fondo veikloje. 1924–34 LRKSA iždo globėjas, ketverius metus. iždininkas, nuo 1938 Vykdomosios tarybos sekretorius. Jis pakėlė organizacijos finansinį pajėgumą, 1954 paruošė naują susivienijimo konstituciją. K. dalyvauja JAV respublikonų partijos veikloje. Nuo 1952 JAV piliečių respublikonų lietuvių tautinės grupės prie centrinio komiteto vedėjas. K. yra ir Amerikos lietuvių tarybos narys. 1945 dalyvavo lietuvių stebėtojų delegacijoje, steigiant Jungtinių Tautų organizaciją San Francisko.

Kviečiai kalboje vartojamas žodis apibūdinti Triticum genties augalus skiriamus duonos gaminimui. Pagal išplitimą ir pasaulinę prekybą k. yra svarbiausi javiniai augalai naudojami, ypač baltosios rasės, duonai gaminti. Lietuvoje ir kitose Pabaltijo valstybėse k. yra auginami ir uždera gana gerai, bet negali konkuruoti su rugiais. Todėl šiame regione k. yra antraeilės svarbos augalas. Iš žemiau paduodamo sąrašo matyti, kurį ariamosios žemės procentą k. užėmė kai kuriose valstybėse prieš II pas. karą 1934–38 (5 metų vidurkis): Turkija 46, Kanada 44, Australija 43, Italija 39, Bulgarija 34, Alžiras 29, Ispanija 29, Jugoslavija 28, Vengrija 28, Egiptas 26, Prancūzija 25, SSSR 17, JAV 17, Belgija 16, Olandija 15, Anglija 14, Lenkija 11, Vokietija 11 (Rytprūsiai 3), Švedija 8, Lietuva 8, Latvija 6, Estija 6, Suomija 4.

Visos k. rūšys, priklausydamos tai pačiai genčiai (Triticum), sudaro poliploidinę seriją iš trijų grupių, su 14, 28 ir 42 chromozomomis diploidiniame stovy, žr. Kvietys. Pirmosios grupės (14 chromozomų) atstovai yra dalyvavę kitas dvi grupių rūšis sudarant. Trečiosios grupės (42 chromozomų) atstovai du trečdalius savo chromozomų, arba du genomu, yra gavę iš žemesniųjų k. rūšių, o likusį genomą — iš kurios nors k. artimos genties, pvz. Aegilops. Kadangi chromozomų sudėtis ilgainiui keičiasi, nors ir pamažu, todėl šiandien remiantis vien chromozomų homologiškumu (poravimusi meiozės metu) k. rūšių kilmę visiškai tiksliai nustatyti yra beveik negalima. Vienaeiliai k. bus kilę iš jų laukinės formos Triticum spontaneum. Dvieiliai k. ir kiti tos grupės atstovai bus kilę iš laukinio T. dicoccoides. Trečiosios grupės (42 chrom.) laukinis protėvis nesurastas. K. paprastasis manoma yra kilęs iš Triticum spelta.

Šaknų sistema neišsivysto tokia galinga kaip rugio, todėl kiek blogesnėse sąlygose nepakankamai apsirūpina maisto medžiagomis. Žieminiai k. rudenį šakojasi gana silpnai, nežiūrint gana ankstokos sėjos. Šakojimasis vyksta anksti pavasarį; tai, be abejo, suvėlina paties augalo augimą. Žiedynas yra varpa. Varpos stagarėlis yra vingiuoto pavidalo. Ant kiekvieno vingio narelio yra viena varputė turinti 2–4 žiedus. Varputėje paprastai išsivysto 2–3 grūdai, po vieną žiede. Apsivaisina to pat žiedo žiedadulkėmis. Retais atvejais gali pasitaikyti ir spontaninis kryžminis apsivaisinimas, nes žiedas apsivaisinimo metu daugiau ar mažiau prasiskleidžia.

K. grūde yra didelis krakmolo procentas — 60–70%. Azotinių medžiagų, daugiausia baltymų, kiekis svyruoja nuo 10 ligi 20%, vid. 12%, kuris paprastai būna didesnis vasariniuose k., negu žieminiuose. Baltymų kiekis k. grūduose taip pat priklauso nuo klimatinių augimo sąlygų. Kontinentiniame klimate, t.y. sausame ir šiltame, baltymų procentas susikrauna didesnis, bet bendras grūdų derlius iš ploto vieneto būna mažesnis, gi jūrų klimate baltymų grūduose mažiau, o grūdų derlius didesnis. Ukrainos ir Kazakstano k. turi apie 18–20% baltymų, centrinės JAV ir Kanados sričių 15–17%, o apie Baltijos jūrą 10–12%. Kviečių baltymai, ypač jų

vandeny netirpstamosios formos gliadinas ir gliuteninas, ypatingai tinka duonos gamybai, nes kepinys išeina minkštas, purus, didelio tūrio ir skanus.

Sudarydami naujas k. veisles selekcininkai stengiasi pakelti bendrą veislės derlingumą, padidinti baltymų kiekį ir pagerinti jų kokybę, sumažinti palinkimą išgulti, pakelti atsparumą šalčiams, sumažinti sudygimo pavojų varpose, padidinti ligoms atsparumą. Selekcininkai taip pat stengiasi sudaryti veisles, kurios ne tik fiziologiškai, bet ir morfologiškai skirtųsi nuo jau esamų, kad vėliau jas būtų galima atpažinti. Iš morfologinių veislių skirtumų paminėtini: grūdo spalva (balta, raudona), 1000 grūdų svoris, koleoptilės spalva (violetinė, bespalvė), jauno augalo augimo forma (stati, sukritusi), varpos spalva (geltona, ruda, juoda), kuokelių spalva (violetinė, geltona), nesubrendusio stiebo spalva (violetinė, geltona), varpos akuotumas (akuota, be akuotų, tarpinės formos), varpos tankumas (tanki, reta), varpos forma (lygi, buožinė, žuvelė) ir kt. Dotnuvos selekcijos st. platino Lietuvoje žieminių k. veislę Dotnuvos akuotuotieji ir vasarinių — Gražučiai. Bandymuose gerų rezultatų dar duodavo lenkiška Dankowo žieminių ir vokiška Heines Kolben vasarinių k. veislės.

Iš k. ligų paminėtinos šios: 1. Dulkančiosios kviečių kūlės (Ustillago tritici); sunaikina ne tik patį grūdą, bet ir kitas žiedo dalis. Lieka tik varpos stagarėlis. Kovojama karštame vandenyje, 54°C, mirkant k. grūdus tikslu užmušti grybo hifus, mat, grybas užkrečia žiedą maždaug apsivaisinimo metu, o jo hifai įsikuria grūdo gemale, kur chemikalais jo negalima pasiekti. 2. Kviečiakūlė kietoji (Tilletia tritici). Sunaikina tik grūdo vidų, o dengiamoji grūdo plėvelė lieka sveika. Naikinama veikiant k. grūdo paviršių tam tikrais chemikalais, kurie bedygstančioms grybo sporoms yra nuodingi. Grybo sporos lengvai prisikabina prie k. grūdo ir dygsta, kai grūdas dygsta, o tada ir užkrečia. 3. Įvairios rūdys (Puccinia sp.) naikina lapus, stiebus, žiedo plėveles. Tiesioginių kovos priemonių nėra. Iš netiesioginių paminėtina naikinimas tarpinių rūdžių grybo augalų šeimininkų (Berberis).

Lietuvos klimatas tiek žieminiams, tiek vasariniams k. nėra labai geras. Žieminiai k. ne visada vienodai gerai pakenčia žiemas. Ypač besniegė žiema pavojinga. Einant į šiaurę žieminiai k. pamažu užleidžia vietą vasariniams. Vidutiniai 1937–39 duomenys, parodą vasarinių k. pasėlių procentą iš bendro k. pasėlių ploto: Čekoslovakija 4, Vokietija 9, Lenkija 13, Lietuva 28, Latvija 51, Estija 61, Suomija 78.

Dirvos kokybė k. pasisekimui turi gal didesnės reikšmės, negu kitiems augalams. Dėl palyginti silpnos šaknų sistemos gera k. žemė turi sulaikyti pakankamus vandens kiekius, t.y. turi būti sunkoka, pvz. priemolis. Smėliai dėl tos pat priežasties netinka; jie netinka dar ir dėl to, kad neturtingi maisto medžiagų.

K. derlius tikslu nuimti geltonosios brandos metu, t.y. nenudelsiant, kad grūdai greičiau išdžiūtų, o ir kad miltų kepamoji vertė būtų geresnė. Perankstyvas derliaus nuėmimas kepamąją k. galią gali tik sumažinti. Iš bendrojo k. derliaus vidutiniškai vienas trečdalis tenka grūdams, o likusi dalis šiaudams. Grūdų derliai įvairiose srityse yra nevienodi. Vidutiniai 1934–38 derliai dvigubais centneriais (100 kg) iš hektaro: Olandija 30, Danija 30, Belgija 27, Švedija 24, Anglija 23, Vokietija 23, N. Zelandija 21, Norvegija 20, Suomija 18, Prancūzija 16, Vengrija 14, Latvija 13, Lietuva 12, Lenkija 12, Estija 11, SSSR 9, JAV 9, Kanada 7. *Br.P.*

Kviečiakūlės kietosios (Tilletia foetida ir T. caries), kviečiakūlinių (Tilletiaceae) šeimos. Šie grybai sukelia nuostolingas kviečių ligas. Sutinkama kviečiakūlė didžioji (Tilletia foetida) ir mažoji (T. caries). Kviečiakūle didžiąja apkrėsti augalai maždaug to paties dydžio kaip ir sveiki, chlamidosporos švelniu paviršiumi. K. mažąja ligoti augalai dažniausiai daug žemesni už sveikuosius. Ligos simptomai abiejų kviečiuose panašūs. Tai sisteminio pobūdžio ligos, kurios apkrečia jauną daigelį ir vystosi kartu su beaugančiu augalu iki grūdų formavimosi. Tada grybas suformuoja sporas, kurios pripildo grūdą. Dėl specifinio sporų kvapo literatūroje dažnai užtinkama ir ‚dvokiančiosios kūlės' vardu. Abi šios ligos padaro nemaža nuostolių Lietuvos ūkininkui bei sėklų augintojui. Kviečiai turi nemažą procentą kūlėtų grūdų duoda prastos kokybės miltus. Užkrėtimo šaltinis yra chlamidosporos, kurios pasėjamos prisikabinusios prie sveikų grūdų arba jau esančios dirvoje sėjos metu. Sporų daigumas dirvoje gali išlikti keletą metų. Dygdamos chlamidosporos iš-

augina promicelį, kurio gale išsivysto 8–16 pirminių sporidijų. Susijungus dviem pirminėms ar antrinėms sporidijoms išaugę hifai, suformuoja kibtuką, kai tik sueina į kontaktą su kutikula. Užkrėtimo ataugos tuoj įsiveržia tarp celių, ir grybas įsitvirtina augale. Pasiekęs augimo kūgelį, grybas auga kartu su juo tol, kol pradeda vystytis varpos ir grūdai. Chlamidosporos subręsta pripildžiusios grūdą pridengtos perikarpo. Kuliant sporų masę dengianti plėvelė — perikarpas — trūksta, ir sporų masė pasipila ant sveikų grūdų. Kai kurios sporos prisikabina prie sveikų grūdų ir patenka į dirvą. Ligos simptomai geriausia matyti augalams išplaukus. Perspaudus ne visai subrendusį grūdą, pasirodo tamsi masė — chlamidosporos. Kūlėti grūdai yra pilkai rusvos spalvos, o sveikieji būna aukso geltonumo spalvos. Kovos priemonės skirstomos į tris rūšis: 1. sėjomaina ir sėjimo laikas, 2. sėklos beicavimas ir 3. parinkimas atsparios šioms ligoms kviečių veislės. Sėjomaina ir sėjimo laikas mažina ligos išplitimą, tačiau negali ligos visai sulaikyti. Sėklos beicavimas atliekamas su vario karbonato milteliais. Geriausia kovos priemonė būtų atsparios kviečių veislės, tačiau nedaug agronomiškai gerų veislių yra pakankamai atsparios kviečiakūlėms kietosioms. *P.Lk.*

Kviečiakūliniai (Tilletiaceae) papėdinių grybų šeima su gausingomis gentimis, kaip Tilletia ir Urocystes, kurios sukelia kultūrinių augalų ligas neretai teikiant didelių nuostolių lauko ūkiui.

Kviečių durpynas Kretingos vls. ir aps., 42 ha ploto, 2,5 m gilumo. Sudurpėjimas geras. Pelkė 55 ha, žemutinio tipo.

Kviečiukai žr. Kviečiai.

Kviesis Alberts (1881–1944) latvių politikas, tretysis Latvijos prezidentas. 1907 baigė teisių mokslus Tartu univ., paskui advokatavo Mintaujoje ir dalyvavo latvių organizaciniame gyvenime. I pas. karo metu kurį laiką vadovavo pabėgėlių šalpos komitetui. 1917 Kuršių žemės tarybos vykdomajame komitete. Nuo 1918 pradėjo dirbti teisme: pradžioje Rygos apygardos teisme, o paskui Latvijos aukščiausiajame teisme; 1923–1930 pirmininko pareigose. 1921–23 vidaus reikalų ministras. Steigiamajame ir visuose kituose seimuose ūkininkų sąjungos atstovas. 1926 seimo vicepirmininkas, 1930 pirmą kartą išrinktas valstybės prezidentu, 1933 perrinktas ir tas pareigas ėjo ligi 1936. Vokiečių okupacijos metu dirbo generalinėje teisingumo direkcijoje.

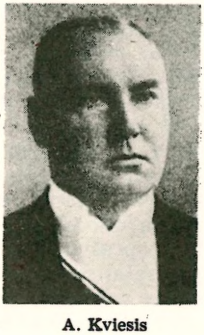

A. Kviesis

Kvieska Vincas (g. 1889 XI 11 Kavarsko vls., Ukmergės aps.) kooperatininkas ir visuomenės veikėjas. 1910 baigė Petrapilyje viduriniuosius mokslus, 1916 — Petrapilio univ. istorijos skyrių ir gavo diplomą. 1919 pradėjo dirbti Ukmergės gimn., 1921 paskirtas drauge ir Ukmergės metinių mokytojų kursų vedėju ir dirbo ligi 1922 X. 1923 mokytojavo Lietuvių mokytojų profesinės s-gos gimn. Nuo pat įsikūrimo dalyvavo mokytojų prof. sąjungos veikloje ir buvo centro valdybos narys bei kurį laiką Mokyklos ir Gyvenimo redakcijos narys. Steigiamajame ir kituose seimuose valstiečių liaudininkų sąjungos atstovas. Buvo renkamas į valstiečių liaudininkų centro komitetą. Dalyvavo Lietuvos Šaulių s-goje, savivaldybių veikloje (1925 Ukmergės aps. tarybos pirmininkas), Kultūros taryboje, o nuo 1927 ypač kooperatyvų veikloje: nuolatinis Spaudos Fondo v-bos narys, kooperacijos banko v-bos narys. Aktyviai dalyvaudamas politinių partijų kovoje, parašė rinkiminių brošiūrų — Rekvizicijų liekanų išieškojimas 1925, Tiesa apie Ūkininkų Sąjungą 1926. 1933 buvo pašalintas iš valstiečių liaudininkų sąjungos. Bendradarbiavo liaudininkų spaudoje, Tautoje ir Ūkyje, Talkoje, Vagoje. 1949 atvyko į JAV. Ir čia bendradarbiauja lietuvių spaudoje. Išsp. Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai ligi Didžiojo seimo Vilniuje (jubiliejinis dr. K. Griniaus Varpas) 1926, Italijos kooperacija 1935.

Kviesiys jaunosios ar jaunojo pasiuntinys vestuvėsna kviesti. Pats k. buvo težinomas M. Lietuvoje, Užnemunėje ir Veliuonos apyl., o kitur mūsuose šis vokiškos kilmės paprotys nebuvo išplitęs. Veliuoniškiuose nuotaka ir vedys siuntė atskirus k., kai šiaip daug kur ketvirtadienį prieš vestuves tebuvo siunčiamas vien tik vedžio k. Ir k. paprotys vietomis Užnemunėje buvo tiek gajus, jog dar apie 1930 į vestuves neatvykdavo giminės, jei nebuvo pasiųstas pas juos k., o tik nuotakos ar vedžio pačių, tegul ir kelis kartus, prašyti. K. buvo prašomas guvus ir gudrus vyrukas, paprastai giminaitis. Jį

išleidžiant, merginos paruošia k. lazdą (ženklą), kurią alvitiškiai tiesiog k v i e s l e vadina. Ji daromá iš vytelės ar nendrės, išlenkiant trišakę, kuri apvyniojama tošimi ar drobe. Visos atšakos puošiamos gėlėmis, šilko spalvotais kaspinais arba juostomis. Trišakėn įrišamas varpelis, šiaip skambaliukas ar barškutis. Pačiam k. iš kairės pusės prie kepurės merginos prisega gėlių, rūtų ar net jų vainikėlį su šilko kaspinu, o prie švarko atlapo (kairinio) taip pat sega gėles, šilkinius kaspinus, kartais — juostą. Žirgui iš kairės pusės kamanų sega gėles, šilkinius kaspinus arba juostą. K. pirmiausia išjodavo pakviesti jaunosios (nuotakos k. — jaunojo) ir jo namiškių, o tada jau kviečia gimines ir kitus artimuosius iš anksto sutarta eile. Vietomis itin buvo saugoma giminystės eilė, todėl kartais iš to kaimo buvo jojama į kitą, o paskui vėl čia sugrįžtama, kad pakviestų šiam kaime esančius tolimesnius gimines ir t.t. Kieman įjojęs k., jei nusėda nuo arklio, tai šį už kaklo pririša geležies grandine ir ją užrakina, o kamanas ir patiesaliuką pasiima kartu. Pirkion jis eidamas, pirma pro duris įkiša kviesłę skambindamas, o tik tuomet įeina ir pradeda sakyti ‚bylą' (maldą, žosmę, sakymą, oraciją). Seniausia ištisinė k. byla užrašyta M. Lietuvoje 1848 (Neue Preuss. Provinz-Blätter VI 232–233), nors šiaip daugiausia žinomos iš A. Juškos Svodbinės rėdos (1880). Už kvietimą ir bylą k. šeimininkų buvo vaišinamas, apdovanojamas (daugiausia juostomis). K. pirkioje esant, kaimo jaunimas stengdavosi sugriebti jo arklį, jį paslėpti arba, užsėsdavo ir visokias išmones išdarinėdami imdavo patys ‚kviesti' arba pranešinėti šermenis ir t.t. Todėl labai dažnai k. arklio kieme nerišdavo, bet tiesiog įjodavo raitas į pirkią ir čia raitas bylodavo, o Dzūkuose k. eidavo per kaimus pėsčias.

A. Juškevičė, Svodbinė rėda veluonyčiu lietuviu 1880, ²1955 (su Z. Slaviūno paaiškinimais); *C. Cappeller,* Kaip senieji lietuviininkai gyveno 1904; *V. Krėvė - Mickevičius,* Dzūkų vestuvės (Mūsų Tautosaka II 1930); *U. Žemaitienė (red. J. Balys),* Suvalkiečių vestuvės 1953. *A.Mž.*

Kvieslys oficialus Lietuvių saliūnininkų sąjungos laikraštis, įsteigtas 1934 Čikagoje, red. Juozas Kuzmickas, leid. — Liet. saliūnininkų s-ga. Užsidarė 1935.

Kviestiniai asmenys pakviesti būti tam tikrų veiksmų dalyviais - liudytojais. Jau 1529 Lietuvos Statutas aiškiai skirdavo liudininkus, kurie buvo kviečiami teismo bylose keliamiems faktams įrodyti bei teisinių aktų sudarymą, pvz. testamentą, patvirtinti, nuo k., kurių uždavinys buvo dalyvauti prie kai kurių procese numatytų šalių veiksmų. Toks dalyvavimas kai kuriais atvejais įstatymo laikomas būtinu, todėl atliktas be k. dalyvavimo būtų įstatymo pažeidimas. K. turėjo būtinai dalyvauti, kai apvogtas asmuo vijosi vagį, darydavo įtariamo asmens bute kratą, atimdavo iš vagies pavogtus daiktus. Tie k. nebuvo paties fakto liudininkai, bet įstatymu buvo numatyti, kaip būtini anksčiau paminėtų veiksmų dalyviai. Tokiu k. galėjo būti kiekvienas asmuo, dažniausiai kaimynas, bet jis turėjo būti patikimas žmogus, turįs visuomenės pasitikėjimą. Vėliau pati šalis vien su k. tokių veiksmų daryti negalėjo, būtinai turėjo dar dalyvauti valdžios atstovas. Pastaraja prasme ir dabar baudžiamasis ir civilinis procesai numato k. dalyvavimą. Dabar k. yra asmenys, šaukiami dalyvauti prie teismo bei policijos pareigūnų veiksmų, pvz. kratos metu. Jie yra vien tų veiksmų ir paaiškėjusių rezultatų liudytojai. *Č.Btk.*

Kvietienis iš rupiai maltų kviečių miltų ragaišis (žr. Duona).

Kvietimas (prašymas, šaukimas). Lietuvių papročiuose k. gana dažnas ir turi savas lytis. Paprastų vaišių, pvz. alaus koštovių, poatlaidinio užvažiavimo ir pn. kviečia sutikę ar atskirai nuvykę tiek šeimininkas, tiek šeimininkė. Artimuosius kaimynus, kai jau buvo kviesti, dar kartą pakviečia vaišių dieną per suaugusius namiškius, tačiau vad. savybės žmones tuo metu pašaukia-pakviečia ir tėvų siųsti paaugliai. Atvykus piršliams, kai kviečia ir artimuosius kaimynus sandėriui ir pn., paprastai juos pakviečia per šeimos suaugusį ar net vaiką, pasakydami kviečiamajam ir patį reikalą. Į vestuves Užnemunėje kviečia per kviesłį (žr.), kitur kviečia tiesiog jaunoji (vyr. pamergės ar motinos lydima) arba jaunasis, o senuosius (gimines) kviečia nuotakos ar vedžio tėvai. Į kūmus ir krikštynas kviečia kūdikio tėvas, jo nesant kas nors iš giminės senųjų vyrų ar kaimynų. Moterys čia retai, paprastai, tik bėdos atveju tekviečia. Kunigą pas ligonį vežant, kaimynus kviečia (žinią duoda, prašo) suaugę namiškiai ar jų paprašytas kaimynas, vaikai čia taip pat retai siunčiami. Jei tenka eiti pas kaimyną paprašyti kunigo parvežti (žmogaus ar arklio), visuomet eina kas nors iš šei-

mos vyresniųjų. Kam nors mirus, į laidotuves kviečia (žinią duoda) bet kuris paprašytas jaunesnis kaimynas, kartais net vaikai, tačiau yra apylinkių, kur ir į laidotuves kviečiama (prašoma), bet nebeužtenka paprasto žinios davimo-pranešimo. Į talkas (medžiams vežti, trobesiams statyti, šienui piauti ir pn.) prašo pats šeimininkas patį šeimininką, o tik jo sutikimą gavęs, talkon skirtuosius tuos šeimos narius, tačiau padegėlis ar ligai šeimą ištikus, paprastai talkon neprašo, kaimynai patys vyksta.

J. Gobis, Aukštaičių vaišės (Gimt. Kraštas) 1942. *A.Mž.*

Kvietys (Triticum) varpinių (Gramineae) šeimos žolės, augančios įvairiose pasaulio dalyse. Jų grūdai naudojami maistui, ypač duonai. Kviečių rūšių yra daug ir jų klasifikacija, yra sudaryta remiantis varpoje pastebėtais morfologiniais skirtumais. Žemiau paduodama dr. K. A. Flaksbergerio sudaryta k. klasifikacija.

Grupė A — diploidinis chromozomų skaičius 14.

1. K. vienaeilis laukinis (Triticum spontaneum).

2. K. vienaeilis (T. monococcum), kultūrinė k. forma, auginta primityvių žmonių Europoj, Azijoj ir Afrikoj ir daugiausia naudota galvijams ir arkliams šerti. Varputėj dažniausiai vienas grūdas. Varputės stagarėlis, subrendus, lengvai lūžta.

Grupė B — diploidinis chromozomų skaičius 28.

3. K. dvieilis laukinis (T. dicoccoides).

4. K. timotinis (T. timopheevi).

5. K. dvieilis (T. dicoccum). Varputėje išauga du grūdai. Varpos stagarėlis subrendus lūžta. Tai viena seniausiai auginamų k. rūšių. Jį augino neolito žmonės centrinėje Europoje, priešdinastiniais laikais Egipte. Šiuo metu auginamas tik kai kur Indijoje, Irane, SSSR, Afrikoje ir labai mažais kiekiais kitur.

6. K. kietasis (T. durum) turi pilną šiaudą, didelį, kietą peršviečiamą grūdą ir labai tinka makaronų gamybai. Dažnai atsparus rūdims. Auginami gana plačiai apie Viduržemio jūrą, Azijoje, Afrikoje, Š. Amerikos prerijose.

7. K. abisininis (T. abyssinicum) sutinkamas Abisinijoj, Egipte. Grūdas kietas.

8. K. arabinis (T. turgidum). Daugiau auginamas šiauriniais Viduržemio jūros pakraščiais. Grūdas gana minkštas,

Kviečio paprastojo (Triticum vulgare) varpos formų pavyzdžiai (iš kairės): smailėjanti, lygi, buožinė ir dvi akuotuotos varpos

Kviečio rūšys (iš kairės): kvietys vienaeilis (Triticum monococcum), k. dvieilis (T. dicoccum), k. kietasis (T. durum), k. arabinis (T. turgidum), k. spelta (T. spelta) ir k. nykštukas (T. compactum)

krakmolingas, duonai gaminti mažai tinkąs. Kai kurių rasių varpa šakojasi (‚nuostabieji', ‚septyngalviai').

9. K. lenkiškasis (T. polonicum) sutinkamas Ispanijoje. Pavadinimo kilmė nežinoma.

10. K. persinis (T. persicum). Randamas Kaukaze.

Grupė C — diploidinis chromozomų skaičius 42.

11. K. paprastasis (T. vulgare) pasaulyje daugiausia auginamas. Svarbiausi augintojai yra JAV, Kanada, S. Rusija, Argentina, Indija, Australija. Auginamos akuotuotos ir beakuotės, įvairaus varpos tankumo, žieminės ir vasarinės, ir daugeliu kitų požymių besiskiriančios veislės.

12. K. nykštukas (T. compactum) panašus į k. paprastąjį, tik turi trumpą ir tankią varpą. Auginamas centr. Azijoje, Kinijoje.

13. K. apskritasis (T. sphaerococcum). Maži, apskriti grūdai. Š. Indija.

14. K. spelta (T. spelta). Subrendus varpos stagarėlis sulūžta, o grūdai lieka varputėse, iš kurių juos nelengva ištrinti. Šiek tiek auginamas vidurio Europoje.

15. K. macha (T. macha) randamas Kaukaze.

K. Pakštas, Kviečių geografinė apžvalga 1927. *Br.P.*

K. istorija. Seniausia k. rūšimi laikomi dvieiliai kviečiai, kurie neolite buvo paplitę Egipte, Babilonijoje, Sirijoje, Bosnijoje, Istrijoje, Alpių srityje ir šiaurėje iki Kuršių Marių. Šios rūšies k. grūdo įspaudas aptiktas neolitinėje puodo šukėje, surastoje Pilkupoje, Užmaryje (Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia 22, 1900–1904, 502; E. Wehrtas tą Pilkupos kvietį linkęs skirti vienaeilio k. rūšiai, plg. Berichte der Botanischen Gesellschaft 60 : 4, 1942, 240 tt.). Šios rūšies kvietys, manoma, yra kilęs iš laukinės veislės kviečio Triticum dicoccoides, randamo Sirijoje, Palestinoje, v. Persijoje ir Užkaukazyje. Vienaeiliai k. neolite buvo auginami Vengrijoje, Bosnijoje, p. Vokietijoje, Šveicarijoje, Prancūzijoje, Belgijoje ir Hanoverio srityje. Maždaug tose pačiose srityse susiduriame ir su kviečiu nykštuku. Jų aptikta Kretoje, Rumunijoje, Vengrijoje, Bosnijoje, Salzburge, p. Vokietijoje, Šveicarijoje, š. Italijoje, p. Ispanijoje ir Hanoverio krašte. K. protėvyne paprastai laikoma M. Azija, tačiau jis ga-

lėjo išsivystyti iš laukinių lyčių ir kitose vietose. Jau naujajame paleolite Prancūzijoje, A. Frankuose, Harco urvuose ir kitur susidurta su laukinėmis k. rūšimis.

Žalvario amžiuje p. Vokietijoje ir Šveicarijoje pasirodo dar viena k. rūšis — spelta (Triticum spelta). Ji vėliau išplinta vidurinėje ir r. Europoje, ypač jos daug auginta Lietuvoje. Šiaip ši kviečių rūšis nebuvo žinoma nei Azijoje, nei Egipte.

Prieškristiniame geležies amžiuje anksčiau sėtas dvieilis k. ir toliau tebeauginamas baltų kraštuose. Pvz. Klein Kuhren vietovėje (Sembos aps.) viename puode surasta daug suanglėjusių šios rūšies k. grūdų. Ypačiai daug k. liekanų turime iš pokristinio geležiės amžiaus. Pirmiesiems amžiams po Kristaus tenka priskirti 1933 Velykuškių piliakalnio dvigubame kape surastus k. grūdus. 1901 L. Krzywickio kasinėtame Naukaimio piliakalnyje (Girkalnio vls., Raseinių aps.) surasta keturių rūšių kviečių: dvieilis k. (Triticum dicoccum), spelta (Triticum spelta), paprastasis k. (Triticum vulgare) ir kvietys nykštukas (Triticum compactum). Vyrauja dvieilis k. ir spelta. Bene daugiausia k. grūdų aptikta naujojo geležies amžiaus tyrinėtuose piliakalniuose, pvz.: Apuolėje, Skuodo vls., Bubiuose, Padubysio vls., Veliuonoje, Kauno aps., Piliakalnio, Nemenčinės vls. (čia surasta paprastasis k. ir spelta), Vilniuje, Bekešo kalno sodyboje ir Gardino pilyje.

J.P.

Kvietiškis dv. Marijampolės vls. ir aps., apie 300 gyv., už 2 km į pietus nuo Marijampolės, prie deš. Šešupės kranto. Čia seniau buvo valsčiaus centras, kuris nepriklausomybės metu perkeltas į Marijampolę, o jame įsteigta žemės ūkio mokykla. Dvaras paliktas pavyzdingu ūkiu. Čia pastatytas pirmasis Lietuvoje cukraus fabrikas, yra zootechnikos mokykla.

Kvietytė Jonė (g. 1926 VIII 21 Kaune) modernaus šokio šokėja. 1943 baigė III Kauno valst. gimnaziją, D. Nasvytytės modernaus šokio studiją ir 1947 Rudolf von Laban šokio mokyklą Hamburge. Davė solo koncertus V. Vokietijoje. Vėliau šokio studijas gilino Toronte ir Naujorke. Soliste šoko Boris Volkoff Canadian Ballet Toronte. 1951 Montrealyje atidarė modernaus šokio studiją ir įsteigė šokio grupę, pavadintą Montreal Modern Dance Company, kuri koncertuoja ir pasirodo televizijoje. Grupė dalyvavo Kanados šokio festivalyje (Canadian Ballet Festival, 1954, Toronto) ir Montrealio šokio festivalyje, kur laimėjo 1-mąją vietą. K. šokio stilius yra elegantiškas, daugiausia linijinio po-

Kvietiškio zootechnikumo rūmai

J. Kvietytė

būdžio, ornamentiškas, su egzotiškumo atspalviu. Šokių kompozicijos pasižymi muzikalumu, efektų išieškojimu.

Kvietizmas (iš lot. quies ‚ramybė') doktrina ir nusistatymas ieškoti palaimos uždarume nuo gyvenimo kovos, jausmų ramybėje, pasyviame atsidavime įvykių eigai, likimui ar Dievo valiai (‚nei geisti, nei atmesti'). Specialiai k. vadinta teologinė Molinos (1627–1696) ir Madame Guyon (1648–1717) doktrina, kurią iš dalies buvo priėmęs ir Fénélon (žr.) savo veikale Maximes des Saints (1697), kol ją atšaukė po šios knygos bažnytinio pasmerkimo. Kraštutinis teologinis k. skelbė, kad lengvai galima pasiekti nuolatinį Dievo meilės ir su juo vienybės stovį, suteikiantį sielai nelygstamą ramybę ir atpalaiduojantį nuo bet kokios religinės ar moralinės praktikos.

Kvihara vietovė r. Afrikoje, į pietų rytus nuo Viktorijos ež. Čia 1957 I 25 atidarytas moliniame namelyj Livingstono ir Stanley atminimui muziejus. Iš K. 1871 Stanley išvyko ieškoti seniai dingusio Livingstono ir, jį aptikęs 1872, atgabeno į čia poilsio.

Kviklys 1. Bronius (g. 1913 XI 10 Zastrone, Daugailių vls., Utenos aps.) žurnalistas. 1932 baigė Utenos gimnaziją. 1932–37 studijavo VDU teisių fak. ekonomiją ir gavo dipl. ekonomisto vardą; 1938–41 studijavo teisę Kauno ir Vilniaus univ. 1927 pradėjo rašinėti į moksleivių skautų šapirografuotus laikraštėlius, protarpiais juos redaguodamas. 1932–34 buvo Mūsų Sporto, Kūno Kultūros ir Sveikatos, 1935–40, 1942–44 Policijos žurnalo administratorius bei techninis redaktorius. Nuo 1944 tremtyje. 1944–45, drauge su kitais, suorganizavo lietuvių tremtinių bendruomenę Illertissene ir buvo Liet. Raudonojo Kryžiaus įgaliotinis. 1947–50 Memmingeno ir Schwäbisch-Gmuendo lietuvių gimnazijose dėstė geografiją ir visuomenės mokslą. Nuo 1951 gyvena JAV. Skautų or-jos narys ir vadovas nuo 1924. Įsteigė keletą korp. Vytis skyrių. Buvo drauginininkas, tuntininkas, LSS Garbės teismo narys, skautų vadovų laikraščio redaktorius. 1948–52 korp. Vytis centro valdybos pirmininkas. Redagavo: Policijos kalendorius 1936–1940, Policijos Žinyną 1940 (kolektyviškai), 30 metų 1948, 400 metų pirmajai Nemuno poemai 1953, Vytį 1948–1950, Mūsų Vytį 1951–1956, Ad Meliorem! 1952–1953. Nuo 1947 dirba Lietuvių Bibliografijos Tarnyboje kaip tos įstaigos tarėjas. Talkininkavo Al. Ružancovui paruošti liet. tremties metų bibliografijai. Bendradarbiavo: Mūsų Sporte, Kūno Kultūroje ir Sveikatoje, Talkoje (vedė akademinį skyrių), Bendrame Darbe, Skautų Aide, Tautos Kelyje, Trimite, XX Amžiuje, Lietuvos Aide, Jaunojoj Kartoj, Šviesos Keliuose, Policijoje, Milicijoje, lietuvių pogrindžio spaudoje okupacijos metais, Mintyje, Žiburiuose, Mūsų Kelyje, Knygų Lentynoje, Dirvoje, Drauge, Darbininke, Liet. Enciklopedijoje, pasirašydamas pavarde ar įvairais slapyvardžiais. Išspausdino Saugokimės susisiekimo nelaimių 1938, Judėjimo tvarkos nuostatai 1939, Vartotojų kooperacija Lietuvoje 1918–1930 (rankraštyje), Daugailiai 1943, Lietuvių kova su naciais 1946, Akademinė Skautija 1954.

B. Kviklys

2. Mečys (1901 Savašuose, Daugailių vls., Utenos aps. — mirė Sibire) pedagogas ir visuomenės veikėjas. Mokėsi Daugpilio, Briansko ir Šiaulių gimnazijose, Simano Daukanto mokytojų seminarijoje Kaune, VDU hum. mokslų fakultete. 1932 aukštojo mokslo baigimo diplomą gavo švietimo ministerijoje. 1920–41 dirbo pedagoginį darbą įvairiose Lietuvos vietovėse pradžios, žemės ūkio, vidurinės mokyklos, gimnazijos mokytoju; 1927, Aklųjų instituto vedėjas, 1929 pradžios mokyklų inspektorius, 1931 Jurbarko, 1934 Rokiškio gimnazijų direktorius, vyresnysis vidurinių mokyklų inspektorius, švietimo ministerijos pradžios mokslo dpt. direktorius. Eidamas šias pareigas, ypač didelį dėmesį kreipė į pradžios mokyklų statybą, jų programų reformą. Atgautoje Vilniaus krašto dalyje 1939–1940 suorganizavo lietuviškas mokyklas ir išsprendė nelengvą mokytojų problemą. Visuomeniniame darbe reiškėsi kaip tautininkų, šaulių, mokytojų sąjungos, skautų ir kitų or-jų veikėjas. 1936 išrinktas tuometinio Lietuvos seimo nariu ir dvejus metus buvo jo prezidiumo sekretorius. 1939 Tautininkų s-gos generalinis sekretorius ir Jaunosios Lietuvos s-gos centro valdybos narys. Bendradarbiavo Tautos Mokykloje, Vaire, Lietuvos Aide, Jaunojoje Kartoje, Tautininkų Balse ir kt. laikraščiuose. Paruošė psichologijos vadovėlį gimnazijoms (rankraštyje). 1940–1941 mokytojavo Kauno III gimnazijoje. 1941 VI 14 ištremtas į Sibirą ir ten mirė.

M. Kviklys

3. Vladas (g. 1908 Šavašuose, Daugailių vls., Utenos aps.) gydytojas ir visuomenininkas. Mokėsi Antalieptės žemės ūkio mokykloje, Utenos ir Rokiškio gimnazijose iki 1928. 1928–1935 studijavo VDU medicinos fakultete, 1935–1939 Grazo univ., Austrijoje, kur ir baigė studijas med. dr. laipsniu. 1928–1932 dirbo Lietuvos aklųjų inst. mokytoju; 1932 Mūsų Sporto, 1933–1934 Kūno Kultūros ir Sveikatos savaitraščio redaktorius. 1939–1941 vidaus reikalų ministerijos sveikatos reikalų inspektorius, Aukštųjų kūno kultūros kursų, vėliau fiziško lavinimo katedros VDU humanitarinių mokslų fakultete lektorius, Kauno karo ligoninės gydytojas. 1940–1941 sveikatos komisariato medicinos ir sanitarijos dpt. direktorius, Druskininkų kurorto vedėjas. 1941–1944 Daugailių medicinos punkto vedėjas, Utenos aps. gydytojas. Nuo 1944 dirba LTSR sveikatos ministerijoje kaip sanitarijos dpt. direktorius ir yra Vilniaus univ. docentas. 1932 laimėjo Ūkininko Patarėjo konkursą, parašydamas knygą Vaikelių auginimas, išspausdintą to paties laikraščio. 1933 parašė propagandinį leidinį Sukruskime! Bendradarbiavo Ūkininko Patarėjuje, Sporūtoje, Medicinoje, Mūsų Sporte, Vaire, Fiziškajame Auklėjime, Kūno Kultūroje ir Sveikatoje, Skautų Aide, Sveikatoje ir Darbe. Fiziško Auklėjimo žurnale yra paskelbęs visą eilę platesnių studijų sporto ir sveikatos klausimais. Vėliau rašė visoje eilėje tarybinių laikraščių. 1955 išspausdinta Protinio darbo higiena.

Kvinova (Chenopodium Quinoa), balandinių (Chenopodiaceae) šeimos vienmetinis žolinis augalas, apie 1,5 m aukščio, Peru čiabuvis. Kaip maisto augalas auginamas Peru, Ekvadore, Bolivijoje. Jo sėklos turi 38% krakmolo, 5% cukraus, 19% proteino, 5% riebalų. Vartojamas sriuboms, malamas duonai, pyragams. Taip pat vartojamas alui, vaistams. Auginamos ir JAV.

Kvinslandas žr. Queensland.

Kvinta (lot. quinta ‚penktoji') penkių gaidų intervalas, c—g. Čia ji yra gryna, sudaryta iš trijų ir pusės tonų. Pamažinta ji turi tik tris tonus, pvz. h—f. Žr. Intervalas.

Kvintalas (prc. quintal iš ar. kintār ‚šimto svoris') svorio praktinis vienetas = 100 kg, kitaip tarptautinis centneris. Kur nevartoja metrinės matų sistemos, ten k. vadina 100 svarų. Kadangi įvairiose šalyse svaro svoris taip pat įvairus, tai k. svyruoja tarp 45,36 kg (100 anglų svarų) ir 58,75 kg (128 brazilų libros).

Kvintas Smirnietis, Quintus (gr. Kointos) Smyrnaeus, tarpui tarp Iliados ir Odisėjos užpildyti IV a. po Kr. sukūręs 14 knygų epą Posthomerica. Leidiniai: A. Zimmermann 1891; A. S. Way 1913, ²1943.

G. W. Paschal, A Study of Quintus Smyrnaeus 1904; *W. Schmid,* Geschichte der griech. Literatur, II 2 ⁶1924.

Kvintesencija (iš lot. quinta essentia ‚penktoji esmė') graikuose prie Empedoklio keturių elementų vėliau pridėtasis penktasis elementas—eteris, sudaręs dan-

gaus ir žvaigždžių esmę, taigi pats esmingiausias ir subtiliausias elementas. Perkeltine prasme, jau nuo viduramžių, k. vadinama pats dalyko branduolys, kas kuriame dalyke yra esmingiausio. Tačiau peikiamosios ironijos prasme k. vadinamas ir bereikalingas subtilumas, pasiektas su didelėmis pastangomis.

Kvintetas (it. quintetto, prc. quintette) kamerinė muzika penkiems. Styginis k. yra paprastai dviem smuikams, dviem violoms ir violončelei. Jų parašė Boccherini 18, Dittersdorf 12, Mozartas 6, Beethovenas 3, po du Mendelssohnas, Brahmsas, po vieną Bruckneris, Vaughan Williams, Reger ir kt. Mažiau naudojama kombinacija dviejų smuikų, violos ir dviejų violenčelių, kuri buvo įsigalėjusi Boccherinio kūryboje, ir pasirodžiusi pas Schubertą op. 163, garsiame C dur kvintete. Fortepijono, klarneto ar kokio kito instrumento k. yra kombinacija to instrumento su styginiu kvartetu. Žymesni fortepijono k. yra Schuberto op. 114 (Forellen Quintett), Schumanno op. 44, Brahmso op. 34, Dvořako, Franko, Pfitznerio, Rogerio, Fauré, Elgaro, Hindemitho, Šostakovičiaus, Blocho (ketvirtatonių sistemoje). *Iz.V.*

Kvintilijonas 10^{18}. k. klasė (žr.) yra septintoji.

Kvintilijonas, Marcus Fabius Quintilianus, iš Calagurris Ispanijoje apie 35–96 po Kr., pirmasis valstybės apmokamas retorikos mokytojas Romoje. Senatvėje savo ilgametį patyrimą K. išdėstė išlikusiame išsamiame 12 knygų veikale Institutio oratoria, mokančiame, kaip išugdyti gerą kalbėtoją. Priešingai įsigalėjusiai trumpų, kapotų sakinių madai K. atgaivino darniai sudarytų sakinių periodų, Cicerono stiliaus idealą. K. meistriškai sugeba išryškinti kas svarbu ir, nepaisant trumpumo, duoda progos pasireikšti įvairioms nuomonėms. Ypač vertinga X knyga — trumpa graikų-romėnų literatūros istorija.

Anksčiau rašytasis K. veikalas Apie iškalbos smukimą neišliko. Abiejų K. vardu išlikusiųjų mokyklinių prakalbų rinkinių Declamationes (19 ilgesniųjų ir 145 trumpųjų prakalbų) autorius ne K. Pastarasis rinkinys kilęs gerais laikais, ir galima prileisti, kad K. klausytojas jį paskelbęs naudodamasis savo mokytojo užrašais. Declamationes padeda įžvelgti tuometinę mokyklinę praktiką. Imdavo fantastišką teisinį atvejį ir, remdamiesi tokiu pat keistu įsťatymu, mokiniai rungtyniaudavo, vieni kalbėdami už, kiti — prieš. K. veikalas buvo iš dalies Petrarkos 1350, visai 1416 Poggio atrastas ir buvo sukėlęs tokį entuziazmą, jog buvo kilęs net ginčas, Ciceronas ar K. didesnis kalbos meistras. Institutio oratoria leidiniai: L. Radermacher 1907 ir 1935; H. Bornecque 2 tt. 1932.

X. Gabler, De elocutione Quintiliani 1910; *Tosatto,* Studio sulla gramm. della 19 declam. 1912; *G. Golz,* Der rhytmische Satzschluss in d. grossen Dekl. 1913; *Teuffel,* Geschichte d. roem. Literatur II, ⁷1920; *P. Lachmann* (Philologus 89) 1934.

Kvipas (quipu) vad. senoviškas peruniečių mazginis raštas. Ant storos ilgos virvės buvo primazgoma įvairių dydžių ir spalvų virvelių ir įvairiais būdais. Manoma, kad mazginį raštą vartojo ne tik įvairiems skaitmenims žymėti, bet ir įvairioms žinioms perteikti. Buvę tam tikri jų rašto įslaptintojai ir išskaitytojai. Ne tik mazgų pobūdis, bet ir nuotolis turėjęs savo reikšmę. Paprastas mazgas buvęs 10, dvigubas 100, trigubas 1000. Žuvus inkų dinastijai buvo pamirštas ir mazginis raštas, palikęs vartoti skaičiavimo reikalui.

L. L. Locke, The Ancient Quipu of Peruvian Knot Record 1923; *E. Nordenskiold,* The Secret of Peruvian Quipus 1925.

Kvirinalas, lot. collis arba mons Quirinalis ‚Kvirinalo kalva', viena 7 Romos kalvų su Kvirino šventove, Dioklecijono ir Konstantino termų griuvėsiais. XVI-XVIII a. K. pastatytasis Palazzo del Quirinale. popiežių vasaros rezidencija, nuo 1870 Italijos karaliaus, nuo 1947 respublikos prezidento buveinė. Perkeltine prasme — Italijos vyriausybė.

Kvirinalijos (lot. Quirinaliae) sen. romėnų šventė Kvirino garbei. Romoj jas šventė kiekvieneriais metais vasario 17, nes pagal legendą tuomet ir Romulas buvęs paimtas į ‚dangų'.

Kvirinas (lot. Quirinus) sen. romėnų karo dievas. Seniau Romoje buvo garbinama dievų trejybė: Jupiteris – Marsas – K.; Jupiteris — bendrasis dangaus, Marsas — Palatino, K. — Kvirinalo kalvos seniausiųjų gyventojų karo dievaitis. VI a. pr. Kr. pabaigoje ši trejybė buvo pakeista Jupiteriu–Junona–Minerva. Paskutiniais respublikos laikais K. buvo sutapdintas su sudievintu Romos įkūrėju Romulu. Sudegusią K. šventovę buvo atstatęs Augustas.

G. Wissowa, Religion und Kultus der Roemer ²1912.

Kvirinas (Quirinus) 1. Kankinys ir šventasis (III 30). Pagal legendas buvęs Romos tribunu, kurį su dukra Sabiną (šventąja) pakrikštijęs suimtas pop. Aleksandras I. K. ir Sabina buvę nukirsdinti 130 po Kr.

2. Kankinys ir šventasis (III 25) nukirsdintas Romoje 269. Jo relikvijos nuo 746 Tegernsee (Vokietijoje).

3. Šventasis (VI 4), Sisek (Kroatija) vyskupas, 309 nuskandintas Steinamangeryje.

Kviritai (lot. quirites, žodžio kilmė neaiški) oficialus sen. Romos piliečių pavadinimas. Pagal romėnų tradiciją, K. buvę sabinai iš miesto Cures, Titui Tatijui viešpataujant apsigyvenę Kvirinale, tad piliečių visumą vadindavo Quirites Romani (K. ir romėnai). Cezaris atsisakinėjančius žygiuoti į Afriką kareivius pavadinęs K. vietoje commilitones (‚draugai'), pareiškęs panieką ir taip numalšinęs maištą.

Kvislingas. Šiam terminiui pagrindą ir pavadinimą davė Vidkun Quisling (1887–1945), norvegų politikas, kuris 1940 vokiečiams okupavus Norvegiją, buvo jų pastatytas Norvegijos vyriausybės priešakyje ir artimai su jais bendradarbiavo. Dabar terminas k. vartojamas platesne, paniekinančia prasme apibūdinti parsidavėliui, tarnaujančiam savo tautos priešui.

Kvistė upelis, Židikių vls., Mažeikių aps., Varduvos (Ventos) kair. intakas, 23,9 km ilgumo; teka į š.r. pro Ukrinų bžk., turi kair. intakus Gabižmoną ir Gėdvydį. Baseino plotas 90 km².

Kvitas (prc. quitte ‚atsilyginęs, atsiteisęs') gavimo patvirtinimas—raštu patvirtinimas ką nors gavus, priėmus: gavus pinigus, apmokėjimą, prekes sandėlin.

Kvorta (lenk. kwarta iš lot. quarta ‚ketvirtoji dalis') talpos vienetas JAV, Anglijoje ir kai kuriuose kituose kraštuose. Lenkijoje k. = 1 l, Anglijoje 1,13649 l, JAV vynui = 0,94633 l, o biralams = 1,1012 l.

Kvorumas (iš lot. quorum presentia sufficit ‚kurių dalyvavimo užtenka') pakankamas organizacijos narių skaičius, įgalintas tos organizacijos vardu daryti privalomus nutarimus. Jis yra numatytas ir įstatymdavystės organo (Lietuvoje seimo) ir savivaldybės (miesto, apskrities ir valsčiaus tarybos) posėdžiams, kad galėtų būti priimti įstatymai ir privalomi potvarkiai. Kiekvienos draugijos įstatai taip pat nusako k. reikalingumą. Svarbesniais atvejais dažnai organų bei draugijų įstatuose yra numatytas kvalifikuotas k., pvz. nemažiau $^2/_3$.

Kvota kaip ir tardymas, baudžiamajame procese yra visuma priemonių išaiškinti nusikaltimą ir perduoti nusikaltėlį teismui. Ji vadinasi tardymu, kada nusikalstamojo darbo išaiškinimą atlieka teismo tardytojas, kuris turi teisę patraukti įtariamąjį asmenį baudžiamojon atsakomybėn. Gi k. atlieka policijos pareigūnas, kuris pats išvados nedaro ir k. perduoda teismui, o jau teismas, remdamasis k. duomenimis, daro nutarimą.

Organizacijų ir draugijų narių bei tarnautojų nusižengimų aiškinimas, pačios jų vadovybės pravestas, įprasta vadinti k.

Kvota (lot. quota ‚kiekvienam tenkanti dalis') 1. mokesčio dydis nustatytas mokestiniam vienetui; 2. kartelio dalyvio dalis bendroje gamyboje ir pardavime; 3. kiekvienai valstybei nustatoma kasmetinė maksimalinė imigrantų norma į JAV.

Kvotimas žr. Egzaminas.

kW (santrumpa) kilovatas.

Kwa upė, žymiausias Kongo intakas, susidaro iš Kasai ir Lukenie upių, 100 km ilgio; baseino plotas 880.200 km², vid. debitas 9950 m³/sek.

Kwadjelin koralų atolas Maršalo salyne, vienas didžiausiųjų pasaulyje, apsupa 4000 km² dydžio lagūną ir susidaręs iš 80 mažų salelių. K. yra tankiai gyvenamas; iš jo išvežama kopra. Nuo 1945 K. yra JAV karinės aviacijos ir laivyno bazė. Iš čia administruojamas visas Maršalo salynas.

Kwapiński Jan (g. 1885) lenkų politikas ir socialistų veikėjas. 1905 nuteistas mirties bausme, bet ji buvo pakeista 15 m. katorgos. Nepriklausomos Lenkijos seimų narys ir darbininkų profesnių organizacijų veikėjas. 1939 Lodzės burmistras. II pas. karo metu bolševikų išvežtas į Sibirą. Iš Sibiro buvo leista vykti į Londoną, kur buvo egzilinės vyriausybės ministro pirmininko pavaduotojas. Išsp. Organizacja bojowa, Katorga, Rosyjska rewolucja, Z pamiętniku.

Kwartalnik Historyczny — svarbiausias lenkų istorijos žurnalas, einąs nuo 1887. 1957 tomas 64. K.H. buvo 1886 Lvove įkurtosios lenkų istorijos draugijos oficia-

lus organas, nuo pat pradžių buvo duodama ne tik straipsnių, bet ir rezencijų, žurnalų apžvalgų, mokslinės polemikos ir kronikos. Žurnalo dešimtmečiui (1887–97) Max Perlbach paruošė specialią bibliogr. su K.H. strp. autorių, vietovardžių ir dalykų rodyklėmis. 25 m. (1887–1922) sukakčiai buvo sudarytas (M. Rutkowski ir K. Maleczyński) 36 K.H. tomų naujas indeksas. Iki 1939 K.H. redaktoriais yra buvę žymūs Lenkijos istorikai: X. Liske (pirmasis), O. Balzer, A. Semkowicz, J. Korzeniowski, Fr. Papée, St. Zakrzewski, L. Finkel, T. E. Modelski, E. Kipa, J. Tyszkowski. Po I pas. karo buvo labai išplėstas recenzijų ir bibliografijos skyrius. Nuo 1933 priedu buvo imta leisti Wiadomości historyczno-dydaktyczne. 1937 tomas (51) atžymėjo draugijos ir žurnalo 50 metų sukaktį, duodamas keletoje straipsnių apžvalginių K.H. duomenų. Nors ir ėjo Vilniuje specialus istorijos žurnalas D. L. Kitijos praeičiai tyrinėti—Ateneum Wileńskie, K.H. iki II pas. karo duodavo straipsnių apie Lietuvą. Pvz. 1930 (t. 44) yra net keli strp. iš Lietuvos istorijos (K. Chodynicki, Lietuvos istorijos tyrinėjimų apžvalga 1920–30, H. Paszkiewicz, J. Fijałek — apie Darsūnškį, J. Adamus). Nuo to laiko ėmė rodytis Lietuvoje išeinančių lietuvių istorijos darbų recenzijos. Su pagalba savo studentų lietuvių St. Zajączkowski (Vilniaus univ. prof.) davė plačią ir įdomią bibliografinę apžvalgą Litewski ruch naukowy w zakresie historji (K.H. 49, 1935 301–339). 53 t. užklupo II pas. karas (1939), ir jis buvo užbaigtas tik po 7 metų (1946), paskutiniajame tomo sąsiuvinyje duodant nacių sušaudytų, koncentracijos stovyklose žuvusiųjų ir mirusiųjų istorikų gausius nekrologus. Čia randamos biografijos žymių istorikų, tyrinėjusių ir Lietuvos istoriją. 1947 tomas (54) teturėjo vos 128 psl. Perkėlus K.H. redakciją į Varšuvą ir žurnalo leidimą perėmus Lenkų mokslo akademijos istorijos institutui, buvo sudarytas redakcinis 5 asmenų komitetas, o prie jo redakcinė taryba. Nuo 1956 vyr. red. yra Bogusław Leśnodorski. K.H. savo apimtimi išaugo į 1000 psl. (6 sąs. per metus). Duodama vėl daug recenzijų, mokslinių apžvalgų, tik K.H. rašiniai turi dabar perdėm tendencingai marksistinį pobūdį. Duodama daug strp. iš XIX a. darbininkų judėjimo, socialinių santykių, socializmo istorijos. Atskirai apie Lietuvos praeitį beveik visai neberašoma, jeigu neskaityti pasitaikančių recenzijų, kurios paliečia ir Lietuvos istoriją. 1956 Al. Wawrzyńska davė tyrinėjimą iš Lietuvos ir Lenkijos prekybos santykių su Rusija XVI a. 1957 K.H. atžymėjo savo 60 m. sukaktį. Apie lenkų istorijos draugijos jubiliejų (1886–1956) ir jos organo sukaktį davė plačią apžvalgą Przegląd Historyczny 1956 (t. 48). *Z.I.*

Kwartalnik Litewski istorijos ir kraštotyros žurnalas, ėjęs Petrapilyje 1910, redaktorius Jan Obst. Išėjo 4 nr.

Kweičou, Kueičou, p.v. Kinijos provincija; 176.000 km², apie 11 mil. gyv., iš kurių 30% yra išlikę pirmykščiai čiabuviai miaotsai. Dirbamos žemės yra tik apie 10% viso ploto, bet daug mineralinių žaliavų: akm. anglies, gyvojo sidabro, antimonio, mangano rūdos, geležies ir kt. Centrinė ir šiaurinė K. provincijos dalis daugiausia kalnuota. Visoje provincijoje klimatas nesveikas — siaučia dažnai maliarija. K. laikoma pasaulyje turtingiausia mineralais vietovė. Iš čia išvežama daug natūralaus šilko žaliavos. Administracinis centras Kweijanas (Kweijang), bet provincijoje yra 11 didesnių miestų.

Kweičou provincijos vaizdas

Kweilin

Kweilin, Kueilin, didžiausias p. Kinijos Kwangsio provincijos mst. ir buvusi jos sostinė, prie naviguojamos Kweikiano (Kweikiang) upės; per 100.000 gyv.

kWh (santrumpa) kilovatvalandis.

Kwiatkowski 1. Kazimierz (g. 1893) lenkų tapytojas. Mokėsi Vilniuje ir Petrapilyje, 1950–52 Varšuvos meno akad. prof., vėliau Tautos muziejaus konservatorius. Daug jo religinių paveikslų yra Vilniaus bažnyčiose.

2. Saturnin (1856–1902) lenkų istorikas, istorikų d-jos steigėjas. Išsp. Ostatnia lata panowania Wład. Warneńczyka, Urzendnicy kancelaryjni, koroni, dworscy Władysława II, Wykaz dostojników duchownych i świeckich 1434–1444.

Kwidzyn žr. Marienwerder.

K žvaigždės Harvardo observatorija įvedė žvaigždžių klasifikaciją pagal jų spektrą (žr. Spektro tipai). Vienas iš tokių tipų pavadintas K. Žvaigždes turinčios tokius spektrus vadinamos K-ž. K-ž. normalaus dydžio, o jų atmosferos temperatūra apie 5000°K. To pat tipo žvaigždžių milžinų atmosferos temperatūra yra apie 4200°. K-ž. spalva yra oranžinė, kai jas stebime akimis. *R. Zlb.*

KLAIDŲ ATITAISYMAS

psl.	skiltis	eilutė	išspausdinta	turi būti
V TOMO:				
91	I	1 iš a.	benediktinas	misininkas
X TOMO:				
360	I	18 iš v.	Australija	Austrija
XI TOMO:				
6	I	17 iš v.	Paltarokas, Juozas,	Paltarokas, Jonas.
221	I	10 iš v.	su kontraforsais	ant kontraforsų
285	I	2 iš v.	1529	1629
288	I	11 iš a.	Profesorių	profesų
289	II	14 iš v.	leniui – Pakalniškiui,	leniui K. Pakalniškiui
XII TOMO:				
23	I	7 iš a.	130.000 ha	13.000 ha
402	II	12 iš v.	Konvališkių girininkija žr. Kauleniškių girininkija	Konvališkių girininkija žr. Rudnikų miškų urėdija
465	I	13 iš v.	Dalyvavo ateitininkų org., vadovavo	vo 4 metų seime ir drauge su Rejtanu
484	II	12 iš a.	pasireiškiantį apsprendimą	pasireiškiantį teleologinį apsprendimą
538	I	12 iš v.	VDU teologijos filolo-	VDU teologijos filoso-
542	I	13 iš a.	Ot carskago orla k	Ot dvuglavago orla k

119 ir 120 psl. — sukeistos Adolfo Klimo ir Igno Klimo nuotraukos

* * *

Šio tomo mažesnis puslapių skaičius dėl šios priežasties: baigus spausdinti K raidę atrodo labai patogu palikti XIV tomą Lietuvai, todėl L raidė pradedama spausdinti XV tome.

Redakcija.